T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ (II. Cilt)

(Farsça Metin - Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Tolga GÜCÜK

Danışman:

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Temmuz- 2019

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU danışmanlığında Tolga GÜCÜK tarafından *hazırlanan* "***Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin - Dizin)***" adlı bu çalışma jürimiz tarafından *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dillleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı*'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

25/07/2019

Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu (Başkan)

Dr. Öğrt. Üyesi Ebubekir S. Şahin

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL /AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "*Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin - Dizin)*" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

23.08.2019

Tolga Gücük

ÖNSÖZ

İslam âleminde ve batı dünyasında yazıldığı günden itibaren en çok okunan eserlerden biri Mevlânâ Celâleddin Muhammed'in Mesnevî'sidir. Yirmi altı bin kadar beyitten oluşan bu kıymetli eser, bir çok dile tercüme edilmiş ve üzerinde pek çok özellikte çalışmalar yapılmıştır.

Bu şerhlerden biri de Kânûnî Sultan Süleyman döneminde yaşamış ve Kânûnî'nin oğlu Şehzâde Mustafa'nın hocalığını yapmış olan Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin (ö. 969/1562) Farsça yaptığı Şerh-i Mesnevî'sidir. Sürûrî Efendi, ömrünü ilme adamış, pek çok talebe yetiştirip, ilim alanında sayısız eser bırakmış olan Osmanlı ulemasından kıymetli bir âlimdir. 6 ciltten oluşan Şerh-i Mesnevî'si Anadolu'da Mesnevî'nin tamamına yapılan ilk Farsça şerhtir. Bu özelliğiyle kendinden sonra gelen Şem'î Efendi (ö. 1011/1602-1603) gibi Mesnevî şarihlerini etkilemiştir. Şerhin dili sade ve anlatımı akıcıdır. Beyitleri mısra mısra açıklamış, yeri geldikçe âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerle beraber çeşitli hikayeler, Arapça, Farsça beyitler ve islam aleminin önde gelen şahsiyetlerinin sözlerinden nakillerle şerhini zenginleştirmiştir.

Biz bu çalışmamızda şerhin ikinci cildinin edisyon kritiğini yaptık. Bunun için önce eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan 15 yazma nüshasını temin ettik. Bu nüshaları birbirleriyle karşılaştırdığımızda müellifin eserine en yakın nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Bölümü 563 numarada kayıtlı bulunan nüsha olduğunu belirledik ve bu nüshayı esas nüsha kabul ederek metni oluşturduk. Temin ettiğimiz nüshalar arasında en eski istinsah tarihine sahip olan ve Sürûrî Efendi hayattayken yazılan bu nüsha, gayet okunaklı ve güzel bir nesihle yazılmıştır. Daha sonra Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2050 numarada kayıtlı bulunan nüshayı ve İstanbul Üniversitesi 643 numarada kayıtlı bulunan nüshayı da esas nüsha ile karşılaştırarak aradaki farkları dipnotlarda gösterdik. Şerh metninde yer alan âyet ve hadisleri harekeli olarak ve kalın fontla gösterdik. Arapça şiir ve ibareleri de harekeledik. Mısraları köşeli parantez içerisinde, kalın fontla yazdık ve beyitleri numaralandırdık. Esas nüshadaki varak numaralarını metnin içinde gösterdik.

Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sürûrî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümde, Türkiye Kütüphanelerinde tespit ettiğimiz Şerh-i Mesnevî'nin ikinci cildinin nüshalarını tanıttık. Ayrıca metni

oluştururken kullandığımız esas nüshanın imla özellikleri hakkında bilgi verdik. Üçüncü bölümde ise çalışmamızın hedefini oluşturan Şerh-i Mesnevî'nin ikinci cildinin edisyon kritiğini yaptık ve metinde bulunan âyet ve hadislerin fihristini ekledik. Metni günümüz Farsça imlâ kâidelerine uygun olarak yazdık.

Bu çalışmayı tez konusu olarak öneren ve tezin her aşamasında tavsiyeleriyle destek veren danışmanım Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU'na , ayrıca Yüksek Lisans derslerinde kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Yusuf ÖZ, Doç. Dr. Yakup ŞAFAK, ve Dr. Öğrt. Üyesi Fahrettin COŞGUNER hocalarıma teşekkür ederim.

Tolga GÜCÜK

25.07.2019

ÖZET

Gücük, Tolga, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) Farsça Metin - Dizin", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019

Mevlânâ Muhammed Celâleddin'in Mesnevî'si yazıldığı günden günümüze kadar büyük bir ilgi ile okunmuş, birçok dilde şerhleri yapılmıştır. Bu şerhlerden biri de tezimizin konusunu oluşturan XVI. Yüzyıl alimlerinden Mustafa Sürurî Efendi'nin Şerh-i Mesnevî isimli Farsça yazdığı şerhtir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Mustafa Sürurî Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği, eserleri, Şerh-i Mesnevî'nin içeriği, dil ve üslup özellikleri, müellifin şerh metodu hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Mustafa Sürurî Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'sinin ikinci cildinin Türkiye Kütüphanelerinde bulunan nüshaları tanıtılmış, esas nüshanın imla özellikleri açıklanmış, üçüncü bölümde ise esas nüshayla beraber iki yardımcı nüsha ile şerhin tenkitli metni ortaya konulmuştur. Bu bölümün sonunda ise metinde yer alan âyeti kerîmeler ve hadis-i şeriflerin fihristi konularak geçtiği sayfa numaraları yazılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mesnevî, şerh, Şerh-i Mesnevî, Mustafa Sürurî Efendi, metin tenkidi

ABSTRACT

Gücük, Tolga, "Mustafa Sururi Efendi's Sharh-i Masnawi (Volume II) Persian Text - Index", Master Thesis, Kırıkkale, 2019

Mawlana Muhammad Jalal ad-Din's Masnawi has been read with great interest since the day it was written, and a large number of commentaries have been written on it in many languages. One of these commentaries, the subject of our thesis, is the one by Mustafa Sururi Effendi, a scholar who lived in XVI century, entitled Sharh-i Masnawi, which he wrote in Persian.

In the first part of this study, which consists of three chapters, information has been provided about Mustafa Sururi Effendi's life, his literary personality, his works, the content of Sharh-i Masnawi, its language and wording, and the commentarial method of the author. In the second part, the copies of the second volume of Mustafa Sururi Effendi's Sharh-i Masnawi which are found in the libraries in Turkey have been listed, and the orthography of the original text has been explained. In the third part, a critical text on Sharh-i Masnawi has been formed with the help of the original copy as well as two supplemantary copies. At the end of this part, Quranic verses and Prophetic sayings that appear in the text has been listed with their location.

Keywords: commentary, Masnawi, Sharh-i Masnawi, Mustafa Sururi Effendi, text criticism

KISALTMALAR

b	Bin (oğlu)
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicri
h.ş	Hicri Şemsi
İ	Şerh-i Mesnevî, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 643.
K	Şerh-i Mesnevî, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2050.
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Mîlâdî
mm.	Milimetre
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
S	Şerh-i Mesnevî, Süleymâniye Ktp., nr. 563
s.	Sayfa
str.	Satır
trc.	Tercüme eden
v.d.	ve devamı
yk.	Yaprak

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ……I

ÖZET ……. III

ABSTRACT ……..IV

KISALTMALAR ……... V

İÇİNDEKİLER ……..……VI

BİRİNCİ BÖLÜM..... 1

1. MUSLİHUDDİN MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ..... 3

1.1 Ailesi 3

1.2 Eğitim Hayatı ve Hocaları 3

1.3 Çalışma Hayatı 3

1.4 Vefatı 4

1.5 Kişiliği 5

1.6 Eserleri..... 5

İKİNCİ BÖLÜM 7

2. MESNEVÎ ŞERHİ II. CİLDİNİN YAZMA NÜSHALARI 9

2.1 Metni Oluştururken Faydalanılan Nüshalar 9

2.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa 563 9

2.1.2 Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2050..... 9

2.1.3. İstanbul Üniversitesi 643 10

2.2 Diğer nüshalar 11

2.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi Murad Buhâri 181 11

2.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2246-2 11

2.2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 1562..... 12

2.2.4. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2210..... 13

2.2.5. Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa 558 13

2.2.6. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2044..... 14

2.2.7. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2059..... 15

2.2.8. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3771 15

2.2.9. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3769 16

2.2.10. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3580 17

2.2.11. Afyon İl Halk Kütüphanesi 18220..... 17

2.2.12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 240 18

2.3 Metin Tesisinde Kullanılan Nüshalar..... 18

2.4 Hazırlanan Metinde Kullanılan Asıl Nüshanın İmla Özellikleri 19
2.5 Sonuç 22
KAYNAKÇA 24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 30
ŞERH-İ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ/ شرح مثنوی سروری.....764-1
AYET DİZİNİ/ فهرست آیات.....792-765
HADİS DİZİNİ/ فهرست احادیث.....810-793

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUSLİHUDDİN MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1 Ailesi

XVI. Yüzyıl alimlerinden, Osmanlı ulemasının önde gelenlerinden olan Sürûrî Efendi[1], 897 /1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir[2]. Sürûrî mahlasıdır. Asıl ismi Mustafâ, lakabı Muslihuddin'dir[3]. Hoca Şa'bân isminde bir tüccarın oğludur[4]. Babası Şaban Efendi, Osmanlı sultanlarından II. Bayezid'in şehzadeliği döneminde Amasya'da defterdar olarak görev yapmıştır[5]. Oğlunun ilim öğrenmesi ve kâmil kimselerden olması için her türlü maddi desteği vermiş, hatta Sürûrî Efendi'nin el-Kâfiye[6] isimli eseri ezberleyip içindeki bilgileri iyice öğrendiğini haber aldığında sevincinden hem oğluna hem de hocasına çok ihsanlarda bulunmuş, bundan sonra da ne zaman ilmi çalışmalarında ilerleme görse kıymetli hediyeler vermeyi adet edinmiştir[7].

1.2 Eğitim Hayatı ve Hocaları

Sürûrî Efendi, ilim tahsili yıllarında Nihâlî Câfer Çelebi, Bursa'da Kâsım Paşa müderrisi Kara Davud Efendi, Kadri Efendi, Taşköprülüzade Mustafa Efendi ve Abdulvâsî Efendi'den dersler aldı[8].

1.3 Çalışma Hayatı

927/1520 tarihinde Muhyiddin Fenâri Efendi, İstanbul kadısı olunca onun yardımcısı olarak görevlendirilmiştir[9]. Muhyiddin Efendi, 929/1522 yılı ortalarında Anadolu Kazaskeri olunca Sürûrî Efendi, "tezkirecilik"[10] hizmetinde bulundu. Vazifesi esnasında bazı gizli bilgileri eski hocası Abdülvâsî Efendi'ye ifşâ etmekle suçlandığı için Muhyiddin Efendi ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine Sürûrî Efendi buradaki vazifesinden ayrılarak tasavvufa yöneldi ve Emir Buhari

---

[1] Latifi, *Tezkire-i Latifi*, s. 186.
[2] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 26
[3] İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri", s. 211
[4] Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık*, s. 23
[5] İsmâil Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, c. 38, s. 171
[6] İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arapça gramerine dair kaleme alınmış eseri, Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *DİA*, c. 24, s. 153
[7] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 26-27
[8] Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık*, s. 23
[9] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 27
[10] Osmanlıda yazı işleri ile uğraşan memurların mesleğine verilen ad, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, III, 491

Zaviyesinde halkı irşad ile meşgul olan Mahmud Efendi'ye bağlandı.[11] Bu sırada hac vazifesini yaptı. Hac dönüşü Muhyiddin Efendi ile araları tekrar düzeldi. Sürûrî Efendiye eskisinden daha fazla ilgi gösterip kendisine yardımcı olarak görevlendirdi. 930/1523 tarihinde Muhaşşî Sinan Efendi yerine Gelibolu'da Sarıca Paşa medresesinin müderrisi oldu. 933/1526 yılında Piri Paşa Zaviyesi'nde şeyh olan Cemal Efendi vefat edince, Zaviye o tarihte hayatta olan vakfın sahibi tarafından medreseye dönüştürüldü ve müderrisliği Sürûrî Efendi'ye verildi. 944/1537 tarihinde Vezir Kasım Paşa Haliç'te bir medrese yaptırdı ve medresenin müderrisliğine Sürûrî Efendi'yi tayin etti. On sene sonra yani 954/1547'de Muhyiddin Efendi vefat etti. Sürûrî Efendi onun ölümüne çok üzüldü ve bu üzüntüyle medresedeki görevini bırakıp Emir Buhari Zaviyesi şeyhi Abdüllatif Efendi'ye bağlandı. Ancak o tarihte Mora yarımadasında sancak beyi olan Kâsım Paşa, Sürûrî Efendi'nin istifasından dolayı derin üzüntü duydu ve kendisine bir rica mektubu gönderdi. Bu mektubunda "Biz o medreseyi sadece sizin şerefinize yaptırmıştık. Eğer kabul edilmezse medreseyi yıkmak lazım gelir. Bizim için sizin yerinizde başka birini görmek düşünülemez" sözlerini yazması üzerine sadece ikindi sonrası Kâsım Paşa caminde Mesnevî okutmak şartıyla eski görevini tekrar kabul etmek zorunda kaldı. Bu sırada evinin yakınlarında bir mescit yaptırıp ilim ve ibadetle meşgul oldu ve tekrar hac vazifesini yerine getirdi. 955/1548'de Karaman sancak beyi olan Şehzade Sultan Mustafa merhuma muallim tayin olundu[12].

1.4 Vefatı

960/1553 tarihinde öğrencisi Şehzade Mustafa'nın ölümle cezalandırılması Sürûrî Efendi'yi çok üzdü. Kasımpaşa'da yalnızlığı seçip dokuz sene bu hal üzere kaldı. " ببهشت می رود (Cennete gidiyor)" ve "کدتی جهان سروری (Gitdi cihan sürûri)" ifadelerinin gösterdiği 969/1562 târihinde Cemaziyelevvel ayının yedinci günü kolera hastalığından[13] vefat etti. Kâsımpaşa'da yaptırdığı mescidin mihrabı önünde defnedildi[14]. Ancak bu mescid yıkıldığından dolayı günümüzde mezarının yeri de kaybolmuştur[15]. Kendisine ait olan aşağıdaki beyitte Süruri Efendi dünya hayatı ile ilgili hissiyyatını şöyle dile getirmiştir:

---

[11] Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık*, s. 24
[12] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 27-29
[13] Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık*, s. 24
[14] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 29; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 226
[15] İsmâil Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, c. 38, s. 171

Dediler te'sîr ider esmâ müsemmada velî

Ey «Sürûrî» görmedim âlemde handan olduğun[16]

1.5 Kişiliği

Faik Reşat'ın ifadeleriyle, "Sürûrî Efendi, güzel yüzlü, cömert, ilmi ile amel eden bir zâttı. İlim öğretmeye ve eser yazmaya düşkün olup, daima kitap yazmaktan geri kalmazdı."[17] Sultan Mustafa'nın hocalığından sonra uzun süre boşta kalmışken yazı yazarak geçimini sağlamış, kimseye baş eğmemişti. Tevekkül ve sabrı sayesinde mescidine tayin ettiği maaş ve giderleri kesmemiş, tersane görevlileriyle gemi sahiplerinin sadaka, nezir ve kurbanlarıyla yetinerek masraflarını karşılamıştı[18].

1.6 Eserleri

Mustafa Sürûrî Efendi'nin en meşhur eserlerinden biri Bahrü'l-Ma'ârif'dir. Aruz, kâfiye, şiir sanatları ve edebiyat terimlerini içeren ve bu alanda yazılmış en kapsamlı belagat kitaplarındandır[19]. Mukaddimede müellif, şiir ile ilgili terimleri açıklar ve Farsça, Türkçe ve bazen de Arapça'dan örnekler vererek şiir sanatları hakkında kısa tarifler yapar. Bu bilgilerden sonra aruz kuralları ve vezinler hakkında bilgi verir. Birinci makale bahirler hakkındadır. Örneklerle pekiştirerek bahirlerin türleri hakkında bilgi verir. Bu makalenin son kısmı kâfiye konusu üzerinedir. İkinci makalede şiir sanatları hakkında detaylı bilgi verir. Üçüncü makale ise teşbihleri ve «Enîsü'l-Uşşâk» mes'elelerini açıklamaktadır[20].

Sürûrî Efendi'nin bir diğer önemli eseri Farsça yazdığı Şerh-i Mesnevî'sidir. Anadolu sahasında Mesnevî'nin tamamına yapılan ilk Farsça şerhtir[21]. Şerhte beyitler mısra mısra açıklanmış, ayet-i kerime ve hadîs-i şerîflerle beraber çeşitli hikayelere, Arapça ve Farsça şiirlere yer verilmiştir. Mesnevî'yi Farsça şerh etmesine rağmen yer yer kelimelerin Türkçe karşılığını vermiş, bazen de bütün bir mısrayı Türkçe'ye tercüme etmiştir. Sade ve akıcı bir anlatımla yazdığı şerhinde sanatlı ifadeler de çokça görülür.

---

[16] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 226
[17] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 29
[18] Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık*, s. 25
[19] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 30
[20] Yakup Şafak, Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârifi ve Enîsû'l-Uşşâk ile Mukayesesi Doktora Tezi, s. 429-463; Yakup Şafak, "Sürûrî'nin Bahrü'l-maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", s. 217-223
[21] İsmâil Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, c. 38, s. 171

Bundan başka Mevlânâ Câmi'nin ve Mir Hüseyin Vâiz'in muammâ risalelerine şerh yazıp zor yerlerini açıklamıştır. Arapça ilimlerine dair bir çok eseri, şerh ve haşiyelerden oluşan pek çok tasnifi bulunmaktadır. Ayrıca beyit, kaside ve gazellerinden oluşan bir dîvânı vardır[22]. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Sürûrî Efendi'nin şairlikte orta derecede[23] olduğu ve Farsça'nın incelikleri ile alakalı bazı noktalarda hatâları bulunduğu söylenir[24].

Otuz küsur eseri olduğu bildirilen[25] Sürûrî Efendi'nin bazı eserleri üzerine Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları yapılmıştır.

Başlıca eserleri şunlardır:

1. Şerh-i Mesnevî
2. Şerh-i Gülistan
3. Şerh-i Bostân
4. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız
5. Hâşiye ʿalâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-teʾvîl
6. Hâşiyetü'l-Hidâye
7. Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv
8. Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf
9. Şerh-i Muʻcez mine't-tıb
10. Şerh-i Muammâyât-ı Câmî
11. Tercüme-i Ravzü'r-reyâhîn fî hikâyeti's-sâlihîn
12. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl
13. Hâşiye ʿalâ Şerhi Hüsâm el-Kâtî ʿale'l-Îsâgûcî
14. Tercüme-i Acâib-i Mahlûkât
15. Terceme-i Zahîretü'l-mülûk
16. Divançe (Bulak 1839)
17. Târîh-i Hıta vü Huten ü Çîn ü Mâçîn

Sürûrî Efendi, bütün hayatını ilme adamış, kitap telifi ve talebe yetiştirmekle geçirmiş ve hiç evlenmemiştir[26].

[22] Latifi, *Tezkire-i Latifi*, s. 187
[23] Fâik Reşât, *Eslâf*, II, 30
[24] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 225-226; Şemsettin Sâmi, *Kâmûsu'l A'lâm*, IV, 2558.
[25] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 226
[26] İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri", s. 217

İKİNCİ BÖLÜM

2. MESNEVÎ ŞERHİ II. CİLDİNİN YAZMA NÜSHALARI

2.1 Metni Oluştururken Faydalanılan Nüshalar

2.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 563 (S)

Cilt – Yazı ebadı: 266 x 180 – 169 x 99 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 313 varak, 23 satır

Yazı Çeşidi: Nesih

Müstensih: Ebubekir b. Mü'min

İstinsah Tarihi: 962 Hicrî – 1555 Mîlâdî

Yazmanın Özellikleri: Serlevha tığlı müzehheb, cetveller surhdur. Cildi tirşe kaplı, mukavva ve alaturka cilttir[27]. Beyit, kıt'a, hikaye gibi kelimelerle ayet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yine başlıklar kırmızı ile yazılmış, Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiştir. Derkenarlarda beyitlerin konularına göre sınıflandırılması yapılmış ve içerdiği konular yazılmıştır.

Bu nüsha, Mustafa Sürurî Efendi hayattayken istinsah edilmiştir. Temin ettiğimiz nüshalar arasında en eski tarihli olup hata ve eksiklerin en az bulunduğu nüshadır.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 313a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِیمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد و با سرخ اشارت کرد سیصد و هشتاد و پنج است

Bu yazma nüsha metin oluşturulurken dipnotlarda S harfi ile gösterilmiştir.

2.1.2 Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Nu: 2050 (K)

Cilt – Yazı ebadı: 295 x 200 – 250 x 160 mm.

[27] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 132

Varak ve Satır Sayısı: 127 varak, 35 satır

Yazı Çeşidi: Tâlik

Müstensih: Dânişmend Dede Dervîş Mustafa Hamîdî

İstinsah Tarihi: 1011 Hicrî – 1603 Milâdî

Yazmanın Özellikleri: Tamir görmüş, kenarları meşin, miklebli, mukavva cilt. Başlıklar, kıt'a, nazm, el-hikâye sözleri surhla yazılmış ve Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiştir[28]. Nüsha güzel bir tâlikle yazılmıştır. Yer yer bazı ifade ve kelimeler atlanmış veya yanlış istinsah edilmiştir.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 127a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلالِ آید (ابد) الدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِیمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی و معنوی و مولوی و آن حکایات که شارح فقیر آورد با شرح (سرخ) اشارت کرد سیصد و هشتاد و پنج است.

Dipnotlarda (K) harfi ile gösterilmiştir.

2.1.3. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi No: 643 (İ)

Cilt – Yazı ebadı: 178 x 282 – 105 x 200 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 82 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Nesta'lik

Müstensih: Müellif

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Yazmanın Özellikleri: Ebru kağıt kaplı, kahverengi meşin bir cilt içinde, söz başları kırmızı. Şerhler haşiyelere yazılmış olup, ortada yalnız metin vardır. Metinde arada sırada, satır arasında izahlar görülmektedir. Şerhler bazı sayfalarda çok azdır. İstinsah kaydı yoktur[29].

Eserin başı 1b:

[28] A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, II, 117
[29] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kataloğu, *katalog.istanbul.edu.tr*

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 82a:

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام - ناقصان سرمدی تم الکلام

Dipnotlarda (İ) harfi ile gösterilmiştir.

2.2 Diğer nüshalar

2.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi Murad Buhâri No: 181

Cilt – Yazı ebadı: 210 x 155 – 170 x 95 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 320 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Arap

Müstensih: Beşir b. Mustafa

İstinsah Tarihi: 989 Hicrî – 1581 Mîlâdî

Yazmanın Özellikleri: Miklepli, şemseli, şirâzeli, meşin cilt[30]. Başlıklar, beyit, rübâî, kıt'a, hikaye gibi kelimeler, ayet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiş. Metnin yazı alanı cetvelsizdir.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 320b:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، تسلیم او زیاده شود. چون منکر معاند بیند در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِیمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد با سرخ اشارت کرد. سیصد و هشتاد و پنج است

2.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi No: 2246-2

Cilt – Yazı ebadı: 248 x 153 – 173 x 83 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 322 varak, 25 satır

[30] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 129

Yazı Çeşidi: Ta'lik

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi:

Yazmanın Özellikleri: Başlık müzehheb, ilk iki sayfanın cetvelleri yaldızlı. Miklepli, dövme şemseli, şirâzeli, yaldız cetvelli, meşin cilt[31]. Başlıklar, beyt, hikaye gibi kelimeler, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mesnevî beyitlerinin üstü ve ilk iki sayfa dışındaki sayfalar surh ile çizilmiş.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدای را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَئٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 322b:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، تسلیم او زیاده شود. چون منکر معاند بیند در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی مولوی تمت تمام بعون الله الملك المنان.

2.2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi No: 1562

Cilt – Yazı ebadı: 270 x 177 – 200 x 106 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 320 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Nesih

Müstensih: Mustafa b. Muhammed el-Konevi

İstinsah Tarihi: 996 H. (1588 M.)

Yazmanın Özellikleri: Şemseli, meşin cilt[32]. Başlıklar, beyt, hikaye, şiir gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mesnevî beyitlerinin üstü ve metin alanı surh ile çizilmiş.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَئٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی و تایی نیست

[31] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 128
[32] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 129

Eserin sonu 320b:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در یقین ازدیاد یابد و چون منکر معاند بیند در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ الحمد لله على التمام. والصلوة والسلام على رسوله افضل الانام. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی و معنوی و مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد و با سرخ اشارت کرد. سیصد و هشتاد و پنج است

2.2.4. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi No: 2210

Cilt – Yazı ebadı: 250 x 165 – 190 x 90 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 139 varak, 27 satır

Yazı Çeşidi: Rik'a

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Yazmanın Özellikleri: Sırtı meşin, şirâzeli, bez kaplı cilt[33]. Eser sondan eksiktir. Metnin yazı alanı cetvelsizdir. İlk varakta ve otuzdan sonraki varaklarda mesnevi beytlerinin üzeri surhla çizilmiş, beyt, hikaye gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış. Derkenarlarda ilave açıklamalar yapılmış.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَئٌ هیچ (چیز) او را نظیر و ثانی و تایی نیست

Eserin sonu 139b:

[گوییَش خیر است لیکن خیرِ من] آن کس را گویی خیر است، امّا با خود می گویی خیر من. کس

2.2.5. Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa No: 558

Cilt – Yazı ebadı: 255 x 160 – 195 x 95 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 367 varak, 27 satır

Yazı Çeşidi: Ta'lik

Müstensih: Derviş Mustafa

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

[33] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 134

Yazmanın Özellikleri: Miklepli, sırtı ve kenarları meşin, bez kaplı cilt[34]. Eser baştan eksiktir. Metnin yazı alanı kırmızı cetvelle çizilmiş. Mesnevi beyitlerinin üzeri surhla çizilmiş, hikaye, beyt, kıt'a gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış.

Eserin başı 2a:

[تا بگویم وصفِ خالی زآن جمال] تا از جمال خدا وصف خالی بگویم

Eserin sonu 350a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی و مولوی. و این حکایات که این شارح فقیر آورد و با شرح (سرخ) اشارت کرد. سیصد و هشتاد و پنج است

2.2.6. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No: 2044

Cilt – Yazı ebadı: 208 x 145 – 160 x 100 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 294 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Nesta'lik

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Yazmanın Özellikleri: Miklebi kopmuş, koyu kırmızı, ortası şemseli, kenarları cetvelli cilt. Beyitlerin üzeri surhla çizilmiş. Hikaye, beyt gibi kelimeler kırmızı mürekkep ile yazılmış[35].

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدای را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 294b:

[34] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 131
[35] A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, II, 113

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال ابد الزّهر (الدّهر) بماند. اَللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلَّهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی و مولوی و این حکایات که شارح فقیر آورد و با شرح (سرخ) اشارت کرد. سیصد و هشتاد و پنج است.

2.2.7. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi No: 2059

Cilt – Yazı ebadı: 263 x 165 – 192 x 102 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 244 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Ta'lik / Nesih

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: X-XI Hicrî – XVI-XVII Milâdî

Yazmanın Özellikleri: Baştan 17 varak, sondan da bir beyt noksan. Bazı sayfalar neshle, bazıları nesta'lik ile yazılmış[36]. Mesnevî beytlerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş. Metin alanı cetvelsiz.

Eserin başı 1a:

می کنم. [من همان خواهم نه کار و نه دکان] این را جواب آن است که [کارِ بخت است آن و آن هم نادر است]

Eserin sonu 244b:

[قومِ دیگر را یقین در ازدیاد] مرهون است به اوّل مصراع اخیر [زین عجب وَاللّٰهُ اَعْلَم بِالرَّشَاد].

2.2.8. Beyazıt Devlet Kütüphanesi No: 3771

Cilt – Yazı ebadı: 250 x 140 – 195 x 90 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 673 varak, 27 satır

Yazı Çeşidi: Nesih / Ta'lik

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

[36] A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, II, 123-124

Yazmanın Özellikleri: Miklepli, hafif oyuk şemseli, sırtı ve kenarları meşin, yeşil bez kaplı cilt.[37] Nüsha şerhin birinci ve ikinci ciltlerini içermektedir. İkinci cilt 376. varaktan itibaren başlamaktadır. Beyt, hikaye gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiş. İlk varak cetvelleri yaldızlı, diğer varaklar surhla çizilmiş.

Eserin başı 376b:

حمد بی(حد) خدای را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ او را چیز نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 668a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال آید (ابد)الدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِیمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی و معنوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد سیصد و هشتاد و پنج است.

2.2.9. Beyazıt Devlet Kütüphanesi No: 3769

Cilt – Yazı ebadı: 300 x 195 – 220 x 110 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 681 varak, 25 satır

Yazı Çeşidi: Nesih

Müstensih: Şerif Mehmed Revnak

İstinsah Tarihi: 1218 Hicrî – 11803 Mîlâdî

Yazmanın Özellikleri: Miklepli, hafif oyuk şemseli, sırtı ve kenarları meşin, yeşil bez kaplı cilt.[38] Nüsha şerhin birinci ve ikinci ciltlerini içermektedir. İkinci cilt 368. varaktan itibaren başlamaktadır. Beyt, hikaye gibi kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiş. İlk varak cetvelleri yaldızlı, diğer varaklar surhla çizilmiş.

Eserin başı 368b:

حمد بی‌حد خدای را که به حکم لَا یُشْبِهُهُ شَیْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 676a:

[37] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 133
[38] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II, 133

چون (منکر) منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال آید (ابد)الدّهر بماند. اَللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلَّهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی و معنوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد سیصد و هشتاد و پنج است

2.2.10. Beyazıt Devlet Kütüphanesi No: 3580

Cilt – Yazı ebadı: 215 x 155 – 160 x 100 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 284 varak, 21 satır

Yazı Çeşidi: Ta'lik

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Yazmanın Özellikleri: Sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt[39]. Metin alanı cetvelsiz. Başlıklar, beyt, hikaye gibi kelimeler, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmış. Mesnevî beyitlerinin üstü surh ile çizilmiş.

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدای را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَئٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست

Eserin sonu 282b-283a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ الحمد لله على التمام. والصلوة والسلام على رسوله افضل الانام. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی و مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد و با شرح (سرخ) اشارت کرد سیصد و هشتاد و پنج است.

2.2.11. Afyon İl Halk Kütüphanesi No: 18220

Yazmanın Özellikleri: 226 varak, 27 satırdır. Eser baştan noksandır.

Eserin başı 1a:

[39] Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası*, II , 131

[کی چناری کف گشاید در دعا] و چنار کف اخلاص در دعا نگشاید

Eserin sonu 227a:

چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال آید (ابد) الدّهر بماند. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی و معنوی و مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد و با شرح (سرخ) اشارت کرد. سیصد و هشتاد و پنج است.

2.2.12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 240

Cilt – Yazı ebadı: 175 x 263 – 103 x 213 mm.

Varak ve Satır Sayısı: 206 varak, 31 satır

Yazı Çeşidi: Adi nesih, bazen nestalik

Müstensih: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: XI./XVII yy.

Yazmanın Özellikleri: Yeni tarzda karton kapak, sırtı meşin bir cilt içinde, söz başları kırmızı, şerh edilen metin üzerine kırmızı çizgi çekilmiş. Nüsha tam değildir. Başta ikinci cilt ve yaprak 98b'den sonra da dördüncü cilt bulunmaktadır[40].

Eserin başı 1b:

حمد بی‌حد خدای را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی و همتا نیست

Eserin sonu 206b:

گوییا نمی دانند که از عدم می آید که هر چیز چون امیدت لاست زو پرهیز چیست آن چیز که تو اکنون آن را

2.3 Metin Tesisinde Kullanılan Nüshalar

Edisyon kritiğini yaptığımız metinde asıl nüshayı belirlemek için öncelikle temin ettiğimiz nüshalardan baştan ve sondan noksan olmayan nüshaları belirledik. Bunun ardından İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 643 numarada bulunan ve

[40] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kataloğu, katalog.istanbul.edu.tr

kütüphane kayıtlarında müellif nüshası olduğu belirtilen ancak noksan olan nüsha ile diğer nüshaların dîbâcesini karşılaştırdık. Çünkü bu nüshanın şerh kısmı noksan olmasına rağmen dîbâce kısmının birkaç cümle dışında eksiksiz olduğunu gördük. Bu karşılaştırma sonucunda müellif nüshasına en yakın nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi 563 numarada kayıtlı olan nüsha olduğunu tespit ettik. İstinsah tarihi bakımından da mevcut nüshalar arasında en eski tarihe sahip olan ve Sürûrî Efendi hayattayken yazılan bu yazmayı esas nüsha olarak seçtik. Düzgün ve okunaklı bir nesih ile yazılmış olan bu yazmanın yanında yardımcı nüsha olarak Süleymaniye nüshası ile farklı koldan geldiği için Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2050 numarada kayıtlı olan nüshadan faydalandık. Bu nüsha ile beraber diğer bir yardımcı nüsha olarak müellif nüshası olduğu için İstanbul Üniversitesi nüshasını kullandık. Asıl nüsha ile yardımcı nüshalar arasındaki farklılıkları dipnotlarda gösterdik. Esas aldığımız nüshada hatalı olduğuna kanaat ettiğimiz bazı kelimelerin yazımında kelimenin yardımcı nüshadaki şeklini tercih edip esas nüshadaki yazımı dipnotta gösterdik. Örnek: چون از بحر وحدت و استغراق حضرت به ساحل صحو رجوع کرد cümlesinde esas nüshada صحو kelimesi yerine صحت yazılmıştır. Metin içinde صحو yazılıp dipnotta farklılık gösterilmiştir.

2.4 Hazırlanan Metinde Kullanılan Asıl Nüshanın İmla Özellikleri

1. **(می)** edatı fiilden ayrı yazılmıştır.

نمی بینم ، می زدند

2. **(گ)** ve **(ک)** harfleri arasında ayrım yapılmamış. İkisi de **(ک)** şeklinde yazılmış. Bazen karışıklık olabilecek durumlarda kef harfi üzerine nokta konulmuş.

3. **(به)** edatı kendinden sonra gelen isimlere bitişik yazılmış.

بموجب ، بسبب

4**. (ه)** ile biten kelimelere yâ-yı vahdet, yâ-yı tenkir veya yâ-yı muhatap eklendiğinde bu **(ی)** harfleri hemze ile gösterilmiştir.

کردهٔ ، خانهٔ

Bu kelimeler hazırladığımız tenkitli metinde **کرده‌ای ، خانه‌ای** şeklinde yazılmıştır.

5. Okunmayan **(ه)** ile biten kelimeler çoğul yapılınca **(ه)** düşürülmüştür.

خانها ، میوها

6. Karşılaştırma edatı **(تر)** kelimeye bitişik yazılmış.

نزدیکتر

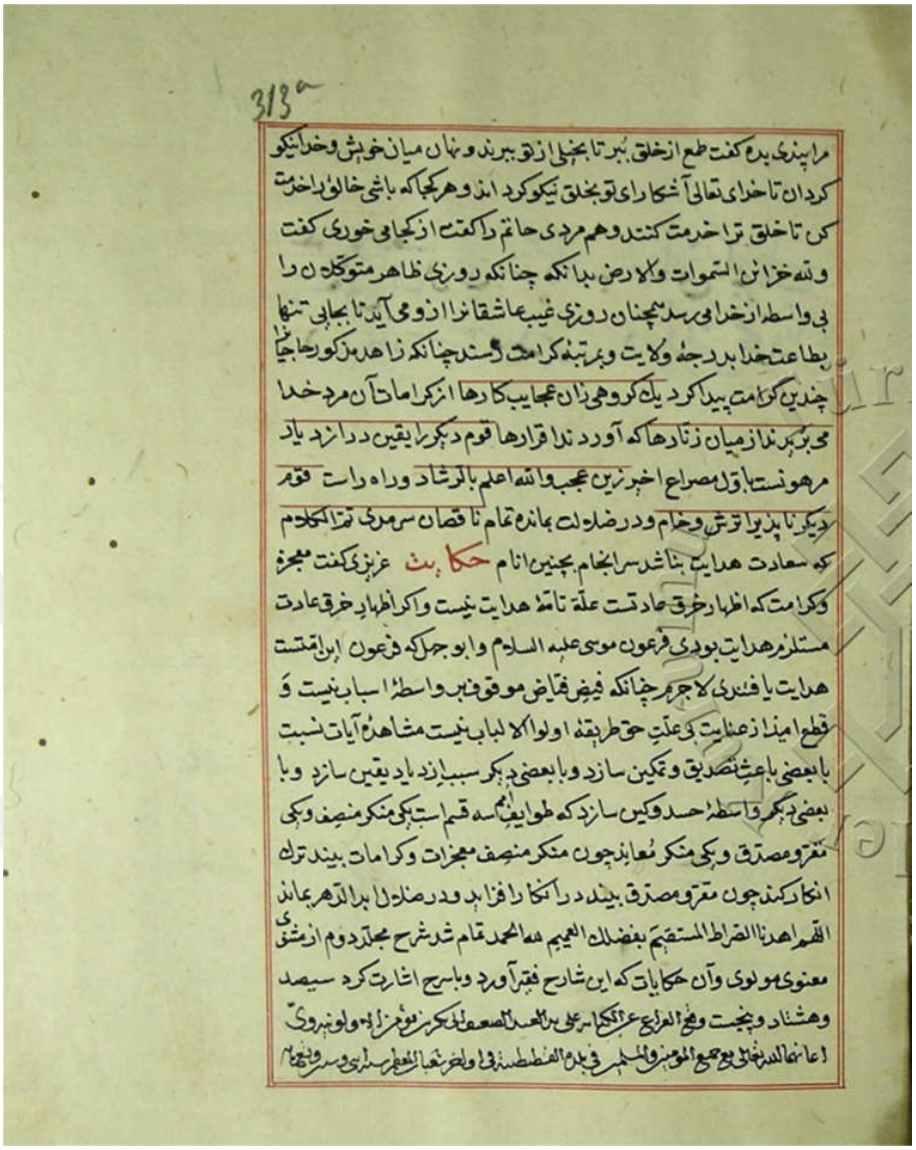
7. Günümüzde **(ج)** ile yazılan bazı kelimeler **(چ)** ile, **(ب)** ile yazılan bazı kelimeler **(پ)** ile yazılmış.

پایکوپ ، پنج

Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Bölümü 563 Numaralı Nüsha

1b sayfası

313a sayfası

2.5 Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı sultanlarından Kânûnî Sultan Süleyman döneminde yaşamış kıymetli alimlerden olup, Arapça, Farsça ve Türkçe bir çok eserin müellifi olan Muslihuddin Mustafa b. Şa'ban Sürûrî Efendi'nin(ö. 969/ 1562) Şerh-i Mesnevîsinin II. Cildinin tenkitli metnini içermektedir.

Sürûrî Efendi, Anadolu sahasında Farsça yazılmış ilk mesnevi şerhlerinden olan Şerh-i Mesnevî'de, beyitleri mısra mısra açıklamış, yeri geldikçe ayet ve hadisler, çeşitli hikayeler ve şiirlerden nakiller yapmak suretiyle şerhini zenginleştirmiştir.

Çalışmamızda ikinci cildin şerhinin yazma nüshalarını kütüphanelerden temin edip inceledik ve nüshalar arasındaki bağlantıları tespit ettik. Bu tespitler ışığında, Sürûrî Efendi hayattayken istinsah edilen bir nüshayı asıl nüsha olarak kullandık. Ayrıca iki nüshadan daha faydalanarak tenkitli metni hazırladık. Böylece Sürûrî Efendi'ye Şârih-i Mesnevî unvanı kazandıran Şerh-i Mesnevi'nin ikinci cildinin metnini tespit etmekle Mevlânâ Celâleddîn Muhammed'in Mesnevi Şerîfi alanında yapılan çalışmalara katkı sağlayacak bilgiler elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akün, Ömer Faruk, "Sürûrî", ***İslam Ansiklopedisi,*** XI. Cilt, 1979, s. 249-250.

Amîd, Hasan; ***Ferheng-i Amîd***, İntişârât-ı Emîn Kebîr, Tahran, 1381.

Ateş, Ahmet, "***Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti İle)"***, ***Türkiyât Mecmuası***, Cilt 7-8, 1942, s. 253-267.

_____,"Mesnevî", ***İslam Ansiklopedisi,*** VIII. Cilt, 1979, s.127-133.

Aytekin, Ülker, ***Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Bağcı, Ali, ***Muslihiddîn Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015.

Bankır, Mehmet Malik, ***Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (metin-inceleme-sözlük),*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Baştürk, Orhan, ***Süruri'nin Mesnevî Şerhi (Tanıtım-İndeks- Tenkitli Metin 1b-40a),*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1997.

Bektaş, Ömer, ***Rusuhi İsmail Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

Bursalı Mehmed Tâhir, ***Osmanlı Müellifleri***, çev. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.

Bursalı Mehmet Tahir, ***Osmanlı Müellifleri***, Cilt I-II, İstanbul, 1333

Ceyhan, Semih, *"*Mesnevî*", **DİA,*** XXIX. Cilt, 2009, s.325-334.

Çelik, Ahmet Faruk, ***Sürûrî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998.

Devellioğlu, Ferit; ***Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat***, Aydın Yayınları, Ankara 1999.

Dihhudâ, Alî Ekber, ***Lugât-nâme,*** Dânişgâh-i Tehrân, 1377

Durgun, Selahattin, ***Sarı Abdullah ve Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî),*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.

Eflâkî, Ahmed, ***Menâkibu'l-Arifin***, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Elbir, Bilal, ***Sürûrî'nin şerh-i şebistân-ı Hayâl'i Metin-İnceleme,*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Fâik Reşât, ***Eslâf,*** II. Cilt, İstanbul, 1312 h

Gölpınarlı, Abdülbakî, ***Mesnevî ve Şerhi,*** I-VI, 3. baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

_____, ***Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu***, Ankara, 2003.

_____, ***Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu,*** I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Güleç, İsmail; ***İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

_____, ***Bahrü'l-Ma'ârif'e Göre Edebî Kavramlar,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997.

_____, ***İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî -Mesnevî'nin İlk 748 Beytinin Şerhi-,*** İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", ***İslâm Ansiklopedisi,*** XXXVIII. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, 170-172.

_____, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri", ***Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*** XXI: 211–236, 2001.

_____, ***Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri***, Pan Yayınları, İstanbul, 2008.

Gültekin, Ayşe, ***İsmâîl Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûretu'l- Ma'ârif'inde Hadis (Altıncı Cilt Örneği),*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Hulusi Kılıç, "El-kâfiye", *DİA*, Cilt 24, İstanbul, 2010

Kabak, Rıdvan, *Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa B. Şaban Sürûrî'nin Ravzu'r-Reyyâhîn Fî-Hikâyâti's-Sâlihîn Tercümesi' Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017.

Kanar, Mehmet, ***Büyük Farsça Türkçe Sözlük***, Birim Yayınları, İstanbul, 2015.

Karaismailoğlu, Adnan – Okumuş, Said – Coşguner, Fahrettin, ***Mevlâna Bibliyografyası***, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.

Mevlâna Araştırmaları 1-2-3 Editör. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, Cilt 1: 2007; Cilt 2: 2008; Cilt 3: 2009.

Karaismailoğlu, Adnan, ***Mevlâna ve Mesnevî***, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Koçoğlu, Turgut, ***Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)***, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.

Konuk, Ahmet Avni, ***Mesnevî –i Şerif Şerhi, II,*** haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2004.

Latîfî, ***Tezkire-i Latîfî***, İstanbul, 1314 h

Mehmet Zeki Pakalın, ***Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü***, Cilt 3, İstanbul, 1993

Mengi, Mine; ***Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine,*** Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2000.

Mu'în, Muhammed***, Ferheng-i Fârsî***, Cilt 1-6, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1371.

Nev'izâde Atâyî, ***Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık***, İstanbul, 1268 h.

Oğuz (Ortaç), Meral, ***Surûrî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfız'ı: 15 Varağının Transkripsiyonu,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1998.

Okatan, Halil İbrahim, ***Sürûrî Divanı: Hayatı, Eserleri, İnceleme***, Kendi Yayınları, Ankara, 2010.

_____, ***Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifi: İnceleme ve Mukaddime Metni,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1986.

Okur, Hüseyin, ***Muslihiddin Mustafa b. Şaban es-Sürûrî'nin Şerhu'l-Misbâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Öktay, Nesrin, ***Muhammed Esad Dede ve Mesnevî Şerhi,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Önder, Mehmet–Binark, İsmet–Sefercioğlu, Nejat, ***Mevlâna Bibliyografyası, I-II,*** Ankara, 1973.

Öngören, Reşat, "Mevlânâ" ***DİA***, XXIX. Cilt, 2004, s.441-448.

Öz, Yusuf, ***Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri***, Konya, 1999.

Özdemir, Mehmet, ***İsmâîl Rüsûhî-Yi Ankaravî Şerh-İ Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif Ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (Iv. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2013.

Öztürk, Şeyda, ***Şem'î'nin Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi),*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Mevlâna Celâleddin, ***Mesnevî,*** çev. Adnan Karaismailoğlu, Cilt I-VI, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Mevlâna Celâleddin, ***Mesnevî,*** Cilt I-VI, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Ekim Yayınları, İstanbul 2007.

Şafak, Yakup, ***Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârifi ve Enîsû'l-Uşşâk ile Mukayesesi*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991.

_____, "Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifi ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** 1997, 4: 217-235.

Şahin, Oğuzhan, ***Şem'î Şem'ullâh, Şerh-i Mesnevi (III-IV. ciltler) (inceleme-tenkitli metin-sözlük,*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.

Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l A'lâm*, Cilt 4, İstanbul, 1311

Şimşekler, Nuri, ***Âbidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.

Tanyıldız, Ahmet, ***İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük),*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

Tarlan, Ali Nihad; ***"Metinler Şerhine Dair",*** Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981, s. 187-202.

Top, Hüseyin, ***Mesnevî-i Manevi Şerhi İlk 1001 Beyit***, Konya, Tablet Yayınları, 2008.

Top, Hüseyin, ***Mesnevî-i Manevi Şerhi***, I-XI, Konya, Rumi Yayınları, 2011-2018.

Turgut Koçoğlu, ***Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî II. Cilt***, (Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009

Ünver, Niyazi, ***Gelibolulu Sürûrî ve Divanı,*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Yalap, Hakan, ***İsmail Rusuhi-yi Ankaravi Şerh-i Mesnevi (Mecmu'atü'l-Letayif ve Matmuratu'l-Ma'arif"(2.Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük)*** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2014.

https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/

http://www.konyayazmakutup.gov.tr/

http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/

https://www.yazmalar.gov.tr/

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

جمهوری ترکیه

دانشگاه قیریق‌قلعه

انستیتوی علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات شرقی

بخش زبان و ادبیات فارسی

شرح مثنوی سروری

جلد دوم

(متن انتقادی)

پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد

طولغه گوجوک

استاد راهنما

عدنان قره‌اسماعیل اوغلو

قیریق‌قلعه 2019

فهرست

شرح مثنوی سروری 1

فهرست آیات 765

فهرست احادیث 793

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

(1b) حمد بی‌حد خدایی را که به حکم لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ هیچ چیز او را نظیر و ثانی نیست و شکر و ثنا[1] خداوندی را که به موجب **وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ** هر چیز بر وی مُثنی و رانیست[2] و آن حمد و شکر روان را همچو آب روان غدای روانی است اگرچه[3] دعا و ثنای ما به حسب **لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ** بدان حضرت روا نیست. و صلهٔ صلوات سرور کاینات و تحفهٔ تحیّات مهتر موجودات و شفیع عصات در روز[4] عرصات محمد علیه السّلام والصّلوات را و انواع درود و سلام بر آل و اصحاب آن خیر الانام باد.[5] بندهٔ فقیر، سروری الحقیر به عون ملک قدیر چون بیان جلد اوّل زواهر کتاب مولوی را و شرح دُرج[6] نخستین نظمِ جواهرِ مثنوی را به اتمام رسانید، اتفاقا در این مدّت شکوفهٔ باغ سلطنت و ثمرهٔ شجرهٔ دولت، نور آفتاب مآثر و نَور اغصان مفاخر، درّ دریای مهتری و مهر سپهر سروری، مقبول جملهٔ انام و محبوب خواصّ و عوام، مظهر الطاف حق تعالی حضرت سلطان مصطفی ضَاعَفَ اللَّهُ قَدْرَهُ وَ نَافَذَ أَمْرَهُ این بندهٔ کمینهٔ خاک‌نهاد و عبد خالص‌الفواد را به عتبهٔ[7] علیهٔ خود دعوت فرمود و حسن التفات و عنایت نمود و این عبد ضعیف و رقیق نحیف آن شرح مجلّد اوّل را به طریق هدیه بدان درگاه آورد. همچو پای ملخ نزد سلیمان علیه السلام برد. چون آن حضرت صاحب کرم و کریم الاخلاق مستعد دولت جهانی بالاستحقاق تحسین وافر و استحسان متکاثر اظهار کرد و به[8] شروح سایر مجلّدات رغبت بی‌شمار. لاجرم این بندهٔ کمینه و کمترین به موجب اشارت آن کامران و[9] کامبین

---

[1] ثنا Sİ : ثنای K

[2] و رانیست Sİ : و راست K

[3] اگرچه Sİ : اگر خیر K

[4] در روز Sİ : در فر K

[5] باد S : + اما بعد İK

[6] دُرج Sİ : - K

[7] به عتبهٔ S : بقیّهٔ K

[8] به S : - K

[9] و S : - K

اکنون در بیان معانی جلد ثانی و در شرح غوانیِ معانی شروع خواست که عنان عزیمت به آن سوی گردانید. و بدان که حضرت مولانا را[10] پس از اتمام جلد اوّل از[11] کتاب و ابداع اسرار در فحاوی خطاب در شروع جلد ثانی بنا بر بعض سرّ سبحانی تأخیر واقع شده بود و بعد از مدّتی شروع در وی دست داده و این تأخیر را عذر نهاده که می گوید: **[بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلّد دوم]**. یعنی در نظم بیان کند بعضی حکمت تأخیر جلد ثانی را و به قید بعضی اشارت می کند به کثرت **(2a)** حکمت الهیّه در هر شانی[12] و تنبیه می کند که آن جمله حکمتها بنده را معلوم نیست و تنبیه می کند بر آنکه در استتار بعض حِکم[13] حکمتهاست **[که اگر جملهٔ حکمت الهی[14] بنده‌ای[15] را معلوم شود،]** اگر همه حکمتها یک بنده را معلوم شود، **[در فواید آن کار بنده از آن کار فرو ماند.]** پس در[16] استتار بعض حکمتها حکمتهاست[17]. **[و حکمت بی‌پایان حق ادراک او را ویران کند. بدان کار نپردازد.]** یعنی آن بنده. **[پس حق تعالی شمه‌ای از آن حکمت بی‌پایان[18] مهارِ بینی او سازد و او را بدان کار کشد.]** یعنی حق تعالی. و در این کلمات ایماست بدان که حکمت تأخیر بسیار است. اما بعضی را مستور باید داشتن و بعضی را بیان کردن **[که[19] اگر او را از آن فایده هیچ خبر نکند، هیچ نجنبد.]** یعنی اگر بنده را از آن حکمت هیچ آگاه نکند، هرگز[20] بنده حرکت نکند. **[زیرا جنباننده از بهره‌های آدمیان است که از بهر این[21] مصلحت کنم.]** پس[22] بعضی را گفتن می باید نه همه را. **[و اگر حکمت آن بر او[23] فرو ریزد،**

---

[10] را Sİ : + قدس الله سره عزیز K

[11] از Sİ : آن K

[12] شانی Sİ : ثنائی K

[13] حکم Sİ : - K

[14] الهی Sİ : الهیه K

[15] بنده‌ای Sİ : بنده K

[16] در Sİ : - K

[17] حکمتهاست Sİ : حکمتها K

[18] بی‌پایان Sİ : - K

[19] که Sİ : - K

[20] هرگز SK : + آن İ

[21] این Sİ : آن K

[22] پس Sİ : + یعنی K

[23] او Sİ : وی K

هم نتواند جنبیدن.] اگر جمیع حکمت بر بنده بریزد، هم بنده نتواند حرکت کردن. **[چنان‌که اگر در بینیِ شتر مهار نبود، نرود و اگر مهار سخت بزرگ بود، هم فرو خسبد.]** و لهذا حضرت حق جلّ و علا در سورهٔ حجر می فرماید: **[وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ]** پس بعض حکمت را بیان کردن و بعضی را نهان داشتن می باید. چنان‌که **[خاک بی‌آب کلوخ نشود و چون بسیار بود، هم کلوخ نشود.]** پس به اندازه و به[24] میزان می باید. چنان‌که ملک دیّان در سورهٔ الرّحمن می فرماید: **[وَالسَّمَاءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِيزانَ به میزان دهد.]** یعنی حق تعالی. **[هر چیز را نه بی‌حساب و بی‌میزان.]** پس بیان حکمت را به قدر استعداد گفتن می باید **[الا کسانی را که از عالم خلق مبدّل شده‌اند.]** یعنی مگر کسانی را که از عِقال عقل گسسته گشته‌اند و به حکم آیت[25] سورهٔ آل عمران **[و يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ گشته‌اند و مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ]** کسی که نچشید[26] ندانست. **شعر: [پرسید کسی که عاشقی چیست - گفتم که چو من شوی بدانی. عشق محبت بی‌حساب است. جهت آن گفته‌اند که صفت حق است به حقیقت و نسبت او به بنده مجاز است.]** چنان‌که در سورهٔ مائده **[يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ]** گفت که اوّل محبت را به خود اسناد کرد. ولذا[27] حضرت مولانا می فرماید: **[یحبهم تمام است و یحبونه کدام است؟]** بدان که از[28] حکمتهای تأخیر یکی آن است که ناظم عقود جواهر معانی به منزلهٔ مشّاطهٔ عرایس[29] غوانی است[30]. عادت مشّاطه آن است که بعد از آرایش دیدار آینه[31] در مقابلهٔ رخسار دارد تا ارباب حسن را در مشاهدهٔ جمال باکمال خویش لذّت متکامل گردد و اندازهٔ جمال خود دریابد و به هر گدا دیدار ننماید و در هر جایی نقاب از رخسار نگشاید. و بعض نازنینان از آن قبیل‌اند که چون اطّلاع بر جمال خویش یابند و مطالعهٔ **(2b)** غایت کمال خویش کنند، در احتجاب کوشند و روی از

---

[24] به S : - Kİ

[25] آیت Sİ : - K

[26] نچشید Sİ : نچشد K

[27] ولذا S : ولهذا Kİ

[28] از Sİ : آن K

[29] عرایس Sİ : غرایس K

[30] غوانی است Sİ : - K

[31] آینه Sİ : - K

مشّاطه نیز بپوشند و علی‌الدّوام خود با خود عشق بازند و از روی غیرت به غیر خویش نپردازند. و اگر سلسلهٔ عشق‌بازی در حرکت آید و شیوهٔ[32] طنّازی روی نماید، نظر در آینه اندازند و از روی ناظری و منظوری نام عاشقی و معشوقی پیدا[33] سازند. **بیت[34]:** غفلت هر دلبری از رخ خود رحمت است - ورنه ببستی نقاب بر رخ مشهودِ خویش. پس حضرت مولانا چون در مشاطگی عرایس معنوی آینهٔ مصیقل یک[35] دفتر مثنوی را که جمال‌نمای[36] دوشیزگان غیب است و چهره‌گشای ابکار افکار بی‌عیب، در برابر دیدار نازنینان اسرار داشت[37]، پردهٔ کبریا در پیش انداختند و روی در نقاب احتجاب پنهان ساختند تا بدان نار[38] مشّاطه نیز در مقام نیاز آید و در طریق عشق‌بازی از خویش و بیگانه باز آید تا چون طالب به تمامی از خار وجود برهد، بعد از آن راهش در گلزار شهود دهد. چنان‌که گفته است[39]: **بیت:** نی یار هر کسی را دیدار می نماید - نی هر حقیر را شه رخسار می نماید * الا حقیر ما را الا فقیر ما را - کز خار می رهاند گلزار می نماید. و یکی آن است که اگر[40] همه حکمتها گفته آید، اطّلاع اغیار بر حکمت اصحاب اسرار تواند بود و حکمت ضایع همی گشت. چنان‌که حکایت: بی‌نوایی را تمنّای صید مرغی بود. مدّتی دیده بر آسمان دوخته بود و در آتش حسرت سوخته. گاهی تفحّص محلّ جَوَلان و مکان طیران او می کرد و گاهی تجسّس منزل دانه‌چینی و مقرّ آشیان او می نمود. باری به هزار حیله پی به صحرایی برد که گاه گاه آن مرغ[41] سایه بر آن[42] انداختی و آن فضا را به قدم و منقار مشرّف ساختی. طالب بی‌نوا مدّتها در آن صحرا به سر بردی و انواع دانه‌ها بدان فضا آوردی و دام گستردی و صَفیر مرغان کردی. تا بعد از[43] مقاسات شداید و آلام ظفر بر مرام یافت و صید در کنار نهاده، به

---

[32] شیوهٔ Sİ : شیق K

[33] طنّازی روی نماید، نظر در آینه اندازند و از روی ناظری و منظوری نام عاشقی و معشوقی پیدا Sİ : - K

[34] بیت Sİ : نظم K

[35] یک Sİ : ید K

[36] جمال‌نمای Sİ : روی‌نمای K

[37] داشت Sİ : دست K

[38] نار S : ناز İK

[39] گفته است Sİ : گفته‌اند K

[40] اگر Sİ : از K

[41] آن مرغ Sİ : مرغی K

[42] بر آن SK : بدان İ

[43] از Sİ : آن K

سوی خانه می شتافت که یکی از اَصْدِقا و اَخِلّا و احبّا و اخوان پیش آمد و از سبب غیبت چند روزه پرسید. چون طالب راز در میان نهاد و صدیقش طلب مشاهده کرد، چون اندک گریبان گشاد که بنماید، مرغ پرواز ساخت و طالب را در آتش ندامت بگداخت. و یکی دیگر از حکمت تأخیر آن است که حضرت مولانا در متن کتاب تصریح می کند و می گوید: **[1 مدّتی این مثنوی تأخیر شد]** یعنی چون مجلّد اوّل به اتمام رسید، حرم شیخ حسام الدّین وفات یافت. به حکم مَوْتُ الْجَارِ کَفَی بِكَ وَاعِظاً، شیخ حسام الدین را استغراق بحر اطلاق واقع شد و در میانه فتور[44] واقع گشت. مقدار دو سال تألیف مثنوی تأخیر شد. **[مهلتی بایست تا خون شیر شد]** زمانی مهلت و صبر می باید تا خون شیر شود. پس تأخیر سبب کمال است. لاجرم هر چیزی را **(3a)** در ارتقا به درجهٔ کمال و هر ناقصی را در اعتلا[45] به ذروهٔ جلال از تدریج و امهال چاره نیست. چنان‌که خون بی‌مهلت شیر نگردد و هلال بی‌مضی مدّت بدر منیر نشود و برگ توت بی‌تدریج اطلس و اکسون نتواند[46] بود و قطرهٔ باران بی‌انقضای ازمان درّ مکنون نیارد گشت. لاجرم تأخیر تألیف مثنوی نسبت با مؤلف تکمیل است که چون[47] اعمال را زیاده کند، کمالش زیاده شود. چنان‌که رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم فرمود: **مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ اَرْبَعِینَ صَبَاحًا ظَهَرَ یَنَابِیعُ الْحِکْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَی لِسَانِهِ.** همچنان: **[2 تا نزاید بختِ تو فرزندِ نو]** یعنی تا بخت سامع فرزند نو نزاید، **[خون نگردد شیر شیرین خوش شنو]** یعنی تا فرزند نزاید، از پستان مادر شیر نیاید. پس چون طالب به وجود نیاید، از مربّی نیز سخن حکمت و شیر علم و معرفت پیدا نشود. لاجرم تأخیر تألیف مثنوی نسبت با سامع از بهر رغبت نمودن سامع است. پس چون طلب و رغبت و[48] کوشیدن و کشیدن نباشد، شیر صافی این معانی از پستان جان مؤلف و قایل نیاید. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلّم فرمود: **إِنَّ اللَّهَ یُلَقِّنُ الْحِکمَةَ عَلَی لِسَانِ الْوَاعِظِینَ بِقَدَرِ هِمَمِ الْمُسْتَمِعِینَ.** و یکی از حکمتِ تأخیر آن است که حضرت مولانا پس از این آن را نیز در متن تصریح کند و تفصیل او این است که رفیق همدم و یار محرم شیخ حسام الدین که قابل استماع

---

[44] فتور SK : فتوری İ

[45] اعتلا Sİ : اعتلال K

[46] نتواند Sİ : نتوان K

[47] چون Sİ : - K

[48] و S : - K

اسرار و لایق استکشاف طلایع انوار بود، مدّت[49] دو سال استغراق داشت و همّت بر جذب این معانی و حقایق نمی گماشت. لاجرم بی‌استماع قابلی و بی‌استفاضهٔ کاملی در القای حقایق و افشای دقایق تأخیر واقع شد. بعد از دو سال شیخ حسام الدین به حضرت مولانا نیازمندی تمام رسانید. بقیّهٔ مثنوی را استدعا می نمود. چون شیخ حسام الدین عنان عزیمت سوی آسمان احدیّت تافته[50] بود و مرقات ترقی به معارج حقایق یافته، بی‌بهار حضور او غنچه‌های اسرار ناشکفته و گفته‌ها[51] ناگفته مانده بود. چون از دریای استغراق به ساحل ملاحظهٔ آفاق باز آمد، چنگ شعر مثنوی نیز به ساز آمد. چنان‌که می فرماید: **[3 چون ضیاءالحق حسام‌الدّین عنان]** مرهون است. **[باز گردانید ز اوجِ آسمان]** چون آن[52] حسام الدین عنان را باز گردانید از آسمان شوق احدیّت و معراج ذوق ربوبیّت. در نقل است که شیخ حسام الدین به تزوّج نو[53] رغبت نموده و مشغول گشته بود. پس به حضرت مولانا آمد. ابتهال[54] و نیاز نمود تا کتاب مثنوی را تمام کنند[55]. لاجرم حضرت مولانا به اتمام اقدام نمود و چنان اتّفاق افتادی که از اوّل شب تا مطلع فجر مولانا املا می کرد و شیخ حسام الدین به سرعت تمام می نوشت **(3b)** و مجموع نوشته را بلندآواز و خوب بر خدمت مولانا می خواند. بدان که معراج جسمانی مخصوص به رسول[56] علیه السلام بود. امّا معراج روحانی و فیض رحمانی عامّ است. کسی که از محرّمات اجتناب و از مشتهیات احتراز نماید و در عمل و طاعت بکوشد و خلوت و عزلت اختیار کند، قدم در ولایت ولایت[57] نهد. نمی بینی که سالک در ابتداء سلوک و عبادت خود را به خواب بیند که در دریا شناوری کند و در هوا می پرد و نور بیند تا به نور اعظم مستغرق شود. حضرت[58] مولانا بدین معانی ایما کند. **[4 چون به معراجِ حقایق رفته بود]** ما نیز چون غنچه دهان بسته بودیم. **[بی‌بهارش غنچه‌ها**

---

[49] مدّت S : - K

[50] تافته S : یافته K

[51] گفته‌ها S : گفته‌های K

[52] آن S : شیخ K

[53] نو S : - K

[54] ابتهال S : ابتهالی K

[55] کنند S : کند K

[56] رسول S : رسول الله K

[57] ولایت S : - K

[58] حضرت S : و حضرت K

نشکفته بود] غنچه‌های معانی از دل ما نشکفته و ناکفته بود. **[5 چون ز دریا سویِ ساحل بازگشت]** چون از بحر وحدت و استغراق حضرت به ساحل صحو[59] رجوع کرد، **[چنگِ شعرِ مثنوی با ساز گشت]** معنی این مصراع به ترکی: مثنوی شعرناڭ چنگی دوزنلی اولدی. **[6 مثنوی که صیقلِ ارواح بود]** مثنوی که جلا کنندهٔ[60] دل و جان است و صفا دهندهٔ از گناه و عصیان، **[باز گشتش روزِ استفتاح بود]** رجوع کردن شیخ حسام الدین روز فتح باب بود. **[7 مطلعِ تاریخِ این سودا و سود]** در ابتداء تاریخ این فکر و فائده، **[سال اندر ششصد و شصت و دو بود]** سال هجرت نبویّه این بود و تاریخ گلستان این است که شیخ سعدی فرمود: **بیت[61]:** در آن مدّت که ما را وقت خوش بود - ز هجرت ششصد و[62] پنجاه و شش بود. پس تألیف این دفتر دوم شش سال از تألیف گلستان مؤخّر بود. لاجرم حضرت مولانا و شیخ سعدی و خواجه حافظ شیرازی معاصر و متقارب بودند[63] و بعض فضلا در بیان فرق میان این سه فاضل گفته‌اند: حکایت: سخن حافظ شیرازی بر ذات او غالب است. یعنی در سخنان او چندان معارف و حقایق و بسیار عوارف و دقایق هست که در ذات او چندین اعمال و اتصاف به این احوال نبود تا در حق او گفته‌اند: لسان الغیب و ترجمان الاسرار است. بسا اسرار غیبیّه و معانی حقیقیّه فرموده و نموده است. امّا هرچند معلوم نیست که وی دست ارادت پیری گرفته باشد و در تصوّف به یکی از این طایفه نسبت درست کرده باشد، امّا سخنان وی چنان بر مشرب این طایفه واقع شده است که هیچ کس را آن اتفاق نیفتاده. **بیت[64]:** مطرب از درد محبّت عملی خوش پرداخت - که حکیمان جهان را مژه خون‌پالا بود * پیر گلرنگ من اندر حق ازرق‌پوشان - رخصت خبث نداد ارنه حکایت‌ها بود * قلب اندودهٔ حافظ بر او خرج نشد - که معامل به همه عیب نهان **(4a)** بینا بود. و ذات شیخ سعدی بر سخن او غالب است. یعنی بسیار ریاضتها کرده و از مشایخ کبار بسیاری را دریافته و به صحبت[65] شیخ شهاب الدین سهروردی رسیده و به مصاحبت خضر

---

[59] صحو K : صحت S

[60] کنندهٔ SK : دهندهٔ İ

[61] بیت Sİ : شعر K

[62] و Sİ : - K

[63] بودند SK : بوده‌اند İ

[64] بیت S : نظم K

[65] به صحبت S : نصیحت K

علیه السلام مشرّف گشته. امّا سخنان او ظاهری است، چندان محقّقانه نیست. امّا حضرت مولانا را سخن و ذاتش برابر است. پس مرد را انصاف می باید تا امعان نظر کند و بیند که حضرت مولانا چندین حقایق طریقت و دقایق حقیقت فرموده است. چون ذات او متّصف به مضمون این کلمات و موصوف به چندین حالات باشد، چگونه بزرگوار خواهد بود؟ و دیگر حضرت مولانا می فرماید که شیخ حسام الدین که[66] به حسب استعداد جذّاب اسرار یقین است، پیش از این توجّه و استغراق بلبلی بود نالنده[67] بر طرف گلزار. چون از آن عالم باز گشت، بازی گشت لایق ساعد شهریار. چنان‌که می فرماید: **[8 بلبلی زینجا برفت و بازگشت]** و رجوع کرد. **[بهرِ صیدِ این معانی بازگشت]** تجنیس است. یعنی شیخ حسام الدین بلبل بود. از اینجا به عالم استغراق رفته بود. باز به اینجا باز شده عودت نمود. **[9 ساعدِ شه مسکنِ این باز باد]** چنان‌که شاهان باز را در دست و ساعد بگیرند، پس ساعد شاهان مسکن باز است، همچنان ساعد شاه حقیقی مسکن و[68] مقرّ این باز باد. یعنی این شیخ حسام الدین مقرّب حضرت حق باشد از قرب معنوی. **[تا ابد بر خلق این در باز باد]** این نیز تجنیس است. یعنی ابدی این باب معانی بر خلق گشاده باد و یا باب آن درگاه که شیخ حسام الدین به آنجا رفته است، بر خلق مفتوح باد. ظاهر آن است که مراد معنی دوم است. یعنی تقرّب جناب باری و کشف باب ولایت موقوف بر ریاضت است و لهذا می فرماید: **[10 آفتِ این در هوا و شهوت است]** یعنی باب معانی و حقایق و باب[69] درگاه عالی باز است. اما آفت دارد که[70] آفت این باب هوای نفس[71] و شهوت است و طلب ناز و نعمت. **[ورنه اینجا شربت اندر شربت است]** و نعمت اندر نعمت که در جانب فیّاض بخل[72] نیست. **[11 این دهان بر بند تا بینی عیان]** این دهان را ببند از بسیار خوردن و زواید گفتن تا مشاهدهٔ معانی کنی و درگاه عالی را بینی. **[چشم‌بندِ آن جهان حلق و دهان]** گلو و دهان چشم‌بند آن جهان ابد است. یعنی حجاب آخرت و پردهٔ حضرت عزت.

---

[66] که S : - K

[67] نالنده S : - K

[68] و S : - K

[69] باب S : در K

[70] آفت دارد که S : - K

[71] هوای نفس S : هوا K

[72] بخل S : بخلی K

[12 ای[73] دهان تو خود[74] دهانهٔ دوزخی] دهانه به زبان[75] ترکی اغزلق. **[وی[76] جهان تو بر مثالِ برزخی]** در میان طالب[77] و حقایق[78] و میان سالک و حقیقةالحقایق. اگرچه در میان بنده و حق تعالی حجاب بسیار است، امّا حجاب به جانب بنده است نه به جانب او. حضرت حق در سورهٔ منافقین فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ (4b) يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ.** و در سورهٔ تغابن فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ.** و باز فرمود: **إِنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ.** لاجرم ازواج و اولاد و اموال و سائر حطام دنیا حجاب است. ورنه **[13 نورِ باقی پهلویِ دنیایِ دون]** نور باقی نزد دنیای دنی است. امّا تو مشغول دنیایی. خبر از آن نور باقی ندانی. **[شیرِ صافی پهلویِ جوهایِ خون]** امّا تو در غفلتی. لاجرم در دنیا عمر را به معاصی صرف می کنی که به منزلهٔ جویهای[79] خون است. شیر صافی نیز که طاعت و عبادت و تقرّب حضرت است، نزد تو حاضر. **[14 چون در او گامی زنی بی‌احتیاط]** چون در دنیای دون گامی زنی بی‌اهتمام و اجتناب. چنان‌که در راه ظاهر پای را به هر جای نهادن موجب بلاست که در راه بسیار عقبات هست از خار و سنگ و گل، همچنین تقوی در راه حق و طریق هدی آن است که به هر جای پای ننهی و از معاصی و مناهی اجتناب کنی. زیرا **[شیرِ تو خون می‌شود از اختلاط]** شیر تو خون گردد از اختلاط با ناجنس. چنان‌که آدم صفی علیه السلام به مصاحبت حوا و تلبیس ابلیس متضرر شد. **[15 یک قدم زد آدم اندر ذوقِ نَفْس]** که از گندم خورد. یعنی[80] چنان‌که آدم صفی علیه السلام مسجود ملائکهٔ مقرّبین و خلیفهٔ رب‌العالمین و بدیع فطرت و

---

[73] ای S : این K

[74] خود S : - K

[75] زبان S : - K

[76] وی S : وین K

[77] طالب S : + حق K

[78] و حقایق S : - K

[79] جویهای S : جوهای K

[80] یعنی S : - K

عجیب قدرت و لطیفهٔ خدای عزّ و جلّ و اَلِف تختهٔ اوّل بود. **بیت[81]:** عالم ز[82] رخش صفا گرفته - منزلگه اصطفا گرفته * ایزد به عنایتش سرشته - منشور خلافتش نوشته. این‌چنین همدم وفی یعنی آدم صفی چون قدمی در ذوق نفس زد، **[شد فراقِ صدرِ جنّت طوقِ نَفْس]** اثر آن ذوق فراق جنّت و حسرت شد تا به حدّی که **[16 همچو دیو از وی فرشته می‌گریخت]** یعنی بدان جریمه همچو ابلیس ملائکه از آدم گریخت. **[بهرِ نانی چند آبِ چشم ریخت]** آدم بهر یک نان چند آب چشم بر آتش حسرت می ریخت و می گریست و می گفت: **بیت:** دلم پر آتش و در دیده غیر خون جگر - نمی نماند که آبی بر آتشی ریزم. حکایت: ابن عبّاس رضی الله عنهما گفت: اگر[83] گریستن همه خلق به[84] گریستن داود مقابله کنی، گریستن داود[85] از همه زیاده‌تر آید[86]. اگر[87] گریستن داود با[88] گریستن همه خلق به گریستن آدم مقابله کنی، گریستن آدم[89] از همه زیاده‌تر باشد که آدم چندان می گریست که تا پوست و[90] گوشت رویش بیفتاد. **[17 گرچه یک مو بُد گنه کو جُسته بود]** یعنی اگرچه آن گناه که از آدم صادر شد حقیر بود، امّا از آن عظیم عظیم[91] می نمود. چنان‌که **(5a)** حضرت[92] مولانا فرمود[93]: **[لیک آن مو در دو دیده رُسته بود]** پس به حکم حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَیِّآتُ الْمُقَرَّبِینَ این یک گناه از آدم بزرگ نمود. بدان که آدم خلیفهٔ حق و نائب پادشاه مطلق است. بدان معنی که نقش اسم اعظم حضرت رفیع‌الدرجات که عبارت است از ذات با جمیع اسما و صفات، در قلب قابل او که فصّ خاتم پادشاهی است، منقش است و حضرت الهی خزاین عالم را به جمیع آنچه در اوست، بر

---

[81] بیت S : نظم K

[82] ز Sİ : از K

[83] اگر S : - K

[84] گریستن همه خلق به S : - K

[85] داود S : او K

[86] آید S : بود K

[87] اگر S : و اگر K

[88] گریستن داود با S : - K

[89] آدم S : آن K

[90] و S : - K

[91] عظیم S : - K

[92] حضرت S : خدمت K

[93] فرمود S : می فرماید K

نظام معلوم و نسق مضبوط بدان فصّ نگاه می دارد و از آن جهت که خدای تعالی در حفظ عالم نظر به واسطهٔ آدم کرده است و مقصود از خلق عالم نامتناهی و حال امانت معرفت و سرّ الهی او بود. لاجرم او را انسان خواند از آنکه به منزلهٔ انسانِ عین است. یعنی مردمک چشم که حاصل[94] از چشم اوست و حضرت عزّت نور این باصره[95] است. حکایت: شیخ سعد الدّین حموی رحمة اللّه علیه می فرماید: اَلْعَالَمُ كُلُّهُ حَدَقَةُ عَيْنِ اللَّهِ الَّتِي لَا تَنَامُ وَالْعُلْوِيَّاتُ جَفْنُهَا الْفَوْقَانِيُّ وَالسُّفْلِيَّاتُ جَفْنُهَا[96] التَّحْتَانِيُّ وَالتَّفْرِقَةُ الْمَلَكِيَّةُ فِي الْعُلْوِيَّاتِ أَهْدَابُهُ الْفَوْقَانِيُّ وَالتَّفْرِقَةُ الْبَشَرِيَّةُ فِي السُّفْلِيَّاتِ أَهْدَابُهُ التَّحْتَانِيُّ وَالنَّفْسُ الْكُلِّيَّةُ سَوَادُ هَذِهِ الْحَدَقَةِ وَالرُّوحُ الْإِضَافِيُّ بَيَاضُهَا وَاللَّهُ نُورُ هَذِهِ الْحَدَقَةِ وَالْمُرَادُ بِالْعَيْنِ مَا يَتَعَيَّنُ بِهِ. معنی آن است که جمیع عالم حدقهٔ عین خداست و مراد از عین اللّه آن است که سبب تعیّن و ظهور حق باشد و جمیع علویّات جفن[97] فوقانی این عین است و سفلیات جفن تحتانی آن و تفرقهٔ ملکی در علویات اهداب فوقانی و تفرقهٔ بشری در سفلیّات اهداب تحتانی و نفس کلّیه سواد این حدقه است و روح اضافی بیاض آن و خداوند تعالی نور این حدقه. پس چون مقصود و حاصل از جمیع مظاهر انسان است که مَظهَر و مُظهِر جمیع کمالات است، لاجرم به منزلهٔ مردمک چشم است. بلکه از روی جامعیت او مر[98] جمیع عوالم را عین چشم اوست. از این جهت حضرت[99] مولانا فرمود که گناه اگرچه سر موی بود، امّا **مصراع:** درون دیده اگر نیم تار موست بَد است. و لهذا می گوید: **[18 بود آدم دیدهٔ نورِ قدیم]** چنان‌که از سخن شیخ سعد الدین حموی معلوم شد. **[موی در دیده بوَد کوهِ عظیم]** و حجاب بزرگ. **[19 گر در آن آدم بکردی مشورت]** یعنی ابتلای آدم بدان گناه از جهت عدم مشورت با اهل انتباه بدید آمد. اگر آدم علیه السلام در خوردن گندم با ملائکه مشورت بکردی، **[در پشیمانی نگفتی معذرت]** و حاجت نبودی به استغفار و اعتذار. حکایت: چون وفات آدم علیه السلام نزدیک شد، بیمار گشت. جبرئل آمد. آدم علیهما السلام[100] پرسید که این چه حال[101] است

---

[94] حاصل S : - K

[95] باصره S : باصر K

[96] جَفْنُهَا Sİ : - K

[97] جفن S : + به ترکی گوز قبغی K

[98] مر Sİ : بر K

[99] حضرت S : خدمت K

[100] آمد آدم علیهما السلام S : - K

که به من در آمد . گفت: این[102] رسول مرگ است. این علامت رفتن از دنیاست. گفت: **(5b)**حکم خدا را منقادم. ولیکن ای جبرئل، چون به من مرگ آید، به بهشت رسم؟ گفت: آری. گفت[103]: خوشا مرگی که از پس وی بهشت باشد. پس آدم فرزندان را جمع کرد که هزار و نود تن بودند. پس آدم وصیّت کرد که ای اولاد من، امر خدای را نگاه دارید و از معصیت پرهیز کنید و از من چهار چیز نگاه دارید و فرزندان را تا به قیامت بگویید. یکی آن است که هیچ کاری بی‌مشورت مکنید که[104] اگر من به فرشتگان مشورت کردمی، به خوردن آن درخت ایشان مرا نصیحت کردندی تا نخوردمی. و دیگر[105] به فرمان زنان کار مکنید که من به فرمان مادرتان کار کردم تا رسید به من آنچه رسید[106]. و دیگر[107] دل به دنیا مبندید و از من عبرت گیرید که[108] من دل به[109] بهشت در بستم. رسید به من آنچه رسید. و دیگر[110] هر چیز که بر دل شما پیچان شود، از آن در گذارید[111] که مرا دل به خوردن گندم پیچان شد. اگر در گذاشتمی و نخوردمی، بدین حال مبتلا نگشتمی. لاجرم به هوای نفس و وسوسهٔ اهل نفس و به مکر شیطان فریفته شدن نمی باید بلکه با اهل عقل یار شدن می باید. چنان‌که می فرماید: **[20 ز آنکه با عقلی چو عقلی جفت شد]** و قرین گشت، **[مانعِ بد فعلی و بد گفت شد]** یعنی در انسان هم عقل و هم نفس است. چون یکی قوی شود[112]، دیگری مغلوب گردد. لاجرم عقلی که با عقلی یار شود، فعل بد و قول بد نکند. پس کسی که به موجب عقل معاد عمل کند و با عاقلی از اهل اللّه قرین شود، از بدی خلاص یابد. **[21 نفس با نفسِ دگر چون یار شد]** چون کسی که به هوای نفس باشد و با اهل نفس دیگر قرین شود چنان‌که نفس آدم به نفس حوا

---

[101] حال S : حالت K

[102] این S : - K

[103] گفت S : - K

[104] که S : - K

[105] دیگر S : دوم آن است که K

[106] به من آنچه رسید S : مضرت آن به من K

[107] دیگر S : سوم آن است که K

[108] که S : - K

[109] به S : - K

[110] دیگر S : چهارم آن است که K

[111] گذارید S : گذرانید K

[112] شود S : شد K

یار شد، **[عقلِ جزوی عاطل و بی‌کار شد]** و مغلوب گردد. **[22 گر ز تنهایی چو نومیدی شوی]** یعنی طریق خلاص از وسواس خلوت و انقطاع و از خلق عزلت کردن است. اگر نمی توانی که تنها باشی، یعنی هرآینه مصاحب را بجویی و نمی توانی که بی‌یار شوی، **[زیرِ سایهٔ یار خورشیدی شوی]** زیر سایهٔ آن یار برو که او منسوب آفتاب[113] حقیقی باشد[114]. یعنی اهل اللّه را یار بگیر. **[23 رَو بجو یارِ خدایی را تو زود]** برو یاری بجو که او منسوب خدا و اهل الله باشد و هردم یاد خدا کند. **[چون چنان کردی خدا یارِ تو بود]** چون یار خدایی را یابی، به حکم **أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي** حق تعالی یار تو بود و دیگر حدیث قدسی دیگر وارد است: **مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ[115] فِي نَفْسِي وَ مَنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ اَعْلَى مِنْ[116] مَلَائِهِ** و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ اَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهَلِ التَّصَوُّفِ**. چون حضرت مولانا مجلّد دوم را ابتدا کرد و مقصود از تألیف کتاب مثنوی[117] بیان احوال سلوک و وصول الی الله است و شروع در بیان آن کرد که سلوک طریقت[118] و وصول به حضرت میسّر نشود **(6a)** مگر به ترک شهوت و سعی عبادت و خلوت و عزلت که آدم علیه السلام از بهر یک ذوق نفس و اعتماد بر قول ابلیس و قبول قول حوا از بهشت دور شد. لاجرم خلوت و انقطاع و عزلت و فراغ باید و این را بیان کرد که خلوت و عزلت از اغیار می باید نه از یار الهی که مرشد است و معلّم دین. زیرا: **[24 آنکه در خلوت نظر بر دوختست]** از غیر، **[آخر آن را هم ز یار آموختست]** آن خلوت و عزلت را و چشم دوختن را از یار اهل و از اهل الله آموخته است. پس احتراز و اجتناب از فاسقان باید نه از صالحان. **[25 خلوت از اغیار باید نی ز یار]** نه از آن کس[119] که رفیق راه حق باشد. **[پوستین بهرِ دی آمد نی بهار]** یعنی پوستین بهر[120] شتاست نه گرما. پس خلوت و عزلت از اهل نفس می باید نه از اهل عقل. لاجرم یار

---

[113] آفتاب S : یار K

[114] باشد S : شود K

[115] فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ S : - K

[116] مِنْ S : - K

[117] مثنوی S : + معنوی K

[118] طریقت S : - K

[119] کس S : کسی K

[120] بهر S : برای K

خدایی را همراه شدن و به سبب او راه را[121] دیدن می باید از آنکه او عین دیده است و قوّت دهنده و لهذا می فرماید: **[26 عقل با عقلِ دگر دوتا شود]** مضاعف و قوی گردد. یعنی عاقلی و صالحی با عاقلی و صالحی قرین گردد، **[نور افزون گشت و ره پیدا شود]** نور طاعت زیاده و راه دین ظاهر گردد. **[27 نفس با نفسِ دگر خندان شود]** چون اهل نفس با اهل نفس دیگر قرین شود، خندان گردد[122]. **[ظلمت افزون گشت و ره پنهان شود]** تاریکی زیاده و راه ناپیدا گردد. حکایت: دو پیر صالح یار[123] یک دیگر بودند در سیاحت و ریاضت که اندک می خوردند و بسیار عبادت می کردند و به ولایتِ ولایت قدم نهاده بودند و در راه چون آبی بزرگ پیش ایشان آمدی، بر آب گذر می کردند. قدم ایشان تر نمی[124] شد. اتّفاقا شبی[125] در جایی مهمان شدند و جوانی اهل نفس یار ایشان گشته، در آنجا مهمان شد. آن دو پیر اندک خوردند. آن جوان پس از خوردن گفت: بدین قدر خوردنی راه رفتن میسّر نمی شود. غدای بسیار می باید خوردن تا قوّت راه بیشتر شود. لاجرم آن جوان طعام وافر آورد[126]. یکی از آن دو پیر موافقت جوان کرد. بسیار بخورد و بخفت و آن پیر دیگر چنان‌که عادت او بود، اندک خورد و بسیار عبادت کرد. فردا چون به راه در آمدند، آن پیر با جوان همراه شده در راه دویدند. آن پیر مرتاض آهسته می رفت. اتّفاقا[127] در راه آبی بزرگ پیش آمد. آن پیر که یار جوان بود، نمی توانست که بر آب بگذرد. آن پیر دیگر که ضعیف بود، از عقب ایشان آمد و بر حسب عادت مألوفه بر آب برفت تا به کنار دیگر رسید. این پیر بانگ زد که مرا همراه کن. آن پیر گفت: تو با من همراهی نکردی. با اهل نفس یار شدی. از آن جهت از منزل افتادی. لاجرم ای مرد سالک، از اهل نفس و هوا و از ارباب دنیا[128] بگسل و یار خدایی را قرین شو که او چشم راه‌بین است. **(6b) [28 یار چشمِ تست ای مردِ شکار]** یار عاقل چشم توست که با او راه را می بینی ای مرد شکار که[129] بدین

---

[121] را S : - K

[122] چون اهل نفس با اهل نفس دیگر قرین شود خندان گردد S : لاجرم K

[123] یار K: یاره S

[124] نمی S : - K

[125] اتّفاقا شبی S : اتّفاق در شبی K

[126] آورد S : بخورد K

[127] اتفاقا S : اتفاق K

[128] ارباب دنیا S : - K

[129] که S : - K

دنیا به حکم **بیت:** من شاهباز قدسم از لا مکان پریدم[130] - بهر شکار صیدی در قالب آرامیدم[131] از برای شکار ثواب آخرت آمده‌ای. **[از خس و خاشاک او را پاک دار]** تا بیننده باشد و محجوب نگردد. یعنی یار عاقل نازنین و رفیق هم‌نشین که شایستهٔ مشورت باشد، به منزلهٔ دیدهٔ جهان‌بین است. پس همّت بر مراقبت جانب او باید گماشت. زیرا که دیده را از خس و خاشاک نگاه باید داشت. **[29 هین به جاروبِ زبان گَردی مکن]** و گرد پیدا مکن. یار را غبار مرسان. **[چشم را از خس ره‌آوردی مکن]** چون یار چشم توست، آن را از خس و خاشاک هدیه مده. یعنی چشم را به غبار تیره مساز. حکایت: ابراهیم ادهم پس از اختیار فقر و فنا کسی را نگاهبان باغ[132] شد. روزی آن کس با یاران خود به باغ آمد. ابراهیم را گفت: ما را انار شیرین بیار. ابراهیم میان باغ بگردید. آن انار که پوست او رنگین و خوب بود آورد. چون بریدند، همه تلخ بود. خواجه گفت: چرا انار شیرین نیاوردی؟ ابراهیم گفت: انار شیرین را من نمی دانم. هر انار که پوستش لطیف و خوب بود، آن را پیش تو آوردم. آن کس گفت: تو چندین مدّت در این باغ می باشی. هیچ انار[133] نخورده‌ای؟ ابراهیم گفت: تو مرا از بهر نگاهبانی انار گرفته‌ای نه از بهر خوردن انار. من در خدمت خیانت نمی کنم. آن کس به یاران خود گفت: این کس خود را چنان نماید که گوییا زاهد خراسان ابراهیم ادهم است. ابراهیم ادهم از این سخن رنجیده‌دل گشته از اجرت فراغت کرد و برفت. آن کس بدین سخن از صحبت او محروم شد[134]. **[30 چون‌که مؤمن آینهٔ مؤمن بوَد]** به موجب **أَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ** مؤمن آینهٔ مؤمن است که[135] بدی تو به تو نماید. **[رویِ او ز آلودگی ایمن بوَد]** گشاده و پاک می باید تا بدی تو به تو هویدا کند و تو را به صلاح آرد. **[31 یار آیینه‌ست جان را در حَزَن]** و غم و محن. **[در رخِ آیینه ای جان دم مزن]** تا زنگ نگیرد. چنان‌که می فرماید: **[32 تا نپوشد رویِ خود را در دمت]** و مستور نباشد، **[دم فرو خوردن بباید هر دمت]** پس از این تحریض بر صحبت ابرار می کند که یار نیک گل بستان اقبال است. شمع شبستان آمال، واسطهٔ معراج حقایق است. رابطهٔ ادراک دقایق،

---

[130] پریدم S : رسیده K

[131] آرامیدم S : آرمیده K

[132] باغ S : باغی K

[133] انار S : + شیرین K

[134] شد S : ماند K

[135] که S : - K

طراوت گلشن عرفان است. نضارت چمن ایقان، دُرهٔ صدف روح است. دُرّی[136] فلک فتوح، شکوفهٔ گلستان جان است. ثمرهٔ بوستان جاودان، میوهٔ باغ زندگانی است. روغن چراغ کامرانی. سالک راه دین را در وصول به عالم یقین از مصاحبت کامل راهبر صاحب ولایت صاحب تصرّف چاره نیست. **نظم:** بیا ای طلبکار **(7a)** راه صواب - مشو غایب از من که مَنْ غَابَ خَابَ * گر آزادگی بایدت بنده باش - چو خورشید بر خلق تابنده باش * چو پروانه شو گرد شمعی برا[137] - ز هر شمع آتش‌صفت برتر آ * برو صحبت اهل دل[138] کن گزین - کز ایشان توان یافت دنیی و دین * اگر در جوانی مریدی کنی - به پیری رسی بایزیدی کنی. بلکه پیران کامل و مرشدان مکمّل را نیز از یار محرم و رفیق همدم چاره نیست تا دُرر حقایق با او توان سفت و از غوامض اسرار دقایق پیش او توان گفت و الّا چون لاله با داغ دل ساخته و چون سوسن باده زبان خاموش باید بود و چون خُم صهبا دهن بسته جوش می باید نمود[139] و لهذا حضرت[140] مولانا در ترغیب اخیار می فرماید: **[33 کم ز خاکی چون‌که خاکی یار یافت]** اوّل این مصراع استفهام انکاری است و باقی مرهون است به اوّل مصراع ثانی. اعنی **[از بهاری صد هزار انوار یافت]** جمع نَور به فتح نون به معنی شکوفه. یعنی آدمی کم از خاک گلزار نیست که از او به باد بهاری و نسیم یاری شکوفه و ثمرات پیدا شود. **[34 آن درختی کو شود با یار جفت]** مرهون است به اوّل مصراع ثانی اعنی: **[از هوایِ خوش ز سر تا پا شکفت]** پس آنکه قرین ابرار باشد، پر انوار شود. **[35 در خزان چون دید او یارِ خلاف]** در ایّام خزان چون دید آن درخت باد مخالف و بارد، **[در کشید او رُو[141] و سر زیرِ لحاف]** آن درخت روی و سر در کشید زیر لحاف که مستور و محجوب شد. لاجرم از فاسقان مستور شدن می باید. **بیت:** تا نباید دیدنم روی لئیم - هر نَفَس سر در گریبان می کشم[142]. **[36 گفت یارِ بد بلا آشفتن است]** آن درخت گفت: یار بد آشفتن بلاست. **[چون‌که او آمد طریقم خفتن است]** تا مرا در بلا نیفکند. حکایت: ابراهیم ادهم

---

[136] دری S : روی K

[137] برا S : بر آ K

[138] دل S : دین K

[139] نمود S : کرد K

[140] حضرت S : خدمت K

[141] رو S : روی K

[142] کشم S : کشیم K

را بعض کسان دعوت کردند و به خانه‌ای بردند. اتفاقا یکی از ایشان دیر شد. گفتند: فلان نیامد که[143] طعام بخوریم و گفتند: آن کس در رفتن بطی است. نمی تواند که زود برود. ابراهیم برخاست و آهنگ رفتن کرد و گفت: ای نفس بی‌قناعت، وی شکم خیره، تو مرا به جایی آوردی که[144] پیش از خوردن طعام حلال گوشت آدمی می خورند. تنها و گرسنگی بهتر از این یاران و خوردنی است. **[37 پس بخسبم باشم از اصحابِ کهف]** اصحاب کهف[145] از ناخوشی صحبت دقیانوس خواب بر بیداری گزیدند. چنان‌که حق تعالی در سورهٔ کهف فرمود: **إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا** الآیه. دقیانوس پادشاهی بود. ایشان را به عبادت اصنام و به خود سجده کردن دعوت کرد. گریختند و به چوبانی مرور کردند که او را سگی بود. او[146] ایشان را تابع شد و به غار رفتند و خفتند. زیرا **[بِه ز دقیانوس باشد خواب کهف]** در بعض نسخ **[به ز دقیانوس (7b) آن محبوس لهف]**. **[38 یقظه‌شان مصروفِ دقیانوس بود]** بیداری اصحاب کهف به مراد دقیانوس مصروف بود. از آن گریختند و خواب را اختیار کردند. پس عاقل را می باید که از بهر حفظ دین بگریزد. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الجِبَالِ وَمَوَاقِعَ القَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ. [خوابشان سرمایهٔ ناموس بود]** و مایهٔ عار دین و حفظ یقین بود. لاجرم این خواب بهتر از بیداری است. **[39 خواب بیداری است چون با دانش است]** خواب که به علم و معرفت است، بیداری است و در خبر است: **نَوْمُ الْعَالِمِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الْجَاهِلِ. [وای بیداری که با نادان نشست]** وای آن بیدار را که به نااهل یار گشت. **رباعی:** اگر با مردم دانا نشینی - به معنی از همه بالا نشینی * اگر نادان بود هم‌صحبت تو - همان آن به که تو تنها نشینی. **[40 چون‌که زاغان خیمه بر بهمن زدند]** و قرار در فصل دَی کردند که خزان رسید. یعنی وقتی که زاغان به تهنیت قدوم خزان خیمه بر بهمن زدند، **[بلبلان پنهان[147] شدند و تن زدند]** بلبلان خوب‌الحان از فراق گل و بوستان از نغمه‌سرایی ساکت شدند. لاجرم اهل

---

[143] که S : - K

[144] که S : - K

[145] کهف S : - K

[146] او S : و K

[147] پنهان Sİ : خاموش K

دل و ارباب زبان و عارف سخندان را گل‌طلب و گلستان‌ارب می باید. چنان‌که می فرماید: **[41 ز آنکه بی‌گلزار بلبل خامش است]** که بلبل بی‌روی گل سخن نگوید. **[غیبتِ خورشید بیداری‌کُش است]** چون در این مصراع بیان کرد که چون آفتاب غایب و غارب شود، بیداری کشته گردد و خواب و[148] غفلت می آید، پس از آن[149] بدین معنی ایما کند که این حال اثر آفتاب ظاهر است. لاجرم آفتابی یافتن می باید که او را غروب و غیبت نباشد. زیرا آفتاب ظاهر گاهی حجاب ظَلام از چهره بگشاید و طلعت زیبا از مشرق بنماید تا عالمی از انوار دیدار او بیاسایند و گاهی روی به مغرب آرد و خلق آفاق را در ظلمات فراق بگذارد. زمانی پرتو جهان‌آرای بر گل و گلشن اندازد و ساعتی به حضور روح‌افزای تحت‌العرض را روشن سازد. گاهی به شروق موصوف است و گاهی به زوال و غروب معروف. امّا آفتاب معرفت همیشه طالع است. حضرت مولانا این معنی را بدین دو بیت بیان کند و اوّلا به آفتاب خطاب کند و می گوید: **[42 آفتابا ترکِ این گلشن کنی]** ای آفتاب ظاهر، تو ترک این گلشن دنیا می کنی و غارب می شوی[150] **[تا که تحت الارض را روشن کنی]** زیر زمین را روشن می کنی[151]. امّا **[43 آفتابِ معرفت را نقل نیست]** و زوال و غروب نیست. **[مشرقِ او غیرِ جان و عقل نیست]** در جان و عقل طالع شود از آنکه چون کسی را روشنی[152] دل حاصل شده باشد، او از بهر مشاهدهٔ جمال حق[153] می کوشد و از برای رسیدن به بهشت و رهیدن از دوزخ سعی می کند. حکایت: صهیب در مکّه عبادت همی کرد و نمی خفت. بگوش او آوازی رسید که چرا خواب نمی کنی؟ **(8a)** او جواب داد که آرزوی مشاهدهٔ جمال تو[154] و رجاء دیدار باکمال تو نمی گذارد که خواب کنم. حکایت: احمد بن حرب گفت: حال انسان عجب است که بهشت را در بالای او تزیین کنند و دوزخ را در زیر او می فروزند. او در میان این دو در خواب است. **[44 خاصه خورشیدِ**

---

[148] و S : - K

[149] آن S : این K

[150] و غارب می شوی S : - K

[151] روشن می کنی S : روشنایی دهی K

[152] روشنی S : روشنایی K

[153] حق S : - K

[154] تو S : - K

کمالی[155] کآن سری است] اگر قافیه به فتح سین باشد، معنی این است[156]: خصوصا آفتاب کمالی که از جانب حق تعالی و منسوب به آن سر باشد. و اگر به کسر سین باشد، معنی این است[157]: خصوصا آفتاب کمالی که از اسرار الهیه باشد. **[روز و شب کردارِ او روشنگری است]** روز و شب عمل او روشن کردن است. چون حضرت[158] مولانا پیش از این بیان کرد که سالک را یار الهی باید که مرشد دین و معلّم یقین است، اکنون فوایدش بیان می کند و آن را آفتاب کمال نام نهاده. لاجرم به تقریب[159] آن مشرق و مغرب را و قصّهٔ اسکندر را به یاد آورد که اوّل به سوی مغرب رفت. قومی دید بت‌پرست، سبزچشم و سرخ‌موی و باهیبت و لباس ایشان پوست حیوانات و طعام ایشان گوشت وحوش و طیور بود. چون از آن رجوع کرد، به سوی مشرق رفت. دید که آفتاب بر قومی بر می آید که میان ایشان و آفتاب حاجزی نبود. این خلاصهٔ قصهٔ اسکندر است که حق تعالی در سورهٔ کهف فرمود: **وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ** تا بدان محل که گفت: **لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا.** و حضرت[160] مولانا از این قصّه حصّهٔ انفسی بیان کند که مراد از اسکندر قلب است که متصرف کشور بدن است با چندین حواس و قوی. و مراد از مغرب سوی[161] دنیا و خواص حیوانیه و لذّات جسمانیه است. و مراد از مشرق سوی عقبی و خواص ملکیه و لذّات روحانیه است. و قلب همچو اسکندر اوّل به سوی مغرب دنیا و هوا و ظلمت[162] شهوات می رود و در آنجا قومی یابد که اهل ضلال و غفلت‌اند. لاجرم می باید که در آنجا قرار نکند، بلکه به سوی مشرق آید و در آنجا نور و روشنا یابد و قومی یابد که میان ایشان و آفتاب حقیقی حجاب نباشد و لهذا می فرماید: **[45 مطلعِ شمس[163] آ اگر اسکندری]** و پیش اهل الله برو که آفتاب حقیقی از سوی ایشان طلوع می کند. **[بعد از آن هر جا رَوی نیکو**

---

[155] کمالی SK : کمال İ

[156] است S : + که K

[157] است S : + که K

[158] حضرت S : خدمت K

[159] تقریب S : تقرب K

[160] حضرت S : خدمت K

[161] سوی S : به سوی K

[162] ظلمت S : ظلمات K

[163] شمس SK : الشمس İ

فری] و خوبی و رونق یابی و خوش‌کاری. بدان که اسکندر قلب[164] را که منقلب است در میان حواسّ خمس باطنه[165]. یکی از آن حسّ مشترک است و آن قوّتی است که در وی مجتمع می شود صور محسوسات به تأدی از طرق حواس. دوم خیال است و آن قوّتی است که محافظت می کند صور محسوساتی را که حسّ مشترک آن را قبول می نماید. و سوم وهم است و آن قوّتی است که ادراک می کند معانی جزئیّهٔ **(8b)** موجوده را در محسوسات چون عداوت معیّنه از زید. و چهارم محافظه است و آن قوّتی است که[166] حفظ می کند معانی جزئیّهٔ موجوده را در محسوسات که وهم ادراک آن کرده است. پس حافظه نسبت با وهم چون خیال است نسبت با حسّ مشترک. و پنجم متصرّفه در صور مأخوذه از حسّ و در معانی مدرکه به وهم به واسطهٔ ترکیب بعضی با بعضی و تفصیل بعضی از بعضی. و از شان این قوت آن نیست که عمل او منتظم باشد، بلکه مستعمل نفس است در هر نظامی که خواهد یا به واسطهٔ قوّت وهمیّه بی‌تصرّف عقلی و او را بدین اعتبار متخیله می گویند، یا به واسطهٔ قوّت عقلیّه تنها یا با[167] وهم و بدین ملاحظه مفکرّه‌اش[168] خوانند و در میان حواس خمس ظاهره که لمس و شمّ و ذوق و سمع و بصر است، اوّلا توجّه به مغرب آفتاب روح است که آن مغرب عبارت است از مادّهٔ بدنیهٔ ممتزجه از اجسام که در قرآن مجید و فرقان حمید معبّر است به عَيْنٌ حَمِئَةٌ. پس[169] این اسکندر قلب را که[170] حضرت حق او را در ارض قالب متمکن ساخته است و عَلَم اقتدار و[171] تمکین و تصرّف او در جمیع معانی کلیّه و جزئیه بر سر عالمیان افراخته و از برای اظهار قدرت او این آوازه در جهان انداخته که **إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا**. چون رهگذار بر مغرب آفتاب بر انوار روح افتد و مشاهدهٔ اجزای تیرهٔ خاکی کند که **حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ**، حواس خمس ظاهره و سایر قوای نفسانیّه و بعضی قوای

---

[164] قلب İ : - K

[165] باطنه SK : + که İ

[166] ادراک می کند معانی جزئیّهٔ موجوده را در محسوسات چون عداوت معیّنه از زید. و چهارم محافظه است و آن قوّتی است که İ : - K

[167] با SK : به İ

[168] مفکرّه‌اش SK : مفکّراش İ

[169] پس S : + از K

[170] که S : - K

[171] و S : - K

روحنیه را معاینه بیند که **وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا** خطاب مستطاب از حضرت رب الارباب در رسد که ای ذوالقرنین، این قوم را که عبارت از حواس[172] ظاهره و قوای نفسانیه است، یا به ریاضت و قهر عذاب کن یا در کشاکش مجاهده‌اش[173] بکُش یا به تعدیل و انقیاد خطّ منّتی[174] بر ایشان نه. **قطعه:** مکن اسکندری دعوی و گرنه این لئیمان را - بکش یا بند کن یا کار فرما یا برون رانش * چو جان کارفرمایت[175] به باغ قدس خواهد شد - حواس کار کن در حبس تن مگذار[176] برهانش * که خوش نبود که شاهنشه ز غربت سوی ملک آید - بمانده خاصگان در بند و[177] او فارغ در ایوانش. چنان‌که اشارت است به[178] این معنی در کلام رب العالمین: **قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا**. اسکندر دل در[179] جواب می فرماید[180] که هرکه از ایشان ظلم و فساد و عدم استسلام و ترک انقیاد پیشه کند و خلاف رضاجویی پادشاه مملکت اندیشه کند، هرآینه در قیامت صغری به آتش ریاضت بگدازم و در قیامت کبری[181] در نار مُوقَدهٔ فراقش که[182] مطلع بر افئده است، بیندازم. **بیت:** بر رخ هرکس که نیست داغ غلامی او - **(9a)** گر پدر من بود دشمن و اغیارم اوست. و هرکه از ایشان به صلاح باز آید و از راه مجاهده درِ راهِ مشاهده بر روی خویش بگشاید و انقیاد و اطاعت و حق‌گذاری و طاعت را شعاری خود سازد و گوشوار سَمِعْنَا از گوش بیرون نکند و طیلسان أَطَعْنَا از دوش نیندازد، هرآینه از من جزای حسنی دریابد و دشواری کار او به آسانی مبدّل گردد. چنان‌که فرماید: **قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُّكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا**. چون اسکندر قلب را به تعدیل قوی مَلَکات مَلَکیه و

---

[172] حواس S : + خمس K

[173] مجاهده‌اش S : مجاهده K

[174] منّتی S : - K

[175] کارفرمایت Sİ : کارفرمایند K

[176] مگذار SK : + و İ

[177] و Sİ : - K

[178] به S : - K

[179] در S : - K

[180] فرماید S : گوید K

[181] کبری S : - K

[182] که S : - K

ادراکات سنیّه حاصل گردد، به مددکاری قوای قدسیّه متوجّه مشرق[183] عقل و سِر و خفی شود و قدم ترک و[184] تجرّد در راه قِدم و تفرّد نهد و شوارق انوار و بوارق آثار آفتاب حقیقی را در آن مشرق به بصر بصیرت و عین عیان[185] معاینه بیند و ظلام وجود موهوم خویش را در تحت سطوات اشعهٔ خورشید متلاشی یابد. پس گوید: **شعر:** ظَهَرَتْ شَمْسُهَا فَغُيِّبْتُ فِيهَا - فَإِذَا أَشْرَقَتْ فَذَاكَ شُرُوقِي. پس هم به دیدهٔ آفتاب عالم‌تاب قومی را مشاهده کند که در میان ایشان و پرتو آفتاب هیچ گونه حجاب نیست. چنان‌که حضرت حق فرمود: **حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا**. پس آن قوم که عبارت از حواس خمس باطنه‌اند و فکر و حدس و[186] قوای قدسیه همه مددکار اسکندر دل شوند و به هر طرف که روی آرد، در متاعبت او روند. بعد از آن هرجا که توجّه کند، نیکو می باشد و هر مغربی عاشق مشرق وی باشد. بلکه در[187] هر مغربی که او قدم نهد، مشرق پر انوار حسرت بر آن مغرب برد و چون او را انسلاخ[188] کلی از قیود حواس[189] ظاهره حاصل گشت، سموات روحانیات و ارض جسمانیّات را از اشراقات نور حقیقی که **نُورُ السَّمٰوَاتِ وَ الْعَرْضِ** بیان صفت اوست، منوّر یابد. سرّ[190] **وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا** منکشف شود. تیرهٔ خاکی رشک روشنان افلاکی گردد و خفافیش حواس[191] ظاهره که به سوی مغرب دوان بودند تا پروانه‌وار خود را بر شمع آفتاب زنند، به جانب مشرق دوان کردند. و گاه باشد که پرتوی از آفتاب در رسد و به حکم **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ** حواس جسمانیّه را به حواس باطنهٔ روحانیه مبدّل گرداند و گاه باشد که از ورای آفتاب روحانیت اشعهٔ نور فردانیت لامع گردد و به حکم **لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ** پر و بال پروانهٔ حواس ظاهره به تمامی بسوزد و دل را چنان از خود در رباید که دیگر

---

[183] مشرق S : + و K

[184] ترک و S : و ترک K

[185] عیان S : عیانت K

[186] حدس و S : - K

[187] در S : - K

[188] انسلاخ K : انسلاخ S

[189] حواس S : + خمس K

[190] سرّ S : - K

[191] حواس S : + خمس K

اثری از او پیدا نیاید و حضرت[192] مولانا بدین معانی اشارت نموده می فرماید: **[46 بعد از آن هرجا رَوی مشرق شود]** ظلمت[193] نمی بینی. **[شرقها بر مغربت عاشق شود]** و طالب گردد. **[47 حسِّ خفّاشت سویِ مغرب دوان]** حسّ ظاهرت که همچو خفّاش است، در[194] ظلمت دنیا **(9b)** به جانب مغرب و ظلمت دوان است. **[حسِّ دُرپاشت سویِ مشرق روان]** آن حس تو که دُر می پاشد، به جانب مشرق و نورانیت روان است. لاجرم او را در آنجا امن و امان است. حکایت: حجّاج بن یوسف قصد کرد که حسن بصری را رضی الله عنه بکشد. حسن را خبر کردند. گریختن گرفت. پیش درِ حجرهٔ حبیب عجمی گذر[195] کرد. رنگ روش متغیّر شده، حبیب بیرون آمد و احوالش پرسید. گفت: حجّاج قصد قتل من کرده، کسان را بر جستن من گماشت. از بیم او می گریزم. حبیب گفت: محلّ گریز جز حضرت حق نیست. درون حجرهٔ من برو. به حکم **وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ** شروع در نماز کن. حسن بصری چنان کرد. حبیب هنوز پیش در بود که آن مردمان که حجّاج بر جستن حسن گماشته بود، آنجا رسیدند و از حبیب عجمی حسن بصری را پرسیدند. حبیب گفت: حسن در حجرهٔ من است. آن مردمان به حجره در آمدند. حسن بصری را ندیدند. خشمناک گشته، بیرون آمدند و حبیب را گفتند: تو مرد زاهدی. این‌چنین سخن دروغ می گویی. آن کار که[196] حجّاج به حسن خواهد کرد، ترا می باید کرد. حبیب گفت: به خدا من دروغ نکردم، امّا حق تعالی او را نگاه داشت. چون ایشان رفتند، حسن از نماز فارغ شد و بیرون آمد و گفت: ای حبیب، از یک جهت برادری کردی و از یک جهت نکردی که[197] آن مردمان را بر من دلالت کردی. حبیب گفت: آن صدق من سبب شد که خدای تعالی ترا نگاه داشت. **[48 راهِ حس راهِ خران است ای سوار]** که خران نیز حس ظاهر دارند. **[ای خران را تو مزاحم شرم دار]** آدمی را از مزاحمت خران عار می باید کرد. یعنی همین ظاهر را دیدن و همّت بر خوردن و خفتن و جماع کردن گماشتن[198] نمی شاید.

---

[192] حضرت S : خدمت K

[193] ظلمت S : - K

[194] در S : از K

[195] گذر S : - K

[196] که S : - K

[197] که S : - K

[198] گماشتن S : گماشت K

حکایت: روزی حضرت مولانا معانی می فرمود. گفت: حق تعالی در قرآن مجید می فرماید: **إِنَّ أَنكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ**. چه از جمیع جانوران صوت زشت و مکروه را بدو منسوب کرده است؟ معلوم است یاران را که چه معنی دارد؟ یاران سر نهاده، ملتمس بیان آن شدند. فرمود که سائر حیوان را مخصوص ناله‌ای و دردی و تسبیحی هست که خالق و رازق خود را بدان یاد می کنند چنان‌که حنین شتر و زئیر شیر و طنین و دَوِی زنبور و غیر ایشان و بر آسمان ملائکه و روحانیان را تسابیح و تمجید و بنی آدم را تسبیح و تهلیل و انواع عبادات باطنی و بدنی غیر از خر که در دو وقت معیّن بانگ کند. یکی وقتی که آرزوی جماع کند، دوم وقتی که گرسنه شود. پس خر دایما بندهٔ فرج و گلوست و همچنان هرکسی که در جان او درد حق و ناله و عشقی[199] نباشد و در سَرِ او سودایی و سِرّی نبود[200]، عند الله کمتر از خر است[201]. **أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ** افتد، نعوذ بالله. لاجرم انسان و خران[202] و سائر جانوران در وجود حواس ظاهره **(10a)** و حواس[203] حیوانیه مشترک‌اند. پس کمال انسان اینها نیست. **[49 پنج حسّی هست جز این پنج حس]** حواس خمس باطنه هست جز این حواس خمس ظاهره که انسان به آن حواس باطنه ممتاز است از سائر حیوانات. **[آن چو[204] زرِّ سرخ و این حسها چو مس]** آن حواس باطنه همچو زر سرخ[205] است که به آن ادراکات کلّیات و فهم مبدأ و معاد شود و این حسهای ظاهر همچو مس است که مانند حیوانات ظاهر و شهوات را ادراک کند، فکر عاقبت نکند. حکایت: لقمان را اول مردی دهقان خرید. آن دهقان شب بسیار می خورد و می آشامید و می خفت[206]. لقمان اندک می خورد و نماز می گذارد تا به[207] نیم شب باز به سوی سر بالین خواجه‌اش می آمد و می گفت: ای خواجه بهشت را بالای تو تزیین کنند و دوزخ را زیر تو می

---

[199] ناله و عشقی S : نالهٔ عشق K

[200] نبود S : مباشد K

[201] است S : بود K

[202] خران S : حیوان K

[203] حواس S : حواص K

[204] چو S : چون K

[205] آن حواس باطنه همچو زر سرخ S : - K

[206] خفت S : گفت K

[207] به S : - K

فروزند. چرا می خسبی؟ بیدار شو و طاعت کن تا از دوزخ رهایی یابی[208] و به بهشت برسی. خواجه‌اش جواب داد که خدا کریم است. لقمان باز شروع در نماز می کرد تا صبح نزدیک می شد. باز به سوی خواجه می آمد و می گفت: ای خواجه، مسافران بیدار شدند و به راه رفتند. تا به[209] صبح مسافهٔ بسیار قطع می کنند. تو نیز بر خیز و قطع منازل آخرت کن. خواجه می گفت: خدای تعالی کریم است. باز لقمان در نماز شروع کرد تا که صباح شد. خواجه بیدار گشته، کیلی جَو به لقمان داد و گفت: برو به کشت‌زار. این جو را بکار. لقمان جو را گرفت و به خانهٔ همسایهٔ خواجه آمد. آن جو را به ارزن تبدیل کرد و آن ارزن را به کشت‌زار برد و بکاشت. پس از چند روز ارزن پیدا شد. خواجهٔ لقمان بدید[210]، تعجّب کرد و از لقمان پرسید. لقمان گفت: من آن جو را به ارزن تبدیل کرده بودم و ارزن را کاشتم و امید بر آمدنِ جو داشتم و گفتم که خدای تعالی کریم است. امّا جو پیدا نشد. لاجرم هرکس هرچه می کارد، آن پیدا می شود. **[50 اندر آن بازار کاهلِ محشرند]** در آن بازار حشر **[حسِّ مس را چون حسِّ زر کی خرند]** پس اگر می خواهی که در روز نشر[211] از روی صرّافان حشر شرمسار نشوی و در زمرهٔ طائفه‌ای که در شان ایشان **وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ** وارد است، داخل نگردی، مس حس ابدان بر کیمیای نظر اهل عرفان مشرّف ساز و نقد قلب و روان خود در بوتهٔ مجاهدات بگداز تا از تأثیر نظر اهل اسرار زر خالص تمام‌عیار شوی. حس فاسد را نفَس مسیحا در کار است و مس کاسد را نظر کیمیا سزاوار. لاجرم این ابیات را ورد خود سازد و در باب عمل جز به مضمون آن مپرداز[212]. **غزل:** ای دل ز مسند حرم کبریا مرو - یعنی ز آستانهٔ اهل صفا مرو * اکسیر دولت از در شاهان دین طلب - بهر قراضه‌ای به در هر گدا مرو * کحل **(10b)** الجواهر از در اهل نظر بجوی - بیهوده هر طرف ز پی توتیا مرو * ای بسته‌دیده دامن دولت مده ز دست - وی خسته‌سینه از در دار الشفا مرو * گر حسّ فاسدی ز مسیحا متاب روی - ور مس کاسدی ز بر کیمیا مرو. **[51 حسِّ ابدان قوتِ ظلمت می‌خورد]** حسّ ابدان غدای تاریکی می خورد که به خوردن بسیار کدورت

---

[208] یابی S : - K

[209] به S : - K

[210] بدید S : + و K

[211] نشر S : حشر K

[212] مپرداز S : نپردازد K

حاصل کند. **[حسِّ جان از آفتابی می چرد]** لاجرم کسی که سوی آفتاب حقیقی متوجّه شود، فیض الهی یابد و حواسّ او مایل جانب غیب و عالم بی‌ریب گردد و اینجا می باید که از حضرت حق کمال فیض و ظهور جوید که **جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ**. و لهذا حضرت[213] مولانا در مخاطبهٔ ذات مطلق می گوید: **[52 ای بپُرده رختِ حسها سویِ غیب]** یعنی ای آفتاب حقیقی که به افاضهٔ انوار حواسّ ما را متوجّه عالم اسرار ساخته‌ای، **[دست چون موسی برون آور ز جیب]** یعنی انوار باطن بر این مَظاهر ظاهر گردان که موسی‌آسا ید بیضا از جیب تستّر[214] بیرون آر که آفتاب ذات تو چون آفتاب چرخ مقیّد به ظهور و بطون نیست. **[53 ای صفاتت آفتابِ معرفت]** و شمس حکمت، **[و آفتابِ چرخ بندِ یک صفت]** آفتاب چرخ مقیّد یک صفت توست[215]. لاجرم اعتماد بر تو می باید کرد. حکایت: حبیب عجمی وقتی میان چهارراه محتاج وضو شد، پوستین را در آنجا نهاد و خود برفت[216] تا آب‌دست کند. حسن بصری در آنجا گذر کرد و پوستین حبیب را دید. از بهر نگاه داشتن او در آنجا ایستاد تا حبیب وضو ساخته بیامد. حسن بصری گفت: پوستین را به که گذاشتی و بر نگاه کدام کس اعتماد کردی؟ حبیب گفت: بر خدای تعالی اعتماد کردم که در نظر من جز او کسی نیست. لاجرم حضرت[217] مولانا در خطاب حق تعالی می فرماید: **[54 گاه خورشید و گهی دریا شوی]** یعنی خورشید و دریا و کوه و عنقا مظاهر ذات توست. چون به ایشان نظر کنم، ترا می بینم. **[گاه کوهِ قاف و گه عنقا شوی]** امّا ذات تو عین[218] اینها نیست. چنان‌که می فرماید: **[55 تو نه این باشی نه آن در ذاتِ خویش]** که از همه منزّهی. **[ای تو بیش از وهمها وز بیش بیش]** این کمال تنزیه و مبالغه است. **[56 روح با علم است و با عقل است یار]** مصاحب و قرین. **[روح را با تازی و ترکی چه کار]** پس یک معنی را اگر به هزار لغت تعبیر کنند، به غیر یکی نیست. چنان‌که اگر ناظر در[219] هزار آینه دیدار نماید، صور مختلفه باشد، امّا در یگانگی او شکی نیست.

---

[213] حضرت S : خدمت K

[214] تستّر S : بشر K

[215] توست S : است K

[216] و خود برفت S : - K

[217] حضرت S : خدمت K

[218] عین S : - K

[219] در S : - K

[57 از تو ای بی‌نقشِ با چندین صُوَر] از تو ای خدای بی‌نقش و صورت، با چندین صور مکوَّنات و مظاهر موجودات **[هم مشبِّه هم موحّد خیره‌سر]** و حیران است. **[58 گه مشبِّه را موحّد می‌کند]** یعنی گاهی مشبّه را به مشاهدهٔ یگانگی موحِّد می کنی. حکایت: **(11a)** عامر بن قیس چنان بود که جز حضرت حق در دل او نمانده. روزی میان قومی نماز می گذارد. ماری زشت و زفت بیامد. مردمان از هول او گریختند و آن مار به پای عامر رسید و از زیر جامه به بالا رفت تا سر از گریبان او بیرون آورد. عامر متغیّر نشد. چون از نماز فارغ شد و مار برفت، مردمان نزدش آمدند و قصهٔ مار را پرسیدند. گفت: دل من از بیم حق چنان پر است که بیم غیر در او نمی گنجد و آن مار را من از قهر الهی و ظهور جلال دانستم. لاجرم به وی رضا دادم. **[گه موحّد را صُوَر ره می زند]** گاهی موحّد را مطالعهٔ کثرت صورتها ره می زند و مشبه می[220] کنی. **[59 گه ترا گوید ز مستی بوالحسن]** یعنی کسی که ترا در جوانی مشاهده کند و مظهر جمال تو خوبی باشد، آن کس از مستی و حیرت می گوید: **[یَا صَغِیرَ السِّن یَا رَطْبَ الْبَدَن]** ای خردسال، ای تربدن. **[60 گاه نقشِ خویش ویران می‌کند]** آن ابو الحسن. **[از پیِ تنزیهِ جانان می کند]** این ویران کردن از برای تنزیه خدای تعالی می کند. بعضی در خوابی که عبارت از حیات دنیاست، خیالاتی را که از مدرکات حس و عقل بینند، تعبیر کنند و به صور خیالاتی که در خواب دیده‌اند قانع نشوند. چنان‌که اگر شیر بینند[221]، به علم تعبیر[222] کنند. پس اگر کثرت بینند، به یکی تعبیر کنند. لاجرم نقش خویش ویران سازند و هم به دیدهٔ مصوّر نظر بر نقّاش اندازند و بعضی خیالات را عین پندارند و روزگاری در قید اختلاف صور گذارند. بدان که طائفهٔ معتزله مُنْکِر رؤیت حق تعالی‌اند و اهل سنّت[223] مقرّر رؤیت‌اند. و این دو طائفه در انسان چشم حس و چشم عقل است و حضرت[224] مولانا پیش از این تجلّی حق را بیان کرد که کمال ظهور آن است که در دل سالک جز او نماند و به هرچه نظر کند، در او حضرت حق را بیند. بلکه جز حضرت او چیزی نبیند. امّا این معنی را اهل ظاهر و چشم حس انکار می کند و لهذا می

---

[220] می S : - K

[221] تعبیر کنند و به صور خیالاتی که در خواب دیده‌اند قانع نشوند چنان‌که اگر شیر بینند S : - K

[222] تعبیر S : + می K

[223] سنّت S : + و جماعت K

[224] حضرت S : خدمت K

فرماید: **[61 چشمِ حس را هست مذهبِ اعتزال]** یعنی بستهٔ خیال را از وصال خبر نیست و حسّ ظاهر را از مشاهدهٔ جمال اثر نی[225]. چشم حس در نادیدن جمال مذهب اعتزال دارد که منکر رؤیت است و چشم عقل سنّی اساس دیدار جمال[226] دارد. پیش از قیامت معهود دیدن دیدار موعود کار دیدهٔ دانش است و طریقهٔ اهل بینش. **[دیدهٔ عقل است سُنّی در وصال]** یعنی مشاهدهٔ حضرت حق[227] به دیدهٔ عقل است. لاجرم دیدهٔ عقل سنی‌وار قائل به مشاهدهٔ دیدار است. **[62 سُخرهٔ حسّ‌اند اهلِ اعتزال]** و فریفتهٔ حسّ ظاهرند. **[خویش را سُنّی نماید از ضلال]** لاجرم **[63 هرکه در حس ماند او معتزلی است]** هرکه چون حیوانات در حسّ ظاهر[228] بماند و حسّ باطن نگشاد **(11b)** تا مشاهدهٔ دیدار حق کند، او معتزلی است. **[گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلی است]** امّا **[64 هرکه بیرون شد ز حس سُنّی وَی است]** ازآنکه از حیوانیت گذشته و حضرت حق را دیده است. **[اهلِ بینش چشمِ عقلِ خوش‌پَی است]** اهل مبتدا و چشم خبر اوست. حکایت: شقیق بلخی نزد دجله وعظ می کرد. کاربانی از آنجا گذر می[229] کرد. شتربانی نزدیکش آمد و گفت: ای شیخ، مرا پند بده[230]. شیخ گفت: ترا[231] سه پند می گویم. یکی آن است که هر کار که بهر نفس خود می کنی، بهر خواجهٔ نفس خود کن. دوم هر چیز که از بهر نفس خود می خواهی، از بهر خواجهٔ نفس خود[232] خواه. سوم[233] هرچه از حضرت خدا می آید، راضی شو و بدان که او حاضر است و به حال تو ناظر و هرچه در دل داری، داند. آن[234] شتربان چون این پندها شنید، شتر خود را به همراه[235] داد و روی به عبادت آورد تا در زمان اندک صاحب ولایت شد. روزی از سوی دجله بر آب روان روان شده نزدیک مجلس شقیق آمد و گفت: ای شیخ، بدو پند عمل کردم. بدین مرتبه رسیدم. اگر به سوم پند عمل کنم، به خداوند می

---

[225] نی S : بی K

[226] جمال S : - K

[227] حق S : خدا K

[228] ظاهر S : - K

[229] می SK : - İ

[230] بده Sİ : ده K

[231] ترا Sİ : - K

[232] خود Sİ : - K

[233] سوم Sİ : و سوم K

[234] آن SK : - İ

[235] همراه Sİ : راه K

رسم. لاجرم ترک حیوانیّت سبب وصول و دیدن حضرت خداوند است. **[65 گر بدیدی حسِّ حیوان شاه را]** اگر حسّ ظاهر بدیدی آن شاه حقیقی را، **[پس بدیدی گاو و خر اللّه را]** و مشاهده کردی خدا را که ایشان نیز حسّ ظاهر دارند. **[66 گر نبودی حسِّ دیگر مر ترا]** این بیت مرهون است به بیت ثانی. یعنی این شرط است. **[جز حسِ حیوان ز بیرونِ هوا]** غیر حسّ حیوانی از خارج هوا **[67 پس بنی‌آدم مکرَّم کی بُدی]** جواب شرط است. **[کی به حسِّ مشترک محرم شدی]** و شایستهٔ **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ** گشتی. **[68 نامصوَّر یا مصوَّر گفتنت]** بحث ارباب اعتزال با اهل سنّت در باب رؤیت حضرت احدیّت[236] که رؤیت نامصوّر متصوّر نیست، همان تقیّد است به صور و[237] الوان و دلیل بی‌خبری اوست از مشاهدهٔ ذاتی که منزّه است از صورت در پس پردهٔ اکوان. پس هر کرا دولت مشاهده دست داده باشد[238]، او را نه صور روپوش[239] نامصوّر گردد و نه نامصوّر مستور تجلّیات صور گردد. لاجرم نامصوّر گفتن تو یعنی تنزیه کردنت و یا مصوّر گفتن تو[240] یعنی تشبیه کردنت **[باطل آمد بی ز صورت رستنت]** و بی ز صورت رفتنت. **[69 نامصوَّر یا مصوَّر پیشِ اوست]** و در نظرش حاضر[241]. **[کو همه مغز است و بیرون شد ز پوست]** کسی که از صورت برست و به حکم **فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا** ریاضت کرد، لاجرم به مشاهدهٔ خدای تعالی رسید. پس از این حضرت مولانا طریق ریاضت و عبادت را و راه مشاهدهٔ خدا را بیان کند که می فرماید: **[70 گر تو کوری نیست بر اعمی حَرَج]** اگر استعداد مشاهدهٔ دیدار یار[242] نداری، ترا تکلیف نیست. **(12a)** حضرت ملک جلیل در سورهٔ بنی اسرائل فرمود: **وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا**. محقّقان گویند: هرکه نابینا بود در دنیا از طاعت، نابینا بود در عقبی از ثواب. هرکه اینجا روی توبه نبیند، آنجا جمال مغفرت و دیدار حضرت مشاهده نکند. **[ورنه رَو کَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَج]** اگر کور نه‌ای، بر او صبر کن بر ریاضت و مجاهده که اَلصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ. **[71**

---

[236] احدیّت Sİ : الوهیت K

[237] و SK : - İ

[238] داده باشد SK : دهد İ

[239] روپوش SK : روی‌پوش İ

[240] تو Sİ : - K

[241] حاضر Sİ : - K

[242] یار Sİ : - K

پرده‌هایِ دیده را داروِیِ صبر] مرهون است. **[هم بسوزد هم بسازد شرحِ صدر]** یعنی داروی صبر پرده‌های دیده را بسوزد و محو کند و دل را شرح کند و صفا و سَعَت دهد. لاجرم چنان‌که پرده و سَبَلِ دیدهٔ ظاهر را کحل و دارو هست که آن دارو پرده را تحلیل کند، همچنان دیدهٔ دل و جان را دارو هست که پرده و سَبَل را می سوزد و آن دارو[243] صبر است که او توتیای دیدهٔ جان است و صیقل آیینهٔ روان. حکایت: بو علی دقّاق را از صبر پرسیدند. گفت: صبر سه قسم است. یکی صبر بر طاعت، دوم صبر بر معصیت، سوم صبر از معصیت. کسی که بر طاعت صبر کند، خدای تعالی او را سیصد درجه دهد. و کسی که بر معصیت صبر کند، حق تعالی[244] او را ششصد درجه دهد. و کسی که بر معصیت صبر کند که[245] از معصیت احتراز کند، حضرت حق تعالی[246] او را نهصد درجه دهد و دل او صافی شود. حکایت: مسروق بن الاجدع عبادت بسیار می کرد. وی را گفتند که چرا این‌چنین بلا می کشی؟ او می گفت: بلا نیست. چون من زمرهٔ انبیا و اولیا و تقرّب حق تعالی می خواهم، لازم است که کار ایشان کنم و تشبّه به اینان کنم تا به مقام ایشان برسم. **[72 آینهٔ دل چون شود صافی و پاک]** آینهٔ دل چو از زنگار ماسوی پاک گردد، **[نقشها بینی برون از آب و خاک]** نقوش مجرّده را مشاهده کنی و پذیرای نقوش عالم[247] افلاک شوی. **[73 هم ببینی نقش و هم نقّاش را]** یعنی[248] بعد از آن دید نقش از دیدار نقّاش مانع نشود. **[فرشِ دولت را و هم فرّاش را]** بهشت و خالقش را بینی که جویندهٔ فرش دولت شاهی به مشاهدهٔ فرّاش قانع نشود. پیش از این اگر اختلاف صور[249] هستی به گفتن من و ما و بت‌پرستی کشیدی عکس جمال دوست از روی دل‌فروزی[250] بت‌شکنی و پرده سوزی آغاز نهد. **[74 چون خلیل آمد خیالِ یارِ من]** یعنی[251] عکس خیال دوست همچو ابراهیم علیه السلام است. **[صورتش بت معنیِ او بت‌شکن]** ظاهرش همچو بت ذی صورت

---

[243] دارو S : داروی K

[244] حق تعالی S : حضرت حق K

[245] بر معصیت صبر کند که S : - K

[246] تعالی S : - K

[247] عالم Sİ : - K

[248] یعنی S : - K

[249] صور S : صوری K

[250] دل‌فروزی S : دل‌فروز K

[251] یعنی Sİ : - K

می نماید، امّا بتها را می شکند. لاجرم چون حضرت حق به حکم **يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ** بنده[252] را دوست دارد، علامت محبّت او آن است که محبّت دیگران را از[253] دل بنده[254] محو کند که در دل جز او نماند. **[75 شکر یزدان را که چون او شد پدید]** و پیدا گشت، **[در خیالش جان خیالِ (12b) خود بدید]** که بی‌مشاهدهٔ خیالش خیال جان نتوان[255] دید و بی‌دیده‌ای که دوست بخشد، جمال جلال نتوان دید. **بیت:** دیده از وی طلب و چهره بدان دیده ببین - کی به هر دیده چنان روی دلارا بینی. چون روشنایی دیدهٔ دل از این کحل خاک درگاه یابی، در مخاطبهٔ دوست به امثال این معانی شتابی و گویی: **[76 خاکِ درگاهت دلم را می فریفت]** خاک درگاه تو دل مرا فریفت. **[خاک بر وی کو ز خاکت می شکیفت]** به ترکی[256] آچلدی و یارلدی یعنی دور شد. **[77 گفتم ار خوبم پذیرم این از او]** حق تعالی جمیل است. جمیل می خواهد. پس تصفیهٔ دل و نفی ماسوی می باید تا که من نیز جمیل شوم و جنسیّت و مناسبت حاصل کنم تا قابل او شوم. **[ورنه خود خندید بر من زشت‌رو]** یعنی[257] ابلیس که یک بار امر سجده را مخالفت کرد، ملعون شد و آدم علیه السلام یک بار نهی را رعایت نکرد، از بهشت بیرون شد. لاجرم از فرزندان آدم کسان بسیار فرمان بی‌شمار را ترک کنند و نهی بسیار را رعایت نکنند. با وجود این حال تجلّی جمال و بهشت و[258] وصال می خواهند. ابلیس از این جهت ایشان را می خندد. پس چاره آن است که اوّلا خاک درگاه او را آینهٔ خویش سازی و جز به ملاحظهٔ جمال خود نپردازی و خود را به مشاطگانِ جمال‌آرای بسپاری و اثری از آثار قباحت که تعلّق ماسوی است، بر چهرهٔ دل نگذاری[259] تا شایستهٔ جذبهٔ آن جمیل باشی. حضرت مولانا این معنی را در خطاب نفس خود و این پند را در شکل حکایت احوال خویش می گوید: **[78 چاره آن باشد که خود را بنْگرم]** و به خویش نظر کنم. **[ورنه او خندد مرا من کی**

---

[252] بنده SK : بنده‌ای İ

[253] از SK : + آن İ

[254] بنده SK : - İ

[255] نتوان S : نتواند K

[256] به ترکی İ : بتر S : به ترکی بتر K

[257] یعنی S : + که K

[258] و S : - K

[259] نگذاری S : + که K

خرم] و الّا آن زشت‌روی بر من می خندد. من آن جمیل را[260] کی شایسته‌ام؟ **[79 او جمیل است و[261] مُحِبٌّ لِلْجَمَال]** به حکم **إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَيْهِ** حق تعالی خوب است. خوبی می خواهد. **[کی جوانِ نو گزیند پیرِ سال]** کی زن جوان پیر را اختیار کند؟ [**80 خوب خوبی را کند جذب این بدان]** اگر این را دلیل می باید **[طیّبات الطیّبین بر وی بخوان]** آیت سورهٔ نور را[262] بخوان که[263] **الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ**. پس خدای خوب زشت را نمی پسندد که جنسیّت علّت انضمام[264] است و مواصلت را مناسبت باعثی تمام. لاجرم **[81 در جهان هر چیز چیزی جذب کرد]** به حکم **بیت:** سرو مایل به قد توست چه حاجت به دلیل - همه دانند که اَلْجِنْسُ إِلَى الْجِنْسِ يَمِيلُ. هر[265] چیز چیزی[266] را جذب کند که در میان مناسبت و جنسیّت باشد. حکایت: سلطان ولد می گوید: روزی پدرم در معنی جنسیّت معرفت می فرمود. من به مناسبتی گفتم: شیخ صلاح الدّین را از برای این دوست می[267] دارم که تفرّج انوار شما می کند. فرمود که نی، بلکه برای جنسیّت خاص دوست می داری. چنان‌که به حکم جنسیّت کهربا کاه را می رباید و چیزهای دیگر را نمی رباید از آنکه **(13a)** میان ایشان مناسبت نیست. همچنان بچهٔ اشتر در پی مادر کرکین خود می دود. اگر کسی اسب تازی آورد و بگوید که البتّه در پی این اسب تازی دوان شو و از مادر پرهیز کن، هرگز ندود و[268] در پی او[269] نرود. پس جذب به[270] جنسیّت است و لهذا می فرماید: **[گرم گرمی را کشید و سرد سرد]** لاجرم فاسقان فاسقان را دوست دارند و صالحان صالحان را. چنان‌که **[82 قسمِ باطل باطلان را می کَشند]** به سوی خود. **[باقیان از باقیان هم سرخوش‌اند]** و مست و طالب ایشان‌اند. **[83 ناریان مر ناریان را جاذب‌اند]**

---

[260] را K - : S

[261] و K - : S

[262] را K - : S

[263] که K - : S

[264] انضمام S : انظمام K

[265] هر S : همه K

[266] چیزی S : چیز K

[267] می K - : S

[268] در پی مادر کرکین خود می دود. اگر کسی اسب تازی آورد و بگوید که البتّه در پی این اسب تازی دوان شو و از مادر پرهیز کن، هرگز ندود و K - : S

[269] او S : استر K

[270] به K - : S

شیاطین و اهل نار ارباب دوزخ را می کشند و همچنان **[نوریان مر نوریان را طالب‌اند]** اهل نور و بهشت صالحان را می جویند. لاجرم هر جنس هم‌جنس خود را جوید و بی‌او غمگین گردد. چنان‌که **[84 چشم چون بستی ترا تاسه گرفت]** از آنکه نور چشم نور ظاهر را می جوید. **[نور چشم از نور روزن کی شکفت]** نور دیده از نور روزن صبر نکند، بلکه او را می جوید. **[85 چشم چون بستی ترا جان کندنی است]** و اضطراب است. **[چشم را از نورِ روزن صبر نیست]** یعنی انجذاب هر جنسی را به سوی جنس خویش بدان. معنی توان دانست که چون دیدهٔ ظاهر از نور محسوس فرو بندی، جانت به تنگ آید و دلت از تاسه نیاساید و دیدهٔ روشن از نور روزن شکیبا نیابی و درد دل‌تنگی را جز امتزاج این دو نور دوا[271] نیابی. **[86 تاسهٔ تو جذبِ نورِ چشم بود]** از آن تقاضا می کند **[تا بپیوندد به نورِ روز زود]** لاجرم **[87 چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا]** یعنی[272] اگر دیدهٔ ظاهر بگشاده‌ای و زخارف دنیا را دیده‌ای[273] دلت به تنگ آید و ترا تاسه[274] بگیرد، **[دان که چشمِ دل ببستی بر گشا]** چشم دل بسته‌ای. از آن منقبض و تنگ[275] شده‌ای. پس چشم دل را بگشا. تفصیل کلام در این مقام این است که چون چشم سر نور دارد، وقتی که بسته باشد ترا تاسه گیرد که گشادن می خواهی. چون می گشایی نور چشم به نور روزن می رسد، تاسه زایل شود[276]. همچنین چون کسی که در دل او نور باشد، میل طاعت کند و نور الهی جوید. از آن جهت او را تاسه بگیرد. چون دیدهٔ دل بگشاید تا به نور الهی برسد، تاسهٔ او برود. **[88 آن تقاضایِ دو چشمِ دل شناس]** آن تنگ‌دلی طلب کردن دو چشم دل است. **[کو همی جوید ضیایِ بی‌قیاس]** یعنی نور الهی می خواهد. **[89 چون فراقِ این دو نورِ بی‌ثبات]** چون فراق این نور دو[277] چشم که بی‌بقاست، **[تاسه آوردت گشادی چشمهات]** تا به نور روزن رسد. **[90 پس فراقِ آن دو نورِ پایدار]** پس دو نور دو چشم دل

---

[271] دوا S : - K

[272] یعنی Sİ : - K

[273] دیده‌ای SK : + باز İ

[274] تاسه Sİ : تا K

[275] تنگ SK : تنگ‌دل İ

[276] شود SK : + و İ

[277] دو S : - K

که باقی است، **[تاسه می آرد مر آن را پاس دار]** و آن را نیز بگشای[278] تا به نور الهی پیوندد. امّا چنان‌که به تقدیم رسید پیش‌تر در خود بنگر که لایق جذب او هستی یا نه. **[91 او چو می خوانَد مرا من بنْگرم]** آن حضرت حق چون جذب می نماید مرا، **(13b)** من نظر بکنم. **[لایقِ جذبم و یا بد پیکرم]** شایستهٔ کشیدن اوام یا قبیح‌صورتم. در این تنبیه است که چون دل کسی مایل حضرت حق تعالی باشد که[279] از حضرت او به وی جذب رسیده بود، می باید که به خود بنگرد که اهل سنّت و عبادت است یا اهل بدعت و رعایت آداب طریقت می کند یا نمی کند و در دل اخلاص دارد یا نه. اگر در ذات خود احکام شریعت و آداب طریقت و خلوص نیّت را آرسته بیند، علامت سعادت است و دلیل صحّت جذبه و عنایت. لاجرم به درجهٔ ولایت و کشف و کرامت برسد. و اگر اهل بدعت باشد و تارک آداب طریقت بود، او را از فیض الهی که فتح و کرامت است، نصیب کامل نباشد. زیرا **[92 گر لطیفی زشت را در پی کند]** معنی این مصراع به ترکی: اگر بر لطیف چرکنی آردنه صاله. یعنی تابع خود کند و آن را جوید، **[تسخری باشد که او با وی کند]** او را مسخره می سازد نه آنکه به او مصاحبت و موانست کند. حکایت: شیخی بود که وی را ابو عبد الله تونسی می گفتند. از خلق منقطع گشته بود و بیرون تلمسان در موضعی به عبادت مشغول می بوده[280]. روزی از آن موضع به تلمسان می رفت[281]. یحیی بن یُعان در خیل و حشم خود در راه به وی رسید. وی را گفتند که این ابو عبد الله تونسی است. سر اسب باز کشیده و بر وی سلام کرده و جامه‌های فاخر در بر داشته پرسید که ایّها الشیخ، با این همه جامه‌ها که من پوشیده‌ام نماز روا است؟ شیخ بخندید. یحیی گفته[282] چرا می خندی؟ گفت: از نادانی و کم‌عقلی تو. حال تو به حال سگی می ماند که در مرداری افتاده باشد و از آن سیر خورده سر تا پای وی از خون و نجاست آلوده. چون وی را بول آید، پای[283] خود را بر دارد که ناگاه از آن رشاشه‌ای به وی نرسد. شکم تو از حرام پر آمده است و مظالم عباد در گردن تو بسیار است و تو از آن می پرسی که نماز در این جامه روا هست یا نه. یحیی بگریست و از اسب فرود آمد

---

[278] بگشای S : بگشایی K

[279] که S : - K

[280] بوده S : شده بود K

[281] رفت S : رفته K

[282] گفته S : گفت K

[283] پای S : - K

و در پای شیخ افتاد و ترک سلطنت کرد و ملازم شیخ شد. لاجرم اوّل تحصیل استعداد می باید[284] کرد. اگر نقش دیدار خویش مشاهده نتوانی کرد، اهتمام تمام به تقدیم رسان تا آیینه[285] به دست آری و در آیینه دیده بر نظارهٔ خود بگماری و اوّل بدان که این آیینهٔ پوست است و آیینهٔ دیدار[286] جان دوست است. حضرت مولانا از بهر بیان[287] این معانی می فرماید: **[93 کی ببینم رویِ خود را ای عجب]** مرهون است. **[تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب]** خوب‌رویم همچو روز روشن که لایق دیدارم یا زشت و سیاهم همچو شب که شایستهٔ فرارم. **[94 نقشِ جانِ خویش می جُستم بسی]** مرهون است. **[هیچ می‌ننْمود نقشم از کسی]** و کسی روی مرا به من ننمود. یعنی اهل هوا و دنیا بدی مرا به من نمی نمایند[288]. **[95 گفتم آخر آینه از بهرِ چیست]** یعنی از بهر این است **[تا ببیند هر کسی کو چیست کیست]** امّا **(14a) [96 آینهٔ آهن برایِ پوستهاست]** و از بهر دیدن ظاهر. **[آینهٔ سیمایِ جان سنگی‌بهاست]** آن[289] آینه رنگ[290] روی جان نماید. سنگین‌بها و کم‌یاب است. آری یاری که از آن دیار باشد، هرآینه آینهٔ روی یار باشد. امّا به غایت[291] قیمت‌دار باشد. **[97 آینهٔ جان نیست الّا رویِ یار]** پس احوال و اقوال و اعمال خود بر احوال اهل الله تطبیق کن. اگر مطابق ایشان باشد، خوب است و الّا زشت است و خود را بر ایشان عرضه کن تا بدی تو به تو نمایند. حکایت: کسی به[292] نزد عزیزی برفت و دعوی توکّل کرد. مگر در خانه یک خُم گندم داشت. آن عزیز برخاست و به جایی رفت و آن کس را همراه خود کرد. در راه سگی دیدند که آن سگ گریخت و آواز کرد. آن عزیز به آن کس گفت: این سگ که از ما گریخت، ما را می گوید که من یک لقمه و استخوانی ندارم. شخص متوکلم. با کسی یار نشوم که در خانه یک خم گندم دارد و دعوی توکّل کند. پس آن عزیز آینهٔ جان آن کس شد که احوال او را به او نمود. از این معلوم شد که آینهٔ جان روی

---

[284] باید S : + که K

[285] آیینه S : آیینه‌ای K

[286] دیدار S : دیدهٔ K

[287] بیان S : - K

[288] نمایند S : نماینده K

[289] آن S : - K

[290] رنگ S : زنگ K

[291] به غایت : بغا S : بنا K

[292] به S : - K

یار است. **[رویِ آن یاری که باشد زآن دیار]** امّا آشنایان یار و مقیمان آن دیار را اختلاف درجات و تفاوت مراتب است. بعضی به منزلهٔ قطره‌ای است از بحار زخّار و بعضی به منزلهٔ جوی است از بحار و بعضی به رابطهٔ انسلاخ از قیود وجود و استغراق در دریای شهود بیگانگی از میان برداشته‌اند و همّت بیگانگی بحر گماشته. پس آینه از قطره و آب‌جوی ساختن دیگر است و جوی‌جویان جانب دریا تاختن دیگر. **[98 گفتم ای دل آینهٔ کلّی بجو]** به مختصری قناعت مکن تا به همه احوال تو محیط شود و ترا به تو نماید. **[رَو به دریا کار بر ناید ز جو]** بعد از آن چون به یاریِ طلب و مددکاری مقاسات تعب با بحر زخّار آشنایی یابی و از دیدار یار روشنایی بینی، نقش خود در آینهٔ دیدهٔ دلدار مشاهده می کنی. لاجرم اگر طلب می کنی، می یابی. حضرت مولانا به این معانی در این ابیات اشارت می کند. **[99 زین طلب بنده به کویِ تو رسید]** به حکم مَنْ طَلَبَ وَ جَدَّ وَجَدَ و به موجب مَنْ قَرَعَ الْبَابَ وَ لَجَّ وَلَجَ از طلب بندهٔ مخلص به کوی تو رسیده و خاص تو شده. چنان‌که **[درد مریم را به خرمابُن کشید]** به حکم آیت سورهٔ مریم که **فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ** درد زادن مریم را به خرمابن کشید تا در آنجا به حسب **وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا** به کرامت رسید. لاجرم درد می باید تا طالب به مطلوب رسد. **بیت:** دوای درد دل ای دوست درد است - بحمد الله که ما را هست در دست. **[100 دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد]** چنان‌که کسی به مرآت نظر کند، روی مرآت به صورت او پر شود. دیگر **(14b)** در مرآت چیزی نگنجد و چیزی نماند. بلکه مرآت عین او شود. لاجرم چون دل صافی شود، به[293] تجلّی جمال پر گردد. به حکم **لاَ يَرَى اللَّهَ إِلاَّ اللَّهُ** بیننده[294] بلکه عین دیده او شود. و در خبر است: **وَلَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ. بِي يَسْمَعُ وَ بِي يُبْصِرُ وَ بِي يَبْطِشُ وَ بِي يَنْطِقُ.** یا دیدهٔ مرشد کامل چون دل سالک را چشم شود، **[شد دلِ نادیده غرقِ دیده شد]** دل بی‌چشم برفت[295] و غرق چشم گشت یا غرق یار مرئی شد. لاجرم ای سالک، اگر چنین مشاهده تو را دست دهد، در مخاطبهٔ دوست بگویی: **[101 آینهٔ کلّی ترا دیدم ابد]** از آنکه **[دیدم اندر چشمِ تو من**

---

[293] به K - : Sİ

[294] بیننده SK : بینا İ

[295] برفت SK : رفت İ

نقشِ خود] که احوال خود از نیکی و بدی مشاهده کردم. **[102 گفتم آخر خویش را من یافتم]** و خود را دانستم. **[در دو چشمش راهِ روشن یافتم]** چون سالک بدین‌جا رسد، اگر وهم کتاه‌اندیش راه منع پیش گیرد چنان‌که می فرماید: **[103 گفت وهمم کآن خیالِ توست هان]** غافل مباش ای فلان. **[ذاتِ خود را از خیالِ خود بدان]** یعنی خیال خویش را ذات خود پنداشته‌ای[296] و عدم محض را وجود مطلق انگاشته‌ای[297]. **[104 نقشِ تو از چشمِ من آواز داد]** و مرا گفت: **[که منم تو تو منی در اتّحاد]** پس التفات به قول مخالف مکن. لاجرم چون تو از تو فانی شوی، بیننده او شود که در نظر او خطا نباشد و کسی که به صفت اهل الله متّصف شود و عین ایشان گردد، عین حقیقت شود. **[105 کاندر این چشمِ منیرِ بی‌زوال]** که چشم دوست و عین حقیقت‌بین است، **[از حقایق راه کی یابد خیال]** خیال باطل در او نگنجد، امّا **[106 در دو چشمِ غیرِ من تو نقشِ خود]** مرهون است[298]. **[گر ببینی آن خیالی دان و رد]** یعنی اگر تو نقش خود را در دو چشم غیر من بینی و[299] غیر مرا آینه سازی، آن را خیال باطل و مردود بدان. **[107 زآنکه سرمهٔ نیستی در می کَشد]** زیرا غیر من سرمهٔ نیستی را در دو چشم می کشد. پس نیست را هست و هست را نیست می بیند. **[باده از تصویرِ شیطان می چشد]** که شیطان او را[300] مست کند. پس **[108 چشمشان خانهٔ خیال است و عدم]** چون چنان است، **[نیستها را هست بیند لاجرم]** امّا **[109 چشمِ من چون سرمه دید از ذُوالجلال]** و گشاده شد از سوی او. **[خانهٔ هستی است نی خانهٔ خیال]** پس سرمهٔ جلال از چشم همه ماسوی را نفی می باید کرد از آنکه **[110 تا یکی مو باشد از تو پیشِ چشم]** از ماسوی، **[در خیالت گوهری باشد چو یَشم]** گوهر گران‌مایه را فرومایه پنداری و به غلط افتی. رسول الله صلی علیه و سلم دعا می کرد: **اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَ ارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَ اَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَ ارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْاَشْيَاءَ كَمَا هِيَ. [111 یَشم را آنگه شناسی از گهر] (15a)** ای اهل

---

[296] پنداشته‌ای S : پنداشته K

[297] انگاشته‌ای S : انگاشته K

[298] مرهون است S : - K

[299] یعنی اگر تو نقش خود را در دو چشم غیر من بینی و S : - K

[300] او را S : - K

نظر. **[کز خیالِ خود کنی کلّی عَبَر]** و گذر[301]. **[112 یک حکایت بشْنو از گوهرشناس]** و از جوهری و صرّاف **[تا بدانی تو عیان را از قیاس]** یعنی اگر گوهر از یشم شناختن می خواهی و از کوی خیال و قیاس به سرحدّ مشاهده و عیان تاختن می طلبی، در این حکایت[302] امعان نظر کن. **[هلال دیدن آن شخص خیال را در عهد عمر رضی الله عنه]** این حکایت در بعض شروح هدایه مذکور است. در کتاب صوم به مناسبت ثبوت رؤیت[303] هلال آورده‌اند. **[113 ماهِ روزه گشت در عهدِ عمر]** یعنی آخر ماه شعبان شد. **[بر سرِ کوهی دویدند آن نفر]** بر سر یک کوه رفتند به استعجال آن جماعت از برای طلب هلال. **[114 تا هلالِ روزه را گیرند فال]** که[304] آمدن ماه رمضان مبارك است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **أُعْطِيَتْ أُمَّتِي فِي شَهْرِ رَمَضَانَ خَمْسَ خِصَالٍ لَمْ تُعْطَ أُمَّةٌ قَبْلَهُمْ. خُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ، وَيَسْتَغْفِرُ لَهُمْ اَلْمَلاَئِكَةُ حَتَى يُفْطِرُوا، ويُصَفَّدُ فِيهِمْ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ فَلاَ يخلُّصون فِيهِ إِلَى مَا كَانُوا فِي غَيْرِهِ، وَيُزَيِّنُ اللَّهُ كُلَّ يَوْمٍ جَنَّتَهُ وَيَقُولُ لَهَا: يُوْشِكُ عِبَادِي الصَّالِحُونَ[305] أَنْ يكفي عَنْهُمُ الْمُؤْنَةَ وَالْأَذَى وَيَصِيرُوا إِلَيْكِ، ويُغْفَرُ لَهُمْ فِي آخِرِ لَيْلَةٍ. [آن یکی گفت ای عمر اینک هلال]** یعنی یک پیر گفت: ای عمر هذا هلال. **[115 چون عمر بر آسمان مه را ندید]** چون عمر نظر کرد بر آسمان، هلال را ندید، **[گفت کین مه از خیالِ تو دمید]** عمر گفت: این هلال از خیال تو پیدا گشت. **[116 ورنه من بیناترم افلاک را]** و الّا من از تو بیناترم افلاک را. **[چون نمی بینم هلالِ پاک را]** چرا نمی بینم هلال را که پاک از ابر و دخان و غبار باشد؟ **[117 گفت تر کن دست و بر[306] ابرو بمال]** عمر گفت[307] آن کس را: دست تر کن و بر ابرو بمال. **[آنگهان تو بر نگر سویِ هلال]** پس از آن بنگر به جانب هلال. **[118 چون‌که او تر کرد ابرو مه ندید]** چون‌که آن کس ابرو تر کرد و به دست تر بمالید و به سوی هلال نظر کرد، هلال را ندید. **[گفت ای شه نیست مه**

---

[301] و گذر S : عبرت گیرنده K

[302] حکایت S : حکایه K

[303] رؤیت S : - K

[304] که S : - K

[305] الصَّالِحُونَ S : الصالحین K

[306] بر SK : در İ

[307] عمر گفت S : گفت عمر K

شد نابدید] آن کس عمر را گفت: ای شاه، هلال نیست و نابدید شد. **[119 گفت آری مویِ ابرو شد کَمان]** عمر گفت: موی[308] ابروی تو کژ شده بود پیش چشم تو همچو کمان. **[سویِ تو افکند تیری از گمان]** آن موی ابروی تو همچو کَمان سوی تو تیر افکند از ظنّ و گمان. حضرت مولانا اشارت به حصّهٔ قصّه می کند که می فرماید: **[120 چون یکی مو کژ شد او را راه زد]** و در غلط انداخت **[تا به دعوی لافِ دیدِ[309] ماه زد]** دعوی کرد بر وجه[310] خطا. **[121 مویِ کژ چون پردهٔ گردون بوَد]** حجاب شود و سبب خطا و غلط گردد، **[چون همه اجزات کژ شد چون بوَد]** غلط و حال چگونه بود ای آنکه همه اجزای تو بر خلاف سنت است و در دل تو ریا و سمعت[311] و در زبان تو دعوی لاف کرامت؟ **[122 راست کن (15b) اجزات را از راستان]** یعنی از اهل الله. **[سر مکَش ای راست‌رَو زآن آستان]** چنان‌که فرمود: **بیت:** از در اهل صفا دور مشو ای دل من - هرکه دور است از این در به خدا نزدیک است . **[123 هم ترازو را ترازو راست کرد]** یاری نیکان سبب نیکی باشد. پس سر بر آستان راستان نهادن سبب سرفرازی است. **[هم ترازو را ترازو کاست کرد]** یاری بدان سبب بدی باشد. پس مددکاری بدان موجب عمرکاهی و جان‌گدازی است. **[124 هرکه با ناراستان هم‌سنگ شد]** هرکه با بدان مقابل گشت و مُوازِنِ اینان شد، **[در کمی افتاد و[312] عقلش دنگ شد]** آن کس در نقصان افتاد و[313] عقلش حیران گشت. **[125 رَو اَشِدَّاءُ عَلَی الْکُفَّار باش]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ فتح[314] است: **مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِینَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ**. یعنی ایشان کافران[315] غلظت کنند و در میان خویش رحیم‌اند. تو نیز دوست‌نوازی پیشه کن و دشمن‌گدازی اندیشه ساز. **[خاک بر دلداریِ اغیار پاش]** بر دوستی اغیار خاک پاش و با اهل حیله و مکر یار مشو و در اجراء حق دلیر باش. زیرا لطف در حق اغیار

---

[308] موی S : - K

[309] دیدِ S : دیده K

[310] وجه S : + غلط و K

[311] سمعت S : سمعه K

[312] و Sİ : - K

[313] و S : که K

[314] فتح Sİ : إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ K

[315] کافران S : + را K

سبب نومیدی یار است و دوستی خزان دشمنی بهار. رسول الله صلی الله علیه و سلم اگر بر همه عالمیان محض رحمت بود، امّا در انتقام اعادی هیچ نوع محابا نمی نمود از آنکه قهر در موقعش ملیح است و لطف بی‌محل به غایت قبیح و دوستی اغیار دشمنی یار است و پرورش خار عداوت گل و گلزار. **[126 بر سرِ اغیار چون شمشیر باش]** رحمت مکن نفس و هوا را و ابلیس و اهل اِغوا را. **[هین مکن روباه‌بازی شیر باش]** پس اهل هوا را مساعده نمی باید کرد و لهذا امر معروف و نهی منکر واجب است. حکایت: سفیان ثوری گفت: چون عالمی را بینی که در میان همسایگان محبوب باشد و در میان یاران محمود، بدان که او مداهن است. یعنی سخن حق را نمی گوید تا که کسی از او[316] رنجیده نشود. **[127 تا ز غیرت از تو یاران نگسلند]** و اهل الله از تو دور نشوند. **[زآنکه آن خاران عدوِّ این گُل‌اند]** از آنکه آن اغیار دشمنان اولیا و اهل اللهاند. **[128 آتش اندر زن به گرگان چون سپند]** گرگان خونریز و دشمنان فتنه‌انگیز را بسوز[317] همچو[318] سپند به زودی. **[زآنکه آن گرگان عدوِّ یوسف‌اند]** پس رسیدن به یوسف بی‌کشتن دشمنان نشود. لاجرم به فریب دشمن مغرور مباش و به تلبیس ابلیس مسرور مشو. **[129 جانِ بابا گویدت ابلیس هین]** تو را ملاطفت کند ابلیس لعین. وسوسه و سخن در صورت نصیحت گوید **[تا به دم بفْریبدت دیوِ لعین]** تا به نفَس بفریبد ترا آن دیو لعین. یا این دم اصطلاح است. مراد از او فریفتن است. گویند دم دادم فلان را. **(16a)** یعنی چیزها گفتم او را که مغرور گشت[319] و فریفته شد[320]. **[130 این‌چنین تلبیس با بابات کرد]** یعنی با آدم علیه السلام. چنان‌که حق تعالی در سورهٔ اعراف حکایت می کند: **وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ**. **[آدمی را این سیه‌رخ مات کرد]** آدم علیه السلام را این ابلیس سیاه‌روی مات کرد. **[131 بر سرِ شطرنج چست است این غُراب]** بر سر بساط شطرنج تلبیس پهلوان است این ابلیس و چُست است این غراب روسیاه. **[تو مَبین بازی به چشمِ نیم‌خواب]** تمام بیدار شو بعد از آن بازی

---

[316] او S : کسی K

[317] را بسوز S : - K

[318] همچو S : همچون K

[319] گشت S : شد K

[320] شد S : گشت K

کن. **[132 زآنکه فرزین‌بندها داند[321] بسی]** یعنی ابلیس فرزین‌بندهای بسیار داند. هر کس را به نوعی از شهوات و زخارف دنیا می فریبد **[که بگیرد در گلویت چون خسی]** هر تلبیس او مانند خس گلوگیر است. به حکم **زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ** محبّت مشتهیات نفسانیه و مستلذات جسمانیّه را از ملک و مال و عزّت و جلال و دولت و اقبال و فرزند و عیال چنان در نظر آرسته نماید که محبّت جاه و مال چون خس در گلوی جانت بماند. **[133 در گلو مانَد خسِ او سالها]** و مانع خوردن معارف الهیّه و نوشیدن آب حیات باشد. **[چیست آن خس مِهرِ جاه و مالها]** محبّت منصب و عزّت و مال و نعمت. **[134 مال خس باشد چو هست این[322] بی‌ثبات]** که از دست به دست می رود. **شعر:** وَيَكْفِيكَ قَوْلُ النَّاسِ[323] فِيمَا مَلَكْتَهُ - لَقَدْ كَانَ هَذَا مَرَّةً لِفُلَانٍ. حکایت: عزیزی فرمود: چون کودک از مادر بزاید، انگشتهای دست را مقبوض دارد. بدین اشارت می کند که دنیا را می گیرم. و چون بمیرد، دست را گشاده می دارد. بدین اشارت می کند که چیزی نگرفتم. **شعر:** وَ مَقْبُوضُ كَفِّ الْمَرْءِ وَقْتَ وِلَادِهِ - دَلِيلٌ عَلَى الْحِرْصِ الْمُرَكَّبِ فِي الْحَيِّ * وَ مَبْسُوطُ كَفِّ الْمَرْءِ عِنْدَ مَمَاتِهِ - يَقُولُ انْظُرُوا إِنِّي خَرَجْتُ بِلَا شَيْءٍ. پس مال بدین بی‌ثباتی در مدّت حیات **[در گلویت مانعِ آبِ حیات]** آب حیات را که اعمال صالحه[324] و معارف الهیّه است که سبب حیات باقیه است، مانع می شود. **[135 گر بَرَد مالت عدوّی پُر فنی]** گر[325] مال ترا بستاند عدوی مکّار، غم مخور که **[رهزنی را بُرده باشد رهزنی]** قطّاع طریق را دزدیده باشد قطّاع طریق دیگر. چنان‌که از این حکایت معلوم می شود. **[دزدیدن مارگیری ماری[326] را از مارگیری دیگر] [136 دزدکی از مارگیری مار بُرد]** کاف برای تصغیر است و حرف یا در دو جا برای وحدت. یعنی دزدی مارگیری را خفته یافت و به دزدید مار او[327] شتافت. **[ز ابلهی آن را غنیمت می شمرد]** یای ابلهی مصدریّه است. یعنی از

---

[321] داند SK : دارد İ

[322] این SK : آن İ

[323] الناس SK : المرء İ

[324] صالحه S : کند K

[325] گر S : - K

[326] ماری S : مار K

[327] او S : را و K

حماقت مار را غنیمت می شمرد. دزد مال نیز[328] چنین است. **[137 وا رهید آن مارگیر از زخمِ مار]** خلاص شد آن خداوند مار از زخم و ضرر مار. **(16b) [مار کُشت آن دزدِ او را زار زار]** آن مار دزدیده دزد خود را قتل کرد. مگر مارگیر در طلب مار خویش گِرد صحرا می گردید. ناگاه دزد را به زخم مار خود مرده دید. **[138 مارگیرش دید پس بشْناختش]** آن مارگیر که صاحب مار بود، آن دزد مار را کشته دید و شناخت.[329] **[گفت از جان مارِ من پرداختش]** گفت: مار من این را از جان پرداخته و تمام کرده. **[139 در دعا می‌خواستی جانم از او]** جانم در[330] دعا می خواست از حق تعالی **[کِش بیابم مار[331] بسْتانم از او]** که آن دزد را بیابم و مارم را بستانم از او. پس کسی که مال ترا برد، خود را به بلا اندازد و ترا خلاص کند. لاجرم کمی مال ضرر نیست. ضرر آن است که خسران به ایمان آید. حکایت: کسی پیش عزیزی با اندوه بسیار آمد[332] و گفت: به خانهٔ من دزد آمد. متاع مرا برد. آن عزیز گفت که[333] غم نیست که از مُهلِک خلاص شدی. غم آن بودی که ابلیس به خانهٔ دل تو آمدی. متاع ایمان را بردی. **[140 شکر حق را آن[334] دعا مردود شد]** پس کسی که برای مال و جاه دعا می کند، حضرت حق دعای او را قبول نکند، نابودن آن[335] او را خیر باشد. **[من زیان پنداشتم آن سود شد]** من این ردّ دعا را ضرر پنداشتم، آن خیر بود. **[141 بس دعاها کآن زیان است و هلاک]** دعاهای بسیار باشد که سبب زیان و هلاک شود. **[وز کرم می نشْنود یزدانِ پاک]** خدای پاک[336] آن دعا را قبول نکند از آنکه بعض دعا باشد که قبول او[337] سبب هلاک او شود و چون مال مار و شیر است، از بهر او دعا خواستن هلاک خود جستن است. چنان‌که در این حکایت: **[التماس کردن همراه عیسی زنده کردن استخوانها از عیسی علیه السلام]** چون حضرت[338]

---

[328] نیز S : - K

[329] آن مارگیر که صاحب مار بود، آن دزد مار را کشته دید و شناخت S : - K

[330] در S : - K

[331] مار Sİ : باز K

[332] با اندوه بسیار آمد S : آمد به اندوه بسیار K

[333] که S : - K

[334] آن Sİ : کآن K

[335] آن S : - K

[336] خدای پاک S : - K

[337] او S : - K

[338] حضرت S : خدمت K

مولانا پیش از این گفته بود: راست کن اجزات را از راستان. مراد از راستان اهل الله بود و تنبیه کرده بر آنکه از مکر شیطان غافل نمی باید شد و بر فوت مال غم بسیار نمی باید خورد بلکه غم ایمان می باید خورد. پس از این بیان کند که از مقارنت اهل الله سلامت آن می باید جست نه سلامت نفس و مال که آن ابلهی است و لهذا می فرماید: **[142 گشت با عیسی یکی ابله رفیق]** یک مرد ابله عیسی را علیه السلام رفیق شد. **[استخوانها دید در حفرهٔ عمیق]** و آن ابله استخوانها دید در حفرهٔ عمیق[339]. **[143 گفت ای همراه آن نامِ سَنی]** آن رفیق ابله گفت: ای رفیق، آن نام بلند و اسم اعظم **[که بدان تو مرده زنده می کنی]** که بدان نام سنی مرده را زنده می کنی. این بیت مرهون است. **[144 مر مرا آموز تا احسان کنم]** آن نام سنی را بیاموز مرا تا احسان جان کنم. **[استخوانها را بدان با جان کنم]** این استخوانها را به آن نام سنی با جان کنم. یعنی زنده گردانم. **[145 گفت خامش[340] کن که آن کارِ تو نیست]** عیسی علیه السلام گفت: ساکت شو. آن نام سنی خواندن و مرده را **(17a)** زنده کردن کار تو نیست. **[لایقِ انفاس و گفتارِ تو نیست]** زیرا **[146 کآن نَفَس خواهد ز باران پاک‌تر]** که آن نام سنی نفَس می خواهد از آب پاک‌تر **[وز فرشته در رَوِش درّاک‌تر]** و در رفتن از فرشته درّاک‌تر باشد که گرد گناه نگردد. بزرگان گفته‌اند: شرط قبول دعا آن است که آنچه درون دهان رود، حلال باشد و آنچه از او[341] بیرون آید، حلال باشد. یعنی لقمهٔ حلال بخورد و سخن راست بگوید. **[147 عمرها بایست تا دم پاک شد]** عمرها باید که تا نفس پاک شود به مجاهده. **[تا امینِ مخزنِ افلاک شد]** تا امین خزاین الهیّه گردد که مقالید و مفاتیح در دست او باشد. امام ابو اللیث فرموده: کسی به درجهٔ ابرار و اخیار وقتی برسد که بر خصال چند[342] مداومت نماید. در مقال صادق و در مال متصدّق باشد و کثرت تلاوت قرآن و تسبیح و[343] اذکار کند و با آن کسان صحبت کند که یاد آخرت کنند و از دنیا اعراض آموزند و صلهٔ رحم کند و عیادت بیمار کند و اندک مصاحبت کند با توانگران که دنیا ایشان را مشغول ساخته باشد و فکر فردا را بسیار کند که فردا

---

[339] حفرهٔ عمیق S : مغاک K

[340] خامش İ : خاموش KS

[341] او S : - K

[342] چند S : چندان K

[343] و S : + تذکر و K

به کدام جای می رود و امل را کوتاه کند و فکر بسیاری گناه کند و مرگ را بسیار به یاد آورد و تواضع کند و فقیران را دوست دارد و با ایشان صحبت کند[344] و به علم عمل کند. **[148 خود گرفتی این عصا در دستِ راست]** فرض کنیم که عصا را گرفتی در دست. **[دست را دستانِ موسی از کجاست]** یعنی اما دست را معجزهٔ موسی و اژدرها کردن عصا کجاست؟ **بیت:** عصا بر گرفتن نه معجز بود - همی اژدها کرد باید عصا. **[149 گفت اگر من نیستم اسرارخوان]** آن رفیق ابله گفت: اگر من لایق خواندن اسرار نیستم و مرده را[345] زنده کردن نمی توانم، **[هم تو بر خوان[346] نام را بر استخوان]** آن نام سنی را تو بر خوان بر استخوان و استخوان را زنده گردان. **[150 گفت عیسی یا رب این اسرار چیست]** این ابله چرا زنده کردن استخوان خواهد؟ **[میلِ این ابله در این پیکار چیست]** در این الحاح و جنگ چیست؟ یعنی لایق آن بود که حیات سگ طلب نکردی. بلکه حیات جان خویش خواستی. **[151 چون غمِ خود نیست این بیمار را]** چرا تدبیر خود نمی کند؟ **[چون غمِ خود[347] نیست این مردار را]** پس کسی که عیسی‌نفَسی را یار شود، طلب حیات خویش باید کرد و سعادت آخرت باید جست نه طلب زنده شدن غیر و مال و دولت[348] دنیا که سبب هلاک است. حکایت: شیخی گفت: چند سال است که در خانقاه با درویشان نشسته‌ام. مردمان صدقه آورند[349] و از درویشان دعا و همّت خواهند و انعام و اخلاص خواندن سپارش کنند و نیّت خود را بیان کنند. یا مال و دولت خواهند یا دفع **(17b)** مضرّت دنیا جویند. هرگز از بهر ثواب آخرت و برای فضیلت و مغفرت دعا سپارش نکنند. مگر وقتی کسی دویست درم آورد. انعام خواندن خواست و نیّت خود را گفت که نیّت من آن است که خدای تعالی مرا با ایمان قبض کند و به رحمت و جنّت رساند. **[152 مردهٔ خود را رها کردست او]** که[350] حیات دل مرده و زندگی جان افسرده نخواهد.

---

[344] کند S : - K

[345] را S : - K

[346] بر خوان Sİ : خوان آن K

[347] خود Sİ : جان K

[348] و دولت S : - K

[349] آورند S : آوردند K

[350] که S : - K

[مردهٔ بیگانه را جوید رَفُو] معنی این مصراع به ترکی: یاد اولییه[351] استر یمه. یعنی حیات غیر را جوید او[352]. چون عیسی علیه السلام با حق تعالی چنین مناجات کرد و سرّ این میل پرسید، لاجرم در جواب او **[153 گفت حق ادبیر اگر ادبیرجوست]** یعنی حضرت حق تعالی در جواب عیسی علیه السلام گفت:[353] این کس اهل نفس است که نفس مانند سگ است و آن استخوانها[354] استخوانهای شیر مرده است که آن نیز سگ است. پس مُدبر و بدبخت مدبر را جوید لاجرم. **[خارِ روییده جزایِ کشتِ اوست]** کسی که مدبر باشد، حاصل کشت او خار است. چون این کس زنده شدن شیر می خواهد، حاصل او به دست او مردن است. لاجرم هرکه بذل مال کند و به عمل خیر اشتغال نماید، جزاء احسان و جنّت یابد و هرکه امساک مال و ترک اعمال کند، آن را در محل احسان نمی یابی و لهذا می فرماید: **[154 آنکه تخمِ خار کارد در جهان]** و عمل بد کند، **[هان و هان او را مجو در گلسِتان]** حکایت: عایشهٔ صدّیقه رضی الله عنها روایت کند: روزی زنی به خانهٔ من آمد. یک دستش را در آستین پنهان کرده بود. من گفتم چرا این دست را بیرون نمی آری؟ گفت: حال دستم مپرس یا امّ المؤمنین. عایشه گفت: رغبت پرسیدن در من زیاده گشت، ابرام کردم. کفت: پدر من سخی و صالح بود و مادرم خیر و صدقه را[355] دوست نمی داشت. چون هر دو بمردند، شبی من پدرم[356] به خواب دیدم. در جنّت و نعمت آسوده بود و مادرم را لباسهای کهنه پوشیده و از غایت تشنگی واعطشاه[357] می گفت. و من پدرم را دیدم بر کنار حوضی نشسته[358]. یک قدح آب گرفتم و به مادر[359] دادم. به گوش من ندایی آمد که هرکه این زن را آب داد، دستش[360] ناگیرنده باد. چون بیدار شدم، دستم را بی‌قوّت و ناگیرنده یافتم. لاجرم کسی که مال و صحّت دارد، بی‌بذل و عمل جزاء خیر نیابد و کسی

---

[351] اولییه Sİ : اولسنه K

[352] او S : - K

[353] گفت S : - K

[354] استخوانها S : + و K

[355] را S : - K

[356] پدرم S : + را K

[357] واعطشاه S : و عطشان K

[358] نشسته S : نشست K

[359] مادر S : مادرم K

[360] دستش S : - K

که استعداد تخم او ادبار کاشته‌اند، بر[361] اقبال بر نداشته‌اند. **[155 گر گلی گیرد به کف خاری شود]** هر گلی که او به کف بگیرد خار شود. **[ور سویِ یاری رود ماری شود]** و هر یاری از شومیِ طالع[362] او ماری شود. پس یاری عیسی او را سود ندهد چون سعی خود به زنده کردن خود نباشد. حکایت: مردی متکبّر با عیسی علیه السلام رفیق گشته می رفت و راه‌زنی عیسی را دید و با خود گفت: می باید **(18a)** که من نیز ترک بدی کنم و یار عیسی شوم. چون نزدیک آمد، به خود گفت: من مرد راه‌زنم. لایق نیست که برابر این مرد صالح بروم. آن مرد متکبّر این راه‌زن را دید و با خود گفت: این فاسق چه لایق صحبت من است؟ فی الحال به عیسی علیه السلام[363] وحی نازل شد که عمل دو کس را باطل کردم. یعنی طاعت آن صالح را باطل کردم از بهر تکبّرش و معصیت طالح را باطل کردم از بهر تواضع و یاری جستن با[364] عیسی علیه السلام. **[156 کیمیایِ زهر مار است این[365] شقی]** که از او آثار بدی پیدا شود و اعتماد را نشاید. **[بر خلافِ کیمیایِ متّقی]** و پرهیزکار. چنان‌که آن صوفی مسافر اعتماد بر خادم خانقاه کرد. بهیمهٔ او بی‌جو و آب بماند و نزار و خراب در این حکایت: **[اندرز کردنِ صوفی خادم را در تیمار داشتنِ بهیمه و لا حَول گفتن خادم]**. وصیّت و سپارش کردن خادم خانقاه را در تیمار داشتن خر خویش و لا حول گفتن خادم. **[157 صوفیی می گشت در دَورِ اُفُق]** و در اطراف عالم سیاحت می کرد. **[تا شبی در خانقاهی شد قُنُق]** در یک شب در یک خانقاه مهمان شد. **[158 یک بهیمه داشت در[366] آخُر ببست]** یعنی مرکبی داشت، در آخر بست. **[او به صدرِ صُفّه با یاران نشست]** آن صوفی در صدر صفّهٔ خانقاه با صوفیان مقارن گشت. **[159 پس مراقب گشت با یارانِ خویش]** پس متوجّه و مراقب شد با صوفیان. **[دفتری باشد حضورِ یار پیش[367]]** از دفتر ضمیر سرّ حقیقت را مطالعه می کرد. بدان که

---

[361] بر S : - K

[362] طالع S : یاری K

[363] السلام S : + را K

[364] با S : به K

[365] این S : آن Kİ

[366] در SK : بر İ

[367] پیش Sİ : خویش K

مراقبهٔ عوام ملاحظهٔ اعمال خود است از خیر و شر و فکر مرجع خود است بدین اعمال که[368] مصیر وی بهشت خواهد شد یا دوزخ و مراقبهٔ سالک ملاحظهٔ اعمال خود است که شایستهٔ حضرت حق تعالی است یا نه و نفی ماسوی است و تصفیهٔ دل است و توجّه به جانب قدس جَلَّ جَلَالُهُ. لاجرم **[160 دفترِ صوفی سوادِ حرف نیست]** همچو دفتر و کتاب دانشمند. **[جز دلِ اسپید همچون برف نیست]** دفتر صوفی جز دل صافی نیست. **[161 زادِ دانشمند آثارِ قلم]** زاد[369] و سرمایهٔ دانشمند اوراق نوشته است. **[زادِ صوفی چیست آثارِ قَدَم]** عمل و حال و به خدا رفتن. لاجرم آن صوفی در فضای دل‌گشای سینهٔ ابرار پای آهوان اسرار مشاهده کرد. همچو صیّاد در آرزوی شکار سر در پی آهو نهاد. چنان‌که می فرماید: **[162 همچو صیّادی سویِ اِشکار شد]** به جانب شکار[370] آهوی تتار رفت. **[گامِ آهو دید[371] بر آثار شد]** خطوهٔ آهو را بدید و بر پی او رفت. **[163 چندگاهی گامِ آهو درخور است]** چند وقت گام و پی آهو می باید رفت[372] که این را سیر الی الله می گویند. **[بعد از آن خود نافِ آهو رهبر است]** پس از آن جذبه و عنایت خدا دلیل است که این را سیر فی الله می گویند. **[164 چونکه شُکرِ گام کرد و ره بُرید]** چون شکر هدایت گذارد و به طاعت اشتغال نمود. **(18b)** یعنی چون‌که آن صوفی مدّتی به نشان گام آهو شتافت و قطع مسافه و منازل کرد، از بوی آهو راه یافت. **[لاجرم زآن گام در کامی رسید]** از آن خطوه و پی رفتن به مراد رسید. **[165 رفتنِ یک منزلی بر بویِ ناف]** و جذبه و هدایت خدا **[بهتر از صد منزلِ گام و طواف]** به ظاهر اطراف که **جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ**. چون صیّاد اوّل به گام آهو رود. پس از آن به سوی او رسد و آن را شکار کند. لاجرم سالک را می باید که اوّل به راه انبیا و اولیا رود تا که پس از او به جذبهٔ خدا رسد. از آنکه در اوّل حال سالک را فتح باب نشود. آن را می باید به نور اهل الله به راه خدا رود تا پس از زمانی فتح باب میسّر گردد. چنان‌که می فرماید: **[166 آن دلی کو**

---

[368] که K - : S

[369] زاد K - : S

[370] شکار K - : S

[371] دید SK : + و İ

[372] رفت K - : S

مطلعِ مهتابهاست] روشنا یافته از انوار خداست، **[بهرِ عارف فُتِّحَتْ اَبْوَابُهَاست]**[373] چنان‌که ابواب جنّت[374] پیش از آمدن اهل جنّت مفتوح و مهیّاست، چنان‌که خالق بشر در اواخر سورهٔ زُمَر می[375] فرماید **وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ**، همچنان ابواب الهیّه سالکان را مفتوح است. امّا مشام بی‌زکام می باید که بوی دلارام از ناف سینهٔ کرام تواند شمید و جَنان اهل عرفان ریاض جِنان و روضهٔ مفتحة الابواب رضوان است. چنان‌که ربّ العباد در سورهٔ صاد می[376] فرماید: **جَنَّاتِ عَدْنٍ مُّفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ**. امّا دیدن آن گل‌عذار و شمیدن روایح آن ازهار بی‌دیدهٔ بیدار و بی‌دماغ خالی از علّت پندار میسّر نگردد و این دیدهٔ لاینام و آن[377] مشام بی‌زکام عاشقی را دست دهد که از شوق دیدار یار بی‌شوق به دار القرار نرود و ابواب جنان[378] قلوب جز از برای این‌چنین مستغرق بحار غیوب مفتوح نشود و لهذا می فرماید: **[167 با تو دیوار است و با ایشان در است]** درگاه خدا ترا مسدود می نماید. امّا اهل الله را باب مفتوح است. **[با تو سنگ و با عزیزان گوهر است]** که تو گوهرشناس نه‌ای. یعنی نماز و روزه و سایر عبادات اگرچه[379] اَعراض است که قابل وزن نیست، حضرت خدای تعالی آن اعمال را جواهر گرداند. حکایت: صالحی با[380] پای توکل به زیارت بیت الله و به تربت رسول الله صلّی الله علیه و سلم می رفت و هیچ چیزی نمی خورد. او را گفتند: حال تو چون است که بی‌زاد و راحله می روی و چیزی نمی خوری؟ گفت: وقتی من قصد حج کردم و روزی بی‌آب و تاب بماندم و به سوی حضرت خدای[381] توجّه نمودم. اتّفاقا[382] از سوی آسمان به گوش من صدای زنجیر رسید. نظر کردم، دیدم که زنجیری از زر و کوزه‌ای از یاقوت بر وی آویخته فرود آمد و از آن کوزه آب

---

[373] روشنا یافته از انوار خداست بهرِ عارف فُتِّحَتْ اَبْوَابُهَاست S : - K

[374] جنّت SK : بهشت İ

[375] می İS : - K

[376] می S : - K

[377] آن S : این K

[378] جنان S : جنّات K

[379] اگرچه S : اگر K

[380] با S : را K

[381] خدای S : خدا K

[382] اتّفاقا S : اتّفاق K

خوردم که هرگز از او شیرین‌تر و سردتر[383] آب نخورده بودم و از آنگاه تا بدین وقت به من تشنگی نیامد. لاجرم احوال آخرت را عزیزان اکنون می بینند از آنکه خاطر ایشان مرآت صافی شده است[384]. **(19a)** به آینه ظاهر حاجت ندارند. چنان‌که می فرماید: **[168 آنچه تو در آینه بینی عیان]** ای مبتدی، **[پیر اندر خشت بیند بیش از آن]** امّا پیر آن نیست که به مرور ایّام و مضیّ اعوام از قوّت و چستی به ضعف و سستی روی آورده باشد و از حالی به حالی تغییرپذیر گشته و قیر او شیر شده[385]. پیر کامل نه محبوس[386] قفس خاکی است و نه محلّ طوارق[387] افلاکی. بلکه **[169 پیر ایشان‌اند کین عالم نبود]** مرهون است. **[جانِ ایشان بود در دریایِ جود]** مراد جانهای انبیا و اولیاست. حضرت خدا در سورهٔ انبیا فرمود: **إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ**. صاحب بحر فرموده است که[388] سبق عنایت در بدایت موجب ظهور ولایت است در نهایت. **بیت:** هر تخم که در ازل بکشتند نهان - در مزرعهٔ ابد بدزدند عیان .**[170 پیش از این تن عمرها بگذاشتند]** بی‌بدن جانهای ایشان را آثار عمر بود. **[پیشتر از کشت بَر برداشتند]** پیشتر از زراعت کردن حاصل و رَیع برداشته‌اند که به تربیت خدا مربّی[389] شدند. **[171 پیشتر از نقش جان پذْرفته‌اند]** پیشتر از نقش تن جان را قبول کرده بودند. **[پیشتر از بحر دُرها سفته‌اند]** و به عنایت خدا رسیده بودند. لاجرم کلام مرشدان و پند واعظان سخن انبیاست. مخالفت ایشان نارواست. زیرا ایشان افاضل مخلوقات‌اند و اکابر موجودات. و پیش از همه موجودات جان ایشان مخلوق شده بود و آن وقت که حضرت خدا در خلقت جسد آدم علیه السلام با فرشتگان مشورت کرد، جان آدم و جانهای بنی آدم مخلوق شده بود. **[حکایت مشورت کردن خدای تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق]** تعبیر به مشورت کردن از آن جهت است که در صورت مشاوره بود. ورنه حضرت خدا محتاج مشاوره نیست. **[172 مشورت می رفت در ایجادِ خلق]** چنان‌که حضرت ربّ العزّة در سورهٔ بقره می فرماید: **وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ**

---

[383] و سردتر S : - K

[384] شده است S : شده‌اند K

[385] شیر شده S : سرشته K

[386] محبوس S : محبوب K

[387] طوارق S : طواف K

[388] که SK : - İ

[389] مربّی S : بابر K

فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً. [جانشان در بحرِ قدرت تا به حلق] جان پیران یعنی انبیا در بحر قدرت مستغرق بود به حلق. یعنی[390] جانها به وجود آمده بودند. **[173 چون ملائک مانعِ آن می‌شدند]** و گفتند: **أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ. [بر ملائک خُفیه خُنبُک می زدند]** جانهای پیران یعنی جانهای پیران راه از جزئیّات حالات آگاه بودند و بر ملائکه نهانی خنبک می زدند. یعنی جانها به وجود آمده بودند. **[174 مُطّلِع بر نقشِ هرکه هست شد]** مُطّلِع بودند بر نقش هرچه هستی پذیرفتنی است. **[پیش از آنکه نفسِ کُل پابست شد]** پیش از آن حال که نفس کل پابست آب و گل گردد. یعنی پیش از متعلّق شدن ارواح به ابدان. **[175 پیشتر ز افلاک کیوان دیده‌اند]** پیش از خلقت افلاک ستارهٔ[391] کیوان را دیده بودند. لاجرم مراتب و انوار ارواح را پیش از خلقت اشباح دیده بودند. **[پیشتر از دانه‌ها نان دیده‌اند]** آخر کار را معلوم کرده بودند. **(19b)** خدای تعالی آدم علیه السلام را جمیع اسماء اشیا را در همه لغت و خواص هر چیز را از خیر و شرّ و[392] اولیا و علما را آن علم میراث داد و تعلیم کرده و باقی انبیا را صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَ سَلَامُهُ بعض مغیّبات را که علم آن به خدا مخصوص نیست، اعلام کرده و آن تفاصیل گذشته را وقوف داد تا در علم[393] الهی مربّی شده‌اند و بعض اولیا در بعض امور چنین بوده‌اند. **[176 بی دماغ و[394] دل پُر از فکرت بُدند]** یعنی فکرت داشتند بی‌واسطهٔ بَدَن و آلات. **[بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند]** و غالب شدند. **[177 آن عیان نسبت به ایشان فکرت است]** عیانی که نسبت به[395] ایشان فکرت نموده. **[ورنه خود نسبت به اینها رؤیت است]** نسبت با دیگران عین رؤیت بوده[396]. یعنی فکرت ایشان رؤیت دیگران بود. **[178 فکرت از ماضی و مستقبل بوَد]** امّا فکرت ایشان از ماضی و مستقبل رَسته بود. **[چون از این دو رَست مشکل حل شود]** چون از ماضی و مستقبل خلاص شدند، مشکل حل شد. یعنی[397] دیگران

---

[390] یعنی S : - K

[391] ستارهٔ S : ستاره‌های K

[392] شرّ و S : شرف K

[393] علم S : عالم K

[394] و Sİ : - K

[395] به SK : با İ

[396] بوده Sİ : بود K

[397] یعنی S : + به این K

ماضی را دانند. مستقبل را ندانند. امّا ایشان از ماضی و مستقبل خلاص گشتند که همه ایشان را حال شد که[398] ارواح مجرّده را اطّلاع است بر احوال بی‌واسطه آلات و[399] قُوی. **[179 دیده چون بی‌کیف هر باکیف را]** هر باکیف در نظر ایشان بی‌کیف نموده یا هر باکیف را چون خدای بی‌کیف دیده‌اند[400]. **[دیده پیش از کان صحیح و زَیف را]** دیده پیش از معدن زر و سیم صحیح و بد را و سعید و شقی را. **[180 در دلِ انگور مَی را دیده‌اند]** و نوشیده‌اند[401]. **[در فنایِ محض شَی را دیده‌اند]** در عدم مطلق مشاهدهٔ شی و موجود کرده‌اند و در آن حال ندای **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** شنیده و شوق الهی در ایشان پیدا گشته و بلی گفته بودند. **[181 پیشتر از خلقتِ انگورها]** پیش از وجود انگورها **[خورده مَیها و نموده شورها]** باده‌ها نوشیده و شورها دیده‌اند. **شعر:** شَرِبْنَا عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً - سَكِرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ. **بیت:** پیش از آن کاندر جهان باغ و می و انگور بود - از شراب لایزالی جان ما مخمور بود * ما به بغداد فنا لاف انا الحق می زدیم - پیش از آن کین دار و گیر نکتهٔ منصور بود * پیش از آن کین نفس کل در آب و گل معمار شد - در گلستان حقایق جان ما معمور بود. **[182 در تموزِ گرم می بینند دَی[402]]** در شدّت تموز دیَ دیده بودند. **[در شعاعِ شمس می بینند فَی]** در شعاع آفتاب می بینند سایه را. یعنی در صفات خدا مظاهرش می بینند. صفات او غفّار و قهّار و معزّ و مذلّ و حلیم و منتقم و نافع و ضار است و غیر ذلک. این صفات مظاهر خواهد که هر یکی ضدّ دیگر است. **[183 این فلک در دورِ ایشان جرعه‌نوش]** ایشان آن طائفه‌اند که در هنگام باده‌نوشی[403] آسمان در دور ایشان جرعه‌نوش گردد و پس از این کیفیّت[404] وجود یابد. **[آفتاب از جودشان زربفت‌پوش]** آفتاب از جود و سخا و کرم بی‌همتای ایشان زربفت‌پوش شود که به حکم **خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي** لباس موجودات و زربفت آفتاب از ایشان بود.

---

[398] که K - : S

[399] و K - : S

[400] دیده‌اند K - : S

[401] و نوشیده‌اند K - : S

[402] دی Kİ : + می S

[403] باده‌نوشی S : باده‌نوش K

[404] کیفیّت S : + باده K

[184 چون از ایشان مجتمع بینی دو یار] در[405] ظاهر **[هم یکی باشند (20a) و هم ششصد هزار]** لاجرم جمیع انبیا بلکه همه اولیا در حقیقت و از جهت روحانیت یک‌اند اگرچه بسیار می نمایند. **[185 بر مثالِ موجها اعدادشان]** شمار ایشان همچون[406] موجهاست که در حقیقت دریا یکی است و امواج به سبب باد متعدد. همچنان انبیا و اولیا یک‌اند. **[در عدد آورده باشد بادشان]** پس باد قدرت و نسیم ارادت اینان را متعدد کرده است. **[186 مُفترِق شد آفتابِ جانها]** و[407] منقسم گشت. **[در درونِ روزنِ ابدانها]** در این کلام اشارت است به تحقیق تفسیر **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ**. همچنان‌که خلق اشباح از نفس واحده بود که آن شبح آدم است اصل ارواح نیز از نفس واحده بود که آن رَشاش نور پروردگار عالَم است که مسمّی است به نور محمدی[408] و معبّر است به قلم[409] و مفسّر است به عقل. و رسول الله صلی الله علیه و سلم بدان اشارت کرد[410] که **إِنَّ اللهَ خَلَقَ الخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ، ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ، فَمَنْ أَصَابَهُ ذَلِكَ النُّورُ فَقَدِ اهْتَدَى، وَمَنْ ضَلَّ فَقَدْ غَوَى**. پس نور الهی یکی است. کثرت امواج وحدت[411] بحر را مانع[412] نیست. **[187 چون نظر در قُرص آری خود یکی است]** آفتاب یکی است. یعنی آفتاب در حدّ ذات خود[413] یک است. امّا هر خانه را از روزن او[414] می آید، متعدد می نماید. اگر[415] به قرص آفتاب نظر کنی، یکی است. اگر به خانه‌ها و روزنها نگاه کنی، متعدّد است. همچنین ارواح انبیا و اهل الله یک‌اند[416]. تعدّد به اعتبار تعدّد ابدان است. پس هرکه نفس روح را نظر کند، می داند که یکی است. **[وآنکه شد محجوبِ ابدان در شکی است]** یک را متعدّد پندارد. **[188 تفرقه در روحِ حیوانی**

---

[405] در S : - K

[406] همچون S : همچو K

[407] و S : یعنی K

[408] محمدی Sİ : محمد K

[409] به قلم Sİ : تعلیم K

[410] کرد Sİ : - K

[411] وحدت Sİ : - K

[412] مانع Sİ : منافی K

[413] خود S : - K

[414] او S : خود K

[415] اگر S : اما K

[416] یک‌اند S : یک است K

بوَد] تعدّد در روح حیوانی است. **[نفسِ واحد روحِ انسانی بوَد]** روح واحد نفس انسانی است. یعنی در روح انسانی تعدّد نیست. حکما گفته‌اند: ناطقه یک است. زیرِ او انواع است و زیر هر نوع افراد است. مخالفت بعضی به بعضی نیست الّا از جهت عدد. و از نفوس فاضله است نفوس انبیا علیهم السلام. زیرا[417] خدای تعالی چون[418] ایشان را مقتدی ساخت، در نفسهای ایشان انواع فضایل آفرید و از ایشان اصناف رذایل را نفی کرد و در دست ایشان آیات عجیبه آفرید تا خلق انقیاد ایشان کنند. و از نفوس فاضله است نفسهای اولیا. چون نفوس ایشان تابع نفوس انبیا بود و شبه به ایشان داشتند، از ایشان آثار عجیبه و امور غریبه پیدا گشته چون کشف مغیّبات و شفاء مریض و اجابت دعوات و صرف وبا و انقیاد سباع به ایشان[419]. و از نفوس فاضله است نفوس اصحاب فراست که[420] فراست ایشان خطا نکند. **[189 چون‌که حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورَهُ]** اشارت است به حدیث مذکور. **[مُفترِق هرگز نگردد نورِ او]** که نور خدا یکی است. روشنایی در خانه‌های مختلف[421] امّا آفتاب به وحدت متصف. اختلاف در و دیوار مانع وحدت آفتاب پر انوار نیست. کثرت اعداد به حسب کثرت تکرار واحد وحدت واحد را قادح نباشد. تکثّر امواج اصل بحر موّاج را متکثّر نگرداند. اسما مسمّی را من کل الوجوه متعدّد نکند. چون **(20b)** خدمت مولانا در قصّهٔ صوفی قنق شروع کرده بود امّا مقصود او از قصّه حصّه است. لاجرم به تقریب حال صوفی احوال مراقبه و سلوک و حال اهل الله را از انبیا و اولیا بیان کرد و بعض معارف الهیّه فرمود که هر کس بر فهم او قادر نیست. پس توهّم آمد که مستمعان را از این کلام ملال آید. امّا شوق مولانا غالب بود. بخواست که بعض اسرار الهیّه گوید. لاجرم اعتذار کرد و گفت: **[190 یک زمان بگْذار ای همره ملال]** و مرا بکن اقبال. **[تا بگویم وصفِ خالی[422] زآن جمال]** تا از جمال خدا وصف خالی[423] بگویم. **[191 در بیان ناید جمالِ حالِ[424] او]** که

---

[417] زیرا S : - K

[418] چون S : - K

[419] و صرف وبا و انقیاد سباع به ایشان S : - K

[420] فراست که S : - K

[421] روشنایی در خانه‌های مختلف S : - K

[422] خالی S : حالی K

[423] خالی : حالی SK

[424] حال İ : خال SK

بی‌نهایت است. **[هر دو عالم چیست عکسِ خالِ او]** یعنی دنیا و آخرت که بر چندین عجایب مخلوقات و غرایب مصنوعات مشتمل است، از جمال باکمال عکس یک خال است. لاجرم آن صاحب‌جمال که عکس یک[425] خال او دو جهان باشد از این قیاس کردن می باید که کمال جمال او و حسن باکمال او به چه مقدار است. **[192 چون‌که من از خالِ خوبش دم زنم]** و نفسی بگویم **[نطق می‌خواهد که بشْکافد تنم]** و تحمّل نکند او را بدنم. **[193 همچو موری اندر این خرمن خوشم]** همچو یک مور در این خرمن معارف الهیّه و اوصاف خدا خوشم **[تا فزون از خویش باری می کشم]** معنی این مصراع به ترکی: کندمدن بویك یوك چکرم. یعنی[426] همچو موری که بزرگ‌تر از جثّهٔ خود دانه و طعام کشد، من نیز باری می کشم بزرگ‌تر از مقدار خود[427]. یعنی وصف خدا کردن و از اسرار الهیّه سخن گفتن بیش از حدّ من است. **[بسته شدنِ تقریرِ معنیِ حکایت به سببِ میلِ مستمع به استماعِ صورتِ ظاهرِ حکایت]** یعنی هرچند که خواهم خاموش کنم و طریق افشای اسرار فراموش کنم امّا عشق است که[428] از بی‌باکی و چالاکی گفتن نگذارد و نهفتن نگذارد. گاهی چون خم صهبا دهان بسته در جوشم آرد و گاهی چون رباب خوش‌نوایی زخم زخمه[429] در خروشم آرد. گاهی از صفت جلال سدّی کند و گاهی از صورت جمال مدّی کند. امّا سبب خاص در ستر اثنای این گفتار و منع افشای بعض اسرار آنکه خاطر مستمع میل[430] به صورت افسانهٔ صوفی نمود و از معنی و حصّه ملال افزود. لاجرم[431] **[194 کی گذارد آنکه رشکِ روشنی است]** یعنی آفتاب معنوی که رشک هر روشنایی است، از روی عزّت نمی گذارد **[تا بگویم آنچه فرض و[432] گفتنی است]** که سرّ گفتنی گفته آید. لاجرم **[195 بحر کف پیش آرد و سدّی کند]** یعنی بحر اسرار گاه جریان دهد و گاه کف پیش آرد، سدّی کند. **[جَر کند وز بعدِ جَر مدّی کند]** کشیدن و پس از کشیدن افزون

---

[425] یک K - : S

[426] یعنی K - : S

[427] خود S : خویش K

[428] که K - : S

[429] زخمه K : رخمه S

[430] میل K - : S

[431] لاجرم K - : S

[432] و K - : Sİ

کند. چنان‌که عادت بعض دریاست، گاه جری و گاه مدّی کند. **[196 این زمان بشْنو چه مانع شد مگر]** یعنی سبب خاص در منع شرح و کشف بعض معارف و اسرار آنکه **[مستمع را رفت دل جایِ دگر]** خاطر مستمع میل به صورت افسانهٔ صوفی نمود. **[197 خاطرش شد سویِ صوفیِ قُنُق]** آن صوفی که[433] مهمان شده بود در خانقاه. **[اندر آن سودا فرو شد تا عُنُق]** و مستغرق گشت. **[198 لازم آمد باز رفتن زین مقال]** لاجرم ترک مقال لازم آمد **(21a)** و باز گشتن. **[سویِ آن افسانه بهرِ وصفِ حال]** به جانب آن حکایت بهر حکایت ماجری. **[199 صوفی آن صورت مپندار ای عزیز]** و ای سالک. **[همچو طفلان تا کی از جوز و مَویز]** که ظاهر قصّه همچون[434] جوز و مَویز است و افسانهٔ کوچکان است. **[200 جسمِ ما جوز و مَویز است ای پسر]** در کار او شدن کودکی است. **[گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر]** و همچو مردان مقصود اصلی را طالب شو. جعفر بن محمد گفت: مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ مِنْ نَفْسِهِ وَاعِظاً فَإِنَّ مَوَاعِظَ النَّاسِ لِا يُغْنِيهِ شَيْئاً. **[201 ور تو اندر نگْذری اکرامِ حق]** و عنایت او. اگرچه تو در باب انسلاخ از قیود وجود کمتر نمایی و دیدهٔ دل از برای دیدن وحدت مشهود[435] در کثرت اختلاف وجود کمتر گشایی و همچو طفلان فریفتهٔ بازیچهٔ جهانی و بر بستهٔ جوز و مویز ابدانی امّا به حکم آیت سورهٔ انبیا که **إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ** حضرت خدا توفیق خود رفیق تو سازد و چون فاسقان را هم به صالحان مناسبت است هم به کافران را مناسبت است، چون صحبت صالحان اختیار کنند، کرم و لطف حق تعالی است. لاجرم ترا نیز **[بگْذراند مر ترا از نُه طَبَق]** از افلاک. پس علم را اگرچه از مرشدان می شنوی امّا در حقیقت کلام انبیا و اولیاست بلکه دعوت خداست. و در نقل است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَخَذُوا الْعِلْمَ مِنْ أَكَابِرِهِمْ، فَإِذَا أَخَذُوا عَنْ أَصَاغِرِهِمْ هَلَكُوا.** و رسول آن است که خبر کسی را به کسی آرد. لاجرم خبر رسولان خبر حق تعالی است. حکایت: لقمان پسر خود را پند می داد که با عالمان مجالست و مصاحبت کن. زیرا خدای تعالی دلها را زنده گرداند به نور حکمت چنان‌که زمین را زنده گرداند به باران. **[202 بشْنو اکنون**

---

[433] که S : - K

[434] همچون S : همچو K

[435] مشهود S : + و K

صورتِ افسانه را] آن قصّهٔ صوفی را که در خانقاهی مهمان شده بود و خر را در آخر بسته و خویش در صدر صفّهٔ خانقاه نشسته و مراقب و متوجّه گشته. **[لیک هین از کَه جدا کن دانه را]** امّا از کاه جدا کن دانهٔ گندم را. یعنی حصّه گیر[436] از قصّه که[437] مراد از صوفی مهمان روح انسان است و مراد از بهیمهٔ او بدن و مراد از خادم دوستان و مرشدان دروغ‌زن و مراد از آخُر[438] دنیا و مراد از روز سفر هنگام رحلت به عقبی و یا تجاوز از صراط و یا زمان ملاقات مولی و تشبیه جان به[439] صوفی در اَشعار مولوی بسیار است. چنان‌که می فرماید: **بیت:** آفتابی بر آمد از اسرار - جامه‌شویی کنیم صوفی‌وار * تن ما خرقه‌ای است پر تضریب - جان ما صوفی‌ای است معنی‌دار. و تشبیه بدن به بهیمه[440] بی‌شمار است. چنان‌که می فرماید: **بیت:** ای که از این تنگ قفص می پری - رخت به بالای فلک می بری * زندگیِ تازه ببین بعد از این - چند از این زندگی سرسری * سوخت در این آخر دنیا دلت - بهر وجوه جو این لاغری * پرده چو برخاست اگر این خرت - گردد زرین تو در او ننگری. **[التزام کردن خادم تعهّد بهیمه را]** نگاه داشتن خر را **[و تخلّف نمودن]** در خدمت او. **[203 حلقهٔ آن صوفیانِ مستفید]** که آن صوفی **(21b)** مهمان ایشان[441] بود. این مصراع مرهون است. **[چونکه در وجد و طرب آخر رسید]** چون[442] حال مراقبه و صحبت اهل تصوف به حکم **مَنْ اَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهَلِ التَّصَوُّفِ** صحبت حضرت خداست، لاجرم چون صوفیان از مراقبه باز آمدند، **[204 خوان بیاوردند بهرِ میهمان]** به حکم **نَفْسُكَ مَطِيَّتُكَ فَارْفُقْ بِهَا** از مائدهٔ غیبی به خوان صوری پرداختند. در این تنبیه است که خوردن طعام از بهر تقویت بر عبادت می باید[443]. **[از بهیمه یاد آورد آن زمان]** صوفی مهمان از بهیمهٔ خویش یاد آورد و به خادم سپارشها کرد. در این تنبیه است که[444] تدبیر پروردن مرکب راه آخرت را و بهیمهٔ جان مسافر را در آخر مجلس به یاد آوردن و کارش به وارث و

---

[436] گیر S : که K

[437] که S : - K

[438] آخُر S : راه ارض K

[439] به S : - K

[440] بدن به بهیمه S : بهیمه صوفی K

[441] ایشان S : + شده K

[442] چون S : - K

[443] باید S : آید K

[444] که S : - K

وصی سپارش کردن نشاید. ورنه بی‌جو بماند. **[205 گفت خادم را که در آخُر برَو]** که خر من آنجاست. **[راست کن بهرِ بهیمه کاه و جَو]** و حاضر کن برای خر کاه و جو را. از جملهٔ کمالات حضرت مولاناست که حقّ[445] مقام را کَمَا هُوَ حَقُّهُ می دهد. هرچه در تدبیر تربیت و پروردن خر است بی‌قصور می گوید بر وجهی که ظاهر قصّه چنان باشد که هر سخن که گفتنی[446] است گفته شود. هم به حصّهٔ هر مقام اشارت فرماید که اشارت بشارت را اهل رموز فهم کنند و لهذا اوّل از جو و کاه ابتدا کرد. چون صوفی و مسافر در غداء مرکب اهتمام زبانی را به تقدیم رسانید، **[206 گفت لا حول این چه افزون گفتن است]** خادم گفت: لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ. این چه سخن زاید است. **[از قدیم این کارها کارِ من است]** حاجت تنبیه و فرمان نیست. بدان که اوّل مرکب را خوردنی می باید. لاجرم مرد سالک طریقت و ذاهب آخرت را به حکم **تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى** و به موجب **خُذِ الزَّادَ كَامِلًا فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ** اوّل زاد آخرت و عمل و تقوی می باید که این را به غیر سپردن نمی شاید. **[207 گفت تر کن آن جَوَش را از نخست]** آن جو که خر مرا غدا کردن می خواهی اوّل با[447] آب تر کن. **[کآن خر پیر است و دندانهاش سُست]** که خر من پیر است و دندانهای او ضعیف است. پس می باید که جو نرم شود به تر کردن. در این تنبیه است که پیران را غدای روحانی و[448] از عمل که سهل و بااخلاص[449] باشد آن را کوشیدن می شاید. **[208 گفت لا حول این چه می گویی مِها]** خادم گفت: لا حول، این سخن را چرا[450] می گویی ای بزرگ؟ **[از من آموزند این ترتیبها]** دیگران. در این تنبیه است که عالمان ظاهر اگرچه کار تربیت و پروردن مرکب آخرت را خوب می دانند، امّا چون عمل نمی کنند، سود ندارند. **[209 گفت پالانش فرو نِه پیش پیش]** از پشتش. **[داروی مَنبل بنه بر پشتِ ریش]** داروی اصلاح کنندهٔ منبل بنه بر پشت ریش خر. در این تنبیه است که اوّل اسقاط حقوق و اصلاح خصوم و علاج جراحات می باید. **[210 گفت لا حول آخر ای حکمت‌گزار]** و مرد بسیار دیده کار. **[جنسِ تو مهمانم آمد صد هزار]** هر یکی را تمام کرده‌ام

---

[445] حقّ S : - K

[446] گفتنی S : گفته K

[447] با S : به K

[448] و S : است K

[449] بااخلاص S : اخلاص K

[450] چرا S : چه K

خدمت بسیار. در این تنبیه است که ای بسا حکمت‌گزار و عالم روزگار[451] عمل آخرت را **(22a)** به دیگران سپارش کند[452] و دیگران لاف وفاداری زنند امّا وفا نمی کنند. پس لازم است که به حکم **اِعْمَلُوا لآخِرَتِكُمْ كَمَا تَموتُونَ غدًا** کار آخرت را بالذات بر وجه استعجال کنی. **[211 جمله راضی رفته‌اند از پیشِ ما]** بی‌چون و چرا. **[هست مهمان جانِ ما و خویشِ ما]** و قریب ما. حضرت مولانا آنچه از جانب خادم گفتنی است و عذر دروغ کردنی، آن را نیز بی‌قصور گوید که حقّ مقام را تمام ادا می کند. **[212 گفت آبش ده ولیکن سیر گرم]** نه سرد و نه گرم باشد. **[گفت لا حول از تُوَم بگْرفت شرم]** که[453] از الحاح تو شرمنده شدم. در این تنبیه است که در پروردن مرکب احتیاط می باید. آن صوفی در سپارش اهتمام کرد امّا خود بالذّات نکرد. لاجرم خر بی‌جو و آب بماند. پس در پروردن مرکب دین و صراط و در دادن زاد آخرت احتیاط می باید که بالذّات کند[454]. بر فرزند و وصی اعتماد نکند. **[213 گفت اندر جَو تو کمتر کاه کن]** که جو بسیار باید تا قوّت زیاده شود. لاجرم در عمل اخلاص زیاده می باید تا[455] سالک راه آخرت باقوّت باشد. **[گفت لا حول این سخن کوتاه کن]** هیچ مرا حاجت سخن نیست. **[214 گفت جایش را بروب از سنگ و پُشک]** جای خر را پاک کن از سنگ[456] و پشک تا تن خر را نرنجاند. **[ور بوَد تر ریز بر وی خاکِ خُشک]** اگر جایش تر بود بر وی خاک خشک بریز. لاجرم عاقل را می باید که به حکم **طُوبَى لِمَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا قَبْلَ أَنْ تَتْرُكَهُ وَمَهَّدَ الْقَبْرَ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَهُ** تدبیر جای خسبیدن کند تا که رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ شود. **[215 گفت لا حول ای پدر لا حول کن]** خادم لا حول گفت و او را گفت: ای پدر لا حول بگو. **[با رسولِ اهل کمتر گو سخُن]** به حکم **اَرسِلِ الْحَكِيمَ وَلَا تُوصِهِ** مرا سخن بگو[457] و سپار کار[458] مکن. در این تنبیه است که پدر پسر خود را وصیّتها می گوید. پسر التزام و تعهّد می

---

[451] روزگار S : + و K

[452] کند S : کنند K

[453] که S : - K

[454] در پروردن مرکب دین و صراط و در دادن زاد آخرت احتیاط می باید که بالذّات کند S : - K

[455] تا S : یا K

[456] سنگ S : حجر K

[457] بگو S : مگو K

[458] سپار کار S : سپارش K

کند[459] و پدر را گوید: ای پدر، غم مخور. من کار تو می کنم و پدر ابله بر این اعتماد کند. **[216 گفت بسْتان شانه پشتِ خر بخار]** معنی این مصراع به ترکی: دیدی قشاغی آل. مرکبڭ ارقه‌سن قشی. **[گفت لا حول ای پدر شرمی بدار]** این را چرا می گویی؟ لاجرم مرد در[460] براءت ذمّت و اسقاط حقوق از پشت خود به وارث و فرزند[461] سپارش کند. آن نیز لاف می زند امّا[462] پس از دور شدن از[463] نظر پدر اندرز را فراموش کند. چنان‌که: **[217 خادم این گفت و میان را بست چُست]** که خدمت را قیام نماید. **[گفت رفتم کاه و جَو آرم نخست]** معنی این مصراع به ترکی: دیدی گتدم، اوّل صمان و ارپه گتوره‌ین. فرزند و وارث نیز چنین دعوی کنند و لاف اداء خدمت بزنند امّا پس از مردن پدر با لوندان یار شوند. وصیّت پدر را فراموش کنند. **[218 رفت و از آخُر نکرد او هیچ یاد]** که به خاطرش نیاورد. **[خوابِ خرگوشی بدان صوفی بداد]** معنی این مصراع به ترکی: اول خادم بو صوفی‌یه طاوشن اویقوسن[464] ویردی. معنی مراد این است که آن را مغرور کرد. **[219 رفت خادم جانبِ اَوباشِ چند]** اوباش جمع مقلوب بوش است و بوش جماعتی مخلوط از هر جنس **(22b)** مردم است. مراد طائفهٔ لوندان است. **[کرد بر اندرزِ صوفی ریشخند]** بر وصیّت صوفی ریش‌خند کرد. **[220 صوفی از ره مانده بود و شد دراز]** صوفی از راه عاجز بود. لاجرم دراز گشت. یعنی به خفتن دراز شد. **[خوابها می دید با چشمِ فراز]** واقعه‌های غریب می دید[465] با چشم پوشیده. لاجرم عاقل را می باید که پیش از مردن تدبیر خود کند و عمل خود را بر غیر اعتماد نکند که وقتی که[466] در قبر باشد و جانش در جای دیگر بخسبد، در آن مدّت حال مرکب را[467] خراب بیند. امّا نه خود را مجال بیرون آمدن است که عمل آخرت کند و مرکب راه را بپرورد. بلکه اوّل عذاب بتن باشد و به واسطهٔ

---

[459] کند S : گوید K

[460] در S : - K

[461] فرزند S : فرزندان K

[462] امّا S : - K

[463] از S : - K

[464] اویقوسن S : اویقوسی K

[465] واقعه‌های غریب می دید S : واقعه‌ها می دید غریب K

[466] وقتی که S : - K

[467] را S : - K

بدن جان الم و درد را در یابد. امّا در آن[468] حال چاره نیابد[469]. **[221 کآن خرش در[470] چنگِ گرگی مانده بود]** در خواب چنین دید که خرش در چنگ گرگی مانده بود. **[پاره‌ها از پشت و رانش می ربود]** گوشت‌پاره از ظهر و فخذ[471] خر می ربود. **[222 گفت لا حول این چه سان ماخولیاست]** و چه رؤیاست. **[ای عجب آن خادمِ مشفق کجاست]** که این صورت واقعه بر آن دلالت می کند که حال خر خراب باشد و آن بی‌جو و آب. **[223 باز می دید آن خرش در راهرَو]** راهگذار. **[گه به چاهی می فتاد و گه به گَو]** معنی این مصراع به ترکی: گاه قیویه دوشر ایدی[472] گاه چقوره. در این تنبیه است که مرده در گور احوال آخرت و عذاب و محنت را مشاهده کند. لاجرم از شدت او می ترسد که قبر نسبت با[473] آن عذاب سهل می آید ولهذا روز قیامت به حکم **قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا** از زنده گشتن رنج بسیار می خورند. **[224 گونه‌گون می دید ناخوش واقعه]** لاجرم از برای دفع واقعه و از انتقال از آن احوال **[فاتحه می خواند او وَٱلْقَارِعَه]** سورهٔ فاتحه و سورهٔ قارعه می خواند. **[225 گفت چاره چیست یاران جَسته‌اند]** صوفی گفت: چاره نیست. زیرا صوفیان از جای خویش جسته‌اند. **[رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند]** من در خانقاه مانده‌ام که به آخُر رفتن راه نیست. عاقل را می باید که در کار مردگان فکر کند که ایشان تمنی می کنند که تا اذن باشد که دو رکعت نماز گذارند یا یک بار لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ گویند و ایشان تعجّب می کنند که چرا زندگان عمر را ضایع گذرانند و از مردگان دعاء خیر را دریغ دارند. **[226 باز می گفت ای عجب آن خادمک]** که خر را به او سپارش کردم، **[نی که با ما گشت هم‌نان و نمک]** معنی این مصراع به ترکی بزمله هم‌نان و نمك اولمدمی[474]؟ پس چرا عهد را وفا نکرد؟ **[227 من نکردم با وی الّا لطف و لین]** ملایمت و نرمی. **[او چرا با من کند بر عکس کین]** بر خلاف لطف و نرمی انتقام کند. **[228 هر عداوت را سبب باید سند]** هر دشمنی را سبب می باید که کسی به کسی عداوت

---

[468] آن S : - K

[469] نیابد S : نیاید K

[470] خرش در Kİ : خروش S

[471] ظهر و فخذ S : - K

[472] دوشر ایدی S : دوشردی K

[473] با S : به K

[474] اولمدمی S : اولمدیمی K

و انتقام کند. **[ورنه جنسیّت وفا تلقین کند]** او خود[475] همچو[476] من از زمرهٔ صوفیان است. مقتضای جنسیت وفا کردن است. **[229 باز می گفت آدمی با لطف و جود] (23a)** باز می گفت: آدم علیه السلام با لطف و سخا **[کی[477] بر آن ابلیس جوری کرده بود]** کی ابلیس را جور کرده بود؟[478] پس عداوت بلا سبب بعید نیست. **[230 آدمی مر[479] مار و کژدم را چه کرد]** انسان مار و عقرب را چه ضرر کرد؟ **[کو همی خواهد مر او را مرگ و درد]** که آن مار و عقرب انسان را موت و مرض می خواهد. لاجرم اهل نار[480] چون در قبر مدفون باشد، مارها مانند گردن اشتر بر وی مسلّط شود و گوشت او را می خورند. **[231 گرگ را خود خاصیت بدْریدن است]** و ضرر کردن. **[این حسد در خلق آخر روشن است]** این حسد در خلق روشن و پیداست. پس احتمال است که آن خادم ابلیس‌صفت و مار و کژدم‌مزاج و گرگ‌طبیعت و اهل حسد باشد که مرا قصد ضرر کند. **[232 باز می گفت این گمانِ بد خطاست]** که آن خادم عهد را وفا نکرده باشد. **[بر برادر این‌چنین ظنّم چراست]** به حکم کُلُّ مُؤْمِنٍ اِخْوَةٌ بر برادر دینی ظنّ بد چراست؟ **[233 باز گفتی حزم سُوءُ الظَّنِّ توست]** گاهی به حکم **اَلْحَزْمُ سُوءُ الظَّنِّ** یعنی بیدار بودن در کار ظنّ بد کردن است. گمانهای بد بر تعهّد خادم می برد و می گفت: حزم و احتیاط ظنّ بد کردن است. **[هرکه بدظن نیست کی مانَد درست]** هرکس که بدظن نیست درست نماند و فریفته شود. لاجرم در کار آخرت[481] بر هیچ کس اعتماد نمی باید کرد. بلکه می باید که کار خود را خود کند تا از عذاب آخرت سالم بماند. **[234 صوفی اندر وسوسه و آن خر چنان]** در احوال بد **[که چنان بادا جزایِ دشمنان]** که در سختی و محنت بود همچو کافران که معذّب باشند. **[235 آن خرِ مسکین میانِ خاک و سنگ]** در جایش خاک سخت و سنگ درشت بود که خر مسکین نمی خسبید. **[کژ شده پالان دریده**

---

[475] او خود S : چون K

[476] همچو S : همچون K

[477] کی Sİ : که K

[478] کی ابلیس را جور کرده بود S : - K

[479] مر S : بر K

[480] نار S : دنیا K

[481] آخرت S : - K

پالهنگ] به ترکی یولار صابی و قوصقن. **[236 کُشته از ره جملهٔ شب بی‌علف]** مرده‌وار[482] گشته بود از تعب راه، همه شب بی‌علف. **[گاه در جان کندن و گه در تلف]** و مردن. **[237 خر همه شب ذکر می‌کرد ای اله]** یعنی به زبان حال می گفت ای خدا، **[جَو رها کردم کم از یک مشت کاه]** معنی این مصراع[483] به ترکی ارپه‌یی قودم و ارپه‌دن واز گلدم. بر آوج و[484] بر قصِم صمان یوقمی؟ لاجرم آنان که[485] معذّب باشند، بهشت را[486] گذارند. همین اعراف را دوست دارند. **[238 با زبانِ حال می گفت ای شیوخ]** و ای صوفیان، **[رحمتی کن سوختم زین خامِ شوخ]** و خادم شاطر و کین‌دار. **[239 آنچه آن خر دید از رنج و عذاب]** و محنت و عقاب **[مرغِ خاکی بیند اندر سیلِ آب]** که[487] حالش می شود خراب. **[240 پس بپهلو گشت آن شب تا سحر]** و مضطرب بود و مضطّر. **[آن خرِ بیچاره از جُوعُ الْبَقَر]** از مرض گرسنگی. در حدیث وارد است که اهل نار را چون در قبر دفن کنند، پس از سؤال منکر و نکیر و عجز او از جواب ندایی شنود که از سوی آسمان به فرشتگان می رسد که در قبرش جامه‌خوابهای آتشین بگسترند و بر وی دری[488] از دوزخ بگشایند که بر وی باد سموم آتش آید و قبر بر او تنگ آید که تا استخوانهای پهلویش در هم شوند. **[241 روز شد خادم (23b) بیامد بامداد]** برای اصلاح تقصیر خویش. **[زود پالان جُست بر پشتش نهاد]** پالان کژ شده را بر پشت خر نهاد. **[242 خر فروشانه دو سه زخمش بزد]** آن خادم همچو[489] دلّال خرفروش دو سه سیخ بزد خر را. **[کرد با خر آنچه زآن سگ می سزد]** آن خادم خر را چنان کار کرد که آن کار سگ را می سزد. آن‌چنان گرسنه داشتن و عذاب ریاضت کردن سگ نفس را شایسته بود نه مرکب منزل آخرت را. **[243 خر جهنده گشت از تیزیِ نیش]** و زود زود می رفت. **[کو زبان تا خر بگوید حالِ خویش]** زبان ندارد خر که حال خود بگوید. لاجرم رحمت[490] بر

---

[482] مرده‌وار S : مردار K

[483] معنی این مصراع S : - K

[484] و S : و یا K

[485] آنان که S : آن یکی K

[486] را S : - K

[487] که S : - K

[488] دری S : در K

[489] همچو S : همچون K

[490] رحمت S : - K

حیوانات عُجم[491] از مهمات است. پس به حکم **الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمْ الرَّحْمَنُ** مرد را رحمت می باید تا رحمت یابد[492]. حکایت: ابو الدّردا رضی الله عنه را[493] عادت بود از کودکان گنجشک می خرید و آزاد می کرد. **[گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجور است]** یعنی چون صوفی به راه در آمد، همراهان خر را بیمار پنداشتند. چنان‌که می فرماید: **[244 چون‌که صوفی بر نشست و شد روان]** چون‌که صوفی بر خر نشست و روان شد، **[رُو در افتادن گرفت او هر زمان]** روی[494] در افتادن گرفت آن خر هر زمان. **[245 هر زمانش خلق بر می داشتند]** هر زمان خر را همراهان صوفی بر می داشتند، **[جمله رنجورش همی پنداشتند]** همه همراهان خر را بیمار پنداشتند. امّا او بیمار نبود. از گرسنگی زبون شده بود. **[246 آن یکی گوشش همی پیچید سخت]** که به گرفتن و[495] پیچیدن گوش خر بیماریِ او را معلوم کند. **[وآن دگر در زیرِ گامش جُست لَخت]** معنی این مصراع به ترکی: اول بری مرکبڭ طماغی آلتنده پاره یوقلردی. یعنی تا بیله[496] که اکّی قوپمش مدر. همراهان صوفی در علاج و تفحّص احوال خر از جهت رحمت اهتمام می کردند. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم حکایت فرمود که مردی در راه می رفت. تشنگی بر وی غالب شد[497]. چاهی بیافت و به وی فرود آمد و از آبش بخورد. چون بیرون آمد، سگی را دید که از تشنگی زبان بیرون آورده[498]، خاک تر را می لیسید. گفت: به وی رسید آنچه به من رسید. باز به چاه فرود آمد و موزهٔ خود را[499] با آب پر کرد و به دندان گرفت و بالا آمد و سگ را سیراب کرد. خدای تعالی عملش را قبول کرد و آن کس را بیامرزید[500]. اصحاب گفتند: یا رسول الله ما را در بهایم اجر است؟ گفت: آری. **فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ**[501]. **[247 وآن دگر در نعلِ او می جُست سنگ]** که بیماریِ خر از

---

[491] عُجم S : رحم K

[492] یابد S : آید K

[493] را S : - K

[494] روی S : رو K

[495] و S : - K

[496] بیله S : بله K

[497] شد S : شده K

[498] آورده S : آورد K

[499] را S : - K

[500] را بیامرزید S : مرا دید K

[501] فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ S : - K

خلیدن سنگ بوده باشد در نعلش. **[وآن دگر در چشمِ او می دید زنگ]** به ترکی گوز نده‌گی. لاجرم همراهان مرد صوفی چنان می باید که در صحّت خرش و منزل بردنش یاری کنند و به حکم **وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى** معاونت کنند. **[248 باز می‌گفتند ای شیخ این ز چیست]** یعنی باز همراهان می[502] گفتند صوفی را که ای شیخ، سبب[503] خر چیست؟ **[دی نمی[504] گفتی که شکر این خر قوی است]** یعنی دیروز گفته بودی شکر این مرکب قوی است. در این تنبیه است که ای بسا **(24a)** کس دعوی راه بردن و قوت قطع مسافه کردن می کند و لاف قدرت می زند امّا چون به راه آید، حال او پیدا شود. **بیت:** ترسم که صرفه‌ای نبرد روز بازخواست - نان حلال شیخ ز آب حرام ما. **[249 گفت آن خر کو به شب لا حول خورد]** صوفی گفت آن خر که شب لا حول خورد، جو و کاه نخورد، **[جز بدین شیوه ندارد راه کرد]** جز بدین شیوه در راه نمی رود. **[250 چون‌که قوتِ خر به شب لا حول بود]** چون‌که غدای خر شب لا حول بود، **[شب مُسبِّح بود[505] روز اندر سجود]** شب مُسبِّح بود. روز اندر سجود می شود. یعنی در روی افتادن. حصهٔ تو از این قصّه آن است که در این خشک آخُر آخِر زمان در تعهّد حال خود بر دانا و نادان[506] اعتماد نکنی و تلبیس ابلیس نخری و به فریب هر دشمن دوست‌روی[507] مغرور نشوی تا در راه اسلام و معبرهٔ دار السلام یعنی در صراط از بی‌سر و پایی در سر نیایی. چنان‌که می فرماید[508]: **[251 آدمی خورند اغلب مردمان]** و اکثر خلق جهان. چنان‌که علی رضی الله عنه می فرماید: إِخْوَانُ زَمَانِنَا جَوَاسِيسُ الْعُيُوبِ[509]. **[از سلام علیک‌شان کم جو امان]** از سلام و ملایمت ایشان امان مجو و اعتماد مکن. **[252 خانهٔ دیو است دلهایِ همه]** منزل شیطان است دلهای ایشان که به زبان وعده کنند امّا در دل خلاف آن داشته و به وساوس شیطانیّه پر گشته. **[کم پذیر از دیومردم دمدمه]** قبول مکن از شیطان انسان لاف

---

[502] می S : - K

[503] سبب S : + بیماری K

[504] نمی SK : همی İ

[505] بود Sİ : + و K

[506] دانا و نادان S : نادان و دانا K

[507] دوست‌روی S : دوست K

[508] چنان‌که می فرماید S : - K

[509] الْعُيُوبِ S : الْقُلُوبِ K

و سخن بی‌مفهوم. **[253 از دمِ دیو آنکه او لا حول خورد]** از نفس دیو هر آن کس که لا حول خورد و غدای او کلام دیو بود، **[همچو آن خر در سر آید در نبرد]** همچو آن خر در روی افتد در جنگ و رفتن. **[254 هرکه در دنیا خورد تلبیسِ دیو]** هرکه در دنیا غدای او تلبیس ابلیس باشد، **[وز عدوِّ دوست‌رُو تعظیم و ریو]** از دشمنی که ظاهرش در صورت دوستی باشد، از او تعظیم و ریو خورد، **[255 در رهِ اسلام و بر پولِ صراط]** در راه دین و بر جسر صراط **[در سر آید همچو آن خر از[510] خُباط]** و سراسیمگی. **[256 عشوه‌هایِ یارِ بد منْیوش هین]** و پند و مکر[511] یار بد را گوش مدار. **[دام بین ایمن مرو تو بر[512] زمین]** دام را ببین و امین مرو بر زمین که بسیار دام هست در زمان تا گرفتار نشوی در دنیا و در یوم دین. **[257 صد هزار ابلیسِ لا حول آر بین]** صد هزار ابلیس پر تلبیس است که از بهر فریفتن لا حول گویند، غافل مباش. **[آدما ابلیس را در مار بین]** یعنی مار در صورت خوب دربان بهشت بود. ابلیس او را مکر کرد و در دهانش پنهان گشت و بدین بهانه اندرون بهشت[513] رفت و تلبیس و اضلال آدم کرد. پس هر آدم را لازم است که از تلبیس ابلیس[514] و به دهان دربان و یاران رفتنش غافل نباشد. از آنکه شیطان چون از[515] اضلال کسی عاجز شود، کسی را از یاران او تحریک کند تا به زبان او می فریبد. **[258 دم دهد گوید ترا ای جان و دوست]** دم دهد ترا فربه[516] و آماسیده کند یا مراد فریفتن باشد که سخنان لطیف **(24b)** گوید و ترا او جان و دوست بگوید. **[تا چو قصّابی کشد از دوست پوست]** پس[517] مغرور دم دادن[518] قصّاب مشو که قصد بر کندن پوست دارد. **[259 دم دهد تا پوستت بیرون کشد]** و هلاکت کند. **[وایِ او[519] کز دشمنان افیون چشد]** که در[520] صورت معجون است. امّا درونش زهر است. **[260 سر نهد بر پایِ تو**

---

[510] از SK : در İ

[511] و مکر S : - K

[512] تو بر Sİ : اندر K

[513] بود ابلیس او را مکر کرد و در دهانش پنهان گشت و بدین بهانه اندرون بهشت S : - K

[514] ابلیس S : - K

[515] از S : - K

[516] فربه S : - K

[517] پس S : - K

[518] دادن S : - K

[519] او Sİ : آن K

[520] در S : - K

قصّاب‌وار] که به ملایمت و تنزّل ترا مغرور و غافل کند. **[دم دهد تا خونت ریزد زار زار]** پس بر ریو و مکر[521] کسان اعتماد مکن و کارت به دیگران مسپار. **[261 همچو شیری صیدِ خود را خویش کن]** پس طاعت و عبادت را و خیرات و حسنات را تو در حیات خود کن. مگو که پس از مردن من وصی و وارث اسقاط صلوة و حج و کفّارات و سائر خیرات را[522] از مال من می کنند. **[ترکِ عشوهٔ اجنبی و خویش کن]** شیوهٔ اجنبی و قریب را ترک کن. **[262 همچو خادم دان مراعاتِ خسان]** همچو آن خادم خانقاه بدان مراعات ادانی. **[بی‌کسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان]** بی‌کس و تنها بودن بهتر است از شیوهٔ دیگران که مردمی ندانند. **[263 در زمینِ مردمان خانه مکن]** زیرا کار خویش را گذاشتن و کار بیگانه کردن در زمین دیگران خانه بنیاد کردن است. یا[523] دنیا دار قرار نیست. در اینجا ترتیب قرار و بنیاد خانه مکن. خانه را در آخرت بنیاد کن. **بیت:** تا کی این دار الغروری ساختن دار السرور - تا کی این دار الفراری ساختن دار القرار. **[کارِ خود کن کارِ بیگانه مکن]** هر کس اگر امعان نظر کند، می داند که در کار غیر است. خدمت مولانا بیگانه را بیان کند و از این بیان آشنا معلوم می شود. **[264 کیست بیگانه تنِ خاکیِ تو]** امّا خویش و آشنا روح افلاکیِ تو **[کز برایِ اوست غمناکیِ تو]** برای آن تن خاکی است غمناکیِ تو. **[265 تا تو تن را چرب[524] و شیرین می دهی]** و[525] می پروری **[جوهرِ خود را نبینی فربهی]** بلکه جوهر روح لاغر شود. چنان‌که گفته‌اند: خر چهارپا چون سیر شود، بارکش شود و خر دوپا چون سیر شود، سرکش شود که روحش ضعیف و تنش قوی گردد. حکایت: ابو سلمان دارانی گفت: هرکه می خواهد که دل او ترسان و چشم او گریان باشد، نیم شکم بخورد. از آنکه چون مرد سیر باشد، به عصیان دلیر باشد. حکایت: روزی از[526] مولانا سؤال کردند که عجبا درویش گناه کند؟ فرمود که مگر طعام را بی‌اشتها خورد که طعام را بی‌اشتها خوردن درویش را گناه عظیم است. خصوصا ضرر بدنی است و ریاضت در بدایت حال اهّم است. حکایت: بزرگی از خدمت مولانا التماس نمود که در مدرسهٔ ایشان خلوتی بیرون آورد. مولانا اجازت

---

[521] مکر S : + و حیله K

[522] را S : - K

[523] یا S : و K

[524] چرب İ : جرب SK

[525] و S : - K

[526] از S : + حضرت K

فرموده، در خلوت شد. بعد از چند روز از قلّت خوردن و کثرت عبادت کردن جوعش غلبه کرده، طاقتش نمانده چه با تنعّم و خواهش آموخته بود[527] و او را یارکی بود. همدرد و محرم او بود. ضرورت جوع را در میان نهاده، اتّفاق کردند و شبی از حجره بیرون آمده[528]، به خانهٔ دوستی رفتند و به صفت جوع بدو **(25a)** رجوع کردند. آن عزیز جهت ایشان بط سمین و برنج مفلفل مهیّا کرد. بعد از تناول طعام باز به[529] مقام خود آمدند. علی الصّباح حضرت مولانا بر عادت خویش بر در حجره آمده، انگشت مبارک بر در حجره نهاد[530] و بوی کرد. پس از آن گفت: عجب حالی است. از این حجرهٔ ما بوی بط و دانهٔ برنج می آید نه بوی ریاضت. همانا که[531] خود را تسلیم شیخ سلیم باید کردن تا شیخ در همه حال غصّهٔ او را می خورد و به مقصودش می رساند و نفس نظیفه را پروردن می باید نه تن جیفه را. زیرا **[266 گر میانِ مُشک تن را جا شود[532]]** به روایح طیّبه مشک‌آسا[533] شود. **[روزِ مردن گندِ[534] او پیدا شود[535]]** پس[536] از مردن به حکم **کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیهِ** بد رایحهٔ او[537] هویدا گردد. یعنی اگر تو[538] در حال زندگی مشک خون و قذر را که تن نام نهی، سالها در میان[539] مشک اذفر و[540] کافور و عنبر پرورش دهی، پس از مردگی رایحهٔ بد از او ظاهر شود لاجرم. **[267 مشک را بر تن مزن بر دل بمال]** دلت را معطّر گردان. **[مشک چه بْوَد نامِ پاکِ ذُوالجلال]** و ذکر ملک متعال. امّا ذکر با اخلاص می باید در خلوت و کثرت نه مجرّد به زبان پیش مردمان. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ نسا می فرماید: **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا**

---

[527] چه با تنعّم و خواهش آموخته بود S : - K

[528] آمده S : آمدند K

[529] به S : - K

[530] نهاد S : نهاده K

[531] که S : - K

[532] شود KS : بود İ

[533] مشک‌آسا S : مسک‌آسا K

[534] گند Kİ : گندن S

[535] شود KS : بود İ

[536] پس S : - K

[537] او S : + پیدا و K

[538] تو S : - K

[539] میان S : - K

[540] و S : - K

كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا. در بعض تفاسیر آورده‌اند که روز قیامت ایشان را نیز نوری دهد چنان‌که مؤمنان را داده‌اند و چون قدم بر صراط نهند، نور مؤمنان باقی ماند و به نور خود از صراط بگذرند و نور منافقان منطفی گردد. در ظلمت مانده بلغزند و در دوزخ افتند. **[268 آن منافق مشک بر تن می نهد]** که زبان را به مشک کلمهٔ شهادت حالی سازد. امّا دلش از حلیهٔ ایمان خالی است. **[روح را در قعرِ گلخن می نهد]** که از ایمان خالی دارد[541] و به عذاب افکند. چنان‌که خدا در این سورهٔ نسا می فرماید: **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ**[542]. **[269 بر زبان نامِ حقّ و در جانِ او]** لفظ در جان او[543] مرهون است. **[گندها از فکرِ بی‌ایمانِ او]** یعنی بر زبان منافق ذکر الله است. امّا در جان او روایح بد است از اندیشهٔ بی‌ایمانش. **[270 ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن است]** ذکر با منافق همچو سبزهٔ گلخن است[544]. زیرا ذکر با زبان که خالی از جان باشد، همچو سبزه است در[545] گلخن و مزبله. **[بر سرِ مَبْرَز گل است و گلشن[546] است]** همچو گل و سوسن است بر سر آب‌خانه و مزبله که باطنش سرگین و ظاهرش گل و سوسن است. **[271 آن نبات آنجا یقین عاریّتست]** همچنان کلمهٔ شهادت بر زبان منافق عاریت است. **[جایِ آن گل مجلس است و عشرت است]** از آنکه محل[547] گل گلشن است و مجلس معاشر است. **[272 طیّبات آید بسویِ طیّبین]** به حکم سورهٔ نور **الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ** طیّبات و پاکان به سوی پاکان آید. پس جان طیّب سزاوار طیّبات است. **[لِلْخَبِيثِين ٱلْخَبِيثات است هین] (25b)** پس تن خبیث شایستهٔ خبیثات است. لاجرم هر جنس به سوی جنس خویش کشد. چنان‌که می فرماید: **[273 کین مدار آنها که از کین گمره‌اند]** کین[548] مدار به کسی. زیرا آنان که از کین و انتقام ضال گشته‌اند، **[گورشان پهلویِ کین‌داران نهند]** قبر

---

[541] دارد S : است K

[542] و به عذاب افکند چنان‌که خدا در این سورهٔ نسا می فرماید إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ S : - K

[543] لفظ در جان او S : - K

[544] ذکر با منافق همچو سبزهٔ گلخن است S : - K

[545] سبزه است در S : سبزهٔ گلخن K

[546] گلشن Sİ : سوسن K

[547] محل S : + آن K

[548] کین S : + و حسد K

کین‌داران و گمراهان نزد کین‌داران کنند. حکایت: نقل است که[549] پیغامبر علیه السلام فرمود که[550] بعضی از گورستانها بود که گوشهٔ آن بگیرند و در بهشت افشانند بی‌حساب و بقیع از آن جمله است. مگر به حکم این حدیث شیخ ابو عثمان مغربی در[551] بقیع گوری فرو برده بود برای خود تا او را آنجا دفن کنند و آن را گوش می داشت شیخ ابو القاسم نصر آبادی. یک روز بدید و گفت: مگر کسی خود را هم آنجا گوری فرو برده بود. شبی به[552] خواب دید که جنازه‌ای در هوا می بردند و جنازهٔ دیگر می[553] آوردند. پرسیده که این چیست؟ گفتند: هرکه لایق این گورستان نیست، از آنجا به جای دیگر برند و هرکه اهل این گورستان باشد، بدان‌جا باز آرند. این جنازه‌ها که می برند و می آرند، آنان است. **[274 اصلِ کینه دوزخ است و کینِ تو]** لفظ کین تو مرهون است. **[جزوِ آن کُلّ است و خصمِ دینِ تو]** یعنی کین تو پارهٔ دوزخ است و خصم دین توست. **[275 چون تو جزوِ دوزخی پس هوش دار]** یعنی چون کین تو جزو دوزخ است به واسطهٔ او تو نیز جزو دوزخی. **[جزو سویِ کلِّ خود گیرد قرار]** پس هوش دار و این قضیه را گوش دار که به حکم **فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ** جزو در[554] کل خود گیرد قرار. لاجرم کسی که در او خصایل دوزخ باشد، عاقبت او را به دوزخ کشد و کسی که در او خصال بهشت باشد، عاقبت او را به[555] بهشت رسد. **[276 ور تو جزو جنّتی ای نامدار]** و بزرگوار، **[عیش تو باشد ز جنّت پایدار]** و باقی. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ: **إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا يَسُوقُ الأَهْلَ إِلَى الأَهْلِ**. چون حضرت مولانا تنبیه کرده بود که[556] کار خود را[557] به دیگری سپارش نمی باید کرد و بر آن تنبیه کرد که عمل را با[558] اخلاص باید کرد و اعتقاد درست باید داشت، لاجرم فرمود که خود را خود کن و با اخلاص کن و منافق‌روش مباش و عمل خود را اکنون[559] بنگر که اگر عمل دوزخ است،

---

[549] که K - : S

[550] که K - : S

[551] در K - : S

[552] به K - : S

[553] می K - : S

[554] در K - : S

[555] به K - : S

[556] که K - : S

[557] را K - : S

[558] با S : به K

[559] باید داشت لاجرم فرمود که خود را خود کن و با اخلاص کن و منافق‌روش مباش و عمل خود را اکنون K - : S

علامت دوزخی شدن است و اگر عمل بهشت است، علامت بهشتی گشتن است. لاجرم به حکم **تَمُوتُونَ عَلَى مَا تَعِيشُونَ وَ تَحْشُرُونَ عَلَى مَا تَمُوتُونَ** اگر کار تو عمل نار[560] و یاران تو اشرار باشند، قرین ایشان شوی و اگر کار تو عمل بهشت[561] و[562] یاران تو ابرار باشند، یار ایشان شوی. زیرا **[277 تلخ با تلخان یقین ملحق شود]** و متصل گردد. **[کی دمِ باطل قرینِ حق شود]** کجا نفس باطل نفس قرین حق شود؟ ببین اگر اکنون دم تو باطل باشد، کی باشد که[563] قرین حق شود؟ لاجرم کار تو کار ابرار باید تا مقارنت تو روز قیام با ایشان شود. اگر امعان نظر کنی، و تأمل صادق را به جای آری، می دانی. **[278 ای برادر تو همان اندیشه‌ای]** و فکری که اعتبار به نیّت است. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ: **يُؤْتَى بِرَجُلٍ إِلَى مَقَامِ الْحِسَابِ فَيُعْطَى كِتَابُهُ فَيُقَالُ لَهُ: اِقْرَأْ كِتَابَكَ، فَيَنْظُرُ فِيهِ فَإِذَا فِيهِ (26a) أَعْمَالٌ مِنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْغَزْوَةِ وَالصَّدَقَةِ وَغَيْرِهَا، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ، لَيْسَ هَذَا كِتَابِي. فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: لَيْسَ هَذَا يَوْمَ الْخَطَأِ وَالنِّسْيَانِ. هَذَا كِتَابُكَ. قَدْ نَوَيْتَ فِي دَارِكَ الدُّنْيَا إِنَّكَ اِذَا وَجَدْتَ الْمَالَ، فَعَلْتَ هَذِهِ الْاَعْمَالَ. قَدْ جَعَلْتُ نِيَّتَكَ مَكَانَ عَمَلِكَ. [ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای]** و صورت و جثّه‌ای. حکایت: شیخ ابو اسحق[564] شهریار گفت: کسی هست که پنجاه سال است که مسواک استعمال می کند، او را ثواب نیست. زیرا که نیّت او پاک کردن دندان است نه متابعت سنت. پس اعتبار به صورت نیست بلکه به فکر است[565]. **[279 گر گُل است اندیشهٔ تو گلشنی]** و محل گلی[566] و لایق بهشتی. **[ور بوَد خاری تو هیمهٔ گلخنی]** اگر اندیشهٔ تو خار است، هیمهٔ گلخنی و وقود ناری. **[280 گر گلابی بر سرِ جیبت زنند]** یا و تا برای[567] خطاب است. **[ور تو چون بَولی برونت افکنند]** و رد کنند. حکایت: حضرت عمر بن عبد العزیز روزی در دیوان خانهٔ خود گریست. ارکان دولتش پرسیدند که یا امیر المؤمنین، سبب گریه

---

[560] نار S : + باشد K

[561] بهشت S : + باشد K

[562] و S : - K

[563] باشد که S : - K

[564] اسحق S : اسحاق K

[565] فکر است S : نیّت K

[566] گلی S : گل K

[567] برای S : - K

چیست؟ گفت: ازدحام ناس را در پیش خود دیدم. اجتماع انام در روز قیام پیش ملک علّام یاد کردم و پس از اجتماع باز گشتن ایشان تذکّر کردم که خدا فرموده است: **فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ** و حال خود را فکر کردم که در آن روز من از کدام فریق شوم[568]. پس کسی که خود را به امعان نظر و تأمل صادق در یابد، می داند که مشارکت او را در اقوال و افعال و احوال با کافران و منافقان است یا با[569] مؤمنان و مخلصان است. اگر با کافران و منافقان جنسیّت دارد، در آخرت از زمرهٔ ایشان گردد و اگر با مؤمنان و متّقیان مجانست دارد، با ایشان محشور شود. **[281 طبله‌ها در پیشِ عطّاران ببین]** بدین[570] بیان اجتماع هر جنس را با هم‌جنس تحقیق می کند. **[جنس را با جنسِ خود کرده قرین]** چنان‌که بیت ثانی معنی این را توضیح و بدان تصریح می کند. **[282 جنسها با جنسها آمیخته]** هر جنس با هم‌جنس مجمَّع شده. **[زین تجانس زینتی انگیخته]** پس کسی که از وسواس ناس گریزد و راه انبیا و اولیا گزیند، از ایشان شود. **[283 گر در آمیزد عدس با شکّرش] [بر گزیند یک یک از یکدیگرش]** عطّار هر یک را ممتاز کند از یکدیگر. پس بدان که پیش از تعلق جانها به اشباح در دکّان عطّاریِ عالم ارواح همه جانها در چهار طبلهٔ صفوف اربعهٔ نفوس مطمئنّه و ملهمه و لوّامه و امّاره مستجمع[571] بودند و هر جنس با جنس خویش قرین گشته. ناگاه به حکم آله **[284 طبله‌ها بشْکست جانها ریختند]** و به این دنیا آمدند. **[نیک و بد در همدگر آمیختند]** پس از آن **[285 حق فرستاد انبیا را با ورق]** یعنی عطّاران نیکواساس و طبیبان داروشناس که انبیای عظام است صلوات الله علیهم و سلامه. حضرت خدای[572] تعالی ایشان را به اصناف ورقهای کتب مکرّمه و انواع طبقه‌های صحف مطهّره بدین عالم فرستاد تا هر جنسی از جنسی ممتاز ساختند و داروی شفابخش را برداشتند و دردافزای را انداختند. چنان‌که می **(26b)** فرماید: **[تا گُزید این دانه‌ها را بر طبق]** یا گوییم[573] عالم ظلال به مثابهٔ شب بود. **[286 پیش از این ما امّت واحد بُدیم]** همه یکسان

---

[568] شوم S : باشم K

[569] با S : - K

[570] بدین S : - K

[571] مستجمع S : مجتمع K

[572] خدای S : حق K

[573] یا گوییم S : به اخلاق حمیده تا K

بدیم. **[کس ندانستی که ما نیک و بدیم]** نیکی و بدی ما معلوم نبود. بدان که این[574] بیت اشارت است به مضمون آن[575] آیت کریمه که در سورهٔ بقره است: **كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ**. **[287 قلب و نیکو در جهان بودی روان]** قلب نارایج و سرهٔ تمام‌عیار در بازار جهان[576] روان بود. **[چون همه شب بود و[577] ما چون شب‌روان]** چون آفتاب انبیا بر آمد، غِش مردود شد و صافی بر سر آمد[578]. چنان‌که می فرماید: **[288 تا بر آمد آفتابِ انبیا]** و طالع گشت که نیک و بد پیدا گردد **[گفت ای غِش دور شو صافی بیا]** آن آفتاب انبیا بگفت: ای مغشوش دور شو و ای صافی بیا. پس بعضی در روشنیِ آفتاب وجود انبیا به مجرّد چشم ممتاز گشت و قلب از ناسره متمیّز شد. **[289 چشم داند فرق کردن رنگ را]** که خاصهٔ چشم این است. **[چشم داند لعل را و سنگ را]** که[579] ممیّز چشم است. **[290 چشم داند گوهر و خاشاک را]** چوب‌ریزها را. **[چشم را زآن می خلد خاشاکها]** خاشاکها دشمن چشم است که بدیِ ایشان را بیان کند. چون گوهر و خس را چشم داند و خس را حقیر بیند، از آن جهت خس و خاشاک چشم را می خلد و می رنجاند. پس کافران و فاسقان انبیا و اولیا را دوست ندارند. زیرا **[291 دشمنِ روزند این قلّابکان]** که پیدا کند قلبیِ[580] ایشان که **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ** است[581]. هم **يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ** است، هم **يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا**. **[عاشقِ روزند آن زرهایِ کان]** که قیمت ایشان به این پیدا شود. چنان‌که می فرماید: **[292 زآنکه روز است آینهٔ تعریفِ او]** روز آینهٔ معرّف اوست که در آن روز نیکیِ او هویدا شود نه رسوایی پیدا گردد. چنان‌که حضرت خدا فرمود: **يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**. یعنی نور

---

[574] این S : - K

[575] آن Sİ : - K

[576] جهان S : مهان K

[577] و Sİ : - K

[578] بر سر آمد S : بر آمده K

[579] که S : - K

[580] قلبیِ Sİ : قلب K

[581] است Sİ : - K

ما را باقی دار تا به سلامت بر صراط بگذریم و بیامرز ما را. یعنی از ظلمت گناه پاک کن. به درستی که تو بر همه چیز از اتمام انوار و مغفرت اوزار توانایی. **[تا ببیند اشرفی تشریفِ او]** این امتیاز نیک و بد در روز قیامت می باشد. چنان‌که حضرت خدا می فرماید: **إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ**. به درستی که اصحاب بهشت آن روز در کاری باشند، شادان و میوه‌خوران که فارغ باشند از کسان ایشان که[582] در دوزخ باشند. ایشان یعنی اصحاب جنت و زنان ایشان از اهل دنیا و حوران[583] در سایه‌های قصرها بر تختهای[584] آراسته تکیه زدگان باشند. مر ایشان راست در بهشت میوه و مر ایشان راست آنچه خواهند و تحیتی در گفتن سلام. وقوع یابد خطابی بی‌واسطه از پروردگار مهربان که حضرت خدا ایشان را سَلَامٌ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ گوید. **وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ** و لهذا خدمت مولانا می گوید: **[293 حق قیامت را لقب ز آن روز کرد]** زیرا نمایندهٔ مطیع و عاصی است. **[روز بنْماید جمالِ سرخ و زرد]** و روی نیک و بد. چون دانستی که بعضی در روشنیِ آفتاب وجود انبیا به مجرّد چشم ممتاز است، پس بدان که بعض قلبهای زراندوده و سنگ رنگین ظاهرستوده را که به مجرد چشم تفرقه کردن دشوار بود، به محک قرآن و سایر کتب منزل و صحف نازله از آسمان احتیاج افتاد تا به حکم **هُدًى لِلْمُتَّقِينَ وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ** مهدی از گمراه و غافل از آگاه ممتاز گشت. پس به حقیقت روز پر انوار انبیا و اولیای صاحب اسرارند که سرّ هر یکی سرمایهٔ نور روز است و مشرق آفتاب عالم‌افروز روز روشن عکس رازداریِ ایشان است و شام چشم‌دوز پردهٔ[585] ستّاریِ ایشان. چنان‌که می فرماید: **[294 پس حقیقت روز سِرِّ اولیاست]** لاجرم روز در حقیقت سِرِّ اولیاست که نیک و بد را به ضمیر منیر می دانند. **[روز پیشِ ماهشان چون سایه‌هاست]** روز روشن پیش ماه اولیا چون سایه‌هاست[586]. **[295 عکسِ رازِ مردِ حق دانید روز]** روز را دانید که عکس راز مرد حق است. **[عکسِ ستّاریش شامِ چشم‌دوز]** شام چشم‌دوز عکس ستّاریِ

---

[582] ایشان که S : که ایشان K

[583] حوران S : خوران K

[584] تختهای : تحتهای اصل

[585] پردهٔ S : پروردهٔ K

[586] روز روشن پیش ماه اولیا چون سایه‌هاست S : - K

مرد حق است. پیش از این در آخر قصهٔ صوفی مسافر به حصّه اشارت کرده بود که در گذشتن از صراط مرکب قوی باید که در صراط به سر نیاید[587]. لاجرم سالک را نور عبادت می باید تا راه را بیند و تنبیه کرده بود که اکنون حال خود را بنگر که به کدام طائفه مناسبت و مشارکت داری که در روز قیام میان ایشان محشور خواهی شد و حال تو در آن روز پیدا شود و در این جهان آن روز انبیا و اولیاست. چون انبیا گذشتند، حال تو اولیا را معلوم است. پس حقیقت روز سرّ تو اولیاست و شام ستّاری ایشان است و لهذا حضرت مولانا می فرماید: **[296 زین سبب فرمود یزدان وَالضُّحیٰ]** در این ابیات به موجب قول رسول علیه السلام **إِنَّ لِلْقُرآنِ بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً إِلَی سَبْعَةِ أَبْطُنٍ** اشارت است به تحقیق سورهٔ والضحی. چنان‌که تصریح نمود که **[وَالضُّحیٰ نورِ ضمیرِ مصطفی]** ضحی عبارت از نور ضمیر[588] مصطفی است و لیل اشارت به صفت ستّاری آن منبع فضل و عطاست. سبب نزول این صوره این است که یهودیان به قریش گفتند: از محمد بپرسید از روح و اصحاب کهف و از ذوالقرنین. چون پرسیدند، رسول الله صلی الله و سلم گفت: فردا بیایید تا خبر بدهم. إِنْ شَاءَ اللَّهُ نگفت. پس وحی دیر شد. رسول الله صلی الله علیه و سلم از این[589] دل‌تنگ گشت و قریش او را تکذیب کردند و طعنه زدند و گفتند: خدای محمّد او[590] را ترک کرد و بر وی خشم گرفت. پس سورهٔ والضحی نازل شد از بهر ردّ ایشان. **[297 قولِ دیگر کین ضُحی را خواست دوست]** یعنی در تفسیر ضحی قول دیگر آن است که ارادت روز ظاهر کرده شود. **[هم برایِ آنکه این هم عکسِ اوست]** هم بدان معنی است که این ظاهر پرتو عکس صفات باطن اوست. **[298 ورنه بر فانی (27b) قسم گفتن خطاست]** یعنی ورنه حضرت سبحانی قسم بر حادث زمانی نمی کند. **[خود فنا چه لایق گفت خداست]** که او را قسم کند. **[299 از خلیلی لَا أُحِبُّ الآفِلِین]** یعنی خلیل با وجود بشریّت اعراض از آفلین کرد. چنان‌که حضرت حق تعالی در سورهٔ انعام بیان کند: **فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ. [پس فنا چون خواست ربّ**

---

[587] نیاید S : آید K

[588] ضمیر S : - K

[589] از این S : - K

[590] خدای محمّد او S : خدای تعالی محمد علیه السلام K

العالمین] فنای زمانی و فانی جانی را[591] چگونه خواست رب العالمین؟ **[300 لَا أُحِبُّ آفِلِین گفت آن خلیل]** مرهون است. **[کی فنا خواهد از این رَبِّ جلیل]** پس جناب سبحانی قسم بر چیز فانی یاد[592] کند. چون خدمت مولانا تفسیر ضحی را بیان کرد، باز تفسیر والّیل را بیان می کند و می فرماید: **[301 باز وَالْلَّیل است ستّاریِ او]** یعنی لیل عبارت از ستّاری اوست. **[وآن تنِ خاکی ژنگاری او]** چون آفتاب جلال حبیب ملک متعال از مطلع اقبال بر آمد، در خطاب لیلهٔ ظلمای[593] تن **مَا وَدَّعَکَ رَبُّكَ** گفت و چون منحت در عین محنت بدید آمد، از آن حلاوت عبارت **مَا قَلَی** آمد و از برای تنبیه بر این دو معنی می فرماید: **[302 آفتابش چون بر آمد زآن فلک]** مرهون است. **[با شبِ تن گفت هین مَا وَدَّعَک]** یعنی آفتاب مصطفی علیه السلام چون بر آمد از آن فلک اقبال تا خطاب کرد به شب تن که گفت: ترا نگذاشت. **[303 وصل پیدا گشت از عینِ بلا]** به موجب **اَلْبَلَاءُ نِعْمَةُ الْخَوَاصِ وَالنِّعْمَةُ بَلَاءُ الْعَوَامِ** و به حسب **أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الأَنْبِیَاءُ ثُمَّ الأَوْلِیَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ** وصل به دوست از[594] بلا حاصل شود. **[زآن حلاوت شد عبارت مَا قَلیٰ]** این سخن قریب است بدانچه شیخ عبد الرحمن سلّمی در حقایقش از ابن[595] عطّار روایت می کند که[596] **وَالضُّحَی** یعنی قسم به مکاشفات سرّ تو. **وَالَّیْلِ اِذَا سَجَی** یعنی سوگند به اشتغال تو به دعوت خلق بر قانون مقتضای بشریّت. **مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَیٰ** یعنی ترا از قربت خود محجوب نگردانید در آن حالت که به دعوت خلق مشغول ساخت. پس از این تفسیر ترا معلوم شد و از تأویل بعض عبارات روشن و مفهوم گشت. **[304 هر عبارت خود نشانِ حالتی است]** یعنی عبارت آلتی است به نسبت با حالت. جان[597] چون تیشه است نسبت با دست. چنان‌که بی‌دست از تیشه کاری بر نیاید، همچنین از آلت بی‌حالت باب مراد نگشاید. زیرا **[حال چون دست و عبارت آلتی است]** امّا چنان‌که آلت هر حرفه‌وری در دست دیگری بیکار است، همچنین تعبیر حالتی به عبارتی در پیش دیگری بی‌اعتبار

---

[591] را S : - K

[592] یاد S : + نمی K

[593] ظلمای S : ظلمانی K

[594] از S : - K

[595] از ابن S : ازین K

[596] که S : - K

[597] جان S : - K

است. **[305 آلتِ زرگر به دستِ کفشگر]** معنی این مصراع به ترکی قیومجی آلتی باشمقچی النده **[همچو دانهٔ کِشت کرده ریگ در]** معنی این مصراع به ترکی: قومده اکلمش دانه گبی‌در[598]. یعنی چیزی حاصل نمی شود[599]. **[306 وآلتِ اِسکاف[600] پیشِ برزگر]** معنی این مصراع به ترکی: دخی[601] باشمقچی آلتی اکنجی اوکنده **[پیشِ سگ کَه استخوان در پیشِ خر]** مانند کاه است پیش سگ و مانند استخوان است پیش خر. یعنی کار معکوس است و غیر مناسب. امّا آنکه اهل است کار سهل است. **قطعه: (28a)** جاهلان منکرند علمی را - که ز جهل و[602] عمی ندانندش * گرچه ایمان محض آن باشد - چو[603] ندانند کفر خوانندش. **[307 بود اَنَا الْحَق در لبِ منصور نور]** کلام انا الحق در لب منصور نور بود. زیرا مراد او از فنا و نیستی خود[604] خبر دادن بود. **[بود اَنَا اللّه در لبِ فرعون زور]** و دروغ از آنکه مراد او دعوی الوهیّت و خودبینی بود. **[308 شد عصا اندر کفِ موسی گوا]** مقصود گواه است. **[شد عصا اندر کفِ ساحر هبا]** پس اهل کمال هر یکی به قدر حال از کلام ملک متعال و از عبارات حضرت ذوالجلال فهم حقایق و معانی کرده‌اند و راه به[605] سرحدّ معانی ثوانی[606] برده. چنان‌که هم در این سوره بعض ارباب اشارات را چنین لایح شده است که[607] حق سبحانه و تعالی به باطن و ظاهر محمدی که مظهر جمال و جلال حضرت[608] احدیّت است، قسم یاد می کند بر آنکه **مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ** یعنی پروردگار تو ترا ترک و تودیع نکرد. در عالم نور و حضرت قدس با وجود آنکه شراب محبت جمال از کأس شوق می کشیدی[609] و از دست ساقی باقی اسما و صفات صهبای ذوق می چشیدی، ترا در آن مقام مشاهدهٔ بعض صفات است فرو نگذاشتیم و رایت اسباب

---

[598] گبی‌در S : گبدر K

[599] نمی شود S : نشود K

[600] اِسکاف İ : اِشکاف KS

[601] دخی S : - K

[602] و Sİ : - K

[603] چو Sİ : چون K

[604] خود S : + و K

[605] به S : با K

[606] ثوانی S : ثوابی K

[607] که S : - K

[608] حضرت S : - K

[609] کشیدی S : کشید K

وصلت تو به حضرت ذات بر افراشتیم. لاجرم از برای زیاده گشتن لواعج اشواق مدتی ترا در پس پردهٔ عالم کون و حجاب فراق محجوب[610] ساختیم و از عالم نورانی روحانی در پیغولهٔ ظلمانی جسمانی انداختیم. امّا پر و بال طلب و شوق و محبت و ذوق از تو باز نگرفتیم تا به هر پر زدنی عالمی را پی سیر[611] کردی و از غایت شوق به کمال اخلاص که نفی صفات است، روی به حضرت ذات آوردی و تقدیر این حجاب در حق تو جمالی[612] بود متجلّی در کسوت جلال. لاجرم عبارت از آن **مَا قَلَى** آمد و چون بعد از حجاب پردهٔ احتجاب از پیش برداشتیم و سبحات وجه باقی احدیّت را به احراق اثنینیّت[613] گماشتیم، لذّت انس متکامل گشت و قدر مواصلت شناخته آمد. قطره به[614] دریا پیوست و طالب به مطلوب بنشست. از سطوات اِشراق آفتاب ذات وجودات[615] موهومهٔ سایه‌ها در ذات متلاشی شد و چون این حالت آخره ترا از حالت اولی بهتر بود، عبارت از آن **وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ** آمد و چون از لباس صفات خود بیرون آمدی، ترا در موقف المواقف موقوف نگذاشتیم و خلعت صفات باقی[616] خود بر تو ارزانی داشتیم و بعد از فنا به وجود حقانی از برای هدایت و دعوت خلق به عالمت فرستادیم. چون آوردیم، محمّد بودی[617] و چون فرستادیم، محض رحمت بودی که[618] **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ.** و از برای وعدهٔ این حالت در اوان توجه به سمع جان تو رسانیدیم که **وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ.** و این کرم قاعدهٔ عمیم ماست چه ترا پیش از توجه بدین درگاه یتیم و منفرد یافتیم و محجوم دیدیم به صفات جسمانیّت از نور حقیقی روحانیّت. پس در آن حالت ترا ضایع نگذاشتیم و در جناب خویشت پناه دادیم و از برای تنبیه بر اعلای **(28b)** قدر تو این آیت فرستادیم که[619] **أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ.** و در اوان[620] اشتغال به عالم[621] انیّت[622] و در زمان احتجاب تو به

---

[610] محجوب S : - K

[611] پی سیر S : سیر K

[612] جمالی S : جمال K

[613] اثنینیّت S : اثانیّت K

[614] به S : - K

[615] وجودات S : وجود K

[616] بیرون آمدی ترا در موقف المواقف موقوف نگذاشتیم و خلعت صفات باقی S : - K

[617] بودی S : بود K

[618] بودی که S : بود یکی K

[619] که S : - K

[620] اوان S : آواز K

صفات ربوبیّت از توحید حقیقی حضرت[623] احدیّت به نفس خود ترا تعیّن ذات هدایت دادیم که[624] **وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ.** و ترا فقیر یافتیم و فانی و عدیم مشاهده کردیم به فنای تو از صفات که این معبّر است به فقری که فخر تو بدان فقر است. بعد از آن ترا فقیر یافتیم به واسطهٔ انسلاخ تو به کلیّت از قیود وجود خویش که این فقر معبّر است به سواد الوجه في الدّارَین. پس در این حالت به عطیهٔ وجود خویش غنی ساختیم و به خلعت صفات جودت[625] بنواختیم و این آوازه در جهان انداختیم که **وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ.** و فرمودیم که چون کمال تو سمت اتمام پذیرفت، تخلّق به اخلاق من ساز و به عبّاد من چنان‌که من با تو پرداختیم بپرداز تا عبد شکور باشی و به ادای شکر نعمت من قایم گردی. پس یتیم منفرد منکسر القلب را که از نور قدس منقطع است و به حجاب نفس محتجب قهر مکن و با او معامله بالطف و مدارات و رفق و مواسات به تقدیم رسان و به دعوت حکمت‌آمیز و موعظت لطف‌انگیز طریق ارشاد مسلوک[626] دارد که[627] **فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ.** و سائل مستعد صادق و طالب محجوب را از مقصد صدق منع از سؤال مکن و هدایت ده. چنان‌که ترا هدایت دادیم که **وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ.** و به حدیث نعمتی که از علم و حکمت بر تو ارزانی داشتیم و به ذکر سلطنت لقای حقیقی که قدر ترا بدان برافراشتیم، رطب اللسان و عذب البیان باش که **وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ.** در نظر کسی که[628] از حقایق اسرار الهی آگاه است، آنچه شنیدی، مغز کلام الله است. امّا دیدن جمال حقایق را[629] دیدهٔ دیداریین[630] باید و شنیدن غوامض دقایق را گوش اسرارچین شاید[631]. **رباعی:** اگر دیدهٔ دیده و گوش گوش - شود باز و پیدا شود هوش هوش * که نبود صور دیدهٔ خاص آن - معانی توان دید بی‌روی‌پوش .کشف این نفایس معانی که چون عرایس غوانی که به حلی عبارات انیقه و حلل استعارات رشیقه

---

[621] عالم S : علم K

[622] انیّت S : امیّت K

[623] حضرت S : - K

[624] که S : - K

[625] جودت S : وجودت K

[626] مسلوک S : سلوک K

[627] که S : - K

[628] که S : - K

[629] را S : - K

[630] دیداریین S : دیدار نیز K

[631] اسرارچین شاید S : اسرار K

مشروح و مفتّح است، به مباحثهٔ کشّاف میسّر نشود و فتح ابواب کنوز حقایق و رفع استار رموز دقایق که در گنجینهٔ **إِنَّ لِلْقُرآنِ ظَهْرًا و بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً إِلَى سَبْعَةِ أَبْطُنٍ** منشور است، به تلخیص معانی ایضاح و مطالعهٔ فصول و ابواب مفتاح دست ندهد. **رباعی:** مکشوفان را کشف ز کشّاف نبود -تکرار هدایه هم هدایت[632] ننمود * این قفل گران که به دور دل زده‌اند - هرگز نشنودم که[633] به مفتاح گشود. چون دانستی که هر عبارتی آلتی است و هر آلتی نشان حالتی، آلت عبارت نسبت با حالت جان چون تیشه است نسبت با دست یا چون لفظ نسبت با زبان. پس چنان‌که بی‌دست از[634] تیشه کاری بر نیاید، همچنین از آلت بی‌حالت در[635] مرادی نگشاید. **[309 زین سبب عیسی بدان همراهِ خود]** از این جهت عیسی علیه السلام آن همراه ابله را **[در نیاموزید آن اسمِ صمد] (29a)** تعلیم نکرد آن اسم خدا را که به آن مرده را زنده همی کرد. **[310 کو نداند نقص بر آلت نهد]** که او نداند که خود اهل آن آلت نیست. نقص را بر آلت نهد. **[سنگ بر گِل زن تو آتش کی جهد]** یعنی سنگ را بر گل زنی، آتش نمی جهد. پس کسی که اهل نیست، همچون گِل است. **[311 دست و آلت همچو سنگ و آهن است]** دست و آلت در جفتی همچو[636] سنگ و آهن است. **[جفت باید جفت شرطِ زادن است]** وجود حیوانات بی‌جفت نباشد و کار ممکنات بی‌آلت نشود. **[312 آنکه بی‌جفت است و بی‌آلت یکی است]** که آن خداست. **[در عدد شکّ است و آن یک بی‌شکی است]** در یک[637] شک نباشد. محاسبان آفاق را در این معنی اتفاق است که جزر واحد و مجزور او به غیر یکی نیست و اگر یکی[638] در یکی ضرب کنند یا بر یکی قسمت[639] کنند، در یکی بودنِ حاصل من الضرب و خارج من القسمة شکی نیست. در این محل اشارت است که به حکم **كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ** تصرف از آن خداست اگرچه در ظاهر عمل و کار از زید و عمرو و بکر[640]

---

[632] هدایت S : هایه K

[633] که S : - K

[634] از S : آن K

[635] در S : - K

[636] همچو S : همچون K

[637] یک KS : یکی İ

[638] یکی Sİ : - K

[639] قسمت Sİ : ضرب K

[640] و بکر Sİ : - K

پیدا شود. **[313 آنکه دو گفت و سه گفت و بیش از این]** و زیاده را قائل شد، **[متّفق باشند در واحد یقین]** زیرا لَیْسَ فِي الدَّارِ غَيْرُهُ دَيَّارٌ. امّا یک را دیدن به چشم درست می باشد نه به چشم احول. **[314 احولی چون دفع شد یکسان شوند]** در یک گفتن. **[دو سه گویان هم یکی گویان شوند]** و می دانند که جز او نیست. **[315 گر یکی گویی تو در میدانِ او]** اگر یکی گویی و استقلال او می دانی. لفظ در میدان او مرهون است. یعنی در میدان خدا **[گِرد بر می گَرد از چوگانِ او]** لفظ اوّل به کسر کاف فارسی است و لفظ ثانی به فتح کاف فارسی است. معنی این مصراع به ترکی: قِراڤ دولان[641] آنڭ چوگانندن. یعنی از او[642] هرچه می رسد، رضا بده. حکایت: از رابعهٔ عدویّه پرسیدند: بنده در چه زمان راضی شود از قضای خدا؟ گفت: إِذَا سَرَّتْهُ الْمُصِيبَةُ كَمَا تَسُرُّهُ النِّعْمَةُ. یعنی گفت: وقتی که مصیبت او را شاد کند چنان‌که نعمت او را شاد می کند. **[316 گوی آن گه راست و بی‌نقصان شود]** یعنی آن گوی که صحیح و مدوّر نباشد، در پیش چوگان راست نمی رود. امّا آن گوی که راست و بی‌نقصان و کرهٔ حقیقیه باشد، **[کو ز زخم دست شه رقصان شود]** آن گوی از زخم چوگان دست شاه رقصان و غلطان شود. لاجرم گوی دل آن وقت[643] مستقیم و بی‌کمی شود که او از زخم دست قدرت شاه حقیقی رقص زننده شود و هرچه[644] از خدا رسد، رضا دهد و از این[645] بدتر حال را ملاحظه کند و بدین شکر گذارد. حکایت: در پای محمد بن واسع قرحه‌ای بزرگ پیدا شد که جراحت او[646] پهن گشت و کسی آن جراحت را دید و گفت: ترا از این زحمت دل من رحمت می کند که به چنین بلا مبتلا شده‌ای. **(29b)** محمد بن واسع گفت: من شکر کنم که[647] در چشم من پیدا نشد و من این بلا را هدیهٔ خدا می دانم. حکایت: در نقل است که در زمان سابق پیغامبری از بسیاری گرسنگی و فقر و از بسیاری شپش رنجور بود. از حضرت خدا وحی آمد که اگر از این حال شکایت کنی، نام تو از دیوان انبیا محو می کنم. حکایت: سعد بن ابی

---

[641] دولان S : طولان K

[642] او S : - K

[643] آن وقت S : وقتی K

[644] هرچه S : + آن K

[645] این S : - K

[646] او S : - K

[647] که S : - K

وقّاص نابینا شد و او مستجاب‌الدّعوه بود. مردمان پیش او آمدندی، دعا خواستندی. او دعا می کرد، روا می شد. عبد الله بن سائب گفت: گفتمش دیگران را دعا می کنی. چرا از بهر چشم خود دعا نمی کنی؟ گفت: من قضاء خدای تعالی را[648] رضا می دهم. نمی خواهم در من جز[649] ارادت او ارادت باشد. حکایت: بشر حافی گفت: در شهر عبّادان مردی را دیدم. به بلا بود و نابینا گشته و در آن حالت صَرْع واقع شد. بر زمین بیفتاد و بر خاک بغلطید و خاک‌آلود گشت[650]. بشر گفت: پیش[651] وی برفتم و سر وی را بر گرفتم و بر زانو داشتم و دعا کردم که حضرت خدا از این بلا وی را خلاص بدهد. او به خود آمد و گفت: این کیست که بو الفضولی می کند و میان حضرت خدا و من در آید و چنین گستاخی کند؟ لاجرم سرش را از زانوی من در کشید. **[317 گوش دار ای احول اینها را به هوش]** این سخنها را به[652] هوش بشنو. **[داروی دیده بکَش از راهِ گوش]** علاج چشم را از راه گوش بکش. یعنی به شنیدن پند و حکمت چشم را دوا کن تا رَمَد و سَبَل غفلت برود. **[318 پس کلامِ پاک در دلهایِ کور]** که بی‌بصیرت باشند[653]، **[می نپاید می رود تا اصلِ نور]** باقی نشود، به اصلش برود. **[319 وآن فسونِ دیو در دلهایِ کژ]** یعنی فسون و مکر شیطان در دلهای راست قرار نگیرد و سخن راست در دلهای کژ قرار نگیرد از آنکه مناسبت ندارد و امّا سخن شیطان که کژ است، در دلهای کژ **[می رود چون کفشِ کژ در پایِ کژ]** چنان‌که کفش کژ مناسب پای کژ است. **[320 گرچه حکمت را به تکرار آوری]** و مداومت کنی، **[چون تو نااهلی شود از تو بری]** و تو از او شوی عاری. **[321 ورچه بنْویسی نشانش می کنی]** اگرچه آن حکمت را بنویسی و نشان او می کنی، **[ورچه می لافی بیانش می کنی]** اگرچه لاف می زنی، بیان حکمت می کنی، **[322 او ز تو رُو در کَشد ای پُر ستیز]** و از تو مستتر شود ای معاند. **[بندها را بگْسلد وز تو گریز]** حکایت: دانشمندی در مجلس شیخ[654] ابو اسحق شهریار بود. چون مجلس به آخر رسید، آن دانشمند

---

[648] را S : - K

[649] جز S : غیر K

[650] خاک‌آلود گشت S : خاک‌آلوده شد K

[651] پیش S : به سر K

[652] به S : + گوش K

[653] باشند S : باشد K

[654] شیخ S : - K

بیامد و در دست و پای او افتاد و گفت: در مجلس تو بر خاطرم بگذشت که من علم را بیشتر از این خوانده‌ام. چرا علم این کس و عزّتش از من بیشتر است و شیخ را همه‌جا قبول و مالهاست؟ تو در حال چشم بر قندیل افکندی و گفتی آب **(30a)** و روغن با یکدیگر تفاخر می کنند. آب گفت: من از تو عزیزترم. تو چرا بر سر می نشینی؟ روغن گفت: برای آنکه من رنجها دیده‌ام. تو ندیده‌ای از کشتن و درویدن و کوفتن و فشردن و با این همه در نفس خویش می سوزم و مردمان را روشنایی می دهم. بدین سبب بالای توام. **[323 ور نخوانی و ببیند سوزِ تو]** اگر تو[655] علم نخوانی امّا خدا چون بیند حرارت تو، **[علم باشد مرغِ دست‌آموزِ تو]** از تو وحشت نمی گیرد[656]. حکایت: ابو عبد الله که[657] مشتهر است به[658] بابویه گفته‌اند که وی بود که گفت أَمْسَیْتُ کُرْدِیًّا، أَصْبَحْتُ عَرَبِیًّا و قصّهٔ وی آن بود که وی یکی از کردان بود. روزی به بعضی[659] از مدارس شیراز در آمد. دید که طلبهٔ علم به درس و مباحثه مشغول‌اند. از ایشان سؤالی[660] کرد. همه خندیدند. گفت: من[661] می خواهم که از علوم شما چیزی بیاموزم. گفتند: اگر می خواهی که دانشمند شوی، امشب ریسمان از سقف خانهٔ خود بیاویز و پای خود را از آنجا محکم ببند و چندان‌که توانی بگوی[662] عصفره و کربره که ابواب علوم بر تو گشاده گردد و ندانست که با وی سخریّت و استهزا می کنند. برفت و همچنان کرد و به حسن نیّت و صدق یقین آنچه تلقین کرده بودند، همه شب تکرار می کرد در وقت سحر. حضرت حق سبحانه و تعالی بر دل وی ابواب علوم لدنّی بگشاد و سینهٔ وی به انوار قدس منشرح شد و عالم گشت که از هر مسئلهٔ غامض جواب گفتی و بر هر معاند و معارض غلبه کردی. **[324 او نپاید پیشِ هر بی‌اوستا[663]]** علم قرار نگیرد پیش هر بی‌مرشد و معلّم و[664] غیر عامل. **[همچو طاووسی به خانهٔ روستا[665]]** یعنی علم و

---

[655] تو S : - K

[656] نمی گیرد S : نگیرد K

[657] که S : - K

[658] به S : - K

[659] به بعضی S : - K

[660] سؤالی S : سؤال K

[661] من S : - K

[662] بگوی S : بگو K

[663] بی‌اوستا Sİ : نااوستا K

[664] و S : - K

[665] همچو طاووسی به خانهٔ روستا Sİ : همچو باز شه به پیش روستا K

حکمت بازی است که به تعهّد هر روستایی آموخته نشود. لاجرم خدمت مولانا این حکایت را به این تقریب می آورد. **[یافتن پادشاه باز را به خانهٔ کمپیرزن]** بازی جلوه‌سازی بلندپروازی سعادت از ساعد شاه[666] اندوخته، مدّتی دیده[667] از دیدار غیر شهریار دوخته، در شکارگاه قدس جولان آموخته را[668] ناگاه قضای اله دام راه شد و از حضرت شاه در شکارگاه دور افتاد و روی به خانهٔ کمپیری نهاد که از بهر تتماج[669] اولاد آرد می بیخت. چون کمپیر شاه‌باز را دید، به صد جان و دل در او آویخت و چون جهّال لئام و مرشدان ناتمام شفقتها جاهلانه[670] آغاز نهاد. **[325 نی چنان بازی است کو از شه گریخت]** یعنی علم نه آن بازی است که از شاه گریزد و به دست نااهلان افتد. در بعض نسخ: **[دین نه آن بازی است کو از شه گریخت]** و در بعض نسخ: **[علم بازی نیست کو از شه گریخت]**. **[سویِ آن کمپیر کو می آرد بیخت]** ماضی است از بیختن و لفظ آرد به ترکی اون. چون علم و دین آن باز نیست که به نااهلان رسد **(30b)** و در آن قرار گیرد، پس ترا لازم است که تحصیل اهلیّت کنی تا علم و دین را محل شوی. **[326 تا که تُتماجی پزد اولاد را]** یعنی آن کمپیر آرد را از برای این می بیخت تا که تتماج پزد فرزندان را. **[دید آن بازِ خوشِ خوش‌زاد را]** آن کمپیر آن باز لطیف را دید و چون آن کمپیر اهل باز نبود، آن را گرفت و پس از آن همچو جهّال لئام و مرشدان ناتمام تربیت جاهلانه آغاز کرد[671]. **[327 پایَکش بست و پرش کوتاه کرد]** پای باز را بست و پرش را برید. **[ناخنش بیْرید و قوتش کاه کرد]** همچو پرش ناخنش ببرید و پیش او کاه نهاد و آن کمپیر[672] همی پنداشت[673] باز همچون گاو کاه می خورد. **[328 گفت نااهلان نکردندت به ساز]** آن کمپیر گفت: نااهلان ترا مزین نساختند. **[پَر فزود از حدّ و ناخن شد دراز]** پس بریدن پر و ناخن لازم بود که من کردم. **[329 دستِ هر نااهل بیمارت کند]** از آن جهت که تیمارت نمی دانند.

---

[666] شاه S : شه K

[667] دیده S : - K

[668] را S : - K

[669] تتماج S : - K

[670] شفقتها جاهلانه S : شفقتهاء جاهلان را K

[671] و پس از آن همچو جهّال لئام و مرشدان ناتمام تربیت جاهلانه آغاز کرد S : - K

[672] و آن کمپیر S : - K

[673] پنداشت S : + که K

[سویِ مادر آ که تیمارت کند] که این مادر اهل باز است. چون خدمت مولانا سخن پیرهزن را حکایت کرد، پس از این به یک حصّه اشارت می کند. باز حکایت را بیان کند. **[330 مِهرِ جاهل را چنین دان ای رفیق]** محبّت جاهل را همچو کار آن کمپیر بدان ای همراه. **[ز آنکه دایم کژ رو است او در طریق]** در بعض نسخ: **[کژ رود جاهل همیشه در طریق]** و در بعض نسخ این بیت واقع است: **[331 جاهل ار با تو نماید همدلی]** و اتّحاد، **[عاقبت زحمت زند از جاهلی]** به قصد نیکی بدی رساند. **[332 روزِ شه در جست و جو بیگاه شد]** روز آن پادشاه در طلب باز بی‌وقت گشت. هدایت حضرت خدا در طلب عاصی بود تا که آن عاصی پیر شد و وقت او دیر شد. **[سویِ آن کمپیر و آن خرگاه شد]** آن پادشاه به جانب آن کمپیر و خرگاهش رفت. هدایت باری بندهٔ عاصی را در گرفتاری دنیا و تعلّق ماسوی یافت. **[333 دید ناگه باز را در دود و گَرد]** ناگاه باز را در دود کبود و گردآلود[674] شده دید. هدایت حضرت حق بنده را در ظلمت معصیت و کدورت سیه یافت. **[شه بر او بگْریست زار و نوحه کرد]** شاه بر وی بگریست و زاری کرد. هم می گفت: ای باز بی‌وفا که از شکارگاه صدق و صفا جدا گشته‌ای و ناخن و منقار از دست[675] و رو[676] به خاک و خون آغشته‌ای و از ساعد شاه یاد نیاورده‌ای و به نداء اِرْجِعِي التفات نکرده‌ای و به سوی مرده مرغی که به حکم **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** مرده بود و[677] خود را بی‌اختیار به دست شاه سپرده و به حکم **بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَنْطِقُ** حرکات و سکنات او عین شئون **(31a)** ساعد[678] شاه گشته و شاه جنبانیدن آن مرغ مرده را واسطهٔ وصول تو به حضرت خویش ساخته، هم باز نگشته و به حال وصلت نپرداخته، قول **لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ** نشنیده و بهشت عدن را بهشته و در دوزخ دار القرار گزیده. **قطعه:** ترک ریاض و طرف چمن از تو طرفه بود - وین طرفه‌تر که سایهٔ طرفا گزیده‌ای * معنی گذاشته بی صورت گرفته‌ای - یاقوت را[679] فروخته مینا خریده‌ای * طاووس را گذاشته

---

[674] گردآلود S : گردآلوده K

[675] دست S : + داده‌ای K

[676] رو S : - K

[677] و S : - K

[678] ساعد S : - K

[679] را S : - K

در مرغزار خلد - بهر شکار جغد[680] به صحرا دویده‌ای. **[334 گفت هرچند این جزایِ کارِ توست]** پادشاه باز را گفت: این جزای کار توست ای بندهٔ عاصی. این گرفتاری در معاصی و تضییع عمر، جست و جوی هر خبیث و خسیس جزای[681] عمل توست. **[که نباشی در وفایِ ما درست]** که به حکم **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ** و به موجب **أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ** و به حسب **لَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ** یاد عهد ما نکنی و به جای وفا جفا نمایی و یاد فردا نکنی که[682] از نزد ما بگریزی. ما خود در سورهٔ حشر فرموده بودیم: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ**. پس کسی از حضرت خدای تعالی گریزد و پیرهزن دنیا[683] مبتلا شود و خدای تعالی او را به سرای آخرت و جنّت بخواند امّا او به راه دوزخ رود، سزای این عتاب است. **[335 چون کنی از خُلد در دوزخ فرار]** چرا[684] از جنّت به جهنّم می گریزی و از نزد خدا به نزد پیرهزن دنیا می روی. **[غافل از لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ نار]** غافلی از مضمون آیت سورهٔ مذکوره که **لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ**. حال اصحاب النار[685] و احوال ابرار را ما بیان کرده بودیم. **إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَآبًا لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا** تا به قول خدا **جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا**. حصّهٔ قصّه به تفصیل آن است که مراد از شاه حضرت خداست و از باز روح انسانی که آن را از دست خود که عبارت از عالم قدس است، به شکار طاعت و صید عبادت فرستاده است. امّا به حکم **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً**[686] و به موجب **وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ** باز به سرای خود که بهشت است، می خواند و مراد از کمپیر دنیاست و از خرگاه او فلک و از کاه و تتماج غدای روح حیوانی و آرزوی جسمانی و مراد از پر و ناخن قوّت ابدانیّه و آلات جسمانیّه است و سرمایهٔ

---

[680] جغد S : جور K

[681] جزای S : - K

[682] که S : - K

[683] دنیا S : + را K

[684] چرا S : - K

[685] النار S : نار K

[686] مَرْضِيَّةً S : + فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي K

عمر و آلات اوقات است که زن دنیا به قید و بند **(31b)** ماسوی اینها را افنا می کند. چون روح انسانی گرفتار دنیا شد، قوّتها و آلات را ضایع کرد و هدایت حضرت خدا در طلب او بود و آن را از روی قلب و الهام عتاب کرد. **[336 این سزایِ آنکه از شاهِ خبیر]** این حال سزای آن کس است که به حکم **إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ** از شاه باخبر[687] یعنی از حضرت خدا **[خیره بگْریزد به خانهٔ گنده‌پیر]** به[688] خیرگی بگریزد به خانهٔ گنده‌پیر. **[337 باز می مالید پر بر دستِ شاه]** آن باز بیچاره از این گناه می نالید[689]. از شرم پرش را بر دست شاه می مالید. **[بی‌زبان می گفت من کردم گناه]** و به زبان حال[690]، بی‌واسطهٔ قیل و قال گفت: گناه را من کردم[691]. چون بندهٔ عاصی را از هدایت حضرت خدا و الهام مولی چنین عتاب آمد و[692] آن را انتباهی پیدا شد[693]، توبه و استغفار کند و گوید[694]: **شعر:** إِلٰهِي عَبْدُكَ الْعَاصِي أَتَاكَ - وَجَاءَكَ خَائِفاً يَرْجُو لِقَاكَ * وَإِنْ يَكُ يَا مُهَيْمِنْ قَدْ عَصَاكَ - وَلَمْ يَسْجُدْ لِمَعْبُودٍ سِوَاكَ. **بیت:** بر در آمد بندهٔ بگریخته - آب‌روی خود به عصیان ریخته. **[338 پس کجا زارد کجا نالد لئیم]** پس کجا زار و ناله[695]گرا تضرّع و نیاز کند بندهٔ لئیم و عبد عاصی **[گر تو نپْذیری به‌جز نیک ای کریم]** اگر تو قبول نکنی غیر مرد صالح را ای ربّ کریم. حکایت: شیخ منصور عمار گفته: اگر خدای تعالی از من سؤال کند که **يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ**، من گویم غَرَّنِي كَرَمُكَ. در معالم التّنزیل آورده که اهل اشارت می گویند: ایراد اسم کریم در این محل از همهٔ اسما گوییا به جهت تلقین است بنده را تا گوید فریفته شدم به کریمی تو. **مثنوی:** چون تو دادی مژدهٔ لَا تَقْنَطُوا - من چرا ترسم ز عصیان و عتو * چون تو هر اِشکسته را سازی درست - پس خطاها بر امیدِ عفو توست. و لهذا حضرت مولانا می فرماید: **[339 لطفِ شه جان را جنایت‌جو کند]** که گفته بودی: **سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي وَ اَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ**. لاجرم ای ارحم الراحمین و اکرم

---

[687] باخیرS : خبیر K

[688] به S : با K

[689] نالید S : + و K

[690] حال S : + و K

[691] گناه را من کردم S : من گناه کردم K

[692] و S : که K

[693] شد S : شود K

[694] و گوید S : - K

[695] زار و ناله S : تضرع و نیاز K

الاکرمین بر کرم تو اعتماد کرده‌ایم. از آن جهت عاصی شدیم. حکایت: یحیی بن اکثم را پس از مرگ او در خواب دیدند. گفتند: خدای تعالی با تو چه کرد؟ گفت: حضرت خدا روح مرا عتاب و خطاب کرد که ای شیخ السوء[696]، چه کردی و مرا چه آوردی؟ از هیبت حق خوف بر من غالب گشت. امّا خود را جمع کردم و گفتم: خداوندا، مرا روایت رسید از عبد الرّزاق و او روایت می کرد از معمر و معمر روایت می کند از زهری و زهری روایت می کند از اَنَسْ و انس روایت می کند از رسول الله صلی الله علیه و سلم و رسول الله صلی الله علیه و سلم روایت می کند از تو که فرموده‌ای: **اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي**. و گمان من آن بود[697] تو مرا رحمت کنی. حضرت خدا فرمود که عبد الرّزاق و معمر **(32a)** و زهری و انس و پیغامبر راست می گویند که من گفته‌ام نزد گمان بنده‌ام و گمان تو این بود که من ترا بیامرزم. پس ترا آمرزیدم[698]. **[زآنکه شه هر زشت را نیکو کند]** به حکم[699] **فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ** باز حضرت مولانا تنبیه می کند که بنده را نمی شاید که به اعتماد کرم معصیت را اقدام نماید[700] و هرچند عبادتش بسیار باشد، مغرور نشود. بلکه به حکم وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ دایما در بیم باشد. **[340 رَو مکن زشتی که نیکیهایِ ما]** مرهون است. **[زشت آمد پیشِ آن زیبایِ ما]** یعنی اگرچه لطف شه[701] جان را جنایت‌جو سازد امّا از قول رسول الله علیه السلام این را نیز بشنو که[702] **حَسَنَاتُ الْاَبْرارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ**. پس[703] زشتی مکن که نیکیهای ما یعنی طاعات ما زشت می آید در نزد حضرت خدا که شایستهٔ حضرت او نیست. هر طاعت که ما کنیم از قصور و ریا خالی نیست. امّا ای که عبادت بسیار کردی و استجابت دعای خود را دیدی و به تقرّب[704] خود مغرور شدی، **[341 خدمتِ خود را سزا پنداشتی]** طاعت را لایق حضرت باری جلّ جلاله پنداشتی. **[تو لوایِ جُرم از آن افراشتی]** و مغرور گشتی. **[342 چون ترا ذکر و دعا دستور**

---

[696] السوء S : الشیوخ K

[697] بود S : + که K

[698] آمرزیدم S : بیامرزیدم K

[699] به حکم S : - K

[700] نماید K : نمایند S

[701] شه KS : حق İ

[702] که S : - Kİ

[703] پس Sİ : پیش از این K

[704] تقرّب S : تقریب K

شد] ذکر خدا می کنی و برای حاجت دعا می کنی. **[زآن دعا کردن دلت مغرور شد]** همچو بلعم بن باعورا. حکایت: ابو حفص یک روز با یاران به تفرّج بیرون رفته بود و ایشان را به توجّه حال خوش گشته بود. آهویی از سر کوهی فرود آمد و سر در کنار ابو حفص نهاد. ابو حفص تبانجه[705] به روی خود زدن گرفت و بانگ می کرد. آهو برفت. ابو حفص به جای خود باز آمد. مریدان سؤال کردند که چه افتاد؟ گفت: چون وقت ما خوش گشت، مرا به دل چنین آمد که کاشکی شکاری بودی که بریان کردمانی تا جمع ما امشب پراکنده نگشتی. راست که این اندیشه بر دلم بگذشت، آهو آمد. مریدان گفتند: یا شیخ، کسی را که با حق این حال باشد، این همه فریاد چرا کند؟ گفت: نمی دانید که مراد در کنار نهادن بیرون کردن است. اگر خدای تعالی[706] به فرعون نیکو خواستی، بر مراد وی نیل را روان نکردی[707]. **[343 هم‌سخن دیدی تو خود را با خدا]** که مناجات کنی به او در دعا و آن می شنود سخن ترا. لاجرم چون مصاحب شدی او را، **[ای بسا کو زین گمان افتد جدا]** از حضرت خدا همچو ابلیس و بلعم بن باعورا و برصیصا. **[344 گرچه شه با تو نشیند بر زمین]** و تنزّل و ملایمت کند به تو، **[خویشتن بشْناس و نیکوتر نشین]** یعنی اگرچه خدا از کمال کرم حجاب کبریا را بر دارد و ترا مستجاب الدعوه کند، تو مغرور مشو. بلکه به حکم **مَا هَلَكَ اِمْرَؤٌ عَرَفَ قَدْرَهُ** و به موجب **رَحِمَ اللهُ امْرَأً عَرَفَ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَعَدَّ طَوْرَهُ (32b)** حد خود را باید دانست و گفتن می شاید که أَنَا الْعَبْدُ الذَّلِيلُ وَ أَنْتَ الرَّبُّ الْجَلِيلُ. **[345 باز گفت ای شه پشیمان می شوم]** باز بیچاره گفت: ای پادشاه از کردهٔ خویش پشیمانم. پس بندهٔ مجرم را می باید که از گناهها پشیمان شود و توبه و استغفار کند. **[توبه کردم نو مسلمان می شوم]** و اگر پیش از این[708] کافر بودم، حالی مسلمانم و چون کسی به غرور عبادت و استجابت غافل شده باشد، آن را می باید که بگوید. **[346 آنکه تو مستش کنی و شیرگیر]** چون از جام الطاف خویش مست و شیرگیرم، تو کرده‌ای، معذورم دار. از آنکه کسی را که[709] تو مست و شیرگیر کنی، **[گر ز مستی کژ رود عذرش پذیر]** لاجرم اگر از مستی کژروی

---

[705] تبانجه S : بدانچه K

[706] تعالی S : - K

[707] بر مراد وی نیل را روان نکردی S : نیل مبارک بر مراد وی نکردی K

[708] از این S : - K

[709] که S : - K

کنم، عذرپذیرم تو باش. **[347 گرچه ناخن رفت چون باشی مرا]** تو که از آن من باشی، **[بر کَنَم من پرچمِ خورشید را]** و غالب شوم او را. یعنی اگرچه[710] قوّت و آلت رفت، امّا به حکم **جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ** و به موجب **مَنْ اَشَابَ شَيْبَةً فِي الْإِسْلَامِ فَقَدْ اسْتَحْيَى اللهُ تَعَالَى أَنْ يُعَذِّبَهُ** چون عنایت خود را رفیق می سازی، غالب شوم. حکایت: در کنار زبده مذکور است که[711] عبد الله بن مسعود را کنیزکی بود. چون عبد الله را فقر غالب گشت، کنیزک را گفت: فقیر گشتم. ضرورت اقتضا کرد که ترا بفروشم. موی سرت را شانه بزن و جامه بپوش تا ترا به بازار برم. آن کنیزک موی سر را شانه[712] بزد. در وی[713] موی چند بدید که سپید گشته. گفت: ای خواجه، در خدمت تو موی سیاه را سپید کردم. آخر مرا می فروشی؟ در این حال جبرائل علیه سلام رسول الله را صلی الله علیه و سلم آمد، وحی آورد[714] که عبد الله آن کنیزک را آزاد کند از آنکه موی را در خدمت او سپید کرد و من او را از خزانهٔ غیب مال می رسانم. **[348 ورچه پرّم رفت چون بنْوازیَم]** اگر قوّت و آلات و زمان عمر رفت، چون تو مرا بنوازی، **[چرخ بازی کم کند در بازیَم]** چرخ لعب خود را ناقص کند در لعب من که به سرعت می دوم[715] و ذرهٔ عنایت تو بس است[716] که مرا راه نماید. حکایت: در نقل است که داود بن هند بیمار شد. چون مرگش نزدیک شد، اهل و عیال او پیش او حاضر بودند. دیدندش[717] لرزه بر اندامش افتاد و مدهوش گشت. پس از زمانی رویش نیکو گشت و بخندید و[718] به خود آمد[719]. اهل و عیالش پرسیدند که اوّل چه حال بود و این چه حالت است؟ گفت: اوّل دیدم سقف خانه دو پاره شد و دیو سیاه بر من مسلّط گشت. از هیبت او بی‌خود گشتم. باز دیدم سقف خانه دو پاره شد. دو فرشتهٔ نیکوصورت بیامدند. یکی نزد سر[720] من نشست. دیگری

---

[710] اگرچه S : اگر K

[711] که S : - K

[712] بزن و جامه بپوش تا ترا به بازار برم آن کنیزک موی سر را شانه S : - K

[713] در وی S : و از K

[714] وحی آورد S : و می گفت K

[715] دوم S : روم K

[716] بس است S : - K

[717] دیدندش S : دیدند K

[718] و S : - K

[719] آمد S : - K

[720] نزد سر S : سوی K

نزد پایم نشست[721]. آنکه نزد سرم بود، دیگری را گفت: پایش را ببین. هیچ به سوی خیر رفته است؟ آن فرشته پای مرا بیفشرد و دست خود را بویید و گفت: از پای این بوی عبادت می آید که روزی **(33a)** این کس به مجلس علم رفته بود و استماع علم کرده. لاجرم این ملک دیو را گفت: برو ترا[722] اینجا کار نیست و باز آن فرشته را گفت: زمانی مدّت[723] عمرش مانده است. تو در آن دم جانش بستان. **[349 گر کمر بخشیم کُه را بر کَنَم]** اگر مرا کمر هدایت بدهی، کوه گناه را از جایش بر کنم. **[گر دهی کِلکی عَلَمها بشْکنم]** اگر مرا قلمی می دهی، علمها[724] را بشکنم. **رباعی:** ای اله من و الهِ همه - کرم توست عذرخواهِ همه * قطرهٔ ابر رحمت تو بس است - از پی شستن گناه همه. و انگاشتم که تن من در ناتوانی مرغ ابابیل است و خصم در قدرت و قوّت چون پیل. نه آخر به عون حکمت ابابیل راه چندان لشکر با پیل تواند بست؟ نه موسی به فرعون تو[725] به یک عصا چندان لشکر جرّار فرعون را هلاک بساخت؟ و نه هر رسولی یک‌تنه دل از پیکار چندین هزار اعادی پرداخت؟ و چون کار به احمد رسید و آفتاب جبین احمد از مطلع[726] اقبال سرمد دمید، بر سپاه آسمان نیز غالب گشت. خدمت مولانا این معانی را بیان می فرماید: **[350 آخر از پشّه نه کم باشد تنم]** تن من از پشّه کم نیست. **[ملکِ نمرودی بپَر برهم زنم]** همچو پشه‌ای نمرود را هلاک کنم و بر نفس و شیطان غالب شوم[727]. **[351 در ضعیفی تو مرا بابیل گیر]** تن مرا در ضعیفی و ناتوانی مرغ ابابیل فرض کن[728]. **[هر یکی خصمِ مرا چون پیل گیر]** خصم مرا در قدرت و قوّت چون پیل گیر. **[352 قدرِ حبّه افکنم بُندقِ حریق]** یعنی سنگ کمان کوره. **[بُندقم در فعل صد چون منجنیق]** بندق من در تأثیر صد چون منجنیق است. یعنی اصحاب فیل به قصد مکّه آمده بودند. خدا مرغ ابابیل را بر ایشان حواله کرد که **فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ**. همچنان **[353 گرچه سنگم هست مقدار نخود]**

---

[721] دیگری نزد پایم نشست S : - K

[722] ترا S : آن را K

[723] مدّت S : و مدتی K

[724] علمها S : علمهای دشمنان K

[725] تو S : - K

[726] مطلع S : - K

[727] شوم S : گشتم K

[728] کن S : کنی K

در جثّه، **[لیک در هیجا نه سر ماند نه خود]** لیک در جنگ نه سر ماند و نه سرپوش آهنین و همچنان **[354 موسی آمد در وَغا با یک عصاش]** موسی علیه السلام آمد در جنگ با یک عصا[729] به فرعون اما به فرعون[730] **[زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش]** آن موسی بزد[731] بر آن فرعون و بر شمشیرهای او. یعنی باز می گوید اگرچه گناه بسیار دارم امّا چون توفیق تو رفیق من باشد، به یک استغفار همه را محو می کنم و به حکم **اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ کَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ** از گناه بری شوم و حسنهٔ من به حکم **إِنَّ الحَسَنَاتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئَاتِ** سیئات مرا محو کند. **[355 هر رسولی یک‌تنه کآن در زدست]** یعنی هر رسولی تنها و فرد در زد[732]. **[بر همه آفاق تنها بر زدست]** بر همه آفاق تنها بر زد و جنگ کرد و غالب گشت. **[356 نوح چون شمشیر در خواهید از او]** نوح علیه السلام از بهر قتل قوم خویش چون تیغ بخواست از خدا، **[موجِ طوفان گشت از او شمشیرخو]** موج طوفان از وی شمشیرخو گشت و کار شمشیر کرد. چون نوبت به احمد رسید، به گوش جان او این خطاب آمد: **[357 احمدا خود کیست اسپاهِ زمین]** یعنی ای احمد، سپاه زمین کیست؟ تو بر سپاه[733] آسمان بزن. **(33b) [ماه بین بر چرخ و بشْکافش جبین]** پیشانیِ ماه را بشکاف و آن را دو پاره کن. **[358 تا بدانی[734] سعد و نحسِ بی‌خبر]** لفظ بی‌خبر صفت هر دو است به این معنی که هر دو بی‌خبرند از آنچه منجّمان به آن هر دو اسناد می کنند. یعنی تا هر دو بی‌خبر بداند که **[دَورِ توست این دَور نه دَورِ قمر]** زمان توست نه زمان قمر. **[359 دَورِ توست آید که موسی کلیم]** زمان توست. زیرا که موسی کلیم **[آرزو می بُرد زین دَورت مقیم]** که از امّت تو باشد. بعض ارباب تفسیر در آیت سورهٔ قصص **وَمَا کُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَیْنَا وَلَٰکِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ** آورده‌اند که در آخبار چنین آمده است که صد و چهارده بار موسی را ندا آمد تا موسی هر باری پنداشت که مگر حدیث امّت او می کند و متّبعان ملّت او را می ستاید. تا در آخر به سمع موسی رسید که تِلْکَ أُمَّةُ اَحْمَدَ. و حضرت الهی چون از فیض فضل

---

[729] عصا S : - K

[730] به فرعون S : - K

[731] بزد S : - K

[732] در زد S : رود K

[733] سپاه S : اسپاه K

[734] بدانی S : بداند Kİ

نامتناهی هر بار ثنای این امّت گفتی، موسی دعا کردی اَللَّهُمَّ اجْعَلْهَا مِنْ أُمَّتِي. ندا آمد که این امّت احمدند یا موسی. و امّت ترا چگونه فضیلت ایشان دست دهد که من امّت ترا امر کردم، سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا گفتند و هرچه امّت احمد را گویم، سَمِعْنَا وَ اَطَعْنَا گفتند. موسی علیه السلام گفت: اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أُمَّةِ أَحْمَدَ. تو ببین کدام شرفی باشد از آن بزرگ‌تر که پیغامبری چون موسی علیه السّلام آرزو کند که از امّت او باشد و رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: **تَمَنَّى اثْنَى عَشَرَ نَبِيًّا أَنْ يَكُونَ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ مُوسَى**. موسی را تخصیص بالذکر کرد از آنکه موسی فاضل‌ترین است. چنان‌که عایشه رضي الله عنها رسول الله صلی الله علیه و سلم را گفت: خدا در قرآن قصّهٔ موسی را بسیار ذکر کند. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ أَحَبَّ شَيْئاً أَكْثَرَ ذِكْرَهُ** و در حدیث دیگر وارد است: **أَنَا أَوَّلُ مَنْ يُفِيقُ ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ العَرْشِ ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ**. حکایت: آورده‌اند که موسی علیه السلام آرزو برد که امّت محمد را بیند. پس الله[735] تعالی فرمود: اکنون زمان محمّد را ظهور نیست. اگر خواهی، ترا آواز ایشان بشنوانم. پس خطاب کرد[736] که یا امّت محمّد. همه ارواح لَبَّيْكَ اَللَّهُمَّ لَبَّيْكَ جواب دادند. **[360 چونکه موسی رونقِ دَورِ تو دید]** در الواح. چنان‌که در اخبار صحیحه وارد است که موسی علیه السلام گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که هم شفاعت کننده‌اند هم مقبول الشفاعه. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند و موسی گفت: یا ربّ[737]، من در الواح می یابم امّتی که کفارت[738] گناههای ایشان پنج نماز است. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که اهل ضلال را قتل کنند حتّی **(34a)** دجّال را[739] قتل کنند. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ[740]، من در الواح می یابم امّتی که طهارت ایشان به آب و خاک است[741]. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان

---

[735] پس الله S : خدای K

[736] کرد S : آید K

[737] یا ربّ S : - K

[738] کفارت S : کفاره K

[739] حتّی دجّال را S : - K

[740] یا ربّ S : - K

[741] است S : - K

امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که صدقه را می ستانند و می خورند. دیگر امّتان به آتش می سوزندی. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که چون یکی از ایشان قصد حسنه کند، پیش از عمل کردن یک[742] حسنه نوشته گردد. اگر عمل کنند، ده[743] حسنه نوشته شود تا به هفتصد و بیشتر از او و چون یکی از ایشان قصد سیّئه کند، نوشته نشود و اگر عمل کنند، یک سیّئه نوشته گردد. آنان را امّت من کن. حضرت خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که از ایشان هفتاد هزار کس به بهشت در روند بی‌حساب. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که آنان خیر امّتهاست. امر معروف و نهی منکر کنند. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، من در الواح می یابم امّتی که[744] آخرند در دنیا، سابق‌اند در آخرت. آنان را امّت من کن. خدا گفت: آنان امّت محمدند. موسی گفت: یا ربّ، مرا از امّت محمّد کن. حضرت[745] خدا گفت: **يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا اتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ**. یعنی یا موسی من ترا اختیار کردم بر مردمان به رسالات خود، به سخن خود. بگیر آنچه ترا دادم و از شاکران شو. پس موسی علیه السلام راضی شد. چون موسی رونق دور رسول ما را بدید، **[کاندرو صبحِ تجلّی می دمید]** که[746] در دور تو[747] صبح تجلّی پیدا می شد، **[361 گفت یا رب آن چه دَورِ رحمت است]** که عجب حالت دارد. **[آن[748] گذشت از رحمت آنجا رؤیت است]** از حدّ رحمت گذشت. آنجا رؤیت و تجلّی است که امّت محمّد در دنیا به چشم دل خدا را مشاهده کنند. میان محمد صلی الله علیه و سلم و موسی علیه السلام تفاوت فاحش است. در قصص انبیا آورده که معراج موسی بر طور

---

[742] یک S : یکی K

[743] ده S : - K

[744] که S : - K

[745] حضرت S : - K

[746] که S : - K

[747] دور تو S : درون او K

[748] آن Sİ : این K

بود. معراج محمد صلی الله علیه و سلم بر بساط نور بود و موسی بیامد[749]، محمد را ببردند. موسی را گفت: خاموش باش تا من بگویم. **فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى**. محمد را گفت[750]: خاموشم تا تو گویی. **آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ**[751]. موسی بر قوم خود خصمی کرد و جدایی خواست. **فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ**. محمد را شفاعت کرد و پیوستگی خواست. **وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا** و موسی قوم خود را فاسق خواند. محمد امّت[752] را مؤمن خواند[753]. **وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ** الآیه. موسی شریعت گران آورد. **فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ**. محمد امّت خود را شریعت سبک آورد. **رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ** الآیه. موسی خواست، **(34b)** نیافت. **لَنْ تَرَانِي**. محمد ناخواست، بیافت. **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ**. لاجرم مشاهده عطیّهٔ خاص است. پس از این[754] از شوق گفت: **[362 غوطه ده موسیِ خود را در بِحار]** موسی علیه السلام تضرّع کرد به خدا و گفت:مرا در زیر دریا ببر. پس[755] از زمان بسیار **[از میانِ دورهٔ احمد بر آر]** از میان زمان و[756] قوم محمد بر آر. چون زاری از حد گذشت، بحر بخشایش به جوش آمد و موسی را این خطاب به گوش آمد: **[363 گفت یا موسی بدان بنْمودمت]** خدا گفت به موسی از آن جهت بنمودم ترا **[راهِ آن خلوت بدان بگْشودمت]** من راه به سرحدّ این اسرار از آنت نمودم و در این خلوت‌خانهٔ راز و نیاز[757] بر روی تو از آن بگشودم که با وجود دوری تو از آن دَور ترا از فضیلت آن طور محروم نسازیم. و لهذا می فرماید: **[364 تو از آن دُوری در این دَور ای کلیم]** تو از آن بعیدی در این دور ای موسی. **[پا بکش زیرا دراز است این گلیم]** و حکمت نمودن را بدان[758]. **[365 من کریمم نان نمایم بنده را]** و اِطماع می کنم. **[تا بگریاند طَمَع آن زنده را]** در لفظ زنده تنبیه است که آن کس که دل او مرده است، پند و حکمت

---

[749] بیامد S : + و K

[750] گفت S : گفته K

[751] رَبِّهِ S : + وَالْمُؤْمِنُونَ K

[752] امّت S : + خود K

[753] مؤمن خواند S : - K

[754] این S : + موسی علی السلام K

[755] پس S : تا K

[756] زمان و S : - K

[757] و نیاز SK : - İ

[758] بدان S : بر آن K

در او نمی گیرد. **شعر:** لَقَدْ أَسْمَعْتُ لَوْ نَادَيْتُ حَيًّا - وَلَكِنْ لَا حَيوَاةَ لِمَنْ أُنَادِي. لاجرم کسی که دل او زنده باشد، از موعظه در یابد و رجای بهشت و دیدار وی را بگریاند که تضرّع و زاری کند[759] و تضرّع و زاری او سبب رحمت و مغفرت من[760] باشد. چنان‌که **[366 بینی طفلی بمالد مادری]** طفلی که گرسنه خفته باشد، مادر بینی و گوش او را بمالد **[تا شود بیدار و وا جوید خوری]** تا بیدار شود و خوردنی جوید. من نیز ای کلیم، ترا بیدار کردم و احوال را به[761] تو نمودم تا در طلب و تضرّع باشی و رحمتم یابی. لاجرم ای امّت محمّد، این فضیلت را بدانید و شکر نعمت گذارید که پیغامبران خصوصا موسی علیه السلام آرزو کند که همچون باشد و خدا او را گوید تو از ایشان نمی شوی. امّا من فضیلت ایشان به تو نمودم تا تو آرزو کنی که از ایشان شوی و من به این آرزو ترا ثواب ایشان بدهم. امّا امت راست شدن می باید چنان‌که حکایت: سلطان العارفین ابو بایزید بسطامی گفت: آنچه روایت می کنند که[762] ابراهیم و موسی و عیسی علیهم السلام گفتند: خداوندا، ما را از امّت محمد گردان. گمان بردند که آرزوی فضایح این مشتی ریاست‌جوی[763] کردند. کلّا و حاشا. بلکه ایشان در این امّت مردانی را دیدند که اقدامشان تحت الثری بود و سرهای ایشان از اعلی علّیین بر گذشته و ایشان در میان آن[764] گم شده. **[367 کو گرسنه خفته باشد بی‌خبر]** مادر طفل را بیدار کند که او گرسنه خفته باشد. **[وآن دو پستان می خَلَد زو مِهر دَر]** دو[765] پستان مادر می خلد از مهر شیر. لاجرم ما[766] هنوز پای طلب در صحرای عدم افشرده بودیم و از برای خواب غفلت سر بر بالین نیستی برده که خلش دو پستان فیض الٰهی که یکی فیض اقدس[767] است که معطی وجود و قابلیّات اوست و دوم فیض مقدّس که مفیض عاطفت به قدر استعداد[768] اوست، به حکم **كُنْتُ كَنْزًا**

---

[759] وی را بگریاند که تضرّع و زاری کند S : - K

[760] من S : او K

[761] به S : با K

[762] که S : - K

[763] ریاست‌جوی S : ریاست‌خوی K

[764] آن S : ایشان K

[765] دو Sİ : و K

[766] ما SK : - İ

[767] اقدس Sİ : اقدام K

[768] استعداد SK : استعدادات İ

(35a) مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ ما را بیدار ساخت و جان و تن ما را به شیر خلعت ارواح و تصویر صور اشباح پرورش داد که **لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ. ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ**. اَیْ خَلَقْنَا الرُّوحَ ثُمَّ اَرْسَلْنَاهُ[769] إِلَى الْبَدَنِ و همچنین به عالم شهود و زندان قیود وجود آمدیم. هنوز خواب‌آلوده بودیم که خلش پستانهای رحمت و رأفت یا گوییم پستانهای بشیری و نذیری حضرت رسالت ما را در خواب نگذاشت و آرزوی مهربانی **إِنَّمَا أَنَا رَحْمَةٌ مُهْدَاةٌ إِلَى أُمَّةٍ مَهْدِيَّةٍ وَ كُنْتُ رَحْمَةً مَخْفِيَّةً فَانْبَعَثْتُ إِلَى أُمَّةٍ مَهْدِيَّةٍ** همّت بر تربیت ما گماشت و از بشیری و نذیری به شیر بشارت و انذار ما را برخوردار ساخت و هر کراماتی که[770] مطلوب جانهای ماست، بنمود تا طمع در[771] حصول آن بستیم و ضدّیت ظاهری[772] شکست تا به فرّ عون او بتهای نفس و هوا شکستیم و به استخلاص سر ما از سجدهٔ اصنام و سرّ ما از سجدهٔ اتباع هوا و ارتکاب آثام باز داشت و از برای امیدواری طالبان مزید علم **لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ** بر فراشت[773]. چنان‌که بدین معانی اشارت می فرماید: **[368 كُنْتُ كَنْزاً رَحْمَةً مَخْفِيَّةً]** من خزینهٔ رحمت بودم پوشیده. **[فَابْتَعَثْتُ أُمَّةً مَهْدِيَّةً]** فرستاده شدم امّتی را که راه راست رونده است. در این تنبیه است که کودک وقتی که گرسنه خفته باشد، نااهلان او را در حضور و استراحت پندارند. بیدار شدنش را روا ندارند. امّا مادر که بیدار شدن و گریه کردن کودک را بهتر است، لاجرم بیدار کند و گریاند، او را شیر بدهد. همچنان بنده که[774] در خواب غفلت و در عیش و استراحت باشد، اگرچه ظاهرا در عشرت است امّا از شیر رحمت محروم است. لاجرم او را حضرت خدا به سبب محنتی و یا به تذکیر مغفرتی از خواب غفلت بیدار کند و آن را گریاند تا او را شیر رحمت بدهد. **[369 هر کراماتی که می جویی[775] به جان]** هر نیکی که طلب می[776] کنی به کمال رغبت، سبب او را **[او نمودت تا طَمَع کردی در آن[777]]** تا طمع در[778]

---

[769] اَرْسَلْنَاهُ Sİ : - K

[770] که S : - K

[771] در S : آن K

[772] ظاهری S : + سد K

[773] فراشت S : افراشت K

[774] که S : - K

[775] جویی Sİ : خواهی K

[776] می S : او K

[777] در آن Sİ : بدان K

حصول آن بستی. پس کسی که طلب خیرات و عبادات کند، سبب او آن است که خدا آن را عطای[779] فضیلت کردن می خواهد. لاجرم او را طلب دهد امّا طلب را به فعل آوردن و در طلب اهتمام نمودن کسب بنده است. چون کسی مباشرت اسباب کند و سعی در اکتساب نماید، به حکم **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ** حضرت خدا ازدیاد توفیق کند[780]. لاجرم به اسلام صوری اکتفا نمی باید کرد، بلکه به کسب او کوشش نمودن می باید و لهذا می فرماید: **[370 چند بت بشْکست احمد در جهان]** و جنگها کرد با بدان **[تا که یا رب گوی گشتند اُمَّتان]** و مسلمان شدند. **[371 گر نبودی کوششِ احمد تو هم]** مرهون است. **[می پرستیدی چو اجدادت صنم]** همچو اجدادت صنم‌پرست بودی که پس از اولاد آدم هیچ امّتی **(35b)** و بشری و پسری نیست که در اجداد او کافر نباشد. **[372 این سرت وا رَست از سجدهٔ بتان]** و اصنام **[تا بدانی حقِّ او بر امّتان]** پس می باید که حق[781] رسول الله را صلی الله علیه و سلم بدانی بر آحاد امّت و شکر گویی بر این نعمت. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **أُمَّتِي مَنْ تَمَسَّكَ بِسُنَّتِي** و باز فرمود: **مَنْ أَحَبَّ سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ**. **[373 گر بگویی شُکرِ این رَستن بگو]** که نعمت بزرگ است. **[کز بتِ باطن همی[782] بزْهاند او]** که از بت باطن نیز خلاص کند ترا آن احمد علیه الصلوة والسلام یا آن شکر. **[374 مر سرت را چون رهانید از بتان]** آن احمد چون سرت را از بتهای ظاهر خلاص کرد، **[هم بدان قوّت تو دل را وا رهان]** از بت باطن دلت را تو خلاص کن. ولیکن سر از شکر دین تافتن از جهت میراث یافتن است. در این تنبیه است که رسول الله صلی الله علیه و سلم جنگ کرد با کافران تا اجداد تو اهل اسلام شدند و اسلام را تو میراث یافتی. لاجرم بر تو لازم است که با لشکر نفس و شیطان جنگ سازی. همچون ظاهرت باطنت را مسلمان کنی. امّا عجب است که قدر مسلمانی را نمی دانی از آنکه میراث و مفت یافتی. **[375 سر ز شُکرِ دین از آن برتافتی]** که شکر دین نمی کنی **[کز پدر میراث مُفتَش یافتی] مصراع:** به زر نخریده‌ای دین را

---

[778] در S : آن K

[779] عطای S : - K

[780] کند S : بدهد K

[781] حق S : - K

[782] همی SK : همت İ

از آن قدرش نمی دانی. **[376 مردِ میراثی چه داند[783] قدرِ مال]** که مفت یافته است. **[رُستمی جان کَنْد و مجّان یافت زال]** یعنی قضیّه این است که رستم بن زال که پدر است[784] در فتح ممالک جان کند و ارث مملکت[785] همچو پیره‌زن مفت یافت. خدمت مولانا چون برخی معارف فرمود، باز به کلام خدا با موسی عودت نمود. **[377 چون بگریانم بجوشد رحمتم]** یعنی چون نمودن کرامات علامات دادن است و گریه بر عاشقی گماشتن باب خنده بر روی او گشادن است، پس حضرت خدا می گوید چون بنده را گریان کنم، رحمتم جوش می کند. **[آن خروشنده بنوشد نعمتم]** آن خروش کننده[786] می خورد نعمت مرا[787]. **[378 گر نخواهم داد خود ننْمایمش]** اگر دادن نمی خواهم، به خروش[788] و زاری نمی آرم. **[چونش کردم بسته دل بگْشایمش]** چون کارش بسته کردم، دلش بگشایم. **[379 رحمتم موقوفِ آن خوش گریه‌هاست]** چنان‌که در این حکایت آینده معلوم می شود. **[چون گریست از بحرِ رحمت موج خاست]** پس کسی که به[789] سبب مصیبتی و به یاد معصیتی گریه کند، دریای رحمت الهی به جوش آید. **[حلوا خریدنِ شیخ احمدِ خَضْرویه جهتِ غریمان[790] به الهامِ حق تعالیٰ]** شیخ احمد خضرویه بلخی است[791] از معتباران مشایخ خراسان بود و از کاملان طریقت بود و از مشهوران فتوّت و از سلاطین ولایت و از مقبولان جملهٔ فرقت. و در ریاضات و کرامات مشهور بود و در کلمات عالی مذکور. و صاحب تصنیف بود و هزار مرید داشت که هر هزار بر[792] آب می رفتند و در هوا می پریدند و در ابتدا مرید حاتم اصم بود و به ابو تراب صحبت داشته بود و بو حفص را **(36a)** پرسیدند که از طبقه کرا دیدی؟ گفت: هیچ کس ندیدم بلندهمّت‌تر و صادق‌احوال‌تر از احمد خضرویه و هم بو حفص گفت: اگر احمد[793] نبودی، فتوّت و

---

[783] چه داند Sİ : نداند K

[784] پدر است S : پدرش K

[785] مملکت S : ممالک K

[786] کننده S : کند K

[787] مرا S : را K

[788] به خروش Kİ : نخروش S

[789] به S : - K

[790] غریمان Sİ : + را K

[791] بلخی است S : - K

[792] بر S : در K

[793] احمد S : + خضرویه K

مروّت پیدا نگشتی. و در بلخ متوفّی شد سال دویست و چهل از هجرت[794]. **[380 بود شیخی دایما او وامدار]** شیخی بود. دایم آن شیخ مدیون بود. **[از جوامردی که بود آن نامدار]** از سخا و کرم مشهور عالم بود. **[381 ده هزاران وام کردی از مِهان]** مالهای فراوان وام کردی از بزرگان. **[خرج کردی بر فقیرانِ جهان]** و تصدّق کردی بر ایشان. **[382 هم به وام او خانقاهی ساخته]** به وام یک خانقاه بنیاد کرده. **[جان و مال و خانقه در باخته]** و بذل کرده. **[383 وامِ او را حق ز هر جا می گزارد]** و ادا می کرد. **[کرد حق بهرِ خلیل از ریگ آرد]** یعنی چنان‌که از برای ابراهیم علیه السّلام حضرت کریم از ریگ آرد کرده بود که در زمان نمرود قحط[795] شد و خلق از او طعام می خواستند و آن را سجده می کردند. هرکه سجده می کرد، آن را طعام می داد. ابراهیم پیش او رفت تا طعام بخرد. امّا آن را سجده نکرد. چون سجده نکرد، نمرود آن[796] را طعام نداد و ابراهیم[797] از او رجوع کرد. جوالها را به ریگ پر کرد تا به نزد اهلش تهی نرود. چون آمد، برای استراحت خواب کرد. زنش برخاست، جوال[798] را بگشاد. آرد نیک بیافت. از او طعام پزید، پیش[799] آورد. ابراهیم پرسید که این را از کجا یافتی؟ گفت: از آن آرد پزیدم که آورده بودی. ابراهیم بدانست که خدای تعالی احسان کرده است، شکر گذارد. و در روایت دیگر وارد است که ابراهیم چون همه گندم و آرد خود را[800] بر فقیران تصدّق کرد و نزد او چیزی نماند، او را دوستی بود در مصر، خادمی را با اشتران[801] و جوالها پیش آن دوست فرستاد تا به طریق قرض آرد آرد. آن دوستش گفت: اگر از[802] بهر خود خواستی، دادمی. امّا از برای دیگران می خواهد و من نیز از قحط می ترسم. آخر خادم بی‌آرد رجوع کرد و[803] از مردمان شرم کرد. جوالها را به ریگ پر کرد. باقی قصّه همان است که شنیدی. **[384 گفت پیغمبر که در**

---

[794] هجرت S : + نبویه K

[795] قحط Sİ : + عظیم K

[796] آن SK : او İ

[797] پیش او رفت تا طعام بخرد. امّا آن را سجده نکرد. چون سجده نکرد، نمرود آن را طعام نداد و ابراهیم Sİ : - K

[798] جوال SK : جوالها İ

[799] پیش Sİ : + او K

[800] و آرد خود را SK : آورد İ

[801] اشتران Sİ : شتران K

[802] از Sİ : - K

[803] و Sİ : - K

بازارها] یعنی حضرت الهی جزای احسان را احسان داشته است و ممسکان را تلف گماشته. چنان‌که در حدیث آمده است که هر بامداد بر سر بازارها **[دو فرشته می کند ایذر دعا]** دو ملک می کند دایم همچنین دعا **[385 کای خدا تو مُنفِقان را دِه خلف]** حدیث این است: **اَللّٰهُمَّ اَعْطِ کُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفاً وَ اَعْطِ کُلَّ مُمْسِکٍ تَلَفاً. [وی خدا تو مُمسِکان را دِه تلف]** چون منفقان را خدا عوض دهد[804]، اگر مال انفاق کند، مال دهد که از او نعم البدل باشد. اگر غیر مال باشد، از آن بهتر دهد. **[386 خاصه آن مُنفِق که جان انفاق کرد]** یعنی چون انفاق مال را این قدر اعتبار است، ببین که از دل انفاق جان را چه حال است؟ **[حَلقِ خود قربانیِ خلّاق کرد]** گلوی خود را به خدا قربان کرد. **[387 حَلق پیش آورد اسمعیل‌وار]** آن **(36b)** منفق که گلویش آورد همچو اسمعیل. **[کارد بر حلقش نیارد کرد کار]** کارد[805] بر بریدن گلوی او قادر نشود. **[388 پس شهیدان زنده زین رویند خوش]** به موجب آیت سورهٔ بقره **وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ** و به حسب آیت سورهٔ آل عمران **وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ** شهیدان از این رو زنده‌اند. **[تو بدان قالب بِمَنْگر گبروَش]** تو[806] ظاهر را مبین همچون گبران. **[389 چون خلف دادستشان جانِ بقا]** خدا ایشان را جان بابقا خلف داد. **[جانِ ایمن از غم و رنج و شقا]** آن جان[807] داد که ایمن است از غم دنیا و رنج[808] و شقا و سوء خاتمه. چون خدمت مولانا در این مرتبه حصّهٔ قصّه را[809] بگفت، باز به قصّه رجوع کرد. **[390 شیخ وامی سالها این کار کرد]** آن[810] شیخ احمد وامدار[811] چند سال این کار کرد. **[می ستد می داد همچون پای‌مرد]** این آن کس را گویند که از بهر غیر گدایی[812] کند. **[391 تخمها می کاشت تا روزِ اجل]** تا آخر عمر **[تا بوَد روزِ اجل میرِ اجل]** تا شود روز مرگ میر اعظم که مقصود اصلی و

---

[804] چون منفقان را خدا عوض دهد S : - K

[805] کارد S : - K

[806] تو S : - K

[807] جان S : - K

[808] رنج S : - K

[809] را S : آن است که K

[810] آن S : - K

[811] وامدار S : وام K

[812] از بهر غیر گدایی S : کار از بهر غیر K

نتیجهٔ عمر آن است. حکایت: عزیزی می گفت: هیچ کس را حسرت نمی برم خواه گدا باشد، خواه پادشاه مگر کسی را[813] که با[814] ایمان مرده باشد و جان به سلامت برده و سلطان آخرت گشته. **[392 چون‌که عمرِ شیخ در آخر رسید]** یعنی وقت مردنش شد، **[در وجودِ خود نشانِ مرگ دید]** و در مرض موت افتاد، **[393 وامداران گِردِ او بنْشسته جمع]** گویا طلب مال کنند. **[شیخ بر خود خوش گدازان همچو شمع]** شیخ به حال خود در میان آن جمع گدازان بود چون شمع. یعنی در فانی شدن بود. **[394 وام‌داران گشته نومید و تُرُش]** وام‌داران از مال مأیوس شده بودند و ترش‌روی گشته. **[دردِ دلها یار شد با دردِ شُش]** به ترکی اویگن. در این تنبیه است که مالداران درد دل و[815] غم را از بهر مال کشند نه از بهر جان و رزّاقیِ حضرت خدای را و وهّابیِ او را نمی دانند. **[395 شیخ گفت این بدگمانان را نگر]** به اینان اشارت کرد در نفس خود. **[نیست حق را چار صد دینارِ زر]** استفهام انکاری است. مگر در آن زمان شیخ را چار صد دینار دین بود و اینان[816] در این حال بودند. اتّفاقا[817] در این زمان **[396 کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد]** که حلوا می فروشد. **[لافِ حلوا بر امیدِ دانگ زد]** حلوا را مدح می کرد تا بفروشد و دانگ حاصل کند. در این تنبیه است که اهل بازار و طالبان مال[818] دنیا به حکم **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ** از بهر اندک مایه چند بار مدح متاع کنند. یک بار از بهر حضرت حق[819] مدح و ثنا و تسبیح و دعا نمی کنند. چون شیخ بانگ کودک حلوایی[820] شنید، **[397 شیخ اشارت کرد خادم را به سر]** شیخ احمد خادم خویش را به سر خود اشارت کرد **[که برو آن جمله حلوا را بخر]** پس از خریدن حلوا را پیش غریمان آور **[398 تا غریمان چون‌که آن حلوا خورند]** تا وام‌داران آن حلوا را خورند، **(37a)** دهان ایشان شیرین گردد، **[یک زمانی تلخ در من ننْگرند]** تا یک‌زمان[821] در من با تلخی نظر نکنند. **[399 در زمان خادم برون**

---

[813] را S : - K

[814] با S : به K

[815] و S : - K

[816] و اینان S : - K

[817] اتّفاقا S : اتّفاق K

[818] مال S : - K

[819] حضرت حق S : خدا K

[820] حلوایی S : + را K

[821] تا یک‌زمان S : - K

شد سوی در] فی الحال خادم شیخ برون رفت به جانب باب. **[تا خرد او جمله حلوا ز آن پسر]** تا همه حلوا را از آن کودک حلوایی بخرد. در بعض نسخ: **[تا خرد او جمله حلوا را به زر]**. **[400 گفت او را کین همه حلوا به چند]** آن خادم شیخ گفت به آن کودکِ حلوافروش[822] جمله حلوا را به چند می فروشی؟ **[گفت کودک نیم دینار و اِدَند]** نام عدد مجهول است از سه تا به ده همچون بِضْعٌ در لغت عرب[823]. **[401 گفت نی از صوفیان افزون مجو]** خادم شیخ گفت: از صوفیان زیاده طلب مکن. **[نیم دینارت دهم دیگر مگو]** نیم دینار می دهم. دیگر مخواه. **[402 او طبق بنْهاد اندر پیشِ شیخ]** آن کودک حلوافروش طبق حلوا را پیش شیخ نهاد که بدین بها رضا داد. **[تو ببین اسرارِ سِرّ اندیشِ شیخ]** که[824] عاقبت کار چه خواهد شد. **[403 کرد اشارت با غریمان کین نوال]** و لقمه. **[نک تبرّک خوش خورید او[825] را حلال]** اینک تبرک است. خوش بخورید. شما را حلال. لاجرم غریمان حلوا را خوردند که در طبق چیزی نماند. **[404 چون طبق خالی شد آن کودک ستد]** و طبق را از میان برداشت. **[گفت دینارم بده ای پر خرد]** کودک حلوایی گفت: بهای حلوا را بده ای پیر پر عقل. در این تنبیه است[826] عاقل دنیا مال خواهد و عاقل آخرت اعمال خواهد. **[405 شیخ گفتا از کجا آرم درم]** و زر. **[وام دارم می روم سویِ عدم]** مدیونم. به جانب نیستی می روم. **[406 کودک از غم زد طبق را بر زمین]** و بگشت غمگین. **[ناله و گریه بر آورد و حنین]** و[827] فریاد می کرد. **[407 می گریست از غَبن کودک های های]** می‌گریست از فریفته شدن آن کودک های های. **[کای مرا بشْکسته بودی هر دو پای]** کاشکی پای من شکسته[828] بودی تا در اینجا نتوانستم آمدن[829]. **[408 کاشکی من گردِ گلخن گشتمی]** کاشکی من به کنار گلخن رفتمی. **[بر درِ این خانقه نگْذشتمی]** که بر باب این خانقاه نگذشتمی. **[409 صوفیانِ**

---

[822] حلوافروش S : + را K

[823] در لغت عرب Sİ : - K

[824] که S : - K

[825] او Sİ : این K

[826] است S : + که K

[827] و S : - K

[828] شکسته S : بشکسته K

[829] آمدن S : آمد K

طبل‌خوارِ لقمه‌جو] صوفیانِ مفت‌خور و لقمه‌جوینده[830] **[سگ‌دلان و همچو گربه روی‌شو]** که حریصان طعام‌اند همچو سگ و روی را می شویند همچو گربه. یعنی وضو سازند. در این تنبیه است که صوفی آن نیست که درون آن[831] سگ‌صفت باشد و بیرون او[832] با[833] اعمال آرسته بود. بلکه[834] می باید که درون و بیرون او موافق باشد. **[410 از غریوِ کودک آنجا خیر و شر]** از فریاد کودک در آنجا خیر و شر **[گرد آمد گشت بر کودک حَشَر]** جمع گشتند بر کودک لشکر. یعنی مردم بر وی انبوه و پر شدند. **[411 پیشِ شیخ آمد که ای شیخِ درشت]** آن[835] کودک حلوافروش پیش شیخ احمد آمد و گفت: ای شیخ بزرگ، **[تو یقین دان که مرا استاد کُشت]** بیت ثانی این را بیان می کند. **[412 گر روم من پیشِ او دست تهی]** و بی‌زر، **[او مرا بکْشد (37b) اجازت می‌دهی]** استفهام است. یعنی اگر من پیش استاد بی‌زر بروم، او مرا بکشد. تو این را جایز می بینی؟[836] تنبیه است که شیخ را نمی باید که مرید را از نظر خود بر وجهی دور سازد که عذاب و بلا را گرفتار شود. **[413 وآن غریمان هم به انکار و جحود]** عتاب را آغاز کرده[837]، **[رو به شیخ آورده کین باری چه بود]** روی به شیخ آوردند و گفتند که این ظلم باری چه بود؟ **[414 مالِ ما خوردی مَظالم می بَری]** مال ما خود خوردی. ظلمها می بری. **[از چه بود این ظلمِ دیگر بر سَری]** که این ظلم را سر بر می کنی. **[415 تا نمازِ دیگر آن کودک گریست]** تا وقت نمازِ عصر آن کودک حلوافروش می گریست. **[شیخ دیده بست و در وی ننْگریست]** و التفات نکرد. **[416 شیخ فارغ از جفا و از خلاف]** شیخ احمد فارغ از جفای خلق[838] و خلاف و[839] طعن ایشان **[در کشیده روی چون مه در لحاف]** لفظ روی یا با اضافت باشد به لفظ چون یا نباشد. **[417 با ازل خوش با اجل خوش**

---

[830] لقمه‌جوینده S : لقمه‌خواه K

[831] آن S : او K

[832] او S : آن K

[833] با S : به K

[834] بلکه S : + محابا K

[835] آن S : - K

[836] بینی S : + در این K

[837] کرده S : کردند K

[838] فارغ از جفای خلق S : از جفای خلق فارغ K

[839] و S : - K

شادکام] با ازل و با اجل خوش بود خندان. لاجرم کسی که با حضرت خدا صلح کرده باشد، از مرگ و رنج عزرائل غم نمی خورد. **[فارغ از تشنیع و[840] گفتِ خاص و عام]** از آن جهت که از طرف درون خوش‌حال بود و از جانان او را نظر بود. **[418 آنکه جان در[841] رویِ او خندد چو قند]** آن کس که جان و جانان در روی او خندد همچون شکر و حال او شیرین شود، **[از تُرُش‌رویِیِ خلقش چه گزند]** و ضرر. لاجرم مرد را می باید که[842] چنان زندگانی کند که چون بمیرد و به حضرت خدا می رود، چنان رود که مسافر غریب به وطن اصلی و نزد اقربا و اقوام رود که وی را تعظیم و اکرام کنند و بر سر و چشم او بوسه دهند و لهذا می فرماید: **[419 آنکه جان بوسه دهد بر چشمِ او]** آنکه جان او را مهربانی کند که بر سر و چشم او بوسه دهد، **[کی خورد غم از فلک وز خشمِ او]** یعنی غم نمی خورد از فلک و از غضب او. **[420 در شبِ مهتاب مَه را بر سِماک]** نام منزلی است از منازل قمر. **[از سگان و وعوعِ ایشان چه باک]** چنان‌که عصمت از این گرفته و فرموده: **بیت:** عصمت مکن اندیشه ز گفتار رقیبان - آواز سگان کم نکند رزق گدا را. **[421 سگ وظیفهٔ خود به جا می آورد]** و عَوعَو می کند. **[مَه وظیفهٔ خود به رخ می گسترد]** نور می دهد. لاجرم هرکس عملی که شایستهٔ اوست، به وجود می آرد و لهذا می فرماید: **[422 کارکِ خود می‌گزارَد هر کسی]** عمل خود را پیدا کند هرکس. **[آب نگْذارد صفا بهرِ خسی]** آب ترک نکند صفای خود را از بهر خار و خسی که بر روی آب افتد. **[423 خس خسانه می رود بر رویِ آب]** خواهد که کدر دهد. **[آب صافی می رود بی‌اضطراب]** از کار خس. **[424 مصطفی مَه می شکافد نیم‌شب]** شق قمر می[843] کرد در نصف اللیل. **[ژاژ می خاید ز کینه بُولَهَب]** او هرزه می گوید و این را سِحْر می گوید. **[425 آن مسیحا مرده زنده می کند]** عیسی علیه السلام **(38a)** میّت را احیا می کند. **[وآن جهود از خشم سبلت می‌کَنَد]** و مصیبت می کرد و این را سحر می گوید[844]. **[426 بانگِ سگ هرگز رسد در گوشِ ماه]** یعنی نمی رسد. **[خاصه ماهی کو بوَد خاصِ الٰه]** و مقبول درگاه.

---

[840] و İ : SK -

[841] در SK : بر İ

[842] که S : K -

[843] می S : K -

[844] و این را سحر می گوید S : K -

[427 مَی خورد شه بر لبِ جو تا سحر] اوّل این مصراع مرهون است به اوّل مصراع اخیر. **[در سماع از بانگِ چغزان بی‌خبر]** از غوغای غوکان فارغ که از غلبهٔ سماع چنگ به گوش او غوغای غوکان نمی رسد. لاجرم کافران و فاسقان انبیا و اولیا را طعن کنند. امّا گوش ایشان آن را نمی شنود. و چون خدمت مولانا در این مرتبه به حصّهٔ قصّه اشارت[845]، باز به قصّه عودت نمود که فرمود: **[428 هم شدی توزیعِ کودک دانگِ چند]** یعنی[846] گرچه محل آن بود که این غریمان دانگ چند جمع کنند و آن کودک را دهند یا یکی از اهل جمع کفایت مهم کودک ساختی امّا **[همّتِ شیخ آن سخا را کرد بند[847]]** همّتِ شیخ احمد برای اظهار حکمت الٰهیّه آن طریق را سد[848] کرد **[429 تا کسی ندْهد به کودک هیچ چیز]** تا حکمت خدا پیدا شود. **[قوّتِ پیران از این بیش است نیز]** و آثار همّت پیران طریقت از این زیاده است. لاجرم کودک در گریستن بود و غریمان در حیرت نشستن تا که **[430 شد نمازِ دیگر آمد خادمی]** وقت نماز عصر شد. اتفاق خدمتکاری در آمد از بیرون. **[یک طبق بر کف ز پیشِ حاتمی[849]]** آن خادم از نظر جوانمردی آمد. **[431 صاحبِ مالی و حالی پیشِ پیر]** که آن جوانمرد صاحب مال و صاحب حال بود. پیش آن شیخ احمد **[هدْیه بفْرستاد کز وی بُد خبیر]** به طریق تحفه فرستاد که از این حال خبیر بود. یعنی شخصی بود در آن شهر که هم غنی بود[850]، هم ولی بود. به کرامت وام شیخ را و بهای حلوا را دانست. آن مقدار چیز را به نظر شیخ فرستاد[851]. در این تنبیه است که مال و نعمت منافی ولایت نیست. **[432 چارصد دینار بر گوشهٔ طبق]** نهاده. **[نیم دینارِ[852] دگر اندر ورق]** نهان کرده. **[433 خادم آمد شیخ را اکرام کرد]** و تعظیم نمود. **[وآن طبق بنْهاد پیشِ شیخِ فرد]** طبق را پیش شیخ بی‌مانند نهاد. **[434 چون طبق‌پوش از طبق برداشت او]** چون غطا را از طبق بر گرفت آن شیخ یا آن خادم. در بعض نسخ:

---

[845] اشارت S : + کرد K

[846] یعنی S : - K

[847] کرد بند Sİ : بند کرد K

[848] سد S : بند K

[849] حاتمی Kİ : خاتمی S

[850] بود S : + و K

[851] فرستاد S : + و K

[852] دینار SK : دیناری İ

[چون طبق را از غطا وا کرد او]. **[خلق دیدند آن کرامت را از او]** از ان شیخ. **[435 آه و افغان از همه برخاست زود]** و غریمان غریو کردند. **[کای سرِ شیخان و شاهان این چه بود]** که[853] ای سر شیخان و سَروَرِ پادشاهان، این چه کار بود؟ **[436 این چه سِرّ[854] است این چه سلطانی است باز]** که نمودی. **[ای خداوندِ خداوندانِ راز]** و صاحب اسرار. **[437 ما ندانستیم ما را عفو کن]** که خطا کردیم. **[بس پراکنده که رفت از ما سخُن]** که سخنهای پریشان گفتیم و ما همچو آن کور[855] که در میان قنادیل عصا زند و قندیلها را بشکند، آنچنان کردیم. **(38b) [438 ما که کورانه عصاها می زنیم]** و به غفلت چنین کار کنیم. **[لاجرم قندیلها را بشْکنیم]** و نمی دانیم و نمی بینیم. **[439 ما چو کرّان ناشنوده یک خطاب]** ما همچون مردمان اصم یک خطاب نشنیده، **[هرزه گویان از قیاسِ خود جواب]** چنان‌که در دفتر اوّل قصّهٔ کر گذشت. **[440 ما ز موسی پند نگْرفتیم کو]** که آن موسی علیه السلام **[گشت از انکارِ خضری زردرو]** آن موسی از انکار خضر زردروی شده بود. ما را از حال موسی علیه السلام با خضر علیه السلام انتباه و تیقّظ نشد. این از ما عجب نیست که موسی علیه السلام **[441 با چنان چشمی که بالا می شتافت]** چون به بالا نظر کردی، **[نورِ چشمش آسمان را می شکافت]** این بیت متعلّق است به مصراع ثانی از بیت اوّل. **[442 کرده با چشمت تعصّب موسیا]** ای موسی، **[از حماقت چشمِ موشِ آسیا]** ما نیز از حماقت چشم خود را همچو چشم تو[856] پنداشتیم و فعل ترا ای شیخ[857] مبنی بر حکمت نداشتیم. **[443 شیخ فرمود آن همه گفتار و قال]** و طعن و تشنیع مقال **[من بِحِل کردم شما را آن حلال]** پس شیخ و اهل الله را می باید که تحمّل اذا[858] کند. هرکه[859] او را رنج رساند، آن وی را عفو کند و نیکی نماید. امّا بدانید که **[444 سِرِّ این آن بود کز حق خواستم]** که وام من ادا کند. **[لاجرم**

---

[853] که S : - K

[854] **سِرّ است : سریست اصل**

[855] کور S : کودک K

[856] تو S : - K

[857] ای شیخ S : - K

[858] اذا S : آزار K

[859] هرکه S : هرچه K

بنْمود راهِ راستم] یعنی حق. **[445 گفت آن دینار اگرچه اندک است]** در خزاین[860] من، **[لیک موقوفِ غریوِ کودک است]** چنان‌که می فرماید: **[446 تا نگرید کودکِ حلوا فروش]** مرهون است. **[بحرِ رحمت در نمی آید به جوش]** در بعض نسخ: **[در نیاید بحر بخشایش به جوش]**. پس از این خدمت مولانا در این مرتبه به حصّهٔ قصّه اشارت می کند: **[447 ای برادر طفل طفلِ چشمِ تست]** قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **مَا مِنْ عَبْدٍ بَكَى عَلَى ذَنْبٍ فِي الدُّنْيَا حَتَى يَنْحَدِرُ الدُّمُوعُ عَلَى خَدَّيْهِ إِلَّا حَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ عَلَى النَّارِ. [کامِ خود موقوفِ زاری دان درست]** چون گریه و زاری[861] به مراد می[862] رسی. **[448 گر همی خواهی که آن خلعت رسد]** از خدای صمد، **[پس بگریان طفلِ دیده بر جسد]** که گفته‌اند: لِلْعَيْنِ ذِكْرٌ وَ هُوَ الْبُكَاءُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ غَضُّهَا عَنِ الْمَحَارِمِ. **[ترسانیدن شخصی زاهدی را که کم گری تا کور نشوی]** اصل این حکایت در بعض کتب چنین است که کسی پیش حسن بصری رضی الله عنه آمد و گفت: مرا دختری است که درون یک خانه رفته است. شب و روز می گرید. ترسم که چشمهاش کور شود. حسن بصری آمد و آن را پند داد و گفت[863]: يَا اَمَةَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. کم گری تا کور نشوی. آن دختر این‌چنین جواب داد که خدمت مولانا می فرماید. حسن بصری گفت[864]: من برای علاج آمدم. امّا مریض را طبیب یافتم. **[449 زاهدی را گفت یاری در عمل]** یک زاهد را یک زاهد دیگر که یار او بود در عمل، پند داد و گفت: **[کم گِری تا چشم را ناید خلل]** که از بسیاری گریه چشم را خلل آید و کور شود چنان‌که به تجربه معلوم و مقرّر است. **(39a) [450 گفت زاهد از دو بیرون نیست حال]** آن زاهد گریان گفت: از دو خالی نیست حال. **[چشم بیند یا نبیند آن جمال]** چشم جمال حق را و نور خدای تعالی را بیند یا نبیند. **[451 گر ببیند نورِ حق خود چه غم است]** اگرچه چشم نور حق را بیند، غم نیست. **[در وصالِ حق دو دیده چه کم است]** که در فدا شدن بهر وصال حق دو دیده کم است. **[452 ور نخواهد دید حق را گو برو]** اگر دیده حق را نمی بیند، دیده را بگو که

---

[860] خزاین S : نظر K

[861] زاری S : + کنی K

[862] می S : - K

[863] و گفت S : - K

[864] گفت S : گفته K

برو. در بعض نسخ: **[ور نخواهد دید از حق نور و ضو]**. اگر چشم از خدا نور و ضیا نبیند، **[این‌چنین چشمِ شقی گو کور شو]** چنین چشم بدبخت و شقی را بگو کور شو. **[453 غم مخور از دیده کآن عیسی تراست]** اگر دیده نابینا شود امّا حق را بیند، غم مخور که آن بینا کننده تراست. **[چپ مرو تا بخشدت دو چشمِ راست]** راست برو[865] تا عیسی ترا چشم راست بخشد. کما قال[866]: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ**. یعنی از حرام چشم را بپوش و از بیم عذاب گریان شو تا عیسی حقیقی ترا بینا کند. **[454 عیسی روحِ تو با تو حاضر است]** یعنی آن عیسی که مرض جان را دوا کند یا عیسی روح‌بخش تو حاضر و قرین است. چنان‌که فرمود: **وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ**. **[نصرت از وی خواه کو خوش ناصر است]** یاری از آن عیسی روح بخواه که او به حکم آیت سورهٔ انفال **فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ** خوب ناصر است. **[455 لیک پیکارِ تنِ پُر استخوان]** امّا جنگ تن پر استخوان **[بر دلِ عیسی منه تو هر زمان]** بر خاطر عاطر عیسی منه دایما و از او مرادات جسمانیّه مجو. **[456 همچو آن ابله که اندر داستان]** همچو آن همراه ابله که اندر قصّه **[ذکرِ او کردیم بهرِ راستان]** ذکرش کردیم برای راستان و حصّه‌گیران[867]. **[457 زندگی تن مجو از عیسیَت]** حیات تن مخواه از عیسی تو. **[کامِ فرعونی مخواه از موسیَت]** مراد فرعون نفس مخواه از موسی تو. **[458 بر دلِ خود کم نِه اندیشهٔ معاش]** بر دلت فکر معاش منه، بلکه به[868] عمل مشغول شو. **[عیش کم ناید تو بر درگاه باش]** عیش کم نباشد تو بر درگاه خدا باش. حکایت: روزی خدمت مولانا در تفسیر **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ** معانی می فرمود. حکایتی می گفت که درویشی طالب رزق سمایی شده بود. روزی از ناگاه در جایی خمره‌ای بیافت پر زر و آن را قبول نکرد که من البته فتوح سمایی می خواهم. چون شب به خانهٔ خود بیامد، کودکانش از جوع می گریستند و تشنیعها می زدند. درویش گفت: حق تعالی به من رزقی داده بود امّا[869] احتراز کردم، نستدم. مگر دزدی در بالای روزن درویش گوش نهاده بود و حکایت

---

[865] راست برو S : رو K

[866] قال S : الله تعالی K

[867] گیران S : + آن K

[868] به S : + علم و K

[869] امّا S : + من K

را می شنید. نشان موضع خمره را دریافته، خمره‌وار[870] دوانه[871] شد. دید[872] که در آن خمره ماری خفته بود. دریغش آمد، گفت: **(39b)** مگر برای دفع فرزندانش[873] این را قاصد بگفت. به صد حیله سر خمره را به خمیر بسته، بر گرفته و از روزن او فرو انداخت[874]. درویش نظر کرد. همان خمره را پر زر[875] دید. سر نهاده، حمد باری را به اقامت رسانید و گفت: اقرار کردم که اشارت **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ** حق است و راست. حاشا که دروغ باشد. **[459 این بدن خرگاه آمد روح را]** این بدن فانی ترک[876] را همچون خرگاه است. **[یا مثالِ کشتی مر نوح را]** یا همچو کشتی است نوح روح را. **[460 تُرک چون باشد بیابد خرگهی]** چون ترک زنده باشد، او خرگاه بیابد. **[خاصه چون باشد عزیزِ درگهی]** خاصه آن ترک که مقبول درگاه باشد. **[تمامی قصّهٔ زنده شدنِ استخوانها به دعاء عیسی علیه السّلام] [461 خواند عیسی نامِ حق بر استخوان]** عیسی علیه السّلام نام حق را که بدان مرده را زنده کردی، بر آن استخوانها بخواند. **[از برایِ التماسِ آن جوان]** از برای طلب و الحاح آن همراه ابله. **[462 حُکمِ یزدان از پیِ آن خام مرد]** حکم خدا[877] از بهر آن مرد خام **[صورتِ آن استخوانها[878] زنده کرد]** جسم آن استخوانها را زنده کرد. **[463 از میان بر جَست یک شیرِ سیاه]** یعنی آن استخوانها استخوان شیر سیاه بود. چون به دعاء عیسی زنده شد، از میان یک شیر سیاه بر جست. **[پنجه‌ای زد کرد نقشش را تباه]** آن شیر پنجه بزد[879]. نقش آن جوان را یعنی صورت آن همراه[880] ابله را باطل کرد و بکشت. **[464 کلّه‌اش بر کَند مغزش ریخت زود]** سر آن جوان را قطع کرد و مغزش را بریخت. **[مغزِ جوزی کاندرو مغزی نبود]** مغز گردکان که اندر او

---

[870] خمره‌وار S : - K

[871] دوانه S : روانه K

[872] دید S : خمره را دید K

[873] فرزندانش S : فرزندش K

[874] انداخت S : ریخت K

[875] زر S : در K

[876] ترک S : + روح K

[877] خدا S : - K

[878] استخوانها SK : استخوان را İ

[879] بزد S : زد K

[880] همراه S : - K

یک مغز نبود. یعنی تن پوست جوز است و جان که باایمان[881] و عمل صالح باشد، همچو مغز است. آن شخص را تن[882] بود امّا جان باایمان[883] و عمل صالح نبود. **[465 گر ورا مغزی بُدی اشکستنش]** اگر او را مغز بودی، شکستنش **[خود نبودی نقص الّا بر تنش]** کمی[884] بر جان نبودی، بلکه بر تن بودی و لهذا بزرگان دین از مردن نمی ترسند. حکایت: شیخ حسام الدین می گوید: چون وقت وفات مولانا نزدیک شد و مشاهدهٔ عزرائل واقع گشت، شنیدم که می فرمود: **بیت:** پیشتر آ پیشتر ای[885] جان من - پیکِ دَرِ حضرت سلطان من. **اِفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ.** و فرمود که طشتی پر آب کنند[886] و بیاورند[887]. هر دو پای مبارک را آنجا کرده[888]، دم به دم[889] از آن آب بر سینه می نهاد و بر پیشانی مبارک می مالید و می گفت: **قطعه:** دوست یک جام پر از زهر چو آورد به پیش[890] - زهر چون از کف او بود به شادی خوردیم * به درون بر فلکیم و به بدن[891] زیر زمین - به صفت زنده شدیم ارچه به صورت مردیم * جان چو[892] آیینهٔ صافی است بر او تن گردی است - حسن در ما ننماید چو به زیر گردیم * این دو خانه است و دو منزل به یقین ملک وی است - خدمت او کن **(40a)** و خوش باش که خدمت کردیم. و باز از آن آب بر پیشانی و سینه می مالید و می گفت: **بیت:** گر مؤمنی و شیرین هم مؤمن است مرگت - ور کافری و تلخی هم کافر است مردن. همچنین در این حالت بودیم که گویندگان در آمدند و این رباعی را آغاز کردند. **رباعی:** دل بر تو گمان بد برد دور از تو - وآن[893] نیز ز ضعف خود برد دور از تو * تلخی به دهان هر دل صفرایی - خود بر تو شکر

---

[881] باایمان S : به ایمان K

[882] تن S : - K

[883] باایمان S : به ایمان K

[884] کمی S : - K

[885] ای S : آ Kİ

[886] کنند Sİ : کنید K

[887] بیاورند Sİ : بیاوردند K

[888] کرده Sİ : کردند و K

[889] دم به دم Sİ : - K

[890] پیش Kİ : بیش S

[891] بدن Sİ : برون K

[892] جان چو Sİ : چو جان K

[893] وآن Sİ : وین K

حسد برد دور از تو. و تمامت اصحاب نعره‌زنان می گریستند و فریادها می کردند. فرمود: آری چنان است که یاران می گویند. امّا چون خانه را خراب می کنند، **بیت:** دل خراب مرا بین خوشی به من بنگر - که آفتاب نظر خوش کند به ویرانه. یاران ما این جانب می کشند و خدمت مولانا شمس الدّین آن سو می خواندم[894]. **أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ.** به‌ناچار رفتنی است. اِنْتَقَلَ قَدَّسَ اللَّهُ سِرَّهُ الْعَزِيزَ مِنْ[895] عَالَمِ الْمُلْكِ إِلَى الْعَالَمِ الْمَلَكُوتِ يَوْمَ الْأَحَدِ وَقْتَ غُرُوبِ الشَّمْسِ خَامِسَ جَمَادِي الْآخِرِ لِسَنَةِ[896] اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ وَ سَتَّمِائَةٍ. **بیت:** رفت آن سلطان معنی بی‌فتور - رقص رقصان سوی آن[897] دریای نور. **[466 گفت عیسی چون شتابش کوفتی]** عیسی علیه السلام آن شیر را گفت: چرا آن جوان را به شتاب کوفتی؟ **[گفت زآن رو که تو زو آشوفتی]** شیر گفت: از آن وجه که تو از او آشفتی که آزردن عزیزان سبب قهر است. یعنی وقتی که او از تو از[898] بهر خود دعا نخواست، تو از او رنجیده شدی. خدا به قهر او[899] فرستاد. حکایت: مولانا شمس الدین تبریزی روزی[900] در بغداد از در سرایی گذر می کرد. مگر آواز چنگ به گوشش رسید. آن را در آن دم حالتی بود. در آمد تا یک دمه استماع کند. خواجهٔ سرا که از سرسرا محجوب بود، به یک غلام اشارت کرد که آن درویش را بزن تا برود. غلام چوبی کشیده، حمله کرد. فی‌الحال دست او مفلوج شد. به غلامی دیگر فرمود. او را دست در هوا بماند و خشک شد. مولانا شمس الدین بیرون آمد و روانه شد. کسی در پی او نتوانست رسیدن. روز دوم خواجهٔ[901] دنیا به آخرت سفر کرد[902]. حکایت: چنین روایت کنند که روزی مولانا شمس الدین در عراق عجم در سماع بود. مگر قلندری در آن مجلس چرخی می زد. دم به دم خرقهٔ او[903] به وی می رسید و هیچ ممتنع نمی شد[904]. یک دو بار فرمود که درویش آن سو رو. قلندر جواب داد که میدان

---

[894] خواندم Sİ : خواند مرا K

[895] مِنْ S : - K

[896] لِسَنَةِ S : سَنَةَ Kİ

[897] آن Sİ : او K

[898] از S : - K

[899] او S : + مرا K

[900] روزی S : - K

[901] خواجه S : + از K

[902] به آخرت سفر کرد S : برفت K

[903] او S : وی K

[904] نمی شد S : نشد K

فراخ است. همان لحظه شمس الدین از سماع بیرون آمد و روانه شد. در حال قلندر بیفتاد و جان تسلیم کرد. آتش در نهاد آن[905] درویشان صاحب‌دل افتاده، غریوی بر آوردند که دریغا شمس پرنده باز درویشی را سقط کرده. چندان‌که در پی[906] دویدند، پریده بود. **[467 گفت عیسی چون نخوردی خونِ مرد]** عیسی علیه السلام گفت: چرا خون آن مرد نخوردی؟ **(40b) [گفت در قسمت نبودم رزق خورد]** شیر گفت: در قسمت مرا رزق و طعام نبود و نماند. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّهٔ قصّه اشارت می کند: **[468 ای بسا کس همچو آن شیرِ ژیان]** ای کسان بسیار همچو آن شیر قوی و پهلوان، **[صیدِ خود ناخورده رفته از جهان]** شکار[907] و[908] مکسوب خود را نخورده[909] رفته است[910] جهان. چنان‌که آن شیر این[911] مرد را صید کرد و نخورد. لاجرم مرد را نمی باید که در طلب مال باشد از آنکه هر مال رزق او نشود[912]. پس سالک را صحبت اهل حال از مال بهتر است. حکایت: شیخ افلاکی حکایت کند که خدمت عارف چلبی از قیصریه بیرون آمده، به سیواس می رفتیم[913] که خدمت مولانا عماد الدّین قاضی اماسیّه و سعد الدّین خطیب سیواسی و برادرش مجد الدین حافظ و جماعت اکابر ملازم حضرتش می رفتند و بر سر اسب حضرت چلبی به خواب رفته بود. شخصی خبر داد که پدر این بنده در سرای اوزبک خان وفات یافته است. از او اسباب بسیار مانده و آن را موقوف داشته، منتظر فرزندش می باشند. این بیچاره به غایت سوگوار شدم و در ضمیرم سر زد که چون به سیواس وصول افتد، بی‌آنکه اجازت خواسته شود، به طلب آن خواسته و کتب پدر روانه شوم و آن را به حوزهٔ حصول آورده شتابم. از[914] ناگاه بیدار گشته، نعره‌ای بزد که ما را آن مال نمی باید و اگر چنان‌که بی‌اجازت بروی، در دریا هلاک خواهی شدن و این بیچاره فریادکنان از اسب فرو افتادم.

---

[905] آن S : - K

[906] پی S : + او K

[907] شکار S : کسان K

[908] و S : - K

[909] نخورده S : نخورد K

[910] است S : + از K

[911] این S : آن K

[912] مال رزق او نشود S : مال و رزق از آن او نباشد K

[913] رفتیم S : رفتم K

[914] به طلب آن خواسته و کتب پدر روانه شوم و آن را به حوزهٔ حصول آورده شتابم از S : - K

سر[915] بر سُمِ اسب شیخ نهاده، گریان شدم و آن جماعت که حاضر بودند، حیران گشته، نمی دانستند که این چه حالت است و چگونه حکایت است که سر مبارک برداشته، عنایتها فرمود و گفت: تا من در قید حیاتم در[916] پی صید چیزی مباش تا شکار تو من باشم. بعد از ما تو دانی. همچنان قاضی عماد الدّین و سعد الدّین پیش از آنکه از من سؤال کنند، فرمود که مگر شیخ افلاکی را پدرش در شهر سرای نقل کرده است. می خواست که بی‌اجازت ما غیبت کند و آن اسباب را به دست آورد. ما را مفارقت او خوش نیامد. لاجرم انتباهش کردم[917] تا حقیقت حال را به خیال مال نفروشد و ترک صحبت اولیا نکند تا نادم و خاسر نشود. همان ساعت قاضی عماد[918] و سعد الدّین خطیب مرید شدند و این بیچاره استغفار کرده، فسخ عزیمت کرد[919] و فارغ شد[920]. **[469 قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه]** قسمت و نصیب آن کس کاه نی، امّا حرصش چون کوه است. **[وجه نی و کرده تحصیلِ وجوه]** وجهش نیست نزد خدا، امّا او[921] تحصیل وجوه کرده یا وجه معقولش نیست، امّا او تحصیل مال کرده یا او را وجه معاش و صرف مال را مجال نیست، امّا او تحصیل مال و املاک کرده است. **[470 ای میسّر کرده با[922] ما در جهان]** مرهون است. **[سخره و بیگار ما را وارهان]** لفظ بیگار **(41a)** با باء عربی و کاف عجمی است و حرف با مکسور است. یعنی ای آنکه بر ما در جهان نصیب سخره و بیگار کرده‌ای، از این نصیب که بر ما گماشته‌ای و میسّر کرده‌ای، ما را وارهان. **[471 طعمه بنْموده به ما وآن[923] بود شَست]** رزق بنموده به ما[924]، امّا آن شست و دام بود. **[آن چنان بنْما به ما آن را که هست]** چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم در دعا می گفت: **اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ**. چون خدمت مولانا حصّه از قصّه بگفت، باز

---

[915] سر S : - K

[916] در S : از K

[917] کردم S : - K

[918] عماد S : + الدین K

[919] کرد S : کردم K

[920] شد S : شدم K

[921] او S : - K

[922] با SK : بر İ

[923] وآن SK : آن İ

[924] به ما S : - K

به قصّه عودت نمود. **[472 گفت آن شیر ای مسیحا این شکار]** آن شیر عیسی را گفت: ای مسیح، این شکار **[بود خالص از برایِ اعتبار]** برای محض اعتبار و عبرت بود نه از بهر خوردن. **[473 گر مرا روزی بُدی اندر جهان]** شیر گفت: اگر مرا رزق بودی در جهان، **[خود چه کارستی مرا با مردگان]** مرا[925] کار نبودی با مردگان. یعنی مرده نگشتمی. در این تنبیه است که چون رزق کسی تمام نشود، نمیرد. پس از بهر رزق غم نمی باید خورد. **[474 این سزایِ آنکه یابد آبِ صاف]** این‌چنین هلاک شدن سزای آن کس است که آب صاف بلکه آب حیات یابد. **[همچو خر در جُو بمیزد از گزاف]** همچون خر بی‌تمیز در جو بمیزد، یعنی تبوّل کند[926]. بزرگان گفته‌اند: حسرت به سه کس است. اوّل کسی راست که علم دهند، توفیق عمل ندهند. دوم آن کس راست که عمل دهند، اخلاص عمل ندهند. سوم آن کس راست که صحبت اهل الله میسرش شود، امّا قدر آن نداند و لهذا می فرماید: **[475 گر بداند قیمتِ آن جُوی خر]** اگر خر قیمت جوی دانستی، **[او به جایِ پا نهد در جُوی سر]** به جای پای[927] به جوی سر نهادی. **[476 او بیابد آن‌چنان پیغمبری]** آن همراه ابله که آن‌چنان نبی را یعنی عیسی را بیابد **[میرِ آبی زندگانی‌پروری]** که میر آب است و صاحب الماء است. یعنی مالک آب حیات است و حیات‌پرور، **[477 چون نمیرد پیشِ او کز امرِ کُن]** چرا نمیرد پیش او و نمی گوید که از امر کن[928] یعنی فرمان خدا **[ای امیرِ آب ما را زنده کن]** ای حاکم آب و صاحب الماء[929]، ما را زنده کن. **[478 هین سگِ نفسِ ترا زنده مخواه]** زندگی نفس که سگ است، مخواه **[کو عدوِّ جانِ توست از دیرگاه]** که آن سگ نفس به حکم **أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ** دشمن جان توست از زمان قدیم. **[479 خاک بر سر استخوانی را که آن]** خاک بر سر استخوان تن و هوا را و جیفهٔ دنیا را[930] که آن استخوان **[مانعِ این سگ بوَد از صیدِ جان]** این سگ نفس را مانع شود از شکار[931] جان. **[480 سگ نه‌ای بر استخوان چون**

---

[925] مرا S : - K

[926] همچون خر بی‌تمیز در جو بمیزد، یعنی تبوّل کند S : - K

[927] پای S : پا K

[928] چرا نمیرد پیش او و نمی گوید که از امر کن S : - K

[929] و صاحب الماء S : - K

[930] و جیفهٔ دنیا را S : - K

[931] شکار S : کار K

عاشقی] کلب نه‌ای. چرا بر استخوان عاشقی و آن را طالبی؟ **[دیوچه‌وار از چه بر خون عاشقی]** همچو دیوچه خون را عاشقی. دیوچه به ترکی سولک. **[481 آن چه چشم است آنکه بیناییش نیست]** یعنی عجب چشمی که او را بینایی نیست. **[ز امتحانها جز که رسواییش نیست]** وقت شهوت و هوا و نمودن زخارف دنیا جز رسوایی و معصیت نیست او را یا در امتحان روز قیامت به غیر رسوایی نیست آن را. **[482 سهو باشد ظنّها را گاه گاه]** یعنی گاه گاه[932] ظنّ مردم سهو و خطا کند و به مقتضای بشریّت **(41b)** به هوا و دنیا میل کند. امّا[933] **[این چه ظنّ است این که کور آمد ز راه]** این چه گونه ظنّ است که از راه راست کور آمده باشد که هرگز راه راست را نمی بیند که راه اهل جهان سوی اجل است و رفتنی راه آخرت است[934]. چنان‌که حضرت خدا فرمود: **كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ** و فرمود: **أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ** و فرمود: **إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ. ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.** پس عاقل را لازم است که تدبیر کار آخرت کند و از بهر خود گرید نه بر غیر. **[483 دیده آ بر دیگران نوحه‌گری]** ای[935] دیده، بیا که تو بر دیگری[936] نوحه‌گری و فریاد می کنی. **[مدّتی بنْشین و بر خود می گری]** یک مدّت بنشین و بر خود گریه بکن تا تازه و خندان شوی زیرا **[484 ز ابرِ گریان شاخ سبز و تر شود]** از ابر گریان شاخ درخت و نبات تر و تازه شود. **[ز آنکه شمع از گریه روشن‌تر شود]** زیرا شمع از گریه روشن‌تر گردد. **[485 هر کجا نوحه کنند آنجا نشین]** هر جایی که نوحه و فریاد کنند، تو آنجا نشین. **[ز آنکه تو اولی‌تری اندر حَنین]** زیرا تو اولی‌تری که شوی در فریاد و حنین. مرده از سه غم خلاص گشته است. اوّل دیدن عزرائل. دوم الم نزع روح. سوم بقاء ایمان یا سلب او. لاجرم زندگان را غم این سه چیز می باید خورد و با گریه و زاری محو سیّآت باید کرد. **[486 ز آنکه ایشان در فراق فانی‌اند]** زیرا دیگر نوحه‌گران در فراق فانی گریند که اولاد مرده و اموال

---

[932] یعنی گاه گاه S : - K

[933] امّا S : - K

[934] است S : + که K

[935] ای Sİ : - K

[936] دیگری SK : دیگران İ

ضایع شده است. **[غافل از لعلِ بقایِ کانی‌اند[937]]** غافل‌اند از لعل بقای بدخشانی که آن است جوهر ایمانی[938]. **[487 ز آنکه بر دل نقشِ تقلید است بند]** زیرا بر دل نقش تقلید بند است. **[رَو به آبِ چشم بندش را بِرَند]** تو برو به آب دیده آن نقش دل را تراش و محو کن. لاجرم ایمان و اعتقاد را[939] راست باید داشت و اشک را بر محو سیّآت باید گماشت. **[488 ز آنکه تقلید آفتِ هر نیکویی است]** زیرا تقلید آفت نیکوهاست. **[کَه بوَد تقلید اگر کوهِ قوی است]** تقلید اگر کوه قوی باشد، کاه شود. پس نوحه بر دیگری کردن تقلید است و آن را اعتبار نیست. در این تنبیه است که کسی که عمل او با ریا و بی‌اخلاص باشد، هرچند آن عمل بسیار باشد، نزد حضرت خدا جلّ و علا اندک است. **[489 گر ضریری لَمتُر است و تیزخشم]** اگر نابینا فربه باشد و خشم‌ناک، **[گوشت‌پارش دان چو او را نیست چشم]** آن نابینا را گوشت‌پاره بدان چون او را نیست چشم. مراد از نابینا مقلّد است. لاجرم آن کس که گرید و پند و معرفت گوید، چون در وی حال و اخلاص اعمال[940] نباشد و تدبیر راه نکند و کار آخرت نسازد، اعتبار بدان اقوال نیست. **[490 گر سخن گوید ز مو باریک‌تر]** اگر ضریر یعنی مقلّد **(42a)** سخن دقیق گوید، **[آن سرش را زآن سخن نَبْود خبر]** سر او را خبر نباشد از آن سخن که کار خود نکرده است و احوال خود ندیده و آنچه بر سر او آمدنی باشد، تدبیر آن نساخته است. **[491 مستی‌ای دارد ز گفتِ خود ولیک]** یعنی خود مستی نماید از سخن خود، امّا **[از بَرِ وی تا به مَی راهی است نیک]** از نزد او به باده[941] راه فراوان است. لاجرم آنکه پند دیگران گوید و نعره[942] و های و هوی زند امّا چون حال[943] او ریا باشد، سود ندارد و از پند خود مستفید نشود. **[492 همچو جُوی است او نه او آبی خورد]** مقلّد سخن‌گوی همچو جوی آب است که آب را نمی خورد. **[آب از او بر آب‌خوران بگْذرد]** آب از آن جوی به آب‌خوران می

---

[937] کانی‌اند Sİ : کانی است K

[938] ایمانی S : + عمر بقای جانی K

[939] را S : + درست و K

[940] اعمال S : عمل K

[941] باده S : + جنت را K

[942] نعره S : نعره‌ها K

[943] حال S : - K

رود. پس کسی که پند گوید و عمل نمی کند[944]، همچو آن جوی است که آب نمی خورد که آب[945] از او به مستمعان و متنصّحان می رود. **[493 آب در جُو زآن نمی گیرد قرار]** آب در جوی از آن قرار[946] نمی گیرد **[ز آنکه آن جُو نیست تشنه و آب‌خوار]** زیرا آن جو تشنه و آب‌خوار نیست. **[494 همچو نایی نالهٔ زاری کند]** اگر[947] همچو نای‌زن فریاد کند، **[لیک پیگارِ خریداری کند]** امّا از بهر مشتری کند که افزون کردن محب و مرید می جوید. بلکه از بهر جذب مال و تحصیل نوال کند. **[495 نوحه‌گر باشد مقلِّد در حدیث]** نوحه‌کننده باشد مقلّد در سخن. **[جز طَمَع نَبْود مرادِ آن خبیث]** سوز و گداز او از بهر طمع مال و نوال است. حکایت: سلطان العارفین ابو یزید بسطامی قدس سرّه شبی بیرون از خانه برفت. کسی را شنید که الله الله گوید. آن را گوش داشت. معلوم کرد که نام خدا را[948] به زبان گوید. امّا دل او[949] از یاد حق غافل است. لاجرم به نزدیک او رفت و گفت: تو نام خدا را از بهر[950] چه می گویی؟ گفت: من پاسبانم. هر شب نام خدا را می گویم. مرا صباح یک نان می دهند. بایزید گفت: چون من آواز تو شنیدم، از او در دل من تأثیر نشد. از آن دانستم که از سر غفلت گویی. از بهر آن پیش تو آمدم و پرسیدم. امّا اگرچه تو نام خدا را از بهر نان می گویی و پاسبانی می کنی، باری نام خدا گفتن بهتر از سخن دیگر است. **[496 نوحه‌گر گوید حدیثِ سوزناک]** نوحه کننده سخن[951] سوزناک گوید. **[لیک کو سوزِ دل و دامانِ پاک]** لیک همچو مصیبت زدگان او را اثر نیست. چنان‌که گفته‌اند: لَیْسَتِ النَّاحِیَةُ کَالثُّکْلَی. یعنی زن نوحه کننده همچو زن[952] فرزند گم شده نیست. **[497 از محقِّق تا مقلِّد فرقهاست]** در میان محقِّق و مقلِّد فرق بسیار است. **[کین چو داود است و آن دیگر صداست]** که محقّق همچو داود است خوش‌آواز. مقلد

---

[944] نمی کند S : نکند K

[945] نمی خورد که آب S : - K

[946] آب در جوی از آن قرار S : - K

[947] اگر S : - K

[948] را S : - K

[949] او S : - K

[950] از بهر K : ز بهر اصل

[951] سخن S : حدیث K

[952] زن S : + و K

همچون[953] عکس او[954] مجرّد صداست. لاجرم میان مخلص و مرایی تفاوت فاحش است. **[498 منبعِ گفتارِ این سوزی بوَد]** منبع گفتار محقّق سوز است. **[و آن مقلِّد کهنه‌آموزی بوَد]** مقلّد کهنه‌آموز است **(42b)** نه منبع معارف. **[499 هین مشو غِرّه بدان گفتِ حزین]** فریفته مشو بدان[955] سخن حزین. **[بار بَر گاو است و بر گردون حَنین]** که بار بر بقر است و فریاد بر گردون. لاجرم بار عشق را[956] کشیدن می باید نه به تقلید ناله کردن. **[500 هم مقلِّد نیست محروم از ثواب]** مقلّد نیز محروم از ثواب نیست. **[نوحه‌گر را مزد باشد در حساب]** نوحه کننده را پارهٔ ثواب و اجرت باشد که **اَلدَّالُ عَلَی الْخَیْرِ کَفَاعِلِهِ**. **[501 کافر و مؤمن خدا گویند لیک]** کافر و مسلمان خدا گویند، امّا **[در میانِ هر دو فرقی هست نیک]** در میان اینان فرق بسیار است. **[502 آن گدا گوید خدا از بهرِ نان]** یعنی چنان‌که گدا الله گوید برای نان، **[متّقی گوید خدا از عینِ جان]** امّا متقی الله گوید از درون دل و جان. **[503 گر بدانستی گدا از گفتِ خویش]** اگر گدا بدانستی از سخن خود، **[پیشِ چشمِ او نه کم ماندی نه بیش]** پیش چشم او چیزی نماندی. **[504 سالها گوید خدا آن نان‌خواه]** سالها الله گوید آن گدای نان‌خواه. **[همچو خر مصحف کَشَد از بهرِ کاه]** همچو حمار بار مصحف را کشد برای کاه و گیاه که حال او آن است که حضرت خدا فرمود: **مَثَلُ الَّذِینَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ یَحْمِلُوهَا کَمَثَلِ الْحِمَارِ یَحْمِلُ أَسْفَارًا**[957]. **[505 گر به دل در تافتی گفتِ لبش]** اگر در لبش تأثیر کردی سخن گدا[958]، **[ذرّه ذرّه گشته بودی قالبش]** پاره پاره شدی تنش. **[506 نامِ دیوی ره بَرَد در ساحری]** نام شیطان کارگر شود در سحر[959]. **[تو به نامِ حق پشیزی می بَری]** تو به اسم خدا فلسی تحصیل می کنی یا به نام شیطان قطّاع الطریق قافله‌ها می[960] زنند و می برند. تو به نام الله پشیز[961] می بَری از قصور خود. **[خاریدن روستایی در تاریکی شیر را**

---

[953] همچون S : همچو K

[954] او S : اوست K

[955] بدان S : بر آن K

[956] را S : - K

[957] أَسْفَارًا Si : + بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیَاتِ اللَّهِ K

[958] سخن گدا S :سخن‌گوی را K

[959] سحر S :ساحری K

[960] می S : - K

[961] پشیز S :پشیزی K

به ظنِّ آنکه گاو است] [507 روستایی گاو در آخُر ببست] روستایی گاو خود را در آخور ببست. **[شیر گاوش خورد و بر جایش نشست]** شیر گاو او را بخورد. به جای آن گاو نشست. **[508 روستایی شد در آخُر سویِ گاو]** روستایی رفت[962] در آخور سوی گاوش. **[گاو را می جُست شب آن کنج‌کاو]** گاو را می جست در تاریکی شب آن کنج‌کاو. هر دو کاف در این دو لفظ[963] کاف عربی است و مجموع دو لفظ وصف ترکیبی است. به ترکی بوجاق قازجی. **[509 دست می مالید بر اعضایِ شیر]** روستایی دست هم مالید بر اعضای شیر بر ظنّ آن که گاو اوست. **[پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر]** گاه بالای شیر گاه به زیر. **[510 شیر گفت ار روشنی افزون شدی]** شیر[964] به زبان حال می گفت: اگر روشنی زیاده شدی، **[زَهره‌اش بدْرید و دل پر خون شدی]** زهرهٔ روستایی بدریدی و دلش خون شدی. پس کسی که در این شب دنیا نام خدا را همچو گدا می گوید امّا به حکم **وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ** عظمت و جلال او را نمی داند، چون روز قیامت هویدا گردد، کبریای خدا پیدا شود، آن وقت بداند که آن چگونه بزرگوار است. بزرگی را از شناخت آلهی[965] سؤال کردند. **(43a)** فرمود که: كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَهُوَ عَلَى خِلَافِ ذَلِكَ. **[511 این‌چنین گستاخ زآن می خاردم]** این‌چنین گستاخ مرا می خارد. **[کو درین شب گاو می پنداردم]** که آن روستایی مرا[966] گاو می پندارد. لاجرم مقلّدان این راه با شیرمردان اله که به تجلّیات حق و تأثیر عشق جناب مطلق از قیود هستی خویش گذشته‌اند و به کلّیت وجود در عشق پیوسته. و آنچه جنید[967] از حال خود خبر می دهد که عَبْدٌ ذَاهِبٌ عَنْ نَفْسِهِ، مُتَّصِلٌ بِذِكْرِ رَبِّهِ، قَائِمٌ بِأَدَاءِ حُقُوقِهِ، نَاظِرٌ إِلَيْهِ بِقَلْبِهِ، أَحْرَقَ قَلْبَهُ أَنْوَارُ هُوِيَّتِهِ وَ صَفَا شُرْبُهُ مِنْ كَأْسِ وُدِّهِ وَانْكَشَفَ لَهُ الْجَبَّارُ مِنْ أَسْتَارِ غَيْبِهِ، فَإِنْ تَكَلَّمَ فَبِاللَّهِ وَ إِنْ نَطَقَ فَمِنَ اللَّهِ وَ إِنْ تَحَرَّكَ فَبِأَمْرِ[968] اللَّهِ وَ إِنْ سَكَنَ مَعَ اللَّهِ وَ لِلَّهِ و مَعَ اللَّهِ نقد وقت او آمده[969] و معنی سخن جنید علیه

---

[962] رفت S :رفته K

[963] در این دو لفظ S : - K

[964] شیر S : - K

[965] از شناخت آلهی S : شناخت اله را K

[966] مرا S : شیر را K

[967] جنید S : قدس سره Kİ

[968] فَبِأَمْرِ Sİ : فَبِإِذْنِ K

[969] او آمده S : - K

الرّحمة آن است که[970] او را از تصوّف پرسیدند. گفت: أَنْ يُمِيتَكَ الْحَقُّ عَنْكَ وَ يُحْيِيَكَ بِهِ. گفت تصوّف آن است که حق تعالی[971] ترا از تو بمیراند و به خودت زنده گرداند. بعد از آن از حال خود خبر داد که بنده‌ای است از خود رسته و به ذکر پروردگار خویش پیوسته و قائم گشته به اداء حقوق حق و ناظر شده به دیدهٔ دل در جمال پادشاه مطلق، بلکه سوخته دل او را انوار هویّتش و صافی گشته شراب او از کأس مودّتش و منکشف شده او را حضرت جبّار از استار غیبش. پس اگر معنی بر خاطر او گذرد، به خدا باشد و اگر سخن به زبان او آید، از خدا بود و اگر حرکت کند، به امر حق باشد و اگر ساکن شود، هم با خدا بود. پس او بالله و لله و مع الله بود و[972] چون از توحید خواص[973] سؤال کردند، جواب داد که أَنْ يَكُونَ الْعَبْدُ شَبَحًا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، تَجْرِي عَلَيْهِ تَصَارِيفُ تَدْبِيرِهِ فِي مَجَارِي[974] أَحْكَامِ قُدْرَتِهِ، فِي لُجَجِ بِحَارِ تَوْحِيدِهِ بِالْفَنَاءِ عَنْ نَفْسِهِ. یعنی توحید خواص آن است که بنده شبحی باشد در قرب حضرت خدا عزّ وجلّ که بر وی جاری شود تصاریف تدبیر حق در مجاریِ[975] قدرت او به واسطهٔ فنا از نفس خود در میان لجّه‌های[976] بحار توحید حق عزّ و جلّ. یعنی به واسطهٔ انسلاخ تمام از قیود بشریّت و اضمحلال رسوم او از انانیّت به سطوات تجلیِ احدیّت چون او بی‌آواز[977] میان بر خیزد و[978] بحر ازل با بحر ابد بیامیزد و به حکم كُنْتُ سَمْعَهُ وَ بَصَرَهُ وَ لِسَانَهُ شواهد او مبدّل گردد[979]، در این حالت کسی را که دیدهٔ بصیرت گشاده باشد، بداند. چنان‌که مولانا فرموده است:

بیت: در بشر روپوش کرده آفتاب - فهم کن و الله اعلم بالصواب. و بیشتر ارباب حجاب چون در[980] ظلال عالم شهود واقع شده‌اند که به منزلهٔ شب تیره است، در صحبت بنده‌ای چنین که از بند هستی برخاسته باشد، گستاخ باشند و حقیقتی که **(43b)** در آن مظهر ظاهر است به ردّ او قائل. چنان‌که

---

[970] که K - : S

[971] تعالی K - : S

[972] و K - : Sİ

[973] خواص SK : خاص İ

[974] مَجَارِي S : لِجَامِ K

[975] مجاريِ Sİ : مهار K

[976] لجّه‌های S : لجاج K

[977] بی‌آواز S : از K

[978] و K - : S

[979] شواهد او مبدّل گردد K - : S

[980] در K - : S

می فرماید: **[512 حق همی گوید که ای مغرورِ کور]** حق می گوید که ای مغرور نابینا، **[نی ز نامم پاره پاره گشته طور]** یعنی از نام من پاره پاره گشته است طور. حکایت: در عین المعانی از سهل ساعدی نقل می کند که حق سبحانه و[981] تعالی نور خود را از وراء هفتاد هزار حجاب به مقدار درهمی یا سوفار سوزنی ظاهر کرده. کوه بدان عظمت پاره پاره گشت. **[513 که لَوْ اَنْزَلْنَا کِتَاباً لِلْجَبَل]** به موجب آیت سورهٔ حشر **لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ** الآیه، اگر فرود آریم کتاب را بر کوه، **[لَانْصَدَع ثُمَّ انْقَطَع ثُمَّ ارْتَحَل]** پاره پاره می شود و می گسلد و از جای خود می رود[982]. حکایت: امام ابو حنیفه رضی االله عنه نماز عشا می کرد[983]. سورهٔ **إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا** خواند. چون به آخر سوره رسید، شهقه‌ای بزد و بیهوش گشت. گویند هفت شبان‌روز بر سجّاد[984] بیهوش مانده بود از هیبت اسرار قرآن. پس[985] اگر قرآن خوانی، آن‌چنان خوان که ترا بخوانند نه آنکه از سر غفلت بخوانی که ترا برانند و[986] از سرّ **رُبَّ تَالِي الْقُرْآنِ والقُرْآنُ يَلْعَنُهُ** غافل مباش. **بیت:** عروس حضرت قرآن نقاب آن گاه بردارد[987] - که دارالملک ایمان را مجرّد بیند از غوغا. **[514 از من ار کوهِ اُحُد واقف بُدی]** اگر پردهٔ احتجاب از کلام خویش[988] برداشتمی و از من کوه احد واقف بودی، **[پاره گشتی و دلش پُر خون شدی]** و از کوه پاره پاره خون آمدی. **[515 از پدر وز مادر این بشْنیده‌ای]** یعنی امّا عدم تأثیر کلام من در تو به واسطهٔ آن است که از زبان بشر شنیدی. **[لاجرم غافل در این پیچیده‌ای]** و این را به غفلت پیچیدی. **[516 گر تو بی‌تقلید از این واقف شوی]** و اگر تو بی‌تقلید از نام خدا و از قرآن واقف شوی، **[بی‌نشان بی‌جای چون هاتف شوی]** همچون[989] هاتف بی‌مکان و نشان فریاد کشی. **[517 بشْنو این قصّه پیِ تهدید را]** بشنو این حکایت را برای

---

[981] سبحانه و S : - K

[982] می رود Sİ : برود K

[983] کرد S : + و K

[984] سجّاد S : سجّاده K

[985] پس S : - K

[986] و S : - K

[987] بر دارد S : بر اندازد K

[988] خویش S : - K

[989] همچون S : همچو K

ترسانیدن. **[تا بدانی آفتِ تقلید را]** تا ضرر تقلید را بدانی[990]. **[فروختنِ صوفیان بهیمهٔ مسافر را جهتِ سماع]** پیش از این یک[991] حکایت صوفی مسافر گذشته بود. این حکایت نیز حکایت[992] صوفی مسافر دیگر است. **[518 صوفیی در خانقاه از ره رسید]** صوفی‌ای مسافر از راه رسید. به یک خانقاه مهمان شد. **[مرکبِ خود بُرد[993] در آخُر کشید]** مرکبش را در آخر کشید. **[519 آبَکش داد و علف از دستِ خویش]** آب و علفش به دست خویش داد[994]. **[نی چنان صوفی که ما گفتیم پیش]** نه همچو آن صوفی که مهمات مرکب را به خادم خانقاه سپرد که خرش بی‌کاه و جو ماند چنان‌که قصهٔ او گذشت. در این تنبیه است که عمل خود را بر غیر اعتماد کردن نمی باید، بلکه سعی در کار خود کردن می شاید. هم این را دانستن می باید که سعی بنده بی‌توفیق حق و هدایت او کارگر نشود و لهذا[995] می فرماید: **[520 احتیاطش کرد از سهو و خُباط]** اهتمام کرد[996] از **(44a)**سهو و از[997] سراسمه شدن[998]. **[چون قضا آید چه سود است احتیاط]** چون قضا آید، احتیاط چه سود دارد. رسول الله صلّی الله علیه و سلم فرمود: **إِذَا جَاءَ الْقَضَا عَمِیَ الْبَصَرُ**. یعنی این صوفی احتیاط کرد، امّا احتیاط سود نداد که صوفیان خانقاه خرش را فروختند. زیرا **[521 صوفیان تقصیر بودند و فقیر]** صوفیان خانقاه مسکین و فقیر بودند. **[کَادَ فَقْرٌ اَنْ یَعِی کُفْراً یُبِیر]** نزدیک شد فقر که ظرف شود کفر را که هلاک می کند. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **کَادَ الْفَقْرُ أَنْ یَکُونَ کُفْرًا** و ذوالنّون گفت: أَقْرَبُ النَّاسِ إِلَی الْکُفْرِ ذُو حَاجَةٍ لاَ صَبْرَ لَهُ. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّه و پند اشارت کند[999]. **[522 ای توانگر تو که سیری هین مخند]** ای غنی، تو که سیری مخند **[بر کژیِ آن فقیرِ دردمند]** در این تنبیه است که سیران حال گرسنگان را[1000] نمی دانند و لهذا یوسف

---

[990] تا ضرر تقلید را بدانی S : - K

[991] یک S : - K

[992] حکایت S : - K

[993] برد SK : + و İ

[994] داد S : بداد K

[995] و لهذا K : و لهدا اصل

[996] کرد S : + آن K

[997] از S : - K

[998] شدن S : - K

[999] کند S : می کند K

[1000] را S : - K

علیه السلام در سالهای قحط سیر نخوردی تا حال گرسنگان فراموش نکند و تنبیه است که فقیران گاهی دزدی و گاهی گدایی کنند از جهت ضرورت. توانگران را نمی باید که بر ایشان خنده کنند. زیرا اگر این توانگر به جای آن فقیر بودی، احتمال بود که بدتر عملها کردی از آنکه بر نفس ظالمه اعتماد نمی باید کرد. چون خدمت مولانا بدین بیت پند فرمود، باز به اصل حکایت عودت نمود. **[523 از سرِ تقصیر آن صوفی رمه]** از سر حاجت و فقر آن جماعت صوفیان **[خرفروشی در گرفتند آن[1001] همه]** خرفروشی را آغاز کردند همه. **[524 کز ضرورت هست مرداری مباح]** که گفته‌اند: اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ الْمَحْظُورَاتِ[1002]. **[بس فسادی کز ضرورت شد صلاح]** بسیار فساد از ضرورت صلاح شد. حضرت ملک علّام در سورهٔ انعام فرمود: **وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ** و لهذا فقها گفته‌اند: کسی که در حالت مخمصه باشد، مردار را به قدر سدّ[1003] رمق خوردن واجب[1004] است. اگر از خوردن امتناع کند، آثم شود. چون[1005] حضرت مولانا چندین معرفت فرمود، باز به اصل حکایت عودت نمود. **[525 هم در آن دم آن خرک بفْروختند]** در آن وقت آن خر مسافر را فروختند. **[لوت آوردند و شمع افروختند]** اسباب طعام آوردند و چراغ افروختند. **[526 ولوله افتاد اندر خانقه]** ولوله و غلغله افتاد اندر خانقاه در میان صوفیان که گفتند: **[کامشبان[1006] لوت و سماع است و شره]** که امشبان طعام و[1007] سماع است و حرص و[1008] لوت‌خوری. و گفتند: **[527 چند از این صبر و از این سه روزه چند]** چند از این صبر و فقر و از این سه روزه روزه[1009] داشتن از فقر. یا مراد ایّام بیض است که سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم از هر ماه. **(44b) [چند از این زنبیل و این دریوزه چند]** چند از این زنبیل گرفتن و گدایی کردن. **[528 ما هم از خلقیم و جان داریم ما]** ما نیز از خلقیم و ما نیز جان داریم. **[دولت امشب میهمان داریم ما]** دولت ما را

[1001] آن Sİ : از K

[1002] الْمَحْظُورَاتِ S : الْمَحْزُورَاتِ K

[1003] به قدر سدّ Sİ : به سد K

[1004] واجب Sİ : جایز K

[1005] چون S : - K

[1006] کامشبان SK : کین شبان İ

[1007] و S : - K

[1008] و S : - K

[1009] روزه S : - K

امشب است که مهمان داریم. در این تنبیه است که در خانهٔ کسی که مهمان باشد، دولت و برکت در آن خانه باشد که خدمت مولانا در این خصوص حکمت فرماید: **[529 تخمِ باطل را از آن می کاشتند]** آن صوفیان از آن تخم باطل کاشتند که گفتند ما[1010] هم از خلقیم و جان داریم ما. **[کآنکه آن جان نیست جان پنداشتند]** یعنی آن جان که طعمه خواست، روح حیوانی است. آن جان نیست. آن را جان پنداشتند. یعنی روح انسانی ظن کردند. **[530 وآن مسافر نیز از راهِ دراز]** آن صوفی مسافر نیز از راه دور و دراز **[خسته بود و دید آن اقبال و ناز]** خسته و مجروح بود[1011]. آن اقبال و ناز و آن تعظیم و اعزاز را بدید. زیرا **[531 صوفیانش یک به یک بنْواختند]** صوفیان خانقاه او را یک به یک بنواختند و لطف و ملایمت کردند. **[نردِ خدمتهایِ خوش می باختند]** بازی خدمتهای خوب[1012] می باختند. در این تنبیه است که[1013] کسان بسیار از اهل هوا و ارباب دنیا مرد را در صورت تعظیم می فریبند و به عیش و عشرت و فسق و صحبت مبتلا کنند. او این مقارنت[1014] را ذوق و شوق می پندارد، امّا مرکب تنش و سرمایهٔ عمرش را[1015] ضایع می کنند. این مرد از تکریم و ریو ایشان مغرور شود. لکن فردا چون[1016] بخواهد که به راه در آید[1017]، خرش را نیابد و به همراهان نرسد. در آن دم پشیمان گردد و با ایشان عداوت کند، امّا سود ندارد. **اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ. [532 گفت چون می دید مَیلانشان به وی]** آن صوفی مسافر چون میل صوفیان خانقاه را به خود دید گفت: **[گر طرب امشب نخواهم کرد کی]** اگر امشب طرب نمی کنم، کی بخواهم کرد؟ **بیت:** امشب ای شمع اگر نسوزی تو - از برای کدام روزی تو]. **533 لوت خوردند و سماع آغاز کرد]** پس از طعام خوردن سماع را آغاز کردند. **[خانقه تا سَقَف شد پُر دود و گَرد]** خانقاه تا به سقفش پر دود و گرد[1018] شد. پس از این بیان دود و گرد کند. **[534 دودِ مطبخ گَردِ آن**

[1010] ما S : - K

[1011] خسته و مجروح بود S : خسته بود و مجروح K

[1012] خوب S : خوش K

[1013] که S : - K

[1014] مقارنت S : - K

[1015] را S : - K

[1016] فردا چون S : چون فردا K

[1017] به راه در آید S : در آید به راه K

[1018] خانقاه تا به سقفش پر دود و گرد S : - K

پا کوفتن] دود دود مطبخ بود و گرد گرد پا کوفتن. **[ز اشتیاق و وجدِ جان آشوفتن]** آن پای کوفتن از اشتیاق و وجد و[1019] از حیرانی بود. **[535 گاه دست‌افشان قدم می کوفتند]** گاه از شوق[1020] دست‌افشان شدند و پای کوفتند. **[گه به سجده صفّه را می روفتند]** گاه به سجده صفهٔ خانقاه را می روفتند. روی را جاروب کردند. **بیت:** در جهان گر هست ما را روز بازار امشب است - لیلة القدری که می گویند پندار امشب است. **بیت:** آن شب قدری که گویند اهل خلوت امشب است - یا رب این تأثیر دولت از کدامین کوکب است. خدمت مولانا باز معرفت می فرماید: **[536 دیر (45a) یابد صوفی آز از روزگار]** دیر یابد صوفی مقتضای حرص را از زمانه. **[زآن سبب صوفی بوَد بسیار خوار]** از آن سبب صوفیان بسیار خوار شوند. **[537 جز مگر آن صوفیی کز نورِ حق]** جز آن صوفی که از نور خدا **[سیر خورد او فارغ است از ننگِ دَق]** سیر خورده باشد. او فارغ است از عار طعن و از فقر و ضرورت. **[538 از هزاران اندکی زین صوفیَند[1021]]** یعنی امّا این‌چنین صوفی غایت اندک است. **[باقیان در دولتِ او می زِیَند]** باقی صوفیان در دولت صلاح او زنده می شوند و به تشبّه و مقارنت او فیض و فضل آلهی یابند. چون حضرت مولانا برخی معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. **[539 چون سماع آمد ز اوّل تا کران]** یعنی[1022] چون سماع[1023] از ابتدا به انتها و از نقصان به کمال رسید، **[مطرب آغازید یک ضربِ گران]** قافیه در مصراع اوّل به فتح کاف عربی است به معنی کنار و در مصراع ثانی به کسر کاف عجمی است به معنی ثقیل. یعنی مطرب صوفیان ترانه را آغاز کرد و یک ضرب ثقیل بنیاد کرد. **[540 خر برفت و[1024] خر برفت آغاز کرد]** ترانهٔ خر برفت و[1025] خر برفت بنیاد[1026] کرد. **[زین حراره جمله را انباز کرد]** جمله[1027] اهل مجلس را از این حراره

[1019] و S : + ذوق و شوق K

[1020] شوق S : + وجد K

[1021] صوفیَند S : صوفیان K

[1022] یعنی S : - K

[1023] سماع S : - K

[1024] و S : - K

[1025] و S : - K

[1026] بنیاد S : - K

[1027] جمله S : - K

شریک ساخت. یعنی همه با او یار شدند که ترانهٔ خر برفت و[1028] خر برفت گفتند. چنان‌که می فرماید: **[541 زین حراره پای‌کوبان تا سحر]** از این حراره پای‌کوبان شدند تا به سحر. **[کف‌زنان خر رفت و خر رفت ای پسر]** کف بر کف زنان خر رفت و[1029] خر رفت گویان. **[542 از رهِ تقلید آن صوفی همین]** از راه تقلید آن صوفی مسافر نیز **[خر برفت آغاز کرد او هم برین[1030]]** خر برفت گویان شد. **[543 چون گذشت آن نوش و جوش و آن سماع]** چون آن نوش و جوش و خروش و ذوق و سماع گذشت، **[روز گشت و جمله گفتند الوداع]** صباح شد[1031]. جمله صوفیان خانقاه وداع کردند و رفتند. **[544 خانقه خالی شد و صوفی بماند]** همان آن صوفی مسافر بماند در خانقاه. **[گَرد از رَخت آن مسافر می فشاند]** غبار از رخت خود آن مسافر می فشاند. **[545 رَخت از حجره برون آورد او]** اسباب از حجره برون آورد آن صوفی مسافر **[تا به خر بر بندد آن همراه‌جو]** تا بر خر بندد و رود و همرهانش را جوید و یابد. **[546 تا رسد در همرهانِ او می شتافت]** تا آن صوفی مسافر به همرهانش رسد، می شتافت و استعجال کرد. **[رفت در آخُر خرِ خود را نیافت]** خر را در آخور نیافت. **[547 گفت آن خادم به آبش برده است]** صوفی مسافر به خود گفت: خادم خانقاه و حارس آخر خر را به آب برده است. **[ز آنکه خر دوش آب کمتر خورده است]** زیرا خر تشنه است. آب را دوش اندک خورده بود. **[548 خادم آمد گفت صوفی خر کجاست]** خادم آمد، صوفی مسافر از او خر را[1032] پرسید. **[گفت خادم ریش بین جنگی بخاست]** خادم گفت: ریش و[1033] ابله را ببین. از میان **(45b)** صوفی و خادم جنگ برخاست. **[549 گفت من خر را به تو بسْپرده‌ام]** صوفی مسافر خادم را گفت: من خر را به تو تسلیم کرده‌ام. **[من ترا بر خر موکَّل کرده‌ام]** لاجرم **[550 از تو خواهم آنچه من دادم به تو]** باز به من ده آنچه من ترا دادم. **[باز ده آنچه فرستادم به تو]** باز بده[1034] آنچه ترا من فرستادم و تسلیم کردم و امانت دادم. **[551 بحث با**

[1028] و S : - K

[1029] و S : - K

[1030] او هم برین Sİ : اندر حنین در بعض نسخ او هم برین واقع شده است K

[1031] شد S : - K

[1032] خر را S : خر خود K

[1033] و Sİ : - K

[1034] بده S : ده K

توجیه کن حجّت میار] بحث را بی‌وجه مکن. بهانه میار. **[آنچه من بسپردمت واپس سپار]** آنچه به تو تسلیم کردم، به من تسلیم کن. **[552 گفت پیغمبر که دستت هرچه بُرد]** به موجب اَلْغَرِیمُ غَارِمٌ وَالْآخِذُ ضَامِنٌ هرچه دست تو برد، **[بایدش در عاقبت واپس سپرد]** آن را دادن می باید. **[553 ور نه‌ای از سرکشی راضی بدین]** اگر از[1035] سرکشی بدین راضی نه‌ای، **[نک من و تو خانهٔ قاضیِ دین]** اینک من و تو خانهٔ قاضی که پیش قاضی برای خصومت می رویم. چون صوفی مسافر چنین گفت، خادم در جواب او **[554 گفت من مغلوب بودم صوفیان]** خادم گفت: من مغلوب بودم. جمله صوفیان[1036] **[حمله آوردند[1037] بودم بیمِ جان]** بر من حمله آوردند و خر[1038] را به ظلم بردند. من از خوف جان قادر نشدم که منع کنم، امّا عجب است که **[555 تو جگربندی میانِ گربگان]** تو که جگر را[1039] پیش گربگان گرسنه **[اندر اندازی و جویی ز آن نشان]** یِندازی و جویی از آن نشان. این کی باشد؟ **[556 در میانِ صد گرسنه گِرده‌ای]** در میان گرسنهٔ بسیار گرده‌ای می نهی. **[پیشِ صد سگ گربهٔ پژمرده‌ای]** پیش سگان بسیار گربه‌ای پژمرده می اندازی. پس از آن آن را می جویی. یعنی صوفیان این خانقاه فقیران بودند. چون خر را در میان ایشان آوردی، باز طلب کردن ابلهی است. در این تنبیه است که کسی که با خائنان و اهل هوا مقارن شود، باز سلامت عمر و دین رجا کند، ابلهی کرده باشد. چون حضرت مولانا اشارت بدین معرفت کرد، باز به قصّه عودت نمود. **[557 گفت گیرم از تو ظُلما بِسْتدند]** صوفی مسافر گفت: گیرم و فرض کنم که از تو ظلمًا خر را آن صوفیان بستدند. **[قاصدِ خونِ منِ مسکین شدند]** خون من مسکین را قاصد شدند و سعی در آن کردند که من بی‌مرکب بمانم. **[558 تو نیایی و نگویی مر مرا]** چرا تو به من[1040] نیایی و خبر نگویی؟ **[که خرت را می بَرَند ای بی‌نوا]** چرا نگویی این مضمون را **[559 تا خر از هرکه بوَد من واخرم]** تا خرم را من خرم و بستانم. **[ورنه توزیعی کنند ایشان زرم]** ورنه ضامن شوند به قدر حصّه قیمت خرم. **[560 صد تدارک بود چون حاضر بُدند]** یعنی بسیار تدارک ممکن بود چون صوفیان

[1035] از K - : S

[1036] جمله صوفیان K - : S

[1037] آوردند K و + : Sİ

[1038] خر : خطر SK

[1039] را K - : S

[1040] به من K - : S

حاضر بودند. **[این زمان هر یک به اقلیمی شدند]** اکنون هر یکی از صوفیان خانقاه به اقلیمی و جایی دور رفتند. من ایشان را کجا می[1041] یابم؟ **[561 من کرا گیرم کرا قاضی بَرم]** من کرا گیرم و پیش قاضی برم تا از او دعوی کنم. **[این قضا خود از تو آمد (46a) بر سرم]** که مرا غافل کردی. در این تنبیه است که آن کس که قرین اهل هوا باشد، فردا که **يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ** حال خود را بیند، عتاب خادمان دین و توبیخ خدمتکاران شرع مبین کند که چرا مرا بر این مصیبت عظمی و طامّهٔ کبری تنبیه نکردید؟ **[562 چون نیایی و نگویی ای غریب]** چرا نمی آیی و نگویی ای غریب و مسافر، **[پیش آمد این‌چنین ظلمی مهیب]** این‌چنین ظلم باهیبت[1042] پیدا شد. **[563 گفت والله آمدم من بارها]** خادم گفت: من چند بار آمدم **[تا ترا واقف کنم زین کارها]** تا ترا خبردار کنم از این حالها. در این تنبیه است که واعظان را عذر ظاهر است که ایشان اهل هوا را جواب دهند: شما مبتلای لهو بودید و از کمال تلذّذات شهوانیّه با دانش اختیار بدیها کردید و لهذا می فرماید: **[564 تو همی[1043] گفتی که خر رفت ای پسر]** یعنی تو خر رفت می[1044] گفتی همچون دیگران بلکه **[از همه گویندگان با ذوق‌تر]** از دیگران با ذوق‌تر می[1045] گفتی. **[565 باز می گشتم که او خود واقف است]** چون از تو این سخن شنیدم، رجوع کردم و گفتم که این مسافر واقف است. **[زین قضا راضی است مرد عارف است]** و خر را به معرفت او فروخته‌اند. چون خادم چنین جواب داد، صوفی مسافر سبب گفتنش بیان کرد: **[566 گفت آن را جمله می گفتند خوش]** آن سخن را یعنی خر رفت را همه خوش گفتند. **[مر مرا هم ذوق آمد گفتنش]** مرا نیز گفتن آن سخن خوش آمد. در این تنبیه است که[1046] معنی لفظی را نادانستن[1047] ابلهی است. اگر آن صوفی مسافر معنی لفظ خر رفت را دانستی، حال خر را دریافتی.

[1041] می S : - K

[1042] هیبت S : پشت K

[1043] همی SK : نمی İ

[1044] می S : - K

[1045] می S : - K

[1046] که S : - K

[1047] نادانستن S : + گفتن K

این صوفی خود عجم[1048] بود. معنی لغت[1049] خود ندانست. چنان‌که رومیان معنی این لفظ را ندانند که **مصراع:** بر چنگی گوزل سودم سرمایه‌یی چالدردم. عمر را از بهر هوا و دنیا تلف کردم، بلکه با تقلید به[1050] گویندگان می گویند. **[567 مر مرا تقلیدشان بر باد داد]** مرا تقلید ایشان ضایع کرد. لاجرم تقلید گویندگان صحبت عمر اهل مجلس را ضایع می کند. **[که دو صد لعنت بر آن تقلید باد]** لعنت بسیار بر آن تقلید باد. در این تنبیه است که تقلید مطلقا مذموم است. تحقیق می باید و تنبیه است که تقلید بر اهل هوا و ارباب دنیا بدترین تقلیدهاست و لهذا می فرماید: **[568 خاصه تقلیدِ چنین بی‌حاصلان]** خصوصا تقلید چنین حرام‌خوران[1051] و اهل دنیا که سرمایهٔ عمر را تلف کرده‌اند[1052] و از آن حاصلی به آخرت نبرده و معنی **اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ** را فهم نکرده، بلکه در حبّ دنیا و سودای ماسوی عمر را نزدیک اجل کرده. **[کآبرو را ریختند از بهر نان]** و نام صوفی را خراب کردند. **[569 عکسِ ذوقِ آن جماعت می زدی]** عکس آن جماعت بر من زدی. **[وین دلم ز آن عکس ذوقی می[1053] شدی]** دلم از آن عکس منسوب ذوق گشت. حصّهٔ قصّه ذمّ تقلید است. **(46b)** خصوصا که آن تقلید به اهل هوا باشد. لاجرم کسی که ایشان را تقلید کند، خَرِ تن و عمر را ضایع کند و در وقت سفر از همراهان که انبیا و اولیاست، دور بماند و صراط را نمی گذرد[1054] و[1055] به بهشت نمی رسد. پس تقلید ممدوح به صلحا تقلید کردن است تا چندانی که[1056] به تحقیق رسی و از بحر بی‌نهایت بی‌عکس آب کشی و به فیض آلهی رسی. چنان‌که می فرماید: **[570 عکس چندان باید از یارانِ خوش]** عکس بسیار از[1057] نیکان باید و ایشان را تقلید کردن شاید[1058]. **[که شوی بی‌عکس از بحر آب‌کش]** تا از دریا بی‌عکس آبکش شوی. در این تنبیه است که چون کسی تقلید

[1048] عجم S : عجمی K

[1049] لغت S : گفت K

[1050] به S : با K

[1051] حرام‌خوران S : حرام‌خور K

[1052] کرده‌اند S : کردند K

[1053] ذوقی می Sİ : ذوق من K

[1054] گذرد S : کند K

[1055] و S : - K

[1056] که S : - K

[1057] از Sİ : + یاران K

[1058] شاید Sİ : رواست K

کند، به صالحان تقلید می باید کرد تا اوّلا به سبب تقلید از عکس بحر توحید که فیض آلهی است، برسد. چون بر تقلید مداومت کند[1059]، بدان بحر برسد و لهذا می فرماید: **[571 عکس کاوّل زد تو آن تقلید دان]** یعنی در ابتدا حال تقلید ضروری است چون عکس رسد، به آن مغرور مشو. **[چون پیاپی شد شود تحقیق آن]** عکس[1060] که پیاپی شود، تحقیق حاصل گردد. **[572 تا نشد تحقیق از یاران مبُر]** تا به مرتبهٔ تحقیق نرسی، مرشد را محتاجی. **[از صدف مگْسل نگشت آن قطره دُر]** از صدف منقطع مشو. چون قطرهٔ استعداد تو لؤلؤ نشد. در زمان اوّل صحبت یاران راه و اهل الله بسیار[1061] بود. در این زمان اندکی بماند بلکه نماند. اکنون مناقب اولیا را مطالعه می باید کرد و لهذا گفته‌اند: در آخر زمان مانند اولیاء پیشین میسّر نشود که کسی به حال ایشان تقلید کند. در آن زمان مناقب اولیا را خواندن و بدیشان تقلید می باید کرد و ایشان را مرشد می باید داشت. چون آفت و علّت ضایع شدنِ خر و فهم ناکردن معنی خر رفت را طمع صوفی مسافر بود، پس در سالک که طمع باشد، از تقلید خلاص نیابد و راه‌بین نگردد و لهذا می فرماید: **[573 صاف خواهی چشم و عقل و سمع را]** اگر می خواهی که چشم و عقل و گوش صاف شود یعنی چشم بینا و عقل فاهم و گوش سامع گردد، **[بر دران تو پرده‌هایِ طَمْع را]** تا حجاب مرتفع گردد و معنی خر رفت را بدانی و از تقلید خلاص شوی. **[574 ز آنکه آن تقلیدِ صوفی از طَمَع]** زیرا تقلید آن صوفی از طمع بود و آن طمع **[عقلِ او بر بست از نور و لُمَع]** عقل او را محبوس ساخت از نور و درخشیدن. حال خود را در طمع نسبت با حال سلف کن. ببین که هیچ مناسبت هست[1062]. سری سقطی متاعی خرید به شصت دینار و در دل داشت که به سه دینار سود بدهد. روزی دلّال را گفت: این متاع را بفروش. دلّال بر طالبان عرض کرد. خریداری پیدا شد که به هفتاد دینار خرد. دلّال سری را گفت: این متاع را به هفتاد دینار می[1063] خرند. سری گفت: من در دل داشته بودم که به شصت و سه دینار بفروشم. دلّال گفت: هفتاد دینار بیشتر از شصت و سه دینار است که هفت دینار زیاده است. **(47a)** سری

[1059] مداومت کند S : می باید کردن مداومت که K

[1060] عکس S : آن عکس K

[1061] بسیار S : + شده K

[1062] هست S : + حکایت K

[1063] می S : - K

گفت: می دانم امّا از بهر طمع دینار ترک نیّت و عهد خود نمی کنم. ترسم که منافق شوم، عهد من نزد حضرت خدا درست نباشد. **[575 طَمْعِ لوت و طَمْعِ آن ذوق و سماع]** طمع آن صوفی به این سه چیز **[مانع آمد عقلِ او را ز اطّلاع]** که[1064] عقل او معنی خر رفت را معلوم نکرد و آینهٔ دل او را ژنگ گرفت. **[576 گر طَمَع در آینه بر خاستی]** اگر در آینه طمع ثابت یا حادث بود[1065]، **[در نفاق آن آینه چون ماستی]** در دورویی و[1066] خلاف‌گویی آینه همچو ما بودی. **[577 گر ترازو را طَمَع بودی به مال]** اگر در ترازو طمع[1067] بودی، **[راست کی گفتی ترازو وصفِ حال]** او ناقص و تمام را بیان نکردی و واقع حال را درست و راست نگفتی. لاجرم اگر می خواهی که خورشید حقیقی بی‌واسطه بر قلب قالب تو پرتو اندازد و[1068] آینهٔ ضمیر تو را از اشعّهٔ **اَللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** منوّر سازد، نقش طمع از روی آینهٔ جمال[1069] دل بزدای و به آستین همّت گرد تعلّقات از روی سجنجل دل بیفشان که زنگار این طمع است و گرد چهرهٔ او تعلّق ماسوی[1070]. بدان که در سامع طمع نمی باید که حق را فهم کند. در قائل نیز طمع نمی باید که حق را بگوید و لهذا می فرماید: **[578 هر نبیّی گفت با قوم از صفا]** هر پیغامبر به حکم آیات سورهٔ شعرا **مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ** به امّتش از سر صدق و صفا **[من نخواهم مزدِ پیغام از شما]** من اجرت تبلیغ نخواهم از شما. لاجرم هر نبی با قوم خویش اخبار از بی‌طمعی[1071] خود می کرد و می گفت: **[579 من دلیلم حق شما را مشتری]** من دلّالم و[1072] حضرت حق شما را به موجب **إِنَّ اللهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ** مشتری است. **[داد حق دلّالیم هر دو سَری]** مزد دلالی هر دو سری یعنی بایع و مشتری از حضرت[1073] حق رسیده است. در این تنبیه است که هرکه[1074]

[1064] که K - : S

[1065] اگر در آینه طمع ثابت یا حادث بود SK : اگر در آینه طمع بودی İ

[1066] و K - : S

[1067] طمع S : طمع‌کار K

[1068] و S : از روی K

[1069] جمال S : - K

[1070] ماسوی S : + و K

[1071] بی‌طمعی S : بی‌طمع K

[1072] و S : - K

[1073] حضرت S : - K

[1074] هرکه S : - K

امر معروف و نهی منکر کند، می باید که از بهر حضرت خدا[1075] کند. چنان‌که ابو اللّیث رحمة الله علیه گفت: يَنْبَغِي لِلَّذِي يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ أَنْ يَقْصِدَ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ وَ إِعْزَازَ الدِّينِ و لهذا می فرماید: **[580 چیست مزدِ کارِ من دیدارِ یار]** اجرت عمل من دیدار خداست. **[گرچه خود بوبکر بخشد چل هزار]** اگرچه[1076] ابو بکر چهل هزار درهم و دینار بخش کرد که در حق او آیت سورهٔ بقره نازل شد: **اَلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ**. امّا مرا نظر بر درم و دینار نیست. حکایت: صاحب کشاف آورده که ابو بکر رضی الله عنه چهل هزار دینار صدقه داد[1077]. ده هزار در سِر و مثل آن در علانیّه، همان مقدار در شب و به[1078] همان منوال در روز. **[581 چل هزارِ او نباشد مزدِ من]** زیرا متاع دنیا اجرت کار من نباشد. **[کی بوَد شِبهِ شَبَه دُرِّ عَدَن]** درّ عدن کی مشابهِ شَبَه باشد؟ یعنی دیدار یار[1079] کَی **(47b)** مانند متاع دنیا باشد؟ یا معنی این باشد که چیزی که او شبَه را مشابه است کی درّ[1080] عدن شود؟ یعنی متاع دنیا نظیر دیدار یار[1081] نباشد. لاجرم کی در[1082] ماسوی حق[1083] طمع کند با وجود آنکه می داند که[1084] طمع سبب تیرگی آینهٔ روشن دل است. آینه از بی‌طمعی راست نمایندهٔ جمال است و ترازو از بی‌غرضی گویندهٔ وصف حال. حکایت: رابعه رضی الله عنها گفت: دنیا اگر[1085] زر بودی چون فانی است و آخرت اگر خَزف بودی چون باقی است، عاقل را می باید که خزف باقی را اختیار کند نه زر فانی را. امّا عجب است که دنیا هم خزف است هم فانی است و آخرت هم زر است هم باقی است، امّا مردمان این خزف فانی را اختیار کنند[1086] نه آن زر باقی را. **[582 یک حکایت گویمت بشْنو به**

[1075] خدا S : حق K

[1076] اگرچه S : - K

[1077] داد S : داده K

[1078] به S : - K

[1079] یار S : یاری K

[1080] درّ S : - K

[1081] یار S : یاری K

[1082] در S : - K

[1083] حق S : - K

[1084] که S : - K

[1085] اگر S : - K

[1086] کنند S : کند K

هوش[1087]**]** یک حکایت می گویم ترا به عقل گوش کن و آن حکایت مفلس است[1088] که اکنون در آن شروع می کند. **[تا بدانی که طَمَع شد بندِ گوش]** که طمع چگونه پردهٔ گوش است. پس در سامع طمع نمی باید. **[583 هر کرا باشد طَمَع اَلکَن شود]** که[1089] مرد طمع‌کار لال[1090] و کُندزبان شود. **[با طَمَع کی چشم دل روشن شود]** با طمع چشم دل روشن نمی شود. پس در قائل نیز طمع نمی باید. حکایت: زاهدی پیش خلیفه بود. خلیفه کاغذی نوشت و از آن زاهد خاک خواست[1091] تا بر مداد افشاند. آن زاهد گفت: اوّل کاغذ را به من ده تا بخوانم. شاید که در وی ظلم نوشته باشی. ترسم که از اعوان ظلم باشم. لاجرم مرد بی‌طمع دلیر باشد، امّا آن کس که طامع باشد، **[584 پیشِ چشمِ او خیالِ جاه و زر]** پیش چشم طمع‌کار خیال منصب و مال **[همچنان باشد که موی اندر بصر]** و حجاب نظر شود که موی دیده را کور کند. **[585 جز مگر مستی که از حق پُر بوَد]** مگر مستی که از خدا پر باشد. **[گرچه بدْهی گنجها او حُر بوَد]** که به[1092] مال دنیا[1093] بنده نشود و حق را نپوشد. و بدان که این سخنها که گوشیم[1094] در کسی اثر کند که در او درد آلهی و غم آخرت باشد که تدبیر کار مرگ کند و از دنیا اعراض کند. به حکم **اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ، وَالإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ، وَالاسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ حُلُولِهِ** عاشق جمال و تارک نوال باشد. **[586 هرکه از دیدار برخوردار شد]** و تجلّی جمال یافت، **[این جهان در چشمِ او مردار شد]** به حکم اَلدُّنْیَا جِیفَةٌ مرداری جهان را دانست و به آن التفات نکرد. **[587 لیک آن صوفی ز مستی دور بود]** امّا آن صوفی مسافر از مستی خدا دور بود. **[لاجرم در حرص او شب‌کور بود]** از آن جهت در حرص شب‌کور بود که[1095] در ظلمت دنیا چاه اجل را نمی دید و تدبیر گور نمی کرد. **[588 صد حکایت**

[1087] هوش SK : گوش İ

[1088] کن و آن حکایت مفلس است S : - K

[1089] که S : - K

[1090] لال S : - K

[1091] خواست S : بخواست K

[1092] به S : - K

[1093] دنیا S : + را K

[1094] گوشیم S : گوشی K

[1095] که S : - K

بشْنود مدهوشِ حرص] و متحیّر طمع. **[در نیابد نکته‌ای در گوشِ حرص]** و[1096] یک نکته را نمی فهمد[1097] که حیران جهان است و مست محبّت آن. و باعث این حیرت و غفلت، سبب نسیان موت طمع است. چنانکه در این حکایت مفلس که **(48a)** صاحب اشتر است ندای منادیان را نشنید که در آخر قصّه معلوم شود. **[تعریف کردنِ منادیانِ قاضی مفلسی را گردِ شهر]** این تعریف در اواخر حکایت معلوم خواهد شد[1098]. **[589 بود شخصی مفلسی بی‌خانمان[1099]]** یک شخص مفلس بود بی‌خانه و اسباب. **[مانده[1100] در زندان و بندِ بی‌امان]** در زندان و بند گران مانده بود. مراد از این مفلس ابلیس است که چیزی ندارد از عبادت و در دنیا مؤبد است بی‌هدایت و مراد از زندان جهان و از[1101] اهل زندان آدمیان. **[590 لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف]** طعام ایشان خوردی به بطلان که طاعت ایشان[1102] باطل کردی هر زمان. **[بر دلِ خلق از طَمَع چون کوهِ قاف]** بر دل اهل زندان گران شده بود که از جهت طمع همچو کوه قاف. لاجرم مکاید و تغریر او بی‌حد است. بیشتر حیله‌اش به متاع دنیاست و شهوت و هوا. **[591 زَهره نی کس را که لقمهٔ نان خورَد]** کس را مجال نان خوردن نبود. **[ز آنکه آن لقمه‌ربا گاوش بَرَد]** زیرا آن مفلس لقمه‌ربا گوشهٔ لقمه را می ربود. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّه اشارت می کند. **[592 هرکه دور از دعوتِ[1103] رحمن بوَد]** و مهجور از امتثال فرمان حضرت خدا باشد،[1104] **[او گداچشم است اگر سلطان بوَد]** او سیر نباشد اگر عالم از آنِ او باشد. هرکه به متاع دنیا فریفته شود و به تلبیس ابلیس مغرور گردد و دعوت رحمن نشنود، حریص دنیا شود و هر چند پند ابلیس را بگیرد[1105]، دشمنی[1106] او زیاده گردد. حضرت خدا فرمود: **الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا** و فرمود: **يَا أَيُّهَا**

[1096] و S : - K

[1097] را نمی فهمد S : فهم نمی کند K

[1098] این تعریف در اواخر حکایت معلوم خواهد شد S : - K

[1099] بی‌خانمان Sİ : بی‌خان و مان K

[1100] مانده Sİ : ماند K

[1101] از S : - K

[1102] خوردی به بطلان که طاعت ایشان S : - K

[1103] دعوتِ Sİ : رحمتِ K

[1104] و مهجور از امتثال فرمان حضرت خدا باشد S : - K

[1105] و دعوت رحمن نشنود حریص دنیا شود و هر چند پند ابلیس را بگیرد S : - K

[1106] دشمنی S : دشمن K

النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ و فرمود: **وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ** و فرمود: **وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ.**

چون حضرت مولانا این قدر معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. **[593 او[1107] مروّت را نهاده زیرِ پا]** آن مفلس مروّت را زیر پا نهاده بود. **[گشته زندان دوزخی ز آن نان‌ربا]** از آن مفلس نان‌ربا زندان[1108] یک دوزخ شده بود. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّه اشارت کند که دنیا جای راحت نیست. **[594 گر گریزی بر امیدِ راحتی]** یعنی در دنیا حال این است که اگر گریزی بر[1109] رجای یک راحت، **[ز آن طرف هم پیشت آید آفتی]** و مصیبتی از آنکه این دار محنت است. حکایت: کسی پیش عزیزی آمد و[1110] گفت: من می خواهم که در جایی باشم که در آنجا غم و محنت و بلا و مصیبت نباشد. مرا بر آن‌چنان[1111] جای[1112] دلالت کن. آن عزیز گفت: تو جایی می خواهی که در دنیا آن جای نیست. **[595 هیچ کُنجی بی‌دد و بی‌دام نیست]** یعنی هیچ کُنجی بی‌مهلک نباشد در جهان. **[جز به خلوتگاهِ حق آرام نیست] (48b)** آرام در آنجاست. جهت آن[1113] سعی کن که برسی. **[596 کُنجِ زندانِ جهانِ ناگزیر]** کنج زندان جهان ناچار و ضروری **[نیست بی‌پامزد و بی‌دَقُّ الْحَصِیر]** بی‌اجرت قدم و بی‌مشقّت نباشد. حکایت: بزرگی مریدی را پند داد و گفت: ای درویش، دنیا جای نامرادی است. در زیر هر مرادی ده نامرادی تعبیه است. دانایان چون[1114] بدیدند که حال چنین است، ترک کردند و راضی و تسلیم شدند[1115]. **[597 والله ار سوراخِ موشی در رَوی]** و مختفی شوی، **[مبتلایِ گربه چنگالی شوی]** و یک بلا را مبتلا شوی[1116] که از لقمه‌ربایان طاعت و

[1107] او Sİ : مر K

[1108] زندان S : + را K

[1109] بر S : به K

[1110] و S : - K

[1111] آن‌چنان S : آن K

[1112] جای S : + را K

[1113] جهت آن S : - K

[1114] چون S : چنان K

[1115] ترک کردند و راضی و تسلیم شدند S : - K

[1116] و یک بلا را مبتلا شوی S : - K

اخلاص که نفس و شیطان است، چاره نیست. **[598 آدمی را فربهی هست از خیال]** یعنی اگر کسی در ظاهر با هیچ کس مصاحب نباشد، هم خیالات او با او همیشه همراه است. یا راحت‌افزاست یا عمرکاست. زیرا که آدمی را فربهی از راه خیال است و لاغری و[1117] هُزال و عقوبت و نکال هم از راه خیال. پس آدمی را فربهی و خوشی باشد[1118] از خیال. **[گر خیالاتش بوَد صاحب‌جمال]** یعنی آدمی می شود خوش‌دل و خوش‌حال اگر خیالات او بود خوب و صاحب‌جمال. حکایت: عزیزی سفر می کرد. مریدی همراه او بود. به کوهی رسیدند که در آنجا یک وادی بود که وی را وادی السّباع گفتندی. عزیز را به خیال جمال و فکر وصال حال خوش[1119] شد. گفت: امشب در اینجا باشم. مرید گفت: ای شیخ[1120]، این وادی را نام وادی السّباع است. شب اینجا درّندگان پیدا می شود و مردم را می درند. شیخ گفت: در اینجا حال خوش شد. نمی توانم که بروم. مرید گوید: چون نماز خفتنی را گذاردیم، از هر طرف شیر و پلنگ پیدا شدند. من از بیم جان به بالای درختی رفتم. تمام شب لرزه در اندام من افتاد و هرگز به چشم من خواب نیامد. دیدم شیخ را خواب غلبه کرد و به خواب رفت. سباع بهایم گِرداگِرد او جمع گشته، همچو حارس مؤنس او شدند. چون فجر طلوع کرد، سباع پریشان شدند و شیخ بیدار گشت و گفت: هرگز این‌چنین خواب نکرده بودم که امشب کردم. پس کسی که خیال او خوب است، حال او محبوب است. **[599 وز خیالاتش نماید ناخوشی]** و در تصورش بدی باشد، **[می گدازد[1121] همچو موم از آتشی]** و محو می[1122] شود. **[600 در میانِ مار و کژدم گر ترا]** میان مار و عقرب اگر ترا **[با خیالاتِ خوشان دارد خدا]** با خیالهای خوشها دارد خدا. این شرط است. **[601 مار و کژدم مر ترا مؤنس بوَد]** این جزاست. **[کآن خیالت کیمیایِ مس بوَد]** پس چون کسی را که اخلاص نیّت[1123] باشد و هر عمل دنیا را از بهر آخرت کند که کیمیا آن است، مس دنیا را زر سازد. لاجرم آتش سوزنده با خیال وصال خوش‌تر از

[1117] و K - : S

[1118] باشد K - : S

[1119] حال خوش S : خوش حال K

[1120] ای شیخ K - : S

[1121] گدازد Sİ : گدازم S

[1122] می K - : S

[1123] نیّت K - : S

جنّات نعیم است و بهشت اعلی با خیال خوف زوال مُوحِش‌تر از درکات جحیم. **بیت[1124]:** ما که دُردی‌کشانِ **(49a)** خَمّاریم - جام جم[1125] در نظر نمی آریم * گشته در فکر دوست مستغرق - وز دو عالم فراغتی داریم * گر به جنّت تجلّی‌ای نکند - از نعیم بهشت بیزاریم * ور در آتش رویم همچو خلیل - با خیالش درون گلزاریم. لاجرم چون دنیا جای نامرادی است، به خیال[1126] فضل رحمن[1127] و عوض دادن آن در فقر و قلّت و مرض و علّت و بلا و مصیبت خوش‌دل شدن می باید. **[602 صبر شیرین از خیالِ خوش شدست]** خیالات فرح‌بخش و رجاء ثواب صبر تلخ را شیرین سازد. **[کآن خیالاتِ فَرَج پیش آمدست]** در بعض نسخ **[کآن خیالاتش فرج‌بخش[1128] آمدست]**. حکایت: عیسی علیه السلام مناجات کرد که خداوندا، یکی را از دوستان خود به من بنما. وحی آمد که یا عیسی برو در بیابان به فلان[1129] ویرانه که در آنجا پیری بینی که مبتلاست. عیسی علیه السلام آمد و دید که پیری است که دو چشمش بینا نیست و دو گوشش شنوا نیست و دو دست او گیرا نیست و دو پای او قوّت ندارد. امّا پیوسته دعا می کند که اَلْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَی نِعَمِهِ وَ اِحْسَانِهِ. عیسی علیه السلام سلامش داد و آواز برداشت: ای پیر، چندین اعضا و اجزای تو راست نیست. چگونه شکر می گذاری؟ گفت: ای کس، اینها آلت معصیت بودند. چون اینها در من نیست، مرا از معاصی بسیار خلاصی است. عیسی گفت: چرا دعا نمی گویی و از بهر خود خلاص نمی جویی؟ گفت: صحّت صحت دل است و مرا دختری است، دلم پاره‌ای[1130] بود و تعلّق دارد. از خضرت خدا می خواهم که دل مرا از تعلّق غیر[1131] خود خالی دارد. عیسی علیه السلام حکایت کرده چون بیرون رفتم، دیدم که دختر او می آمد و[1132] شیری از کوه پیدا شد. دختر را پاره پاره کرد. لاجرم هرکه به حضرت خدا ایمان

[1124] بیت S : حکایت منظومه K

[1125] جم Sİ : می K

[1126] خیال S : + حقیقی که K

[1127] رحمن S : + است K

[1128] فرج‌بخش SK : فرح‌بخش İ

[1129] به فلان S : - K

[1130] پاره‌ای S : پاره پاره K

[1131] تعلّق غیر S : غیر تعلّق K

[1132] و S : - K

آورده و احتساب جزا را تصدیق کرده باشد، بر بلا صابر باشد و نیّت او صادقه[1133] باشد. هر بلا او را باعث صفا باشد و لهذا می فرماید: **[603 آن فَرَج آید[1134] ز ایمان در ضمیر]** که فرج[1135] بر مصائب دنیا و بر مجاهده و عنا از کمال ایمان است. **[ضعفِ ایمان ناامیدی و زَحیر]** ضعف ایمان مأیوسی و مرض است که از بلا برنجد و نعمت مصیبت را نداند. در بعض نسخ **[دور گردد ناصبوری ای فقیر]** یعنی به حکم **اَلْفُقَرَاءُ الصُّبُرُ جُلَسَاءُ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ** فقیر صابر نزدیک حضرت خداست، امّا فقیر غیر صابر از او دور باشد. **[604 صبر از ایمان بیابد سَر کُلَه]** صبر تاج فرق ایمان است که گفته‌اند اَلصَّبْرُ رَأْسُ الدِّينِ وَ صَبْرُ الْفَقْرِ اَلسُّكُونُ عِنْدَ كُلِّ عَدَمٍ وَالْبَذْلُ عِنْدَ كُلِّ مَوْجُودٍ. **[حَيْثُ لَا صَبْرَ فَلَا اِيمَانَ لَه]** این نقل حدیث است به معنی **[605 گفت پیغمبر خداش ایمان نداد]** عبارت رسول صلّی الله علیه و سلم **مَنْ لَا صَبْرَ لَهُ لَا اِيمَانَ لَهُ.** مراد نفی کمال ایمان است یا فقیری که غیر صابر باشد، الفاظ کفر **(49b)** گوید. پس حقیقت ایمان او نماند. این مصراع مرهون است. **[هر کرا صبری نباشد در نهاد]** لاجرم سالک را می باید که بر خلاف نفس و بر ریاضت و مجاهدت و بر بلا و مصیبت صبر کند. اگرچه اینها ترا زشت نماید، امّا پیش اهل الله خوب است. چنان‌که می فرماید: **[606 آن یکی در چشمِ تو باشد چو مار]** یعنی یک شخص مثلا رند به واسطهٔ خیال دشمنی تو کژدم و مار[1136] است. **[هم وی اندر چشمِ آن دیگر نگار]** هم آن یک شخص در چشم دیگری به تخیّل دوستی نگار است. **[607 ز آنکه در چشمت خیالِ کفرِ اوست]** در چشم تو خیال بدی هست. از آن او را دشمن می داری. **[وآن خیالِ مؤمنی در چشمِ دوست]** در چشم دیگری خیال خوبی اوست. از این آن را دوست می داری. حکایت: عزیزی را گفتند: تو مال را دوست می داری؟ گفت: دوست[1137] نمی دارم. زیرا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلْمَالُ حَيَّةٌ.** دیگری را پرسیدند: تو مال را دوست می داری؟ گفت: دوست می دارم. زیرا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ فِي يَدِ الرَّجُلِ الصَالِحِ.** لاجرم کسی را مال سبب ضلال و یکی را موجب

[1133] صادقه S : صادق K

[1134] آید SK : آمد İ

[1135] فرج SK : فرح İ

[1136] کژدم و مار S : مار و کژدم K

[1137] دوست S : - K

نوال باشد. هرکس را متاع غرور نیست. **[608 کاندرین یک شخص هر دو فعل هست]** در یک شخص بدی و نیکی هست. **[گاه ماهی باشد او و گاه شَست]** گاه شکار شود گاه قید[1138]. **[609 نیمِ او مؤمن بوَد نیمیش گبر]** پس کسان از بدی و نیکی خالی نیست. **[نیمِ او حرص‌آوری نیمیش صبر]** به این دو اعتبار قابل دوستی و دشمنی. حکایت: عزیزی را گفتند: تو ازواج و اولاد را دوست می داری؟ گفت: دوست[1139] نمی دارم که حضرت خدا فرمود: **إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ**. دیگری را گفتند: تو ازواج و اولاد را دوست می داری؟ گفت: می دارم که اگر به زن جماع کنم، نیّت[1140] خیر می کنم. از هر قطرهٔ آب غسل من فرشته‌ای مخلوق شود و از بهر من استغفار کند و اولاد اگر پیش از من بمیرند، مرا سبب رحمت شوند که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ مَاتَ لَهُ ثَلَاثَةُ صِغَارٍ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ** و اگر از من باز بمانند، دعای ایشان به من رسد. لاجرم در هر چیز دو طرف است. هرکه جهت بدی بیند، رد کند. هرکه جهت نیکی بیند، کد[1141] کند. **[610 گفت یزدانت فَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ تغابن است. **هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ. [باز مِنْكُمْ كَافِرٌ گبرِ كهُن]** لاجرم در هر چیزی نیکی و بدی هست. کسی[1142] اگر به سوی نیکی نظر کند، نیک می پندارد. اگر به سوی بدی نظر کند، بد می شمارد. **[611 همچو گاوی نیمهٔ چپّش[1143] سیاه]** چنان‌که گاوی[1144] نیمهٔ چپ او باشد سیاه. **[نیمهٔ دیگر سفیدی[1145] همچو ماه]** و نیمهٔ دیگر سپید باشد همچو ماه[1146]. **[612 هرکه این نیمه ببیند رد کند]** که آن را گاو سیاه **(50a)** پندارد و[1147] رد کند. **[هرکه آن نیمی[1148] ببیند کَد کند]** آن را گاو سپید پندارد و طلب و جد کند. حکایت: عزیزی را گفتند: تو حیات دنیا را

[1138] قید S : صید K

[1139] دوست S : - K

[1140] نیّت S : - K

[1141] کد S : قبول K

[1142] کسی S : + که K

[1143] چپّش SK : پشتش İ

[1144] گاوی S : گاو K

[1145] سفیدی S : سپیدی Kİ

[1146] همچو ماه S : - K

[1147] و S : - K

[1148] نیمی Sİ : نیمه K

دوست می داری؟ گفت: دوست نمی دارم که دار غرور است و[1149] رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلدُّنْیَا جِیفَةٌ وَ طَالِبُهَا کِلَابٌ**. دیگری را گفتند: تو حیات دنیا را دوست می داری؟ گفت: می دارم که کار آخرت در اینجا باشد که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ**. **[613 یوسف اندر چشمِ اخوان چون سُتُور]** یوسف علیه سلام در چشم برادران از خیال دشمی و حسد چون حیوان نمود. **[هم وی اندر چشمِ یعقوبی چو حور]** در چشم پدر از خیال دیگر چون حور بود. لاجرم جمع مال و صحت و نوال ترا خوب نماید و بذل مال و مرض و نکال ترا بد آید. امّا این تشخیص تمیز چشم ظاهر است و پیش چشم باطن امر بر عکس. **[614 از خیالِ بد مر او را زشت دید]** فاعل دید چشم فرع است در اوّل مصراع اخیر. **[چشمِ فرع و چشمِ اصل[1150] نابدید]** لفظ چشم اصل متّصف است به نابدید. **[615 چشمِ ظاهر سایهٔ آن چشم دان]** چشم ظاهر سایهٔ چشم حقیقت‌بین است. **[هرچه آن بیند بگردد این بدان]** هرچه آن بیند این فرع به آن راجع شود. یعنی در حقیقت هرچه بد است، آخر چشم ظاهر را بدی او ظاهر شود و هرچه نیک است، چشم ظاهر را نیکی او هویدا گردد. **[616 تو مکانی اصلِ تو در لامکان]** از عالم ملکوت آمده‌ای به این جهان. **[این دُکان بر بند و بگْشا آن دُکان]** قصد کن به سوی آن جهان به عبادت رحمن. **[617 شش جهت مگْریز زیرا شش[1151] جهات]** به جهات ستّ مگریز زیرا در جهات ست[1152]، **[شش در است و شش در[1153] مات است[1154] مات]** شش باب هست و طریق کسب هست، امّا آن شش در شش در[1155] بازی نرد است که آن شش در نزد نزّادان همچو مات است در نزد شطرنج بازان. پس بدان که **إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ**. **[شکایت کردنِ اهلِ زندان پیشِ وکیلِ قاضی از دستِ آن مفلس] [618 با وکیلِ قاضیِ ادراکمند]** آن وکیل قاضی که اهل ادراك بود **[اهلِ زندان در شکایت**

[1149] و K - : Sİ

[1150] اصل SK : اصلی İ

[1151] شش SK : در İ

[1152] ست : است SK

[1153] در Sİ : دره K

[1154] است Sİ : + و K

[1155] در Sİ : - K

آمدند] یعنی اهل زندان شکایت پیش او بردند. **[619 که سلامِ ما به قاضی بَر کنون]** سلام ما به قاضی برسان اکنون. **[باز گو آزارِ ما زین مردِ دون]** و آزار ما از این مرد دنی[1156] و مفلس بگو به او[1157]. **[620 که در این زندان بماند او مُستَمِر]** که در این زندان او[1158] ابدی مانده است. **[یاوه‌تاز و طبل‌خوار[1159] است و مُضِر]** گم کننده است و بسیار خوار و ضرر کننده. ابلیس عَلَيْهِ مَا يَسْتَحِقُّهُ در زندان دنیا به حکم **إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ** مستمر بمانده است. ضایع کنندهٔ اعمال است و به حکم **شَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ** مشارکت دارد و ضرر کننده است که هرگز از او نیکی نمی آید. **(50b) [621 چون مگس حاضر شود در هر طعام]** چون مگس در هر طعام حاضر[1160] شود. عرب مگس را ذباب گوید. اصل او ذبّ و آب است. یعنی هر بار که منع کنند، رجوع کند. **[از وقاحت بی‌صلا و بی‌سلام]** از بی‌ادبی و بی‌شرمی بی‌دعوت و بی‌سلام. **شعر:** لَوْ طُبِخَتْ قِدْرٌ بِمَطْمُورَةٍ - فِي جَانِبِ الرُّومِ بِأَقْصَى الثُّغُورِ * وَ كُنْتَ فِي الصِّينِ لَأَدْرَكْتَهَا - يَا عَالِمَ السِّرِ بِمَا فِي التَّنُّورِ. **بیت:** هر تنوری که اندر او دیگ است - گر به صد میل راه[1161] دوری تو * حاضر آیی و لوت آن بزنی - عالم السر هر تنوری تو. لاجرم کسی که شروع در عبادت کند، شیاطین بر وی گِرد آیند. چنان‌که مگس بر انگبین جمع شود. **[622 پیشِ او هیچ است لوتِ شصت کس]** زیاده بسیار خوار است که طعام شصت کس پیش او[1162] چیزی نیست. لاجرم ابلیس در مکر و تلبیس چنان است که هر صباح شیاطین را بر مردمان حواله کند و همّت بر آن دارد که همه اعمال مردم را[1163] محو کند. **[گر کند خود را اگر گوییش بس]** خود را اصم سازد اگر او را بس گویی. باز به وسوسه آید[1164] چنان‌که در آخر قرآن بعض اهل تفسیر در شرح **مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ** فرموده‌اند: عادت شیطان آن است که چون بنده خدای تعالی را یاد کند، وی بگریزد و چون از ذکر حق غافل شود، به وسوسه در آید.

[1156] دنی S : دون K

[1157] به او S : - K

[1158] او S : - K

[1159] طبل‌خوار Kİ : طبل‌خور S

[1160] حاضر S : - K

[1161] راه Sİ : + آن K

[1162] او S : - K

[1163] را S : - K

[1164] باز به وسوسه آید S : - K

[623 مردِ زندان را نیاید لقمه‌ای] یعنی[1165] اگر اهل زندان را یک لقمه آید. اگر کسی در میان جمع عبادت کند و فضل آلهی پیدا آید، شیطان فی‌الحال ریا در[1166] آرد. **[ور به صد حیله گشاید طعمه‌ای]** و[1167] اهل زندان اگر[1168] به صد حیله گشاید یک طعمه. اگر کسی در خلوت عبادت کند و فیض حق نهانی باشد، علی‌الفور شیطان کبر و عجب عمل آرد. مثلا اگر کسی یک شب دو رکعت نماز تهجّد گذارد و خود را نیک‌مرد انگارد و از غیر بهتر شمارد، **[624 در زمان پیش آید آن دوزخ‌گلو]** فی‌الحال پیش آید آن جهنّم‌حلق. **[حجّتش این که خدا گفتا کُلُوا]** دلیلش این که خدا فرمود کُلُوا. این را نمی داند: **بیت:** گرچه خدا گفت کُلُوا وَ اشْرَبُوا - در عقبش گفت وَ لَا تُسْرِفُوا. **[625 زین چنین قحطِ سه ساله داد داد]** در بعض نسخ **[حسبةً للّه ز جورش داد داد]**. **[ظلّ مولانا ابد پاینده باد]** سایهٔ قاضی باقی باد. **[626 یا ز زندان تا رود این[1169] گاومیش]** یعنی یا این جاموس را از زندان به در کند[1170] **[یا وظیفه کن ز وقفی لقمه‌ایش]** یا او را تعیین وظیفه کند از وقفی و بیت‌المال. **[627 ای ز تو خوش هم ذُکور و هم اِناث]** ای قاضی، از تو راضی است همه خلق. **[داد کن اَلْمُسْتَغَاث اَلْمُسْتَغَاث]** عدل کن، فریاد فریاد. چون مراد از مفلس[1171] ابلیس است، قاضی‌القضات را از او فریاد می باید کرد. **[628 سویِ قاضی شد وکیلِ بانمک]** و پیش قاضی رفت. **[گفت با قاضی شکایت یک به یک]** قاضی را شکایت اهل زندان بگفت علی‌التّفصیل. **(51a) [629 خواند او را قاضی از زندان به پیش]** قاضی آن مفلس را پیش خویش خواند. **[بس تفحّص کرد از اعیانِ خویش]** تفتیش کرد از اعیان خود. **[630 گشت ثابت پیشِ قاضی آن همه]** آن سخنها که اهل زندان گفته بودند **[که نمودند از شکایت آن رمه]** آن جماعت زندانیان. **[631 گفت قاضی خیز از این زندان برو]** قاضی آن مفلس را گفت: از این زندان برو. **[سویِ خانهٔ**

[1165] یعنی S : - K

[1166] در S : - K

[1167] و S : - K

[1168] اگر S : را K

[1169] این SK : آن İ

[1170] کند S : کن K

[1171] مفلس S : - K

مُردریگِ خویش شو] معنی[1172] این مصراع به ترکی: آرته قلاجق اوڭ جانبنه گت. **[632 گفت خان و مانِ من احسانِ توست]** آن[1173] مفلس قاضی را گفت: خانه و اسباب من احسان توست. **[همچو کافر جنّتم زندانِ توست]** به موجب **اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ** بهشتم زندان توست. **[633 گر ز زندانم برانی تو به رد]** اگر از زندان مرا برانی تو[1174] به رد کردن و من که از این زندان بیرون آیم، **[خود بمیرم من ز تقصیری و کَد]** از فقر و گدایی. **[634 همچو ابلیسی که می گفت ای سلام]** ابلیس خدا را گفت: ای علّام، **[رَبِّ اَنْظِرْنِی اِلیٰ یَوْمِ الْقِیَام]** چنان‌که در اوائل سورهٔ اعراف مذکور است: **قَالَ أَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ**. و در اواسط سورهٔ حجر و در اواخر سورهٔ صاد[1175] مذکور است: **قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ**. **[635 کاندر این زندانِ دنیا من خوشم]** این را ابلیس می گوید. **[تا که دشمن‌زادگان را می کُشم]** تا که بنی آدم را هلاک کنم[1176] که هلاک حقیقی عذاب آخرت است. چنان‌که در سورهٔ اعراف مذکور است: **قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ. ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ**. و در سورهٔ حجر مسطور است: **قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ**. و در سورهٔ صاد[1177] مذکور است: **فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ**. تو نیز ای قاضی مرا در زندان مهلت ده تا لقمهٔ زندانیان[1178] می ربایم چنان‌که ابلیس لقمهٔ ایمان و طاعت مؤمنان را می رباید. **[636 هرکه او را قُوتِ ایمانی بوَد]** مقول ابلیس است. **[وز برایِ زادِ ره نانی بوَد]** و عمل صالح کرده باشد، **[637 می ستانم[1179] گه به مکر و گه به ریو]** و به حیله و تلبیس **[تا بر آرند از پشیمانی غریو]** و فریاد کنند. **[638 گه به درویشی**

[1172] معنی S : - K

[1173] آن S : - K

[1174] تو S : - K

[1175] صاد Sİ : ص K

[1176] بنی آدم را هلاک کنم SK : هلاک کنم بنی آدم را İ

[1177] صاد Sİ : ص K

[1178] زندانیان S : + را K

[1179] ستانم Sİ : ربایم K

کنم تهدیدشان] به موجب قول خدا در سورهٔ بقره **الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ** گاه ایشان را به فقر بترسانم. **[گه به زلف و خال بندم دیدشان]** گه به خوبان و محبوبان، گاه به زخارف دنیا، گاه به مستلذات[1180] شهوانیّه دیدهٔ ایشان را بدوزم. **[639 قُوتِ ایمانی در این زندان کم است]** سخن خدمت مولاناست که می گوید: لقمهٔ ایمان در این زندان یعنی در جهان اندک است. **[وآنکه هست (51b) از قصدِ این سگ در خَم است]** در اعوجاج است. راست[1181] و درست نیست. یا لفظ خم در اینجا به ترکی به معنی صپه است. یعنی آن قوت ایمان از قصد ابلیس در جایی است که ممر نیست و الّا از دست او خلاص نیافتی. **[640 از نماز و صوم و صد بیچارگی]** همه را شیطان می برد و می رباید و ضایع کند. من نیز همچو ابلیس در باب تلبیس به هر طریق ایشان را در آیم و لقمه‌ای که به هزار حیله یابند، در ربایم. **[641 اَسْتَعِيذُ اللّهَ مِنْ شَيْطَانِهِ]** ضمیر شیطانه راجع است به لفظ الله. **[قَدْ هَلَكْنَا آه مِنْ طُغْيَانِهِ]** ضمیر طغیانه راجع است به شیطان. **[642 یک سگ است و در هزاران می رود]** در ذات خود یک کلب است، امّا به اندرون هزار کس می رود. **[هرکه در وی رفت او او می شود]** هرکس که اندرون او[1182] ابلیس رود، آن کس ابلیس می شود. **[643 هرکه سردت کرد می دان کو در اوست]** هر کسی که از آدمیان که ترا از طریق حق سرد کرد و برودت داد، می دان که[1183] ابلیس[1184] درون اوست. **[دیو پنهان گشته اندر زیرِ پوست]** ابلیس نهان گشته است در زیر پوست بشر. بزرگان گفته‌اند: شیطان که از انس باشد، بر تو سخت‌تر است[1185] از شیطانی که از جنّ[1186] باشد. زیرا ضرر این به وسوسه باشد و ضرر آن به مواجهه که ترا به قولی در صورت معقول اضلال کند. **[644 چون نیابد صورت آید در خیال]** چون ابلیس از آدمیان کس نیابد تا اندرون او رود و به زبان او ترا اضلال کند، در خیال تو آید. **[تا کشاند آن خیالت در وبال]** تا ترا

[1180] مستلذات S : + نفسانیه و K

[1181] راست Sİ : و راست K

[1182] اندرون او SK : در اندرون وی İ

[1183] که S : + آن K

[1184] ابلیس S : + در K

[1185] است S : + که K

[1186] شیطانی که از جنّ S : شیطان جن K

از خیالت در وبال کشد. **[645 گه خیالِ فُرجه و گاهی دُکان]** گاه خیال تفرّج، گاهی[1187] خیال کسب، **[گه خیالِ عِلم و گاهی خانمان]** گه خیال علم. یعنی ترا به علم ترغیب کند. از عمل محروم سازد. گاهی خیال خانه[1188] و اسباب. پس به حکم آیت سورهٔ اعراف و حم سجده **وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ [646 هان بگو لا حَولها اندر زمان]** بسیار لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ بگو. **[از زبان تنها نه بلک از عینِ جان]** که اعتصام به ملک علّام از درون دل و جان می باید. یعنی استعاذه به حضرت خدا کردن نمی باشد مگر به زمرهٔ اعوان او در آمدن و یاری او کردن که او نیز یاری کند. چنان‌که در سورهٔ محمد علیه السلام فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ. [تتمّهٔ قصّهٔ آن مفلس]** و بقیّهٔ حکایت[1189] او. **[647 گفت قاضی مفلسی را وانما]** و اثبات افلاس[1190] کن. **[گفت اینک اهلِ زندانت گوا]** اهل زندان تو گواه است. **[648 گفت ایشان متّهم باشند چون]** قاضی گفت: شهادت اهل زندان را قبول نمی کنم. زیرا ایشان متّهم‌اند. لفظ چون مرهون است. **[می گریزند از تو می گریند خون]** پس از بهر خلاص شدن از تو دروغ می گویند. **[649 وز تو می خواهند هم (52a) تا وارهند]** و خلاص شوند. **[زین غرض باطل گواهی می دهند]** از این غرض گواهی دروغ می دهند. **[650 جمله اهلِ محکمه گفتند ما]** همچو اهل زندان ما نیز **[هم بر ادبار و بر افلاسش گوا]** بر مدبری و بدبختی، بر مفلسی او گواهیم. **[651 هر کرا پرسید قاضی حالِ او]** حال مفلس **[گفت مولا دست از این مفلس بشو]** آن کس گفت: دست از او بشوی و دست بکش که مفلس و بی‌چیز است. **[652 گفت قاضی کِش بگردانید فاش]** معنی این مصراع به ترکی: دیدی قاضی بونی دولاندرڭ آشکاره. یعنی قاضی فرمود تا او را تشهیر کنند و گرد شهر بگردانند و بگویند که این مفلس است. **[گِردِ شهر این مفلس است و بس قلاش]** لفظ گرد شهر ظرف گردانید است. **[653 کو به کو او را مناديها زنيد]** محلّه به محلّه آن را نداها کنید. **[طبلِ افلاسش عیان هر جا زنید]** طبل افلاس او را هرجا[1191] عیان بزنید. **[654 هیچ**

[1187] گاهی S : گاه K

[1188] خانه S : - K

[1189] حکایت S : قصهٔ K

[1190] اثبات افلاس S : افلاس را اثبات K

[1191] هرجا S : - K

کس نسیه بِنَفْروشد بدو] هیچ کس او را نسیه نفروشد. **[قرض ندْهد هیچ کس او را تَسو]** هیچ کس او را قرض ندهد ربع دانگ. **[655 هرکه دعوی آردش اینجا به فن]** هرکه او را به دعوی چیزی پیش من آرد به حیله و صنعت، **[پیش زندانش نخواهم کرد من]** او را من حبس نمی کنم. زیرا به موجب کلام ربّ‌العزّة در سورهٔ بقره **وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ** مفلس را حبس نیست. **[656 پیشِ من افلاسِ او ثابت شده است]** یعنی از آنکه پیش من مفلسی او ثابت و ظاهر شده است. **[نقد و کالا نیستش چیزی به دست]** نقد و متاع چیزی نیست به دستش. تا بدینجا سخن قاضی است. خدمت مولانا در این مرتبه[1192] به دو حصّه اشارت کند. اول این است که می فرماید: **[657 آدمی در حبسِ دنیا ز آن بوَد]** و برای آن محبوس شود. **[تا بوَد کافلاسِ او ثابت شود]** یعنی کسی که دنیا را ترک کند، از زندان دنیا و از تکالیف مالیّه[1193] و از عذاب از بهر دنیا خلاص شود[1194]. ابو الدّردا رضی الله عنه گفت: وقتی که رسول الله صلی الله علیه و سلم مبعوث شد، من تاجر بودم. خواستم که تجارت را با[1195] عبادت جمع کنم. هر دو جمع نشد. تجارت را ترک کردم و روی به عبادت آوردم. به حقّ خداوندی که روح من در تصرّف اوست، نمی خواهم که دکّان من بر[1196] در مسجد باشد و از من نمازی فوت نشود و هر روز چهل دینار سود کنم. گفتند چرا نمی خواهی یا ابا الدّردا؟ گفت: از بهر بدی حساب. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **الْمُكْثِرُونَ هُمُ الأَسْفَلُونَ، إِلّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا اَرْبَعَ مَرَّاتٍ، وَقَلِيلٌ مَا هُمْ**. امام ابو اللّیث گفت: معنی حدیث این است که اگر غنی از[1197] اهل بهشت باشد، او اسفل است از فقیر و اگر از[1198] اهل دوزخ باشد، در درک اسفل باشد مگر کسی که تصدّق کند از جانب دست راست و از دست چپ و از پیش و از پس و این اندک باشد **(52b)** در اغنیا. ابو سعید خدری رضی الله عنه گفت: من از رسول الله صلی الله علیه و سلم شنیدم که می گفت: **اَللّٰهُمَّ تَوَفَّنِي فَقِيرًا، وَلَا تَوَفَّنِي غَنِيًّا،**

[1192] در این مرتبه S : - K

[1193] مالیّه S : مال K

[1194] شود S : + حکایت K

[1195] با S : به K

[1196] بر S : - K

[1197] از S : - K

[1198] از S : - K

وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ. و حصهٔ دوم این است که می فرماید: **[658 مفلسی دیو را یزدانِ ما]** افلاس ابلیس را حضرت خدا **[هم منادی کرد در قرآنِ ما]** و فرمود که به[1199] او دوستی مکنید. چنان‌که در سورهٔ حم[1200] زخرف فرمود: **وَمَنْ يَعْشُ عَن ذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ.** **[659 کو دغا و مفلس است و بد سخُن]** که او[1201] اهل حیله و مفلس و بدسخن است. **[هیچ با او شرکت و سودا مکُن]** با وی[1202] شرکت و[1203] بازار مکن. **[660 ور کنی او را بهانه آوری]** اگر او را شریک کنی و با وی بازار کنی[1204] و تعلّل آوری، **[مفلس است او صَرفه از وی کی بَری]** او مفلس است. از وی صرفه و فائده نمی بری، بلکه چون پیش قاضی‌القضاة در عرصهٔ عرصات می آیی، گوید: **أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنِ اعْبُدُونِي هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ.** چون حضرت مولانا چندین معانی فرمود، باز به قصّه عودت نمود. **[661 حاضر آوردند چون فتنه فروخت]** مفعول حاضر آوردند اشتر است که در اوّل مصراع ثانی مذکور است. یعنی چون فتنه که آن مفلس است افروخت[1205] و پیدا گشت، حاضر آوردند **[اشترِ کُردی که هیزم می فروخت]** اشتر یک کرد را که هیزم می فروخت در بازار. **[662 کُردِ بیچاره بسی فریاد کرد]** تا اشتر را خلاص کند. **[هم موکّل را به دانگی شاد کرد]** مردم موکّل را چیزی داد به طریق رشوه، امّا فائده نداشت. چنان‌که می فرماید: **[663 اشترش بردند از هنگامِ چاشت]** از[1206] وقت ضحی **[تا شب و افغانِ او سودی نداشت]** تا به شب و کُرد[1207] افغان کرد. افغان[1208] او فایده نکرد. **[664 بر شتر**

[1199] به S : با K

[1200] حم S : - K

[1201] او S : - K

[1202] با وی S : به او K

[1203] و S : - K

[1204] و با وی بازار کنی S : - K

[1205] افروخت S : آخر فروخت K

[1206] از S : در K

[1207] و کُرد S : - K

[1208] افغان S : و افغان K

بنْشست آن قحطِ گران] بر اشتر[1209] سوار شد آن مفلس که قحط گران و ثقیل است. یعنی بسیار خوار که قحط کننده است. **[صاحبِ اشتر پیِ اشتر دوان]** یعنی کُرد بیچاره پی اشتر خود دوان بود تا اشترش ضایع نشود. مراد از کُرد روح انسانی است و از اشترش[1210] تن او و از موکّل قرین بد که شتر را ستاند و توبه و صلاح را بشکند و بر وی شیطان را سوار کند. **[665 سو به سو و کو به[1211] کو می تاختند]** به هر جانب روان و دوان شدند **[تا همه شهرش عیان بشْناختند]** تا اهل شهر آن مفلس را دیدند و عیان بشناختند و دانستند. **[666 پیشِ [1212] هر حمّام و هر بازارگه]** و مجمع ناس[1213] **[کرد مردم جمله در شکلش نگه]** جمله مردم شهر بر روی او نگاه کردند و آن را تمام دانستند. **[667 دَه منادی‌گر بلند آوازیان]** ده نداگر که بلندآواز بودند، **[تُرک و کُرد و رومیان و تازیان]** تا حال او را **(53a)** فاش کنند به انواع زبان به اصناف جهان. لاجرم واعظان و ناصحان به همه عالمیان[1214] مفلسی شیطان و مکر آن را[1215] بیان می کنند. چنان‌که می فرماید: **[668 مفلس است این و ندارد هیچ چیز]** در ندا این سخن گفتند. **[قرض تا ندْهد کس او را یک پشیز]** یک فلس. زیرا بر هیچ چیز را قادر نیست. چنان‌که فرماید: **[669 ظاهر و باطن ندارد حبّه‌ای]** و هیچ چیزی. **[مفلسی قلبی دغایی دبّه‌ای]** یک مفلس و قلب و اهل حیله است. دبّه آن کس است که در بازار حیله‌های بسیار می کند. **[670 هان و هان با او حریفی کم کنید]** با او مصاحبت مکنید. **[چون‌که گاو آرد گره محکم کنید]** چون به طرّاری در آید، گره محکم کنید. لاجرم شیطان اوّل[1216] عمل خیر را مانع شود. چون بر وی قادر نگردد، سعی کند که به عجب و ریا عمل را[1217] هبا کند که طرّاری او این[1218] است. **[671 ور به حکم آرید این پژمرده را]** اگر از برای حکم در پیش من آرید

[1209] اشتر S : شتر K

[1210] اشترش S : شترش K

[1211] به S - : Kİ

[1212] پیشِ Sİ : نزدِ K

[1213] ناس S : - K

[1214] عالمیان S : + را K

[1215] را S : - K

[1216] اوّل S : - K

[1217] را S : ترا K

[1218] این S : آن K

این پژمرده را، **[من نخواهم کرد زندان مرده را]** که این همچو میّت است. میّت را به زندان نتوان کرد. **[672 خوش دم است او و گلویش بس فراخ]** خوش نفس است، امّا بسیار خور[1219]. لاجرم شیطان[1220] امر مناهی و شهوات کند و از او سیر نگردد و زخارف دنیا را تزیّن کند، بد را نیک نماید. ظاهرش خوب و باطنش ناخوش است. چنان‌که می فرماید: **[با شعارِ نو دِثارِ شاخ شاخ]** تا اینجا تقدیم و تأخیر است. یعنی با دثار[1221] نو شعار شاخ شاخ. یا[1222] شعار به معنی جامهٔ بیرونی باشد و دثار به معنی جامهٔ درونی اگر در کتب امر بر عکس است. **[673 گر بپوشد بهرِ مکر آن جامه را]** آن جامهٔ نو را **[عاریه است آن تا فریید عامه را]** خدمت مولانا در اینجا به حصّهٔ دیگر اشارت کند. **[674 حرفِ حکمت بر زبانِ ناحکیم]** و کلمات حکمت بر زبان نااهل و اصطلاح اهل الله بر زبان اهل ریا **[حُلّه‌هایِ عاریت دان ای سلیم]** لباس عاریت دان ای صافی‌دل که آنچه گوید حال او نیست. از معروف کرخی سؤال کردند که به چه چیزی دست یابیم بر طاعت؟ گفت: بدان که حبّ دنیا از دل بیرون کنید که اگر اندک چیزی در دل شما بود از دنیا، هر سجده که کنید آن چیز را سجده کنید. آه از این قول بلا عمل. **[675 گرچه دزدی حُلّه‌ای پوشیده است]** اگر دزد دست‌بریده[1223] حلّه پوشیده است[1224]، **[دستِ تو چون گیرد آن بُریده‌دست]** دست او[1225] چگونه گیرد که ببریده‌دست است. لاجرم مرشد ناقص ترا راه ننماید. چون حضرت مولانا برخی معارف فرمود، باز به قصّه عودت نمود. **[676 چون شبانه از شتر آمد به زیر]** آن مفلس، **[کُرد گفتش منزلم دور است و دیر]** در اینجا نمی پایم. **[677 بر نشستی اشترم را از پگاه]** معنی این مصراع به ترکی: دومه بندگ ارکندن. یعنی از وقت چاشتگاه تا به شب اشترم را سوار شدی، اجرت می خواهم. **[جَو رها کردم کم از اِخراجِ کاه]** یعنی از جو فراغت کردم. باری بهای کاه بده. **[678 گفت تا اکنون**

[1219] خور S : خورد K

[1220] شیطان S : - K

[1221] دثار S : + و K

[1222] یا S : با K

[1223] دزد دست‌بریده S : دزدی K

[1224] پوشیده است S : پوشد K

[1225] او S : تو K

چه (53b) می کردیم پس] مفلس گفت: از چاشت تا به[1226] اکنون برای چه می گردیم در بازار؟ **[هوشِ تو کو نیست اندر خانه کس]** عقل تو کجاست؟ در خانهٔ سرت کسی نیست؟ یعنی در سر عقل نداری. **[679 طبلِ افلاسم به چرخِ سابعه]** مرهون است. **[رفت و تو نشْنیده‌ای بد واقعه]** و قبیح حادثه. **[680 گوشِ تو پُر بوده است از طَمْعِ خام]** از آن ندای منادی را نشنید[1227]. **[پس طَمَع کَر می کند کور ای غلام]** طمع اصمّ و اعمی کند مردم را ای پسر. **[681 تا کلوخ و سنگ بشْنید این بیان]** یعنی مضمون مصراع ثانی را. **[مفلس است و مفلس است این قلتبان]** و دیّوث. **[682 تا به شب گفتند در صاحب شتر]** از وقت چاشت تا به شب این را گفتند در[1228] کرد که صاحب اشتر[1229] است. **[بر نَزَد کو از طَمَع پُر بود پُر]** اثر نکرد که او از طمع پر بود پر. یک حصّه از قصّه در این مرتبه این است که چنان‌که کرد از بهر طمع خبر مفلسی شترنشین را نشنید، آخر اجرت طلبید، محروم بماند، تو نیز از بهر طمع دنیا اخبار شترنشین خود را نمی دانی. یعنی ای جان، تو که کردی و اشتر تو تن است و بر آن تن ابلیس مفلس نشسته و کار تن تو برداشتن آن است و تو در پی او دوانی و از بهر طمع خبر آن مفلس را نمی شنوی. چون آخر کار شود، از او چیزی نمی یابی. فَبِئْسَ الْقَرِینُ می گویی. اکنون به توجه آن جناب ترا فتح باب است. برو به وی تضرّع و زاری کن که بی‌هدایت و عنایت او فیض میسّر نیست و او را به وی شفیع آر[1230]. **[683 هست بر سمع و بصر مُهرِ خدا]** چنان‌که در اوائل سورهٔ بقره مذکور است: **خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ. [در حُجُب بس صورت است و بس صدا]** در حجابها صورتها و نداهای بسیار است، امّا چشم نیست تا آن صورتها را بیند و گوش نیست که آن صداها را شنود. **[684 آنچه او خواهد رساند آن به چشم]** آن چیز که خدا بخواهد آن را به چشم رساند. **[از جمال و از کمال و از کَرَشم]** از مبصرات که جمال و کمال و ناز است. **[685 وآنچه او خواهد رساند آن به گوش]** و آن چیز که خدا بخواهد آن را به گوش رساند **[از سماع و از بشارت وز خروش]** از

[1226] به S : - K

[1227] نشنید S : نشنیده‌ای K

[1228] در S : - K

[1229] اشتر S : شتر K

[1230] آر S : آور K

مسموعات که آواز خوش و بشارت و خروش است. پس عاقل را می باید که حال خود را بیند. اگر عصیان دارد، توبه کند و مال را از بهر حق صرف کند. زیرا متاع دنیا و نعیم آن[1231] دفع عذاب و مانع عقاب نخواهد بود. در کشّاف آورده که حکایت: میمون بن مهران آرزومند لقای شیخ حسن بصری بود. روزی او را در طواف کعبه دریافت و گفت: مرا پندی بده. شیخ آن آیت[1232] بر خواند که در سورهٔ شعرا است: **مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ**. میمون گفت: لَقَدْ وَعَظْتَ وَ أَبْلَغْتَ. یعنی پندی[1233] دادی و سخن را تمام کردی. **مثنوی:** جهان بی‌وفایی است مردم‌فریب - که از دل رباید قرار و شکیب * چو آن دم که مرگ اندر آید ز راه - نه مالت کند دستگیری نه جاه. پس عاقل را می باید که این‌چنین اخبار را **(54a)** شنود و چارهٔ حال خود و تدبیر کار آخرت سازد. **[686 کَون پُر چاره‌ست هیچت چاره نی]** عالم کون پُر چاره و درمان است. هیچ ترا چاره نیست. **[تا که نگْشاید خدایت روزنی]** یعنی بی‌ارادت حضرت خدا[1234] نه چشم انوار جمال و کمال تواند دید و نه گوش آثار ندای[1235] ذوالجلال تواند شنید. **[687 گرچه تو هستی[1236] کنون غافل از آن]** از آن چاره و درمان، **[وقتِ حاجت حق کند آن[1237] را عیان]** به عنایت خویش چون توجّه به سوی حضرت خدا[1238] کنی، حضرت خدا ترا فهم[1239] سخن بیاموزد و از هر چیز عبرت گیری. **[688 گفت پیغمبر که یزدانِ مجید]** رسول الله صلی علیه و سلم فرمود که خدای بزرگ **[از پیِ هر درد درمان آفرید] مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ دَاءٍ إِلاَّ أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً** و در روایت دیگر **إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً**. لاجرم حضرت خدا درد عصیان را و بلای نیران را دوای توبه و طاعت آماده کرده است. از او دوای درد طلبیدن می باید. **[689 لیک ازآن درمان نبینی رنگ و بو]** اگرچه چنین است، امّا از او اثر نمی بینی. **[بهرِ دردِ خویش بی درمانِ او]** و بی‌فرمان او. قدرت قاهرهٔ حکیم قدیر اقتضای آن کرده است که چندین

[1231] آن S : - K

[1232] را S : - K

[1233] پندی S : پند K

[1234] حضرت خدا S : خدای تعالی K

[1235] ندای S : - K

[1236] تو هستی S : هستی تو Kİ

[1237] آن SK : او İ

[1238] خدا S : حق K

[1239] فهم S : - K

هزار خلعت هستی از کارگاه نیستی بیرون آورده و در عالم امکان درِ هر متمکّن و مکان را از فضای یک رنگ لامکان گشاده دارد. پس هر کرا با نیستی که کارخانهٔ حق است، آشنایی نیست، دیدهٔ دل او را در مشاهدهٔ جمال قدرت روشنایی نیست. عالم کون اگرچه پر چاره و درمان است، امّا مصادفت آن باز بستهٔ گشادن درِ لامکان است لاجرم. **[690 چشم را ای چاره‌جو در لامکان]** مرهون است. **[هین بنه چون چشمِ کُشته سویِ جان]** یعنی چشمت را ای چاره‌جوینده، در لامکان بنه همچو مرده سوی جان نگران و حیران. **[691 این جهان از بی‌جهت پیدا شدست]** یعنی چون[1240] اصل جهات عالمِ شش جهت[1241] از بی‌جهتی[1242] پیداست **[که ز بی‌جایی جهان را جا شدست]** که آن بی‌جایی چندین هزار جا را جا شده است و چندین هزار مکان از لامکان هویدا. پس پوشندهٔ خلعت وجود و نوشندهٔ[1243] شربت شهود و دانندهٔ اسرار قدرت و بینندهٔ انوار حکمت به غیر عاشقی نیست که لذّت نیستی ادراک کند و قبای موهوم به دست شوق چاک کند. زیرا که جای دخل عالم عدم است و جای خرج این وجود بیش و کم و لهذا می فرماید: **[692 باز گرد از هست سویِ نیستی]** رجوع کن از هستی به سوی عدم. **[طالبِ ربّی و ربّانیستی]** اگر تو طالب ربّی و ربّانیستی. در بعض نسخ: **[گر تو از جان طالب مولیستی]**. لاجرم عاقل را می باید که از مرگ نگریزد، بلکه استعداد موت کند. عمر و مال را ضایع نگذارد، بلکه اینجا خرج کند و آنجا حاصل بر گیرد. چنان‌که می فرماید: **[693 جایِ دخل است این عدم از وی مَرَم]** این عالم ملکوت و عدم جای **(54b)** حصول و محلّ خرمن است. از وی نفرت مکن. **[جایِ خرج است این وجودِ بیش و کم]** جای و[1244] محلّ خرج است این عالم که **اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ**. پس در اینجا کشت کردن می باید و در آنجا حاصل بر گرفتن. اگر در اینجا کِشت کرده‌ای[1245]، حاصل را در آنجا بر گیری. لاجرم از عدم مرم که جای حاصل است. **[694 کارگاهِ صنعِ حق چون نیستی است]** چون کارگاه آلهی نیستی است که او نیست را هست کند از آنکه ایجاد موجود محال است، **[جز مُعطَّل در جهانِ هست کیست]** جز

[1240] چون S : - K

[1241] جهت S : جهتی K

[1242] بی‌جهتی S : بی‌جهت K

[1243] نوشندهٔ S : نوشیدهٔ K

[1244] و S : - K

[1245] کرده‌ای S : کردی K

مُعطَّل کس[1246] نیست که اثر خدا باشد. چون چشم و گوش را گشاینده خداست، از آن خواستن می باید و خدا را هم به درگاه او شفیع آوردن. حکایت: درویشی پیش یحیی بن خالد رقعه نوشت. فقر و احتیاج خود را بیان کرد و گفت: ترا از بهر نان کسی را شفیع آوردم که غیر او کسی ندارم. یعنی خدا جلّ و علا. یحیی بن خالد به ارکان خود گفت: چون این فقیر مرا از بهر نان خدا را شفیع آورد، مرا[1247] لایق آن است که از بهر شفیع او آن را وظیفهٔ بسیار تعیین کنم تا هر روز پیش شما به[1248] درگاه ما آید، آن وظیفه را بستاند. چون آن فقیر مدت ماهی پیش ارکان یحیی بن خالد آمد، آن وظیفهٔ معیّنه را ستاند[1249] و غنی شد. مگر آن درویش اهل انصاف بود. گفت: انصاف باشد که من مجّانا این قدر مال را بستانم؟ آخر از ارکان رمان شد و به درگاه یحیی بن خالد نیامد. بر وی عرض کردند. فرمود[1250]: آن فقیر چون خدا را شفیع آورد، از بهر شفیع او عطای خود کم نمی کنم و از فرمان خود باز نمی گردم. اگرچه آن فقیر از احسان ما مستغنی شد، امّا ما از شفیع او مستغنی نمی شویم. لاجرم وظیفهٔ او را هر روز از خزینه بیرون کنید و در جایی نهید. شاید که روزی حاجتش واقع شود، می آید و می ستاند. پس یحیی بن خالد[1251] آدم بود و محبّ مال. از بهر شفیع آوردن آن فقیر خدای کبیر را چنین عطا کرد. خدا خود اکرم الاکرمین و ارحم الرّاحمین است. چون کسی خدا را به درگاه او شفیع آورد، چگونه عطا بر گیرد؟ پس خدا را تضرّع وافر و نیاز متکاثر می باید و چون بیان ترک عوایق وجود و[1252] اسرار خروج از حبس قیود و شرح مشاهدهٔ انوار شهود و تفسیر سرّ مجانبت از هستی و توضیح وخامت من و ما پرستی نازکی دارد و هرچه را گوش عاشقان سنجد، نه چنان است که در گوش غافلان[1253] گنجد و حرف نخستین که در مکتب عشق بر تختهٔ نیاز نویسند، آن است که هرچه رقم هستی دارد، در[1254] آتش غیرتش باید گداخت و با خیال یار ناپایدار آشکارا عشق می باید باخت و از علایق و پیوند

[1246] کس S : کسی K

[1247] مرا S : - K

[1248] شما به S : - K

[1249] ستاند S : قبض شد K

[1250] فرمود S : یحیی بن خالد گفت K

[1251] خالد S : + بنی K

[1252] و S : - K

[1253] غافلان S : عاقلان K

[1254] در S : - K

و سرشت و از اختلاف خوب و زشت باید گریخت و دریاهای **(55a)** زهر نوشیده[1255] آب حیوان باید ریخت و دیده که نظر از[1256] نقش صور[1257] نه برداشته است، جمال این معنی نتواند دید و گوش که پنبهٔ غفلت در صماخ اَنباشته است، حرفی از این مقال نیارد شنید مگر به میناگری حضرت **کُنْ فَیَکُونْ** و اکسیرسازی قدرت خداوند بی‌چون. لاجرم جناب مولانا از روی استمداد[1258] در مناجات ربّ العباد می فرماید: **[695 یاد ده ما را سخنهایِ دقیق]** ای خدا، تو ما را یاد ده سخنهای دقیق تا ترا به آن سخنها تضرّع کنیم[1259] . **[که[1260] ترا رحم آورَد آن ای رفیق]** که سبب رحمت تو باشد[1261] آن سخنهای دقیق و تضرّع عمیق ای رفیق. و اطلاق لفظ رفیق بر باری تعالی در حدیث آمده است. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ. [696 هم دعا از تو اجابت هم ز تو]** ای خدا، هم توفیق دعا هم اجابت او از توست. حکایت: عزیزی گفت[1262] : جنازه‌ای دیدم در سوق بصره که چهار کس بر می داشتند. با وی جز این چهار کس هیچ کس نبود. من گفتم لا آله الّا الله سوق بصره باشد، جنازهٔ مسلمانی را هیچ کس مشیّع نباشد. من تابع آن شدم و از این چهار کس پرسیدم که این مرده کیست؟ گفتند: نمی دانیم جز این که پیرزنی ما را اجرت داد تا این مرده را بشوییم و به گور بریم. آن پیرزن را به من نمودند. چون از دفن فارغ شدند، ایشان رفتند و من نیز از دور نظر کردم که آن پیرزن دست به آسمان برداشت[1263] و دعا می کرد. باز بخندید و رجوع کرد. پیش وی رفتم و گرفتم و گفتم: باید که مرا قصّهٔ این مرده قصّه[1264] بکنی. پیرزن گفت: این مرده پسر من بود. هیچ معصیت نمانده بود که این نکرده باشد. سه روز بیمار شد و مرا گفت: ای مادر[1265] من، چون من بمیرم، همسایگان را

[1255] نوشیده S : نوشیدن K

[1256] از S : آن K

[1257] صور S : سور K

[1258] استمداد S : + و K

[1259] کنیم S : کنم K

[1260] که SK : تا İ

[1261] باشد S : شود K

[1262] گفت S : گفته K

[1263] برداشت S : می‌داشت K

[1264] قصّه S : - K

[1265] ای مادر S : - K

خبر مده و لیکن بر خاتم من بنویس لا آله الّا الله محمد رسول الله و در انگشت من بنه و پای خود بر روی من بنه و بگو این جزای آن کس است که حضرت خدا را عاصی شده باشد و چون مرا دفن بکنی، دست بردار و بگو خداوندا، من از این راضی شدم. تو نیز از این راضی شو. چون همه وصیّت به جای آوردم، چون دست برداشتم و دعا و تضرّع کردم، صدایش شنیدم. ای مادر، آمدم به حضرت ربّ کریم و رحیم و[1266] از من راضی شد. تو به خانه و[1267] حال خود برو خندان و[1268] باز گشتم. لاجرم دعا و تضرّع سبب رحمت شد. **[ایمنی از تو مهابت هم ز تو]** امن و مهابت از توست. حکایت: مردی صالح در بنی اسرائل روزی دربارهٔ فاسقی گفت: وَاللهِ لَا یَغْفِرُ اللَّهُ لِفَلَانٍ. خدای تعالی وحی فرستاد به پیغامبر **(55b)** آن زمان که بگو فلان را که من وی را آمرزیدم و عمل آن صالح را باطل گردانیدم. **[697 گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن]** اصلاح کن این خطا را. **[مُصلِحی تو ای تو سلطانِ سخُن]** قدرت[1269] اصلاح داری. زیرا **[698 کیمیا داری که تبدیلش کنی]** آن خطا و مس را. **[گرچه جویِ خون بوَد نیلش کنی]** بدی را به نیکی تبدیل می کنی. حکایت: عزیزی گفت: شبی در خواب مرده‌ای دیدم و گفتم: خدای تعالی به[1270] تو چه کرد؟ گفت: حسنات من[1271] با سیّآت وزن کردند. سیّآت گران و بسیار آمد و من نومید شدم. کیسه‌ای از آسمان آمد، در کفهٔ حسنات[1272] افتاد. آن طرف راجح شد. کیسه را[1273] گشادند. در وی مشتی خاک بود که بر قبر مسلمانی انداخته بودم. لاجرم حضرت خدا به بهانه می دهد، به بها نمی دهد. **[699 این‌چنین میناگریها کارِ توست]** و زجاجه کردن عمل توست که سنگ سیاه و آهن تباه و پر کدورت را باصفا سازی. **[این‌چنین اکسیرها اسرارِ توست]** که چندین مسها[1274] زر کردی. از انس بن مالک رضی

[1266] و S : - K

[1267] به خانه و S : در K

[1268] و S : - K

[1269] قدرت S : + و K

[1270] به S : با K

[1271] من S : - K

[1272] حسنات S : - K

[1273] را S : - K

[1274] مسها SK : مس را İ

الله عنه مروی است که گفت: من از رسول الله صلی الله علیه و سلم[1275] شنیدم که می گفت: **قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ فِيكَ وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئًا لَأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً**. بعد از این خدمت مولانا در اثنای مناجات تنبیه می کند بر آن معنی که حضرت آلهی جوهر پاک را به مشتی تیره‌خاک آمیخته است و از راه نسبت جفت و خال و عم و اندیشهٔ شادی و غم علایقی در دامن جان آویخته که **لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ**، اَیْ اَلْأَرْوَاحَ الْإِنْسَانِيَّةَ **فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ**، اَیْ اَلْبَدَنَ. امّا سعادت توفیق بعضی را بدرقهٔ طریق گشته تا خس و خاشاک غیر را در آتش غیرت سوخته‌اند و به خروج از قید ظلال محسوسات چهره از آفتاب تجلّیات افروخته و پرده‌های[1276] صور را از[1277] روی شاهد معنی انداخته و آشکارا با معشوق پنهانی عشقها باخته. لاجرم ایشان از روی اذعان و انقیاد محبوب حقیقی که ایمان عبارت است از آن و از راه پرده سوزی حجب و قیود صور که عمل صالح اشارت است بدان، از اهل اسفل سافلین نیستند که **إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ** و از برای ایما[1278] بدین معنی خدمت مولانا می فرماید: **[700 آب را و خاک را بر هم زدی]** به حکم **خَمَّرْتُ طِينَةَ آدَمَ** خلط کردی. **[ز آب و گِل نقشِ تنِ آدم زدی]** و شکل بدن و قالب آدم را پیدا کردی. **[701 نسبتش دادی و جفت و خال و عم]** تعلق دادی به زن و اقربا[1279]. **[با هزار اندیشه و شادی و غم]** و با چندین فکر و فرح و غم در معاش اولاد **(56a)** و مرادات و حبّ شهوات. **[702 باز بعضی را رهایی داده‌ای]** پس از ایجاد بعضی را سعادت توفیق و آزادی دادی. **[زین غم و شادی جدایی داده‌ای]** از قید غم و شادی جدایی دادی. **[703 بُرده‌ای از خویش و پیوند و سرشت]** و خلاص کرده‌ای از قید وجود عارضی و از حجابها و تعلق و از طبیعت بشریّه[1280].

حکایت: ابو یزید بستامی را قدّس سرّه مریدی بود. چند سال خدمت او می کرد. هر وقتی که به

[1275] از رسول الله صلی الله علیه و سلم SK : رسول الله صلی الله علیه و سلم را Ĵ

[1276] پرده‌های S : پردهٔ K

[1277] از S : در K

[1278] ایما S : ایمان K

[1279] زن و اقربا S : اقربا و زن K

[1280] بشریّه S : بشریّت K

خدمت او آمدی، بایزید نام او را[1281] پرسیدی. گفت: ای بزرگ دین، بسیار سال است که در خدمت توام. هر وقت نام مرا می پرسی. عجب است که[1282] در یاد نمی داری. بایزید گفت: چون من نام حضرت خدا را یاد کردم، همه نامها را[1283] فراموش کردم[1284]. چه نامها و نام تو بلکه خود را نیز[1285] فراموش کردم. **[کرده‌ای در چشمِ او هر خوب زشت]** هر[1286] خوب دنیا را در[1287] چشم آن بعض زشت کرده‌ای و آن کس روی به تو آورده و گفته: **رباعی:** یا رب ز دو کون بی‌نیازم گردان - وز افسر فقر سرفرازم گردان * در راه طلب محرم رازم گردان - آن[1288] ره که نه سوی توست بازم گردان. **[704 هرچه محسوس است او رد می کند]** آن بعض محسوسات را رد می کند که دل را به موجودات ظاهره نمی دهد. **[وآنچه ناپیداست مَسند می کند]** ناپیدا را مسند می کند و اعتماد بر وی دارد و آن را جوید. **[705 عشقِ او پیدا و معشوقش نهان]** یعنی او با معشوق پنهانی عشق عیانی باخته. **[یار بیرون فتنهٔ او در جهان]** محبوب بیرون از جهان است، امّا فتنهٔ آن در جهان. **بیت:** او در درون خانه و غوغا میان شهر - ای وای از آن زمان که[1289] به بازار در رود. و خدمت مولانا دیگر تنبیه می کند بر حقیقت این معنی که عشق صورت از روی تحقیق دوست داشتن معشوق حقیقی است. زیرا که زیبایی صورت از پرتو معنی است. چون آفتاب در دیوار تابد، دوست داشتن دیوار دوست داشتن آفتاب است. لاجرم صفاتی که از مهر و وفا و ناز و جفا که آرایندهٔ جمال معشوق است، پرتو صفات جان جهان‌آراست و صفات جان[1290] اثری از آثار تجلّیات خداست. پس اگر صورت زیبا را دوست داری که به منزلهٔ دیوار منوّر است، آینهٔ جان را دوست داشته باشی و اگر آینهٔ جان را دوست داری، صفات رحمن را دوست داشته باشی[1291] و لهذا می فرماید: **[706 این رها کن عشقهایِ صورتی]**

[1281] را S : - K

[1282] که S : - K

[1283] را S : - K

[1284] کردم S : + که K

[1285] نیز S : - K

[1286] هر S : - K

[1287] در S : - K

[1288] آن S : زآن K

[1289] که S : - K

[1290] جهان‌آراست و صفات جان S : - K

[1291] و اگر آینهٔ جان را دوست داری، صفات رحمن را دوست داشته باشی S : - K

این سخنها[1292] را رها کن و بدان که عشقهای صورتی **[نیست بر صورت نه بر رویِ سِتی]** بر صورت پسر و سائر صور نیست و بر روی خاتون نه[1293]. **[707 آنچه معشوق است صورت نیست آن]** در حقیقت **[خواه عشقِ این جهان خواه آن جهان]** خواه عشق اهل دنیا خواه عشق اصحاب عقبی. زیرا **[708 آنچه بر صورت تو عاشق گشته‌ای]** و طالب او شده‌ای **(56b) [چون برون شد جان چرایش هِشته‌ای]** چون جان از آن صورت بیرون شد، چرا آن صورت را هشته‌ای[1294]؟ پس معلوم شد که عاشق صورت نه‌ای، امّا تو نمی دانی. **[709 صورتش بر جاست[1295] این سیری ز چیست]** و دل‌گیری ز چیست؟ **[عاشقا[1296] واجو که معشوقِ تو کیست]** معشوق تو در حقیقت کیست؟ **[710 آنچه محسوس است اگر معشوقه است]** اگر آنچه محسوس است معشوقه بودی، **[عاشقستی هرکه او را حسّ هست]** تو هر محسوس را عاشق شدی اگرچه مرده باشد. **[711 چون وفا آن عشق افزون می‌کند]** آن عشق حقیقی را وفا افزون می کند، **[کی وفا صورت دگرگون می‌کند]** وفا صورت را چرا دگرگون می کند که گفته‌اند: اَلْعَشْقُ دَاءٌ مِنْ غَلَبَةِ الْشَهْوَةِ وَ عِلَاجُهُ اِنْزَالُ الْمَنِيِّ. **[712 پرتوِ خورشید بر دیوار تافت]** این یک مثال جزوی است. **[تابشِ عاریّتی دیوار یافت]** و منوّر شد. **[713 بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم]** یعنی صورت را عاشق شدن کلوخ را محبت کردن است که تن و صورت از خاک و کلوخ مخلوق است. **[واطلب اصلی که تابد او مقیم]** آن اصل را طلب کن که نور او خلل‌پذیر نباشد و حسن او زائل نشود و پرتو عاریتی از دیگری نگیرد تا بر تو منکشف شود که عشق بر صورت دیوار جسم دوستی پرتو جان است و دوستی آینهٔ روشن[1297] جان عین محبّت جانان است. طلب نافهٔ آهو[1298] از برای مشک خوش‌بوست و جست‌وجوی صدف[1299] به هزار غوّاصی به هوای لؤلؤست و محبّت جام شراب از عشق صهبای ناب است. لاجرم

[1292] سخنها S : سخن K

[1293] نه S : - K

[1294] هشته‌ای S : ترک کرده‌ای K

[1295] بر جاست Sİ : پیداست K

[1296] عاشقا Kİ : عاشقان S

[1297] روشن S : - K

[1298] آهو S : - K

[1299] صدف S : صدفها K

بیت: ترا عشق صورت فریب و هوس - مرا عشق او عشق حق است و بس. در نظر صورت‌پرست گلزار عین خار است و در چشم معنی‌شناس خار محض گلزار. مشاهدهٔ کثرت صورت حجاب دیدار است و ملاحظهٔ جلابیب صور نقاب دلدار. **قطعه:** چو در[1300] بند صور باشی همه خار آیدت گیتی - چو از صورت برون آیی جهان پر گلستان بینی * ز عشق پرده سوز ای دل به عالم در فکن آتشی - که تا در زیر هر صورت جمال دلستان بینی * ز این و آن حجاب آمد ترا در راهِ عشق ای دل - چو در دلدار پیوندی نه این بینی نه آن بینی * ز کثرت جان خرّم را غم و اندوه می زاید - به وحدت آی تا خود را همیشه شادمان بینی * تن از دیدار جان مانع شود چشم جهان‌بین را - حجاب تن چو برداری جمال جان عیان بینی * کف تیره حجاب آمد ز آب صاف اي صوفی - هلا بشکاف این کف را که تا آب روان بینی * صدف تا نشکنی گوهر نیاید در نظر پیدا - چو بشکستی صدف در وی بسی[1301] گوهر نهان بینی * سحاب تیره چون از مهر و مه گاهی شود حائل - چو ابر از خویش برخیزد[1302] ز مهر و مه نشان بینی * مجرّد شو ز خویش آنگه در این دریا قدم در نه - که چون با خویشتن آیی نهنگ **(57a)** جان‌ستان بینی. و چنان‌که به واسطهٔ ظهور پرتو عقل و جان در صورت مقیدِ صورت[1303] نمی باید شدن بلکه از اصل پرتو جست‌وجو باید نمود تا از آثار عقل و انوار جان که بر حواس تافته است، راهی به سوی عقل و جان یافته شود، هم‌چنین ملاحظهٔ انوار و اسرار عقل و جان باید که از مطالعهٔ تجلّیّات ملک منان باز نمانی و از دیدار عقل و جان و دل. چنان‌که باز ماندن به چشم غریب است، همچنین به مشاهدهٔ پرتو عاریتی عقل و دل و جان از گنج گرانمایهٔ جانان راضی شدن به طلسم عجب است و از برای اشارت بدین معنی خدمت مولانا می فرماید: **[714 ای که تو هم عاشقی بر عقلِ خویش]** که مطمح نظر تو عقل شده است و آن را از آنِ تو می دانی. **[خویش بر صورت‌پرستان دیده بیش]** بر صورت‌پرستان[1304] خود را زیاده و افضل دیده‌ای. این را نمی دانی که این نیز صورت‌پرستی است. زیرا **[715 پرتوِ عقل است آن بر حسِّ تو]** آن عقل تو پرتو عقل کل است. **[عاریت می دان ذهب بر**

[1300] در S : آن K

[1301] بسی S : که چو K

[1302] برخیزد S : برداری K

[1303] صورت S : - K

[1304] صورت پرستان S : صورت K

مسِّ تو] نه حقیقت. **[716 چون زراندود است خوبی در بشر]** نه آنکه[1305] اندرونش باشد زر[1306]. **[ورنه چون شد شاهدِ تو پیر خر]** و الّا چگونه شد محبوب تو متغیّر و زشت همچون[1307] پیر خر. **[717 چون فرشته بود همچون دیو شد]** زشت گشت. **[کآن ملاحت اندرو عاریّه بُد]** لاجرم عاریت را بقا نباشد. **[718 اندک اندک می ستاند آن جمال]** تا که هیچ نماند. **[اندک اندک خشک می گردد نهال]** درخت حسن را آید زوال. **[719 رَو نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ بخوان]** یعنی در سورهٔ یس این آیت را بخوان: **وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ**. در این تنبیه است که طول عمر خواستن زیادگی ضعف و بسیاری مرض و افزون شدن احتیاج خواستن و زشتی خود را جستن است. لاجرم عاقل را باید که طالب بقا و راغب ارتقا باشد که آن تصفیهٔ دل و جان و کسب رضای رحمن است نه تن و استخوان. **[دل طلب کن دل منه بر استخوان]** سبب تحصیل دل صافی و مظهر آلهی عبادت حضرت خداست. چنان‌که در خبر وارد است: **لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَنْطِقُ.** و چنان‌که **لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ**. اصح مذهب آن است که عقل و دل و جان هر سه در حقیقت یکی است. امّا اختلاف اسامی به حسب اختلاف صفات است نه به واسطهٔ اختلاف ذات. چون[1308] این ممهّد شد، بدان که پرتوی که در آب و گل است، پرتو جان و دل است[1309]. امّا روشنی دل و جان نور خداوند جهان است. بلکه دل در[1310] بدن چون شعلهٔ آفتاب است در خانه و جدایی آن شعله از آفتاب تا به غایتی است که خانه خراب گردد. چون سقف و[1311] دیوار از میانه بر خیزد، پرتو ممتاز در انوار **(57b)** آفتاب بیامیزد. لاجرم چون طلسم تن شکسته گردد و دل از قید حواس ظاهره گسسته شود، دل با دلدار پیوندد و جان به جانان رسد. سرّ هُنَالِكَ اجْتَمَعَ الْفَرْقُ وَ ارْتَتَقَ وَ اسْتَتَرَ النُّورُ فِي النُّورِ وَبَطَنَ الظُّهُورُ فِي

[1305] نه آنکه S : زآنکه K

[1306] باشد زر S : نیندوزد K

[1307] همچون S : همچو K

[1308] چون S : - K

[1309] و دل است S : - K

[1310] در S : بر K

[1311] و S : - K

الظُّهُورِ به ظهور آید و لهذا می فرماید: **[720 کآن جمالِ دل جمالِ باقیَ است]** که خلل‌پذیر نشود. زیرا جمال خداست. **[دولتش از آبِ حیوان ساقیَ است]** دولت او از آب حیات ساقی است. **[721 خود هم او آب است و هم ساقی و مست]** او هم آب هم ساقی هم[1312] مست است. سلطان العارفین ابو[1313] یزید قدّس سرّه گفت: از بایزید بیرون آمدم. چون مار از پوست بنگرستم. عشق[1314] عاشق و معشوق یکی دیدم که در عالم توحید همه یکی تواند دید. **شعر:** رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ - فَتَشَاكَلَا فَتَشَاكَلَ الْأَمْرُ * فَكَأَنَّمَا خَمْرٌ وَلَا قَدْحٌ - وَكَأَنَّمَا قَدْحٌ وَلَا خَمْرُ. **بیت:** همه جام است نیست گویی می - یا مدام است و نیست گویی جام. ابو یزید رحمه الله علیه یک روز سخن حقیقت می گفت و لب خویش می مزید. گفتند: چه می کنی؟ گفت: هم شراب خوارهام[1315] هم شراب[1316] هم ساقی. **[هر سه یک شد چون طلسمِ تو شکست]** این سه یک گشت چون تن از میان برخاست. **[722 آن یکی را تو ندانی از قیاس]** حرف یا در لفظ[1317] یکی مصدریّه است. یعنی این اتحاد را تو به قیاس نمی دانی. **[بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس]** عبادت کن، باطل مگو ای مرد ناشناس. حکایت: ابو یزید بسطامی قدس سرّه پوستین کهنه داشت. کسی گفتش: شیخا، از این پوستین پاره‌ای به من ده تا برکات تو به من رسد. شیخ گفت: اگر پوست بایزید در تو کشند، سودت نکند تا آنچه بایزید کند، نکنی. یا معنی این بیت این باشد که ای که دعوی اتحاد کنی، ژاژ مخای و دعوی الوهیّت مکن و دعوی برابری با اولیاء الله مکن که مقام تو مقام بندگی است. این را به مجرّد قال و علم نمی توان دانست و نمی توان یافت. حال می باید حال. شیخ المشایخ حضرت شیخ اوحد الدین الکرمانی[1318] قدس سرّه العزیز فرمود: **بیت:** اسرار حقیقت نشود حل[1319] به سؤال - نی نیز به[1320] در باختن منصب و مال * تا دیده و دل خون نکنی پنجه سال - راهی ندهندت به سوی حال ز قال.

[1312] هم S : - K

[1313] ابو S : ابا K

[1314] عشق S : + و K

[1315] خوارهام S : خوردهام K

[1316] شراب S : + و K

[1317] لفظ S : - K

[1318] الکرمانی S : کرمانی K

[1319] حل K : - S

[1320] به S : - K

حکایت: یک روز کسی به در خانهٔ ابو[1321] یزید آمد. شیخ پرسید کرا می طلبی که در خانه جز خدای نیست. یعنی در خدای تعالی[1322] چنان گم شده بود که چیزی نمانده بود و هیچ دیگر را نمی دانست. چون به واسطهٔ عبادت یقین دست دهد، صورت عاریت را[1323] که معنی پنداشته‌ای و حجاب جان را که جانان انگاشته‌ای، از معنی معنوی باز شناسی و ظاهر از مظهر باز دانی و قسمتِ کوران را که خیال غم‌فزاست، از نصیبهٔ چشم‌داران که مشاهدهٔ بقا در فناست، تفرقه کنی و چون[1324] بی‌بصیرتان که از مغز قرآن به پوست و از جمال جانان به خیال دوست **(58a)** قانع شده‌اند، به فریب ظاهر از باطن باز نمانی و به حجاب صورت از دیدار معنی دور نیفتی. و تا شرایط بندگی[1325] به جای نیاری، مصادفت این مراد امید نداری. زیرا تخم ناکاشتن و امید بر برداشتن از غایت خامی است و سرمایهٔ ناکامی. **[723 معنیِ تو صورت است و عاریت]** که صورت بی‌ثبات را معنی پنداشته‌ای. **[بر مناسب شادی و بر قافیت]** بر مناسب و موافق خود خندانی. امّا در حقیقت معنی را نمی دانی. چون در قصّهٔ مفلس[1326] آن کُرد صاحب‌شتر معنی را فهم نکرد، بلکه معنی او طمع دنیا و فکر او بود[1327]، آخر محروم بماند. لاجرم آنکه معنی را فهم نکند، بی‌بهره بماند و آنکه معنی را فهم کند و خود را بر معنی آیات و احادیث تطبیق کند و امعان نظر کند، بداند که از حزب حضرت خداست که **أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ** یا از حزب شیطان است که **إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ.** و چون معنی اخبار منادیان آخرت را فهم کند، از شیطان اجر رجا نکند. پس عاقل را می باید که فانی را معنی نداند[1328] و لهذا می فرماید: **[724 معنی آن باشد که بسْتاند ترا]** از خودی. **[بی‌نیاز از نقش گرداند ترا]** بی‌حاجت از صورت کند آن معنی ترا. حکایت: نقل است که حسن بصری گفت: یک شبان‌روز در بر رابعه بودم و سخن طریقت و حقیقت گفتیم که نه بر خاطر من بر

[1321] ابو S : ابا K

[1322] تعالی S : - K

[1323] را S : - K

[1324] چون S : چو K

[1325] بندگی S : بنده که K

[1326] مفلس S : - K

[1327] بود S : - K

[1328] معنی نداند S : از معنی فهم کند K

گذشت که من مردم و نه بر خاطر او گذشت که من زنم. **[725 معنی آن نبْود که کور و کر کند]** اعمی و اصم گرداند همچو آن کرد[1329] که[1330] ندای منادیان نشنید و معنی سخن ایشان فهم نکرد[1331]. **[مرد را بر نقش عاشق‌تر کند]** فاعل کند[1332] معنی است، بلکه آن است. **[726 کور را قسمت خیالِ غم‌فزاست]** نصیب اعمی خیال غم‌فزاست. یعنی در طلب ملک و مال است که باعث ازدیاد غم است. **[بهرهٔ چشم این خیالاتِ فناست]** نصیب چشم این خیالات فناست. یعنی دیدن فنای دنیاست. از اصحاب و زهّاد کسان بسیار لفظ قرآن را تمام حفظ نکرده بودند، بلکه در[1333] دانستن معنی و تطبیق حال خود بر آن بودند و در عمل با[1334] آن کوشیدند. لاجرم محقق بینا را می باید که امعان نظر در تأمّل معنی کند و به خود نظر کند که به چه چیز اتّصاف دارد. مثلا حضرت ربّ‌العزّه در سورهٔ بقره فرمود: **الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا**. و خدا[1335] در سورهٔ نسا فرمود: **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا**. و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَثٌ. إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا وَعَدَ خَلَفَ**. حسن بصری گفت: اگر من دانسته بودم که من منافقم یا نه، مرا کافی بود. و حضرت ملک قدّوس **(58b)** در سورهٔ یونس فرمود: **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**. پس[1336] هرکه بیناست، می تواند که خود را اکنون بداند که در چه کار است و چه حال دارد. **[727 حرفِ قرآن را ضریران معدن‌اند]** قرآن را حفظ کرده‌اند. **[خر نبینند و به پالان بر زنند]** یعنی معنی را نمی بینند و بر صورت می زنند آن ضریران. **بیت:** ما ز قرآن بر گزیدیم مغز را -

---

[1329] کرد K : کر S

[1330] که S - : K

[1331] و معنی سخن ایشان فهم نکرد S - : K

[1332] فاعل کند S - : K

[1333] بلکه در S : پس K

[1334] با S - : K

[1335] خدا S - : K

[1336] پس S - : K

پوست را پیش خسان[1337] انداختیم. بعض ارباب ظاهر معنی این بیت را ندانستند، بلکه قائلش را با[1338] کفر نسبت کردند. امّا معنی[1339] این بیت در نزد این حقیر این است که چون[1340] بعض آیات قرآنیه دلالت می کند که خدای تعالی جسم و جسمانی و متمکّن و مکانی باشد مثل **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ** و همچون **اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ**، ما مراد را از آن آیات فهم کرده‌ایم که مغزِ[1341] نغزش را دانسته‌ایم. امّا ظاهرش را پیش طائفهٔ مجسّمه و مشبهه نهاده‌ایم که ایشان[1342] مانند سگان‌اند[1343]. **[728 چون تو بینایی پیِ خر رَو که جَست]** اگر تو بصیری، پی معنی و جان برو[1344] که آن معنی بجست و رفت. **[چند پالان دوزی ای پالان‌پرست]** چند در ظاهر و[1345] صورت کار کنی و در[1346] عمل تن و تن‌پروری می کوشی. **[729 خر چو هست آید یقین پالان ترا]** معنی و جان که هست، صورت و متاع و اسباب معاش کم[1347] نباشد. **[کم نیاید نان چو باشد جان ترا]** لاجرم کار را از بهر جان کن نه از بهر نان. **[730 پشتِ خر دکّان و مال و مکسب است]** مصالح دنیا پشت و پالان خر است. **[دُرِّ قلبت مایهٔ صد قالب است]** و متاع دل سرمایهٔ هزاران صورت است. در بعض نسخ **[درّ جان سرمایهٔ صد قالب است]**[1348]. کسی که دل پر ایمان و جان باصفا دارد، می باید که در آخرت وی را مرض و عرض و غم و محنت نباشد. **[731 خر برهنه بر نشین ای بُوالْفضول]** یعنی معنی را بی‌صورت بنگر و کار را بهر جان کن. **[خر برهنه نی که راکب شد رسول]** یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم خر را برهنه راکب شده بود. اشارت است که عمل را به محض جان

[1337] خسان SK : سگان İ

[1338] با SK : به İ

[1339] معنی Sİ : + از K

[1340] چون Sİ : چو K

[1341] مغز Sİ : نغز K

[1342] ایشان Sİ : - K

[1343] سگان‌اند Sİ : خسان‌اند K

[1344] برو S : رو K

[1345] و S : - K

[1346] در S : - K

[1347] کم S : - K

[1348] و متاع دل سرمایهٔ هزاران صورت است در بعض نسخ درّ جان سرمایهٔ صد قالب است S : - K

می باید کرد. **[732 اَلنَّبِیُّ قَدْ رَکِب مُعْرَوْرِیًا]** رسول الله صلی الله علیه و سلم سوار شده بود[1349] از پالان عاری شده. یعنی بی‌پالان. **[وَالنَّبِیُّ قِیلَ سَافَر مَاشِیًا]** اشارت است که به راه خدا بی‌اسباب و به تجرّد رفتن می باید و عمر را ضایع گذاشتن نشاید. **[733 شد خرِ نفسِ تو بر میخیش بند]** رفت خر نفست. او[1350] را بر میخی ببند. **[چند بگْریزد ز کار و بار چند]** چند بار از عمل و تکالیف بگریزد. **[734 بارِ صبر و شُکر او را بردنی است]** بار صبر[1351] محنت و شکر نعمت بردن او را لازم است، امّا او نه بار صبر می برد و نه بار شکر **(59a)** می کشد. **[خواه در صد سال و خواهی سی و بیست]** عمرش بیش باشد اگر کم. لاجرم به بیکار شدن[1352] کار نیاید و ثواب غیر را به تو نمی دهند. چنان‌که گناه دیگری بر تو نمی شمارند و لهذا می فرماید: **[735 هیچ وازر وِزرِ غیری بر نداشت]** هیچ گناه کننده گناه[1353] غیر بر نداشت. چنان‌که در سورهٔ زمر و دیگر سور مذکور است: **وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ. [هیچ کس ندْرود تا چیزی نکاشت]** به موجب آیت سورهٔ والنجم **وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ** هیچ کس بی‌کاشتن ندرود. **[736 طَمْعِ خام است آن مخور خام ای پسر]** یعنی تخم ناکاشتن و امید برداشتن طمع خام است. خام را[1354] مخور ای سالک مبتدی. لاجرم از خام پرهیز می باید. **[خام خوردن علّت آرد در بشر]** اگر می گویی تحصیل مال موقوف بر کسب نیست که کسان بی‌کسب و رنج در ویرانه یافته‌اند گنج، یعنی کسان بی‌طاعت و عبادت محلّ عنایت شده‌اند **[737 کآن فلانی یافت گنجی ناگهان]** من نیز عنایت او خواهم بی‌کار و طاعت و بر کرم او اعتماد می کنم. **[من همان خواهم نه کار و نه دکان]** این را جواب آن است که **[738 کارِ بخت است آن و آن هم نادر است]** یافتن گنج کار بخت است و آن نادر است. اعتماد بر نادر کردن کار عاقل نیست. **[کسب باید کرد تا تن قادر است]** پس[1355] طاعت[1356] کردن می باید تا تن

[1349] رسول الله صلی الله علیه و سلم سوار شده بود SK : رسول الله علیه سلام خر را برهنه راکب شده بود İ

[1350] رفت خر نفست او Sİ : خر نفست را K

[1351] صبر S : + و K

[1352] به بیکار شدن S : بیکار شد K

[1353] کننده گناه S : - K

[1354] خام را S : - K

[1355] پس S : - K

[1356] طاعت S : + و عبادت K

را قدرت است. پس به حکم **وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ** تا قدرت که هست عبادت باید و در کمال قدرت سعی بیشتر می شاید. **بیت:** در کودکی عمل کن مگو که من جوانم - فردا که پیر باشی گویی که ناتوانم]. **739 کسب کردن گنج را مانع کی است]** یعنی کسب و رنج مانع یافتن گنج نیست و عمل و طاعت تو[1357] مانع عنایت او نیست. **[پا مکش از کار آن خود در پی است]** از عمل و طاعت پای مکش. یافتن گنج طفیل کسی که به کار و صنعت کسب مال و نعمت کند. اگر گنج یابد، مال او بسیار شود. لاجرم کسی که به طاعت کوشد، ثواب یابد. چون حضرت خدا مزید عنایت کند، بی‌عمل او اجر و فضیلت دهد، نور علی نور شود. امّا کسی که کار نکند، چون وقت کار بگذرد، مفلس بماند[1358]. پشیمان می شود[1359] و می گوید اگر من کار کرده بودمی، مال تحصیل کردمی[1360]. لاجرم پیش از فوت وقت می[1361] باید که[1362] به قدر طاقت و استطاعت در کسب کمال و انقیاد و اطاعت کوشش نمایی و منازعت با قدر جایز نداری و طمع استبداد و استقلال در مجاری افعال و سوانح احوال نیندیشی و به اندیشهٔ اگر چنین کردمی چنان بودی[1363]، بار غم بر خاطر ننهی و وسوسهٔ شیطان را در خلوت دل به واسطهٔ قولِ اگر راه ندهی. چنان‌که می فرماید: **[740 تا نگردی تو گرفتارِ اگر]** و نزاع نکنی با قضا و قدر که بگویی **[که اگر این کردمی یا آن دگر] (59b)** که آن وسوسهٔ شیطان است و از جمله وساوس شیطانیّه یکی این[1364] است که گوید عمل موجب رحمت[1365] نیست. اگر عمل موجب رحمت بودی، ابلیس با چندین طاعات[1366] مردود نگشتی. **[741 کز اگر گفتن رسولِ باوفاق]** رسول الله صلی الله علیه و سلم که اهل وفا[1367] و اتفاق است، از اگر گفتن **[منع کرد و گفت هست آن از نفاق]** نهی کرد و گفت آن از نفاق و عمل شیطان است. خدمت

[1357] تو S : - K

[1358] بماند S : شود K

[1359] شود S : ماند K

[1360] کردمی S : کرده K

[1361] می S : - K

[1362] که S : - K

[1363] بودی S : - K

[1364] این S : آن K

[1365] رحمت S : جنت K

[1366] طاعات S : طاعت K

[1367] وفا S : وفاق K

مولانا به حدیثی اشارت می کند که در باب هفتم کتاب مشارق مسطور است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ وَفِي كُلٍّ خَيْرٌ اِحْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجَزْ وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا كَانَ كَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَّرَ اللَّهُ وَمَا شَاءَ فَعَلَ فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ**. یعنی مؤمن قوی بهتر است و دوستر است به خدا از مؤمن ضعیف و در هر یکی خیر است از مؤمن قوی و ضعیف. یعنی مؤمن ضعیف[1368] از کافر بهتر است. حریص باش بر آنچه نفع کند و از خدا یاری بجو و به خدا مستغنی شو از غیر او. عاجز مباش از استقامت و اگر چیزی ترا رسد از مشقّت و تعب، مگو که اگر چنان کردمی، چنین و چنان بودی و لکن بگو که خداوند تعالی تقدیر کرد و آنچه خدای تعالی خواست، کرد[1369] و آنچه خواهد، بکند. پس به درستی که لو یعنی[1370] اگر گفتن به طریق منازعت قدر نه به طریق تأسّف، فتح باب عمل[1371] شیطان می کند. **[742 کآن منافق در اگر گفتن بمرد]** و هلاک گشت که در قضا و قدر نزاع کرد. **[وز اگر گفتن به جز حسرت نَبُرد]** منافقان در حق شهیدان گفتند **لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا**. مثل: در بی‌نفعی اگر گفتن. **[743 یک غریبی خانه می جُست از شتاب]** غریبی بی‌خان‌ومانی مبتلای ناتوانی از برای اقامت طلب خانه[1372] می کرد. **[دوستی بردش سویِ خانهٔ خراب]** یک دوست آن غریب را برد جانب خانهٔ خراب. **[744 گفت او این را اگر سقفی بُدی]** آن دوست گفت: اگر این خانهٔ خراب را سقف بودی، **[پهلویِ من مر ترا مسکن شدی]** نزد من ترا جای بودی. یعنی اگر این دیوارهای خراب سقفی[1373] داشتی، ترا در پهلوی خانهٔ ما مسکنی[1374] حاصل آمدی. **[745 هم عیالِ تو بیاسودی اگر]** اطفال و[1375] عیال تو بیاسودی اگر **[در میانه داشتی حجرهٔ دگر]** اگر در میان صحن این خانه حجرهٔ دگر بودی. **[746 گفت آری پهلویِ یاران خوش**

[1368] نیز SK : + و İ

[1369] کرد Sİ : - K

[1370] لو یعنی Sİ : - K

[1371] عمل Sİ : - K

[1372] خانه S : - K

[1373] سقفی S : سقف K

[1374] مسکنی S : مسکن K

[1375] و S : - K

است] آن غریب گفت: نزد یاران خوب است. **[لیک ای جان در اگر نتْوان نشست]** امّا اگر جای و محل نباشد. به خوشی رسیدن به عمل و طاعت است به استعجال و سرعت نه فوت فرصت و اگر گفتن. لاجرم اوّل تخمی باید کِشتن[1376] بعد از آن **(60a)** امید برخورداری داشتن و بیشتر دیدهٔ مطلوب شناس باید به دست آوردن بعد از آن بساط تمنّی گستردن. زیرا که نقد خالص با قلب زراندود آمیخته است و ناخوشیها[1377] به تزویر از دامن خوشی آویخته. پس تفرقهٔ خالص از قلب بی‌محک دست ندهد. لاجرم نیک‌بخت تاجری که در بازار سودا بی‌محک تجربه قدم ننهد و رنج باید کشید تا دل از دلدار خویش و جان از جانان وفاکیش آگاه گردد. بعد از آن سَودا زدهٔ این راه را محک تجربه همراه گردد[1378]. به حکم **اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ دیدهٔ** بصیرت او که محک باطن است، خالص را از قلب باز نماید و دست همّتش پردهٔ احتجاب از چهرهٔ مطلوب بگشاید و اگر از سعادت مصادفت محک باطن باز ماند، باید که دست ارادت از دامن صرّافی زرشناس و دانای نیکواساس نگسلاند. چنان‌که می فرماید: **[747 این همه عالم طلبکارِ خوش‌اند]** و نیکی می خواهند. **[وز خوشِ تزویر اندر آتش‌اند]** از زخارف دنیا اندر آتش‌اند. یعنی از بهر مال و متاع که به آخرت نتوان برد، غم می کشند. حکایت: کسی به خانه‌ای برفت. در آنجا مال بسیار یافت. جامه و دستار را پر کرد. چون بخواست که[1379] بیراون رود[1380]، مگر طلسم کرده بودند. همه درها را[1381] بسته یافت. مجال بیرون آمدن و مال را بردن میسّر نشد. مال را نهاد و خود تنها برفت. لاجرم دنیا همچو آن خانه است[1382]. کسی که در این خانه جمع مال و متاع و اسباب کند، امّا به وقت مردن قادر نمی شود که اینها را با خود ببرد. یا معنی بیت این باشد که آنان که به مال و دولت رسیده‌اند، در صورت خوش‌اند، امّا در حقیقت در آتش‌اند که بار گران می کشند. مثلا اگر کسی پادشاه باشد، بلای عظیم می چشد و بار گران می کشد.

[1376] اگر در میان صحن این خانه حجرهٔ دگر بودی گفت آری پهلویِ یاران خوش است آن غریب گفت نزد یاران خوب است لیک ای جان در اگر نتْوان نشست امّا اگر جای و محل نباشد به خوشی رسیدن به عمل و طاعت است به استعجال و سرعت نه فوت فرصت و اگر گفتن لاجرم اوّل تخمی کِشتن S : - K

[1377] ناخوشیها K : ناخوشها S

[1378] گردد S : + و K

[1379] که S : + چیزی K

[1380] رود S : آورد K

[1381] را S : - K

[1382] است S : - K

حکایت: خواجه[1383] ابو علی رباطی گفت: صحبت داشتم با خواجه عبد الله مروزی[1384] و پیش از صحبت من در بادیه بی‌توشه رفتی. چون من با وی پیوستم و من توشه داشتم، مرا گفت: کدام دوستر داری، تو امیر باشی یا من؟ گفتم: تو امیر باش[1385]. پس گفت: طاعت داشت بر تو واجب است. گفتم: نعم. پس توبره بر گرفت و توشه در آنجا نهاد و بر گرفت. چون من گفتمی مرا ده تا بر گیرم، گفتی :امیر منم. بر تو اطاعت است و شبی باران در گرفت. تا وقت صبح بر سر من بایستاد و گلیمی در هوا نگاه می داشت تا باران بر من نیاید. در دل خود اندیشیدم که ای کاشکی من بمردمی و او را نگفتمی که تو امیر باش. مرا گفت: چون به کسی صحبت داری، چنین دار که من دارم با تو. **[748 طالبِ زر گشته جمله پیر و خام]** طالب[1386] زر شده است همه خلق. **[لیک قلب (60b) از زر نداند چشمِ عام]** که زر خالص را از قلب تشخیص کردن کار مشکل است. **[749 پرتوی بر قلب زد خالص ببین]** فاعل زد خالص است. **[بی‌محک زر را مکن از ظن گزین]** تا قلب را خالص پنداشته نباشی. لاجرم عاقل را می باید که اکنون خود را بداند که فردا به کدام نام می خواهند خواند. یعنی اگر اکنون در حکم شریعت و طریقت مؤمن مخلص یا مؤمن مرایی یا منافق یا فاسق یا طالب خدا یا طالب دنیا باشد، فردا بدان نام می خوانند. اگر اکنون نمی تواند که اوصاف و احوال خود را بداند، می باید که پیش عالمی و نزد کاملی رود تا حال خود را از مقال او در یابد و لهذا می فرماید: **[750 گر محک داری گُزین کن ورنه رَو]** اگر محک نداری، برو **[نزدِ دانا خویشتن را کن گِرَو]** پیش عالم رو[1387]. خود را رهن و محبوس کن تا[1388] او ترا خالص و قلب را بیان کند. **[751 یا محک باید میانِ جانِ خویش]** تا محتاج به غیر نشوی. **[ور ندانی ره مرو تنها تو پیش]** و الّا در غلط افتی. **[752 بانگِ غولان هست بانگِ آشنا]** چنان‌که در بیابان غولان[1389] آیند تنها رونده را. بانگ می زنند در صورت راه‌نمایی، از راه دور کنند. بانگ آشنای تو چنین است، امّا این هر آشنا نیست بلکه

[1383] خواجه K - : S

[1384] مروزی K : + را S

[1385] و من توشه داشتم مرا گفت کدام دوستر داری تو امیر باشی یا من گفتم تو امیر باش K : - S

[1386] طالب K - : S

[1387] پیش عالم رو K - : S

[1388] تا K - : S

[1389] در بیابان غولان K : غولان در بیابان S

[آشنایی که کَشَد سویِ فنا] و جانب دنیا. **[753 بانگ می دارد که هان[1390] ای کاروان]** یعنی غول در بانگ می گوید که ای کاروان، **[سویِ من آیید نک راه و نشان]** اینجا بیایید که راه و نشان این است. **[754 نامِ هر یک می بَرَد غول ای فلان]** نام هر یک از کاروانیان بگوید غول و ندا کند که ای فلان. **[تا کند آن خواجه را از آفلان]** تا آن کس را از زایلان کند. **[755 چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر]** و سائر سباع بهایم. **[عمر ضایع راه دور و روز دیر]** عمر عبث رفته و راه دور مانده و وقت گم گشته. غول ظاهر این است که کار و اثر او گفته شد. امّا غول باطن و شیاطین جنّ از راه دین دور کنند و سوی دنیا کشند تا به میان مهلکات رسانند که عمر را ضایع کند و راه دین و طاعت دور بماند و عمر به آخر رسیده باشد. **[756 چون بوَد آن بانگِ غول آخر بگو]** چگونه باشد آن بانگ غول باطن؟ بدان و بگو. **[مال خواهم جاه خواهم و آبرو]** مال و جاه و غنا خواهم گفتن است. پس هر طالب را در بیابان طلب بانگ غول و آواز آشنا هم از باطن او می آید. طلب عزّت و جاه و[1391] مال و دستگاه و دولت و اقبال و عظمت و جلال و مناصب عَلیّه و درجات سنیّه بلکه آرزوی درجات نعیم و مخالفت از درکات جحیم بانگ غول نفس است که پیوسته از باطن می آید. امّا طلب قطع علایق هستی و تمنّای خروج از قید ما و من پرستی **(61a)** و آرزوی سوختن از سبحات وجه باقی و رفع حجاب اثنینیّت به سطوات وحدت در اوان تلاقی آواز آشنای عشق است. لاجرم دفع آواز اوّل می باید و لهذا می فرماید: **[757 از درونِ خویش این آوازها]** و بانگهای غولان باطن را **[منع کن تا کشف گردد رازها]** و معلوم شود اسرارها. **[758 ذکرِ حق کن بانگِ غولان را بسوز]** که غول باطن را ذکر الله[1392] محو کند. **[چشمِ نرگس را از این کرکس بدوز]** یعنی از دنیا بدوز. **[759 صبحِ صادق را ز کاذب واشناس]** و فرق کن. **[رنگِ مَی را باز دان از رنگِ کاس]** رنگ باده را از رنگ قدح فرق کن. **[760 تا بوَد کز دیدگانِ هفت رنگ]** یعنی تا باشد که از دیدگان که متعلق است[1393] به هفت رنگ از محسوسات **[دیده‌ای پیدا کند صبر و درنگ]** دیدهٔ دیگر ظاهر

[1390] هان SK : های İ

[1391] و S : + سرور و K

[1392] الله S : + منع و K

[1393] است S : - K

کند[1394] صبر و توقف. و چنان‌که چشم در وقت خواب از دیدن نقشها و رنگهای ظاهر بسته شود، دیگر دیده پیدا گردد که رنگها و صور غیر مشاهد شود، چون چشم در وقت بیداری از دیدن ماسوی بسته و پوشیده شود، دیدهٔ باطن هویدا گردد که صور غیبی و رنگهای اخروی مرئی شود. **[761 رنگها بینی به جز این رنگها]** رنگها بینی نفیس به جای[1395] رنگهای خسیس. **[گوهران بینی به جایِ سنگها]** گوهرهای گرانمایه بینی به جای[1396] سنگهای بی‌قیمت. در این تنبیه است که[1397] دنیا آن قدر قیمت ندارد که بهای عالم آلهی باشد که دنیا را ترک کنی و بدهی[1398] تا ترا عالم الهی را عوض دهند. بلکه این را ترک از بهر آن است که حجاب دیده و پردهٔ دیدن[1399] باشد. **[762 گوهری چه بلکه دریایی شوی]** و عمّان بی‌پایان شوی. **[آفتابِ چرخ‌پیمایی شوی]** آفتاب سائر در افلاک شوی. لاجرم اگر می خواهی که بدین پایه برسی، به استادان دین قرین شو و همچون ایشان کار کن. پس از این یافتن ایشان به چه وجه[1400] است آن را بیان کند. پیش از این اشارت فرموده بود که مرد را می باید که حال خود را در حکم شریعت و طریقت بداند. اگر نمی تواند که بداند، پیش دانایی برود و از او خود را بداند و تدبیر کار آخرت کند و کار دیگر[1401] را گذارد و اگر می پرسد که آن‌چنان کسی[1402] کجا بیابد، این سخن را بشنود: **[763 کارکُن در کارگه باشد نهان]** یعنی کار کننده را در کارگاه باید جست که در آنجا پنهان است. **[تو برو در کارگه بینش عیان]** که چون آنجا بروی، آن را عیان بینی. حکایت: سیّد الفقرا ابو یزید گفت: اولیاء خدا عرایس اوست. عرایس را نمی بیند جز محارم[1403]. لاجرم اولیا پوشیدهٔ عوام است. تا از ایشان نمی شوی، ایشان را نمی بینی. **[764 کار چون بر کارکُن پرده تنید]** چون[1404] کار کننده پرده تنیده و آن را پوشیده است، **[خارجِ آن کار**

[1394] کند S : + از K

[1395] به جای S : نه K

[1396] به جای S : نه K

[1397] که S : - K

[1398] بدهی S : برهی K

[1399] دیدن S : دریدن K

[1400] وجه S : سان K

[1401] دیگر S : دیگران K

[1402] کسی S : + را K

[1403] خدا عرایس اوست عرایس را نمی بیند جز محارم S : خدای جز اولیاء نمی شناسد K

[1404] چون S : + کار دنیا بر K

نتْوانیش دید] (61b) آن کار کننده را خارج کار نمی توانی که بینی. **[765 کارگه چون جای باشِ عامل است]** کارگاه چون[1405] محل عمل کننده است، **[آنکه بیرون است از وی غافل است]** هرکس که از کارگاه بیرون است، از او غافل است. پس از این[1406] کارگاه را بیان کند. **[766 پس در آ در کارگه یعنی عدم]** یعنی کارگاه عدم و نیستی است. تو اندر عدم رو که به موجب **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** معدوم شو. **[تا ببینی صنع و صانع را به هم]** یعنی چون کار کننده را در کارگاه باید جست، از صدق و اخلاص باید نخست قَدم در کارگاه قِدم که عبارت از عدم است، نهی و داد[1407] ترک هستی و خروج از قیود ما و من پرستی به واجبی[1408] بدهی[1409] تا دیدهٔ دل به جمال صانع بگشایی و صنع و[1410] صانع را باهم مشاهده نمایی. حکایت: سلطان العارفین ابو یزید قدس سرّه گفت: خدای تعالی را در خواب دیدم و گفتم: کَیْفَ أَصِلُ اِلَیْكَ؟ خدای تعالی فرمود: فَارِقْ نَفْسَكَ وَ تَعَالَ[1411]. مخالفت نفس[1412] و تجرّد از حظوظ او[1413] سر عبادت است. زیرا نفس حجاب بزرگ است میان خدای تعالی و بنده. **[767 کارگه چون جایِ روشن دیدگی است]** و گشادگی دیده و دل است. **[پس برونِ کارگه پوشیدگی است]** و استتار. هرکس که پردهٔ مصنوعات را ندرید، حق را ندید و هرکه نیستی را اختیار نکرد، مشاهدهٔ کارگاه آن را میسّر نشد. بدان که نفس امّاره همچو شیطان است که هفت سر دارد که شهوت و غضب و کبر و حسد و بخل و حرص و ریاست. لاجرم صفات نفس را میرانیدن می باید تا مشاهدهٔ مصنوعات خفیّه و تجلّی صانع حاصل شود و سرِ همه صفات نفس[1414] کبر و هستی است که صفت فرعون بود و لهذا می فرماید: **[768 رُو به هستی داشت فرعونِ عَنود]** یعنی فرعون بی‌فرّ و عون[1415] چون روی به هستی داشت، دیده را بر مشاهدهٔ کارگاه نیستی نگماشت.

[1405] چون SK : چو İ

[1406] پس از این Sİ : - K

[1407] داد S : - K

[1408] به واجبی S : - K

[1409] بدهی S : برهی K

[1410] و S : - K

[1411] وَ تَعَالَ S : - K

[1412] نفس S : - K

[1413] او S : نفس K

[1414] را میرانیدن می باید تا مشاهدهٔ مصنوعات خفیّه و تجلّی صانع حاصل شود و سرِ همه صفات نفس S : - K

[1415] بی‌فرّ و عون S : معاند K

[لاجرم از کارگاهش کور بود] کارگاه آلهی را و عدم و نیستی را ندید. **[769 لاجرم می خواست تبدیلِ قَدَر]** آن فرعون می خواست که تبدیل تقدیر آلهی کند **[تا قضا را باز گرداند ز در]** غافل از آن که[1416] **[770 خود قضا بر سبلتِ آن حیله‌مند]** چون ولادت موسی را از منجّمان شنید، حیله و اهتمام نمود تا موسی نیاید به وجود که گاه تفریق ازواج از نسوان می کرد و گاه روی به قتل ولدان آورد. امّا قضای آلهی **[زیرِ لب می کرد هر دم ریشخند]** از آنکه معلوم او بود که سعی او ضایع است[1417]. **[771 صد هزاران طفل کُشت او بی‌گناه]** بسیار کودک بکشت آن فرعون بی‌گناه[1418] **[تا بگردد حُکم و تقدیرِ اله]** تا متبدّل شود تقدیر الله. **[772 تا که موسیِ نبی ناید برون]** و به وجود **[کرد در گردن هزاران ظلم و خون]** کرد آن فرعون در گردن خود هزاران ظلم و خون. **[773 آن همه خون کرد موسی زاده شد]** خون کردن فرعون ولادت و ظهور موسی را مانع نشد[1419]. **[وز برایِ قهرِ او آماده شد] (62a)** از بهر[1420] فرعون موسی پر عون مهیّا و حاضر گشت. **[774 گر بدیدی کارگاهِ لایزال]** اگر فرعون بدیدی کارگاه ملک متعال، **[دست و پایش خشک گشتی ز احتیال]** یعنی اگر دیدن کارگاه لایزالش یارای آن بودی، هرآینه از سر دهشت میل اختیار ننمودی و مجال حیله کردنش نبودی و ترک حیله کردی. **[775 اندرونِ خانه‌اش موسی معاف]** در خانهٔ فرعون موسی معاف و سالم بود. **[وز برون می کُشت طفلان را گزاف]** فرعون در بیرون طفلان را می کشت به بطلان و عبث. **[776 همچو صاحب‌نفس کو تن پرورد]** همچون صاحب‌نفس که آن صاحب‌نفس[1421] تن را می پرورد. **[بر دگر کس ظنِّ حِقدی می بَرَد]** بر دیگر مردمان ظنّ حسد می برد و کینه می کند و می گوید: **[777 کین عدوّ و آن حسود و دشمن است]** که این کس عدو و آن کس حسود و دشمن است. **[خود حسود و دشمنِ او آن تن است]** حسود و دشمن آن صاحب‌نفس تن اوست. **[778 او چو موسی و تنش فرعون او]** آن صاحب‌نفس همچو فرعون است نفس تنش[1422] همچو

[1416] که S : + چون K

[1417] است S : بود K

[1418] بی‌گناه S : بی‌جرم وگناه K

[1419] خون کردن فرعون ولادت و ظهور موسی را مانع نشد S : - K

[1420] بهر S : + قهر K

[1421] صاحب‌نفس که آن صاحب‌نفس S : آن صاحب‌نفس که K

[1422] نفس تنش S : اما روح و عقل او K

موسی. **[او به بیرون می دود که کو عدو]** آن کس[1423] در بیرون عدو می جوید و کو عدو می گوید. یعنی همچنان‌که صاحب‌نفس همیشه تن می پرورد و بر دیگری ظنّ حقد و دشمنی می برد و چون فرعون عدوّ نفس خویش در خانهٔ تن نگاه می دارد و همّت بر دفع اعدای بیرونی می گمارد. **[779 نفسش اندر خانهٔ تن نازنین]** به عزّ[1424] و ناز پرورده و در صحّت و سلامت است. **[بر دگر کس دست می‌خاید ز کین]** و کشتن او را می خواهد. آن را نمی داند که کشتنی نفس اوست. چنان‌که در این حکایت: **[ملامت کردنِ آن کس را که مادر[1425] را بکشت به تهمت]** یعنی کس[1426] مادر خود را بکشت[1427]. کسی دیگر آن کس را ملامت کردن گرفت. **[780 آن یکی از خشم مادر را بکشت]** شخصی از خشم و غضب مادر خود را قتل کرد. **[هم به زخمِ خنجر و هم زخمِ مشت]** چون آن کس چنین کرد، **[781 آن یکی گفتش که از بَدگوهری]** مردی آن را گفت: ای کس، از بدگوهری **[یاد ناوردی تو حقِّ مادری]** حقّ مادری به خاطر نیاوردی. **[782 هی چرا کشتی ورا ای زشت‌رو]** ای قبیح الوجه. **[می نگویی کو چه کرد آخر به تو]** در بعض نسخ این بیت واقع است: **[هی تو مادر را چرا کشتی بگو]** تا عذر تو بدانم. **[او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو]** و بدخصلت. **[783 گفت کاری کرد کآن عارِ وی است]** یعنی آن کس که مادر را بکشت گفت: مادر من به کسی زنا کرد. **[کشتمش کآن حال[1428] ستّارِ وی است]** مادر را کشتم[1429] که کشتن من و به خاک مدفون گشتن ستّار اوست. **[784 گفت آن کس را بکش ای محتشم]** یعنی آن مرد گفت: آن کس را کشتن می بایست[1430] ای بزرگ. **[گفت پس هر روز مردی را کشم]** آن کس گفت: چون مادرم زانیه است، هر روز[1431] به یکی زنا کند. پس لازم می آید که هر روز مردی را قتل کنم. **[785 کشتم او را رَستم (62b) از خونهایِ خلق]** مادر را کشتم خلاص

[1423] آن کس S : فرعون K

[1424] به عز S : - K

[1425] مادر Sİ : + خود K

[1426] کس S : کسی K

[1427] بکشت S : به تهمت K

[1428] حال SK : خاک İ

[1429] کشتم S : گفتم K

[1430] بایست S : باید K

[1431] روز S : روزی K

یافتم از خونهای مردمان. **[نایِ او بُرَّم بِه است از نایِ خلق]** نای گلوی مادر بریدم به است از بریدن نایهای خلق. پس از این خدمت مولانا به حصّهٔ قصّه اشارت کند که می فرماید: **[786 نفسِ توست آن مادرِ بَدخاصیت]** یعنی ای درویش، اگر طلب حصّهٔ خویش کنی، بدان که نفس توست آن مادر بدکار. **[که فسادِ اوست در هر ناحیت]** و در طرف. **[787 هین بکش آن را که بهرِ آن دنی]** مراد از کشتن نفس کشتن خصایل قبیحهٔ اوست. لاجرم آن را بکش. از بهر آن نفس پست **[هر دمی قصدِ عزیزی می کنی]** از بهر نفس خود با عزیزان عداوت می کنی. **[788 از وی این دنیایِ خوش بر توست تنگ]** از نفس تو این جهان فراخ بر تو تنگ است. **[از پیِ او با حق و[1432] با خلق جنگ]** از بهر نفس با حق و خلق جنگ کنی که به قضای خدا راضی نمی شوی و مردمان را دشمن می گیری. **[789 نفس کشتی باز رَستی ز اعتذار]** و از کار بدآثار. **[کس ترا دشمن نماند در دیار]** چنان‌که مرده را کسی دشمنی نکند و ضرر نرساند و مرده کسی را دشمن نمی گیرد. **[جواب شبهه و اشکال منکران] [790 گر شِکال آرد کسی بر[1433] گفتِ ما]** اگر[1434] کسی اشکال و سؤال آرد بر این سخن ما که گفتیم، کسی که نفس خود را کشد او را دشمن نماند، **[از برایِ انبیا و اولیا]** اشکال از بهر ایشان باشد. **[791 کانبیا را نه که نفسِ کشته بود]** می گوید که نه انبیا و اولیا نفس کشته داشتند؟ **[پس چراشان دشمنان بود و حسود]** پس چرا اهل کفر و نفاق علم عداوت ایشان بر می افراشتند؟ **[792 گوش نِهْ تو ای طلب‌کارِ صواب]** بشنو تو ای طالب حق. **[بشْنو این اِشکال و[1435] شبهت را جواب]** گوش نه این سؤال ترا جواب که جواب آن است که دشمنان انبیا و اولیا در حقیقت **[793 دشمنِ خود بوده‌اند آن منکران]** دشمن جان خویش بودند آن کافران و فاسقان. **[زخم بر خود می زند[1436] ایشان چنان]** نه بر انبیا و اولیا. **[794 دشمن آن باشد که قصدِ جان کند]** دشمن[1437] آن است که قصد جان تو کند. **[دشمن آن نبْود که خود جان**

[1432] و K̇ : - S

[1433] بر SK : با K̇

[1434] اگر S : - K

[1435] و S K̇ : - K

[1436] زند SK : زدند K̇

[1437] دشمن S : - K

می‌کَنَد] دشمن آن نبود که همیشه از حسرت جان کَند[1438] و ضرر به خود رساند. **[795 نیست خفّاشک عدوِّ آفتاب]** شب‌پره دشمن[1439] آفتاب نیست[1440]. **[او عدوِّ خویش آمد در حجاب]** بلکه عدوّ خویش است که از تاب آفتاب با[1441] استتار و احتجاب است. **[796 تابشِ خورشید او را می کُشد]** نور آفتاب او را محو و ناپیدا کند. **[رنجِ او خورشید هرگز کی کَشد]** آفتاب از او غم و الم نمی کشد که آفتاب را از او[1442] ضرر نمی رسد. لاجرم به حکم **اَعْدَی عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِی بَیْنَ جَنْبَیْكَ** دشمن تو نفس توست که ضرر او به جان و ایمان است و نتیجهٔ عداوت او عذاب نیران است. و لهذا می فرماید:[1443] **[797 دشمن آن باشد کز او آید عذاب]** عذاب آخرت و ضرر فیض[1444] رحمت. **[مانع آمد[1445] لعل را از آفتاب]** دشمنی لعل آن است که از تابش افتاب بر وی مانع شود. پس دشمن[1446] تو **(63a)** آن است که تاب آفتاب حقیقی را مانع شود که نور او به تو نمی رسد که سنگ ترا نمی گذارد که لعل شود. **[798 مانعِ خویش‌اند جملهٔ کافران]** پس عداوت کافران به نفس خویش است که خویش را مانع شوند **[از شعاعِ جوهرِ پیغمبران]** امّا نمی توانند که پیغامبران را مانع شوند از پرتو آفتاب حقیقی و از تجلّی جمال رحمن. چنان‌که می فرماید: **[799 کی حجابِ چشمِ آن فردند خلق]** یعنی مردمان حجاب آن چشم یک‌دانه نیستند که آن چشم چشم پیغامبران است. **[چشمِ خود را کور و کژ کردند خلق]** به انکار ایشان. پس عداوت خلق به نفس خویش است. **[800 چون غلامِ هندویی کو کین کَشد]** همچو غلام[1447] هندی که آن غلام کین کشد و غضب کند به خواجه‌اش. **[از ستیزهٔ خواجه خود را می کُشد]** از عناد و عداوت خواجه

[1438] دشمن آن نبود که همیشه از حسرت جان کَند S : - K

[1439] دشمن S : عدو K

[1440] نیست S : + که K

[1441] با S : به K

[1442] از او S : - K

[1443] لاجرم به حکم اَعْدَی عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِی بَیْنَ جَنْبَیْكَ دشمن تو نفس توست که ضرر او به جان و ایمان است و نتیجهٔ عداوت او عذاب نیران است و لهذا می فرماید S : - K

[1444] فیض S : - K

[1445] آمد S : آید Kİ

[1446] دشمنی لعل آن است که از تابش افتاب بر وی مانع شود پس دشمن S : - K

[1447] همچو غلام S : - K

خود را قتل کند تا خواجه را زیان شود[1448]. زیان را در حقیقت به خود می کند. **[801 سرنگون می افتد از بامِ سرا]** خود را بدین وجه قتل می کند. **[تا زیانی کرده باشد خواجه را]** و همچنین[1449] **[802 گر شود بیمار دشمن با طبیب]** اگر مریض با طبیب عدو[1450] شود، **[ور کند کودک عداوت با ادیب]** اگر کودک دشمنی کند با معلم، **[803 در حقیقت رهزنِ جانِ خودند]** که بیمار خود را از جان محروم کند و کودک عقل را از دانش بی‌نصیب کند. **[راهِ عقل و جانِ خود را خود زدند]** ضرر را به خویش رسانیدند[1451] که بیمار از صحّت دور[1452] و کودک از کمال مهجور شد. لاجرم انبیا و اولیا اطبّاء دین‌اند و مرض قلب و درد جان را دوا فرمایند و ایشان معلّمان دین و استادان یقین‌اند. هرکه فرمان طبیبان[1453] قبول نکند، از صحّت محروم شود و هرکه آن[1454] استادان را مخالفت کند، از کمال عرفان جاهل بماند. پس ضرر را به خود رساند. چنان‌که[1455] **[804 گازُری گر خشم گیرد ز آفتاب]** اگر یک گازر آفتاب را دشمنی کند و آفتاب را[1456] نخواهد، **[ماهیی گر خشم می‌گیرد ز آب]** اگر یک ماهی آب را دشمنی کند و خود را از آب بیرون افکند، زیان را به خود کند نه به غیر. چنان‌که می فرماید: **[805 تو یکی بنْگر کرا دارد زیان]** تو یک نظر کن[1457] که گازر آفتاب را و ماهی آب را زیان و ضرر کند یا گازر خود را زیان کند و ماهی خویش را ضرر رساند. لاجرم انبیا و اولیا سفید[1458] کنندهٔ کرباسهای سیاه‌اند و آب رحمت و حیات دهندهٔ ماهیان[1459] جان آدمیان‌اند. هرکه از چنین آفتاب و آب بگریزد، عاقبت سیاه بماند و بمیرد[1460]. چنان‌که می فرماید: **[عاقبت که بْوَد سیاه‌اختر از آن]** و

[1448] شود S : کند K

[1449] همچنین S : + می شود K

[1450] عدو S : + می K

[1451] رسانیدند S : رسانید K

[1452] دور S : - K

[1453] طبیبان S : طیب K

[1454] آن S : - K

[1455] چنان‌که S : - K

[1456] را S : - K

[1457] کن S : بکن K

[1458] سفید S : سپید K

[1459] ماهیان S : ماهتاب K

[1460] بمیرد S : بمرد K

بدطالع‌تر از او. **[806 گر ترا حقّ آفریند زشت‌رو]** تبدیل صورت زشت[1461] ممکن نیست، امّا تبدیل سیرت بد ممکن است[1462]. پس اخلاق ذمیمه را با[1463] اخلاق حمیده تبدیل کن. بزرگان گفته‌اند: اَلْکَرَامَاتُ بِتَبْدِیلِ الْاَخْلَاقِ. **[هان مشو هم زشت‌رو هم زشت‌خو]** پس با نیکان **(63b)** خصومت و عداوت مکن. **[807 ور بُرَد کفشت مرو در سنگلاخ]** اگر او کفش تو می برد و[1464] بی‌کفش شوی، مرو تو در سنگلاخ. اگر جذبه به تو نرسد، تو به هوای نفس مرو. **[ور دو شاخستت مرو تو چارشاخ]** و اگر ترا دو شاخ و تعلّق نیست، مرو در چارشاخ. یعنی تعلّق را مضاعف مکن و کسی را حسد مکن. حکایت: عزیزی در عمل و طاعت کوشش می کرد. وی را گفتند: چرا تحصیل علم نمی کنی[1465]؟ گفت: من سه مسئلهٔ فقهیّه آموخته‌ام. اکنون اشتغال به عمل آن مسائل دارم. یکی آن است که لَا یَجُوزُ الْجَمْعُ بَیْنَ الْاُخْتَیْنِ. لاجرم دنیا و آخرت خواهران‌اند. این دو را جمع کردن جایز نیست. پس خواهر باقی را اختیار کردم که آخرت است. دوم آن است که لَا یَجُوزُ نِکَاحُ مُطَلَّقَةِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ. لاجرم دنیا مطلّقهٔ رسول اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ است. آن را تزوّج نمی کنم. سوم[1466] رسول اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ فرمود: **اَلصَّاعُ بِالصَّاعِ**. لاجرم صاع عمر کوچک است. صاع حرص و طلب دنیا بزرگ. لاجرم این بیع نمی باید. پس هیچ کس را از بهر نفس و دنیا حسد نمی کنم. حضرت مولانا ضرر حسد را بیان می کند که می فرماید: **[808 تو حسودی کز فلان من کمترم]** یعنی حسد بردن که از فلان[1467] من کمترم **[می فزاید کمتری در اخترم]** افزون می کند بی‌طالعی و بی‌دولتی من. **[809 خود حسد نقصان و عیبی دیگر است]** یعنی اگر نقصان داری، بر افزونی دیگران حسد مبر که حسد خود نقصان و عیب دیگر است. **[بلکه از جمله کمیها بدتر است]** و از همه بدیها زیاده‌تر[1468] است که گفته‌اند: اوّل گناه که در آسمان واقع شد، از حسد بود که ابلیس

[1461] زشت S : - K

[1462] است S : - K

[1463] با S : به K

[1464] و S : - K

[1465] نمی کنی S : نکنی K

[1466] سوم S : + آن است که K

[1467] فلان S : + کس K

[1468] زیاده‌تر S : کمتر K

آدم را علیه السلام حسد کرد تا خدا را عاصی شد و[1469] اوّل گناه که در زمین واقع شد از حسد بود که[1470] قابیل از بهر حسد زن هابیل را کشت و در حدیث آمده است[1471]: **إِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ. [810 آن بلیس از ننگ و عارِ کمتری]** ابلیس از ننگ و عار نقصان **[خویشتن افکند در صد ابتری]** که ملعون و مردود شد. **[811 از حسد می خواست تا بالا بوَد[1472]]** و اعلی گردد. **[خود چه بالا بلکه خون‌پالا شود[1473]]** خون‌پالا شدن ابلیس آن است که همچو آردبیز از او[1474] خون ببیزند و با او تصفیهٔ خون بکنند که ثقل خون برود و در صاف خون بماند. چنان‌که در معصره شیره را می پالایند. **[812 آن ابوجهل از محمّد ننگ داشت]** از آن به آن ایمان نیاورد. **[وز حسد خود را به بالا می فراشت]** و اعلی پنداشت. **[813 بُوالْحَکَم نامش بُد و بوجهل شد]** نامش اوّل ابو الحکم بود. ابو جهل شد. **[ای بسا اهل از حسد نااهل شد]** و بسیار عالمان و احبار[1475] به حسد نبی مختار نادان و اهل نار گشت. پس معلوم شد که حسد و بدخویی از جمله بدیها بدتر است. حکایت: جوانی از انصار پیش نبی مختار علیه السلام آمد[1476]. سلام داد و گفت: کدام کس از مسلمانان افضل است؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **أَحْسَنُهُمْ خُلُقاً. (64a)** پس از آن گفت: کدام کس از مسلمانان[1477] عاقل‌تر است؟ فرمود: **اَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَ اَحْسَنُهُمْ لَهُ اِسْتِعْدَادًا. [814 من ندیدم در جهانِ جست و جو]** به اضافت جهان. **[هیچ اهلیّت بِه از خویِ نکو]** ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **حُسْنُ الْخُلُقِ يُذِيبُ الذُّنُوبَ كَمَا يُذِيبُ الْمَاءُ الْمِلْحَ[1478]** و در حدیث دیگر فرمود: **أَنَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلَاقِ.** یعنی حضرت خلّاق مرا از بهر تتمیم مکارم اخلاق و از برای تعلیم خصایل حمیده فرستاد. لاجرم همه را حسن

[1469] و S : - K

[1470] که S : - K

[1471] است Sİ : + که K

[1472] بود S : شود Kİ

[1473] شود Sİ : بود K

[1474] او S : - K

[1475] احبار S : اخیار K

[1476] آمد S : + و K

[1477] افضل است رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود أَحْسَنُهُمْ خُلُقاً پس از آن گفت کدام کس از مسلمانان S : - K

[1478] الملح S : الثلج K

اخلاق از خواجهٔ آفاق می بایست آموخت و شمع خوش‌خویی از چراغ ضمیر منیر[1479] او می بایست افروخت. و حضرت ذو العرش المجید در قرآن حمید او را به خلق عظیم وصف کرد که[1480] **وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ**. یعنی ای حبیب خداوند عظیم، ترا خلق عظیم و خوی کریم کرامت فرمودیم تا به تتمیم مکارم اخلاق امّت که از برای آن مبعوث گشته‌ای، قیام توانی نمود و در[1481] وقوع مصائب و نوائب مصابرت توانی کرد. لاجرم ادنی شمیمهٔ او در مکارم اخلاق و کمینه خلق او در مرحمت و اشفاق آن است: حکایت: روز اُحد چون قومی نادان الم به دندان مبارک رسانیدند که دندان مبارک او[1482] شکسته شد، اصحاب را این حال به غایت[1483] گران آمد. رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفتند: یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ دَعَوْتَ اللَّهَ عَلَى هَؤُلاَءِ الَّذِينَ صَنَعُوا بِكَ مَا تَرَى؟ یعنی کاشکی دعاء بد کنی بر آنان که ترا کردند آنچه دیدی. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا وَلَكِنِّى بُعِثْتُ دَاعِيًا و رَحْمَةً**. یعنی من فرستاده نشدم لعنت کننده، بلکه فرستاده گشتم دعوت کننده و رحمت. باز گفت: **اَللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ**. یعنی بار خدایا[1484]، قوم مرا هدایت روزی کن و اسلام کرامت فرمای که ایشان به حقیقت مرا نمی شناسند و کمال مرحمت و عاطفت مرا نمی دانند. و ارباب کمال در کمال لطف و خلق[1485] او گفته‌اند: **قطعه:** بیمار کرد غیرت لطفش نسیم را - خوش‌بوی کرد نفحهٔ خُلقش شمال را * فرسنگهای دور پذیره[1486] همی شوند - عفوش گناه را و سخایش سؤال را. همچنین هر یکی از انبیا به حسب تفاوت درجات و اختلاف طبقات خویش به مکارم اخلاق موصوف‌اند و به کمال مرحمت و اشفاق معروف. امّا چون خواجهٔ صفوت اصفیاست و سرور همه انبیا، لاجرم خلق او از همه عظیم‌تر است. حکایت: آورده‌اند که[1487] یکی به خدمت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه آمد و گفت: یا امیر المؤمنین، از خلق مصطفی علیه السلام حکایت کن. امیر

[1479] منیر S : - K

[1480] که S : - K

[1481] و در S : - K

[1482] او S : - K

[1483] به غایت S : - K

[1484] بار خدایا S : یا خدا K

[1485] و خلق S : - K

[1486] پذیره S : دو دیده K

[1487] که S : - K

المؤمنین فرمود که[1488] تو جملگی نعمت دنیا بر شمار و در حیّز حصر آر تا من نیز مکارم اخلاق نبی را صلی الله علیه و سلم بیان کنم. گفت: اِحْصَاء نعیم دنیا در معیار نمی گنجد که کتاب کریم **(64b)** خبر می دهد که **وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا** امیر المؤمنین گفت که خداوند سبحانه و تعالی جملگی نعمت دنیا را قلیل می خواند که[1489] **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ** و خلق رسول الله را علیه افضل التحیة و التسلیم عظیم خواند که **وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ** و تو از وصف قلیل عاجزی. من عظیم را چگونه وصف کنم؟ و امیر المؤمنین ده صفت حمیده از مکارم اخلاق بر گزیده‌اند و به سلک نظم در کشیده و آن ابیات این است: **شعر:** إِنَّ الْمَكَارِمَ أَخْلَاقٌ مُطَهَّرَةٌ - فَالْعَقْلُ أَوَّلُهَا وَالدِّينُ ثَانِيهَا * وَالْعِلْمُ ثَالِثُهَا وَالْحِلْمُ رَابِعُهَا - وَالْجُودُ خَامِسُهَا وَالْعَفْوُ سَادِسُهَا * وَالْبِرُّ سَابِعُهَا وَالصَّبْرُ ثَامِنُهَا - وَالشُّكْرُ تَاسِعُهَا وَاللِّينُ بَاقِيهَا. **بیت:** خوی خوش مِلک ساز و باش ملک - تا ز رفعت رسی به اوج فلک * راست گوی و مگَرد گِردِ دروغ - که ندارد دروغ هیچ فروغ * صبر کن در غمی که روی نمود - شکر کن تا خدا شود خشنود * جرم مجرم به لطف در گذران - عذر چون خواست بگذر از سر آن * علم و عقل ار کنی طراز وجود - دایما طالعت بود مسعود * پاک‌رو باش و[1490] از بدیها دور - تا که مرحوم باشی و مغفور * هست حلم ای یگانهٔ آفاق - اصل جمله مکارم اخلاق. رسول الله صلی الله علیه و سلم چون به کسی مصافحه کردی، دست مبارک خود را نمی کشیدی تا آن کس اوّل بکشیدی و چون با کسی در جایی نشستی اول نرفتی، صبر کردی تا آن کس اوّل برفتی. و چنان‌که حلم را اصل جملهٔ مکارم اخلاق داشته‌اند، حسد را رأس جمیع رذائل و ذمایم انگاشته‌اند. پس خدمت مولانا می فرماید: **[815 انبیا را واسطه آن کرد حق]** در میان خویش و خلق **[تا بدید آید حسدها در قَلَق]** تا در کسی که[1491] حسد باشد، به جنبیدن و اضطراب کردن در آید. **[816 زآنکه کس را از خدا عاری نبود]** یعنی خلق خدا را حسد نمی برند و از خدمت و اتباع او عار نمی کنند. **[حاسدِ حق هیچ دیّاری نبود]** زیرا حسد بی‌مماثلت و مشارکت نباشد. **[817 آن کسی که مثلِ خود پنداشتی]** یعنی نبی را

[1488] که K - : S

[1489] که K - : S

[1490] و K - : S

[1491] که K - : Sİ

که بشر است[1492] **[زآن سبب با او حسد برداشتی]** و انکار نبوّتش کردی. **[818 چون مقرّر شد بزرگی بر رسول]** به تأیید الهی و معجزهٔ خدایی **[پس حسد ناید کسی را از قبول]** حسد نمی آید کسی را از قبول قول[1493] او. چون زمان نبوّت گذشت، زمان ولایت باقی است. لاجرم از اتباع اولیا عار نمی باید و لهذا می فرماید: **[819 پس به هر دَوری ولیّی قایم است]** عالَم از ولی خالی نباشد. **[تا قیامت آزمایش دایم است]** چنان‌که ارسال نبی برای امتحان است، بعث ولی نیز برای آن است و این آزمایش و امتحان ثابت است در هر زمان[1494]. **[820 هر کرا خویِ نکو باشد بِرَست]** هر کرا کبر و حسد نباشد[1495]، اولیا را انکار و عداوت نکند، خلاص شد. **[هر کسی کو شیشه‌دل باشد شکست] (65a)** آنکه نازک‌دل و بدخو باشد، خراب شد. یعنی چون کسی را مکارم اخلاق عادت باشد، هر آینه انقیاد ولی کند و هرکه حسود و تنگ‌دل باشد، روی از طریق انقیاد و اتّباع پیچد. **[821 پس امامِ حیِّ قائم آن ولی است]** که آن را قطب زمان گویند. **[خواه از نسلِ عمر خواه از علی است]** در این تنبیه است که ولی لازم نیست که از نسل مخصوص و از طریق خاص باشد. **[822 مهدی و هادی وی است ای راه‌جو]** هدایت یافته و هدایت کننده آن[1496] است ای طالب راه. **[هم نهان و هم نشسته پیشِ رو]** از جهت معنی نهان و از جهت صورت ظاهر است. در این تنبیه است که اکثر اولیا اخفیا باشند[1497]. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم ابو هریره را گفت: **إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ مِنْ خَلْقِهِ الأَصْفِيَاءَ الأَخْفِيَاءَ الأَبْرِيَاءَ الشَّعِثَةَ رُءُوسُهُمُ الْمُغْبَرَّةَ وُجُوهُهُمُ الْخَمِصَةَ بُطُونُهُمْ مِنْ كَسْبِ الْحَلالِ الَّذِينَ إِذَا اسْتَأْذَنُوا عَلَى الأُمَرَاءِ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُمْ وَإِنْ خَطَبُوا الْمُتَنَعَّمَاتِ لَمْ يُنْكَحُوا وَإِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِنْ حَضَرُوا لَمْ يُدْعَوْا وَإِنْ طَلَعُوا لَمْ يُفْرَحْ بِطَلْعَتِهِمْ ، وَإِنْ مَرِضُوا لَمْ يُعَادُوا وَإِنْ مَاتُوا لَمْ يُشْهَدُوا. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ لَنَا بِرَجُلٍ مِنْهُمْ؟ قَالَ: ذَلِكَ أُوَيْسٌ الْقَرَنِيُّ**. یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم ابو هریره را رضی الله عنه گفت: به درستی خدای تعالی دوست می دارد از خلق خود صافیان را پوشیدگان را بیزاران را آلوده

[1492] نبی را که بشر است S : بشریت او را نظر کردی K

[1493] قول S : - K

[1494] نیز برای آن است و این آزمایش و امتحان ثابت است در هر زمان S : همچنین است K

[1495] نباشد S : + و K

[1496] آن S : - K

[1497] باشند Sİ : باشد K

و[1498] پیچیده باشد[1499] موهای سر ایشان، گردآلود باشد رویهای ایشان، گرسنه باشد شکمهای ایشان از بهر کسب حلال. آنان‌اند که وقتی که[1500] اذن[1501] طلب کنند بر امیران، ایشان را اذن نمی دهند و اگر زنان مال‌دار خواهند نکاح نمی کنند و اگر غائب شوند، نمی جویند و اگر حاضر شوند، نمی خوانند و اگر پیدا شوند، فرح نمی شوند به طلعت ایشان و اگر بیمار شوند عیادت کرده نمی شوند[1502] و اگر بمیرند، مشهود نمی شوند. اصحاب گفتند: یا رسول الله، چگونه باشد ما را مردی از ایشان؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: آن مرد اویس القرنی است. **[823 او چو نور است و خِرَد جبریل اوست]** یعنی این‌چنین ولی قائم آن ولی است که مَظهر ولایت محمّدی است و مُظهر صفات احدی و به حکم **اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** او را خروج از ظلمات قیود بشریّت دست داده است و مقتبسان این نور را تفاوت درجات است. چنان‌که اوّلا نور از آتش بی‌واسطه در روغن و فتیله در گیرد و به واسطهٔ این هر دو قندیل پرتو پذیرد و[1503] به واسطهٔ قندیل مشکات نورانی شود و این امکنه که ملاحق مشکات است از خانه روشن‌تر باشد از آنچه دورتر است و بدین قیاس آنچه نزدیک است روشن‌تر است نسبت **(65b)** با دُور تا در. پس اوّل نوری که مجعول است نور فتیله و روغن است که **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي** اشارت است بدان[1504] و علاقهٔ افاضه و استفاضه به قدر قابلیّت و عقل معاد به منزلهٔ جبرئل است مر این نور محمّدی را. لاجرم خدمت مولانا به مراتب و تفاوت اولیا اشارت می کند که امام حی همچو نور است و عقل جبرئل اوست. **[وآن ولیِّ کم از او قندیلِ اوست]** و آن ولی که فروتر[1505] از او باشد، قندیل اوست. یعنی ولی که ادنی از[1506] قطب است به منزلهٔ قندیل است. **[824 وآن کزین قندیل کم مشکات ماست]** و آن ولی که فروتر از این ولی باشد، به منزلهٔ مشکات است. **[نور را در مرتبه ترتیبهاست]** مراتب اولیا نیز همچو مراتب نور متفاوت

[1498] و K - : Sİ

[1499] باشند K - : Sİ

[1500] که K - : Sİ

[1501] اذن Sİ : ملاقات K

[1502] کرده نمی شوند Sİ : نمی کنند K

[1503] این هر دو قندیل پرتو پذیرد و S : - K

[1504] بدان S : بر آن K

[1505] فروتر S : فرو K

[1506] از S : - K

است و این انوار حجب نورانی پروردگار است که **اِنَّ لِلَّهِ تَعَالَی سَبْعینَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَ ظُلْمَةٍ لَوْ کُشِفَتْ لَأَحْرَقَتْ سُبَحَاتِ وَجْهِهِ مَا انْتَهَی إِلَیْهِ بَصَرُهُ مِن خَلقِهِ**. چنان‌که پرده و حجاب آفتاب نور است که کسی روی آفتاب را تمام مشاهده نمی کند. زیرا نور[1507] او چشم را بدوزد. **[825 زآنکه هفصد پرده دارد نورِ حق]** این هفتصد برای حصر نیست. مقصود از این بیان کثرت است. **[پرده‌هایِ نور دان چندین طبق]** لاجرم طبقات اولیا پرده‌های نور است. **[826 از پسِ هر پرده قومی را مقام]** در پس هر[1508] پرده از این پرده‌های[1509] نورانی طائفه هست مستور. **[صف صفند این پرده‌هاشان تا امام]** مقامات مختلفه هست. در هر مقام طائفه‌ای از اهل الله متمکّن شده‌اند تا به امام حیّ یعنی قطب زمان. چنان‌که بندگان[1510] سلاطین دنیا متفاوت است. مثلا جماعتی هست که وظیفهٔ هر یکی دو درم است و طائفه‌ای هست که وظیفهٔ هر یکی سه درم است و علی هذا القیاس تا بعضی از بندگان مقرّب حضرت سلطان است. **[827 اهل صفِّ آخرین از ضعفِ خویش]** یعنی اهل پردهٔ آخرین را[1511] از ضعف **[چشمشان طاقت ندارد نورِ بیش]** چشم ایشان را طاقت مشاهدهٔ نور بیشتر نیست. پس به واسطه محتاج‌اند. **[828 وآن صفِ پیش از ضعیفیِ بصر]** و آن صف که پیش از صف پسین باشد، او نیز از[1512] قصور استعداد **[تاب نارد روشنایی بیشتر]** طاقت ضیاء زیاده‌تر ندارد. **[829 روشنیّی کو حیاتِ اوّل است]** آن نور که او[1513] حیات اوّل است، **[رنجِ جان و فتنهٔ این احول است]** مرض جان نادان و فتنهٔ چشم این احول است که به حکم لَا یَعْرِفُ الْفَارِغُ مَا فِیهِ غَیْرُهُ حَتَّي یَنْتَهِي إِلَیْهِ سَیْرُهُ لاجرم اهل پرده از این هفتصد هزار حجاب طاقت تابش پردهٔ نور دیگر ندارد. بلکه به اعتبار حال خویش منکرِ آن دیگر باشد. **[830 احولیها اندک اندک کم شود]** و رفع حجاب به تدریج میسّر شود. **[چون ز هفصد بگْذرد او یَم شود]** و بعد از گذشتن هفتصد هزار

[1507] نور S : انوار K

[1508] هر S : - K

[1509] پرده‌های S : - K

[1510] بندگان S : + سلطان K

[1511] را S : - K

[1512] از S : به K

[1513] او Sİ : - K

حجاب قطره به دریا رسد، یم شود[1514]. **(66a)** ابو سعید خرّاز[1515] گفت: چون حضرت خدا خواهد که بنده را ولی گرداند، بر وی در ذکر بگشاید. اگر از[1516] ذکر تلذّذ یابد، بر وی در قرب بگشاید. باز وی را رفع کند به مجالس انس. باز وی را بر کسی توحید دارد[1517]. باز از وی حجابها را رفع کند و پرده‌های عظمت و جلال را بگشاید. چون نظرش بر عظمت و جلال افتد، بی‌خود گردد. یعنی خود فانی شود و در حفظ خدا بماند و از دعاوی نفس بری شود. پس ولی کامل گردد به تدریج. **[831 آتشی کاصلاحِ آهن یا زر است]** یعنی هرکس قابل مشاهده نباشد. پس آتشی که صلاح آهن و زر است، **[کی صلاحِ آبی و سیبِ تر است]** یعنی[1518] صلاح به و سیب تر نباشد. مراد این است که تجلّیِ خدا که صلاح انبیا و قطب اولیاست، اولیای کمترین را به آن تحمّل نیست. پس نور الهی و تجلّیِ پادشاهی که انبیاء عظام و اولیاء کرام راست، اولیاء[1519] کمترین را به آن بالذّات تحمّل نیست. **[832 سیب و آبی خامیی دارد خفیف]** از آن جهت **[نه چو آهن تابشی خواهد لطیف]** همچو آهن نور نمی خواهد و تحمّل آتش بسیار نمی کند. لاجرم اولیاء کمترین تحمّل نمی کنند به نور ربّ العالمین الّا به واسطهٔ واصلان یقین. **[833 لیک آهن را لطیف آن شعله‌هاست]** آنان که استعداد دارند آنان را شعله‌های لطیف است. **[کو جَذوبِ تابشِ آن اژدهاست]** که آهن به[1520] آن شعله جاذب نور نار باشد. **[834 هست آهن آن فقیرِ سخت‌کش]** که ریاضت را تحمل کند. **[زیرِ پُتک و آتش است او سرخ و خوش]** لفظ پتک به کسر باء عجمی به ترکی چکچ. لاجرم کمال سالک به نفی خواطر است و به کشیدن بار فقر و ریاضت. حکایت: علی بن سهیل بسیار ریاضت می کشید و مجاهده می برد و عبادت می کرد. گفتندش: چندین عبادت می کنی. نمی ترسی که خود را بکشی؟ او می گفت: من این جفا بر نفس خود از آن روا دارم که با حضرت حق[1521] تعالی وصلت

[1514] شود S : + حکایت K

[1515] خراز S : هراز K

[1516] از S : در K

[1517] انس باز وی را بر کسی توحید دارد S : - K

[1518] یعنی S : + آتش K

[1519] راست اولیاء S : - K

[1520] به SK : با İ

[1521] حق S : - K

حاصل کنم تا همچو مردمان نمیرم، بلکه مرا دعوت کنند، اجابت می کنم. روزی می رفت. لبّیک گفت و بمرد. پس کسی که صابر بلا باشد، به حضرت حق تعالی وصلت حاصل کند و تخلّق با[1522] اخلاق خدا حاصل کند همچو آهن که تحمّل تاب آتش دارد و رنگ و[1523] نور او گیرد و اثر آتش از او هویدا شود و لهذا می فرماید: **[835 حاجبِ آتش بوَد بی‌واسطه]** آن آهن همدم و دربان آتش شود بی‌واسطه. **[در دلِ آتش رود بی‌رابطه]** لاجرم چون آهن و زر شعله زدهٔ آتش و آفتاب‌اند، صلاح کار خویش در دل آتش شناسند و از ملاقاتش بی‌واسطه و رابطه نهراسند[1524]. **[836 بی‌حجابی[1525] آب و فرزندانِ آب]** یعنی آب و فرزندان آب بی‌واسطه و حجاب **[پخته‌گی ز آتش نیابند و خطاب]** پختگی از آتش نیابند و مقابل **(66b)** و قرین او نشوند. **[837 واسطه دیگی بوَد یا تابه‌ای]** آب و فرزندان آب را واسطه یکی از این دو می باید. **[همچو پا را در رَوِش پاتابه‌ای]**[1526] چنان‌که پای را پاتابه واسطه شود. **[838 یا مکانی در میان تا آن هوا]** یا واسطهٔ هوایی که استفاضهٔ حرارت از آتش کند **[می شود سوزان و می آرد به ما]** مثلا اگر جامهٔ تر را در آتش نهند، بسوزد. پس[1527] آن را نزدیک آتش چندان برند که هوایی که به مجاورت آتش گرم شده است، به آن می رسد[1528] و آن را خشک کند. امّا آهن را در دل آتش نهند. آن آهن نمی سوزد، بلکه رنگ آتش گیرد و از او آثار آتش پیدا شود. لاجرم[1529] مثال قطب با خدا[1530] چنین است و[1531] مثال اولیاء کمترین چنان. **[839 پس فقیر آن است کو بی‌واسطه است]** پس فقر که فخر بدان[1532] توان کرد، ترک واسطه است و فقیر صابر آن است که بی‌واسطه **[شعله‌ها را با وجودش رابطه است]** و انوار الهیّه را به وجود او تعلّق

[1522] با S : به K

[1523] و S : - K

[1524] نهراسند S : بهراسند K

[1525] حجابی SK : حجابِ İ

[1526] تابه‌ای S : + به ترکی طرلاق K

[1527] را در آتش نهند بسوزد پس S : باشد K

[1528] رسد S : رسید K

[1529] لاجرم S : - K

[1530] با خدا S : به آخر K

[1531] و S : که K

[1532] بدان S : - K

است[1533] و رضای او رضای حضرت خداست و ردّ او ردّ حق تعالی است. حکایت: شقیق بلخی و ابو تراب نخشبی پیش بایزید آمدند. نزد او جوانی بود، خدمت می کرد. چون طعام آوردند، آن جوان را گفتند: بیا با ما[1534] طعام بخور. جوان گفت: من روزه می دارم. شقیق گفت: بیا با ما طعام بخور. ترا ثواب روزهٔ یک ماه باشد. قبول نکرد و ابو تراب گفت: بیا با ما طعام بخور تا ترا ثواب روزهٔ یک سال باشد. جوان امتناع نمود. دل بایزید از او برنجید و گفت: التفات مکنید به کسی که از دل اهل دل مردود شده و مردود حق تعالی گشته. لاجرم دل آن جوان به فساد مایل گشت. در آن زمان دزدی کرد. دستش بریدند. **[840 پس دلِ عالم وی است ایرا که تن]** دل عالم آن فقیر است. زیرا که بدن **[می رسد از واسطهٔ این دل به فن]** یعنی به واسطهٔ این دل می رسد به انواع[1535] کمالات. لاجرم قطب زمان مانند دل است و عالَم مانند[1536] تن. چنان‌که هرچه دل می خواهد، در بدن آن ظاهر شود، هر چیزی[1537] که قطب زمان خواهد، در جهان آن چیز هویدا گردد که مظهر آثار شده است. **[841 دل نباشد تن چه داند گفت و گو]** اگر دل نباشد، تن گفت و گو را چه داند؟ **[دل نجوید تن چه داند جست و جو]** اگر دل نجوید، بدن جست و جو را چه داند؟ **مصراع:** هر کجا دل می کشد ناچار می باید شدن. چنان‌که در عالم صغرای انسانی[1538] به موجب **إِنَّ فِي الْجَسَدِ لَمُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْبَدَنُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْبَدَنُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ** صلاح جمیع بدن به صلاح قلب است، همچنین صلاح عالم کبری به وجود این‌چنین فقیر است که از خویش رسته است و به حق پیوسته و چون آهن بی‌واسطه در دل آتش نشسته. **[842 پس نظرگاهِ شعاع آن آهن است]** که ظهور نورانیّتِ نار در اوست. **[پس نظرگاهِ خدا (67a) دل نی تن است]** به موجب **إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ** منظر خدا دل است. یعنی قطب زمان.[1539] **[843 باز این دلهای جزوی چون تن است]** از آنکه مظهر نور الهی تن است و نظرگاه

[1533] او تعلّق است S : رابطه و تعلق K

[1534] با ما S : تا K

[1535] انواع Sİ : + کرامات و K

[1536] دل است و عالَم مانند Sİ : - K

[1537] چیزی SK : چیز İ

[1538] چنان‌که در عالم صغرای انسانی S : - K

[1539] یعنی قطب زمان S : - K

جناب پادشاهی نه، لاجرم آن دلهای جزوی چون تن است با نسبت **[با دل صاحب دلی کو معدن است]** که دل[1540] صاحب دل یعنی دل[1541] ولیِ کامل معدن معارف است و بر این دلهای جزوی حاکم است همچو دل بر تن. و آن دل کامل به حسب **لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلا سَمايِي وَلكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ** مظهر و[1542] مقرّ حضرت خداست[1543]. **[844 بس مثال و شرح خواهد این کلام]** امّا نکردیم تفصیل مقام. **[لیک ترسم تا نلغزد وهمِ عام]** و در ضلال نیفتد عوام. **[845 تا نگردد نیکوئی ما بَدی]** و اهداء ما اضلال نشود. **[این که گفتم هم نَبُد جز بی‌خودی]** این مقدار هم به بی‌خودی گفته شد. **[846 پایِ کژ را کفشِ کژ بهتر بوَد]** نه کفش راست. لاجرم تمثیل ما از بهر مبتدیان[1544] از این قبیل است. **[مر گدا را دستگه بر در بوَد]** قدرت گدا بر در است نه بر درون درگاه یا کارگاه[1545] دریوزه کنان و دستگاه گدایی کنندگان بر در مردم است و در مردم دستگاه[1546] ایشان است. **[امتحان کردن پادشاه آن دو غلام را که نو خریده بود]** یعنی پادشاهی دو غلام را نو خریده بود[1547]. هر یکی را امتحان کرد. **[847 پادشاهی دو غلام ارزان خرید]** پس می خواست که ضمایر و سرایر ایشان را[1548] اطّلاع یابد. **[با یکی زآن دو سخن گفت و شنید]** با یکی از آن دو غلام مکالمه کرد. مراد از شاه خداست و آن را دو نوع غلام است که ایشان را ارزان خرید. یعنی خود آفرید. یک نوع انبیا و اولیا و علما و زهّاد که اخبار انبیا و اصطلاح اولیا گویند و به زبان وعظ و نصیحت و ذکر و تسبیح کنند و یک نوع مؤمنان منصف که از علم بهره ندارند و اصطلاح مشایخ و اولیا نگویند. امّا سخن ایشان را تصدیق کنند. پس[1549] حصّهٔ قصّه یعنی مراد از بندهٔ اوّل یا آن عالمی است که به علوم ظاهره پرداخته است و عرایس نفایس معانی را به حلی بیان

[1540] دل S : - K

[1541] دل S : - K

[1542] و S : - K

[1543] خداست S : خدا K

[1544] از بهر مبتدیان S : - K

[1545] یا کارگاه S : بارگاه K

[1546] ایشان S : + ایشان K

[1547] یعنی پادشاهی دو غلام را نو خریده بود S : - K

[1548] را S : - K

[1549] پس S : - K

بدیع موشح ساخته گوهرهای ثمین از خزاین کتاب مبین از راه گوش به گنجینهٔ باطن او در آمده[1550] امّا بی آنکه به دیدهٔ گوهرشناس آن گوهر را معاینه بیند. دکّان گوهر فروشی[1551] گشاده و به[1552] وصّافی گوهرهای صافی[1553] فریب[1554] خریدار داده[1555]. پس[1556] غلام خوب[1557] شیرین مقال عبارت است از عالِم فریفته به قیل و قال. چنان‌که اوایل قصّه بر[1558] این دلالت می کند. یا آن عابدی است که سخن اهل[1559] الله[1560] گوید و ذکر[1561] و تسبیح خواند امّا تبدیل اخلاق نکرده باشد. چنان‌که اواخر قصّه بر این[1562] دلالت می کند[1563]. و مراد از بندهٔ دوم بنا بر احتمال **(67b)** اوّل یا[1564] آن کس است که گوش فروخته است و چشم خریده و جمال جوهر[1565] غیبی را به دیدهٔ عرفان و عین عیان دیده و گوش‌پرستان دیده دوخته را سرّ این شیوه بدین خطاب آموخته که **بیت:** برای دیده خریدن هزار گوش فروش - که فرقهاست بسی از[1566] شنیده تا دیده. یا بنابر احتمال دوم آن کس است که اصطلاح مشایخ نداند و در ظاهر بسیار عبادت ننماید امّا هر عمل[1567] که کند با اخلاص کند. گوییا اثر آن را[1568] مشاهده می کند. احوال آخرت را تمام تصدیق کرده باشد. **[848 یافتش زیرک‌دل و شیرین‌جواب]** آن یک غلام را ذکی و شیرین‌کلام یافت. **[از لبِ سکّر چه زاید سکّرآب]** زیرا اثر نیک نیکی است. چون از زبان

[1550] آمده S : آمد K

[1551] فروشی S : فروش K

[1552] و به S : - K

[1553] صافی S : - K

[1554] فریب S : غریب را K

[1555] داده S : دارد K

[1556] پس S : + مراد از K

[1557] خوب S : - K

[1558] بر S : در K

[1559] اهل S : اولیاء K

[1560] الله S : را K

[1561] و ذکر S : - K

[1562] بر این S : بدین K

[1563] کند S : + که K

[1564] یا S : به K

[1565] جوهر S : گوهر K

[1566] از Sİ : را K

[1567] عمل S : عملی K

[1568] را S : - K

این غلام نیکی او پیدا شد، حضرت مولانا بدین تقریب سرّ زبان را بیان کند. **[849 آدمی مخفی است در زیرِ زبان]** چنان‌که حضرت علی رضی الله عنه فرمود: اَلْمَرْءُ مَخْفِيٌّ تَحْتَ لِسَانِهِ و به روایت دیگر: اَلْمَرْءُ مَخْبُوءٌ فِي طَيِّ لِسَانِهِ لَا فِي طَيْلَسَانِهِ. **قطعه:** مرد پنهان بود به زیر زبان - چون بگوید سخن بدانندش * خوب گوید لبیب گویندش - زشت گوید سفیه خوانندش. **[این زبان پردست بر درگاهِ جان]** و ترجمان است از برای[1569] جَنان. **[850 چون‌که بادی پرده را در هم کشید]** و گشاد، **[سِرِّ صحنِ خانه شد بر ما بدید]** و پیدا گشت. **[851 کاندر آن خانه گهر یا گندم است]** در بعض نسخ: **[کاندرانجا کَه بود یا گندم است]**. **[گنجِ زر یا جمله مار و کژدم است]** یا نفع محض و هنر یا عین عیب و ضرر است. **[852 یا در او گنج است و ماری بر کَران]** یا در آن خانه گنج است و به سویی مار. یعنی در او[1570] نفع و ضرر به هم است. **[زآنکه نبْود گنجِ زر بی‌پاسبان]** چنان‌که گفته‌اند: گنج و مار و[1571] گل و خار و غم و شادی به هم‌اند. خدمت مولانا چون بدین ابیات معرفت فرمود، باز به حکایت عودت نمود. **[853 بی‌تأمّل او سخن گفتی چنان]** آن یک غلام بی‌تأمّل و تفکّر سخن گفتی چنان[1572] **[کز پسِ پانصد تأمّل دیگران]** که آن‌چنان سخن را دیگران[1573] پس از تأمّل بسیار گفتندی. **[854 گفتی‌ای در باطنش دریاستی]** گوییا در باطن آن یک غلام دریا بود. **[جمله دریا گوهرِ گویاستی]** و جملهٔ آن دریا گوهر گویا بود. **[855 نورِ هر گوهر کز او تابان شدی]** گوهر معانی که نور از آن گوهر پیدا شدی، **[حقّ و باطل را ازو فرقان شدی]** و فرق حاصل گشتی. **[856 نورِ فرقان فرق کردی بهرِ ما]** یعنی اثر نور فرقان آن است که فرق می کند[1574] از بهر ما **[ذرّه ذرّه حقّ و باطل را جدا]** حقّ و باطل را جزء فجزء. **[857 نورِ گوهر نورِ چشمِ ما شدی]** یعنی ما[1575] به سبب آن نور از درجهٔ علم الیقین به مرتبهٔ عین الیقین می رسیم. **[هم سؤال و هم جواب از ما بُدی] (68a)** یعنی حل کنندهٔ مشکلات می شویم. **[858**

[1569] برای S : جناب K

[1570] او S : - K

[1571] و S : - K

[1572] آن یک غلام بی‌تأمّل و تفکّر سخن گفتی چنان S : - K

[1573] دیگران S : - K

[1574] کند S : کرد K

[1575] ما Sİ : - K

چشم کژ کردی دو دیدی قرصِ ماه] به آن معنی[1576] اشارت می کند که در چشم نیز سؤال و جواب است. چنان‌که اگر چشم را کژ کرده در قرص ماه نگاه کنی[1577]، از احولی یکی را دو بینی. لاجرم این اشتباه در تفرّد و تعدّد ماه به منزلهٔ سؤال است، امّا کژ نظری و دور بینی را برداشتن به منزلهٔ جواب است. **[چون سؤال است این نظر در اشتباه]** یعنی چرا می گویی که چرا ماه دو است که سؤال از اشتباه زاید و اشتباه از کژ بینی. **[859 راست گردان چشم را در ماهتاب]** تا اشتباه مرتفع گردد. **[تا یکی بینی تو مَه را نک جواب]** اینک ترا جواب. لاجرم مالک الملک و متصرّف مطلق و حاکم حقیقی اوست. **[860 فکرتت را راست کن نیکو نگر]** راست کن فکرت را همچون نظر و به[1578] چشم دل نیکو نگر. **[هست آن فکرت شعاعِ آن گهر]** و اثر آن است. حکایت: مردی عابد که از علم بسیار عاری بود، عالمی را گفت: لفظ عبد چه معنی دارد؟ آن عالم گفت: به معنی بنده است. عابد گفت: بنده آزاد شود و طریق آزادی بنده به چه چیز است؟ گفت: خدمت بسیار[1579] باید که خواجه آزادش کند یا مکاتب شدن و کسب مال کردن و به خواجه دادن می باید که آزاد شود و گاهی باشد که بی این دو سبب خواجه بنده را آزاد کند، امّا نادر است. عابد گفت: یا عبد الله، چرا تو در تخلیص خود کوشش نمی کنی و بر نادر اعتماد می[1580] کنی؟ پس کسی که در دل او چنین فکر آید، علامت توفیق الهی است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا يَسْتَعْمِلُهُ.** گفتند: **كَيْفَ يَسْتَعْمِلُهُ؟** گفت: **يُوَفِّقُهُ لِلْعَمَلِ الصَّالِحِ قَبْلَ الْمَوْتِ.** **[861 هر جوابی کآن ز گوش آید به دل]** آنچه از طریق مقال باشد و[1581] در دل اثر کند، **[چشم گفت از من شنو او[1582] را بِهِل]** چشم گفته است که از من بشنو، آن گوش را بهل. **[862 گوش دلّال است و چشم اهلِ وصال]** از آنکه آنچه از گوش برسد، خبر است و آنچه از دیده آید، نظر. مشتاق دیدار دوست قانع به خبر نشود و مستسقی را به حکایت دریا تشنگی کمتر نشود. **بیت:** نکند گرم فکرت

[1576] معنی İ - : SK

[1577] نگاه کنی Sİ : نگری K

[1578] به K - : S

[1579] بسیار K - : S

[1580] می K - : S

[1581] و K - : S

[1582] او Sİ : آن K

آتش - ننشاند حدیث آب عطش. **[چشم صاحب‌حال و گوش اصحابِ قال]** این کلام دلالت می کند که مراد از غلام خوش‌صورت و شیرین‌مقال عبارت است از عالِم فریفته به قیل و قال و غلام پاکیزه‌اخلاق پراکنده‌احوال کنایت است از عارف روشن‌دیده و صاحب‌حال. لاجرم عالمی که اوصاف اصناف جواهر حقایق شنیده است امّا به چشم جوهرشناس ندیده، اگر به وصّافی جوهرهای صافی اقدام نماید، عارف نیکواساس که صرّاف جوهرشناس است، از فروغ آن مقال که به منزلهٔ پرتوی از نور گوهر است، فرق **(68b)** در[1583] میان گوهر و خرمهره و حق و باطل یعنی رایج و کاسد و صحیح و فاسد تواند کرد. **[863 در شنودِ گوش تبدیلِ صفات]** یعنی می باید که منشأ جواب هم از چشم دل باشد نه از گوش. زیرا که[1584] گوش واسطهٔ تغییر صفات است. یعنی کسی که به قیل و قال و به استماع مقال به گوش ظاهر بکوشد، تبدیل صفات کند که[1585] اوّل صفت او جاهل و نادان و[1586] ابله و بی‌عرفان بود. پس از آن صفت او عالم و فاضل و کامل گردد خواه به[1587] خواندن خواه به[1588] شنیدن. **[در عیانِ دیده‌ها تبدیلِ ذات]** یعنی چشم رابطهٔ تبدیل ذات است[1589]. پس کسی که بدین درجه رسد، آن ذات او که دور از درگاه الله و شایستهٔ عذاب اله بود، ذات دیگر شود. یعنی مقبول خدا و لایق فردوس اعلی شود. لاجرم بعد از کوشش بسیار فایدهٔ گوش علم‌الیقین است و فایدهٔ چشم عین‌الیقین. بدان که یقین در لغت علمی است که با او شک نباشد[1590]. و این سه قسم[1591] است. یکی علم‌الیقین، دوم عین‌الیقین، سوم حق‌الیقین. علم‌الیقین آن است که از فکر و نظر حاصل شود. عین‌الیقین آن است که عیان حاصل گردد[1592]. حق‌الیقین آن است که دو یقین جمع شوند. **[864 ز آتش ار علمت یقین شد از سخُن]** لفظ ز آتش مرهون است. یعنی اگر علم تو یقین گشت از

[1583] در S : - K

[1584] که S : - K

[1585] که S : - K

[1586] و SK : - İ

[1587] به Sİ : - K

[1588] به Sİ : - K

[1589] ذات است S : داشت K

[1590] شک نباشد Sİ : شده باشد K

[1591] قسم Sİ : علم K

[1592] علم‌الیقین آن است که از فکر و نظر حاصل شود عین‌الیقین آن است که عیان حاصل گردد Sİ : - K

جهت مقال، به آن فریفته مشو، بلکه از آتش ریاضت **[پختگی جو در یقین منزل مکن]** پختگی طلب کن. در علم الیقین قرار مکن. **[865 تا نسوزی نیست آن عینُ‌الیقین]** تا از هستی و خودپرستی فانی نشوی، عین‌الیقین حاصل نشود[1593]. **[این یقین خواهی در آتش در نشین]** و مجاهده کن. حکایت: شیخ اکبر رحمة الله علیه گفت: خلاص از عذاب آخرت به کشیدن عذاب دنیاست به ریاضت و عبادت. چنان‌که عبد مکاتب تا در کسب مال سعی نکند، از بندگی خلاص نشود و آزاد نگردد. **[866 گوش چون نافذ بوَد دیده شود]** کسی که به علم عمل[1594] کند، آن علم مسموع را به دیده آرد[1595]. علم‌الیقین عین‌الیقین شود. **[ورنه قُل در گوش پیچیده شود]** یعنی سخن در گوش بماند و در دل جا نکند و به سوی دیده نیاید[1596]. **[867 این سخن پایان ندارد باز گرد]** این معارف[1597] را نهایت نیست. به حکایت رجوع کن. **[تا که شه با آن غلامانش چه کرد]** و احوال به چه مرتبه رسید. **[به راه کردنِ شاه یکی را از آن دو غلام و از این دیگر پرسیدن[1598]]** یعنی شاه یکی را از دو غلامی به راهی و جایی فرستاد و غلام دیگر را استنطاق کردن گرفت. **[868 آن غلامک را چو دید اهلِ ذکا]** پادشاه[1599] چون آن غلام را اهل ذکا دید و حالش معلوم کرد، **[آن دگر را کرد اشارت که بیا]** تا که سخن او را نیز بشنود و حال او را معلوم کند. **[869 کافِ رحمت گفتمش تصغیر نیست]** یعنی لفظ غلامک که به کاف تصغیر است، برای رحمت است. مثل یا بُنَیَّ برای استعطاف و شفقت است نه برای تصغیر و تحقیر. چنان‌که می فرماید: **[جَد گُوَد فرزندکم تحقیر نیست] (69a)** جد که فرزندک من و طفلک من گوید برای تحقیر نیست، بلکه از بهر شفقت است. **[870 چون بیامد آن دُوُم در پیشِ شاه]** چون آن غلام دوم پیش شاه آمد، **[بود او گنده‌دهان دندان سیاه]** ظاهرش چنین بود. امّا **[871 گرچه شه ناخوش شد از گفتارِ او]** با وجود

[1593] نشود S : شود K

[1594] به علم عمل S : علم و عمل K

[1595] آرد S : دارد K

[1596] در دل جا نکند و به سوی دیده نیاید SK : در دل و دیده جا نکند İ

[1597] معارف S : + الهیه K

[1598] پرسیدن Sİ : + به خلوت K

[1599] پادشاه S : - K

ناخوشی گفتارش[1600] **[جست و جویی کرد هم ز اسرارِ او]** پادشاه استفسار از[1601] اسرارش بکرد. لاجرم مرد عامی که عابد باشد اگر سخنش معرفت نیست و در گفت او لطافت نی امّا[1602] چون اعتبار به صدق دل است، نظرگاه حضرت خدا آن[1603] است. حکایت: حسن بصری به مسجدی در آمد که در او نماز شام بگذارد و حبیب عجمی را امام یافت. در پس او نماز نگذارد از بیم ظن. آن شب در خواب دید که کسی وی را می گوید[1604]: اگر در پس او نماز گذارده بودی، گناههای پیشین تو مغفور می شد[1605]. **[872 گفت با این شکل و این[1606] گندِ دهان]** بدین ناخوشی **[دور بنْشین لیک زان سوتر مران]** بسیار دور مشو تا به تو سخن گفتن مشکل نشود. **[873 که تو اهلِ نامه و رقعه بُدی]** یعنی چون تو چنینی، با تو از دور سخن گفتن می باید با رقعه و نامه. **[نی جلیس و یار و هم‌بُقعه بُدی]** نمی باید که تو همدم و هم‌حجره شوی. در این تنبیه است که مرد فاسق و عامی اگرچه دور از[1607] حضرت خداست و کلام او نه کلام مولی است، امّا چون عنایت او قرین بنده است و حضرت حق توفیق توبه کننده است، او را از درگاه او[1608] رد نکند، بلکه علاجش می کند. **[874 تا علاجِ آن دهانِ تو کنیم]** و ترا از این عیبها پاک کنیم. **[تو حبیب و ما طبیبِ پُر فنیم]** پس لازم است که ترا علاج بکنیم. **[875 بهرِ کَیْکی نو گلیمی سوختن]** یعنی کسی از بهر یک کیک یک گلیم نو را سوختن **[نیست لایق از تو دیده دوختن]** لایق نیست و از تو نظر دوختن نیز چنین است. در این تنبیه است که حضرت خداوند کریم و ربّ رحیم بنده را به بهانه‌ای رحمت کند. حکایت: ایوب سجستانی را یک جنازهٔ عاصی آوردند. او درون دهلیزخانه رفت تا بر وی نماز نگذارد. آن شب آن میّت[1609] عاصی را در خواب دیدند و گفتند: خدای تعالی با تو چه کرد؟ گفت: بیامرزید و گفت:

[1600] با وجود ناخوشی گفتارش S : - K

[1601] از S : - K

[1602] اما S : - K

[1603] آن S : - K

[1604] می گوید S : گفت K

[1605] شد S : شدی K

[1606] این SK : با İ

[1607] از S : - K

[1608] او S : - K

[1609] آن میت S : - K

بگو ایوب سجستانی را **لَوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ**. اگر شما مالک شوید خزینه‌های رحمت[1610] پروردگار مرا آنکه هر آینه باز ایستید و بخیلی ورزید. حکایت: قشیری استاد[1611] ابو علی الدقاق را در خواب دید و پرسید[1612]: خدای تعالی به[1613] تو چه کرد؟ گفت: مغفرت را[1614] نزد حضرت خدا خطر بزرگ[1615] نیست. **[876 با همه بنْشین دو سه دستان بگو]** به کلّ حال بنشین دو سه قصّه بگو. **[تا ببینم صورتِ عقلت نکو]** که چه مرتبه عقل داری. صورت عقل مرد به گفتارش معلوم می شود. اگر کسی نام خدای تعالی و فکر آخرت را[1616] بسیار گوید، عاقل است. **(69b)** و الّا دیوانه و جاهل است. امّا کسان بسیار **يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ**. **[877 آن ذکی را پس فرستاد او به کار]** در بعض نسخ آن یکی را و در بعض نسخ آن دگر را[1617]. یعنی شاه آن غلام نخستین را به کار فرستاد تا بدین غلام تنها بماند. **[سویِ حمّامی که رَو خود را بخار]** یعنی آن کار این بود که شاه غلام اوّل را فرمود: سوی حمّام برو. خود را بخار و پاک کن که در این پوست عیب نهان[1618] داری. در این تنبیه است که تا مرد تبدیل اخلاق نکند، از شرّ شیطان خلاص او میسّر نیست. بزرگان گفته‌اند: کسی که ترک دنیا و هوا نکند و رجا کند که از شرّ شیاطین خلاص شود، مانند کسی است که به انگبین در رود، چون بیرون آید، رجا کند که مگس بر وی ننشیند. **[878 وآن دگر را گفت خَهْ تو زیرکی]** پادشاه غلام دوم را گفت: تو زهی زیرکی. **[صد غلامی در حقیقت نه یکی]** در حقیقت صد غلامی نه یکی. در این تنبیه است که چون بنده عمر و مال خود را ضایع نکند، بلکه به حضرت خواجه صرف کند، آن بنده یک بنده نیست، بندهٔ بسیار است. لاجرم بندهٔ صالح بهتر از بندگان فاسق و تارک است. **[879 آن نه‌ای که خواجه‌تاشِ تو نمود]** یعنی اگر چنان‌که خواجه‌تاشِ تو از قبایح افعال و ذمایم خصال تو می گوید، در

[1610] رحمت S : - K

[1611] قشیری استاد S : - K

[1612] دید و پرسید S : دیدند و پرسیدند K

[1613] به S : با K

[1614] را S : + در K

[1615] خطر بزرگ S : غایت K

[1616] را S : - K

[1617] و در بعض نسخ آن دگر را S : - K

[1618] نهان S : پنهان K

تو موجود نبودی. یا آنچه خواجه‌تاشِ تو گفت، آن در تو نیست. یعنی تو آن نه‌ای که[1619] آن غلام دیگر از قبایح تو نمود. **[از تو ما را سرد می کرد آن حسود]** که ما را از نفرت پیدا کرد. **[880 گفت او دزد و کژ است و کژنشین]** یعنی آن خواجه‌تاش از بهر تو گفت کژ[1620] و کژنشین است. **[حیز و نامرد و چنین است و چنین]** یعنی از قبایح افعال و رذایل احوال به تو اسناد بسیار[1621] کرد. اگر مرد عالم دربارهٔ مرد فاسق و عامی چنین قبایح گوید، اگر[1622] آن مرد عامی اهل انصاف باشد، انکار و دشمنی نکند. چنان‌که می فرماید: **[881 گفت پیوسته بُدست او راست‌گو]** این غلام دوم از بهر اوّل گفت: پیوسته راست‌گوی است. **[راست‌گویی من ندیدستم چو او]** من چو او یک راست‌گوی ندیده‌ام. لاجرم مرد عالم چون مرآت الهی است و کلام او سخن حضرت خدا و حدیث رسول الله است، سخن او راست است. اگر به علم عمل کند و علم و عمل وی[1623] را ملکه شود، راست‌گویی او محکم‌تر شود. **[882 راست‌گویی در نهادش خلقتی است]** راست‌گویی در طبیعتش جبلّی است. **[هرچه گوید من نگویم آن تهی است]** بلکه حقیقت حال است. حضرت خدا فرمود: **وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا**. **[883 کژ ندانم آن نکواندیش را]** و صحیح‌الفکر را که فکر او تدبیر آخرت است. **[متّهم دارم وجودِ خویش را]** به حکم **وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ** من متهم می دارم خود را. **[884 باشد او در من ببیند عیبها]** که هرکس عیب خود را نمی داند. **(70a)** از آنکه خود را دوست می دارد. پس به حکم **حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ** عیب خویش[1624] نمی بیند. **[من نه بینم در وجودِ خود شها]** چون آن راست‌گوست، بر سخن او اعتماد می باید کرد. مرد عاقل را می باید[1625] چون سخن عالمان و کلام واعظان شنود و احوال موت و قبر و اهوال عرصات را شنود، به حکم **مُوتُوا قَبلَ أَن تَمُوتُوا، حَاسِبُوا قَبْلَ اَنْ تُحَاسَبُوا**

[1619] تو آن نه‌ای که S : - K

[1620] کژ S : کژرو K

[1621] بسیار S : - K

[1622] اگر S : - K

[1623] وی S : او K

[1624] خویش S : + را K

[1625] باید S : + که K

وَ زِنُوا قَبْلَ أَنْ تُوزَنُوا خود را مرده گیرد، حال و عیب خود را بیند که در آن دم[1626] به چه حال خواهد بود. **[885 هرکسی گر عیبِ خود دیدی ز پیش]** اگر هرکس عیب خود را بی‌تنبیه غیر بدیدی و احوال خود مشاهده کردی، **[کی بُدی فارغ وی از اصلاحِ خویش]** چرا عیبها را به نیکیها[1627] تبدیل نکردی و کی فارغ بودی او از اصلاح خود که گفته‌اند: مَنْ أَبْصَرَ[1628] مَحَاسِنَ نَفْسِهِ ابْتُلِيَ بِمَسَاوِئِ النَّاسِ، وَمَنْ أَبْصَرَ عُيُوبَ نَفْسِهِ سَلِمَ مِنْ رُؤْيَةِ مَسَاوِئِ النَّاسِ. از[1629] ابو بکر صدّیق رضی الله عنه مروی است[1630] که گفت[1631]: رسول صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلْمُؤْمِنُ حَافِظُ الْحُدُودِ، دَائِمُ الْفِكْرِ، طَالِبُ الْعِلْمِ، كَامِلُ الْعَقْلِ، طَيِّبُ اللِّسَانِ، حَسَنُ الْخُلْقِ، قَلِيلُ الضَّحِكِ، كَثِيرُ الْبُكَاءِ، قَلِيلُ الْأَكْلِ، كَثِيرُ الذِّكْرِ، دَائِمُ الحُزْنِ، قَلِيلُ الْهَوَى، تَارِكُ الشَّهَوَاتِ، مُخَالِفُ الشَّيْطَانِ، مُوَافِقُ الرَّحْمَنِ، زَاهِدٌ فِي الدُّنْيَا، رَاغِبٌ فِي الْآخِرَةِ، أَبْلَهٌ فِي أُمُورِ الدُّنْيَا ،كَيِّسٌ فِي أُمُورِ الْآخِرَةِ، مَشْغُولٌ بِعُيُوبِ نَفْسِهِ، مُشْتَغِلٌ عَنْ عَيْبِ غَيْرِهِ، الْقُرْآنُ حَدِيثُهُ، الصَّالِحُونَ جَلِيسُهُ، وَاللَّهُ أَنِيسُهُ، مُطْمَئِنٌّ بِوَعْدِ اللَّهِ، مُسْتَقِيمٌ بِأَمْرِ اللَّهِ، يَخَافُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ.** **[886 غافل‌اند این خلق از خود ای پدر]** که عیب خود را نمی بینند. **[لاجرم گویند عیبِ همدگر]** نه عیب خود. **[887 من نبینم عیب خود را ای شَمَن]** ای بت‌پرست. یعنی ای که زخارف و محاسن دنیا را اصنام گرفته‌ای، به حکم **مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ** بت‌پرست شده و ماسوی را معبود گرفته‌ای. **[من ببینم رویِ تو تو رویِ من]** یعنی هرکس چنان‌که روی خود نمی بیند، عیب خود نمی بیند. پس من عیب تو می[1632] بینم، تو عیب من می بینی. **[888 آن کسی که او ببیند رویِ خویش]** آن یک کس که روی خود بیند یعنی عیب خود بیند و معصیت خود داند و تدبیر آخرت کند، **[نورِ او از نورِ خلقان است بیش]** نور آن کس از نور خلقان زیاده است. **[889 گر بمیرد دیدِ او باقی بوَد]** و زائل نشود. **[زآنکه دیدش دیدِ خلّاقی بوَد]** و خلّاق را فنا نیست. حکایت: ابراهیم بن سنان گفت: جوانی

[1626] دم S : وقت K

[1627] نیکیها S : نیکی K

[1628] أَبْصَرَ S : أَحْسَنَ K

[1629] از S : - K

[1630] مروی است S : روایت کند K

[1631] گفت S : - K

[1632] می S : - K

صالح با من بود، بمرد. دل[1633] به وی متعلّق بود. غسلش را بالذات اقدام نمودم و از دهشت دست چپش[1634] را گرفتم. دست چپ را کشید[1635]. دست راست را به من داد. **[890 نورِ حسّی نبْود آن نوری که او]** بلکه نور الهی است که **[رویِ خود محسوس بیند پیشِ رو]** همچون روی غیر. لاجرم خود را داند که **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ** روی او از کدام خواهد شد. **(70b) [891 گفت اکنون عیبهایِ او بگو]** پادشاه گفت: تو نیز اکنون عیوب او بگو **[آن‌چنان که گفت او از عیبِ تو]** چنان‌که او[1636] از عیب تو گفت **[892 تا بدانم که تو غمخوارِ منی]** تا بدانم که تو یار و مؤنس منی. **[کدخدایِ مُلکت و کارِ منی]** و طالب اصلاح روزگار منی. **[893 گفت ای شه من بگویم عیبهاش]** آن غلام دوم گفت: من بگویم عیب آن غلام اوّل. **[گرچه هست او مر مرا خوش خواجه‌تاش]** پس عیوب او را شماریدن گرفت. **[894 عیبِ او مِهر و وفا و مردمی]** و مروّت. **[عیبِ او صدق و ذکا و همدمی]** و همرازی. لاجرم عیب مردم عالم[1637] و مرشد کامل عین صدق و صفاست و محض محبّت وفا که از عذاب آخرت خلاص کنند. **[895 کمترین عیبش جوامردی و داد]** و عدل. **[آن جوامردی که جان را هم بداد]** چنان جوانمرد است که جان را نیز بدهد. **[896 صد هزاران جان خدا کرده بدید]** از برای جوانمرد[1638] جان. **[چه جوامردی بوَد کآن را ندید]** معنی این مصراع به ترکی: نه جوانمردلق[1639] اوله که اول آنی گورمدی. لاجرم چه عمل خیر کنی که نبیند و جزاء او نکند؟ قال الله تعالی **وَمَا تُنفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ**. **[897 ور بدیدی کی به جان بُخلش بُدی]** اگر بخیل جان جوانمردی آن ملک منّان بدیدی، کی به جان بخلش بودی؟ **[بهرِ یک جان کی چنین غمگین شدی]** اگر عوض بسیار را بدیدی، از برای این یک جان چرا غمناک شدی؟ **[898 بر لبِ جو بُخلِ آب آن را بوَد]** کسی که بر لب جو باشد و آب را بخل کند، **[کو ز جویِ آب نابینا بوَد]** این کار آن کس را باشد که او از جوی آب اعمی بود. **[899**

[1633] دل S : + من K

[1634] چپش S : چپ K

[1635] کشید S : کشیده K

[1636] او S : - K

[1637] عالم S : - K

[1638] جوانمرد S : جوانمردی K

[1639] جوانمردلق S : جوانمردلک K

گفت پیغمبر که هرکه از یقین] این به منزلهٔ شرط است. **[داند او پاداشِ خود در یومِ دین]** عوض را داند و در یوم قیامت که اَلْجُودُ رُؤْیَةُ الْعِوَضِ. **[900 که یکی را دَه عوض می‌آیدش]** به موجب آیت سورهٔ انعام **مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا** یک[1640] نیکی را ده عوض می آید. **[هر زمان جودی[1641] دگرگون زایدش]** جواب شرط این است[1642]. عزیزی می گفت: تقصیر در عمل و امساک در خیرات از قصور تصدیق است. **[901 جودِ جمله از عوضها دیدن است]** کسی که عوض بیند، از سخا نترسد. چنان‌که کسی حاصل کشت داند، دانه را در خاک افشاند. **[پس عوض دیدن ضدِ ترسیدن است]** کسی که عوض را بیند، از دادن نترسد. **[902 بخل نادیدن بوَد اَعواض را]** بخل عوضها را نادیدن است. **[شاد دارد دیدِ دُر خَوّاض[1643] را]** خوّاض را[1644] شاد دارد که[1645] به دریا فرود آید. **[903 پس به عالم هیچ کس نبْود بخیل]** در عالم بخیل نیست از آنکه کسی عوض نمی بیند، مال را اسراف نمی کند. این بخیل نیست، بلکه از اسراف پرهیز کند و آن کس که عوض را بیند، از بهر عوض مال را دهد. لاجرم در عالم بخیل نیست. **[زآنکه کس چیزی نبازد بی‌بدیل]** معنی این مصراع به ترکی: زیرا بر کمسه بر نسنه اوینامز و یوتدرمز عوض و بدلسز. چنان‌که بزرگان **(71a)** گفته‌اند: سخاوت کار دیدهٔ عوض‌بین است نه دست زرشمار بی‌تمکین[1646]. **[904 پس سخا از چشم آمد نه ز دست]** که کار از نظر است. **[دید دارد کار جز بینا نرَست]** کسی که بینا نباشد، او نرست و خلاص نشد. حضرت خداوند فرمود: **وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى**. **[905 عیبِ دیگر این که خودبین نیست او]** عیب دیگر آن غلام اوّل[1647] آن است که خودبین نیست او. **[هست او در هستیِ خود عیب‌جو]** که او[1648] عیب خود را جوینده است. بدان که این غلام دوم به حکم **اَلْكَلَامُ صِفَةُ الْمُتَكَلِّمِ** و به موجب **اَلْمُؤْمِنُ مَرْآةُ الْمُؤْمِنِ** احوال خود را در مرآت

[1640] یک S : یکی K

[1641] جودی SK : جودِ İ

[1642] است S : + که K

[1643] خواض Sİ : غواص K

[1644] خواض را S : - K

[1645] که S : - K

[1646] زرشمار بی‌تمکین S : - K

[1647] اول S : - K

[1648] او S : - K

غلام اوّل بدید و لهذا می گفت: **[906 عیب‌گوی و عیب‌جویِ خود بُدست]** عیب‌گوی خود و عیب‌جوی خود بوده است. **[با همه نیکو و با خود بَد بُدست]** با همه کس نیکو و با نفس خود بد بوده است. **[907 گفت شه جَلدی مکن در مدحِ یار]** شاه[1649] گفت: جلادت و چابکی[1650] مکن در مدح یارت. **[مدحِ خود در ضمنِ مدحِ او میار]** یعنی او در حق تو بد گوید. تو در حق او نیک گویی. در ضمن مدح او خود را مدح می کنی. **[908 زآنکه من در امتحان آرم ورا]** آن یار تو. **[شرمساری آیدت[1651] در ماورا]** در بعض نسخ: **[شرمساری آیدت ز آن ای فتی]**. اگر سخن تو خلاف واقع باشد، شرمساری آید ترا ای جوان. **[قسمِ غلام در صدق و وفایِ یارِ خود از طهارتِ ظنِّ خود]** آن غلام دوم[1652] سوگند خورد بنا بر طهارت ظن خود در صدق و وفای یارش. **[909 گفت نه وَاللّهِ بِاللّهِ الْعَظیم]** یعنی در سخنم دروغ نیست وَاللّهِ العَظیم وَتاللّهِ الکریم. **[مَالِکُ الْمُلک و به رحمان و رحیم]** و به حق مالک الملک و رحمن و رحیم. **[910 آن خدایی که فرستاد انبیا]** و به حق آن خدا که فرستاد انبیا، **[نه به حاجت بل به فضل و کبریا]** نه از بهر احتیاج بلکه به فضل و عطا. ورنه در صحّت تکلیف و رغبت عبادت عقل کافی بود که انسان موت را داند نه حیوان. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَوْ یَعْلَمُ الْحَیْوَانُ مَا تَعْلَمُونَ مِنَ الْمَوْتِ مَا أَکَلْتُمْ لَحْمًا سَمِینًا**. و عاقل می داند که خالق این اجسام عِظام و اجرام جسام[1653] و سائر مخلوقات را باطل نیافریده است، بلکه از بهر حکمتی و خدمتی آفرید که **رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا، وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ**. پس عاقل[1654] داند که پس از این روز یوم عدل خواهد بود و خداوند عادل به حکم **إِنَّ اللَّهَ لَا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ** عمل خیر را ضایع نمی کند و به موجب **جَزَاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثْلُهَا** عمل شر را جزای عذاب کند. حضرت خدا با وجود عقل و امکان استدلال انبیا و اولیا فرستاد که بیان احوال معاد کردند. **[911 آن خداوندی که از خاکِ ذلیل]** و به حقّ آن خدا که از خاک حقیر **[آفرید او شه‌سوارانِ جلیل]** و پیدا کرد شه‌سواران بزرگوار. مراد انبیا و اولیاست. **[912 پاکشان**

[1649] شاه S : پادشاه K

[1650] چابکی S : + و دلیری K

[1651] آیدت SK : آورد İ

[1652] آن غلام دوم S : - K

[1653] جسام S : - K

[1654] عاقل S : + می K

کرد از مزاجِ خاکیان] یعنی چون عنایت بی‌غایت قرین گشت، ایشان را پاک کرد از مزاج بشر که میل اوست به شر. **[بگْذرانید از تکِ افلاکیان]** بگذرانید ایشان را **(71b)** از تک و حملهٔ ملائکه که ایشان را مفضّل کرد بر فرشتگان. **[913 بر گرفت از نار نورِ صاف ساخت]** یعنی به حقّ آن خدا که از نار بر گرفت و نور صاف ساخت که به موجب **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي** مراد نور محمد رسول الله است صلی الله علیه و سلم. **[وآنگه او بر جملهٔ انوار تاخت]** در آن وقت او بر همه انوار اسب تاخت. **[914 آن سنابرقی که بر ارواح تافت]** آن روشنی برق که بر ارواح تافت. یعنی نور محمّد که به ارواح رسید. **[تا که آدم معرفت زآن نور یافت]** سبب علم آدم آن نور شد. **[915 آنکه از[1655] آدم زاد و دستِ شیث چید]** در بعض نسخ به جای زاد[1656] رست واقع است. آن نور که از آدم خلاص شد[1657] و پیدا گشت، دست شیث آن را چید. معنی شیث در لغت عبرانیّه هبت‌الله است. **[پس خلیفه‌ش کرد آدم کآن بدید]** آن شیث را آدم چون چنان دید، قایم مقام کرد. **[916 نوح از آن گوهر که برخوردار بود]** نوح از آن نور که نصیب یافت، **[در هوایِ بحرِ جان دُربار بود]** و جوهرافشان بود و تبلیغ احکام می کرد. و نوح اوّل رسل است و اوّل اولو العظم است. از آن جهت آن را تخصیص بالذکر کرد. **[917 جانِ ابراهیم از آن انوارِ زفت]** و نورهای بزرگ و عریض **[بی‌حذر در شعله‌های نار رفت]** بی‌تحاشی و احتراز در شعله‌های نار رفت. به حکم **يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ** نار او را گلستان شد. ابراهیم رسول الله را علیهما السلام جدّ اعلی است و لهذا آن را تخصیص بالذکر کرد. **[918 چون‌که اسماعیل در جویش فتاد]** در جوی آن نور افتاد، **[پیشِ دشنهٔ آبدارش سر نهاد]** که به حکم **يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ** پیش کارد بزرگ آبدار سر نهاد. اسمعیل را تخصیص بالذکر کرد. زیرا رسول الله علیه السلام از نسل اسمعیل است نه از نسل اسحق. **[919 جانِ داوود از شعاعش گرم شد]** چون جان داود از شعاع آن نور گرم گشت، **[آهن اندر دست‌بافش نرم شد]** آهن و پولاد در دست او نرم گشت. رسول الله صلی الله علیه و سلم از نسل داود نبود، امّا چون در وی[1658] تأثیر ناری از آن نور بود، آن را

[1655] از SK : ز İ

[1656] به جای زاد S : - K

[1657] خلاص شد S : ظهور کرد K

[1658] در وی S : - K

در بیان آورد. **[920 چون سلیمان بُد وصالش را رضیع]** چون سلیمان وصال آن نور را شیرخور شد که از پدر اثر یافت، **[دیو گشتش بنده فرمان و مطیع]** که ملک بی‌نظیر یافت. **[921 در قضا یعقوب چون بنْهاد سَر]** یعنی و به حرمت آن نور که یعقوب نور جمال دید و در قضای تو سر نهاد که[1659] به قضا رضا داد، **[چشم روشن کرد از بویِ پسر]** به بوی پیراهن یوسف علیه السلام چشم او[1660] روشن شد. یعقوب را افراد بالذکر کرد از آنکه در حق او گفته‌اند که او معدن و فلک انبیای بنی اسرائل بود که همچو بروج فلک دوازده نبی پسران او بودند. **[922 یوسفِ مهرو چو دید آن آفتاب]** و از آن آفتاب که یوسف چون ماهتاب نور دید، **[شد چنان بیدار در تعبیرِ خواب] (72a)** و ماهر گشت در آن باب. **[923 چون عصا از دستِ موسی آب خورد]** یعنی[1661] به حق قدرت خدا که عصای موسی از دستش آب خورد، **[مُلکتِ فرعون را یک لقمه کرد]** و بخورد و ناپیدا کرد که به حکم **فَاضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ** دریا را زد و[1662] راهها پیدا شد. موسی با بنی اسرائل از آن راهها خلاص یافت و فرعون با قومش غرق شد. موسی را افراد بالذکر کرد از آنکه مظهر جلال بود و مشاهدهٔ نور کرد و ید بیضا اثر آن نور بود. **[924 نردبانش عیسیِ مریم چو یافت]** یعنی به حق آن خدا که عطای نردبانش را عیسی یافت، **[بر فرازِ گنبدِ چارم شتافت]** بر بالای فلک چهارم برفت. عیسی را افراد بالذکر کرد از آنکه مظهر او[1663] احیاء موتی و آیت وقوع[1664] حشر بود. هم[1665] شرف امّت محمد شدن او را میسّر شد. **[925 چون محمّد یافت آن مُلک و نعیم]** و به عزّت آن فیض که رسول الله صلی الله علیه و سلم آن ملک و نعیم و نور عظیم را یافت، **[قرصِ مَه را کرد او در دم[1666] دو نیم]** به اشارت انگشتی قرص مه را دو پاره ساخت. خدمت مولانا رحمه الله پس از رسول الله صلی الله علیه و سلم اصحاب را رضی الله تعالی عنهم یاد می کند[1667] که می فرماید: **[926 چون ابوبکر آیتِ**

[1659] که K - : S

[1660] او S : + را K

[1661] یعنی S : + و K

[1662] زد و S : - K

[1663] او S : - K

[1664] وقوع S : - K

[1665] هم S : و K

[1666] او در دم SK : در دم او İ

[1667] کند S : کرد K

توفیق شد] ابوبکر رضی الله عنه علامت توفیق شد. به حق آن توفیق ابو بکر صدّیق گشت. **[با چنان شه صاحب و صدّیق شد]** با رسول الله صلی الله علیه و سلم یار و صدّیق و اهل تصدیق شد و شرف **إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا** یافت. **[927 چون عمر شیدایِ آن معشوق شد]** که به قصد قتل او رفته بود. چون جمال باکمالش دید و عاشق رسول الله گشت، **[حقّ و باطل را چو دل فاروق شد]** در میان حق و باطل همچو دل سعادت فاروقی یافت. **[928 چون‌که عثمان آن عیان را عین گشت]** یعنی به فیض نور عثمان که آن نور عیان را عین شد، **[نورِ فایض بود ذِی‌النُّورَیْن گشت]** و این دو سعادت را یافت که رسول الله صلی الله علیه و سلم او را اوّل رقیّه را تزویج کرد. چون او بمرد، امّ کلثوم را تزویج کرد. چون او بمرد، گفت: **لَوْ كَانَ عِنْدِی ثَالِثَةً لَزَوَّجْتُكَهَا. [929 چون ز رویش مرتضیٰ شد دُرفشان]** به حکم **أَنَا مَدِينَةُ عِلْمٍ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا** علی رضی الله عنه از روی او لؤلؤی معارف را نثار کننده گشت. **[گشت او شیرِ خدا در مَرجِ جان]** شیر خدا گشت در مرعی و چراگاه و بیشهٔ جان. خدمت مولانا چون اصحاب را یاد کرد، اولیای مشایخ را بیان کند: **[930 چون جُنَیْد از جُندِ او دید آن مدد]** یعنی و به حقّ سلطنت آن سلطان ممجّد[1668] که جنید از جند او[1669] دید مدد، **[خود مقاماتش فزون شد از عدد]** که مقامات و کرامات او بی‌حد است و بی‌عدد و آن را سیّد الطائفه گویند و او در ایّام صغر سن با کودکان بازی می کرد. سری سقطی گفت: مَا **(72b)** تَقُولُ فِي الشُّكْرِ يَا غُلَامُ؟ گفت: اَلشُّكْرُ أَنْ لَا تَسْتَعِينَ بِنِعَمِهِ عَلَى مَعَاصِيهِ. حکایت: روزی جوانی ترسا نه در لباس ترسایان بر کنار مجلس جنید بایستاد و گفت: أَيُّهَا الشَّيْخُ، مَا مَعْنَى قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ **اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ؟** جنید ساعتی سر در پیش افکند. پس سر بر آورد و گفت: اسلام آور که وقت اسلام تو رسیده است. لاجرم آن جوان مسلمان شد. امام یافعی می گوید که مردم می پندارند که جنید را در این یک کرامت است و من می گویم در این دو کرامت است. یکی اطّلاع وی بر کفر آن جوان و دیگر اطّلاع وی بر آن که وی در وقت اسلام خواهد آورد. **[931 بایزید اندر مزیدش راه دید]** و به حقّ آن مزید احسان که بایزید از زیادهٔ اختصاص او راه دید، **[نامِ قطبُ‌العارفین از حق شنید]** نام قطب العارفین را از انام

[1668] ممجّد S : - K

[1669] جند او S : خدا K

شنید که به الهام ملک علّام در دل خواصّ و عوام این نام افتاد. یعنی لقب قطب‌العارفین را یافت. امّا نام او طیفور است و کنیت او ابو یزید. حکایت: شیخ احمد خضرویه گفت: شبی حضرت خدا را در خواب دیدم. مرا گفت: یا احمد، همه کس از من چیزی می خواهد. امّا بو یزید از من مرا می خواهد. حکایت: ابو یزید گفت: الله تعالی[1670] را در خواب دیدم. گفتم: راه به تو چون است؟ گفت: از خود گذشتی و رسیدی. **[932 چون‌که کَرْخی کَرخِ او را شد حَرَس]** معروف کرخی که قصر او را پاسبان شد، **[شد خلیفهٔ عشق و ربّانی نَفَس]** سلطان عشق و الهی نفس گشت. حکایت: شخصی معروف را گفت: مرا وصیّتی کن. گفت: اِحْذَرْ أَنْ لَا يَرَاكَ اللَّهُ إِلاَّ فِي زِيِّ الْمَسَاكِينَ. لاجرم حارس دین بود. کسی که نامش یاد کند، خدا آن را نگاه دارد و قبر او در بغداد است. به دعا کردن و زیارت و تبرک به آنجا روند و مجرّب است که هرکه دعا کند، مستجاب گردد. **[933 پورِ ادهم مرکب آن سو راند شاد]** پسر ادهم که به جانب خدا اسب راند، یعنی ابراهیم بن ادهم که[1671] ترک شاهی کرد و اسب همّت به آن سوی براند، **[گشت آن سلطانِ سلطانانِ داد]** سلطان سلاطین عدل شد. او می گفت: ما از عزّت و غنا و راحت گریختیم. از ذلّت خدمت خلق رستیم و غنای قناعت یافتیم و راحت از مشقّت یافتیم. امّا خلق عالم مال و نعمت را از بهر عزّت و غنا و راحت خواهند. در ذلت و[1672] حرص و زحمت مبتلا شوند. **[934 وآن شقیق از شقِّ آن راهِ شگرف]** شقیق بلخی از شق راه بزرگ **[گشت او خورشیدرأی و تیزطَرف]** خورشیدتدبیر و تیزچشم شد. حکایت: شقیق گفته که من از گناه ناکرده بیش از آن می ترسم که از گناه کرده. یعنی دانم که چه کرده‌ام امّا ندانم که چه خواهم کرد. **[935 صد هزاران پادشاهانِ نهان]** **(73a)** و اولیاء پنهان **[سرفرازان‌اند زآن سویِ جهان]** سرفراز و بلندمقام‌اند از جانب رحمن. **[936 نامشان از رشکِ حق پنهان بماند]** به موجب **أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي** نام آن اولیای پنهان از رشک آن ملک منّان نهان[1673] بماند. **[هر گدایی نامشان را بر نخواند]** یعنی تا[1674] هر گدایی نام همایون ایشان بر

[1670] تعالی S : - K

[1671] که S : - K

[1672] و S : - K

[1673] نهان S : پنهان K

[1674] تا S : در K

زبان نراند. **[937 حقِّ آن نور و حقِ نورانیان]** به عزّ و شرف آن نور رسول الله صلی الله علیه و سلم و به حق نورانیان از انبیا و رسل و اولیای مقبول **[کاندر آن بحرند همچون ماهیان]** که آنان اندر بحر الهی همچون ماهیان‌اند[1675]. **[938 بحرِ جان و جانِ بحر ار گویمش]** آن بحر الهی را اگر بحر جان و یا جان بحر گویم، **[نیست لایق نامِ نو می جویمش]** این نام او را لایق نیست. نام نو می جویم برای او که بهتر از این باشد. **[939 حقِّ آن آنی که این و آن از اوست]** و همه موجودات از آن اوست. **[مغزها نسبت بدو باشند پوست]** که مغز حقیقی و مقصود اصلی اوست. **[940 که صفاتِ خواجه‌تاش و یارِ من]** که اخلاق و اوصاف او **[هست صد چندان که این گفتارِ من]** صد بار از این گفتار بالا و اولی‌تر است. **[941 آنچه می دانم ز وصفِ آن ندیم]** و یار مستقیم **[باورت ناید چه گویم ای کریم]** اعتقاد و تصدیق نمی کنی. چه گویم من ترا؟ **[942 شاه گفت اکنون از آنِ خود بگو]** از[1676] احوال و اوصاف. **[چند گویی آنِ این و آنِ او]** از[1677] اخلاق حمیده و افعال حسنهٔ دیگران. **[943 تو چه داری و چه حاصل کرده‌ای]** در زمان عمر. **[از تکِ دریا چه دُر آورده‌ای]** از قعر دریای جهان چه دُر طاعت آوردی؟ **[944 روزِ مرگ این حسِّ تو باطل شود]** این حسّ ظاهر به موت باطل گردد. در آن وقت از حسّ ظاهر یاری نیاید. **[نورِ جان داری که یارِ دل شود]** استفهام است. **[945 در لَحَد این چشم را خاک آگَنَد]** در قبر که این چشم ترا خاک پر کند، **[هست آنچه گور را روشن کند]** استفهام است. **[946 آن زمان که دست و پایت بر دَرَد]** یعنی خاک اجزای ترا پاره پاره کند، **[پَرّ و بالت هست تا جان بر پَرَد]** که جان[1678] همچو مرغ بی پر و بال پرواز نمی کند[1679]. **[947 آن زمان که جانِ حیوانی نماند]** یعنی زائل شود، **[جانِ باقی بایدت بر جا نشاند]** جان باقی باید ترا تا بر جای جان نشیند که نیکویی کردن دیگر است و آن را به حضرت حق آوردن دیگر و لهذا می فرماید: **[948 شرطِ مَنْ جَا بِالْحَسَن نی کردن است]** یعنی به موجب **مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا** شرط ده جزاء نیکویی مجرّد کردن نیست. زیرا

[1675] ماهیان‌اند S : ماهیان K

[1676] از S : - K

[1677] از S : و از K

[1678] جان S : - K

[1679] کند S : کنی K

خدا مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً[1680] فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا نگفت. بلکه **[این حَسَن را سویِ حضرت بردن است]** آن حسنه را به درگاه خود[1681] آوردن شرط کرد. لاجرم حسنه را به حضرت حق آوردن می باید. پس می باید که عمل دیگر حسنه را ابطال نکند تا به حضرت حق برسد. حکایت: ابو بکر واسطی می گوید: حفظ **(73b)** طاعت سخت است از کردن او از آنکه عمل در زمان اندک می شود، امّا نگاه داشتن در زمان بسیار می شود. و عمل[1682] چون آبگینه است. زود شکسته می شود و بند و درست کردنش میسّر نیست[1683]. لاجرم عمل را کفر و عجب و ریا می شکند. از اینها احتراز کردن می باید. **[949 جوهری داری ز انسان یا خری]** یعنی جوهری[1684] داری از انسانیّت یا تو حیوانی[1685] همچو خر. **[این عَرَضها که فنا شد چون بری]** یعنی اعمال چون[1686] صوم و صلوة و حج و زکوة عرض است و قضیّهٔ اَلْعَرَضُ لَا یَبْقَی زَمَانَیْنِ مقرّره[1687] است. **[950 این عَرَضهایِ نماز و روزه را]** و سائر[1688] اعمال و افعال **[چون که لَایَبْقیٰ زَمَانَیْنِ انْتَفیٰ]** نیست شد. پس بقاء عرض به تجدّد امثال است. **[951 نقل نتْوان کرد مر اَعراض را]** یعنی جسم[1689] از محلی به محلی انتقال می کند و نقلش ممکن است. امّا چون اعراض باقی نماند، نقلش ممکن نیست. **[لیک از جوهر برند اَمراض را]** لیک این اعراضِ اعمال از جوهر جان برند افعال قبیحه را و اصلاح کنند آن را. پس آثار این اعراض اعمال صفای دل و روشنایی جان است. **[952 تا مبدَّل گشت جوهر زین عَرَض]** تا که جوهر جان از این عرض طاعات مبدّل شود **[چون ز پرهیزی که زائل شد مرض]** چنان‌که از پرهیز مریض مرض زائل شود. **[953 گشت پرهیزِ عرض جوهر به جهد]** پرهیز که عرض است، جوهر شود به سعی و جد. **[شد دهانِ تلخ از پرهیز شهد]** دهان تلخ بیمار از پرهیز انگبین شیرین گردد. لاجرم اعراض طاعات

[1680] حَسَنَةً S : الحَسَنَة Kİ

[1681] خود S : + خدا K

[1682] و عمل S : - K

[1683] نیست S : نشده K

[1684] جوهری S : جوهر K

[1685] حیوانی S : حیوان K

[1686] چون S : همچون K

[1687] مقره S : مقرر K

[1688] سائر S : - K

[1689] جسم S : چشم K

چون پرهیز مخالفات شیرینی جان و صحّت دل را سبب است. پس وجود اعراض اصلاح جوهر را سبب است. چنان‌که **[954 از زراعت خاکها شد سنبله]** از کشت خاکها خوشهٔ گندم گشت. **[داروِیِ مو کرد مو را سلسله]** علاج موی و انبات او موی را پیدا و دراز کند همچون زنجیر یا داروی مو که نام[1690] علاج اکسیر است، موی را سلسلهٔ زر کند. پس در این دو مثال نیز عرض سبب جوهر شد. پس از این خدمت مولانا مثال دیگر می آورد و می گوید: **[955 آن[1691] نکاحِ زن عرض بُد شد فنا]** به موجب اَلْعَرَضُ لَا یَبْقَی او را نیست بقا. **[جوهرِ فرزند حاصل شد ز ما]** باز مثال دیگر می آورد که می گوید: **[956 جفت کردن اسب و اشتر را عرض]** یعنی نر و مادهٔ اسب و اشتر را جفت کردن عرض است. **[جوهرِ کُرّه به زاییدن غرض]** یعنی غرض[1692] حصول جوهر کرّه است. **[957 هست هم بُستان نشاندن هم عرض]** این نیز مثال دیگر است. **[کِشت جوهر گشت بُستان نک غرض]** لاجرم **[958 هم عرض دان کیمیا بردن به کار]** کیمیا را به کار داشتن از برای زر شدنِ مس است. پس عمل کیمیا عرض است. جوهر زر از این غرض است. لاجرم **[جوهری زآن کیمیا گر شد بیار]** اگر از[1693] اثر کیمیای اعمال جوهری پیدا گشت بیار. پس[1694] غرض از عرضِ عمل مبدّل شدن جوهر جان است. چنان‌که پرهیز از طعام و شراب از برای صحت حس است و کیمیا به کار داشتن **(74a)** از برای زر شدن مس است[1695] و علی هذا **[959 صیقلی کردن عرض باشد شها]** صیقل[1696] کردن شمشیر عرض است. **[زین عرض جوهر همی زاید صفا]** و غرض از این عرض زادن جوهر است که آن جوهر صفاست. چون از این امثله پیدا شد که عرض سبب جوهر است، ترا از اعراض اعمال[1697] حاصل هست و یا نه. پس مقصود اصلی تزکیهٔ نفس و تصفیهٔ قلب است. حضرت خدا فرمود: **وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا.**

[1690] نام S : - K

[1691] آن SK : این Î

[1692] غرض S : - K

[1693] از S : - K

[1694] پس S : - K

[1695] و کیمیا به کار داشتن از برای زر شدن مس است S : - K

[1696] صیقل S : صیقلی K

[1697] اعراض اعمال S : اعمال اعراض K

یعنی سوگند به نفس آدم و کسی که تسویهٔ اعضاء او[1698] فرموده است. پس الهام داده و اعلام نموده مر آن نفس را[1699] دروغ و ناپاکی و بی‌پاکی[1700] او و پرهیزکاری و نیکوکاری و فرمان‌برداری او را یعنی بیان کرده و تعلیم داده و روشن ساخته. به درستی که رستگار شد هرکه پاک کرد نفس خود را از دنس رذائل یا نشو و نما داد او را به انواع و اجناس فضائل و به درستی که بی‌بهره ماند[1701] هرکه گم کرد نفس خود را به فسق و جهالت یا گم ساخت قدر و مرتبهٔ خود را به معصیت و ضلالت. محقّقان بر آن‌اند که تزکیهٔ نفس موجب تصفیهٔ دل است. هرگاه که نفس از شوب هوا مزکّی شود، فی الحال دل از لوث تعلّق به ماسوی مصفّی گردد. **بیت:** تا نفس مبرّا ز مناهی نشود - دل آینهٔ نور الهی نشود. **[960 پس مگو تو کین عملها کرده‌ام]** از سخنان شاه است. **[دخلِ آن اعراض را بنْما مَرَم]** حاصل آن اعراض را بنمای، از من مرم. لاجرم کسی که اعمال و طاعات و با اخلاص عبادت کند، نور و صفای دل حاصل شود. اهل آسمان آن دل را بلکه خانهٔ او را روشن بینند. حکایت: فضل بن عیاض روایت کند: خانه‌ای که در او[1702] ذکر و عبادت کنند، اهل آسمان را روشن می نماید. چنان‌که در خانه‌ای که چراغ باشد، آن خانه زمین را روشن می نماید. **[961 این صفت کردن عرض باشد خَمُش]** وصف کردن کسی را عرض است. ای غلام، خاموش شو. **[سایهٔ بُز را پیِ قربان مکُش]** که سایهٔ بز قربان نشود. لاجرم قول بلا عمل سود ندارد. عمل تن می باید تا اصلاح جان حاصل شود. حاصل اعتراض و خلاصهٔ کلام پادشاه این است که اعمال و طاعات اعراض است. اینها را[1703] نقل کردن ممکن نیست. همان مقصود از این اعراض اصلاح جان است چنان‌که به پرهیز اصلاح ابدان و از کار کیمیا زر کردن مس بی‌قدر است و اگر بدین اعراض جوهر جان حاصل شده باشد جایز است که[1704] اعراض به آن منقول شود. پس ای غلام، تو جوهر حاصل کرده‌ای که این اعراض به آن قائم شود یا نکردی که بی‌حاصل بماندی. غلام نیز امثلهٔ بسیار آورد از بهر ایضاح و برای اثبات آنکه از

[1698] او K - : S

[1699] را K + : S که

[1700] بی‌پاکی K : بی‌باکی S

[1701] ماند K : مانده S

[1702] در او K - : S

[1703] را K - : S

[1704] که K : اگر S

عرض **(74b)** جوهر زاید. **[962 گفت شاها بی‌قُنوطِ عقل نیست]** غلام گفت: قائل شدن به عدم نقل اعراض عدم رجاء عقل است و نومیدی اوست. **[گر تو فرمایی عرض را نقل نیست]** مصراع ثانی تفسیر شرط مقدر است و مصراع اوّل مشروط اوست. **[963 پادشاها جز که یأسِ بنده نیست]** که کسی بگوید **[گر عرض کآن رفت باز آینده نیست]** زیرا که **[964 گر نبودی مر عرض را نَقل و حَشر]** اگر اعراض را نقل نبودی، **[فعل بودی باطل و اقوال فَشر]** یعنی امتثال اوامر و اجتناب از زواجر باطل نمودی و اعمال باطل و اقول هذیان بودی. **[965 این عرض هم نقل شد لَونی دگر]** یعنی تحقیق آن است که نقل عرضها را لونی دیگر است. **[حشرِ هر فانی بوَد کَونی دگر]** و شکل ایجاد آخر. یعنی در مقابلهٔ عبادت اجسام نورانیّت و در مقابلهٔ معصیت اجسام ظلمانیّت مخلوق گردد و به حکم **فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا**[1705] هر شخص به حسب سیرت او در دنیا متمثّل شود در عقبی. زیرا **[966 نقلِ هر چیزی بوَد هم لایقش]** نقل هر چیزی لایق اوست. **[لایقِ گلّه بوَد هم سایقش]** و درخور هر گلّه سایق او. لاجرم مطیعان را ملائکهٔ رحمت به[1706] سوی جنّت برند و کافران و عاصیان را ملائکهٔ عذاب به[1707] سوی دوزخ برند. **[967 وقتِ محشر هر عرض را صورتی است]** پس در محشر هر فعل به صورتی و هر قول به کسوتی در آید. **[صورتِ هر یک عرض را نوبتی است]** و مناسب خود حالیت است و اگر این اعراض جواهر نگشتی، اعمال را وزن کردن میسّر نشدی. احادیث صحیحه خود بر موزون شدن اعراض اعمال دلالت می کند. چنان‌که رسول الله صلی آلله علیه و سلم فرمود: **كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ، ثَقِيلَتَانِ فِي المِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ العَظِيمِ.** **[968 بنْگر اندر خود نه تو بودی عرض]** استفهام انکاری است. یعنی در وجود خود نظر کن که عرض بودی. **[جنبشِ جفتی و جفتی با غرض]** حرکت مرد و زنی و با غرض قرین و یاری. **[969 بنْگر اندر خانه و کاشانه‌ها]** در عالم صورت. **[در مهندس بود چون افسانه‌ها]** در مهندس و معمار همچون[1708] افسانه و حکایت اندیشه بود. **[970 آن فلان خانه که ما دیدیم خوش]** در صورت **[بود موزون صفّه و سقف و درش]** اوّل آن را معمار تصوّر کرد. **[971 از**

[1705] أَفْوَاجًا S : + الآیه K

[1706] به S : - K

[1707] به S : - K

[1708] همچون S : همچو K

مهندس آن عرض و اندیشه‌ها] از معمار و بنّا عرض که فکر و اندیشه‌هاست، **[آلت آورد و ستون از بیشه‌ها]** آلت و درخت آورد از بیشه‌ها از بهر بنیاد و بنا. **[972 چیست اصل و مایهٔ هر پیشه‌ای]** یعنی اصل و مایهٔ هر صنعت چیست؟ **[جز خیال و جز عرض و اندیشه‌ای]** یعنی جز خیال و اندیشه نیست که همه عرض است. بلکه مبدأ هر جزء جهان جز عرض نیست. چنان‌که می گوید: **[973 جمله اجزاء جهان را بی‌غرض]** آخر این مصراع اوّل مرهون است **(75a)** به اوّل مصراع اخیر[1709]. **[در نگر حاصل نشد جز از عرض]** یعنی جمله اجزاء جهان را بی‌غرض نظر کن. حاصل نشد الّا از عرض. **[974 اوّلِ فکر آخر آمد در عمل]** که تصوّر علّت غائیّه مقدّم است اگرچه[1710] وجودش[1711] مؤخّر است. **[بِنْیَتِ عالم چنان دان در ازل]** یعنی مبنی بر تصوّر حکمت است و آن حکمت در وجود مؤخّر و همچنان **[975 میوه‌ها در فکرِ دل اوّل بوَد]** یعنی علّت غائیّه که مقصود از عمل و نهایت رجا و امل است، در وجود متأخّر است چون ثمر که بعد از شاخ و برگ درخت به ظهور آید. امّا مراد اصلی و مقصود کلّی اوست. **[در عمل ظاهر به آخر می شود]** پس وجود ثمر در آخر است و در تصوّر اوّل است. **[976 چون عمل کردی شجر بنْشاندی]** چون عمل زمین کردی و آن را کندی و درخت را نشاندی **[اندر آخر حرفِ اوّل خواندی]** یعنی مقصود اصلی ثمر بود. آن به ظهور آمد. **[977 گرچه شاخ و برگ و بیخش اوّل است]** در ظهور **[آن همه از بهرِ میوه مُرسَل است]** آن جمله شاخ و بیخ و برگ از برای میوه فرستاده است. لاجرم هر چیز که آخر پیدا شود، مقصود اصلی اوست. **[978 پس سِری که مغزِ آن افلاک بود]** یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم که گزیدهٔ افلاک بود، در تصوّر اوّل است. **[اندر آخر خواجهٔ لولاک بود]** به موجب **لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ** مقصود اصلی و زبدهٔ موجودات است، امّا در آخر ظهور کرد. خدمت مولانا پس از این ترقّی می کند که می فرماید: **[979 نقلِ اعراض است این بحث و مقال]** به ایراد امثال. **[نقلِ اعراض است این شیر و شغال]** و غوغا و جدال. **[980 جمله عالم خود عرض بودند تا]** یعنی اگر به[1712] حقیقت نظر می کنی، جملهٔ عالم که ظلال اعیان ثابتهٔ علمیه است، عین اعراض است و

[1709] اخیر S : آخر K

[1710] اگرچه S : اگر K

[1711] وجودش S : وجود K

[1712] به SK : - İ

مشاهدهٔ استمرار در او به تجدّد امثال است و بقای او زمانین محال. چنان‌که گفته‌اند: **بیت:** پیش از این دیدی جهان چون بود در کتم عدم - هم بر آن حال است حالی همچنان انداخته. و گفته‌اند که اعیان صور علمیه که نقوش فکرت عقل کل است، پیش از ظهور ظلال وجود داشت، امّا از جهت عدم مشعوریت او در عالم شهادت شئ مذکور نبود که **هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا**. خدمت مولانا از برای تنبیه بر این معنی می فرماید: **[اندر این معنی بیامد هَلْ أَتىٰ]** استفهام تقریر[1713] است. **[981 این عرضها از چه زاید از صُوَر]** سؤال و جواب است. یعنی منشأ اعراض در این عالم صورتهاست. **[وین صور هم از چه زاید از فِکَر]** و منشأ صورتها فکر است. **[982 این جهان یک فکرت است از عقلِ کُل]** و اثر اوست. **[عقل چون شاه است و صورتها رُسُل]** که عقل اصل است و صورتها وسایط است. **[983 عالمِ اوّل جهانِ امتحان]** یعنی دنیا مکان امتحان است که خدا در اینجا از بهر **(75b)** اظهار کردن نیکی و بدی بندگان خدمت فرمود به ایشان تا به حکم **لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا** ایشان را کند امتحان. **[عالمِ ثانی جزایِ این و آن]** آخرت محل جزای خیر و شرّ است که **اَلنَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ**. **[984 چاکرت شاها جنایت می کند]** این نیز از[1714] سخنان غلام است. یعنی بنده[1715] از بندگانت[1716] جنایت و گناه می کند. **[آن عرض زنجیر و زندان می شود]** آن جنایت که عرض است، سبب قید و حبس باشد. **[985 بنده‌ات چون خدمتِ شایسته کرد]** چاکر دیگر که خدمت لایق کرد، **[آن عرض نی خلعتی شد در نَبَرد]** استفهام انکاری است. یعنی این عرض که خدمت لایق است، آن را سبب می شود که تو آن را خلعت می دهی در جنگ. **[986 این عرض با جوهر آن بیض[1717] است و طَیر]** که عرض و جوهر همچو بیض[1718] و طیر است. **[این از آن و[1719] آن از این زاید به سَیر]** و به نوبت که طیر از بیضه و بیضه از طیر حاصل شود. **[987 گفت شاهنشه چنین گیر اَلْمُرَاد]** شاه گفت:

[1713] تقریر S : تقریری K

[1714] از S : - K

[1715] بنده S : بنده‌ای K

[1716] بندگان S : بندگانت K

[1717] بیض S : بیضه Kİ

[1718] بیض S : بیضه K

[1719] و SK : - İ

تسلیم می کنیم مراد آن باشد که تو گفتی. **[این عرضهایِ تو یک جوهر نزاد]** یعنی از اعراض عبادتهای تو یک جوهر پیدا نشد در دنیا. **[988 گفت مخفی داشتست آن را خِرَد]** غلام گفت: آن جوهر که از اعراض اعمال پیدا شود[1720]، عقل آن را پوشیده داشته است **[تا بوَد غیب این جهانِ نیک و بد]** که هرکس ایمان بالغیب آرد. **[989 زآنکه گر پیدا شدی اَشکالِ فکر]** یعنی اگر[1721] خفیّات و اسرار و خاتمهٔ کار و ثمرات اعمال و نتایج اقوال از خیر و شر پیدا شدی فی الحال، **[کافر و مؤمن نگفتی جز که ذکر]** یعنی در عالم کافر نماندی بلکه جمله کافران همچون[1722] مؤمنان ذکر الله گفتندی اگر احوال آخرت و ذکر[1723] را اکنون دیدندی. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **يُؤْتَى بِرَجُلٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى الْمِيزَانِ، فَيُخْرَجُ لَهُ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ سِجِلًّا ، كُلُّ سِجِلٍّ مِنْهَا مَدُّ الْبَصَرِ، فِيهَا خَطَايَاهُ وَ ذُنُوبُهُ، فَيُوضَعُ فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ، ثُمَّ يُخْرَجُ قِرْطَاسٌ مِثْلُ أُنْمُلَةٍ، فِيهَا شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَيُوضَعُ فِي الْكِفَّةِ الأُخْرَى، فَيُرْجَحُ بِخَطَايَاهُ.** **[990 پس عیان بودی نه غیب ای شاه این]** یعنی این جهان نیک و بد یا مضمون مصراع ثانی. **[نقشِ دین و کفر بودی بر جبین]** نقش دین بر پیشانی مؤمن و نقش کفر بر پیشانی کافر ظاهر شدی. **[991 کی در این عالم بت و بتگر بُدی]** بلکه همه مؤمن گشتی. **[چون کسی را زَهرهٔ تسخر بُدی]** و ترسا را مجال انکار انبیا نبودی. **[992 پس قیامت بودی این دنیایِ ما]** این دنیا عین قیامت کبری بودی. **[در قیامت که کند جرم و خطا]** هیچ کس در قیامت جرم و گناه نمی کند. لاجرم در دنیا هرگز کافر و عاصی نبودی. **[993 گفت شه پوشید حق پاداشِ بد]** پادشاه غلام را گفت: اگرچه حق[1724] پاداش و عوض کارهای بد پنهان ساخته است، **(76a) [لیک از عامه نه از خاصانِ خود]** امّا از عوام و نامحرمان دور انداخته است نه از خواص. چنان‌که **[994 گر به دامی افکنم من یک امیر]** اگر من خواهم که امیری را حبس کنم، **[از امیران خُفیه دارم نه از وزیر]** آن را از امیران پنهان دارم، امّا از وزیر پنهان ندارم. **[995 حق به من بنْمود پس پاداشِ کار]** از

[1720] شود S : نشود K

[1721] اگر S : - K

[1722] همچون S : همچو K

[1723] و ذکر S : - K

[1724] حق S : - K

زبان خواص است. یعنی[1725] حال خواص چنین است که واقف اسرارند. **[وز صُوَرهایِ عملها صد هزار]** و همچنین بسیار. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم روزی در غزا می گفت: **مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا**. آن کس در محاربهٔ کفّار[1726] مجاهده می نمود و اصحاب از قول رسول الله صلی الله علیه و سلم و از فعل آن کس تعجّب بردند. اتفاقا در اثنای قتال به آن کس[1727] جراحت رسید و خود را بر شمشیر خویش زد و بمرد. **[996 تو نشانی ده که من دانم تمام]** تو یک نشان بگو، امّا[1728] من دانم تمام. **[ماه را بر من نمی پوشد غَمام]** همچو تو نه‌ام من که محجوب شوم. **رباعی:** نشان آن دلی کز فیض ایمان است نورانی - توجّه باشد[1729] اوّل سوی دار الملک روحانی * ز دنیی روی گردانیدن و فکر اجل کردن - که چون مرگ اندر آید خوش توان مردن به آسانی. **[997 گفت پس از گفتِ من مقصود چیست]** غلام گفت: پس از گفتن[1730] من مراد چیست؟ **[چون تو می دانی که آنچه بود چیست]** چون بر کیفیّت حال دانایی و بر[1731] مکنونات بینایی. **[998 گفت شه حکمت در اظهارِ جهان]** شاه گفت: سرّ و حکمت در خلقت جهان **[آنکه دانسته برون آید عیان]** یعنی شاه گفت: مراد آنکه از علم به عین آید. چنان‌که حکمت در اظهار عالم که صور حقایق علمیهٔ الهیّه‌اند آن است که آنچه معلوم است، از علم به عین آید. یعنی آنچه در علم الله ثابت است، در خارج متحقق شود. **[999 آنچه می دانست تا پیدا نکرد]** اگر حکمت خدا[1732] علم را عیان کردن نبودی، **[بر جهان ننْهاد رنجِ طَلق و درد]** بر اهل جهان مرض و طلق و درد ننهادی. **[1000 یک زمان بی‌کار نتْوانی نشست]** بی‌عمل شدن نمی خواهی **[تا بدی یا نیکویی از تو نجَست]** تا از تو خیر و شر پیدا نشود. لاجرم[1733] حکمت ملک رحمن از[1734] اظهار

[1725] یعنی Sİ : که K

[1726] محاربهٔ کفّار S : محاربه با کفّار K

[1727] کس S : + را K

[1728] اما S : که تا K

[1729] باشد Sİ : که K

[1730] گفتن S : گفت K

[1731] بر S : در K

[1732] خدا S : - K

[1733] لاجرم S : - K

[1734] از S : - K

طاعت مطیعان و معصیت عاصیان عیان کردن عدل و احسان خود است. ولهذا در مردمان تقاضاهای کار کردن نهاد. **[1001 این تقاضاهایِ کار از بهرِ آن]** مرهون است. **[شد موکَّل تا شود سِرّت عیان]** این تقاضاهای عملها بر تو از بهر آن موکَّل شد تا سرّ تو عیان شود که[1735] اگر استعداد سعادت داری، آن پیدا شود و اگر استعداد شقاوت داری، آن هویدا گردد. **[1002 پس کَلابهٔ تن کجا ساکن شود]** یعنی کَلابهٔ بدن ساکن نمی شود **[چون سرِ رشتهٔ ضمیرش می کشد]** چون ضمیر تن یعنی دل[1736] سر رشتهٔ کلابهٔ تن را می کشد. **[1003 تاسهٔ تو شد نشانِ آن کشش]** نشان[1737] آن کشیدن **(76b)** تاسه و غم دل توست. **[بر تو بی‌کاری بوَد چون جان‌کَنِش]** بی‌کاری بر تو جان کندن بود. **[1004 این جهان و آن جهان زاید ابد]** و کار دنیا و آخرت به وجود می آید[1738]. **[هر سبب مادر اثر از وی ولد]** هر سبب همچو مادر است و اثر آن سبب ولد است. **[1005 چون اثر زاییدآن هم شد سبب]** اثر که زاییدن آن[1739] نیز سبب شود **[تا بزاید زو اثرهایِ عجب]** تا از اثر اثرهای عجب زاید. **[1006 این سببها نسل بر نسل است لیک]** همچو توالد و تناسل. **[دیده‌ای باید منوَّر نیک‌نیک]** که اینها را بیند. زیرا گاه باشد که کاری در صورت معصیت نماید. عاقبت او طاعت شود. گاه شیطان وسوسه کند. کاری را در صورت نیک نماید، امّا به شرّ و فساد انجامد. **[1007 شاه با او در سخن اینجا رسید]** پادشاه با آن غلام دوم به تکلّم در اینجا رسید. **[یا بدید از وی نشانی یا ندید]** شاه نشانی از اسرار بدید یا ندید و از خبر سرّی[1740] شنید یا نشنید. **[1008 گر بدید آن شاهِ جویا دور نیست]** چون آن شاه جویا بود، اگر دیده یا شنیده باشد بعید نیست. **[لیک ما را ذکرِ آن دستور نیست]** از آنکه اسرار افعال را به هرکس گفتن درست نیست. **[1009 چون ز گرمابه بیامد آن غلام]** چون از حمّام بیامد آن غلام اوّل، **[سویِ خویشش خواند آن شاه هُمام]** به جانب خود خواند غلام را[1741] آن شاه مبارک و با او مخاطبت کرد. **[1010 گفت صُحّاً لَک نَعِیمٌ دَائِمُ]**

[1735] تا سرّ تو عیان شود که

[1736] دل Si : - K

[1737] نشان S : - K

[1738] این جهان و آن جهان زاید ابد و کار دنیا و آخرت به وجود می آید Si : - K

[1739] آن Si : - K

[1740] خبر سری S : خیر و شری K

[1741] غلام را S : - K

صحّت و عافیت باد نعیم دایم ترا. **[بس لطیفی و ظریف و خوب‌رو]** شاه غلام دوم را به کاری فرستاد و با این غلام تنها بماند و گفت: **[1011 شاد گشتی هرکه رویت دیدیی]** و همچنان **[دیدنت مُلکِ جهان ارزیدیی]** رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلنَّظَرُ إِلَى وَجْهِ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ**. حکایت: بزرگی گفت: اگر حضور مجلس علم را منفعت نبودی جز نظر به روی عالم، عاقل را واجب بود که رغبت بدان کند. فکیف که رسول الله صلی الله علیه و سلم عالم را به مقام خود نهاد و گفت: **مَنْ زَارَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا زَارَنِي، وَمَنْ صَافَحَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا صَافَحَنِي، وَمَنْ جَالَسَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا جَالَسَنِي، وَمَنْ جَالَسَنِي فِي الدُّنْيَا أَجْلَسَهُ اللَّهُ مَعِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي الْجَنَّةِ**. و حضرت حق تعالی در حم سجده فرمود: **وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ**. لاجرم عالم و عامل و مخلص خوب است. پس تو ای غلام شیرین‌زبان خوبی. امّا **[1012 ای دریغا گر نبودی در تو آن]** اخلاق ذمیمه و خصایل قبیحه **[که همی‌گوید برایِ تو فلان]** یعنی آن غلام ثانی. و چون آن غلام اوّل از شاه این‌چنین خبر شنید، شاه را خطاب کرد: **[1013 گفت رمزی زآن بگو ای پادشاه]** رمزی از[1742] اقوال او بگو ای شاه. **[کز برایِ من بگفت آن دین‌تباه]** که از برای من گفت آن دین‌باطل. **[1014 گفت اوّل (77a) وصفِ دو روییت کرد]** شاه گفت: اوّل دو رویی تو وصف کرد. یعنی آن غلام در وصف تو گفت: دو روی است. گوییا اشارت است به آن که علم دارد و عمل نکند یا عمل کند امّا مرایی است. **[کآشکارا تو دوایی خُفیه دَرد]** که شیرین‌زبانی و بلای نهانی. **[1015 خُبثِ یارش را چو از شه گوش کرد]** خبث یارش چو از زبان شاه شنید که در حق او بدی گفته بود[1743]، **[در زمان دریایِ خشمش جوش کرد]** فی الحال دریای خشم او به جوش آمد. **[1016 کف بر آورد آن غلام و سرخ گشت]** کف بر آورد از دهان و چهره‌اش سرخ گشت. چنان‌که در حالت غضب مشاهد است. **[تا که موجِ هجوِ او از حد گذشت]** تا موج بحر هجو او از حدّ اوج گذشت. **[1017 گفت ز اوّل دم که با من یار بود]** این غلام اوّل در حق آن غلام دوم گفت: از اوّل دم که به[1744] من یار شده

[1742] از S : + آن K

[1743] گفته بود S : گفت K

[1744] به S : با K

بود، **[همچو سگ در قحط بس گُه‌خوار بود]** همچو آن سگ که در ایّام قحط گوه خورد، آن نیز چنین[1745] نجس‌خور بود. **[1018 چون دُمادُم کرد هجوش چون جرس]** چون متّصل گفت ذمّ آن غلام دوم را همچو جرس، **[دست بر لب زد شهنشاهش که بس]** شاه دست بر لب زد که خاموش شو. **[1019 گفت دانستم ترا از وی بدان]** یعنی با این منصوبه که با شما باختم، ترا از یار تو چنان‌که باید شناختم[1746]. **[از تو جان گنده‌ست وز یارت دهان]** یعنی اگرچه یارت گنده‌دهان است که علم نمی گوید و بسیار ذکر نمی خواند، امّا پاکیزه‌جان[1747] است و اخلاص عمل دارد و تو اگرچه پاکیزه‌دهانی و علم و قرآن دانی[1748] و تسبیح خوانی، امّا چه سود که[1749] گنده‌جانی. **[1020 پس نشین ای گنده‌جان از دور تو]** نزدیک من مشو که اهل ریا دور از حضرت غفور است. حکایت: بلبلی با بازی در گوشهٔ باغی جمع شد. بلبل باز را گفت: ترا یک سؤال بکنم. مرا جواب بده. باز گفت: بگو. بلبل گفت: من خوب آواز دارم. مردمان از آواز من صفا گیرند و عاشقان با نعره و فغان دمساز من شوند. امّا مرا بگیرند، در قفس حبس کنند و چون بفروشند، به دِرَمی چند می فروشند. تو آواز خوب نداری، امّا ترا شاهان در دست گیرند و به قیمت بسیار می خرند. در این چه حکمت است؟ باز گفت: نعره و فریاد تو از بهر نفس و هوای توست و کار من از بهر شاه است. لاجرم کسی که سعی او از بهر خود باشد و های و هوی را به هوای نفس گوید و همان نیکی و خوشی در زبان و آواز او باشد، عزیز نشود. امّا کسی که کار را از بهر شاه کند، مقبول درگاه شود. چون این شاه که در صدد حکایت اوییم، آن غلام اوّل را خوش‌دهان و[1750] گنده‌جان دید و غلام دوم را خلاف آن، لاجرم آن را گفت دور نشین. **[تا امیر او باشد و مأمور تو]** تا او حاکم باشد و تو محکوم. پس از این به حصّه اشارت می کند. **(77b) [1021 در حدیث آمد که تسبیح از ریا]** و از دهان نااهل کلمات اولیا و ذکر و دعا **[همچو سبزهٔ گولخن دان ای کیا]** چون گیاه مزبله است ای بزرگ که ظاهرش خرّم و باطنش مردار است محکم. لاجرم پیش ارباب قلوب اصل مطلوب اخلاق پاکیزه است و شمائل

[1745] چنین S : همچنین K

[1746] از یار تو چنان‌که باید شناختم S : - K

[1747] پاکیزه‌جان S : پاک‌جان K

[1748] دانی S : - K

[1749] که S : - K

[1750] و S : - K

خوب نه روی زیبا و قامت محبوب. چنان‌که می فرماید: **[1022 پس بدان که صورتِ خوب و نکو]** یعنی بدان که صورت خوب و محبوب **[با خصالِ بد نیرزد یک تَسو]** با خصایل بد یک ربع دانگ و دو پشیز نیرزد، بلکه **بیت:** سنگی و گیاهی که در او خاصیتی هست - از آدمیی به که در او منفعتی نیست. **[1023 ور بوَد صورت حقیر و ناپذیر]** و نامقبول. در بعض نسخ **[ور بود صورت فقیر و او حقیر]**. **[چون بوَد خُلقش نکو در پاش میر]** چون اخلاق او نکو باشد، در پای او بمیر که بر آن صورت حشر خواهد شد. **[1024 صورتِ ظاهر فنا گردد بدان]** پس اعتبار به فانی نیست. **[عالمِ معنی بمانَد جاودان]** قدر و اعتبار باقی راست. **[1025 چند بازی عشق با نقشِ سبو]** چرا عاشق صورت می شوی که به منزلهٔ سبوست. خود می دانی قدر با قالب و ظرف نیست. **[بگْذر از نقشِ سبو رَو آب جو]** از صورت ظرف بگذر[1751] برو آب را بجو. پس مقصود اصلی خوبیِ صورت نیست، بلکه خوبیِ جان است و خوی درونی. **[1026 صورتش دیدی ز معنی غافلی]** صورت سبو و نقش[1752] ظاهر دیدی، امّا از معنی غافلی. **[از صدف دُرّی گزین گر عاقلی]** از صدف لؤلؤ را اختیار کن اگر مرد عاقلی. **[1027 این صدفهایِ قوالب در جهان]** و صورتهای انسان **[گرچه جمله زنده‌اند از بحرِ جان]** و حیات یافته‌اند از ملک منّان و بیرون آمده‌اند از دریای رحمن. **[1028 لیک اندر هر صدف نبْوَد گهر]** هر قالب جوهردار نباشد. **[چشم بگْشا در دلِ هر یک نگر]** که اعتبار به اندرون صدف است نه بیرون. پس نظر کن که گوهر دارد یا نه. چنان‌که غوّاص به قعر دریا رود، صدفها را بیرون آرد. در هر صدف لؤلؤ نیاید[1753]. لاجرم صدفهای تنهای انسان همچنان از دریای جان بیرون آیند، امّا در[1754] هر یکی از ایشان دُرِّ گران‌مایه نباشد. حکایت: ابو الحسن گوید: مردم سه گروه‌اند. اولیا که باطن ایشان بهتر است از ظاهر و علماءِ عاملان که ظاهر و باطن ایشان برابر است و علماءِ غیر عامل و جاهلان که ظاهر ایشان بهتر است از باطن. **[1029 کآن چه دارد وین چه دارد می گزین]** اختیار و تمیز[1755] کن. **[زآنکه کم‌یاب است آن دُرِّ ثَمین]** نادر الوقوع است لؤلؤی

[1751] بگذر S : + و K

[1752] سبو و نقش S : نقش و سبو K

[1753] نیاید S : نیابد K

[1754] در S : - K

[1755] و تمیز S : در تمکین K

قیمت‌دار. متنبّی می فرماید: **شعر:** فُؤَادٌ مَا تُسَالِيهِ الْمُدَامُ - وَعُمْرٌ مِثْلُ مَا يَهَبُ اللِّئَامُ * وَدَهْرٌ نَاسُهُ نَاسٌ صِغَارٌ - وَإِنْ كَانَتْ لَهُمْ جُثَثٌ ضِخَامٌ. یعنی مرا دلی است پر از ابدوه و[1756] آلام که او را تسلّی نمی تواند داد جام مدام. **(78a)** و مرا عمری است در غایت قلّت چون بخشش لئام و روزگار ما روزگاری است که مردم او به غایت خردند[1757] اگرچه صورتهای عظیم و جسمهای ضخیم دارند. پس معتبر در بزرگی معنی است نه[1758] صورت. **[1030 گر به صورت می روی کوهی به شکل]** اگر به صورت نگری یک کوه به شکل و صورت **[در بزرگی هست صد چندان‌که لعل]** از صد هزار لعل بزرگ‌تر است، امّا در معنی از هر پارهٔ لعلی خردتر است. **[1031 هم به صورت دست و پا و پشمِ تو]** همچنین در صورت دست و پای و پشم تو و سائر اعضای تو **[هست صد چندان‌که نقشِ چشمِ تو]** اگرچه هر یکی از اعضای بزرگ صد برابر چشم توست، **[1032 لیک پوشیده نباشد بر تو این]** و بر جمع اهل دیده و یقین **[کز همه اعضا دو چشم آمد گزین]** که خلاصهٔ وجود و سرمایهٔ شهود دیدهٔ نازنین و چشم عالم‌بین است. پس بینا را دیدن مرگ و تدبیر آخرت می باید کرد و لهذا می فرماید: **[1033 از یک اندیشه که آید در درون]** از یک فکر صحیح که به دل آید **[صد جهان گردد به یک دم سرنگون]** و مغلوب. چنان‌که **[1034 جسمِ سلطان گر به صورت یک بوَد]** جسم شاه اگرچه به صورت یکی است، **[صد هزاران لشکرش در پی رود]** و آن را طابع می شود. **[1035 باز شکل و صورتِ شاهِ صفی]** با چنین لشکرکشی **[هست محکومِ یکی فکرِ خفی]** و مطیع تدبیر خفی است[1759]. پس اندیشه اگرچه صغیر و حقیر است، امّا متبوع شاه و لشکر است. چنان‌که می فرماید: **[1036 خلقِ بی‌پایان ز یک اندیشه بین]** لفظ خلق بی‌پایان متعلق است به مصراع اخیر. **[گشته چون سیلی روانه بر زمین]** اگرچه **[1037 هست آن اندیشه پیشِ خلق خُرد]** کوچک و حقیر، **[لیک چون سیلی جهان را خورد و برد]** فانی[1760] و خراب کرد. **[1038**

[1756] پر از ابدوه و Sİ : بر آرنده و آه K

[1757] خردند Sİ : خوب‌اند K

[1758] نه S : + بزرگی K

[1759] تدبیر خفی است S : مطیع است تدبیر او را K

[1760] فانی S : و فانی K

پس چو می بینی که از اندیشه‌ای] یعنی اگر خوب نظر کنی، بدانی که[1761] از فکری **[قایم است اندر جهان هر پیشه‌ای]** قایم و ثابت است در جهان هر کار و صنعتی. **[1039 خانه‌ها و قصرها و شهرها]** یعنی خانه‌های بی‌بها و قصرهای بی‌قصور و شهرهای معمور، **[کوهها و دشتها و نهرها]** کوه‌های پر شکوه[1762] و دشتهای باکشت و نهرهای پر آب، **[1040 هم زمین و بحر و هم مهر و فلک]** جمله اینها بی‌شک **[زنده از وی همچو کز دریا سَمَک]** زنده از فکر است همچو ماهی که زنده است از دریا. **[1041 پس چرا از ابلهی پیشِ تو کور]** پس چرا از حماقت پیش تو که کوری، **[تن سلیمان است و اندیشه چو مور]** امّا عکس می بایست. **[1042 می نماید پیشِ چشمت کُه بزرگ]** پیش چشم ظاهربین[1763] تو کوه بزرگ می نماید. **[هست اندیشه چو موش و کوه گرگ]** فکر همچون موش حقیر و کوه همچو گرگ بزرگ نماید. **[1043 عالم اندر چشمِ تو هول و عظیم]** عالم در چشم تو هولناک و عظیم است. **[ز ابر و رعد و چرخ داری لرز و بیم] (78b)** یعنی هیبت این جهان می بینی و از رعد و برق دنیا لرزانی. چرا به حکم **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُم بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ** از هیبت خدا و هول قیامت نمی ترسی تا اختیار تقوی کنی؟ **[1044 وز جهان فکرتی ای کم ز خر]** لفظ در جهان فکرتی مرهون است. **[ایمن و غافل چو سنگ بی‌خبر]** یعنی ای که[1764] به موجب **كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ** کم از خری، تو در عالم فکرت ایمن و غافلی همچو سنگ بی‌خبر و[1765] بی‌بصر با[1766] آنکه مصلحت آخرت اهم مهمّات است. **[1045 زآنکه نقشی وز خرد بی‌بهره‌ای[1767]]** زیرا تو نیز نقشی و از عقل بی‌نصیبی. **[آدمی خو نیستی خرکُرّه‌ای]** اگر چشم جهان‌بین داری، چرا از ظلال[1768] به حقایق راه

[1761] که S : - K

[1762] شکوه S : شکوفه K

[1763] ظاهربین S : ظاهر K

[1764] ای که S : - K

[1765] بی‌خبر و S : - K

[1766] با S : تا K

[1767] بی‌بهره‌ای S : + بیگانه‌ای در بعض نسخ بی‌بهره‌ای K

[1768] ظلال S :ضلال K

نبری و اگر وابستهٔ صورت نیستی، چرا از عظمت عالم فکرت بی‌خبری؟ این‌چنین نمی باید که عاقبت‌اندیش نباشی. چنان‌که[1769] حکایت: عزیزی گفت: عاقل را می باید که در امر مردگان تفکّر کند از آنکه مردگان تمنّی می کنند که ایشان را اذن باشد تا دو رکعت نماز گذارند یا ایشان را اذن باشد تا[1770] یک بار لا اله الّا الله گویند که از صلوة مختصر است یا یک بار تسبیح خوانند که از لا اله الّا الله آسان‌تر است[1771]. امّا ایشان را اذن نمی دهدند که از عبادت کاری کنند. و ایشان تعجّب کنند از حال زندگان که ایشان چرا عمر را ضایع می[1772] گذارند. لاجرم ای برادر، ایّام خود را ضایع مکن که ایّام تو رأس‌مال توست. مادام که در دست رأس‌مال داری، بر سود قادری از آنکه قماش آخرت در این روز کاسد است[1773]. پس سعی کن که قماش آخرت را در وقت کساد جمع بکنی. روزی می آید که این قماش عزیز شود. در آن روز بر طلب قماش قادر نمی شوی. پس در این روز به حکم[1774] **أَقِيمُوا الصَّلَاةَ** و به موجب **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا** اشتغال به طاعت ملک متعال کن. **[1046 سایه را تو شخص می بینی ز جهل]** سایهٔ شخص را از جهل شخص انگاشته‌ای که فریفتهٔ دنیایی که او سایهٔ آخرت است. **[شخص از آن شد نزدِ تو بازی و سهل]** آخرت اکنون نزد تو لعب و بازی و سهل و[1775] ناچیز نماید. لاجرم اگر اکنون حجاب غفلت را بر نداری، **[1047 باش تا روزی که آن فکر و خیال]** آن عالم آخرت که اکنون ترا همچون مجرّد فکر و خیال می نماید، **[بر گشاید بی‌حجابی پرّ و بال]** و گشاده شود احوال. **[1048 کوهها بینی شده چون پشم نرم]** به موجب آیت سورهٔ القارعة **يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ** کوهها را بینی همچون پشم نرم شده. **[نیست گشته این زمینِ سرد و گرم]** به حکم[1776] سورهٔ ابراهیم **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ** زمین دیگرگون و فانی

[1769] چنان‌که S : - K

[1770] تا S : - K

[1771] که از صلوة مختصر است یا یک بار تسبیح خوانند که از لا اله الّا الله آسان‌تر است S : از صلوة مختصر و از تسبیح آسان‌تر K

[1772] می S : - K

[1773] روز کاسد است S : روزگار دست دهد K

[1774] به حکم S : - K

[1775] و S : - K

[1776] حکم Sİ : + آیت K

شود. **[1049 نی سما بینی نه (79a) اختر نه وجود]** به حکم[1777] سورهٔ انبیا **يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ** و به موجب **إِذَا السَّمَاءُ انفَطَرَتْ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انتَثَرَتْ** و به حسب **كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ** همه فانی گردد. **[جز خدایِ واحدِ حیِّ ودود]** که باقی همین اوست. **بیت:** هرکه آمد به جهان اهل فنا خواهد شد - و آنکه پاینده و باقی است خدا خواهد شد. حکایت: وقتی که همه بمیرند، جز خدا و عزرائل نماند.[1778] خدا عزرائل را گوید: یا عزرائل، نشنیده‌ای قول مرا که **كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ**؟ پس تو نیز بمیر. او نیز بمیرد و در روایت دیگر وارد[1779] شد که خدا عزرائل را فرماید تا خود روح خود را قبض کند. چون در قبض روح[1780] شروع کند، فریادی[1781] کند. اگر همه زنده بودندی، از آن فریاد بمیرندی و می گوید: اگر من شدت نزع روح را چنین دانسته بودمی، در قبض ارواح مسلمانان از این مشفق‌تر بودمی. در آن دم که کسی نماند، حضرت خدای تعالی گوید: **لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ**؟ کسی نیست که جواب گوید. حضرت خود فرماید: **لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ**. **[1050 یک فسانه راست آمد یا دروغ]** یعنی اعتبار به صدق و کذب قضیّه نیست، بلکه اعتبار به حصّه و عبرت است **[تا دهد مر راستیها را فروغ]** و نور. **[حسد کردنِ حَشَم بر غلامِ خاص]** تفصیل حسد در اواخر حکایت مذکور خواهد شد. **[1051 پادشاهی بنده‌ای را از کرم]** مرهون است. **[بر گزیده بود بر جملهٔ حشم]** یعنی یک پادشاه عالم‌پناهی از لطف و کرم نامتناهی یک بنده را بر همه خدمتکاران اختیار کرده و پسندیده بود، بلکه از جمله اعیان برتر و از همه ارکان برگزیده کرده. بدان که مراد از پادشاه حضرت خداست و از غلام خاص رسول الله صلی الله علیه و سلم و از امیران که حسد کردند کافران و منافقان. **[1052 جامگیِ او وظیفهٔ چل امیر]** علوفهٔ آن بنده مقدار وظیفهٔ چهل امیر بود. **[دَه یکِ قدرش ندیدی صد وزیر]** عُشر قدر و مرتبهٔ آن بنده ندیدی صد وزیر که قدر آن بنده برتر از قدر صد وزیر بود[1782]. **[1053 از کمالِ طالع و اقبال و بخت]** و سعادت **[او ایازی بود و شه محمودِ وقت]** آن بنده ایاز خاص بود و شاهش سلطان محمود زمان. **[1054 روحِ او با روحِ شه**

[1777] حکم S : + آیت K

[1778] وقتی که همه بمیرند جز خدا و عزرائل نماند S : وقتی همه میرند K

[1779] وارد S : آورده K

[1780] در قبض روح S : قبض روح را K

[1781] فریادی S : فریاد K

[1782] عُشر قدر و مرتبهٔ آن بنده ندیدی صد وزیر که قدر آن بنده برتر از قدر صد وزیر بود S : یکی قدرش ندید صد هزاران وزیر K

در اصلِ خویش] در عالم ارواح چنان اتصالش بود که **[پیش از این تن بوده هم پیوند خویش]** پیش از وجود بدن هم پیوند و قریب بودند. حضرت مولانا به تقریب این سخن معرفت و نصیحت فرماید: **[1055 کار آن دارد که پیش از تن بُدست]** یعنی تأثیر از آن اوست که پیش از بدن باشد. **[بگْذر از اینها که نو حادث شدست]** یعنی نعمت خوش‌گوار و دولت پایدار و سعادت و اقبال مخلّد و عزّت و جلال مؤبّد آن است که حضرت حق تعالی بر مقتضای **(79b) إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا** به عنایت ازلی و کرامت لم یزلی و سابقهٔ لطف و احسان و عطیّهٔ فضل و امتنان بنده را[1783] گزیده باشد و به حکم **يَا مُبْتَدِئَ بِالنِّعَمِ قَبْلَ اسْتِحْقَاقِهَا** پیش استحقاق به کمال مرحمت و اشفاق او را پرورش داده و تخم[1784] او را در ازل کاشته و عَلَم سرفرازی او بر سر عالم افراشته باشد. پس غیر کِشتهٔ او نروید[1785] و عارف برخورداری جز از کشتهٔ او نجوید. چنان‌که می فرماید: **[1056 کار عارف راست‌گو نه احول است]** لفظ راست‌گو وصف ترکیبی است. یعنی ای راست‌گو، کار و[1786] نظر عارف احول نیست. عبد الله انصاری رحمة الله علیه همی گفت: هرکس از روز آخر می ترسد که آیا چه بود. من از روز اوّل می ترسم که آیا چه بوده است. **[چشمِ او بر کشتهایِ اوّل است]** بر تقدیر الهی نه بر تدبیر خویش است. بلکه به حکم **كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ** عمل را نیز عنایت خدا داند و شکر این گذارد و بر عمل خود اعتماد نکند و عجب را به دل خود راه ندهد. حکایت: شعبی گفت: مردی صالح بود. چون در روز گرم برفتی، پاره‌ای ابر بر وی انداختی. صالحی دیگر در سایهٔ ابر او همراه رفته بود. آن مرد را عُجب آمد و به خود گفت: صالحی چنین در سایهٔ من می رود و چون این دو مفارقت کردند، ابر به آن کس برفت. بدان که رفع عجب به چهار چیز است. اوّل آنکه توفیق را از خدا داند. دوم آنکه نظر کند بر نعمایی که خدا او را داده است. پس شکرش بگذارد. سوم آنکه از آن بترسد که[1787] عمل او قبول نشود. چهارم آنکه گناههای خود را یاد کند. از آن بترسد که سیّئات او بر حسنات غالب شود. چون این چهار را

[1783] بنده را SK : بنده‌ای İ

[1784] تخم SK : + نیکبختی İ

[1785] کِشتهٔ او نروید Sİ : عارف کشتهٔ او ندروید K

[1786] کار و S : - K

[1787] که S : - K

ملاحظه کند، عجب کردن نمی تواند. **[1057 آنچه گندم کاشتندش وآنچه جَو]** آن که سعید تقدیر کردند و آن که شقی. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ ثُمَّ عَلَقَةً مِثْلَ ذلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذلِكَ ثمَّ يَبْعَثُهُ اللهُ مَلَكًا فيُؤمَرُ بأَرْبَعٍ: برِزْقِهِ وَأَجَلِهِ وَشَقِيٌّ أوْ سَعِيدٌ. فَوَاللهِ إِنَّ أَحَدَكُمْ أَوْ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا غَيْرَ بَاعٍ او ذِرَاعٍ فَيَسْبِقَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلَ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فيَدْخُلَهَا، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا غَيْرَ ذِرَاعٍ أَوْ ذِرَاعَيْنِ فيَسْبِقَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلَ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلَهَا. [چشمِ او آنجاست روز و شب گرو]** چشم عارف علی الدّوام در آن متعلّق و مقیّد است. زیرا می داند که از گندم گندم حاصل شود و از جو جو. لاجرم از گندم جو رجا نمی کند و از جو گندم[1788] که **اَلسَّعِيدُ مَنْ سُعِدَ[1789] فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ[1790] فِي بَطْنِ أُمِّهِ**. تبدیل و تغییر **(80a)** احوال و از حال به حالی انتقال در استعداد و قابلیّت اصلی تأثیر نکند. زیرا جز کاشته بر[1791] نمی آید. **[1058 آنچه آبست است شب جز آن نزاد]** یعنی شب جز بدانچه آبستن است نزاد. **[حیله‌ها و مکرها باد است باد]** پس به تربیت مزارع تخم جو گندم بر ندهد و به حیلت باغبان درخت جوز خرما ثمر ندهد. پس کسی که اعتماد بر تدبیر عمل خود کند و بگوید که من به طاعت[1792] خود نفس خویش را از عذاب خدا می رهانم، این دلیل است که در وی عجب و خبث هست. لاجرم آن علامت شقاوت است که آن را خدا شقی تقدیر کرده است. عاقبت بر آن بمیرد. چنان‌که در ذات ابلیس عجب اصلی بود. حضرت خدا آن را شقی تقدیر کرد و آن به طاعت خود[1793] مغرور بود و اعتماد بر آن کرد[1794]. لاجرم از سجده امتناع کرد و دعوی خیریّه کرد، مردود و لعین شد. آخر به آن بمیرد. **[1059 کی شود دل خوش به حیلتهایِ گش]** فاعل شود اوّل

[1788] و از جو گندم S : - K

[1789] مَنْ سُعِدَ S : سَعِيدٌ K

[1790] مَنْ شَقِيَ S : شَقِيٌّ K

[1791] بر S : - K

[1792] طاعت S : طلب K

[1793] در ذات ابلیس عجب اصلی بود حضرت خدا آن را شقی تقدیر کرد و آن به طاعت خود S : - K

[1794] کرد S : کرده K

مصراع اخیر است. اعنی[1795] **[آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش]** یعنی کی شود دل‌خوش به مکرهای خوب آن که بیند مکر خدا را بر سر خود؟[1796] پس عارف چون بر سرّ **وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ** مطّلع است، ترک حیلتهای خویش گوید و دل‌خوشی جز در تسلیم و رضا نجوید و هرگز بر[1797] عمل اعتماد نکند و عمل را از بهر نفس[1798] خود نکند، بلکه از برای آن کند که فرمان خداست. **[1060 او درونِ دام و دامی می نهد]** آن که اندرون دام باشد و دام می نهد[1799]. **[جانِ تو نه آن جَهَد نه این جَهَد]** به حقّ جانت نه آن شخص خلاص شود و نه دام او خلاص شود. یعنی کسی را که خدا شقی تقدیر کرده باشد، او به تدبیر و عمل از آن حال نمی تواند که انتقال کند و سعید شود. لاجرم بر عمل اعتماد کردن نمی باید. جز تضرّع و زاری و عمل به فرمان باری به کار نیاید. **[1061 گر برویَد ور بریزد صد گیاه]** آن که حیله و کار کند و بر کِشت خدا تخم کارد و بخواهد که به تدبیر و عمل تقدیر را تغییر کند، **[عاقبت بر روید آن کِشتهٔ الٰه]** و کار آن کس شود تباه. **[1062 کشتِ نو کارند بر کشتِ نخست]** خلق که کشت نو کارند بر کشت دیگر[1800]. **[این دُوُم فانی است و آن اوّل درست]** یعنی یکی که زمینی را کاشته باشد و دیگری بر بالای تخم او تخم دیگر کارد، حکم شریعت محصول را به کارندهٔ اوّل سپارد. چنان‌که می فرماید: **[1063 تخمِ اوّل کامل و بگْزیده است]** و مقبول است[1801]. **[تخمِ ثانی فاسد و پوسیده است]** و باطل. پس بنابرین حکم شریعت کشت الهی معلوم است و تقدیر خدایی[1802] مقرّر است و تدبیر بنده ضایع و بی‌تأثیر. **[1064 افکن این تدبیرِ خود را پیشِ دوست]** در نظر خدا و عذر عبادت بگو و دعا فرما که اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي تَقْصِيرِي. **[گرچه تدبیرت هم از تدبیر اوست]** عبادت نیز هدایت اوست. **[1065 کار آن دارد که حق افراشته است]** و بالا داشته. **[آخر (80b) آن روید که اوّل کاشته است]**

[1795] اعنی S : - K

[1796] یعنی کی شود دل‌خوش به مکرهای خوب آن که بیند مکر خدا را بر سر خود S : - K

[1797] بر S : به K

[1798] نفس S : - K

[1799] آن که اندرون دام باشد و دام می نهد S : - K

[1800] دیگر S : + یعنی بر تقدیر الهی K

[1801] است S : - K

[1802] خدایی S : خدا K

نه کاشتهٔ ثانی. **[1066 هرچه کاری از برایِ او بکار]** نه از برای نفس. **[چون اسیرِ دوستی ای دوستدار]** چون بندهٔ خدایی ای او را دوست دارنده[1803]. حکایت: جوانی در بنی اسرائل عبادت کردی با[1804] اخلاص و صدق. امّا مردمان در حقّ او گمان بردندی که این مرایی است. حضرت خدا از بهر اظهار کردن اخلاص او پیغامبر زمانش را وحی کرد که در میان مردمان بگوید که عمل آن را من قبول نمی کنم. چرا زحمت و محنت می کشی[1805]؟ چون آن پیغامبر به موجب فرمان خدا در میان مردمان او را امر خدا را رسانید، آن جوان گفت: من بندهٔ مؤمورم. چون مرا طاعت فرموده است، خدمت می کنم. من بندگی خود می دانم. خدایی را او[1806] داند. من او را خدایی نیاموزم. لاجرم طاعت را کم نکرد. باز خدا آن پیغامبر را وحی کرد که آن کس محبوب من است و هر عمل که می کند، مقبول من است. من آن وحی اوّل را از بهر اظهار کردن اخلاص او کردم. لاجرم عمل را از بهر خدا می باید کرد[1807] نه از بهر خلق که ریا شرک خفی است و نه از برای[1808] نفس مکّار که خودپرستی است و لهذا می فرماید: **[1067 گردِ نفسِ دزد و کارِ او مپیچ]** جانب نفس دزد و جانب کار او مگرد و مپیچ. **[هرچه آن نه کارِ حق هیچ است هیچ]** هر عمل که کار حق نیست هیچ و عبث است. پس طاعت را از بهر خلق و تخلیص نفس کردن و برای نعمت آخرت کردن نفس را عبادت کردن است و این را شرک خفی و خودپرستی گفته‌اند. چون ارادت و عنایت خدا نباشد، همه اعمال هیچ و هبا شود[1809]. پس اکنون تو به صدق و اخلاص در سعی باش. **[1068 پیش از آنکه روزِ دین پیدا شود]** پیش از آنکه روز جزا یعنی یوم قیامت پیدا شود، **[نزدِ مالک دزدِ شب رسوا شود]** آن کس که کارها و گناه را پوشیده کند، در نزد مالک یوم الدین و به دست[1810] صاحب حقیقی رسوا شود. دست از تصرّف باز داری و رخت به خداوند بسپاری. **[1069 رختِ دزدیده به تدبیر و فنش]** آن رخت که

[1803] ای او را دوست دارنده S : او را دوست دار K

[1804] با S : به K

[1805] کشی S : کشد K

[1806] او S : + می K

[1807] کرد S : کردن K

[1808] برای S : بهر K

[1809] شود S : است K

[1810] و به دست S : - K

به تدبیر و فن دزدیده[1811] بود، **[مانده روزِ داوری بر گردنش]** چیزی نماند جز رسوایی و عمل ریایی. **[1070 صد هزاران عقل با هم بر جهند]** یعنی اگر صد هزاران عقل درّاک با هم بر جهند **[تا به غیرِ دامِ او دامی نهند]** تا توانند که به غیر دام خدا جلّ و علا دامی نهند، سود نمی دهد. بلکه جز این فایده نباشد: **[1071 دامِ خود را سخت‌تر یابند و بس]** که دام و قید را سخت و محکم‌تر یابند. **[کی نماید قوّتی با باد خس]** که مقاومت قوی با ضعیف میسّر نیست. باد هر کجا که خواهد، خس را می برد. لاجرم حضرت خدا هرچه خواسته و تقدیر کرده است و ارادت او به هرچه متعلّق شد، آن می شود. چون از کلام سابق مفهوم شد که خدا بعض مردم را سعید و[1812] بعض **(81a)** مردم را شقی تقدیر کرد و بنده را[1813] به تدبیر و عمل تغییر تقدیر مقدور نیست، لاجرم در این محل سؤال آمد که چون همه کار به تقدیر اوست، پس بنده را چه قدرت است و در این آفرینش چه حکمت؟ خدمت مولانا این را تحقیق می کند و می فرماید: **[1072 گر تو گویی فایدهٔ هستی چه بود]** اگر تو را شبهتی روی نماید که چون عجز با بنده همراه است و دست تصرّف از تغییر مقدّر[1814] کوتاه، پس فائدهٔ هستی چیست؟ **[در سؤالت فایده هست ای عنود]** استفهام است. **[1073 گر ندارد این سؤالت فایده]** اگر سؤالت بی‌فائده باشد، **[چه شْنویم این را عبث بی‌عایده]** که شنیدن[1815] لغو نامعقول است. **[1074 ور سؤالت را بسی فایدهاست]** اگر در سؤال تو فائدها باشد، **[پس جهان بی‌فایده آخر چراست]** این جهان با چنین بزرگی بی‌فائده کی باشد؟ یعنی سخن جزوی بی‌فایده نباشد. چرا این عالم ملک و ملکوت بی‌فائده باشد؟ پس بدان که اهل عقل و هنر در مسئلهٔ قضا و قدر متحیّرند. بعض علما گوید که حضرت خدا به حکم[1816] **لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ** هرچه خواهد آن کند. چون در ملک خود متصّرف است، ظلم نیست. چنان‌که خواجه یک بنده را مال دهد و تاجر کند و دیگر بنده را به کار گل و[1817] خاک کندن زمین باغ را می گیرد. هیچ کس آن خواجه را نگوید

[1811] که به تدبیر و فن دزدیده S : - K

[1812] خواسته و تقدیر کرده است و ارادت او به هرچه متعلّق شد، آن می شود چون از کلام سابق مفهوم شد که خدا بعض مردم را سعید و S : - K

[1813] را S : - K

[1814] مقدر S : مقدور K

[1815] شنیدن S : شنید K

[1816] به حکم Sİ : فرمود K

[1817] را به کار گل و S : - K

تو این بنده را ظلم کردی. و بعض علما گوید[1818]: خدا به صفات متضاده متّصف است که غفّار و قهّار، ضارّ و نافع، معزّ و مذلّ و معطی و مانع است و علی هذا. لاجرم هر یکی از صفات خدا مظهر و محلّ اقتضا کند. بعض بندگان را مظهر صفت مغفرت و بعض را محلّ صفت قهر کند. انصاف آن است که این دو قول خالی از چیز نیست و شفای کلّی ندهد و مادّهٔ اشکال را تمام قطع نمی کند. پس در تحقیق این مسئله آنچه از روحانیّت خدمت مولانا به این بندهٔ حقیر معلوم شد آن است که در علم خدای تعالی استعداد هر چیز قبل الاتصاف بالوجود ثابت بود. از آنکه ماهیّت به جعل جاعل مجعول نیست و استعداد امر اصلی است، پس خدا را به حکم مَا[1819] جَعَلَ الْمِشْمِشَ مِشْمِشًا در ایجاد ماهیّت و وجود تأثیر نیست، بلکه ایجاد خدا در اتّصاف ماهیّت است به وجود. یعنی ماهیّت را به وجود متصف کند. چنان‌که صبّاغ ثوب را و رنگ را[1820] ایجاد نکند، بلکه ثوب را[1821] به رنگ متصف کند. پس خدا استعداد هر بنده را[1822] می داند و در علم او ثابت است که این بنده إِذَا خُلِّی وَ طَبْعَهُ البته عمل سُعَدَا و آن بنده عمل اشقیا کند و آن کس را استعداد رحمت و این کس را استعداد عذاب هست. لاجرم هر یکی را بر وجه استعداد او[1823] تقدیر کرد. اگر این[1824] جواب سوم را نظیر خواهی که تا به حسب العقل مدرک گردد، نظیر آن باغبانی است که **(81b)** در باغ او درخت میوه و درخت بید باشد. درخت میوه را می داند که بر می دهد. آن را دوست می دارد و روا نمی دارد که در آتش بسوزد و[1825] آن درخت میوه که[1826] محتاج به اصلاح و تربیت است، اصلاح کند. امّا از درخت بید آن امید ندارد که از او میوه آید. آن را بی‌تربیت و اصلاح گذارد تا به وقتی که بزرگ گردد[1827]، در آتش بسوزد. و بدان که سُعَدَا نیز دو قسم است. یکی آن که به تقصیر خود و یا به سبب قرین بد

[1818] گوید SK : گویند İ

[1819] ما İ : - K

[1820] را İ : - K

[1821] را İ : - K

[1822] را SK : - İ

[1823] او İ : - K

[1824] این S : - K

[1825] و S : - K

[1826] که S : - K

[1827] گردد S : + و K

استعداد خود را[1828] اظهار نمی کند، بلکه ضایع کند. و یکی آن که اظهار کند، امّا در تحصیل احکام دین و احوال طریقت به معلّم و مربّی محتاج است. چنان‌که درخت میوه به جای نامناسب رُسته باشد و یا بعض شاخهای او خشک گشته، پس باغبان آن درخت را در جایی دیگر نشاند و شاخ خشک را قطع کند. لاجرم ارسال رُسل و خلیفگان ایشان از بهر اصلاح آنان‌اند که استعداد اصلی دارند، امّا به سبب عارضی راه را گم کرده‌اند. و بدان که هرچه به علامت هستی موسوم[1829] است، از فائده خالی نیست و ای کس[1830] بسا فائده در اینجا باشد و تو ندانی. مَثَل تو در پرسیدن فائدهٔ هستی مَثَل آن کس است که چشمها بسته به خانهٔ آرسته در آید و چون از سر عمیا قدم به هر طرف نهد، پای او گاه[1831] به کوزه بر آید و گاهی[1832] سر او بر قرابهٔ آویخته فرو خورد و گاهی پایش رحل مصحف را بسپرد. آن بیچاره را همهٔ این اشیا بی‌موقع نماید و زبان به تشنیع خداوندخانه بگشاید که فائده در پراکنده نهادن این اشیا چیست و اختیار کنندهٔ این اوضاع خالی از حکمت کیست؟ و اگر چشم او گشاده شود، داند که هر چیزی در موضع خویش است و در وضع هر چیزی[1833] در آن موضع خاص از[1834] هزار حکمت بیش. پس اگر ترا نیز دیدهٔ دل گشاده گردد، مشاهدهٔ جمال اسرار و مطالعهٔ کمال حکمت پروردگار در[1835] طینت آدم و خلقت[1836] عالم توانی کرد و هیچ ذرّه‌ای از ذرّات کاینات و هیچ جزوی را از اجزای موجودات بی‌حکمت و بی‌فائده ندانی و یقین بشناسی که عدم انتفاع بعضی از ابلغ نافعی قادح[1837] کمال منفعت[1838] او نیست بلکه نقصان اگر باشد در منتفع بود نه در نفس آن چیز، بلکه از روی استقرا[1839]. معلوم است که هر موجود[1840] را از موجودات به نسبت با یکی عذب

[1828] را K - : Sİ

[1829] موسوم Sİ : - K

[1830] کس S : آن کس را که K

[1831] گاه S : گاهی K

[1832] گاهی SK : گاه İ

[1833] چیزی Sİ : چیز K

[1834] از İ : - SK

[1835] در Sİ : - K

[1836] خلقت Kİ : خلعت S

[1837] قادح S : قادر K

[1838] منفعت S : معرفت K

[1839] استقرا S : استقرار K

خوش‌گوار است و نسبت با دیگر عذاب آتش‌بار. آنچه یکی را زهر، دیگری را قند است و آنچه یکی را پای، دیگری را بند است. چنان‌که می فرماید: **[1075 ور جهان از یک جهت بی‌فایده‌ست]** و خالی از ضرر نیست. **[از جهتهایِ دگر پر عایده‌ست]** و بسیار فائده است. **[1076 فایدهٔ تو گر مرا فایده نیست]** زیرا گاه باشد چیزی کسی را فائده شود[1841]، دیگری را نشود. **(82a) [مر ترا چون فائده است از وی مه‌ایست]** تأخیر و توقّف مکن. **[1077 حُسنِ یوسف عالمی را فائده]** زیرا خوب است. **[کز بر اخوان عبث بُد زائده]** و قبیح و بی‌عایده. زیرا حسد داشتند. **[1078 لحنِ داودی چنان محبوب بود]** چنانچه مشهور است. **[لیک بر محروم بانگِ چوب بود]** از او ذوق و مزه نداشت. **[1079 آبِ نیل از آبِ حیوان بُد فزون]** لذیذ و لطیف. **[لیک بر محروم منکِر بود و خون]** که از آن نصیب نداشت[1842]. **[1080 هست بر مؤمن شهیدی زندگی]** و حیات حقیقی[1843]. **[بر منافق مردن است و ژَندگی]** کهنگی و پژمردگی. **[1081 چیست در عالم بگو یک نعمتی]** یعنی در جهان یک نعمت نیست از نعمتهای خدا **[که نه محروم‌اند از وی امّتی]** و طائفه‌ای. **[1082 گاو و خر را فائده چه در شَکَر]** از آنکه قوت گاو و خر نیست. **[هست هر جان را یکی قُوتی دگر]** پس غدای اهل سعادت ایمان است و طاعت و غدای اهل شقاوت کفر است و ضلالت. **[1083 لیک گر آن قوت بر وی عارضی است]** اگر کسی قوت اصلی نخورد و بر وی قوت باشد عارضی[1844]، **[پس نصیحت کردن او را رایضی است]** یعنی کسی که اهل سعادت باشد امّا غدای او ضلالت شده باشد[1845]، پند و دعوت او را نافع آید. آن را تربیت رام کردن شود. چنان‌که **[1084 چون کسی کو از مرض گِل داشت دوست]** و گل‌خوار گردد. یعنی چنان‌که از عروض مرض کسی با[1846] گل‌خواری عارض می شود، **[گرچه پندارد که آن خود قوتِ اوست]** آن کس این را قوت و غدای اصلی پندارد. **[1085 قوتِ اصلی را فرامش کرده است]** آن کس غدای اصلی را فراموش

[1840] موجود S : موجودات K

[1841] زیرا گاه باشد چیزی کسی را فائده شود S : - K

[1842] نداشت S : نداشتند K

[1843] و حیات حقیقی S : - K

[1844] عارضی Sİ : - K

[1845] باشد Sİ : - K

[1846] با S : را K

کرده است. **[روی در قوتِ مرض آورده است]** پس آن را به دعوت و نصیحت از آن غدای ضلالت بریدن می باید. **[1086 نوش را بگْذاشته سم خورده است]** آن کس عسل را بگذاشته و زهر خورده است[1847]. **[قوتِ علّت را چو جربش کرده است]** قوت مرض جرب و شیرین کرده است و همچنین جان آدمی نیز از جهت مرض **نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ** به غدای عزّت و جاه و مال و دستگاه دنیای دون و[1848] ملک و مال و حسن و جمال[1849] جهان بوقلمون آموخته است. **[1087 قوتِ اصلیِ بشر نورِ خداست]** یعنی غدای اصلی خود را که نور خداست، بدین متاع قلیل فروخته نمی داند که **[قوتِ حیوانی مر او را ناسزاست]** که قوت حیوانات اقبال دنیا و شهوات است. **[1088 لیک از علّت در این افتاد دل]** لیک از مرض در این قوت حیوانی افتاد دل. **[که خورد او روز و شب زین آب و گل]** که علی الدّوام مشغول است به کار دنیا. زیرا **[1089 روی زرد و پای سست و دل سبک]** کسی که گل‌خور باشد، رویش زرد و پایش سست و دلش لرزنده شود. **[کو غدایِ وَالسَّمَا ذَاتِ الْحُبُک]** استفهام است. یعنی کجاست غدای آسمانی که حضرت خدا در سورهٔ والذّاریات فرمود **وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ؟** یعنی آسمان را طریق[1850] است و هر یک طریق **(82b)** مرقاتی از مراقی خلایق و هر جانی از طریقی[1851] از[1852] این طرایق اجتذاب غدا از تجلّیات حقیقة الحقایق می نماید. امّا از جهت مرضی نسیان غدای اصلی کرده، به جست و جویی[1853] آن طرایق[1854] نمی پردازد و به غدایی که از جهت مرض بدان معتاد شده می سازد[1855]. آری هر معده را قوّت هضم آن غدا نیست. **[1090 آن غدایِ خاصگان دولت است]** قوت اصلی بشر که نور خداست، غدای[1856] **[خوردنِ آن بی‌گلو و آلت است]** خوردن آن غدا که نور خداست، بی‌گلو و آلت است. **مثنوی:** مرد عارف که یافت لذّت

[1847] آن کس عسل را بگذاشته و زهر خورده است S : - K

[1848] و S : - K

[1849] و جمال S : - K

[1850] طریق SK : طرایق İ

[1851] طریقی Sİ : طریق K

[1852] از Sİ : - K

[1853] جویی SK : جوی İ

[1854] طرایق SK : طریق İ

[1855] سازد Sİ : باشد K

[1856] غدای S : - K

قرب - نه به اکلش کشش بود نه به شرب * اکل و شربش چه باشد انس به حق - دایم او در حق است مستغرق * لقمه از خوان یطعمش بینی - شربت از چشمه‌سار یسقینی. **[1091 شد غدایِ آفتاب از نورِ عرش]** یعنی غدای آفتاب از نور عرش است. **[مر حسود و دیو را از دودِ فرش]** حسود انبیا و اولیا و شیاطین را غدا از ظلمات ارض است. و اگر غدای بی‌گلو و آلت را دلیل می جویی، بدان که **[1092 در شهیدان یُرْزَقُون فرمود حق]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ آل عمران است: **وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ. [آن غدا را نه دهان بُد نی طبق]** پس بی‌گلو و آلت خوردن[1857] میسّر است. حکایت: ابن عبّاس رضی الله عنهما نقل کرده[1858] که حضرت رسول صلی الله علیه و سلم صحابه را گفت: چون برادران شما روز احد شهید شدند، حق تعالی جانهای ایشان را در اجواف[1859] مرغان سبزبال جا داد که در هوای بهشت طواف کنند و بر شاخهای طوبی آشیانه سازند[1860] و از جویبار فردوس آب خورند و به وقت استراحت مقیل[1861] ایشان قنادیل زرّین باشد در سایهٔ پایهٔ عرش آویخته. **[1093 دل ز هر یاری غدایی می خورد]** یعنی پس تا بدان غایتی که آلت بی‌آلتی پیدا شود و غدای عارضی را که از عروض مرض بدان آموخته‌ای فراموش توانی نمود، باید که دامن یار خدایی از دست دل فرو نگذاری که دل از هر یاری و صالحی غدای معنوی می خورد. **[دل ز هر علمی صفایی می بَرَد]** لاجرم در مجلس علم و به مقام استفادهٔ اهل طریقت بودن می باید تا به دیدن احوال ایشان ترا نیکی سرایت کند. پس اعتبار به صورت و آلت نیست، بلکه[1862] به چشم معنی‌بین است. یا[1863] پیش از این اشارت فرموده بود[1864] کسان بسیار به سبب مکر نفس و به قران شیاطین جنّ و انس قوت اصلی را فراموش کرده است. همچو کودک گل‌خوار گشته و مزاج خود را اختلال داده است. لاجرم آن‌چنان کسان را پند دادن

[1857] خوردن S : - K

[1858] کرده S : کرد K

[1859] اجواف S : جوف K

[1860] سازند S : زدند K

[1861] مقیل S : مقر K

[1862] بلکه S : + اعتبار K

[1863] یا S : تا K

[1864] بود S : + که K

سودمند است و از جملهٔ پند یکی این است که چشم عبرت‌بین را بگشایی. زیرا اعتبار به چشم است نه به صورت از آنکه **[1094 صورتِ هر آدمی چون کاسه‌ای است]** کاسه را ادراک نیست. **[چشم از معنیِ او حسّاسه‌ای است]** یعنی ادراک کننده چشم است[1865]. **قطعه:** چشم عبرت‌بین چرا **(83a)** در قصر شاهان ننگرد - تا چه‌سان از حادثات دور گردون شد خراب * پرده‌داری می کند بر طاق کسری عنکبوت - جغد نوبت می زند بر قلعهٔ افراسیاب. **[1095 از لقایِ هر کسی چیزی خوری]** جز از غدای صوری. **[وز قِرانِ هر قرین چیزی بَری]** لاجرم اگر یار[1866] صالحان شوی[1867]، سیرت صلاح بری و اگر یار[1868] فاسقان شوی[1869]، حالت ایشان بری. اگر می خواهی که حال صالح و فاسق را بدانی، در معنی این آیت ملاحظه فرمایی[1870] که حضرت خدا در سورهٔ سجده می فرماید: **أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ. أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ**. چون دانستی که مقارنت مؤثر است، به نیکان یار شو که نیکی بری.[1871] آدمی که از ستاره‌ای نیست که **[1096 چون ستاره با ستاره شد قرین]** پس چون ستاره را با ستارهٔ دیگر اقترانی بدید آید، **[لایقِ هر دو اثر زاید یقین]** لایق هر دو ستاره اثری از سعادت یا نحوست پیدا[1872] آید بی‌شک. بلکه چون تحقیق کنی، هیچ اقترانی بی‌اثری نیست. **[1097 چون قرانِ مرد و زن زاید بشر]** و حاصل شود پسر[1873]. **[وز قرانِ سنگ و آهن شد شرر]** هر یکی از دو مصراع مثال اقتران است. **[1098 وز قرانِ خاک با بارانها]** یعنی حاصل اقتران خاک با باران **[میوه‌ها و سبزه و ریحانها]** میوه و سبزه و ریحان باشد در بوستان.

[1865] چشم عبرت‌بین را بگشایی زیرا اعتبار به چشم است نه به صورت از آنکه صورتِ هر آدمی چون کاسه‌ای است کاسه را ادراک نیست چشم از معنیِ او حسّاسه‌ای است یعنی ادراک کننده چشم است S : - K

[1866] یار S : + از K

[1867] شوی S : شود K

[1868] یار S : + از K

[1869] شوی S : باشد K

[1870] فرمایی S : کنی K

[1871] بری S : + چون K

[1872] پیدا S : بدید K

[1873] پسر S : بنی آدم K

[1099 وز قرانِ سبزه‌ها با آدمی] یعنی آدمی که سبزه را قرین باشد و آن را تفرّج کند، **[دلخوشی و بی‌غمی و خرّمی]** حاصلش شادی است. **[1100 وز قرانِ خرّمی با جانِ ما]** چون خرمی را اقتران باشد با[1874] جان، **[می بزاید خوبی و احسانِ ما]** حاصلش[1875] شود کرم و احسان که دل مایل شود به خوردن غدای معنوی. چنان‌که می فرماید: **[1101 قابلِ خوردن شود اجسامِ ما]** به تفرّج و خرمی **[چون بر آید از تفرّج کامِ ما]** حاصل شود از تفرّج مراد ما. یعنی چنان‌که کسی به باغی و چمنی رود، دلش خرم شود. پس می خواهد که در[1876] آنجا عیش و عشرت کند و لوت و نعمت خورد. لاجرم کسی که تفرّج مجلس علما و صلحا کند، در آنجا صحبت کردن و لوت الهی خوردن می خواهد. اگر مرد عاقل مفهوم این آیت کریمه را که در سورهٔ ملائکه است[1877] فهم کند، از صحبت پندگویان نصیحت‌پذیز شود و تدبیر آخرت کند. **وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ. رباعی:** نشان آن دلی کز[1878] فیض ایمان است نورانی - توجه باشد اوّل سوی دارالملک روحانی * ز دنیا روی گردانیدن و فکر اجل کردن - که چون مرگ اندر آید خوش توان مردن به آسانی. حکایت: **(83b)** سری سقطی یک روز مجلس کرده سخن می گفت. یکی از مقرّبان خلیفه بگذشت که نام او احمد یزید بود. با تجمّل تمام و اسبی با ساختی گرانمایه[1879] و جمعی[1880] خادمان و غلامان گرداگرد او در آمده گفت: به مجلس این مردم رویم تا چه می گوید. در میان سخن بر زبان سری برفت که در هژده هزار عالم کسی نیست که از آدمی ضعیف‌تر و هیچ کس از انواع خلق حق تعالی را چندان نرنجاند که آدمی عجب است از آدمی بدین ضعیفی چنین عاصی شود به خدایی به این بزرگی. این سخن تیری بود که بر جان احمد آمد. چندان بگریست که از هوش برفت. بس گریان برفت به خانه و آن شب هیچ طعام نخورد و سخن نگفت. دیگر روز پیاده به مجلس آمد اندوهگین و

[1874] با Sİ : - K

[1875] حاصلش SK : حاصل İ

[1876] در Sİ : - K

[1877] می خواهد اگر مرد عاقل مفهوم این آیت کریمه را که در سورهٔ ملائکه است S : - K

[1878] کز K : گر S

[1879] و اسبی با ساختی گرانمایه S : - K

[1880] جمعی S : جمیع K

زردروی. چون مجلس به آخر آمد، باز به خانه شد. روز سوم می آمد تنها و پیاده و جامهٔ درویشانه پوشیده. چون مجلس تمام شد، پیش سری سقطی آمد و گفت: آن سخن تو دل مرا فرو گرفته است و دنیا را بر من سرد گردانیده. می خواهم که از خلق عزلت گیرم و دنیا را فرو گذارم. آن گاه روی به صحرا نهاد. چون روزی چند بر آمد، پیره‌زنی روی خراشیده، موی کنده خروش می کرد و[1881] می آمد. به نزدیک سری شد و گفت: ای امام مسلمانان، فرزندکی داشتم بس جوان و تازه‌روی. به مجلس تو آمد خندان و خرامان و باز گشت گریان و نالان و لرزان. اکنون چند روز است[1882] غایب شده است. ندانم کجاست. تدبیر من کن. سری را بدو رحم آمد.[1883] تنگ‌دلی مکن که چون این بار نزدیک من آید، ترا خبر دهم. چون مدّتی بر آمد، شبی احمد بر در آمد. سری خادم را گفت: برو، آن پیره‌زن را خبر ده. پس سری احمد را دید زردروی و نزار گشته و چشمها در مغاک افتاده[1884] و بالای چون سرو دوتا گشته. گفت: ای استاد مشفق، چنان‌که مرا در راحت افکندی و از ظلمات رهانیدی، خدای تعالی ترا راحت دو جهانی ارزانی دارد. ایشان در این سخن بودند که مادر احمد را دیدند که در آمد و عیال او می آید و پسرکی خرد را می آورد. چون چشم مادر بر فرزند افتاد، خویشتن را در کنار او افکند و عیال از آن سوی دیگر[1885] زاری می کرد و پسرک می گریست و خویشتن را در پای پدر می انداخت. خروشی از میان بر آمد. چنان‌که سری و هرکه آنجا بودند، گریان شدند. بسیار بکوشیدند که او را به خانه برند. سودی نداشت. گفت: ای امام مسلمانان، چرا ایشان را خبر کردی؟ گفت: پیر مادرت بسیار زاری کرد و من از او پذیرفته بودم[1886] که ترا به وی نمایم. پس احمد باز گشت و روی به صحرا نهاد تا سالی دو بر آمد. شبی وقت نماز خفتن بود که[1887] کسی درِ خانهٔ سری را بکوفت و گفت: من را احمد فرستاد. می گوید که کار من تنگ در آمده است، می باید رفت. مرا دریاب.

[1881] و S : - K

[1882] است S : + که K

[1883] آمد S : + گفت K

[1884] و چشمها در مغاک افتاده S : - K

[1885] دیگر S : - K

[1886] از او پذیرفته بودم S : برای آن خبر کردم K

[1887] که ترا به وی نمایم پس احمد باز گشت و روی به صحرا نهاد تا سالی دو بر آمد شبی وقت نماز خفتن بود که S : - K

(84a) شیخ به گورستان شد. احمد را دید در گورخانه‌ای بر خاک خفته بود[1888] و نفس به آخر آمده و زبان می جنبانید و می گفت: **لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ**. پس نفس منقطع شد. سری گریان باز گشت و به شهر در آمد تا کار او بسازد. خلقی دید روی از شهر بیرون نهاده. سری گفت: کجا می روید؟ گفتند: دوش از آسمان بانگ آمد که هرکه خواهد که[1889] بر ولی نماز کند، به گورستان شونیزیه شود. لاجرم از این حکایت معلوم شد که مجلس عزیزان و سخن ایشان مردم[1890] را به نعمت[1891] الهی مایل کند. خدمت مولانا پیش[1892] از این گفته بود چون کسی گل و خاک بخورد، زردروی گردد. اکنون تعلیم کند که سرخ‌رویی شدن را چه غدا می باید. لاجرم اشارت می فرماید که سرخ‌رویی از آن غدا باشد که از آن خون حاصل شود. **[1102 سرخ رویی از قِرانِ خون بوَد]** یعنی حاصل اقتران روح با خون سرخی است. چنان‌که حاصل اقتران گل و خاک با روح پاک زردرویی است. **[خون ز خورشیدِ خوشِ گلگون بوَد]** چون[1893] آن خون از خورشید خوش و گلگون باشد یا خون از خورشید بود. یعنی نورانیّت و صفا کسی را می شود پیدا که آن کس غدای طاعت خورد از خدا. **[1103 بهترینِ رنگها سرخی بوَد]** نور و صفا باشد. **[وآن ز خورشید است و از وی می رسد]** آن سرخی که از آفتاب باشد و از او آید. خدمت مولانا پیش از این گفته بود قران ستاره را اثر است. اکنون بدان اشارت کند که چنان‌که قران سعد سعادت دهد، قران نحس نحوست دهد. مثلا: **[1104 هر زمینی کآن قرین شد با زُحل]** که تأثیر او نحوست و خشکی است، **[شوره گشت و کشت را نبْود محل]** آن زمین شوره و از او کشت نمی آید. خلاصهٔ کلام آن است که هر کس در اصل فطرت استعداد و قابلیّت دارد که منشأ بعض کیفیّات و احوال گردد. امّا ظهور آن و شؤون و افعال و بروز آن کیفیات و احوال از قوّت به فعل گاهی مشروط به اقتران بعض شرایط و گاهی مربوط به اتّصال بعض[1894] روابط است. پس طالب قابل را از مخالطت و مصاحبت کامل و مکمل تابش جان و صفای

[1888] شد احمد را دید در گورخانه‌ای بر خاک خفته بود S : - K

[1889] که S : - K

[1890] مردم S : مرد K

[1891] نعمت S : عالم K

[1892] پیش : پس SK

[1893] چون S : از K

[1894] بعض S : - K

دل حاصل شود و اهل نفاق را از مخالطت دیو زَیغ و شقاق بدید آید. پس مصاحبت[1895] شرط ظهور مستودعات خطرت است و سبب بروز مستبدعات قدرت تا آنچه در قوت بود، به فعل آید و لهذا می فرماید: **[1105 قوّت اندر فعل آید ز اتّفاق]** و از اجتماع و اقتران. پس مرد مؤمن و صحیح‌فطرت چون با مؤمن کامل[1896] و مرشد مکمّل صحبت کند، آنچه در فطرت اوست، به فعل آید. **[چون قرانِ دیو با اهلِ نفاق]** چنان‌که اجتماع شیطان به منافقان سبب است که آن مفاسد که[1897] بالقوّه بود، به فعل آید. **(84b)** پس اگر از روی قابلیّت و استعداد صفتی در چیزی بالقوه نباشد، به شرایط و اسباب به فعل نیاید. چنان‌که تابش آفتاب جهان‌تاب اگرچه به جمیع اجزای جبال فیض می رساند، امّا هر سنگ‌پاره‌ای لعل آتشین[1898] و یاقوت ناب[1899] نگردد و نسیم بهار و آب خوش‌گوار اگرچه جمیع گلزار را در مقام تربیت است، امّا هر گیاهی گل رعنا و هر سبزه‌ای لالهٔ[1900] لعل‌قبا نتواند شد. فکر سخن‌ساز و طبع سخن‌پرداز را[1901] قابلیّت استفاضهٔ معانی از حقیقةالحقایق می باید تا به واسطهٔ تجدّد جهات فیض غیبی انقطاع نپذیرد و برزخ از عالم خلق به عالم امر حاصل شود و افتخاری که دست مذلّت به آستین عزّتش نپیوندد، دست دهد. چنان‌که می فرماید: **[1106 این معانی راست از چرخِ نهم]** پس این معانی که ما گفتیم از عرش اعلی است و از لوح محفوظ خداست. **[بی‌همه طاق و طُرُم طاق و طرم]** یعنی بی‌طمطراق[1902] و های‌وهوی می[1903] آید. **[1107 خلق را طاق و طرم عاریّت است]** خلق را طمطراق و عزّت عارضی است و بی‌بقا که دولت دنیا یا به عزل و یا به مرگ یابد فنا. **[امر را طاق و طرم ماهیّت است]** امر الهی را. یا مراد از امر[1904] **قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي** روح باشد و این را طمطراق و عزّ و شرف ذاتی است[1905] و بی‌زوال. لاجرم عاقل را می باید که از بهر دولت باقی خواری

[1895] مصاحبت S : صاحب K

[1896] کامل Sİ : - K

[1897] که Sİ : - K

[1898] آتشین S : - K

[1899] ناب S : - K

[1900] لالهٔ S : - K

[1901] را S : - K

[1902] بی‌طمطراق S : طمطراق K

[1903] می S : نمی K

[1904] امر SK : + به حکم İ

[1905] ذاتی است S : زایل نیست K

و مشقت کشد، امّا حال خلق عجب است. **[1108 از پیِ طاق و طرم خواری کشند]** خلق از برای طمطراق و عزّت و از پی منصب و دولت خواری و ذلّت و ملازمت[1906] و مذلّت کشند. **[بر امیدِ عزّ در خواری خوش‌اند]** بر رجاء[1907] عزّ و دولت بر در اهل دنیا ذلّت کشند و با این ذلّت خوش‌اند و از حق محجوب شوند. چنان‌که گفته‌اند: أَعْظَمُ حِجَابٍ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللهِ اشْتِغَالُكَ بِتَدْبِيرِ نَفْسِكَ أَوِ اعْتِمَادُكَ عَلَى عَاجِزٍ مِثْلِكَ. **[1109 بر امیدِ عزِّ ده‌روزهٔ خُدوک]** بر[1908] رجاء عزّ زمان اندک آن نیز بی‌غم نیست، **[گردنِ خود کرده‌اند از غم چو دوک]** به ترکی ایكْ. **[1110 چون نمی آیند اینجا که منم]** خدمت مولانا تعجّب می کند که چرا این دولت و اقبال عارضی را از[1909] برای خورشید بی‌زوال ترک نمی کنند و در هوای آن آفتاب که از طلوع و غروب منزّه است، چون ذرّات اولیا بر فیض و حرکت در نمی آیند و به باب خدا و به درگاه اعلی و بارگاه والا نمی روند؟ **[کاندر این عزّ آفتابِ روشنم]** که من در عزّ خدمت باب خدا همچو آفتاب روشنم. امّا خلق از آفتاب ظاهر نور می خواهند و از آفتاب حقیقی نور نمی جویند[1910] با وجود این که **[1111 مشرقِ خورشید برجِ قیرگون]** موضع طلوع آفتاب ظاهر برج ظلمانی[1911] است، امّا **[آفتابِ ما ز مشرقها برون]** یعنی آفتاب حقیقی از مشارق بیرون است. **[1112 مشرقِ او نسبتِ ذرّاتِ او] (85a)** یعنی مشرق آفتاب[1912] ما به مقدار عدد انبیا و اولیاست که در هر یکی از ایشان طلوع می کند و نور خود می نماید. **[نه بر آمد نه فرو شد ذاتِ او]** از طلوع و غروب بری است ذات او که باقی و بی‌زوال است و بی‌کسوف و انتقال. **[1113 ما که واپس ماندِ ذرّاتِ وییم]** معنی این مصراع به ترکی: بز که[1913] آنكْ ذرّه‌لرنكْ[1914] گروده قلمشی‌یوز. یعنی کمترین اولیای خداییم. **[در دو عالم آفتابِ بی‌فَییم]** آفتاب بی‌سایه‌ایم. در بعض نسخ آفتابی می کنیم. بدان که چنان‌که در اوائل دفتر اوّل شرح شده است که خدمت مولوی را واسطهٔ

[1906] و ملازمت S : - K

[1907] رجاء S : جاه و K

[1908] بر S : به K

[1909] از S : - K

[1910] جویند S : خواهند K

[1911] برج ظلمانی S : بر ظلمات K

[1912] آفتاب Sİ : + حقیقی K

[1913] که S : - K

[1914] ذرّه‌لرنكْ S : ذرّه‌لرندن K

اعتلا به اعلی معارج مطالب و رابطهٔ ارتقا به اقصی مدارج مآرب جناب شیخ شمس الدین التبریزی بوده است و چون مشرق انوار حدیث ذات شریف این شمس است، خدمت مولانا تخلص اشعار خویش به نام شریف شمس الدّین التبریزی[1915] ساخته است. امّا قاعدهٔ مولانا چنان واقع شده که شمس را به طریق کنایت گاهی بر حقیقةالحقایق اطلاق می کند و گاهی بر حضرت رسالت[1916] علیه السلام و گاهی بر عشق و گاهی بر معشوق و گاهی بر غیر آن. امّا هرگاه که لفظ شمس یا آفتاب ذکر کرده می شود، به یاد سابقهٔ الفتها که با شمس تبریزی داشته، سلسلهٔ شوق به حرکت می آید و خود را محکوم تجلّیات انوار شمس می بیند. لاجرم واله و آشفته‌وار می گوید: **[1114 باز گردِ شمس می گردم عجب]** یعنی به گرد شمس الدّین تبریزی گردم. **[هم ز فرِّ شمس باشد این سبب]** از قوّت شمس است این گرد او رفتن من[1917] و آن را جستن. قصهٔ ملاقات مولانا به خدمت شمس الدّین التبریزی و نابدید شدن او در اوائل دفتر اوّل مبیّن شده است. **[1115 شمس باشد بر سببها مطّلع]** و عالم. **[هم از او حبلِ سببها منقطع]** و حبل سببهای دنیا و تعلّق ماسوی از او بریده باشد. **[1116 صد هزاران بار ببْریدم امید]** یعنی اگر من می گویم[1918] صد هزاران[1919] بار من امید را بریدم، **[از که از شمس این شما باور کنید]** این سخن را باور کنید؟ این استفهام انکاری است. یعنی باور نمی باید کرد. اشارت است به آن که شمس[1920] تبریزی ناپدید شد، امّا از یافتن او امید ببریده نیست. حکایت: حضرت مولانا را به خدمت شمس الدّین التبریزی چندانی محبت و تعلّق جانی بود که بعد از غیبت او هرکه به دروغ خبری بدادی و گفتی که[1921] مولانا شمس الدین را فلان جا دیدم در حال دستار و فرجهٔ مبارک خود را به مبشّر ایثار کردی و شکرانه‌ها دادی و بسی شکرها کردی و شکفتی. روزی مگر شخصی خبر داد که مولانا شمس الدّین را در دمشق دیدم. چندانی بشاشت نمود که نتوان گفت.

[1915] بوده است و چون مشرق انوار حدیث ذات شریف این شمس است، خدمت مولانا تخلص اشعار خویش به نام شریف شمس الدّین التبریزی S : - K

[1916] رسالت S : رسالت‌پناه K

[1917] من S : - K

[1918] می گویم SK : بگویم İ

[1919] هزاران SK : هزار İ

[1920] شمس Sİ : شمس الدین K

[1921] که S : - K

هرچه از دستار و فرجه‌ای **(85b)** و کفش و موزه بود[1922]، به وی بخشید[1923]. عزیزی از یاران گفته که او دروغ خبر داد[1924]، هرگز ندیده است. حضرت مولانا فرمود که برای خبر دروغ او دستار و فرجه‌ای دادم. چه[1925] اگر خبرش راست بودی، به جای جامه جان می دادم و خود را فدای او می کردم. **[1117 تو مرا باور مکن کز آفتاب]** یعنی اگر[1926] به این سخن که من بگویم، تو مرا باور مکن که از آفتاب **[صبر دارم من و یا ماهی ز آب]** زیرا صبوری و نومیدیِ من از آفتاب چون طلب دوریِ ماهی است از آب. **[1118 ور شوم نومید نومیدیِ من]** لفظ نومیدیِ من مرهون است. **[عینِ صنعِ آفتاب است ای حَسَن]** عین اثر شمس است. **[1119 عینِ صنع از نفسِ صانع چون بُرَد]** صنع را از صانع بریدن روی نیست و به غیر آستانهٔ او در عرصهٔ وجود کوی نی[1927]. بی‌پرتو او هیچ مطلوب را اثر هستی نیست و بی‌نشانهٔ محبّت او هیچ عاشقی را ذوق هستی نی. هرچه را دوست دارند و به هرکه روی آرند، عین این آفتاب باشد و اگرچه ندانند. **بیت:** میل خلق جمله عالم تا ابد - گر شناسندت وگرنه سوی توست. امّا ذوق آن یابد که بشناسد. چراگاه همه روضهٔ هستی است. امّا سبب ناشناسی خویشتن‌پرستی است. لاجرم حضرت مولانا از برای ایمای این معانی می فرماید[1928]: صنع از صانع چون بریده شود؟ **[هیچ هست از غیرِ هستی چون چَرَد]** یعنی چراگاه همه هست روضهٔ هستی است. لاجرم[1929] رازق[1930] هرکس حضرت خداست. عاقل عبادت او می کند و[1931] رزقش می خورد، امّا جاهل عبادت غیر می کند و رزق خدای تعالی می خورد و لهذا می فرماید: **[1120 جمله هستیها از این روضه چرند]** و از روضهٔ هستی غدا برند **[گر براق و تازیان ور خود خرند]** اگر براق جنّت و اگر اسب اهل دولت و اگر خرند. لاجرم انبیا و اولیا و اهل دنیا رزق خدا می خورند که به حکم **وَمَا**

[1922] بود S : بودی K

[1923] به وی بخشید S : بخشیدی K

[1924] خبر داد S : می گوید K

[1925] چه S : - K

[1926] اگر S : - K

[1927] نی S : - K

[1928] فرماید S : + که K

[1929] یعنی چراگاه همه هست روضهٔ هستی است لاجرم S : - K

[1930] رازق SK : رزاق İ

[1931] و S : چون K

مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا رزق دهنده[1932] خداست و عطا از آن مولی است. حکایت: توانگری صالحی را گفت: می خواهم که ترا وظیفه‌ای تعیین کنم. آن صالح گفت: چندین سال است که من رزق حضرت خدا می خورم و خدمت او می کنم. ترسم که تو پیش از من بمیری، من در آن وقت از سر ضرورت بگویم که ای رازق آسمان، رزق دهندهٔ زمین بمرد. باز مرا تو رزق بده[1933]. **[1121 لیک اسب کور کورانه چرد]** و بی‌بصر و بصیرت خورد. دل را به رزّاق حقیقی نبندد. یعنی آن کس که کوردل[1934] است، رزق را از خدا نداند و شکر نعمت نمی گذارد. **[می نبیند روضه را زآن است رد]** از نادیدن[1935] روضه مردود است یا[1936] روضه را نمی بیند از آن جهت مردود است. **[1122 وآنکه گردشها از آن دریا ندید]** آن که انقلاب و حرکت دریای حقیقی را نبیند **(86a)** و نداند که حضرت خدا[1937] رزق را به اسباب مختلفه می رساند، **[هر دم آرد رو به محرابی جدید]** هر وقت منقلب و متوجّه شود به اهل دنیا و روی آرد به ماسوی. حکایت: جوانی در مکّه مجاور بود. به آب زمزم اکتفا می کرد و بر آن اعتماد می داشت. عزیزی او را گفت: اگر آب زمزم فرو رود، رزق تو[1938] از کجا می[1939] باشد؟ آن جوان گفت: از حضرت خدا. آن عزیز گفت: پس اکنون اعتماد بر خدا کن نه به ماسوی. لاجرم نهایت اسباب به خداست. اکنون از همه اسباب بریدن و دل را به خدا بستن می باید. لاجرم آن که بر غیر او اعتماد کند، **[1123 او ز بحرِ عذب آبِ شور خورد]** زیرا[1940] آب این بحر شناسنده را عذب فرات[1941] است و ناشناس را ملح اجاج و برزخ در میان تویی. تا تویی[1942] تو باقی است. گاهی فعل و اقتدار را به خویش[1943] اضافت می کنی و گاهی به حق و گاهی اختلاف

[1932] دهنده Sİ : - K

[1933] بده SK : ده İ

[1934] کوردل K : کروی‌دل S

[1935] نادیدن S : دیدن K

[1936] یا S : - K

[1937] حضرت خدا S : خدای تعالی K

[1938] رزق تو S : ترا آب K

[1939] می S : - K

[1940] زیرا S : - K

[1941] شناسنده را عذب فرات S : شناسنده‌تر است K

[1942] تا تویی S : بی‌تو K

[1943] خویش S : خود K

تشخّصات مشاهده می نمایی و گاهی جلال وحدت جناب مطلق. **[تا که آبِ شور او را کور کرد]** و اعمی ساخت. پس بدان که خویش دیدن به دست چپ آب شور از بحر خوردن است و دیدن اصل هر هستی و ترک خویشتن‌پرستی به دست راست آب خوش‌گوار از بحر زخّار آشامیدن. لاجرم لب تشنگان این بادیه را[1944] **[1124 بحر می‌گوید به دستِ راست خور]** آن[1945] دریای بی‌پایان و خزاین ارزاق بی‌کران تشنگان جهان را می گوید: به دست راست بخور **[ز آبِ من ای کور تا یابی بصر]** و شوی اهل نظر. **[1125 هست دستِ راست اینجا ظنِّ راست]** به این بیت بیان دست راست می کند. **[کو بداند نیک و بد را کز کجاست]** که ظن راست می داند نیک و بد را که از کجاست، یعنی از حضرت خداست. **[1126 نیزه‌گردانی است ای نیزه که تو]** خطاب به نیزه است. یعنی اثر نیزه‌گردانی است ای نیزه که تو **[راست می‌گردی گهی گاهی دوتو]** گاهی راست می شوی و گاه دوتو[1946]. پس بینایی استدلال کردن است از آثار به مؤثر و حرکات[1947] نیزه را دیدن، نیزه‌گردان را دیدن بینایی نیست. چون خدمت مولانا را به حضرت خدا اتّصال تام و استغراق کلی حاصل شده بود و عشق غالب گشته[1948] و پروای ارشاد غیر نمانده، پس چلبی حسام الدین را اجازت ارشاد داد. چنان‌که فرماید: **[1127 ما ز عشقِ شمسِ دین بی‌ناخنیم]** یعنی از بهر حک کردن و بریدن جَرب[1949] و سَبَل هستی از چشم دل طالب ناخن تصرّف می باید. ما از غلبات عشق و سلبات شوق چنانیم که نه پنجه داریم و نه ناخن یا باز شکار را ناخن می باید. ما را آن نیست[1950]. پروای کحّالیِ کورانِ این راه نیست یا مجال شکار نیست. **[ورنه ما آن کور را بینا کنیم]** و الاّ چشم آن کور را که اهل دنیا و هواست، گشادمی تا چشمش در اینجا گشاده شود و در آنجا نیز **(86b)** بینا باشد. حضرت ملک جلیل در سورهٔ بنی اسرائل می فرماید: **وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ**

[1944] پس بدان که خویش دیدن به دست چپ آب شور از بحر خوردن است و دیدن اصل هر هستی و ترک خویشتن‌پرستی به دست راست آب خوش‌گوار از بحر زخّار آشامیدن لاجرم لب تشنگان این بادیه را S : - K

[1945] آن S : آب K

[1946] دوتو SK : دوتا İ

[1947] حرکات S : حرکت K

[1948] و عشق غالب گشته S : - K

[1949] جرب S : خواب K

[1950] یا باز شکار را ناخن می باید. ما را آن نیست S : - K

سَبِيلًا. محقّقان گویند هرکه نابینا بود در دنیا از طاعت، نابینا بود در عقبی از ثواب. هرکه اینجا روی توبه نبیند، آنجا جمال مغفرت مشاهده نکند. یا مراد از این نابینا آن است که دیدهٔ دلش راه صواب نبیند. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ حج می فرماید: **فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ. [1128 هان ضیاءالحق حسام‌الدّین تو زود]** که چون کحّالی دانی، **[داروش کن کوریِ چشمِ حسود]** کور را دوا کن به کوریِ چشم حسود. **[1129 توتیایِ کبریایِ تیزفعل]** توتیا مبتداست و تیزفعل صفت اوست. یعنی توتیای کبریا که تیزفعل است **[داروِی ظلمت‌کُشِ استیزفعل]** خبر مبتدا داروست[1951]. یعنی توتیا که گفتیم داروی ظلمت‌کش است و ستیزه‌فعل. حضرت خدا در سورهٔ ملائکه فرمود: **وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ. [1130 آنکه گر بر چشمِ اعمیٰ بر زند]** اگر آن حسام الدّین این کحل‌الجواهر را بر چشم نابینا زند، **[ظلمتِ صد ساله را زو بر کَنَد]** و قلع کند. آن کس که توتیای کبریا و کلام حضرت خدا را فهم کند، چشم دل او گشاده شود. حضرت حق تعالی در سورهٔ حم مؤمن می فرماید: **وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ**. یعنی چنان‌که اعمی و بصیر مساوی نیستند در دنیا، مؤمن عامل و عاصی مساوی نباشند[1952] در عقبی. اندکی پند پذیرند[1953]. **[1131 جمله کوران را دوا کن جز حسود]** خطاب به شیخ حسام الدین است. **[کز حسودی بر تو می آرد جُحود]** و انکار که حسد دردی است بی‌دوا و رنجی است بی‌شفا که هیچ کس را بر آن رنجور رحم نیاید و هیچ حکیمی بر آن دردمند نبخشاید[1954]. لاجرم ای طبیب الهی و ای منظور نظر پادشاهی، یعنی ای ضیاء الحق حسام الدّین، به معالجهٔ جملهٔ کوران اشتغال نمای و ژنگ دوبینی از آینهٔ دیدهٔ[1955] ایشان بزدای. امّا در علاج حسود الطاف ارزانی مدار و او

[1951] داروست Sİ : است K

[1952] نباشند S : نباشد K

[1953] در عقبی اندکی پند پذیرند S : - K

[1954] دردمند نبخشاید S : درد دوا نبخشد K

[1955] دیدهٔ S : + دل K

را در درد بی‌دوا مبتلا بگذار. **[1132 مر حسودت را اگرچه آن منم]** حسودت[1956] اگرچه من باشم، **[جان مده تا همچنین جان می کَنَم]** حسد طلب کردن زوال نعمت غیر است. این در امر دنیا جایز نیست. کجا در امر آخرت جایز باشد؟ و حسد کردن بر اهل الله حسد کردن است به حضرت خدا که دعوت ایشان است دعوت مولی[1957]. **[1133 آن که او باشد حسودِ آفتاب]** آن کس که دشمن و حسود آفتاب باشد، **[وآن که می رنجد ز بودِ آفتاب]** همچو خفّاش عدم **(87a)** آفتاب جوید. **[1134 اینْت دردِ بی‌دوا کو راست آه]** این درد بی‌دوایی است که حسود راست. **[اینْت افتاده ابد در قعرِ چاه]** و محلّ هلاک. زیرا گفته‌اند: حاسد نمی یابد از ناس الاّ مذمّت در مجالس و از ملائکه الاّ لعنت و در خلوت الاّ غم و در نزع روح الاّ شدّت و در حشر الاّ رسوایی و[1958] عذاب و در آتش[1959] الاّ شدت حرّ و احتراق. **[1135 نفیِ خورشیدِ ازل بایستِ او]** عدم آفتاب ازل مراد اوست. **[کی برآید این مرادِ او بگو]** بلکه حسود مطلقا ضرر به خود می رساند. دقیقه: حسود را پنج عقوبت رسد پیش از رسیدن ضرر او به محسود. اوّل غمی که آخر ندارد. دوم مصیبتی که ثوابش نیست. سوم مذمّتی و ذلّتی که به آن ممدوح نمی شود. چهارم خدا او را غضب کند. پنجم بر وی مسدود باشد درهای توفیق. **[گرفتار شدن باز میان جغدان به ویرانه]** خدمت مولانا در کتاب کلیله چون حکایات جانوران و یا از کسی این‌چنین حکایت شنیدی از آن حکایت نصیحت گرفتی و معرفت گفتی ولهذا گفته است: **بیت:** از کـلیله باز خـوان آن قصـــه را - اندران قصّه طلب کن حصّـــه را. پس یکی از آن حکایات این است که بازی به مقام ویران[1960] در میان جغدان افتاد[1961]. پنداشتند که باز جای ایشان می خواهد گرفت. بر وی غوغا کردند. باز گفت: من در اینجا نمی خواهم. من در ساعد سلطان بودم. در اینجا به قضایی[1962] افتادم. شاه[1963] جویای من است. باز به آن می روم. جغدان

[1956] حسودت S : حسود K

[1957] دعوت مولی S : به مولی K

[1958] و S : + در K

[1959] و در آتش S : - K

[1960] ویران S : ویرانه K

[1961] افتاد K : - S

[1962] قضایی S : قضای الهی K

[1963] شاه S : دست شاه K

باور نکردند. بدان که مراد از شاه حضرت خداست و از باز انبیا و اولیاست که به سبب اشتغال به دعوت دین بلا و جفای جاهلان[1964] کشند و به حکم آیت حم الاحقاف **فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ** صبر کنند و از ویرانهٔ دنیا و از جغدان اهل دنیا و کافران. لاجرم خدمت مولانا در نظم قصّه و حصّه را بیان می کند. **[1136 باز آن باشد که باز آید به شاه]** باز که چشم او باز است، آن است که باز به شاه آید، به او رجوع کند. یعنی بازی که سعادت قرار بر ساعد قرب شهریار یابد، آن است که چون خدای تعالی از طبل[1965] اِرْجِعِي و دوال عنایت و اقبال بشنود، به رغبت تمام به سوی سلطان باز آید و مخلب و چنگال به جیفهٔ جهان[1966] نیالاید. پس آن کس که چشم او گشاده و به دنیای ویرانه التفات نکند و به اهل دنیا که همچو جغدان است نیامیزد و ندای خدا را اجابت کند، شهباز است. **[بازِ کور است آنکه شد گم کرده راه]** باز نابیناست، بلکه جغد است آن که ضال شده باشد. **[1137 راه گم کرد او و در ویران فتاد]** آن باز اوّل راه گم کرد و در ویران افتاد. یعنی از عالم الهی و ملکوت به عالم ملک و محنت افتاد. **[باز در ویران برِ جُغدان فتاد]** و به[1967] نزد ایشان افتاد. **[1138 او همه (87b) نور است از نورِ رضا]** آن باز اوّل نور محض است از نور رضای حضرت خدا. **[لیک کورش کرد سرهنگِ قضا]** لیک آن باز را کور کرد اوّلا سرهنگ قضا و تقدیر حضرت خدا که قضاء الهی خواه و ناخواه بدین جهان آوردش. **[1139 خاک در چشمش زد و از راه بُرد]** و دیدهٔ او را دوخت و به ویران برد. **[در میانِ جغد و ویرانش سپُرد]** یعنی در میان اهل کفر و هوا و دار دنیا سپرد. پس اگرچه در ابتدا سرهنگ قضا دیدهٔ او دوخته بود و از آتش مفارقت خویش و[1968] مصاحبت جغدان جفاکیش او را سوخته امّا آن باز عالی‌همّت دیده به دیدار غیر شاه باز نکند و چون شهبازان صید آموخته جز به سوی شاه پرواز نکند. زیرا که[1969] سکینهٔ شاهی بر او نازل شده است و به عنایت پادشاهی اطمینان یافته و به نور یقین منوّر گشته و به قدر رضا از شاه مرضیِ حضرت پادشاه شده. پس بدین خطاب قابل آمده که **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً**

[1964] جاهلان S : + منکران K

[1965] طبل S : ندای K

[1966] جهان S : دنیا K

[1967] به S : - K

[1968] و S : + نادیدهٔ K

[1969] که S : - K

مَّرْضِيَّةً پر و بال شوق و همّت باز کرده و روی به درگاه شاه چاره‌ساز آورده و در زمرهٔ عباد خاص که به توحید ذاتی اختصاص یافته‌اند، در آید و از راه روضهٔ صفات به جنّت ذات او دخول حاصل آید که **فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي. بیت:** چرا ز صید نپرّد[1970] به سوی سلطان باز - چو بشنود خبر اِرْجِعِي ز طبل و دوال. بازی که شایستهٔ شهریار و لایق ساعد پادشاه بزرگوار است، این بازی[1971] است نه آن باز نابینا که چون چشم دوخته، در این ویرانهٔ دنیا که منزل جغدان دیو و[1972] هواست افتاد و به حکم **أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ** میل بدین ویرانه نمود و صفت جغدان گرفت و وطن اصلی و ساعد شاه را فراموش کرد. **[1140 بر سَری جغدانش بر سر می زنند]** یعنی به این حال جغدان[1973] باز را بر سری و فضله بر سر می زنند. **[پرّ و بالِ نازنینش می کَنَند]** و او را جفا کنند. امّا این باز اوّل در میان جغدان در این ویران نشیند. ایشان را به سوی شاه دعوت کند. چون آن باز به دعوت اشتغال نمود، **[1141 ولوله افتاد در جغدان که ها]** غوغا و اضطراب در میان جغدان افتاد که **[باز آمد تا بگیرد جایِ ما]** و براند ما را. **[1142 چون سگانِ کوی پُر خشم و مهیب]** و باهیبت **[اندر افتادند در دلقِ غریب]** و جامهٔ او را دریدند. یعنی کافران و اهل دنیا ایذا کرده بودند انبیا را. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ احزاب فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا. [1143 باز گوید من چه درخوردم به جغد]** باز می گوید: **(88a)** من لایق جغد نیم. **[صد چنین ویران فدا کردم به جغد]** پس بازی که سابقا ذکر او گذشت، از قبیل سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ است. بعض از ایشان بی‌نزاع جغدان ویرانهٔ دنیا باز گذاشته، همّت بر نیل قرب جوار شاه گماشته و در مقام تجرید و تفرید انقطاع به جایی رسیده که نه به ارشاد قابل پرداخته و نه لحظه‌ای به جواب قایل ساخته. و بعض از ایشان به دعوت مأمورند و در مقامات شداید جغدان معذور. لاجرم به زخم جغدان سازند و به ارشاد بازان راه گم کرده بپردازند تا ملهمه و لوّامه از امّاره بدید آید. و هرکه طالب رشاد[1974] است، به بدرقهٔ ارشاد در راه در آید. پس به واسطهٔ جغدان دیده از طالبان باز ندوزند و

[1970] نپرد S : بپرد K

[1971] بازی S : باز K

[1972] دوی و Sİ : اهل K

[1973] جغدان S : - K

[1974] رشاد S : ارشاد K

از بهر کیک گلیمی را نسوزند و این طایفه انبیای بارَشاد و اولیای صاحب ارشادند که از مجادلهٔ خصوم نگریزند و از روی مصابرت از ایذای هر میشوم نپرهیزند. پس هر یکی از ایشان در جواب جغدان می گوید: **[1144 من نخواهم بود اینجا می روم]** که من اهل این ویران نیم. به وطن اصلی می روم. یعنی **[سویِ شاهنشاه راجع می شوم]** و بر ساعد شاه نشینم و در عالم الهی قرار می کنم. **[1145 خویشتن مکْشید ای جغدان که من]** خویشتن را هلاک مکنید ای جغدان زیرا[1975] که من **[نه مقیمم می روم سویِ وطن]** در ویرانهٔ شما مقیم نیم. به[1976] سوی وطن اصلی می روم. حکایت: رابعه را گفتند: از کجا می آیی؟ گفت: از آن جهان. گفتند: کجا خواهی رفت؟ گفت: بدان جهان. گفتند: پس در این[1977] جهان چه می کنی؟ گفت: افسوس می دارم. گفتند: چگونه؟ گفت: نان این جهان می خورم و کار آن جهان می کنم. **[1146 این خراب آباد در چشمِ شماست]** این خراب دنیا آباد است در چشم شما. چنان‌که گفته‌اند: لَوْلَا الْحَمْقَی لَخَرِبَتِ الدُّنْیَا. **بیت:** هش دار و عنان کشیده رو کاخر کار - بر مرکب چوپین ز جهان خواهی رفت. **[ورنه ما را ساعدِ شه ناز جاست]** و مقام ما ساعد شاه است. **[1147 جغد گفتا باز حیلت می کند]** رئیس جغدان یعنی شیطان و فرعون و ابو جهل و عبد الله بن اُبَیْ با خیل و حشم و جنود و خدم گوید[1978]: باز در فتنه‌سازی است و بر سر حیله‌پردازی **[تا ز خان و مان شما را بر کَنَد]** و دور سازد و از منزل مؤلوف و مسکن مشعوف مهجور کند. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ شعرا حکایت کند از فرعون دغا در حق موسی: **إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ. [1148 جایهای ما بگیرد او به مکر]** یعنی نیّت و قصد باز آن است که چون به دغابازی منصوبه‌ای پیش رود، ما از اوطان و احباب فرید شویم. او خانه‌گیر شود[1979]. **[برکَنَد ما را به سالوسی ز وَکْر]** قطع کند ما را به ریا **(88b)** و خدعه از مکان و لانه. در سورهٔ طه از زبان قوم فرعون در حق هارون و موسی حکایت کند: **قَالُوا إِنْ هَٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَىٰ. [1149 می نماید سیری**

[1975] زیرا S : - K

[1976] به S : - K

[1977] در این S : بدین K

[1978] گوید S : گویند K

[1979] او خانه‌گیر شود S : - K

این حیلت‌پرست] اگرچه خود را سیر می نماید این حیلت‌پرست، **[واللّه از جمله حریصان بتّر است]** و حریص‌تر. چنان‌که عبد الله بن ابی و امثال او در حق رسول الله صلی الله علیه و سلم طعن زدند و حضرت حق تعالی در سورهٔ منافقین حکایت می کند: **يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ. [1150 او خورَد از حرص طین را همچو دِبْس]** او[1980] از کمال حرص طین را می خورد همچو دوشاب. **[دَنبه مسْپارید ای یاران به خرس]** اعتماد دنبه مکنید ای اصحاب به خرس. چنان‌که حضرت حق تعالی در سورهٔ منافقین فرمود: **هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ. [1151 لاف از شه می زند وز دستِ شاه]** از شاه و از دستش لاف می زند. **[تا بَرَد او ما سلیمان را ز راه]** تا ما سلیمان و صافی‌دلان را می برد به طرّاری از راه. منشأ انکار ایشان ظاهر صورت بود که مشرکان گفتندی: چرا فرشته به رسالت به ما نمی آید؟ حضرت خدا در ردّ ایشان فرمود: **وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ. [1152 خود چه جنسِ شاه باشد مرغکی]** یعنی مرغکی حقیر را با شاه کبیر چه نسبت؟ یعنی بشر را چه مشابهت که رسول الله شود؟ **[مشْنوش گر عقل داری اندکی]** سخن او را مشنو و بر وی اعتماد مکن اگر عقل داری پاره‌ای. کافران در حق پیغامبر علیه السلام چنین طعنه زدند و حضرت خدا در تسلیهٔ او فرمود: **وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ. [1153 جنسِ شاه است او و یا جنسِ وزیر]** استفهام انکاری است. **[هیچ باشد لایقِ لوزینه سیر]** یعنی سیر لایق حلوای بادام نباشد. کافران ظاهر رسول الله صلی الله علیه و سلم را می دیدند. سرّش را نمی دانستند و چنین هذیان گفتند. ولهذا حضرت[1981] خدا فرمود: **وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ. [1154 آنچه می گوید ز مکر و فعل و فن]** آن سخن که می گوید از مکر و فعل و حیله. **[هست سلطان با حشم جویایِ من]** که مرا نگاه می دارد و از بهر من غیر را بلا نرساند. چنان‌که می فرماید: **وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ** و فرمود: **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ. [1155 اینْت مالیخولیایِ**

[1980] او S : و K

[1981] حضرت S : - K

ناپذیر] و غیر مقبول. **[اینْت لافِ خام و دامِ گول‌گیر]** معنی اینت **(89a)** به ترکی ها سکّا[1982]. لفظ گول‌گیر وصف ترکیبی است. **[1156 هر که این باور کند از ابلهی است]** هرکه بر این اعتماد کند از حماقت است. **[مرغکِ لاغر چه درخوردِ شهی است]** یک[1983] مرغک لاغر چه لایق شاه است. حضرت خدا تکذیب ایشان کند که می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ.** **[1157 کمترین جغد ار زند بر مغزِ او]** جغد حقیر اگر بر مغز او زند، **[مر وَرا یاری‌گری از شاه کو]** او را معاونت از شاه کجاست؟ بدان که کافران در حق پیغامبران چنین گفته بودند. **[1158 گفت باز ار یک پرِ من بشْکند]** باز بگفت: اگر جغد یک پر من بشکند[1984]، **[بیخِ جغدستان شهنشه بر کَنَد]** بیخ و بنیاد جغدستان را شاه بر کند. حکایت: ابو هریره رضی الله عنه روایت کند که ابو جهل وعده کرد قریش را که اگر محمد را بینم که نماز می گذارد، گردن او را پای بنهم. پس وقتی که رسول الله صلی الله علیه و سلم نماز می گذارد، ابو جهل را خبر دادند. چون‌که نزدیک شد، به[1985] پس گریخت. به دست خویش خود را نگاه می داشت. از او سؤال کردند. گفت: چون[1986] نزدیک شدم، پیشم خندقی پیدا شد پر آتش. نزدیک شدم که در او افتم و آواز پرها[1987] شنیدم. چنان پنداشتم که زمین از آن آواز پرها[1988] پر شد. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود که **لَوْ دَنَا مِنِّي لَاخْتَطَفَتْهُ الْمَلَائِكَةُ عُضْوًا فَعُضْوًا.** یعنی اگر نزدیک من شدی، فرشتگان او را ربودندی پاره پاره[1989]. **[1159 جغد چه بْوَد خود اگر بازی مرا]** جغد خود حقیر است. اگر یک بازی مرا **[دل برنجاند کند با من جفا]** دل مرا رنجاند و به من جفا کند، **[1160 شه کند توده به هر شیب و فراز]** شاه توده و پشته می کند به هرجا. حکایت: در بعض روایات آمده است که در شب معراج ملائکهٔ آسمان رسول الله را صلی الله علیه و سلم تعظیم همی کردندی[1990]. یک فرشته به عبادت مستغرق بود. در

[1982] معنی اینت به ترکی ها سکّا S : - K

[1983] یک S : - K

[1984] بشکند S : شکند K

[1985] به S : - K

[1986] چون S : - K

[1987] آواز پرها S : آوازها K

[1988] پرها S : - K

[1989] پاره پاره S : و پاره پاره کردندی K

[1990] کردندی S : کردند K

تعظیم تقصیر نمود. خدا آن را خشم کرد. پرهای او را برید و در پس کوه قاف انداخت. خدا را بسیار استغفار کرد. خدا توبه‌اش را قبول کرد. به شرطی که رسول الله صلی الله علیه و سلم را بسیار صلوات کند. لاجرم حضرت خدا از بهر انبیا چند[1991] کس را کشته است و لهذا خدمت مولانا از زبان نبی فرمود: اگر باز دل مرا برنجاند، شاه حقیقی توده کند **[صد هزاران خرمن از سرهایِ باز]** بسیار خرمن از سرهای باز. تفصیل جواب باز[1992] این است که می گوید: ای صورت‌پرستان غافل و ای حقیقت‌ناشناسان جاهل، ای با صورتِ نی از شکر بازماندگان و ای از سادگی با هیئات صدف از گوهر بازماندگان، ای نظر کنندگان در آب و گل و غافل گشتگان از جان و دل، در من نگاه کرده و مرا ندیده تا در میان حال شما از شاه[1993] با من این خطاب رسیده که **(89b) وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ**. مرا که بازِ بلندپرواز و طایر جلوه‌ساز و همای سدره‌آشیان و عنقای قاف لامکانم و قرارگاه بر ساعد قدرت شاه عالم‌پناه داشتم و همیشه همّت بر صید طایران قدسی می گماشتم، اگرچه پادشاه ارجمند از روی حکمت روزی چند به دست قربت **إِنِّي مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ** دیدهٔ من دوخته است و در آتش مفارقت وطن اصلی جان من[1994] سوخته و بدین ویرانهٔ محنت‌آباد فرستاده[1995] و غوغایی[1996] بر سر من گشاده، امّا مرا از نظر نینداخته است، بلکه لحظه‌ای به غیر من نپرداخته. **[1161 پاسبانِ من عنایاتِ وی است]** و عصمت شاه. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم در ابتدای اسلام خود را به اصحاب حراست کردی و اصحاب پاسبان او گشتندی. شبی که این آیت نازل شد: **وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ**. رسول الله صلی الله علیه و سلم سر مبارکش از خیمه بیرون کرد[1997] و اصحاب را فرمود: **اِنْصَرِفُوا عَنِّي فَقَدْ عَصَمَنِي اللَّهُ**. **[هر کجا که من روم شه در پی است]** به همّت و عصمت و علم و قدرت. چنان‌که فرمود[1998]: **وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ**. عَنْ

[1991] چند S : چندان K

[1992] باز S : - K

[1993] از شاه S : - K

[1994] من S : - K

[1995] فرستاده S : فرستاد K

[1996] غوغایی S : غوغای جغدان K

[1997] رسول الله صلی الله علیه و سلم سر مبارکش از خیمه بیرون کرد S : - K

[1998] فرمود S : - K

عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: **إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ كَانَ يُحْرَسُ فِي اللَّيْلِ حَتَّى نَزَلَتْ (وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ) فَأَخْرَجَ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَأْسَهُ مِنَ الْقُبَّةِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، انْصَرِفُوا عَنِّي فَقَدْ عَصَمَنِي اللَّهُ. وَكَمَا قَالَ فِي خِطَابِ هَارُونَ وَ مُوسَى: (لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ). [1162 در دلِ سلطان خیالِ من مقیم]** و جای خیال من دل[1999] سلطان است. **[بی‌خیالِ من دلِ سلطان سقیم]** چنان‌که از سقیم دلخوشی و کار نمی آید، لاجرم بی‌خیال من ارادت خدا راست نیست که حکمت آفرینش عالم و گزیدهٔ بنی آدم منم. **[1163 چون بپرّاند مرا شه در روش]** یعنی در طریقت یا در معراج صورت **[می پرم بر اوجِ دل چون پرتوش]** همچون ضیاء و شعلهٔ او. **[1164 همچو ماه و آفتابی می پرم]** پرواز می کنم در آسمان. **[پرده‌هایِ آسمانها می درم]** و به درجات عالیه می رسم. چنان‌که حکایت: در شب معراج جبرئل علیه السلام براق آورد تا رسول الله صلی الله علیه و سلم بر وی سوار شد. از خانهٔ امّ هانی برفت تا به قدس مبارک آمد. آنجا[2000] به سوی آسمان توجّه کرد تا به سدرةالمنتهی رسید. مقام جبرئل این بود. در آنجا بماند و گفت: لَوْ دَنَوْتُ خُطْوَةً لَاحْتَرَقْتُ. یعنی اگر یک گام[2001] نزدیک شوم، می سوزم. رسول الله صلی الله علیه و سلم در حیرت بماند. از خداوند تعالی ندا آمد که تَعَالَ يَا حَبِيبِي. رسول الله صلی الله علیه و سلم از آنجا به بالا به آن ندا برفت[2002]. **[1165 روشنیِ عقلها از فکرتم]** همه[2003] عقول و نفوس خوشه‌چینانِ خرمن ادراک من است **(90a)** که هرکه فکر من داند و سخن من شناسد عقل او روشن شود[2004] که تذکر موت کند[2005] و تدبیر آخرت کند. **[انفطارِ آسمان از فطرتم]** شکافتن آسمان یعنی پردهٔ عدم را شکافتن و به عالم وجود آمدن از آفرینش من است از آنکه **لَوْلاكَ لَمَا خَلَقْتُ الأَفْلاكَ** تاج تارک من است. **[1166 بازم و حیران شود در من هما]** انبیا اگرچه در صورت بشرند، امّا ملائکهٔ مقرّبین در مرتبهٔ ایشان در حیرت‌اند. **[جغد که بْوَد تا بداند سِرِّ ما]** شیطان و اتباع او کجا دانند

[1999] دل S : به K

[2000] آنجا S : از آنجا K

[2001] گام S : قدم K

[2002] برفت S : رفت K

[2003] همه S : - K

[2004] شود Sİ : کند K

[2005] کند Sİ : - K

اسرار و احوال انبیا؟ **[1167 شه برایِ من ز زندان یاد کرد]** یعنی خداوند عرش ذکر زندان فرش از برای من کرد. **[صد هزاران بسته را آزاد کرد]** تا که بسیار اهل ضلال را به زبان من به هدایت رسانید. **[1168 یک دمم با جغدها دمساز کرد]** تا که ایشان را به راه حق دعوت کنم. **[از دَمِ من جغدها را باز کرد]** بسا[2006] اهل کفر و ضلال را به نفس مبارک من به درجهٔ اولیا رسانید. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **مَنْ أَحَبَّ سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ.** **[1169 ای خنک جغدی که در پروازِ من]** مبارک آن جغد[2007] که در طریقت من **[فهم کرد از نیکبختی رازِ من]** سرّ من دانست و دعوتم قبول کرد و سنّتم رعایت کرد و در خبر است: **عَمَلٌ قَلِيلٌ فِي سُنَّةٍ خَيْرٌ مِنْ اجْتِهَادٍ كَثِيرٍ فِي بِدْعَةٍ.** حکایت: کسی رسول الله صلی الله علیه و سلم را در خواب دید. گفت: مرا شفاعت کن. گفت: ترا شفاعت کردم. گفت: کدام زمان؟ گفت: در آن زمان که تو[2008] سنّت مرا زنده گردانیدی که مرده کرده بودند. پس بدان که برکت اتباع سنّت بنده را به حقایق قرب رساند. **[1170 در من آویزید تا بازان شوید]** و دامنم بگیرید و به من اتّباع کنید تا از ضلالت به هدایت رسیده باشید. **[گرچه جغدانید شهبازان شوید]** و مقبول و محبوب خدا شوید و حضرت خدا در حق من[2009] فرمود: **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ.** **[1171 آنکه باشد با چنان شاهی حبیب]** و محبوب، **[هر کجا افتد چرا باشد غریب]** پس به موجب آیت[2010] سورهٔ آل عمران **قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ** اگر خدا را دوست دارید، مرا اتّباع کنید تا شما را خدا دوست دارد. لاجرم کسی که خدا او را دوست دارد، غریب نشود و درد نکشد. اگرچه من در ویرانهٔ دنیا در غربتم، امّا در حقیقت چون به او قریبم و او را حبیبم، باک نیست. **[1172 هر که باشد شاه دردش را دوا]** هرکس که شاه درد او را دوا[2011] باشد، **[گر چو نَی نالد نباشد بی‌نوا]** بلکه بانوا. و اصول است که مجاهده کشیدن انبیا سبب ثواب است یا مقام.

[2006] بسا S : - K

[2007] جغد S : جغدی K

[2008] تو S : - K

[2009] من S : او K

[2010] آیت S : کریمهٔ K

[2011] دوا S : + شده K

شفاعت عظمی از آن رسول الله است[2012]. چون تضرّع کند و سر به سجده آرد، خدا او را **(90b)** گوید: يَا حَبِيبِي ارْفَعْ رَأْسَكَ اشْفَعْ تُشَفَّعْ. چنان‌که در حدیث شریف وارد است که همه انام در روز قیام شفاعت خواهند از پیغامبران. هر یکی از ایشان[2013] عذری نماید. آخر رسول الله را[2014] صلی الله علیه و سلم آیند[2015] و به زیر عرش رود و سجده کند. شفاعت او مقبول گردد. **[1173 مالکِ مُلکم نِیَم من طبل‌خوار]** مالک ملک عبادتم. به حکم **أَلَمْ أَكُنْ عَبْدًا شَكُورًا** بسیار طاعت می کنم. پس مفت‌خوار نیم. **[طبلِ بازم می زند شه از شکار]** و مرا دعوت کند به جانب خود آن بزرگوار. **[1174 طبلِ بازِ من ندایِ اِرْجِعِی]** به حسب آیت سورۀ الفجر[2016] **يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي** طبل باز و دعوت من ندای اِرْجِعِی است. **[حق گواهِ من به رغمِ مدّعی]** نبوّت مرا تصدیق می کند به اظهار معجزه برای رغم انف و کوری خصم و منکر. یا گواهی می دهد و می گوید: **وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ. [1175 من نِیَم جنسِ شهنشه دور از او]** آری من دعوی جنسیّت پادشاه نمی کنم در صورت ظاهر از آنکه او بری است از جنسیّت که **تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا. [لیک دارم در تجلّی نور از او]** و فیض و وحی دارم از او. چنان‌که حضرت خدا فرمود: **قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ. [1176 نیست جنسیّت ز رویِ شکل و ذات]** در میان شاه خطیر و بشیر حقیر جنسیّت نیست از روی صورت و ذات. امّا به حسب معنی و صفات جنسیّت است. چنان‌که **[آب جنسِ خاک آمد در نبات]** یعنی در انبات و رویانیدن نبات. پس مشارکت رسول الله صلی الله علیه و سلم با حضرت خدا در وجوب و اتحاد اطاعت. چنان‌که فرمود: **مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ.** یا این مصراع استفهام انکاری است. یعنی آب جنس خاک نیست در نموّ و شکل و ذات. چنان‌که **[1177 باد جنسِ آتش آمد در قِوام]** یعنی باد آتش را جنس است در لطافت و قوام. پس مشارکت رسول الله صلی الله علیه و سلم در این عام است که او نور خداست. چنان‌که حضرت خدا فرمود: **اللَّهُ نُورُ**

[2012] است S : - K

[2013] از ایشان S : - K

[2014] را S : - K

[2015] آیند S : آید K

[2016] سورۀ الفجر S : کریمۀ والفجر K

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ الآیه. کعب گفت: مراد از نور ثانی محمد است صلی الله علیه و سلم. یا این مصراع نیز استفهام انکاری است. یعنی باد آتش را جنس نیست در قوام ذات. **[طبع را جنس آمدست آخر مدام]** یعنی خمر جنس طبع است در شوق و قوّت دادن. پس مشارکت رسول الله صلی الله علیه و سلم با حضرت خدا در شوق ذکر و ذوق تسبیح اوست. چنان‌که در تفسیر **وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ** گفته‌اند: معنی[2017] این است که چون من مذکور شوم تو با من مذکور شوی که لَا إِلٰهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. یا این مصراع نیز استفهام انکاری است. یعنی هر دو در[2018] ذات **(91a)** متحد نیست. **[1178 جنسِ ما چون نیست جنسِ شاهِ ما]** جنس ما[2019] مشابه ماهیّت خدا نیست که ما ممکن الوجودیم. او واجب الوجود است. **[مایِ ما شد بهرِ مایِ او فنا]** وجود ما بهر وجود شاه فانی و مستهلَک گشت. **[1179 چون فنا شد مایِ ما او مانْد فرد]** چنان‌که هیزم خود را فدای آتش کرد. ذات ظلمانی او عین نور شد. **[پیشِ پایِ اسب او گردم چو گرد]** شدم همچو غبار. **[1180 خاک شد جان و نشانیهایِ او]** یعنی چون جان و صفات و آثار او فانی گشت، **[هست بر خاکش نشانِ پایِ او]** بر خاکش نشان پای شاه و آثار و انوار اله ظاهر شد از آنکه اثر پای در خاک نرم پیدا شود. **[1181 خاکِ پایش شو برایِ این نشان]** تا او را بیابی. پس چون کسی از خودیِ خود خالی و با حق مالئ شود، آثار الهیّه در او ظاهر شود. **[تا شوی تاجِ سرِ گردن‌کشان]** تا تاج سر[2020] سروران جهان[2021] شوی. **[1182 تا که نفْریبد شما را شکلِ من]** متعلق است بدان مصراع که گفت: **[نیست جنسیّت ز روی شکل و ذات]** یعنی چون شما را نظر بر صورت من است، جز بشریّت مشاهده نمی کنید که جنسیّت از آن جهت نیست. لاجرم به شکل من[2022] نظر مکنید تا که شما را شکل من نفریبد[2023]. **[نُقلِ من نوشید پیش از نَقلِ من]** غدای پند من نوشید پیش از نقل

[2017] معنی S : یعنی K

[2018] در S : را K

[2019] جنس ما S : - K

[2020] سر S : - K

[2021] جهان S : - K

[2022] من S : - K

[2023] تا که شما را شکل من نفریبد S : - K

و[2024] رحلت من. از آنکه **[1183 ای بسا کس را که صورت راه زد]** یعنی به حکم **كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ** با شما می گویم: **إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ**. پس ملاحظهٔ صورت مکنید تا شما را راه‌زن نباشد که بسیار کس صورت دیدند و گفتند: **مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ**. این صورت قطع طریق ایشان کرد. ندانستند که نبوّت منافی بشریّت نیست، بلکه مقتضی آن است که تا تناسب و تجانس که سبب افاده و استفاده است، به محصول پیوندد. **بیت:** جنس باید تا در آمیزد به جنس - انس کی گیرند جن با جنس انس. **[قصدِ صورت کرد و بر اللّه زد]** نظر آن کس به صورت مقصور بود که مقابله به حضرت حق کرد. پس اگر نظر به حقیقت من بگمارید و آینهٔ جمال‌نمای مرا در نظر آرید، هرآینه سرّ **قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ** بر شما روشن شود و نکتهٔ **لَسْتُ كَأَحَدِكُمْ** مبرهن گردد و در این حالت هرکه به شر مبتلا نیست، مرا بشر نخواند و الا به سِمَتِ کفر موسوم شود که **قَالُوا أَ بَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا**. **[1184 آخر این جان با بدن پیوسته است]** یعنی ای بسا لطیف که امتزاج با کثیف دارد که عقل درّاک در ادراک کیفیّت آن تعلق دم زدن نیارد. چنان‌که جان پاک با مشتی خاک آمیخته و آن‌چنان جوهر علوی با چنین عنصر سفلی عقد مصاحبت انگیخته. **[هیچ این جان با بدن مانند هست]** این مصراع استفهام انکاری است. یعنی در ظاهر صورت میان جان و تن مشابهت نیست. **[1185 تابِ نورِ چشم با پیه است جفت]** شعلهٔ نور چشم و بینایی با پیه پاره یار است. **(91b)** یعنی دیده که همچو پیه پاره است، این را نور قرین است. **[نورِ دل در قطرهٔ خونی نهفت]** و نور قلب در قطرهٔ خونی نهفته و پنهان است. **[1186 شادی اندر گُرده و غم در جگر]** فرح در گرده و کلیه[2025] باشد و غم در جگر. **[عقل چون شمعی درونِ مغزِ سر]** عقل همچو شمعی اندرون مغز سر باشد. **[1187 این تعلقّها نه بی‌کیف است و چون]** استفهام انکاری است. یعنی این تعلّقها بی‌کیف و چون است. **[عقلها در دانشِ چونی زبون]** که ادراک کیفیت و مناسبت نمی کنند. لاجرم تعلّق جان کل به جان جزو از[2026] این قبیل است. چون چنین تعلّق کند و جان جزو که از تجلّی پذیرد، منظر و مظهر او شود و لهذا می فرماید: **[1188 جانِ کُل با جانِ جزو**

[2024] نقل و S : - K

[2025] و کلیه S : - K

[2026] از S : - K

آسیب کرد] یعنی چون‌که از تجلّی جان کل با جان جزو فتنه و پرتو رسید، **[جان از او دُرّی ستد در جیب کرد]** جان جزو از جان کل درّی ستد و پنهان کرد. **[1189 همچو مریم جان از آن آسیبِ جیب]** همچو مریم جان جزوی از آن نفس روح کلّی و از فیض او **[حامله شد از مسیحِ دل‌فریب]** به مسیحای دل‌نواز حامل شد. چنان‌که مریم مسیح را حامله شد. **[1190 آن مسیحی نه که بر خشک و تر است]** این مسیح که عبارت از جان[2027] دل است، بر خشک و تر نیست. **[آن مسیحی کز مساحت برتر است]** چگونه مساحت و مقدار پذیرد که حضرت خدا از سعت او خبر می دهد که **لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ** و این مقرّر و معلوم است که متناهی و مساحت‌پذیر را شرف[2028] سعت حق که بی‌نهایت است[2029]، نتواند بود. **[1191 پس ز جانِ جان چو حامل گشت جان]** یعنی جان جان که جان کل است، چون از او حامل گشت جان جزو، **[از چنین جانی شود حامل جهان]** آن جان جزو که از جان کل حامل گشت، از آن جان جزو حامل شود[2030] جهان که نتیجهٔ او وجود جهان معجزات و کرامات است. **[1192 پس جهان زاید جهان دیگری]** تا که جهان نیز همچو او بزاید جهان دیگر و ملک آخر که مشاهدهٔ قیامت یا مشاهدهٔ حضرت حق کند که[2031] در قیامت و آخرت خواهد شد. **[این حَشَر را وانُماید محشری]** از این اجتماع نماید قیامت دیگر. **[1193 تا قیامت گر بگویم بشْمرم]** و متّصل عد کنم، **[من ز شرحِ این قیامت قاصرم]** که بی‌نهایت است و حالتی است که به قال بیان او نتوان کرد. پس هرکه از او تجلّی کرد و ذکر جمیلش کند، جمال با کمال را مشاهده کند و هرکه خدای تعالی را ذکر کند، خدای تعالی نیز به حکم **فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ** وی را یاد کند و ذکر خدا به لفظی مخصوص نیست و هرکه حضرت خدا را یَا رَبِّی گوید آن نیز لَبَّيْكَ يَا عَبْدِي فرماید و هر لفظی که مناجات اوست، یا ربّ گفتن و بهانهٔ جواب لبّیک است ولهذا می فرماید: **[1194 این سخنها خود (92a) به معنی یا رَبی است]** این سخنها در معنی یا رب گفتنی است. **[حرفها دامِ**

[2027] جان S : + و K

[2028] شرف Sİ : + و K

[2029] بی نهایت است Sİ : بی‌نهادنی K

[2030] شود S : شد K

[2031] که S : - K

دمِ شیرین‌لبی است] معنی[2032] این مصراع به ترکی: حرفلر بر طتلو دودق نفسنڭ دوزاغی‌در. یعنی یا رب گفتن بهانهٔ لبّیک گفتن آن لب شیرین و باعث جواب ربّ العالمین است. لاجرم هرکه یا رب گوید، جواب جناب عزّت شنود[2033]. **[1195 چون کند تقصیر پس چون تن زند]** بندهٔ طالب چرا اهمال کند و ساکت شود؟ **[چون‌که لَبَّیْکش به یارب می رسد]** چون بنده یا ربی بگوید، حضرت خدا لَبَّیْكَ یَا عَبْدِي می[2034] گوید و علامت لبیک خدا بنده در دل خود حلاوت عبادت یافتن است و شرط این به جمعیّت خاطر و نفی خواطر[2035] طاعت کردن است. **[1196 هست لبّیکی که نتْوانی شنید]** از آنکه بی‌حرف و صوت است. **[لیک سر تا پای بتْوانی چشید]** چنان‌که خطاب حضرت خدا را خدمت موسی با همه اعضا شنید. **[کلوخ انداختنِ تشنه از سرِ دیوار بر[2036] جوی آب]** گوییا کندن هر خشتی یا رب گفتن است و بانگ آب لبّیک اجابت است و ندای پذیرفتن طاعت است. بدین تقریب این حکایت آورده است. **[1197 بر لبِ جو بود دیواری بلند]** بر لب جویی دیواری بود به غایت بلند. **[بر سرِ دیوار تشنهٔ دردمند]** و پس آن دیوار بود تشنه‌ای دردمند. لاجرم بر لب آب حیات حقیقی دیوار تن طالب پرده و حجاب است. طالب تشنه در پس دیوار محجوب از آب است. **[1198 مانعش از آب آن دیوار بود]** آن تشنه را از آب مانع بود آن دیوار. **[از پیِ آب او چو ماهی زار بود]** تشنه از پی آب همچو ماهی[2037] آب زار بود و خراب. لاجرم به حکم أَعْظَمُ حِجَابٍ بَیْنَكَ وَ بَیْنَ اللَّهِ اشْتِغَالُكَ بِتَدْبِیرِ بَدَنِكَ میان طالب و مطلوب حقیقی این تن خاکی حجاب است. **[1199 ناگهان انداخت او خشتی در آب]** ناگهان آن تشنه خشتی از آن دیوار در آب‌جوی انداخت. **[بانگِ آب آمد به گوشش چون خطاب]** و خاطر مشوّش او را خوش ساخت. **[1200 چون خطابِ یارِ شیرینِ لذیذ]** همچو جواب و خطاب یار شیرین لذیذ بود. مراد لبّیک حضرت خداست. **[مست کرد آن بانگِ آبش چون نبیذ]** بی‌عقل[2038] کرد آن بانگ آب آن تشنه را

[2032] معنی Sİ : - K

[2033] شنود Sİ : بشنود K

[2034] می S : - K

[2035] خواطر S : + عبادت و K

[2036] بر S : در K

[2037] ماهی S : + از K

[2038] بی‌عقل S : مست عقل K

همچون[2039] باده. **[1201 از صفایِ بانگِ آب آن مُمتَحَن]** و آن مبتلای محن[2040] **[گشت خشت‌انداز از آنجا خشت‌کَن]** چون از بانگ آب صفایی[2041] می[2042] یافت، در خراب ساختن دیوار و انداختن خشت[2043] می[2044] شتافت. لاجرم هرکه طاعت و عبادت کند و ذکر حضرت باری کند، لبّیک الهی شنود. یعنی لذّت[2045] عبادت یابد. پس عمر و وقت را و مال و نعمت را کاهد. یعنی به خدمت او[2046] صرف کند. **[1202 آب می زد بانگ یعنی هی ترا]** یعنی دم‌به‌دم آب به آن مستمند **(92b)** در خطاب می گفت که ترا **[فایده چه زین زدن خشتی مرا]** فایده چیست در انداختن و زدن خشت مرا؟ **[1203 تشنه گفت آبا مرا دو فایده‌ست]** طالب آب در جواب گفت: ای آب، مرا در این دو فایده است. **[من از این صنعت ندارم هیچ دست]** و ترک این کار نمی کنم. **بیت:** در عشق تو برخاسته‌ام از همه کار - این کار کسی نیست[2047] که کاری دارد . **[1204 فایدهٔ اوّل سماعِ بانگِ آب]** اوّل فایده آن است که سماع بانگ آب می کنم[2048]. آن سماع بانگ آب من تشنه را خوش می آید. زیرا **[کو بوَد مر تشنگان را چون رباب]** بانگ آب تشنگان را همچو رباب است. پس نفس مطمئنه را از ندای **اِرْجِعِي** از برای رجوع از دار فنا به عالم بقا و نفوس لوّامه را از بشارت **لَا تَقْنَطُوا** در هنگام جزا و زمان لقا[2049] راحت و سرور می رسد. **[1205 بانگِ او چون بانگِ اسرافیل شد]** همچو نفحهٔ صور اسرافیل است وقت اعادهٔ جان و احیاء ابدان. **[مرده را زین زندگی تحویل شد]** مرده را از این بانگ حیات مبدّل گشت. یعنی میّت حی شد. لاجرم بانگ الهی مردهٔ نفس را احیا کند. **[1206 یا چو بانگِ رعدِ ایّامِ بهار]** که از ابر گریان باران بارد. **[باغ می یابد از او چندین نگار]** و نقش و الوان. **قطعه:** نوای باربد و ساز بربط و مزمار - طریق کاسه‌گر و راه ارغنون و

[2039] همچون S : چون K

[2040] محن S : پر محنت K

[2041] صفایی S : صفای درون K

[2042] می S : - K

[2043] خشت S : + بدن K

[2044] می S : - K

[2045] لذت S : لذایذ K

[2046] او S : حضرت خدا K

[2047] نیست Kİ : - S

[2048] کنم S : + یعنی K

[2049] لقا S : بقا K

سه‌تا[2050] * صفیر بلبل و لحن چکاوک و ساری - نفیر فاخته و نغمهٔ هزار آوا * مرا از این همه اصوات آن خوشی ناید - که از دیار عزیزی رسد سلام وفا. **[1207 یا چو بر درویش ایّامِ زکات]** یا مرد درویش را پیغام ایّام زکات. **[یا چو بر محبوس پیغامِ نجات]** یا محبوس دل‌ریش را خبر نجات. **[1208 چون دمِ رحمان بوَد کآن از یمن]** همچو نفس رحمن بود که به موجب حدیث نبوی **إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ**[2051] **الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ اليَمَنِ** که آن دم از ولایت یمن **[می رسد سویِ محمّد بی‌دهن]** به جانب رسول الله صلی الله علیه و سلم می رسد بی‌دهن و بی‌واسطه. **[1209 یا چو بویِ احمدِ مرسل بوَد]** در روز قیامت **[کآن به عاصی در شفاعت می رسد]** که آن بوی احمد به عاصی از بهر شفاعت می رسد[2052]. در کتاب احیا آورده که رسول الله صلی الله علیه و سلم عاصیان را چنان شفاعت کند که مالک که[2053] خازن دوزخ است، گوید: يَا مُحَمَّدُ[2054]، مَا تَرَكْتَ لِلنَّارِ لِغَضَبِ رَبِّكَ فِي أُمَّتِكَ بَقِيَّةً. **[1210 یا چو بویِ یوسفِ خوبِ لطیف]** از پیرهن او **[می زند بر جانِ یعقوبِ نحیف]** و از فراق گشته ضعیف. چنان‌که در تفسیر **اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا** اشارت کرده‌اند. **[1211 فایدهٔ دیگر که هر خشتی کز این]** فایدهٔ دوم آن است که هر خشتی که از این دیوار **[بر کَنَم آیم سویِ ماءِ معین]** بر دارم، دیوار پست گردد، نزدیک آب می شوم. لاجرم هرکه از دنیا کم کند، آخرت را زیاده کند **(93a)** و هرکه از دل محبت ماسوی را کم کند، حجاب را بر دارد، تقرّب الهی حاصل کند. چنان‌که می فرماید: **[1212 کز کمیِ خشت دیوارِ بلند]** لفظ دیوار بلند مرهون است. **[پست‌تر گردد یقین ای هوشمند]** در بعض نسخ **[پست‌تر گردد به هر دفعه که کَنْد]**. **[1213 پستیِ دیوار قُربی می شود]** به پستیِ دیوار قربت آب رفعت پذیرد. **[فصلِ او درمانِ وصلی می شود]** فصل هر خشت و دیوار موجب وصل آب گردد. پس جدایی خشت از دیوار باعث وصل این بی‌قرار به آب خوش‌گوار شود. **[1214 سجده آمد کندنِ خشتِ لَزِب]** چون کندن خشت چسبیده سجده شد و آن **[موجبِ قُربی که وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب]** آن سجده موجب قرب گشت به موجب

[2050] سه‌تا S : سه‌تار K

[2051] ریح S : نفس K

[2052] که آن بوی احمد به عاصی از بهر شفاعت می رسد S : - K

[2053] که Sİ : - K

[2054] یا محمد Sİ : - K

وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب. خدمت مولانا در این مرتبه به حصّهٔ قصّه اشارت می کند که می فرماید: **[1215 تا که این دیوار عالی‌گردن است]** تا که[2055] این دیوار تن و اخلاق ذمیمهٔ بدن عالی و بلندگردن است، **[مانعِ این سر فرود آوردن است]** سر فرو آوردن را مانع است. **[1216 سجده نتْوان کرد بر آبِ حیات]** چنان‌که آن دیوار مانع رسیدن آب بود آن تشنه را، همچنان سجده کردن نتوان بر آب حیات. یعنی آب حیات حقیقی را رسیدن ممکن نیست **[تا نیابم زین تنِ خاکی نجات]** تفصیل حصّه از این قصّه آن است که جان تشنهٔ وصال حضرت ذوالجلال به واسطهٔ دیوار تن از آب صافی و روشن دور افتاده است و به سبب بلندی دیوار از آب خوش‌گوار مهجور گشته و هرچند مقتضات تن‌پرستی از کبر و نخوت و لاف و[2056] هستی بیشتر، ارکان دیوار تن رفیع‌تر. ملک و مال و عظمت و جلال و دولت و اقبال و عزّت و دستگاه و منصب و جاه و شرف و افتخار و خودنمایی و[2057] اغترار هر یکی خشتی از خشتهای این دیوار است. پس ترک هر یکی از این مطالب بر کندن خشتی از دیوار و نزدیک آمدن به آب خوش‌گوار است. پس چنان‌که تشنگی او غالب باشد تا زلال وصال نوشد، در ترک این حجب و ویرانی دیوار تن بیشتر کوشد. چنان‌که می فرماید: **[1217 بر سرِ دیوار هر کو تشنه‌تر]** و مشتاق زلال الهی است، **[زودتر بر می کَنَد خشت و مَدَر]** تا دیوار پست گردد و او به آب رسد. **[1218 هرکه عاشق‌تر بوَد بر بانگِ آب]** و خواهد که آواز آب را شنود، **[او کلوخِ زفت‌تر کَنْد از حجاب]** کلوخِ بزرگ را بکند و طرح کرد از حجاب. **[1219 او ز بانگِ آب پُر مَی تا عُنُق]** یعنی عاشق و طالب از بانگ آب و به واسطهٔ او پر شراب است تا به گلو. **[نشْنود بیگانه جز بانگِ بُلُق]** بیگانه و بی‌عشق همین آواز آب و از افتادن کلوخ طرمب[2058] گفتن آب را می شنود. پس عارف در ویرانه و کُنج تن معموری گنج جان[2059] مشاهده کند و در ترک **(93b)** مستلذات هوا و آرزوی نفس درک قرب مطلوب معاینه بیند، امّا دنیاپرست جاهل از این حال غافل باشد. آری بر کندن هر خشتی یا رب گفتن است و بانگ آب لبّیک اجابت و ندای پذیرفتن است. امّا تشنه شناسد که بانگ آب چه ناگزیر است،

[2055] تا که S : - K

[2056] و S : - K

[2057] و S : - K

[2058] طرمب S : طرب K

[2059] جان S : - K

پس عاشق را باید که به حکم[2060] **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** به جستی از این دیوار بجهد و روی به طلب آب حیات آرد. **[1220 ای خنک آن را که در ایّامِ پیش]** و زمان قدرت و جوانی[2061] **[مغتنم دارد گزارد وامِ خویش]** دَین خود را ادا کند که به عبادت مشغول شود. بر عمر و جوانی اعتماد نکند که جوانان بسیار پیش پیران مرده‌اند. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت مر عبد الله بن عمر را رضی الله عنه: **إِذَا أَصْبَحْتَ فَلا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالْمَسَاءِ، وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ، وَخُذْ لِمَوْتِكَ فِي حَيَاتِكَ وَلِسَقَمِكَ فِي صِحَّتِكَ، فَإِنَّكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ لا تَدْرِي مَا اسْمُكَ غَدًا**. حکایت: عزیزی[2062] جوانی را[2063] پند می داد و می گفت: اکنون به عمل و طاعت بکوش و بر عمر خود اعتماد مکن و از پیران شهر خویش بپرس که تا به زمان پیری چند جنازهٔ جوان دیده‌اند. **[1221 اندر آن ایّام کِش قدرت بوَد]** در آن زمان که آن را قدرت[2064] بود. **[صحّت و زورِ دل و قوّت بوَد]** گوییا تفسیر قدرت است. حکایت: صالحی پیر جوان را پند می داد و می گفت[2065]: اکنون به عبادت و طاعت اشتغال کن و کسب ثواب و مال آخرت کن از آنکه سرمایهٔ طاعت قوت و صحت است. آن جوان که در زمان جوانی طاعت نکند و به زمان پیری تأخیر کند، آن تاجر را ماند که گوید وقتی که سرمایهٔ من کم بلکه گم شود، من در آن وقت تجارت کنم. لاجرم هیچ عاقل این سخن را نمی پسندد. **بیت:** نصیحت همین است جان پدر - که عمر عزیز تو[2066] ضایع مگردان. **[1222 وآن جوانی همچو باغِ سبز و تر]** لفظ وآن جوانی مرهون است. **[می رساند بی‌دریغی بار و بر]** میوه و حاصل. یعنی چنان‌که باغ تازه بی‌دریغ میوهٔ بسیار دهد، جوانی نیز آثار عبادت را اظهار کند. حکایت: ابو حفص جوانی را پند می کرد و می گفت: در زمان جوانی به طاعت و عبادت بکوش و وقت نفیس را ضایع مکن. ورنه چون من به زمان پیری می رسی، پشیمان می شوی و می گویی: کاشکی در جوانی طاعت کرده بودمی. **بیت:** در کودکی عمل کن مگو که من جوانم - فردا که پیر باشی گویی

[2060] به حکم S : - K

[2061] قدرت و جوانی S : جوانی و قدرت K

[2062] عزیزی S : - K

[2063] را S : - K

[2064] قدرت S : قوت K

[2065] و می گفت S : که K

[2066] عمر عزیز تو SK : عمرت عزیز است İ

که ناتوانم. امّا حال انسان عجب است که قوّت و قدرت را ضایع کند و لهذا گفته‌اند: کودکی به بازی، جوانی مستی، پیری سستی. خدا را کی پرستی؟ و از رسول الله صلی الله علیه و سلم مروی است: **مَا مِنْ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ شَابٍّ تَائِبٍ. (94a)** و در خبر است: **إِذَا مَاتَ شَابٌّ تَائِبٌ يَرْفَعُ اللَّهُ الْعَذَابَ عَنْ مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ أَرْبَعِينَ عَاماً[2067] لِكَرَامَتِهِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى. [1223 چشمه‌هایِ قوّت و شهوت روان]** چشمه‌های قوّت و لذّت که روان است و جاری. **[سبز می‌گردد زمینِ تن بدان]** سبز گردد زمین تن به آن جاری. چنان‌که در باغی که آب روان بسیار باشد، آن باغ سبز و خندان شود. چون در جوان چشمه‌های قوّت و لذّت جاری است، تن او به نبات عبادت فردوس ثانی است. **[1224 خانهٔ معمور و سقفش بس بلند]** خانهٔ تن در غایت معموری و سقفش بلند. **[معتدل ارکان و بی‌تخلیط و بند]** و ارکان او معتدل و خالی از تخلیط و تقلید و بند و پشتیبان. لاجرم خانه که نو و معمور باشد، ساکن او را صفا و حضور باشد. پس چون تن جوان معمور است، جان او مسرور[2068] است. لابد در آن خانه عیش[2069] عبادت کردن می باید. **[1225 پیش از آن کایّامِ پیری در رسد]** یعنی عمل و طاعت را کوشیدن می باید پیش از رسیدن پیری[2070]. **[گردنت بندد به حَبْلِ مِنْ مَسَد]** که[2071] آن پیری گردن تو را به ریسمان از برگ خرما بندد. یعنی نحیف شوی. **[1226 خاک شوره گردد و ریزان و سست]** خاک بدن شوره گردد و ریزان و بی‌امتزاج و ضعیف شود. **[هرگز از شوره نبات خوش نَرُست]** چنان‌که به تجربه و مشاهده معلوم است. لاجرم از پیر همچون زمین شوره حاصل نیاید. **[1227 آبِ زور و آبِ شهوت منقطِع]** آب قوّت و آب شهوت منقطع شود. **[او ز خویش و دیگران نا منتفِع]** از خویش و بیگانه نامنتفع گردد. **[1228 ابروان چون پالدُم زیر آمده]** و هِشته. **[چشم را نم آمده تاری شده]** ظلمانی و تیره گشته. **[1229 از تشنّج رو چو پشتِ سوسمار]** شود[2072]. **[رفته نطق و طعم و دندانها ز کار]** نطق زبان و طعم گام و دندان دهان از کار رفته باشد. **[1230 روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز]** روز بی‌وقت شده که عمر به آخر رسیده و

[2067] عامًا S : یَوْمًا K

[2068] مسرور S : در سرور K

[2069] عیش S : + و K

[2070] پیری K : - S

[2071] که S : - K

[2072] شود S : یعنی به ترکی کلر شود K

خرلاشهٔ تن لنگ گشته حال آنکه **خُذِ الزَّادَ کَامِلاً فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِیدٌ** راه دراز است. **[کارگه ویران عمل رفته ز ساز]** کارگاه ویران شده و عمل[2073] از ساز رفته و عملی که لایق آن حضرت باشد نیست و اخلاق ذمیمه و خصال قبیحه و افعال ردیّه کماکان بلکه محکم‌تر. چنان‌که می فرماید: **[1231 بیخهایِ خویِ بَد محکم شده]** بیخهای اخلاق ذمیمه محکم گشته. **[قوّتِ بر کندنِ آن کم شده]** قدرت بر کندن آن خوی بد ناقص شده. **بیت:** خوی بد در طبیعتی که نشست - نرود جز به وقت مرگ از دست. چنان‌که در این حکایت: **[فرمودنِ والی آن[2074] مرد را که آن خاربن را که نشاندی بر سرِ راه بر کَن]**. تقریب این حکایت به تقریر و تحریر مذکور ظاهر است و حضرت مولانا **(94b)** از بهر تمثیل آورده است ولهذا می فرماید: **[1232 همچو آن شخصِ درشتِ خوش‌سخُن]** یعنی شخصی غلیظ در طبیعت و در قبول نصیحت و خوش‌سخن در ظاهر مصاحبت **[در میانِ ره نشانْد او خاربُن]** در میان طریق خاربن نشاند. بدان که بیخهای خوی بد همچو خاربن است که اگر روزگاری هلی، محکم‌تر گردد. **[1233 ره گذرْیانش ملامت‌گر شدند]** یعنی هرچند راه‌روان آن شخص را ملامت‌گر شدند، **[پس بگفتندش بکَن این را نکَنْد]** و گفتند او را بکن این خاربن را. او نکند در انفسی. مراد از آن شخص غلیظ سنگ‌دل نفس است که[2075] در راه حضرت خدا اخلاق ذمیمه و افعال ناپسندیده را[2076] نشانده است و مراد از راه‌روان عقل و روح است که نفس را کندن[2077] اخلاق قبیحه و ترک افعال ردیّه فرمایند و دلالت به راه توبه و طاعت نمایند. امّا نفس اطاعت نکند و بر بدی مداومت نماید. **[1234 هر دمی آن خاربن افزون شدی]** هر وقت و روزبه‌روز آن خاربن افزون شدی. **[پایِ خلق از زخمِ آن پُر خون شدی]** پای خلق از آن خاربن پر خون گشتی. **[1235 جامه‌هایِ خلق بدْریدی ز خار]** دامن و آستین خلق بدریدی از خار. **[پایِ درویشان بخَستی زار زار]** پای درویشان برنجیدی و مجروح گشتی و انواع ایذا به راه‌روان رسیدی که این‌چنین حال لایق

[2073] عمل S : اعمال K

[2074] آن Sİ : این K

[2075] که S - : - K

[2076] را S - : - K

[2077] کندن S : کند K

مسلمانی[2078] نیست. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ. [1236 چون به جد حاکم بدو گفت این بکَن]** مراد از حاکم شیخ و مرشد است که توبه و تبدیل اخلاق می فرماید. یعنی چون آن شخص خاربن را نکند، تا صورت حال به سمع حاکم رسانیدند. چون به اقدام و اهتمام حاکم بدو گفت که این خاربن را بکن، **[گفت آری بر کَنَم روزیش من]** حکم او را قبول کرد. امّا[2079] **[1237 مدّتی فردا و فردا وعده داد]** تأخیر نمود. **[شد درختِ خارِ او محکم نهاد]** و قوی بنیاد. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **هَلَكَ الْمُسَوِّفُونَ. اصحاب گفتند: مَنِ الْمُسَوِّفُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟** رسول الله صلی الله علیه و سلم[2080] فرمود: **مَنْ يَقُولُ سَوْفَ أَتُوبُ. [1238 گفت روزی حاکمش ای وعده کژ]** روزی حاکم او را گفت: ای وعده کژ، **[پیش آ در کارِ ما واپس مَغَژ]** پیش آی، در کندن خار بازپس مغژ. **[1239 گفت اَلْاَیَّامُ یَا عَمْ بَیْنَنَا]** آن شخص گفت: اَلْاَیَّامُ بَیْنَنَا. یعنی روزگار در پیش است. **[گفت عَجِّلْ لَا تُمَاطِلْ دَیْنَنَا]** حاکم گفت: تعجیل کن. تأخیر مکن وام ما. **[1240 تو که می گویی که فردا این بدان]** تو که فردا می گویی. این را بدان **[که به هر روزی که می آید زمان]** که در هر روزی که می آید زمان. این بیت مرهون است. **(95a) [1241 آن درختِ بد جوان‌تر می شود]** آن خاربن قوّت می گیرد. **[وین کَننده پیر و مُضطَر می شود]** و ضعیف گردد اگر نیز زمان زمان دهد و مدتی[2081] مدید اجل امان دهد. **[1242 خاربُن در قوّت و برخاستن]** و روزبه‌روز بلند شدن. **[خارکَن در پیری و در کاستن]** و قوای خارکن از آسیب شیب ناقص گشتن. **[1243 خاربُن هر روز و هر دم سبزتر]** خاربن روز و شب در تازگی، **[خارکَن هر روز زار و خشک‌تر]** خار کننده هر روز زار و خشک‌تر. **[1244 او جوان‌تر می شود تو پیرتر]** خاربن قوی‌تر می شود، تو ضعیف‌تر. **[زود باش و روزگارِ خود مَبَر]** که بقیّهٔ عمر در یاب و در اداء قرض[2082] بشتاب. **بیت:** امروز ساز چارهٔ کارت چه دانی آنکه - ایّام قفل بر در فردا در افکند. **[1245 خاربُن دان هر یکی خویِ بدت]** یعنی حصّهٔ تو از این قصّه آن است

[2078] مسلمانی S : مسلمان K

[2079] اما S : - K

[2080] رسول الله صلی الله علیه و سلم S : - K

[2081] مدتی S : مدت K

[2082] قرض S : فرض K

که هر خلقی از خلایق ذمیمهٔ تو و هر خویی از خصایل قبیحهٔ تو خاربنی است. پس وجود خار زاری است که عالمی از او در آزارند. تو نیز از زخم خار چند بار زار گشته‌ای. یعنی از اخلاق ذمیمهٔ تو در بلا گرفتار شده‌ای و توبه کرده و باز بشکسته‌ای. چنان‌که می فرماید: **[بارها در پای خار آخر زدت]** ترا چند بار در پای خار[2083] بزد. **[1246 بارها از خویِ خود خسته شدی]** و رنجیده و مجروح گشتی. لاجرم چند بار از بهر خوی بد در بلا مبتلا گشته‌ای و محنت کشیده‌ای. **[حس نداری سخت بی‌حس آمدی]** فهم نداری. عجب بی‌عقلی و ادراک نمی کنی. **[1247 گر ز خسته گشتنِ دیگر کسان]** اگر از رنجیده شدن دیگران **[که ز خُلقِ زشتِ تو هست آن رسان]** که از خوی زشت تو هست آن خستگی‌رسان **[1248 غافلی باری ز زخمِ خود نه‌ای]** جزاء شرط این است. یعنی اگر از رنجیده شدن دیگران غافلی، باری از زخم خود غافل نه‌ای. **[تو عذابِ خویش و هر بیگانه‌ای]** تو عذاب خود یا قریب و اجنبی شده‌ای. پس طریق آن است که مردانگی[2084] پیشه کنی و از وخامت عاقبت اندیشه کنی. یا درخت بد و خاربن را بکَنی یا آن درخت بد را به درخت نیک پیوند کنی تا بدی به نیکی مبدّل شود. چنان‌که می فرماید: **[1249 یا تَبَر بر گیر و مردانه بزن]** آن خاربن را. یعنی اخلاق ذمیمه را به در کن و به اخلاق حمیده تبدیل بکن[2085]. **[تو علی‌وار این درِ خیبر بکَن]** همچو شیر خدا علی المرتضی در قلعهٔ خیبر را که صفات ذمیمه است بکن. پس از روی اتّباع سنّت به تبدیل صفات اشتغال نمای و به حکم **اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** اندک اندک از ظلمت بیگانگی به نور آشنایی بیرون آیی. **[1250 یا به گلبُن وصل کن این خار را]** معنی این مصراع به ترکی: یا گل دبنه و[2086] گل اغجنه آشله اول دکنی. یعنی یا به[2087] شیخ کامل و پیر مکمِّل پیوند کن **(95b)** این خار را. **[وصل کن با نار نورِ یار را]** پیوند کن با نار طبیعت و نفس نور یار را **[1251 تا که نورِ او کُشد نارِ ترا]** تا که نور یار نار ترا بکشد. **[وصلِ او گلشن کند خارِ ترا]** معنی این مصراع به ترکی آکا آشلمق گلشن ایده سنك دکنکی. یعنی خویهای

[2083] خار S : - K

[2084] مردانگی S : مردانه K

[2085] بکن S : کن K

[2086] و S : + یا K

[2087] یا به Sİ : با K

نیکو کند اخلاق بدت را. **[1252 تو مثالِ دوزخی او مؤمن است]** در حدیث چنان[2088] آمده است که چون به حکم **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا** همه را مرور بر[2089] دوزخ باشد و در هنگام عبور مؤمن دوزخ فریاد بر آورد و گوید: **جُزْ يَا مُؤْمِنُ فَإِنَّ نُورَكَ قَدْ أَطْفَأَ نَارِي**. لاجرم تو همچو دوزخی، شیخ مؤمن است. **[کُشتنِ آتش به مؤمن ممکن است]** به موجب حدیث مذکور کشتن آتش به مؤمن میسّر است. **[1253 مصطفی فرمود از گفتِ جحیم]** که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود از خبر دوزخ **[کو به مؤمن لابه‌گر گردد ز بیم]** که دوزخ به مؤمن تضرّع کند از بیم. **[1254 گویدش بگْذر ز من ای شاه زود]** یعنی جحیم مؤمن را گوید: ای شاه دین، از من زود بگذر. **[هین که نورت سوزِ نارم را ربود]** و مرا بکشت. **[1255 پس هلاکِ نار نورِ مؤمن است]** یعنی نتیجهٔ کلام این است: **[زآنکه بی‌ضد دفعِ ضد لا یُمْکِن است]** به موجب اَلضِّدَانُ لَا یَجْتَمِعَانِ معالجه به ضدّ است و نار ضدّ نور است. چنان‌که می فرماید: **[1256 نار ضدٌّ نور باشد روزِ عدل]** و در قیامت **[کآن ز قهر انگیخته شد این ز فضل]** که نار از قهر و غضب و نور از فضل و لطف انگیخته شده است. **[1257 گر همی خواهی تو دفعِ شرِّ نار]** یعنی نار صفت ذمیمه و طبیعت را که عین آتش دوزخ است، جز به نور مؤمن که آب حیات رحمت است، نتوان کشتن. پس اگر تو می خواهی دفع شرّ آتش، **[آبِ رحمت بر دلِ آتش گمار]** آب رحمت و نور طاعت و پند حکمت را بر دل آتش حواله کن. **[1258 چشمهٔ آن آبِ رحمت مؤمن است]** چشمهٔ آن آبِ رحمت و نور دیانت و کلمهٔ حکمت شیخ کامل است که نور از آن چشمه جاری گردد. **[آبِ حیوان روحِ پاکِ محسن است]** آب حیات عین روح مرد محسن و مخلص است. **[1259 پس گریزان است نفسِ تو از او]** از شیخ و از[2090] مجاهده **[زآنکه تو از آتشی او آب جو]** اگر قافیه را به جیم خوانی، به اضافت آب خواندن می باید و اگر به خا خوانی[2091]، به سکون آب خواندن می باید و مجموع وصف ترکیبی شود. حکایت: عزیزی گفت: حال مردمان عجب است که اگر طبیب یهودی از بهر ضرر تن ترک طعام

[2088] چنان S : - K

[2089] بر S : به K

[2090] از S : - K

[2091] خوانی S : می خوانی K

حلال فرماید[2092]، قبول کنند و از حلال اجتناب نمایند. امّا انبیا و اولیا که اطبّاء دین‌اند، از بهر ضرر جان ترک حرام فرمایند، قبول نکنند و از او برنجند و گریزند. خود را به[2093] دوزخ اندازند. بزرگان گفته‌اند: شر با خیر در طینت آدم[2094] معجون است. از او خلاص **(96a)** نیست الّا به یکی از دو نار[2095]. یکی نار ندم و ریاضت. دوم نار جهنّم و عذاب آخرت. پس می باید که اهون[2096] اختیار کنی. **[1260 ز آب آتش زآن گریزان می شود]** علتش آن است **[کآتشش از آب ویران می شود]** و از او کشته گردد. **[1261 حسّ و فکرِ تو همه از آتش است]** از نار طبیعت و آتش شهوت و مرادات نفس را دادن است و جان را به دوزخ بردن. **[حسِّ شیخ و فکرِ او نورِ خوش است]** نظر و فکر شیخ نور خوب است و طاعت و ریاضت کردن و به[2097] بهشت رسیدن. **[1262 آبِ نورِ او چو بر آتش چکد]** نور شیخ که بر آتش طبیعت و نفس چکد، **[چک‌چک از آتش بر آید بر جهد]** آوازهٔ آتش بر آید و بر جهد. یعنی نفس از مجاهده فریاد کند. **[1263 چون کند چک‌چک تو گویش مرگ و درد]** چون آتش آوازه کند، تو او را بگو مرگ و درد **[تا شود این دوزخِ نفسِ تو سرد]** و همچو دوزخ کشته شود و خلاص یابی از آتش. **[1264 تا نسوزد او گلستان ترا]** تا که آن آتش گلستان ترا نسوزد و خیر و ثواب را ضایع نکند. **[تا نسوزد عدل و احسان ترا]** لاجرم مدّتی پرورش خارزار کرده‌ای و از خاربن هر خوی بد عالمی را زار کرده‌ای و طاعتهای ریاآمیز و جوانمردیهای فتنه‌انگیز را که[2098] هر یکی در حقیقت خار سرتیز است[2099]، گلزاری خرّم و باغی تازه‌تر از اِرَم تصوّر کرده‌ای و زمین دل که قابل گلشن حقایق و لایق مرغزار دقایق بلکه سزاوار نشاندن نهال محبت الهی که صفت او **أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ** است بود، به چندین خاربن مشغول ساخته‌ای و هرگز به شیار نظر اخلاص به اصلاح آن نپرداخته‌ای[2100]. اوّلا چون مزارع آتش شوق بر افروز و خار و[2101] کنده‌های اخلاق

[2092] فرماید Sİ : گوید K

[2093] به SK : در İ

[2094] آدم Sİ : آدمی K

[2095] نار Sİ : - K

[2096] اهون SK : + شرین را İ

[2097] به S : - K

[2098] که S : - K

[2099] سرتیز است S : سر توست K

[2100] به اصلاح آن نپرداخته‌ای S : به اخلاص هر آینه بر آن پرداخته‌ای K

و اعمال ناشایسته را به تمامی بسوز. بعد از آن آب نور تصرّفات پیر خبیر بر زمین دل رها کن و آتش نفس و هوا بدان آب بنشان و به شیار مجاهده‌اش بشکاف[2102] تا قابلیّت یابد[2103]. **[1265 بعد از آن چیزی که کاری بر دهد]** پس هرچند که در آن بکاری، حاصل دهد. **[لاله و نسرین و سیسَنبَر دهد]** سیسَنبَر به ترکی مارسمه و گُوَنیك چچگی. **[1266 باز پهنا می رویم از راهِ راست]** معنی این مصراع به ترکی: گیرو گاڭ یوروزر طغرو[2104] یولدن یا به ترکی این است: ینه یولڭ اوزونن قودق اننه گیده‌یوروز[2105]. یعنی از راه بیرون شدیم. **[باز گرد ای خواجه راهِ ما کجاست]** رجوع کن ای خواجه، راه ما کجاست؟ یعنی از حکایت که در صدد او بودیم[2106]، دور شدیم[2107]. **[1267 اندر آن تقریر بودیم ای حسود]** در[2108] پند پیر بودیم ای حسود بی‌سود **[که خرت لنگ است و منزل دور زود]** که ترا پیری رسید[2109] و اخلاق ذمیمه کماکان است و منزل بعید است. **(96b) [1268 سال بیگه گشت وقتِ کشت نی]** یعنی رکن هر اصلی در باب زراعت وقت را نگاه داشتن است و هر تخمی را که در هنگام خویش کاشتن، امّا سال عمرت گذشت و وقت کشت نی. **[جز سیه‌رویی و فعلِ زشت نی]** حاصل تو به حکم **مصراع:** موی سفید بین و درون سیاه ما، جز سیاه‌رویی و معصیت نی. لاجرم در آن روز که[2110] به حکم **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ** حال تو چون خواهد شد؟ **[1269 کِرم در بیخ و درختِ تن فتاد]** و بخورد. **[بایدش بر کَنْد و در آتش نهاد]** زیرا درخت خشک را در آتش اندازند. **[1270 هین و هین ای راهرو بیگاه شد]** روز عمرت به غفلت رفت و شب[2111] نزدیک شد. **[آفتابِ عمر سویِ چاه شد]** همان از عمرت یک دو روز بماند. **[1271 این دو روزک را که زورت هست زود]** سعی کن. **[پیر افشانی بکن از راهِ جود]** صرف

[2101] و S : - K

[2102] و به شیار مجاهده‌اش بشکاف S : - K

[2103] یابد S : آید K

[2104] طغرو S : طغری K : دوغرو İ

[2105] گیده‌یوروز Sİ : گیدرز K

[2106] بودیم S : شدیم K

[2107] شدیم S : بودیم K

[2108] در S : بر K

[2109] رسید S : رسیده K

[2110] که S : - K

[2111] شب S : + اجل K

پیری کن از راه سخا. **بیت:** ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عیش - پیرانه سر بکن هنر[2112] ننگ و نام را. **[1272 این قَدَر تخمی که ماندستت به باز]** و به کاشتن مشغول شو **[تا بروید زین دو دم عمرِ دراز]** و حیات باقیه. **[1273 تا نمُردست این چراغِ باگهر]** و روح باایمان و عقل باعرفان **[هین فتیلش ساز و روغن زودتر]** فتیل و روغن آن چراغ بساز زودتر[2113]. یعنی توبه و انابت[2114]، طاعت و عبادت کن پیش از مرگ تا نور حاصل شود. **[آفت تأخیر خیرات به فردا]** و ضرر تأخیر طاعت. و در خبر است **إِنَّ[2115] أَكْثَرَ صُيَاحِ[2116] أَهْلِ النَّارِ مِنَ التَّسْوِيفِ. [1274 هین مگو فردا که فرداها گذشت]** به کسر ذال می باید خواندن[2117] از بهر قافیه. **[تا به کلّی نگْذرد ایّامِ کشت]** و وقت زراعت که عمر و دنیا به حکم **الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ**، وقت و مکان کشت است که بزرگان گفته‌اند: مَنْ ضَيَّعَ أَيَّامَ حِرَاثَتِهِ نَدِمَ وَقْتَ الْحَصْادِ. این پند کلمهٔ جامعه[2118] است. هرکه اکنون[2119] قبول کند و به کار اشتغال نماید[2120]، منتفع شود و هرکه عمل نکند نادم شود و از ندامت سودش نباشد. چنان‌که بیماری که پند طبیب را قبول نکند، در اشتداد مرض و عروض موت پشیمان شود، امّا آن پشیمانی سود ندارد. همچنان هرکه پند طبیب الهی را قبول نکند، پس از مردن و به عذاب آخرت گرفتار شدن پشیمان شود که[2121] سودمند نیست. **[1275 پندِ من بشْنو که تن بندِ قوی است]** نصیحت من بشنو که تن مانع قوی و بند محکم است که گفته‌اند: أَعْظَمُ حِجَابٍ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ اشْتِغَالُكَ بِتَدْبِيرِ بَدَنِكَ أَوِ اعْتِمَادُكَ إِلَى عَاجِزٍ مِثْلِكَ. پس ای کس که از تن بند قوی داری، **[کهنه بیرون کن گرت میلِ نوی است]** کهنه را بیرون کن اگر میل نوی داری. یعنی تو که در کار بدنی و با وی مقیّدی، از عمل آخرت ممنوعی. **(97a) [1276 لب ببند و کفِّ پُر زر برگشا]** به موجب **مَنْ**

[2112] هنر SK : هنری İ

[2113] زودتر S : زود K

[2114] انابت S : + و K

[2115] إِنَّ S : - K

[2116] صُيَاحِ S : - K

[2117] خواندن S : خواند K

[2118] جامعه Sİ : جامع K

[2119] اکنون Sİ : + این پند را K

[2120] اشتغال نماید K : انتقال نمایند S

[2121] که S : - K

كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَعْمَلْ[2122] **خَيْراً أَوْ لِيَصْمُتْ** و به حسب **عَلَامَةُ الْجَاهِلِ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِكَلَامٍ لَيْسَ فِيهِ مَنْفَعَةٌ فِي أَمْرِ دُنْيَاهُ أَوْ آخِرَتِهِ** لب را فرو بند از سخن دنیا و به حکم **لَا تَعْقِدْ قَلْبَكَ مَعَ الْمَالِ، فَإِنَّ الْمَالَ عَارِيَةٌ الْيَوْمَ لَكَ وَغَداً لِغَيْرِكَ. فَلَا تُتْعِبْ نَفْسَكَ بِمَالِ غَيْرِكَ** دست پر زر را بگشا. اگر مال ظاهر نداری، به موجب اَلسَّخِيُّ مَا مَلَكَ عمر را به خدمت[2123] حضرت خدا صرف کن که سرمایهٔ عمر مال بی‌قیمت است. آن را اسراف[2124] مکن به صرف شهوات، بلکه بذل کن به طاعات. **[بُخلِ تن بگْذار و پیش آور سخا]** پس از این سخا را بیان کند. **[1277 ترکِ شهوتها و لذّتها سخاست]** بعض گفتند: سخی به حقیقت آن است که بذل مال به غرض دیگر جز آنکه سخاوت لذّتها و شهوتهای جمیل است، مشوب نگرداند و اگر[2125] نظر او بر نفع غیر افتد بالغرض و به قصد ثانی بود تا به علّت اولی که جواد محض است، تشبه[2126] نموده باشد و کمال حقیقی حاصل گردد[2127]. **[هرکه در شهوت فرو شد برنخاست]** و خلاص نیافت. **[1278 این سخا شاخی است از سروِ بهشت]** به فتح باست. **[وایِ او کز کف چنین شاخی بهشت]** به کسر با ماضی است از هشتن. بدان که سخا دو قسم است. یکی به فعل، یکی[2128] به ترک. آنچه به فعل است، عام است که به مال و به قال و به[2129] تن می شود و آنچه به ترک است، ترک شهوات و لذّات است و این از اوّل اعمّ است که مر او را متضمّن است. لاجرم هرکه این شاخ را و این عروهٔ محکم[2130] را محکم بگیرد، به بهشت و آسمان می رود. **[1279 عُرْوَةُ الْوُثْقاست این ترکِ هوا]** و این عروهٔ وثقی **[برکَشَد این شاخِ جان را بر سما]** و به درجات علیا. **[1280 تا بَرَد شاخِ سخا ای خوب‌کیش]** و نیک‌مذهب **[مر ترا بالاکشان تا اصلِ خویش]** و تا به بهشت. چون سخا شاخ[2131] سرو بهشت

[2122] فَلْيَعْمَلْ SK : فليقل İ

[2123] خدمت S : - K

[2124] اسراف S : ضایع K

[2125] و اگر S : - K

[2126] تشبه S : تشبیه K

[2127] گردد S : شده بود K

[2128] یکی Sİ : و یکی K

[2129] به قال و به S : بقای K

[2130] محکم S : - K

[2131] شاخ S : - K

است، به سوی اصل خود کشد و به بهشت رساند. حکایت: سلطان ولد فرمود: روزی دو فقیه به زیارت پدرم آمده بودند[2132] و اندکی عدس هدیه آورده[2133] و از حقارت آن شرمنده می[2134] شدند. پدرم حکایتی فرمود که روزی حق تعالی به مصطفی علیه السلام وحی فرستاد که تا اصحاب الباب برای من مال و اسباب دهند. اشارت کرد تا[2135] هر یکی به وسع طاقت و امکان استطاعت خود مال آوردند. بعضی نیمهٔ مال و بعضی ثلث مال و ابو بکر جملهٔ مال خود را آورده تا مالهای بی‌حد حاصل شد. بعضی زر[2136]، بعضی آلت حرب، مگر صحابی‌ای بود درویش که هیچ چیزی نداشت غیر از سه دانه خرما و یکتا نان جوین و او پیر و عیالمند بود و آن مقدار قوت عیال او بود. برخاست و آن محقّر[2137] را به نزد پیغامبر علیه السلام آورد و شرمنده بنشست. **(97b)** بعض اصحاب را خنده گرفته به خفیه می خندیدند. مصطفی صلی الله علیه و سلم دریافت که او را می خندند. فرمود که از عالم غیب به شما اسرار بگویم؟ جملهٔ صحابه ثنا کردند که بلی یا رسول الله. فرمود که: حق تعالی پرده‌ها برداشت و دیدم که جمله مالهای شما را به یک طرف ترازو نهادند و آن سه دانه خرما و نان جوین او را به یک طرف دیگر و آن محقّر بر[2138] همه زیاده آمد. همگنان[2139] سر نهادند و سیر سرّ رسول الله را تحسینها دادند و از سبب این سرّ باز پرسیدند. فرمود که برای آنکه آن درویش غیر آن چیزی نداشت و اهل عیال و محتاج بود که اَلسَّخِيُّ مَا مَلَكَ و فرمود که **اَلْقَلِيلُ عِنْدَ الْجَلِيلِ كَثِيرٌ**. یک دانهٔ حقیر را به زمین دفن می کنند و به خدا سپارند. حق تعالی آن یک دانه را درختی می کند که چندین[2140] دانه‌های میوه می دهد برای آنکه آن را به خدا سپردند. پس دادنی را به درویش و بندهٔ حق را باید دادن که به خدا سپردن آن است که **اَلصَّدَقَةُ تَقَعُ فِي يَدِ الرَّحْمَنِ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ فِي يَدِ الْفَقِيرِ** که **إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ**. فقراء مهاجرین و انصار شادیها کردند و خوشیها نمودند. از این شادی هر دو

[2132] بودند S : است K

[2133] آورده S : آوردند K

[2134] می S : - K

[2135] تا S : - K

[2136] زر S : + و K

[2137] محقر S : محقره K

[2138] بر S : به K

[2139] همگنان S : همچنان K

[2140] چندین S : چند K

فقیه بنده و مرید شدند. لاجرم سخا و صبر می باید. اگرچه آن چیز که می دهی، اندک است، امّا کرم حضرت خدا بسیار است. پس[2141] **[1281 یوسفِ حُسنی و این عالم چو چاه]** تو یوسف حسنی و این جهان چون[2142] چاهی[2143] است ظلمانی. **[وین رَسَن صبر است بر امرِ الله]** و رسن در این چاه صبر است بر امر ربّانی. یعنی آرزوی نفس چاهی[2144] است عمیق و ترک هوا حبل وثیق. این حبل احسان از دست فرو مگذار تا در چاه نمانی. **[1282 یوسفا آمد رسن در زن دو دست]** ای یوسف، رسن آمد، محکم بگیر. **[از رسن غافل مشو بیگه شدست]** و فرصت و[2145] وقت را فوت مکن. **[1283 حَمْدُ لِلّه کین رسن آویختند]** الحمد لله که این رسن آویختند. یعنی به حکم **یَقْبَلُ اللَّهُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ یُغَرْغِرْ** رسن رحمت آویختند. **[فضل و رحمت را به هم آمیختند]** فضل و عنایت با رحمت بی‌غایت آمیختند. در خبر است که چون بنده ذنوب بسیار کند و پس[2146] از آن یک حسنه را پیدا کند، وی را حسنات نویسند و به حکم **إِنَّ الْحَسَنَاتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئَاتِ** ذنوبش معفو شود[2147]. در آن حال ابلیس فریاد کند و گوید: من چگونه بر ابن آدم قادر شوم که من جهد می کنم، امّا به یک حسنه سعی من گم شود. لاجرم هرکه روی به سوی حسنه آرد و کهنه که حال پیشین او است، ترک کند[2148] و از آن چاه ظلمانی بیرون آید، عالم دیگر مشاهده کند. چنان‌که می فرماید: **[1284 تا ببینی عالمِ جانِ جدید]** یعنی ای یوسف، چون آن رسن را بگیری تا از[2149] چاه **(98a)** این عالم بیرون آیی و عالم جان جدید بینی **[عالمِ بس آشکارِ نابدید]** که عالم آخرت چنین است که هست، نیست‌نماست. **[1285 این جهانِ نیست چون هستان شده]** این جهان نیست هست‌نما گشته، **[وآن جهانِ هست بس پنهان شده]** و آن جهان هست خود را نیست نموده[2150]. بزرگان

[2141] پس S : - K

[2142] چون S : چو K

[2143] چاهی S : چاه K

[2144] چاهی S : چاه K

[2145] و S : - K

[2146] پس S : بعد K

[2147] معفو شود S : مغفور شد K

[2148] و کهنه که حال پیشین او است ترک کند S : - K

[2149] از S : + آن K

[2150] نموده S : + و K

گفته[2151]: این دنیا نیست، هست‌نماست و آخرت هست، نیست‌نماست و تأثیر از آن اوست که اکنون ناپیداست. چنان‌که می فرماید: **[1286 خاک بر باد است و بازی می کند]** و تو حرکت خاک و غبار را بینی، باد را نمی بینی. **[کژنمایی پرده‌سازی می کند]** تغلیط کند و حجاب دیده شود که خود را متحرّک می نماید. از آن در غلط افتاده‌ای که خاک را متحرّک بنفسه پنداری. **[1287 اینکه بر کار است بی‌کار است و پوست]** این که در ظاهر در[2152] کار می بینی و همچون غبار در حرکت مشاهده کنی، بی‌کار است و پوست[2153]. **[وآنکه پنهان است مغز و اصل اوست]** وآنکه مستور و مخفی است، مغز و اصل آن است و تصرّف و تأثیر از آن اوست. **[1288 خاک همچون آلتی در دستِ باد]** که باد هرچه می خواهد، آن می کند از آنکه محرّک و متصرّف اوست. **[باد را دان عالی و عالی‌نژاد]** باد را بلند و بلنداصل و نسب دان که متصرّف مطلق در پس پرده است. مقصود حضرت مولانا این است که چون بندهٔ سالک تائب شود[2154] و به عبادت حق[2155] راغب و حضرت حق را طالب شود، از گناه پاک گردد و واصل عالم الهی گردد. الحمدلله که این[2156] رسن توفیق توبه و هدایت آویختند و فضل و عنایت با رحمت بی‌غایت آمیختند تا از چاه عالم بیرون آیی و طریقهٔ مثلی انبیا و اولیا به قدم صدق بپیایی و در فضای عالم بی‌نهایت غیب جولان سازی تا[2157] دیگر بدین عالم هست رنگ‌صفت نپردازی. آن نیستی که حالی هست پنداشتی، صفت نیستی گیرد و آن محض هستی که حالی نیست انگاشته‌ای، صورت هستی پذیرد. چون مغز در یابی، دیگر پوست نجویی و چون چشم از اغیار بر بندی، به جز دوست نبینی. حالی حرکت و بازی خاک بینی و جنبش باد نی[2158] و کارسازی آلت بینی و حالت تصرّف استاد نی[2159]. زیرا که **[1289 چشمِ خاکی را به خاک افتد نظر]** که جز خاک نمی بیند. **[بادبین چشمی بوَد نوعی دگر]** آن چشم که بادبین

[2151] گفته S : گفته‌اند K

[2152] در S : - K

[2153] پوست S : + و اصل K

[2154] تائب شود S : توبه کند K

[2155] به عبادت حق S : عبادت حق را K

[2156] این S : - K

[2157] تا S : - K

[2158] خاک بینی و جنبش باد نی S : و جنبش باد بینی K

[2159] نی S : دانی K

است، آن چشم دیگر است. لاجرم چشم خدابین غیر چشم حس است. **[1290 اسب داند اسب را کو هست یار]** اسب داند اسب را که آن اسب هست یار[2160]. لاجرم همراه داند حال رفیق را[2161]. **[هم سواری داند احوالِ سوار]** پیاده احوال سوار را نمی داند. **[1291 چشمِ حس اسب است و نورِ حق سوار]** پس بر چشم حس نور حق را سوار کردن می باید. **[بی‌سواره اسب خود ناید به کار]** لاجرم اسب توسن را به تازیانهٔ ریاضت رام **(98b)** باید ساخت و زین تمکین بر او باید نهاد و از مصابرت بر تنگ‌عیشی تنگ زین او محکم باید کشید و لجام منع نفس از مستلذات هوا بر سر او باید انداخت و عنانش از عزیمت راه باید آراست تا لایق بر نشست شاه که نور[2162] از انوار اله است باشد و لهذا می فرماید: **[1292 بس ادب کن اسب را از خویِ بد]** تا اسب باادب مهذّب[2163] شود. **[ورنه پیشِ شاه باشد اسب رد]** مردود که شاه بر او سوار نشود. پس چشمی که نور الهی بر او سوار نباشد، راه راست را نبیند و مقبول حضرت خدا نگردد. لاجرم چون سالک به سنن شریعت و آداب طریقت مهذّب نشود، فضل و فیض الهی نیابد[2164] و در عصمت حضرت خدا نباشد. امّا چون تهذیب اخلاق کند، به حکم **اَلْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ** و به موجب **اَلتَّائِبُ حَبِيبُ اللَّهِ** و به حسب **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَنْبُ** خدای تعالی آن را نگاه دارد و لهذا می فرماید: **[1293 چشمِ اسب از چشمِ شه رهبر بوَد]** چشم اسب را چشم شاه رهبر است. یعنی چون شاهی بر اسبی سوار شود، آن اسب را به راه راست راندن اسب بینای راه راست شود. امّا به چشم خود نمی بیند، بلکه بینندهٔ راه چشم شاه است که چشم اسب را رهبر است. **[چشمِ او بی‌چشمِ شه مُضطَر بوَد]** چشم اسب در دیدن مقصد بی‌چشم شاه حیران و مضطر است. لاجرم اگر چشم شاه نباشد، **[1294 چشمِ اسبان جز گیاه و جز چَرا]** چشم اسبان جز گیاه و چرا نبیند و جز لذّات دنیا نداند[2165]. **[هر کجا خوانی بگوید نه چرا]** و مخالفت کند به اصحاب هدی. **[1295 نورِ حق بر نورِ حس راکب شود]** پس چون نور حق بر نور حس سوار شود، **[آنگهی جان سویِ حق راغب شود]** و طالب

[2160] اسب داند اسب را که آن اسب هست یار S : - K

[2161] را S : همدم K

[2162] نور S : نوری K

[2163] مهذب S : مؤدب K

[2164] لاجرم چون سالک به سنن شریعت و آداب طریقت مهذّب نشود، فضل و فیض الهی نیابد S : - K

[2165] نداند S : نیابد K

گردد. **[1296 اسب بی‌راکب چه داند رسمِ راه]** و آیین درگاه. **[شاه باید تا بداند شاه‌راه]** مرشد کامل می[2166] باید تا بداند راه بزرگ را. **[1297 سویِ حسّی رَو که نورش راکب است]** جانب آن حس رو که نور حق او را راکب باشد. **[حسّ را آن نور نیکو صاحب است]** و در او متصرّف است. لاجرم رایضِ مرکب حسّ خویش باش و در رام ساختنِ او چون سایسانِ جَلَد مصلحت اندیش تا نور حق بر آن راکب شود و به یاریِ آن نور جان[2167] به سوی حق راغب شود. **[1298 نورِ حس را نورِ حق تزیین بوَد]** و زینت دهد. **[معنیِ نُورٌ عَلیٰ نُور این بوَد]** نُورٌ عَلَی نُورٌ که گویند معنی آن این است[2168] چون نور حق بر نور حس سوار باشد، راه راست را به او نماید و حضرت ملک غفور در سورهٔ نور فرمود: **نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ.** چون گفته بود اعتبار به نور حس نیست که **(99a)** آن به منزلهٔ اسب بی‌سوار است که سوی چرا می رود، بلکه اعتبار به نور حق است که به منزلهٔ سوار است بر اسب، لاجرم تحصیل آن نور می باید کرد. زیرا **[1299 نورِ حسّی می کَشَد سویِ ثریٰ]** یعنی نور حسی به حکم مجانست به سوی مرکز خاک کشد. **[نورِ حقّش می بَرَد سویِ عُلیٰ]** یعنی نور حق به قدم صدق به جانب حضرت پاک کشد. پس تنزّل به دنیا و ترک عمل عقبی دون‌همتی است. **[1300 زآنکه محسوسات دون‌تر عالمی است]** یعنی ادراک حس از عالم محسوسات که[2169] فروترین عوالم است، نگذرد و نور حق به قدم صدق جز عالم قدم نسپرد[2170]. مراکب[2171] حواسی که نور حق بدان راکب نیست، بینا به مفاسد و مصالح طریق نیل مطالب نیست. لاجرم ایشان از صور به حقایق راه نبردند و اهل این حواس اگرچه چون دام چشمها دارند، امّا بی‌بصرند و چون ماهی اگرچه ایشان را گوشهاست، امّا کرند که حضرت حق فرمود: **صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ.** نوری که بر حواس از حقایق فایض شود، حق را جز بدان نور نتوان شناخت. **رباعی:** در خانهٔ غم بودن از همّت دون باشد - اندر دل دون‌همّت اسرار تو چون باشد * بر هرچه همی لرزی می دان که همان ارزی - زآن روی دل عاشق از عرش فزون باشد. **[نورِ حق دریا و حس چون شبنمی**

[2166] می S : - K

[2167] جان S : - K

[2168] است S : + که K

[2169] که S : - K

[2170] نسپرد S : نپرد K

[2171] مراکب S : راکب K

است] و در خبر است **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِيَ الأُمُورِ وَيَكْرَهُ سَفَاسِفَهَا** و از جملهٔ معالی امور استصغار قدر دنیاست و سخا کردن. پس همّت آن است که به شبنم قناعت نکنی. و هر دیده را این نور نیست و دیدن آن نور به[2172] دیدهٔ ظاهر دستور[2173] نی و لهذا می فرماید: **[1301 لیک پیدا نیست آن راکب بر او]** لیک ناپیداست آن راکب بر آن حس **[جز به آثار و به گفتارِ نکو]** پس در آن کس که آثار نیکو و گفتار خوب باشد، این دلیل است که نور حق بر حس او راکب است. مثلا چون کسی در راه ظاهر راست نرود و اعمال را صحیح نکند، می دانی که آن کس نابیناست و اگر راه را راست رود و حرکات[2174] را راست کند، می دانی که بیناست و نور حس دارد. از آنکه نور حس را دیدن[2175] میسّر نیست، از آثار معلوم است. همچنین اگر کس[2176] در راه دین راست رود و راهنمایی کند، دانی که نور الهی دارد و الّا می دانی که نور حق ندارد. **[1302 نورِ حسّی کو غلیظ است و گران]** نور حس که او درشت و ثقیل است و امر جسمانی است، مع هذا **[هست پیدا در سوادِ دیدگان]** او را دیدن نمی توانی[2177]. **[1303 چون که نورِ حس نمی‌بینی ز چشم]** حال آنکه او غلیظ و ثقیل است، **[چون ببینی نورِ آن دینی ز چشم]** یعنی نور حق را کجا می[2178] بینی؟ **[1304 نورِ حس با این (99b) غلیظی مختفی است]** و محسوس نیست. **[چون خفی نبْوَد ضیایی کآن صفی است]** چرا مخفی نباشد نوری که آن لطیف است؟ لطیف را خود رؤیت متعلّق نباشد. آری آثار پیدا و مؤثر ناهویدا، دست پنهان و قلم خط‌گذار، اسب به هر طرفی در جولان و ناپیدا سوار، خس و خاشاک جهان در حرکت و باد غیب مستور و جهان در تصرّف آن[2179] مستور[2180] مقهور. **[1305 این جهان چون خس به دستِ بادِ غیب]** چون پیش از این تمثیل فرمود که این عالم مشاهد همچون خاک و خس و عالم الهی همچو باد است، حرکت خاک ظاهر و باد مستور، امّا تصرّف از آن اوست، اکنون

[2172] به S : - K

[2173] دستور S : - K

[2174] حرکات S : حرکت K

[2175] دیدن S : + او K

[2176] کس S : کسی K

[2177] توانی S : توان K

[2178] می S : - K

[2179] آن S : او K

[2180] مستور S : + و K

آن معنی را تحقیق می کند که این جهان مشاهد چون خاک و خس است در تصرّف باد غیب که در انقلاب و حرکت است. **[عاجزی پیشه گرفت و دادِ غیب]** زیرا که[2181] باد غیب که متصرّف است، جهان را همچو خس هر لحظه از حالی به حالی می گرداند. لفظ داد غیب مرهون است. **[1306 گه بلندش می کند گاهیش پست]** یعنی داد غیب خس جهان را گاه بلند می کند و گاه پست که یکی را به دولت رساند خواه صوری خواه معنوی و یکی را به ذلّت می رساند. همچنان **[گه درستش می کند گاهی شکست]** گاه صحّت و نعمت رساند، گاه مرض و خسارت. لاجرم هرچه خواهد، آن کند. چنان‌که رحمن در سورهٔ آل عمران فرمود: **قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ**. یعنی بگو ای بار خدا[2182]، ای خداوند پادشاهی، عطا می کنی پادشاهی هرکه را خواهی و می ستانی ملک را از هرکه می خواهی و عزیز می سازی هرکه را می خواهی و خوار می گردانی هرکه را می خواهی. به دست توست نیکوییها. مراد از ملک یا پادشاهی ظاهر است یا ملک نبوّت یا ملک توفیق است که هرکه را اعطا کرد، عزیز دو جهان شد و از هرکه باز گرفت، مخذول[2183] هر سرای گشته. خیر به دست توست. حکایت: آورده‌اند که سلطان محمود غزنوی در وقت عزیمت سفر به زیارت امام مقری غزنوی که در زمان خود قطب اولیا بود آمده، استدعاء فاتحه نمود و همچنان در صفِ نعال استاده، از تفسیر **تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ** نکته درخواست فرمود. خواجه امام قدّس سرّه جواب داد که روشن‌ترین وجهی در معنی آیت این است که ترا با هزار و هفتصد پیل جنگی و پنج هزار فرسنگ ولایت آبادان و چندین هزار سوار مکمّل به جهت پیشی و پیشی[2184] طلب به[2185] خانهٔ همچو من گدایی آرد و در صفِ نعال باز دارد[2186] و مرا[2187] با این گلیم کهنه و پای برهنه ملک قناعت بخشد و در صدر آزادی جای دهد. **[1307 گه**

[2181] که S : - K

[2182] خدا S : + و K

[2183] مخذول S : - K

[2184] پیشی و پیشی S : پیشی و نیستی K

[2185] به S : - K

[2186] دارد S : داری K

[2187] مرا S : من K

یمینش می بَرَد گاهی (100a) یسار] گاه به جانب یمین می[2188] برد گاه به سوی یسار. گاه از اصحاب یمین کند گاه از اصحاب شمال. **[گه گلستانش کند گاهیش خار]** گاهی نضارت رساند گاهی خسارت که گاه نتایج اعمال پیدا کند به بسط، گاه معطّل کند به قبض. امّا **[1308 دست پنهان و قلم بین خط‌گزار]** دست غیب پنهان است. قلم را ببین که خط‌نویس است. **[اسب در جولان و ناپیدا سوار]** یعنی ظاهر است حرکات و آثار، ناپیدا است مؤثر. لاجرم در طلب[2189] آن نور می باید بود و در دیدن آثار و پوییدن و در تحصیل او کوشیدن و به قضاء حضرت خدا رضا دادن و لهذا می فرماید: **[1309 تیر پرّان بین و ناپیدا کمان]** یعنی تیر پیدا و پرّان است، امّا تیرانداز و کمان ناپیدا. **[جانها پیدا و پنهان جانِ جان]** و مقصد دو جهان. **[1310 تیر را مشْکن که آن تیرِ شهی است]** و از مصایب شکایت مکن که از خداست[2190]. **[نیست پرتاوی ز شصتِ آگهی است]** تیر پرتاوی نیست که کَیْفَ مَا اتَّفَقَ واقع شود بلکه از شصت آگاه است که اوّل هدف را بیند، پس از آن بیندازد. چنان‌که کسی چون به شخصی تیر اندازد، آن شخص را هدف سازد و نشان چشم گرداند. لاجرم آن کس را که حضرت خدا تیر بلا اندازد، آن را منظور خود کند. خلاصهٔ کلام در این مقام آن است که بر بلا و محنت و آفت که از قبضهٔ تقدیر چون تیر بر هدف جانت می آید، صابر باش که به مشیّت و ارادت خدا می رسد نه علی العَمیا. لاجرم **[1311 مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ گفت حق]** پس سرّ **مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَلَکِنَّ اللَّهَ رَمَی** از اینجا بدان که **[کارِ حق بر کارها دارد سَبَق]** و آن چیز را که انداخت، کارگر می شود و غالب گردد. **[1312 خشمِ خود بشْکن تو مشْکن تیر را]** غضب خود را تسکین کن و قضا را رضا بده. **[چشمِ خشمت خون شمارد شیر را]** عین غضب تو[2191] خون می بیند لبن[2192] را و غلط کند که به موجب **عَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ** گاهی بلا و نقمت عین نعمت باشد، امّا چشم[2193] غضب نعمت بلا را نمی بیند. **[1313 بوسه**

[2188] می S : - K

[2189] طلب : طلبه S

[2190] که از خداست S : خدا را K

[2191] تو S : + چو K

[2192] لبن S : شیر K

[2193] چشم S : خشم و K

ده بر تیر و پیشِ شاه بر] قضا را رضا ده و به سوی حضرت خدا به رضا[2194] بر. **[تیرِ خون‌آلود از خونِ تو تر]** تیرِ خون‌آلود خدا[2195] از خون تو رطب[2196] می باید که بلا و محنت ماحی سیّئات و رافع درجات شود. **[1314 آنچه پیدا عاجز و بسته و زبون]** پس تو به پیدا[2197] اعتماد مکن. **[وآنچه ناپیدا چنان تند و حرون]** آنچه ظاهر نیست سخت قوی و ستوری[2198] است که پشت نمی دهد و مطیع نمی شود. لاجرم مالک الملک و متصرّف قوی اوست بلکه جز او متصرف نیست. **بیت:** آفتابی است حضرتش که دو کون - پیش او چون سحاب می بینم. زهی دامی که چندین صید کند و صیّاد ناپیدا[2199]. عجب کارگاهی که چندین صور اعمال مختلفه در او به ظهور آید و استاد ناهویدا. **(100b) [1315 ما شکاریم این چنین دامی کراست]** که چندین صید کنند از نهانی. **[گویِ چوگانیم چوگانی کجاست]** یک چوگان ظاهر نیست. **[1316 می درد می دوزد این خیّاط کو]** قماش را می برد و بدوزد، خیّاط ناپیدا. **[می دمد می سوزد این نفّاط کو]** نفس می زند و آتش افروزد. این نفّاط کجاست؟ پس این‌چنین متصرف مطلق کجا می باشد و کثرت صور اعمال قادح وحدت او نی و اشکال مختلفه نقاب شاهد قدرت او نی. فَكُلُّ الَّذِي شَاهَدْتُهُ فِعْلُ وَاجِدٍ[2200] - بِمُفْرَدِهِ لَكِنْ بِحُجْبِ الْأَكِنَّةِ * إِذَا مَا أَزَالَ السِّتْرَ لَمْ تَرَ غَيْرَهُ - وَلَمْ يَبْقَ بِالْأَشْكَالِ أَشْكَالُ رِيبَةِ. هرآینه سرّ **إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ** اقتضا می کند که جملهٔ کائنات ستر او باشد. **[1317 ساعتی کافر کند صدّیق را]** یعنی حرکات و سکنات و احکام تصرّفات همه به حکم او و او پس پرده پنهان. از تقلب او در شؤون و افعال ساعتی صدّیق به کسوت کافری در آید. حکایت: حکایت کنند که در بغداد مردی بود در جامع چهل سال مؤذّنی کرد. روزی بر مناره رفت. خانه‌ای نصرانی را نظر انداخت. در آنجا زنی دید و عاشق گشت. از مناره فرود آمد و به خانهٔ نصرانی در آمد و زن را دست زدن گرفت. زن گفت: ترا به

[2194] به رضا S : - K

[2195] خدا S : خدایی K

[2196] رطب S : تر K

[2197] به پیدا S : پیدا را K

[2198] ستوری S : سور K

[2199] بیت: آفتابی است حضرتش که دو کون پیش او چون سحاب می بینم زهی دامی که چندین صید کند و صیّاد ناپیدا S : - K

[2200] وَاجِدٍ SK : وَاحِدٍ İ

من راه[2201] نیست مگر به دین من در آیی. مؤذّن نصرانی شد و باده می نوشید و گوشت خوک بخورد. باز قصد زن کرد. زن گریخت و به خانه‌ای در آمد و درش را بند کرد. مرد مؤذّن بالای خانه رفتن گرفت و از دیوار افتاد و بمرد و جان به جهنّم برد. **[ساعتی زاهد کند زندیق را]** و زمانی زندیق به لباس زاهدی بر آید. حکایت: حذیفهٔ مرعشی گفت: من با ابراهیم ادهم در سفر بودم. چون به کوفه در آمدیم، به مسجد رفتیم. مرا گفت: یا حذیفه، گرسنه‌ای؟ گفتم: چنانم. گفت: دوات و کاغذ بیار[2202]. آوردم. بنوشت: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَنْتَ الْمَقْصُودُ بِكُلِّ حَالٍ، وَالْمُشَارُ إِلَيْهِ بِكُلِّ مَعْنًى. أَنَا حَامِدٌ، أَنَا شَاكِرٌ، أَنَا ذَاكِرٌ. أَنَا جَائِعٌ، أَنَا نَائِعٌ، أَنَا عَارِي. هِيَ سِتَّةٌ وَأَنَا الضَّمِينُ لِنِصْفِهَا. فَكُنِ الضَّمِينَ لِنِصْفِهَا يَا جَارِي. رقعه را به من داد و گفت: بیرون رو. اوّل کسی که ملاقی شوی، رقعه بدو بده. چون بیرون رفتم، جوانی دیدم خوب‌روی، پاک‌جامه، بر استری[2203] سوار شده. رقعه را به وی دادم. بخواند و بگریست. باز گفت: کجاست کاتب این رقعه؟ گفتم: در فلان مسجد. مرا صرّه‌ای بداد که درونش صد دینار بود. گفت: این را بگیر. پیش وی ببر. من یکی را گفتم: این کیست؟ گفت: این نصرانی است. من تعجّب کردم و صرّه را پیش ابراهیم ادهم بردم. گفت: بنه. آن نصرانی در این ساعت می آید.ما درنگ نکردیم که آن نصرانی آمد **(101a)** و دست شیخ بوسید و گفت: رقعهٔ تو در دل من اثر کرد. مرا نیک ارشاد کردی. اسلام آورد و نیک مسلمان شد. لاجرم حضرت خدا فاعل مطلق است که به موجب **يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ** تصرف[2204] از آنِ اوست. چون عاقبت کار معلوم نیست، مرد مؤمن بر حذر باید بود و از مکر حقّ غافل نمی باید شد و لهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم دعا می کرد: **اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ** و می فرمود: **اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ سَرِيرَتِي كَعَلانِيَتِي وَاجْعَلْ عَلانِيَتِي عَلَى خَيْرٍ. [1318 زآنکه مُخلِص در خطر باشد ز دام]** از آنکه به حکم **وَالْمُخْلِصُونَ عَلٰى خَطَرٍ عَظِيمٍ** مخلص در خطر باشد از مکر و دام علی الدّوام **[تا ز خود خالص نگردد او تمام]** تا مخلص از خویش تمام خالص نگشته است، ناتمام است و بزرگان گفته‌اند: اَلْإِخْلَاصُ إِفْرَادُ الْحَقِّ فِي الطَّاعَةِ بِالْقَصْدِ، وَهُوَ أَنْ يُرِيدَ بِطَاعَتِهِ التَّقَرُّبَ إِلَى اللَّهِ

[2201] راه S : راست K

[2202] بیار S : بیاور K

[2203] استری S : اسبی K

[2204] تصرف S : - K

تَعَالَى دُونَ شَيْءٍ آخَرَ مِنْ تَصَنُّعٍ لِمَخْلُوقٍ[2205] أَوِ اكْتِسَابِ مَحْمَدَةٍ عِنْدَ النَّاسِ أَوْ مَحَبَّةِ مَدْحٍ مِنَ الْخَلْقِ. چنان باشد که عبادت خود را به یاد نیارد، بلکه طاعت خود را قاصر بیند و از آن شرم دارد و بالجمله چنان‌که از یاد گناهش شرم دارد، از یاد طاعت نیز بدارد. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الزَقَّاقُ نُقْصَانُ كُلِّ مُخْلِصٍ رُؤْيَةُ إِخْلَاصِهِ. فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُخْلِصَ إِخْلَاصَهُ، أَسْقَطَ عَنْ إِخْلَاصِهِ رُؤْيَتَهُ لِإِخْلَاصِهِ فَيَكُونَ مُخْلَصًا لَا مُخْلِصًا. **[1319 زآنکه در راه است و رهزن بی‌حد است]** مخلص که در راه است، رهزن بی‌حد است. چنان‌که مردی که در راه باشد[2206]، حرامی بسیار است[2207]. تا به مقصد نرسد، امن حاصل نکند. **[آن رهد کو در امانِ ایزد است]** آن کس خلاص شود که در امان حضرت خداست که بدان واصل گشته است. **[1320 آینه خالص نگشت او مُخلِص است]** کمال اخلاص نفی صفات است و نفی صفات آینهٔ جمال ذات. چون آینه خالص نگشت، مخلص است و در خامی. **[مرغ را نگْرفته است او مُقنِص است]** هنوز مرغ را شکار نکرده است. او صیّاد است و در صید. **[1321 چونکه مُخلَص گشت مُخلِص باز رَست]** اوّل به فتح لام است، ثانی به کسر لام. **[در مقامِ امن رفت و بُرد دست]** در مقام امن[2208] **فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ** بر سریر سروری نشست و مظفّر شد. دیگر خطر نباشد از آنکه **[1322 هیچ آیینه دگر آهن نشد]** آینهٔ جمال‌نمای دیگر باره[2209] آهن نگردد. یعنی پس از تمکین و کمال و تمام به نقصان نمی آید[2210]. **[هیچ نانی گندم خرمن نشد]** باز گندم خرمن نگردد[2211]. لاجرم سالک را پس از کمال و تمام[2212] نقصان و کمی نیاید. حکایت: شخصی از مولانا پرسید که فرق میان تمام و کمال چیست؟ مولانا فرمود که کمال عبارت از تمامی بی‌نهایت است و تمام به غایت **(101b)** فنا رسیدن چنان‌که در مرگ بگویند که تمام شد. از بهر این معنی است که اَكْمَلْتُ در دین آورد و اَتْمَمْتُ در نعمت. **[1323 هیچ انگوری دگر غوره نشد]**

[2205] لِمَخْلُوقٍ S : المَخْلُوقِ K

[2206] باشد S : است K

[2207] است S : + که K

[2208] امن S : + رفت K

[2209] باره S : بار K

[2210] یعنی پس از تمکین و کمال و تمام به نقصان نمی آید S : - K

[2211] باز گندم خرمن نگردد S : - K

[2212] کمال و تمام S : تمام و کمال K

چنان‌که **[هیچ میوهٔ پخته با کوره نشد]** با کوره به ترکی ترفنده[2213]. **[1324 پخته گرد و از تغیّر دور شو]** تو نیز کمال را تحصیل کن که پس از آن ناقص نشوی. **[رَو چو برهانِ محقّق نور شو]** یعنی پس از آن برو همچو برهان محقق نور شو. حکایت: برهان محقق سید است حسینی. از ترمد بوده است و از مریدان و تربیت یافتگان مولانا بهاء الدین ولد بود[2214] و به سبب اشراف او بر خواطر در ولایت خراسان و ترمد به سیّد سِردان مشهور بود. به جهت تربیت مولانا به قونیه متوجّه شد و خدمت مولانا مدت[2215] نه سال در خدمت و ملازمت وی نیازمندی نمود و تربیتها یافت. چون خدمت شیخ شهاب الدّین سهروردی به روم آمده بود، به دیدن سیّد برهان الدّین محقق آمد. سیّد بر خاکستر نشسته بود. از جای نجنبید. شیخ از دور تعظیم کرد و بنشست[2216] و سخنی واقع نشد. مریدان پرسیدند که موجب سکوت چه بود؟ شیخ فرمود که پیش اهل حال زبان حال می باید نه زبان قال. پرسیدند که وی را چون یافتی؟ گفت: دریایی است موّاج[2217]. از درر معانی و حقایق محمّدی به غایت غایت آشکار[2218] و به غایت غایت پنهان. و خدمت شیخ صلاح الدّین از جملهٔ مریدان سیّد بوده. چون حضرت مولانا مرید سیّد شد، مذکور[2219] تجدید ارادت کرد. هم مرید مولانا شد. سیّد می فرمود که مرا از حضرت شیخم سلطان العلما دو نصیب عظیم رسید. یکی فصاحت قال[2220]، دوم صباحت حال. حالم را به شیخ صلاح الدّین بخشیدم که او را هیچ گونه قالی نیست و قالم را به مولانا. و مزار[2221] متبرک سیّد در قیصریّه است. تفصیل سلسلهٔ مولانا این است که راویان چنین روایت کرده‌اند از علی رضی الله عنه که روزی او گفت: یا رسول الله، خدا را راه نمای تو به من. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: یا علی، بر تو باد آن چیز که به برکت ورزیدن او نبوّت را یافتم. علی گفت: یا رسول الله، آن چه چیز است؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: آن مداومت است بر

[2213] ترفنده S : طرفنده K

[2214] بود S : بوده است K : + که پدر مولانا است İ

[2215] مدت Sİ : - K

[2216] و بنشست Sİ : - K

[2217] مواج Sİ : امواج K

[2218] آشکار Sİ : - K

[2219] مذکور Sİ : - K

[2220] قال Sİ : مقال K

[2221] مزار Kİ : مزارک S

ذکر خدا در خلوت. پس علی گفت: این‌چنین باشد فضیلت ذکر که همه مردمان ذکر خدا می کنند. پس رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: خمش یا علی، قیامت بر نخیزد مادام که بر زمین گویندهٔ ذکر خدا باشد. بعد از آن رسول الله صلی الله علیه و سلم کلمهٔ لا اله الّا الله را تلقین کرد و بر علی فرو خواند و بگفت: یا علی، تو خمش کن تا من سه بار ذکر الله می کنم و تو از من شنوی. پس آن‌گاه باز گردان تا من شنوم از تو و همچنین علی رضی الله عنه تلقین کرد **(102a)** حسن بصری را و حسن بصری تلقین کرد حبیب عجمی را و حبیب عجمی تلقین کرد داود طایی را و داود طایی تلقین کرد معروف کرخی را[2222]. معروف کرخی تلقین کرد سری سقطی را[2223]. سری سقطی تلقین کرد جنید بغدادی را[2224]. جنید بغدادی تلقین کرد شبلی را و شبلی تلقین کرد محمد زَجّاج را[2225]. محمد زجّاج تلقین کرد ابو بکر نسّاج را و ابو بکر نسّاج تلقین کرد احمد غزالی را و احمد غزالی تلقین کرد احمد خطیبی بلخی را و احمد خطیبی[2226] بلخی تلقین کرد شمس الائمه سرخسی را و شمس الائمه سرخسی تلقین کرد مولانا بهاء الدّین محمد را و بهاء الدّین محمد تلقین کرد برهان الدّین محقق را و برهان الدّین[2227] تلقین کرد مولانا[2228] را قَدَّسَنَا اللَّهُ بِسِرِّهِمِ الْعَزِیزِ. **[1325 چون ز خود رستی همه برهان شدی]** چون فانی شدی، برهان گشتی. **[چونکه بنده نیست شد سلطان شدی]** یعنی چون در بند[2229] بندگی نماند، همه صفات بشریّهٔ او مسلوب گردد. در وی[2230] صفات الله ظاهر شود. از او آثار خدا هویدا گردد. **[1326 گر عیان خواهی صلاح الدّین نمود]** اگر می خواهی که نشانی از این فقر و فنا که سرمایهٔ هستی و پیرایهٔ عیان است دریابی، باید که روی اخلاص از خاک[2231] آستانهٔ شیخ صلاح الدّین نتابی. زیرا که آنچه ما می گوییم بیان است و آنچه او می نماید عیان[2232]. **[دیده‌ها**

[2222] را S : + و Kİ

[2223] را S : + و Kİ

[2224] را S : + و Kİ

[2225] را S : + و Kİ

[2226] خطیبی Sİ : - K

[2227] برهان الدّین SK : + محقق İ

[2228] مولانا Sİ : + جلال الدین الرومی K

[2229] در بند S : بنده K

[2230] وی S : + بعض K

[2231] خاک S : - K

[2232] عیان S : + است K

را کرد بینا و گشود] یعنی حال ما بیان کردن و حال او عیان نمودن است[2233]. حکایت: شیخ صلاح الدّین از قونیه است. اوّل زرکوب بود. وی[2234] در بدایت حال مرید سیّد برهان الدّین بود. چنان‌که اکنون مذکور شد و چون حضرت مولانا بر اکتساب علوم و قال و قیل و تذکیر مشغول شده بود، شیخ صلاح الدّین در دکّان زرکوبی به کسب قوت حلال و قوّت حال اجتهاد می نمود. روزی خدمت مولانا از حوالی زرکوبان می گذشت. از آواز ضرب ایشان در وی حالی پیدا شد و به چرخ در آمد و شیخ صلاح الدّین به الهام ربّانی از دکّان بیرون آمد و برجست و سر در قدم مولانا نهاد. خدمت مولانا وی را در بر گرفت و نوازش بسیار کرد و از وقت نماز پیشین تا نماز دیگر خدمت مولانا در سماع بود و این غزل[2235] فرمود: **مطلع:** یکی گنجی بدید آمد از این دکان زرکوبی - زهی صورت زهی معنی زهی خوبی زهی خوبی. شیخ صلاح الدّین فرمود تا دکّان را یغما کردند. همان بود که از سر دکّان دو کون برخاست. در صحبت خداوندگار روانه شد. خدمت مولانا همان عشق‌بازی که با شیخ شمس الدّین تبریزی داشت، با وی پیش گرفت و مدت ده سال با وی مؤانست و مصاحبت داشت. روزی از خدمت مولانا سؤال کردند که عارف کیست؟ گفت: آنکه از سرّ تو[2236] سخن گوید **(102b)** و تو خاموش باشی و آن‌چنان مرد صلاح الدین است. و چون سلطان ولد به درجهٔ بلوغ رسید، خدمت مولانا دختر شیخ صلاح الدین فاطمه را به جهت وی خطبه کرد و چلبی عارف از آن دختر بود و خدمت[2237] شیخ صلاح الدّین در قونیه مدفون است در جوار مولانا بهاءالدین. **[1327 فقر را از چشم و از سیمای او]** فقر و فنا را[2238] از ظاهرش **[دید هر چشمی که دارد نور هو]** دید هر چشمی که نور دارد از هو. **[1328 شیخ فعال است بی‌آلت چو حق]** و اوست متصرّف مطلق. **[با مریدان داد بی گفتن سبق]** که او بی‌قال درس حال می دهد. و اغلب طاعنان و طاغیان شیخ صلاح الدّین را نادان و عامی خواندند و از غایت جهل و عمی اُمّی را از عامی ندانستند و لوح محفوظ را از لوح

[2233] نمودن است S : کردن K

[2234] وی Sİ : و K

[2235] غزل Sİ : + را K

[2236] تو S : حق K

[2237] خدمت S : - K

[2238] را S : - K

حافظ فرق نمی کردند. حکایت: منقول است که[2239] در اوایل حال[2240] سلطان روم عزّالدّین کیکاوس فرزند سلطان علاء الدّین کیقباد از عظمت ولایت مولانا غافل بود و در غرور سلطنت ذاهل. اتّفاقا روزی شمس الدّین اصفهانی را که وزیر او[2241] بود، اعتراض نمود که دم‌به‌دم به خدمت مولانا چرا تردّد[2242] می‌کنی و تودّد می ورزی و از بزرگان دیگر تمرّد می نمایی و از آن بزرگ[2243] چه دیده‌ای که مشایخ زمان ما نیست؟[2244] تفضیل او بر سایر علما و فقرا از چیست؟ صاحب شمس الدین در جواب سلطان دلائل بسیار بیان کرد در ولایت و کرامت. چنان‌که سلطان را[2245] ارادت کلّی در جوش آمده، داعیهٔ زیارت آن حضرت شد. همان روز مگر[2246] در صحرای قونیه در کوشک فلوباط[2247] با خواص حضرت به عشرت[2248] مشغول شده بود. سلطان برخاست و به کنار دریاچهٔ آب سیر می کرد. از ناگاه ماربچه‌ای کوچک را بدید و آن را بگرفت و در آستین خود کرده، از خزینه‌دار حقّه‌ای زرّین بخواست و پنهانی ماربچه را در آنجا کرد. مهر کرد و در کیسهٔ خود نهاد. چون به سوی مجلس عشرت باز آمد، بعد یک لحظه حقّه را بیرون آورده، به وزرا و امرا نموده و چنان تقریر کرد که این حقّه را به من تکفور استانبول ارسال کرد و گفت: اگر چنان‌که دین شما حقّ است، علما و صلحای شما بیان کنند که در این حقّه چیست تا من خراج را التزام نمایم. تمامت ارکان دولت و اعیان ملّت در سرّ آن حقّهٔ مختوم حیران ماندند و سرگردان شدند. فرمود که تا پروانه این حقه را بر گیرد و به علما و شیوخ و صلحای قونیه[2249] عرضه دارد تا بیان کنند که در این حقّهٔ مختوم چیست و چون مقتدای دین ما ایشان‌اند و چندین ادرارات[2250] و جهات در تحت تصرّف ایشان است، باید که این مشکل را حل کنند تا صدق

[2239] که S : - K

[2240] حال S : - K

[2241] را که وزیر او S : که وی را وزیر K

[2242] چرا تردّد S : را چه ملازمت K

[2243] بزرگ S : - K

[2244] نیست S : بسیار است K

[2245] را S : - K

[2246] مگر S : - K

[2247] فلوباط S : فلاباط K

[2248] به عشرت K : معشرت S

[2249] قونیه S : + را K

[2250] ادرارت S : ارادات K

ما **(103a)** در حق ایشان مضاعف شود. همگنان در شرح آن سرّ مکتوم و حقّهٔ مختوم قاصر ماندند[2251]. عاقبت صاحب شمس الدّین مصلحت چنان دید که ملازم حضرت سلطان به زیارت مولانا رود و این سرّ مکتوم را از او معلوم کنند که در این زمان کاشف مشکلات اوست. تمامت امرا از حیلهٔ سلطان بی‌خبر بودند. بجمعهم سوار گشته، به حضرت مولانا آمدند و آن روز خلق عالم در آن محفل حاضر شدند. چون سلطان اسلام حقّهٔ زرّین را در پیش آن پادشاه دین نهاد و شیخ صلاح الدین در جنب مولانا مراقب نشسته بود، مولانا فرمود که شیخ ما سرّ حقّه را بیان فرماید. شیخ صلاح الدین سر نهاد و بعد از آن فرمود که ای سلطان اسلام، جانور بیچاره را چرا محبوس حقّه کرده‌ای و ماربچّه را یار خود ساخته‌ای؟ و مردان را امتحان کردن از راه مروّت دورتر است. چه این مرد خدا را که به زیارت حضرتش مشرّف گشته‌ای، بر سرائر حقه‌های آسمانها[2252] و ذرائر زمینها و ضمایر آفرینش اطّلاعی هرچه تمام‌تر است و بر کنوز رموز الهیّه[2253] وقوفی هرچه بیش‌تر است دارد. همانا سلطان سر باز کرده، با خواص حضرت مرید شدند[2254] و صاحب شمس الدّین را شکرانه‌ها داده در تعظیم او[2255] بیفزود و انصاف داد که در ممالک عالم ملک مثل او سلطان سُتُرگ و عارف واقف نیست. در خلوت سلطان فرموده باشد که جایی که مریدان او را این قدرت و قوّت باشد تا عظمت سیرت و بصیرت او را که تواند دریافتن. **[1329 دل به دستِ او چو مومِ نرم رام]** از آنکه دل مرید در دست شیخ کامل چون موم نرم باشد. **[مُهرِ او گه ننگ سازد گاه نام]** و صفحهٔ موم[2256] از انگشتری تصرّف شیخ کامل گاهی مهر ننگ پذیرفته و گاهی نقش نام. **[1330 مُهرِ مومش حاکیِ انگشتری است]** چنان‌که مهر موم حکایت کننده از انگشتری است، میل دل تصرّف شیخ را رهبر است. **[باز آن نقشِ نگین حاکیِ کیست]** یعنی بینی که نقش نگین از که حکایت می کند؟ **[1331 حاکیِ اندیشهٔ آن زرگر است]** نقش نگین انگشتری نیز حکایت از جمال اندیشهٔ زرگر کند. یعنی دلالت می کند که تصرّف شیخ از عنایت خداست. **[سلسلهٔ هر حلقه اندر دیگر است]** هر یکی از حلقهٔ سلسله به دیگری

[2251] ماندند S : بماندند K

[2252] حقه‌های آسمانها S : حقهٔ آسمان را K

[2253] الهیّه S : + را K

[2254] شدند S : شد K

[2255] او S : - K

[2256] موم S : دل مرا K

اتّصال دارد. چون به دست شیخ گرفتی، به حکم **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ** ید حضرت خدا گرفته‌ای و در دل که سخن شیخ تأثیر کند، بدانی که سخن حضرت[2257] خدا در دل او[2258] اثر کرده است[2259] و لهذا می فرماید: **[1332 این صدا در کوهِ دلها بانگِ کیست]** یعنی در کوه دلها صدا از اوست. **[گه پُر است از بانگِ این کُه (103b) گه تهی است]** گاه پر است از بانگ و صدا این کوه، گاه خالی است. **[1333 هر کجا هست او حکیم است اوستاد]** آن شیخ صلاح الدّین مرشد کامل است. **[بانگِ او زین کوهِ دل خالی مباد]** یعنی کوه دلهای ما از صدای او خالی مباد. حکایت: روزی خدمت مولانا در سماع بود و ذوقهای عظیم می راند و شیخ صلاح الدّین در کنجی ایستاده بود و این غزل را فرمود: **غزل:** نیست در آخر زمان فریادرس - جز صلاح الدین صلاح الدین بس * گر ز سرّ سرّ او دانسته‌ای - دم فروکش تا نداند هیچ‌کس * سینهٔ عاشق یکی آبی‌ست خوش - جان‌ها بر آب او خاشاک و خس * چون ببینی روی او را دم مزن - کاندر آیینه زیان باشد نفَس * از دل عاشق بر آید آفتاب - نور گیرد عالمی از پیش و پس. **[1334 هست کُه کآواز مُثَنَّا می کند]** بعضی کوه به حسب استعداد خود آواز را[2260] مثنی سازد که چون شیخ همّتی اندازد و صدایی کند، لبّیک مرید دو تا شود. **[هست کُه کآواز صد تا می کند]** یعنی بعضی از روی کمال قابلیّت آواز را[2261] صد تا گرداند که چون شیخ یک اشارت و صدا کند، از مرید آثار بسیار ظاهر شود. **[1335 می زهاند کوه از آن آواز و قال]** بعضی کوه می زهاند و می زاید از آواز و قال **[صد هزاران چشمهٔ آبِ زلال]** و نتایج کمال. **[1336 چون ز کُه آن لطف بیرون می شود]** چون ز کوه آن آب زلال پیدا می شود، **[آبها در چشمه‌ها خون می شود]** که[2262] عشق و درد پیدا گردد. حکایت: علی بن ابی الفتح مردمان را دید که در روز نحر قربانها می کنند. گفت: خداوندا، مردمان به تو تقرّب[2263] نمایند به قربانها و من به تو تقرّب نمایم به قربان و فدا کردن[2264] نفس خود. لاجرم

[2257] حضرت S : - K

[2258] او K : تو S

[2259] است S : - K

[2260] را S : - K

[2261] را S : - K

[2262] که S : - K

[2263] تقرّب S : قرب K

چندان تواجد[2265] کرد که بی‌عقل گشت. چون به خود آمد، گفت: خداوندا، مرا چند به نفس خود و به سوی دنیا باز آری؟ پس نعره زد و بمرد. چون خدمت مولانا بیان کرد که کوه ندا و نعره را صدا دهد، حالیا آن را بیان کند که بعضی آدم هست که در او آواز انبیا و اولیا اثر نکند، بلکه دعوت حضرت خدا در نمی گیرد. آن‌چنان کس از کوه و سنگ سخت‌تر است. امّا اهل سعادت آن است که به[2266] صحبت صلحا اثر صلاح یابد. زیرا[2267] **[1337 زآن شهنشاهِ همایون‌نعل بود]** آن شاهنشاه مبارک‌نعل و فرخنده‌قدم که موسی است علیه السلام از آن بود[2268] **[که سراسر طورِ سینا لعل بود]** که سراسر کوه طور لعل شد و پر نور گشت و به حرکت آمد به حکم **فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا. [1338 جان پذیرفت و خِرَد اجزایِ کوه]** متحرک و مدرک شد اجزاء کوه. **[ما کم از سنگیم آخر ای گروه]** که در ما جوش و خروش و حرکت و هوش نیست. چنان‌که می فرماید: **[1339 نه ز جان یک چشمه جوشان (104a) می شود]** نه[2269] از جان یک چشمه جوش کننده شود[2270]. این‌چنین جان از سنگ و کوه بدتر است که[2271] **وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ. [نه بدن از سبزپوشان می شود]** و تازگی پذیرد به اعمال و طاعات و رعایت سنّت و آداب طریقت. این‌چنین تن از خاک کوه بدتر است. **[1340 نه صدایِ بانگِ مشتاقی در او]** بلکه بی‌بانگ و صداست که اجابت نمی کند انبیا و اولیا را. **[نه صفایِ جرعهٔ ساقی در او]** که بی‌اثر و صفاست که مستی بقیّهٔ شراب عشق الهی نیست در او. حکایت: درویشی در حضرت مولانا گفت: فلان شراب‌خوار عظیم است امّا هیچ مست نمی شود. فرمود که بر جیب می ریزد چه[2272] خاصیت شراب آن است که مست کند. وقتی که مست نکند، سرکه بوده باشد[2273] یا

[2264] فدا کردن S : فدای نفس K

[2265] تواجد S : توجه K

[2266] به S : از K

[2267] زیرا S : - K

[2268] از آن بود S : - K

[2269] نه S : - K

[2270] شود S : نشود K

[2271] که S : - K

[2272] چه S : که K

[2273] باشد S : است K

ناخورده. مثال مقلّدان شریعت و طریقت نیز همچنان است. کلام الله را می خوانند و سخنان اولیا را تقریر می کنند و هیچ گونه مستی و شوقی ندارند. از آنجا ذوقی نمی یابند از آنکه می خوانند و می خایند و هیچ نمی خورند. لاجرم از خدا خوانی خدا دانی بهتر است. پس طالب را حمیّت می باید تا به زخم تیشه و کلند همت کوه دل را پاره پاره سازد. یعنی اشتغال اعمال صالحه و ریاضت کند تا در دل او فرجه و راه پیدا شود تا باشد که ماهی بر اجزاء آن کوه پرتو اندازد. یعنی نور طاعت و پرتو هدایت و ضیاء شمس حقیقت در اجزای دل داخل شود. زیرا اندرون سنگ مصمت نور اثر نمی کند که در او منفذ نیست. چنان‌که می فرماید: **[1341 کو حمیّت تا ز تیشه وز کُلَند]** لفظ کو به کاف عربی است. به ترکی قنی و تیشه به ترکی کسر و کلنگ و[2274] کلند به فتح کاف عربی، به ترکی چپه. **[این چنین کُه را به کلّی بر کَنَند]** این‌چنین کوه بی‌صدا و بی‌نشو و نما را محکم بکنند. **[1342 بو که بر اجزایِ او تابد مَهی]** بود که بر اجزای آن کوه ماهی بتابد. **[بو که در وی تابِ مَه یابد رهی]** بود که در آن کوه تاب ماهی راهی یابد. **[1343 چون قیامت کوهها را برکَنَد]** به موجب **وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ** چون قیامت کبری کوه‌ها را بر کند. **[پس قیامت آن کرم کی می کند]** آن قیامت این کرم را کی کند؟ در بعض نسخ **[بر سرِ ما سایه کی می افکند]**[2275] یعنی در قیامت کبری آن کرم نباشد که در دلها انوار اثر کند از آنکه آن قیامت روز تکلیف و عبادت نیست، یوم جزاست. حالیا در یافتن و تدبیر جان و درد معاصی را درمان کردن می باید. **[1344 این قیامت زآن قیامت کی کم است]** این قیامت صغری از آن قیامت کبری کمتر نیست. پس هرکس که بمیرد، به مردن تو دلالت و اشارت کند. **(104b)** تو از این به قیامت کبری استدلال کن که **مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ**. یا انبیا و اولیا به چندین فریاد و نوا قیامتها برانگیزند[2276]. لاجرم درباب و ساز آخرت کن آز آنکه **[آن قیامت زخم و این چون مرهم است]** که درمان زخم آخرت و علاج مرض معصیت در اینجا میسّر است. حکایت: بزرگی اهل ریاضت و عبادت بود که ضعیف‌تن و زردروی گشته. او را گفتندی: نفس خود را رفق کن. او گفتی از بهر رفق[2277] اوست این سعی و اجتهاد من تا آن را از

[2274] کلنگ و S : - K

[2275] در بعض نسخ بر سرِ ما سایه کی می افکند S : - K

[2276] برانگیزند S : برانگیزد K

[2277] بهر رفق S : برای K

عذاب شدید خلاص کنم. **بیت:** اگر یک‌دم بیاسایم روان[2278] من نیاساید - من آن لحظه بیاسایم که یک لحظه نیاسایم. **[1345 هرکه دید این مرهم از زخم ایمن است]** از عذاب آخرت امین است. **[هر بدی کین حُسن دید او محسن است]** هر بدی که دل را نرم و پاره کرد[2279] تا در او نور الهی اثر کرد، آن کس نیک است از آنکه پرتو ماه قلب قالب را آینهٔ جمال شاه کند یا[2280] به حکم **الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ** بدی که مشاهدهٔ حضرت خدا کند و خود را در حضرتش پندارد و عمل را با[2281] اخلاص گذارد او مرد مخلص است و این حال نتیجهٔ صحبت مرشد کامل است. **[1346 ای خنک زشتی که خوبش شد حریف]** و به اهل الله قرین گشت. **[وایِ گل‌رویی که جفتش شد خریف]** که خزان او را ریزان کند. **[1347 نانِ مرده چون حریفِ جان شود]** یعنی کسی که نان بخورد، نان بی‌جان جزء بدن او می شود. **[زنده گردد نان و عینِ آن شود]** نان حی شود و عین جان گردد. لاجرم نان بی‌جان با مقارنت انسان جزء او شود و جان یابد و نیکی پذیرد. چنان‌که **[1348 هیزمِ تیره حریفِ نار شد]** و او را مقارن گشت. **[تیرگی رفت و همه انوار شد]** و نار محض و نور صرف شد. پس چون کسی با اصحاب انوار یار شود، صاحب نور گردد. همچنان **[1349 در نمکلان چون خرِ مرده فتاد]** در مملحه چون خر میّت را اندازند، **[آن خری و مردگی یک‌سو نهاد]** یعنی نمک گردد. با آنکه صورت خری در او باقی باشد، حکم نمک دارد و خوردن او حلال شود. هرآینه دریای موّاج عشق و پرتو ماه تجلّی حق در تأثیر تصرّف کم از نمک نیست. **بیت:** کسی کاندر نمکسار اوفتد گم گردد اندر وی - من این دریای پر شور از نمک کمتر نمی بینم. کثرت اکوان و اختلاف الوان که در ظلال حقایق و اعتبار مغایر است، در اعیان ثابتهٔ علمیّهٔ خالق تا به حدّی است که به حسب اقتضای حضرت[2282] احدیّت حکم و تصرّف اسما و صفات را باشد. امّا چون آفتاب احدیّت ذات از مشرق فردانیّت طلوع کند و صوفیان گرم‌رَو به آب کمال **(105a)** اخلاص که نفی صفات است، خلعتهای رنگارنگ هستی را در طشت یگانگی

[2278] روان S : درون K

[2279] کرد S : کند K

[2280] یا S : تا K

[2281] با S : به K

[2282] حضرت S : - K

بشویند و به هر لحظه از سر نشئه[2283] جام نیستی گویند: **بیت:** آفتابی برآمد از اسرار - جامه شویی کنیم صوفی‌وار. و اگر پستکی[2284] از بقیّهٔ الوان در اکوان و اعیان مانده باشد، چالاکانه و بی‌باکانه همه را در خم هویّت بیندازند و خود را از ننگ هستی موهوم فارغ سازند و رنگ بی‌رنگی پذیرند و حسن و لطافت صبغهٔ الله گیرند. چنان‌که می فرماید: **[1350 صبغهٔ الله هست خُمِّ رنگِ هو]** لاجرم به حکم **صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً** چون به خم هویّت فرو روند، **[پیسه‌ها یک رنگ گردد اندر او]** و پیسگی یکرنگی[2285] پذیرد[2286] در آن خم. چون ناظر به چشم منظور به غیر از صبغهٔ مطلقه[2287] مشاهده نکند، سرّ لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ بر او منکشف شود. لاجرم **[1351 چون در آن خُم افتد و گوییش قُمْ]** چون آن کس در آن خم هویّت افتد و او را بگویی بر خیز، **[از طرب گوید منم خُم لَا تَلُمْ]** ملامت مکن. یعنی چون صفت بشریّت را به صفت الوهیّت متبدّل بیند و به حکم **تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ** خود را به اخلاق خالق متخلّق مشاهده کند، از آن در غلط افتد. **[1352 آن منم خم خود اَنَا الْحَق گفتن است]** منم خم گفتن أَنَا الْحَقُّ گفتن است. **[رنگِ آتش دارد الّا آهن است]** آهن که در آتش افتد، رنگ آتش گیرد اما آتش نمی شود[2288]. **[1353 رنگِ آهن محوِ رنگِ آتش است]** رنگ آهن در رنگ آتش محو می شود. **[ز آتشی می لافد و خامش‌وَش است]** از آتشی لاف می کند آن آهن اگرچه همچون خاموش است[2289]. **[1354 چون به سرخی گشت همچون زرِّ کان]** چون آهن به سرخی متبدّل شد[2290] همچون زر خالص، **[پس اَنَا النَّار است لافش بی‌زبان]** پس اَنَا النَّار گفتن است لاف[2291] آن آهن بی‌دهان و زبان که از او آثار نار هویدا گردد. پس کسی که صفت بشریّهٔ او محو و فانی شود و در او صفات الوهیّت ظهور کند، از او آثار الهیّه پیدا شود. حکایت: منقول است که سیّد برهان الدّین در ملک خراسان به شهری رسید. تمامت اکابر و

[2283] نشئه S : نشاط K

[2284] پستکی S : بستگی K

[2285] یکرنگی S : یکرنگ K

[2286] پذیرد S : گردد K

[2287] مطلقه S : مطلق K

[2288] آهن که در آتش افتد رنگ آتش گیرد اما آتش نمی شود S : - K

[2289] همچون خاموش است S : - K

[2290] چون آهن به سرخی متبدّل شد S : - K

[2291] لاف S : - K

صدور آن مقام استقبال کرده، معزّز داشتند. در آن شهر شیخ الاسلام نام[2292] مردی بود. از سر[2293] تکبّر به استقبال او نیامد، بلکه ملحدوار التفاتش نکرد و حضرت سیّد به دیدن وی رفت و گفت: در دهم ماه رمضان محتاج حمّام خواهی شدن و در راه حمّام ملاحده ترا بکشند. خبرت کردم تا غافل مباش. آن شخص[2294] به پای سیّد افتاد. سیّد فرمود که **قُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ**. آری جهت این[2295] تضرّع و نیاز که نمودی، ایمان ببری. آنچنان‌که فرموده بود، واقع شد. **[1355 شد ز رنگ و طبعِ آتش محتشم]** و متشکل[2296] گشت به او. **[گوید (105b) او من آتشم من آتشم]** امّا در حقیقت آتش نیست از آنکه تبدیل ذات نیست، تبدیل صفات است. **[1356 آتشم من گر ترا شکّی است و ظن]** در آتشی من، **[آزمون کن دست را بر[2297] من بزن]** که همچون آتش می سوزم. ابو عثمان حیری گفت: چهل سال است که بی‌ارادت من کاری نشده است. **[1357 آتشم من بر تو گر شد مُشتَبِه]** و شک کنی، **[رویِ خود بر رویِ من یک دم بنه]** تا سوز و سوختن من بینی و آتشی من بدانی. پس چون کسی مظهر تجلّی حضرت خدا شود، آثار الهیّه از او هویدا گردد. حکایت: از حضرت خداوندگار منقول است که فرمود: حضرت سیّد در حجرهٔ مدرسهٔ ما می[2298] بود. شبی هشتاد بار باری تعالی به سیّد[2299] تجلّی کرد و در هر باری سیّد نعره‌ها می زد. روز از مدرسه بیرون آمد. به شور تمام دوان دوان می رفت و طرف فرجیش را می کشانید و من در پی سیّد می رفتم. ناگاه مردی گستاخ برابر سیّد رسیده گفت که یا[2300] درویش کنار فرجیت را راست کن. فرمود که مرا غم آن نیست. تو دهان خود را راست کن. در حال دهان آن شخص طنّاز لقوه شد. فریاد کنان سر در قدم سیّد نهاد. همان دم باز بر قرار آمد. خدمت مولانا در دعوی آهن آتش بودن خود را به لفظ[2301] لاف

[2292] نام Si : - K

[2293] سر Si : - K

[2294] شخص Si : - K

[2295] این Si : آن K

[2296] متشکل S : مشکل K

[2297] بر Si : در K

[2298] می S : - K

[2299] به سید S : سید را K

[2300] یا : ها K : تا S

[2301] به لفظ S : - K

ذکر کرد. زیرا که به واسطهٔ محو صفات بشریّت در صفات الوهیّت اگرچه سالک خود را آراسته به صفات حق بیند و در گفتن انا الحق تجاسر[2302] نماید امّا این بدان ماند که چون آفتاب در آینه تابد، آینه خود را آفتاب پندارد. ذات آینه از آفتاب چیزی نباشد، چنان‌که در ذات آفتاب از آینه چیزی نیست. آهن چون خود را به تابش آتش بسپارد و دل از صفات[2303] آهنی به کلّی بر دارد، شعلهٔ آتش او را از او برباید که چون در خود نظر کند، غیر صفات آتش نمی بیند. پس لاف أَنَا النَّارُ آغاز نهد. **[1358 آدمی چون نور گیرد از خدا]** به موجب عَلَّمَ الْأَسْمَاءَ **[هست مسجودِ ملایک ز اجتبا]** از جهت برگزیدن. **[1359 نیز مسجودِ کسی کو چون مَلَک]** آدمی که نور از خدا گیرد، چنان‌که مسجود ملائکه شود، مسجود کسی شود[2304] که آن کس همچو ملک **[رَسته باشد جانش از طغیان و شک]** خلاص شده باشد جانش از ضلالت و شک. چنان‌که شیخ شهاب الدین در حضور سیّد برهان الدّین از دور سر نهاد. چون حضرت مولانا از[2305] بهر تفهیم خلق حضرت احدیّت را به آتش تمثیل کرد و غریق صفات آن حضرت را به آهن تشبیه نمود. اکنون در عذر آن فرماید: **[1360 آتشِ چه آهنِ چه لب ببند]** اشارت به کنوز حقایق و ایما به رموز دقایق بی‌سلوک طریقهٔ تمثیلات دست نمی دهد. زیرا که تنبیه **(106a)** مخاطب جز بدین طریق میسّر نمی شود امّا اگر به حقیقت نظر کنی، بگویی: **بیت:** ای برون از وهم و قال و قیل من - خاک بر فرق من و تمثیل من. و لیکن عجب حالی است نه مجال گفتن است و نه امکان نهفتن. **بیت:** گر بگویی مشبّهی باشی - ور نگویی ز دین تهی باشی. **[ریشِ تشبیه و مشبِّه را مخند]** همچون[2306] مشبّه به تشبیه سخن مگو تا او ترا همچون[2307] خود پندارد و تو ریش او را خنده کرده باشی. **[1361 پای در دریا منه کم‌گوی از آن]** این معارف الهیّه و کلمات حقیقیّه همچو دریای بی‌پایان است یا از حضرت خدا سخن و بیان همچو بحر عمّان است. **[بر لبِ دریا خمش کن لب گزان]** و سخن مگو از آن. حکایت: چون حضرت مولانا را[2308]

[2302] تجاسر S : اقدام K

[2303] صفات S : صفت K

[2304] شود S : - K

[2305] از S : - K

[2306] همچون S : همچو K

[2307] همچون S : همچو K

[2308] را S : - K

به صحبت شمس تبریز انقطاع کلّی دست داد و خلوت از حد گذشت، کافهٔ خلق قونیه به جوش آمدند و از سر غیرت و حسد در هم شدند. چون شمس الدّین نابدید شد، از شور عشق و غوغای عاشقان اطراف جهان پر شد و بر او حسّاد طعنه زدند. چنان‌که در رسول الله صلی الله علیه و سلم[2309] گفته بودند **يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ** و حضرت حق در سورهٔ مؤمن[2310] جواب فرمود: **مَا أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ** و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَا يَكْمُلُ اِيمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ**. لاجرم **[1362 گرچه صد چون من ندارد تابِ بحر]** یعنی اگرچه احاطه کردن بحر محیط حدّ مور حقیر نیست که صد چون من طاقت[2311] دریا ندارد، **[لیک می نشْکیبم از غرقابِ بحر]** چنان‌که تشنهٔ دل تفته از کنار دریا کران نجوید، من نیز از آن جهت سخن از دریا و استغراق می گویم و در وصل بحر از مفارقت جان نهراسم. چنان‌که می فرماید: **[1363 عقل و جان من فدایِ بحر باد]** که من جان و عقل را از او دریغ ندارم. **[خونبهایِ عقل و جان این بحر داد]** که خونبهای من وصل اوست. در عشق تو برخاسته‌ام از همه کار - این کار کسی نیست که کاری دارد. **[1364 تا که پایم می رود رانم در او]** تا که پایم نپاید و تابم نماند، ران و[2312] فخذم در بحر است. **[چون نمانَد پا چو بطّانم در او]** و اگر پایم به کلّی می رود، رانم نیز نماند، همچو بطّانم در او که بر سینه شناوری می[2313] کنم. **بیت:** گرچه نتوان به دوست ره بردن - شرط یاری است در طلب مردن. **[1365 بی‌ادب حاضر ز غایب خوش‌تر است]** یعنی تشنه‌ای که خود را در دریا اندازد، اگرچه از امواج دریا جان نتوان[2314] برد، باری به از آنکه دور از بحر جان به تشنگی بایدش سپرد[2315] که در حضور ترک ادب است امّا در غیبت فقدان ادب. پس بندهٔ کسی که گستاخ باشد، امّا در حضور خواجه خدمت کند، به از آن بنده است که باادب باشد امّا خدمت خواجه نکند. **(106b) [حلقه گرچه کژ بوَد نه بر در است]** استفهام انکاری است. پس همین بر

[2309] سلم S : + را K

[2310] مؤمن S : کورت K

[2311] طاقت S : + در تاب K

[2312] و S : - K

[2313] می S : - K

[2314] نتوان S : نتواند K

[2315] سپرد S : سپردن K

در بودن می باید. **بیت:** وصلش به جست و جو نتوان یافتن ولی - آن به که عمر در سر این جست و جو رود. **[1366 ای تن‌آلوده به گِردِ حوض گَرد]** یعنی اگرچه چالاکانه خود را در دریا نمی توانی انداخت، باری از برای اکتساب پاکی ای آن کس که تن‌آلودهٔ به گناه، به گِردِ[2316] حوض بگَرد و در او فرو رو. یعنی از صحبت اهل الله دور مشو که نفس آلوده بی‌آب حوض طهارت نپذیرد. **[پاک کی گردد برونِ حوض مرد] بیت:** چو پاک آمدی بر حذر باش و پاک[2317] - که عیب است ناپاک رفتن به خاک. لاجرم **[1367 پاک کو از حوض مهجور اوفتاد]** کسی که پاک باشد، آنکه از حوض مهجور افتاد، **[او ز پاکی خویش هم دور اوفتاد]** از[2318] پاکی خود مهجور و دور شود. **[1368 پاکیِ این حوض بی‌پایان بوَد]** و بی‌حد است از آنکه به دریا اتّصال دارد. مدد او از آن[2319] منقطع نیست. **[پاکیِ اجسام کم میزان بوَد]** و اندک مقدار. **[1369 زآنکه دل حوض است لیکن در کمین]** یعنی کسی که صاحب بصیرت است، از این حوض که اتّصال پنهانی دارد با دریا، کناره نگیرد. اصلا که این حوض دریای بی‌پایان است. از آنکه دل اهل الله حوض است، **[سویِ دریا راهِ پنهان دارد این]** اتّصال نهانی دارد به او. **[1370 پاکیِ محدودِ تو خواهد مدد]** پاکی متناهی تو مدد خواهد تا که منقطع نشود. **[ورنه اندر خرج کم گردد عدد]** لاجرم در صحبت اختیار و در استغفار باید بود تا نظافت حاصل شود. **[1371 آب گفت آلوده را در من شتاب]** تا پاک شوی از آنکه هرکه به اسم قدّوس مظهر شود، مردار و آلوده را پاک کند. **[گفت آلوده که دارم شرم از آب]** از تلوّث خود. **[1372 گفت آب این شرم بی‌من کی رود]** آب گفت: تلوّث و آلودگی بی‌من نمی رود[2320]. **[بی‌من این آلوده زایل کی شود]** بی‌من آلودگی زایل نمی شود. حکایت: مردی[2321] اهل هوا به مرید شیخی[2322] گفت: من شیخ شما را[2323] دوست می دارم امّا از گناه خود شرم می دارم که پیش او آیم.

[2316] گناه به گِردِ S : کنار K

[2317] پاک SK : باک İ

[2318] از S : - K

[2319] آن S : او K

[2320] نمی رود S : نرود K

[2321] مردی S : + از K

[2322] شیخی S : شیخ K

[2323] را S : - K

مرید خبر آن مرد را به شیخ گفت. شیخ گفتش تو آن مرد را بگو که پیش من آید از آنکه این شرم گناه بی‌من نمی رود. او از دیگران محتاج‌تر است که پیش من آید. لاجرم ای سالک، چون به ترک خویش بدین حوض آشنایی یابی، از راه پنهان به جانب دریا شتابی. پس از آلُودگی خویش شرم مدار و خود را بی‌خودانه[2324] به آب حوض بسپار از آنکه **[1373 ز آب هر آلوده کو پنهان شود]** هر آلوده که از آب پنهان شود به سبب شرم و حیا، **[اَلْحَیَاءُ یَمْنَعُ الْاِیمَان شود]** چنان‌که در امر دنیا **اَلْحَیَاءُ یَمْنَعُ الرِّزْقَ** گفته‌اند. یعنی کسی که از کسب و طلب مال شرم دارد، تحصیل رزق نکند[2325]. همچنان چون مردی فاسق[2326] **(107a)** از صحبت اهل الله به سبب شرم دور شود، **[اَلْحَیَاءُ یَمْنَعُ الْاِیمَان شود]** یعنی از ایمان محروم گردد. خدمت مولانا چون پیش از این گفت آلوده را به گرد حوض آمدن می باید تا که[2327] پاک شود، اکنون آن حوض را بیان کند. از آنکه حوض دو قسم است، یکی حوض تن است که فاسقان و اهل دنیاست و یکی حوض دل که صالحان و اهل تقوی است. لاجرم پاک کننده حوض دل است نه حوض تن از آنکه او ملوث کند. چنان‌که می فرماید: **[1374 دل ز پایهٔ حوضِ تن گِلناک شد]** یعنی دل از صحبت اهل هوا متکدّر و تیره شود[2328]. **[تن ز آبِ حوضِ دلها پاک شد]** تن از مصاحبت ارباب هدی طهارت و صفا حاصل کند[2329]. **[1375 گِردِ پایهٔ حوضِ دل گَرد ای پسر]** تا پاک شوی. **[هان ز پایهٔ حوضِ تن می کن حذر]** و احتراز کن که[2330] کسان بسیار از صحبت ابرار منع می کنند. از ایشان اجتناب کن و به سوی اصحاب هدی بشتاب و در یاب. حکایت: منقول است که شرف الدّین را محبی بود از اکابر قونیه و او را پسری بود که از صمیم دل و جان عاشق و ربودهٔ حضرت خداوندگار گشته بود و دایما نام او می برد. پدرش چندان‌که منع می کرد بلکه عشق و صدق[2331] او دایم مضاعف[2332] می گشت. روزی آن پسر به پدر خود گفت: اگر مرا

[2324] بی‌خودانه S : مردانه K

[2325] نکند S : - K

[2326] فاسق S : - K

[2327] که S : - K

[2328] شود SK : شد İ

[2329] کند SK : کرد İ

[2330] که S : - K

[2331] عشق و صدق S : محبت K

[2332] مضاعف S : زیاده K

دوست می داری و خواهان منی، باید که مرا بنده و مرید خداوندگار سازی و الّا من خود را هلاک می کنم و یا از شهر خود دیوانه‌وار آواره می شوم. خواجه بیچاره از غایت محبّت فرزند طوعًا و کرهاً راضی بشد. پیش شرف الدّین آمد و کیفیّت حال را باز گفت. شرف الدّین که از جملهٔ معجبان و مناکر[2333] بود، به طریق انکار به خواجه[2334] تعلیم داد که چون فرزندت مرید شود، از مولانا سؤال کن که این فرزند من بهشت و دیدار حق را خواهد[2335] دیدن یا نی. خواجه پسر را پیش حضرت خداوندگار کشید و مرید ساخت. پیش از آنکه خواجه سؤال کند، حضرت مولانا فرمود که این فرزند نیک‌بخت از جملهٔ بهشتیان است و لایق دیدار[2336] حضرت حق تعالی گشته است و غریق رحمت حق شده که اوّل حضرت خدا این[2337] را دوست گرفت و به طرف ما فرستاد. اگر خداش نخواستی و قبول حضرت نکردی، به جانب ما نیامدی و الهام حضرت خدا معین و مرشد او[2338] نشدی. در حال خواجه سر در قدم مولانا نهاده، مرید شد و از سلک عاشقان واصل گشت. لاجرم اصحاب هوا و ارباب هدی در این جهان از جهت ظاهر قرین باشند امّا از سوی دل و جان نفرین کنند ولهذا می فرماید: **[1376 بحرِ تن بر بحرِ دل بر هم زنان]** یعنی اهل هوا و اصحاب تقوی همسایه و همدکان گشته‌اند. **(107b) [در میانْشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان]** به حکم آیت سورهٔ الرحمن **مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَانِ** هر یکی از دیگری[2339] ممتاز است همچون بحر روم و فارس که با همدیگر امتزاج نمی کنند. **[1377 ور تو باشی راست ور باشی تو کژ]** حاصل کلام این است که تو به هر حال خواه محقق و مخلص باش خواه مقلّد و مرایی، **[پیشتر می غَژ بدو واپس مَغَژ]** پیشتر برو به جانب دوست. باز پس مرو. حکایت: خدمت مولانا فرموده است: مرغی که از زمین بالا پرد، اگرچه به آسمان نرسد امّا این قدر باشد که از دام دورتر باشد و برهد و همچنین کسی اگر درویش شود و به کمال درویشی نرسد امّا این قدر باشد که از زمرهٔ خلق و اهل بازار ممتاز باشد و از زحمتهای دنیا برهد و سبکبار شود که **نَجَا**

[2333] مناکر S : منکران K

[2334] خواجه S : + را K

[2335] را خواهد S : - K

[2336] فرزند نیکبخت از جملهٔ بهشتیان است و لایق دیدار S : پسر مقبول K

[2337] این S : آن K

[2338] او S : این K

[2339] دیگری SK : یکدیگر İ

الْمُخَفَّفُونَ وَهَلَكَ الْمُثَقَّلُونَ. حکایت: منقول است که معین الدّین پروانه در دیوان‌سرای خود گفته که حضرت خداوندگار بی‌نظیر است و مثل او سلطانی نمی پندارم که در قرنها ظهور کرده باشد. امّا مریدانش به غایت مردم بدند[2340]. مگر یکی از جملهٔ محبّان حضرتش در آنجا بود. از غایت درد دل تحمّل آن سخن نکرده، این خبر را به حضرت مولانا رسانده[2341]، تمامت یاران شکسته[2342] و حضرت مولانا رقعه‌ای پیش پروانه ارسال فرمود که اگر مریدان من نیک‌مردم بودندی، من مرید ایشان می شدم. چون بدمردم بودند که به مریدی ایشان را قبول کردم تا به[2343] تبدیل یافته، نیکو شوند و در سلک نیکان و نیکوکاران در آیند. **بیت:** کور نه‌ام لیک مرا کیمیاست - این درم قلب از آن می خرم. **[1378 پیشِ شاهان گر خطر باشد به جان]** که گفته‌اند: **شعر:** وَمَا السُّلْطَانُ إِلَّا الْبَحْرُ عَظْماً - وَقُرْبُ البَحْرِ مَحْذُورُ الْعَوَاقِبْ. **[لیک نشْکیبند از او با همّتان]** آنان که دولت و[2344] اقبال و عزّت و مال و عظمت و جلالت طلب کنند، بی‌اختیار قرب سلطان خواهند[2345]. **[1379 شاه چون شیرین‌تر از سکّر بوَد]** و از او لذیذتر[2346] است. **[جان به شیرینی رود خوش‌تر بوَد]** اگر جان به شیرینی رود، خوش‌تر است[2347]. لاجرم اگرچه قرب خدا خطرناک است امّا صاحب همّتان از آن باک ندارند، بلکه طالب شوند و می[2348] گویند: **بیت:** دیدنت خوب است اگر خود[2349] ساعتی است - پادشاهی گر همه یکدم خوش است. چون ارباب همّت از بهر دولت فانیه مخاطره را ارتکاب کنند، تو چرا از برای دولت باقیه سوی شاه عظیم نمی روی؟ مگر عشق الهی نداری؟ امّا من دیوانهٔ عشق خدایم. از خطر و امن[2350] غم نمی خوارم. لاجرم به حکم **بیت:** به خود ره نیست در کوی تو مشتاقان شیدا را - خم زلفت به قلّاب محبت **(108a)** می کشد ما را. من به سوی خطر می روم. حکایت: روزی معین الدین پروانه

[2340] مردم بدند S : مردودند K

[2341] رسانده S : رسانیده K

[2342] شکسته S : + دل شدند K

[2343] به S : - K

[2344] و S : - K

[2345] خواهند S : اما سفیهی کنند K

[2346] لذیذتر S : لذت‌تر K

[2347] اگر جان به شیرینی رود خوش‌تر است S : - K

[2348] می S : - K

[2349] خود S : یک K

[2350] و امن S : من K

اجتماع عظیم کرده بود و کافهٔ صدور و بدور[2351] حاضر آمده بودند و حضرت سلطان[2352] اسلام هم حاضر بود و سماع متمادی شد. مگر میان سلطان به درد آمده، پنهانی به گوش پروانه گفته باشد که اگر سماع می نشست، می آسودم. فی‌الحال حضرت مولانا فرو داشت فرموده بنشست. مگر شیخ عبد الرحمن شیاد هنوز شورها می کرد و نعره‌ها می زد. سلطان به رنجش تمام به گوش پروانه می گوید که این درویش چه بی‌شرم کس است! فرو نمی نشیند. آن معنی معلوم حضرت مولانا شده، فرمود که شما را در باطن خود کرمکی می جنبد، نمی توانید آسودن. کسی که در باطن او اژدهایی دهان باز کرده باشد و دایما آهنگ عالم اعلی کند، چون تواند آسودن و تا امیر آب آبها را نبرد، آسیاب کی ایست کند؟ یاران به[2353] یک‌بارگی نعره‌زنان[2354] شادیها کردند. **[1380 ای ملامت‌گر سلامت مر ترا]** ای ملامت کننده، سلامت ترا. **[ای سلامت‌جو رها کن تو مرا]** در بعض نسخ **[ای سلامت‌جو تُوِیی وَاهِی الْعُریٰ]** سست‌رسن. **[1381 جانِ من کوره‌ست با آتش خوش است]** یعنی عاشقی آن است که جان را آتشدان آتش عشق سازی و برگ بی‌برگی پردازی. پس جان من[2355] کوره است. با آتش عشق[2356] خوش است. **[کوره را این بس که خانهٔ آتش است]** کوره را این شرف بس که محلّ آتش است. یعنی دل را این سعادت بس است که[2357] در او عشق الهی باشد و به نور نارش روشن شود. بزرگی می گفت: علامت عاشق صادق آن است که هرگاه که[2358] حضرت خدا به دل او نظر کند، خود را در دلش یابد و عاشقی او در علم الله ثابت باشد. **بیت:** مرا سعادت این بس که چون مرا بینی - به خاطرت گذرد کین گدا اسیر من است. **[1382 همچو کوره عشق را سوزیدنی است]** و حرارت. **[هرکه او زین کور باشد کوره نیست]** لاجرم عاشق صادق آن است که هستی را به نار عشق بسوزد و از همه اعراض کند و روی به دوست آرد تا از مرگ اخروی خلاص یابد و به

[2351] و بدور S : - K

[2352] سلطان S : پادشاه K

[2353] به S : - K

[2354] نعره‌زنان S : - K

[2355] من S : - K

[2356] عشق S : - K

[2357] که S : - K

[2358] که S : - K

حیات[2359] ابدیّه رسد و جز غم دوست ندارد و آن را شادی داند تا به سبب آن آثار عبادت افزاید. چنان‌که می فرماید: **[1383 برگِ بی‌برگی ترا چون برگ شد]** لفظ برگ به ترکی یپراق. یعنی چون فنا ترا توشه و ساز[2360] شد، **[جانِ باقی یافتی و مرگ شد]** به معنی رفت که متصرّف مطلق حق باشد و ترا از آفات نگاه دارد. حکایت: روزی حضرت مولانا معرفت می[2361] فرمود و کافهٔ اصحاب[2362] حاضر و[2363] ناظر بودند. از ناگاه مولانا شمس الدین ماردینی از در مدرسه در آمد. حضرت مولانا فرمود **(108b)** که بیا بیا نیک آمدی. تا به اکنون از حضرت خدا می گفتند، تو شنیدی. بعد الیوم از حضرت خدا بشنوی بی‌هیچ واسطه که مرید را زمانی بیاید که حق تعالی بر بندگان خود بی‌واسطه[2364] شیخی کند اگرچه در جمیع اطوار و اکوار و ادوار شیخ حقیقی اوست و عجب‌تر آنکه هم شیخ است هم مرید و این آن زمان است و این بیت را گفت: **بیت:** آن پادشاه اعظم در بسته بود محکم - پوشید دلق آدم امروز بر در آید. **[1384 چون ترا غم شادی افزودن گرفت]** چون ترا غم معشوق فرح افزودن گرفت، **[روضهٔ جانت گل و سوسن گرفت]** ثمرات ایمان و آثار طاعت پیدا شد. **بیت:** دوای درد دل ای دوست درد است - بحمدالله که ما را هست در دست. **[1385 آنچه خوفِ دیگران آن امنِ توست]** آن چیز که دیگران را بیم است، امن توست. زیرا **[بَط قوی از بحر و مرغِ خانه سُست]** بط که مرغ آبی است، از دریا قوی باشد و ماکیان سست. لاجرم اهل دنیا به سوی هدی و تقوی[2365] نمی آیند. حکایت: روزی اصحاب می گفتند: امرا و اکابر چرا به زیارت حضرت مولانا کمتر می آیند؟ حضرت مولانا فرمود که نیامدن[2366] ایشان را می بینید[2367]، از این طرف راندن را نمی بینید. چون در این مقام قلم تحریر در دست اختیار دبیر نبود، هم در شرح و هم در متن و دل سودایی مجنون از سلسلهٔ سودای لیلی سر به جنون کشید، واجب آمد که در محل اعتذار گفته آید. **[1386 باز دیوانه**

[2359] حیات S : نجات K

[2360] ساز S : سازی K

[2361] می S : - K

[2362] اصحاب S : + خواص او K

[2363] حاضر و S : - K

[2364] بی‌واسطه S : واسطه K

[2365] هدی و تقوی S : تقوی و هدی K

[2366] نیامدن K : بیامدن S

[2367] بینید S : + اما K

شدم من ای طبیب] دوای تو می باید. **[باز سودایی شدم من ای حبیب]** لقای تو می شاید. **بیت:** من که از سلسلهٔ زلف بتان مجنونم - هیچ سودی نکند شربت افتیمونم. **[1387 حلقه‌های سلسلهٔ تو ذو فنون]** حلقهٔ سلسلهٔ تو[2368] بی‌نهایت است. **[هر یکی حلقه دهد دیگر جنون]** و هر حلقه جنونی اقتضا می کند. امّا به حکم اَلْمَجَانِینَ بِأَسْرِهِمْ مَرْفُوعٌ عَنْهُمُ الْقَلَمُ سِوَی مَجَانِینَ الدُّنْیَا جنون ما مقبول است که از بهر حضرت خدا و آخرت است نه چون جنون اهل دنیا که لغو است. **بیت:** همه دانید جهان را نبود هیچ وفا - مهر او در دل خود از چه نشانید شما. **[1388 دادِ هر حلقه فنونی دیگر است]** لاجرم فنون جنون را نیز غایت نیست. **[پس مرا هر دم جنونی دیگر است]** از فنون عشق. **[1389 پس فنون باشد جنون این شد مَثَل]** که گفته‌اند: اَلْجُنُونُ فُنُونٌ. **[خاصه در زنجیرِ این میرِ اجل]** امیر اعظم و شاه معظم. **بیت:** خوش است اندر سر دیوانه سودا - به شرط آنکه سودای تو باشد. **بیت:** وصلش به جست و جو نتوان یافتن ولی - آن به که عمر در سر این جست و جو رود. **[1390 آنچنان دیوانگی بگْسست بند]** دیوانگی آنچنان قید را قطع کرد **[که همه دیوانگان پندم دهند]** و مرا نصیحت کنند. **بیت:** عشق لیلی **(109a)** پیکری[2369] بر من چنان زیبنده شد - هرکه می بیند مرا گوید که مجنون زنده شد. حکایت: روزی این فقیر از سر شور[2370] سر برهنه از خانه بیرون رفتم. مردمان دیدند و این خبر حالت را به دانشمندان بردند و[2371] ایشان تعییب کردند. باز این خبر به من رسید. گفتم: همه دیوانگانیم. ایشان سر پوشیده[2372] دیوانه‌اند. من سر برهنه دیوانه‌ام. **بیت:** اگر مجنون توانستی سر از روضه برون کردی - نشستی سالها پیش من و مشق جنون کردی. و ما را با[2373] عاقلان کار نیست. **بیت:** گر در آید عاقلی گو راه نیست - ور در آید عاشقی صد مرحبا. **بیت:** عقل گفتا خانمانت باز ویران ساخت عشق - گفتم ای نادان چه ویران این زمان معمور ساخت. **[آمدنِ دوستان به بیمارستان[2374] جهتِ پرسش ذوالنّونِ قَدَّسَ اللّٰهُ رُوحَهُ]**. نام او ثوبان بن ابراهیم

[2368] تو S : - K

[2369] پیکری İ : پیکر SK

[2370] شور S : سوی K

[2371] و S : + آن حال را K

[2372] پوشیده S : پوشید K

[2373] با S : - K

[2374] بیمارستان Sİ : + را K

است. کنیت وی ابو الفیض است و ذوالنّون لقب وی است. او از دنیا برفت در سنه خمس و اربعین و مأتین. **[1391 این‌چنین ذاالنّونِ مصری را فتاد]** این‌چنین جنون که بهتر از عقل است، شیخ ذوالنّون مصری را فتاد. **[کاندر او شور و جنون نو بزاد]** که اندر وی شورش عشق و جنون نو بزاد. **[1392 شور چندان شد که تا فوقِ فلک]** بلند گشت یا این مصراع مرهون است. **[می رسید از وی جگرها را نمک]** و شور و لذّت. **[1393 هین منه تو شورِ خود ای شوره‌خاک]** ای زمین شوره **[پهلویِ شورِ خداوندانِ پاک]** لفظ[2375] پهلو ظرف لفظ منه است. یعنی ای زمین شوره تو شور[2376] خود در نزد شور اهل الله منه که شور ایشان نمکین است و شور تو چندان ملاحت ندارد. حکایت: روزی حضرت مولانا را شور غالب بود. در دکان شیخ صلاح الدّین زرکوب نشسته بود و به معارف و اسرار مشغول بود. از ناگاه پیرمردی سینه‌کوبان و علالاگویان در آمد و سر به قدم مولانا نهاده[2377]، زاریها نمود و گفت: سه ساله فرزندکی داشتم. او را دزدیدند. چند روز است که در طلب او بیچاره شده‌ام[2378] و نمی یابم. حضرت مولانا به حدّت تمام فرمود که عجب چیز است. تمامت عالمیان حضرت خدا را گم کرده‌اند. او را اصلا نمی جویند و طلب او نمی کنند و سینه‌کوبان دست بر سر نمی زنند. ترا چه شده است که سینه‌کوبی می کنی؟ پیری[2379]. در هوای طفلکی خود را خراب و رسوا[2380] می کنی. چرا یک دم خالق عالم را نجویی و از او استعانت و استغاثت نخواهی تا یوسف گم شده را یعقوب‌وار بیابی؟ فی‌الحال پیر بیچاره سر نهاد و استغفار کرد و خود را پوشانیدن گرفت. در این حالت بود که از فرزند مفقود او خبر دادند که موجود شد. **[1394 خلق را تابِ جنونِ او نبود]** خلق را طاقت جنون ذوالنّون نبود. **[آتشِ او ریشهاشان می ربود]** آتش ذوالنّون ریش خلق را ربود. این **(109b)** عبارت از[2381] اضطراب است. یعنی خلق از جنون او مضطرب شدند. **[1395 چون‌که در**

[2375] لفظ S : - K

[2376] شور S : شوره K

[2377] نهاده S : نهاد K

[2378] شده‌ام S : شدم K

[2379] پیری S : پیر K

[2380] و رسوا S : - K

[2381] از S : - K

ریشِ عوام آتش فتاد][2382] مضطرب و بی‌طاقت[2383] شدند. **[بند کردندش به زندانی نهاد]** عوام ذوالنّون را بند کردند و در زندان نهادند. **[1396 نیست امکان واکشیدن این لگام]** یعنی پادشاهان دین را واکشیدن[2384] لگام را امکان نیست که بی‌اختیار می باشند. **[گرچه زین ره تنگ می آیند عام]** و تحمّل نمی کنند عوام[2385]. حکایت: نوری رحمه الله یک روز مردی را دید[2386] در نماز با محاسن خود حرکتی می کرد. گفت: نَحَّ[2387] یَدَكَ عَنْ لِحْيَةِ الْحَقِّ. دست از محاسن حق[2388] دور دار و باز دار. این سخن خلیفه را رسید. علما را جمع کردند[2389]. وی[2390] بدین سخن کافر گشت. او را پیش خلیفه آوردند. گفتند: هَلْ قُلْتَ هَذَا؟ قَالَ نَعَمْ. گفتند: این تو[2391] گفتی؟ گفت: آری. گفتند: چرا گفتی؟ گفت: بنده آنِ کیست؟ گفتند: آنِ خداست. گفت: پس محاسن آنِ که بود؟ خلیفه گفت: الحمد لله که خدای مرا نگاه داشت از خون او. **رباعی:** جاهلان منکرند علمی را - که ز جهل و عمی ندانندش * گرچه ایمان محض آن باشد - چو ندانند[2392] کفر خوانندش. چون کار بایزید بلند شد و سخن او در حوصلهٔ اهل ظاهر نمی گنجید، از بسطام به در کردند. شیخ می گفت: چه بوده است؟ گفتند: تو مرد بدی. ترا بیرون می کنیم. شیخ می گفت: نیکا شهر بسطام که بدش بایزید بود. **[1397 دیده این شاهان ز عامه خوفِ جان]** پادشاهان آخرت از عوام بیم جان دیده‌اند از آن جهت **[کین گُرُه کورند و شاهان بی‌نشان]** دیدهٔ هرکس را طاقت مشاهدهٔ جمال ایشان نیست که پادشاهان دین بی‌حشم و خدم می باشند و عوام نابینایند. قدر ایشان نمی بینند. از آن جهت جفا می کنند. **[1398 چون‌که حُکم اندر کفِ رندان بوَد]** که[2393] قدر اهل الله را نمی دانند. **[لاجرم**

[2382] فتاد SK : + یعنی عوام الناس از این حال İ

[2383] و بی‌طاقت Sİ : - K

[2384] واکشیدن S : و کشیدن K

[2385] عوام Sİ : - K

[2386] دید S : + که K

[2387] نح S : تنح K

[2388] حق S : خود K

[2389] علما را جمع کردند S : علما گرد وی جمع کردند و گفتند K

[2390] وی S : - K

[2391] تو S : سخن K

[2392] ندانند S : + و K

[2393] که S : - K

ذوالنّون در زندان بوَد] پس ذوالنّون را حبس کردند در بیمارستان. **[1399 یک سواره می رود شاهِ عظیم]** یعنی ذوالنّون شاه عظیم بود که تنها می رفت. پس شاهی بزرگ که یک سواره رود، مردم از او نهراسند. **[در کفِ طفلان چنین دُرِّ یتیم]** یا درّ یتیم بود در دست کودکان افتاده. لاجرم چون درّ یتیم در دست اطفال افتد، هرآینه قدر او نشناسند. **[1400 دُرِّ چه دریا نهان در قطره‌ای]** در چه باشد؟ بلکه دریایی است پنهان در قطره‌ای و در صورت بشر. **[آفتابی مخفی اندر ذرّه‌ای]** یا آفتابی است که در یک ذرّه نهان[2394] شده است. **[1401 آفتابی خویش را ذرّه نمود]** یعنی آفتابی بود در حقیقت خود را ذرّه می نمود. **[واندک اندک رویِ خود را بر گشود]** و ظهور کرد. حکایت: ذوالنّون با جماعتی در کشتی نشست. بازرگانی را گوهری در کشتی **(110a)** گم شد. یک به یک ساکنان کشتی را طلب می کردند تا همه اتفاق کردند که این مجهول دارد. پس[2395] ذوالنّون را رنجانیدند. چون کار از حد گذشت، به زیر لب چیزی بگفت. هزار ماهی از دریا سر بر آوردند و هر یکی گوهری در دهان گرفته. ذوالنّون یک[2396] بستد و بدان بازرگان داد. اهل کشتی چون آن را بدیدند در دست و پای او افتادند و از او عذر خواستند و از این سبب لقب او[2397] ذوالنّون نهادند. **[1402 جملهٔ ذرّات در وی محو شد]** در آن آفتاب محو و مضمحل گشت. **[عالم از وی مست گشت و صحو شد]** و هشیاری برفت. ذوالنّون این حالت را به ترک دنیا و ذکر مولی یافته بود. رسول اللّه صلی اللّهُ علیه و سلم فرمود: **مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا وَاحِدًا کَفَی اللّهُ سَائِرَ هُمُومِهِ. رباعی:** تا دل ز بد و نیک جهان آگاه است - دستش ز بد و نیک جهان کوتاه است * زین پیش دلی بود و هزار اندیشه - اکنون همه لا اله الا الله است. لاجرم آنان که ترک دنیا و ترک هستی کردند و در وجود خود جز حضرت خدا ندیدند، نفی وجود کرده، لَیْسَ فِي جُبَّتِي سِوَی اللَّهِ وَ اَنَا الْحَقُّ گفتند. عوام النّاس معنی سخن را ندانسته، به جفای ایشان جرأت نمودند. چنان‌که **[1403 چون قلم در دستِ غدّاری بوَد]** چون تصرّف در دست پیمان‌شکن باشد، **[بی‌گمان منصور بر داری بوَد]** محبوس شدن ذوالنّون

[2394] نهان S : پنهان K

[2395] دارد پس S : دلریش K

[2396] یک S : + را K

[2397] او S : - K

چنین بود. **بیت:** ای اولیای حق را از حق جدا شمرده - گر ظن نیک داری در اولیا چه بوده[2398]. **[1404 چون سفیهان راست این کار و کیا]** و عمل و بزرگی **[لازم آید یَقْتُلُونَ الْاولیا]** که سفیهان انبیا را قتل کردند. دور نباشد که اولیا را قتل کنند. حضرت خدا در سورهٔ بقره فرمود: **صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ**. کران‌اند، گنگان‌اند و کوران‌اند. باز نمی گردند. یعنی بدین حال محشور شوند که **وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ**. **[1405 انبیا را گفته قوم راه گم]** و اصحاب ضلال. **[از سَفَه اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُم]** چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ یس از اهل انطاکیه حکایت می کند: **قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ**. **[1406 جهلِ ترسا بین امان انگیخته]** جهل ترسا را بین. راضی شوند تا جهودان عیسی را بیاویزند و ایشان از جهودان به این رضا امان انگیخته و سلامت رجا[2399] کرده بودند. **[زآن خداوندی که گشت آویخته]** از آن خداوند که عیسی است آویخته گشته باشد و اگرچه حقیقت آن است که به حکم آیت سورهٔ نسا **وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ** خون او نتوانند[2400] ریخت و نه تن او را بر دار توانند آویخت. امّا **[1407 چون به قولِ اوست مصلوبِ جهود]** چون به قول ترسا و در اعتقاد آن جهّال عیسی مصلوب و مقتول جهود باشد، **[پس مر او را امن کی تاند نمود]** پس ترسا را امن کی تواند بود؟ یعنی بر خویشتن چگونه ایمن باشند[2401]؟ **[1408 چون دلِ آن شاه زیشان خون بوَد] (110b)** و رنجیده شود، **[عصمتِ وَ اَنْتَ فِيهِم چون بوَد]** ملک متعال در سورهٔ انفال در حق رسول ما صلی الله علیه و سلم فرمود: **وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ**. چون رسول در میان قوم است، ایشان را عذاب نیست. اگر در میان نباشد، عصمتِ **وَاَنْتَ فِيهِمْ** کجا می باشد؟ لاجرم چون اهل الله به حکم **اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ** قائم مقام رسول است، مادام که در میان قومی باشد[2402]، ایشان را سعادت و امن است و چون هجوم عوام بر ذوالنون[2403] و حبس کردن او را از حسد بود، اکنون آن را بیان کند: **[1409 زرِّ خالص را و زرگر را خطر]** و خوف و ضرر **[باشد از قلّابِ خاین بیشتر]** که بدان نیکان را دوست نمی دارند، بلکه به

[2398] بوده S : باشد Kİ

[2399] رجا Sİ : روا K

[2400] نتوانند Sİ : نتوان K

[2401] باشند Sİ : باشد K

[2402] باشد S : باشند K

[2403] ذوالنون S : + افتاد K

حسد می گدازند[2404]. اهل الله نیز از عوام و اشرار در خطر و بر حذر می باشند[2405] که زشتان دشمن خوبان‌اند. چنان‌که می فرماید: **[1410 یوسفان از رشکِ زشتان مخفیَند]** یوسفان و خوبان از مکر و شرّ اخوان زمان اختفا کرده‌اند. پس خوبان بر حذر باشند. **[کز عدو خوبان در آتش می زیند]** که در بیم و اضطراب‌اند. چنان‌که بعض اولیا خمول اختیار کردند و خاموش شدند و گفتند: بِحُکْمِ اِخْوَانُ زَمَانِنَا جَوَاسِیسُ الْعُیُوبِ، هَذَا زَمَانُ السُّکُوتِ وَ مُلَازَمَةُ الْبُیُوتِ. **[1411 یوسفان از مکرِ اخوان در چهند]** که اخوان زمان خوبان و نیکان را در چاه اندازند. چنان‌که برادران یوسف را در چاه انداختند. **[کز حسد یوسف به گرگان می دهند]** که از حسد مکر می کنند. آن را گرگان خورد می گویند. چنان‌که اخوان یوسف چنین کردند. لاجرم به حکم اَلْقَاصُّ لَا یُحِبُّ الْقَاصَّ بعض پندگویان بعض دیگر را دشمن گیرند. **[1412 از حسد بر یوسفِ مصری چه رفت]** که حکایتش معلوم است. **[این حسد اندر زمین گرگی است زفت]** حسد گرگ عریض و بزرگ است. **[1413 لاجرم زین گرگ یعقوبِ حلیم]** از گرگ حسد یعقوب بردبار علیه السلام **[داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم]** چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ یوسف از یعقوب[2406] حکایت می کند که گفت: **وَأَخَافُ أَنْ یَأْکُلَهُ الذِّئْبُ**. مراد او **[1414 گرگِ ظاهر گردِ یوسف خود نگشت]** یعنی گرگ ظاهر را دست تصرّف از یوسف کوتاه بود که گرد او نگردید. **[این حسد در فعل از گرگان گذشت]** حسد در کار و عمل از گرگان گذشت و غالب گشت. **[1415 زخم کرد این گرگ و از عذرِ لَبِق]** زخم کرد این گرگ که حسد اخوان بود و آن اخوان از عذر چرب‌سخنی و جابلوسی و زیرگی **[آمده که اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِق]** چنان‌که ملک رؤف در سورهٔ یوسف حکایت می کند: **قَالُوا یَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَکْنَا یُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَکَلَهُ الذِّئْبُ**. **[1416 صد هزاران گرگ را این مکر نیست]** این مکر که حسد است. **[عاقبت رسوا شود این مکر بیست]** صبر کن از آنکه اخلاق ذمیمه در قیامت **(111a)** ظاهر شود. حضرت خدا در سورهٔ نبأ فرمود: **فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا**. یعنی پس یایید[2407] شما گروه گروه از قبرهای

[2404] گدازند S : گذارند K

[2405] باشند S : باشد K

[2406] از یعقوب S : - K

[2407] یایید S : - K

خود به عرصه‌گاه محشر[2408]. امام ثعلبی آورده که حضرت رسول الله را صلی الله علیه و سلّم از افواج پرسیدند. فرمود که حشر کرده شوند ده صنف از امّت من. بعضی بر صورت پوزینگان و بعضی بر هیئات خوکان و برخی[2409] نگونساران که ایشان را به روی به دوزخ می کشند و بعضی نابینایان[2410] و بعضی کران و گنگان و بعضی می خایند زبانهای خود را و آن بر سینه‌های ایشان افتاده باشد و ریم از دهانهای ایشان سیلان می کند و اهل محشر از آن در کراهت باشند و بعضی دست و پای بریده باشند و بعضی از دارهای آتش آویخته و بعضی را نتنی باشد بدتر از مردار و بعضی را جبّه‌ها پوشانیده باشند از قطران چفسیده به پوستهای ایشان. امّا پوزینگان سخن‌چینان باشند و خوکان حرام‌خوران و نگونساران خوارندگان ربا و کوران جور[2411] کنندگان در حکم و گنگان و کران[2412] آنها که به اعمال خود معجب بوده‌اند و زبان‌خایندگان علما که گفتار ایشان مخالف کردار ایشان بوده و دست و پا بریدگان رنجانیدن همسایگان و آویختگان از دار آتشین غمّازان و سعایت کنندگان به سلاطین و آنها که نتن عظیم دارند، متابعان شهوات و باز دارندگان حق خدای تعالی و پوشندگان به لباس قطران اهل تکبّر و نازش[2413]. **[1417 ز آنکه حشرِ حاسدان روزِ گزند]** و ضرر، یعنی در روز قیامت، **[بی‌گمان بر صورتِ گرگان کنند]** یعنی حسودان در صورت گرگان حشر خواهد[2414] شد. چنان‌که **[1418 حشرِ پُرحرصِ خسِ مردارخوار]** حشر کسی که پرحرص و دنی مردارخوار است، **[صورت خوکی بود روز شمار]** بر[2415] صورت خنزیر خواهد شد روز حساب که قیامت است. چنان‌که در خبر وارد است: **يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ وَ أَخْلَاقِهِمْ. [1419 زانیان را گندِ اندامِ نهان]** یعنی آلت جماع. **[خمرخواران را بوَد گندِ دهان]** چنان‌که از باده در این جهان. حکایت: از ابن مسعود مروی است که می گوید: چون شارب الخمر بمیرد، او را دفن کنید و مرا حبس کنید. پس از آن گورش را

[2408] محشر S : + آید K

[2409] برخی S : بعضی K

[2410] و بعضی نابینایان S : - K

[2411] جور S : رجوع K

[2412] و کران S : - K

[2413] و نازش S : - K

[2414] خواهد S : خواهند K

[2415] بر S : - K

بگشایید. اگر آن را روی از قبله[2416] گردانیده نیابید، مرا قتل کنید. **[1420 گندِ مخفی کآن به دلها می رسید]** یعنی رابحهٔ بد که پوشیده است، آن را اهل دلها می دانند که در دنیا دلهای ایشان را می رسد. **[گشت اندر حشر محسوس و بدید]** ظاهر و پیدا شود. حکایت: شیخی را مریدی بود[2417]. مدّتی در خدمت شیخ بود. وی را هیچ فیضی نشد. روزی از شیخ اجازت خواست تا به وطن خود رود و در آنجا تأهّل کند. شیخ او را دعایی باهمّت بکرد. چون از نظر شیخ **(111b)** برفت، مگر او را کشف صفات و اخلاق میسّر شده در میان کوچه‌ها اکثر مردمان را در صورت آدمی ندید. بعضی را در صورت خوک و بعضی را در صورت سگ و بعضی را در صورت خر بدید. از این حال بترسید و از راه باز گردید و پیش شیخ آمد. این حال را حکایت کرد. شیخ گفت: ترا کشف صفات حاصل شده. چون بدین مرتبه رسیدی، از اینجا مرو. مبادا که تو نیز از این صورتها یکی را[2418] بپوشی. حضرت خدا[2419] در سورهٔ بقره فرمود: **صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ**. کران‌اند و گنگان‌اند و کوران‌اند. باز نمی گردند. یعنی بدین حال محشور شوند که **وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ**. **[1421 بیشه‌ای آمد وجودِ آدمی]** یعنی همچو بیشه است وجود آدمی که در او جانوران مستور است. **[بر حذر شو زین وجود ار زآن دمی]** بر احتراز باش از این وجود اگر از آن دمی که اصحاب دل دارند. **[1422 در وجودِ ما هزاران گرگ و خوک]** از اخلاق **[صالح و ناصالح و خوب و خَشوک]** یعنی[2420] اخلاق حمیده و ذمیمه که[2421] مخلوط است. **[1423 حُکم آن خوارست کآن غالب‌تر است]** یعنی اگرچه در بیشهٔ وجود اخلاق حمیده و صفات قبیحه[2422] بسیار است، امّا در محشر حکم آن خصلت راست که غالب‌تر است. چنان‌که **[چونکه زر بیش از مس آمد آن زر است]** در درم چون زر بیش از مس باشد، آن درم زر است و اگر مس غالب باشد، مس است. این مسئله را فقها در کتاب زکوة بیان کرده‌اند. **[1424 سیرتی کآن در وجودت غالب است]** خویی که

[2416] روی از قبله SK : از قبله روی İ

[2417] شیخی را مریدی بود S : مردی بود K

[2418] یکی را S : - K

[2419] خدا S : خداوند K

[2420] یعنی S : زشت‌تر یعنی K

[2421] که S : - K

[2422] قبیحه S : ذمیمه K

در وجود تو آن خو غالب است، **[هم بر آن تصویر حشرت واجب است]** بر آن صورت حشر شدن تو واجب است. حکایت: شیخی عوانی را دید که مظلومی را می رنجاند. بر مقتضای **فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ** به عصای خود آن عوان را بزد. فی‌الحال جان به جهنّم سپرد. بر داشتندش و به گور دفن کردند. سلطان اسلام در این قضیّه متردّدخاطر و متشکی‌دل[2423] شد. چون خبر به سمع شیخ رسید، گفت: من سگی را کشتم و مظلومی را از ظلم او رهانیدم. سلطان فرمود که گور آن عوان گشادند. سیاه سگی را خفته یافتند. پس هرکه با بدان یار شود، در او بدی اثر کند و اگر با نیکان یار شود، در او نیکی پیدا گردد و لهذا می فرماید: **[1425 ساعتی گرگی در آید در بشر]** یعنی وقتی از یاری گرگ خوی درّندگی سرایت کند در بشر. زیرا صورت بشری گاهی روپوش[2424] گرگی است پر ایذا. **[ساعتی یوسف‌رخی همچون قمر]** یعنی گاهی خوبی و نیکی سرایت کند[2425] مانند قمر. زیرا در بعض بشر صورت بشری[2426] نقاب یوسفی است قمرلقا[2427]. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلاً صَالِحاً إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ. [1426 می رود از سینه‌ها در سینه‌ها] (112a)** فاعل می رود صلاح و کینه‌هاست. **[از رهِ پنهان صلاح و کینه‌ها]** یعنی مصاحب را در اکتساب اخلاق اثر تمام است که صحبت مؤثر است. اگر کسی به اهل صلاح مقارن شود، صالح گردد و اگر به اهل فساد قرین شود، فاسق گردد[2428]. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلْ. [1427 بلکه خود از آدمی در گاو و خر]** یعنی خوی آدمی به مصاحبت و مقارنت در گاو و خر نیز اثر کند که **[می رود دانایی و علم و هنر]** فاعل می رود دانایی و معطوفان اوست. یعنی به تعلیم انسان گاو و خر و دیگر حیوان دانستن و هنر بیاموزد. چون خوی و هنر انسان به حیوان سرایت کند، چرا در آدمی اثر نکند که بالنوع متحد است. **[1428 اسبِ سُکسُک می شود رهوار و رام]** یعنی از جملهٔ امثلهٔ تأثیر خوی انسان است در حیوان که اسب ناهموار و سرکش راه را راست‌رو و مطیع می شود به تعلیم و تأدیب انسان. **[خرس**

[2423] متشکی‌دل S : شکسته‌دل K

[2424] روپوش S : از یارش K

[2425] کند S : کنند K

[2426] بشری S : بشر K

[2427] قمرلقا S : قمرلقای K

[2428] گردد S : شود K

بازی می کند بُز هم سلام] و یکی این است که خرس به تعلیم بازی می کند و یکی این است که بز سلام می دهد. یعنی به سر اشارت می کند. **[1429 رفت اندر سگ ز آدمْیان هوس]** و اثر تعلیم. **[تا شُبان شد یا شکاری یا حَرَس]** که آن سگ یا شبان گوسفند شد و یا سگ شکاری و کلب معلَّم گشت[2429] و یا حافظ خانه. **[1430 در سگِ اصحاب خوبی زآن وُفود]** در سگ اصحاب کهف نیکی و خصلتی آن جماعت **[رفت تا جویایِ اللّه گشته بود]** برفت و[2430] اثر کرد تا طالب خدا گشته بود. چون اصحاب کهف از شرّ دقیانوس گریختند، شبانی همراه ایشان شد و سگی بود از آن شبان. او نیز بر موافقت می رفت. ایشان شبان را گفتند: آن سگ را باز گردان. شبان آن سگ را می راند، باز نمی گشت و به زبان فصیح به ایشان به سخن آمد و[2431] گفت: مرا چرا می زنید که من نیز همان خدای را می جویم که شما می جویید. چون این بشنیدند، عجب داشتند. و سگ اصحاب کهف از جملهٔ حیوانات است که اهل بهشت خواهد شد. **بیت:** سگ اصحاب کهف روزی چند - پی نیکان گرفت و[2432] مردم شد. **[1431 هر زمان در سینه نوعی سر کند]** و پیدا شود. **[گاه دیو و گه مَلَک گه دام و دد]** گاه شیطان، گاه ملک، گاه دام،گاه سبع، گاه وسوسهٔ شیطانیّه، گاه الهام ملکی، گاه مکر نفس و[2433] گاه غضب نفسانی[2434]. یعنی گاه بدی و گاه نیکی ظهور کند و لهذا گفته‌اند. **مصراع:** گه گه مسلمان می شوم گه گه پشیمان می شوم. **[1432 زآن عجب بیشه که هر شیر آگه است]** یعنی وجود آدمی بیشهٔ عجب است که در او انواع جانوران است. از آن بیشهٔ عجب شیر خبردار است نه سگ و خر. **(112b) [تا به دامِ سینه‌ها پنهان ره است]** که مِنَ الْقَلْبِ إِلَی الْقَلْبِ رَوْزَنَةٌ و گفته‌اند: اَلطَّبِیعَةُ سَارِقَةٌ و این دزدی درست است همچو دزدی از عمر به شب. **بیت:** از عمر خویش هرچه توانی به شب بدزد - کین دزدی چنین به همه مذهبی رواست.**[1433 دزدیی کن از درون مرجانِ جان]** سرقه کن از سوی دل مرجان جان را.

[2429] گشت S : شد K

[2430] و S : - K

[2431] و S : - K

[2432] و S : - K

[2433] و S : - K

[2434] نفسانی S : نفسانیه K

[ای کم از سگ از درونِ عارفان] ای دون‌همّت از آن سگ[2435] از دل عارفان. **[1434 چون‌که دزدی باری آن دُرِّ لطیف]** چنان‌که در عرب مثل است: إِذَا سَرَقْتَ فَاسْرُقِ الدُّرَّةَ[2436]. **[چون‌که حامل می شوی باری شریف]** چون حمّال می شوی، بار[2437] شریف را حامل شو. **بیت:** دل اگر بار کشد بار نگاری باری - ور کسی یار گزیند چو تو یاری باری. **[فهم کردنِ مریدان که ذوالنّون دیوانه نشده است، قاصد کرده است]** مریدان و محبّان[2438] شیخ ذوالنّون مصری فهم کردند که ذوالنّون خود را دیوانه نماید، امّا دیوانه نشده است. **[1435 دوستان در قصّهٔ ذوالنّون شدند]** رفتند. مرهون است. **[سویِ زندان و در آن رایی زدند]** یعنی دوستان ذوالنّون در قصّهٔ ذوالنّون[2439] به جانب زندان و بیمارستان رفتند و در قصّهٔ او یا در زندانش فکر کردند و به سوی بیمارستان رفتند[2440] و در میان خویش گفتند: **[1436 کین مگر قاصد کند یا حکمتی است]** و سرّی است خفی. **[او در این دین قبله‌ای و آیتی است]** آن ذوالنّون در این دین اسلام قبله و علامت است. چون‌که او چنین است، **[1437 دُورِ دُور از عقلِ چون دریایِ او]** زیاده بعید است از عقل همچون بحر ذوالنّون **[تا جنون باشد سَفَه‌فرمایِ او]** تا جنون و سفاهت حاکم عقل او باشد یا جنون سفه‌فرمایش باشد. **[1438 حَاشَ لِلّه از کمالِ جاهِ او]** و منصب عالیش **[کَابْرِ بیماری بپوشد ماهِ او]** که ابر بیماری و غلبهٔ سودا مستور کند ماه او. یعنی جنون و دیوانگی ضمیر منیر و عقل مستنیر او را بپوشد. **[1439 او ز شرِّ عامه اندر خانه شد]** همانا آن ذوالنّون از شرّ عامّه[2441] اندر خانه مخفی گشت تا از مجالست عوام خلوت و عزلت یابد یا[2442] **[او ز ننگِ عاقلان دیوانه شد]** یا آن ذوالنّون از عار عاقلان دنیا و از ننگ اصحاب عقل معاش دیوانه گشت که آن عاقلان نام دارند که در کار عاقبت غافل‌اند. عاقل نام دارند، امّا دیوانه‌اند. **[1440 او ز عارِ عقلِ کُندِ تن‌پرست]** آن ذوالنّون از عار عقل کند. به ضم کاف عربی

[2435] سگ S : + اصحاب کهف K

[2436] الدُّرَّةَ Sİ : الدُّرَّ K

[2437] بار S : باری Kİ

[2438] محبان S : محتاج K

[2439] در قصّهٔ ذوالنّون S : - K

[2440] و به سوی بیمارستان رفتند S : - K

[2441] عامّه S : عوام الناس K

[2442] یا S : - K

یا به فتح کاف عجمی. آن عقل که تن‌پرست است، **[قاصدا رفتست و دیوانه شدست]** یعنی به قصد تجنّن کرده است تا او را دیوانه پندارند و بزنند تا به زدن اصلاح نفس خود کند[2443] **[1441 که ببندیدم قوی وز سازِ گاو]** که مرا[2444] بند قوی **(113a)** کنید و از دم گاو **[بر سر و پشتم بزن وین را مکاو]** محکم ضرب کن و این را مپرس. چنان‌که از لخت گاو دیوانگان را در بیمارستان می زنند[2445]. **[1442 تا ز زخمِ لخت یابم من حیات]** تا از زخم بعض عضو گاو حیات یابم. **[چون قتیل از گاوِ موسی ای ثِقات]** چنان‌که ربّ‌العزّه در سورهٔ بقره حکایت می کند: **وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا** الآیه. قصّهٔ او این است که در بنی اسرائیل پیری بود توانگر که در میان ایشان مشهور بود. چون پیر بمرد، پسر او بماند. برادرزادگان آن پیر پسرش[2446] بکشتند تا میراث را زود بستانند و آن[2447] مقتول را بر در شهر انداختند. به حکم **وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ** در حق خون او خصومت کردند. موسی را علیه السلام وحی آمد که بنی اسرائل را بگوید تا گاوی بکشند و به حکم **فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا** به لخت او مرده را بزنند تا زنده شود و قاتل خود را بیان کند وَالْقِصَّةُ بِطُولِهَا. گاو را کشتند. به بعض او مرده را زدند. زنده شد و گفت: مرا فرزندان عم[2448] بکشتند که اکنون در حق خون من خصومت می کنند. **[1443 تا ز زخمِ لختِ گاوی خوش شوم]** و حیات یابم. **[همچو کُشته و گاوِ موسی گش شوم]** همچو مقتول قوم موسی خوب شوم از عضو گاو. **[1444 زنده شد کُشته ز زخمِ دُمِّ گاو]** و در بعض روایات چنین است که به دم گاو زدند. **[همچو مس از کیمیا شد زرِّ ساو]** زر خراج و صافی. **[1445 کُشته بر جَست و بگفت اسرار را]** حکایت کرد اخبار[2449] را. **[وانمود آن زمرهٔ خون‌خوار را]** بیان و عیان[2450] کرد کشندگان خویش را. **[1446 گفت روشن کین جماعت**

[2443] کند Sİ : کنند K

[2444] مرا Sİ : - K

[2445] می زنند Sİ : بزنند K

[2446] پسرش SK : آن پسر را İ

[2447] آن SK : این İ

[2448] عم S : + من Kİ

[2449] اخبار S : حیات K

[2450] و عیان S : - K

کُشته‌اند] اسرار این است که مرده چون زنده گشت، گفت: مرا این جماعت قتل کرده‌اند. **[کین زمان در خصمیَم آشفته‌اند]** پس از این حصّهٔ قصّهٔ گاو را بیان کند: **[1447 چون‌که کُشته گردد این جسمِ گران]** چون میّت شود این جسم ثقیل مانند گاو، یعنی شهوات او بمرد، **[زنده گردد هستیِ اسراردان]** یعنی حیات یابد جان اسراردان. کسی که به حکم **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** پیش از مردن بمیرد و به موجب **اَلنَّاسُ نِیَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُو** پیش از مردن به خود آید و به حسب **حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا** حساب خود کند، می داند که به حکم شرع از اهل بهشت و اهل نار شود. مشاهدهٔ احوال آخرت کند به کشف و کرامت[2451]. چنان‌که می فرماید: **[1448 جانِ او بیند بهشت و نار را]** جان آن جسم بیند بهشت و دوزخ را. **[باز داند جملهٔ اسرار را]** بداند همه احوال را. **[1449 وانماید خونیان دیو را]** شیاطین را که خون‌خوران‌اند[2452]. **(113b) [وانماید دامِ خدعه و ریو را]** دام[2453] فریفتن، مکر و حیله را که چند بار شیاطین و مکرهای نفس او را کشته است که به عذاب آخرت گرفتار کرده. **[1450 گاو کشتن هست از شرطِ طریق]** و راه خدا و طریقت **[تا شود از زخمِ دُمّش جان مُفیق]** تا جان از زخم دم او افاقت و سلامت یابد. پس ای طالب حیات، بدان که شرط زندگی و اسراردانی کشتن گاو نفس و[2454] تن است. **[1451 گاوِ نفسِ خویش را زوتر بکُش]** زودتر قتل کن **[تا شود روحِ خفی زنده به هُش]** تا روح پوشیده و مرده زنده شود به عقل. **[رجوع به حکایتِ ذوالنّون رَحْمَةُ اللّهِ عَلَیْهِ]** چون مریدان ذوالنّون این چنین معارف گویان رفتند و به بیمارستان رسیدند، **[1452 چون رسیدند آن نفر نزدیکِ او]** چون رسیدند آن دوستان نزدیک ذوالنّون، **[بانگ بر زد هی کیانید اِتَّقُو]** معنی این مصراع به ترکی: چاغردی کملرسز؟ صاقنڭ. **[1453 با ادب گفتند ما از دوستان]** یعنی از دوستان تو. **[بهرِ پرسش آمدیم اینجا به جان]** برای پرسیدن تو آمدیم[2455] به اخلاص. **[1454 چونی ای دریایِ عقلِ ذُوفنون]** چگونه‌ای ای بحر عقل ذُوفنون؟ **[این چه بهتان است بر عقلت جنون]** با ما بگوی که سرّ تهمت جنون بر عقل ذُوفنون چیست؟ **[1455**

[2451] کرامت S : کرامات K

[2452] خون‌خوران‌اند S : خون‌خواران‌اند K

[2453] دام S : + و K

[2454] و S : - K

[2455] برای پرسیدن تو آمدیم S : - K

دودِ گلخن کی رسد در آفتاب] یعنی تو چون آفتاب عالم‌تابی و جنون همچو دود گلخن است و او سبب تیرگی آفتاب نشود. **[چون شود عنقا شکسته از غُراب]** و عنقای نایاب شکسته از غراب نشود. **[1456 وا مگیر از ما بیان کن این سخُن]** از ما پوشیده مدار اسرارت. **[ما محبّانیم با ما این مکن]** که اسرار را[2456] واگیری. **[1457 مر محبّان را نشاید دور کرد]** یعنی این‌چنین محبّان را از پیش خویش دور کردن نشاید. **[یا به روپوش و دغل مغرور کرد]** یا به پوشیدن روی به دغل[2457] و حیله مهجور و مغرور و فریفته کردن نباید. **[1458 راز را اندر میان آور شها]** ای شاه. **[رُو مکن در ابر پنهانی مَها]** ای ماه. **[1459 ما محبّ و صادق و دل خسته‌ایم]** و از این حال شکسته‌ایم. **[در دو عالم دل به تو در بسته‌ایم]** و ترا تمام محبّت کرده‌ایم. در این تنبیه است که[2458] **اَلدُّنْیَا حَرَامٌ عَلَی أَهْلِ الْآخِرَةِ وَالآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَی أَهْلِ الدُّنْیَا وَ هُمَا حَرَامَانِ عَلَی أَهْلِ اللَّهِ**. عاشقان خدا را می باید که از دو جهان به حضرتش بندند و جفای او را وفا دانند و به قضای او رضا دهند. **[1460 فحش آغازید و دشنام از گزاف]** یعنی ذوالنون فحش گفتن آغاز کرد و دشنام بیهوده گفتن. **[گفت او دیوانگانه زی و قاف]** یعنی بی‌مناسبت[2459] رطب و یابس گفت. پس از آن در دیوانگی ترقّی نمود. **[1461 بر جهید و سنگ پّران کرد و چوب]** از جا بر جهید و سنگ و چوب را پرّان کرد. **[جملگی بگْریختند از بیمِ کوب]** همه دوستان بگریختند از بیم ضرب. **(114a) [1462 قهقهه خندید و جنبانید سر]** ذوالنون چون مشاهدهٔ این حالت کرد، به قهقهه خندید و سر را بجنبانید. **[گفت بادِ ریشِ این یاران نگر]** که دعوی دوستی کنند و از سنگ و چوب و بلای دوست می گریزند. **بیت:** یار آن بود که صبر کند بر جفای یار - ترک رضای خویش کند با رضای یار. **[1463 دوستان بین کو نشانِ دوستان]** دوستان را ببین. کو نشان دوستان؟ **[دوستان را رنج[2460] باشد همچو جان]** دوستان را رنج دوست همچو جان باشد. پس **[1464 کی کران گیرد ز رنجِ دوست دوست]** کی کنار گیرد از رنج دوست دوست؟ **[رنج مغز و دوستی آن را چو پوست]** رنج

[2456] را S : - K

[2457] دغل S : دغا K

[2458] که S : - K

[2459] بی‌مناسبت S : بی‌مناسب K

[2460] رنج Kİ : رنجی S

همچو مغز است. دوستی آن را چو پوست است. **بیت:** یار همان به که جفاکش[2461] بود - عود همان به که در آتش بود. لاجرم دوستی که از زخم سنگ بگریزد، از دوستی او چه خیزد؟ و دوست که رنج دوست نکشد، او همچو پوست بی‌مغز است. **[1465 نی نشانِ دوستی شد سرخوشی]** در کسی که صحّت سر باشد، در او نشان دوستی نباشد. نشان دوستی زخم و رنج سر است نه صحّت سر. **[در بلا و آفت و محنت‌کشی]** این مصراع ثانی متعلق است به آخر مصراع اوّل. یعنی در بلا و آفت و محنت‌کشی[2462] صحیح‌سر شدن نشان دوستی نیست که اَلْبَلَاءُ وَالْوَلَاءُ تَوْأَمَانِ ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الأَنْبِيَاءُ**[2463] الخ و فرمود: **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا ابْتِلَاهُ.** **[1466 دوست همچون زر بلا چون آتش است]** از لقمان مروی است که گفت: اَلذَّهَبُ يُجَرَّبُ بِالنَّارِ وَ الْمُؤْمِنُ يُجَرَّبُ بِالْبَلَاءِ. پس دوست خالص را به بلا امتحان کردن می باید. زیرا **[زرِّ خالص در دلِ آتش خوش است]** ولهذا عاشقان دوام بلا خواهند. **بیت:** چون ز پیش آید خدنگش از قفا بندم سپر - تا نیابد تیر مژگانش از آن سو ره‌گذر. چون کسی که او را[2464] از خدا بلا رسد، اگر دوست خالص باشد، بلا را صبر کند و قضا را رضا دهد. اخلاص و خاصی[2465] او ظاهر شود و اگر شکایت کند و بی‌صبری نماید، همچون قلب زراندودِ او بدید آید. لاجرم دوست[2466] چنان می باید که بلای دوست را وفا داند تا اخلاص و خلوص او در دوستی پیدا شود. پس عاشق صادق حضرت خدا آن کس است که بلای او را صبر کند که خدا به بلا عاشقان خود را امتحان کند. حکایت: داود را علیه السلام وحی آمد که هرکه از من گریزد، من او را مهلت دهم و هرکه مرا می خواهد من او را رنجور می سازم و هرکه مرا دوست می دارد، من او را به بلا بمیرانم. پس بلا را صبر کردن می باید. حکایت: بزرگی **(114b)** گفت: محبّت و[2467] دوستی چهار قسم است. یکی در میان مرد و زن که آن را

[2461] جفاکش S : بلاکش K

[2462] کشی K : کسی S

[2463] أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الأَنْبِيَاءُ S : أَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الأَنْبِيَاءُ K

[2464] که او را S : را که K

[2465] خاصی S : خالصی K

[2466] دوست S : دوستان K

[2467] و S : - K

شهوت[2468] می گویند و یکی در میان مادر و فرزندان که آن را شفقت می گویند و یکی در میان برادران که آن را اُلفت می گویند و یکی در میان بنده و خدا که آن را محبّت می گویند. حضرت مولانا را عادت چنان است که در اثناء حکایتی به ادنی مناسبت حکایت دیگر آورد[2469]. باز به مناسبت دیگر حکایت دیگر آورد و هم‌چنین. امّا هر یکی را فراموش نکند. هر قصّه را تمام کند و حصّه را بیان کند. لاجرم بر آن عادت در این محل حکایت آورد که می فرماید: **[امتحان کردنِ خواجهٔ لقمان زیرکیِ لقمان را]** تقریب[2470] حکایت لقمان آن است که خواجهٔ او خربزه‌ای تلخ را[2471] نادانسته بُرین بُرین او را می داد. چون از دست خواجهٔ او می آمد، بی‌تعلّل و ترش‌رویی همه را شیرین می خورد. دوست حضرت خدا نیز چنین می باید. **[1467 نه که لقمان را که بندهٔ پاک بود]** نفی و استفهام انکاری[2472] متعلق است به مصراع اوّل از بیت ثانی. یعنی لقمان که بنده‌ای پاک[2473] بود، **[روز و شب در بندگی چالاک بود]** دایما در بندگی چابک و چالاک بود[2474]. **[1468 خواجه او را داشتی در کار پیش]** در بعض نسخ **[خواجه‌اش می داشتی در کار پیش]**. **[بهترش دیدی ز فرزندانِ خویش]** اگرچه لقمان پیش خواجه عزیزتر از فرزندان بود، امّا صعب‌ترین کارها بر وی تکلیف می نمود. بدان که لقمان بنده‌ای حبشی بود. اوّل ظهور حکمت او این بود که حکایت: خواجهٔ لقمان آن را روزی گفت: یا غلام، گوسفندی را بکش و مرا نیک‌ترین عضوش بیار. لقمان رفت و گوسفندی را بکشت. دل و زبان گوسفند را پیش خواجه آورد. خواجه متعجب شد. وقتی دیگر خواجهٔ لقمان[2475] گفت: گوسفندی را بکش و مرا بدترین عضوش بیار. لقمان گوسفند را بکشت. دل و زبانش آورد. خواجه از او پرسید. لقمان گفت: در بدن بهتر از این دو عضو نیست اگر نیک شوند و بدتر از این دو عضو نیست اگر بد شوند. **[1469 زآنکه لقمان گرچه بنده‌زاده بود]** زیرا[2476] اگرچه لقمان

[2468] شهوت S : شهوات K

[2469] آورد S : +و K

[2470] تقریب S : - K

[2471] را S : - K

[2472] انکاری S : + است و K

[2473] پاک S : - K

[2474] بود S : شد K

[2475] خواجهٔ لقمان S : خواجه لقمان را K

[2476] زیرا S : + که K

بنده‌زاده بود، امّا **[خواجه بود و از هوا آزاده بود]** از قید شهوت و غضب آزاده بود. پس کسی که از اینها[2477] خلاص شده باشد، آزاد است اگرچه در صورت بنده است و کسی که در قید اینها باشد، بنده است اگرچه ظاهرا شاه باشد چنان‌که در این حکایت. حکایت[2478]: **[1470 گفت شاهی شیخ را اندر سخُن]** یعنی پادشاهی شیخی را گفت اندر[2479] اثنای سخن. **[چیزی از بخشش ز من درخواست کُن]** چیزی از عطا[2480] از من طلب کن. **[1471 گفت ای شه شرم ناید مر ترا]** آن شیخ گفت: ای پادشاه، شرم نمی آید ترا **[که چنین گویی مرا زین برتر آ]** که چنین گویی مرا. از این برتر آی. **[1472 من دو (115a) بنده دارم و ایشان حقیر]** من دو بنده دارم که ایشان حقیرند. **[وآن دو بر تو حاکمان‌اند و امیر]** امّا آن[2481] بندهٔ حقیر من بر تو حاکمان‌اند و امیران. **بیت:** دست سلطانان نمی بوسد کمال - نیست سلطان را به درویش احتیاج. **[1473 گفت شه آن دو چه‌اند و زلّت است]** پادشاه گفت: آن دو کدام‌اند که این لغزیدن[2482] پای است و خطا. **[گفت آن یک خشم و دیگر شهوت است]** شیخ گفت: یکی خشم و دیگر شهوت است. از آنکه تو محلّی که من هرگز غضب نمی کنم، مردمان را می کشی و من شهوت مال[2483] ندارم، امّا ترا مال دنیا سیر نمی کند. **[1474 شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است]** و درویشی را طالب. **بیت:** درویش را که ملک قناعت مسلّم است - درویش نام دارد و سلطان عالم است. **[بی‌مَه و خورشید نورش بازغ است]** طالع و تابنده[2484]. بلکه پادشاه محتاج آن است. **بیت:** پادشاهان جهان چون به غمی خسته شوند - استعانت ز در گوشه‌نشینان طلبند. **[1475 مخزن آن دارد که مخزن ذاتِ اوست]** مخزن و خزینه آن کس دارد که مخزن و خزینه ذات اوست که به علم و عمل پر است و به گور به خود می برد. **[هستی او دارد که با هستی عدوست]** بلکه فقر و فنا را دوست دارد که اَلْأَمِیرُ مَنْ لَا یَعْرِفُهُ الْأَسِیرُ. **بیت:**

[2477] اینها S : این حال K

[2478] حکایت S : - K

[2479] اندر S : در K

[2480] از عطا S : - K

[2481] آن S : + دو K

[2482] لغزیدن S : آخر بدان K

[2483] مال S : و مال K

[2484] تابنده Sİ : تایید K

گوش شه خالی و بانگ غلغلش درد سر است - هرکه قانع شد به خشک و تر شه بحر و بر است.

حکایت: سلطان یعقوب چون طلب سلطنت کرد، به سعی بسیار شاهی بر وی قرار یافت. پس از زمانی از هر طرف دشمنان زور آوردند. تشویش جهان بر دل و جان مستولی گشت و این بیت را گفت: **بیت:** غلط کرده طلب کردیم[2485] جاه و سربلندی را - دریغا ما ندانستیم قدر دردمندی را.

چون[2486] خدمت مولانا به تقریب قصّهٔ لقمان حکایت آورد و معرفت فرمود، باز به قصّهٔ لقمان عودت نمود. **[1476 خواجهٔ لقمان به ظاهر خواجه‌وَش]** یعنی اگرچه خواجهٔ لقمان در ظاهر خواجه بود، امّا **[در حقیقت بنده لقمان خواجه‌اش]** در حقیقت آن خواجه بنده بود، لقمان خواجهٔ خواجه.

[1477 در جهانِ بازگونه زین بسی است] در این جهان معکوس از این بسیار است که کسی در صورت بنده‌ای فقیر است، امّا در معنی خواجه. **[در نظرْشان گوهری کم از خسی است]** در نظر ایشان گوهر نفیس کم از خسی است که اهل این عالم به صورت بنگرند. این را نمی دانند که آنان که عزلت اختیار کردند، فوز[2487] یافتند. چنان‌که **[1478 مر بیابان را مَفازه نام شد]** یعنی[2488] مفازه در لغت جای فوز است به معنی محل ظفر. پس صحرا را مفازه نام نهادن از بهر انقطاع است و از برای آزادی است. اگرچه دور و[2489] بیابان است، امّا جای امن و امان است. **[نام و ننگی (115b) عقلشان را دام شد]** نام و صورت عقل اهل عالم را دام است که همین نام و صورت بینند. حقیقت حال را نمی دانند. **[1479 یک گُرُه را خود معرِّف جامه است]** مرد را به جامه می دانند. **[در قبا گویند کو از عامه است]** چون با قبای شاهی و شمشیر سپاهی مشاهده کنند، عوام و عامه خوانند و مضمون **إِنَّ لِلَّهِ أَوْلِيَاءَ أَخْفِيَاءَ** ندانند و فحوای **اَولِیَایِي تَحْتَ قِبَایِي لَا یَعْرِفهُمْ غَیْرِي** نمی شناسند. **[1480 یک گُرُه را ظاهرِ سالوسِ زهد]** ظاهر لباس زاهدانه است. کسان ایشان را اهل عرفان دانند. **[نور باید تا بوَد جاسوسِ زهد]** که زاهد حقیقت را و دزد صورت را بداند. **رباعی:** پوشیده مرقّع‌اند این خامی چند - بگرفته ز طامات الف لامی چند * نارفته ره صدق و صفا گامی چند - بدنام کنندهٔ

[2485] غلط کرده طلب کردیم S : طلب کردن غلط کردیم K

[2486] چون S : - K

[2487] فوز S : خوان K

[2488] یعنی Sİ : معنی K

[2489] و S : - K

نکونامی چند. **[1481 نور باید پاک از تقلید و غَول]** نور باید که آن نور از تقلید و ضلالت و از غماز[2490] پاک باشد. **[تا شناسد مرد را بی‌فعل و قَول]** بلکه درون او را بیند. **[1482 در رود در قلبِ او از راهِ عقل]** برود در قلب مرد[2491] از راه عقل. **[نقدِ او بیند نباشد بندِ نَقل]** و مقیّد و محبوس نقل و قول نباشد. یعنی مشاهدهٔ او نقد[2492] اسرار باشد. محتاج به نقل نباشد. **[1483 بندگانِ خاصِ عَلَّامُ الْغُیُوب]** بندگان مقبول خدا، **[در جهانِ جان جَوَاسِیسُ الْقُلُوب]** که احوال قلوب و ضمایر را می دانند. **[1484 در درونِ دل در آید چون خیال]** یعنی بندگان مقبول[2493] ذوالجلال درون دل را در آیند همچو اندیشه و خیال. **[پیشِ او مکشوف باشد سِرِّ حال]** از بهر این معنی گفته‌اند: در نظر امرا چشم را نگاه داشتن و در نظر علما زبان را نگاه داشتن و در نظر اولیا دل را نگاه داشتن می باید. **[1485 در تنِ گنجشک چیست از برگ و ساز]** بندگان خاص همچون باز و دیگر کسان همچون گنجشک است. پس در جسم ضعیف گنجشک چیست از اسباب و یراغ. **[که شود پوشیده آن بر عقلِ باز]** که پوشیده شود آن[2494] تن گنجشک بر عقل باز. پس سینه‌ای که او آیینهٔ جمال‌نمای حق و لوح محفوظ غیب مطلق باشد، اسرار قلوب بر او چگونه باشد محجوب؟ چنان‌که می فرماید: **[1486 آنکه واقف گشت بر اسرارِ هو]** و اسرار آلهیّه، **[سِرِّ مخلوقات چه بْوَد پیشِ او]** که مستور بماند. **[1487 آنکه بر افلاک رفتارش بوَد]** آنکه سیرش بر افلاک باشد، **[بر زمین رفتن چه دشوارش بوَد]** بلکه آسان‌تر است. چنان‌که[2495] **[1488 در کفِ داوود کآهن گشت موم]** در دست داود نبی[2496] علیه السلام که[2497] آهن موم گشته بود، **[موم چه بْوَد در کفِ او ای ظَلوم]** ای ظلم کننده به نفس خود. **[1489 بود لقمان بنده (116a) شکلی خواجه‌ای]** لقمان بنده‌شکلی بود در صورت و خواجه بود در معنی و حقیقت. **[بندگی در ظاهرش دیباجه‌ای]**

[2490] و از غماز S : - K

[2491] مرد S : + را K

[2492] نقد S : تقریر K

[2493] مقبول S : + خدای K

[2494] آن S : این K

[2495] چنان‌که S : - K

[2496] نبی S : - K

[2497] که S : - K

القصّه[2498] لقمان در صورت بندگی خواجه بود و عبودیت بر ظاهر او دیباجه‌ای. چنان‌که **[1490 چون رود خواجه به جایِ ناشناس]** چون خواجه‌ای بخواهد ناشناسانه به جایی رود، **[در غلامِ خویش پوشاند لباس]** جامه‌های خواجگانه بر غلام خویش پوشاند. **[1491 او بپوشد جامه‌هایِ آن غلام]** خواجه جامهٔ غلام را بپوشد. **[مر غلامِ خویش را سازد امام]** و در پی غلام خویش روانه شود. چنان‌که می فرماید: **[1492 در پَیَش چون بندگان در ره شود]** و به راه رود. این را برای آن کند که **[تا نباید زو کسی آگه شود]** و خواجگی او را[2499] داند. لاجرم بندهٔ خود را به طریق فرمان **[1493 گوید ای بنده تو رَو بر صدر شین]** تو در صدر مجلس بنشین. **[من بگیرم کفش چون بندهٔ کِهین]** به ترکی کِچی. در بعض نسخ کمین به ترکی کوتی[2500]. **[1494 تو درشتی کن مرا دشنام ده]** و اگر در اداء خدمت مساهلت نمایم، غلظت و عنف کن. مرا دشنام ده. **[مر مرا تو هیچ توقیری منه]** و تعظیم مکن. **[1495 ترکِ خدمت خدمتِ تو داشتم]** یعنی خواجه بنده را گوید ترک خدمت کردن تو[2501] و همچون خواجه نشستن تو به جای خدمت گرفتم که خدمت تو ترک خدمت باشد. **[تا به غربت تخمِ حیلت کاشتم]** در جای ناشناس تخم حیله کاشتم تا که مرا بنده شناسد. پس حال لقمان و خواجه‌اش چنین بود که لقمان خواجه بود بندگی و صورت افکندگی اختیار کرد. **[1496 خواجگان این بندگیها کرده‌اند]** و عبودیت اختیار کردند. **[تا گمان آید که ایشان بنده‌اند]** نه خواجه. **[1497 چشم‌پُر بودند و سیر از خواجگی]** یعنی از خواجگی چشم ایشان پر و دلهای ایشان سیر بود. **[کارها را کرده‌اند آمادگی]** و حاضر شدنی. لاجرم عاقل را می باید که در قید منصب و دولت و در[2502] تدبیر ریا و شهرت[2503] نباشد، بلکه زاد آخرت کند چون سفر مقرّر است و وقت او معلوم نیست. زود حاضر می باید[2504] شد که جهان جای قرار نیست. **شعر:** نَزَلْنَا هَاهُنَا ثُمَّ ارْتَحَلْنَا - کَذَا الدُّنْیَا نُزُولٌ وَارْتِحَالٌ. **[1498 وین غلامانِ هوا بر عکسِ آن]** یعنی امّا بندگان هوا بر

[2498] القصّه S : - K

[2499] را S : - K

[2500] به ترکی کِچی در بعض نسخ کمین به ترکی کوتی S : - K

[2501] تو S : - K

[2502] در S : - K

[2503] شهرت S : شدت K

[2504] باید K : آید S

عکس آن است. **[خویشتن بنْمود خواجهٔ عقل و جان]** خود را خواجهٔ عقل و جان نمودند، امّا خلاف واقع است این نمودن. **بیت:** عمری که در هوس گذران است عمر نیست - عمر آن بود که در سر سودای او رود. **[1499 آید از خواجه رهِ افکندگی]** برای حکمتی و مصلحتی. **[ناید از بنده به غیرِ بندگی]** پس خواجگان اسرارشناس آن عالم نیز گاهی از برای بعض مصالح خویشتن را در کسوت بندگی نمایند. چنان‌که می فرماید: **[1500 پس از آن (116b) عالم بدین عالم چنان]** مرهون است. **[تَعْبِیَتها هست بر عکس این بدان]** پوشانیدن هست بر عکس این را بدان. یعنی پادشاهان آخرت خود را در دنیا بنده می نمایند و صورت بندگی اختیار کنند و اگر به روی دعوی بندگی کنند، امتناع نمی نمایند[2505]. حکایت: خیر نسّاج از مقام خود به عزم حج رفت. گذرش به کوفه رسید. مرقّعی پاره پاره در بر و او سیاه‌چرده بود. مردی[2506] رندی او را بدید. خود را گفت: آن مرد ابله می نماید و بنده‌های حبشه را می ماند. روزی چندش در کار کشم[2507]. به نزدیک او رفت و گفت: تو بنده‌ای؟ گفت: بلی. گفت: از خداوند خویش گریخته‌ای؟ من ترا نگاه دارم تا به خداوند سپارم. گفت: من عمری است تا در آرزوی آنم که کسی مرا به خداوند باز سپارد. باز آن مرد گفت: تو بندهٔ منی و نام تو خیر است. او خلاف نکرد. پس برفت، خز بافتن[2508] بیاموخت تا سالها کار او می کرد. هرگاه که او را گفتی یا خیر، او گفتی لبّیک. تا مرد از گفتهٔ[2509] خود پشیمان شد که[2510] صدق و ادب و فراست او می دید و عبادت بسیار او مشاهده کرد. شرم زده شد. گفت: برو که من غلط کردم. نه ترا خیر نام است و نه بندهٔ منی. پس برفت و به مکّه شد تا بدان درجه رسید که جنید گفت خَیْرٌ خَیْرُنَا و او دوستر آن داشتی که وی را خیر خواندندی و گفتی: روا نباشد که مردی مسلمان مرا نام نهاده باشد، من آن را بگردانم. حکایت: لقمان فرزند خود را گفت: ای پسرک من، دنیا دریایی است بی‌پایان. در او غرق شده است بسیار مردمان. می باید که کشتی تو در آن دریا تقوی باشد و بادبانش

[2505] نمایند S : کنند K

[2506] مردی S : مرد K

[2507] کشم K : کشتیم S

[2508] خز بافتن S : خر تاختن K

[2509] گفتهٔ S : گفت K

[2510] که S : - K

توکّل باشد. امید است که خلاص یابی[2511] و لقمان فرزند خود را[2512] گفت: ای پسرک من، از حضرت خدا رجا کن، رجایی که ایمن نباشی در آن از مکرش و بترس از حضرت خدا، ترسیدنی که نومید[2513] نشوی از رحمت او. **[1501 خواجهٔ لقمان از این حالِ نهان]** مرهون است. **[بود واقف دیده بود از وی نشان]** از لقمان نشان دیده بود. **[1502 راز می دانست و خوش می راند خر]** سِر را می دانست و خر را می راند. **[از برایِ مصلحت آن راه‌بَر]** و راه‌نما. **[1503 مرد را آزاد کردی از نخست]** یعنی چون مراد لقمان آن بود که سرّ او به ظهور نیاید و الّا خواجه او را آزاد کردی از نخست. **[لیک خشنودیِ لقمان را بجُست]** آزادش نکرد که رضای لقمان را طلب کرد. یعنی خواجه از برای رضاجویی لقمان تن به خواجگی در داده بود و لقمان را بندگی فرموده[2514] و لقمان کسوت بندگی را روپوش پادشاهی خویش بساخته و سرّ خود از نیک و بد و خویش و بیگانه پنهان ساخته و بنده را ثواب عمل دوتا است. **(117a)** لاجرم بنده که هم خدمت خواجه کند هم خدمت خداوند او صاحب سعادت است و چون شکسته‌دل است، به حکم **أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُم** یار حضرت خداست. لاجرم لقمان آزادی نمی خواست[2515]. **[1504 زآنکه لقمان را مراد این بود تا]** یعنی لقمان کسوت بندگی را روپوش خواجگی خویش ساخته بود تا **[کس نداند سِرِّ آن شیر و فتیٰ]** زیرا که اظهار هستی و آیین خودپرستی مستی بار آرد. **رباعی:** یا ربّ دل پاک و جانِ آگاهم ده - آه شب و گریهٔ سحرگاهم ده * در راه خود اوّل ز خودم بی‌خود کن - آنگه بی‌خود ز خود به خود راهم ده. **[1505 چه عجب گر سِر ز بد پنهان کنی]** که این مقدور[2516] هرکس است. تحقیق سخن این است که مرد را می باید که در عمل ریا نکند. یعنی به دیگری ننماید تا ثواب او کم نشود. امّا این چندان کمال نیست. **[این عجب که سِر ز خود پنهان کنی]** که معتبر این است. یعنی کمال این است که عمل خود را ننگری و عجب نکنی، بلکه به یاد نیاوری. **[1506 کار پنهان کن تو از**

[2511] یابی S : می یابد K

[2512] لقمان فرزند خود را S : - K

[2513] از حضرت خدا رجا کن رجایی که ایمن نباشی در آن از مکرش و بترس از حضرت خدا ترسیدنی که نومید S : محروم K

[2514] فرموده S : فرمود K

[2515] نمی خواست S : نخواست K

[2516] مقدور S : مقدر K

چشمانِ خود] تا[2517] خودبین نشوی و کار ترا چشم بد نرسد. چنان‌که می فرماید: **[تا بوَد کارت سلیم از چشمِ بَد]** بزرگان گفته‌اند: كِتْمَانُ الْحَسَنَاتِ أَوْلَى مِنْ كِتْمَانِ السَّيِّئَاتِ. فَإِنَّكَ بِذَلِكَ تَرْجُو النَّجَاةَ. **[1507 خویش را تسلیم کن بر دامِ مزد]** و خود را به ثواب مشغول کن. **[وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد]** این‌چنین دزدی جایز است. لاجرم به تحصیل ثواب بکوش و از او مست و[2518] غافل مباش. از آنکه هرکه مست و بی‌خود گردد، چیزی از او بدزدند، او را خبر نباشد. چنان‌که می فرماید: **[1508 می دهند افیون به مردِ زخم‌مند]** یعنی چون خواهند که از تن آزرده پیکان بیرون کشند، اوّلا آن را افیون دهند و بی‌خود[2519] سازند. **[تا که پیکان از تنش بیرون کنند]** و همچنان **[1509 وقتِ مرگ از رنج او را می درند]** و اگر خواهند که[2520] از زنده جان برند، از رنج سکرات موتش در کشاکش اندازند. بعد از آن جانش بپردازند. چنان‌که می فرماید: **[او بدان مشغول شد جان می برند]** پس بر این قیاس **[1510 چون به هر فکری که دل خواهی سپرد]** به هر فکری که دل خود را خواهی به او سپرد، **[از تو چیزی در نهان خواهند بُرد]** چیزی از تو پنهان خواهند برد. **[1511 هرچه تحصیلی کنی ای معتنی]** هرچه تحصیل کنی ای کار کننده. در بعض نسخ **[هرچه اندیشی و تحصیلی کنی]**. **[می در آید دزد از آن سو کایمنی]** و غافلی. **[1512 پس بدان مشغول شو کآن بهتر است]** یعنی باری[2521] دل خود مشغول چیزی ساز که از همه عزیزتر باشد. **[تا ز تو چیزی بَرَد کآن کهتر است]** اصغر و احقر است. لاجرم به دنیا فریفته و مشغول مباش که تا آخرت و ایمان **(117b)** دزدیده نگردد. پس فانی را دل مبند. **شعر:** وَ يَكْفِيكَ قَوْلُ النَّاسِ فِيمَا مَلَكْتَهُ - لَقَدْ كَانَ هَذَا مَرَّةً لِفُلَانٍ. حکایت: دو کس بازارخانه کرده[2522]، پیش امیر المؤمنین علی رضی الله عنه آمدند. چون اقرار کردند، علی از بهر ایشان قباله بنوشت که اِشْتَرَى مَغْرُورٌ مِنْ مَغْرُورٍ دَاراً فِي سِكَّةِ الْغَافِلِينَ. اَلْحَدُّ الْأَوَّلُ إِلَى الْمَوْتِ وَالْحَدُّ الثَّانِي إِلَى الْقَبْرِ وَالْحَدُّ الثَّالِثُ إِلَى الْمَحْشَرِ وَالْحَدُّ الرَّابِعُ إِلَى الْجَنَّةِ أَوِ النَّارِ. لاجرم چون دنیا فوت شدنی است، وی را اعتبار مکن. آنچه باقی است که ایمان و

[2517] تا S : - K

[2518] او مست و S : دوست K

[2519] بی‌خود S : بی‌خبر K

[2520] که S : - K

[2521] باری S : - K

[2522] کرده S : کرد K

عمل آخرت است، آن را بگیر. چنان‌که می فرماید: **[1513 بارِ بازرگان چو در آب اوفتد]** در تمییز امور کم از بازرگان مباش که چون بار بازرگان در آب افتد، **[دست اندر کالهٔ بهتر زند]** دست در متاع و رختی زند که از همه نفیس‌تر باشد. پس ای جان عزیز، **[1514 چون‌که چیزی فوت خواهد شد در آب]** و هلاک و ضایع می شود، **[ترکِ کمتر گوی و بهتر را بیاب]** تا به فوت نیک نادم نشوی و در پیش اهل عرفان بهتر از کون و مکان ذکر ملک منّان است. چنان‌که منصور بدین معنی اشارت کند: **شعر:** وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ فِي السَّفِينَةِ والرَّدَى - مُتَيَقِّنٌ بِتَلَاطُمِ الأَمْوَاجِ * اَلْغَيْثُ يَهْطِلُ والرِّيَاحُ عَوَاصِفٌ - وَاللَّيْلُ مُبَدَّلُ الذَّوَائِبِ دَاجِ * وَمِنَ الْأَعَادِي فِي الشَّوَاطِي عَسْكَرٌ - يَتَجَهَّزُونَ لِغَارَةٍ وَ هِيَاجِ * وَعَلَتْ لِأَصْحَابِ السَّفِينَةِ عَوْلَةٌ - وَأَنَا وَذِكْرُكَ في الدِّياَجِ. **[ظاهر شدنِ فضل و زیرکیِ لقمان نزد امتحان کنندگان]** و پیش خواجهٔ آن. و در بعض نسخ این بیت واقع است: **[خواجهٔ لقمان لقمان را شناخت]** که چندین بار امتحان کرد. **[بنده بود او را و با او عشق باخت]** لاجرم **[1515 هر طعامی کآوریدندی به وی]** یعنی قاعدهٔ خواجهٔ لقمان آن بود که هر طعامی و لقمه‌ای که آوردندی به خواجه **[کس سویِ لقمان فرستادی ز پی]** از برای دعوت. **[1516 تا که لقمان دست سویِ آن بَرَد]** و بخورد **[قاصدا تا خواجه پس‌خوردش خورَد]** یعنی چون لقمان آن طعام را به قصد و رغبت بخورد، خواجه سؤرش خورد. در این تنبیه است[2523] آنان که بندگی صورت را اختیار کرده‌اند و فقر را سیرت خود ساخته امّا در حقیقت پادشاه دنیا و آخرت‌اند، ایشان را اتّباع می باید کرد و بقیّهٔ طعام ایشان می باید خورد که **سُؤْرُ الْمُؤْمِنِ شِفَاءٌ.** **[1517 سُؤرِ او خوردی و شور انگیختی]** خواجه سؤر لقمان را خوردی و شور و جوش انگیختی و صفا حاصل کردی. **[هر طعامی کو نخوردی ریختی]** و خواجه نیز نخوردی. لاجرم ارادت لقمان ارادت خواجه بود. حکایت: وقتی شبلی مناجات می کرد، به گوش او هاتف رسید که مَا تُرِيدُ؟ شبلی **(118a)** گفت: أُرِيدُ مَا تُرِيدُ. **[1518 ور بخوردی بی‌دل و بی‌اشتها]** اگر[2524] خواجه آن طعام را خوردی، بی‌دل و بی‌اشتها خوردی. **[این بوَد پیوندیِ بی‌انتها]** این است اتّصال بی‌نهایت و کمال محبّت. سری گفت: محبّت میان دو کس صحیح نشود تا یکی به دیگری نگوید ای من. **شعر:** رُوحِي بِرُوحِكَ مَمْزُوجٌ وَ مُتَّصِلٌ - فَكُلُّ عَارِضَةٌ تُؤْذِيكَ تُؤْذِينِي. **[1519**

[2523] است S : + که K

[2524] اگر S : اگرچه K

خربزه آورده بودند ارمغان] خواجه را[2525]. **[گفت رَو فرزند لقمان را بخوان]** تا از خربزه بخورد. چون لقمان حاضر شد و خواجه خربزه را بریدن آغاز کرد، **[1520 چون بُرید و داد او را یک بُرین]** چون خواجه خربزه را برید و داد لقمان را یک برین. به ضم با به ترکی دلم. **[همچو شکّر خوردش و چون انگبین]** با رغبت تمام. **[1521 از خوشی که خورد داد او را دُوُم]** برین دیگر داد. **[تا رسید آن گَرْجها تا هفدهم]** گرج به کسر کاف فارسی به معنی برین است. **[1522 ماند گرجی گفت این را من خورم]** یک گرج ماند. خواجه گفت این را من خورم. **[تا چه شیرین خربزه‌ست این بنْگرم]** که به غایت شیرین خواهد بود. **[1523 او چنین خوش می‌خورد کز ذوقِ او]** لقمان چنین بارغبت تناول کند که از ذوق او **[طبعها شد مشتهی و لقمه‌جو]** پس از آن خواجه **[1524 چون بخورد از تلخیش آتش فروخت]** از تلخی آن یک برین. **[هم زبان کرد آبله هم جان بسوخت]** چنان‌که **[1525 ساعتی بی‌خود شد از تلخیِ آن]** خواجه از خود برفت ساعتی از تلخی آن. **[بعد از آن گفتش که ای جان جهان]** پس از آن لقمه خواجه گفت: ای جان جهان، **[1526 نوش چون کردی تو چندین زهر را]** چگونه نوش کردی چندین و چنین زهر را؟ **[لطف چون انگاشتی این قهر را]** چرا به اظهار رضا روپوش[2526] کردی این‌چنین عقوبت را؟ **[1527 این چه صبر است این صبوری از چه روست]** از چه وجه. **[یا مگر پیشِ تو این جانت عدوست]** که جانت را چنین عذاب کردی. **[1528 چون نیاوردی به حیلت حجّتی]** و چرا نکردی بیان علّتی؟ **[که مرا عذری است بس کن ساعتی]** مثلا صفرا دارم، خربزه او را زیاده کند. چون خواجه چنین گفت، لقمان در جواب شروع کرد: **[1529 گفت من از دستِ نعمت‌بخشِ تو]** ای خواجه، **[خورده‌ام چندان که از شرمم دوتو]** از خجالت شده‌ام دوتا که سر بر نمی دارم از حجاب. **[1530 شرمم آمد که یکی تلخ از کَفَت]** از کف دست تو **[ناگهان دیدم کتم زان واقفت]** در بعض نسخ **[من ننوشم ای تو صاحب‌معرفت]**. حصّهٔ قصّه آن است که تو بندهٔ خدایی. همه اجزای تو پروردهٔ نعمت اوست، بلکه همه اجزاء نعمت اوست. چرا تلخ او را که گاهی واقع می شود، شیرین نمی دانی و قضاء او را رضا

[2525] را S : - K

[2526] روپوش S : نوش K

نداری؟ تلخ او خود[2527] کفّارت ذنوب شود. تو از این شکایت می کنی. **[1531 چون همه اجزام از اِنعامِ تو]** مرهون است. **(118b) [رُسته‌اند و غرقِ دانه و دامِ تو]** و مستغرق احسان تو شده‌اند. **بیت:** من شکر چون کنم که همه نعمت توام - نعمت چگونه شکر کند با زبان خویش. **بیت:** گر کسی شکر او فزون گوید - شکر توفیق شکر چون گوید. **[1532 گر ز یک تلخی کنم فریاد و داد]** و شکایت **[خاکِ صد ره بر سرِ اجزام باد]** خاک صد راه بر سر اجزای من باد. **[1533 لذّتِ دستِ شَکَربخشت بداشت]** اوّل این مصراع متعلّق است به مصراع اخیر. **[اندر این بِطّیخ تلخی کی گذاشت]** یعنی نگذاشت[2528]. چون همیشه از تو حسن و احسان مشاهده کرده‌ام و هرکه هرچه[2529] را دوست دارد، به غیر از محبّت ذاتی که موجبش معلوم نیست یا از برای حسن دوست دارد یا از برای احسان. پس ترا چگونه دوست ندارم و بعد از دوست داشتن تلخی هر تلخ کی در نظر آرم؟ **[1534 از محبّت تلخها شیرین شود]** و خوب می نماید. **[از محبّت مسّها زرّین شود]** عین زر می نماید. **[1535 از محبّت دُردها صافی شود]** و در نظر کدورت نماید. **[از محبّت دَردها شافی شود]** درد از دوست همچو شفا می آید. **[1536 از محبّت مرده زنده می‌شود]** مرده‌دلان زنده می شوند یا نفس مرده و دل زنده می گردد که مَا الْحَيَوةُ إِلَّا فِي الْمَوْتِ. یعنی لَيْسَ حَيَاتُ الْقَلْبِ إِلَّا فِي إِمَاتَةِ النَّفْسِ. **[از محبّت شاه بنده می شود]** گاهی باشد که شاهی از غلامی[2530] غلامی اختیار کند و گاهی باشد که شاهی همچو ابراهیم از عشق آلهی بندهٔ حضرت گردد و سلطنت باقیه یابد. پس کسی که خدا را دوست دارد، خدا آن را دوست دارد[2531] و از شاهی فانی دور کند و به شاهی باقی رساند. در خبر است که **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ حَمَاهُ مِنَ الدُّنْيَا نَظَرًا لَهُ وَ شَفْقَةً عَلَيْهِ كَمَا يَحْمِي الْمَرِيضَ أَهْلُهُ مِنَ الطَّعَامِ. [1537 این محبّت هم نتیجهٔ دانش است]** کسی که در او دانش و علم باشد، اثر آن دانش و محبّت است. **[کی گزافه بر چنین تختی نشست]** اگر دانش چنان نبودی، کی گزافه همچو شاه بر چنین تخت می نشست؟ لاجرم به حکم **إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ**

[2527] خود S : - K

[2528] یعنی نگذاشت S : - K

[2529] هرکه هرچه S : هرچه هرکه K

[2530] غلامی S : عشق غلام K

[2531] خدا آن را دوست دارد S : - K

الْعُلَمَاءُ و به موجب **أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَ أَخْشَاكُمْ** و به حسب **لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا** هرکه[2532] علم او[2533] کامل باشد، عشق آلهی اختیار کند نه محبّت دنیا. **[1538 دانشِ ناقص کجا این عشق زاد]** یعنی محبّت نتیجهٔ دانش است و دانش را مراتب بسیار است. پس محبّت را نیز درجات است. چون دانش ناقص باشد که اثر عقل معاش[2534] است، پروردهٔ نعمت جز منعم به نبیند. لاجرم دوستی به منعم نپردازد و صاحب دانش کامل که آن اثر عقل معاد است، دوستی هر منعم را جز وسیلهٔ دوستی حق نسازد، بلکه اگر دانش **(119a)** زیاده باشد، در هر محنتی سنحتی[2535] مشاهده تواند کرد و در هر بلایی ولایی معاینه تواند دید. پس دانش ناقص این عشق را نزاید. **[عشق زاید ناقص امّا بر جماد]** اگرچه عشق زاید از[2536] دانش ناقص، امّا بر جماد و فانی باشد از آنکه **[1539 بر جمادی رنگِ مطلوبی چو دید]** هر حسن و جمال[2537] که در عالم هست، ذرّه‌ای از جمال خداست و هر شکوت که در جهان هست، شمه‌ای از جلال اوست و بر این قیاس لاجرم هرکه فانی را دوست می[2538] دارد، بر او رنگی از مطلوب حقیقی می بیند. از آن فریفته می شود. **[از صفیری بانگِ محبوبی شنید]** آن صدا را ندای دوست حقیقی پنداشت. زیرا **[1540 دانشِ ناقص نداند فرق را]** و نتواند تمییز را. **[لاجرم خورشید داند برق را]** برق را آفتاب پندارد. پس در میان خورشید و برق فرق نمی کند. باقی را از فانی تمییز نمی کند. **[1541 چون‌که ملعون خواند ناقص را رسول]** در حدیث وارد است که **اَلنَّاقِصُ مَلْعُونٌ. [بود در تأویل نقصانِ عقول]** نه نقصان تن. **[1542 زانکه ناقص‌تن بوَد مرحومِ رحم]** زیرا کسی که در تن او نقصان باشد، او مرحوم است. **[نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم]** مرحوم را ملعون گفتن لایق نیست و در خبر است: **ذَهَابُ الْبَصَرِ مَغْفِرَةُ الذُّنُوبِ، وَذَهَابُ السَّمْعِ مَغْفِرَةٌ وَمَا نَقَصَ مِنَ الْجَسَدِ فَعَلَى قَدْرِ ذَلِكَ. يَوَدُّ أَهلُ العَافِيَةِ يَومَ القِيَامَةِ حِينَ يُعطَى أَهْلُ البَلَاءِ الثَّوَابَ لَو أَنَّ جُلُودَهُم قُرِّضَت بِالمَقَارِيضِ. [1543**

[2532] هرکه Sİ : + هرکه را K

[2533] او K - : Sİ

[2534] عقل معاش S : عقلی و معاش K

[2535] سنحتی S : محبتی K

[2536] از K - : Sİ

[2537] جمال SK : جمالی İ

[2538] می İ : - SK

نقصِ عقل است آن که بد رنجوریَ است] مراد نقصان عقل است که آن مرض بد است، امّا مقصود عقل را تکمیل ناکردن[2539] است نه دیوانگی. از آنکه دیوانه مکلّف نیست. **[موجبِ لعنت سزایِ دُوریَ است]** سبب لعنت و لایق دوری است از آن جهت که تقصیر کرد در تکمیل عقل که او دور نبود. **[1544 زانکه تکمیلِ خِرَدها دُور نیست]** کسی که در او تقصیر کند، مستحق لعنت است که بزرگان گفته‌اند: کَفَی بِالْمَرْءِ اِثْماً أَنْ یُضَیِّعَ مَا بِهِ مِنَ الْقُوَّةِ. **[لیک تکمیلِ بدن مقدور نیست]** پس آن کس که در بدن او نقصان باشد، او در تکمیل او تقصیر نکرده است. پس لعنت را لایق نباشد. سبب نقصان عقل مصاحبت اهل دنیا و اغنیاست ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَا تُجَالِسُوا الْمَوْتَی. اصحاب پرسیدند که موتی کیست یا رسول الله؟ گفت: هُمُ الْاَغْنِیَاءُ.** و سبب تکمیل عقل مصاحبت اهل الله و اصحاب آخرت است که ایشان به حکم **یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّکُمُ الْحَیَاةُ الدُّنْیَا وَلَا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ** پند می دهند که گویند به موجب **کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ** و به حسب **وَإِلَیْنَا تُرْجَعُونَ** مرگ مقرّر است و قیام در روز جزا پیش ملک متعال **(119b)** و خداوند ذوالجلال محقق. لاجرم به دنیا فریفته مشوید و تدبیر آخرت کنید تا از عذاب خلاص شوید و به رحمت برسید. **[1545 کفر و فرعونیِ هر گبرِ بعید]** و هر متمرّد و مرید و کافر و عنید **[جمله از نقصانِ عقل آمد بدید]** نه از نقصان تن. **[1546 بهرِ نقصانِ بدن آمد فَرَج]** و سرور. **[در نُبی که مَا عَلَی الْاَعْمیٰ حَرَج]** که حضرت خدا در قرآن فرموده: **لَیْسَ عَلَی الْأَعْمَیٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَی الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَی الْمَرِیضِ حَرَجٌ. [1547 برق آفل باشد و بس بی‌وفا]** و زایل و بی‌ثبات. **[آفل از باقی ندانی بی‌صفا]** معنی این مصراع به ترکی: زائلی باقیدن بلمزسن ای صفاسز. لاجرم اگر زائل را از باقی ندانی، بی‌صفایی. **[1548 برق خندد بر که می‌خندد بگو]** بر[2540] چیست و بر کدام کس است خندهٔ او؟ **[بر کسی که دل نهد بر نورِ او]** دل بندد بر[2541] نور برق که زائل و فانی است. مراد از[2542] برق دنیاست که به حکم اَلدُّنْیَا حُلْمٌ نَائِمٌ، **مصراع:** دمی پیدا و دیگر دم نهان است. پس بر آن کس که می خندد، بر حماقت او می خندد.

[2539] ناکردن S : کردن K

[2540] بر S : - K

[2541] بر S : به K

[2542] از S : + این K

بیت: کاسهٔ سرهای پر دندان به گورستان در است - خنده دارد بر کسی کو را غروری بر سر است. **[1549 نورهایِ چرخِ بیْریده پیَ است]** و ناقص و ابتر. **[آن چو لا شرقی و لا غربی کیَ است]** او همچون نور لا شرقی و لا غربی و نور باقی نباشد. **بیت:** مغرور مشو که دم به دم دست اجل - بر هم زند این بنا که افراشته‌ای. لاجرم اعتبار به دولت باقیه است. **بیت:** دولت آن نیست که یابم دو جهان زیر نگین - دولت آن است حقیقت که ترا یافته‌ام. **[1550 برق را خو یَخْطَفُ الْاَبْصَار دان]** چنان‌که در اوائل[2543] سورهٔ بقره مذکور است، **یَکَادُ الْبَرْقُ یَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ**، لاجرم دنیا می رباید[2544] دیدهٔ بینا را که از دیدهٔ آخرت کور کند او را. **[نورِ باقی را همه انصار دان]** جمع نصیر. پس نور آلهی یار و همراه است در تکثیر طاعات و در قبر و صراط. حق تعالی فرمود: **اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا یُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَی النُّورِ** و باز فرمود: **یَسْعَیٰ نُورُهُم بَیْنَ أَیْدِیهِمْ** و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **دوزخ می گوید: جُزْ یَا مُؤْمِنُ، فَإِنَّ نُورَکَ قَدْ أَطْفَأَ نَارِي. [1551 بر کفِ دریا فَرَس را راندن]** و[2545] رفتن که کف دریا را امر ثابت پنداشتن **[نامه‌ای در نورِ برقی خواندن]** کاغذ نوشته را در نور برق خواندن و فانی را باقی انگاشتن **[1552 از حریصی عاقبت نادیدن است]** از کمال حرص خاتمهٔ کار را نادیدن است. **[بر دل و بر عقلِ خود خندیدن است]** و سخریّه کردن. بیت اوّل مبتداست و بیت دوم خبر است. در خبر است: **اَلدُّنْیَا قِنْطَرَةٌ فَاعْبُرُوْهَا وَلَا تَعْمُرُوهَا. بیت:** دنیا پلی است بر گذرِ راهِ[2546] آخرت - بنیاد بر پلی نکند هرکه عاقل است. **[1553 عاقبت‌بین است عقل از خاصیت] (120a)** یعنی خاصیّت عقل آن است که عاقبت را بیند. **[نفس باشد کو نبیند عاقبت]** آن عقل[2547] که عاقبت‌بین نباشد، او[2548] نفس است نه[2549] عقل. امّا حال اهل[2550] دنیا و غافلان عجب است که به حکم آیت سروهٔ روم **یَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَیَاةِ الدُّنْیَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ**

[2543] اوائل S : - K

[2544] رباید S : تابد K

[2545] و S : در K

[2546] راه SK : رود İ

[2547] آن عقل S : هر K

[2548] او S : + اهل K

[2549] نه S : + اهل K

[2550] اهل S : - K

هُمْ غَافِلُونَ حال را می بینند، عاقبت و استقبال را نمی بینند. حکایت: عزیزی یک توانگر بخیل را گفت: مال خود را چرا امساک می کنی؟ آن کس گفت: مال من نتیجهٔ سرمایهٔ عمر من است و مرا مصائب در پیش است. مال را نگاه می باید داشت تا به وقت حاجت دفع مصیبت کند. آن عزیز گفت: صعب‌ترین مصیبتها دو چیز است. یکی مرگ، دوم عذاب آخرت. مال ترا از مرگ و عذاب نمی رهاند[2551] و اگر آن مال را به خیرات صرف کنی، مرگ ترا آسان شود و به جای عذاب رحمت گردد. پس عقل آن است که فکر این عاقبت کند. **[1554 عقل کو مغلوبِ نفس او نفس شد]** عقل که مغلوب نفس است، نفس است. **[مشتری ماتِ زُحَل شد نحس شد]** مشتری چون مغلوب زحل شد، خاصیّت او زائل گشت. پس عاقل آن است که ضلالت خود را بیند و این را داند به حکم **يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِی مَنْ يَشاءُ** مضل و هادی حضرت خداست. لاجرم از او هدایت جوید و لهذا می فرماید: **[1555 هم در این نحسی بگردان این نظر]** و خوبک[2552] بنگر. **[در کسی که کرد نحست در نگر]** آن کس که ترا نحس کرد، ببین که او کیست. **[1556 این نظر که بنْگرد آن جرّ و مد]** و بیند تبدیل و تصرّف دریای حضرت[2553] احدیّت، **[او ز نحسی سویِ سعدی نقب زد]** سوراخ کرد و راه یافت. پس هرکه تصرّف و قدرت حضرت باری را بیند و از او نصرت و یاری جوید و به حکم **اَللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ** و به موجب **اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ** و به حسب **إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يشَاءَ** از تبدّل احوال و زوال ایمان بترسد، حضرت خدا نگاه می دارد. **[1557 زآن همی گردانَدَت حالی به حال]** تا ترا حاصل شود استدلال **[ضد به ضد پیدا کنان در انتقال]** و تبدّل احوال **[1558 تا که خوفت زاید از ذَاتُ الْشِّمَال]** و از او احتراز کنی. **[لذّتِ ذَاتُ الْيَمِين يُرْجِی اْلرِّجَال]** شیرینی دست راست امید دهد مردان را. بدان که مراد از ذات الشمال معصیت است یا صفت قهر[2554] و از ذات الیمین عبادت است یا صفت لطف. پس تو از یکی احتراز کن و با یکی

[2551] نمی رهاند S : نرهاند K

[2552] خوبک S : خود یک K

[2553] حضرت S : - K

[2554] یا صفت قهر S : - K

بساز تا ترا خوف و رجا دو پر[2555] باشد. چنان‌که می فرماید: **[1559 تا دو پَر باشی که مرغِ یک پَره]** مرغ را دو پر باید تا خوب پرد[2556] از آنکه مرغی که یک پرش باشد، **[عاجز آید از پریدن ای سره]** ای مرد نافذ و رایج و مرد خوب **(120b)** و مقبول. پس در سالک امید رحمت و بیم عذاب می باید تا که قطع منازل کند و لهذا حضرت خدا[2557] در قرآن عظیم وعد[2558] را با وعید قرین کرد کما قال **نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ**. و بیم آن است که پس از گزاردن عبادت از ردّ حضرت باری بترسد. چنان‌که حضرت خدا[2559] فرمود: **وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ**. لاجرم بنده را چه عمل باشد[2560] شایستهٔ عزّ حضرت آن ملک متعال باشد؟ چون حضرت مولانا سلسلهٔ سخن را دراز دید، به حضرت باری تضرّع و زاری کردن گرفت که گفت: **[1560 یا رها کن تا نیایم در کلام]** یا مرا خلاص ده که دیگر سخن نگویم. **[یا بده دستور تا گویم تمام]** و اتمام کنم مرام. **[1561 ورنه این خواهی نه آن فرمان تراست]** یعنی امّا اگر نه دستور خواهی و نه رها خواهی ما بر رضاء قضاییم[2561]. **[کس چه داند مر ترا مقصد کجاست]** و حکمت چیست؟ **[1562 جانِ ابراهیم باید تا به نور]** لفظ جان ابراهیم فاعل بیند است. **[بیند اندر نار فردوس و قصور]** خدمت مولانا به این بیت به حصّهٔ قصّهٔ گذشته و پند سابق اشارت می کند. یعنی چون در لقمان محبّت خواجه بود، تلخی خربزه آن را شیرین می نمود چنان‌که آتش ابراهیم را گلشن شد. پس هرکس[2562] که در محنتی واقع شود، در آن محنت منحت[2563] مشاهده می باید کرد و شداید ریاضت را صبر کردن می شاید که **حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ**. **[1563 پایه پایه بر رود بر ماه و خور]** آن جان **[تا نمانَد همچو حلقه بندِ در]** و در قید باب. **[1564 چون خلیل از آسمانِ هفتمین]** همچو خلیل از افلاک **[بگذرد که لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ]** چنان‌که ربّ الانام در

[2555] دو پر S : - K

[2556] پرد S : باشد K

[2557] خدا Sİ : حق K

[2558] وعد Sİ : عذاب K

[2559] خدا S : - K

[2560] باشد S : + که K

[2561] رضاء قضاییم S : قضا رضا دهیم K

[2562] کس S : کسی را K

[2563] منحت S : محبت K

سورهٔ انعام خبر می دهد: **فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ**. لاجرم ای سالک، تو نیز از فانی بگذر و باقی را اختیار کن. چون حضرت خدا فرمود **اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ**، عاقل را می باید که بداند که حضرت حق او را آفریده است باز به حکم **كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ** آخر بمیراند و پس از آن باز زنده گرداند و پیش حضرت خود آرد. اکنون به تدبیر آن اشتغال می باید کرد و به فریب دنیا و شیطان فریفته نباید شد. چنان‌که حضرت حق فرمود: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ**. حضرت مولانا از بهر تنبیه بر این معانی می فرماید: **[1565 این جهانِ تن غلط‌انداز شد]** که مرد را به غلط اندازد و از راه دور سازد. **[جز مر آن را (121a) کو ز شهوت باز شد]** جز آن کس را که از شهوت خلاص شده است. حکایت: کسی پیش عزیزی برفت و از او پند طلبید. آن عزیز گفت: چون بی‌طلب پادشاه نگشتی، باطلب پادشاه شو. آن کس گفت: چه می کنم؟ آن عزیز گفت: زاهد شو در دنیا و قطع شهوت کن تا شاه دنیا و آخرت شوی. **[تتمّهٔ حسدِ آن حَشَم بر غلامِ خاص سلطان]** آن قصّه که[2564] در آن شروع کرده بود و گفته پادشاهی بنده‌ای را از کرم برگزیده بود بر جملهٔ حشم. اکنون آن قصّه را تمام کردن می خواهد. **[1566 قصّهٔ شاه و امیران و حسد]** لفظ قصّه مبتداست و مصراع اوّل از بیت ثانی خبر اوست و لفظ حسد مرهون است. **[بر غلامِ خاص و سلطانِ خِرَد]** که[2565] آن غلام خاص سلطان عقل بود. **[1567 دور ماند از جرِّ جرّارِ کلام]** به حکم اَلْكَلَامُ يَجُرُّ الْكَلَامَ آن قصّه دور ماند از کشیدن کشندهٔ سخن. **[باز باید گشت و کرد آن را تمام]** آن قصّه را تمام می[2566] باید کرد. **[1568 باغبانِ مُلک با اقبال و بخت]** یعنی شاه را به واسطهٔ مشاهدهٔ قابلیّت در آن غلام خاص نظر عاطفت بود و از دیگری پیش نظر می کرد. دیگر غلامان بر وی حسد می کردند، امّا این را نمی دانند که باغبان صاحب‌نظر تربیت[2567] درختان بارآور[2568] اگر درختی[2569] را به مزید تربیت مخصوص کند، هرآینه در کثرت بر و لطافت ثمر در آن شجر خصوصیّتی مشاهده کرده

[2564] که K - : S

[2565] که Kİ - : S

[2566] می K - : S

[2567] تربیت K - : S

[2568] بارآور K : بارور S

[2569] اگر درختی K - : S

باشد. پس باغبان ملک که بااقبال و بخت است، یعنی خدای تعالی مالک‌الملک[2570] که با چندین صفات کامله متصف است، **[چون درختی را نداند از درخت]** کجا باشد که درختی را آن باغبان نداند از درخت. تحقیق این محل در اوایل قصّه در دفع اشکال گذشته است و سخن اجمال بر وجه سؤال و جواب این است که اگر سائل سؤال کند چون هرچه بود و هست و خواهد بود جمله به مشیّت و تقدیر خدای تعالی است، پس کافر را در کفر چه گناه باشد چون آن کفر[2571] از آن نصیب وی آمده است؟ جواب گویم که مشیّت تابع علم است و علم تابع معلوم. چون حضرت خدا به علم قدیم می دانست که استعداد کافر مقتضی کفر است، اعطای ایمان منافی حکمت و عدل می بود و این معنی در حیوان غیر ناطق نیز توان یافت. زیرا که بلبل و طوطی بالطبع گل و شکر دوست می دارد و جُعل سِرگین را و زاغ مردار را دوست می دارد. **[1569 آن درختی را که تلخ و رد بوَد]** و مردود باشد **[وآن درختی که یکش هفصد بوَد]** به موجب **كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ** آن درختی که بسیار بر دهد، **[1570 کی برابر دارد (121b) اندر تربیت]** و اصلاح. **[چون ببیندْشان به چشمِ عاقبت]** چون آن باغبان ایشان را بیند به چشم عاقبت‌بین. **[1571 کآن درختان را نهایت چیست بر]** که نتیجهٔ او میوه[2572] باشد. **[گرچه یکسان‌اند این دم در نظر]** اگرچه[2573] درخت میوه و غیر در صورت یک نماید. هم‌چنین همه مردم در صورت بشرند، امّا متفاوت به خیر و شرّند. **بیت:** همه فرزند آدم‌اند بشر - میل بعضی به خیر و بعضی به شر. لاجرم خدا به دیدهٔ عاقبت‌بین بیند. پس سعدا را به کار سعادت توفیق کند و بر آن ختم کند. حکایت: عزیزی که نام آن[2574] به زبان به ختن[2575] ابی عمران مشهور است، مردی صالح بود. فقرا را خدمت کردی و خانهٔ او دار الضیافت بود. روزی یک طائفه مهمان او شدند. چیزی نداشت. به نزد قاضی رفت، چیزی بخواست. قاضی نداد و آن به نزد یک یهودی رفت که به فقرا میل[2576] داشت. از او چیزی بخواست.

[2570] مالک‌الملک S : - K

[2571] کفر S : کافر K

[2572] او میوه S : میوهٔ او K

[2573] اگرچه S : اگر K

[2574] آن S : این K

[2575] به ختن S : خلق K

[2576] میل S : میلی K

هرچه ختن ابی عمران بخواست[2577]، آن یهودی بداد. قاضی آن شب در خواب خود را در بهشت بدید[2578]. گوییا او بر در قصری است که از یاقوت احمر است. قاضی بخواست که اندرون او رود. منع کردند و گفتند: این از بهر تو بود. اکنون فلان یهودی را دادند. چون این را شنید، بیدار گشت و بگریست و به سوی ختن[2579] ابی عمران برفت. قصّه را پرسید. آن خبر یهودی را بگفت. قاضی یهودی را حاضر کرد و گفت: ترا در بهشت قصری است. آن را به من به ده هزار درم بفروش. گفت: نمی فروشم. قاضی زیاده کرد. یهودی امتناع کرد و از قصّه پرسید. قاضی قصّهٔ خواب را به او بگفت. یهودی گفت[2580]: من آن قصر را به هر بها که می دهی هرگز نمی فروشم. پس یهودی مسلمان گشت و بر این شکر می[2581] گزارد. لاجرم حضرت خدا استعداد هر بنده را می داند. هم‌چنان اولیای[2582] خدا نیز حال مردان را می دانند. چنان‌که می فرماید: **[1572 شیخ کو یَنْظُر بِنُورِ اللّه شد]** هم‌چنین شیخی که به حکم **اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ** ناظر به نور خدا باشد، **[از نهایت وز نخست آگاه شد]** از نهایت و بدایت امور آگاه باشد[2583]. طالب صادق و عاشق موافق را از مردم لاف‌زن چگونه باز نشناسد که آن شیخ[2584] **[1573 چشمِ آخُربین ببست از بهرِ حق]** آن چشم که اصطبل می بیند، آن را ببست از بهر خدا. چشم آخُربین آن است که نظر او بر اسباب باشد[2585]. چشم آخِربین آن است که نظر او بر مسبّب الاسباب باشد. حکایت: اعرابی از بهر حاجتی به نزد خلیفه آمد و آن را در نماز یافت. توقف کرد تا خلیفه از نماز فارغ شد و دست **(122a)** نیاز برداشت[2586]. به حضرت باری تضرّع و زاری کردن گرفت. اعرابی گفت: كَيْفَ أَسْأَلُ مَنْ هُوَ مُحْتَاجٌ مِثْلِي؟ فَأَسْأَلُ حَاجَتِي مَنْ سَأَلَهُ الْخَلِيفَةُ. پس او نیز در نماز و تضرع شروع کرد. خلیفه پس از نماز و

[2577] هرچه ختن ابی عمران بخواست S : - K

[2578] خود را در بهشت بدید S : دید خود را در بهشت K

[2579] ختن S : خانهٔ K

[2580] گفت S : بگفت K

[2581] می S : - K

[2582] اولیای S : + مردان K

[2583] باشد S : شد K

[2584] چگونه باز نشناسد که آن شیخ S : می شناسد آن شیخ K

[2585] باشد S : + و K

[2586] نیاز بر داشت S : بر نیاز داشت K

نیاز حاجت او را قضا کرد و بر آن مزید کرد و گفت: این را من قضا نکردم. آن کس قضا کرد که به آن رجوع کردی. **[چشمِ آخِربین گشاد اندر سَبَق]** و درس. حکایت: یکی از اهل دنیا با لاف درویشی و اخلاص پیش شیخ شبلی آمد و گفت: مرا از حضرت خدا خبر بده. شیخ شبلی گفت: از خدای من پرسی یا از خدای تو؟ گفت: ای شیخ، خدای من و تو یکی است. شیخ گفت: غلط مکن. خدای من حق تعالی است که فکر من جز او نیست و خدای تو آنچه در کیسهٔ توست و این آیت را بر خواند که **أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ**. چون خدمت مولانا برخی معرفت فرمود[2587]، به قصّه عودت نمود. **[1574 آن حسودان بَد درختان بوده‌اند]** یعنی آن حسودان غلام خاص همچو درختان بد[2588] بی‌حاصل و رد بودند. **[تلخ گوهر شوربختان بوده‌اند]** بدگوهر و بدبخت بودند. پس آن غلامان و خدم هرچند مکری انگیختند، **[1575 از حسد جوشان و کف می ریختند]** از حسد جوش کنان و کف ریزان گشتند. **[در نهانی مکر می انگیختند]** و در این کار اهتمام تمام به تقدیم می رسانیدند. **[1576 تا غلامِ خاص را گردن زنند]** و هلاک کنند. چنان‌که احزاب یعنی طوایف مختلفه از کفّار قریش و غطفان و یهود قریظه و نضیر اتفاق کردند که[2589] رسول الله صلی الله علیه و سلم و اصحاب اهل[2590] اسلام را قتل عام کنند. **[بیخِ او را از زمانه بر کَنَند]** تا اثر او نماند. **[1577 چون شود فانی چو جانش شاه بود]** کجا فانی شود چو جان آن غلام شاه بود؟ **[بیخِ او در عصمتِ اللّه بود]** بیخ درخت اقبال او به حکم **وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ** در باغ خدا بود. حکایت: قصّهٔ احزاب اجمالا چنان است که بعد از جلاء بنی نضیر حیَی بن اخطب با جمعی از یهود به مکه رفتند. با ابو سفیان و اتباع او بر مقاتلهٔ رسول الله صلی الله علیه و سلم عهد بستند و از قریش و احابیش ده هزار کس جمع کرده[2591]، عازم مدینه شدند[2592]. خبر به حضرت رسالت علیه السلام رسید. با سه هزار کس از مدینه نهضت فرمود و معسکر[2593] همایون در پیش کوه سلع مقرّر شد و به

[2587] فرمود S : + باز K

[2588] بد S : + و K

[2589] که S : - K

[2590] اهل S : - K

[2591] کرده S : شده K

[2592] شدند S : کردند K

[2593] معسکر S : عسکر K

وقت مشاوره با[2594] اصحاب در باب محاربهٔ اعادی که به عدد بسیار و به سلاح آراسته بودند، سلمان از وضع خنادق که در بلاد عجم باشد، شمه‌ای به موقف عرض رسانید و آن حضرت رای آن را تشریف قبول ارزانی داشته[2595]، زمین بر صحابه قسمت کرد و به حفر خندق اشارت فرمود. صحابه بدان کار **(122b)** اشتغال نموده، حضرت نیز به خود مباشرِ کشیدن خاک و بالا آوردن از مغاک می شد و یاران را وعدهٔ ظفر می داد و کلمات **اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةِ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ** بر زبان شریف می راند. القصه بعد از شش روز که هم خندق سمت اتمام یافت، لشکر اعادی رسیدند. مالک بن عوف و عُیینه بن حصین با بنی اسد و غطفان و فرازه و یهود از زبر[2596] وادی که جهت شرقی[2597] مدینه است، در آمدند و ابو سفیان با جیش قریش و کنانه از پایان وادی که طرف غرب است، ظاهر شدند و یهود و[2598] قریظه که با حضرت رسالت علیه السلام عهد بسته بودند، به اغوای حیی بن اخطب عهد بشکسته به مددکاری کفّار قریش آمدند و از هیبت آن لشکر و کثرت عدد ایشان دل ضعفاء اهل[2599] اسلام از جای برفت. در اخبار آمده است که احزاب بیست روز یا بیست و هفت روز بر ظاهر مدینه توقّف کردند و روزها به کنار خندق آمدندی و از جانبین جنگ تیر و سنگ شدی و شبها عزم شبیخون کردندی و رسول الله صلی الله علیه و سلم سوار شده با جمعی از صحابه به دفع آن اشتغال فرمودی. روزی عمر عبد وُدّ که شجاع عرب بود و او را با هزار مرد مقابل کردندی، با چهار تن دیگر از دلیران لشکر کفّار خندق را عبره کرده[2600] پیش آمده مبارز طلبیدند و عمر به دست مرتضی علی کشته شد و نوفل را مسلمانان سنگسار می کردند. علی از میانش به دو نیم زد و دل کافران بشکست و رسول الله صلی الله علیه و سلم روز دوشنبه و سه‌شنبه و چهارشنبه در مسجد فتح دعا بر احزاب کرد. روز چهارشنبه دیگر میان نماز پیشین و نماز دیگر اثر فتح ظاهر شد و حق تعالی باد صبا را به مددکاری وی فرستاد. **بیت:** باد صبا ببست میان نصرت ترا - دیدی چراغ را که کند باد

[2594] با S : به K

[2595] داشته S : داشت K

[2596] زبر S : بر K

[2597] شرقی S : شرق K

[2598] و S : - K

[2599] اهل S : - K

[2600] کرده S : کرد K

یاوری. ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِکَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ**. صبا زلزله در آن لشکر افکند[2601] و آتشهای ایشان را کشتن گرفت و ملائکه فرود آمده طنابهای خیمهٔ ایشان می بریدند و میخها می کندند. ایشان درمانده روی به هزیمت نهادند و اسبان ایشان رمیدند. لاجرم بی‌دغدغهٔ قتال به مفاتیح یمن و اقبال ابواب فتح و نصرت گشاده گشت. **بیت:** بی‌درد سر نیزه و آمد شد[2602] شمشیر - آن فتح که مفتاح امان بود بر آمد. **[1578 شاه از آن اسرار واقف آمده]** و مکر و فکر ایشان دیده، **[همچو بوبکر ربابی تن زده]** گویند آن کسی بود که سخن نمی گفت. چون چیزی آن[2603] را خوش نمی آمد، لگد می زد. **[1579 در تماشای دل بدگوهران] (123a)** یعنی وقتی که شاه دید دل ایشان **[می زدی خُنبَک بر آن کوزه‌گران]** و آن شاه خنبک زدی بر آن کوزه‌گران که بدگوهران‌اند. پس خراب و باطل کردی[2604] همه کار آنان به موجب آیت سورهٔ آل عمران **وَمَکَرُوا وَمَکَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَیْرُ الْمَاکِرِینَ**. **[1580 مکر می سازند قومی حیله‌مند]** و اهل مکر. **[تا که شه را در فُقاعی در کُنند]** و محبوس سازند. **[1581 پادشاهی بس عظیم و بی‌کران]** و بی‌نهایت **[در فقاعی کی بگنجد ای خران]** و احمقان. **[1582 از برایِ شاه دامی دوختند]** و مکری ساختند. **[آخر این تدبیر از او آموختند]** یعنی حال آنکه هر تدبیری را از شاه آموختند که حضرت خدا بندگان را عقل و تدبیر داد، ایشان می خواهند که به مکری خدا را خدعه کنند، امّا[2605] به موجب آیت سورهٔ **بقره یُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِینَ آمَنُوا وَمَا یَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا یَشْعُرُونَ** خود را مکر می کنند. لاجرم از بی‌سعادتی است که دامی از برای شاه می دوختند. چنان‌که **[1583 نحس شاگردی که با استادِ خویش]** نحس شاگرد است[2606] آنکه با استاد خود **[همسری آغازد و آید به پیش]** و مقابله می کند با استاد. **[1584 با کدام استاد استادِ جهان]** یعنی خالق زمین و آسمان. **[پیشِ او یکسان هویدا و نهان]** که پیش آن استاد یکی است پیدا و پنهان[2607]. إِنَّهُ یَرَی دَبِیبَ النَّمْلَةِ

[2601] افکند S : افکنده K

[2602] شد Sİ : + و K

[2603] آن SK : او İ

[2604] کردی S : کرد K

[2605] اما S : - K

[2606] است S : + که K

[2607] پنهان S : نهان K

السَّوْدَاءِ عَلَى الصَّخْرَةِ الصَّمَّاءِ فِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ. **[1585 چشمِ او يَنْظُر بِنُورِ اللّه شده]** و همه سر[2608] را واقف گشته. **[پرده‌هایِ جهل را خارق بُده]** در بعض نسخ **[پرده‌هایِ چشم را بر هم زده]**. **[1586 از دلِ سوراخ چون کهنه گلیم]** یعنی آن شاگرد از دل سوراخ شده چون گلیم کهنه **[پرده‌ای بندد به پیشِ آن حکیم]** بر آن امید که اسرار آن شاگرد را این حکیم نداند. **[1587 پرده می خندد بر او با صد دهان]** از سوراخهای خود. **[هر دهانی گشته اشکافی بر آن]** و سوراخی در آن. **[1588 گوید آن استاد مر شاگرد را]** یعنی استاد باصفا مر آن شاگرد پرجفا را می گوید. **[ای کم از سگ نیستت با من وفا]** و بدتر از سگ که[2609] ترا با من وفا نیست. یعنی استاد حقیقی و خداوند باقی بندگان عاصی و مکّار را می گوید[2610]: شما کم از سگید از آنکه سگ حقّ نان را داند و خانهٔ خواجه را نگاه دارد. شما حقّ نعمتهای ما را نمی دانید و با من وفا نمی کنید و خانهٔ من که دل شماست، نگاه نمی دارید. **[1589 خود مرا استا مگیر آهن‌گسل]** از مقول قول است. یعنی گرفتم که ترا استاد نیستم و تو مرا استاد و پهلوان و همچون زوربازان آهن‌گسل مدان. یعنی تو مرا قادر مطلق مدان. **[همچو خود شاگرد گیر و کوردل]** و مرا همچون خود فرض کن. **[1590 نه از مَنَت یاری است در جان و روان]** نه دم به دم از من ترا یاری و مددکاری می رسد در جان. **[بی مَنَت آبی نمی گردد روان]** و جاری نمی شود[2611]. حکایت: عبد الله خفیف گفت: وقتی **(123b)** به پای توکّل نیّت حج کردم. چون از خانه بیرون رفتم، ریسمان و دلو با خود بردم. روزی بر سر چاهی رسیدم. آهویی دیدم که از آن چاه آب می خورد که آب به لب چاه رسیده بود. چون من نزدیک چاه رفتم[2612]، آهو گریخت و آب چاه فرو رفت. من مناجات کردم و گفتم که[2613] خداوندا، من پیش تو کمتر از حیوان وحشی بوده‌ام با وجود که به پای توکّل قصد زیارت خانهٔ تو کرده‌ام؟ به گوش من هاتف رسید که توکّل تو در آن روز که از خانه بیرون رفتی، ظاهر گشت که ریسمان و دلو گرفته بودی. آن آهو خود

[2608] سر S : اسرار K

[2609] که S : - K

[2610] گوید S : + که K

[2611] شود S : گردد K

[2612] رفتم S : رسیدم K

[2613] که S : - K

بی‌ریسمان و دلو آمده بود[2614]. **[1591 پس دلِ من کارگاهِ بختِ توست]** دل من کارخانهٔ اقبال توست. **[چه شْکنی این کارگاه ای نادُرُست]** که شکستن این کارگاه سبب انهدام بنیان جلال توست. آورده‌اند که کفّار قریش به سهولت عیش مغرور گشته در باب حضرت پیغامبر علیه السلام سخنان گفتندی[2615]. چون چند نوبت به نزول قرآن پرده از روی گفتار ایشان برداشته شد، با یکدیگر تدبیری[2616] کردند و رای ایشان بر آن قرار گرفت که دیگر سخن محمد آهسته گویند تا خدای وی[2617] نشنود و او را از آن آگاه نکند. آیت آمد که **وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ**. یعنی به آنچه در سینه‌هاست، پیش از آنکه بر زبان گذرد، می داند. پس[2618] کسی که بر ضمایر واقف باشد، اگر تعبیر از آن به سِر کنند[2619] یا بر او[2620] پوشیده نخواهد بود. **[1592 گویی پنهان زنم آتش‌زنه]** کسی که واقف نمی شود، **[نی به قلب از قلب باشد روزنه]** یعنی به موجب مِنَ الْقَلْبِ إِلَى الْقَلْبِ رَوْزَنَةٌ، از فکر و اندیشهٔ تو غافل نیستم و از تلبیس و مکر ذاهل نیستم. **[1593 آخر از روزن ببیند فکرِ تو]** آن ستّار. **[دل گواهی می دهد زین ذکرِ تو]** پس سرت از او کی نهان می[2621] ماند؟ آن عمل که بنده تنها می کند و در دل عمل بد را عزیمت کند، حضرت خدا آن را می داند از آنکه چیزی از او نهان[2622] نباشد و آن کس که پندارد عمل را از حضرت خدا پنهان دارد، مانند آن عنکبوت است که خود را[2623] در پس پردهٔ خود پنهان کند. آن پردهٔ او هرگز حجاب دیدهٔ مردم نمی شود. حضرت خدا در سورهٔ طه فرمود: **وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى**. گویند سر آن است که بنده می کند و می پوشد و اخفی آنکه نمی داند که دیگر چه خواهد کرد. یا سر آن است که می کند و با کسی گوید و اخفی آنکه در دل خود پنهان دارد. **بیت:** یعلم السر و اخفی صفت

[2614] بود S : - K

[2615] گفتندی S : گفتند K

[2616] تدبیری S : تدبیر K

[2617] وی S : - K

[2618] پس S : - K

[2619] کنند S : کند K

[2620] یا بر او S : با پرده K

[2621] می S : - K

[2622] نهان S : پنهان K

[2623] که خود را S : - K

حضرت اوست - هم پنهان داند و هم آنچه نهان‌تر باشد. **[1594 گیر در رویت نمالد از کَرَم]** فرض کن که در روی تو نمی مالد و ترا **(124a)** شرمساز نکند از کرم. یعنی اگر در روی تو نمالد، از کرم اوست. **[هرچه گویی خندد و گوید نَعَم]** امّا خندهٔ رضا نیست و الّا اثر رضا در تو پیدا شدی. پس کسی که معصیت کند، حضرت خدا مراد نفس او و دولت و مال دنیا و عزّت دهد، آن بر رضاء حضرت خدا دلالت نمی کند، بلکه او را بلای سخت اندازد و از خود دور سازد و به حکم **إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ** دیر می گیرد و[2624] سخت می گیرد. **[1595 او نمی خندد ز ذوقِ مالشت]** خندهٔ او از صفا و لذّت مالیدن تو نیست. **[او همی خندد بر آن اسگالشت]** و بر اندیشهٔ باطل. **[1596 پس خِداعی را خِداعی شد جزا]** چنان‌که حضرت خدا فرموده است: **جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا و إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ** و آن‌چنان است[2625] در روز قیامت نیز ایشان را نوری دهند[2626] چنانچه[2627] مؤمنان را داده‌اند. چون قدم بر صراط نهند، نور مؤمنان باقی ماند و به نور خود از صراط بگذرند و نور منافقان منطفی گردد. در ظلمت مانده بلغزند و در دوزخ افتند. **[کاسه زن کوزه بخور اینک سزا]** ای کاسه زن کوزه بخور که سزا و جزا این است. یعنی کسی که به دیگری کاسه زند، آن کس این را کوزه زند. پس حیله‌گر را حیله رسد و بنده کار بد را که کند و عزم گناه را که در دل بندد، اگرچه حضرت خدا مدّتی ارخای عنان کند، امّا عاقبت بگیرد. چنان‌که در اواخر سورهٔ بقره می فرماید: **وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ** و در اوائل سورهٔ آل عمران می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ**. یعنی علم الهی محیط است به همه موجودات[2628] و معلومات. **[1597 گر بُدی با تو وَرا خندهٔ رضا]** اگر او را با تو خندهٔ رضا بودی، **[صد هزاران گل شکفتی مر ترا]** و در دل تو آثار پیدا گشتی. **[1598 چون دلِ او در رضا آرد عمل]** و ترا خوش‌دل باشد از کار تو، **[آفتابی دان که آید در حمل]** که نوروز سلطانی می شود. **[1599 زو بخندد هم بهار و هم نهار]** که عالم به اعتدال گیرد قرار. **[در هم آمیزد شکوفه و**

[2624] و S : - K

[2625] و آن‌چنان است Sİ : - K

[2626] دهند Sİ : دهد K

[2627] چنانچه S : چنان‌که Kİ

[2628] موجودات K : موجود است S

سبزه‌زار] و پیدا شود آواز هزار. **[1600 صد هزاران بلبل و قمری نوا]** مرهون است. **[افکنند اندر جهانِ بی‌نوا]** عالم را پر کنند به آواز و صدا. **[1601 چون‌که برگِ روحِ خود زرد و سیاه]** مرهون است. **[می ببینی چون ندانی خشمِ شاه]** یعنی چون برگ روحت را زرد و سیاه و خزان رسیده می بینی، چرا ندانی که ترا خشم شاه است. **[1602 آفتابِ شاه در برجِ عتاب]** آفتاب شاه حقیقی چون در برج عتاب باشد، **[می کند روها سیه همچون کتاب]** این سیاهی خط اثر سخط اوست. **[1603 آن عطارد را ورقها (124b) جانِ ماست]** عطارد را[2629] که کاتب فلک می گویند، آن را کاغذ می باید. پس آن عطارد خدایی را اوراق جان ماست. **[آن سپیدی و آن سیه میزانِ ماست]** چون دلت را سپید بینی، بدانی که پرتوی[2630] از رضای اوست و چون سیاه بینی، بدانی که اثر غضب اوست. **[1604 باز منشوری نویسد سرخ و سبز]** به خطوط نفیسه که مراد خواطر رحمانیّه و ملکیّه است **[تا رهند ارواح از سودا و عجز]** تا جانها از سودای دنیا خلاص شوند و به حکم[2631] **اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ** در طاعت قصور نکنند. **[1605 سرخ و سبز افتاد نسخِ نوبهار]** که خواطر شیطانیّه و نفسانیّه نیست[2632] که سیاه باشد. **[چون خطِ قوس قزح در اعتبار]** بعض خط او سرخ[2633] ارغوانی است و بعضی سرخ[2634] آل است و بعضی مانند سبزی. لاجرم خواطر نیز متفاوت است. **[عکسِ تعظیمِ سلیمان علیه السلام در دلِ بلقیس از صورتِ حقیرِ هدهد]** تقریب قصّهٔ بلقیس به کلام سابق آن است که کافران صورت بشریت رسول الله را[2635] صلی الله علیه و سلم نظر کردند. آن را[2636] همچون خود بشر دیدند و حقیر شمردند، تصدیق نکردند. امّا بلقیس به صورت حقیر هدهد نظر نکرد، بلکه قوّت روحانیّت او را دید و[2637] چون رسول سلیمان است، به آن وجه نظر کرد. سلطنت

[2629] را K - : Sİ

[2630] پرتوی S : پرتو K

[2631] و به حکم S : - K

[2632] نیست S : است K

[2633] سرخ S : سبز و K

[2634] سرخ S : + و K

[2635] را S : - K

[2636] آن را S : - K

[2637] و S : - K

دنیا و آخرت یافت. پس[2638] خدمت مولانا در این سرخی بیان آن[2639] معنی کند که آنچه دیدهٔ عقل درّاک ادراک کند، چشم حس را یارای ادراک آن نباشد. زیرا که دیدهٔ حس آخُر بیند و چشم عقل آخِر بیند. دیدهٔ حس از صورت به معنی راه نبرد و چشم عقل جز در گلزار معنی نپرد. چنان‌که بلقیس در رسول سلیمان به دیدهٔ عقل نظر کرد. از صورت حقیر هدهد به معنی راه برد و رسول سلیمان را حقیر نشمرد[2640]. **[1606 رحمت صد تو بر آن بلقیس باد]** رحمت صد بار بر بلقیس باد. **[که خدایش عقل صد مرده بداد]** که خدا او را عقل صد مرد کامل و رجل عاقل داد اگرچه در صورت زن بود. تفصیل قصّهٔ بلقیس چنان‌که در سورهٔ نمل به آن اشارت است[2641]، این[2642] است که چون سلیمان علیه السلام قصد سفر کردی، بر تخت نشستی و کرسیها به جانب راست و چپ نهادندی. جن و انس نشستندی و مرغها ایشان را سایه کردی و همه تخت و رخت و لشکر بر بساط نحاس[2643] قرار یافتی و سلیمان علیه السلام باد را فرمودی که ایشان را برداشتی و می بردی. وقتی[2644] به اثناء سفر در صحرایی نزول کردند. سلیمان علیه السلام آب را پرسید. کس ندانست. پس هدهد را که سقّای او بود، به حکم **وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ** إلخ طلب کرد و نیافت. **فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى (125a) الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ**. مگر هدهد به بالا رفته بود و بوستان بلقیس را دیده و فرود آمده، در آنجا هدهدی دیده و او خبر داد که این دیار ملک[2645] بلقیس است. به او برفت، بلقیس را دید. **فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ**. یعنی هدهد اندک زمان دیر شد و آمد. **فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ**. و سبأ نام قبیله و ولایت است. **إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ**. مراد بلقیس است. **وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ**. و او را هر چیز داده‌اند و او را تخت بزرگ است. **وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ** الآیه. و

[2638] پس S : چون K

[2639] آن S : - K

[2640] و رسول سلیمان را حقیر نشمرد S : - K

[2641] است S : - K

[2642] این S : آن K

[2643] نحاس S : خاک K

[2644] وقتی S : - K

[2645] ملک S : - K

هدهد گفت: یافتم آن زن را و قوم او را عبادت شمس می کنند. **قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ اذْهَبْ بِكِتَابِي هَٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ**. یعنی سلیمان علیه السلام گفت: اگر راست گویی، مکتوب مرا ببر و باز پوشیده و مستتر شو و ببین چه می گویند[2646]. پس هدهد کتاب سلیمان را به منقار گرفت. بالای سر بلقیس ایستاد و خلق او را دیدند. مکتوب را پیش او انداخت. چون مکتوب را دید، او را تعظیم کرد. **قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ. [1607 هدهدی نامه بیاورد و نشان]** خدمت مولانا قصّه را بیان می کند و می گوید: یک هدهد نامه آورد و علامت به[2647] پیش بلقیس **[از سلیمان چند حرفی با بیان]** از سوی سلیمان حرفی چند امّا پر معانی و بیان که در آن نامه نوشته بود: **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ. [1608 چون بخواند آن نکته‌هایِ با شمول]** که این کلام را لفظ اندک است، امّا بر معانی بسیار مشتمل است که در او بسمله هست که دالّ است بر ذات صانع و صفات او و در او نهی است از کبر که امّ رذائل است و در او امر به اسلام است که جامع است مر امّهات[2648] فضایل را. **[با حقارت ننگرید اندر رسول]** از آنکه **[1609 جسم هدهد دید و جان عنقاش دید]** آن بلقیس چون تن هدهد دید، در حقارت ظاهر صورت نماند و جان او را عنقا دید. **[حس چو کفّی دید و دل دریاش دید]** حسّ ظاهر او را همچون کف دریا دید[2649] و دل[2650] دریا دید. **[1610 عقل با حس زین طلسماتِ دو رنگ]** این طلسمات جهان که دو جهت دارد ظاهر و باطن، عقل باطن[2651] را می بیند و حس در ظاهر می ماند[2652]. لاجرم عقل و حس **[چون محمّد با ابوجهلان به جنگ]** یعنی عقل با حس در این طلسمات دو رنگ همیشه چون محمد صلی الله علیه و سلم با ابو جهل و کافران به جنگ است. خدمت مولانا حصّهٔ قصّه را **(125b)** بیان می کند. مراد از غلام خاص رسول الله است صلی الله علیه

[2646] گویند S : گوید K

[2647] به S : - K

[2648] امهات SK : مهمات İ

[2649] دریا دید S : - K

[2650] دل S : + را K

[2651] باطن İ : - SK

[2652] ماند Sİ : باید K

و سلم ولهذا می فرماید: **[1611 کافران دیدند احمد را بشر]** یعنی کافران مبتلا به شر به دیدهٔ حس از احمد جز بشر ندیدند. **[چون ندیدند از وی اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر]** یعنی در انشق القمر به عین اعتبار نظر نکردند، امّا مؤمنان به دیدهٔ عقل جز[2653] سرّ انشقّ القمر ندیدند[2654]. **[1612 خاک زن در دیدهٔ حس‌بین خویش]** خاک افکن در چشم محسوس‌بین تو. **[دیدهٔ حس دشمنِ عقل است و کیش]** دیدهٔ حس عقل و دین را دشمن است که ضلالت از او پیدا می شود. **[1613 دیدهٔ حس را خدا اعماش خواند]** اگر دیدهٔ حس جمال اسرار[2655] دیدی، حق تعالی او را اعمی نخواندی که **صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لَا یَرْجِعُونَ** فرموده است. **[بت‌پرستش گفت و ضدِّ ماش خواند]** او را صورت‌پرست و ضد ما خواند. **[1614 زآنکه او کف دید و دریا را ندید]** از آنکه دیدهٔ حس به غیر کف از دریا نبیند و در ظاهر صورت بماند. **[زآنکه حالی دید و فردا را ندید]** حالی را می بیند، فردا را نمی بیند. دنیا را بیند، عقبی را نمی بیند. **[1615 خواجهٔ فردا و حالی پیشِ او]** خواجهٔ حالی و فردا و نقد کونین پیش دیدهٔ حس است، امّا[2656] **[او نمی بیند ز گنجی جز تَسو]** آن دیدهٔ حس از گنج فراوان جز پشیز نمی بیند. **[1616 ذرّه‌ای زآن آفتاب آرد پیام]** ذرّه‌ای حقیر از آن آفتاب حقیقی می آرد پیام. یعنی نبی که در صورت بشر است، چون از حضرت خدا خبر آرد[2657]، **[آفتاب آن ذرّه را گردد غلام]** آفتاب ظاهر آن ذرّه را غلام گردد و هرکه همچو آفتاب دل نورانی دارد، آن را تصدیق کند و بنده شود چنان‌که ابو بکر صدّیق رضی الله عنه. اوّل کسی آن است که ایمان آورد و رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: هیچ مرد نبود که او را دعوت کردم، تأمّل و اندیشه نکرد الّا ابو بکر صدّیق رضی الله عنه و آن‌چنان بود که رسول الله را صلی الله علیه و سلم فرمان آمد که خلق را دعوت کن. گفت: یا جبرائل، به من که ایمان آورد که خلق بت‌پرست‌اند؟ گفت: آنکه به تو دوست‌تر است. آنکه اوّل کسی که[2658] پیش آمد، ابو بکر صدّیق بود رضی الله عنه که نور طلعت رسول را پیش از آن دید که بود و بدانست که وحیش آمد. زیرا که کتاب‌خوان بود. رسول صلی الله علیه و سلم ابو

[2653] جز S : - K

[2654] ندیدند S : بدیدند K

[2655] اسرار S : - K

[2656] اما S : - K

[2657] آرد Sİ : دارد K

[2658] که S : + به K

بکر را گفت: به من وحی آمد. ابو بکر گفت: صَدَّقْتُ یَا رَسُولَ اللهِ. گفت: یا ابا بکر چگونه دانستی؟ گفت: به زیادتی نور که در پیشانی تو دیدم. و خدیجه ایمان آورد که بر ورقه حال رسول الله را صلی الله علیه و سلم عرضه کرد. آن گفت[2659]: او پیغامبر شده است. و باز علی رضی الله عنه ایمان آورد که هنوز نابالغ بود. باز بلال ایمان آورد. **[1617 قطره‌ای کز بحرِ وحدت (126a) شد سفیر]** یک قطره که از بحر وحدت رسول گشت. یعنی رسول الله که از آن دریای احدیّت پیغامبر شد و خبر آورد. **[هفت بحر آن قطره را باشد اسیر]** هفت دریا آن قطره را اسیر گشت[2660]. چنان‌که عبد الله بن سلام اعلم علمای یهودیان بود و دریای علم و عرفان. چون رسول الله را صلی الله علیه و سلم دید و از او اخبار بحر[2661] وحدت شنید و می دانست که رسول حقّ است، ایمان آورد. **[1618 گر کفِ خاکی شود چالاکِ او]** اگر مشتی خاک چالاک آن باشد. یعنی از فرزندان آدم کسی چالاک در خدمت شاهی و مقبول حضرت الهی شود، **[پیشِ خاکش سر نهد افلاکِ او]** پیش خاک آن خاک[2662] سر نهد افلاک او، بلکه همه املاک او. **[1619 خاکِ آدم چون‌که شد چالاکِ حق]** و بندهٔ پر علم و ادراک حق، **[پیشِ خاکش سر نهند املاکِ حق]** و سجده کند. پس عاقل را می باید که به صورت بشریّت رسول فریفته و مغرور نشود و در معنی **قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ** فکر کند و خبر او که از طرف خداست که[2663] **وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ** ایمان آورد و خبر بعث را تصدیق کند و معنی این آیت را تأمّل کند که قدرت حضرت خداوند که در سورهٔ حج فرمود: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ. [1620 اَلسَّمَاءُ انْشَقَّتْ آخر از چه بود]** سورهٔ **إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ** برای تهدید کفّار مکّه نازل و برای تحقیق قیام قیامت است. یعنی چون آنگاه که آسمان پاره پاره شود از هیبت خداش[2664]، **وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا** مطیع شود تاثیر

[2659] آن گفت S : - K

[2660] گشت S : است K

[2661] بحر S : - K

[2662] خاک S : چالاک K

[2663] که S : - K

[2664] خداش Sİ : خدا K

قدرت خدا را وقتی که انشقاق او خواهد، **وَحُقَّتْ** او[2665] را واجب باشد مطیع شدن به خدا، **وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ** و چون آنگاه که زمین مبسوط شود، کوهها و پشتهها و دریاها زائل شود، **وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا** زمین بیندازد آنان را که در اوست از مردگان و اموال، **وَتَخَلَّتْ** خالی شود به غایت، **وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا** مطیع شود در انداختن و خالی شدن مر حکم[2666] خداوند خود را، **وَحُقَّتْ** به اذن دادن[2667]. جواب اذا محذوف است. تقدیرش این است: بُعِثَ النَّاسُ وَ حُوسِبُوا. **[از یکی چشمی که خاکیّی گشود]** یعنی از بهر دیدهٔ حس و ظاهربین نبود، بلکه برای چشمی که غبار را گشوده بوده[2668] که تصدیق قیامت کرد و قدرت حضرت خدا را معترف شد و رسول را به آن وجه نظر نکرد که[2669] او از خاک آفریده است از آنکه اعتبار به اصل ماده نیست. فرض کنیم اعتبار به اصل ماده باشد که خاک است، همه خاک برابر نیست. چنان‌که[2670] **[1621 خاک از دُردی نشیند زیرِ آب] (126b)** یعنی خاکی از ثقلتی و کثافتی در زیر آب نشیند. **[خاک بین کز عرش بگْذشت از شتاب]** خاک دیگر را ببین که از عرش بگذشت از سرعت چنان‌که جسم[2671] رسول الله صلی الله علیه و سلم در شب معراج. **[1622 آن لطافت پس بدان کز آب نیست]** پس بدان که آن لطافت که در آب است، از ذات آب نیست. **[جز عطایِ مُبدعِ وهّاب نیست]** محض عطای حضرت خداست. پس اعتبار به اصل نیست والّا ابلیس به اسفل نیامدی و آدمی بر آسمان نرفتی. لاجرم اعتبار به اختیار حضرت خداست. بدان که مقصود از این سخن نفی ایجاب و اثبات اختیار است نه مذهب جبر. پس حضرت خدا فاعل مختار است، امّا اختیار حضرت خدا به حسب استعداد بنده است و چون حضرت خدا فاعل مختار است، او را قدرت و ارادت هست که طبایع اشیا را تغییر و عادت خود را تبدیل کند و لهذا می فرماید: **[1623 گر کند سُفلی هوا و نار را]** هوا و نار گرچه علوی‌اند اگر ایشان را سفلی سازد، **[ور ز گل او بگْذراند خار را]** و اگر در لطافت و نضارت خار را از گل بگذراند، **[1624 حاکم است**

[2665] او SK : و او İ

[2666] مر حکم Sİ : به حکم K

[2667] به اذن دادن SK : و به اذن دادن İ

[2668] بوده S : بود Kİ

[2669] که Sİ : - K

[2670] چنان‌که Sİ : - K

[2671] جسم S : + لطیف K

او یَفْعَلُ اللّه مَا یَشَا] حاکم است او هرچه خواهد آن کند. **[او ز عینِ درد انگیزد دوا]** از عین مرض بسازد شفا. **[1625 گر هوا و نار را سفلی کند]** اگر هوا و نار خفیف و لطیف و نورانی و شریف‌اند، **[تیرگی و دُردی و ثقلی کند]** نورانیّت و لطافت و خفت ایشان را می برد. **[1626 ور زمین و آب را عُلوی کند]** اگرچه زمین[2672] آب سفلی‌اند، **[راهِ گردون را به پا مَطوی کند]** که پای آدمی آن را طی کند و در اندک زمان قطع[2673] کند. **[1627 پس یقین شد که تُعِزُّ مَنْ تَشَا]** پس محقّق گشت که[2674] آن خداوند که در وصف او گویند تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ، **[خاکیی را گفت پَرها بر گشا]** چون خاکی را گفت پر و بالت بر گشا، او پرنده شد و برفت بر سما همچو آدم و ادریس و همچو پیغامبر ما. **[1628 آتشی را گفت رَو ابلیس شو]** اگرچه ابلیس از آتش بود و در میان فرشتگان[2675] بر آسمان گشته، **[زیرِ هفتم خاک با تلبیس شو]** به اسفل رو و اهل تلبیس شو. **[1629 آدمِ خاکی برو تو بر سُها]** ای آدم خاکی، برو به مقام اعلی. **[ای بلیسِ آتشی رَو تا ثریٰ]** و زیر خاک. یعنی حضرت خلّاق و سلطان علی‌الاطلاق را که یَفْعَلُ اللّهُ مَا یَشَاءُ صفت اوست، می سزد که به حکم **تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ** عزیزی را ذلیل سازد و از ذلیلی عزیز کونین پردازد. **[1630 چار طبع و علّتِ اُولی نِیَم]** از سخنان حضرت خداست. یعنی من همچون گفتهٔ فلاسفه نیم که فلاسفه گفته‌اند[2676]: حضرت خدا علّت اولی است که[2677] عقل اوّل را آفرید و[2678] عقل اوّل عقل ثانی و فلک[2679] اوّل را آفرید و بر این وجه تا افلاک نه و عقول ده شد. حالیا عقل **(127a)** عاشر در تصرّف و ایجاد است و عناصر اربعه که متر‌کّب[2680] شود از آنها نباتات و حیوانات و معادن که ایشان را موالید ثلث گویند، نسبت ایجاد به خدا به آن جهت است که علّت اولی و مبدأ اوّل است. لاجرم خدمت مولانا بدین کلام قول حکما را رد کند. **[در تصرّف دایما من باقِیَم]** به موجب **کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ** دایما من

[2672] زمین S : + و K

[2673] قطع S : + منازل K

[2674] که S : - K

[2675] فرشتگان S : + و K

[2676] گفته‌اند SK : + که İ

[2677] که Sİ : - K

[2678] و Sİ : + از K

[2679] فلک Sİ : افلاک K

[2680] متر‌کّب SK : + مرکب İ

در تصرّفم و موجد هر چیزم. **[1631 کارِ من بی‌علّت است و مستقیم]** بی‌واسطه است و راست. **[هست تقدیرم نه علّت ای سقیم]** یعنی ایشان را به اسباب ایجاد می کنم. آن تقدیر من است از بهر حکمت نه آنکه به سبب علّت باشد. امّا نادان اسباب را علل پندارد. من این اسباب را در چشم او غبار کرده‌ام و بیشتر احوال بر سبب و سنّت جاری شود و گاهی قدرت خارق سنت گردد. **[1632 عادتِ خود را بگردانم به وقت]** من وقتی عادت خود را تبدیل می کنم. **[این غبار از پیش بنْشانم به وقت]** غبار اسباب را تسکین می کنم تا پیدا شود که اسباب را تأثیر نیست در ایجاد اشیا. چنان‌که حکما خُلُودٌ فِي النَّارِ را انکار می کنند و می گویند که دوام حیات مع دوام الاحتراق ممکن نیست. ما در جواب می گوییم: اکنون به جری عادت حضرت خدا چنین کرده است، امّا وقتی که حضرت خدا عادت خود را تغییر کند، آن ممکن شود. **[1633 بحر را گویم که هین پُر نار شو]** دریا را فرمان کنم که پر نار شو. چنان‌که وقتی دجّال خروج کند، در یک جانب او جوی[2681] آب و در یک جانب او جوی[2682] آتش روان شود. هرکه او را مطیع شود، آن را به آب اندازد. آن آب او را همچو آتش بسوزد و هرکه او را مطیع نشود، آن را به آتش اندازد. آتش او را آب گردد. **[گویم آتش را که رَو گلزار شو]** آتش را گویم که برو گلزار شو. چنان‌که ابراهیم را علیه السلام آتش گلستان شد. **[1634 کوه را گویم سبک شو همچو پشم]** یعنی به موجب **وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ** کوه ثقیل را همچو پشم خفیف می کنم. **[چرخ را گویم فرو در پیشِ چشم]** به موجب **يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ** آسمان را به زیر اندازم. **[1635 گویم ای خورشید مقرون شو به ماه]** به حکم **جُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ** آفتاب را گویم قرین ماه شو. **[هر دو را سازم چو دو ابرِ سیاه]** بی‌نور. **[1636 چشمهٔ خورشید را سازیم خشک]** گاهی چشمهٔ آفتاب[2683] را بی‌آب نور سازم. **[چشمهٔ خون را به فن سازیم مُشک]** و گاهی چشمهٔ خون را مشک سازم به قدرت خود. **[1637 آفتاب و مَه چو دو گاوِ سیاه]** بی‌نور و تباه **[یوغ بر گردن ببنددشان الٰه]** در گردن ایشان یوغ می بندد حضرت خدا. بدان که از این تفصیل معلوم شد که **(127b)**

[2681] جوی S : - K

[2682] جوی S : - K

[2683] آفتاب S : خورشید K

حضرت خدا فاعل مختار است. تصرّف و تأثیر از آن اوست. اسباب را بی‌ارادت حضرت خدا تأثیر نیست. خدمت مولانا بدین تقریب حکایت انکار فلسفی را می آرد. **[انکارِ فلسفی بر قرائتِ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْراً]** در بعض کتب آورده‌اند که قاری‌ای این آیت می خواند که **قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ**. یعنی اگر آب شما فرو رود در زمین، کیست که شما را آب جاری و خوش‌گوار آرد؟ فلسفی بی‌اعتقاد یعنی محمد بن زکریّای متطبّب که از جملهٔ فلاسفه و زنادقه بود، گفت: يَأْتِي بِهِ الْمِعْوَلُ و المُعِينُ[2684]. **[1638 مُقْریی می خواند از رویِ کتاب]** از وجه مصحف. **[مَاؤُكُمْ غَوْراً ز چشمه بندم آب]** یعنی آب شما را که در زمین بندم و چشمه‌ها را خشک سازم و آبها را در غور زمین اندازم. **[1639 آب را در غَورها پنهان کنم]** بیان مصراع اخیر است از بیت اوّل. **[چشمه‌ها را خشک و خشکستان کنم]** و بی‌آب سازم. **[1640 آب را در چشمه که آرد دگر]** تفسیر آخر آیت است. یعنی **فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ**. **[جز[2685] منِ بی‌مثل با فضل و خطر]** غیر من که بی‌مانندم و با احسان و انتقامم. **[1641 فلسفیِ منطقیِ مستهان]** فلسفی بی‌اعتقاد ناپذیر و منطقی دور از رشاد و حقیر **[می گذشت از سویِ مکتب آن زمان]** فاعل گذشت فلسفی است. **[1642 چون‌که بشْنید آیت او از ناپسند]** چون‌که این آیت را شنید آن فلسفی، از انکار **[گفت آریم آب را ما با کُلَند]** آن فلسفی گفت: آب را آوریم با کُلنگ. **[1643 ما به زخمِ بیل و تیزیِ تَبَر]** و به آلت آهنگر **[آب را آریم از پستی زَبَر]** بالا. **[1644 شب بخفت و دید او یک شیرمرد]** آن فلسفی چون به خواب رفت، شیرمردی و پهلوانی را دید که **[زد طبانچه هر دو چشمش کور کرد]** طبانچه‌ای زد و هر دو چشم او را کور کرد. **[1645 گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی]** آن شیرمرد گفت: از چشمهٔ چشم خویش ای بدبخت، **[با تَبَر نوری بر آر ار صادقی]** یعنی اگر در دعوی خویش صادقی، از چشمه‌های چشم خود که از نور خشک گشته است، با بیل و کلند و تبر آب نوری که غائر[2686] گشته است، بیرون آر. **[1646 روز بر جَست و دو چشمی کور دید]** چون روز گشت، آن فلسفی از خواب بر جست. چشم خود را کور دید. **[نورِ**

[2684] و المُعِينُ Sİ : - K

[2685] جز Sİ : غیر K

[2686] غائر S : غائب K

فایض از دو چشمش ناپدید] نور جاری از دو چشم او ناپیدا بود. **[1647 گر بنالیدی و مستغفِر شدی]** از گناهش استغفار کردی، **[نورِ رفته از کرم ظاهر شدی]** امّا توفیق توبه و استغفار از جانب پروردگار نیافت و لهذا می فرماید: **[1648 لیک استغفار (128a) هم در دست نیست]** و مقدور هرکس نیست. **[ذوقِ توبه نُقلِ هر سرمست نیست]** که توفیق[2687] توبه هر عاصی را میسّر نشود. **[1649 زشتیِ اعمال و شومیِ جُحود]** قباحت کردار و نحوست انکار **[راهِ توبه بر دلِ او بسته بود]** راه توبه را بر دل آن فلسفی بسته بود. لاجرم بدی او مانع توفیق توبه گشت. **[1650 دل به سختی همچو رویِ سنگ گشت]** دلی که به غایت سخت شده باشد همچو روی سنگ، **[چون شکافد توبه آن را بهرِ کِشت]** توبه آن را چگونه شکافد از بهر زراعت؟ **[1651 چون شُعَیبی کو که تا او از دعا]** همچو شعیب مردی کجا می باشد که از دعا **[بهرِ کِشتن خاک سازد کوه را]** بهر زراعت خاک سازد کوه و سنگ را. **[1652 از نیاز و اعتقادِ آن خلیل]** یعنی ابراهیم پیغامبر علیه السلام **[گشت ممکن امرِ صعب مستحیل]** ممکن و آسان گشت آن را امر مشکل و محال که نار نمرود آن[2688] را گلستان گشت یا ریگ بیابان آن را آرد شد. **[1653 یا به دریوزهٔ مُقَوقِس از[2689] رسول]** مقوقس که نام یکی از اصحاب است، از رسول الله صلی الله علیه و سلم گدایی کرد تا به دعای او **[سنگلاخی مزرعی شد با اصول]** جایی که سنگش بسیار بود، مزرعی شد با نظام و انتظام. **[1654 همچنین بر عکسِ آن انکارِ مَرد]** و بر خلاف این است آن انکار منکر. **[مس کند زر را و صلحی را نَبَرد]** زر را مس کند و صلح را جنگ سازد. حکایت: اندر عرب قبیله‌ای بود و ایشان را چاهی بود. آب آن چاه تلخ بود[2690]. نتوانستندی خوردن. پیش رسول الله علیه السلام آمدند و از رنج آن آب[2691] بنالیدند. پیغامبر صلی الله علیه و سلم بر سر آن چاه شد و آب دهان اندر آن چاه افکند. آب بر سر چاه آمد. چنان‌که بی‌دلو و رسن آب از او بر گرفتندی و چنان خوش شد که اندر

[2687] توفیق S : - K

[2688] آن S : خلیل K

[2689] از K : آن Sİ

[2690] بود S : بودی K

[2691] آب S : - K

همه آن[2692] ولایت از آن خوش‌تر آب نبود. این خبر مسیلمة الکّذاب را گفتند. او گفت: من نیز امثال این بکنم. او بر سر چاهی شد[2693] که[2694] آب آن تلخ بود و آب دهان در آن چاه افکند. حق تعالی آب آن چاه را چنان تلخ گردانید که شربتی آب از آن کسی نتوانستی خوردن از تلخی. **[1655 کهربایِ مسخ آمد این دغا]** کهربای تبدیل صورت است این دغا. یعنی انکار و دغا **[خاکِ قابل را کُنَد سنگ و حصا]** خاک نرم و قابل زراعت را سنگ سخت و سنگ ریزه کند. **[1656 هر دلی را سجده هم دستور نیست]** هر دلی را سجدهٔ نیاز دستور نیست. **[مُزدِ رحمت قسمِ هر مزدور نیست]** ثواب رحمت نصیبهٔ هر اجیر نیست. **[1657 هین به پشتِ آن مکن جرم و گناه]** مرهون است. **[که کنم توبه در آیم در پناه]** یعنی گناه مکن بر آن اعتماد که روزی توبه کنم و در پناه خدا آیم از آنکه باشد که توبه را توفیق الهی نباشد ویا فرصت نشود و یا مقبول نگردد. زیرا قبول توبه را **(128b)** شرطهاست. **رباعی:** در دل همه شرک روی بر خاک چه سود - با نفس پلید جامهٔ پاک چه سود * زهر است گناه توبه تریاک وی است - چون زهر به جان رسید تریاک چه سود. حکایت: عزیزی گفت: گناه کردن به امّید توبه زهر خوردن است به رجاء تریاک. یعنی اگر کسی زهر خورد و امید دارد که پس از وی تریاک خورد، هیچ عاقل آن را نمی پسندد از آنکه احتمال است که تریاک نیابد و احتمال است که تریاک را یابد و خورد، امّا تأثیر قوی نکند و زهر را دافع نشود. زیرا **[1658 می بباید تاب و آبی توبه را]** توبه را تابی و آبی یعنی حرارت دل و آب چشم می باید. حکایت: از یحیی بن معاذ پرسیدند از توبهٔ نصوح. گفت: أَنْ يَكُونَ لِصَاحِبِهَا عَيْنٌ[2695] سَفُوحٌ وَقَلْبٌ عَنِ الْمَعَاصِي جَمُوحٌ، فَإِذَا أَمَارَةُ التَّوْبَةِ عَلَى وَجْهِهِ تَلُوحُ. **[شرط شد برق و سحابی توبه را]** چنان‌که تازه شدن گلزار را[2696] برق و سحاب می باید. **[1659 آتش و آبی بباید میوه را]** تابش آفتاب و آب سحاب می باید که میوه پخته گردد. **[واجب آید ابر و برق این شیوه را]** واجب آید اینها پخته شدن میوه را. **[1660 تا نباشد برقِ دل و ابرِ دو چشم]** بی‌تابش برق دل و فیّاضی ابر چشم **[کی نشیند آتشِ تهدید و**

[2692] آن K - : S

[2693] شد K : آمد S

[2694] که K - : S

[2695] عین K - : S

[2696] را K - : S

خشم] کی کشته و منطفی شود آتش ترسانیدن و غضب خدا. **شعر:** اِسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَیْنٍ قَدِ امْتَلَأَتْ - مِنَ الْمَحارِمِ وَالْزَمْ حِمْیَةَ النَّدَمِ. لاجرم بی‌برق و آب آتش خشم آلهی کشته نشود و گلشن باطن بندهٔ تائب نضارت نپذیرد. چنان‌که می فرماید: **[1661 کی بروید سبزه و ذوقِ وصال]** یعنی سبزه و گل ذوق لالهٔ وصال بی‌اینها نروید. **[کی بجوشد چشمه‌ها ز آبِ زلال]** و زلال اتصال از چشمهٔ باطن نجوشد[2697]. **[1662 کی گلستان راز گوید با چمن]** یعنی گلستان خرّمی با چمن راز نگوید. **[کی بنفشه عهد بندد با سمن]** و بنفشه مصاحب و همراز نمی شود با سمن. **[1663 کی چناری کف گشاید در دعا]** و چنار کف اخلاص در دعا نگشاید. **[کی درختی سر فشاند در هوا]** و درخت سرافشان نشود در هوا. **[1664 کی شکوفه آستینِ پُرنثار]** یعنی شکوفه که درم سیم دارد، کی آستین پُرنثارش **[بر فشاندن گیرد ایّامِ بهار]** یعنی نمی افشاند ایّام بهار. **[1665 کی فروزد لاله را رخ همچو خون]** یعنی رخ لاله رنگین نمی شود همچون خون. **[کی گل از کیسه بر آرد زر برون]** زردی که در میان گل است، به زر تشبیه کنند. یعنی گل شکفته نمی شود و زردی او پیدا نمی گردد. **[1666 کی بیاید بلبل و گل بو کند]** یعنی بلبل به باغ نمی آید و گل را نمی بوید. **[کی چو طالب فاخته کوکو کند]** و فاخته چون طالب صادق دهان به کوکو باز نکند. **[1667 کی بگوید لک‌لک آن لک‌لک به جان]** و لک‌لک که عارف مرغان است، به تخصیص ملک به حضرت **(129a)** ملِک لک‌لک نگوید. **[لک چه باشد ملکِ تست ای مُستَعان]** لک چه باشد سؤال است. ملک توست ای مستعان جواب اوست. **بیت:** شاه مرغان است لک‌لک لک‌لکش دانی که چیست - حمد لک و الامر لک و الملک لک یا مستعان . **[1668 کی نماید خاک اسرارِ ضمیر]** یعنی خاک اسرار ضمیر نمی یابد. **[کی شود چون آسمان بُستان منیر]** بوستان همچون آسمان منیر و منوّر و به ازهار همچون کواکب آراسته نشود. **[1669 از کجا آورده‌اند آن حُلّه‌ها]** این نیز سؤال است. **[مِنْ کَرِیمٍ مِنْ رَحِیمٍ کُلَّهَا]** جواب این سؤال[2698] است. خلاصهٔ کلام این است که خرّم شدن باغ و بهار و خندان شدن فاخته و هزار بی‌باریدن سحاب و بی‌تابش آفتاب پیدا نمی شود. لاجرم نضارت دل و لطافت جان را تاب آه و سوز دل و آب چشم می باید. **[1670 آن لطافتها**

[2697] نجوشد S : - K

[2698] جواب این سؤال S : این جواب K

نشانِ شاهدی است] و اثر محبوبی[2699] است که آن محبوب حضرت خداست. **[آن نشانِ پایِ مردِ عابدی است]** و اثر قدم زاهدی است. یعنی آثار رحمت[2700] حضرت خداست که آن ملک قیّوم در سورهٔ روم فرمود: **فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا**. بدان که اگر فاخته طالبانه کوکو آغاز کند و لک‌لک عارفانه زبان به لَكَ الْحَمْدُ وَ الْمُلْكُ باز کند، امّا سلیمان‌صفتی باید که فهم زبان مرغان کند. **بیت:** آن شناسد حدیث این دل مست - که از این باده کرده باشد نوش .چون آیات بیّنات و معجزات و کرامات آثار حضرت خالق ارض و سموات است، کسی که در عالم ارواح پیش از[2701] خلق اشباح روی شاه را دیده و ندای او را شنیده باشد، اکنون که آیات و آثار و معجزات و اخبار شنود، شاد و خندان شود و اهل ایمان گردد. آن فلسفی کافراصلی بود. انکارش افزود ولهذا خدمت مولانا می فرماید: **[1671 آن شود شاد از نشان کو دید شاه]** آن کس شادان شود از نشان شاه که او شاه را دیده باشد. **[چون ندید او را نباشد انتباه]** کسی که آن شاه را ندید، او را بیداری نباشد. حضرت خدا در اوایل سورهٔ بقره فرمود: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ**. و در سورهٔ یس فرمود: **وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ**. **[1672 روحِ آنکس کو به هنگامِ اَلَست]** جان آن کس که او در وقت ندای **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ**، **[دید ربِّ خویش و شد بی‌خویش و مست]** خدای خویش را دید و بی‌خویش و مست شد. حضرت خدا در سورهٔ اعراف فرمود: **وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ**. در مدارک می گوید که[2702] **(129b)** جمهور مفسّران بر آن‌اند که بعد از خلق آدم و قبل از دخول جنّت بوده، در فضایی که بر درِ بهشت است و عرض آن سی هزار ساله راه بوده، حق تعالی ذریت آدم را از صلب او بیرون آورد بر مثال مورچه‌های خرد و حیات و عقل و نطق در ایشان بیافرید و ربوبیّت خود را بر ایشان عرض کرد. بعضی از سوی راست که اهل سعادت بودند و بعضی از سوی چپ که اهل شقاوت بودند. پس حق تعالی اشارت به هر یکی از این گروه کرد که گفت: هَؤُلَاءِ فِي الْجَنَّةِ وَلَا أُبَالِي، وَهَؤُلَاءِ فِي النَّارِ وَلَا أُبَالِي. **[1673 او شناسد بویِ مَی کو مَی**

[2699] محبوبی Sİ : + آن K

[2700] رحمت Sİ : - K

[2701] از S : - K

[2702] که Sİ : - K

بخورد] آن کس شناسد بوی باده را که باده خورده باشد. **[چون نخورد او مَی چه داند بوی کرد]** آن کس که باده نخورد، او بوی کردن چه داند؟ از آنکه عطاء بن رباح گفت: مردی به من سخن خیر و خبر آخرت می گوید، من او را گوش می[2703] دارم گوییا نشنیده‌ام با وجود که[2704] پیش از زادن در آن جهان شنیده بودم. **[1674 زآنکه حکمت همچو ناقهٔ ضالّه است]** به موجب **اَلْحِکْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ** حکمت گم کردهٔ مؤمن است. پس آن کس که داشت و گم کرد، در طلب پوید. **[همچو دلّاله شهان را دالّه است]** و راه‌بر. چون خدمت مولانا پیش از این حال اهل طغیان در حین تلاوت قرآن بیان کرد، یعنی آن فلسفی که در استماع **إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا** طعن کرد کور شد، حالیا حال عاشقان را بیان می کند[2705] و حال طاعنان ایشان را عیان می کند. لاجرم اگر عاشقی سرمست و صادقی رفته از دست جامهٔ جان[2706] بر بوی آن شراب قبا سازد و نقد قلب و روان در قدم ساقی فدا سازد، یعنی آن کس که طالب صادق باشد، دایما دیوانه‌وار در طلب خدا بپوید و از آیات کتاب و احادیث باصواب نعره بزند و از کلام حکمت همچون آن کس که گم کرده را یابد، شوق و شادی نماید. منکر غافل به سخریّه و استهزاء او بر خیزد. آن را به طعن زبان‌درازی کند و آن را مرایی گوید. مثال این چنان باشد که **[1675 تو ببینی خواب در یک خوش‌لقا]** تو در خواب دل‌ربایی و فرّخ‌لقایی بینی. **[کو دهد وعده و نشانی مر ترا]** که او ترا مصادفت سعادت ملاقات وعده فرماید و علامات[2707] مواصلت بیان کند و بگوید: **[1676 که مرادِ تو شود[2708] و اینک نشان]** که مراد تو حاصل شود و اینک نشان. **[که به پیش آید ترا فردا فلان]** که به پیش تو فردا فلان آید و در راه ترا ملاقات کند. **[1677 یک نشانی آنکه او باشد سوار]** نه پیاده. **[یک نشانی که ترا گیرد کنار]** همچون آشنا و یار. **[1678 یک نشانی که بخندد پیشِ تو]** و خنده زند در روی تو. **(130a) [یک نشان که دست بندد پیشِ تو]** و تعظیم کند ترا. **[1679 یک نشانی آنکه این خواب از هوس]** و

[2703] می S : - K

[2704] که S : - K

[2705] می کند S : - K

[2706] جان S : تجلی K

[2707] علامات S : علامت K

[2708] شود Sİ : بشد K

از بی‌صبری **[چون شود فردا نگویی پیشِ کس]** این خواب[2709] مفعول نگویی است. **[1680 زآن نشان با والد یحیی بگفت]** از آنکه حضرت خدا با والد یحیی یعنی زکریّا را[2710] گفت. یعنی مثال این‌چنان باشد که اگر ترا دل‌ربایی، فرّخ‌لقایی در خواب روی نماید و به مصادفت مقصود وعده فرماید و علامت مواصلت را چنان بیان کند که فردا سواری پیش آید که صفت او چنین و چنین[2711] باشد و در روی تو خنده زند و یک علامت و شرط آن است که تو این راز را به کس نگویی چنان‌که علامت در یافتن زکریّا یحیی را سه روز سخن ناگفتن بود. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ آل عمران حکایت می کند: **هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ**. پس از آن می گوید: **قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا. [تا نیایی[2712] تا سه روز اصلا به گفت]** تا سه روز سخن نگویی چنان‌که در این آیت مذکور است. **[1681 تا سه شب خامش کن از نیک و بدت]** چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ مریم می فرماید: **قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا. [این نشان باشد که یحیی آیدت]** ای زکریّا ترا. **[1682 دم مزن سه روز اندر گفت و گو]** و تو هیچ سخن دنیا[2713] مگو. **[کین سکوت است آیتِ مقصودِ تو]** که دلیل آمدن یحیی است. **[1683 هین میاور این نشان را تو به گفت]** و مگو به کس. **[وین سخن را دار اندر دل نهفت]** و پوشیده و مستور کن. یعنی ترا نیز علامت آن است که این[2714] راز را با کسی در میان ننهی و هیچ کس را بر راز آگاهی ندهی. **[1684 این نشانها گویدش همچون شَکر]** این نشانها که در خواب گوید همچو شکر لذیذ است. **[این چه باشد صد نشانیِ دگر]** این مقدار نشان چیست؟ صد نشانهای دیگر بگوید. **[1685 این نشانِ آن بوَد کآن مُلک و جاه]** که آن ملک و دولت و منصب و عزّت **[که همی جویی بیابی از اله]** یعنی این نشان آنکه آنچه می خواهی و می جویی از خدا بیابی. حکایت: پادشاهی از شاهان ملک خراسان بمرد. پسرش بماند که

[2709] خواب S : - K

[2710] را S : - K

[2711] چنین S : چنان K

[2712] تا نیایی Sİ : که میا تو K

[2713] دنیا S : و پیام K

[2714] این S : - K

نام او بابر بود. امیری بر وی تغلّب کرد. سلطنت را ستاند. آن شاه‌زاده در تضرّع و زاری و در نیاز باری بود. شبی او را در خواب گفتند: سلطنت از آن تو خواهد شد. امّا شخصی را به او نمودند و گفتند: اگر این کس برای تو دعا کند، پادشاهی بیابی. لیکن شرط آن است که **(130b)** این راز را به کس نگویی و آن را بجویی و چون بیابی، استدعاء دعا کنی. چون آن شاه‌زاده بیدار گشت، تبدیل صورت کرد و قلندری اختیار کرد. به جستن آن شخص مشغول شد. عاقبت آن را در دهی بیافت که مرد روستایی بود. کِشت می کرد. چون از او دعا خواست و آن روستایی این شاه‌زاده را دعا کرد و از نزد او برفت، مردمان شاه‌زاده را دانستند. سپاه و رعیّت به گرد او گرد آمدند و آن را یاری کردند، پادشاهی یافت. لاجرم آنکه در آن عالم الّهی که منزلهٔ خواب است، خواب هدایت را دیده باشد و عاشق دیدار[2715] حضرت خدا گشته و عمل را منّتش دانسته که یافتن آن به صحبت صالحان و عمل ایشان و به اخلاص در آن می باشد، صحبت صلحا را جوینده و در طلب ایشان پوینده باشد و سرّ و عمل را پنهان دارد. آخر بدان معشوق حقیقی برسد و لهذا می فرماید: **[1686 آنکه می گریی به شبهایِ دراز]** و آنکه گریه و زاری می کنی در شبهای دراز. **[وآنکه می سوزی سحرگه در نیاز]** و محترق می شوی وقت سحر در تضرّع و نیاز. **[1687 آنکه بی آن روزِ تو تاریک شد]** و آنکه دور از آن روز روشن تو همچو شب تاریک گشت. **[همچو دوکی گردنت باریک شد]** دقیق گشت. **[1688 وآنچه دادی هرچه داری در زکات]** و بذل کردی همه مال. **[چون زکاتِ پاک‌بازان رختهات]** که زکات صاحب مال ربع عشر است و زکات صاحب[2716] بذل جمیع مال. حکایت: محمد بن کعب را مال بسیار رسید. آن را به خیرات صرف کردن گرفت. گفتندش می باید که از بهر فرزندان ادّخار کنی. گفت: من از بهر نفس خود ادّخار می کنم و خداوند را از بهر فرزند[2717] ادّخار کنم. **رباعی:** ای آنکه به بخل کیسه را بند کنی - خود را به وجود مال خرسند کنی * این مال خداست صرف کن در ره او - امساک به مال دیگری چند کنی. **[1689 رختها دادی و خواب و رنگِ رو]** اسباب را دادی و خواب را دادی. حکایت: از عارفی پرسیدند: چند زکات واجب است در دویست

[2715] دیدار S : - K

[2716] صاحب S : صاحب‌دل K : صاحب حال İ

[2717] فرزند S : فرزندان K

درم؟ گفت: امر شرع پنج درم و در امر طریقت بذل جمیع مال. حکایت: ابو سلیمان دارانی گفت: نماز گزاردم و خواب غلبه کرد. به خواب رفتم. دیدم که یک حوری به[2718] خانهٔ من در آمد که نور رویش بهتر از آفتاب می تافت. دست بر پایم نهاد و مرا بیدار کرد و گفت: چه می خسبی؟ نمی دانی که مرا از بهر تو آرایند؟ از نور او متعجّب گشتم و پرسیدم. گفت: هیچ یاد داری که شبی سرمای سخت بود. تو برخاستی و وضو کردی و نماز گزاردی و گناه‌های خود را به یاد آوردی و گریان شدی. مرا فرمان آمد که از اشک تو بستانم و به روی خود بمالم. از فردوس دویدم و قطرهٔ اشک تو **(131a)** ستاندم و به روی خود مالیدم تا چنین منوّر شدم. **[سر فدا کردی و گشتی همچو مو]** ضعیف. حکایت: مردی عاشق نحیف شده به پای توکّل به حج می رفت. ابراهیم خواص وی را دید. گفت: کجا می روی؟ گفت: به مکّه می روم تا خانهٔ دوست را زیارت کنم. گفتم بی‌زاد و راحله به چنین ضعیفی کی توانی رفت؟ گفت: ای ضعیف‌یقین، کسی که بر گرفتن آسمانها و زمین قادر باشد، او قادر نیست که ضعیفی را بی‌زاد و راحله به مکّه برد؟ ابراهیم خواص گفت: چون به مکّه رسیدم، آن مرد ضعیف را در طواف دیدم. نزدیک من آمد و گفت: ای شیخ، تو اکنون بر آن یقین ضعیف اعتقاد هستی؟ **[1690 چند در آتش نشستی همچو عود]** چند بار در آتش نشستی و سوختی همچو عود. **[چند پیش تیغ رفتی همچو خود]** چند بار پیش تیغ رفتی همچو خود. لفظ خود به واو ثابته به ترکی توغلقه[2719]. حکایت: حریری گفت: بیست سال است که من پای دراز نکردم در خلوت از شرم حضرت خدا از آنکه حسن ادب با حضرت خدا اولی‌تر است. **[1691 زین چنین بیچارگیها صد هزار]** مرهون است. **[خوی عشاق است و[2720] ناید در شمار]** یعنی عاشقان خدا را و طالبان مولی را در ریاضت و عنا و بذل مال و سخا چند بار بیچارگیها واقع شده است. حکایت: در نقل است که امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه گفتند: چرا وجود خود را چندین جفا ارزانی داری که روز مصالح ناس می بینی و همه شب عبادت می کنی و یک لحظه خواب نمی کنی؟ امیر المؤمنین گفت: خواب را مجال نمی یابم. زیرا اگر روز به خواب روم، حال رعیّت تباه شود و مصالح ناس معطّل گردد و اگر

[2718] به S : در K

[2719] توغلقه S : تولغه K

[2720] و S : - K

شب بخسبم، روز قیام بی‌ثواب بمانم. کسی که به کار هر دو جهان مشغول باشد، او کی خواب کند؟ حکایت: در زمان خلافت ابو بکر صدیّق رضی الله عنه قحط عظیم واقع شد. اتّفاق در آن زمان از سوی شام کاربان عثمان رضی الله عنه آمد که صد اشتر بود که[2721] بار همه گندم بود. مردم پیش عثمان آمدند و گفتند: یا عثمان بن عفّان، تو می دانی که قحط به چه مرتبه رسیده است[2722]. گندمت را[2723] دو از ده سود بدهیم، ما را بفروش. عثمان رضی الله عنه گفت: ما را بیشتر از این دادند که هر یکی را ده بدهند. حاضر شوید خریدار متاع مرا بینید. همه خلق حاضر شدند. عثمان رضی الله عنه گفت: حضرت خدا فرمود: **مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا** و فرمود: **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ**. پس همه گندم را به مردم صدقه کرد. **[1692 چون که شب این خواب دیدی روز شد]** یعنی شب که **(131b)** چنین خواب می بینی چون روز شود، هرآینه جانت در طلب آن بی‌قرار شود. **[از امیدش روز تو پیروز شد]** و مظفّر گشت. **[1693 چشم گردان کرده‌ای بر چپ و راست]** و در طلب گشته‌ای آشفته‌وار[2724] و نگاه می کنی به هر سو، به هر سوار. **[کان نشان و آن علامتها کجاست]** به این نیّت چشم گردان می کنی تا مطلوب را و نشانش را بیابی. **[1694 بر مثال برگ می لرزی که وای]** همچو برگ می لرزی از اضطراب. لفظ وای مرهون است. **[گر رود روز و نشان ناید به جای]** وای اگر روز رود و شب آید، آن نشان[2725] به جای نیاید. پس کسی که در عالم ارواح آن را نشان حضرت خدا داده‌اند و در طلب او می پوید، حال خود را به کسی نمی گوید و به هر شهسوار دین[2726] نگاه می کند به آن امید که او نشان دوست دهد و می ترسد که عمرش فوت و وقت موت شود، او از این جهان بی‌سود رود. لاجرم در طلب پوید. **[1695 می دوی در کوی و بازار و سرا]** می دوی و می پویی در کوی، بازار و سرای. **[چون کسی کو گم کند گوساله را]** همچون کسی که او گم کند گوساله را که در طلب او می پوید. **بیت:** گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد - یعنی که ترا می طلبم خانه به خانه. **[1696 خواجه**

[2721] که K - : S

[2722] است S : + که K

[2723] را S : - K

[2724] آشفته‌وار S : آشفته حال K

[2725] نشان S : - K

[2726] دین S : + را K

خیر است این دَوادَو چیستت] یعنی هرکه از حال تو[2727] تفحّص نماید و گوید این دویدن[2728] چیست ترا؟ **[گم شده اینجا که داری کیستت]** که را اینجا گم کرده‌ای؟ **[1697 گوییَش خیر است لیکن خیرِ من]** آن کس را گویی خیر است، امّا با خود می گویی خیر من. **[کس نشاید که بداند غیرِ من]** پس به کس[2729] نمی گویم. رُوَیْم گفت: اخلاص آن است که در او عوض دنیا و آخرت خواسته نشود و کسی را بر آن اطّلاع نباشد جز حضرت خدا. **[1698 گر بگویم یک نشانم فوت شد]** اگر بگویم، یک نشانم و یک شرط یافتن مطلوب فوت می شود. **[چون نشان شد فوت وقتِ موت شد]** و هلاک می شوم و از مطلوب مأیوس می گردم. لاجرم می باید که مرد عمل را پوشیده کند و در طلب حضرت خدا پوید. **[1699 بنْگری در رویِ هر مردِ[2730] سوار]** که شاید آن سوار این باشد. **[گویدت منْگر مرا دیوانه‌وار]** آن مرد سوار ترا می گوید: مرا نظر مکن همچون دیوانه. چون مرد سوار ترا چنین گفتار کند، **[1700 گوییَش من صاحبی گم کرده‌ام]** آن مرد سوار را می گویی: من یاری گم کرده‌ام. **[رُو به جست و جویِ او آورده‌ام]** و توجّه در طلب او کرده‌ام. **[1701 دولتت پاینده بادا ای سوار]** یعنی آن مرد سوار را دعا می کنی و این سخن[2731] می گویی. **[رحم کن بر عاشقان معذور دار]** که من عاشق و طالبم، مرا معذور دار. حکایت: موسی علیه السلام روزی وعظ می کرد. مردی صیحه کرد. موسی انکارش کرد. وحی آمد که یا موسی، فِي بَحْرِي مَاحُوا بِحُبِّي تَاهُوا **(132a)** وَ بِوَجْدِي صَاحُوا اتْرُكْ عِبَادِي عَلَى حَالِهِمْ. **[1702 چون طلب کردی به جِدّ آمد نظر]** چون سعی و طلب کردی، آمد نظر. یعنی چندان طلب و نظارگی کردی که به حدّ جدّ رسید این طلب و نظّارهٔ تو. **[جد خطا نکند چنین آمد خبر]** یعنی در خبر وارد است: **مَنْ طَلَبَ وَ جَدَّ وَجَدَ وَ مَنْ قَرَعَ الْبَابَ وَ لَجَّ وَلَجَ. [1703 ناگهان آمد سواری نیکبخت]** و سعادتمند. **[پس گرفت اندر کنارت سخت سخت]** چنان‌که در خواب خبر داده بودند. **[1704 تو شدی بیهوش و افتادی به طاق]** یعنی تو از خویش غایب شدی و بالکلّیه افتادی. **[بی‌خبر گفت**

[2727] تو S : او K

[2728] دویدن S : دوادو K

[2729] به کس S : کسی را K

[2730] مرد Sİ : مردی K

[2731] سخن S : + را K

اینْت سالوس و نفاق] آنکه از حال تو بی‌خبر است و غافل، می گوید: اینت سالوس و نفاق است[2732]. **[1705 او چه می بیند در او این شور چیست]** یعنی آن بی‌خبر نمی بیند که در او این شورش چیست. **[او نداند کآن نشانِ وصلِ کیست]** آن بی‌خبر نمی داند که[2733] آن نشان وصل کیست. **[1706 این نشان در حقِّ او باشد که دید]** این نشان در حقّ آن کس[2734] باشد که او شاه را دید. **[آن دگر را کی نشان آید بدید]** آن کس که بی‌خبر است، او را کی نشان بدید آید؟ **[1707 هر زمان کز وی نشانی می رسید]** آنکه شاه را دید، هر زمان از وی نشانی می رسد. لفظ شخص را متعلّق به می رسد اخیر است. **[شخص را جانی به جانی می رسد]** آن شخص را جانی به جانی می رسد همچو ماهی که در خشک افتاده باشد. چون آن را آب رسد، به حرکت و اضطراب آید. چنان‌که می فرماید: **[1708 ماهیِ بیچاره را پیش آمد آب]** ضروری آمد به اضطراب. **[این نشانها تِلْکَ آیَاتُ الْکِتَاب]** این نشانها آیات مصحف و خداست. لاجرم آنکه در عالم الهی[2735] آیات بیّنات و کلام خالق ارض و سموات[2736] شنیده باشد و در این جهان آمده[2737]، از آن دور افتاده، چون آیتی و معجزتی و حدیث نبی و خبر ولی شنود، مضطرب شود و جوش و خروش می نماید و لهذا می فرماید: **[1709 پس نشانیها که اندر انبیاست]** آن نشانها که در انبیا می باشد، **[خاص آن جان را بوَد کو آشناست]** خَاصَّةً آن جان را باشد که او آشنا به خدا باشد. حکایت: روایت کنند اوّل کسی که در امّت محمّد نعره زد، آن صحابی بود که نامش وحشی است. که[2738] آن وحشی در زمان جاهلیّت و کفر حمزه را شهید کرده بود. پس از آن مسلمان شده. روزی رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: خدا را عجب می آید که هم قاتل[2739] هم مقتول در جنّت باشند. اصحاب گفتند: یا رسول الله، آنکه مقتول است، شهید است. لایق بهشت است. قاتل چگونه اهل جنّت می شود؟

[2732] است S : - K

[2733] که S : - K

[2734] آن کس S : او K

[2735] الهی S : - K

[2736] سماوات S : سما K

[2737] آمده S : آمد K

[2738] که S : - K

[2739] قاتل S : + و K

رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: این قاتل آن کس است که در زمان کفر مسلمانی را **(132b)** قتل کرده باشد که مسلمان در دست او شهید شده. پس از مدتی آن کافر قاتل مسلمان شود و اخلاص[2740] اسلام کند[2741]. او نیز[2742] اهل بهشت شود. پس قاتل و مقتول در بهشت روند. مگر وحشی در میان اصحاب پوشیده نشسته بود. از این حدیث فهم کرد که حمزه و خود به بهشت روند و هر دو اهل جنّت شوند. لاجرم نعره بزد. پس این‌چنین احوال نشان خداست و محلّ بی‌خودی، امّا این حال رفتی ریا و نفاق نباشد که آن سخن که سبب وجد شد، اگر در جای تنها و از زبان صبی و یا از طوطی شنود، بعینه آن حالت بر وی عارض شود. لاجرم اهل سعادت را سخن و معجزات انبیا و آثار و کرامات اولیا اثر کند نه اهل شقاوت را. حکایت: از معاویه رضی الله عنه مروی است که گفته‌اند: پدر[2743] خویش شنیدم که گفت: کس ندانست که محمّد از مادر جدا شد تا آنکه آوازی شنیدند عظیم از کوه بو قبیس که یا بنی هاشم، یا بنی عبد مناف و غَیْرُهُمْ، اکنون سیّد بنی آدم از مادر جدا شد که عزّ شما تمام شود و بدو از بلای دنیا و عذاب آخرت دستکاری یابید. گفتم: ای پدر، این‌چنین خبر شنیده‌ای، چرا مسلمان نشوی؟ گفت: ای پسر، خاموش باش که زهره دارد که عبادت لات و عزّا را ترک کند. معاویه گفت: من این خبر[2744] از پدر شنیدم. اندر دل گرفتم تا ایمان آوردم. حکایت: ابو جهل همیشه فرصت جستی تا رسول الله را صلی الله علیه و سلم هلاک کند. وقتی رسول الله را صلی الله علیه و سلم دید تنها و سر به سجده نهاده، سنگی بزرگ بر گرفت و چندان که توانست دست برداشت که بر سر پیغامبر زند. دستش برداشته خشک بماند. گفت: یا محمد، زنهار دستم درست کن تا ایمان بیارم[2745]. رسول الله صلی الله علیه و سلم دعا کرد. در ساعت دستش[2746] درست شد و سنگش از دست بیفتاد. گفت: یا محمد، استاد کسی به جادویی. حکایت: اندر خبر است که عامر بن الطّفیل و زید بن قیس تدبیر کردند که محمد را هلاک کنیم.

[2740] اخلاص S : با اخلاص K

[2741] کند S : آورده باشد K

[2742] او نیز S : - K

[2743] پدر S : از پدر K

[2744] خبر S : + را K

[2745] بیارم S : آورم K

[2746] دستش S : - K

من در پیش شوم و او را مشغول کنم. تو پس از وی را بزن و هر دو مبارزان عرب بودند. پس چون به مدینه رسیدند، عامر در مسجد شد. گفت: محمّد از شما کدام است؟ اصحاب گفتند: این است که چون ماه میان ستارگان است. گفت: یا محمد، بر خیز و به در مسجد بیا. با تو سخنی دارم. رسول الله صلی الله علیه و سلم از آنجا که کرم وی بود، بر خاست و به در مسجد شد. عامر رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفت: باید که بگویی خدای تو از زر است یا از سیم یا از سنگ **(133a)** یا از چوپ؟ و زید بن قیس را اشارت می کرد که بزن. رسول الله صلی الله علیه و سلم از پس همچنان می دید که از پیش دیدی که زید شمشیر کشید. گفت: یا ربّ، تو شرّ ایشان بدان که تو خواهی از من باز دار. صاعقه‌ای بیامد و زید را بسوخت. عامر گفت: رفیق مرا به جادویی هلاک کردی. اگر میان دو کوه پر از لشکر نکنم، مرد نباشم. برفت و آن شب در خانهٔ زن خاسته بخفت. آن شب طاعون بر گردنش آمد. بامداد بر نشست که به خانهٔ خود شود[2747]. راه گم کرده بود و تشنگی بر وی غلبه کرد. فرود آمد و در زیر درختی شد. چندان سر[2748] بر آن درخت زد که هلاک شد. حکایت: نظر بن الحارث فرصت می جست تا مگر پیغامبر را جای تنها یابد. وقتی به صحرا تنها می شد، نظر بر اثر وی می شد. چون جای خالی دید، شمشیر بر کشید که بر وی زند. لرزه بر دست وی افتاد. باز گشت روی زرد کرده[2749] ابو جهل گفت: ترا چه رسید؟ گفت: من قصد محمد کردم که وی را بزنم. اژدهایی دیدم که[2750] از بالای سر من بر من حمله کرد. ابو جهل گفت: از جادویی وی این عجب نیست. **[1710 این سخن ناقص بماند و بی‌قرار]** این تمثیل را تمام نکردم و به قرار نرسانیدم. **[دل ندارم بی‌دلم معذور دار]** دل من از دست رفته است. از آن مشوش می گویم و این معارف آلهیّه بی‌نهایت و بی‌حد است همچون ذره‌های ریگ. چنان‌که می فرماید: **[1711 ذرّه‌های ریگ نتواند شمرد]** ذرّه‌های ریگ[2751] نتواند کسی که[2752] بشمرد. **[خاصه آن کو عشق از وی عقل بُرد]** و او را دیوانه کرد. **[1712 می شمارم برگهایِ باغ را]** یعنی این کی میسّر شود که برگهای باغ را شمارم؟ **[می**

[2747] خود شود S : خودش K

[2748] سر S : + را K

[2749] کرده S : گشته K

[2750] که S : - K

[2751] ریگ S : + را K

[2752] که S : - K

شمارم بانگِ کبک و زاغ را] آواز مرغان را در شمار آرم؟ لاجرم معارف آلهیّه برگهای باغ روحانی است و انبیا و اولیا و علمای خوش‌نوا مرغان باغ معنی است و مضلان و فاسقان و منکران عاشقان زاغان باغ دعوی است. **[1713 در شمار اندر نیاید لیک من]** اینها همه در شمار نمی آید، امّا من **[می شمارم بهرِ رشدِ مُمتَحَن]** برای راه راست نمودن آزموده و محنت‌زده را تا مرد مکلّف از بد احتراز کند و نیک را قرین شود که گفته‌اند: حِكَايَةُ الْأَوْلِيَاءِ جُنْدٌ مِنْ جُنُودِ اللَّهِ و گفته‌اند: اَلصُّحْبَةُ مُؤَثِّرَةٌ وَالطَّبِيعَةُ سَارِقَةٌ وَالْعَادَةُ طَبِيعَةٌ ثَانِيَةٌ. **[1714 نحسِ کیوان یا که سعدِ مشتری]** اختر کیوان که او را زحل می گویند[2753]، کوکب نحس است نحوستهای او و مشتری که کوکب سعد است، سعادتهای او **[ناید اندر حصر گرچه بشْمری]** اندر حصر و عد[2754] نمی آید اگر تعداد کنی. **[1715 لیک هم بعضی از این هر دو اثر] (133b)** از کیوان و مشتری بعض اثر را **[شرح باید کرد یعنی نفع و ضر]** که اثر یکی نفع و اثر دیگری ضرر است. **[1716 تا شود معلوم آثارِ قضا]** یعنی تا معلوم شود[2755] از اثرهای قضا **[شمّه‌ای مر اهلِ سعد و نحس را]** پاره‌ای سعید و شقی را که سعید به سُعدا مائل است و شقی به اشقیا. **[1717 طالعِ آن کس که باشد مشتری]** که[2756] سعید مقدّر شده باشد، **[شاد گردد از نشاط و سروَری]** و از سرور و مهتری یعنی از صلاح و عبادت. **[1718 وآنکه را طالع زُحل از هر شُرور]** آنکه طالع او زحل باشد و در جبلت او شقاوت **[احتیاطش لازم آید در امور]** او را[2757] احتیاط لازم است از هر شرور در[2758] همه امور و می باید که عمر را به خیر صرف کند و به هر حال دل را به سوی حضرت خدا توجیه کند. **رباعی:** سر رشتهٔ دولت ای برادر به کف آر - وین عمر گرامی به خسارت مگذار * دائم همه جا با همه کس در همه حال - می دار نهفته چشم دل جانب یار. **[1719 گر نگویم آن زحل استاره را]** اگر آن کس که زحل ستاره است، بر وی تنبیه نکنم و از اینها نگویم، **[ز آتشش سوزد مر آن بیچاره را]** زحل از آتش قهر و نحوستش می سوزد[2759]

[2753] گویند SK : + که İ

[2754] عد S : عدد K

[2755] شود S : + که K

[2756] که S : - K

[2757] او را S : - K

[2758] در S : - K

[2759] سوزد SK : + آن İ

دردمند را. **[1720 اُذْکُرُوا اللّه شاهِ ما دستور داد]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ احزاب است: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا. [اندر آتش دید ما را نور داد]** اندر[2760] آتش طبیعت و عین ظلمت دید ما را نور هدایت و ایمان و طاعت داد. مراد خدمت مولانا آن است که تمثیل و تصویر که می گویم، از برای دستور نیست. زیرا اگرچه به فرمان خدا دستور است ذکر کردن را، امّا آن[2761] ذکر به آن اوصاف می باید که او را لایق باشد. لیکن تفهیم بی‌تصویر هرکس را میسّر نیست. پس تصویر ضروری شد و احتمال است که مراد این باشد که حضرت خدا به فرمان **اُذْکُرُوا اللّهَ** دستور داده است که هرکس به اصطلاح خود و به طریق تصریح و تمثیل ذکرش کند و نماز را وقت است، امّا ذکر موقّت نیست. **بیت:** تو به هر حالی که باشی روز و شب - یک‌نفس خالی مباش از ذکر رب. لاجرم آیت مذکوره را بدین وجه تفسیر کند که می گوید: **[1721 گفت اگرچه پاکم از ذکرِ شما]** شاه ما گفت: اگرچه بی‌نیازم و پاکم از ذکر شما، **[نیست لایق مر مرا تصویرها]** که از تصویر و تشبیه مبرّایم و از تمثیل و مثال معرّایم. **[1722 لیک هرگز مستِ تصویر و خیال]** یعنی امّا[2762] از برای تنبیه بر بستگان عالم تصویر و مست و حیران شدگان مثال و خیال تصویر و تمثیل لازم است. زیرا **[در نیابد ذاتِ ما را بی‌مثال]** آنان[2763] ادراک **(134a)** نمی کنند ذات بی‌مثال ما را بی‌مثال. **[1723 ذکرِ جسمانه خیالِ ناقص است]** و تصوّر قاصر. **[وصفِ شاهانه از آنها خالص است]** که کاملان بی‌تصویر و تمثیل تصوّر کنند یا وصف حضرت خدا از اینها مجرّد است. **[1724 شاه را گوید کسی جولاه نیست]** کسی که شاه را مدح کند و گوید که شاه جولاه نیست، **[این چه مدح است این مگر آگاه نیست]** این مدح نیست. این را کسی که[2764] گوید، آگاه نیست. یعنی خبر ندارد از آنچه شایستهٔ حضرت خداست یا بیخود است و لهذا در شرح اسم قدّوس گفته‌اند: آن خدا منزّه است از هر وصف که آن را حس ادراک کند یا خیال تصوّر کند یا وهم

[2760] اندر Sİ : - K

[2761] آن S : - K

[2762] امّا S : - K

[2763] آنان S : از آن K

[2764] که S : - K

بر او سبقت کند یا ضمیر به وی اختلاج کند یا فکر بر او برساند[2765]. نه این معنی که حضرت خدا منزّه از عیوب است[2766]. از آنکه او سوء ادب است. زیرا کسی که گوید شاه جولاه و حجّام نیست، آن را زجر می کنند و این را[2767] سوء ادب می شمارند. زیرا امکان این معنی را موهم است. بلکه معنی قدّوس این است که هر وصف که اکثر خلق آن را کمال داند در انسان، او منزّه است از آن. فَسُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ. لَا يَصِفُهُ وَاصِفٌ وَ لَا يُدْرِكُ نَعْتَهُ نَاعِتٌ. علم بنده بدین مقدار است که آن خداوند واحد است که نظیر ندارد و فرد است که ضدّ ندارد و صمد است که منازع ندارد و غنی است که حاجت ندارد و قادر است که يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ وَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ لَا رَادَّ لِحُكْمِهِ وَ لَا مُعَقِّبَ لِقَضَائِهِ و عالم است که از علم او بیرون نیست مثقال ذرّه در زمین و آسمان. قاهر است که از قبضهٔ قدرت او بیرون نیست گردنهای جبّاران. ازلی است که وجودش را اوّل نیست. ابدی است که بقای او را آخر نیست. واجب‌الوجود است که به حضرت او امکان عدم طاری نشود. قیّوم است که بِنَفْسِهِ قَائِمٌ است و دیگران را قائم دارد[2768]. خالق[2769] است[2770] همه موجودات را آفریده است. متفرّد است به عزّ و جبروت. متوحّد است به ملک و ملکوت. ذوالفضل والجلال است و صاحب البهاء والجمال و مالك القدرة والكمال. ذوالجلالی که عقلها حیران است در معرفت جلال او و ذوالجمالی که زبانها لال است در وصف کمال او. کمال عارفان اعتراف است به معجز[2771] از معرفت او و نهایت انبیا اقرار است به قصور ربوبیّت او. چنان‌که سیّد الانبیاء علیه السلام فرمود: **لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ. [انکار کردنِ موسی علیه السّلام بر مناجاتِ شُبان]. [1725 دید موسی یک شُبانی را به راه]** موسی علیه السلام در هنگام توجّه به جانب طور به امّید مناجات پروردگار غفور شبانی را دید در راه و آواز[2772] زاری و مناجات او را[2773] شنید که در مخاطبت **(134b)** ملک متعال و

[2765] برساند SK : رساند İ

[2766] منزّه از عیوب است Sİ : منزّه است از عیوب K

[2767] را Sİ : - K

[2768] قائم دارد Sİ : قیام داد K

[2769] خالق SK : و خالق İ

[2770] است SK : + که İ

[2771] معجز SK : عجز İ

[2772] آواز S : از K

[2773] را S : - K

در عرض حاجت به ذوالجلال. **[کو همی گفت ای خداوند ای اله]** در بعض نسخ **[کو همی‌گفت ای گزیننده اله]**. **[1726 تو کجایی تا شوم من چاکرت]** و خدمت کننده‌ات. در بعض نسخ **[تو کجایی تا سرت شانه کنم]**. معنی این مصراع به ترکی سن قنده‌سن تا سنڭ باشڭ طرایم. **[چارقت دوزم کنم شانه سرت]** چارق ترا دوزم و بخیه[2774] زنم. در بعض نسخ **[شیر اوّل را به پیش تو کنم]**. معنی این مصراع به ترکی اولکی سدی سنڭ اوڭنه گتورم. **[1727 جامه‌ات شویم شُپُشهایت کُشم]** جامهٔ ترا شویم و پاک کنم و شپشهای ترا بکشم. **[شیر پیشت آورم ای محتشم]** و به شیر ترا مهمانی کنم. **[1728 دستکت بوسم بمالم پایکت]** معنی این مصراع به ترکی الجوڭڭ اوپم ایاجوغڭ اووم. **[وقتِ خواب آید بروبم جایکت]** و پاک کنم موضع خواب تو. **[1729 ای فدایِ تو همه بُزهایِ من]** ای خدا همه بزهای من[2775] ترا فدا باد. **[ای به یادت هیهی و هیهایِ من]** ای خدا به یاد توست همه هیهی و هیهای من و نعره و های و هوی من. **[1730 این نَمَط بیهوده می گفت آن شبان]** به این اسلوب سخنهای بیهوده می گفت آن شبان. **[گفت موسی با کِیَ است این ای فلان]** موسی پرسید با کی است این سخن تو ای فلان. **[1731 گفت با آن کس که ما را آفرید]** آن شبان در جواب موسی گفت: این سخن من[2776] به آن کس است که ما را خلق کرد. **[این زمین و چرخ از او آمد پدید]** و پیدا گشت. **[1732 گفت موسی های خیره سر شدی]** خیره سر به ترکی قمشمش و دماغی مختل اولمش[2777]. در بعض نسخ: **[گفت موسی های بس مُدبِر شدی]**. **[خود مسلمان ناشده کافر شدی]** که این‌چنین سخن کفر و خطاست. **[1733 این چه ژاژ است این چه کفر است و فشار]** این چه سخن باطل است و کفر و هذیان. **[پنبه‌ای اندر دهانِ خود فشار]** تا از این جنس سخن نتوانی گفت. **[1734 گندِ کفرِ تو جهان را گنده کرد]** و بدبوی ساخت. **[کفرِ تو دیباییِ دین را ژنده کرد]** کفر تو اطلس دین را کهنه و پاره کرد. **[1735 چارق و پاتابه لایق مر تراست]** که مرد شبانی. **[آفتابی را چنینها کی رواست]** آفتاب حقیقی که خداست از اینها مستغنی است. **[1736 گر نبندی زین سخن تو حلق را]** اگر از

[2774] بخیه S : سر ترا شانه K

[2775] من S : ما K

[2776] من S : - K

[2777] اولمش S : اولمش‌در K

این جنس سخن گلو و دهان را نمی بندی و خاموش نشوی[2778]، **[آتشی اندر بسوزد خلق را]** و هلاک کند همه را. پس کسی که عبادت و تسبیح کند، در خود نورانیّت و صفا نیابد، دلیل است که آن طاعتش لایق حضرت خدا نیست. بلکه موجب خشم اوست و لهذا می فرماید: **[1737 آتشی گر نامدست این دود چیست]** که دود و ظلمت اثر آتش است. پس معلوم شد آتش نهان از جانب رحمن رسید. **[جان سیه گشته روان مردود چیست]** که سبب این آتش است. **[1738 گر همی (135a) دانی که یزدان داور است]** و حاکم مطلق، **[ژاژ و گستاخی ترا چون باور است]** و لایق. **[1739 دوستیِ بی‌خرد خود دشمنی است]** دوستی بی‌عقل عین دشمنی است. **[حق تعالیٰ زین چنین خدمت غنی است]** و حضرت آلهی را این‌چنین دعا عبادت نیست. **[1740 با که می گویی تو این با عمّ و خال]** استفهام است. **[جسم و حاجت در صفاتِ ذُوالجلال]** جسم و جسمانیت گویی در وصف ذُوالجلال با وجود که ایزد متعال از اینها منزّه است. **[1741 شیر او نوشد که در نشو و نماست]** و جسم نامی باشد. **[چارق او پوشد که او محتاجِ پاست]** خدا خود از اینها مستغنی است. **[1742 ور برایِ بنده است این گفتِ تو]** اگر برای بندهٔ خاص حق تعالی بود این سخنان. این شرط است. **[آنکه حق گفت او من است و من خود او]** آن بنده که حق تعالی در حق او گفت این بنده منم و من او، **[1743 آنکه گفت اِنِّی مَرِضْتُ لَمْ تَعُد]** و در حق او گفت من بیمار شدم . مرا عیادت و پرسش نکردی. اشارت است بدان حکایت که در این دفتر می[2779] آید که وقتی به موسی حضرت خدا گفت: يَا مُوسَى مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي. یعنی من بیمار شدم. تو مرا عیادت نکردی. موسی گفت: وَ كَيْفَ ذَلِكَ؟ یعنی خدایا، تو از بیماری منزّهی. معنی این سخن چیست؟ حضرت خدا گفت: مَرِضَ عَبْدِي فُلَانٌ، فَلَوْ عُدْتَهُ لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ. یعنی فلان کس بندهٔ خاص من بود. او خسته شد. آن را عیادت نکردی که عیادت او عیادت من بود. **[من شدم رنجور او تنها نشد]** که من نیز مریض شدم. تنها آن بنده بیمار نشد. **[1744 آنکه بی یَسْمَع و بی یُبْصِر شده‌ست]** آن بنده که در حق او حدیث قدسی وارد است که **لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ فَبِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ**

[2778] نشوی S : نشدی K

[2779] می S - : K

وَبِي يَنْطِقُ. [در حقِ آن بنده این هم بیهده‌ست] یعنی لایق آنچنان بندهٔ برگزیده نیست. جواب شرط این است. **[1745 بی‌ادب گفتن سخن با خاصِ حق]** و مقبول مالک مطلق **[دل بمیراند سیه دارد وَرَق]** معنی این مصراع به ترکی: گوکْلي الدورر[2780]، قره ایلر ورقي. یعنی قساوت دل دهد و نامه را سیاه کند. **[1746 گر تو مردی را بخوانی فاطمه]** اگر تو مردی را فاطمه خوانی. این شرط است. **[گرچه یک جنس‌اند مرد و زن همه]** یعنی مرد و زن اشتراک نوعی دارند، **[1747 قصدِ خونِ تو کند تا ممکن است]** جواب شرط این است. یعنی آن مرد قصد هلاک تو کند **[گرچه خوش‌خو و حلیم و ساکن است]** اگرچه مرد حلیم و مؤمن و ساکن است. یعنی مراد از آن می رنجد که نام فاطمه آن را لایق نیست. پس ای شبان، آن سخنها که تو می گویی، حضرت خدا را لایق نیست. **[1748 فاطمه مدح است در حقِّ زنان]** که نام شریف است. از آن جهت **(135b)** رسول الله صلی الله علیه و سلم دختر خود را فاطمه نام نهاد. لاجرم نام فاطمه مدح است در حق زنان، امّا **[مرد را گویی بوَد زخمِ سنان]** که آزرده می شود از آن. **[1749 دست و پا در حقِّ ما اِستایش است]** که[2781] بی‌دست و بی‌پا شدن نقصان و عیب است. **[در حقِ پاکیِ حقّ آلایش است]** و تلوّث. **[1750 لَمْ یَلِدْ لَمْ یُولَدْ او را لایق است]** یعنی اگر مردی را فاطمه گویی، آزرده گردد از آنکه لایق او نیست. پس حضرت خدا را دست و پای اسناد می[2782] کنی. آن را این[2783] لایق نیست که **لَمْ یَلِدْ وَ لَمْ یُولَدْ** وصف اوست. **[والد و مولود او خالق است]** بلکه خالق جمیع اشیاست. **[1751 هرچه جسم آمد ولادت وصفِ اوست]** و زادن صفت او. **[هرچه مولود است او زین سویِ جوست]** معنی این مصراع به ترکی: هر نسنه که دوغمش‌در[2784] اول ارماغڭ بو جانبندندر. بدان که لفظ زین سوی جوست مثل است. به معنای از این طرف نهر است. یعنی آفتاب در آن طرف جویبار صبح است و هرچه غیر اوست، از او استفاضه می کند و مشارکت نیست که در میان سرحد است. **[1752 زآنکه از کَون و فساد است و مَهین]** از آنکه کسی که از کون و فساد

[2780] الدورر S : + و K

[2781] که S : لیک K

[2782] می S : - K

[2783] این S : - K

[2784] دوغمش‌در Sİ : طغمش‌در K

است و حقیر، **[حادث است و مُحدِثی خواهد یقین]** حادث است و محدث و موجد می خواهد. پس خدای تعالی را[2785] به اوصاف اجسام و محدَثات وصف کردن چگونه لایق است؟ **[1753 گفت ای موسی دهانم دوختی]** یعنی شبان[2786] بیچاره متحیّر و مضطر گشت و از غایت اضطرار گفت: ای موسی دهان مرا دوختی و بسته ساختی. **[وز پشیمانی[2787] تو جانم سوختی]** که ندامت و پشیمانی همچو آتش دل و جان برافروختی. **[1754 جامه را بدْرید و آهی کرد تفت]** گریبان را چاک کرد و آهی گرم بر آورد. **[سر نهاد اندر بیابانی و رفت]** همچو دیوانه در صحرا و بیابان برفت و بزها را گذاشت. **[عتاب کردنِ حق تعالیٰ[2788] موسی را علیه السّلام از بهرِ شبان]** که تعظیم و تکریم او به حسب عادت خود این‌چنین سخنها بود. **[1755 وحی آمد سویِ موسی از خدا]** موسی را علیه السلام وحی آمد از حضرت خدا که ای موسی، **[بندهٔ ما را ز ما کردی جدا]** بندهٔ خاص ما را[2789] از درگاه ما کردی جدا. **[1756 تو برایِ وصل کردن آمدی]** استفهام است. **[یا برایِ فصل کردن آمدی]** در بعض نسخ **[نی برای فصل کردن آمدی]**. یعنی حکمت از ارسال رسل بندهٔ رمیده را به درگاه حضرت خدا آوردن است. نه بندگان را از درگاه خدا دور کردن. **[1757 تا توانی پا منه اندر فراق]** که دشوارترین کارها در این درگاه[2790] فراق است. **[اَبْغَضُ الْاَشْیَاءِ عِنْدِی اَلطَّلاق] أَبْغَضُ الْمُبَاحَاتِ[2791] عِنْدَ اللهِ تَعَالَی الطَّلَاقُ** و قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **مَا خَلَقَ اللَّهُ مُبَاحاً أَحَبَّ (136a) إِلَيْهِ مِنَ الْعِتَاقِ، وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مُبَاحاً أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ.** لاجرم طلاق مبغوض است. زیرا سبب فرقت و فراق است. **[1758 هر کسی را سیرتی بنْهاده‌ام]** یعنی در جبلت هرکس سیرتی بنهاده‌ام. **[هر کسی را اصطلاحی داده‌ام]** پس ای موسی، **[1759 در حق او مدح و در حق تو ذم]** که تو اصطلاح آن را نمی دانی. **[در حقِ او شهد و در حقِّ تو سم]** پس هرکسی مرا به اصطلاح خود مدح می کند، امّا ما مستغنی از همه اصطلاحیم. چنان‌که می فرماید: **[1760 ما**

[2785] را S : - K

[2786] شبان S : چوبان K

[2787] پشیمانی Kİ : پشیمان S

[2788] تعالی Sİ : عز و جل K

[2789] ما را S : مرا K

[2790] درگاه K : گاه S

[2791] الْمُبَاحَاتِ Sİ : الاَشْیَاءِ K

بری از پاک و ناپاکی همه] ما از ناپاکی همه مبرّاییم. **[از گرانجانی و چالاکی همه]** از ثقل و حماقت و چالاکی و ظرافت معرّاییم که ما به تقدیس غیر مقدّس نمی شویم و به عصیان کسی متکدّر نمی شویم. **[1761 من نکردم امر تا سودی کنم]** و فائده گیرم. **[بلکه تا بر بندگان جودی کنم]** به موجب قول إِنَّمَا خَلَقْتُكُمْ لِتَرْجُوا عَلَيَّ لَا لِأَرْبَحَ عَلَيْكُمْ مقصود من جود کردن است نه سود کردن. پس رخصت دادم تا هرکس به اصطلاح خود مرا تضرّع و نیاز کند و من به حکم **ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ** روا کنم. **[1762 هندوان را اصطلاحِ هند مدح]** نه دیگران را. **[سندیان را اصطلاحِ سند مدح]** پس مقصود محبّان از اصطلاح خویش مدح است نه ذم. **[1763 من نگردم پاک از تسبیحشان]** من از تسبیح ناس پاک نمی شوم. **[پاک هم ایشان شوند و دُرفشان]** لاجرم فائدهٔ تسبیح ایشان راست. **[1764 ما زبان را ننگریم و قال را]** در بعض نسخ **[ما برون را ننگریم و قال را]**. **[ما روان را بنگریم و حال را]** در بعض نسخ **[ما درون را بنگریم و حال را]**. یعنی به موجب **إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ** ما درون را ناظریم نه ظاهر را. **[1765 ناظرِ قلبیم اگر خاشع بوَد]** و ترسیده باشد، **[گرچه گفتِ لفظ ناخاضع رود[2792]]** و بی‌خشوع. حکایت: بزرگی از مشایخ مردی را دید ظاهر شکسته و کتفها در کشیده، وی را گفت: ای فلان، خشوع اینجاست و اشارت به سینه کرد نه اینجاست به کتفها کرد. **[1766 زآنکه دل جوهر بوَد گفتن عَرَض]** که دل همچو جوهر است و سخن همچو عرض. **[پس طفیل آمد عَرَض جوهر غَرَض]** عرض طفیل است جوهر غرض و مقصود اصلی و لهذا در باب ایمان معتبر تصدیق جنان است[2793] نه اقرار لسان. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **يَكُونُ فِي أُمَّتِي قَوْمٌ شَعِثَةٌ رُؤُوسُهُمْ دَنِسَةٌ ثِيَابُهُمْ لَوْ أَقْسَمُوا عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُمْ.** **[1767 چند از این الفاظ و اِضمار و مجاز]** و زبان پر فصاحت و بلاغت. **[سوز خواهم سوز با آن سوز ساز]** معنی این مصراع به ترکی: ینمق دلرن ینمق. اول ینمقله دوزل. یعنی حرارت می خواهم. تحصیل حرارت کن. جنید را در خواب **(136b)** دیدند و گفتند: حضرت خدا با تو چه کرد؟ گفت: طَاحَتِ الْإِشَارَاتُ وَ بَادَتْ تِلْكَ الْعِبَارَاتُ وَ مَا نَفَعَنَا إِلَّا تَسْبِيحَاتٌ كُنَّا نَقُولُهَا بِالْغَدَوَاتِ. **[1768 آتشی از عشق در جان بر فروز]** که مطلوب

[2792] رود S : بود Kİ

[2793] است Sİ : + که K

ما آتش عشق است در جان. **[سربه‌سر فکر و[2794] عبارت را بسوز]** که الفاظ و عبارات مقصود نیست. حکایت: شیخ اکبر که[2795] صاحب فصوص است، در بعض تصانیف خود گفت: من بعض فقها را ذم می کنم، امّا ذم من نه از آن جهت است که ایشان فقهایند. بلکه از آن[2796] جهت است که ایشان تحصیل علم کردند و عمل نکردند و علم را وسیلهٔ جدل و آلت جدال[2797] و سلاح جنگ اهل حال کردند و اصطلاح ابدال را نمی دانند. بی‌وجه ردّ مقال ارباب حال می[2798] کنند. پس بدان که ادب محبت این طریق آن است که از خویشتن بگریزی و در دامن محبّت او[2799] آویزی و به حکم **فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ** از سر هستی خود بر خیزی و از روی نیستی در هستی او بیامیزی تا هر ذرّه‌ای از ذرّات کاینات که کلمه‌ای از کلمات حق است، محرّک تو گردد. زیرا که هر کلمه را اسمی است و هر اسمی را زبانی و هر زبانی را قولی و هر قولی را از محبّت سمعی و چون نیک شنوی، قائل و سامع را یکی یابی که اَلسَّمَاعُ طَيْرٌ يَطِيرُ مِنَ الْحَقِّ إِلَى الْحَقِّ. بعد از آن هرچه گویی، چون به ترجمانی محبّت باشد، معذور باشی. چنان‌که شبلی گفت: أَنَا اَقُولُ وَ أَنَا أَسْمَعُ وَ هَلْ فِي الدَّارَيْنِ غَيْرِي؟ **رباعی:** هر بوی که از مشک و قرنفل شنوی - از دولت آن زلف چو سنبل شنوی * چون نالهٔ بلبل ز پی گل شنوی - گل گفته بود گرچه ز بلبل شنوی. مگر صاحب فصوص در این حالت بود که فرمود: فَيَحْمَدُنِي وَ أَحْمَدُهُ وَ يَعْبُدُنِي وَ أَعْبُدُهُ. یعنی حضرت حق مرا حمد می گوید به اظهار کمالات و ایجاد کردن من به صورت رحمن، یعنی به صفت او. و من نیز حمد او می گویم از این وجه که مظهر کمالات اوام و آینهٔ جمال‌نمای احکام صفات اوام. بلکه از روی حقیقت مجلّای احدیّت ذات اوام و او خدمت و عبادت من می کند به تهیهٔ اسباب بقای من و به تسویهٔ مجلّا ساختن آینهٔ جمال‌نمای من و به خلق و ایجاد کردن او مرا در مراتب وجود روحانیه و جسمانیهٔ علویه و سفلیه که نوعی خدمت و عبادت است. و من ظاهرا و باطنا عبادت او می کنم. چنان‌که در ظاهر اقامت حدود و حقوق و اوامر و نواهی او به تقدیم رسانم و در باطن به حسب استعداد قبول تجلّیات ذاتیه و اسمائیهٔ او می نمایم و بر موجب فرمان

[2794] و İ S : - K

[2795] که S : - K

[2796] آن S : این K

[2797] جدال S : جدل K

[2798] می S : - K

[2799] او S : - K

او تخلق به اخلاق او می کنم. و در عذر اطلاق لفظ عبادت بر باری تعالی شیخ کمال الدین عبد الرّزاق قاشانی نقل این حدیث می کند که **(137a)** چون ابو طالب رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفت که[2800] مَا أَطْوَعَ لَكَ رَبُّكَ يَا مُحَمَّدُ. رسول الله در جواب او فرمود: وَ أَنْتَ يَا عَمِّي، إِنْ أَطَعْتَهُ أَطَاعَكَ. یعنی اگر تو نیز اطاعت حق پیشه کنی و همیشه موافقت فرمان او اندیشه کنی[2801]، حضرت آلهی نیز از غایت فضل نامتناهی اطاعت تو کند. و شارح در این مقام می گوید که چون در کلام شارع اطاعت بر خداوند تعالی اسناد کرده شد و شبهه نیست که اطاعت از جملهٔ عبادت است، پس يَعْبُدُنِي وَ أَعْبُدُهُ مستقیم باشد. امّا شیخ شرف الدین داود قیصری در این مقام می فرماید که اطلاق لفظ عبادت بر باری تعالی اگرچه شنیع است و نوعی از سوء ادب است در ظاهر، امّا چون احکام تجلّیات آلهی و آثار جذبات حضرت پادشاهی بر دل محبّ غلبه کند، چنان‌که از طور عقل و دائرهٔ تکلیف بیرون آرد، هرآینه دل بر مراعات ادب قادر نباشد. بلکه ترک[2802] ادب در این حال عین ادب گردد کما قیل: **شعر:** سَقَوني وَ قَالُوا لَا تُغَنِّ وَ لَوْ سَقوا - جبالَ حُنَيْنٍ ما سقونی لَغَنَّتِ. **بیت:** چو عشق در سخن آرد حسین سوخته را - به خویشتن نتواند که او خموش کند. و داود قیصری در این معنی نیکو می فرماید: **شعر:** وَ آدَابُ أَرْبَابِ الْعُقُولِ لَدَى الْهَوَى - كَآدَابِ أَهْلِ السَّكْرِ عِنْدَ أولی الْعَقْلِ * فَلَا تَعْدِلَنْ إِنْ قَالَ صَبّ مُتَيَّم - مِنَ الْوَجْدِ شَيْئًا لَا يَلِيقُ بِذِی الْفَضْلِ * وَفِي السَّكْرِ مَا يجری عَلَى أَلسن الْفَتَى - يُضَافُ إِلَى الراح الْمَزِيلَةِ لِلْعَقْلِ. دانی چه می گوید: **بیت:** ادب عشق جمله بی‌ادبی است - أُمَّةُ الْعَشْقِ عَشْقُهُمْ آدَاب. **[1769 موسیا آداب‌دانان دیگرند]** که سخن ایشان با ادب باشد. **[سوخته جان و روانان دیگرند]** که ایشان بی‌قید می[2803] باشند. **[1770 عاشقان را هر نَفَس سوزیدنی است]** و حرارت و فنا در آتش عشق. **[بر دهِ ویران خراج و عُشر نیست]** دیگر تکلیف نیست. حکایت: وقتی در بنی اسرائل هفت سال قحط عظیم واقع شد. موسی علیه السلام از بهر استسقا به صحرا رفت. هفتاد هزار کس با او بودند. دعای ایشان مستجاب نشد. حضرت خدا به سوی موسی وحی فرستاد که بندهٔ سیاه دارم که نام او برخ است. بگو به وی تا بیرون آید و دعا کند

[2800] که S : - K

[2801] اندیشه کنی S : اندیشی K

[2802] ترک S : ترا K

[2803] می S : - K

تا[2804] دعایش مستجاب گردانم. موسی علیه السلام از مردمان[2805] پرسید. کسی وی را ندانست. روزی موسی در راه بنده‌ای سیاه دید. به نور آلهی دانستش. سلام داد و گفت: چه نام داری؟ گفت: برخ. موسی گفت: بیرون بیا. دعا کن. برخ بیرون آمد و گفت: این کار تو نبود و حلم تو نبود و این چراست؟ چشمهای تو گم شد یا بادها به تو عناد می کنند **(137b)** یا آنچه داری تمام شد و نماند یا خشم تو بر عاصیان زیاده گشت؟ آیا تو غفّار نیستی پیش از آفریدن عاصیان؟ و سخنها گفت که سزاوار حضرت نیست. او بر این بود که علی‌الفور باران بارید و زمین گیاه بر آورد. چنان‌که به زانوی بنی اسرائل رسید. برخ عودت نمود و به موسی گفت: دیدی که چگونه خصومت کردم به او؟ موسی منع کردن گرفت. وحی آمد. برخ مرا هر روز سه بار خندان[2806] کند. **[1771 گر خطا گوید وَرا خاطی مگو]** پس از عاشقان ادب ظاهر مجو و با خطا نسبت مکن. **[گر بوَد پُرخون شهیدان را مشو]** که شهیدان را نمی شویند از آنکه **[1772 خون شهیدان را ز آب اولیٰتر است]** و بهتر. پس کفن از خون پاکیزه باید داشت، امّا شهیدان را ناشسته باید گماشت. زیرا بخور اهل جنّت خون شهداست. **[این خطا از صد صواب اولیٰتر است]** پس چون غلبات عشق موجب سلبات عقل است و به حکم **بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَنْطِقُ** گویایی و شنوایی در مملکت وجود محبّ عشق راست، لاجرم معذور باشد. **[1773 در درونِ کعبه رسمِ قبله نیست]** که هر طرف قبله است. پس کسی که مستغرق باشد، هر سخن که گوید، رواست. حکایت: کسی به خانهٔ شبلی آمد. درش را بزد. شبلی از درون خانه گفت: که را می جویی؟ آن کس گفت: شبلی را می جویم. شبلی کجاست؟ شبلی گفت: شبلی بمرد. **[چه غم ار غوّاص را پاچیله نیست]** پاچیله چنبر چوپین است که در برف پوشند تا پای فرو نرود. یعنی غوّاصان دریا را سر پای و پای سر است. پس حاجت پاپوش و آلت پای نیست. لاجرم عاشقان را به آلت عبارت حاجت نیست. **[1774 تو ز سرمستان قلاوزی مجو]** که ایشان بی‌عقل‌اند. **[جامه‌چاکان را چه فرمایی رَفو]** و دیوانگان را رفو مفرما. **[1775 ملّتِ عشق از همه دینها جداست]** در بعض نسخ **[ملّت عاشق ز ملّتها جداست]**. **[عاشقان را ملّت و**

[2804] تا S : - K

[2805] از مردمان S : مردمان را K

[2806] خندان S : + می K

مذهب خداست] حکایت: از جنید پرسیدند: مَا التَّوْحِیدُ؟ گفت: از مطربی شنیدم که می گفت: **شعر:** وَ غَنَّی لِي مُنَی قَلْبِي وَ غَنَّیْتُ کَمَا غَنَّی - وَ کُنَّا حَیْثُمَا کَانُوا وَ کَانُوا حَیْثُمَا کُنَّا. حلّاج را گفتند که تو بر چه مذهبی؟ گفت: بر[2807] مذهب خدا. اَعْنِي تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ. **[1776 لعل را گر مُهر نبْود باک نیست]** که لعل از مهر و نشان مستغنی است. **[عشق در دریایِ غم غمناک نیست]** عشق و اهل او اندر بحر غم بی‌غم است از آنکه فانی شده را غم نباشد. حکایت: کسی به خانهٔ بایزید آمد.درش را بزد. بایزید گفت: که را[2808] می جویی؟ آن کس گفت: بایزید را می جویم. بایزید گفت: بایزید در خانه نیست. **نظم:** در خانهٔ غم بودن از همّت دون باشد - اندر دل دون‌همّت اسرار تو چون باشد * بر هرچه همی لرزی می دان که همان ارزی - زآن روی دل عاشق از عرش فزون باشد. **(138a) [وحی آمدن موسی را علیه السّلام در عذرِ آن شبان]. [1777 بعد از آن در سِرِّ موسی حق نهفت]** یعنی بعد از آن حضرت پروردگار در خزاین اسرار بر دل موسی بگشاد و از نزّه و تبرئه خویش از تنزیه و تشبیه خبر داد و مکنونات اسرار را بر ضمیر او اظهار کرد. **[رازهایی گفت کآن ناید به گفت]** آن اسرار خفیّه گفت که آن نمی آید به گفت. **[1778 بر دلِ موسی سخنها ریختند]** بر دل موسی سخنها که مکنونات حقایق است، فرو رریختند. **[دیدن و گفتن به هم آمیختند]**یعنی از روی کشف غطا[2809] دیدن و گفتن با هم بر آمیختند تا معلوم گردد در وصف آن حضرت پاک عارف درّاک را از شبان بی‌باک چندان فرقی نیست. زیرا که حضرت کبریا و جلال در حیطهٔ[2810] وهم و خیال نگنجد و هیچ احدی شواهق جبال را به ترازوی مثقال نسنجد. قطره‌ای را از محیط بی‌پایان چه خبر و ذرّه‌ای را از آفتاب تابان چه اثر. ای خاک بر فرق تمثیلات من و آتش در خانمان توهّم و خیالات من. **بیت:** به تنگ آمدم من به تنگی لفظ - شدم سرخ و زرد از دو رنگی لفظ. جان چون اشارت نمی پذیرد، این و آن چگونه گویم و چون در عبارت نمی گنجد، در راه شرح و بیان چه پویم؟ نی اشارت می پذیرد نی[2811] بیان - نی کسی زو علم دارد نی[2812] عیان. گاهی موسی کلیم را در سراپردهٔ کبریای او

[2807] بر S : - K

[2808] که را S : چه K

[2809] کشف غطا S : عطا و کشف K

[2810] حیطهٔ S : خطهٔ K

[2811] نی S : نه K

راه نی و گاهی به حکم **أَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ** شبان را نیز دست از دامن وصل کوتاه نی. لاجرم عارفان رفته از دست گاهی از بی‌نشانی این خبر خبر دهند که **بیت:** هرچند که هر عین نشانی است ترا - این است نشانت که نشان نیست ترا. و عاشقان سرمست گاهی از آمیزش نهانی‌اش با همه این حکایت کنند که **نظم:** آنچه در پیش خلق اغیار است - در بر عاشقان همه یار است * دوست را کی شناسد آن احول - که به قید صور گرفتار است. **[1779 چند بی‌خود گشت و چند آمد به خود]** به فتح خا خواندن می باید از بهر قافیه. یعنی از این عتابهای لطف‌آمیز و از این خطابهای شوق‌انگیز و از این شرحهای بی‌قیل و قال و از این نمایشهای بیرون از مقام و حال موسی خوش‌خصال چند بار بی‌خود گشت، چند بار به خود آمد. گاه قهر و جلال را و گاه مهر و جمال را مشاهده کرد که اگر صفت جلال ظهور کند، کدام بندهٔ خاص از محاسبهٔ دقیق جان برد و اگر صفت جمال ظهور کند، کدام بندهٔ فاسق از رحمت محروم بماند. **[چند پرّید از ازل سویِ ابد]** در بعض نسخ **[چند پرّند از ازل سوی ابد]**. **[1780 بعد از آن گر شرح گویم ابلهی است]** اگرچه عقل نمی پسندد که در کشف **(138b)** اسرار خاموش نکنم، امّا چون[2813] بر سر آتش عشقم، میسّرم نشود که چون صهبا جوش نکنم. اگرچه صریح گفتن از خوف اغیار نیارم، امّا طریق رمز و ایما نیز فرو نگذارم. پس از این اگر شرح بگویم، ابلهی است. **[زآنکه شرحِ این ورایِ آگهی است]** که در آن دایره عقل قرین سر نشود. **[1781 ور بگویم عقلها را بر کَنَد]** به فتح کاف است. یعنی مرد را دیوانه کند. **[ور نویسم بس قلمها بشْکند]** که کار گران و عمل بی‌کران است که[2814] در عالم ملکوت بعض فقرای امّت هست که مقام نبوّت و مرتبهٔ قربت را رسیده‌اند. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلا شُهَدَاءَ، يَغْبِطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ**. لاجرم این حالت را شنیدن عقل را دیوانه کند و قلم را بشکند. **[1782 چون‌که موسی این عتاب از حق شنید]** یعنی چون موسی کلیم از پروردگار کریم این خطابهای عتاب‌آمیز شنید، **[در بیابان در پیِ چوپان دوید]** و به جست و جوی او مشغول گشت. **[1783 بر نشانِ پایِ آن سرگشته راند]** از پی پای چوپان سرگشته دوید که

[2812] نی S : نه K

[2813] چون S : - K

[2814] که S : - K

[گَرد از پرّهٔ بیابان بر فشاند] غبار را از پر و بال بیابان برفشاند. **[1784 گامِ پایِ مردمِ شوریده خود]** به فتح خا خواندن می باید از بهر قافیه. یعنی پی پای مردم شوردهٔ عشق خود **[هم ز گامِ[2815] دیگران پیدا بود]** از پی پای عاقلان ممتاز بود. **بیت:** میان صد کس عاشق چنان بدید بود - که آفتاب و مه اندر میان کوکبها. **[1785 یک قدم چون رخ ز بالا تا نشیب]** یعنی گاهی در این بساط از روی انبساط چون رخ قدم راست نهاده، **[یک قدم چون پیل رفته بر وِریب]** و گاهی از شوق و سرگشتگی شاه همچون پیل در کژروی فتاده. لفظ وریب به ترکی: وَرَوْ. **[1786 گاه چون موجی بر افرازان عَلَم]** گاه چون موجی علم‌افزای نموده. **[گاه چون ماهی روانه بر شکم]** گاهی چون ماهی راه به شکم پیموده. **[1787 گاه بر خاکی نبشته حالِ خود]** به فتح خا خواندن می باید از بهر قافیه. یعنی گاهی حال خود بر خاک نوشته. **[همچو رمّالی که رملی بر زند]** در ریگ. **[1788 عاقبت دریافت او را و بدید]** آخرالامر موسی علیه السلام چوپان را یافت. **[گفت مژده ده که دستوری رسید]** ترا از خدا. **[1789 هیچ آدابی و ترتیبی مجو]** و تکلّف عبارت مکن. **[هرچه می خواهد دلِ تنگت بگو]** که معذور است و مقبول. **[1790 کفرِ تو دین است و دینت نورِ جان]** یعنی چون به صدق دل‌افروز آراسته‌ای و به حلیهٔ عشق جگرسوز پیراسته‌ای، هر حال و قال تو مقبول است. **[ایمنی وز تو جهانی در امان]** از خطر ایمنی و جهان از تو در امان است. **[1791 ای معافِ یَفْعَلُ اللّهُ مَا یَشَا]** ای چوپان، تویی معاف خدا. **[بی‌محابا رَو زبان را برگشا]** پس از کلام کلیم **(139a)** چوپان زبان بگشاد. **[1792 گفت ای موسی از آن بگْذشته‌ام]** شبان[2816] گفت: ای موسی از آن مقام که تو دیدی که مقام قال بود، بگذشته‌ام. **[من کنون در خونِ دل آغشته‌ام]** یعنی در طریق سودای دوست به جان غرق عرق و استغراق آب به خون دل آغشته‌ام. **[1793 من ز سدرهٔ منتهیٰ بگْذشته‌ام]** به فرّ جذبهٔ بی‌انتها از سِدرةالمنتهی بر سر آمده‌ام. یعنی معراج روحانی یافته‌ام. **[صد هزاران ساله زآن سو رفته‌ام]** صد هزاران ساله از آن سوی بی‌سویی بر آمدام. **[1794 تازیانه بر زدی اسبم بگشت]** ای موسی، تازیانه بر زدی. اسبم از مقام[2817] اوّل بر گشت. **[گنبدی کرد و ز**

[2815] گام Sİ : پای K

[2816] شبان S : - K

[2817] مقام S : مقال K

گردون بر گذشت] یک گنبد کرد و از فلک بر گذشت و به مقام حال و قرب وصال رسید. **[1795 محرمِ ناسوتِ ما لاهوت باد]** محرم انسانیّت ما ملکیّت باد. **[آفرین بر دست و بر بازوت باد]** که به تازیانهٔ تو بدین مرتبه رسیدم. **[1796 حالِ من اکنون برون از گفتن است]** حال من به اندازهٔ گفتن نیست. **[اینچه می گویم نه احوالِ من است]** و آنچه بر زبان آرم، اسرار من نیست. **[1797 نقش می بینی که در آیینه‌ایست]** یعنی اسرار و احوال توست که من آینهٔ تو شده‌ام. **[نقشِ توست آن نقشِ آن آیینه نیست]** ای نظر کننده. امّا آن اسرار تو که در من پیدا گشت، به قدر من است نه به قدر تو. چنان‌که **[1798 دم که مردِ نایی اندر نای کرد]** مردم نایی نفس که اندر نای من زند، **[درخورِ نای است نی درخوردِ مرد]** پس من همچون نای شدم به نفس تو. آنچه در من ظهور کرد، شمّهٔ اثر نفس توست که به قدر استعداد من رسید. امّا قدرت و همّت تو بیشتر از این است. خدمت مولانا چون صورت قصّهٔ موسی و شبان را بیان کرد و در اثنای قصّه به بعض حصّه و پند اشارت کرد و انتهای سلوک که معراج[2818] روحانی بود، آن را نیز[2819] بیان کرد، اکنون حصّهٔ هرکس را بیان کند و می گوید: **[1799 هان و هان گر حمد گویی گر سپاس]** و شکر، **[همچو نافرجامِ آن چوپان شناس]** همچو ثنای ناسزای آن چوپان شناس. آن را نافرجام در زبان بود، ترا در دل. **[1800 حمدِ تو نسبت بدان گر بهتر است]** حمد و شکر تو اگرچه نسبت با چوپان بهتر است که به زبان بد نمی گویی، **[لیک آن نسبت به حق هم ابتر است]** پس غرور به عمل نمی باید کرد که کرم در اعتقاد گدا نیم نانی به کسی دادن است و در اعتقاد خواجه اسب و جامه و جبّه و عمامه عطا کردن و در اعتقاد پادشاهی مملکتی به امیری بخشیدن. پس اگر گدایی بدان کرمی که معتقد اوست، خواجه را وصف کند، عین هجا باشد و اگر خواجه‌ای پادشاه را[2820] به کرمی که اعتقاد کرده است، مدح کند، محض مذمّت بود. همچنین هر صفت کمالی که جاسوس تخیّلات و اوهام ما گِردِ سراپردهٔ جلالت او تواند **(139b)** گشت، اثبات آن مر ذات آلهی را شنیع‌تر از آن است که کرم معتقد خود را گدایی بی‌سر و پا بر پادشاه اثبات کند. پس حمد و ثنای ما همچو نافرجام آن شبان سزاوار عظمت و کبریای

[2818] معراج S : + حقایق K

[2819] نیز S : - K

[2820] را S : - K

او نیست و لیکن رخصت ذکر و قبول حمد جز عین الطاف و محض عطای او نیست. **[1801 چند گویی چون غِطا برداشتند]** چند بگویی؟ چون پرده را بردارند، **[کین نبودست آنکه می پنداشتند]** آن عملها که خلق نیک پندارند[2821]، پیدا شود که بد است و لایق حضرت خدا نیست. **[1802 این قبولِ ذکرِ تو از رحمت است]** و محض عنایت حضرت خداست. **[چون نمازِ مستحاضه رخصت است]** که به خون و بی‌پاکی جایز است. لاجرم عبادت ناپاک تو مقبول است همچو نماز مستحاضه با وجود که ناپاکی تو از ناپاکی خون[2822] بدتر است. چنان‌که می فرماید: **[1803 با نمازِ او بیالودست خون]** نماز مستحاضه به خون آلوده است. **[ذکرِ تو آلودهٔ تشبیه و چون]** ذکر تو به تشبیه و چون آلوده است. **[1804 خون پلید است و به آبی می رود]** خون اگرچه مردار است، امّا به آبی می رود. **[لیک باطن را نجاستها بوَد]** باطن را گوناگون نجاستهاست از اخلاق ذمیمه و وساوس شیطانیّه و ریا و سمعه و تفرّق خاطر که تن در عبادت و دل به فکر فاسد. لاجرم آدمی چه چیز است که با همه نجاسات باطن و بطن خود را طهارت لایقهٔ درگاه عزّت گمان برد و آن کریم با چنین تلوّث قبول فرماید که در خبر است: **إِنَّ اللَّهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ، يَسْتَحِي مِنْ عَبْدِهِ** الخ. **[1805 کآن به غیرِ آبِ لطفِ کردگار]** که آن نجاستهای باطن به غیر آب لطف کردگار **[کم نگردد از درونِ مردِ کار]** ناقص نمی شود از درون عمل کننده. و در اصناف عبادات آن عمل که در او تعظیم حضرت[2823] خدا بیشتر است، سجده است. از آنکه اشرف اعضا که سر است، آن را از بهر خدا بر اخسّ اشیا نهادن است که خاک است. امّا در آن نیز بسیار قصور است. لاجرم در او سُبْحَانَ رَبِّیَ ٱلاَعْلٰی از آن مشروع شد که بنده قصور خود را اعتراف کند و خدا را تنزیه کند و بلندی او را داند و به طاعت خود مغرور نشود و لهذا می فرماید: **[1806 در سجودت کاش رُو گردانیی]** در سجود کاشکی تو رو گردانی. یعنی کاش تقصیر را دانی و از سجده رو گردانی از غایت شرم در فرط تقصیر در تعظیم. **[معنیِ سُبْحَانَ رَبِّی دانیی]** معنی سُبْحَانَ رَبِّیَ ٱلاَعْلٰی دانی که معنی سُبْحَانَ رَبِّیَ ٱلاَعْلٰی این است: **[1807 کای سجودم چون وجودم ناسزا]** که ای خدا، سجود من همچو وجودم سزاوار تو نیست.

[2821] پندارند Sİ : پنداشتند K

[2822] خون SK : خود İ

[2823] حضرت S : - K

[مر بدی را تو نکویی ده جزا] و عوض. بدان که در جمیع افعال و اقوال صلوة ترا ارشاد **(140a)** و تنبیهات است. چنان‌که بعد از قیام و رکوع و سجود ترا رخصت قعود دادند، بدانی که هیچ کس بی‌خدمت و بندگی تمکّن در مقام فرّخی و فرخندگی نتواند یافت. **بیت:** خواری و بندگی است پس آنگه شهنشهی - اندر نماز قامه بود بعد از آن قعود. دیگر سجود که از جهت وضع احسن اعضا بر اخسّ اشیا غایت تذلّل و نهایت تعظیم است، مأمور به گفتن سُبْحَانَ رَبِّیَ ٱلاَعْلٰی گشته تا یقین بشناسی که بر موجب معنی[2824] سُبْحَانَ رَبِّیَ ٱلاَعْلٰی پروردگار بلند و عظیم از چنین تعظیم پاک است. امّا عجب است که از ناسزاواری قیام و قعود و رکوع و سجود خویش که به هزار سمعه و ریا و صد هزار خلل و خطا آلوده است، ما غافلیم و از غایت عظمت و عُلا و نهایت تنزّه و کبریای معبود خویش نیز ذاهلیم. از آن جهت عبادت خود را لایق جناب او پنداشته‌ایم و علم جرأت در میدان عبودیّت افراشته. امّا اَلْحَمْدُ للهِ عَلَی حِلْمِهِ بَعْدَ عِلمِهِ که با وجود آنکه بر عیوب[2825] ما داناتر است و از روی کرم و حلم خریدار بضاعت مزجات ماست. **بیت:** کالهٔ بسیار عیب کز همه وامانده بود - چون مدد از بخت یافت یافت خریدار خویش. آری این‌چنین حلم و بُردباری از حضرت باری غریب نیست. زیرا **[1808 این زمین از حلمِ حق دارد اثر]** این زمین که مظهر اثری از آثار حلم اوست، در حلم به غایت است که هر قبیحی که هست، بر او اندازند و هر ملیحی که هست، از او روید ولهذا صوفی را بدو تشبیه می کنند که اَلصُّوفِي كَالْأَرْضِ يُطْرَحُ عَلَيْهَا كُلُّ قَبِيحٍ وَ لَا يَخْرَجُ عَنْهَا إِلَّا كُلُّ مَلِيحٍ. **[تا نجاست بُرد و گُلها داد بَر]** آب‌خانه و سرداب و چرکاب و جیفه و موتی و خون و دیگر پلیدها در او می اندازند و دفن کنند. او همه را قبول کند و می پوشد. نیکیها را میوه می دهد. **[1809 تا بپوشد او پلیدیهایِ ما]** تا حق تعالی یا زمین مردارهای ما بپوشد. **[در عوض بر روید از وی غنچه‌ها]** و نیکیها. حکایت: ابراهیم علیه السلام در وقت انکشاف احوال یک کس را در معصیت دید. بر هلاک او دعا کرد. خدا آن کس را هلاک کرد و دیگر کسی را در معصیتی[2826] دید. بر هلاک او نیز دعا کرد. خدا آن کس را نیز هلاک کرد. باز کسی را در معصیت دید. بر هلاکش دعا کرد. خدا آن را نیز هلاک

[2824] معنی S : - K

[2825] عیوب S : عبودیت K

[2826] معصیتی S : معصیت K

کرد. تا به چهار کس رسید. پس خدا گفت: بگذار یا ابراهیم. من هر عاصی را می بینم. اگر هر عاصی را هلاک کنم، در زمین اندک کس بماند. امّا به حکم حلم خود صبر می کنم و مهلت می دهم. یا توبه[2827] کنند تا توبهٔ ایشان را قبول کنم یا بر گناه مصر شوند و من از کمال کرم خود عفو کنم یا به عدل خویش عذاب کنم **(140b)** که از من چیزی فوت نمی شود. حکایت: رسول الله صلی الله عیله و سلم فرمود: چون اهل نار در نار جمع شوند و از مسلمانان آنان که حضرت خدا عذاب ایشان خواهد در آیند، کافران گویند: شما اهل اسلام نبودید؟ مسلمانان گویند: آری. گویند: چرا اسلام شما، شما را از آتش رها نکرد که در آتش شدید؟ مسلمانان گویند: ما را ذنوب است. بدان مؤاخَذ گشتیم. خدای تعالی سخن ایشان بشنود. بفرماید که اهل اسلام را از آتش بیرون کشند[2828]. کافران چون این حال را بینند، گویند: یَا لَیْتَنَا کُنَّا مُسْلِمِینَ. رسول الله صلی الله عیله و سلم فرمود: **اللَّهُ أَرْحَمُ بِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الْوَالِدَةِ الشَّفِیقَةِ بِوَلَدِهَا. [1810 پس چو کافر دید کو در داد و جود]** کافر چو دید که در مظهریّت صفتی از صفات خداوند پاک **[کمتر و بی‌مایه‌تر از خاک بود]** یعنی کمتر است از این تیره‌خاک، **[1811 از وجودِ او گل و میوه نَرُست]** که هرگز از وجود او گل مبرّات و میوهٔ خیرات نرست. **[جز فسادِ جمله پاکیها نَجُست]** یعنی از بی‌پاکی جز فساد پاکی نجست[2829]. **[1812 گفت واپس رفته‌ام من در ذَهاب]** همچون موی تاب. **[حَسْرَتَا یَا لَیْتَنِی کُنْتُ تُرَاب]** ای حسرت کاشکی من بودمی خاک کما قال الله تعالی **وَیَقُولُ الْکَافِرُ یَا لَیْتَنِي کُنْتُ تُرَابًا. [1813 کاش کز خاکی سفر نگْزیدمی]** یعنی من اوّل[2830] مقام جمادی و خاکی بودم. بعد از آن راه به نباتی پیمودم و از مرتبهٔ نباتی به مرتبهٔ حیوانی رغبت نمودم. بعد از آن ارتقا به درجهٔ انسانی طلب کردم و در انسانی علقه و مضغه و جنین شدم و پس از زادن تا به بلوغ تبدّل[2831] احوال بر من واقع شد و پس از بلوغ تا به پیری انتقال از حالی به حالی کردم و هر نفس در سفرم دم به دم به مرگ و آخرت نزدیک می شوم و از درجهٔ بشریّت به منزلهٔ ملکیّت روی آوردم به عقل. امّا از این تجارتها سودی نکردم و از این سفرها

[2827] توبه S : + می K

[2828] کشند S : کشیدند K

[2829] نجست SK : + و ضد طاعت خواست İ

[2830] اول SK : + در İ

[2831] تبدّل Sİ : تبدیل K

راه‌آوردی نیاوردم. کاش از خاکی سفر اختیار نکردمی. **[همچو خاکی دانه‌ای می‌چیدمی]** چنان‌که خاک دانه را به خود می کشد و می خورد. لاجرم کافر در روز آخر روی واپس می کند و نعرهٔ **يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا** می زند که در پیش رو سودی نمی بیند. پس از سر سودای خام تمنّای اوّلین مرتبه و مقام می کند. **[1814 چون سفر کردم مرا راه آزمود]** و امتحان کرد. **[زین سفر کردن ره‌آوردم چه بود]** یعنی از این سفر رجوع کردم تهی‌دست. **[1815 زآن همه میلش سویِ خاک است کو]** از آن جهت که همه میل کافر به سوی خاک است[2832] که او **[در سفر سودی نبیند پیشِ رو]** در پیش رویش سود نمی بیند. پس ای عزیز من، بکوش تا در طلب **(141a)** منزل اوّل عمر به باد ندهی و اهتمام نمایی تا از برای قطع منازل پای پیش نهی و این معنی را بشناس که **[1816 روی واپس کردنش آن حرص و آز]** روی را واپس کردن حرص است و آز که در طلب دنیاست و در جمع مال. **[روی در ره کردنش صدق و نیاز]** و پای پیش نهادن صدق است و نیاز و به اخلاص عبادت کردن. لاجرم عاقل را می باید که روی به سوی سما و به جانب خدا آرد تا هر دم از روی معنی در ترقّی باشد و این معنی را از گیاه بیاموزد. زیرا **[1817 هر گیا را کِش بوَد میلِ عُلا]** هر گیاهی را که میل علاست و سرش سوی بالاست، **[در مزید است و حیات و در نَما]** همیشه در مزید و نشو و نماست. در بعض نسخ این بیت واقع است. **[هر گیا را کِش به بالا جستن است]** و روی به سوی سما کردن است. **[در مزید و در حیات و رستن است]** و بلند شدن است. **[1818 چون‌که گردانید سر سویِ زمین]** چون سر به سوی زمین آرد، **[در کمی و خشکی و نقص و غبین]** که از نقصان و ذبول چاره ندارد. لاجرم آگاه باش تا از سبب میل به قالب خاکی از عروج جان افلاکی باز نمانی از آنکه **[1819 میلِ روحت چون سویِ بالا بوَد]** و به جانب خدا باشد، **[در تزاید مرجعت آنجا بوَد]** در ترقّی رجوع تو به قرب الٰهی باشد. **[1820 ور نگوساری سرت سویِ زمین]** میل کنی به سفلیّات، **[آفلی حق لَا يُحِبُّ الْآفِلِين]** زائلی[2833]، خدا دوست نمی دارد[2834] زایلان را. پس قناعت روی را بالا کردن است و طمع روی به پست آوردن است. کسی که قناعت کند، سربلند شود و

[2832] است S : - K

[2833] زائلی Sİ : زآنکه K

[2834] نمی دارد SK : ندارد İ

کسی که حرص آورد، پست شود. چنان‌که باز وقتی که بی‌نیاز است، بلندپرواز است و وقتی که پاره‌ای گوشت را طمع کند، به پست آید و گرفتار دام شود و کودکان آن را در دست بازی می کنند. حکایت: فتح موصلی رحمة الله علیه کودکان را دید که یکی در دست نان دارد، هم نان‌خورش دارد و یکی نان دارد امّا نان‌خورش ندارد. این یکی آن را گفت: از نان‌خورش مرا بده. آن گفت: می دهم به شرط آنکه تو سگ من شوی. او گفت: چه باشد. پس آن یکی این را رشته‌ای بداد و گفت: این را در دندان خود بکن تا من ترا به آن بکشم. آن‌چنان کرد و آن این را می کشید چنان‌که سگ را می کشند و این را تابع می شد و عوعو می گفت. فتح موصلی حاضران را گفت: اگر این به نان خود قناعت کردی و به نان‌خورش آن طمع نکردی، سگ نشدی. **[پرسیدن موسی علیه السلام از حق تعالی سرّ غلبهٔ ظالمان] [1821 گفت موسی ای کریمِ کارساز]** گفت موسی پر نیاز با حضرت کریم کارساز، **[ای که یک دم ذکرِ تو عمرِ دراز]** که یک کملهٔ توحید گاه باشد که در میزان بنده گران گردد و مقابل اعمال[2835] **(141b)** عمر دراز شود[2836]. چنان‌که در بعض اخبار وارد است که چون کسی به صدق و اخلاص لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ گوید، حق تعالی آن را آن مقدار ثواب دهد که اگر همه آسمان و زمین در کفهٔ میزان او باشد، ثواب این کلمه ثقیل آید. لاجرم ذکر خدا عمر دراز است. حکایت: رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: روز قیامت مردی را نود و نه[2837] کتاب آرند که هر یکی مدّ بصر باشد و حق تعالی گوید[2838]: تو انکار می کنی اینها را و دبیران من ظلم کرده‌اند؟ گوید: نه یا ربّی. باز گوید: هیچ عذر داری؟ گوید: نه یا ربّی. گوید: ترا پیش من حسنه‌ای است. پس کاغدی بیرون کند که در او نوشته باشد: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ[2839]. پس همه گناه‌ها را به کفهٔ ترازو کشد[2840] و این کاغد را بر کفهٔ دیگر کنند. از همه گران‌تر آید. **[1822 نقشِ کژمژ دیدم اندر آب و گل]** کژمژ به ترکی اگری بُگری. یعنی بس[2841] اهل فساد دیدم در فرزند

[2835] اعمال S : - K

[2836] شود S : باشد K

[2837] نود و نه S : دو گونه K

[2838] گوید S : + که K

[2839] رَسُولُ اللَّهِ S : عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ K

[2840] کشد S : کشند K

[2841] بس S : پس K

آدم. **[چون ملایک اعتراضی کرد دل]** چنان‌که ملایکه[2842] گفته بودند **أَ تَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا**، دل من نیز چنین گفتن می خواهد. **[1823 که چه مقصود است نقشی ساختن]** که خدایا، چه حکمت و مصلحت است یک نقش ساختن[2843] و فرزند آدم آفریدن **[واندر او تخمِ فساد انداختن]** و اندر آن نقش تخم فساد کاشتن و آن را اهل فسق و فساد کردن؟ **[1824 آتشِ ظلم و فساد افروختن]** یعنی شخصی آفریدن که آتش ظلم و[2844] فساد باشد. **[مسجد و سجده‌کنان را سوختن]** و معابد و عابدان را سوختن. **[1825 مایهٔ خونابه و زردآبه را]** مایهٔ آب خون‌آلود و صدید را. این مصراع مرهون است. **[جوش دادن[2845] از برایِ لابه را]** جوشنده گردانیدن از برای لابه و تضرّع. یعنی ظالمان دریای خون و صدید است که جوش کنند و به دردمندان ظلم رسانند و ایشان تضرّع و زاری کنند. **[1826 من یقین دانم که عینِ حکمت است]** که افعال تو خالی از حکمت نیست. **[لیک مقصودم عیان و رؤیت است]** ولیکن مقصود من از این سؤال عیان و رؤیت است تا علم الیقین به درجهٔ عین الیقین برسد. چنان‌که ابراهیم علیه السلام گفت: **بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي**. **[1827 آن یقین می‌گویدم خاموش کن]** گاهی آن یقین می گوید مرا خاموش کن. **[حرصِ رؤیت گویدم نه جوش کن]** و گاهی حرص و طلب رؤیت گوید: خاموش مباش، جوش کن. **[1828 مر ملایک را نمودی سِرِّ خویش]** ملایک که استکشاف سرّ خلافت آدم کردند، سرّ خود را[2846] به ایشان نمودی. **[کین چنین نوشی همی ارزد به نیش]** که این‌چنین انگبین می ارزد به نیش زنبور. یعنی این‌چنین بیان شریف که نور و علم است، فساد بعض اولاد آدم را ارزد. **[1829 عرضه کردی نورِ آدم را عیان]** عرضه[2847] کردی علم **(142a)** آدم را آشکار. **[بر ملایک گشت مشکلها بیان]** لفظ بر ملایک متعلّق است به عرضه کردی. پس از این در جواب شروع کند از جانب خدا. **[1830 حشرِ تو[2848] گوید که سِرِّ مرگ چیست]** سرّ[2849] مرگ را حشر بیان کند. یعنی مقدمهٔ زندگانی

[2842] ملایکه S : - K

[2843] ساختن S : - K

[2844] و S : - K

[2845] دادن Sİ : کردن K

[2846] را Sİ : - K

[2847] عرضه Sİ : عرض K

[2848] تو Sİ : می K

جاوید مرگ است. پس مرد را اوّل کشیدن شد به حیات مرگ می باید تا به حیات باقیه برسد. **[میوه‌ها گویند سِرِّ برگ چیست]** میوه‌ها بیان کند که سرّ برگ چیست. یعنی پیشرو[2850] میوه‌های لذیذ شاخ و برگ است که[2851] اگر برگ نباشد، بر حاصل نمی شود. لاجرم تا شخص ظلم ظالمان نکشد و محنت دنیا[2852] نچشد، به میوه‌های بهشت نرسد. **[1831 سِرِّ خون و نطفه حس[2853] آدمی است]** غدای انسان که خون می شود و نطفه می گردد، سرّ و اثر[2854] او ادراک آدمی است که از او انسان مدرک پیدا شود. لاجرم **[سابقِ هر بیشیی آخر کمی است]** اوّل هر زیاده نقصان است. پس هر آن که در جهان[2855] به ظلم ظالمان در کمی و نقصان است، در آخرت به کمال و احسان است. بدان که خدمت مولانا در تحقیق این معنی چند امثله آورد و گفت: **[1832 لوح را اوّل بشوید بی‌وقوف]** یعنی اوّل لوح را شستن می باید تا که حروف نوشتن را شاید. چنان‌که کاتب لوح را اوّل بشوید. **[آنگهی بر وی نویسد او حروف]** پس از آن بر وی حروف نویسد. **[1833 خون کند دل را و اشکِ مستهان]** لفظ اشک مستهان مرهون است[2856]. **[بر نویسد بر وی اسرار آنگهان]** آن اشک بر دل می نویسد اسرار را در آن وقت یا حضرت رحمن و دل را خون و اشک را حقیر و مستهان کند. پس از آن اسرار نهان می نویسد. لاجرم تا لوح جان از خون دل و سرشک دیده شسته نشود، قابل نقوش اسرار و پذیرای انوار کردگار نگردد. **[1834 وقتِ شستن لوح را باید شناخت]** یعنی عاقل را در وقت شستن لوح شناختن باید **[که مر آن را دفتری خواهند ساخت]** که حکمت شستن این است. **بیت:** دل نهادم بر جفا چون دیدم آن قدِّ بلند - بر درخت آن بِه که بیند مرد عاقل چوب را. **[1835 چون اساسِ خانه‌ای می افکنند]** چون بنیاد خانهٔ نو کردن خواهند، **[اوّلین بنیاد را بر می کَنَند]** اوّل اساس اوّلین یعنی بنیاد خانهٔ کهنه را بر دارند. **[1836 گل بر آرند اوّل از قعرِ زمین]**

[2849] سر Sİ : یعنی سر K

[2850] پیشرو Sİ : - K

[2851] که Sİ : - K

[2852] دنیا Sİ : + را K

[2853] **حس Kİ : سر S**

[2854] اثر Sİ : آثار K

[2855] جهان SK : دنیا İ

[2856] مرهون است K : - S

یعنی اوّل گل را از قعر زمین بیرون کشند و زمین را حفره کنند **[تا به آخر بر کشی ماءِ مَعین]** یعنی بعد از آن چاشنی ماء معین چشند و به آب می رسند. **[1837 از حِجامت کودکان گریند زار]** و می ترسند **[که نمی دانند ایشان سِرِّ کار]** که اثر و فائدهٔ حجامت چیست نمی دانند. **[1838 مرد خود زر می دهد حَجّام را]** شخص بالغ و عاقل اجرت می دهد حجّام را. **[می نوازد (142b) نیشِ خون‌آشام را]** معنی این مصراع به ترکی اوغشر[2857] قان اچیجی نیشتری. از آنکه او فائدهٔ حجامت می داند. **[1839 می دود حمّال در بارِ گران]** حمّال زیر بار ثقیل[2858] می دود تا او را بر دارد و می برد[2859] و اجرت گیرد. **[می رباید بار را از دیگران]** زیرا قدر اجرت[2860] داند. از برای آن بار گران را بر دارد. **[1840 جنگِ حمّالان برایِ بار بین]** که چگونه عربده می کنند. **[این چنین است اجتهادِ کار بین]** که أَجْرُكُمْ بِقَدَرِ تَعَبِكُمْ و در خبر است: **اَلْبِرُّ لا يَبْلَى وَالذَّنْبُ لَا يُنْسَى وَالدَّيَّانُ لَا يَفْنَى. فَكُنْ كَمَا شِئْتَ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ.** **[1841 چون گرانیها اساسِ راحت است]** و واسطهٔ استراحت، **[تلخها هم پیشوایِ نعمت است]** و مقدّمهٔ سَلوت است. **[1842 حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِمَكْرُوهَاتِنَا]** که در حدیث شریف واقع شده[2861] است که **حُفَّتِ الجَنَّةُ بِالمَكَارِهِ وَالنَّارُ بِالشَّهَوَاتِ.** بهشت پوشیده و گرداگرد شده است به آن چیزها که نفس آنان را دوست نمی دارد. تمثیل این چنان است که باغچه‌ای باشد میان خارستان. کسی که میان خارستان رود[2862]، بلای خار را کشد و ضررش را اختیار کند. عاقبت به آن باغچه می رسد. پس کسی که شداید ریاضت و عبادت را اختیار کند و خلاف نفس را عادت کند، عاقبت به بهشت می رسد. **[حُفَّتِ النِّيرَانُ مِنْ شَهْوَاتِنَا]** آتشها یعنی دوزخ پوشیده است به آن چیزها که نفس آنان را دوست دارد. تمثیل این چنان است که چاهی باشد میان سبزه‌زار و گلزار. پس کسی که در آن مرغزار و گلزار بی‌احتراز تماشا کند و دیدهٔ او راه خود را نمی بیند، ناگاه به آن چاه افتد. پس کسی که در میان شهوات نفسانیّه و لذات[2863] جسمانیّه باشد، به

[2857] اوغشر S : اوخشر K

[2858] ثقیل S : گران و ثقیل K

[2859] و می برد S : - K

[2860] اجرت S : + را K

[2861] شده S : - K

[2862] رود S : + و K

[2863] لذات S : لذایذ K

دوزخ در افتد. **[1843 تخمِ مایهٔ آتش است شاخِ تر است]** یعنی سرمایهٔ آتش دوزخ شاخ تر است که تازگی به عشرت و طراوت به نفسانیت. **[سوختهٔ آتش قرینِ کوثر است]** سوختهٔ آتش مجاهده قرین کوثر و[2864] نعمت است که در بهشت گویند: کُلْ[2865] یَا مَنْ لَمْ یَأْکُلْ لِلَّهِ وَاشْرَبْ[2866] یَا مَنْ لَمْ یَشْرَبْ لِلَّهِ. **[1844 هرکه در زندان قرینِ محنتی است]** یعنی هر کرا در زندان قرین محنتی بینی، **[آن جزایِ لقمه‌ای و شهوتی است]** به واسطهٔ ذوق لقمه و یا لذّت[2867] شهوتی می بینی. حکایت: شیخی به خانهٔ یکی از مریدان آمد. آن مرید را جز[2868] نان خشک چیزی نبود. نان را آورد امّا شرمنده شد. شیخ شرمساری او را دانست و گفت: به من بیا. پس مرید[2869] را به زندان برد. مرید دید که یکی را به صلب کردن می برند و یکی را به دست بریدن و یکی را عذاب کنند. شیخ گفت: ایشان به نان خشک صبر و قناعت نکردند. بدین مبتلا شدند. **[1845 هرکه در قصری قرینِ دولتی است]** و هر کرا در قصر بی‌قصور قرین دولت بینی، **[آن جزایِ کارزار و محنتی است]** جزای جنگ و مشقت است **(143a)** که در جنگ پهلوانی کرد تا احسان سلطانی یافت. لاجرم بر این قیاس هرکه با لشکر نفس و شیطان جنگ کند، از سلطان حقیقی قصر جنّت و نعمت بی‌مثل و قیمت[2870] یابد. **شعر:** بِقَدْرِ الْکَدِّ تُکْتَسَبُ[2871] المَعَـالِي - وَمَنْ طَلَبَ الْعُلَی سَهِرَ اللَّیَالِي. **[1846 هرکه را دیدی به زر و سیم فرد]** که به مال بسیار متفرّد و بی‌نظیر است، **[دان که اندر کسب کردن صبر کرد]** مشقت اکتساب را تحمّل کرد. حکایت: بزرگی پند می داد و می گفت: ای که روی به آخرت نهی و از دوزخ دوری جویی و طلب بهشت می کنی، بلا کشیدن می باید تا به این مقصد رسی. زیرا راه بهشت رنج بسیار است. به آسانی حاصل نمی شود که گنج بی‌رنج و مال بی‌وبال نباشد که **جَزَاءً بِمَا کَانُوا یَعْمَلُونَ** در نصّ قرآن وارد است. چنان‌که هرکه[2872] طلب دنیای فانی کند تا جان به خطر نیندازد و

[2864] و SİK : -

[2865] کل SİK : کلوا

[2866] وَاشْرَبْ SİK : وَاشْرَبوا

[2867] لذّت SK : لذات

[2868] جز SK : غیر

[2869] مرید SK : مریدان

[2870] و قیمت SK : -

[2871] تکتسب SK : تکسب İ

[2872] هرکه SK : هرکس که

خواب از چشم دور نکند و راه دراز پیش نگیرد و زحمت راه نکشد، به دنیا نرسد. عجبا کسی که بهشت جوید و از دوزخ گریزد و طالب حق باشد، به خفتن و خوردن و آسودن کی مقصود[2873] تواند حاصل کردن که جویندهٔ حق نخسبد و گریزندهٔ دوزخ را خواب نیاید. امّا این سخن را دل زنده باید که در یابد. **شعر:** لَقَدْ أَسْمَعْتُ لَوْ نَادَيْتُ حَيًّا - وَلَكِنْ لَا حَيَاةَ لِمَنْ أُنَادِي. حاصل جواب از حضرت ربّ الارباب به موسی علیه السلام آن است که چون اسما و صفات متقابله از برای اظهار سلطنت خویش مظاهر مختلفه می طلبند، لاجرم از برای ظهور انوار جمال همچنان‌که از صلاح و سداد و فلاح و رشاد چاره نیست، از برای اظهار آثار جلال نیز از ظلم و فساد و بغی و عناد گریز نباشد. دیگر سرّ غلبهٔ ظالمان و سبب گرفتاری مخلصان آن است که جنّت محفوف به مکروهات است و دوزخ محفوف به شهوات و سبق رحمت من بر غضب اقتضای آن می کند که اهل بهشت از اهل دوزخ بیشتر باشد و لهذا درِ بهشت هشت است و درِ دوزخ هفت. پس ظالمان را غلبه و شوکت و طاغیان را مکنت و قدرت می باید تا مخلصان بسیار گرفتار آزار ایشان باشند و بدان واسطه استحقاق جنّت یابند و بهر محنتی مستحق منحتی شوند و بهر بلایی مستحق ولایی گردند و بهر جراحتی سزاوار راحتی باشند که هر غمی مقدمهٔ شادمانی است و هر المی مستلزم کامرانی. پس بعضی به سبب طاعتی رحمت یابند و بعضی به گرفتاری ظلم. لاجرم مظلومان به سبب ظلم ظالمان رفعت و درجات یابند و به ثواب و حسنات می رسند. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **أَ تَدْرُونَ مَنِ الْمُفْلِسُ مِنْ أُمَّتِی؟** رسول الله صلی الله علیه و سلم اصحاب را گفت: می دانید مفلس کیست در امّت من؟ **(143b) قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا دِينَارَ وَلَا مَتَاعَ.** اصحاب گفتند: مفلس در ما آن است که درهم و دینار و متاع ندارد. **قَالَ: إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي الَّذِی يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلاةٍ وَزَكَاةٍ وَصِيَامٍ وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا وَقَذَفَ هَذَا وَأَكَلَ مَالَ هَذَا وَسَفَكَ دَمَ هَذَا وَضَرَبَ هَذَا فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أُخِذَتْ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ.** رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: مفلس در امّت من آن است که روز قیامت نماز و زکوة آرد و این نیز آرد که این را[2874] دشنام داده و این را قذف کرده و مال

[2873] مقصود S : + را K

[2874] را S : - K

این را خورده و خون این را ریخته و این را زده باشد. پس این را از خیرات او، این را از خیرات او بدهند. چون خیراتش نماند، پیش از آنکه قضا کرده شود آنچه بر وی است[2875]، از گناه ایشان بگیرند و بر این بیفکنند. پس به دوزخ افکنند. **[1847 بی‌سبب بیند چو دیده شد گذار]** یعنی آنچه تقدیر کرده باشد[2876]، مشاهدهٔ سلسلهٔ اسباب است و بی‌سبب دیدن کار دیدهٔ دل است و آن دیده نایاب است. پس آن دیده که گذارش به عالم غیب شد، آن دیده بی‌سبب بیند و مضمون **وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ** را[2877] مشاهده کند. **[تو که در حسّی سبب را گوش دار]** تو که در عالم حسی، بر سبب گوش دار. لاجرم دیدهٔ تو در مقام **لَيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ** مانده است. **[1848 آنکه بیرون از طبایع جانِ اوست]** آنکه جان او از طبایع بیرون است، **[منصبِ خَرقِ سببها آنِ اوست]** و بی‌سبب دیدن و کار مسبّب الاسباب مشاهده کردن از آن اوست. **[1849 بی‌سبب بیند نه از آب و گیا]** فاعل بیند چشم است که در[2878] اوّل مصراع ثانی مذکور است. **[چشم چشمهٔ معجزاتِ انبیا]** یعنی چشمی که دیدهٔ دل است، آن بی‌سبب بیند چشمهٔ معجزات انبیا را چنان‌که نضارت روضهٔ دل را بی‌آب و گیا. **[1850 این سبب همچون طبیب است و علیل]** یعنی در نظر حس معالجهٔ طبیب سبب صحت بیمار است، امّا در حقیقت شافی خداست. **[این سبب همچون چراغ است و فتیل]** و روشنی چراغ به واسطهٔ روغن و فتیل است، امّا در حقیقت نور فیض جلیل است. لاجرم عمل موجب جنت[2879] بلکه بهانهٔ فضل و رحمت است. **[1851 شب چراغت را فتیلِ نو بتاب]** تا روشن به عبادت شود. **[پاک دان زینها چراغِ آفتاب]** که چراغ آفتاب محتاج فتیل و روغن نیست. **[1852 رَو تو کَهْگِل ساز بهرِ سقفِ خان]** برو تو کاهگل بساز برای بنای سقف خانه و خان. **[سقفِ گردون را ز کهگل پاک دان]** که به کاهگل محتاج نیست آن. لاجرم رسیدن ثواب کسی را عمل می باید اگرچه فضل رحمت[2880] محتاج عمل نیست. بدان که عادت مولانا در زمان **(144a)** نظم مثنوی این بود که هر حادثه که واقع گشتی و هر امر که پیدا می شد، آن را به نظم می آورد و پند و

[2875] است K - : S

[2876] باشد SK : شد İ

[2877] را K - : Sİ

[2878] در K - : Sİ

[2879] جنت S : + نیست K

[2880] فضل رحمت S : فضل و رحمت K

معرفت می فرمود. مگر در زمان نظم کتاب چون بدین محل رسید، شب بود. اتفاق روز شد و آن صفای خلوت شب فوت گشت. از آن شکایت می کند و می گوید یا مراد حضرت مولانا تمثیل است نه تحقیق. غرض از حالی به حالی انتقال است هم تذییل معرفت و دخول در مطلب دیگر. **[1853 آه که چون دلدارِ ما غمسوز شد]** و آن را محو می کرد، **[خلوتِ شب در گذشت و روز شد]** و مدّت صحبت در خلوت به طلوع صبح تمام گشت. **[1854 جز به شب جلوه نباشد ماه را]** که در روز ماه نباشد. **[جز به دردِ دل مجو دلخواه را]** که دلخواه را به درد دل توان یافت. **بیت:** گر مراد خویش خواهی نامرادی پیشه کن - من مراد خویش را در نامرادی یافتم. لاجرم درد و محنت و اجتهاد و عبادت می باید که غدای روحانی است نه اکل و شرب و صحبت که غدای جسمانی است. امّا حال تو عجب است. **[1855 ترکِ عیسی کرده خر پرورده‌ای]** به حسب عیسی روح الله مراد از عیسی روح است و از خر نفس و تن. **[لاجرم چون خر برونِ پرده‌ای]** از ساحت عزّت دوری و از آن در غفلتی. **[1856 طالعِ عیسی است علم و معرفت]** طالع و غدای عیسی است علم و معرفت. **[طالعِ خر نیست ای تو خرصفت]** علم و معرفت نصیب خر نیست ای که تو خرصفتی. **[1857 نالهٔ خر بشْنوی رحم آیدت]** فریاد نفس و تن را بشنوی. ترا رحم آید. **[پس ندانی خر خری فرمایدت]** تو غافلی که خر ترا خری فرماید. یعنی خوردن و آشامیدن و خفتن و جماع کردن می فرماید. **[1858 رحم بر عیسی کن و بر خر مکن]** رحم بر[2881] روح کن بر[2882] نفس و تن مکن. **[طبع را بر عقلِ خود سروَر مکن]** یعنی طبیعت حیوانیّه را بر عقل معاد حاکم مکن که زیان از آن است. چنان‌که گفته‌اند: مُحَبَّتُكَ لِنَفْسِكَ هِيَ اَلَّتِي تُهْلِكُهَا. **[1859 طبع را هِل تا بگرید زار زار]** و مغلوب باشد. **[تو از او بسْتان و وامِ جان گزار]** تو از شهوت و قوّت او بستان. وام جان را ادا کن که[2883] وام گزاردن دل زندگی است. تحقیق معنی این مصراع از روحانیّت خدمت مولانا این فقیر را چنین معلوم شد که سرمایهٔ عمر که گرانمایه است، جان و تن در آن سرمایه شریک‌اند. چند سال است که سود سرمایه را تن می ستاند. پس حصّهٔ سود جان بر تن همچون وام بمانده است.

[2881] بر K - : S

[2882] بر K - : S

[2883] که K - : S

لاجرم از تن وام جان را بستان و بده بدان. **[1860 سالها خربنده بودی بس بوَد]** چند سال است که خربنده بودی. بس است که بندهٔ نفس و بدن بودن خربندگی است و آن کمی است. **[زآنکه خربنده ز خر واپس بوَد]** و باز می ماند. **[1861 ز اخِّرُوهُنَّ مرادش نفسِ توست]** یعنی به موجب حدیث نبوی **أَخِّرُوهُنَّ حَيْثُ أَخَّرَهُنَّ اللَّهُ** معنی ظاهر در صفوف **(144b)** نماز زن را به آخر باید کرد و معنی مراد نفس است. **[کو به آخر باید و عقلت نخست]** که آن نفس در آخر باید در میدان نیاز و عقل مقدّم. **[1862 هم‌مزاجِ خر شدست این عقلِ پست]** که مقارن خر است عقل معاش و هم‌مزاج اوست. **[فکرش این که چون علف آرد به دست]** فکر عقل پست این است که چگونه آرم علف را به دست. یعنی نعمت دنیا را به چه وجه تحصیل کنم. **نظم:** ای برادر چو زنده‌ای زنده - بندگی کن که بنده‌ای بنده * چند باشی مقیّد زر و زن - مگرت نیست یاد گور و کفن. **[1863 آن خرِ عیسی مزاجِ دل گرفت]** خر عیسی که زیر عیسی[2884] و در خدمت او بود، خوی دل و عادت ارباب قلوب گرفت. **[در مقامِ عاقلان منزل گرفت]** که[2885] از جملهٔ اهل بهشت است. **[1864 ز آنکه غالب عقل بود و خر ضعیف]** یعنی عقل عیسی‌صفت سوار است و نفس خرطبیعت مرکب راه‌وار. چون عقل غالب بود[2886]، ضعیف شود. زیرا **[از سوارِ زَفت گردد خر نحیف]** از سوار فربه و عریض مرکب ناتوان و نحیف گردد. پس کسی که عقل روح‌آسایش بر نفس خرنوا[2887] غالب گردد، به عمل و ریاضت وی را زبون کند، نه آنکه به مرور زمان حرص او زیاده شود. **نظم:** ای جوانی و[2888] عمر داده به باد - هیچت از مرگ می نیاید یاد * چارهٔ خود[2889] بکن که ره دور است - دیده بگشا که منزلت گور است. **[1865 وز ضعیفی عقلِ تو ای خَربَها]** ناقص و فرومایه **[این خرِ پژمرده گشتست اژدها]** که نفس اژدها گشته و غالب شده است. حکایت: ابراهیم ادهم به کسی گفت: ترا در خواب یک درم بهتر است و یا در بیداری یک دینار؟ آن کس گفت: در بیداری یک دینار بهتر است. ابراهیم گفت: دروغ می گویی که حضرت خدا فرمود: **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ** و باز فرمود:

[2884] عیسی S : او K

[2885] که S - : - K

[2886] بود SK : + نفس İ

[2887] خرنوا S : خر تو K

[2888] و S : - K

[2889] خود S : + را K

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلدُّنْيَا حُلْمٌ نَائِمٌ** و فرمود: **آثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى**. تو خود طالب دنیایی. آن چیز که اندک است در خواب می بینی، اختیار می کنی و آنچه باقی و بسیار است او را بگذاری. **نظم:** گر تو شادی که سیم و زر داری - زود باشد که جمله بگذاری. ای که مرشد عیسی‌نفس ترا چنین پندها گوید، امّا اینها ترا تنگ آید. **[1866 گر ز عیسی گشته‌ای رنجوردل]** و خسته‌خاطر که ترا ریاضت فرماید، **[هم از او صحّت رسد او را مهل]** که نبی هر عهدی و ولی هر عصری عیسی زمان و مسیح وقت است. علاج تو در دست اوست. امّا ترا انقیاد فرمان او باید کرد و بر مجاهدات و ریاضات که تحمیل کند، تن در باید داد تا صحّت یابی. چنان‌که مریض را شربت تلخ از دست طبیب نوش باید کرد تا شفا یابد و اگر عیسی وقت مجبول بر خلق عظیم باشد و از روی کمال مرحمت مشفق بر سقیم باشد، بیماران را سعادت بی‌غایت باشد. پس هر معالجهٔ او **(145a)** به شهد و شیر است. لاجرم همچنان‌که این عیسی بر تو مشفق و مهربان است، تو نیز بر وی مهربان باش. **بیت:** شربت تلخ بنوشد خرد صحت‌جو - شربتی را تو چه دانی که خوش است آن دارو. و این فقیر وقتی که در تحریر این محل بودم، سلخ ذی‌القعده بود. به مناسبت محلّ و زمان ترغیب صوم نه روز از ذی‌الحجه مناسب نمود که آن را در زبان فقها صوم عشر ذی‌الحجه می گویند. لاجرم این حکایت را آوردم. حکایت: جوانی صاحب سماع بود. وقتی که هلال ذی‌الحجه را دیدی، صائم گشتی. رسول الله را صلی الله علیه و سلم خبر دادند. پیش آن کسی[2890] فرستاد و بخواند و گفت: چه باعث شد ترا که در این روزها صائم شوی؟ گفت: پدر و مادر من ترا فدا باد یا رسول الله. روزهای مشاعر و حج است. رجا می کنم که خدا مرا شریک کند در دعای ایشان. پس رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: هر روز که صائم می شوی، ترا ثواب صد آزاد رقبه و صد بدنه و صد اسب است که غازیان را سوار کنی و چون یوم ترویه باشد که روز هشتم است از ذی‌الحجه، ترا ثواب هزار آزاد رقبه و هزار بدنه و هزار اسب است که غازیان را سوار کنی و چون روز عرفه باشد ترا دو هزار آزاد رقبه و دو هزار بدنه و دو هزار اسب است که غازیان را سوار کنی. هم او صوم دو سال است. یکی صوم گذشته و یکی سال آینده و بدان که اگر مسیحای عهد را درد

[2890] کسی S : + خبر K

سری از صفراییان بی‌هنر بیفزاید، از تو عذر و دلجویی باید و غم‌خواری او بدین مقاله شاید که **[1867 چونی ای عیسیِ عیسی‌دم ز رنج]** و از مشقت **[که نبود اندر جهان بی‌مار گنج]** که گفته‌اند: **مصراع:** گنج و مار و گل و خار و غم و شادی به‌هم‌اند. **[1868 چونی ای عیسی ز دیدارِ یهود]** و از این قوم مردود. **[چونی ای یوسف ز مکّار و حسود]** و اخوان پر آتش و دود. لاجرم اصحاب هوا اهل الله را جور و جفا کنند و دشمن شوند. چون دشمنی ایشان به اینان از بهر خداست، ایشان را نیز لازم است که تحمّل جفا کنند. حکایت: عزیزی دید مردمان جمع شده، یک مرد را می زنند، امّا[2891] او فریاد نمی کند و صبر می کند. پس از زدن ایشان آن عزیز از این دردمند پرسید که ایشان ترا می زدندی. ترا از آن وجع و الم نمی آمدی؟ گفت: می آمد. آن عزیز گفت: پس چرا فریاد نمی کردی؟ گفت: من کسی را دوست می داشتم و عاشق او می بودم. ایشان مرا از بهر آن می زدند و آن دوست و معشوق من در آنجا حاضر بود و زدن را ناظر. چون مرا از بهر او می زنند، شرمم آمد که فریاد کنم. **[1869 تو شب و روز از پیِ این قومِ غُمر]** تو علی‌الدّوام از پی این قوم که گمراه و اهل ضلال‌اند، **[چون شب و روزی مددبخشایِ عمر]** همچو شب و روز **(145b)** مددبخش عمری که کار بزرگان دین این است. حکایت: بزرگی گفت: من دعاگوی کافران و دشنام‌گویانم. کافران را دعا کنم که خدا ایشان را هدایت کند[2892] و دشنام دهندگان[2893] را دعا کنم که خدا اینان را از این دشنام تسبیح گویند و تهلیل کنند و مشغول علم و عمل شوند. **[1870 چونی از صفراییانِ بی‌هنر]** چونی ای طبیب جان از صفراییان و سوداییان بی‌هنر و اهل ضرر. **[چه هنر زاید ز صفرا دردِ سر]** از صفرا جز درد سر هنر دیگر نمی زاید و از سودا غیر جنون نمی آید. **[1871 تو همان کن که کند خورشیدِ شرق]** که[2894] کار تو نیکی می باید. **[ما نفاق و حیله و دزدی و زَرق]** یعنی چنان‌که کار ما بدیهاست. حکایت: معروف کرخی با مریدان در کنار دجله می رفت. جماعتی از فاسقان بدید که در زورقی نشسته، باده می خورند و با نی و دف زمزمه می کنند. مریدان گفتند: یا شیخ، دعایی کن بر این فاسقان. معروف دست برداشت و گفت: خدایا، ایشان چنان‌که در دنیا شادان‌اند، در آخرت نیز شادان بکن. مریدان

[2891] اما S : - K

[2892] کند S : دهد K

[2893] دهندگان S : کنندگان K

[2894] که S : - K

گفتند: فاسقان را چنین دعا نمی بایست[2895]. معروف گفت: فاسقان را چنین دعا می باید که خدا ایشان را توفیق توبه کند و صلاح و طاعت دهد تا از اهل بهشت شوند و در آن خندان و شادان شوند. **[1872 تو عسل ما سِرکه در دنیا و دین]** لفّ نشر غیر مرتّب است. **[دفعِ این صفرا بوَد سرکنگبین]** که از ترکیب این دو سرکنگبین شود. **[1873 سرکه افزودیم ما قومِ زَحیر]** و مبتلای مرض کثیر. **[تو عسل بفْزا کَرَم را وا مگیر]** و احسانت دریغ مدار. **[1874 این سزید از ما چنان آمد ز ما]** که اثر بدید است. **[ریگ اندر چشم چه فْزاید عمیٰ]** ریگ که در چشم کسی باشد، کوری افزاید. **[1875 این سزد از تو ایا کُحلِ عزیز]** لفظ این سزد مرهون است. **[که بیابد از تو هر ناچیز چیز]** که بد را نیکی کنی و آن را نیک کنی. حکایت: مالک دینار خانه گرفت. یک یهودی همسایهٔ او بود. آن یهودی آبخانهٔ خود را بگردانید، در پای دیوار مالک کرد و دیوار را سوراخ بود. نجاست یهودی خانهٔ مالک را داخل می شد. قصد یهودی به این عمل ایذای مالک بود. اما مالک خانهٔ خود را پاک همی کرد. یهودی را چیزی نگفت. یهودی از این تعجّب همی کرد و مالک را گفت: مشقت مرا چرا صبر می کنی؟ مالک گفت: پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم فرموده است: **مَا زَالَ جِبْرِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ یُوصِینِی بِالْجارِ حَتّی ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَیُوَرِّثُهُ**. یعنی جبرائل مرا همسایه را چندان سپارش کرد که تا گمان بردم که همسایه را وارث می کند. لاجرم چون تو همسایهٔ منی، من ایذای تو می کشم اگرچه کافری. چون یهودی این را شنید، مسلمان شد و در مسلمانی نیک گشت. **(146a) [1876 ز آتشِ این ظالمانت دل کباب]** و خاطرت خون و خراب. **[از تو جمله اِهْدِ قَوْمی بُد خطاب]** چنان‌که رسول الله را صلی الله علیه و سلم در جنگ احد از کافران جراحت رسید و کافران به قتل او می کوشید[2896]، امّا او می گفت: **اَللّهُمَّ اهْدِ قَومِی فَإِنَّهُمْ لا یَعْلَمُونَ**.ای بار خدا هدایت بده قوم مرا. به درستی که ایشان نمی دانند. **[1877 کانِ عودی در تو گر آتش زنند]** یعنی اگرچه تو[2897] با سوختن ساخته‌ای، امّا عالمی را در آسایش انداخته‌ای. زیرا کان عود احدیّتی. چون ترا آتش زنند، **[این جهان از عطر و ریحان پر کنند]** این عالم را از رایحهٔ طیّبه و ریحان پر کنند.

[2895] بایست S : باید K

[2896] کوشید SK : + کوشیدند İ

[2897] تو S : - K

چنان‌که عود را بسوزند، از او بوی خوش پیدا شود. پس عالمی را که از بهر کلمهٔ حکمت و نصیحت گفتن می رنجانند می باید که پند دادنش زیاده شود. **[1878 تو نه آن عودی کز آتش کم شود]** و نقصان پذیرد که مال به صرف کردن کم شود. علم به صرف کردن کم نمی شود، بلکه زیاده گردد. **[تو نه آن روحی که اسیرِ غم شود]** و محبوس الم شود. چنان‌که نوح را علیه السلام از بهر دعوت دین می زدند. باز او دعوت همی کرد. **[1879 عود سوزد کانِ عود از سوز دور]** و سالم. **[ب‌اد کی حمله بَرَد بر اصلِ نور]** که چراغ آفتاب به باد کشته نمی شود. پس به نور الهی ضرر نمی رسد. **[1880 ای ز تو مر آسمانها را صفا]** و جلا که پند توست کلام مولی. **[ای جفایِ تو نکوتر از وفا]** علّت این را بیان کند و می گوید: **[1881 ز آنکه از عاقل جفایی گر رود]** صادر شود و می آید، **[از وفایِ جاهلان آن بِه بوَد]** و این را به حدیث شریف اثبات می کند. **[1882 گفت پیغامبر عداوت از خِرَد]** رسول الله صلی الله علیه و سلم فرموده است: دشمنی از عاقل **[بهتر از مِهری که از جاهل رسد]** قال النبي صلى الله عليه و سلم: **عَداوَةُ الْعاقِلِ خَيْرٌ مِنْ صَداقَةِ الْجاهِلِ. شعر**[2898]**:** دوستی با مردم دانا نکوست - دشمن دانا به از نادان دوست. **[رنجانیدنِ امیر**[2899] **خفته‌ای را که مار در دهانش رفته بود]** لاجرم جفای این امیر و پند سخت مرشد خبیر خفته و غافل را بهتر از وفای جاهلان است. **[1883 عاقلی بر اسب می آمد سوار]** و ناگهان دید و در حالی که **[در دهانِ خفته‌ای می رفت مار]** در دهان یک خفته می رفت مار. یعنی مردی خفته و دهان را باز کرده بود چنان‌که عادت بعض مردمان است و ماری در دهان او می رفت. **[1884 آن سوار آن را بدید و می شتافت]** آن سوار عاقل آن را بدید[2900]. استعجال کرد **[تا رماند مار را فرصت نیافت]** تا مار را رماند، امّا فرصت نیافت که مار به[2901] زودی اندرون مرد برفت. **[1885 چون‌که از عقلش فراوان بُد مدد]** چون‌که از عقل آن عاقل[2902] وافر بود مدد، **[چند دَبّوس قوی بر خفته زد]** و به ضرب دبّوس آن خفته را بیدار ساخت. **(146b) [1886 بُرد او را زخمِ آن دَبّوسِ سخت]** برد آن خفته را زخم آن دبّوس

[2898] شعر K : - S

[2899] امیر Sİ : امیری K

[2900] بدید S : + و K

[2901] به S : - K

[2902] عاقل S : + را K

سخت **[زو گریزان تا به زیرِ یک درخت]** حالی که از آن سوار عاقل[2903] گریزان بود، به زیر یک درخت رفت. فاعل برد زخم است و مفعولش او و ظرفش زیر یک درخت. **[1887 سیبِ پوسیده بسی بُد ریخته]** یعنی در زیر درخت سیب پوسیده بسیار ریخته بود. **[گفت از این خور ای به درد آویخته]** آن عاقل گفت: از این سیبهای پوسیده بخور ای به درد مبتلا شده. **[1888 سیب چندان مر وَرا در خورد داد]** یعنی سوار به آسیب دبّوس مرد را چندان سیب خوردن فرمود و آن بخورد **[کز دهانش باز بیرون می فتاد]** که[2904] از دهان آن خفته سیب بیرون می افتاد. **[1889 بانگ می زد کای امیر آخر چرا]** و فریاد می کرد و می گفت که ای امیر، چرا **[قصدِ من کردی تو نادیده جفا]** یعنی من ترا جفا نکردم. تو چرا بی‌جفا و بی‌سبب قصد من کنی؟ در بعض نسخ **[قصد من کردی چه کردم من ترا]**. **[1890 گر ترا ز اصل است با جانم ستیز]** اگر ترا با جانم از اصل عناد و عداوت هست، **[تیغ زن یکبارگی خونم بریز]** تا یکبارگی از بلا خلاص یابم. بیچاره از ناشناسی و از غایت اضطرار می گفت: **[1891 شوم ساعت که شدم بر تو پدید]** نامبارک وقت بود که شدم بر تو ظاهر و پیدا که دیدی مرا. **[ای خنک آن را که رویِ تو ندید]** مبارکی و سعادت او را که روی ترا ندید. **[1892 بی‌جنایت بی‌گنه بی‌بیش و کم]** از رنج و الم **[ملحدان جایز ندارند این ستم]** بی‌دینان جایز نمی دارند این‌چنین ستم. **[1893 می جهد خون از دهانم با سخُن]** من چنان مجروح شدم که خون از دهانم می جهد در وقت سخن که دهان بگشایم. **[ای خدا آخر مکافاتش بکن[2905]]** و جزایش بده و آن[2906] بیچاره از بی‌طاقتی به آن سوار دشنام می داد. **[1894 هر زمان می گفت او نفرینِ نو]** هر زمان آن بیچاره می گفت لعنت جدید، امّا **[اوش می زد کاندر این صحرا بدَو]** آن سوار عاقل دبّوس می زد که در این صحرا بدو. **[1895 زخمِ دَبّوس و سوارِ همچو باد]** و تیزرو **[می دوید و باز در رُو می فتاد]** و روی او مجروح می شد. **[1896 مُمْتَلی و خوابناک و سست بُد]** از سیب پر بود و خواب‌آلود و سست بود. **[پا و رویش صد هزاران زخم شد]** پای و رویش بسیار مجروح گشت. **[1897 تا شبانگه می کشید و می گشاد]** یعنی القصّه آن مرد سوار

[2903] عاقل S : - K

[2904] که S : - K

[2905] بکن Sİ : تو کن K

[2906] آن S : این K

این مرد ممتلی را تا شبانگاه چندان دوانید و می کشید و می گشاد **[تا ز صفرا قَی شدن بر وی فتاد]** تا از غلبهٔ صفرا و غدا غثیان و قی بر وی فتاد. **[1898 زو بر آمد خورده‌ها زشت و نکو]** از او بیرون شد و بر آمد آنچه خورده بود نیک و بد. **[مار با آن خورده بیرون جَست از او]** و مار نیز بیرون آمد که آن را نیز قی کرد. **(147a) [1899 چون بدید از خود برون آن مار را]** یعنی چون مار از دهانش بیرون آمد، مرد بشناخت که آن صورت جور و جفا سرمایهٔ مهر و وفا بوده است. پس **[سجده آورد آن نکوکردار را]** سجدهٔ تحیّت و تعظیم کرد آن سوار را. **[1900 سهمِ آن مارِ سیاهِ زشتِ زَفت]** خوف و هیبت آن مار سیاه زشت و عریض **[چون بدید آن دردها از وی برفت]** آن زخم دبّوس و الم سیب پوسیده و جراحت پای و روی و زحمت تک‌وپوی همه از یادش برفت. **[1901 گفت خود تو جبرئیلِ رحمتی]** زبان ثنا بگشاد آن سوار را و گفت: تو خود جبرئیل رحمتی که مرا از عذاب مار خلاص کردی. **[یا خدایی که ولیِّ نعمتی]** یا تویی مرد آلهی و شخص خدایی که صاحب نعمتی. یا از کمال فرح آن سوار را گفت: یا تو خدایی و خداوند نعمتی و چون مراد از سوار رسول الله است صلی الله علیه و سلم و به حکم **اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ** عالمان است، کلام ایشان کلام حضرت خداست و چون مسموع و صنع کلام حضرت خداست، خطاب را به وی می کند: **[1902 ای مبارک ساعتی که دیدیَم]** چه مبارک ساعت بود که تو دیدی مرا. **[مرده بودم جانِ نو بخشیدیَم]** من در حکم مرده بودم که چنان‌که مرده از طاعت معطل است، من در زاویهٔ غفلت مانده بودم یا همی مردم. اگر بر این حال بماندمی به عذاب آخرت گرفتار گشتمی که موت حقیقی آن[2907] است. تو حیات و روح[2908] جدید بخشیدی مرا. **[1903 تو مرا جویان مثالِ مادران]** چنان‌که مادران پسران را جویان است، تو مرا جویانی و در تربیت من پویانی. **[من گریزان از تو مانندِ خران]** از خداوندان. **[1904 خر گریزد از خداوند از خری]** خر از صاحبش گریزد از خری. **[صاحبش در پی ز نیکو گوهری]** خداوند خر در پی او از نیکویی. لاجرم رسول الله صلی الله علیه و سلم سزاوارتر است به مؤمنان از نفسهای ایشان در همه کار[2909]. چه[2910] هر چه فرماید، عین صلاح بندگان و محض فلاح

[2907] آن S : - K

[2908] روح S : + نو و K

[2909] کار S : کارها K

[2910] چه S : - K

ایشان است به خلاف نفس که اوامر او سبب شقاوت و موجب غوایت است. **بیت:** آلهی در ره خود دار ما را - دمی با نفس خود مگذار ما را. **[1905 نه از پیِ سود و زیان می‌جویدش]** صاحب خر نه از پی سود و زیان خود می جوید خر را. **[لیک تا گرگش ندرّد یا ددش]** بلکه از برای خر جوید تا که او را یا[2911] گرگ و یا سبع بهایم ندرد. **[1906 ای خنک آن را که بیند رویِ تو]** ای مبارکی آن را که روی تو بیند. **[یا در افتد ناگهان در کویِ تو]** در بعض نسخ **[یا در افتد ناگهان در جویِ تو]**. در حدیث شریف وارد است که **حضرت خدا حاضران مجلس ذکر و علم را بیامرزد که فرشتگان را گوید: اِشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. فرشته‌ای از (147b) فرشتگان گوید: فِيهِمْ فُلَانٌ لَيْسَ مِنْهُمْ. إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ. حق تعالی گوید: هُمْ قَوْمٌ لَا يَشْقَى جَلِيسُهُمْ. [1907 ای روانِ پاک بسْتوده ترا]** ای شهسوار، جان پاک پسندیده تراست. **[چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا]** چند گفتم هرزه و سخن باطل ترا. **[1908 ای خداوند و شهنشاه و امیر]** مرد از کمال شادی سوار را می گفت: ای سلطان و ای سلطان السلاطین و ای امیر. یعنی سیّد ولد آدم و سیّد الانبیاء و المرسلین. **[من نگفتم جهلِ من گفت آن مگیر]** آن سخنهای بیهوده که گفته شد، من نگفتم. جهل من گفت. مرا بدان مگیر. **[1909 شمّه‌ای زین حال اگر دانستمی]** هر آینه[2912] اگر شمّه از این حال دانستمی[2913]، اگر از هول قیامت و شدّت عذاب آخرت شمه‌ای دریافته بودمی، **[گفتنِ بیهوده نوانستمی]** این‌چنین بیهوده و باطل گفتن نتوانستمی. در بعضی نسخ **[گفتن بیهوده کی تانستمی]**. **[1910 بس ثنایت گفتمی ای خوش خصال]** یعنی به جای بیهوده و فحش ثنایت گفتمی و به مقام دشنام دعایت گفتمی ای خوب‌خو[2914] که در حق تو وارد است: **إِنَّكَ لَعَلى‌خُلُقٍ عَظِيمٍ. [گر مرا یک رمز می گفتی ز حال]** اگر یک رمز گفته بودی مرا از حال، **[1911 لیک خامُش کرده[2915] می آشوفتی]** لیک بی‌تنبیه می آشوفتی و مرا حیران کردی که تو **[خامُشانه بر سرم می‌کوفتی]** به حال خاموشی بر سر من دبّوس زدی. **[1912 شد سرم کالیوه عقل از سر بجَست]**

[2911] یا S : - K

[2912] هر آینه S : - K

[2913] دانستمی S : + و K

[2914] خوب‌خو S : خوب‌رو و زیاخصلت K

[2915] کرده Sİ : کرد K

سر من احمق و سرسام شد و عقل از سر برفت. **[خاصه این سر را که مغزش کمتر است]** خصوصا این سر من که مغز عقلش اندک است. عقل ممدوح آن است که کار دنیا را نیک نداند و از او غافل باشد. امّا در کار دین کامل باشد و از خدا فیض یابد. نام و ناموس را خراب و آخرت را معمور کند و در دل او فنا آید. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَحْبِبْ مَنْ شِئْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ وَ عِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ**. و عقل مذموم آن است که کار دنیا را نیک داند، امّا در کار دین ناقص باشد و اهل مناظره و جدال و صاحب الزام و قال باشد. **وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ**. یعنی کافران گویند که در دنیا اگر می بودیم ما که بشنویدیم سخن پیغامبران را بی‌بحث و تفتیش، چه از معجزات ایشان علامات صدق از صفحات احوال ایشان ظاهر بود، یا تعقّل می کردیم در معانی کلام ایشان و تفکّر می نمودیم در انوار حکمت که از اقوال و افعال ایشان معاینه می نمود، نمی بودیم در عدد اهل دوزخ. **[1913 عفو کن ای خوب‌رویِ خوب‌کار]** و نکوکردار. **[آنچه گفتم از جنون اندر گذار]** آنچه به زبان آوردم، از سخن بیهوده از جهت دیوانگی بگذار. روایت کنند: رسول الله صلی الله علیه و سلم خشم نکرد بر[2916] کسی **(148a)** از بهر نفس خود، بلکه خشمش از بهر حضرت خدا بود. **[1914 گفت اگر من گفتمی رمزی از آن]** سوار گفت: اگر از این حالت[2917] ترا پاره‌ای خبردار کردمی، **[زَهرهٔ تو آب گشتی آن زمان]** زَهرهٔ تو از بیم آب گشتی فی‌الحال. **[1915 گر ترا من گفتمی اوصافِ مار]** و آن دشمن خوان‌خوار، **[ترس از جانت بر آوردی دمار]** و از او اثر نماندی. **بیت:** شاید که ز دیدگان برانی جیحون - که عاقبت کار تو چون خواهد چون. حکایت: کسی گفت: من مردی دیدم که اندرون او مار رفته بود. علی‌الفور بیرون آوردن میسّر نشد. مار اندرون آن مرد فربه گشته بود. مار نیز عظیمت خروج همی خواست که از گلویش بیرون آید. آخر زهرهٔ آن مرد بدرید و بمرد. حصّهٔ تو از این قصّه چنان‌که خدمت مولانا اشارت می کند آن است که مردمان خفتگان‌اند که **اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا**. و مار نفس امّاره است که در درون[2918] مردم است و آن

[2916] بر S : به K

[2917] حالت S : حال K

[2918] درون S : اندرون K

به موجب **اَعْدَی عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ** دشمن توست و رسول الله صلی الله علیه و سلم آن شهسوار نیکوکار که به معالجهٔ اوامر و نواهی قاصد دفع آن مار گشته، گاهی طعام خوراند از اطعمهٔ ریاضت که نفس را همچون سیب پوسیده می آید و گاهی از طیّبات نعمت که **كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ** و گاهی در بیابانها دواند مثل حج و غزا و مسجد و مجلس علم و محل ذکر و تسبیح و سایر مجالس خیر و این همه ریاضت و مجاهده که[2919] در کشاکش احکام از آن جهت بر تو گمارد تا باشد که آن مار خوانخوار را از تو بیرون آرد و الّا اگر زمانی بگذارد آن مار در درون تو قرار گیرد، فربه شود. خروجش که عبارت از تبدیل اخلاق اوست، میسّر نشود. عاقبت ترا هلاک کند که هلاک حقیقی عذاب آخرت است و شرح آن دشمن که در اندرون توست، به بیان وافی استقصا نمی کند. بلکه می گوید **لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا**. **[1916 مصطفی فرمود گر گویم به راست]** آنچه من دانم، **[شرحِ آن دشمن که در جانِ شماست]** که آن نفس امّاره و مکّاره است و آن عقوبتها که بر سر صاحب نفس امّاره می آید در روز قیامت که **إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا**. در لباب آورده که بعد از نزول این آیت حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم بیهوش بیفتاد و آن روز چنان مهیب است که عقول زائل شود که **تَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ**. **[1917 زَهره‌های پُردلان هم بر درد]** زَهره‌های دلیران هم بر درد. **[نی رود ره نی غمِ کاری خورد]** و نه کار و کرداری کند. اگر احوال نفس امّاره و عقوبات در دنیا ظاهر بودی، مرد چنان بی‌خود[2920] گشتی که نتوانستی کار **(148b)** کردن را[2921]. **[1918 نه دلش را تاب ماند نه نیاز]** و در[2922] تضرّع و دعا. **[نه تنش را قوّتِ روزه و نماز]** و نه طاقت[2923] عبادت. و رسول الله صلی الله علیه و سلم احوال آخرت و اهوال قیامت را اعلم بود که با وجود مغفوریت ترسناک بود که در وصف بیمش گفته‌اند: كَانَ مِنْ خَوْفِهِ فِي جَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ و دایما می فرمود: **أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَ أَخْشَاكُمْ مِنْهُ**. لاجرم سوار می گوید: آنچه من از صفات آن مار

[2919] که S : - K

[2920] بی‌خود S : بی‌هوش K

[2921] را S : - K

[2922] در S : - K

[2923] طاقت S : طاعت و K

خون‌خوار و وخامت عاقبت آن نفس مکّار و مردارخوار می دانم، شما را معلوم شدی، هرآینه کم خندید و بسیار گریستن پیشه می کردید و در دفع این ملمّه و انجلای این غمّه اندیشه نمی نمودید، بلکه هرکه از این حال خبردار شود، **[1919 همچو موشی پیشِ گربه لا شود]** یعنی اگر از این حال خبردار گردد، همچو موش پیش گربه محو شود. **[همچو برّه پیشِ گرگ از جا رود]** و برمد. در بعض نسخ **[همچو میشی پیشِ گرگ از جا رود]**. **[1920 اندر او نه حیله ماند نه روش]** در آن کس نی حیله ماند و نی حرکت. **[پس کنم ناگفته‌تان من پرورش]** معنی این مصراع به ترکی: ایلرن سویلمدن سزه بن تربیت. **[1921 همچو بوبکرِ ربابی تن زنم]** و ساکت شوم. **[دست چون داوود در آهن زنم]** و موم‌وش نرم می کنم. در سورهٔ قاف است: **وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ**. و می آید در آن روز به عرصهٔ محشر هر کسی با او راننده‌ای[2924] یعنی فرشته‌ای که او را به موقف حساب می راند و با او گواهی که بر[2925] اعمال نیک و بد او گواهی[2926] می دهد و آن هم فرشته باشد نه از سایق فرار میسر و نه پیش شاهد انکار متصوّر و به هر کس از حق تعالی خطاب می رساند: به درستی که بودی تو به دنیا در بی‌خبری از این روز پیش. برداشتیم از دیدهٔ تو پوشش جهل و غفلت را تا هرچه شنیده بودی، معاینه بینی. پس دیدهٔ تو امروز بر کشف حجاب تیز است و گویند همنشین او یعنی ملکی که بر او موکّل بود، این است آنچه به نزدیک من حاضر است. یعنی دفتر اعمال او. پس خطاب رسد به سایق و شهید که **أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ**. بیفکنید در دوزخ هر کافری گردن‌کش را، منع کنندهٔ هر خیر را. یعنی باز دارندهٔ مال از حقوق مفروضه، در گذرنده از حدود الهی، شک آرنده در وحدانیّت آنکه گردانید. یعنی شریک ساخت با خدای خدایِ دیگر. پس در افکنید او را در عذاب سخت. چون خواهند که آن کافر را در دوزخ افکنند، گوید مرا چه گناه است که دیو بر من مسلّط بود و مرا گمراه کرد. آن دیو را حاضر سازند **قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ (149a) وَلَٰكِنْ كَانَ**

[2924] با او راننده‌ای S : او را آیند K

[2925] که بر S : - K

[2926] او گواهی S : - K

فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ. گوید همنشین او یعنی آن دیو که در دنیا بوده، ای پروردگار ما، بی‌راه نکردم او را و دربارهٔ او از حد[2927] نگذشتم. ولیکن بود او در گمراهی و دور و دراز و از آن باز نگشت. **[1922 تا مُحال از دستِ من حالی شود]** و بالفعل واقع و محقّق گردد. **[مرغِ پَر برکَنده را بالی شود]** آن مرغ که پر و بال او بر کنده و رفته باشد، پر و بال شود اگر تو خود را به دست ما سپاری که دست ما ید قدرت خداست و دست خدا[2928] از همه اعلی است. **[1923 چون يَدُ اللّه فَوْقَ اَيْدِيهِم بود]** چنان‌که در سورهٔ فتح مذکور است: **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ**. **[دستِ ما را دستِ خود فرمود احد]** **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ** و به حسب **بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ** دست ما قدرت خداست و جمیع اقوال[2929] و افعال ما عین شؤن کبریاست. پس کسی که به ما انقیاد کند، از مار خلاص شود و از جملهٔ اخیار گردد و دست تصرّف ما از این علّت وارهاند و از روی تربیت به درجات عالیه رساند. **قطعه:** چو در کشاکش احکام راضیت یابند - ز رنج‌ها برهانند و مرتضات کنند * و گر بدین نفزایی شکور هم باشی - ز ارتضات بدارند و مصطفات کنند. **[1924 پس مرا دستِ دراز آمد یقین]** که تصرّف می کنم در آسمانها. **[بر گذشته ز آسمانِ هفتمین]** به اقدار ربّ‌العالمین. **[1925 دستِ من بنْمود بر گردون هنر]** و اظهار کرد اثر. **[مُقریا بر خوان که اِنْشَقَّ الْقَمَر]** ای حافظ و قاری، بخوان سورهٔ قمر: **اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ**. پس دستی که به یک ایما ماه را شکافتن تواند، از معالجهٔ چون تویی چه عاجز ماند؟ **[1926 این صفت هم بهرِ ضعفِ عقلهاست]** که کسی ضعیف‌العقل باشد، بی‌وصف و بیان فهم نمی کند. **[با ضعیفان شرحِ قدرت کی رواست]** شرح قدرت را مردمان قوی می باید. **[1927 خود بدانی چون بر آری سر ز خواب]** چون به حکم **اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا** بمیری و به خود آیی یا چون بیدار شوی از غفلت، بدانی قدر آن صاحب سعادت. **[ختم شد وَاللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب]** علم بشر در جهان قضا و قدر بدین قدرت است. والله اعلم بالصّواب. **[1928 مر ترا نه قوّتِ خوردن بُدی]** از سخنان سوار است که[2930] مراد رسول مختار است. **[نه ره و پروایِ قَی کردن بُدی]** یعنی

[2927] حد S : حدود K

[2928] ید قدرت خداست و دست خدا S : به قدرت خدا K

[2929] اقوال S : احوال K

[2930] که S - : K

اگر من ترا[2931] گفتمی اوصاف مار، نه ترا قوّت خوردن سیب پوسیده بودی و نه مجال راه رفتن و قی کردن بودی. **[1929 می شنیدم فحش و خر می راندم]** من فحش تو شنیدم و مرکب راندم که در خلاص و اصلاح تو پوییدم. **[رَبِّ یَسِّر زیرِ لب می خواندم]** زیر لب دعا و زاری گفتم که رسول الله صلی الله علیه و سلم کافران و عاصیان را دعای بد نکردی و می گفتی: **مَا بُعِثْتُ لَعَّانًا (149b) إِنَّمَا بُعِثْتُ مُیَسِّرًا لَا مُعَسِّرًا. [1930 از سبب گفتن مرا دستور نه[2932]]** از آن جهت سبب عقوبت را و احوال قیامت را فاش نمی گویم. **[ترکِ تو گفتن مرا مقدور نه[2933]]** و قدرتم نیست که ترک تربیت و اصلاح تو کنم. رسول الله صلی الله علیه و سلم در دنیا امّت را پند و نصیحت همی کرد و در آخرت شفاعت می کند. **[1931 هر زمان می گفتم از دردِ درون]** و با صدق و اخلاص: **[اِهْدِ قَوْمی اِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُون] اَللَّهُمَّ اهْدِ قَومِي فَإِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ**. رسول الله صلی الله علیه و سلم این سخن را روز احد گفته بود. وقتی کافران سر مبارک او را مجروح کردند، خون از پیشانی لطیف[2934] سودی[2935]. **اَللَّهُمَّ اهْدِ قَومِي فَإِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ** گفتی. **[1932 سجده‌ها می‌کرد آن رَسته ز رنج]** آن مرد که از مار خلاص یافت، سجده‌های شکر و تحیّت می کرد. **[کای سعادت ای مرا اقبال و گنج]** که تویی مرا سعادت و دولت و گنج. **[1933 از خدا یابی جزاها ای شریف]** از حضرت حق بیابی عوضهای احسانت ای مرد شریف. **[قوّتِ شُکرت ندارد این ضعیف]** صَلَّى اللهُ عَلَيْكَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اللَّطِيفُ که قوّت شکر و نعمت تو گفتن ندارد این نحیف. **قطعه:** یا سیّد الانام درود جناب تو - ورد زبان ماست مه و سال و صبح و شام * نزدیک تو چه تحفه فرستیم ما ز دور - در دست ما همین صلوات است والسلام. **[1934 شُکر حق گوید ترا ای پیشوا]** شکر ترا حضرت خدا کند ای مقتدی. **[آن لب و چانه ندارم وآن نوا]** آن دهان و چانه و صدا ندارم که لایق تو ثنا بگویم. **[1935 دشمنیِ عاقلان زین‌سان بوَد]** یعنی باری از این قصّه معلوم کردی که دشمنی عاقلان از این مثال و مانند بود. **[زهرِ ایشان ابتهاجِ جان بوَد]** زهر ایشان فرح و افتخار جان می شود که در دنیا اگرچه از

[2931] ترا S : - K

[2932] نه S : نیست K : نی İ

[2933] نه S : نیست K : نی İ

[2934] لطیف S : + او K

[2935] سودی S : بسودی K

دست عاقلان بلا و ریاضت می کشی، امّا در آخرت به صفا و نعمت رسی. **[1936 دوستی ابله بوَد رنج و ضلال]** در دنیا و اندوه و ملال در عقبی که **اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ**. **[این حکایت بشْنو از بهرِ مثال]** تا بدانی ضرر دوستی نادان را[2936]. **[اعتماد کردن مرد ابله بر تملّق و وفای خرس]** که آن مرد ابله بر بی‌عقلی اعتماد کرد. آخر به دست او هلاک شد. **[1937 اژدهایی خرس را در می کشید]** یک اژدرها خری را می کشید که هلاک کند. **[شیرمردی رفت فریادش رسید]** یعنی خرس فریاد کرد. شیرمردی به فریادش رسید که خرس را از شرّ اژدرها خلاص کرد[2937]. چون خدمت مولانا این قصّه شروع کرد، در اوّلش بر یک حصّه تنبیه می فرماید[2938] که **[1938 شیرمردان‌اند در عالم مدد]** شیرمردان در جهان مدد مظلومان‌اند که به فریاد ایشان رسند .**[آن زمان (150a) کافغانِ مظلومان رسد]** به گوش ایشان. این حالت اولیا را در حال حیات و ممات حاصل است. حکایت: امیر محمد که[2939] مرید خاص سلطان ولد بود، چنان نقل کرده که خدمت شاه‌زادهٔ جهان گیغاتو خان بعد از نقل مولانا چون به اقسرا رسید، ایلچی‌ای معتبر به طلب امرا و اتراک قونیه فرستاد تا مطاوعت نموده استقبال کنند. مگر چندی از رنود[2940] از سر گستاخی و جلالت ایلچی را به قتل آوردند. چون این خبر به سمع پادشاه رسید، غضب عظیم کرده یرلیغ شد[2941] که تمامت عساکر به قونیه روند و شهر را حصار کرده خلق او را به قتل آورند و به نهب و[2942] غارت مشغول شوند. و در آن وقت هیچ یکی از نوّاب و امرا رفع آن غضب نتوانستند کردن که همه اهل قونیه از آن خبر منزعج‌خاطر شدند و در استخلاص خود هیچ چاره ندیدند جز پناه به حضرت تربهٔ مقدّس[2943]. به اتّفاق تمام به حضرت تربه آمده[2944] زاری و تضرّع کردند. چون گیغاتو خان با لشکر

[2936] را S : - K

[2937] خلاص کرد S : رهانید K

[2938] فرماید S : کنند K

[2939] که S : سیّد K

[2940] رنود S : رندان K

[2941] یرلیغ شد S : - K

[2942] نهب و S : - K

[2943] مقدس S : + مولانا K

[2944] حضرت تربه آمده S : تربهٔ شریف آمدند K

عظیم در آن حوالی رسید، شبی[2945] حضرت مولانا را در خواب دید که به هیبت عظیم از قبّهٔ خود بیرون می آید و بیخ دستار مبارک خود را گشوده کرد، با روی شهر حلقه می کند. بعد از آن به تندی تمام به سروقت گیغاتو خان می آید و انگشت بر حلقش می نهد و گلوی او را محکم می گیرد و می تاسانیدش و او را خفّه می کند و می گوید که قونیه آن ماست. ترا با مردم قونیه چه کار است؟ و او فریادکنان امان می خواهد و مولانا می فرماید که ای ترک بی‌خبر، ترک این فکر و حرکت بکن و ترکان خود را هرچه زودتر به سوی ترکان خود بر. والّا جان به سلامت نبری. در حال که بیدار شد. مرا و مقرّبان خود را خوانده. چون به خدمتش رفتیم او را به غایت خائف و لرزان و گریان یافتیم. سؤال ناکرده صورت خواب را باز گفت. تمامت نایبان و مقرّبان به یک زبان سر نهاده[2946] گفتند که ما این معنی را اندیشه کرده بودیم که این شهر و اقلیم از آن خدمت مولاناست و هرکه قصد این دیار می کند، از نسل او دیّار نمی ماند و هلاک می شود. امّا از خوف پادشاه مجال مقال نبود[2947]. باز یرلیغ شد که لشکر باز کردند. چون روز شد، به نفس خود با جمع امرا به زیارت تربهٔ مقدّس مشرّف گشته. من بنده نیز هنوز تربه را ندیده بودم. خدمت سلطان ولد را حاضر کرده مرید شد و قربانها کرده و صدقات به مجاوران حضرت و ائمهٔ دین ارزانی داشت و شهریان را عفو کرده به خوش‌دلی عودت نمود. اهالی شهر شادیها کردند و تکلّفات بسیار از هر نوع پیشکشی کردند و مرا محبّت و عشق **(150b)** قدیم[2948] یکی دو هزار شد و به شکرانهٔ آن رحمت چشمهٔ تربه را به حال عمارت آوردم. **[1939 بانگ مظلومان ز هر جا بشنوند]** پس از آن **[آن طرف چون رحمت حق می دوند]** و مدد کنند. حکایت: قاضی کُرد قنوی که از جملهٔ اعیان قونیه بود، روزی[2949] در مجمع اکابر قونیه حکایت کرد که در اوان جوانی به طرف[2950] اسکندریه سفر کرده بودم و همراهان من همه تاجران معتبر بودند. از ناگاه کشتی ما به گرداب افتاد. همگنان فریادکنان هر یکی به مشایخ و پیران خود التجا آوردند و زاریها کردند و مدد

[2945] شبی S : آن شب K

[2946] نهاده S : نهادند و K

[2947] نبود S : + که گوید K

[2948] قدیم S : - K

[2949] روزی S : یک روز K

[2950] به طرف S : در K

جستند. من نیز از سر اخلاص تمام و صدق درست مولانا یا مولانا[2951] بانگ زدم و استعانت[2952] کردم. پس از آن از یک مسافت تیر دیدم که خدمت مولانا بر روی آب ایستاده است. دست دراز کرده کشتی را از آن گرداب بیرون کشید و روانه کرد و او از دنبالهٔ کشتی می راند. چه تمامت اهل کشتی علی‌العیان و عین‌الیقین صورت آن پادشاه دین را کماکان دیدند و فریاد کردند و همچنان به عنایت یزدان و همت مردان خلاص و مناص یافته[2953] شبهانگام به انطالیه بیرون آمدیم و صدقات به ارباب حاجات داده. بعد از چند روز چون به مبارکی[2954] به قونیه وصول افتاد، استعداد کرده با جمع تاجران به رغبت تمام و تحف بسیار به زیارت خدمت مولانا آمدیم. چند پاره جامه‌های اسکندرانی و عتابی و جامهٔ مصری در پیش نهاده سر نهادند[2955]. فرمود که معذور دارید که دیرتر آمدیم. از زحمتها چونید؟ و این عالم پر زحمت است. لله الحمد عاقبت محمود شد. و از آن جامه‌ها جامه‌ای قبول کرده[2956] به چلبی حسام الدین فرستاد و باقی را سلطان ولد به یاران بخش کرد و چون آن جماعت بیرون آمدند، سلطان ولد کیفیّت عذر مولانا را استفسار کرد. مجاری حال[2957] را باز گفتند. سلطان ولد بی‌خودوار باز گشته در آمد و سر نهاده گفت: ای خداوندگار، راستین از جای خود ناجنبیده در روی دریا کشتی می رهانی و در خشکی[2958] مددها می کنی. باری[2959] نگویی که احوال ما فردای قیامت چون شود؟ و چون کشتی وجود هر یکی در گرداب حساب فرو ماند، حال ما بر چه منوال خواهد بودن؟ فرمود که بهاء الدین چون شمشیر در غلاف چنین می برد، تا چون از غلاف مجرّد شود، چون برد و چگونه در کار آید؟ یاران شادیها کردند و سماعها دادند. **[1940 آن ستونهای خللهای جهان]** یعنی شیرمردان ستونهای خللهای جهان‌اند. اگر ایشان نبودندی، به سبب خلل عصیان عالم خراب گشتی و عذاب نازل شدی. **لَوْلاَ رِجَالٌ خُشَّعٌ وَصِبْيَانٌ رُضَّعٌ وَبَهَائِمُ رُتَّعٌ لَصَبَّ عَلَيْكُمُ الْعَذَابَ (151a) صَبًّا.**

[2951] مولانا یا مولانا S : مولانا را K

[2952] استعانت S : اشتیاق K

[2953] یافته S : یافتیم K

[2954] به مبارکی S : - K

[2955] نهادند S : نهادیم K

[2956] کرده S : کرد و K

[2957] مجاری حال S : حضرت احوال K

[2958] خشکی S : + چه K

[2959] باری S : باز K

حکایت: نقل است که چون ابراهیم ادهم را وفات رسید، هاتفی آواز داد که أَلَا إِنَّ أَمَانَ الْأَرْضِ قَدْ مَاتَ. آگاه شوید که امان روی زمین مرد. چون خلق این آواز شنیدند، متحیّر شدند تا این چه تواند بود. تا خبر شد که ابراهیم ادهم وفات کرد رحمة الله علیه. **[آن طبیبان مرضهای نهان]** و طبیبان[2960] مرضهای نهان‌اند که امراض قلبیه را دوا کنند. **[1941 محض مهر و داوری و رحمت‌اند]** یعنی کار ایشان مهر و محبّت و حکومت و سلطنت و رحمت و شفقت است. گویا محض اینها شده‌اند. **[همچو حق بی‌علت و بی‌رشوت‌اند]** فضل ایشان چون عطای یزدان بی‌علّت و بی‌رشوت است. **[1942 این چه یاری می‌کنی یکبارگیش]** یعنی از ایشان بپرسی که چرا یاری می کنی بالکلّیه[2961]، **[گوید از بهرِ غم و بیچارگیش]** پس سبب چاره‌جویی ایشان جز بیچارگی نیست. کسی که بیچاره باشد، بدان می رسند[2962] خواه آدمی باشد، خواه غیر. حکایت: شیخ نفیس الدین سیواسی روایت کرد که روزی خدمت مولانا به من اشارت کرد که دو درمی خُطاب نیکو بستان و بیار و آن زمان یک سینی خطاب را به درمی می دادند. فی‌الحال حاصل کردم از دست من بستد و در میزری کرده روانه شد. من آهسته در عقب او می رفتم تا در خرابه‌ای[2963] در آمد. سگی بچگان کرده بود. همه را در خوردِ آن سگ داد و من از شفقت و مرحمت او حیران بودم[2964]. فرمود که هفت شبان‌روز شده که این بیچاره چیزی نخورده و به سبب بچگان خود غیبت نمی تواند کرد. حق تعالی نالهٔ او را به سمع من رسانید. این بیچاره را چاره‌گری و غمخوارگی فرمود. **[1943 مهربانی شد شکارِ شیرمرد]** مهربانی و شفقت و دردمندی و ذلّت سبب شکار شیرمرد است. **[در جهان دارو نجوید غیرِ درد]** در جهان درمان نجوید غیر درد را. پس دردمند می باید شد تا درمان رسد. **[1944 هر کجا دردی دوا آنجا رود]** که اثر دوا و کمال او در آنجا پیدا شود. **[هر کجا پستی است آب آنجا دود]** که آب به طبع خود به بالا مائل نیست، به پستی سائل است. لاجرم **[1945 آبِ رحمت بایدت رَو پست شو]** اگر آب رحمت می خواهی، پست شو. لاجرم تواضع و پستی باید تا آب رحمت روان گردد و لهذا متکبّری که تنزّل به

[2960] طبیبان S : طبیبهای K

[2961] بالکلّیه S : - K

[2962] رسند S : رسد K

[2963] در خرابه‌ای S : خرابه را K

[2964] بودم S : ماندم K

اهل الله نکند و دست و دامن ایشان نگیرد، فیض آلهی نیابد. **[وآنگهان خور خَمرِ رحمت مست شو]** در آن وقت بادهٔ رحمت بخور، مست شو. یعنی چون پست شوی، به تو آب رحمت رسد و مست شوی. **[1946 رحمت اندر رحمت آمد تا به سر]** که رحمت آلهیّه بی‌نهایت است و مراتب قرب بی‌غایت. **(151b)** چنان‌که فرمود: ای برادر بی‌نهایت درگهی است[2965]. **[بر یکی رحمت فرو مآی ای پسر]** معنی این مصراع به ترکی: بر رحمته طالمه ای اوغل. یعنی به یک مقام قانع مشو ای سالک. تکثیر طلب و عبادت کن. **[1947 چرخ را در زیرِ پا آر ای شجاع]** به همّت و سعی که گفته‌اند: اَلمَرْءُ یَطِیرُ بِهِمَّتِهِ. **[بشْنو از فوقِ فلک بانگِ سماع]** و این سماع را مشاعر و حواس از آفات سالم باید تا ادراک این سعادات حاصل آید که پنبهٔ وسواس مانع سماع است و لهذا می فرماید: **[1948 پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش]** که مانع از طرف توست. **[تا به گوشت آید از گردون خروش]** خدمت مولانا پس از این بیان کند[2966] آن صدا که از آسمان می رسد چیست. **[1949 پاک کن دو چشم را از موی و[2967] عیب]** یعنی چشم دل را از موی و[2968] عیب و سَبَل و پرده پاک کن. **[تا ببینی باغ و سروستانِ غیب]** تا مشاهده کنی گلستان سروستان غیب را. **[1950 دفع کن از مغز و از بینی زُکام]** مغز و بینی را از زکام خودبینی خلاص کن. **[تا که رِیحُ اللّه در آید در مشام]** به موجب حدیث نبوی **إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَ التَّعَرَّضُ لَهَا بِتَطْهِيرِ الْقَلْبِ وَ تَزْكِيَةِ النَّفْسِ عَنِ الْخُبْثِ وَالْكُدُورَةِ الْحَاصِلَةِ عَنِ الْأَخْلَاقِ الْمَذْمُومَةِ** تا که بوی خدا آید در مشام. **[1951 هیچ مگْذار از تب و صفرا اثر]** یعنی دهان و معده از حمی و[2969] صفرا سالم باید **[تا بیابی از جهان طعمِ شَکَر]** که صفراوی حلاوت شکر نمی داند. **[1952 داروِی مردی کن و عنّین مپوی]** یعنی دوشیزگان غیبی به عقد هر عنّین نمی آیند. پس علاج مردی کن و چنین عنّین مپوی **[تا برون آیند صد گون خوبروی]** رغبت کنند در تو و در رجولیت تو خوب‌رویان یا به وجود آید فرزندان با جمال. **[1953 کُندهٔ تن را ز پایِ جان بکَن]** تن که غلّ و بند دست و پای جان است،

[2965] است S : + در هر آنچه می رسی بلله مایست K

[2966] کند S : + که K

[2967] و K - : Sİ

[2968] و K - : S

[2969] حمی و K - : S

او را از دست و پای جان بکن و بیفکن که **أَعْظَمُ حِجَابٍ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ اشْتِغَالُكَ بِتَدْبِيرِ بَدَنِكَ أَوِ اعْتِمَادُكَ عَلَى عَاجِزٍ مِثْلِكَ. [تا کند جولان به گِرد انجمن]** تا جان جولان کند به جانب چمن و انجمن. یعنی هرکه خواهد که به خلوت انس در[2970] آید، باید که اوّل از خلعت خودی به در آید که قید تن و نفس را حل کند. **[1954 غُلِّ بُخل از دست و گردن دور کن]** به حکم **وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ** کندهٔ بخل را از دست و گردن دور کن. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ: **إِنَّ السَّخِيَّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ.** وَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ **إِنَّ الْبَخِيلَ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ.** حکایت: شیخ ابو مرثد از جملهٔ کریمان بود. وقتی شاعری وی را مدح گفت[2971]، ابو مرثد گفت: نزد من هیچ معلوم[2972] یعنی مال نیست **(152a)** که ترا بخشم. امّا مرا به قاضی بر و بر من ده هزار درم دعوی کن تا من اقرار کنم و مرا به زندان بر که اهل و قوم من و یاران و خویشاوندم مرا در زندان نگذارند. جمع مال می کنند و به تو می دهند. همچنان کردند و هنوز شب نیامده بود که سیم بدادند. شیخ را بیرون آوردند. ابو علی دقّاق گفت: سخاوت آن نباشد که توانگر درویش را عطا کند. سخاوت آن باشد که درویش توانگر را[2973]. **[بختِ نو دریاب در چرخِ کهُن]** بخت نو بیاب در چرخ کهنه. چنان‌که در دنیا اهل سعادت و بختی[2974] بذل[2975] سخا کن تا در آخرت نیز اهل سعادت شوی. حکایت: ابراهیم علیه السلام چون بخواستی که تغدّی کردی، وقتی که کسی نیافتی که با او طعام بخورد، یک میل و دو میل برفتی. کسی جستی که[2976] با او بخورد و خانهٔ او را چهار در بود و آن را ابو الضیفان یعنی پدر مهمانان گفتندی. **[1955 ور نمی تانی به کعبهٔ لطف پَر]** اگر نمی توانی[2977] به کعبهٔ لطف پری و روی به آن جانب آوری، **[عرضه کن بیچارگی بر چاره‌گر]** یعنی حضرت خدا را جلّ وعلا. چون آدم

[2970] انس در S : اندر K

[2971] گفت S : کند K

[2972] معلوم S : + نی K

[2973] را S : + عطا کند K

[2974] بختی S : بخت باشی K

[2975] بذل S : + و K

[2976] که S : - K

[2977] توانی S : + که K

علیه السلام حضرت خدا را عاصی شد، باز توبه کرد. حضرت خدا[2978] توبهٔ او را قبول کرد به پنج چیز[2979]. از آنکه آدم اقرار گناه کرد و پشیمان شد و نفس خود را ملامت کرد و به توبه شتافت و از رحمت خدا نومید نشد. امّا ابلیس خلاف این پنج[2980] کرد. معذور نگشت. پس هرکس که حال او همچو حال ابلیس باشد، مقبول نشد. لاجرم **[1956 زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست]** تضرّع و گریه و زاری در طلب مراد از حضرت باری قوی سرمایه‌ای است. زیرا چون حضرت خدا خواهد که حاجت بنده را روا کند، آن بنده را به سوی خود متوجّه سازد تا تضرّع و دعا کند که حضرت حق حاجت او روا کند. **[رحمتِ کلّی قوی‌تر دایه‌ایست]** عنایت بی‌غایت و رحمت بی‌علّت او مشفق دایه‌ای است که **جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ. [1957 دایه و مادر بهانه‌جو بوَد]** دایه و مادر بهانه می جویند **[تا که کی آن طفلِ او گریان شود]** تا که او را شیر دهند. **[1958 طفلِ حاجاتِ شما را آفرید]** آن آفرینندهٔ ارض و سموات طفل حاجات شما را آفرید **[تا بنالید و شود شیرش پدید]** تا شما ناله[2981] کنید و شیر رحمت او به جوش آید. **[1959 گفت اُدْعُوا اللّه بی‌زاری مباش]** یعنی به امر **أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ** و به حکم **أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً** از ما طلب و زاری می خواهد. پس بی‌زاری مباش. **[تا بجوشد شیرهایِ مِهرهاش]** و رحمت بی‌همتایش. امّا چون حضرت خدا خواهد که حاجت بنده را روا نکند، به سوی **(152b)** خود متوجّه نکند و به دعا و زاریها نیارد که در خبر است: **إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَجْرِيَ حُكْمًا مِنْ أَحْكَامِهِ عَقَدَ لِسَانَ عَبْدِهِ حَتَّى لَا يَسْئَلَهُ لِأَنَّهُ يَسْتَحْيِي أَنْ يَدْعُوَهُ عَبْدُهُ وَ هُوَ لَا يُجِيبُهُ**. لاجرم عاقل را می باید که روی از دنیا بگرداند و به سوی او آرد. **[1960 هوی هویِ باد و شیرافشانِ ابر]** آواز باد و شیرافشان ابر رحمت **[در غمِ مایند یک ساعت تو صبر]** ایشان در تدبیر و طلب رزق مایند[2982]. اندکی تو صبر کن. **[1961 فِی السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ نشْنیده‌ای]** در سورهٔ والذّاریات آیت **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ** نشنیده‌ای؟ استفهام انکاری

[2978] خدا S : حق K

[2979] به پنج چیز S : - K

[2980] پنج S : - K

[2981] ناله S : زاری K

[2982] رزق مایند S : رزق‌اند K

است. **[اندر این پستی چه بر چفسیده‌ای]** و تعلّق کرده‌ای. چرا[2983] روی به سوی آسمان نمی آوری؟ روزی را از حضرت خدا نمی خواهی که رزق دهنده اوست. حکایت: عبد الملک بن قریب الاصمعی گوید: روزی در بصره از جامع بیرون آمدم. در بعض کوچه‌ها همی رفتم. اعرابی پیدا شد که شمشیر را[2984] به خود کرده بود. مرا گفت: از چه قومی؟ گفتم: از بنی اصمع. گفت: اصمعی تویی؟ گفتم: آری. گفت: از چه جا می آیی؟ گفتم: از جایی که کلام رحمن می خوانند. گفت: رحمن را کلامی است آدمیان می خوانند؟ گفتم: آری ای اعرابی. گفت: بخوان از وی چیزی بر من[2985]. گفتم: فرود آی از اشتر خود. فرود آمد. من از سورهٔ والذّاریات ابتدا کردم تا به این آیت رسیدم که **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ**. گفت: یا اصمعی، این کلام رحمن است؟ گفتم: آری، سخن خدایی که محمّد را[2986] صلی الله علیه و سلم به حق فرستاد. گفت: بس است. برخاست. شتر را به شمشیر بکشت و مرا گفت: مرا یاری بکن که توزیع کنیم[2987]. پس هر[2988] آینده و رونده را دادیم. باز شمشیر و کمان را بشکست و زیر ریگ نهان کرد و به سوی صحرا رفت و می گفت: **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ**. چون از چشم من غایب شد، من خود را عتاب کردم و گفتم: ای اصمعی، چرا متنبّه نمی شوی چنان‌که اعرابی متنبّه شد؟ او خود نمی دانست که رحمن را کلام است. پس از مدّتی با هارون الرشید حج کردم. من کعبه را طواف می کردم. کسی مرا آواز داد به صوت باریک، یا اصمعی، یا اصمعی. دیدم که آن اعرابی است زرد شده. مرا سلام کرد و دست من بگرفت و مرا اجلاس کرد و گفت: بخوان مرا[2989] کلام رحمن که پیش از این خوانده بودی. باز سورهٔ والذّاریات را[2990] ابتدا کردم. وقتی که این آیت را رسیدم **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ**، نعره‌ای بزد و گفت: وَجَدْنَا مَا وُعِدْنَا رَبَّنَا حَقًّا، وَجَدْنَا مَا وُعِدْنَا رَبَّنَا حَقًّا. پس کسی که به این تصدیق می کند و می داند که خدا رزق او

[2983] چرا S : و به دعا K

[2984] را S : - K

[2985] چیزی بر من S : - K

[2986] را S : - K

[2987] کنیم S : کنم K

[2988] هر S : همه K

[2989] مرا S : - K

[2990] را S : - K

را پیوسته می دهد. حکایت: **(153a)** از حضرت امام العالمین جعفر صادق پرسیدند که حضرت خدا رزق بندگان را چرا به‌یکبار نمی دهد؟ گفت: در این حکمت بسیار است. یکی آنکه همه را جای نیافتندی که ضبط کنندی. دوم آنکه از او استغنا نمودندی. سوم آنکه وقت مرگ معلوم می گشتی. چهارم آنکه قدر نعمت ندانستندی. پنجم آنکه در غم ضبط او مبتلا گشتندی. لاجرم به حکم يَوْمٌ جَدِيدٌ رِزْقٌ جَدِيدٌ خدا[2991] رزق بنده را می رساند. **[1962 ترس و نومیدیت دان آوازِ غول]** ترسیدن تو از فقر و مأیوس شدن تو از توکّل آواز غول است که **[می کَشَد گوشِ تو تا قعرِ سُفول]** ترا به قعر پستی می کشد. خدمت مولانا پس از این بیان کند که آن آواز که از سوی آسمان می آید چیست. **[1963 هر ندایی که ترا بالا کشید]** یعنی تو از پستی همّت ندایی که از بالا آید، نمی شنوی و ندای بلند و پستی نمی دانی. پس بدان که هر آواز که ترا بالا کشید، **[آن ندا می دان که از بالا رسید]** و از جانب حضرت خدا آمد اگرچه گویندهٔ او[2992] از قعر چاه گوید. **[1964 هر ندایی که ترا حرص آورد]** و طمع دنیا دهد، **[بانگِ گرگی دان که او[2993] مردم دَرَد]** و هلاک کند اگرچه گویندهٔ او[2994] از جای بالا گوید. چنان‌که می فرماید: **[1965 این بلندی نیست از رویِ مکان]** از جهت مکان ظاهر. **[این بلندیهاست سویِ عقل و جان]** از سوی عقل و روان است روان. **[1966 هر سبب بالاتر آمد از اثر]** هر سبب بالاتر از اثر است. **[سنگ و آهن فایق آمد بر شرر]** سنگ و آهن آتشزنه فایق بر شرر است. زیرا که[2995] سبب اوست. **[1967 آن فلانی فوقِ آن سرکش نشست]** در حقیقت **[گرچه در صورت به پهلویش نشست]** که اعتبار به حقیقت است نه به صورت. **[1968 فوقی آنجاست از رویِ شرف]** که فوقی و بلندی به اعتبار تقدّم بالشرف است. **[جایِ دور از صدر باشد مُستَخَف]** جای دوران بی‌خبر[2996] صدر است مستخف باشد نه معظّم. حضرت حق تعالی فرمود: **إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ** که الشَّرَفُ بِالْفَضْلِ وَالْأَدَبِ، لَا بِالْأَصْلِ وَ النَّسَبِ. **[1969**

[2991] خدا S : از K

[2992] او S : آواز K

[2993] او Sİ : آن K

[2994] او S : آواز K

[2995] که İ : - SK

[2996] بی‌خبر S : + که K

سنگ و آهن زین سبب[2997] **که سابق است]** که سبب شررند. **[در عمل فوقیِ این دو لایق است]** که بدین اعتبار مقدّم است. لاجرم تضرّع و دعا از آن جهت سبب رحمت[2998] حضرت خداست مقدّم است. امّا **[1970 وآن شرر از رویِ مقصودیِ خویش]** یعنی اگر بدین معنی نظر کنی که سنگ و آهن آلت کارگر است، امّا علّت غائیه و مقصود اصلی شرر است، **[ز آهن و سنگ است زین رو پیش پیش]** از سنگ و آهن از این وجه مقدّم و زیاده است. لاجرم مقصود از تضرّع و زاری چون رحمت حضرت باری است، رحمت از دعا و تضرّع مقدّم است. **[1971 سنگ و آهن اوّل و پایان شرر]** در وجود خارجی. **[لیک این هر دو تنند و جان شرر]** زیرا مقصود **(153b** بالذات اوست. لاجرم اگرچه به فرمان رسول الله صلی الله علیه و سلم **سَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهُ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ** دعا و زاری مقدّم است و به موجب کلام او که **الدُّعَاءُ مُخُ الْعِبَادَةِ** تضرّع و زاری مقصود است، امّا آن آلت رحمت است. پس مقصود اصلی رحمت حضرت خداست. **[1972 کآن شرر گر در زمان واپستر است]** و مؤخر، **[در صفت از سنگ و آهن برتر است]** که مقصود اصلی و مراد کلّی اوست. اگر رحمت و مغفرت پس از دعا و زاری به وجود آید، امّا چون مقصود اصلی و مطلوب کلّی و نتیجهٔ طاعت و ثمرهٔ عمر است، از دعا و زاری برتر است. چنان‌که **[1973 در زمان شاخ از ثمر سابق‌تر است]** یعنی چنان‌که واسطهٔ حصول ثمر شجر است، امّا **[در هنر از شاخ او فایق‌تر است]** که مقصود از شجر ثمر است. چون به این جهت نظر کنی، ثمر مقدّم است. **[1974 چونکه مقصود از شجر آمد ثمر]** همچو سنگ و آهن و شرر، **[پس ثمر اوّل بوَد و آخر شجر]** در زمان وجود اگرچه درخت و شاخ مقدّم است، امّا در کمال و مقصودی ثمر از آن دو فایق‌تر است و اعلی. خلاصهٔ کلام در این مقام آن است که اگرچه زاری تو سبب رحمت اوست و زاری در صورت مقدم است بر وی، امّا رحمت در حقیقت بر زاری مقدّم است. پس کسی که خدا آن را رحمت کردن خواهد، آن را به زاری آرد. لاجرم فریاد و زاری سبب رحمت باری است. **[1975 خرس چون فریاد کرد از اژدها]** القصه چون خرس از دست اژدها فریاد کرد، **[شیرمردی کرد از چنگش رها]** شیرمردی به لطافت حیله و تدبیر آزاد کرد از چنگش او را. حکایت: از انس بن مالک مروی

[2997] سبب S : جهت Kİ

[2998] رحمت S : اجابت K

است که کسی در زمان رسول الله صلی الله علیه و سلم تجارت می کرد از مدینه به شام و از شام به مدینه و با قافله همراه نبود. توکّل بر حضرت خدا می کرد. وقتی از شام همی آمد، دزدی پیش او آمد که بر اسب سوار شده بود. تاجر گفت: مال من بستان و مرا رها کن. دزد گفت: مال از آن من است. من جان تو می ستانم. تاجر گفت: مرا مهلتی بده تا وضو سازم و نماز بگذارم و دعا کنم. دزد گفت: مهلت دادم. بازرگان آبدست کرد و دو رکعت نماز بگذارد و دست برداشت و دعا کرد و گفت: يَا وَدُودُ، يَا وَدُودُ، يَا ذَا الْعَرْشِ الْمَجِيدِ، يَا مُبْدِئُ، يَا مُعِيدُ، يَا فَعَّالُ لِمَا يُرِيدُ، أَسْأَلُكَ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِي مَلَأَ أَرْكَانَ عَرْشِكَ، وَأَسْأَلُكَ بِقُدْرَتِكَ الَّتِي قَدَّرْتَ بِهَا عَلَى خَلْقِكَ بِرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، يَا مُغِيثُ أَغِثْنِي. سه بار این دعا بگفت. چون از دعا فارغ **(154a)** شد، سواری را دید که بر اسب اشهب نشسته و جامه‌های سبز پوشیده و حربهٔ نور در دست گرفته و چون دزد مر او را بدید، بازرگان را بگذاشت و سوی او آمد. چون به نزدیک این سوار برسید، حربه‌ای زد مر آن دزد را و از اسبش در انداخت. پس سوی بازرگان آمد و گفت: برخیز و آن دزد را بکش. بازرگان گفت: تو کیستی؟ و من هرگز کسی را نکشته‌ام. آن سوار سوی دزد باز آمد و دزد را بکشت و بازرگان را گفت: من فرشته‌ام از آسمان سوم. چون بار اوّل این دعا را بخواندی، آواز درهای آسمان شنیدم. گفتم: کاری حادث شد. چون بار دوم بخواندی، درهای آسمان گشاده شد و مر آن درها را شرری بود چون شرر آتش. چون بار سوم بخواندی، جبرئل بر ما فرود آمد از آسمان و ندا کرد که کیست که آن غمناک را دریابد؟ من از حق تعالی در خواستم تا کشتن این دزد بر دست من تقدیر کرد. هر بندهٔ خدا که این دعا که تو خواندی بخواند، در هر غمی و شدّتی که بر وی نازل شود، خدای تعالی فرج فرستد و او را از آن برهاند. پس آن بازرگان سلامت به مدینه آمد و به خدمت سیّد عالم علیه السلام پیوست و این قصّه باز گفت و این دعا پیش وی خواند. رسول الله صلی الله علیه و سلم به درستی و راستی که ایزد تعالی اسماء حسنی را به تو تلقین کرد. هر که وی را بدین دعا بخواند، اجابت کند و چون سؤالی کند، عطا دهد. **[1976 حیلت و مردی به هم دادند پشت]** و با یکدیگر یار شدند. **[اژدها را او بدین حیلت بکُشت]** اژدها را آن شیرمرد بدین تدبیر یعنی با اجتماع این دو بکشت. **[1977 اژدها را هست قوّت حیله نیست]** یعنی از آنکه اژدها را قوّت هست و تدبیر نیست. خدمت مولانا پس از

این به تقریب حیله و تدبیر معرفت و پند می فرماید و می گوید: **[نیز فوقِ حیلهٔ تو حیله‌ایست]** پس غافل مباش و به تدبیر و حیلهٔ خود اعتماد مکن و به دعا و طاعت خود مغرور مشو. قال الله تعالی: **فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ**. در خبر است از معاذ بن جبل که **إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً فِي بَعْضِ أَبْوَابِ السَّمَوَاتِ تَرُدُّونَ أَعْمَالَ الْمُعْجَبِينَ**. **[1978 حیلهٔ خود را چو دیدی باز رَو]** و فکر کن. **[کز کجا آمد سویِ آغاز رَو]** آن حیله و تدبیر تو از کجا آمد؟ سوی ابتداء کار و به جانب پروردگار رو که توفیق دعا و عبادت از آن اوست نه کسب تو. زیرا **[1979 هر چه در پستی است آمد از عُلا]** و از جانب حضرت خدا. **[چشم را سویِ بلندی نِه هلا]** پس روشنی دیده آن است که در حیله و تدبیر خویش قدرت حیله‌ساز بینی و در آینهٔ **(154b)** انجام کار نقش آغاز بینی. **[1980 روشنی بخشد نظر اندر عُلی]** نظر در علا کردن روشنی چشم بخشد. **[گرچه اوّل خیرگی آرد بَلی]** که ریاضت مشکل نماید دیده را. **[1981 چشم را در روشنایی خوی کن]** و عادت ساز. **[گر نه خفّاشی نظر آن سوی کن]** و به جانب آفتاب بنگر. **[1982 عاقبت‌بینی نشانِ نورِ تست]** عاقبت دیدن تو نشان نور توست. **[شهوتِ حالی حقیقت گورِ تست]** یعنی حالیا شهوت در حقیقت کوری توست. کسی که حالیا نعمت و شهوت بیند، کور است و آنکه آخربین باشد، بیناست. **شعر:** وَلا تَمْشِ فَوْقَ الأَرْضِ إِلاَّ تَوَاضُعًا - فَكَمْ تَحْتَهَا قَوْمٌ هُمْ مِنْكَ أَرْفَعُ. حکایت: پادشاهی به فسق و هوا مبتلا بود. وزیر عاقل داشت. گفت: ای پادشاه، می باید که در آن صحرا صحبت و عشرت کنی مگر[2999] آن صحرا موضعی بود که در او زرع و بنا و بوستان و باغ نبود. پادشاه گفت: آن چه جای صحبت و عشرت است که چیزی ندارد؟ وزیر گفت: در آن موضع[3000] بناهای رفیع و عجیب و عمارتها و باغهای لطیف و غریب بدید آمده بی آنکه کسی عمارت و بنیاد کند. شاه بخندید و گفت: مگر دیوانه شده‌ای؟ کی در عقل گنجد که بنا و عمارت بی‌بانی و اهل صنعت بدید آید؟ وزیر گفت: چون در دنیا بناء فانی بی‌بانی شدن معقول نیست، بنای بهشت و آخرت که باقی است، کی بی‌بانی خواهد بود؟ **[1983 عاقبت‌بینی که صد بازی بدید]** یعنی یک مرد عاقبت‌بین که تجربهٔ امور کرد، **[مِثلِ آن نبْود که یک بازی شنید]** مانند آن کس نبود که یک بازی شنید و به تجربهٔ هیچ

[2999] مگر S : که K

[3000] در آن موضع S : و آن موضع را K

احوال نکرد. یعنی حال کامل همچون حال مبتدی نباشد[3001]. حضرت خدا فرمود: **وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ. [1984 زآن یکی بازی چنان مغرور شد]** آنکه یک بازی شنید و از آن چنان مغرور گشت **[کز تکبّر ز اوستادان دور شد]** که از کبر و تکبّر از استادان بعید گشت و از اهل الله دور شد و ایشان را ترک کرد. در این تنبیه است که مبتدی را نباید که مغرور شود و از صحبت کاملان دور گردد. **[1985 سامری‌وار آن هنر در خود بدید]** یعنی همچو سامری که آن هنر احیا[3002] به قبضه‌ای از اثر رسول هم از موسی آموخت. چون آن هنر را در خود بدید، **[او ز موسی از تکبّر سر کشید]** آن سامری از موسی از غرور و تکبّر سر کشید. **[1986 او ز موسی آن هنر آموخته]** آن سامری این هنر را از موسی آموخته بود. **[وز معلّم چشم را بر دوخته]** از راه غرور چشم را از معلّم بر دوخته. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ اعراف و طه به قصّهٔ سامری اشارت کند و تفصیل قصّهٔ سامری این است که موسی علیه السلام پس از غرق فرعون و لشکرش از بهر کتاب به سوی طور به مناجات رفته بود و بنی اسرائل را چهل شب و روز وعده کرده بود. ایشان **(155a)** روز را مستقل و شب را مستقل اعتبار کردند و بنی اسرائل وقتی که از مصر بیرون آمدند، از قوم فرعون از بهر سور حلی نسا را به طریق عاریت ستانده بودند و سامری مردی بود از بنی اسرائل و سخت زیرک بود و دانا و خاله‌زادهٔ موسی بود[3003] و شاگرد موسی[3004] بود و در آن وقت که خدای تعالی فرعون را هلاک کرد، جبرئل آمده بود. بر اسبی[3005] مادیان نشسته از اسبان بهشت. لاجرم سامری آن جمال و خوبی جبرئل بدید که نه به شبه آدمی است، می دانست که جبرئل است و از آنجا که پای اسب جبرئل بود، مشتی خاک بر گرفت که دانست که در وی کرامتی بود. پس آن[3006] خاک را نگاه می داشت. تا آن وقت که موسی به طور رفت، فرصت یافت. پس بنی اسرائل را گفت که سامری منافق بود، موسی به شما[3007] خلف وعد کرد

[3001] نباشد S : + که K

[3002] احیا S : حیات K

[3003] بود S : - K

[3004] موسی S : او K

[3005] اسبی S : اسب K

[3006] آن S : - K

[3007] به شما S : - K

از آن جهت که با شما حلی قوم فرعون هست و آن حرام است. پس تدبیر آن است که حفیره[3008] کنیم و آتش افروزیم و هرچه با ماست، در آتش اندازیم. چنان کردند. سامری زرگر بود. از آن حلی گوساله‌ای ساخت و آن خاک که از زیر پای اسب گرفته بود، آن را به درون گوساله انداخت. به سبب آن پاره‌ای حیات و صدا در گوساله پیدا شده یا حیله‌ای کرده بود که با درون گوساله آمدی، آوازی[3009] پیدا شدی. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ اعراف و طه می فرماید: **فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ.** پس گفت: **هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَى**. و این فراموش و گم کرد. این را می جوید. بنی اسرائل شش صد هزار کس بودند. گوساله را عبادت کردند جز دوازده هزار کس. چون هارون خبر یافت، غمناک شد و دلتنگ گشت و این قوم که سجده نکردند، از اولاد بنیامین و یوسف بودند و هارون با این قوم دیگر[3010] بنی اسرائل را گفتند که از این باز گردید که گوساله خدایی را نشاید. هیچ سود نداشت و گفتند: بر این خواهیم بودن تا موسی بیاید. پس هارون عاجز گشت و حق تعالی لوحها را به موسی داد و گفت: **قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ**. و موسی غمناک و خشمناک باز گشت و چون آمد، دید که بیشترین قوم گوساله‌پرست شده. چون آنچنان دید، خشمش زیاده گشت و آن لوحها که به دست داشت، بینداخت. بعضی بشکست، بعضی به آسمان باز شد[3011]. چون موسی هارون را و قوم خود را عتاب کرد و سامری را گفت برو ترا در دنیا آن عقوبت باشد که بگویی مرا دست مسویید که چون ترا کسی دست بساید، ترا تب بگیرد و از مردمان وحشت بگیری. پس سامری در بریّه[3012] گریختی، با وحوش و سباع انس می گرفت. چون کسی نزدیک او آمدی و آن را مس کردی، **(155b)** محموم شدی. عاقبت در بیابان بمرد و از نسل او مردمان کوهی هستند. ایشان نیز چنین‌اند که از آدم می گریزند. **[1987 لاجرم موسی دگر بازی نمود]** چنان‌که اکنون شنیدی **[تا که آن بازی و جانش را ربود]** بازی موسی بازی و جان سامری را ربود. **[1988 ای بسا دانش که اندر سر روَد]** و صاحب او تدبیر کند **[تا شود سروَر بدان خود سر رَوَد]** و هلاک شود. **[1989 سر نخواهی که**

[3008] حفیره S : حفره K

[3009] آوازی S : او را K

[3010] دیگر S : - K

[3011] شد S : گشت K

[3012] در بریّه S : از بنی اسرائل K

رود تو پای باش] اگر نخواهی که[3013] سر تو رود، پای باش. **[در پناهِ قطبِ صاحب‌رای باش]** در حمایت اهل الله باش. بزرگان گفته‌اند: شیطان و نفس از پیشینان می ربودند و ایشان می رسیدند. اکنون همه وقت و عمر از آن شیطان و نفس شده است. اندکی شما بدزدید که[3014] در صحبت اهل الله باشید تا در پناه او خلاص یابید. **[1990 گرچه شاهی خویش فوق او مبین]** اگرچه شاه باشی، خود را بالا از قطب مبین. **[گرچه شهدی جز نبات او مچین]** اگرچه انگبینی، غیر نبات قطب مچین. حکایت: حاتم اصم به بغداد آمد. خلیفه را خبر کردند. او را بخواند. چون در آمد، خلیفه را گفت: السلام علیک یا زاهد. خلیفه گفت: من زاهد نیم که همه دنیا زیر فرمان من است. زاهد تویی. حاتم گفت: لا، بل تویی که خدای تعالی گفت[3015]: **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ**. پس تو به اندک قناعت کرده‌ای. لاجرم زاهد تویی نه من که به دنیا و عقبی سر فرو نمی آرم. چگونه به دنیا قانع باشم؟ **[1991 فکر تو نقش است و فکر اوست جان]** فکر تو صورت است و دنیا و فکر قطب جان است و عقبی. **[نقدِ تو قلب است و نقدِ اوست کان]** نقد تو قلب و دغل است، نقد او معدن و کان. **[1992 او تویی خود را بجو در اویِ او]** آن قطب عین توست. خود را بجو در وجود او. **[کو و کو گو فاخته شو سویِ او]** یعنی همچو فاخته کوکو بگو و در[3016] طلب او باش. لاجرم اوّل همجنس اولیا شدن می باید تا ایشان به طلب یافته شود. حکایت: جنید گفت: از سری شنیدم که می گوید: در ده‌ها[3017] اولیا هست که ایشان را خلق نمی دانند. من گفتم: من گردم در ده‌های بغداد. باشد که یکی را از ایشان بینم. گفت: هیهات که بینی. اوّل از ایشان شو تا بینی. **[1993 ور نخواهی خدمتِ ابناءِ جنس]** یعنی اگر در پناه قطب صاحب‌دل اندر نیایی، **[در دهانِ اژدهایی همچو خرس]** در دهان اژدهای نفس[3018] گرفتار آیی همچون خرس[3019]. **[1994 بو که استادی رهانَد مر**

[3013] که S : - K

[3014] اندکی شما بدزدید که S : دایما K

[3015] گفت S : فرمود K

[3016] در S : به K

[3017] دهها S : میان K

[3018] دهان اژدهای نفس S : قفص دنیا K

[3019] همچون خرس S : - K

ترا] بو[3020] که کاملی خلاص کند ترا. **[وز خطر بیرون کشانَد مر ترا]** و به سلامت رساند ترا. **[1995 زاریی می کن چو زورت نیست هین]** غافل مباش. **[چونکه کوری سر مکش از راه‌بین]** و دلیل راه[3021]. **[1996 تو کم از خرسی نمی نالی ز درد]** تو ناقص از خرسی و کم از حیوانی اگر ناله نمی کنی. **[خرس رست (156a) از درد چون فریاد کرد]** پس ناله سبب خلاصی است. **[1997 ای خدا سنگین دل ما موم کن]** و نرم ساز تا آید به نیاز. در خبر است: **مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ** و در خبر است: **مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُسْتَجَابَ لَهُ عِنْدَ الْكَرْبِ وَالشَّدَائِدِ، فَلْيُكْثِرْ الدُّعَاءَ فِي الرَّخَاءِ** و در خبر است: **إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ عَبْدٍ مِنْ قَلْبٍ لَاهٍ. [نالهٔ ما را خوش و مرحوم کن]** و سبب مرحمت ساز اگرچه در ناله نیم خوش‌آواز همچو کوری که در این حکایت مذکور خواهد شد. **[گفتنِ نابینایِ سایل که من دو کوری دارم]** کسی که چشم او کور باشد که دیدنی است نبیند و آواز او کور باشد که توبه و طاعت نکند، اگر از حال خود شکایت کند و با اهل الله صحبت کند و از ایشان یاری خواهد، دل او کور نباشد. امّا آن کس که دل او هم[3022] کور باشد، از حال خود به اهل الله شکایت نکند و از ایشان طلب هدایت نکند، در جهل و عمی ابد الدهر بماند. چنان‌که می فرماید: **[1998 بود کوری که همی گفت اَلْاَمان]** یک کور بود که می گفت: اَلْاَمان ای مسلمانان. **[من دو کوری دارم ای اهلِ زمان]** کوری من یک نیست بلکه دو است ای خلق جهان. **[1999 پس دوباره رحمتم آرید هان]** از آنکه **[چون دو کوری دارم و من در میان]** دو کوری دارم و من در میان دو کوری گرفتارم. پس سبب مرحمت دواست. **[2000 گفت یک کوریت می بینیم ما]** اهل زمان گفت آن کور را: یک کوری که چشم است آن را می بینیم ما. **[آن دگر کوری چه باشد وانما]** تا معلوم شود دو کوری تو ما را. **[2001 گفت زشت‌آوازم و ناخوش نوا]** زشتی آواز و ناخوشی صدا کوری دیگر است. **[زشت‌آوازی و کوری شد دوتا]** پس کوری دو شد. **[202 بانگِ زشتم مایهٔ غم می شود]** و سرمایهٔ[3023] الم گردد که هرکس که آواز مرا شنود، آن را غم و الم می آید. **[مِهرِ خلق از بانگِ من کم می شود]** از زشتی آواز من خلق مرا شفقت نمی کنند،

[3020] بو S : بود K

[3021] راه S : - K

[3022] هم S : - K

[3023] سرمایهٔ S : + غم می شود و K

بلکه نفرت کنند. **[2003 زشت آوازم به هر جا که رود]** و در هر جا که شنود، **[مایهٔ خشم و غم و کین می شود]** و سبب بغض و عداوت می شود. **[2004 بر دو کوری رحم را دوتا کنید]** دو چندان سازید که هر کوری سبب یک رحمت است. **[این چنین ناگُنج را گُنجا کنید]** یعنی این‌چنین فقیر بی‌گنج و بی‌خانه را گنجا و منزوی کنید. **[2005 زشتیِ آواز کم شد زین گله]** قباحت آواز ناقص گشت از این شکایت. **[خلق شد بر وی به رحمت یک‌دله]** و متفق. حصّه از این قصّه این است که کسی که چشم او کور باشد، نیک را از بد فرق نکند[3024] و آوازش کور باشد که[3025] توبه و تضرّع نکند، امّا دلش کور نباشد که از اهل الله مدد خواهد و به صحبت ایشان **(156b)** پیوندد[3026]، همّت مردان در وی اثر کند. عزیزی در خواب دید که رسول الله را صلی الله علیه و سلم پسری بزاد. تعبیرش از عالم آلهی معلوم شد که فاسقی توبه کرده از اهل سنّت شده. **[2006 کرد نیکو چون بگفت او راز را]** مرهون است. **[لطفِ آوازِ دلش آواز را]** لفظ کرد فعل است و لطف فاعلش و آواز مفعولش. یعنی چون آواز دلش زشت نبود[3027]، تضرّع کرد. آوازش خوب شد. لاجرم تضرّع و نیاز سبب خوش‌آوازی است. یعنی باعث تأثیر کلام و جذب مغفرت است. **[2007 وآنکه آوازِ دلش هم بد بوَد]** یعنی کسی که کور باشد که عاقبت را نبیند و آوازش بد بود که تضرّع و زاری نکند و آواز دلش نیز بد بود که از کردهٔ خود پشیمان نشود و به اهل الله یار نگردد، **[آن سه کوری دوریِ سرمد بوَد]** کوری که سه بود، دوری سرمد و ابد بود. حصّه از این قصّه در این مرتبه آن است که کسی که دیدهٔ او خیر و آخرت را نبیند و معصیت را از طاعت فرق نکند، بلکه مرتکب مناهی باشد، هم آوازش کور باشد که توبه نکند و از اهل الله یاری و مددکاری نجوید. دل او هم کور باشد که در دلش ندامت نباشد. در وی سه کوری است که[3028] سبب دوری است. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ. آن کس که بداند و بداند که بداند - اسب طرب از گنبد گردون بجهاند * وآن کس که نداند و بداند که نداند - هم لاشه خر خویش به منزل برساند * وآن کس که نداند و نداند که نداند - در جهل مرکب

[3024] نکند S : نمی کند K

[3025] که S : یعنی K

[3026] پیوندد S : + و K

[3027] نبود S : بود K

[3028] که S : و K

ابدالدّهر بماند. لاجرم کسی که به سوی اهل الله[3029] مائل نشود، از ایشان مدد نجوید، بهره نیابد. غالب این است: **[2008 لیک وهّابان که بی‌علّت دهند]** همچو حق بی‌رشوت دهند، **[بو که دستی بر سرِ زشتش نهند]** حکایت: ابو عثمان حیری در راه می رفت. مردی قلّاش ناگاه ابو عثمان را دید. رباب و شراب را پنهان کرد. پنداشت که شیخ احتساب خواهد کرد. ابو عثمان از سر حلم و شفقت بر او شد و گفت: مترس که برادران همه یکی باشند. سر بر کنارم نه. باز بفرمود که به خانقاهش برند. غسلش بدادند و خرقه بر سر او افکندند. پس همّت شیخ در او بست و شیخ سر بالا کرد و گفت: من آن خود کردم. خدایا باقی ترا باید کرد. فی‌الحال واقعهٔ مردان بدو فرود آمد چنان‌که ابو عثمان حیری در آن واقعه متحیّر شد. نماز دیگر ابو عثمان مغربی در رسید. ابو عثمان حیری را آواز داد که ای شیخ، در رشک می سوزم به جای عود که هرچه ما در عمری دراز طمع می داشتیم، رایگان به سر این مرد فرو[3030] افکندی که از معده‌اش هنوز بوی خمر می آید. **(157a) [2009 چونکه آوازش خوش و مظلوم شد]** چون آوازهٔ گدای کور خوب گشت، **[زو دلِ سنگین‌دلان چون موم شد]** از آن آواز دل سنگین‌دلان نرم گشت که بر وی رحمت آوردند. **[2010 نالهٔ کافر چو زشت است و شهیق]** و بانگ خر، **[زآن نمی گردد اجابت را رفیق]** چنان‌که در سورهٔ رعد و حم المؤمن مذکور است که[3031] **وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ**. و فقها گفته‌اند: کافران در استسقا حاضر نشوند از آنکه این طلب نزول رحمت است و بر ایشان لعنت نازل شود. **[2011 اِخْسَئُوا بر زشت آواز آمدست]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ مؤمنون است: **قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ**. خدا کافران را گوید وقتی که ایشان از دوزخ خروج خواهند، بروید به دوزخ، سخن نگویید. پس کسی که خون خلق را همچون سگ حریص باشد، دعاء او مقبول نشود. آن را نیز امر **اخْسَئُوا** آید از آنکه **[کو ز خونِ خلق چون سگ بود مست]** حکایت: خواجه ابو علی دقّاق گفت: یعقوب لیث را مرضی افتاد که طبیبان در علاج آن عاجز آمدند. مر او را گفتند: در ولایت تو نیک مردی است که او را سهل ابن عبد الله گویند. اگر ترا دعا کند، امید باشد که مستجاب شود و تو صحّت

[3029] اهل الله K : اهل S

[3030] فرو S - : K

[3031] که S : - Kİ

یابی. خواجه سهل را نزدیک وی آوردند. گفت: مرا دعا گوی. خواجه سهل گفت: چگونه مستجاب شود دعای من که در حبس تو مظلومان بسیارند. پس همه را آزاد کرد. آنگاه خواجه دعا گفت که ای بار خدا، چنان‌که ذلّ معصیت او بدو نمودی، عزّ طاعت من[3032] بدو بنمای و او را فرجی فرست. در حال از آن رنج فرج یافت. خدمت مولانا چون قصّهٔ نابینای گدا را تمام کرد، باز در[3033] قصّهٔ خرس[3034] شروع می کند و می فرماید: **[2012 چونکه نالهٔ خرس رحمت‌کَش بوَد]** و باعث فریادرسی شود، **[ناله‌ات نبْود چنین ناخوش بوَد]** پس زهی خسارت که نالهٔ خرس رحمت‌کش بود و نالهٔ تو نبود. این به غایت ناخوش بود. لاجرم تو که در دل قساوت یابی، نماز بگزاری نرود[3035]، روزه بداری نرود و حج کنی نرود و صدقه کنی نرود والحاصل انواع عبادات کنی، امّا حلاوت طاعت نیابی و از سوی خدا فیض و کرامت نیابی و اثر دعای تو پیدا نشود، غایت بد است. **[2013 دان که با یوسف تو گرگی کرده‌ای]** یعنی سبب این معنی غیر آن نتواند بود که تو با یوسف گرگی یعنی با عزیزی بدی و حسدی کرده باشی. **[یا ز خونِ بی‌گناهی خورده‌ای]** یا خون بی‌گناهی خورده باشی و غیبت او کرده. امّا علاج او این است که[3036] **[2014 توبه کن وز[3037] خورده استفراغ کن]** و قئ[3038] بکن. **[ور جراحت کهنه شد رَو داغ کن]** که **آخِرُ الدَّوَاءِ کَیٌّ**. حکایت: غلام خلیل مرایی بود و دعوی **(157b)** پارسایی کردی و خود را در پیش خلیفه به تصوّف معروف گردانیده بود و دین به دنیا فروخته و پیوسته عیب مشایخ در پیش خلیفه می گفت و مرادش آن بود که مهجور باشند و کس بدیشان تبرک نجوید تا جاه او بر[3039] جا بماند و او فضیحت نشود. پس چون جاه سمنون در بغداد منتشر شد و صیت او بزرگ، غلام خلیل رنجها[3040] بسیار بدو رسانید و بر او چیزهای فاحش افترا کرد و فرصت می جست تا او را چگونه در اندازد. تا چنان افتاد که زنی را چشم بر جمال سمنون افتاد. خود را بر وی

[3032] من S : حق K

[3033] در S : - K

[3034] خرس S : + را K

[3035] نرود S : + و K

[3036] که S : - K

[3037] وز Sİ : در K

[3038] قئ S : + را K

[3039] بر S : به K

[3040] رنجها S : رنجهای K

عرضه کرد. سمنون او را راه نداد. آن زن به نزدیک جنید آمد که سمنون را بگو تا مرا به زنی کند. جنید را ناخوش آمد. آن زن را رد کرد. آن زن به نزدیک[3041] غلام خلیل آمد و سمنون را تهمتی نهاد. غلام خلیل شاد شد. خلیفه را بدان سبب متغیّر گردانید تا بفرمود که او را قتل کنند. چون سیّاف را بیاوردند و خلیفه فرمان دادن خواست، زبانش بگرفت. چون آن شب بخفت، به[3042] خوابش دید که گفتندش زوال ملک تو در جان سمنون بسته است. دیگر روز از سمنون عذر خواست و به اعزاز تمام باز گردانید و غلام خلیل را در حق او دشمنی زیادت شد. تا آخر عمر غلام خلیل مجذوم شد به سبب رنجانیدن سمنون. کسی پیش بزرگی از اکابر مشایخ بگفت که غلام خلیل را جذام بدید آمد. گفت: همانا که از نارسیدگان متصوّفه همّت در وی بسته است و نه نیک کرده است که وی منازع مشایخ بود. خدایش شفا دهاد[3043] و این سخن به غلام باز گفتند. از آن جمله توبه کرد. **[تتمّهٔ حکایتِ خرس و آن ابله که بر وفایِ او]** آن فریادرس مرد ابله بود که بر وفای خرس **[اعتماد کرده بود]** و پندگیر نشد. **[2015 خرس هم از اژدها چون وارهید]** و خلاص یافت، **[وآن کَرَم زآن مردِ مردانه بدید]** و آن احسان را که از آن مرد یگانه بدید، **[2016 چون سگِ اصحابِ کهف آن خرسِ زار]** لفظ خرس مرهون است به لفظ شد. **[شد ملازم در پیِ آن بردبار]** کشندهٔ بار. **[2017 آن مسلمان سر نهاد از خستگی]** آن مرد مردانه از خستگی و بی‌طاقتی سر به بالین نهاد تا خواب کند. **[خرس حارس گشت از دل‌بستگی]** خرس حارس و نگهبان او شد از آنکه او را دل بسته بود. **[2018 آن یکی بگْذشت و گفتش حال چیست]** یعنی یک مرد دانا از آن سو بگذشت و آن ابله را گفت: حال چیست؟ **[ای برادر مر ترا این خرس کیست]** و ای یار، این خرس ترا کیست؟ **[2019 قصّه واگفت و حدیثِ اژدها]** و خلاص کردنش او را. **[گفت بر خرسی منه (158a) دل ابلها]** ای ابله. **[2020 دوستی ابله بتر از دشمنی است]** زیرا نیکوترین کار احمق آن بود که خواهد که ترا نیکویی رساند، امّا از نادانی کاری کند که ترا زیان دارد. **[او به هر حیله که دانی راندنی است]** و آن را به هر حیله که دانی[3044]، راندن واجب است. **بیت:** گر ابله را چو جان داری گرامی - به[3045] آخر

[3041] به نزدیک S : نزد K

[3042] به S : - K

[3043] دهاد S : دهد K

[3044] دانی S : داری K

از[3046] تو بر گردد ز خامی * از او کاری از این بهتر نیاید - که در بِهبودِ تو سعیی نماید * اگرچه از طریق دوستداری - نماید در مهمّات تو یاری * ولی نوعی کند در کارت اقدام - که کارت بسته‌تر گردد سرانجام. ولهذا گفته‌اند: **بیت:** دشمن دانا که غم جان بود - بهتر از آن دوست که نادان بود. **[2021 گفت واللّه از حسودی گفت این]** آن ابله گفت: از حسودی گفت این مرد. **[ورنه خرسی چه نْگری این مِهر بین]** خرسی را چرا نگری؟ این مهر را ببین که مرا چگونه محبت دارد. **[2022 گفت مِهرِ ابلهان عشوه‌ده است]** آن مرد دانا گفت: مهر ابلهان عشوه دهنده و فریب کننده است. **[این حسودیِ من از مِهرش بِه است]** حسد کردن من از محبّت آن خرس ناجنس به است. **رباعی:** اگر با مردم دانا نشینی - به معنی از همه بالا نشینی * اگر نادان بود هم‌صحبت تو - همان آن به که تو تنها نشینی. **[2023 هی بیا با من بران این خرس را]** و همراه من شو. **[خرس را مگْزین مَهِل هم‌جنس را]** بلکه خرس را ترک کن و یار هم‌جنس شو. **[2024 گفت رَو رَو کارِ خود کن ای حسود]** آن ابله گفت: برو برو[3047] کار خویش کن ای حسد کننده. **بیت:** برو به کار خود ای واعظ این چه فریاد است - نصیحت همه عالم به گوش من باد است. **[گفت کارم این بُد و بختت نبود]** آن مرد دانا گفت: کارم این بود که ترا پند دهم، امّا بخت تو نبود. **بیت:** راه این است و نمودم با تو راست - ترک این ره گر کنی فرمان تراست. **[2025 من کم از خرسی نباشم ای شریف]** امّا تو ندانی[3048]. **[ترکِ او کن تا مَنَت باشم حریف]** تا من ترا باشم یار ظریف[3049]. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که مراد از خرس مرد فاسق و جاهل است و از آن ابله کسی که بر دوستی فاسق و نادان اعتماد کند و از آن عاقل کسی که وعظ[3050] کند. **[2026 بر تو دل می لرزدم ز اندیشه‌ای]** دل من به تو می لرزد از فکر و غم. **[با چنین خرسی مرو در بیشه‌ای]** و یار او مباش همچو حیوانات و مرو به موضع سیّئات. **[2027 این دلم هرگز نلرزد از گزاف]** به حکم **اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ** و به حسب **دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ** لرزش دل من از گزاف نیست. **[نورِ**

[3045] به S : که K

[3046] از S : بر K

[3047] برو S : - K

[3048] ندانی S : نادانی K

[3049] ظریف S : طریق K

[3050] وعظ S : + و نصیحت K

حقّ است این نه دعوی و نه لاف] از آنکه **[2028 مؤمنم یَنْظُر بِنُورِ اللّه شده]** در حدیث شریف وارد است: **(158b) اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ. [هان و هان بگْریز از این آتشکده]** خانهٔ آتش و جای آتش مجوسیان[3051] و صحبت و مجمع اهل فسق و عصیان. **[2029 این همه گفت و به گوشش در نرفت]** و اثر نکرد. **[بدگمانی مرد را سدّی است زفت]** سوء ظن مرد را سدی است پهن و بزرگ. ناصح دانا باز آن ابله را گفت: نشنیده‌ای که ارباب قلوب و مستکشفان استاد غیوب گفته‌اند: باید که از صحبت و دوستی جهّال و اوباش بپرهیزی و اصلا و قطعا با ابلهان[3052] نیامیزی که[3053] مصادقت جهّال عاقبتی وخیم دارد و مجالست اوباش خاتمهٔ ذمیم و مصاحبت ابلهان سرانجام بد. چنان‌که حکیم گوید: **بیت:** صحبت ابلهان چو دیگ تهی است - کز درون خالی از برون سهی است. **بیت:** همنشین تو از تو به باید - تا که علم و هنر بیفزاید. لاجرم آن ناصح عاقل چون بدید که آن مرد ابله نصیحت‌پذیر نیست، آن را وداع کردن گرفت. **[2030 دستِ او بگْرفت و دست از وی کشید]** دست آن ابله گرفت آن مرد دانا و دست از او کشید. **[گفت رفتم چون نه‌ای یارِ رشید]** آن مرد دانا گفت: من رفتم. چون نه‌ای یار راه راست یافته. **[2031 گفت رَو بر من تو غمخواره مباش]** آن ابله گفت: برو غم من مخور. **بیت:** من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش - که گناهِ دگران بر تو نخواهند نبشت. **[بُوالْفُضولا معرفت کمتر تراش[3054]]** یعنی از بوالفضولی معرفت را کمتر تراش. در این تنبیه است که چون مرد واعظ و مرشد ناصح پند دهد، جاهلان طعنه زنند و این را معرفت فروش پندارند. **[3032 باز گفتش من عدویِ تو نِیَم]** یعنی آن مرد دانا نصیحت را[3055] تکرار کرد و آن ابله را گفت: من دشمن تو نیم. **[لطف باشد گر بیایی در پَیَم]** ترا لطف و نیکی باشد اگر در پی می آیی. **[2033 گفت خوابستم مرا بگْذار و رَو]** آن ابله گفت: خواب دارم. مرا ترک بکن و برو. **[گفت آخر یار را مُنقاد شو]** آن کس گفت: یار را مطیع شو. **[2034 تا بخسبی در پناهِ عاقلی]** نه در پناه چنین جاهلی. **[در جوارِ دوستی صاحب‌دلی]** لاجرم هرچند که کسی اهل

[3051] مجوسیان S : همچو سیاه K

[3052] با ابلهان S : - K

[3053] که S : - K

[3054] تراش Sİ : خراش K

[3055] را S : - K

فسق و هوا باشد، از صحبت اهل الله خالی نباید شد. آن مرد دانا در نصیحت چندان مبالغه نمود که **[2035 در خیال افتاد مرد از جِدِّ او]** در خیال باطل و ظنّ[3056] فاسد افتاد آن مرد ابله از جدّ و سعی آن عاقل. **[خشمگین شد زود گردانید رُو]** از او[3057] اعراض کرد و گفت: **[2036 کین مگر قصدِ من آمد خونیَ است]** و خون‌خور است که مرا یار شود و می کشد. **[یا طَمَع دارد گدا و تونیَ است]** گلخنی است که[3058] مرا همراه می شود و طعام من می خورد. در این تنبیه است که[3059] چون عالمی و یا درویشی یک فاسق را پند دهد آن **(159a)** فاسق پند ناصح را[3060] بر غرض حمل کند. چنان پندارد که از بهر طمع و غرض می گوید. معیار این آن است که اگر پیش اهل دنیا رود، از ایشان چیزی ستاند، صاحب غرض است. اگر خود را مبذول کند، فقیر و غنی در ارشاد خیر پیش او یکسان است، صاحب غرض نیست. **[2037 یا گرو بستست با یاران بدین]** و عهد و پیمان کرده است با[3061] یاران خود که بدین سخن **[که بترساند مرا زین همنشین]** تا دور کند او را یعنی خرس را از من. در این تنبیه است که چون کسی به یک فاسق پند دهد و آن را از فاسقان دور کردن بخواهد، آن فاسق پندارد که این مرا از یاران دور کردن[3062] و از اخوان مهجور کردن می خواهد. پند را قبول نکند، امّا عاقبت ضرر بیند. **[2038 خود نیامد هیچ از خُبثِ سِرَش]** خبث باطن آن ابله نیامد **[یک گمانِ نیک اندر خاطرش]** یک ظن نیک به خاطرش. **[2039 ظنِّ نیکش جملگی بر خرس بود]** نه بر آدم. **[او مگر مر خرس را هم‌جنس بود]** که اَلْجِنْسُ إِلَی الْجِنْسِ یَمِیلُ. **[2040 عاقلی را از سگی تهمت نهاد]** آن مرد دانا را از سگی خود تهمت نهاد. **[خرس را دانست اهلِ مِهر و داد]** عاقبت در دست او کشته شد. **[گفتنِ موسی علیه السّلام گوساله‌پرست را که آن خیال‌اندیشی و حزمِ تو کجاست]** و بیداری تو کجا رفت که یک بار سامری گفت این گوساله خداست، باور کردی. برهان طلب نکردی. **[2041 گفت موسی با یکی مستِ خیال]** آنان که گوساله را عبادت

[3056] و ظنّ S : - K

[3057] از او S : - K

[3058] که S : - K

[3059] که S : - K

[3060] را S : - K

[3061] با S : - K

[3062] کردن S : + خواهد K

کردند، موسی علیه السلام یکی را از ایشان گفت: **[کای بداندیش از شقاوت وز ضلال]** و از سوء حال **[2042 صد گمانت بود در پیغمبریم]** صد ظنّ تو بود در نبوّت من **[با چنین برهان و این خُلقِ کریم]** که هر یک دلالت می کند بر صدق دعوت من. **[2043 صد هزاران معجزه دیدی ز من]** یعنی بسیار معجزات دیدی از من. **[صد خیالت می فزود و شکّ و ظن]** که اعتراف و تصدیق نکردی. **[2044 از خیال و وسوسه تنگ آمدی]** از خیال باطل و وسوسهٔ دل عاجز بودی که به تو خیال و وسوسه آمدی و غالب شدی. **[طعن بر پیغامبری‌ام می زدی]** و دعوتم قبول نکردی. **[2045 گَرد از دریا بر آوردم عیان]** در وقت غرق شدن فرعون که باد وزید و تاب آفتاب رسید. راه‌ها که میان آب پیدا شد، خشک گشت و غبار برخاست. **[تا رهیدید از شرِ فرعونیان]** تا از شرّ فرعون[3063] و اعوان او خلاص شدید. تفصیل قصّه آن است که چون بنی اسرائل با موسی از مصر بیرون رفتند، فرعون آگاه شد. با لشکر عظیم در پی ایشان برفت. وقتی که موسی و بنی اسرائل به کنار نیل یا قلزم آمدند، فرعون با لشکرش رسید. بنی اسرائل گفتند: یا موسی، دریا در پیش ما **(159b)** و دشمن در پس ما. حال ما چه خواهد شد؟ موسی علیه السلام گفت: مترسید. لاجرم از خدا نجات خواست و بنی اسرائل دوازده قبیله بودند. از خدا وحی آمد که دریا را به عصا بزن. چون بزد، در میان نیل یا قلزم دوازده راه پیدا شد که آب از جریان بماند. همچون کوه مجتمع گشت و در حال باد گرم وزید و آفتاب را[3064] قوی تأثیر[3065] شد تا زیر آب خشک گشت[3066] و غبار پیدا شد. هر قبیله به راهی رفتند. فرعون را عادت آن بود که پیش لشکر همی رفت و بر اسب نر سوار می شد. چون به کنار نیل یا قلزم رسید، بدید که بنی اسرائل در میان نیل یا قلزم به سلامت می روند. خود اقدام نکرد. جبرائل بر اسب ماده سوار شده آمد و به راهی در میان آب برفت. چون اسب فرعون اسب ماده را دید، به سوی آن رفت. فرعون بر ضبط آن[3067] قادر نشد و لشکر فرعون در پی او برفتند. چون بنی اسرائل از آب بیرون رفتند،

[3063] فرعون S : فرعونیان K

[3064] را S : - K

[3065] تأثیر S : - K

[3066] گشت S : - K

[3067] آن S : + اسب نر K

فرعون با[3068] قومش در میانهٔ[3069] آب رسید. چون موسی و بنی اسرائل از آب بیرون آمدند، آب روان شد. فرعون و لشکرش غرق و هلاک کرد[3070]. بنی اسرائل از شرّ ایشان خلاص شدند. **[2046 ز آسمان چل سال کاسهٔ خوان رسید]** به حکم آیت سورهٔ بقره که **وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى** مدّت چهل سال از آسمان به دعای من خوان و نعمت رسید. **[وز دعایم جوی از سنگی دوید]** یعنی به خدا دعا کردم. وحی آمد. پس سنگ را یک بار به عصا زدم. دوازده چشمه از سنگ روانه گشت چنان‌که در سورهٔ بقره مذکور است: **وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ**. **[2047 این و صد چندین و چندین گرم و سرد]** این معجزه و صد چندین احوال از معجزات و آیات **[از تو ای سرد آن توهّم کم نکرد]** فاعل نکرد این[3071] است که در مصراع اوّل مذکور است. **[2048 بانگ زد گوساله‌ای از جادوِی]** و سحر سامری. **[سجده کردی که خدایِ من[3072] تُوِی]** و آن را خدا گفتی. **[2049 آن توهّمهات را سیلاب بُرد]** آن توهّمها که در حق من کردی، در حق گوساله نکردی. بلکه همه را آب برد. **[زیرکیِ باردت را خواب بُرد]** که ابله و غافل گشتی با وجود که زیرکی گرم و مناسب بود. **[2050 چون نبودی بد گمان در حقِّ او]** چرا سوء ظن نکردی در حق گوساله؟ **[چون نهادی سر چنان ای زشت‌رو]** که او را ساجد و مطیع شدی. **[2051 چون خیالت نامد از تزویرِ او]** که تلبیس شده باشد. **[وز فسادِ سِحرِ احمق‌گیرِ او]** از فساد سحر سامری که پابند احمقان است. **[2052 سامریّی خود که باشد ای سگان]** بلکه بدتر از آن **[که خدایی بر (160a) تراشد در جهان]** که خلق خدا کند آن نادان. **[2053 چون در این تزویرِ او یکدل شدی]** در خدا شدن گاو متّفق و بی‌خلاف گشتی. **[وز همه اِشکالها عاطل شدی]** از همه اشکال و خیال و ظن و سؤال معطّل و خالی شدی. **[2054 گاو می‌شاید خدایی را به لاف]** استفهام است به طریق انکار. **[در رسولی چون منت چند اختلاف]** در بعض نسخ **[در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف]**. در بعض نسخ

[3068] با S : و K

[3069] میانهٔ S : میان K

[3070] کرد S : گشت K

[3071] این S : آن K

[3072] من S : حق K

[در رسولیِ منت هست اختلاف]. **[2055 پیشِ گاوی سجده کردی از خری]** و از کمال حماقت. **[گشت عقلت صیدِ سِحرِ سامری]** مسحر و مغلوب او. **[2056 شُه بر آن عقل و گزینش که تراست]** شه به ضم شین به معنی تف کردن بر کسی. **[چون تو کانِ جهل را کُشتن سزاست]** همچو تو معدن جهل را قتل کردن لایق است. **[2057 گاوِ زرّین بانگ کرد آخر چه گفت]** گوسالهٔ زرّین بانگ کرد. آخر چه گفت؟ یعنی هیچ[3073] چیزی نگفت. همان بانگ زد. **[کاحمقان را این همه رغبت شکفت]** و پیدا شد. **[2058 چشم دزدیدی ز نورِ ذوالجلال]** دور کردی چشم را از او که نور ظهور کرده بود. **[اینْت جهلِ وافر و عینِ ضلال]** و محض گمراهی. **[2059 زآن عجب‌تر دیده‌ایت[3074] از من بسی]** بانگ گوساله چندان عجب نیست. از آن عجب‌تر دیده‌ایت از من بسیار. **[لیک حق را کی بداند هر خسی]** از آنکه قبول حق را اهل حق و محق و ادراک قوی می باید. حصّه از این قصّه آن است که کافران و فاسقان سخن انبیا و اولیا را و معجزات و کرامات را دل نبندند، امّا سخن هم‌جنس خود را باور کنند و به ایشان مائل شوند. زیرا **[2060 باطلان را چه رباید باطلی]** به حکم اَلْجِنْسُ إِلَی الْجِنْسِ یَمِیلُ باطلان را باطل می کشد و باطل به باطل منجذب گردد. **[عاطلان را چه خوش آید عاطلی]** تو نیز گاو بودی که گوساله را سجده کردی و خدا پنداشتی و با خرس همچنین بودی که صحبت وی اختیار کردی. **[2061 زآنکه هر جنسی رباید جنسِ خود]** چنان‌که مقرّر و مجرّب است. **[گاو سویِ شیرِ نر کی رو نهد]** بلکه گاو به گاو توجّه کند. لاجرم فاسقان و تن‌پروران به اهل هوا و اصحاب دنیا مائل شوند و به حکم **أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ یَوْمَ الْقِیَامَةِ** در آخرت نیز با قرینان محشور شوند. **مثنوی:** هرکه این جای که قرین تو اوست - آن سزا نیز هم‌نشین تو اوست * دوستی جو که جان بیفزاید - در دو عالم ترا به کار آید * دیو را هم‌نشین خویش مکن - نفس بد را قرین خویش مکن. **[2062 گرگ بر یوسف کجا عشق آورد]** و محبت کند. **[جز مگر از مکر تا او را خورد]** ضرر رساند. پس فاسق به صالح میل نکند مگر از بهر ضرری و غرضی که گاهی باشد فاسقان صورت صلاح گیرند. از بهر غرضی پیش صالحان آیند. امّا چون **(160b)** میل او حقیقی باشد، علامت ترک فاسقی است. چنان‌که می فرماید: **[2063 چون ز**

[3073] هیچ S : - K

[3074] دیده‌ایت Sİ : دیده‌ای K

گرگی وا رهد محرم شود] چون گرگ از صفت گرگی خلاص یابد، محرم و مصاحب شود. **[چون سگِ کهف از بنی‌آدم شود]** به حکم **رَابِعُهُمْ کَلْبُهُمْ** از ایشان شود. لاجرم میل قلبی را اتّحاد معنوی باید. پس صدّیق[3075] باید که صادق را تصدیق کند. **[2064 چون ابوبکر از محمّد بُرد بو]** چون ابو بکر رضی الله عنه از گلزار صدق محمد صلی الله علیه و سلم بویی برد، **[گفت هٰذَا لَیْسَ وَجْهٌ کَاذِبُ]** از روی رسول الله صلی الله علیه و سلم بر صدق او استدلال کرد. بدان که در ابتداء بعثت رسول[3076] و دعوی نبوّت او همچون ابو بکر کسان بسیار از قبایل عرب آمدندی. روی مبارک رسول الله را[3077] صلی الله علیه و سلم دیدندی و گفتندی: لَیْسَ هٰذَا وَجْهٌ کَاذِبٌ و ایمان آوردندی. **[2065 چون نَبُد بوجهل از اصحابِ دَرد]** یعنی امّا ابو جهل از اصحاب درد نبود و در او عشق دین و درد یقین و استعداد ایمان نبود. **[دید صد شقِّ قمر باور نکرد]** با وجود مشاهدهٔ شقّ قمر و نظیر آن اعتراف ننمود. **[2066 دردمندی کِش ز بام افتاد طشت]** یک مردی دردمند که از بامش افتاد طشت و متغیّر شد امّا در دل غم دینش و استعداد یقینش بود، **[زو نهان کردیم حق پنهان نگشت]** پنهان کردیم از او. چون اهل درد بود و صافی‌دل، حق از او پنهان نشد. حکایت: ابو حفص حدّاد[3078] که از مشایخ کرام و از اولیای عظام است، ابتداء او آن بود که بر دختری عاشق شد و صبر و قرار از وی برفت. او را گفتند در نیشابور جهودی است جادو. تدبیر کار تو او تواند کرد. ابو حفص به نزدیک وی شد و حال به او گفت. جهود گفت: ترا چهل روز نماز نباید کرد و هیچ نام خدا نباید برد و هیچ نیّت نیکو را در دل راه نباید داد تا من سحر و حیلت کنم و به جادویی ترا به[3079] مقصود رسانم. ابو حفص رفت، چنان کرد. چون[3080] چهل روز بر آمد، جهود عمل خود کرد و مراد حاصل نشد. جهود گفت: بی‌شک از تو چیزی از اعمال خیر به وجود آمده است در این چهل روز. نیک باید اندیشید و اگرنه به یقین این کار بر آمدی. ابو حفص گفت: من هیچ نمی دانم از اعمال خیر که بر ظاهر من بر گذشت الّا آنکه در راه می آمدم. سنگی بر راه بود. به پای از راه به یک‌سو نهادم تا پای کسی بر

[3075] صدّیق S : صدق K

[3076] رسول S : رسول الله K

[3077] را S : - K

[3078] حدّاد S : - K

[3079] به S : - K

[3080] چون S : - K

آن نیاید. جهود دانست که سبب تأثیر ناکردن سحر این کار خیر بود. ابو حفص گفت: آن خدایی که چهل روز من فرمان او را[3081] ضایع کردم و رضای او نجستم، او از کرم خود این مقدار عمل خیر من ضایع نکرد. پس من پس از این خلاف **(161a)** فرمان او کار نمی کنم. لاجرم آتشی در دل ابو حفص فرود آمد و توبه کرد. بعد از آن از او کرامات[3082] پیدا شد. **[2067 وآنکه او جاهل بُد از دردش بعید]** آنکه جاهل بود و از دردش بعید بود، **[چند بنْمودند او آن را ندید]** چند بار بنمودند، امّا ندید. **[2068 آینهٔ دل صاف باید تا در او]** حاصل این است که آینهٔ دل صاف باید تا در آن آینه **[واشناسی صورتِ زشت از نکو]** پس دل تو صاف باید تا واقع حال را بیان کند. **[ترک گفتنِ آن مردِ ناصح بعد از مبالغهٔ پند مغرورِ خرس را]** چون بدید که پند را قبول نمی کند و خود به حکم **وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ** خبر رسانید، باز ترک کرد. **[2069 آن مسلمان ترکِ ابله کرد تفت]** چون آن مسلمان عاقل و مرشد صاحب‌دل آن یار خرس را پند داد، آن کس از جاهلی پند عاقل را[3083] قبول نکرد و بر حسد حمل کرد. لاجرم آن مسلمان ترک آن کس کرد و به حرارت پوییدن گرفت. **[زیرِ لب لا حَول گویان باز رفت]** و به رنجیده‌دلی برفت. چون کسی را که اجناس آیات[3084] بیّنات و انواع معجزات و کرامات، اصناف مناقب و حکایات و اقسام ابیات ثقات بگویی امّا دل او بدین سو مائل نشود، از او اگر[3085] روی بگردانی شاید. **بیت:** پیش کم‌فهمان چه حاصل وصف پردانی کمال - دانهٔ گوهر چه ریزی مرغ ارزن‌خواره را. **[2070 گفت چون از جِدّ و پندم وز جدال]** آن مسلمان عاقل گفت: چون از جد و سعی‌ام و نصیحت و جدالم **[در دلِ او پیش می زاید خیال]** در دلش خیال باطل افزون می شود، **[2071 پس رهِ پند و نصیحت بسته شد]** دیگر نصیحت گفتن نمی باید[3086]. **[امرِ اَعْرِضْ عَنْهُمْ پیوسته شد]** به حکم آیت سورهٔ نسا **أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ** و سورهٔ سجده **فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ** اعراض از آن مغرور بباید کرد. زیرا که نظر مرشد کامل می باید که مقصود بر استعداد بود و به مشاهدهٔ ظاهر محجوب از باطن نشود.

[3081] را S : - K

[3082] کرامات S : کرامت K

[3083] را S : - K

[3084] آیات S : + و K

[3085] اگر S : - K

[3086] نمی باید S : نشاید K

چه اهل معنی را فریفته شدن به صورت نباید و حکیم حاذق را استعمال دارو در موضعی که درد افزاید، نشاید و لهذا می فرماید: **[2072 چون دوایت می فزاید درد پس]** چون علاج تو مرض را زیاده کند، فراغت بهتر. لاجرم کسی را که پند دهی عناد کند، نصیحت کردن نشاید. پس عاقل پند را به کسی نگوید که به پند[3087] عناد او زیاده شود. حکایت: ذوالنون گفت: اگر خواهی که از[3088] اهل صحبت باشی، با یاران چنان کن که صدّیق کرد با نبی صلی الله علیه و سلم که در دنیا و دین مخالف او نشد. لاجرم حق تعالی صاحبش خواند و گفت: هیچ طبیب ندیدم **(161b)** جاهل‌تر از آنکه مستان را در وقت مستی معالجه کند. یعنی کسی که سخن گوید کسی را که او مست دنیاست، بی‌فائده بود[3089]. پس گفت: مست را دوا نیست مگر هشیار شود. آنگاه به توبه دوا کند. لاجرم ای عاقل، **[قصّه با[3090] طالب بگو بر خوان عَبَس]** سبب نزول **عَبَسَ وَ تَوَلَّی** آن است که جماعتی از اشراف قریش و صنادید مکّه به حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم آمدند و رسول را صلی الله علیه و سلم همّت بر آن مصروف بود که ایشان ایمان آرند تا اهل مکّه نیز به حکم اَلنَّاسُ عَلَی دِینِ مُلُوکِهِمْ موافقت ورزند، دین اسلام را شعار خود سازند و به اعلاء کلمة اللّه پردازند. و از جملهٔ آن صنادید عبّاس بود عم رسول و امیه بن خلف و وهب بن خلف و عتبه و شیبه فرزندان ربیعه بن ابی سفیان. رسول الله صلی الله علیه و سلم با ایشان مشغول بود که عبد الله بن ام مکتوم ضریر که مؤذّن رسول الله صلی الله علیه و سلم بود، در آمد و کسی او را از حال رسول خبر نکرد. به نزدیک رسول بنشست و گفت: یَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِي مِمَّا عَلَّمَكَ اللَّهُ تَعَالَى. رسول الله صلی الله علیه و سلم چون[3091] به ارشاد رؤسای قریش مشغول بود و می خواست که به طریق لطف ایشان را به سلک ایمان کشد، اجتهاد کرد که اگر روی مبارک از ایشان بگردانم و متوجّه عبد الله بن ام مکتوم شوم، هر آینه سلک رغبت ایشان گسسته شود[3092]. عبد الله خود سعادت ایمان یافته است[3093]. پس رسول الله

[3087] به پند S : از پندت K

[3088] از S : - K

[3089] بود S : - K

[3090] با Sİ : بر K

[3091] چون S : - K

[3092] گسسته شود S : گشته بود K

[3093] است S : شود K

صلی الله علیه و سلم به موجب این اجتهاد متوجّه صنادید قریش بود و عبد الله در سؤال الحاح می نمود و آن از وی ترک ادب بود و رسول را[3094] صلی الله علیه و سلم از دعوت منع بود[3095]. فَعَبَسَ رَسُولُ اللَّهِ وَ تَوَلَّى مِنْ إِلْحَاحِهِ وَ سُوءِ أَدَبِهِ. چون این شیرین‌مقال، شکرین‌خصال بر عبد الله روی ترش کرد، عبد الله به فراست دریافت و از مسجد بیرون آمد. جبرائل آیت آورد که **عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ**. منقول است که جبرائل این آیت می خواند، بشرهٔ آن حضرت متغیّر می شد. چون رسول الله صلی الله علیه و سلم دانست که آن اجتهاد صحیح نبود، صنادید قریش را بگذاشت و بر اِثر عبد الله می رفت تا دریافتش و قَالَ **يَا عَبْدَ اللهِ، ارْجِعِ ارْجِعْ فَإِنَّكَ فِي عِيَالِ مُحَمَّدٍ مَا بَقِيتَ** و در لباب آورده که یک ساعت نرگس‌دیدهٔ آن جویبار گلشن رسالت بی‌آب و تاب شد به مثابه‌ای که می رفت **(162a)** و راه نمی دید. لاجرم عبد الله را باز گردانید و به مسجد آورد و ردا از دوش مبارک خویش بر گرفت و بگسترانید و عبد الله را بر آن ردا بنشاند و پس از آن هرگاه که عبد الله بیامدی، رسول الله صلی الله علیه و سلم گرامی داشتی و گفتی: **مَرْحَبًا بِالَّذِي عَاتَبَنِي فِيهِ رَبِّي**. و دو بار او را در مدینه خلیفه کرد وقتی که به غزو می رفت. **[2073 چونکه اعمیٰ طالبِ حقّ آمدست]** یعنی عبد الله بن ام مکتوم طالب حق آمد، **[بهرِ فقر او را نشاید سینه خست]** از بهر فقرش سینهٔ او را مجروح ساختن نشاید. **[2074 تو حریصی بر رشادِ مِهتران]** ای رسول الله، تو راغبی به راه راست رفتن بزرگان **[تا بیاموزند عام از سروران]** تا ایمان آموزند خلق از ایشان که به[3096] اتّباع بزرگان شوند مسلمان. **[2075 احمدا دیدی که قومی از ملوک]** مرهون است. **[مستمع گشتند خوش گشتی که بوک]** تو از استماع ایشان خوش گشتی تا بود که **[2076 این رئیسان یارِ دین گردند خوش]** دین را یار شوند خوب. **[بر عرب اینها سَرند و بر حبش]** که ایشان بر عرب و حبش سرند. چون بزرگان ایمان آوردند، به حکم اَلنَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ مردمان مسلمان شوند ولهذا می فرماید: **[2077 بگْذرد این صیت از بصره و تبوک]** نام دو

[3094] را S : - K

[3095] بود S : کرد K

[3096] به S : - K

موضع است. **[زآنکه اَلنَّاسُ عَلیٰ دِینِ الْمُلُوک]** که[3097] اَلنَّاسُ عَلَی دِینِ مُلُوکِهِمْ مثل مشهور است. در این است که رغبت رسول الله صلی الله علیه و سلم به ایمان آوردن بزرگان نه از بهر بزرگی ایشان بود و نه از بهر طمع مال بود، بلکه از برای مسلمان شدن دیگران بود و خواستن بسیاری[3098] اهل ایمان بود. در خبر است[3099]: **أَنَا أُبَاهِي بِكُمْ وَ لَوْ بِسِقْطٍ. [2078 زین سبب تو از ضریرِ مهتدی]** هدایت یافته **[رو بگردانیدی و تنگ آمدی]** در بعض نسخ **[روی خود بر تافتی تنگ آمدی]**. یعنی روی گردانیدی و تند شدی. **[2079 که در این فرصت کم افتد این مُناخ]** یعنی ای رسول، تو در این ملاحظه بودی: این فرصت کم افتد که این جای نشاندن شتر و مجمع ناس باشد. **[تو ز یارانی و وقتِ تو فراخ]** یعنی گوییا ابن ام مکتوم را گویی که تو از اصحابی. وقت تو واسع. هر گاه که خواهی، به تو تعلیم کنم. **[2080 مُزْدَحِم می‌گردیَم در وقتِ تنگ]** مرا انبوهی و مزاحمه می کنی در این وقت تنگ و تنگنای و مانع گشتی مرا از ارشاد. **[این نصیحت می کنم نه از خشم و جنگ]** این عمل من پند است ترا ای اعمی نه خشم و جنگ. **[2081 احمدا نزدِ خدا این یک ضریر]** و در صورت حقیر **[بهتر از صد قیصر است و صد وزیر]** زیرا به صورت اعتبار نیست، به سیرت است. آن کس که طالب حق است و پند را قبول می کند، اگرچه فقیر و حقیر **(162b)** باشد، بهتر از آن کس است که طالب حق نباشد و پند را قبول نکند اگرچه پادشاه باشد. لاجرم نابینایی که طالب ماست، بیناست و بینایی که بیگانه از حضرت کبریاست اعمی است. **[2082 یادِ اَلنَّاسُ مَعَادِن هین بیار]** یعنی تو گفتهٔ **اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ** از او غافل مباش و فراموش مکن. **[معدنی باشد فزون از صد هزار]** یعنی معدنی[3100] از لعل و یاقوت مثلا بهتر باشد از صد هزار معدن مس. چنان‌که می فرماید: **[2083 معدنِ لعل و عقیقِ مُکْتَنِس]** پوشیده شونده **[بهتر است از صد هزاران کانِ مس]** این بیت بیان اوّل است. **[2084 احمدا اینجا ندارد مال سود]** به موجب **إِنَّ اللَّهَ لا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ** در نزد خدا مال سود ندارد. **[سینه باید پُر ز عشق و درد و دود]** به حکم **بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ**

[3097] که S : - K

[3098] بسیاری S : بسیار K

[3099] است S : + که K

[3100] معدنی S : معدن K

وَأَعْمَالِكُمْ سینه‌ای پر عشق و محبت می باید. پس به حکم **يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ** دل صافی می باید. **[2085 اعمیی روشن‌دل آمد در مَبَند]** و او را منع و رد مکن. **[پند او را ده که حقٌّ اوست پند]** از آنکه طالب حق است. **[2086 گر دو سه ابله ترا مُنکِر شدند]** و دعوت تو قبول نکردند، **[تلخ کی گردی چو هستی کانِ قند]** لاجرم به حکم آیت سورهٔ نخل **وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ** تلخ و رنجیده مباش. پس به حکم آیت سورهٔ حجر **وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ [2087 گر دو سه ابله ترا تهمت نهد]** و در نبوّت تو طعن کنند، غم مخوار. زیرا **[حق برایِ تو گواهی می دهد]** به حکم آیت سورهٔ منافقین **وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ** خدا از بهر صدق[3101] گواهی می دهد. **[2088 گفت از اقرارِ عالَم فارغم]** احمد علیه السلام گفت: از اقرار[3102] دیگران فارغم. **[آنکه حق باشد گواه او را چه غم]** از سخن احمد است. لاجرم اشتغال من به دعوت انام از بهر امتثال فرمان توست که فرموده‌ای: **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ**. پس بدان که کافران و منافقان از رسول الله علیه السلام نفرت[3103] کردندی. این دلالت همی کرد که رسول الله صلی الله علیه و سلم آفتاب و ایشان شب‌پره‌اند که از این می گریزند. اگر او آفتاب نبودی، ایشان از او نگریختندی. **[2089 گر خُفاشی را ز خورشیدی خوری است]** اگر شب‌پره را از آفتاب لایقی است، یعنی خفّاش که از آفتاب دور نباشد و نگریزد، **[آن دلیل آمد که آن خورشید نیست]** از آنکه[3104] اگر خورشید بودی، خفّاش از او[3105] دور شدی. **[2090 نفرتِ خُفّاشکان باشد دلیل]** مرهون است. **[که منم خورشیدِ تابانِ جلیل]** بر آنکه منم خورشید خدا. **(163a) [2091 گر گلابی را جُعَل راغب شود]** جعل کرم سرگین‌گردان است و طبع او آن است که از گلاب می گریزد. امّا اگر گلابی را جعل راغب و طالب شود، **[آن دلیلِ ناگلابی می کند]** که اگر گلاب بودی، جعل از او گریختی. **[2092 گر شود قلبی خریدارِ مِحَک]** یعنی چون محک که بد باشد، نیک و بد را تشخیص و فرق نکند و قلب از او

[3101] صدق S : + تو K

[3102] اقرار S : + عالم و از K

[3103] نفرت S : + می K

[3104] از آنکه S : - K

[3105] او S : این K

نگریزد بلکه آن را خریدار و طالب باشد، **[در محکّی‌اش در آید نقص و شک]** در محکّی آن محک باشد نقصان و شک. **[2093 دزد شب خواهد نه روز این را بدان]** زیرا کار دزد در شب باشد. **[شب نِیَم روزم که تابم در جهان]** یعنی تاریکی نیم. روشن می کنم. از آن می گریزند از من دزدان. لاجرم حال کافران و فاسقان[3106] عیان می کنم. از من از بهر آن می گریزند. **[2094 فارقم فاروقم و غلبیروار]** فرق کننده‌ام. با مبالغه فرق می کنم همچو غلبیر **[تا که کَهْ از من نمی آید گذار]** و مثال دیگر آن است که **[2095 آرد را پیدا کنم من از سَبوس]** یعنی دقیق را جدا سازم از نخاله **[تا نمایم کین نقوش است آن نفوس]** این سبوس نقش و صورت است و آرد نفس و ذات. لاجرم بیان کنم که کافران و فاسقان نقش صورت بی‌معنی‌اند و صالحان اعیان و ذات و مقصود اصلی‌اند. **[2096 من چو میزانِ خدایم در جهان]** و فارق شوم هر زمان. **[وانُمایم هر سَبُک را از گران]** بیان می[3107] کنم خفیف را از ثقیل. سبک دنیا و اهل اوست که قدر ندارد پیش حضرت[3108] خدا و گران آخرت و اهل اوست که عزیز و شریف‌اند نزد حضرت خدا جلّ و علا. **[2097 گاو را داند خدا گوساله‌ای]** فاعل داند گوساله است و مفعول اوّلش گاو و مفعول ثانی‌اش خدا. یعنی آن کس که جوان و غافل است، فربهان جهان را[3109] معبود خود سازد و از ربّ الارباب محجوب شود و آنچه خریدنی است، متاع آخرت است. آن را نمی خرد. **[خر خریداری و در خور کاله‌ای]** خر خریدار قماشی است که خود را درخور و لایق باشد. چنان‌که گفته‌اند[3110]: درخور هر خریداری کاله‌ای. **[2098 من نه گاوم تا که گوساله‌م خَرَد]** یعنی گاو نیم تا که گوسالگانم بخرند. **[من نه خارم که اشتری از من چَرَد]** خار نیم تا اشترانم[3111] بخورند و بچرند. لاجرم طالبان من پیران طریقت و اصحاب حقیقت‌اند نه غافلان و جاهلان که اهل نفس و حیوانیّت‌اند. پس آن کس که ضدّ من است، مرا قبول نمی کند. **[2099 او گمان دارد که با من جور کرد]** گمان می برد که با من جفا کرد. **[بلکه از آیینهٔ من روفت گرد]** از آیینهٔ من غبار را روفت و مرآت مرا صافی کرد. یعنی اعراض

[3106] فاسقان S : + را K

[3107] می S : - K

[3108] حضرت S : - K

[3109] را Sİ : - K

[3110] گفته‌اند SK : گویند İ

[3111] اشترانم S : اشترم K

ارباب بطلان از من دلیل حقیّت من است. **[تملّق کردنِ دیوانه (163b) جالینوس را و ترسیدنِ جالینوس]** تعلّق و تقریب این حکایت به کلام سابق آن است که جاهل به اعراض خویش پندارد که در بند جفای ماست. نی نی بلکه زنگ‌زدای آینهٔ جمال نمای ماست. پس آنان که اهل صلاح و فلاح‌اند، انبیا و اولیا را دوست دارند و آنان که کافران و فاسقان‌اند، اشقیا را دوست دارند از آنکه جنسیّت باعث میل است. چنان‌که جالینوس به میل دیوانه استدلال بر جنسیّت کرد و خود را علاج جنون کرد. چنان‌که می فرماید: **[2100 گفت جالینوس با اصحابِ خود]** به فتح خا می باید خواند[3112]. جالینوس حکیم به یاران و شاگردان خود بگفت: **[مر مرا تا آن فلان دارو دهد]** یعنی فلان دارو را برای خوردن به من دهد. **[2101 پس بدو گفت آن یکی ای ذوفنون]** به جالینوس گفت یکی از شاگردان و یاران که ای ذوفنون، **[این دوا خواهند از بهرِ جنون]** و این دارو را از برای دفع جنون دهند. **[2102 دور از عقلِ تو این دیگر مگو]** دور از عقل تو. این سخن را دیگر مگو که[3113] ارباب عقل بر خود این‌چنین تهمت ننهند. **[گفت در من کرد یک دیوانه رو]** جالینوس گفت: یک دیوانه در من روی کرد و به من توجّه نمود. **[2103 ساعتی در رویِ من خوش بنْگرید]** یک ساعت در روی من خوش[3114] نظر کرد. **[چشمکم زد آستینِ من درید]** مرا چشم زد و آستین من کشید. **[2104 گر نه جنسیّت بُدی در من از او]** اگر چنان‌که مرا با او جنسیّت نبودی، **[کی رخ آوردی به من آن زشت‌رو]** کی روی به من آوردی و به من توجّه کردی آن قبیح‌شکل؟ **[2105 گر ندیدی جنسِ خود کی آمدی]** اگر در دیوانگی جنس خود ندیدی، کی به من آمدی؟ **[کی به غیرِ جنس خود را بر زدی]** که میل جنس به جنس باشد نه به خلاف جنس. **[2106 چون دو کس بر هم زند بی‌هیچ شک]** دو کس که[3115] یار همدیگر شوند، البتّه **[در میانْشان هست قدرِ مشترک]** در میان ایشان باشد قدر مشترک و جهت جامعه. **بیت:** سرو مایل به قد توست چه حاجت به دلیل - همه دانند که اَلْجِنْسُ إِلَی الْجِنْسِ یَمِیلُ. **بیت:** پیوسته دلم دهان تنگش طلبد - اَلْجِنْسُ إِلَی

[3112] خواند S : خواندن K

[3113] که S : ای نیک‌خو K

[3114] خوش S : - K

[3115] که S : - K

الْجِنْسِ کَمَا قِیلَ یَمِیلُ. **[2107 کی پرد مرغی مگر با جنسِ خود]** به فتح خا می باید خواند[3116]. **بیت:** کند هر جنس با هم‌جنس[3117] پرواز - کبوتر با کبوتر باز با باز. **[صحبتِ ناجنس گور است و لَحَد]** لاجرم هر جنس از خلاف جنس گریزد. زیرا[3118]: **نظم[3119]:** چاک خواهم زدن این دلق ریایی چه کنم - روح را صحبت ناجنس عذابی است الیم. اگرچه این نیز احتمال بود که آن دیوانه به عقل آمده باشد و عاقل شده، از آن جهت به سوی عاقل مائل شود، امّا چون جالینوس حکیم و عاقل بود، در این خصوص اهتمام نمود که با[3120] احتیاط عمل کرد. **(164a) [سببِ پریدن و چرخیدنِ مرغی با مرغی که جنسِ او نبود]** مثال دیگر است از بهر جذب عرق جنسیّت. **[2108 آن حکیمی گفت دیدم در تکی]** یعنی یک حکیم حکایت می کرد[3121] که دیدم در تک و پوی و در سیاحت و سیر عالم **[در بیابان زاغ را با لکلکی]** که در صورت ظاهر جنسیّت نیست. **[2109 در عجب ماندم بجُستم حالشان]** تفحّص کردم قدر مشترک و جهت جامعه را **[تا چه قدرِ مشترک یابم نشان]** که جهت جامعه و وجه مناسبت چیست در میان ایشان. **[2110 چون شدم نزدیک من حیران و دنگ]** چون نزدیک ایشان شدم من حیران شده و در تعجّب مانده، **[چون بدیدم هر دوان بودند لنگ]** که جهت مناسبت لنگی بود ورنه بی‌مناسبت و مجانست لکلک با زاغ آرام نگیرد. حصّه از این قصّه آن است که در میان[3122] دو مرغ اگر مناسبت نباشد، مصاحبت نکنند. لاجرم صالحان و فاسقان نیز چنین‌اند. **[2111 خاصه شهبازی که او عرشی بوَد]** چگونه الفت و موانست پذیرد **[با یکی جُغدی که او فرشی بوَد]** و سفلی باشد. **بیت:** مرغ باغ ملکوتم نیم از عالَم خاک - دو سه روزی قفسی ساخته‌اند از بدنم. **[2112 آن یکی خورشیدِ علّیّین بوَد]** آن یکی خورشیدی که از زَبر آسمان هفتم باشد. **[وین دگر خُفّاش کز سجّین بوَد]** دیگری خفاشی که از زیر هفتم زمین باشد. **[2113**

[3116] خواند S : خواندن K

[3117] هم‌جنس K : جنس را S

[3118] زیرا S : + که K

[3119] نظم K : - S

[3120] با S : به K

[3121] کرد S : کند K

[3122] میان S : + هر K

آن یکی نوری ز هر عیبی بَری] آن یکی که منسوب[3123] نور باشد و از هر عیب بری بود. **[وین دگر کوری گدایِ هر دری]** لاجرم بی‌مناسبت باشد با خورشید انوری. پس در میان ایشان کجا[3124] موانست شود؟ **[2114 آن یکی ماهی که بر پروین زند]** آن یکی ماه باشد که بر اوج ثریّا زند. **[وین یکی کِرمی که در سرگین زِیَد]** و از سرگین پیدا گردد و از او زنده شود. **[2115 آن یکی یوسف‌رخی عیسی‌نفس]** آن یکی یوسف‌رخ باشد در جمال و عیسی‌نفس باشد در مقال. **[وین یکی گرگی و یا خر با جرس]** دیگری که گرگ خون‌خوار و خر بی‌تمییز باشد. **[2116 آن یکی پرّان شده در لامکان]** و طیران کرده در آن. **[وین یکی در کاهدان همچون سگان]** و این یکی در کاهدان خفته باشد همچون سگان. **[2117 با زبانِ معنوی گُل با جُعَل]** یعنی گل پاکیزه‌روی و خوش‌بوی با زبان معنوی همیشه با جعل در گفت و گوی است. **[این همی گوید که ای گَنده‌بَغَل]** این سخن می گوید پس از خطاب و ندا که ای شخص دغل و گَنده‌بَغَل، **[2118 گر گریزانی ز گلشن بی‌گمان]** مقول قول[3125] این بیت است: **[هست آن[3126] نفرت کمالِ گلسِتان]** این گریختن تو کمال گلستان است. لاجرم نفرت بدان از نیکان از کمال نیکان است. بلکه نیکان ایشان را به دست غیرت رد کنند. چنان‌که می فرماید: **[2119 غیرتِ من بر سرِ تو دورباش]** لفظ دورباش به ترکی چوماق. **[می زند کای خس (164b) از اینجا دور باش]** فاعل می زند ضمیر غیرت است. **[2120 ور بیامیزی تو با من ای دنی]** اگر مختلط شوی تو با من ای پست، **[این گمان آید که از کانِ منی]** کسی که بیند، ظنّ جنسیّت کند. **[2121 بلبلان را جای می زیبد چمن]** لایق ایشان است چنین وطن. **[مر جُعَل را در چَمین خوش‌تر وطن]** جعل را مزبله خوش‌تر مسکن. در بعض نسخ این بیت واقع است: **[گر در آمیزد ز نقصان من است]** که ناظران مرا همچو او پندارند. چنان‌که می فرماید: **[که گمان آید که از کانِ من است]** حکایت: یکی از یاران مولانا را گفت: من در این شهر قونیه مردمان می دانم که هرگز به مجلس شریف شما نیامده‌اند و به کلام لطیف شما

[3123] منسوب S : + با K

[3124] کجا S : کی K

[3125] قول S : - K

[3126] آن Sİ : این K

مستفید نشده. مولانا گفت[3127]: ناآمدن ایشان را می بینی، امّا ردّ ما را نمی بینی. اگر ایشان به مجلس ما آمدندی، از جملهٔ یاران و از زمرهٔ اخوان ما نمودندی[3128] و ایشان را علامت سعادت بود و دلیل قبول حضرت. لاجرم به دست قدرت و همّت ما از اینجا مطرود و مردود شدند. **[2122 حق مرا چون از پلیدی پاک داشت]** از سخن رسول الله است صلی الله علیه و سلم. **[چون سزد بر من پلیدی را گماشت]** چگونه لایق باشد بر من پلیدی را گماشتن. رسول الله صلی الله علیه و سلم در زمان کودکی با ابو طالب سفر کرد. روزی به نزد دیری به زیر درخت نزول کردند. در آن دیر راهبی بود بحیرا نام. آن راهب دید که پاره‌ای ابر بر سر این کاربان ایستاده است. دانست که در میان ایشان پیغامبر آخرالزّمان خواهد بود. پیش ایشان کسی فرستاد که به شما حاجت دارم. گفتند حاجتش رواست. گفت: حاجت من آن است که شما مهمان من باشید. همه پیش راهب از بهر ضیافت او به دیر آمدند. رسول الله را صلی الله علیه و سلم و میسره را در زیر درخت گذاشتند. بحیرا نظر کرد. دید که آن ابر بر جاست. گفت: در منزل شما کسی مانده است؟ گفتند[3129]: یتیمی است و غلامی. به نزدیک کالا بگذاشتیم. گفت: ایشان را نیز بخوانید و ضمان کالا بر من است. پس ایشان را نیز بخواندند. چون[3130] رسول الله صلی الله علیه و سلم قصد صومعه کرد، ابر با[3131] وی می آمد. چون در صومعه شد، بحیرا راهب اندر وی می نگریست و می گریست. پس گفت: این کودک آن کیست؟ قصّهٔ وی را گفتند. بحیرا گفت به ابو طالب: این پیغامبر آخر زمان خواهد بود و ما در کتابهای خود دیده‌ایم این را دشمن بسیار است از یهود و از خویشاوند خویش. لاجرم از جملهٔ اشراط و علامات نبوّت رسول الله صلی الله علیه و سلم[3132] بود که یهودیان و[3133] ابو جهل و برخی از خویشاوندان او[3134] دشمن شدند. **[2123 یک رگم زیشان بُد و آن را بُرید]** یعنی چون رگی که با بشریّت **(165a)**

[3127] گفت S : فرمودند K

[3128] نمودندی S : بودندی K

[3129] گفتند S : + بلی K

[3130] چون S : - K

[3131] با S : بر K

[3132] سلم S : + آن K

[3133] یهودیان و S : - K

[3134] او S : آن K

داشتم به حکم آیت سورهٔ طه **وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي** انقطاع پذیرفت. **[در من آن بَد رگ کجا خواهد رسید]** پس هر ناپاک و بی‌باک با من جلیس همدم و انیس محرم نیارد گشت. **[2124 یک نشانِ آدم آن بود از ازل]** یک نشان آدم صفی آن بود در تقدیر ازل **[که ملایک سر نهندش از محل]** که جمیع ملائک که ساکنان سبع ارائک‌اند، از سر تعظیم و اکرام و از روی تبجیل و احترام سجود به وجود او کنند. **[2125 یک نشانِ دیگر آنکه آن بلیس]** و نشان دیگرش آنکه ابلیس پر تبلیس خویش را شاه و رئیس بیند. **[ننْهدش سر که منم شاه و رئیس]** چنان‌که حضرت خدا جلّ و علا در اوائل سورهٔ اعراف و در اواخر سورهٔ صاد حکایت می کند: **قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ**. **[2126 پس اگر ابلیس هم ساجد شدی]** پس اگر ابلیس نیز در این طاعت افزودی و آدم را سجده نمودی، **[او نبودی آدم او غیری بُدی]** آدم نبودی[3135]، دیگر کس بودی. **[2127 هم سجودِ هر مَلَک میزانِ اوست]** لاجرم محقق گشت که سجده کردن ملائکه دلالت می کند که آدم آن است. **[هم جُحودِ آن عدو برهانِ اوست]** انکار آن عدو یعنی ابلیس دلیل او. **[2128 هم گواهِ اوست اقرارِ مَلَک]** گواه آدم است اقرار کردن ملک و سجده کردنش. **[هم گواهِ اوست کفرانِ سگک]** تصغیر سگ. مراد ابلیس است. لاجرم ردّ و انکار اقربا و اقوام و یهود از جملهٔ دلائل نبوّت رسول الله است صلی الله علیه و سلم و پس بر این قیاس رد و انکار و طعن و استکبار بدان دلیل حقیقت نیکان است. **[2129 این سخن پایان ندارد باز گرد]** این‌چنین معارف را نهایت نیست. رجوع کن. **[تا چه کرد آن خرس با آن نیک مرد]** که چون پند عاقل را قبول نکرد، آخر بر سرش چه آمد. **[تتمّهٔ اعتمادِ آن مغرور بر تملّقِ خرس]** و ضرر یافتن آن از او. **[2130 شخص خفت و خرس می راندش مگس]** آن مرد ابله خفته و به خواب رفته بود. خرس مگس او را می راند. **[وز ستیز آمد مگس زو باز پس]** یعنی خرس مگس را[3136] راندی. فی‌الحال باز پس آمدندی و بر سر و[3137] روی او جمع شدندی. چنان‌که عادت مگس این است. **[2131 چند بارش راند از رویِ جوان]** چند بار مگس را راند آن خرس از روی آن مرد[3138]. **[آن مگس زو باز می آمد دوان]** پس خرس از

[3135] نبودی S : + و K

[3136] را S : - K

[3137] و S : - K

[3138] آن مرد S : جوان K

راندن مگس عاجز شد. **[2132 خشمگین شد با مگس خرس و برفت]** به سوی کوه. **[بر گرفت از کوه سنگی سخت زفت]** عظیم و[3139] عریض. **[2133 سنگ آورد و مگس را دید باز]** جمع شده **[بر رخِ خفته گرفته جای ساز]** پس خرس دفع مگس را لازم دید. **[2134 بر گرفت آن آسیا سنگ و بزد]** یعنی آن سنگ بزرگ را که از کوه آورده بود، بالا گرفت و بزد **(165b) [بر مگس تا آن مگس وا پس خزد]** و به پس رود و مرده شود. **[2135 سنگ رویِ خفته را خشخاش کرد]** سنگ روی و سر خفته را خشخاش[3140] کرد. **[این مَثَل بر جمله عالم فاش کرد]** این مثل و حکایات را در میان خلق عالم فاش کرد. **بیت:** سختها در جهان ز نادانی است - جان جاهل به سخت ارزانی است. حصّهٔ قصّه آن است که جاهل و فاسق را یار نمی باید شد که او ترا قصد نیکی کند، امّا بدی می رساند. چنان‌که می فرماید: **[2136 مِهرِ ابله مِهرِ خرس آمد یقین]** مهر جاهل بود همچو مهر این. **[کینِ او مِهر است و مِهرِ اوست کین]** که کار نادان معکوس می باشد. **[2137 عهدِ او سُست است و ویران و ضعیف]** عهد و پیمان نادان ضعیف و ویران است. **[گفتِ او زفت و وفایِ او نحیف]** سخنش بزرگ[3141]، وفایش کوچک. **[2138 گر خورَد سوگند هم باور مکن]** و[3142] اعتقاد مکن. **[بشْکند سوگند مردِ کژسخُن]** بر او را اعتقاد مکن. امیر المؤمنین علی رضی الله عنه فرمود: ایمانُ المَرْءِ یُعْرَفُ بِأَیْمَانِهِ. **قطعه:** شود ایمان مرد دانسته - به حقیقت ز صدق ایمانش * نامه‌ای را که خیر مضمون است - فهم گردد ز سوق[3143] عنوانش. **[2139 چونکه بی‌سوگند گفتش بُد دروغ]** چونکه بی‌سوگند سخنش دروغ بود، **[تو مَیُفت از مکر و سوگندش به دوغ]** لفظ به دوغ متعلّق است به لفظ میفت. یعنی تو به مکر و سوگند او به دوغ میفت و گرفتار مشو. **[2140 نفسِ او میر است و عقلِ او اسیر]** و بندهٔ مغلوب. **[صد هزاران مصحفش خود خورده گیر]** به جای سوگند با مصحف خورد سوگند. خورد گفتن است[3144]. این اصطلاح است. **[2141 چونکه بی سوگند پیمان**

[3139] و S : + بزرگ و K

[3140] خشخاش S : با هم خورد K

[3141] بزرگ S : + و K

[3142] و S : سوگند او را K

[3143] سوق S : شوق K

[3144] است S : - K

بشْکند] و عهد را نقض کند، **[گر خورَد سوگند هم آن[3145] بشْکند]** خدمت مولانا این را بیان کند. **[2142 زآنکه نفس آشفته‌تر گردد از آن]** از آنکه نفسی که همچون میر است، دیوانه‌تر شود. لفظ از آن مرهون است. **[که کنی بندش به سوگندِ گران]** اگر آن نفس را بند کنی به سوگند ثقیل چنان‌که **[2143 چون اسیری بند بر حاکم نهد]** یک بنده[3146] چون بند بر خداوند نهد، **[حاکم آن را بردَرَد بیرون جهد]** خداوند آن بند را می درد و از بند بیرون جهد. **[2144 بر سرش کوبد ز خشم آن بند را]** بر[3147] سر بنده می زند بند را. **[می زند بر رویِ او سوگند را]** پس آنکه نفس او میر است و عقل او اسیر نفس، او را سوگند همچون بند است بر خداوند. لاجرم آن کس عهود[3148] را وفا نکند. رسول الله[3149] فرمود: **عَلَامَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا وَعَدَ خَلَفَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ. [2145 تو ز اَوْفُوا بِالْعُقُودش دست شُو]** اشارت است به آن آیت کریمه که[3150] اوّل سورهٔ مائده است[3151]: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ. [اِحْفَظُوا اَيْمَانَكُم با او مگو]** اشارت است **(166a)** به آن آیت کریمه که در این سوره[3152] است: **وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ**. لاجرم خلف وعد و ترک وفا خصلت بد است. حکایت: مردی[3153] پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم به کودکی گفت: بیا به تو چیزی بدهم. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: اگر به آن کودک چیزی ندهی، از جملهٔ کذّابان می شوی. **[2146 وآنکه داند عهد با که می کند]** یعنی سوگند خوردن با حضرت خدا عهد کردن است. پس آن کس که می داند که عهد را با که می کند که آن حضرت خداست، لاجرم آن کس **[تن کند چون تار و گِردِ او تَنَد]** تن را همچون تار می کند و گرد حضرت خدا می تند. نقض عهد نمی کند ولهذا گفته‌اند: گناه پس از توبه بدتر است از هفتاد بار که پیش از توبه باشد. **[رفتنِ مصطفی علیه**

[3145] هم آن Sİ : آن هم K

[3146] بنده S : + را K

[3147] بر S : چون K

[3148] عهود S : عهد K

[3149] رسول الله S : حبیب الله K

[3150] که S : + در Kİ

[3151] است Sİ : + قوله تعالی K

[3152] این سوره SK : سورهٔ مایده İ

[3153] مردی S : کسی K

السّلام به عیادتِ صحابی و بیانِ فایدهٔ عیادت] تقریب این حکایت بدین بیت سابق در اواخر[3154] حکایت پیدا می شود که این صحابی در دعا و عهد ترک ادب کرده بود که بیماری بر وی طاری گشت. **[2147 از صحابه[3155] خواجه‌ای بیمار شد]** یا خواجه عبارت از بیمار است و از صحابه بیان اوست. یعنی از صحابه بزرگی بیمار گشت. **[واندر آن بیماریَش چون تار شد]** چون تار مو ضعیف گشت. **[2148 مصطفی آمد عیادت سویِ او]** رسول الله صلی الله علیه و سلم برای عیادت آمد سوی آن صحابی. **[چون همه لطف و کرم بُد خویِ او]** چون همه[3156] کرم و احسان بود عادت رسول الله صلی الله علیه و سلم. عیادت عبادت است. چنان‌که گفته‌اند: **بیت:** نقش عیادت ارچه به صورت عبادت است - لیکن به نقطه‌ای ز عبادت زیادت است. **[2149 در عیادت رفتنِ تو فایده‌ست]** امّا **[فایدهٔ آن باز با تو عایده‌ست]** نه به دیگری. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمْ **مَنْ عَادَ مَرِيضًا يَخُوضُ فِي الرَّحْمَةِ حَتَّى يَجْلِسَ، فَإِذَا جَلَسَ عِنْدَهُ اغْتَمَسَ فِيهَا**. **[2150 فایدهٔ اوّل که آن شخصِ علیل]** فایدهٔ اوّل که راجع است به دین و آخرت آن است که آن شخص[3157] بیمار **[بوکه قطبی باشد و شاهِ جلیل]** بود که قطب باشد و شاه دین بزرگ. **[2151 چون دو چشمِ دل نداری ای عَنود]** عناد کننده **[که نمی دانی تو هیزم را ز عود]** پس هر هیزم را عود تصوّر کن و به خدمت هر کس قیام نما تا باشد که به صحبت صاحب دولتی رسی از آنکه اولیا اخفیایند. **[2152 چونکه گنجی هست در عالم مرنج]** یعنی چون کنج پر از گنج را از زاویهٔ محنت و رنج نمی شناسی، امّا چون در عالم گنج هست، تو مرنج. **[هیچ ویران را مدان خالی ز گنج]** هر کنجی پر از گنج پندار و دست از طلب ویرانها باز مدار. باشد که به گنجی رسی. **[2153 قصدِ هر درویش می کن از گزاف]** قصد رعایت هر درویش کن نادیده از او نشان. احتمال است که ولی باشد. **[چون نشان یابی به جِد می کن طواف]** **(166b)** و خدمت و ملازمت کن. **[2154 چون ترا آن چشمِ باطن‌بین نبود]** چون ترا آن چشم نیست که قطب را از غیر و عود را از هیزم و گنج را از

[3154] اواخر Sİ : + این K

[3155] صحابه Sİ : صحابی K

[3156] همه S : + لطف و K

[3157] شخص S : - K

رنج داند، **[گنج می پندار اندر هر وجود]** که حضرت حق[3158] تعالی به حکم **أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي** دوستان خود را در تحت قباب غیرت مستور داشته است تا[3159] طالبان به خدمت هرکس قیام نمایند تا باشد که به صحبت دولتی رسند. چنان‌که لیلةالقدر را در همه شهر رماضان بلکه در جمیع سال و ساعت شریفه را در همه روز جمعه پوشیده داشت تا طالب و راغب آن شب همه شبها را بیداری پیشه سازد و به خواب غفلت نپردازد و هرکه استجابت دعا خواهد، در همه روز جمعه تضرّع و زاری کند. لاجرم هرکه اهل سنّت و جماعت باشد و ارباب طاعت و عبادت بود، احتمال است که ولی باشد. **[2155 ور نباشد قطب یارِ ره بوَد]** یعنی اگر آن مریض قطب طریق نباشد، یار راه[3160] و همراه[3161] بود و مردی صالح بود از عوام. **[شه نباشد فارسِ اِسپَه بوَد]** و اگر شاه نباشد، فارس سپاه بود. **[2156 پس صلهٔ یارانِ ره لازم شمار]** پس صلهٔ اصحاب طریق را لازم شمار. **[هر که باشد گر پیاده گر سوار]** و خواه پیاده و خواه سوار. **[2157 ور عدو باشد همین احسان نکوست]** و فائدهٔ دیگر که راجع است به دنیا و صحّت آن است که اگر بیمار دوست و یار باشد، محبتش زیاده‌تر شود[3162] و اگر دشمن و خون‌خوار باشد، هم او را احسان نکو است که امیر المؤمنین علی رضی الله عنه فرمود[3163]: اَلْإِحْسَانُ يَقْطَعُ اللِّسَانَ. **[که به احسان بس عدو گشتست دوست]** و به نیکی و کرم دشمن دوست شود. حکایت: سلطان ولد گفت: روزی حضرت والدم همی گفت که بهاء الدین خواهی که دشمن را دوست داری و او ترا دوست دارد؟ چهل روز خیر او و نیکی او بگو. آن دشمن دوست تو[3164] گردد. برای آنکه چنان‌که از دل به زبان راه است، از زبان به دل همچنان راه است. محبّت خدا را نیز به نامهای عزیزش توان دریافتن. خدا فرمود که ای بندگان، زینهار یاد من بسیار کنید تا صفایی[3165] حاصل شود. چندان که صفا بیشتر باشد، پرتو نور حق در آن دل

[3158] حق S : + سبحانه و K

[3159] تا S : تا که K

[3160] راه S : - K

[3161] همراه S : + او K

[3162] شود S : باشد K

[3163] فرمود S : + که K

[3164] تو S : - K

[3165] صفایی S : صفای دل K

بیشتر بود. همچنان که تنور نانبا چندان که گرم باشد، نان را قبول کند و چون سرد شود، قبول نکند. **[2158 ور نگردد دوست کینش کم شود]** و اگر آن[3166] دشمن دوست نگردد، باری کین و انتقامش و عداوت تمامش کم گردد. **[زآنکه احسان کینه را مرهم شود] (167a)** زیرا احسان زخم کینه را مرهم گردد که اَلْإِنْسَانُ عُبَیْدُ الْإِحْسَانِ. **[2159 بس فواید هست غیرِ این ولیک]** همه فائده را بیان نکردم. **[از ملامت خائفم ای یارِ نیک]** می ترسم که[3167] ترا از بسیار گفتن من و درازی سخن ملال آید[3168]. **[2160 حاصل این آمد که یارِ جمع باش]** یعنی حاصل این است که می باید که یار جمع باشی. **[همچو بُتگر از حجر یاری تراش]** و اگر می توانی، همچو بتگر از سنگ یاری تراش و دوست را بسیار گیر. **[2161 زآنکه انبوهی و جمعِ کاروان]** و بسیاری همراهان **[رهزنان را بشْکند پشت و سنان]** چون کاربان بسیار باشد، از رهزن غم نباشد. لاجرم چون یاران طریقت و اصحاب حقیقت بسیار باشند[3169]، از رهزنان جنّ و انس و از قطّاع طریق نفس و هوا سالم بمانی. بلکه پشت و سنان ایشان را بشکنی. از این اعتبار جمعه و جماعت و تعاون در عبادت مشروع شد و حضرت حق[3170] **وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ** فرمود. بلکه با صادقان بودن واجب است چنان‌که فرمود در اواخر سورهٔ توبه: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ**. چون خدمت مولانا از فواید عیادت برخی فرمود به تقریب آن این حکایت را آورد که می گوید: **[وحی کردنِ حق تعالیٰ به موسی علیه السّلام که چرا به عیادتِ من نیامدی]** لاجرم عیادت فاضل‌ترین عبادت است، بلکه عیادت صالحان زیارت حضرت رحمن است. **[2162 آمد از حق سویِ موسی این عتاب]** الف را یا می باید خواندن برای قافیه. **[کای طلوعِ ماه دیده تو ز جیب]** معنی این مصراع به ترکی: ای که آی طغدوغن گورب دوررسن سن یقکْدن. یعنی که ای ماه رسالت از مطلع سینه‌ات تافته و تو این شرف را یافته. یا[3171] بدین مصراع اشارت به ید بیضاست. **[2163 مشرقت کردم ز نورِ ایزدی]** یعنی ترا مشرق کردم از نور من. **[من حقم رنجور گشتم نامدی]** من خسته شدم. به عیادت نیامدی.

[3166] آن S : - K

[3167] که S : - K

[3168] آید S : آرد K

[3169] باشند S : باشد K

[3170] حق S : + سبحانه و تعالی K

[3171] یا Sİ : - K

[2164 فت سبحانا تو پاکی از زیان] موسی گفت: خداوندا، تو پاکی از رنج و بلا. **[این چه رمز است این بکن یا رب بیان]** و این چه رمز خفی و سرّ سربسته[3172] است؟ بیان و عیان کن. **[2165 باز فرمودش که در رنجوریَم]** باز خدا فرمود موسی را که در بیماری‌ام **[چون نپرسیدی تو از رویِ کرم]** چرا نپرسیدی از جهت لطف و کرم. **[2166 گفت یا رب نیست نقصانی ترا]** موسی علیه السلام گفت: مرض و عرض نیست ترا. **[عقل گم شد این سخن را برگشا]** یعنی عقل من گم شد و از ادراک بماند. این سخن را شرح و بیان کن. **[2167 گفت آری بندهٔ خاصِ گزین]** حضرت حق فرمود که **(167b)** بنده‌ای خاص و مختار **[گشت رنجور او منم نیکو ببین]** خسته شد. آن بنده منم. نیک بنگر. **[2168 هست معذوریش معذوریِ من]** یعنی بنده‌ای که از خود گسسته[3173] باشد و به‌کلّیت وجود در من پیوسته، یاری او نفس یاری من باشد و معذور شدنش معذور شدن من است[3174]. **[هست رنجوریش رنجوریِ من]** و بیماری او عین بیماری من. **[2169 هر که خواهد همنشینی با خدا]** و مصاحبت باری تعالی، **[تا نشیند در حضورِ اولیا]** چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ أَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ**. **[2170 از حضورِ اولیا گر بگسلی]** و منقطع و منفرد شوی، **[تو هلاکی زآنکه جزو بی‌کُلی]** مثلا چون انگشت که جزو است، از کل که بدن است، بریده شود[3175]، هلاک گردد. لاجرم اگر یک لحظه از دوستان بریده شوی، به مکر شیطان گرفتار آیی. چنان‌که می فرماید: **[2171 هر که را دیو از کریمان وابُرَد]** هر کس را که شیطان از نیکان برد و قطع کند، **[بی‌سرش یابد سرش را او خورَد]** آن کس را بی‌سر و بی‌کس یابد، سرش را خورد. **[2172 یک وژه از جمع رفتن یک زمان]** وژه[3176] و بِدِست به ترکی قارش. **[مکرِ دیو است بشْنو و نیکو بدان]** چنان‌که در حکایت باغبان به تفریق[3177] یاران بلا رسید هر یکی را از ایشان[3178]. **[جدا کردنِ باغبان صوفی و فقیه و شریف را از همدگر]** و ظفر یافتنش

[3172] سربسته S : تو K

[3173] گسسته S : گشته K

[3174] است Sİ : باشد K

[3175] شود S : + و K : شوی İ

[3176] وژه Sİ : لفظ وژه K

[3177] تفریق S : تقریب K

[3178] ایشان S : + جدا کرد K

بر هر یکی از این نفر. **[2173 باغبانی چون نظر در باغ کرد]** یعنی باغبانی از خانه به باغ آمد و نظر در باغ کرد. **[دید چون دزدان به باغِ خود سه مرد]** همچو دزدان سه مرد دید. **[2174 یک فقیه و یک شریف و صوفیی]** و از این سه مرد **[هر یکی شوخی بَدی لَا یُوفِیی]** هر یکی شوخی بود، وفا نمی کننده. چنان‌که از قصّه معلوم[3179] می شود که ایشان وفا نکردند و از همدگر جدایی روا داشتند. **[2175 گفت با اینها مرا صد حجّت است]** یعنی[3180] با خود اندیشه کرد[3181]. گفت: مرا با اینان صد حجّت و برهان و چند سبب الزام هست. **[لیک جمع‌اند و جماعت رحمت است]** لاجرم **[2176 من نتانم یک تنه با سه نفر]** بی‌آنکه ایشان را از همدگر جدا گردانم، به انتقام ایشان پرداختن نتوانم که من یک تنه و ایشان سه کس‌اند. **[پس ببُرّمشان نخست از همدگر]** و منقطع و جدا سازم. **[2177 هر یکی را من به سویی افکنم]** تا به یکی تنها بمانم. **[چونکه تنها شد سبیلش بر کَنَم]** و سبلتهایش بر کنم. **[2178 حیله کرد و کرد صوفی را به راه]** و به راه فرستاد. **[تا کند یارانش را با او تباه]** و باطل. **[2179 گفت صوفی را برو سویِ وثاق]** صوفی را بگفت: به خانه برو. **[یک گلیم آور برایِ این رِفاق]** جمع رفیق به معنی همراهان. **[2180 رفت صوفی گفت خلوت با دو یار]** چون صوفی رفت، باغبان به آن دو یار بگفت: **(168a) [تو فقیهی وین شریفِ نامدار]** پس از آن روی به فقیه آورد. **[2181 ما به فتوای تو نانی می خوریم]** که حلال و حرام را و حکم بیع و شرا از تو بیاموزیم. **[ما به پرِّ دانشِ تو می پریم]** و ما به پرّ و بال علم تو می پریم. **[2182 وین دگر شهزاده و سلطانِ ماست]** این را[3182] بیان می کند. **[سیّد است از خاندانِ مصطفاست]** و آل رسول است. **[2183 کیست آن صوفی شکم‌خوارِ خسیس]** یعنی آن صوفی شکم‌خوار و خسیس کیست که **[تا بوَد با چون شما شاهان جلیس]** تا با چون شما شاهان[3183] جلیس و انیس باشد. **[2184 چون بیاید مر وَرا پنبه کنید]** او را همچون پنبه کنید و از مجلس خویش برانید. **[هفته‌ای بر باغ و راغِ من زنید]** در بعض نسخ **[هفته‌ای مهمان باغ من شوید]**.

[3179] معلوم S : معکوس K

[3180] یعنی S : + باغبان K

[3181] کرد S : + و K

[3182] را S : - K

[3183] چون شما شاهان S : شما K

یعنی یک هفته در باغ من و در دامن کوه عشرت و عیش کنید. **[2185 باغ چه بُوَد جانِ من آنِ شماست]** از شما دریغ نیست. **[ای شما بوده مرا چون چشمِ راست]** و نور دیده. **[2186 وسوسه کرد و مر ایشان را فریفت]** به چنین مکر و حیله که ایشان سخن او را شنیدند و قبول کردند. **[آه کز یاران نمی باید شکیفت]** و جدا شدن. **[2187 چون به ره کردند صوفی را و رفت]** آن صوفی[3184]. **[خصم شد اندر پیش با چوبِ زفت]** یعنی باغبان برفت اندر پی صوفی با چوب بزرگ. **[2188 گفت ای سگ صوفیی باشد که تیز]** و بی‌وقت و بی‌اذن **[اندر آیی باغِ ما تو از ستیز]** و عناد. یعنی صوفیگری این است که بر وجه عناد بی‌اذن به باغ کسی آیی؟ **[2189 این جُنیدت ره نمود و بایزید]** که این سیرت اهل طریقت نیست. **[از کدامین شیخ و پیرت می رسید]** پس از این باغبان چنان‌که می خواست **[2190 کوفت صوفی را چو تنها یافتش]** صوفی را به آن چوب بکوفت که **[نیم کُشتش کرد و سر بشْکافتش]** همچو میّت کرد و سرش را بشکافت. **[2191 گفت صوفی آنِ من بگْذشت لیک]** یعنی صوفی با خود همی[3185] گفت: آن چیز که از آن من بود، بگذشت و کار من تمام گشت. **[ای رفیقان پاسِ خود دارید نیک]** که یکدگر را دوست پندارید و جدا مشوید. **[2192 مر مرا اغیار دانستید هان]** که رضا دادید به راندن من. **[نیستم اغیارتر زین قلتبان]** یعنی من از آن باغبان دشمن‌تر نبودم شما را. **[2193 این چه من خوردم شما را خوردنی است]** آنچه من خوردم، شما نیز خواهید خورد. **[وین چنین شربت جزایِ هر دنی است]** و نصیب هر پست[3186]. **[2194 این جهان کوه است و گفت و گویِ تو]** یعنی این جهان همچو کوهی است و آواز تو **[از صدا هم باز آید سویِ تو]** پس هرچه می کنی و می گویی، بر تو منعکس گردد. چون به ضرر کسی **(168b)** رضا دادی، عاقبت آن ضرر به تو می رسد. **[2195 چون ز صوفی گشت فارغ باغبان]** و کارش کرد تمام[3187]، **[یک بهانه کرد زآن پس جنسِ آن]** پس از آن شریف را گفت[3188]: **[2196 کای شریفِ من برو سویِ وثاق]** یعنی ای نور دیدهٔ مرتضی، فقیه را همچو

[3184] صوفی S : + را K

[3185] همی S : - K

[3186] پست S : + است K

[3187] و کارش کرد تمام S : چون‌که از صوفی و از تعذیر او فارغ شد آن باغبان K

[3188] پس از آن شریف را گفت S : چنان‌که صوفی را کرد K

فرزندی و فرزندان را در خدمت پدر عاری نیست و شریف را از بهر رسول الله صلی الله علیه و سلم رعایت کنند و عالِم را از بهر خدا جلّ و علا و خدا از رسول الله اعلی است. پس رعایت عالِم از رعایت شریف اولی است. لاجرم شاید که به سوی خانهٔ ما روی **[که ز بهرِ چاشت پختم من رُقاق]** که از بهر غدای ضحی پختم من نان تَنُک. **[2197 بر درِ خانه بگو قیماز را]** نام بنده است. **[تا بیارد آن رُقاق و قاز را]** که ماحضری آماده است. **[2198 چون به ره کردش بگو ای تیزبین]** چون به راه کرد شریف را، بگفت فقیه را: ای تیزنظر، **[تو فقیهی ظاهر است این و یقین]** در علم و فقاهت تو شبهه نیست، امّا در شریفی او شک است. زیرا **[2199 او شریفی می کند دعویِ سرد]** آن شریف که دعوی شریفی می کند که این دعوی سرد است. **[مادرِ او را که داند چه کرد]** یعنی احتمال است مادر او زنا کرده و آن از زنا شده. **[2200 بر زن و بر فعلِ زن دل می نهید]** استفهام انکاری است. **[عقلِ ناقص وآنگهانی اعتماد]** الف را یا می باید خواند از بهر قافیه. **[2201 خویشتن را بر عَلی و بر نَبی]** مرهون است. **[بسته است اندر زمانه بس غَبی]** یعنی هر غبی و کودن می گوید که از نسل علی‌ام و آل رسولم. **[2202 هرکه باشد از زنا و زانیان]** این بیت از معرفت است. یعنی خدمت مولانا می گوید که هر که ولد زنا و از زانیان باشد، **[این بَرَد ظن در حقِ ربّانیان]** یعنی سوء ظن می کند در حق اولیا و گفته‌اند: علامت ولد زنا مذمّت و نمیمه است. **[2203 هر که بر گردد سرش از چرخها]** و از سماع و دَوَران، **[همچو خود گردنده بیند خانه را]** پس به موجب اَلْکَلَامُ صِفَةُ الْمُتَکَلِّمِ مقال باغبان حال خود بود. چنان‌که می فرماید: **[2204 آنچه گفت آن باغبانِ بوالفضول]** از نسب زنا و بدنسبی **[حالِ او بُد دور از اولادِ رسول]** حال آن باغبان بود، بعید است از اولاد پیغامبر. **[2205 گر نبودی او نتیجهٔ مُرتدان]** و از نسل ایشان، **[کی چنین گفتی برایِ خاندان]** و در حق آل رسول رحمن. چون معرفت و حکمت فرمود، به حکایت عودت نمود. **[2206 خواند افسونها شنید آن را فقیه]** آن باغبان افسونها خواند و آن را آن فقیه شنید. یعنی قبول کرد. **[در پیَش رفت آن ستمکارِ سفیه]** در پی[3189] روانه گشت[3190] **(169a)** باغبان

[3189] پی S : + او K

[3190] گشت S : شد K

کم‌عقل[3191]. **[2207 گفت آخر اندر این باغت که خواند]** به دعوت که آمدی اینجا؟ **[دزدی از پیغمبرت میراث ماند]** این بیت استفهام انکاری است. **[2208 شیر را بچّه همی مانَد بدو]** یعنی بچّه‌شیر به شیر می[3192] ماند و مشابه می شود. **[تو به پیغمبر چه می مانی بگو]** که افعال ترا موافقت فعل رسول الله نیست. **[2209 با شریف آن کرد مردِ ملتجی]** پناه گیرنده **[که کُنَد با آلِ یاسین خارجی]** یعنی به آل رسول خارجی عداوت باغبان ظالم و جاهل به آن شریف عاقل ثابت و مقرّر است. **مصراع:** والجاهلون لاهل العلم اعداء. لاجرم بدین قیاس **[2210 تا چه کین دارند دایم دیو و غول]** و اهل ضلال. **[چون یزید و شِمْر با آلِ رسول]** شمر[3193] از اعوان یزید است و قاتل امام حسین[3194] است رضی الله عنه. لاجرم میان اهل ایمان و صلاح و میان شیطان و اهل طغیان عداوت مقرّر است. **[2211 شد شریف از زخمِ آن ظالم خراب]** و شکسته. **[با فقیه او گفت ما جَستیم از آب]** در خطاب و عتاب فقیه آن شریف گفت: ما جستیم از آب. به ترکی: ارق آتلدق. **[2212 پای دار اکنون که ماندی فرد و کم]** و تنها و ناقص. **[چون دُهُل شو زخم می خور در شکم]** همچو دهل بر شکم تو خواهند زدن. **[2213 گر شریف و لایق و همدم نِیَم]** بر تقدیر تسلیم که سخن باغبان راست باشد، **[از چنین ظالم ترا من کم نِیَم]** از آن باغبان ستمکار و مکّار کم نیستم من ترا. لاجرم ای آنکه به تهمت نهادن فاسقان و جاهلان از مصاحبت صالحان و عالمان دور شوی و با فاسقان و نادان یار شوی، مغلوب شیطان و قرین[3195] فاسقان بلکه یکی از ایشان شوی. **[2214 مر مرا دادی بدین صاحب غرض]** چون مرا بدان صاحب غرض سپردی، **[احمقی کردی ترا بئس العوض]** و نادانی کردی. ترا بئس البدل که به جای من قرین تو شیطان و نفس نادان شود[3196]. **[2215 شد از او فارغ بیامد کای فقیه]** چون باغبان سفیه از انتقام شریف فارغ شد، بیامد و روی به فقیه آورد و گفت که ای فقیه، **[چه فقیهی‌ای تو ننگِ هر سفیه]** که سفیهان از تو عار کنند و جاهلان گویند که ما مانند آن عالم بی‌عمل نه‌ایم. **شعر:** وغَيْرُ تَقِيٍّ يَأْمُرُ النَّاسَ بِالتُّقٰى - طَبِيبٌ يُدَاوِي النَّاسَ وَ

[3191] کم‌عقل S : لا یعقل و او را گفت K

[3192] می S : - K

[3193] شمر Sİ : + ملعون K

[3194] حسین Sİ : + مظلوم K

[3195] قرین S : + با K

[3196] شود S : - K

هُوَ مَرِيضٌ. **[2216 فَتْوِيَت این است ای بیْریده‌دست]** یعنی ای دزد **[کاندر آیی و نگویی امر هست]** که اندر آیی به باغ کسی و نگویی که اجازت هست؟ **[2217 این چنین رخصت بخواندی در وَسیط]** یعنی رخصت رفتن در باغ مردم[3197] بی‌اجازت خداوند در وسیط خواندی؟ **[یا بُدست این مسأله اندر مُحیط]** وسیط و محیط هر یکی نام کتابی است از فتاوی. پس از این سخن آن فقیه را چنان ضرب رسانید که در شرح آن کلام وافی نیست و بیان کافی نی. **[2218 گفت حقّستت بزن دستت رسید]** فقیه گفت: **(169b)** حق توست مرا زدن. بزن که دستت رسید. **[این سزایِ آنکه از یاران بُرید]** حصّهٔ ما از این قصّه آن است که اگر بر آفاق[3198] حمل کنیم، مراد از باغ این جهان است و از باغبان ابلیس و از صوفی عوام الناس و از شریف اکابر و از فقیه علمای علم ظاهر. چون این سه طایفه بر دین متّفق باشند، ابلیس نمی تواند که به ایشان ضرر رساند و اگر بر انفس حمل کنیم که مراد حضرت مولاناست[3199]، مراد از باغ وجود انسان است و از باغبان نفس و از صوفی قلب. زیرا صوفی‌سیرت است که متقلب از حالی به حالی و مرتقی از مقامی به مقامی است و از شریف روح که از روی صحّت نسب تشریف اضافت **وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي** یافته است و از فقیه عقل درّاک که در باغ[3200] فقه ادراک دارد و این سه در باغ در آمده‌اند. اگر هر سه با همدیگر موافق باشند و در جمیع امور با یکدیگر یار شوند، هر آینه نفس بر ایشان غالب نیاید و اگر به موافقت نپردازند و به مرافقت همدیگر نسازند، نفس سرکش به انتقام هر یک پردازد. یعنی اگر دل صوفی‌صفت به گلیم و متاع دنیا رود و روح شریف‌سیرت[3201] به عشرت و شهوت مشغول شود، لاجرم عقل درّاک مغلوب گردد. همه باغ وجود را نفس گیرد. حاصل آنکه اتفاق بدرقهٔ راه اقبال است و طلیعهٔ نیل آمال است. مفتاح خزاین مقصود است. مصباح[3202] شبستان جود است. مشّاطهٔ رخسار مطالب است، آینهٔ دیدار مآرب.

نظم[3203]: اگر یک جماعت کنند اتّفاق - همه یک‌دل و یک‌جهت بی‌نفاق * بلا شک به فضل خدای

[3197] مردم S : مردی K

[3198] آفاق S : آفاقی K

[3199] مولاناست S : مولانا آن است K

[3200] باغ S : + وجود K

[3201] شریف‌سیرت S : شریف K

[3202] مصباح S : و مفتاح K

[3203] نظم K : - S

کریم - شود کار آن طایفه مستقیم * مرادات ایشان محصّل شود - ملالت به راحت مبدّل شود * توان باز رستن بدین اتفاق - ز طعن بداندیش و اهل نفاق. **[باز گشتن به قصّهٔ رنجور و عیادتِ پیغامبر علیه السّلام]** و بیان فواید آن. **[2219 این عیادت از برایِ این صله‌ست]** و از بهر پیوستن به کسی است. **[وین صله از صد محبّت حامله‌ست]** از این صله مهرها زاید. **[2220 در عیادت شد رسولِ بی ندید]** به عیادت آن[3204] صحابی رنجور رفت پیغامبر بی‌مثل. **بیت:** پرسیدن شکسته‌دلان اهل فضل را - نقصان حال نیست کمال سیادت است. **[آن صحابی را به حالِ نزع دید]** چون رسول الله صلی الله علیه و سلم آن صحابی را در حالت نزع دید، دلجویی نمود و در طلب مراضی[3205] او اجتهاد تمام فرمود و دل آن دوست به دست آورد. چنان‌که در بقیهٔ حکایت مذکور خواهد شد و از هجر[3206] و فرقت ضجرت نمود تا ترا معلوم شود که مفارقت اولیا در حقیقت دوری از حضرت خداست. چنان‌که می فرماید: **[2221 چون شوی دور از حضورِ (170a) اولیا]** و از نظر اهل الله. **[در حقیقت گشته‌ای دور از خدا]** اگرچه در صورت دوری است از ولی، امّا در حقیقت دور گشته‌ای از خدای عالی. در کتاب ترغیب و ترهیب از عبد الله بن بسر حدیث روایت می کند: **إِذَا كُنْتَ فِي قَوْمٍ عِشْرِينَ رَجُلًا أَوْ أَقَلَّ أَوْ أَكْثَرَ فَتَصَفَّحْتَ وُجُوهَهِمْ ، فَلَمْ تَرَ فِيهِمْ رَجُلًا يُهَابُ فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَاعْلَمْ أَنَّ الْأَمْرَ قَدْ رَقَّ.** **[2222 چون نتیجهٔ هجرِ همراهان غم است]** چون حاصل و نتیجهٔ فرقت همراهان به غیر غم نیست، **[کی فراقِ رویِ شاهان زآن کم است]** یعنی فراق روی شاهان دین که اولیا و اهل الله‌اند، از آن کم نیست. **[2223 سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب]** ظلّ شاهان[3207] طلب کن هر دم به استعجال **[تا شوی زآن سایه بهتر ز آفتاب]** حکایت: از ابن عبّاس مروی است که رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفتند: **أَيُّ جُلَسَائِنَا خَيْرٌ؟ قَالَ مَنْ ذَكَّرَكُمْ اللَّهَ رُؤْيَتُهُ، وَزَادَ فِي عِلْمِكُمْ مَنْطِقُهُ، وَذَكَّرَكُمْ بِالآخِرَةِ عَمَلُهُ.** **[2224 گر سفر داری بدین نیّت برو]** که به پیش پادشاه[3208] دین رسی. **[ور حَضَر باشد از این غافل مشو]** و اگر در حضر باشی، از

[3204] آن S : - K

[3205] مراضی S : امراض K

[3206] هجر S : هجرت K

[3207] شاهان S : + دین K

[3208] پادشاه S : پادشاهان K

طلب اهل الله غافل مشو. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لا يُرِيدُ إِلَّا أَنْ يَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ يُعَلِّمَهُ، كَانَ لَهُ أَجْرُ حَاجٍّ تَامًّا حِجَّتُهُ.** چنان‌که بایزید در اسفار طالب اهل الله بود و آن در این حکایت آینده مذکور خواهد شد. **[گفتنِ شیخی به ابایزید که کعبه منم گِردِ من طواف کن]** مقصود اصلی بیان فضیلت آن شیخ بود و لهذا در شرح گفتن او نبشت. امّا چون بیان فضیلت آن موقوف بر مقدمات بود، بیانش متأخر گشت. **[2225 سویِ مکّه شیخِ امّت بایزید]** اوّل مصراع اوّل مرهون است به آخر مصراع اخیر. **[از برایِ حجّ و عُمره می دوید]** یعنی مقتدای اهل یقین[3209]، سلطان العارفین شیخ[3210] بایزید بسطامی أَعْلَى اللَّهُ دَرَجَتَهُ فِي العِلِّيِّينَ[3211] به سوی مکّه رفته، قصد حجّ و عمره کرده. پس از آن **[2226 او به هر شهری که رفتی از نخست]** آن بایزید به هر شهری که رسیدی، اوّلا **[مر عزیزان را بکردی بازجُست]** عزیزان[3212] و دوستان حضرت خدا را پرسیدی. **[2227 گِرد می گشتی که اندر شهر کیست]** طواف کردی و پرسیدی که اندر شهر کیست **[کو بر ارکانِ بصیرت متّکی است]** که او بر ارکان بصیرت حضرت خدا متکی است نه بر ارکان دنیا که بی‌ثبات است. **[2228 گفت حق اندر سفر هر جا روی]** و هر کجا که می رسی، **[باید اوّل طالبِ مردی شوی]** و جویندهٔ مرد الهی باشی[3213]. چنان‌که حضرت خدا[3214] موسی را فرمود تا[3215] حضرت خضر را طلب کند که به مجمع البحرین رود. **[2229 قصدِ گنجی کن که این سود و زیان]** یعنی جویندهٔ اصل باش که فرع طفیل می باشد. **[در تَبَع آید تو آن را فرع دان]** زیرا متبوع مستلزم تابع است. **[2230 هر که کارَد قصدِ گندم باشدش]** هرکه تخم می کارد، قصد گندم باید کرد، **[کاه خود اندر تَبَع می‌آیدش] (170b)** که کاه گندم را طفیل می شود. **[2231 که بکاری بر نیاید گندمی]** اگر کاه را بکاری، گندم بر نمی آید. **[مردمی جو مردمی جو مردمی]** همچو خر خواهندهٔ کاه مشو. لاجرم در سفر قصد اهل الله می باید کرد نه تحصیل مال و تجارت. آن خود به

[3209] یقین S : + و K

[3210] شیخ S : - K

[3211] أَعْلَى اللَّهُ دَرَجَتَهُ فِي العِلِّيِّينَ S : رحمة الله علیه K

[3212] عزیزان S : + را K

[3213] باشی S : شوی K

[3214] خدا S : باری K

[3215] تا S : که K

تبعیّت حاصل می شود. **[2232 قصدِ کعبه کن چو وقتِ حج بوَد]** کعبه آن خانه را نام است که در شهر مکّه قبلهٔ اهل اسلام است. **[چونکه رفتی مکّه هم دیده شود]** پس مقصود زیارت کعبه می باید نه دیدن شهر مکّه. حکایت: ابو عبد الله مختار گفته[3216]: در هر کاری که باشی، چنان باش که اگر عزرائل ترا دریابد، از آن کار ترا به کار دیگر نباید شد[3217]. اگرچه طعام خوردن بود، باید که در باطن خالصانه لله بود و نیّت تو در آن فعل رضای حق بود و نگاه کردن شرع[3218]. **[2233 قصد در معراج دیدِ دوست بود]** رسول الله[3219] را صلی الله علیه و سلم. **[در تَبَع عرش و ملایک هم نمود]** **بیت:** سیّد الأَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ گفت - نیّت خیرت بسی گل‌ها شکفت. لاجرم به حکم **إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ** کسی که نیّت عمل خیر کند، ثواب حاصل کند و عوض دیگر به طفیل حاصل شود چنان‌که در این حکایت آینده. **[حکایت]** این حکایت از متن است که خدمت مولانا می فرماید: **[2234 خانه‌ای نو ساخت روزی نو مُرید]** خانه‌ای نو بنیاد کرد وقتی نو مرید و پیر خود را دعوت کرد. لفظ نو اشارت است که آن مرید هنوز اخلاص نیّت ندانسته، مبتدی و خام بود. **[پیر آمد خانهٔ او را بدید]** شیخ چون تشریف قدم فرمود، **[2235 گفت شیخ آن نو مریدِ خویش را]** مقول قول مصراع اوّل است از بیت ثانی. **[امتحان کرد آن نکو اندیش را]** یعنی این نو مرید را. **[2236 روزن از بهرِ چه کردی ای رفیق]** و همراه شفیق. **[گفت تا نور اندر آید زین طریق]** پس از آن شیخ مزبور **[2237 گفت آن فرع است این باید نیاز]** آن قصد و نیّت که کردی، فرع است. قصد تو فرع نمی باید، بلکه این باید نیاز و تضرع و طلب تو که[3220] **[تا از این ره بشْنوی بانگِ نماز]** نیّت و قصد این می باید که از این روزن[3221] اذان شنوی. **بیت:** نور خود اندر تبع می آیدت - نیّت آن را کن که این می بایدت. چون خدمت مولانا حکایت شیخ و مرید را تمام کرد، باز در حکایت بایزید شروع نمود. **[2238 بایزید اندر سفر جُستی بسی]** پس بایزید اندر سفر از آن می شتافت **[تا بیابد خضرِ وقتِ خود کسی]** تا مردی را که حضر وقت باشد، تواند یافت چنان‌که موسی یافت حضر را به طلب

[3216] گفته S : + که K

[3217] شد S : شدن K

[3218] شرع S : + شریف K

[3219] رسول الله S : حضرت حبیب الله K

[3220] که S : - K

[3221] روزن S : + آواز K

و پوییدن. **[2239 دید پیری با قدی همچون هلال]** پیر ضعیف دید که قامت او همچون هلال شده. **[دید در وی فرّ و گفتارِ رجال]** در وی قوّت و سخن مردان خدا بدید. **[2240 دیده نابینا و دل چون آفتاب]** که او را نیست حجاب. **[همچو پیلی دیده هندستان (171a) به خواب]** گویند که پیل هندستان را که وطن اصلی اوست[3222]، می بیند و از آن دیوانه شود و زنجیر را بگسلد. لاجرم اهل الله نیز عالم الهی را که وطن اصلی روح است، مشاهده کنند. **[2241 چشم بسته خفته بیند صد طرب]** کسی که چشم بسته باشد به خواب رفته، صد شادمانی بیند در رؤیا. **[چون گشاید آن نبیند ای عجب]** چون چشم را گشاید، آن طرب را نبیند ای عجب. لاجرم حال مکاشفه نیز همچو حال خواب است. **[2242 بس عجب در خواب روشن می شود]** بسیار عجب در خواب پیدا شود یا بس عجب است این که در خواب روشن می شود. **[دل درونِ خواب روزن می شود]** امّا در بیداری چیزی نبیند. **[2243 آنکه بیدار است و بیند خوابِ خوش]** آن کس که بیدار باشد، در بیداری خواب خوش بیند و مشاهده کند، یعنی اهل مکاشفه و صاحب کرامت باشد، **[عارف است او خاکِ او در دیده‌کش]** آن کس[3223] عارف است. خاک پای او کحل دیده است. به چشم بکش. چون خدمت مولانا به مناسبت پیر نابینا و دل روشن او احوال ارباب مکاشفه و اصحاب مشاهده را بیان کرد، باز در حکایت حضرت سلطان العارفین شروع نمود. **[2244 پیشِ او بنْشست و می پرسید حال]** پیش آن پیر بنشست بایزید و حال پرسید. **[یافتش درویش و هم صاحب‌عیال]** بایزید او را درویش صاحب حال و فقیر و اهل عیال یافت. **[2245 گفت عزمِ تو کجا ای بایزید]** آن پیر گفت: عزم و عزیمت تو کجا ای بایزید؟ **[رختِ غربت را کجا خواهی کشید]** بایزید او را جواب داد[3224]: **[2246 گفت قصدِ کعبه دارم از بگَه]** مخفّف از بگاه است به ترکی ارکندن. **[گفت هین با خود چه داری زادِ ره]** و خرجی[3225] او. **[2247 گفت دارم از دِرَم نقره دویست]** بایزید گفتش: دویست درم دارم. **[نک ببسته سخت بر گوشهٔ رِداست]** ردا را به اماله بی باید

[3222] اوست S : + به خواب K

[3223] کس S : + که K

[3224] داد S : + که K

[3225] خرجی S : + راه K

خواند[3226] از برای قافیه. **[2248 گفت طَوفی کن به گِردم هفت بار]** چنان‌که کعبه را هفت بار طوف[3227] کنند. هر طوف[3228] را شوط گویند و مجموع هفت را یک طواف گویند. **[وین نکوتر از طوافِ حج شمار]** در نزد پروردگار. **[2249 وآن درمها پیشِ من نِه ای جواد]** و ای کریم. **[دان که حج کردی و حاصل شد مراد]** چنان‌که گفته‌اند: **قطعه:** طواف کعبهٔ دل کن اگر دلی داری - دل است کعبهٔ معنی تو گل چه پنداری * هزار حج پیاده کنی بدان نرسد - که یک نفس دل بیچاره‌ای به دست آری. حکایت: عبد الله بن مبارک در حرم بود و از حج فارغ شده بود. در خواب دید که دو فرشته از هوا در آمدندی[3229]. یکی از دیگری پرسیدی[3230] که خلق امسال چند جمع آمدندی؟ گفت: ششصد هزار. من گفتم: حج چند کس[3231] قبول کردند؟ گفت: حج هیچ کس[3232] قبول نکردند. عبد الله گفت: چون این بشنودم، **(171b)** اضطرابی در من بدید آمد. گفتم: آخر این همه از اطراف جهان با این همه تعب و رنج **يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ** از راه‌های دور و دریا[3233] بگذشته و بیابانها قطع کرده، اتلاف مال و اتعاب نفس کرده و این همه ضایع است؟ گفتند: کفشگری و پنبه دوزی است که او را علی بن الموفّق گویند در دمشق، اینجا نیامد، لکن حج وی قبول کردند و این جمله را در کار او کردند. القصّه گفت: چون از خواب بیدار شدم، گفتم مرا هیچ چیز از آن فاضل‌تر نیست که آن مرد را ببینم تا خود معلوم شود که عمل وی چیست که مستحق این‌چنین حال است که به حج نامده حج وی قبول کنند و اهل عرفات را نیز به تبعیّت او ثواب می دهند. رفتم تا[3234] به دمشق تا به در خانهٔ این مرد و در بکوفتم. مرد بیرون آمد. سلام کردم و پرسیدم که نام[3235] تو چیست؟ گفت: علیّ بن الموفّق. گفتم: چه کار کنی؟ گفت: پاره‌دوزی. گفتم: مرا با تو سخنی[3236] است. مسجدی بود در

[3226] خواند S : خواندن K

[3227] طوف S : طواف K

[3228] طوف S : طواف K

[3229] آمدندی S : آمدند به نزد من K

[3230] پرسیدی S : پرسید K

[3231] کس S : + را K

[3232] کس S : + را K

[3233] دریا S : + به کشتی K

[3234] تا S : - K

[3235] نام K : - S

[3236] سخنی S : سخن K

نزد خانهٔ او. در آنجا رفتیم. وی را از حقیقت حال خبر کردم[3237]. گفتم: مرا عبد الله بن مبارک خوانند. چنین و چنین دیدم و شنیدم. وی نعره‌ای بزد و بیهوش شد. چون به خود آمد، گفتم: مرا خبر ده از این کار. گفت: سه سال است تا مرا آرزوی سفر حج می بود و از مزد پاره‌دوزی چیزی می نهادم. سیصد و پنجاه درم جمع کردم[3238]. امسال قصد کردم تا بیایم. گفتم تا آن پانصد تمام شود مگر سرپوشیده که هست، حامله بود و از سرای همسایه بویی می آمد. مرا گفت: برو از آنچه می سازند مرا غرفه‌ای بخواه که هم اکنون این بار من تباه می شود. کاسه‌ای برداشتم و به در سرای آن مرد رفتم و وی را از حدیث این آبستن بیمار خبر کردم. وی بگریست و گفت: بدان که مرا جماعتی فرزندان‌اند و یک هفته است تا هیچ چیز از طعام دنیا نخورده‌ایم و نیافتیم. من بدین پارگین رفتم و پاره‌ای گوشت خر مردار آوردم. اکنون آن را می جوشانند. ترا چگونه دهیم[3239]؟ در حال چو این حدیث بشنودم، آتشی در نهاد من بدید آمد[3240]. آن سیصد و پنجاه درم بیاوردم و به وی دادم و گفتم: مرا حج این است. عبد الله گفت: صَدَقَ الْمَلَكُ فِي الرُّؤْيَا وَ صَدَقَ الْمَلِكُ فِي الْحُكْمِ وَالْقَضَاءِ. **[2250 عُمره کردی عمرِ باقی یافتی]** یعنی چون از سر صفا در طواف من سعی کردی، عمره کردی و عمر باقی یافتی. **[صاف گشتی بر صفا بشْتافتی]** بر این سخن سوگند می کند و می گوید: **[2251 حقّ آن حقّی که جانت دیده است]** یعنی روح را به حکم **يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ (172a) مِنْ أَمْرِ رَبِّي** خدا می داند و می بیند. **[که مرا بر بیتِ خود بگْزیده است]** مرا بر خانهٔ خود که کعبه است، گزیده و مختار کرده است و از کعبه ترجیح کرده است. **[2252 کعبه هرچندی که خانهٔ بِرِّ اوست]** یعنی از آنکه کعبهٔ ظاهر خانهٔ برّ و احسان اوست، **[خلقتِ من نیز خانهٔ سِرِّ اوست]** یعنی کعبهٔ خلقت من خلوت‌سرای اوست. **رباعی:** دل به دست آور که حجِ اکبر است - از هزاران کعبه یک دل بهتر است * کعبه بنیاد خلیل آذر است - دل نظرگاه جلیل اکبر است. **[2253 تا بکرد آن کعبه را در وی نرفت]** یعنی کعبهٔ صوری را حضرت خدا بنیاد کرده و در وی نرفته است. **[واندر این خانه به جز آن حی نرفت]** و در خانهٔ دل من جز آن زنده یعنی خدا نرفته است. **[2254 چون مرا**

[3237] کردم S : + و K

[3238] کردم S : شد K

[3239] دهیم S : دهم K

[3240] بدید آمد S : افتاد K

دیدی خدا را دیده‌ای] که من از خودی خود خالی و با خدا مالئ شدم. **[گِردِ کعبهٔ صدق بر گردیده‌ای]** که کعبهٔ صدق و صفایم. زیرا نظرگاه جلیلم نه بنای خلیل. **[2255 خدمتِ من طاعت و حمدِ خداست]** پس به حکم **أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي [تا نپنداری که حق از من جداست]** لاجرم از حق جدا نیم که چون از خود فانی شدم، به حق واصل گشتم. چنان‌که گفته‌اند: **بیت:** تو ز خود گم شو کمال این است و بس - تو ممان اصلا وصال این است و بس. **[2256 چشمِ نیکو باز کن در من نگر]** به امعان نظر **[تا ببینی نورِ حق اندر بشر]** چون آن پیر این نکته‌ها را گفت، **[2257 بایزید آن نکته‌ها را گوش[3241] داشت]** به عقل و فهم گوش کرد. **[همچو زرّین حلقه‌اش در گوش داشت]** آن نکته‌ها را همچو حلقهٔ زرین در گوش کرد. یعنی به حسن قبول مقبول داشت. **[2258 آمد از وی بایزید اندر مَزید]** و زیادگی. **[منتهی در منتها آخر رسید]** یعنی بایزید به واسطهٔ فوز به خدمت آن پیر زیاده از هرچه توان گفت شد و به مرتبهٔ هرچه بالاتر از آن نیست رسید و آن منتهی مراتب که سلطان العارفین است، آخر الامر به واسطهٔ آن رسید. پس حضرت سلطان العارفین سلطان العارفین[3242] شد و آن منتهی اکنون به منتهای مراتب رسید. حکایت: بایزید فرمود که سالهای بسیار قطع منازل کردم و طی مقامات کردم تا مرا گمان شد که وصول حاصل شد. باز چون نگه کردم، بر میان خود زنّار[3243] دیدم. باز آن زنّار را بریدم. **[دانستنِ پیغمبر علیه السّلام که سببِ رنجوریِ آن شخص گستاخی بوده است در دعا[3244]]** چنان‌که در اواخر قصّه معلوم خواهد شد و چون آن صحابی در دعا گستاخی کرده، حق تعالی به حکم **إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ عُقُوبَتَهُ** بیماری را فی‌الحال بر وی حواله کرد تا کفّارت ذنوب باشد. **(172b) [2259 چون پیمبر دید آن بیمار را]** آن صحابی مریض[3245] را، **[خوش نوازش کرد یارِ غار را]** یار غار ابو بکر صدّیق بود. این صحابی غیر آن[3246] است. امّا خدمت مولانا در مدح این صحابی مبالغه کرد. از آن جهت بدین نام یاد کرد. رسول الله صلی الله علیه و سلم آن بیمار را نوازش کرد تا امّت بیاموزند که عیادت کننده را

[3241] گوش Sİ : هوش K

[3242] سلطان العارفین S : - K

[3243] زنّار S : زنّاری K

[3244] دعا Sİ : + کردن K

[3245] صحابی مریض S : آن بیمار بی‌مرض K

[3246] آن S : ایشان K

می باید که بیمار را[3247] نوازش کند و به شفا و صحّت دعا کند و گوید که کفّارت ذنوب و رفع درجات باد و کلماتی کند که بیمار را قوّت قلب زیاده شود. **[2260 زنده شد او چون پیمبر را بدید]** یعنی آن بیچاره از مشاهدهٔ جمال خواجهٔ کاینات زندگانی تازه یافت. **[گوییا آن دم مر او را آفرید]** و اکنون حیات داد. در این تنبیه است بر آن که اطبّا گفته‌اند: دیدن روی دوستان و جمال عزیزان بیمار را موجب صحّت و سرور است. **[2261 گفت بیماری مرا این بخت داد]** این بیماری مبارک بود **[کآمد این سلطان بَرِ من بامداد]** یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم به نزد من آمد. **بیت:** گر بر سر بیمار خود آید به عیادت - صد سال به امّید تو بیمار توان بود. **[2262 تا مرا صحّت رسید و عافیت]** از آمدن سلطان دنیا و آخرت **[از قدومِ این شهِ بی‌حاشیت]** و بی‌حد و نهایت[3248] یا حاشیت اصطلاح باشد که حواشی و خدم سلطان را می[3249] گویند. یعنی سلطان بی‌طمطراق ظاهری. **[2263 ای خجسته رنج و بیماری و تب]** ای مبارک درد و مرض و حمی، **[ای مبارک درد و بیداریِ شب]** ای فرخنده مرض که باعث زاری و شب‌بیداری شد که این زاری و بیماری و شب‌بیداری مبارک کاری است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **سَاعَاتُ الأَمْرَاضِ يُذْهِبْنَ سَاعَاتِ الْخَطَايَا**. **[2264 نک مرا در پیری از لطف و کرم]** لفظ لطف و کرم مرهون است. **[حق چنین رنجوریی داد و سَقَم]** و مرض که سبب گشت به آمدن سیّد الانام و الامم و به بیدار گشتنم. **[2265 دردِ پشتم داد هم تا من ز خواب]** آخر این مصراع اوّل مرهون است به اوّل مصراع اخیر. **[بر جهم هر نیم‌شب لابُد شتاب]** و بیدار شوم. **[2266 تا نخسبم جمله شب چون گاومیش]** لفظ گاومیش[3250] صو صغری. **[دردها بخشید حق از لطفِ خویش]** که مرا بدین سبب بیدار ساخت. **[2267 زین شکست آن رحمِ شاهان جوش کرد]** از این شکستی و[3251] بیمار دریای رحم شاهان دین جوش کرد. در این تنبیه است بر آن که از جملهٔ فواید بیماری یکی آن است که عزیزان به عیادت آیند و دعای خیر کنند. **[دوزخ از تهدیدِ من خاموش کرد]** و جهنم از ترسانیدن من خاموش

[3247] بیمار را S : بسیار K

[3248] نهایت S : بی‌نهایت K

[3249] می S : - K

[3250] گاومیش S : + به ترکی K

[3251] و S : - K

کرد. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **(173a) مَنْ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ بِمَالِهِ أَوْ فِي نَفْسِهِ فَكَتَمَهَا وَلَمْ يَشْكُهَا إِلَى النَّاسِ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ. [2268 رنج گنج آمد که رحمتها در اوست]** پس رنج را گنج می باید دانست. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ اللَّهَ يُجَرِّبُ أَحَدَكُمْ بِالْبَلَاءِ كَمَا يُجَرِّبُ أَحَدُكُمْ ذَهَبَهُ بِالنَّارِ. [مغز تازه شد چو بخْراشید پوست]** خراشیدن در صورت رنج است و در حقیقت گنج. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **قَالَ رَبُّكُمْ وَعِزَّتِي وَ جَلَالِي لا أُخْرِجُ عَبْدًا مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَرْحَمَهُ حَتَّى أُنَقِّيَهُ كُلَّ خَطِيئَةٍ عَمِلَهَا بِسَقَمٍ فِي جَسَدِهِ أَوْ ضِيقٍ فِي مَعِيشَتِهِ فَإِنْ بَقِيَ مِنْهَا عَلَيْهِ شَيْءٌ شَدَدْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَجِيءَ إِلَيَّ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ وَلَا أُخْرِجُ عَبْدًا مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعَذِّبَهُ حَتَّى أُوَفِّيَهُ كُلَّ حَسَنَةٍ عَمِلَهَا بِصِحَّةٍ فِي جَسَدِهِ أَوْ سَعَةٍ فِي رِزْقِهِ، فَإِنْ بَقِيَ مِنْهَا شَيْءٌ هَوَّنْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَجِيءَ إِلَيَّ وَلَيْسَتْ لَهُ حَسَنَةٌ.** حکایت: در کتاب ترغیب و ترهیب مذکور است. **رسول الله صلی الله علیه و سلم مردی را از انصار عیادت کرد. آن مرد گفت: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا غَمَضْتُ مُنْذُ سَبْعِ لَيَالٍ، وَلَا أَحَدٌ يَحْضُرُنِي. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: اَیْ أَخِي اصْبِرْ، اَیْ أَخِي اصْبِرْ، تَخْرُجْ مِنْ ذُنُوبِكَ كَمَا دَخَلْتَ فِيهَا. [2269 ای برادر موضعِ تاریک و سرد]** جای ظلمانی و بارد، **[صبر کردن بر غم سستی و درد]** و صبر کردن بر غم ضعف و درد. این بیت مبتدا است. **[2270 چشمهٔ حیوان و جامِ مستیَ است]** چشمهٔ آب حیات و قدح مستی است. **[کآن بلندیها همه در پستیَ است]** و جمله بلندیها در ضمن پستی است. این بیت خبر است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَا يَزَالُ الْبَلاءُ بِالْمُؤْمِنِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ. [2271 آن بهاران مُضمَر است اندر خزان]** پس خزان در صورت ظاهر زشت است، امّا به اعتبار آخر خوب. **[در بهار است آن خزان مگْریز از آن]** هر دو متلازمان‌اند. در این تنبیه است که محنت‌زده را می باید که در بلا و محنت ملاحظهٔ عطا و نعمت کند، به خود تسلّی دهد. سخنی نگوید که موهم شکایت باشد. چنان‌که گفته‌اند: بیمار را می باید که پیش مردم نگوید که امشب خواب نکردم یا چنین زحمت کشیدم از جهت آنکه صورت شکایت می شود[3252]. قَالَ رَسُولُ

[3252] می شود S : باشد K

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَائِكَةً، فَقَالَ: انْظُرُوا مَاذَا يَقُولُ عَبْدِي لِعُوَّادِهِ، فَإِنْ هُوَ إِذَ جَاءُوهُ، حَمِدَ اللَّهَ، رَفَعُوا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ أَعْلَمُ**، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: **قُولُوا لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ أَنَا تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَإِنْ شَفَيْتُهُ بَدَّلْتُ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ، وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ، وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ. [2272 همرهِ غم باش و با وحشت بساز] (173b)** و عزلت و خلوت اختیار کن. **[می طلب در مرگِ خود عمرِ دراز]** از تدبیر تحصیل آن عمر غافل و متکاسل مشو. **[2273 آنچه گوید نفسِ تو کاینجا بَد است]** یعنی اگرچه نفس طالب خوبی و خوشی است، از بیداری گریزان و بلا و عنا را ریزان امّا سعادت در مخالفت اوست. لاجرم آن چیز که نفس تو گوید اینجا بد است، **[مشْنوش چون کارِ او ضدّ آمدست]** سخن نفس را مشنو چون کار او خلاف و ضدّ آمده است. چنان‌که گفته‌اند: صفات نفس خلاف حق است و میل به شهوات و گرانی عبادت بر آن و دوستی مال و متاع و غضب و بهتان و طول امل و سوء خلق و مکر و غیر آن. **[2274 تو خلافش کن که از پیغمبران]** تو خلاف نفس کن که از انبیا **[این‌چنین آمد وصیّت در جهان]** که امّت عمل کنند بر خلاف نفس. حکایت: چنان‌که آدم علیه السلام پسران خود را وصیّت کرد که نفس را مخالفت کنید و بی‌مشورت کار مکنید و به قول زن عمل مکنید که من یک بار موافقت نفس کردم و با فرشتگان مشاورت نکردم و به سخن مادر شما یعنی حوّا[3253] عمل کردم. از بهشت و جوار حق دور شدم. **[2275 مشورت در کارها واجب شود]** به موجب **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ** مشاورت واجب است **[تا پشیمانی در آخر کم بوَد]** به حکم **اَلْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ** در کاری که مشورت شده باشد، پشیمانی کم بود. **[2276 حیله‌ها کردند بسیار انبیا]** و تدبیرها ساختند **[تا که گردان شد بر این سنگ آسیا]** یعنی آسیای دین. **[2277 نفس می خواهد که تا ویران کند]** مرهون است. **[خلق را گمراه و سرگردان کند]** لاجرم مشورت لازم است. **[2278 گفت امّت مشورت با که کنیم]** امّت از انبیا پرسیدند با که مشورت کنیم؟. **[انبیا گفتند با عقلِ امام]** لفظ امام را با یا می باید خواند[3254] برای قافیه. لاجرم اقتدا به عقل می باید کرد. حکایت: امیر المؤمنین علی رضی الله عنه فرمود: رَحِمَ اللهُ امْرَأً عَلِمَ مَعَاشَهُ وَ مَعَادَهُ. یعنی خوشا حال مردی که بداند زیستن خود را در دنیا و باز

[3253] یعنی حوّا S : - K

[3254] خواند S : خواندن K

گشتن خود را به سوی مولی و خدا[3255] می فرماید: **خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا**. یعنی شما را فرستادیم تا بر همه آشکارا شود که کدام شما نیکوکارتر است و در این سرای فانی ترتیب[3256] کار سرای باقی می نماید و بدان عقلی که موجب سعادت است، عقل معاد است و هر چند که زیاده شود، قدرش کم نگردد. حکایت: نوشروان عادل از بذرجمهر سؤال کرد که[3257] چیست آنکه هر چند بیشتر بود، عزیزتر گردد و چیست آنکه اگرچه کم بود، خوار بود؟ بذرجمهر در جواب گفت: هر چیز که بسیارتر باشد، خوارتر بود[3258] الّا عقل که هر چند **(174a)** بیشتر بود، عزیزتر بود و صاحب وی مکرّم باشد[3259] و هر چیز که کمتر بود، عزیزتر باشد الّا احمقی که هر چند که[3260] کم بود، خوار بود و صاحب وی ذلیل باشد. لاجرم با عاقل[3261] مشورت می[3262] باید کرد. **[2279 گفت گر کودک در آید یا زنی]** امّت گفت: اگر آوان مشورت مرد عاقل یافته نشود[3263]، کودک یا زن در آید، چه کنیم؟ **[کو ندارد عقل و رایِ روشنی]** که زن ناقص العقل است و کامل الفهم نیست. **[2280 گفت با او مشورت کن وآنچه گفت]** نبی گفت: مشورت با زن کن و هرچه گوید، **[تو خلافِ آن کن و در راه افت]** به موجب **شَاوِرُوهُنَّ وَخَالِفُوهُنَّ** مشاورت با زنان کن و خلاف ایشان کن. لفظ اُفت امر است از افتادن. یعنی به راه راست رو. **[2281 نفسِ خود را زن شناس از زن بتر]** نفس خویش را زن شناس، بلک از زن بدتر شناس. **[زآنکه زن جزوی است نفست کُلِّ شر]** و منبع فساد. لاجرم اصلاح خلاف اوست. از جنید مداوات نفس پرسیدند. گفت: مُدَاوَاتُهَا مُخَالَفَتُهَا. **[2282 مشورت با نفسِ خود گر می‌کنی]** اگر با نفس خود مشورت کنی، **[هرچه گوید کن خلافِ آن دنی]** یعنی نفس که پست است. **[2283 گر نماز و روزه می فرمایدت]** اگر نفس عبادت فرماید ترا، **[نفس مکّار است مکری زایدت]** مکری می زاید برای تو. حکایت: شیخ احمد

[3255] خدا S : + عز و جل K

[3256] ترتیب S : تربیت K

[3257] که S : - K

[3258] بود S : باشد K

[3259] باشد S : شود K

[3260] که S : - K

[3261] عاقل S : غافل K

[3262] می S : نمی K

[3263] نشود S : + و K

خضرویّه گفت: مدتی نفس خویش را قهر کرده بودم. جماعتی دیدم به غزا می روند. رغبتی عظیم از نفس من بدید آمد و نفس احادیثی که در شان ثواب غزاست، پیش من آورد. عجب داشتم، گفتم: از نفس نشاط طاعت نیاید. زیر این مکری است. گفتم مگر آن است که او را پیوسته به روزه‌اش می دارم. در گرسنگی‌اش طاقت نمانده است. همی خواهد تا سفر کند تا روزه همی گشاید. گفتم: به سفر روزه نگشایم. گفت: روا دارم. عجب داشتم. گفتم: مگر از آن می گوید که من او را نماز شب می فرمایم. خواهد که به سفر رود تا به شب بخسبد تا به جنگ قوی گردد. گفتم: تا روز نماز کنم و[3264] بیدار دارمت. گفت: روا دارم. عجب داشتم و تفکّر کردم. گفتم: مگر از آن می گوید تا به مردمان بیامیزد که ملول گشته است در تنهایی تا به خلق انسی یابد. گفتم: هرجا که روم، به ویرانه‌ای فرود آیم و با خلق ننشینم. گفت: روا دارم. عاجز آمدم به تضرع حق بازگشتم[3265] تا از مکر وی[3266] مرا آگاه کند یا او را به اقرار آورد. گفت: تو مرا هر روز به خلافهای مراد[3267] صد بار همی کشی و خلق آگاه نه. اینجا باری به غزا یک بار[3268] کشته شوم و باز رهم و نام من به جهان فاش **(174b)** گردد که گویند زهی احمد خضرویه که او را بکشتند و شهادت یافت. گفتم: سبحان الله آن خدایی که نفسی آفرید به زندگانی منافق و از پس مرگ نیز هم منافق. نه بدین جهان اسلام خواهد آورد نه بدان. گفت: به غزو بروم. پنداشتم که طاعت می جوید. ندانستم که زنّار[3269] می[3270] بندد و خلاف او آنچه می کردم، زیادت کردم. **[2284 مشورت با نفسِ خویش اندر فِعال]** مشورت جایز است با نفس خود در کارها. **[هرچه گوید عکسِ آن باشد کمال]** خلاف آن کردن است عین کمال. **[2285 برنیایی با وی و استیزِ او]** بر نیایی با نفس و با عناد او. یعنی بر او غالب نمی شوی. **[رَو بر یاری بگیر آمیزِ او]** برو به نزد یار. بگیر آمیز آن یار. یعنی قرین اهل الله شو. چون صفات نفس را و عیوب او را دانستی که کار او همه شر است و دانستن حال او و اصلاح کردنش کار سخت است اگرچه در خبر

[3264] و S : + شب K

[3265] گشتم S : گفتم K

[3266] وی S : - K

[3267] مراد S : من K

[3268] غزا یک بار S : غزای کفار K

[3269] زنار S : زناری K

[3270] می S : - K

وارد است: **إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا بَصَّرَهُ بِعُيُوبِ نَفْسِهِ**. پس آنکه بصیرت او کامل باشد، عیب خود را داند و اصلاح کند. امّا این اقل و نادر است که اکثر ناس عیب خود نمی بینند. لاجرم از مرشدی لازم است که عیب مرید را بیند و گوید و مرید نیز قولش را قبول کند و لهذا می فرماید: **[2286 عقل قوّت گیرد از عقلِ دگر]** که به انضمام قوّت حاصل شود. **[نَیشکر کامل شود از نَیشکر]** که اجتماع جنس با جنس قوّت افزاید. **[2287 من ز مکرِ نفس دیدم چیزها]** از حیله و خدعه. **[کو بَرَد از سِحرِ خود تمییزها]** که نفس می برد از سحرش تمییز مردمان. **[2288 وعده‌ای بدْهد ترا تازه به دست]** نفس ترا وعده‌ها می دهد تازه و نو به دست که می گوید پس از این آرزوی توبه دارم و در این نزدیک روی به صلاح آرم. **[که هزاران بار آنها را شکست]** چند بار آن وعده‌ها را بشکست. **[2289 عمر اگر صد سال خود مهلت دهد]** یعنی اگر عمرت دراز باشد و اجل نفست را زمان و مهلت دهد، **[اوت هر روزی بهانهٔ نو دهد]** نفس ترا هر روز بهانهٔ نو می دهد. **[2290 گرم گوید وعده‌هایِ سرد را]** به تلبیس. **[جادوِی مردی ببندد مرد را]** یعنی این مصراع به ترکی جادولق ارلگن باغلر ارك. چون خدمت مولانا قدری از مکاید نفس[3271] بیان کرد، بر طریق کلام منصف که در سورهٔ یس کلام ربّ العالمین **وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ** بر آن نهج وارد است و آیت سورهٔ سبأ **إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ** بر آن منوال نازل است و پیش **(175a)** از این گفته بود که یار می باید تا قوّت حاصل می شود، پس از این سخن با انتباه در باب پناه از شرّ نفس روی به درگاه به شیخ حسام الدین می آورد، می گوید: **[2291 ای ضیاءالحق حسام‌الدّین بیا]** به نزد ما. **[که نرویَد بی‌تو از شوره گیا]** که بی‌تربیت تو از زمین شورهٔ ذاتها بر نمی آید گیاه طاعت و بدترین صفات نفس غضب و کبر و حسد است که حجاب بزرگ است و لهذا می فرماید: **[2292 از فلک آویخته شد پرده‌ای]** زیرا از فلک پرده آویخته‌اند[3272] و ما را محجوب ساخته‌اند **[از پیِ نفرینِ دل‌آزرده‌ای]** از بهر نفرین یک کس که دل‌آزرده است. حکایت: پیغامبری از ابلیس پرسید که به چه چیز غالب شوی بر بنی آدم؟ گفت: به غضب. چون بنده غضب کند، من او را گردانم کَمَا یَقْلِبُ الصِّبْیَانُ الْکُرَةَ. یعنی چنان‌که کودکان گوی را گردانند. و ابلیس گفت: من هرگاه به دل مردم وسوسه

[3271] نفس S : + عیان و K

[3272] آویخته‌اند S : آویخته K

می دهم. چون غضب کند، به سرش بروم. عقل و حواس او را بپوشانم و از او آزار به عزیزان رسانم و اعمالش را باطل کنم. لاجرم کسی که نفس خود را یار شود، حضرت خدا را و بندگان خاصش را بیازارد، حضرت خدا از او دور شود. بدان نفرین و لعنت رسد. و جبلت[3273] نفس بر تکبر[3274] است. ظفر بر وی جز به یاری حضرت باری نباشد. حکایت: مردمی از ذوالنون مصری وصیّت خواست. گفت: با حضرت خدا یار باش در خصمی نفس خویش. نه با نفس یار باش در خصمی خدای تعالی. **[2293 این قضا را هم قضا داند علاج]** الف را یا باید خواند از بهر قافیه. یعنی درماندهٔ قضا و قدریم و پناه به درگاه تو می بریم که قضا را درمان از قضاست. حکایت: زاهدی بود که از جملهٔ بزرگان بسطام. صاحب تبع و صاحب قبول بود و از حلقهٔ بایزید هیچ غایب نبودی. همه سخن او شنیدی و با اصحاب او نشستی. یک روز بایزید را گفت: ای خواجه، امروز سی سال است تا صائم‌الدهر و به شب در نمازم. چنان‌که هیچ نمی‌خسبم و در خویش از این علم که تو می‌گویی اثری نمی یابم و تصدیق این علم می‌کنم و دوست می دارم. بایزید گفت: اگر سیصد سال روز به روزه باشی و به شب در نماز[3275]، یک ذرّه از این حدیث نیابی. مرد گفت: چرا؟ بایزید گفت: از جهت آنکه تو محجوبی به نفس خود. مرد گفت: دوای آن چیست؟ بایزید گفت: هرگز قبول نکنی. گفت: قبول کنم. با من بگوی تا به جای آورم. بایزید گفت: این ساعت برو، این جامه‌ها که داری برکش و ازاری از گلیم بر میان بند و توبره‌ای پر از جوز در گردن افکن و به بازار بیرون **(175b)** شو، و کودکان را جمع کن و بدیشان بگوی هرکه ما را[3276] یک[3277] سیلی می[3278] زند، یک جوز بدو می دهم[3279] و هرکه دو زند، دو دهم. همچنین در شهر می گرد. هرکجا که ترا می شناسند، آنجا می رو[3280]. علاج تو این است. مرد[3281] که این بشنید، گفت: سُبْحَانَ اللَّهِ لَا اِلَهَ اِلَا اللَّهُ. مُحُمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. بایزید

[3273] جبلت S : حیلت K

[3274] تکبر S : متکبر K

[3275] نماز S : + بگذاری K

[3276] ما را S : مرا K

[3277] یک S : - K

[3278] می S : - K

[3279] می دهم S : بدهم K

[3280] می رو S : برو K

[3281] مرد S : + زاهد K

گفت: اگر کافری این کلمه می گوید، مؤمن شود. تو بدین کلمه که گفتی، ترسم که مشرک شوی. گفت: چرا؟ بایزید گفت: از جهت آنکه خویش را بزرگ‌تر شمردی از آنکه این توان کرد. این کلمه را تو از بهر تعظیم خدا نگفتی، بلکه از بهر بزرگ داشت نفس گفتی. آن کس گفت: این را نتوانم کرد. چیزی دیگر فرمای. بایزید گفت: نگویم و گفته بودم که نکنی و فرمان نبری. **[عقلِ خلقان از قضا گیج است گیج]** احمق و حیران. حکایت: بایزید روزی می گذشت با جماعتی. در تنگنای راهی افتادند، و سگی می آمد. بایزید بازگشت و راه به سگ ایثار کرد تا سگ را باز نباید گشت. مگر این خاطر به طریق انکار بر مریدی بگذشت که حق تعالی آدمی را مکرّم گردانید و بایزید سلطان العارفین است. با این همه پایگاه و جماعتی مریدان صادق راه بر سگی ایثار کند و بازگردد. این چگونه بود؟ شیخ گفت: ای جوانمرد، این سگ به زبان حال با بایزید گفت که در سبق‌السبق از من چه تقصیر[3282] در وجود آمده است و از تو چه توفیر حاصل شده است که پوستی از سگی در من پوشانیدند و خلعت سلطان العارفین در سر تو افکندند؟ این اندیشه در سرّ ما درآمد[3283]. راه بدو ایثار کردم. **[2294 اژدها گشتست آن مارِ سیاه]** یعنی بیا که مار سیاه نفس اژدها گشته است. **[آنکه کِرمی بود افتاده به راه]** و آنکه ضعیف بود، قوی گشت. در این تنبیه است که نفس چون صحّت و قوّت و نعمت و دولت یابد، تکبر و کفران و طغیان او زیاده گردد. آن حال[3284] عاقلی می باید که بدی او و بداصلی او بیان کند و ریاضت و تقوی فرماید تا که به صلاح آید و لهذا می فرماید: **[2295 اژدها و مار اندر دستِ تو]** مرهون است به[3285] اوّل مصراع ثانی. **[شد عصا ای جانِ موسی مستِ تو]** یعنی اژدرها و مار در دست تو عصا شود. ای حسام الدین، جان موسی در این عمل مست توست. **[2296 حُکمِ خُذْهَا لَا تَخَفْ دادت خدا]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ طه مذکور است: **وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَىٰ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ.**

[3282] تقصیر S : تقصیری K

[3283] درآمد S : درآمده K

[3284] آن حال S : - K

[3285] به S : با K

یعنی خدا[3286] به تو آن قدرت داد[3287] که چون اژدها را بگیری، عصا می کنی. **[تا به دستت (176a) اژدها گردد عصا]** پس تربیت کن نفسهای اژدرها را و سخت بگیر ایشان را به دست تو آن اژدها عصا گردد. چنان‌که عصای موسی اژدها گشته بود. چون موسی او را گرفت، باز عصا شد، تو نیز نفسهای خلقان را که اژدرها شده است، بگیر تا در دست تو عصا شود. **[2297 هین یدِ بَیْضا نما ای پادشاه]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در این سوره[3288] مذکور است: **وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ. [صبحِ نو بگْشا ز شبهایِ سیاه]** یعنی ظلمتهای ما را ببر و بدلش نور کن. چنان‌که موسی دست خود را پیدا کردی، تاریکی را بردی، روشنی ظاهر شدی، تو نیز نور آلهی را پیدا کن تا[3289] ظلمات رود. مراد صفات نفس است. **[2298 دوزخی افروخت بر وی دم فسون]** یک جهنم افروخت و پیدا شد. بر آن جهنم دم بزن از افسون و دعا. لفظ دم امر است از دمیدن. **[ای دَمِ تو از دَمِ دریا فزون]** ای حسام الدین، نفس تو از نفس دریا زیاده است و آن دریا نفس است. **[2299 بحرِ مکّار است بنْموده کفی]** یعنی نفس ما دریای مکر کننده است که ترا اندکی و کفی بنموده. **[دوزخ است از مکر بنْموده تفی]** جهنّم است نفس. از مکر و تلبیس خود را پارهٔ حرارت نموده. **[2300 زآن نماید مختصر در چشمِ تو]** از آن مختصر نماید در چشمت. **[تا زبون بینیش جُنبد خشمِ تو]** تا زبون بینی او را و ترا اقدام آید به قتال او. **[2301 همچنان که لشکرِ انبوه بود]** یعنی لشکر کفّار روز بدر اضعاف[3290] لشکر اهل اسلام بود[3291]. **[مر پیمبر را به چشم اندک نمود]** تا اقدام را باعث گشت. چنان‌که می فرماید: **[2302 تا بر ایشان زد پیمبر بی‌خطر]** و سبب خسارت کفّار گشت. **[ور فزون دیدی از آن کردی حذر]** و اقدام نکردی. **[2303 آن عنایت بود و اهلِ آن بُدی]** سزاوار عنایت بودی. **[احمدا ورنه تو بَد دل می شدی]** ای احمد و الّا تو جبان و ترسان می شدی. **[2304 کم نمود او را و اصحابِ وَرا]** و اندک نمود احمد را و اصحابش را. فاعل نمود خداست. **[آن جهادِ ظاهر و باطن خدا]** جهاد ظاهر با

[3286] خدا S : ما K

[3287] داد S : دادیم K

[3288] این سوره SK : طه İ

[3289] تا S : - K

[3290] روز بدر اضعاف S : بسیار و K

[3291] بود S : اندک K

کافران جنگ است و جهاد باطن با نفس و شیطان جنگ است. **[2305 تا میسّر کرد یُسری را بر او]** تا آسان کرد مشکل را بر احمد. **[تا ز عُسری او نگردانید رو]** تا از مشکل آن احمد نگردانید روی. **[2306 کم نمودن مر وَرا پیروز بود]** و ظفر **[که حقش یار و طریق‌آموز بود]** که خدای تعالی احمد را یار و راه‌آموز بود. **[2307 آنکه حق پُشتش نباشد در ظفر]** و یارش نشود از جهت نصرت. **[وای اگر گربه‌ش نماید شیرِ نر]** و ای او را که گربه نمایدش شیر نر. **[2308 وای اگر صد را یکی بیند ز دور]** چنان‌که عساکر منصورهٔ اسلام را[3292] در چشم کفّار اندک نمود **(176b)** تا موجب خسارت ایشان شد. **[تا به چالش اندر آید از غرور]** تا اندر جنگ آید از غرور. چنان‌که ملک متعال در سورهٔ انفال حکایت می کند از این حال: **إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا**. پس ملاحظهٔ این دو حال در جهاد صوری و معنوی اعتبار باید کرد. امّا صوری چنان‌که ملک جبّار[3293] لشکر عظیم کفّار را در چشم رسول مختار و اصحاب اخیار قلیل نمود تا سبب جسارت[3294] ایشان گشت و عساکر منصورهٔ[3295] اسلام را در چشم آن لئام[3296] اندک[3297] نمود تا موجب خسارت ایشان گشت و در جهاد معنوی نیز حال بر این منوال است که هواجس نفسانی و وساوس شیطانی که جنود مخاذیل اعادی معنوی‌اند، در دیدهٔ دل و نظر جان[3298] سهل و آسان می نماید تا بی‌تحاشی به حکم **رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ** حمله بر لشکر اعادی می آرند و به موجب **فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ** دمار از نهاد اعدا بر آرند و به واسطهٔ کم نمودن جند الله در چشم آن لشکر گمراه تجاسر می نمایند و در آوان مقاتله در معرض مقابله می آیند تا علف شمشیر هر دلیر شوند که **لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا**. و خدمت مولوی از برای این معنی می فرماید: **[2309 زآن نماید**

[3292] را S : - K

[3293] جبّار S : متعال K

[3294] جسارت S : خسارت K

[3295] منصورهٔ S : + اهل K

[3296] لئام S : کفار K

[3297] اندک S : بسیار K

[3298] جان S : + را K

ذوالفقاری حربه‌ای] از آن ذوالفقار را همچون حربه نماید. **[زآن نماید شیرِ نر چون گربه‌ای]** و قوی را ضعیف **[2310 تا دلیر اندر فتد احمق به جنگ]** تا احمق دلیر کند و دلیرانه به جنگ اندر افتد. **[واندر آردْشان بدین حیلت به چنگ]** یعنی حضرت خدا بدین حیلت ایشان را به چنگ و دست[3299] آرد **[2311 تا به پایِ خویش باشند آمده]** مرهون است. **[آن فِلیوان جانبِ آتشکده]** فاعل آمده آن فلیوان است. فلیو[3300] ناقص عقل را[3301] و اتش‌پرست را گویند و آتشکده آتش‌خانه را گویند. **[2312 کاه برگی می نماید تا تو زود]** یعنی کاه در چشم تو کاه و حقیر می نماید تا که تو بی‌توقّف **[پُف کنی او را برانی از وجود]** و ناپیدا سازی. **[2313 هین که آن کَه کوهها بر کنده است]** هین و هین که آن کاه نفس کوه‌ها را بر کنده است که چندین راه‌دان[3302] را گمراه کرده اگرچه در صورت حقیر است. **[زو جهان گریان و او در خنده است]** از آن کاه[3303] جهان گریان و او در خنده است. **[2314 می نماید تا به کَعب این آبِ جو]** تا به کعب تنگ و اندک نماید این آب جو. امّا **[صد چو عاجِ ابْنِ عُنُق شد غرقِ او]** بسیار مردمان[3304] بالاقامت غرق او **(177a)** گشت. حکایت: بعض اهل تفسیر عوج بن عنق را در بیان سورهٔ مائده در تفسیر کلام خدا **قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ** تفصیل کرده‌ند که بلندبالا بود که قامت او سه هزار و ششصد و سی و سه ذراع و ثلث ذراع بود. ابر در برابر میان‌بند او بود و ابر را می افشرد و از آن آب می خورد و ماهی را از قعر دریا بگرفتی و به نزدیک کردن به آفتاب بریان کردی و عمرش سه هزار و ششصد سال بود و روایت می کنند: آب در طوفان بر همه کوه‌ها بالا رفت[3305]. از زانوی عوج تجاوز نکرد. آخر در دست موسی هلاک شد و گویند: عوج سنگی بر گرفت به مقداری که لشکر موسی را تمام در زیر سنگ کند و آن سنگ را بالا گرفته همی رفت. حضرت خدا هدهد را فرستاد. سنگ را سوراخ کرد تا بر گردنش افتاد. آن را مصروع و بی‌هوش کرد. موسی در حالت صرعش آمد و بکشت. مادر عوج که عنق

[3299] و دست S : - K

[3300] فلیو S : فلیوان K

[3301] را S : - Kİ

[3302] راه‌دان S : هزار کس K

[3303] کاه S : + نفس K

[3304] مردمان S : مردان K

[3305] رفت S : + امّا K

است[3306]، دختر آدم بود و نام پدرش عاج و جای نشستن عوج مقدار جریب بود. **[2315 می نماید موجِ خونش تلِّ مُشک]** پشتهٔ او. یعنی نفس بد را نیک می نماید. **[می نماید قعرِ دریا خاکِ خشک]** لاجرم **[2316 خشک دید آن بحر را فرعونِ کور]** و اعمی[3307] **[تا در او راند از سرِ مردی و زور]** فاعل راند فرعون است. **[2317 چون در آید در تکِ دریا بوَد]** چون در آید، خود را در قعر دریا بیند. **[دیدهٔ فرعون کی بینا بوَد]** و کجا بصیر شود؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم دعا می کرد: **اللَّهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ وَاَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.** **[2318 دیده بینا از لقایِ حق شود]** دیدهٔ ظاهر از لقای حضرت خدا بیننده شود. **[حق کجا همراه هر احمق شود]** کی قرین هر بی‌عقل بود؟ **[2319 قند بیند خود شود[3308] زهرِ قَتول]** و سمّ قتال. **[راه بیند خود بوَد آن بانگِ غول]** و اضلال غول بیابان[3309] و گمراه کردن نفس و شیطان. بدان که خدمت مولانا را چون در معادی این کلمات ابتهاج طریق کلام منصف به تقدیم رسیده[3310] بود تا مستمع اصرار به[3311] جهل[3312] نکند و بعض کلمات را به سمع قبول اصغا نماید، بعد از بیان آثار قضا و قدر و حوالهٔ جمیع امور به حضرت دادگر می خواهد که به طریق کلام منصف ردّ مذهب دهری کند. لاجرم اوّلا بر طریقهٔ اهل روزگار بعض امور را بر نهج مجاز عقلی به فلک اسناد می کند و می گوید: **[2320 ای فلک در فتنهٔ آخر زمان]** مرهون است. **[تیز می گردی بده آخر زمان]** لفظ گردی به کاف عجمی است به ترکی دونرسن. یعنی ای فلک زود می گردی **(177b)** در فتنهٔ آخر زمان. بده آخر مهلت و امان. **بیت:** چند روزی بر در یارم اقامت آرزو است - ای اجل سرعت مکن وی عمر مستعجل مباش. نیاز دهری چنین است، امّا نیاز موحّد به ربّ العالمین است که خدایا ما را مهلت و هدایت بده. **[2321 خنجرِ تیزی تو اندر قصدِ ما]** ای فلک تو خنجر برّانی در قصد ما. **[نیشِ زهرآلوده‌ای در فصدِ ما]** نیش زهرآمیزی در رگ زدن ما. **[2322 ای فلک از رحمِ حق آموز رحم]** و شفقت. **[بر دلِ موران مزن**

[3306] که عنق است S : بن عنق K

[3307] و اعمی S : فرعون نابینا K

[3308] شود Sİ : بود K

[3309] بیابان S : بیابانی K

[3310] رسیده S : رسانیده K

[3311] به S : بر K

[3312] جهل S : + حمل K

چون مار زخم] بر دل ضعیفان مزن همچو مار زخم. **[2323 حقِّ آنکه چرخهٔ چرخِ ترا]** به حق آن خدا که حرکت و طوف[3313] چرخ ترا ای فلک، **[کرد گردان بر فرازِ این سرا]** گردنده[3314] کرد بر بالای زمین دنیا. **[2324 که دگرگون گردی و رحمت کُنی]** و از قهر به لطف آیی **[پیش از آن که بیخِ ما را بر کَنی]** و ما را هلاک کنی. دهری چنین گوید، امّا موحّد گوید: یَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ وَ الْأَحْوَالِ حَوِّلْ حَالَنَا إِلَی أَحْسَنِ الْحَالِ قَبْلَ حُلُولِ الْآجَالِ. **[2325 حقِّ آنکه دایگی کردی نخست]** به حق آنکه تربیت کردی نخست **[تا نهالِ ما ز آب و خاک رُست]** و پیدا شد. دهری چنین گوید، امّا موحّد گوید: ای خدای[3315] خالق و رازق چون اوّل ما را آفریدی و تربیت کردی، باز فرو مبر. **بیت:** آب دانی که چرا می نبرد چوب به زیر - عارش آید به فرو بردن پروردهٔ خویش. **[2326 حقِّ آن شه که ترا صاف آفرید]** به حق آن پادشاه که ترا صاف آفرید که با چندین سطبری حجب ماورا نکنی. **[کرد چندان مشعله در تو پدید]** و در تو چندین انوار ساخت و کواکب و ثواقب نهاد و شکل ترا عاشقانه پرداخت. چنان‌که در خطاب تو عاشقان گویند: **رباعی:** ای آسمان که بر سر ما چرخ می زنی - در عشق آفتاب تو هم‌حرفت منی * والله که عاشقی تو و گویم نشان عشق - بیرون و اندرون همه سرسبز و روشنی. **[2327 آن‌چنان معمور و باقی داشتت]** و ثابت گرفت. **[تا که دهری از ازل پنداشتت]** و قدیم اعتقاد کرد ترا. **[2328 شُکر دانستیم آغازِ ترا]** ابتدای ترا که حادثی[3316]. **[انبیا گفتند آن رازِ ترا]** یعنی از انبیا دانستیم اسرار ترا. **[2329 آدمی داند که خانه حادث است]** و مسبوق العدم. **[عنکبوتی نه که در وی عابث است]** یعنی اگر دهری فلک را قدیم پندارد، غریب[3317] نیست. زیرا که عنکبوت در خانه بازی کننده و عابث است. نمی داند که خانه قدیم و یا حادث است. **[2330 پشّه کی داند که این باغ از کیَ است]** پشّه کجا داند ابتدای باغ از کجاست؟ **[که بهاران زاد و مرگش در دیَ است]** که آن پشه در بهاران زاد و مرگ او در دی است. پس آدمی که اکنون حادث شده باشد و پس از زمانی اندک بمیرد، از کجا داند حدوث افلاک را؟ **[2331 کِرم (178a)**

[3313] طوف S : طواف K

[3314] گردنده S : گرداننده K

[3315] خدای S : - K

[3316] حادثی S : حادث است K

[3317] غریب S : عجیب و غریب K

کاندر چوب زاید سست‌حال] کرم که اندر چوب و درخت بزاید ضعیف و بی‌مجال، **[کی بداند چوب را وقتِ نهال]** که مؤخّرحال[3318] مقدّم را کجا داند؟ لاجرم آدمی که همچو کرم در این درخت جهان پیدا شده است، آن ابتدای این را کی می داند؟ **[2332 ور بداند کِرم از ماهیّتش]** اگر کرم ماهیّت نهال را بداند، **[عقل باشد کِرم باشد صورتش]** آن در حقیقت عقل باشد در صورت کرم. پس کسی که حال و ابتدای افلاک را داند، آن مظهر علم الهی است اگرچه در صورت بشر[3319] است. لاجرم عاقل به تغیّر و افول احوال افلاک را به فهم عقول می باید دانست. **[2333 عقل خود را می نماید رنگها]** عقل خود را می نماید آن رنگها و مرتبه‌ها. **[چون پری دور است از آن فرسنگها]** چون پری دور است از او چند فرسنگ. بدان که عقل دو قسم است. یکی عقل معاد، دوم عقل معاش و ابله نیز دو قسم است. یکی ابله دنیا[3320]، دوم ابله آخرت. پس کسی را که عقل معاد باشد، آن کس ابله دنیا شود و از این سبب است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ**. و کسی را که عقل معاش باشد، ابله آخرت شود و از این سبب است که حضرت خدا فرمود: **وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ**. و مردمان ابله کسی را می[3321] گویند که او را عقل معاش نباشد، امّا حضرت خدا عاقل کسی را می گوید که او را عقل آن جهان باشد تا به وسیلهٔ عقل خود به سعادت ابدی در رسد. چنان‌که می فرماید: **فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ. إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ**. و جای دیگر فرمود: **إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ. [2334 از مَلَک بالاست چه جایِ پری]** این عقل از ملک بلند است. چه محل پری؟ **[تو مگس‌پرّی به پستی می پری]** پر و بال تو همچون پر و بال مگس است. از آن به بالا نمی پری. بلکه به پستی می پری و به دنیاپرستی می دوی[3322] و فانی را بر باقی اختیار می کنی. **[2335 گرچه عقلت سویِ بالا می پرد]** و بلندی خواهد. **[مرغِ تقلیدت به پستی می چرد]** مرغ دل مقلّد تو به پستی و علم تقلیدی میل کند و دانهٔ پستی می چیند. عالم

[3318] مؤخّرحال S : مؤخّر K

[3319] بشر S : بشری K

[3320] دنیا Sİ : + و K

[3321] می Sİ : - K

[3322] دوی S : روی K

الهی را و بزرگی افلاک و بزرگواری خدای پاک را نداند. در خبر وارد است که از قائمهٔ عرش با دیگر قائمه مرغی نیک پرد. به هشتاد هزار سال رسد و هر چیز که خدای تعالی آفریده است، پیش عرش چنان است که حلقه‌ای در بیابان و اندر خبر چنان است که خدای تعالی فرشته‌ای آفریده است. نام وی حرقائل است. وی را هژده هزار پر است. از یک پر با دیگر پر پانصد ساله راه است. اندر خاطر وی **(178b)** بگردید که بالای عرش خدای تعالی هیچ آفریده است؟ ملک تعالی پرهای وی را چندان زیاده کرد. آنکه وی را وحی کرد که اکنون بپر. سی هزار سال همی پرید. عاجز گشت. ملک تعالی پرهایش زیاده کرد. بیست هزار سال دیگر پرید. عاجز شد. از حق ندا آمد که ای[3323] فرشته تا آنگه که اسرافیل صور بدمد همی پری و پرهای ترا قوّت زیاده کنم، هنوز به ساق عرش نرسی. آن فرشته به سجود شد و گفت: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى. و از هر چیزی که ملک تعالی آفریده است، از عرش ترسکارتر نیست و بعض گویند: عرش این کلمه گوید: أَعُوذُ بِاللّهِ الْعَظِيمِ مِنْ غَضَبِ اللّهِ أَعُوذُ بِاللّهِ مِنْ سَخَطِ اللّهِ أَعُوذُ بِاللّهِ مِنْ كَيْدِ اللّهِ. لاجرم شکر به حضرت خدا که انبیا ما را بنواختند و از آغاز و انجام فلک باخبر ساختند تا عقل جزوی را چون قطره به دریای عقل کل پیوستیم و از قید سلاسل تقلید باز رستیم و در مخاطبهٔ وابستگان سلسلهٔ تقلید نصایح فرو خواندیم و امثال این ابیات بر زبان راندیم که **[2336 علمِ تقلیدی وبالِ جانِ ماست]** علم و عقل تقلیدی گناه جان ماست که سرمایهٔ عمر را ضایع می کند و جان را در عذاب آخرت اندازد. **[عاریه‌ست و ما نشسته کانِ ماست]** و پنداشته که آن عاریه[3324] از آن ماست که فانی را باقی و از آنِ خود اعتقاد کرده‌ایم. **[2337 زین خِرَد جاهل همی باید شدن]** از آن عقل جزوی و علم تقلیدی جاهل و غافل می باید شد. **[دست در دیوانگی باید زدن]** و خود را دیوانه‌شکل باید کرد. **[2338 هرچه بینی سودِ خود زآن می گریز]** در کار دنیا. چنان‌که گفته‌اند: **شعر:** زِيَادَةُ الْمَرْءِ فِي دُنْيَاهُ نُقْصَانُ - وَرِبْحٌ غَيْرَ مَحْضِ الْخَيْرِ خُسْرانِ. **[زهر نوش و آبِ حیوان را بریز]** زهر ریاضت را بنوش و لذّت دنیا را بکن فراموش. **[2339 هر که بسْتاید ترا دشنام ده]** هرکه مدح کند ترا، او را دشنام ده که ترا مغرور سازد و از خدا مهجور کند و لهذا رسول الله علیه السلام گفت: **أُحْثُوا فِي وُجُوهِ الْمَدَّاحِينَ التُّرَابَ**. حکایت: **یکی از اصحاب دیگری**

[3323] ای S : یا K

[3324] عاریه S : علم K

را[3325] **روبرو در پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم مدح می کرد. رسول الله صلی الله علیه و سلم آن مدّاح را گفت: قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ. [سود و سرمایه به مفلس وام ده]** تا که از مال بری باشی که مال همچون دانهٔ دام مردم را همچون مرغ گرفتار می کند و از[3326] آشیان اصلی دور دارد. **[2340 ایمنی بگْذار و جایِ خوف باش]** که خوف بهتر است از امن تا در زمان عمل ثواب آخرت حاصل کنی. **[بگْذر (179a) از ناموس و رسوا باش و فاش]** و فراغت کن از اعتبار و شهرت اهل دنیا. **[2341 آزمودم عقلِ دوراندیش را]** تجربه کردم عقل معاش را که طول امل کننده است. تدبیر او راست نیامد. همه زیان شد. **[بعد از این دیوانه سازم خویش را]** پس از این به حکم **لَا يَكْمُلُ إِيمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ مَجْنُونٌ** دیوانه سازم خود را. **بیت:** بعد از امروز آشکارا دوست می دارم ترا - از تو چون پوشم که پیدا دوست می دارم ترا. لاجرم چون عقل را چند بار آزمودیم به حکم **اَلْعَقْلُ عِقَالُ الْمَرْءِ** بند من شد. دیوانگی را نیز بیازمایم همچو دلقک. **[عذر کردن دلقک با سیّد[3327] که چرا فاحشه را نکاح کرد]** سیّد اجل اعتراض کرد بر دلقک و آن عذر و جواب بیان کرد. **[2342 گفت با دلقک شبی سیّد اجل]** مقتدای دین و دول میر ترمد سیّد اجل با ندیم خود که نام او دلقک بود، شبی گفت: **[قحبه‌ای را خواستی تو از عَجَل]** قحبه‌ای را از روی عجل[3328] به قید[3329] نکاح خود در آوردی. **[2343 با من این را باز می بایست گفت]** با من مشورت بایستی کرد در این کار. **[تا یکی مستور کردیمیَت جفت]** تا مستوره‌ای را در عقد نکاح تو می آوردیم و زوج تو کردیم. **[2344 گفت نُه مستورِ صالح خواستم]** دلقک گفت: پیش از این نه مستورهٔ صالحه خواستم و در عقد نکاح آوردم. **[قحبه گشتند و ز غم تن کاستم]** همچو کشته گشتم. **[2345 خواستم این قحبه را بی‌معرفت]** و بی‌مشورت. **[تا ببینم چون شود این عاقبت]** چنان‌که گفته‌اند: **شعر:** سَاَطْلُبُ بَعْدَالدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرَبُوا - وَ تَسْكُبُ عَيْنَایَ الدُّمُوعَ لِتَجْمُدَا. **بیت:** من

[3325] را S : - K

[3326] از S : + آن K

[3327] سیّد Sİ : + اجل K

[3328] عجل S : عجله K

[3329] قید S : عقد K

فراق یار می جویم چو وصلم آرزو است - زآنکه هرگز بر[3330] مراد من فلک کاری نکرد. **[2346 عقل را من آزمودم هم بسی]** به حصّهٔ این قصّه اشارت می کند که من نیز همچو دلقک عقل را بسی آزمودم. کارش راست نشد. **[زین سپس جویم جنون را مَغرِسی]** بعد از این خویش را دیوانه سازم تا ببینم که عقل چون در دست عشق زبون گردد، سرانجام کار من در قید جنون چون گردد. **رباعی:** گر در ره او به سر نپویم چه کنم - ور چهره به خون دل نشویم چه کنم * از عقل اگر کرانه جویم چه عجب - دیوانهٔ آن سلسله مویم چه کنم. مغرس جای نشاندن درخت است. پس نهال جنون را در بوستان دل و جان و حدیقهٔ جهان نشانم تا ببینم که نتیجه و میوهٔ جنون چه خواهد شد. چنان‌که عاقلی اختیار جنون کرده و از قضا خلاص شده در این حکایت آینده: **[به حیلت[3331] سخن آوردنِ سایل (179b) آن بزرگ را که خود را دیوانه ساخته بود[3332]]** از بهر خلاص شدن از بلای قضا. **[2347 آن یکی می گفت خواهم عاقلی]** یک کس می گفت عاقلی می جویم که تا **[مشورت آرم بدو در مشکلی]** و با وی مشاورت کنم در حلّ مشکلی. **[2348 آن یکی گفتش که اندر شهرِ ما]** کسی به آن کس گفت که در شهر ما **[نیست عاقل جز که آن مجنون‌نما]** عاقلی نیست جز آن مرد دیوانه‌نما. **[2349 بر نَیی گشته سواره نک فلان]** که بر نایی سواره شده است اینک فلان در میدان. **[می دواند در میانِ کودکان]** اگرچه خود را دیوانه می نماید و لیکن **[2350 صاحب‌رای است و آتش‌پاره‌ای]** و تیز فهمی. **[آسمان‌قدر است و اختربارهای]** باره به باء عربی باروی حصار را گویند. مراد در اینجا مدح بلندی مقام اوست. یا باره در اینجا به معنی اسب است. **[2351 فرِّ او کرّوبیان را جان شدست]** رونق او ملائکهٔ مقرّبین را جان است که ملائکه او را دوست می دارند. **[او در این دیوانگی پنهان شدست]** که بسی دیوانه‌صورت و عاقل‌سیرت در جهان است که ایشان را عقلای مجانین گویند و مجانین عقلا نیز گویند. حکایت: ربیع ابن خثیم دایم بیدار بود. دخترش گفت: ای پدر، کیست بر تو افضل خلق خدا؟ گفت: محمد علیه السلام. دختر گفت: به شرف او که امشب خواب کن[3333]. گفت: خداوندا، تو می دانی که مرا بیداری دوست‌تر بود، امّا به شرف

[3330] بر S : این K

[3331] حیلت S : + در Kİ

[3332] بود Sİ : + قاصد K

[3333] کن S : می کنی K

حبیب تو امشب خواب می کنم. به خواب رفت و در خواب گفتندش در بصره زنی است که آن را میمونهٔ زنجیه می گویند. زن تو شود. چون صباح شد، به بصره رفت. چون اهل بصره خبر آمدنش شنیدند، استقبال کردند. چون در آمد، مردمان گفتند: اگر ترا حاجت بودی، ما را مکتوب فرستادی. به اتمام آن قیام می نمودیم. اکنون با نفس خود آمدی. گفت: در این جا زنی هست که نام او میمونهٔ زنجیه است؟ گفتند: با او چه می کنی که[3334] آن زن دیوانه است. روز چوپانی کند[3335] و به اجرتش خرما خرد و بر فقرا[3336] تصدّق کند و شب بر[3337] صومعه رود و فریاد کند. چندان که مردمان را نمی گذارد که خواب کنند. ربیع گفت: چه می گوید در فریاد؟ گفتند: **شعر:** عَجَباً لِلْمُحِبِّ کَیْفَ یَنَامُ - کُلُّ نَوْمٍ عَلَی الْمُحِبِّ حَرَامٌ. ربیع گفت: این سخن دیوانه نیست. بیرون رفت و او را یافت که محراب کرده، نماز می گذارد و گوسفندان در اطراف او می چرند و در جوانب گوسفندان گرگان چوپانی کنند. چون از نماز فارغ شد، ربیع پیش[3338] رفت. گفت: اَلسَّلَامُ عَلَیْكِ یا میمونه. گفت: **(180a)** وَ عَلَیْكَ السَّلَامُ یَا رَبِیعُ. گفت: نام من چون دانستی؟ گفت: آن کس که مرا به تو نمود، در خواب نام ترا به من خبر داد و آن زنی در دنیا نمی شود، در آخرت خواهد بود و میمونه گفت: مرا از قرآن چیزی بخوان. ربیع بخواند: **إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا**. میمونه نعره‌ای بزد و بمرد. ناگاه زنان آمدند و گفتند: تجهیز او می سازیم. ربیع گفت: شما از کجا دانستید مرگ او؟ گفتند: هرگاه او دعا می کرد که خداوند[3339]، مرا پیش ربیع بمیران. چون ملاقات تو شنیدیم، دانستیم که دعای او مستجاب خواهد شد. لاجرم در دیوانگان چنین کسان می باشند. **[2352 لیک هر دیوانه را جان نشْمری]** یعنی امّا می باید که هر دیوانه را نام جان ندهی. **[سر منه گوساله را چون سامری]** و هر گوساله را چون سامری سر ننهی. حکایت: شیخ نجیب‌الدّین گفته است: ابراهیم مجذوب دیوانه‌ای عجب بود. خلق می گفتند که وقت باشد که چند روز هیچ نخورد و وقت باشد که

[3334] که S : - K

[3335] کند S : می کند K

[3336] فقرا S : فقیر K

[3337] بر S : در K

[3338] پیش S : + او K

[3339] خداوند S : خداوندا K

به یک دفعه صد من طعام بخورد و وی را احوال عجیبه[3340] می گفتند تا مرا آرزوی صحبت وی می بود. وی را گفتم: بیا یک روز با هم باشیم. مرا اجابت نکرد[3341]. روزی وی را در بازار دیدم و میان زمستان بود. گفت: این ساعت وقت آن است که هم‌صحبت باشیم. لیکن به شرط آنکه در مسجد بازار باشیم[3342]. با وی در مسجد رفتم. گفتم: طعامی بیاورم؟ گفت: من سیرم. پس برف و باران آمدن گرفت و ناودانها روان گشت. چون نماز شام و خفتن بگذاردیم و خلق از مسجد بیرون رفتند و من با وی تنها[3343] بماندم، گفت: من گرسنه‌ام، چیزی بیاور تا بخورم. شب تاریک بود. برف و باران عظیم می آمد. چند دینار زر[3344] داشتم. وی را دادم و گفتم: معذور دار که عذر واضح است. این زر را فردا قوت خود سازید. زر را بایستد و ساعتی صبر کرد. گفت: من گرسنه‌ام. برخیز[3345] و چیزی بیاور تا بخورم. خانهٔ من از آن مسجد دور بود. امّا نزدیک آن مسجد مرا خویشی بود منعم. به خانهٔ وی رفتم و چون شنیده بودم که وی بسیار می خورد، گفتم: مرا جماعتی مهمانان رسیده‌اند و این را به آن معنی گفتم که هر یک تن در حقیقت جمعی است از بس لطایف که در وی است از نفس و قلب و روح و غیرها. ایشان گفتند: دیرگاه است و طعامی پخته نمانده است. خدمتکاران داشتند. هر یک را طبقی بر دست و سر نهادند. بعضی پر از برنج و بعضی پر از باقلای خام و بعضی **(180b)** بینو و بعضی نخود و گندم و یک[3346] عدد دنبهٔ قدید. و با من به مسجد آوردند و گفتند: خود بپزید. من آنها را پیش وی نهادم و با خود تخمین کردم آن همه پنجاه من بود. گفتم: صبر کن تا اینها را بپزم. گفت: همچنین می خورم. همه را همچنین خام بخورد و ساعتی صبر کرد. آواز سائل از راهگذر بر آمد که دریوزه می[3347] کرد. بیرون دوید و هرچه جمع کرده بود، از وی بستد. مقدار ده من نان پاره بود و طعامها. همه را به مسجد درون در آورد و همه را بخورد. چون از شب نیمه‌ای گذشت، مرا گفت:

[3340] عجیبه S : عجب K

[3341] نکرد S : کرد K

[3342] بازار باشیم S : بازاریم K

[3343] تنها S : - K

[3344] زر S : - K

[3345] برخیز S : بخر K

[3346] یک S : + دو K

[3347] می S : - K

برخیز و در گوشهٔ مسجد رو و بخسب که از من بسیار زحمت کشیدی. امّا اگر حرکتی کنی و بجنبی، ترا هلاک کنم. من به گوشهٔ مسجد رفتم و بخسبیدم و زهرهٔ آن نداشتم که حرکتی[3348] کنم. چنان‌که اگر عضوی از من خارش می کرد، زهرهٔ خاریدن نداشتم و در آن مسجد سنگی بزرگ نهاده بودند. هر ساعتی برخاستی و آن سنگ را برداشتی و بالا گرفتی و به بالین من آوردی و با خود گفتی: این سنگ را به وی فرو کوبم و وی را هلاک کنم. پس هم خود گفتی که روا نباشد. پدرش مردی پیر است. فردا جزع کند. آن سنگ را باز به جای خود نهادی. چند نوبت چنین کرد و مرا از ترس خواب نمی آمد. امّا خود را چنان فرا نمودم که در خوابم. پس مرا گفت: می دانم که در خواب نه‌ای. ترا زحمت بسیار دادم. اکنون ترا به خدا بخشیدم. بر بام مسجد می روم تا تو ایمن گردی و خواب کنی. پس بر بام و بر سر نردبان مسجد یک خانه بود. کتاب[3349] بسیار در آنجا امام مسجد نهاده بود. به آن خانه رفت. من از ترس برفتم و در خانهٔ بیرون ببستم و بخفتم. آواز چیزی خوردن وی از آن خانه می آمد و من در تعجّب بودم که وی چه می خورد که می دانستم که در آن خانه هیچ خوردنی نیست. چون بامداد بیرون آمد و برفت، در آن خانه رفتم. دیدم که جلدهای کتابها را خورده بود. **[2353 چون ولیّی آشکارا با تو گفت]** یعنی چند بار ولی‌ای آشکار[3350] با تو گفت **[صد هزاران غیب و اسرارِ نهفت]** بسیار اخبار غیب و اسرار نهفت، **[2354 مر ترا آن فهم و آن دانش نبود]** ترا فهم و دانش آن نبود که پرده از روی کار توانی گشود. **[وا ندانستی تو سرگین را ز عود]** یعنی فرق نکردی آن ولی عاقل را از مجنون جاهل. لاجرم آن ولی که خود را به جنون پوشیده است، آن را کی می دانی؟ چنان‌که می فرماید: **[2355 از جنون خود را ولی چون پرده ساخت]** آن ولی که خود را از جنون پرده ساخت، **[مر وَرا ای کور کی خواهی شناخت]** و به کدام دیده **(181a)** او را خواهی شناخت تا ترا دیدهٔ حق‌شناس باز نگردد و جان آشفته‌ات با وی هم‌راز نگردد؟ حکایت: یکی از تاجران گفته است که در سفر بودم و با من چهارپایی بود که[3351] قماش من بر وی بود. چون به مصر در آمدم و با مردم در آمیختم، آن چهارپای من گم شد. هرچند طلب کردم، هیچ چیز نیافتم. بعض از یاران مرا

[3348] حرکتی S : حرکت K

[3349] کتاب S : کتابهای K

[3350] آشکار S : آشکارا K

[3351] که S : - K

گفتند که پیش شیخ ابو العباس دمتهوری[3352] می باید رفت. شاید که دعایی کند و من پیش از این وی را می شناختم. پیش وی رفتم و بر وی سلام کردم و حال خود با وی بگفتم. گوش به سخن من نکرد ولیکن گفت: ما را مهمانان رسیده‌اند و چندین آرد می باید و چندین گوشت و حوایج دیگر ذکر کرد. از پیش وی بیرون آمدم[3353] و با خود گفتم که والله که[3354] دیگر هرگز پیش وی نیایم. این درویشان غیر از حوایج خود چیزی نمی دانند. پس بر این نیّت برفتم. ناگاه مرا شخصی که پیش وی چیزی داشتم، پیش آمد. وی را بگرفتم و گفتم: ترا نمی گذارم تا آنچه پیش تو دارم، به من ندهی. شصت درم به من داد. گفتم: به این درمها معامله می کنم. یا آنچه رفته است بیاید یا این هم برود در راه خدای تعالی. هرچه گفته بود، خریدم و چند درم زیاده آمد. به آن قدری حلوا خریدم و همه را به حمال دادم[3355] و قصد شیخ کردم. چون به نزدیک زاویهٔ شیخ رسیدم، دیدم که چهارپای من بر در زاویه ایستاده است[3356] و قماشها همچنان بر پشت وی. گفتم: آن را با کسی سپارم[3357] یا با خود به زاویه برم تا باز گم نشود. باز گفتم که آن کس که سلامت من رسانیده است، برای من نگاه دارد. پیش شیخ در آمدم و آنچه آورده بودم، بر وی عرض می کردم. چون به حلوا رسید، گفت: این چیست؟ گفتم: چیزی زیاده آمده بود. به این دادم. گفت: این در شرط داخل نبود. من نیز چیزی زیاده کنم. برخیز و قماشهای خود را به بازار بر و بفروش و تعجیل مکن و هرچه فروشی، بهاء آن را فی‌الحال بستان و مترس از آنکه تجّار بیایند و بازار تو بشکنند. دریا در دست راست من است و بیابان در دست چپ من. به بازار رفتم و قماشها را به بهای تمام بفروختم و بها را تمام بستدم و چون فارغ شدم، تاجران از بحر و بر در ریختند. چنان‌که گویی در بند بوده‌اند که ایشان را آزاد کرده‌اند. **[2356 گر ترا باز است آن دیدهٔ یقین]** اگر ترا مفتوح است عین یقین. **[زیرِ هر سنگی یکی سرهنگ بین]** زیر هر سنگ یک سرهنگ و بندهٔ شاه و خاص الله بین که عالم از ولی خالی نیست. گاهی بندهٔ ذلیل و شخص حقیر **(181b)** مقبول ربّ جلیل و عزیز و کبیر گردد. حکایت: شیخ مفرّح بنده‌ای بود حبشی. وی را جذبه‌ای رسید قوی که

[3352] دمتهوری S : - K

[3353] آمدم S : رفتم K

[3354] والله که S : - K

[3355] دادم S : بار کردم K

[3356] است S : - K

[3357] سپارم S : ستادم K

شش ماه طعام و شراب نخورد. پنداشتند که دیوانه شده است. هرچند بزدند، هیچ سودی نداشت. وی را قید نهادند. چون آمدند، قید جایی بود و وی جایی. وی را در زندان کردند. چون آمدند، در بیرون زندان یافتندش[3358]. چون این کرامتها[3359] از وی دیدند، چند مرغ بریان کرده پیش وی آوردند. آنها را گفت: بپرّید. همه زنده شدند. **[2357 پیشِ آن چشمی که باز و رهبر است]** در نظر آن چشم که مفتوح و راهبر است و دلیل راه است، **[هر کلیمی را گلیمی در بَر است]** هرکس که همچو موسی کلیم است، گلیمی در بر است که در لباس کهنه پوشیده و مستور است. آن را جز هم‌جنس[3360] او نداند. حکایت: یکی از مریدان شیخ عبد القادر گیلانی گوید: به خدمت وی مشغول بودم و بیشتر شبها بیدار می بودم. یک شب از خانهٔ خود بیرون آمد. ابریق آب پیش بردم. التفات نکرد و روی به مدرسه نهاد. در گشاده شد. بیرون رفت و من نیز بیرون رفتم. باز در فراهم آمد و اندک راه برفت. ناگاه به شهری رسیدیم که من ندانستم که کجاست. به رباطی در آمد که در آنجا شش کس نشسته بودند. پیش آمدند و بر وی سلام کردند. من در پس ستون پنهان شدم. از یک جانب آن رباط آواز ناله‌ای می آمد. در اندک زمانی آن ناله ساکن شد. ناگاه مردی در آمد و به آن جانب که آواز ناله می آمد رفت و بعد از آن بیرون آمد شخصی را بر دوش گرفته و شخصی دیگر در آمد سر و پای برهنه و مویهای لب دراز شده و پیش شیخ بنشست. وی را[3361] تعلیم شهادتین[3362] کرد و[3363] موی سر و لب وی را بگرفت و طاقیه پوشانید و محمد نام نهاد و آن شش تن را گفت که[3364] من مأمور شدم به آنکه این شخص را بدل آن مرد گردانم. ایشان گفتند: سمعاً و طاعتاً[3365]. شیخ بیرون آمد و ایشان را بگذاشت و من هم در عقب وی بیرون آمدم. اندکی برفتیم، به دروازهٔ بغداد رسیدیم. چون بار اوّل گشاده شد. پس به در مدرسه رسیدیم. آن هم گشاده شد. شیخ به خانهٔ خود در آمد. چون بامداد شد، پیش شیخ

[3358] یافتندش S : یافتند K

[3359] کرامتها S : + را K

[3360] هم‌جنس S : هم‌نشین K

[3361] وی را S : بر K

[3362] شهادتین S : + تلقین K

[3363] و S : همه K

[3364] که S : - K

[3365] سمعاً و طاعتاً S : سمعنا و اطعنا K

بنشستم تا درس سبق خود بخوانم. هیبت بر من مستولی شد. شیخ گفت: ای فرزند، بخوان. سوگند بر وی دادم که آنچه شب دیده بودم با من بیان کند. گفت: آن شهر که دیدی، نهاوند بود و آن شش تن ابدال بودند و آنکه ناله می کرد، مهتر ایشان بود و آنکه بیرون بود و[3366] آنکه بیرون آمد و شخصی را بر دوش داشت، حضر[3367] بود علیه السلام. آن مرد را بیرون آورد تا کار وی را بسازند و آن شخص که وی را تعلیم شهادتین کردم، ترسایی بود **(182a)** از قسطنطنیه. مامور شده بودم که وی را بدل آن مرد گردانم. پس وی را آوردند و بر دست من مسلمان شد و اکنون یکی از ایشان است. **[2358 مر ولی را هم ولی شُهره کند]** ولی را ولی شهره سازد و می داند[3368]. **[هر که را او خواست بابَهره کند]** هرکه را آن ولی خواهد، بابهره سازد و فیض رساند. **[2359 کس نداند از خِرَد او را شناخت]** کس نداند از نظر عقل و زیرکی آن ولی را شناخت. **[چونکه او مر خویش را دیوانه ساخت]** چون ولی خود را دیوانه ساخت و خویشتن را به دیوانگی مستور کرد. حکایت: عمر بن الفارض گفت: من به تجرید و سیاحت و سلوک طریق حقیقت توغّل کردم و از همه بالکلّیّه باز گشتم. امّا بر من چیزی از این طریق فتح نمی شد تا آن زمان که روزی خواستم که یکی را از مدارس مصر در آیم. دیدم که بر در مدرسه پیری است بقّال. وضو می سازد، وضویی نه بر ترتیب مشروع. اوّل دستهای خود بشست. بعد از آن پایها را[3369]. بعد از آن مسح سر کشید[3370]. بعد از آن روی بشست. با خود گفتم: عجب پیری در این سن در دیار اسلام بر در مدرسه در میان فقهای مسلمانان و وضویی سازد نه بر ترتیب مشروع. آن پیر در من نگریست و گفت: ای عمر، بر تو در مصر هیچ فتح نمی شود و فتحی که ترا دست دهد، در زمین حجاز است و آن مکّه خواهد بود. قصد آنجا کن که وقت فتح تو رسیده است. دانستم که وی از اولیاء الله است و مراد وی از آن وضوی غیر مرتّب اظهار جهل و تلبیس و ستر حال است. پیش وی بنشستم و گفتم: یا سیّدی، من کجا و مکّه کجا؟ غیر موسم حج است و هیچ رفیق یافت نیست. به دست خود اشارت کرد و گفت: اینک مکّه پیش روی توست. نظر کردم، مکّه را دیدم.

[3366] آنکه بیرون بود و S : - K

[3367] خضر S : حضرت خضر K

[3368] شهره سازد و می داند S : مشهور کند K

[3369] پایها را S : پایهاش K

[3370] کشید S : کرد K

وی را بگذاشتم و روی به مکّه نهادم و مکّه از نظر من غایب نشد تا به آنجا در آمدم و ابواب فتح بر من گشاده شد و آثار آن مترادف گشت. در کوه‌ها و وادیهای مکّه سیاحت می کردم تا آنکه به وادی مقیم گشتم که از آنجا تا[3371] به مکّه ده شبانه‌روز راه بود. و صلوات خمس را در حرم شریف به جماعت می گذاردم و با من در شدن و آمدن سبعی عظیم الخلقه همراهی می کرد. چون شتر به زانو در می آمد و می گفت: يَا سَيِّدِي ارْكَبْ. من هرگز سوار نشدم. پانزده سال بر من گذشت. ناگاه آواز آن پیر[3372] بقّال به گوش من آمد که يَا عُمَرُ، تَعَالَ الْقَاهِرَةَ. أُحْضُرْ وَفَاتِي. به تعجیل تمام به وی آمدم. دیدم که محتضر است. بر وی سلام گفتم و وی نیز بر من سلام کرد. دیناری چند به من داد که به این تکفین و تجهیز من کن و حمّالان تابوت مرا هر یک دیناری بده و به فلان **(182b)** موضع ببر از قرافه. و می گویند که آن همان موضع است که اکنون قبر شیخ ابن الفارض آنجاست. پس گفت: تابوت مرا در آن موضع بنه و منتظر می باش که مردی از کوه فرود آید. با وی بر من نماز گذار. آنگاه منتظر باش تا خدای تعالی چه کند. چون وفات کرد و بر وصیّت وی عمل کردم و تابوت وی را در آن محل که گفته بود بنهادم، دیدم که مردی از کوه فرود آمد چون مرغ شتابان و ندیدم که پای وی به[3373] زمین آمده باشد. وی را بشناختم. شخصی بود که در بازارها می گشت و مردم با وی مسخرگی می کردند و بر قفای وی سیلی[3374] می زدند. گفت ای عمر، پیش رو تا بر وی نماز بگذاریم. پیش رفتم. دیدم که میان زمین و آسمان مرغان سبز و سپید با ما نماز می گذارند[3375]. چون از نماز فارغ شدیم، یک مرغ سبز عظیم الخلقه از میان ایشان فرود آمد و زیر پای تابوت وی بنشست و تابوت وی را فرو برد و با دیگر مرغان پیوست و همه تسبیح‌گویان می پریدند تا از نظر ما غایب شدند. من از آن حال تعجّب کردم. آن مرد گفت: يَا عُمَرُ، أَ مَا سَمِعْتَ أَنَّ أَرْوَاحَ الشُّهَدَاءِ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خُضْرٍ[3376] تَسْرَحُ مِنَ[3377] الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ؟ هُمْ شُهَدَاءُ السُّيُوفِ، وَأَمَّا شُهَدَاءُ الْمَحَبَّةِ كُلُّهُمْ أَجْسَادُهُمْ وَأَرْوَاحُهُمْ فِي

[3371] تا S : - K

[3372] پیر S : - K

[3373] به S : بر K

[3374] سیلی K : سلّی S

[3375] گذارند S : گذاردند K

[3376] خُضْرٍ S : أَخْضَرٍ K

[3377] مِنَ S : فِي K

جَوْفِ طَیْرٍ خُضْرٍ، وَهَذَا الرَّجُلُ مِنْهُمْ. **[2360 چون بدزدد دزدِ بینایی ز کور]** چون دزد بینا[3378] چیزی بدزدد، **[هیچ یابد دزد را او در عبور]** یعنی نمی یابد دزد را آن نابینا در رهگذار. **[2361 کور نشْناسد که دزدِ او که بود]** زیرا که ندیده است. **[گرچه خود بر وی زند دزدِ عَنود]** اگرچه دزد در برابر او باشد و خود را بر وی زند. حکایت: مولانا زین‌الدین ابو بکر عزیمت طواف مزارات طوس کرد. شب در مزار متبرّک شیخ ابو نصر بود. حضرت رسالت را صلی الله علیه و سلم در خواب دید که فرمودند[3379] که فردا در شهر طوس ترا درویشی عریان پیش آید. وی را تعظیم کن و حرمت[3380] دار. لیکن سجده مکن. چون بامداد به طوس در آمد، بابا محمود را که مجذوب بود، دید بر آن صفت که حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم گفته بودند[3381]. چون مولانا را دید، خود را بر زمین افکند و سر در نمد کشید. مولانا پیش او رسید و زمانی بر پای بایستاد و بعد از ساعتی سر خود از نمد بیرون آورد و بر پای خاست و با خود می گفت: ای بی‌ادب، کسی را تعظیم نمی کنی که دوش پیغامبر علیه السلام در تربت شیخ ابو نصر کرد و وی را به تو نشان داد و فرشتگان آسمان از وی شرم می دارند. مولانا بر وی سلام کرد. جواب داد و گفت: برو که اولیاء رودباد منتظر قدوم تواند. **[2362 چون (183a) گزد سگ کورِ صاحب‌ژنده را]** چون سگ بگزد کور کهنه‌پوش را، **[کی شناسد آن سگِ درّنده را]** آن کور کجا داند آن سگ را. چنان‌که در این حکایت: **[حمله کردنِ[3382] سگ بر کورِ گدا]** در این تنبیه است که گاهی فقیر صالح مرد ولی باشد، امّا ظالمی همچو سگ قدر او نداند و بر وی حمله کند. **[2363 یک سگی در کوی بر کورِ گدا]** سگی در کوی‌ای بر گدای کور **[حمله می آورد چون شیرِ وَغا]** حمله می کرد همچون شیر جنگ. خدمت مولانا در این مرتبه معرفت می فرماید و بر حصّه تنبیه می کند که می گوید: **[2364 سگ کند آهنگِ درویشان به خشم]** سگ قصد فقیران کند به خشم. امّا **[در کَشَد مَه خاکِ درویشان به چشم]** ماه می کشد خاک درویشان را به چشم که رغبت در ایشان دارد. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم در دعا می

[3378] بینا SK : + از نابینا İ

[3379] فرمودند S : فرمود K

[3380] حرمت S : حرف K

[3381] بودند S : بود K

[3382] کردن S : بردن Kİ

گفت: **اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا، وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا، وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ**. حکایت: از انس بن مالک رضی الله عنه مروی است که فقیران پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم کسی فرستادند و آن کس گفت: یا رسول الله، من به تو رسول فقیرانم. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: مَرْحَبًا بِكَ وَ بِمَنْ جِئْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ. تو از نزد قومی آمدی که حضرت خدا ایشان را دوست می دارد. آن کس گفت: یا رسول الله، فقیران گویند: توانگران به خیر رفتند که حج می کنند و صدقه می دهند و غلام[3383] آزاد می کنند و چون بیمار شوند، فضل مال را می فرستند. ما هیچ یکی را از اینها نمی توانیم. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: فقیران را از من سلام[3384] برسان هرکه صبر کند از ایشان، او را سه خصلت است که توانگران را نیست. یکی آنکه در بهشت قصری[3385] باشد از یاقوت سرخ که اهل بهشت به آن نظر کنند چنان‌که اهل دنیا ستاره را نظر کنند. آن‌چنان قصر نبی فقیر را و شهید فقیر را و مؤمن فقیر را باشد. دوم آنکه فقیران به بهشت در روند پیش از اغنیا نیم روز که پانصد سال است و سلیمان علیه السلام به بهشت در رود پس از انبیا چهل سال به سبب ملک دنیا. سوم آنکه چون فقیر سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ گوید با[3386] اخلاص، حضرت خدا چندان ثواب دهد که توانگر اگر همچنان گوید و ده هزار درم نیز صدقه کند، به آن ثواب نرسد. دیگر اعمال خیر نیز چنین است. آن کس از پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم باز گردید. فقیران را این خبر داد. گفتند: رَضِينَا یا ربّ، رَضِينَا یا ربّ. و در کتاب ترغیب آورده است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ الأَغْنِيَاءِ بِأَرْبَعِمِائَةِ عَامٍ. (183b) هُمْ الَّذِينَ إِذَا كَانَ مَكْرُوهٌ بُعِثُوا إِلَيْهِ وَإِذَا كَانَ مَغْنَمٌ بُعِثَ لَهُ مَنْ سِوَاهُمْ وَهُمْ الَّذِينَ يُحْجَبُونَ عَنِ الْأَبْوَابِ**. بدان که مراد از سگ ارباب نفس امّاره است و اصحاب ظلم و ستمکاره[3387] و مراد از کور گدا فقیر و مظلوم. حکایت: روزی محترقهٔ اصحاب از ظلم ظلمهٔ خانه‌خراب پیش مولانا شکایت عظیم[3388] کردند. فرمود که در دکان قصّابان هیچ سگ را می کشند مع هذا که کشتنی سگ است؟ امّا همان

[3383] غلام K : - S

[3384] سلام K : - S

[3385] قصری K : قصر S

[3386] با S : به K

[3387] ستمکاره S : ستمکار K

[3388] عظیم S : - K

گوسفندان را می کشند و زحمت کشتن مر ایشان راست و چون حق را عنایت با مؤمنان بیشتر است، لاجرم زحمت ایشان نیز بسیار است و هم رحمت ایشان را بی‌شمار[3389]. و این رباعی را انشاد کرد: **رباعی:** در مطبخ عشق جز نکو را نکشند - لاغرصفتان و زشت‌خو را نکشند * گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز - مردار بود هر آنکه او را نکشند. اصحاب متسلی گشته، بی‌حد شکرها کردند و به جور روزگار زورکار[3390] رضا دادند. و مراد از فقیر مقبول آن است که صالح و صابر باشد نه فاسق و منکر و لهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ أَشْقَى الْأَشْقِيَاءِ مَنِ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ فَقْرُ الدُّنْيَا وَعَذَابُ الْآخِرَةِ**. **[2365 کور عاجز شد ز بانگ و بیمِ سگ]** یعنی گدای بیچاره عاجز شد از آواز و خوف سگ. **[اندر آمد کور در تعظیمِ سگ]** پس تعظیم و تکریمش کرد که می گفت: **[2366 کای امیرِ صید و ای شیرِ شکار]** و دلیر روزگار، **[دست دستِ تست دست از من بدار]** که من مطیع فرمان توام. در این تنبیه است که سخن را به ظالمان بر وجه لطف می[3391] باید گفت. چنان‌که حضرت خدا[3392] موسی و هارون را چون به دعوت فرعون فرستاد، بفرمود: **فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً**. **[2367 کز ضرورت دُمِّ خر را آن حکیم]** مثلا مثل این آن است که به حکم اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ از ضرورت دمّ خر را یک حکیم **[کرد تعظیم و لقب دادش کریم]** تعظیم کرد و لقب نهادش کریم. **[2368 گفت او هم از ضرورت کای اسد]** آن کور گدا هم به سبب ضرورت سگ را گفت که ای اسد، **[از چو من لاغر شکارت چه رسد]** و چه فائده حاصل می شود؟ **[2369 گور می گیرند یارانت به کوه]** یعنی ای سگ، همچو تو سگان شکار گور می کنند در کوه. **[کور می گیری تو در کوی این ستوه]** تو به جای گور در کوه کور می گیری در کوی ای عاجز. در بعض نسخ قافیه در مصراع اوّل **[به دشت[3393]]** و در مصراع ثانی **[این بد است]** واقع است. **[2370 گور می جویند یارانت به صید]** و شکار و قید. **[کور می جویی تو در کوچه به کید]** و مکر. حصّه در این مرتبه این است که **(184a)** کسی که صاحب قوّت است، آن را می باید که به قوّت خود کسب حلال

[3389] بی‌شمار S : + است K

[3390] زورکار S : - K

[3391] می S : - K

[3392] خدا S : حق K

[3393] دشت : دست SK

کند نه ظلم به فقیران و کسب مال حرام. حکایت: **سعد بن ابی وقاص گفت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا سَعْدُ أَطِبْ مَطْعَمَكَ تَكُنْ مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ الْعَبْدَ لَيَقْذِفُ اللُّقْمَةَ الْحَرَامَ فِي جَوْفِهِ مَا يُتَقَبَّلُ مِنْهُ عَمَلَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، وَأَيُّمَا عَبْدٍ نَبَتَ لَحْمُهُ مِنَ السُّحْتِ وَالرِّبَا فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ. [2371 آن سگِ عالِم شکارِ گور کرد]** یعنی سگ عالم جز شکار گور نکند. **[وین سگِ بی‌مایه قصدِ کور کرد]** و سگ جاهل و بی‌مایه جز قصد کور نکند. لاجرم فقیر جاهل به سوی حرام پوید[3394]. به حکم **مصراع:** چون کافر درویش نه دنیا و نه دین در هر دو جهان بدبخت گردد. **[2372 علم چون آموخت سگ رَست از ضلال]** نفس چون عالم شد، از ضلال برست. **[می کُند در بیشه‌ها صیدِ حلال]** در بیشه و بیابان به صید رزق حلال پیوست. **[2373 سگ چو عالِم گشت شد چالاکِ زَحْف]** نفس که معلّم و عالم شد، چالاک انبوهی لشکر گشت. شیطان را غالب شد. **[سگ چو عارف گشت شد اصحابِ کهف]** نفس که از درجهٔ علم به مرتبهٔ عرفان رسید، از اصحاب کهف و ارباب طریقت شد. **[2374 سگ شناسا شد که میرِ صید کیست]** سگ چو عالم گشت، شناسا شد که میر صید کیست. پس نفس که عالم گشت، حکمت خلقت را دانست و عمل[3395] را از بهر که می باید کرد سناخت. **[ای خدا آن نورِ اِشناسنده چیست]** و کجاست؟ یعنی این را نور دیدهٔ دل مشاهده کند نه نور دیدهٔ ظاهر. **[2375 کور نشْناسد نه از بی‌چشمیَ است]** ناشناسا شدن کور از بی‌چشمی نیست. **[بلکه این زآن است کز جهل است مست]** پس کسی که[3396] مست جهل و غرور باشد، دل او کور می شود که اعتبار و عبرت نمی گیرد. حکایت: چون این کلام حضرت خدا در سورهٔ اسری نازل شد که **مَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ**، عبد الله بن ام مکتوم که[3397] اعمی بود[3398] گفت: یا رسول الله، من در دنیا نابینایم. در آخرت نیز نابینا شوم؟ پس این آیت نازل شد که در سورهٔ حج است: **فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ.**

[3394] به سوی حرام پوید S : حرام خورد K

[3395] عمل S : علم و عمل K

[3396] که S - : K -

[3397] که S - : K -

[3398] بود S : + و K

[2376 نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین] یعنی هیچ کوری بی‌چشم‌تر از زمین نیست. **[این زمین از فضلِ حق شد خصم بین]** یعنی با وجود کوری ظاهر زمین بیننده شد عدو را. چنان‌که **[2377 نورِ موسی دید و[3399] موسی را نواخت]** یعنی به مشاهدهٔ نور موسی موسی را شناخت و نوازش کرد. **(184b) [خَسفِ قارون کرد و قارون را شناخت]** به زمین فرو برد قارون را که وی را شناخت. **[2378 رَجف کرد اندر هلاکِ هر دعی]** بلرزید در هلاک هر پسرخوانده[3400] و حرام‌زاده. **[فهم کرد از حق که یَا اَرْضُ ابْلَعِی]** چنان‌که ملک ودود در سورهٔ هود حکایت کند: **وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ. [2379 آب و باد و خاک[3401] و نارِ باشرر]** یعنی عناصر اربعه **[بی‌خبر با ما و با حق باخبر]** که هرچه ما می گوییم، نمی دانند و هرچه حق فرماید، آن را کنند. چنان‌که آب فرعون و فرعونیان را غرق کرد نه مؤمنان را و باد قوم هود را هلاک کرد و خاک قارون را خسف و بعض طاغیان را هلاک کرد و آتش ابراهیم را علیه السلام نسوخت. **[2380 ما به عکسِ آن ز غیرِ حق خبیر]** یعنی امّا ما به عکس عناصر اربعه از غیر حق خبردار که سخن دیگران می شنویم نه کلام حضرت خدا. **[بی‌خبر از حقّ و از چندین نذیر]** یعنی انبیا علیهم السلام. **[2381 لاجرم اَشْفَقْنَ مِنْهَا جمله‌شان]** اشارت است به آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ احزاب است: **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولً**. کلام خدمت مولانا مبنی بر آن قول است که گفته‌اند: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ هَذِهِ الْأَجْسَامَ الْعِظَامَ، خَلَقَ فِيهَا فَهْمًا. **[کُند شد ز آمیزِ حیوان حمله‌شان]** لفظ کند به ضم کاف عربی است. **[2382 گفت بیزاریم جمله زین حیات]** یعنی گفتند: ما بیزاریم از این حیات **[کو بوَد با خلق حی با حق مَمات]** که با خلق زنده باشیم و با حق مرده. یعنی سخن خلق شنویم نه سخن حضرت خدا. پس از این بیان کند که سبب دفع غفلت و آشنایی حضرت حق تعالی[3402] انقطاع از خلق و عزلت است ولهذا می فرماید: **[2383 چون بمانْد از خلق گردد او یتیم]** پس از آن آشنایی حاصل کند با خدای کریم از آنکه **[اُنسِ حق را قلب می**

[3399] و Sİ : - K

[3400] پسرخوانده Sİ : پسر K

[3401] آب و باد و خاک S : خاک و آب و باد K : آب و خاک و باد İ

[3402] حق تعالی K : - S

باید سلیم] دل سلیم می باید که با حق انس گیرد. یعنی چون از خلق یتیم شوی، پس در خلوت **لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتٌ** ترا بی‌تو راه باشد و جانت[3403] از سرّ وحدت **لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ، وَلا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ** آگاه گردد که **اَلْاِتِّصَالُ بِالْحَقِّ بِقَدْرِ الْاِنْفِصَالِ عَنِ الْخَلْقِ**. **[2384 چون ز کوری دزد دزدد کاله‌ای]** و متاعی. مراد از کور آن است که دل او کور باشد و از دزد شیطان و نفس است. **[می کند آن کور عَمْیا ناله‌ای]** که دزد خود را نمی داند. **[2385 تا نگوید دزد او را کآن منم]** که دزد خود را نمی داند. این بیت موقوف است به بیت ثانی. **[کز تو دزدیدم که دزدِ پُر فنم]** که در دزدی ماهرم از آنکه **(185a)** شیطان و نفس در دزدی کامل است. **[2386 کی شناسد کور دزدِ خویش را]** و کجا[3404] می داند دزد خود را؟ **[چون ندارد نورِ چشم و آن ضیا]** که بیننده باشد. **[2387 چون بگوید هم بگیر او را تو سخت]** لفظ او اشارت است به دزد. **[تا بگوید او علامتهایِ رَخت]** که دزدیده است[3405]. یعنی چون پاره‌ای نور دل در تو ظهور کند و[3406] عمر تلف کرده را بدانی که شیطان برده است، پس بر[3407] خلاف وی قوی شو. چنان‌که می فرماید: **[2388 پس جهادِ اکبر آمد عَصرِ دزد]** پس به حکم **رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ** جهاد اکبر آن است که نفس و شیطان را بفشری **[تا بگوید که چه دزدید و چه برد]** تا آن دزد اقرار کند که چه دزدید. یعنی به نور دل بدانی که شیطان سرمایهٔ عمر را و قوت اعضا و ادراک قوی را برد و ضایع کرد. **[2389 اوّلا دزدید کُحلِ دیده‌ات]** و نور بصرت. **[چون ستانی باز یابی تَبصِرَت]** چونکه آن کحل دیده را بستانی، باز یابی بصر و بصیرت. پس چون دل سلیم گردد، **[2390 کالهٔ حِکمت که گم کردهٔ دل است]** متاع حکمت که به حکم **اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ وَجَدَهَا قَيَّدَهَا** گم کردهٔ دل و جان است، اگر آن را می جویی، **[پیشِ اهلِ دل یقین آن حاصل است]** نه پیش عوام. یعنی چون دل سلیم گردد[3408]، کالهٔ حکمت را که گم کردهٔ دل است و سالهاست که شیطان به دزدیدن آن مشتغل، در حضرت ارباب دل توانی یافت. **[2391 کوردل با جان و با سمع و بصر]** کسی که

[3403] جانت S : جنانت K

[3404] کجا S : کی K

[3405] که دزدیده است S : بدانی که دزد این است K

[3406] و S : - K

[3407] بر S : در K

[3408] گردد S : + و K

کوردل است، جان و سمع و بصر دارد. لفظ کوردل مبتداست. مصراع ثانی خبر اوست. اعنی **[می نداند دزدِ شیطان را ز اثر]** یعنی کسی که کوردل است، او از اثر شیطان و مکر و حیلهٔ آن بر شیطان انتقال و بر وی استدلال نمی کند. **[2392 ز اهلِ دل جو از جماد آن را مجو]** از اهل دل بجو حکمت و بصر و بصیرت را نه از جماد، یعنی از عوام. **[که جماد آمد خلایق پیشِ او]** یعنی عوام پیش آن اهل دل جماد است. خدمت مولانا به تقریب حکایت چندین نصیحت فرمود. باز به حکایت عودت نمود. **[2393 مشورت جوینده آمد پیش او]** آن مرد که مشورت جوینده بود، پیش آن مرد مجنون‌نما آمد و گفت: **[کای آبِ کودک شده رازی بگو]** که ای پدر کودک شده یک راز بگو از اسرار و به من ارشاد کن. **[2394 گفت رَو زین حلقه کین در باز نیست]** آن مرد مجنون‌نما بگفت: برو از این حلقه که این باب مفتوح نیست. **[باز گرد امروز روزِ راز نیست]** و رجوع کن که این وقت وقت سر گفتن نیست که در انجذاب و انخلاع گشته و مجذوب شده‌ام. **[2395 گر مکان را ره بُدی در لامکان] (185b)** یعنی اگر باب خلوت من بر روی هرکس باز بودی و هر خویش و بیگانه در این سرّ سربسته هم‌راز بودی و اگر مقیّد مکان در لامکان راه یافتی[3409] و هر گدایی بی‌سر و پا صحبت شاه یافتی، من نیز با همه کس آمیختمی و همچون جنّی از اُنسِ اِنس نگریختمی. **[همچو شیخان بودمی من بر دُکان]** و مختلط به مردمان و در مقام ارشاد سالکان. امّا من همچون مستم که با محتسب بحث کرد چنان‌که در این حکایت اینده: **[خواندنِ محتسب مستِ خراب افتاده را به زندان]** و جواب دادن آن. **[2396 محتسب در نیم‌شب جایی رسید]** در گذر شهر. **[در بُنِ دیوار مستی خفته دید]** پس آن را محتسب **[2397 گفت هی مستی چه خوردستی بگو]** یعنی محتسب گفت: می دانم که مستی. به راستی بگوی که چه خوردستی؟ **[گفت از این خوردم که هست اندر سبو]** مست گفت: از آن خورده‌ام که در این سبوست. **[2398 گفت آخر در سبو واگو که چیست]** محتسب سؤال کرد و گفت: در سبو چیست؟ **[گفت از آنکه خورده‌ام گفت این خفی است]** مست در جواب گفت: از آنچه من خورده‌ام. محتسب گفت: این مخفی است. **[2399 گفت آنچه خورده‌ای آن چیست آن]** محتسب باز پرسید که آنچه خورده‌ای چیست؟

[3409] یافتی S : یابی K

[گفت آنکه در سبو مخفی است آن] مست گفت: آنچه اندر سبو مخفی است[3410]. **[2400 دَور می شد این سؤال و این جواب]** تعریف دوری شد از آنکه معرفت هر یکی از آن دور بر دیگری موقوف است. **[ماند چون خر محتسب اندر خَلاب]** محتسب همچون خر در گل بماند. مقصود از این قصّه و[3411] ما را پند و حصّه در این مرتبه این است که مست شراب عشق حضرت خدا باشد. آن را نمی باید که به نااهل اسرار بگوید. محتسب چون آن مست را نمی توانست که به اقرار آرد، سعی کرد که از اثرش بداند. **[2401 گفت او را محتسب هین آه کن]** تا از نفس تو معلوم گردد که چه خورده‌ای. **[مست هُوهُو کرد هنگامِ سخُن]** مست به جای[3412] آه گفتن هو هو گفت. **[2402 گفت گفتم آه کن هو می کنی]** محتسب گفت که من گفتم آه کن تو هو می کنی. **[گفت من شاد و تو از غم دم زنی]** در بعض نسخ به جای دم زنی منحنی واقع است[3413]. مقصود از این قصّه و[3414] ما را پند و حصّه در این مرتبه این است که کسی که مست بادهٔ الهی باشد، آن را نمی باید که آه کند و قضا را راضی نشود. زیرا **[2403 آه از درد و غم و بیدادیَ است]** آه از رسیدن درد است از کسی و از غم است و ظلم و تعدّی نه از صحّت و شادی. یعنی آه گفتن از درد و غم و ظلم است. چون به کسی که مرض و غصّه و ظلم رسد، آن کس آه کند. امّا کسی که هرچه از حضرت خدا آید، آن را **(186a)** عنایت داند، اگر مرض آید صحّت داند و اگر غم آید شادی بخواند و اگر در صورت ظلم چیزی نماید عین عدل شمارد، آن کس آه نمی کند. **[هوی هویِ مَی‌خوران از شادیَ است]** می‌خوران که هو هو می گویند، او از شادی است. محتسب چون به هیچ وجهی اقرار و اسرار مست را به دست نیاورد[3415]، به زندان بردن گرفت. **[2404 محتسب گفت این ندانم خیز خیز]** محتسب گفت: من این و آن ندانم. تو برخیز. **[معرفت مِتْراش و بگْذار این ستیز]** معرفت را متراش و به این کلام خاطر من مخراش و این عناد را بگذار. **[2405 گفت رَو تو از کجا من از کجا]** مست گفت: تو از کجا، من از کجا که در میان ما مناسبت نیست که تو هشیاری، من مست.

[3410] است S : + آن K

[3411] و S : - K

[3412] به جای S : بی K

[3413] است S : + و K

[3414] و S : - K

[3415] را به دست نیاورد S : وقوف نیافت K

[گفت مستی خیز تا زندان بیا] محتسب گفت: تو مستی. برخیز تا به زندان بیا. **[2406 گفت مست ای محتسب بگْذار و رَو]** یعنی مرا بگذار و به کار خود برو. **[از برهنه کی توان بردن گِرَو]** از آنکه برهنه چیزی ندارد. **[2407 گر مرا خود قوّتِ رفتن بُدی]** و طاقت راه گرفتن بودی، **[خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی]** که در راه خفته باشم و تو بر من بیایی. مقصود از این قصّه آن است که چون مست الهی را کسی به زندان دنیا و به مصلحت و غوغا خواند، آن را می باید که بگوید مرا اگر قدرت بودی، به خانهٔ خود رفتمی. یعنی سوی آخرت توجّه نمودمی. **[2408 من اگر با عقل و با امکانمی]** این بیت از مقول قول آن عاقل مجنون‌نماست. هم اشارت است به حصّهٔ دیگر از قصّه. یعنی آنکه مست الهی و مستغرق دریای نامتناهی باشد، از او ارشاد مجو. زیرا اگر من با[3416] عقل و تدبیر بودمی، **[همچو شیخان بر سرِ دکّانمی]**. **[دوم بار به سخن آوردنِ سائل آن بزرگ را تا حالِ او معلوم‌تر شود]** و جواب دادن آن. **[2409 گفت آن طالب که آخر یک نَفَس]** آن طالب و سائل بگفت به آن بحر فضائل که یک نفس **[ای سواره بر نَی این سو ران فَرَس]** ای بر نی سوار شده، به این جانب بران فرس. **[2410 راند سویِ او که هین زوتر بگو]** آن سواره بر نی به جانب طالب راند و گفت: زودتر بگو[3417]. **[کاسب من بس توسن است و تندخو]** در بعض نسخ به جای تندخو کام‌جو واقع است. **[2411 تا لگد بر تو نکوبد زود باش]** تا اسبم به تو لگد نزند زود بگو. **[از چه می پرسی بگو پیدا و فاش]** در بعض نسخ **[از چه می پرسی بیانش کن تو فاش]**. **[2412 او مجالِ رازِ دل گفتن ندید]** یعنی آن مرد سائل و طالب چون از آن نیک‌شمائل و غالب مجال راز و اسرار گفتن ندید، **[زو برون شو کرد و در لاغش کشید]** لفظ برون شو به ترکی **(186b)** اول دکلجم[3418] اولدی. لاجرم از بهر تطییب مزاج او را به مزاح کشید. **[2413 گفت می خواهم در این کوچه زنی]** گفت: می خواهم که زنی در این کوچه به عقد نکاح آرم. **[کیست لایق از برایِ چون منی]** کیست آن زنی که باشد لایق همچو منی؟ **[2414 گفت سه گونه زن‌اند اندر جهان]** آن سواره گفت: زنان عالم سه نوع‌اند. **[آن دو رنج و این یکی گنجِ روان]** دو زن رنج

[3416] با S : - K

[3417] زودتر بگو S : زود است K

[3418] دکلجم S : دکلم K

روان، یکی گنج روان. **[2415 آن یکی را چون بخواهی کُل تراست]** یعنی یکی آن که مجموع تراست. **[وآن دگر نیمی ترا نیمی جداست]** دوم آن که نیمی ترا و نیمی دیگری راست. **[2416 وآن سوم هیچ او ترا نبْود بدان]** سوم آن که به تمامی دیگری را بود. **[این شنودی دور شو رفتم روان]** چون سخن من شنیدی، دور شو که من رفتم روان. **[2417 تا ترا اسبم نپرّاند لگد]** و ترا به پای نزند. **[که بِیُفتی بر نخیزی تا ابد]** که ترا سخت می زند. **[2418 شیخ راند اندر میانِ کودکان]** آن پیر باز اسب را به سوی کودکان راند. **[بانگ زد بارِ دگر او را جوان]** آن طالب و سائل دیگر بار او را به سوی خود خواند و گفت: **[2419 که بیا آخر بگو تفسیرِ این]** که مجمل گفتی. **[این زنان سه نوع گفتی بر گزین]** تمییز کن هر یکی را از دیگری به بیان کردن. **[2420 راند سویِ او و گفتش بِکرِ خاص]** آن سواره راند سوی آن جوان سائل و گفت که بکر خاص **[کُل ترا باشد ز غم یابی خلاص]** از آن جهت حضرت علی رضی الله عنه فرمود: عَلَیْکُمْ بِالْأَبْکَارِ. **[2421 وآن که نیمی آنِ تو بیوه بوَد]** یعنی زن بیوه[3419] که از شوی اوّل و از تو فرزند نیاورده باشد یا از شوی اوّل و از تو فرزند آورده باشد، نیمی ترا و نیمی دیگری راست. **[وآن که هیچ است آن عیالِ با وَلَد]** آن زن که هیچ ترا نباشد، آن زن است که با فرزند باشد از شوی اوّل. لاجرم اگر زن بافرزند خواهی، همه محبّت او با پدر فرزند است، هیچ ترا نیست. چنان‌که می فرماید: **[2422 چون ز شویِ اوّلش کودک بوَد]** و فرزندش شده باشد که آن را یاد کند و[3420] می گوید: پدر فرزندم چنان بود و چنین بود. **[مِهر و کُلِّ خاطرش آن سو رود]** چون آن مرد پیر زنان را تفسیر کرد، بعد از آن گفت: **[2423 دور شو تا اسب ننْدازد لگد]** نیندازد[3421]. **[سُمِّ اسب توسنم بر تو رسد]**چون آن پیر معنی چنین سخن گفت، پس از آن دیوانگی نمود. **[2424 های هایی[3422] کرد شیخ و باز راند]** و روی به کودکان آورد. **[کودکان را باز سویِ خویش خواند]** پس از این **[2425 باز بانگش کرد آن سایل بیا]** آن سائل پرنیاز آن سواره را باز بانگ زد و گفت: اینجا بیا. **[یک سؤالم ماند ای شاهِ کیا]** و بزرگ. **[2426 باز راند این سو بگو زوتر چه بود]** آن پیر سواره باز راند **(187a)** به سوی طالب و

[3419] بیوه S : - K

[3420] و S : - K

[3421] نیندازد S : ترا اسبم لگد نیندازد K

[3422] های هایی S : های و هویی K

سائل و گفت: زودتر بگو، آن سؤالت چه بود؟ **[که ز میدان آن بچه گویم ربود]** که از میدان آن طفل گوی مرا در ربود. **[2427 گفت ای شه با چنین عقل و ادب]** که تراست **[این چه شَید است این چه فعل است ای عجب]** این چه[3423] حیله است واین چه کار است که در این حکمت خفیه می باید. **[2428 تو ورایِ عقلِ کلّی در بیان]** تو بلند از عقل اوّلی در کشف و بیان که زلال حکمت را روان می کنی از زبان. **[آفتابی در جنون چونی نهان]** و چرا شده‌ای پنهان؟ **[2429 گفت این اَوباش راهی می زنند]** اوباش جمع مقلوب بوش است و بوش جماعت مختلط از هر جنس مردم. یعنی خلق و طوایف مختلفه تدبیری[3424] زدند **[تا در این شهرِ خودم قاضی کنند]** و من قبول نکردم. **[2430 دفع می گفتم مرا گفتند نی]** و سخن من رد کردند و گفتند: **[نیست چون تو عالِمی صاحب‌فنی]** نیست چون تو[3425] عالمی که اعلم علمای عالمی. حکایت: ابو جعفر دوانیقی ابو حنیفه را گفت: تو در قضا ما را یاری بکن. ابو حنیفه گفت: من این کار را صالح نیم. ابو جعفر چون ابرام کرد، ابو حنیفه گفت: یا امیر المؤمنین، اگر من نزد تو صادقم، حال خود را به تو گفتم. اگر کاذبم، ترا نمی شاید که کاذب را بر این کار نصب کنی. **بیت:** بو حنیفه قضا نکرد و بمرد - تو بمیری اگر قضا نکنی. **[2431 با وجودِ تو حرام است و خبیث]** و در شریعت جایز نیست **[که کم از تو در قضا گوید حدیث]** کسی که ناقص باشد از تو در قضا و حکومت سخن بگوید. **[2432 در شریعت نیست دستوری که ما]** از سخن خلق است. **[کمتر از تو شه کنیم و پیشوا]** و حاکم سازیم و مقتدی که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ قَلَّدَ إِنْسَانًا وَفِي رَعِيَّتِهِ مَنْ هُوَ أَوْلَى مِنْهُ فَقَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَجَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ**. **[2433 زین ضرورت گیج و دیوانه شدم]** از بهر خلاص از قضا احمق و مجنون گشتم که خود را دیوانه نمودم که در قضا بلای عظیم است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَيَأْتِيَنَّ عَلَى الْقَاضِي الْعَدْلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَاعَةٌ يَتَمَنَّى أَنَّهُ لَمْ يَقْضِ بَيْنَ اثْنَيْنِ فِي تَمْرَةٍ قَطُّ**. **[لیک در باطن همانم که بُدم]** که عقلم کامل و علمم شامل است[3426]. **[2434 عقلِ من گنج است و[3427] من ویرانه‌ام]** که گنج در ویرانه می باشد. **[گنج**

[3423] چه S : - K

[3424] تدبیری S : تدبیر K

[3425] تو K : - S

[3426] است S : - K

اگر پیدا کنم دیوانه‌ام] پس به موجب اُسْتُرْ ذَهَبَكَ[3428] گنج را پوشیده می باید داشت. **[2435 اوست دیوانه که دیوانه نشد]** تا از قید خلق خلاص یابد. **[این عسس را دید و در خانه نشد]** عسس را در راه دید و به خانه نرفت و مختفی نگشت. حکایت: ابو علی خیران[3429] که نام وی حسن بن **(187b)** صالح بن خیر است، فقیه بوده شافعی و جمع کرده بود میان فقه و ورع. وی را تکلیف کردند که قاضی‌القضات شود، قبول نکرد. گویند که علی بن عیسی که وزیر مقتدر بالله بود، صاحب‌البلد را گفت: شیخ ابو علی خیران[3430] را بیارید تا قضا را بر وی عرض کنند[3431]. وی[3432] بشنید و بگریخت و پنهان شد. چند کس از عسس بر در خانهٔ وی موکّل ساختند که تا چون به آب محتاج شود، بیرون آید. ده روز زیادت بیرون نیامد. خبر به وزیر رسید. گفت: بگذارید. مقصود ما آن بود که مردم بدانند که در مملکت ما کسی هست که قضای شرق و غرب را بر وی عرض کردند، وی قبول نکرد. چون آن وزیر چنین انصاف نمود، خدا وی را راه گشود. حکایت: علی بن عیسی که وزیر مذکور است، روزی سوار شده و لشکر بسیار با وی رفته بود. مسافران می گفتندی: این کیست؟ این کیست؟ مگر زنی در راه ایستاده بود، گفت: چند گویید که این کیست، این کیست؟ این بنده‌ای است که از چشم خدای تعالی افتاده است تا[3433] خدا وی را بدین بلا مبتلا کرده است. وزیر مزبور این سخن را شنید. به خانهٔ خود آمد. از وزارت فراغت کرد و به مکّه رفت. در آنجا مجاور شد. لاجرم اهل دنیا همچون عسس‌اند که مردم را به منصب و دولت بگیرند و در زندان دنیا حبس کنند و نمی گذارند که به کار خود پردازد. پس عالمی که به علم خود عمل کردن خواهد، می باید که خود را دیوانه سازد همچون آن عالم که در صدد بیان احوال وی‌ایم که او می گوید: **[2436 دانشِ من جوهر آمد نی عَرَض]** که علم تقلیدی نیست، برای خداست. **[این بهایی نیست بهرِ هر عوض[3434]]**

[3427] و S : - K

[3428] ذَهَبَكَ S : + وَ ذِهَابَكَ وَ مَذْهَبَكَ K

[3429] خیران S : خیر K

[3430] خیران S : خیر K

[3431] کنند S : کنید K

[3432] وی S : شیخ K

[3433] تا S : چند روز است که K

[3434] عوض S : غرض K

یعنی علم من از بهر فروختن نیست از برای مال و طمع دنیا. حکایت: شیخ ابو الحسن خرقانی گفت: وارث رسول الله صلی الله علیه و سلم آن عالمی است که به فعل رسول اقتدا کند، نه آن که روی کاغذ سیاه کند. حکایت: در کتاب ترغیب آورده[3435] که رسول الله صلی الله علیه و سلم دعا می کرد: **اللَّهُمَّ ارْحَمْ خُلَفَائِي. اصحاب گفتند: مَنْ خُلَفَاؤُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فرمود: الَّذِينَ يَأْتُونَ مِنْ بَعْدِي، يَرْوُونَ أَحَادِيثِي وَيُعَلِّمُونَهَا النَّاسَ. [2437 کانِ قندم نَیْسِتانِ شکّرم]** و معدن نباتم. **[هم ز من می رُویَد و من می خورم]** به علم خود انتفاع می کنم. کلمهٔ حکمت و پند و نصیحت را به نفس خود می کنم. **[2438 علمِ تقلیدی و تعلیمی است آن]** مرهون است. **[کز نُفورِ مستمع دارد فغان]** یعنی طالب علم تقلیدی و تعلیمی نیستم که از نفرت **(188a)** مستمع در فغان باشم. پس عالم را می باید که علم را از بهر عمل خواند و چون بگوید، از بهر خدا گوید نه از برای تحسین و استحسان مردمان. حکایت: سفیان ثوری گفت: شبی بر فضیل بن عیاض رفتم و جملهٔ شب آیات و اخبار و آثار[3436] می گفتیم. چون برخاستم، گفتم: اینت مبارک شبی که دوش بود و این ستوده نشستی که این نشست بهتر از وحدت است. فضیل گفت: اینت شوم شبی که دوش بود و اینت نکوهیده نشستی که این دوش بود[3437]. گفتم: چرا؟ گفت: همه شب تو[3438] در بند آن بودی تا سخنی نیکو از کجا گویی که مرا خوش آید و من بستهٔ آن بودم تا جوابی نیکو از کجا باز گویم که[3439] ترا پسند افتد. هر دو به یکدیگر از خدای تعالی باز مانده بودیم. **[2439 طالبِ علم است بهرِ عام و خاص]** طالب علم تقلیدی طالب علم است برای خلق. **[نی که تا یابد از این عالَم خلاص]** نه از بهر آنکه از این عالم خلاص یابد و به ثواب آخرت رسد. در خبر است که **الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ وَالأَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا، إِنَّمَا وَرَّثُوا العِلْمَ، فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ. [2440 همچو موشی هر طرف سوراخ کرد]** پس آن اهل علم که روشناجوی است، پروانهٔ جان‌سوز است و آنکه طالب

[3435] آورده SK : + است İ

[3436] و آثار S : - K

[3437] که این دوش بود S : - K

[3438] تو S : - K

[3439] که S : - K

دنیاست، موش دانه‌اندوز است که تحصیل مال کند و در زمین[3440] بماند. **[چون‌که نورش راند از در گفت بَرْد]** چون‌که نور علم آن موش را از در براند، گفت دور شو. **[2441 چون‌که سویِ دشت و[3441] نورش ره نبود]** چون به جانب عالم حقیقت نور او راه نیافت، **[هم در آن ظلمات جهدی می نمود]** و جدّی می کرد و به پستی می رود. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **مَنْ لَمْ يَزْدَدْ بِالْعِلْمِ وَرَعًا لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللَّهِ إِلَّا مَقْتًا**. حکایت: یحیی بن معاذ علمای دنیا و عالمان[3442] اهل هوا را می گفت: قصر شما قیصری و خانهٔ شما کسروی، جامهٔ شما خاتونی، مرکب شما قارونی، روی شما ظلمانی، خوی شما شیطانی، عرس[3443] فرعونی، ماتم شما گبری، عادت شما شدّادی، نخوت شما عادی. این همه دارید، امّا خوی احمدی ندارید. روز و شب مشغول رسم و کار و بارید، امّا از دین محمدی بی‌کارید. والله موفق. **[2442 گر خدایش پَر دهد پَرِّ خِرَد]** که به بالا پرد. **[برْهد از موشی و چون مرغان پَرَد]** و به بالا می رود. **[2443 ور نجوید پَر بمانَد زیرِ خاک]** همچو موش زمین. **[ناامید از رفتنِ راهِ سِماک]** نام منزلی است از منازل قمر. **[2444 چون پی دانه نه بهر روشنی است]** از برای **(188b)** دانه است و تحصیل دنیا نه از بهر ضیاء و روشنایی. **[همچو طالب علم دنیای دنی است]** آن‌چنان عالم و طالب علم همچون طالب دنیاست که علم وی علم دنیای دنی است[3444] که علم را وسیلت دنیای دنی کرده است همچو تاجران تجارت را و اهل صنایع صنعت را. **[2445 علمِ گفتاری که آن بی‌جان بوَد]** همین به زبان باشد نه به جنان و برای عمل به[3445] آن. **[عاشقِ رویِ خریداران بوَد]** عاشق روی مشتری و مستمع باشد. پس عالم را می باید که علم را از بهر خلق نگوید و مقصود او آن بود که اجتماع خلق به مجلس علم سبب رحمت ایشان باشد و مستمعان را نیّت آن باید که به آمدن[3446] مجلس علم از دنیا دوری و به حضرت خدا روی آوردن جویند و این را باعث رحمت دانند. حکایت: ابو القاسم قشیری حکایت کند که جوانی به نزدیک من آمد و

[3440] در زمین S : دور K

[3441] و S : - K

[3442] عالمان S : عالمیان K

[3443] عرس S : عروس شما K

[3444] علم وی علم دنیای دنی است S : وی عالم دینی نیست K

[3445] به S : - K

[3446] به آمدن S : - K

می گریست. گفتم چه بوده است؟ گفت: دوش به خواب دیدم که قیامت برانگیخته و مرا به دوزخ فرستادندی و من گفتمی که[3447] مرا به دوزخ مفرستید که به مجلس ابو علی دقّاق رسیده‌ام. گفتند: تو به مجلس او رسیده‌ای؟ گفتم: آری. گفتند: به بهشت برید. امّا حال ابو علی دقّاق را ببین که در مناجات همی گفت: خدایا، مرا در قیامت رسوای مکن. اگر رسوای می کنی، پیش آنان رسوای مکن که[3448] وعظ من شنیده‌اند و[3449] مرا می دانند. **[2446 گرچه باشد وقتِ بحثِ علم زفت]** اگرچه آن عالم[3450] وقت[3451] بحث علم بزرگ و قوی می باشد، **[چون خریدارش نباشد مُرد و رفت]** چون مشتری و مستمع نباشدش، همچو مرده می شود و می رود. **[2447 مشتریِ من خدای است او مرا]** خدمت مولانا از زبان آن عالم نی‌سوار احوال خود را بیان کند که[3452] می گوید: خریدار من خداست که آن خدا مرا **[می کَشَد بالا که اَللّٰهُ اشْتَرىٰ]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ توبه است: **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ**. این مثل است برای اثابت مؤمنان به بهشت بر بذل اموال و نفس ایشان نه حقیقت اشتری. زیرا که بیع و شری جایی وقوع گیرد که تباین املاک بود. وجود هرکه هست و هرچه هست همه از آن حق است. اَلْعَبْدُ وَ مَا لَهُ لِمَوْلَاهُ. پس این تحریض است در غزو و جهاد. یعنی ای بنده، از تو بذل کردن نفس و مال و از من عطا دادن بهشت بی‌زوال. نفس مایهٔ شرّ و شور است و مال سبب طغیان و غرور. این دو ناقص معیوب را در راه ما فدا کن، بهشت مرغوب را باز ستان. **بیت: (189a)** سنگ بینداز و گهر می ستان - خاک به من می ده و زر می ستان * در عوض فانی خور[3453] حقیر - نعمت پاکیزهٔ باقی بگیر.

حکایت: اعرابی بر در مسجد پیغامبر صلی الله علیه و سلم می گذشت و آن حضرت این آیت می خواند. لمعات انوار کلام الهی، باطن او را عکس‌پزیر انوار اشراقات فیض ملکوتی ساخته، پرسید که هَذَا کَلَامُ مَنْ؟ گفتند: هَذَا کَلَامُ اللّٰهِ. سؤال کرد که این بیع و شری کی بوده است؟ جواب دادند که

[3447] که K - : S

[3448] که K - : S

[3449] و K - : S

[3450] عالم K : علم S

[3451] وقت K : زفت S

[3452] که K - : S

[3453] خور K : خوار و Sİ

در روز میثاق که ذرّات زریّات را خطاب مستطاب **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** شنوانید. اعرابی گفت: واللَّهِ بَيْعٌ مَرْبَحٌ لَا نُقِيلُ وَلَا نَسْتَقِيلُ، چون نفوس معیوبه و اموال فانیهٔ ما[3454] را خرید و در عوض بهشت باقی می دهد، هرگز این بیع نیندازیم، بلکه نفس و مال خود را در بازیم. **بیت:** آن بیع را که روز ازل با تو کرده‌ایم * اصلا در آن حدیث اقاله نمی رود. حکایت: عزیزی گفته که هرکه بنده‌ای بخرد و به عیب او دانا شود، او را رد نتواند کرد. حق سبحانه و تعالی ما را خریده و به عیوب ما دانا بوده، امید آن است که از درگاه کرم رد نکند. **بیت:** امید که از فضلت مردود نگردم من - چون شد به همه عیبی لطف تو خریدارم. و در نفحات ابو ذر بوزجانی نقل می کند: **بیت:** تو به علم ازل مرا دیدی - دیدی وآنگه به عیب بخریدی * تو به علم آن و من به عیب همان - رد مکن آنچه خود پسندیدی. پس من به علم خویش نفس خود را می[3455] کشم و مال خود به درگاه او می کشم تا خون‌بهای من جمال جمیل او باشد و عوض مالم اجر جزیل او باشد. چنان‌که می فرماید: **[2448 خون‌بهایِ من جمالِ ذوالجلال]** نه منصب دنیا و مال. **[خون‌بهایِ خود خورم کسبِ حلال]** پس خریداری ذوالجلال می باید. **[2449 این خریدارانِ مفلس را بِهِل]** مراد خلق عالم است. **[چه خریداری کند یک مشت گِل]** که آفریده است از خاک. **[2450 گِل مخور گِل را مخر گِل را مجو]** به حکم **مصراع:** نان گل است و گوشت کمتر خور[3456] از آن. گل را مخور[3457] و گل را خریدار مشو و گل را طلب مکن. **[زآنکه گِل‌خوار است دایم زردرو]** از آنکه گل‌خواری سرمایهٔ رخ زردی است و دل‌خواری پیرایهٔ چهره وردی. چنان‌که می فرماید: **[2451 دل بخور تا دایما باشی جوان]** دل اهل کمال بخور و از دل ایشان فیض بر تا بمانی تازه و خندان یا لقمهٔ عبادت بخور تا باشی در بهشت جوان. **[از تجلّی چهره‌ات چون ارغوان]** پر طراوت باشد. بدان که عالم و واعظ را می باید که علم و معرفت را از آن خدا داند که آن را به زبان من پیدا **(189b)** کرد. چون علیم و علّام بنده را مظهر علم خود سازد، بر آن بنده واجب است که شکر این نعمت گذارد و مرادش از وعظ آن باشد که دل خلق به خدا مائل کند و سخن ایشان را با وی بگوید و لهذا خدمت مولانا می فرماید: **[2452 یا رب**

[3454] ما S : - K

[3455] می S : - K

[3456] خور S : خوار K

[3457] مخور S : مخوار K

این بخشش نه حدِّ کارِ ماست] این لطف تو کردی حدّ عمل ما نیست. **[لطفِ تو لطفِ خفی را خود سزاست]** نه سزای کار ماست. حکایت: رُوَیْم گفت: در بادیه شدم. عجوزه‌ای را دیدم عصایی در دست میان بسته گفت: چون به بغداد رسی، جنید را بگو که شرم نمی داری که حدیث او کنی در میان عوام. گفت: در بغداد آمدم و رسالت گزاردم. جنید گفت: معاذالله که[3458] ما حدیث او گوییم در پیش[3459] خلق. امّا حدیث خلق او می[3460] گوییم در پیش او که از او حدیث نتوانند کرد. **[2453 دست گیر از دستِ ما ما را بخر]** از دست نفس ما ما را خلاص کن. **[پرده را بردار و پردهٔ ما مدر]** و چشم ما بگشا و ما را مکن رسوا. **[2454 باز خر ما را از این نفسِ پلید]** و مردار. **[کاردش تا استخوانِ ما رسید]** که کارد آن نفس به استخوان ما رسید. حکایت: پیش عمر رضی الله عنه، کاسه‌ای پر زهر آوردند به ارمغانی. گفت: این چه کار را شاید؟ گفتند: این برای آن باشد که کسی را که مصلحت نبینند که او را آشکار[3461] بکشند از این پاره‌ای به او دهند، مخفی بمیرد. و اگر دشمن باشد که به شمشیر او را نتوان کشتن، به پاره‌ای از این پنهان[3462] او را بکشند. گفت: سخت نیکو چیزی آوردید. به من دهید که این را بخورم که در من دشمنی هست عظیم. شمشیر به وی نرسد و در عالم از او دشمن‌تر مرا کسی نیست. گفتند که[3463] این همه حاجت نیست که به یکبار بخوری، از این ذره‌ای بس باشد، این صد هزار کس را بس است. گفت: آن دشمن نیز یک کس نیست، هزار مَرده دشمنی است و صد هزار کس را نگوسار کرده است. **[2455 از چو ما بیچارگان این بندِ سخت]** که سخت مقیّد شده‌ایم **[که گشاید ای شهِ بی‌تاج و تخت]** که گشاید و ما را خلاص کند ای شاه غیر محتاج به تخت و تاج[3464]؟ **[2456 این‌چنین قفلِ گران را ای ودود]** این‌چنین غلّ قوی و قفل ثقیل را یا واجب‌الوجود **[که تواند جز که فضلِ تو گشود]** یعنی جز فضل تو کسی نگشاید. **[2457 ما ز خود سویِ تو گردانیم سر]** از خود اعراض می کنیم از آنکه چون نظر ما به

[3458] که S : - K

[3459] پیش S : - K

[3460] می S : - K

[3461] آشکار S : آشکارا K

[3462] پنهان S : پنهانی K

[3463] که S : - K

[3464] و تاج S : - K

سوی ماست، ترا نمی بینیم. لاجرم از خود روی گردانیم و به سوی تو توجّه کنیم. **[چون تُویی از ما به ما نزدیکتر]** به حکم سخن **أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ** تو به ما از ما نزدیک‌تری. حجاب در میان مابی ماست که دایما نظر ما به آن **(190a)** سوی ماست. **[2458 این دعا هم بخشش و تعلیمِ توست]** یعنی تضرّع و نیاز را از تو آموخته‌ایم. **[گرنه در گلخن گلستان از چه رُست]** یعنی ما همچون[3465] گلخن بودیم. در گلخن گلستان نمی روید. امّا تو لطف و احسان کردی که گلخن را گلستان کردی. **[2459 در میانِ خون و روده فهم و عقل]** در میان دم و امعا فهم و عقل نهادن **[جز ز اکرامِ تو نتْوان کرد نَقل]** جز از احسان و انعام تو کسی نتواند که نقل کند و بنهد. **[2460 از دو پاره پیه این نورِ روان]** یعنی دو چشم که همچون دو پاره پیه است، در آن این نور روان **[موجِ نورش می زند بر آسمان]** گوییا این دیده دریای نور است. موج او به آسمان می رسد و آن را و اختران را می[3466] بیند با چندین بعد مسافه. **[2461 گوشت‌پاره که زبان آمد از او]** یعنی زبان که گوشت‌پاره است. لفظ از او مرهون است. **[می رود سیلابِ حِکمت همچو جو]** این آب علم و معرفت و زلال کلمات حکمت از او پیدا و روان می شود و همچون جوی جاری گردد. لفظ رود مرهون است به لفظ **[2462 سویِ سوراخی که نامش گوشهاست]** آن آب علم و معرفت و زلال حکمت همچون جوی می رود به سوی سوراخی که نام آن[3467] سوراخ گوش است. **[تا به باغِ جان که میوه‌ش هوشهاست]** آن جو از زبان به سوراخ گوش می رود. از آن[3468] به باغ جان می رسد که ثمرات او علم و معرفت و عقل و حکمت و انتباه از غفلت می باشد. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الجَنَّةِ فَارْتَعُوا. اصحاب گفتند: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رِيَاضُ الجَنَّةِ؟ گفت: مَجَالِسُ الْعِلْمِ.** چون اصل قصّه آن بود که یکی از[3469] اصحاب بیمار شد[3470]، رسول الله صلی الله علیه و سلم از بهر عیادت به نزد او رفت، خدمت مولانا به حکم اَلْکَلَامُ یَجُرُّ الْکَلَامَ بسط کلام و تفصیل مقام کرد. اکنون به آن قصّه رجوع کردن خواست و در این محل چون به ثمرات باغ جان

[3465] همچون S : - K

[3466] می S : - K

[3467] آن S : او K

[3468] آن S : این K

[3469] از K : - S

[3470] شد S : + تا K

اشارت کرد، بدین تقریب راه باغ جانها را بیان کردن و به اصل قصّه رجوع کردن خواست که می[3471] فرماید: **[2463 شاه‌راهِ باغِ جانها شرعِ اوست]** طریق عام و راه بزرگ جانها شریعت رسول الله است. **[باغ و بُستانهایِ عالم فرعِ اوست]** آن شرع اصل این باغهاست، چنان‌که می فرماید: **[2464 اصل و سرچشمهٔ خوشی آن است آن]** اصل همه نیکی و سرچشمهٔ هر خوبی آن شرع است که به هر طرف آب حیات معنوی از او جاری شود. **[زود تَجْرِی تَحْتَهَا الْاَنْهَار خوان]** لاجرم به آب این انهار گلزار جان را تازه می باید کرد. **[تتمّهٔ نصیحتِ رسول علیه السّلام آن بیمار را] (190b)** پس از پرسیدن سبب بیماری **[2465 گفت پیغامبر مر آن بیمار را]** آن صحابی بیمار را. **[چون عیادت کرد یارِ زار را]** مقول قول بیت ثانی و ثالث است. **[2466 که مگر نوعی دعایی کرده‌ای]** مگر دعاء گستاخانه کرده‌ای؟ **[از جهالت زَهْربایی خورده‌ای]** چیزی خورده‌ای که با زهر مخلوط است؟ **[2467 یاد آور چه دعا می[3472] گفته‌ای]** که به سبب او بدین بیماری گرفتاری. **[چون ز مکرِ نفس می آشفته‌ای]** که این شیفتگی از مکر نفس است. **[2468 گفت یادم نیست الّا همّتی]** آن صحابی گفت: یا رسول الله، حالی در خاطر ندارم. لفظ همّتی مرهون است. **[دار با من یادم آید ساعتی]** یعنی همّت بزرگوار بر من بیمار بدار و عنایتی بر حال[3473] من گمار تا[3474] به یادم آید. **[2469 از حضورِ نوربخشِ مصطفی]** یعنی لاجرم به برکت حضور نوربخش مصطفی صلی الله علیه و سلم **[پیشِ خاطر آمد او را آن دعا]** آن دعایی که کرده بود، پیش خاطر آمد. **[2470 همت پیغمبر روشن کده]** یعنی به همّت پیغامبر روشن منزل و دل **[پیش خاطر آمدش آن گم شده]** پیش خاطرش آمد آن گم شده و ضایع گشته و فراموش شده. **[2471 تافت آن[3475] روزن که از دل تا دل است]** فاعل تافت اوّل مصراع ثانی است. **[روشنی که فرقِ حقّ و باطل است]** یعنی به حکم مِنَ الْقَلْبِ إِلَی الْقَلْبِ رَوْزَنَةٌ روشنی از دل رسول الله صلی الله علیه و سلم به دل آن صحابی تافت. آن دعای گم شده را بیافت. **[2472 گفت اینک یادم آمد ای رسول]** یعنی آن صحابی گفت: یا رسول

[3471] می S : - K

[3472] دعا می S : دعایی K

[3473] حال S : دل K

[3474] تا S : - K

[3475] آن S : زآن K

الله به یادم آمد **[آن دعا که گفته‌ام من بوالفضول]** دعا را بیان می کند: **[2473 چون گرفتارِ گنه می‌آمدم]** یعنی قصّهٔ دعا این است که چون معصیتها کردم و گرفتار گناه بسیار می گشتم، **[غرقه دست اندر حَشایش می زدم]** همچو غریق دست به گیاه‌ها می زدم. در بعض نسخ **[غرقه گشته دست و پایی می زدم]**. **[2474 از تو تهدید و وعیدی می رسید]** که وعید را بیان کردی **[مجرمان را از عذابِ بس شدید]** و من از خوف آن تهدید **[2475 مضطرب می گشتم و چاره نبود]** و درمان نشد. **[بند محکم بود و قفلِ ناگشود]** یعنی قفلی که بر در دل زده‌اند، هیچ حیله نمی گشود. **[2476 نه مقامِ صبر و نه راهِ گریز]** نه مقام صبر داشتم و نه راه گریز یافتم یا نه عذاب آخرت را صبر هست و نه راه گریز. **[نه امیدِ توبه نی جایِ ستیز]** نه محل و ملاذ و نه مجال[3476] پرهیز یا نه قبول توبه را قطع[3477] هست و نه محل عناد که زبانیان اقویایند. خلاصهٔ این قصّه از قتاده مروی است که گفت[3478]: مردی در زمان رسول الله صلی الله علیه و سلم از بیم عذاب گناه خود گفت: خداوندا، **(191a)** به هر عقاب[3479] که مرا در آخرت خواهی کرد، در دنیا کن. پس بیمار شد و نحیف گشت. رسول الله صلی الله علیه و سلم را خبر کردند. آمد[3480]، سر بیمار را برداشت که وی را طاقت جنبیدن نبود. رسول الله را صلی الله علیه و سلم سبب بیماریش معلوم نگشت جز دعا و جسارت. لابد از وی پرسید. این کس دعای خود را به یاد آورد. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: ای فرزند آدم، تو نمی توانی[3481] که عقوبت خدا را[3482] تحمّل کنی. لاجرم بگو: **اَللّٰهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**. پس آن مرد بدین دعا کرد. خدمت مولانا تفصیل قصّه را از زبان آن صحابی بیمار حکایت می کند که می فرماید: **[2477 من چو هاروت و چو ماروت از حَزَن]** لاجرم همچو هاروت و ماروت از غم و خوف عذاب آخرت **[آه می کردم که ای خلّاقِ من]** و ای خدای ذوالمنن. بعض اهل تفسیر در تفسیر سورهٔ بقره در این آیت که **وَمَا أُنزِلَ**

[3476] مجال S : جای K

[3477] قطع S : قطعی K

[3478] گفت S : - K

[3479] عقاب S : قهر K

[3480] آمد S : - K

[3481] توانی S : دانی K

[3482] عقوبت خدا را S : به قهر خدا K

عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ گفته‌اند که ملائکه به حضرت خدا گفتند: خداوندا، تو انسان[3483] را به خلاف اختیار کردی و پدر ایشان را مسجود ما ساختی، امّا ایشان فسق و عصیان کنند. حضرت خدا گفت: من بر ایشان نفس و شیطان مسلّط کردم. ملائکه گفتند: اگر ما را چنین کرده بودی، ما عصیان نکردیم. حضرت خدا ایشان را امتحان کردن بخواست. ملائکه دو ملک[3484] اختیار کردند که زاهدترین همه ملائکه بودند. نام یکی هاروت و نام دیگری ماروت بود. چون به صفت بشریّت به زمین آمدند، فسق و معصیت کردند که به زنی زهره نام عاشق شدند و به سبب او شرب[3485] خمر، بر قتل به ناحق و سجدهٔ صنم اقدام نمودند. پس از عصیان حضرت خدا را مناجات کردند که خدایا، ما عذاب آخرت را می دانیم[3486]. آنچه ما را در آخرت خواهی کرد، در دنیا بکن. اکنون در چاه بابل به موی سر آویخته معذّب گشته‌اند. و انزال سحر بر ایشان به جهت آن بود که در آن زمان سحره دعوی نبوّت می کردند. لاجرم آن صحابی نیز این حکایت را روایت می کند و می گوید[3487]: من همچو هاروت و ماروت عذاب دنیا را خواستم. **[ذکر دشواری عذاب آخرت و سختی آن]** نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ. **[2478 از خطر هاروت و ماروت آشکار]** یعنی از بیم عذاب آخرت آن دو ملک **[چاهِ بابل را بکردند اختیار]** عقوبت چاه بابل را اختیار کردند که حضرت خدا ایشان را در چاهی به دیار بابل آویخته است. **(191b) [2479 تا عذابِ آخرت اینجا کَشَند]** که اهون‌ترین را اختیار[3488] طریقهٔ ابرار است. زیرا محنت دنیا چند روزه و عذاب آخرت بی‌اندازه است. **[گُربُزند و عاقل و ساحروَش‌اند]** آن هاروت و ماروت **[2480 نیک کردند و به جایِ خویش بود]** در محل خود واقع شد. زیرا **[سهل‌تر باشد ز آتش رنجِ دود]** به حکم بَعْضُ الشَّرِّ[3489] أَهْوَنُ مِنَ الْبَعْضِ عذاب آخرت همچو آتش و عذاب دنیا همچو دود است. در کتاب ترغیب و ترهیب آورده که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَوْ كَانَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ مِائَةُ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ وَفِيهِمْ رَجُلٌ مِنْ**

[3483] انسان S : انسانی K

[3484] ملک S : - K

[3485] شرب S : شراب K

[3486] دانیم S : توانیم K

[3487] و می گوید S : که K

[3488] اختیار S : + کردند که K

[3489] بَعْضُ الشَّرِّ S : إِنَّ بَعْضَ الْأَشْرَارِ K

أَهْلِ النَّارِ، فَيَتَنَفَّسُ فَأَصَابَهُمْ نَفَسُهُ لاحْتَرَقَ الْمَسْجِدُ وَمَنْ فِيهِ. [2481 حد ندارد وصفِ رنجِ آن جهان] یعنی عذاب[3490] آخرت. **[سهل باشد رنجِ دنیا پیشِ آن]** نیست با عذاب او. چنان‌که در خبر صحیح وارد است که اهون نار از جهت عذاب مردی است که در دو پایش نعلین باشد از آتش که در سر دماغ وی همچون دیگ بجوشد و گوشهای او اخگرها باشد و دندانهای او اخگرها باشد و گرداگرد چشم او زبانهٔ آتش باشد و دودهای او بیرون آید. او می نماید که اشدّ اهل نار است از جهت عذاب حال آنکه اهون اهل نار است. اَللَّهُمَّ أَجِرْنَا مِنَ النَّارِ. خدمت مولانا پس از این طریق خلاص را از عذاب آخرت بیان کند که می فرماید: **[2482 ای خنک آن کو جهادی می کند]** و مجاهده و ریاضت می کند. **[بر بدن زَجری و دادی می کند]** و مقتضیات نفس را نمی دهد که[3491] بعض بزرگان گفته: رنج عذاب آخرت در اینجا می[3492] باید کشید تا در آنجا خلاص میسّر شود. **[2483 تا ز رنجِ آن جهانی وارهد]** خلاص شود **[بر خود این رنجِ عبادت می نهد]** و ریاضت می کند. حق تعالی در سورهٔ هود فرمود: **إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ. [2484 من همی گفتم که یا رب آن عذاب]** یعنی من نیز همی گفتم که یا رب، آن عذاب که بر من مقدّر است، **[هم در این عالم بران بر من شتاب]** یعنی[3493] در دنیا بر من سوق کن بر وجه استعجال **[2485 تا در آن عالم فراغت باشدم]** از عذاب شدید. **[در چنین درخواست حلقه می زدم]** و در این مراد طلب و جدّ و سعی کردم. **[2486 این چنین رنجوریی پیدام شد]** پس به چنین محنت و بلا مبتلا گشتم. **[جانِ من از رنج بی‌آرام شد]** جان من از شدت مرض بی‌قرار گشت. **[2487 مانده‌ام از ذکر و از اورادِ خود]** و از انواع عبادت. **[بی‌خبر گشتم ز خویش و نیک و بد]** بی‌خود و لایعقل شدم از همه. **[2488 گر نمی دیدم کنون من رویِ تو]** یعنی اگر چنان‌که قدم شریف به عیادت رنجه نمی فرمودی و دیدهٔ غم‌دیده را **(192a)** دیدار نمی نمودی، **[ای خجسته وی مبارک بویِ تو]** جزاء شرط مصراع اوّل است از بیت ثانی. **[2489 می شدم از بند من یکبارگی]** می رفتم از بند و ضبط بالکلیّه. **[کردیَم شاهانه این غمخوارگی]** و مؤنسی. **[2490 گفت هی هی این دعا دیگر مکن]** رسول الله صلی

[3490] عذاب S : - K

[3491] که S : - K

[3492] می S : - K

[3493] یعنی S : - K

الله علیه و سلم گفت: بار دیگر این‌چنین دعا نکنی. **[بر مَکَن تو خویش را از بیخ و بُن]** تا خویشتن را از بیخ و بن بر نکنی. **[2491 تو چه طاقت داری ای مورِ نژند]** طاقت تو چه بود ای مور ضعیف و عاجز[3494] **[که نهد بر تو چنان کوهِ بلند]** که عذاب خدا خواه در دنیا و خواه در عقبی و[3495] هرچند که کوچک باشد، کوه بلند است ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم اصحاب را پند دادی و گفتی: **وَاسْئَلُوا الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ**. حکایت: سمنون مجنون یک بار در مناجات می گفت: الهی، در هرچه ما را بیازمایی، در آن راستم یابی و در آن تسلیم کنم و در نزنم. شبانه را[3496] دردی در او نهادند که جان می سوختش امّا دم نزد و سخن نگفت و آه نکرد. صباح همسایگان جمله گفتند: ای شیخ، دوش ترا چه افتاده بود که از مشغله و زاری و آه[3497] نخفتیم[3498]؟ و او خاموش[3499] بوده، امّا صفت حال او به صورت آمده و به گوش مستمعان رسیده بود. حق تعالی نمود که خاموشی خاموشی باطن است. یعنی اگر به حقیقت خاموش بودی، همسایگان را خبر نبودی. **[2492 گفت توبه کردم ای سلطان که من]** آن صحابی گفت: توبه کردم ای پادشاه که من **[از سرِ جَلدی نلافم هیچ فن]** از[3500] جهت جلادت و چابکی لاف نزنم. چون آن صحابی گفت من گناه کرده بودم، از بیم عذاب آخرت دعا کردم که حق تعالی عذاب مرا در دنیا کند، این بیماری در من پیدا شد. چون آن کس گفت که گناه کردم، گوییا گفت: من خوی اوّلین را ترک نکردم. همچو قوم موسی به یک جای مانده‌ام. ولهذا می فرماید: **[2493 این جهان تیه است و تو موسی و ما]** این جهان ما را[3501] همچو تیه است بنی اسرائل را و ای رسول، تویی موسی و ما **[از گنه در تیه مانده مبتلا]** و قطع مسافه نکرده و به مقصد نرسیده. مقصود خدمت مولانا این است که کسان بسیار عمر بی‌شمار برده و قطع منازل اعمار کرده و به سنّ پیری رسیده، امّا هنوز فسق و معصیت را ترک ناکرده در اوّل حال و

[3494] و عاجز S : - K

[3495] و S : - K

[3496] را S : - K

[3497] و آه S : تو K

[3498] نخفتیم S : نخسبیم K

[3499] خاموش S : در خلوت K

[3500] از S : + آن K

[3501] ما را S : - K

منزل[3502] مانده‌اند. **[2494 سالها ره می رویم و در اخیر]** بنگریم و ببینیم **[همچنان در منزلِ اوّل اسیر]** عصیان بنی اسرائل و حیران شدن ایشان در تیه در سورهٔ مائده در تفسیر این آیت مذکور است که **يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ** تا به قول خدا[3503] **فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ** که خدا **(192b)** ایشان را غزا کردن فرمود به سوی بیت المقدّس. ایشان از قوم جبّار و از کفّار[3504] بزرگوار ترسیدند و نرفتند. حضرت خدا ایشان را در تیه حیران و سرگردان کرد. تیه که شش فرسنگ بود. قوم موسی چهل سال در این مقدار زمین سرگردان بودند و هر صباح عزیمت سفر کردندی و تا شام راه رفتندی و شب همان جا بودند که بامداد از آنجا[3505] رحلت کردند. و اصحّ آن است که موسی و هارون در تیه وفات کردند و اغلب قوم مردند و اولاد ایشان جوانان توانا رسیدند و حضرت خدا یوشع را پیغامبری داد و ایشان بدو بیعت کردند و یوشع برفت و ولایت ایلیا و اریحا بگرفت و بنیاد جبّاران بر انداخت. **[ذکر قوم موسی علیه السلام و پشیمانی ایشان]** و حصّهٔ ما از آن. **[2495 قوم موسی راه می پیموده‌اند]** قوم موسی علیه السلام سالها در تیه راه می پیموده‌اند[3506]. **[آخر اندر گام اوّل بوده‌اند]** و در آخر هم در گام اوّل بوده‌اند و با خویش همی گفتند که **[2496 گر دلِ موسی ز ما راضی بُدی]** اگر دل موسی علیه السلام از ما تمام راضی بودی، **[تیه را راه و کران پیدا شدی]** در بعض نسخ **[آخر این ره هم بیابان آمدی]**. **[2497 ور به کُل بیزار بودی او ز ما]** و اگر موسی از ما تمام بیزار گشتی، **[کی رسیدی خوانمان هیچ از سما]** به موجب **وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى** بر ما مائده نرسیدی از سما[3507]. آن خود پیاپی می رسید. **[2498 کی ز سنگی چشمه‌ها جوشان شدی]** کی از سنگی به حکم **وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ** الآیه چشمه‌های دوازده جوشنده شدی؟ **[در بیابان‌مان امانِ جان شدی]** از هلاک؟ **[2499 بل به جایِ خوان خود آتش آمدی]** بلکه به جای مائده آسمان آتش آمدی چنان‌که بر قوم شعیب. **[اندر این منزل لَهَب بر ما زدی]** در این منزل زبانهٔ آتش

[3502] و منزل S : - K

[3503] خدا Sİ : - K

[3504] جبّار و از کفّار Sİ : جبّاران و کفّاران K

[3505] از آنجا Sİ : - K

[3506] پیموده‌اند S : پیمودند K

[3507] از سما S : - K

بر ما زدی و ما را هلاک کردی. **[2500 چون دو دل شد موسی اندر کارِ ما]** نیم راضی و نیم بیزار گشت موسی در عمل ما. **[گاه خصمِ ماست گاهی یارِ ما]** یعنی گاه لطف می نماید و گاه قهر. **[2501 خشمش آتش می زند در رَختِ ما]** و در خرمن ما. **[حلمِ او رد می کند تیرِ بلا]** و حلم موسی رد می کند تیر بلا را. چون در دل عاشق جز معشوقش نباشد، حضرت مولانا موسی گوید و حضرت خدای را اراده کند و لهذا می فرماید: **[2502 کی بوَد که حلم گردد خشم نیز]** و همه لطف شود. **[نیست این نادر ز لطفت ای عزیز]** و این بعید نیست از لطف تو ای خدا. **بیت:** بس که در جان فگار او چشم بیدارم تویی - هرکه پیدا می شود از دور[3508] پندارم تویی. **بیت:** گر پر شود جهان همه از ماه‌منظران - وَاللهِ لَيْسَ يَنْظُرُ عَيْنِي إِلَى سِوَاكَ. چون محب را نظر بر محبوب خود است، به هر **(193a)** نامی او را خواند و لهذا به طریق التفات بعد از غیبت به خطاب آمد و عذر کرد. رفیق اعلی[3509] به نام موسی می خواند و می گوید: **[2503 مدحِ حاضر وحشت است از بهرِ این]** و ستایش حاضر موجب وحشت است. از بهر این[3510] **[نامِ موسی می بَرَم قاصد چنین]** که نام موسی می گویم و ترا مراد کنم. **[2504 ورنه موسی کی روا دارد که من]** مرهون است. **[پیشِ تو یاد آورم از هیچ تن]** یعنی رضاء موسی علیه السلام در آن است که پیش تو هیچ کس را یاد نکنم. **[2505 عهدِ ما بشْکست صد بار و هزار]** عهد ما شکسته شد چند بار. **[عهدِ تو چون کوهِ ثابت بر قرار]** و بی‌زوال. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم[3511]: **مَا أَنْصَفَنِي عَبْدِي يَدْعُونِي أَسْتَحِي أَنْ أَرُدَّهُ وَ يَعْصِينِي وَ لاَ يَسْتَحِي مِنِّي. [2506 عهدِ ما کاه و به هر بادی زبون]** عهد ما همچون برگ کاه زائل و بی‌قرار. **[عهدِ تو کوه و ز صد کُه هم فزون]** عهد تو کوه است و از صد کوه افزون. یعنی عهد تو ثابت و محکم. حکایت: از مالک دینار مروی است که گفت: مرا همسایه‌ای بود که اظهار فواحش می کرد. همسایگان از وی[3512] رنجیدند. مرا آمدند و از وی شکایت کردند. وی را حاضر کردیم و گفتیم: همسایگان از تو شکایت می کنند. از محلّه به در رو. گفت: در خانهٔ خود

[3508] دور Kİ : - S

[3509] رفیق اعلی S : - K

[3510] این S : آن K

[3511] سلم SK : + قال الله تعالی İ

[3512] وی S : او K

می[3513] نشینم، نمی روم. گفتیم[3514]: خانه را بفروش. گفت: نمی فروشم. گفتیم: از تو به سلطان شکایت می کنیم. گفت: سلطان مرا می داند، من از اعوان وی‌ام. گفتیم: به خدا از تو شکایت می کنیم و بر تو دعا می کنیم. گفت: خدا از شما رحیم‌تر است به من. مالک گفت: بسیاری جدال وی مرا خشم آورد. چون شب شد، برخاستم و تهجّد گذاردم و خواستم که بر وی دعاء بد کنم. هاتفی رسید که بر وی دعاء بد مکن از آنکه او بر رحمت من اعتماد کرد. من به عهد خود که **أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي** گناهش آمرزیدم و آن از اولیاء من است. چون صباح شد، به در[3515] او آمدم و[3516] زدم. بیرون آمد و مرا دید. گمان برد که من از بهر اخراج او آمدم. تعلّل کردن گرفت. من گفتم: از بهر آن نیامدم، بلکه در حق تو چنین واقع شد. بگریست و گفت: چون چنین است، من نیز توبه کردم. پس از آن از صالحان و واصلان شد. **[2507 حقِّ آن قوّت[3517] که بر تلوینِ ما]** به حق قدرت تو بر تغیّر ما **[رحمتی کن ای امیرِ لونها]** و حاکم اشیا. **[2508 خویش را دیدیم و رسواییِ خویش]** که چند بار نقض عهد کردیم. لاجرم قابل امتحان نه‌ایم. **[امتحانِ ما مکن ای شاه بیش]** و زیاده‌تر. مقصود خدمت مولانا از این سخن[3518] پند و اصلاح دیگران است نه آنکه حال خود را **(193b)** بیان کند از آنکه از زمان کودکی حال او بلند بود. حکایت: رویم[3519] را کسی آمد و گفت: كَيْفَ حَالُكَ؟ رویم گفت: كَيْفَ حَالُ مَنْ كَانَ دِينُهُ هَوَاهُ وَ هِمَّتُهُ دُنْيَاهُ، لَيْسَ بِصَالِحٍ تَقِيٍّ وَ لَا بِعَارِفٍ نَقِيٍّ؟ چگونه باشد حال کسی که دین او هوای او بود و همّت او دنیای او، نه نیکوکاری از خلق رمیده و نه عارفی از خلق گزیده؟ و این اشارت به عیوب نفس است و همانا که در جواب به تحقیق حال سائل اشارت کرده است. **[2509 تا فضیحتهایِ دیگر را نهان]** لفظ نهان مرهون است به لفظ کرده، اعنی **[کرده باشی ای کریمِ مستعان]** که ما را بر توبه استوار داری. **بیت:** الهی به هنگام پیری مرا - تمنّای نفس

[3513] می S : - K

[3514] گفتیم S : گفتم K

[3515] در S : دیدن K

[3516] و S : + درش K

[3517] قوّت S : قدرت Kİ

[3518] از این سخن S : - K

[3519] رویم S : عزیزی K

جوانان مده[3520]. **[2510 بی‌حدی تو در جمال و در کمال]** تو در فضل و جمال بی‌حدّی. **[در کژی ما بی‌حدیم و در ضلال]** و ما در کژی و ضلال بی‌حدیم. **[2511 بی‌حدیِ خویش بگْمار ای کریم]** یعنی جمال و کمال خود و عفو و افضال خویش حواله کن ای کریم و رحیم **[بر کژیِ بی‌حدِ مشتی لئیم]** بر کژی و ضلال بی‌حد مشتی لئیم. **[2512 هین که از تقطیعِ ما یک تار ماند]** تقطیع به ترکی سارق و دولاق[3521] را می گویند. یعنی اندکی از عمر مانده است و با عمر گرامی به باد داده‌ایم و قدم در صدق ننهاده‌ایم. **[مِصر بودیم و یکی دیوار ماند]** یعنی مصر وجود ما گشته. حکایت: مردی همی گفت: إِلَهِي، أَبْطَأْتُ. یعنی خدایا، دیر شدم. خدایا، دیر شدم. آوازی شنید[3522]: دیر نشدی. إِنَّمَا أَبْطَأَ مَنْ مَاتَ وَ لَمْ يَتُبْ. آن کس دیر شد که بمرد و توبه نکرد. **[2513 اَلْبَقِیَّه اَلْبَقِیَّه ای خدیو]** یعنی باقی را نگاه دار ای شاه بزرگوار **[تا نگردد شاد کلّی جانِ دیو]** تا جان شیطان کلّی شاد نگردد که آخر ایمان ما بزد. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ جَاوَزَ الْأَرْبَعِينَ وَلَمْ يَغْلِبْ خَيْرُهُ شَرَّهُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنْ النَّارِ. [2514 بهر ما نی بهر آن لطف نخست]** و برای آن لطف ازلی **[که تو کردی گمرهان را باز جست]** که به آن لطف تو کردی گمراهان را باز جست. حکایت: ذوالنون مصری گفت: در سفر بودم، صحرا پربرف بود و گبری را دیدم دامن در سر افکنده و به صحرا بیرون می رفت و ارزن می پاشید. ذالنون گفت: ای دهقان، چه پاشی؟ گفت: مرغان امروز چیزی نیابند. دانه می پاشم تا این تخم به برآید و خدای تعالی رحمت کند. گفتم: دانه که بیگانه باشد، نپذیرد. گفت: اگر نپذیرد، بیند. گفت: مرا این بس است. ذوالنون گفت: چون به حج رفتم، آن گبر را دیدم. **(194a)** عاشق‌وار در طواف بود و[3523] گفت: یا اباالفیض، دیدی که دید و پذیرفت، و آن تخم به برآمد، و مرا آشنایی داد و آگاهی بخشید و به خانهٔ خودم خواند. ذوالنون از آن سخن خوش شد. گفت: خداوندا، به مشتی ارزن گبری چهل ساله را ارزان می‌فروشی. هاتفی رسید که حق تعالی هرکه را که[3524] خواند، نه به علّت خواند، و هرکه را که[3525] راند نه به علّت راند. تو ای ذوالنون، فارغ

[3520] مده S - : K

[3521] دولاق Sİ : طولاق K

[3522] شنید S : + که K

[3523] و S : - K

[3524] که S : - K

باش که **فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ** با قیاس تو راست نیفتد که خدا به بهانه می دهد، به بها نمی دهد. **[2515 چون نمودی قدرتت بنْمای رحم]** یعنی ای رحیمی که رحمتت بی‌سابقهٔ بندگی کار بندگان ساخته که **سَبَقَتْ رَحْمَتِي**[3526] **غَضَبِي**، بر ما رحم بنما. **[ای نهاده رحمها در لَحم و شَحم]** یعنی در حیوانات که به آن رحم در میان خویش تراحم کنند. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ**. **[2516 این دعا گر خشم افزاید ترا]** این دعا که ما می گوییم، اگر غضب زیاده کند ترا، **[تو دعا تعلیم فرما مهترا]** که ترا باشد سزا و آن دعا پس از گناه ما سبب رفعت باشد. **[2517 آن‌چنان کآدم بیُفتاد از بهشت]** به سبب معصیت[3527]، **[رجعتش دادی که رَست از دیوِ زشت]** رجوع دادی که خلاص شد از ابلیس قبیح. از آنکه آدم علیه الصّلات و السلام پس از گناه به حکم **فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ** به توفیق دعا کرد با حوّا که این دو گفتند ترا: **رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ**. و این[3528] تلقی وقتی بود که[3529] آدم علیه السلام بعد از هبوط به کوه سراندیب دویست سال بگریست. حق تعالی این کلمات وی را تلقین نمود. چون آدم علیه السلام این مناجات کرد، پس خدای تعالی به موجب **فَتَابَ عَلَيْهِ** توبهٔ او را قبول کردی. و در اضلال آدم علیه السلام حکمت بود. ورنه **[2518 دیو که بْوَد کو ز آدم بگْذرد]** و تجاوز کند، **[بر چنین نَطْعی از او بازی بَرَد]** و غالب شود. **[2519 در حقیقت نفعِ آدم شد همه]** که عجز و مسکنت و افتقار و رجوع به حضرت خدا و استغفار او را به صدر صفّهٔ اجتبا رسانید که **ثُمَّ اجْتَبَاهُ** در حق او وارد شد. **[لعنتِ حاسد شده آن دمدمه]** و کژبینی و حسد و خودبینی که صفت ابلیس بود، **(194b)** آن وسوسه و دمدمه که خوی آن اهل تلبیس بود، سرمایهٔ لعنت است که نصیبهٔ ابلیس گشت که **إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ** در حق او نازل شد. **[2520 بازیی دید و دو صد بازی ندید]** به حکم **وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ**

[3525] که S : - K

[3526] رَحْمَتِي S : + عَلَى K

[3527] معصیت S : معصیتی K

[3528] این S : آن K

[3529] که S : - K

الْمَاكِرِينَ از مکاید الهیه غافل شد. **[پس ستونِ خانهٔ خود را بُرید]** و خانه بر وی افتاد و او را هلاک کرد. **[2521 آتشی زد شب به کَشتِ دیگران]** که او را سوزد. **[باد آتش را به کَشتِ او بران]** لفظ باد مبتداء و بران خبر است. یعنی باد آتش را به کشت او براند. پس **مَنْ حَفَرَ بِئْرًا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهِ** ضررش به خود رسید. **[2522 چشم‌بندی بود لعنت دیو را]** ابلیس را لعنت چشم‌بند بود. **[تا زیانِ خصم دید آن ریو را]** و مکر را. **[2523 هم زیان حال[3530] او شد ریو او]** ضرر مکر را ابلیس به خود راجع شد. او قصد ضرر آدم کرد، امّا ضرر آدم به او رسید. **[خود تو گویی بود آدم دیو او]** گوییا آدم ابلیس را دیو و مضل شد. حصّه از این قصّه این است که آدم فارغ بود. ابلیس به وی حسد کرد. خواست که وی را از درگاه دور کند. خود از حضرت دور شد. لاجرم کسی که فارغی و سالمی را حسد و مکر کند تا وی را ضرر کند، ضرر را به خود رساند و لهذا می فرماید: **[2524 لعنت این باشد که کژبینش کند]** که سبب لعنت این است. **[حاسد و خودبین و پُرکینش کند]** پس کسی که در او اینها باشد، دلیل است بر لعنت او. چنان‌که می فرماید: **[2525 تا بداند که هر آن که کرد بد[3531]]** تا بداند که هرکه بدی کرد، **[عاقبت باز آید و بر وی زند]** آخر به وی راجع شود. **[2526 جمله فرزین‌بندها بیند به عکس]** و معکوس. **[مات بر وی گردد و نقصان و وَکْس]** نقص و قصور. ولهذا گفته‌اند: أَحْسِنْ لِلْمُحْسِنِ فَإِنَّ الْمُسِيءَ كَفَتْ إِسَاءَتُهُ. امّا چون کسی که عیوب خود بیند و از طاعات خود را عاری داند، غم آخرت خورد و در سعی او کوشد و لهذا می فرماید: **[2527 زآنکه گر او[3532] هیچ بیند خویش را]** و اقرار کند به قصور خود **[مُهلک و ناسور بیند ریش را]** هلاک کننده و ناسور بیند جراحت را. لفظ ناسور به سین و صاد مرضی است در چاه چشم پیدا شود و گاه در اطراف مقعد و لثه می[3533] باشد. **[2528 درد خیزد زین چنین دیدن درون]** درد و عشق و غم آخرت پیدا شود از این‌چنین[3534] دیدن درون. **[درد او را از حجاب آرد برون]** از پرده می آرد برون. پس کسی که درد عشق و بیم آخرت و خشیت حقّ دارد، وعظ و

[3530] حال S : جان K

[3531] کرد بد S : بد کند K

[3532] گر او S : او گر K

[3533] می S : - K

[3534] این‌چنین S : چنین K

نصیحت و ارشاد طریقت در او اثر کند. **(195a) [2529 تا نگیرد مادران را دردِ زَه]** به ترکی بورو. **[طفل در زادن نیابد هیچ ره]** یعنی طفل نمی زاید. **[2530 این امانت در دل و دل حامله‌ست]** به حکم **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ** الآیه این امانت ایمان و تکلیف عبادت و عشق حضرت و درد آخرت در دل است و دل او را حامله. **[این نصیحتها مثالِ قابله‌ست]** به او ثمرات ایمان و طاعت می زاید. **[2531 قابله گوید که زن را درد نیست]** آن زن که وقت ولادتش نرسیده است، قابله او را بیند و گوید که این را درد نیست. مراد از قابله مرشد است. چون در سامع درد نباشد، کلمهٔ حکمت در او اثر نکند و فرزند توبه و طاعت نزاید. **[درد باید درد کودک را رهی است]** درد زه باید که او کودک را راهی است که به سبب او بزاید. یعنی آن طالب حق که با درد باشد، اثر عبادت از او پیدا شود و آن که بی‌درد باشد، از او چیزی نزاید. حکایت: شیخ احمد خضرویه همسایه‌ای گبر داشت، بهرام نام. شریکی به تجارت فرستاده بود و در راه آن مال را برده بودند و مال[3535] بسیار بود. آن خبر را به شیخ احمد رسانیدند. یاران را گفت: این همسایهٔ ما را چنین کاری[3536] افتاده است. برخیزید تا او را خاطرجویی کنیم. اگرچه گبر است، امّا همسایه است. چون به در سرای او رسیدند، بهرام آتش گبرکی می سوخت. شیخ گفت: شنوده‌ایم که ترا زیانی افتاد. از بهر خاطرجویی آمدیم. آن گبر گفت: اگرچه مرا زیان شد، امّا سه شکر می کنم خدای را. یکی آنکه از من ببردند، نه من از دیگری. دوم آنکه از مالم نیمه‌ای ببردند، نیمی دیگر هست چنان‌که ما یحتاج بود[3537]. سوم آنکه دین گبرکی بر جاست. دنیا خود آید و شود. شیخ احمد را این سخن خوش آمد. یاران را گفت: بنویسید که از این سخن بوی مسلمانی می آید از آنکه درد دارد. پس روی بدان گبر کرد و گفت: این آتش را چرا می سوزی و چندین هیزم در این خرج می کنی بیهوده؟ گبر گفت: برای آنکه تا مرا فردای قیامت نسوزد و به خدا رساند. گفت: غلطی[3538] عظیم کرده‌ای که آتش ضعیف است و نادان و بی‌فائده و بی‌وفا. هر حساب که از وی بر گرفته‌ای باطل است. اگر طفلی پاره‌ای آب بر او ریزد، با آن طفل بر نیاید و بمیرد از ضعف. چیزی که چنین ضعیف بود، ترا به چنان قوی چگونه

[3535] مال S : + وی K

[3536] کاری S : - K

[3537] چنانکه ما یحتاج بود S : - K

[3538] غلطی S : غلط K

تواند رسانیدن[3539]؟ و دیگر نادان است. اگر مشک و اگر نجاست در او اندازی، هر دو را بسوزد و نداند که یکی بهتر است. **(195b)** و از هیزم تا عود فرق نکند و بی‌وفاست. اینک هفتاد سال است تا آتش می پرستی و من هرگز آتش را نپرستیده‌ام. بیا تا هر دو دست کنیم تا مشاهده کنی که هر دو را بسوزد و وفا نکند. **شعر[3540]:** اگر صد سال گبر آتش فروزد - اگر یک دم در[3541] او افتد بسوزد. گبر را سخن شیخ احمد خوش آمد. آخر مسلمان شد. لاجرم[3542] درد و عشق کارگر است. امّا کسی که به زمان پیری رسیده باشد و کار جوانان اهل هوا را ترک نکند و دعوی مسلمانی و کمال عرفان کند، دروغ‌زن و ره‌زن است. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم: **ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ: شَيْخٌ زَانٍ، وَعَائِلٌ مُتَكَبِّرٌ وَمَلِكٌ كَذَّابٌ. [2532 آنکه او بیدرد باشد رهزن است]** آن کس که بی‌درد باشد، رهزن است اگرچه دعوی وصول و سخن حصول گوید. **[زآنکه بی‌دردی اَنَا الْحَق گفتن است]** و این‌چنین[3543] دعوی باطل کردن. **[2533 آن اَنَا بی‌وقت گفتن لعنت است]** این‌چنین سخن که از ناقص آید، سبب دوری است. **[آن اَنَا در وقت گفتن رحمت است]** اگر این سخن را کامل گوید، مقبول است. مثال این آن است که اگر جوی پیش از وصول دریا انا البحر گوید، دروغ است. و اگر پس از رسیدن به دریا و محو شدن در آن انا البحر گوید، مقبول است. **[2534 آن اَنَاء منصور رحمت شد یقین]** منصور حلّاج که انا الحق گفت، رحمت شد که سخن فنا بود. **[آن اَنَاء فرعون لعنت شد ببین]** آن انا که فرعون گفت، لعنت شد بنگر. **[2535 لاجرم هر مرغِ بی‌هنگام را]** که بی‌وقت از او بانگ بر آید، **[سر بریدن واجب است اِعلام را]** مرغ بی‌هنگام نفس امّاره است که همیشه از او کبر و منی در مصر وجود فرعون‌آسا بی وقت دم **أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ** می زند. پس به حکم **رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ** بریدن سرش واجب است. چنان‌که می فرماید: **[2536 سر بریدن چیست کُشتن نفس را]** آخر این مصراع اوّل متعلّق است به اوّل مصراع اخیر. **[در جهاد و ترک گفتن نفس را]** در بعض نسخ تفس

[3539] چگونه تواند رسانیدن؟ S : نرساند K

[3540] شعر K : - S

[3541] در S : بر K

[3542] لاجرم S : آخر K

[3543] این‌چنین S : این K

را واقع است با حرف تا. یعنی ترک کندن کندی را. و مراد از کشتن نفس خود را قتل کردن نیست، بلکه اخلاق ذمیمه و خصایل قبیحه و افعال[3544] مذمومه را ترک کردن است. چنان‌که می فرماید: **[2537 آنچنان که نیشِ کژدم برکَنی]** چون عقرب بی‌نیش ماند **[تا که یابد او ز کشتن ایمنی]** از قتل ایمنی یابد که بی‌ضرر را نمی کشند و در آخرت نیک را بدی نمی کنند و همچنان **[2538 برکَنی دندانِ پُر زهری ز مار]** چون دندان پر زهر **(196a)** مار را بیرون آری **[تا رهد مار از بلایِ سنگسار]** و خلاص یابد از هلاک به سنگسار. پس چون نفس را می کشی و صفات ذمیمهٔ او را تبدیل به اخلاق حمیده می کنی، از شرّ و عقوبت و نکال آخرت باز رهی. **[2539 هیچ نکْشد نفس را جز ظلِّ پیر]** و سایهٔ مرشد. **[دامنِ آن نفس‌کُش را سخت گیر]** به حکم **مصراع:** دست من و دامان تو. دامن مرشد را محکم گیر و یار آن شو. حکایت: ابو امامه از رسول الله صلی الله علیه و سلم روایت کند که فرمود: **إِنَّ لُقْمَانَ قَالَ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ، عَلَيْكَ بِمُجَالَسَةِ الْعُلَمَاءِ، وَاسْتَمِعْ كَلَامَ الْحُكَمَاءِ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى لَيُحْيِي الْقَلْبَ الْمَيِّتَ بِنُورِ الْحِكْمَةِ كَمَا يُحْيِي الْأَرْضَ الْمَيِّتَةَ بِوَابِلِ الْمَطَرِ. [2540 چون بگیری سخت آن توفیقِ هوست]** چون دامن پیر را سخت[3545] بگیری، آن توفیق الهی است. **[در تو هر قوّت که آید جذبِ اوست]** و عنایت آن. **بیت:** به خود ره نیست در کوی تو مشتاقان شیدا[3546] را - خم زلفت به قلّاب محبت می کشد ما را. **[2541 مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ راست دان]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ انفال است: **وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ. [هرچه کآرد جان بوَد از جانِ جان]** زیرا مؤثر حقیقی است آن. لاجرم کسی که طریق صلاح و دامن اهل فلاح[3547] گیرد، از هدایت و عنایت حضرت خداست نه از نفس قوّت و قدرت بنده. **[2542 دست گیرنده وی است و بردبار]** دست گیرنده و هادی آن جان جان است و متحمّل وی است که چندین عصیان بنده بیند و تحمّل کند و به خود دعوت کند. **[دم‌به‌دم آن دم از او امید دار]** دایم[3548] آن نفخ رحمن را از او امید دار. پس عنایت را از او بخواه و اگر در عنفوان

[3544] افعال S : فعل K

[3545] سخت S : محکم K

[3546] شیدا K : شید S

[3547] و دامن اهل فلاح S : - K

[3548] دایم Sİ : - K

شباب و زمان جوانی کاری نتوانی[3549] کرد و نکرده باشی و روی به حضرت پیری نتوانی آورد و ناورده باشی، باید که در اوان پیری نیز نومید نباشی. **بیت:** ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عیش - پیرانه سر بکن هنری ننگ نام را. چنان‌که می فرماید: **[2543 نیست غم گر دیر بی‌او مانده‌ای]** اگرچه دور و دیر بی‌او مانده‌ای، امّا **[دیرگیر و سخت‌گیرش خوانده‌ای]** که به حکم **إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ** تو می گویی حضرت خدا دیر می گیرد و سخت می گیرد. بدان که چنان‌که نقمت او دیر گیرد، سخت گیرد، همچنان رحمتش دیر می گیرد و سخت می گیرد. چنان‌که می فرماید: **[2544 دیر گیرد سخت گیرد رحمتش]** لاجرم **[یک دمت غایب ندارد حضرتش]** یک نفس ترا غائب ندارد حضرت او و ترک نکند ترا و دشمنی ندارد به تو. ابو موسی روایت کند که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ اللهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِاللَّيْلِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ النَّهَارِ، (196b) وَيَبْسُطُ يَدَهُ بِالنَّهَارِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا. [2545 گر تو خواهی شرح این فضل و ولا[3550]]. [از سر اندیشه می‌خوان و الضحی]** و ملاحظه کن سورهٔ والضحی **وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ**. در تفاسیر آورده‌اند که چند روز جبرائل به حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم نیامد و نزول وحی واقع نشد. کافران زبان طعن دراز کردند که خدای محمد او را فراموش کرد و فرو گذاشت و دشمن گرفت. حق سبحانه و تعالی ایشان[3551] را فرستاد که **وَالضُّحَىٰ.** یعنی سوگند به چاشتگاه که آفتاب در آن وقت ارتفاع یافته و نور نهار متزاید گشته. و گفته‌اند ضحی وقتی بود که خدا بدان وقت با موسی علیه السلام سخن گفت و سحرهٔ فرعون در آن وقت خدای را سجده کردند و به قولی[3552] مراد ربّ ضحی است یا صلوة ضحی است. **وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ.** یعنی سوگند به شب آنگاه که تاریک شود و اشیا را به ظلمت بپوشد. امام قشیری فرموده که قسم است به شب معراج. صاحب کشف الاسرار فرموده که مراد از ضحی و لیل کشف و حجاب[3553] است که نشانهٔ نسیم و سموم قهر بود و علامت انوار جمال و آثار جلال یا اشارت است به روشنی روی مصطفی صلی الله علیه و سلم و

[3549] نتوانی SK : نتوانستی İ

[3550] گر تو خواهی شرح این فضل و ولا K : - S

[3551] ایشان S : سورهٔ والضحی K

[3552] قولی S : قول K

[3553] از ضحی و لیل کشف و حجاب S : لیل کشف حجاب K

کنایت از سیاهی موی وی. **بیت:** والضحی رمزی ز روی همچو ماه مصطفی است - معنی والیل گیسوی سیاه مصطفی است. حق تعالی قسم بدینها که مذکور شد، یاد می کند که **مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ**. فرو نگذاشت ترا پروردگار تو. **وَمَا قَلَىٰ**. و دشمن نگرفته. ابن عباس رضی الله عنهما فرموده که حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم را بشارت دادند به فتح و نصرت که امّت او را خواهد بود در دنیا و اکثر بلاد به حوزهٔ تسخیر. بدان مژده مسرور گشت و[3554] آیت آمد که **وَلَلْآخِرَةُ** و سرای دیگر یعنی کرامتی که حق تعالی در سرای عقبی به تو ارزانی خواهد داشت و آن هزار قصر است از مروارید و خاک آن مشک از فر. در هر کوشک از خدم و حور و نعم و امتعه و آنچه لایق آن بود. **خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ**. بهتر است مر ترا از کرامت نخستین که فتح بلاد است یا نهایت امر تو بهتر است از بدایت. چه ساعت به ساعت بر درجهٔ رفعت متصاعد و بر کمال منزلت مترقی است. **وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ**. و عطا دهد ترا پروردگار تو مرتبهٔ شفاعت دربارهٔ گناهکاران. **فَتَرْضَىٰ**. پس تو خشنود شوی. یعنی چندان عطا ارزانی دارد که تو گویی بس است و من رضی شدم. حکایت: امام محمد باقر رضی الله عنه در کوفه می فرمود که ای اهل عراق، شما می گویید که امیدوارترین آیتی از قرآن این است که[3555] **قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ (197a) لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ**. و ما اهل بیت بر آنیم که امید در آیت **وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ** بیشتر است. چه حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم راضی نشود که یکی از امّت وی در دوزخ باشد. پس بدان که تأخیر شدن وحی، ترک و[3556] دشمن گرفتن نبود. لاجرم دور و دیر ماندن تو، ترک و اعراض حضرت خدا نیست. خدمت مولانا چون پیش از این احوال ابلیس و اشرار را بیان کرد و بر آن اعتراض متوجّه شد، اکنون تقریر اعتراض و تحقیق جواب می کند و می فرماید: **[2546 ور تو گویی هم بدیها از وی است]** که حضرت خدا خالق هر شیء است، **[لیک آن نقصان فضل او کی است]** یعنی آن نقصان فضل او نیست. **[2547 آن بدی دادن کمال اوست هم]** به موجب استعداد بد و طلب بندهٔ عاصی بدی را آفریدن و بدی دادن از کمال اوست. **[من مثالی گویمت ای محتشم]** که به مثال ترا حال[3557] روشن شود. **[2548 کرد**

[3554] و S : + این K

[3555] که S : - K

[3556] ترک و S : - K

[3557] ترا حال S : حال ترا K

نقاشی دو گونه نقشها] مصراع ثانی دو گونه نقشها را بیان کند. **[نقشهای صاف و نقش بی‌صفا]** یعنی نقش خوب و نقش[3558] زشت را. **[2549 نقش یوسف کرد و حور خوش سرشت]** مثال نقشهای صاف این است. **[نقش عفریتان و ابلیسان زشت]** این مثال نقش بی‌صفاست. **[2550 هر دو گونه نقش استادی اوست]** و کمال آن نقّاش است. **[زشتی او نیست آن رادی اوست]** زشتی نقاش نیست، بلکه جوانمردی و کمال اوست. حضرت خدا جلّ و علا کریم و جواد[3559] است که هرکه نیکی خواهد، نیکی دهد و هرکه بدی خواهد، بدی دهد و هر دو را بر وجه کمال کند. **[2551 زشت را در غایت زشتی کند]** که کمال این است. **[جمله زشتیها به گردش بر تند]** که کمال زشت به زشتیها آراستن است. **[2552 تا کمال دانشش پیدا شود]** تا کمال علم نقّاش پیدا و ظاهر گردد. **[منکر استادی‌اش رسوا شود]** چون کمال نقّاش پیدا گردد، منکر کمال[3560] او رسوا شود. **[2553 ور نداند زشت کردن ناقص است]** اگر نقاش زشت را نتواند، آن نقاش ناقص است. **[زین سبب خلّاق گبر و مخلص است]** از این جهت حضرت خدا جلّ و علا خلق کنندهٔ گبر و مسلم است. یعنی نقاشی چون نقش خوب و زشت را نقش کند، کمال او پیدا گردد. اگر نقاشی خوب را نقش کند امّا بد را نمی کند، از نقصان اوست. لاجرم حضرت خدا هم هادی هم مضل است. هم غفّار هم قهّار است. هم مانع هم ضار است. هم معزّ هم مذلّ است. پس بر اضداد قادر است و نیک و بد را بر مقتضای استعداد و طلب بنده ایجاد کند. **[2554 پس از این رو کفر و ایمان شاهدند]** لفظ شاهدند مرهون است به اوّل مصراع اخیر. **(197b) [بر خداوندیش هر دو ساجدند]** سجده کننده‌اند. **[2555 لیک مؤمن دان که طوعا ساجد است]** به رغبت سجده کند نه کرهاً. **[ز آنکه جویای رضا و قاصد است]** طالب و قاصد رضای حضرت خداست. **[2556 هست کرها گبر هم یزدان پرست]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ آل عمران مذکور است: **وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ. [لیک قصد او مراد دیگر است]** لیک قصد گبر مقصود آخر است نه حضرت خدا چنان‌که قلعهٔ سلطان

[3558] نقش S : - K

[3559] جواد K : جود S

[3560] کمال S : - K

عمارت می کند یعنی نوکری که **[2557 قلعهٔ سلطان عمارت می کند]** مراد از قلعه بدن است. **[لیک دعوی امارت می کند]** دعوی میری[3561] کند که در آن جای خود نشیند و هرچه[3562] می خواهد آن کند. **[2558 گشته یاغی تا که ملک او بود]** و قلعهٔ صعب از آن او شود. **[عاقبت خود قلعه سلطانی شود]** نه در حکم یاغی که خدا مالک‌الملک است. **[2559 مؤمن آن قلعه برای پادشاه]** امّا مؤمن قلعه را برای پادشاه **[می کند معمور نه از بهر جاه]** و منصب و دستگاه. لاجرم مؤمن مخلص اگر تن را پرورد، به حکم **نَفْسُكَ مَطِيَّتُكَ فَارْفُقْ بِهَا** از برای رکوب جان و رفتن به راه رحمت پروردگار[3563]. **[2560 زشت گوید ای شه زشتآفرین]** لفظ زشت‌آفرین وصف ترکیبی است. **[قادری بر خوب و بر زشت مهین]** و حقیر. پس چرا مرا حقیر آفریدی؟ **[2561 خوب گوید ای شه حسن و بها]** و جمال **[پاک گردانیدیم از عیبها]** پس حمد و ثنا باد ترا. **[وصیت کردن پیغامبر علیه السلام مر آن بیمار را و دعا آموزانیدنش]** و رسول الله صلی الله علیه و سلّم تعلیم دعا کرد آن بیمار را. **[2562 گفت پیغامبر مر آن بیمار را]** رسول الله صلی الله علیه و سلّم آن صحابی را دعا آموخت و گفت: **[این بگو کای سهل کن دشوار را]** این را بگو: ای آسان کنندهٔ مشکل را. مشار الیه لفظ این بیت ثانی است. **[2563 آتِنَا فِی دَارِ دُنْیَانَا حَسَن]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ بقره است: **وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ. [آتِنَا فِی دَارِ عُقْبَانَا حَسَن]** لاجرم از حضرت خدا نیکی خواستن می باید. و حق تعالی علیم و حکیم است. هرچه می فرستد بنده را خیر است. گاهی در صورت لطف، گاهی در صورت قهر. امّا قهر خدا را نمی باید خواست از آنکه کسی را تحمّل قهر او نیست. و قصّهٔ صحابی بیمار در اینجا تمام شد. و چون ثمرهٔ این دعا خلاص از نار است و وصول به غفّار، لاجرم بدین تقریب چندین معرفت می فرماید: **[2564 راه را بر ما چو بستان کن لطیف]** چنان‌که دوزخ را به مؤمنان **(198a)** بوستان کنی، راه آخرت و صراط را بر ما بوستان کن. **[منزل ما خود تو باشی ای شریف]** که به تو وصول یابیم و قرارگاه ما تو باشی که مقصود اصلی[3564] بهشت نیست جمال باکمال است.

[3561] میری S : + می K

[3562] هرچه K : هر S

[3563] پروردگار S : پرورد K

[3564] اصلی S : اصل K

بیت: روی تو بایدم نه باغ بهشت - چه کنم بوستان دیرینه. **[2565 مؤمنان در حشر گویند ای ملک]** در حدیث شریف وارد است که مؤمنان چون[3565] به بهشت رسند، از ملائکه پرسند: **[نه که دوزخ بود راه مشترک]** استفهام انکاری است. **[2566 مؤمن و کافر بر او یابد گذار]** به موجب آیت سورهٔ مریم **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا**. یعنی نیست از شما ای آدمیان هیچ کس مگر رسنده و گذرنده بر دوزخ. پس مؤمن و کافر بر دوزخ گذر یابد[3566] و بر او عبور کند[3567]. **[ما ندیدیم اندر این ره دود و نار]** پیش از این دوزخ و اثر او را ندیدیم. **[2567 نک بهشت و بارگاه ایمنی]** اینک بهشت و جای امن[3568]. **[پس کجا بود آن گذرگاه دنی]** و منزل ادنی، یعنی دوزخ. **[2568 پس ملک گوید که آن روضهٔ خضر]** یعنی ملائکه جواب دهند و گویند که آن باغ سبز **[که فلان جا دیده‌اید اندر گذر]** و در عبور و مرور، **[2569 دوزخ آن بود و سیاستگاه سخت]** و محل عذاب و محنت. **[بر شما شد باغ و بستان و درخت]** همچون جنت. خدمت مولانا در این محل مضمون آن حدیث شریف را بیان می کند که بعض بهشتیان از بعضی و از فرشتگان[3569] سؤال کنند که نه در حق ما وعده فرمود که[3570] **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا** پس چه حال بود که ما آتش را ندیدیم؟ فرشتگان گویند: **قَدْ وَرَدْتُمُوهَا وَهِيَ خَامِدَةٌ**. به درستی که شما بر دوزخ گذر کردید، امّا آتش او به سبب نور ایمان مرده و بوستان گشته بود. **بیت:** مؤمن فسون چه داند بر آتشش بخواند - سوزش در او نماند گردد چو نور روشن. ولهذا خدمت مولانا از زبان ملَک می گوید: **[2570 چون شما این نفس دوزخخوی را]** چون ای مؤمنان شما این نفس را که دوزخ‌خوی است سوزنده و **هَلْ مِن مَّزِيدٍ** گوینده، **[آتشی گبر فتنه جوی را]** این نیز صفت نفس است. **[2571 جهدها کردید و او شد پر صفا]** چون شما مجاهده کردید که آن نفس چون دوزخ پر صفا شد، **[نار را کشتید از بهر خدا]** آن نار که نفس است، قتل کردید و منطفی ساختید از بهر خدا نه بر روی ریا. **[2572 آتش شهوت که شعله می زدی]** و پیدا شدی، **[سبزهٔ تقوی شد و نور هدی]** به اصلاح و ریاضت. اعظم صفات نفس و

[3565] مؤمنان چون S : چون مؤمنان K

[3566] یابد SK : یابند İ

[3567] کند SK : کنند İ

[3568] امن S : امین K

[3569] بعضی و از فرشتگان S : بعض فرشتگان K

[3570] که S : - K

سختترین **(198b)** او شهوت است و لهذا آن را تقدیم کرد و اگر تحقیق کنی، کشتن نفس عین کشتن آتش دوزخ است. زیرا که دوزخ هرکس شعله‌ای از آتش شهوت اوست و بهشت و گلزارش آثار تقوی و معرفت او. **[2573 آتشِ خشم از شما هم حِلم شد]** یعنی تبدیل صفات ذمیمه کردید که غضب به حلم مبدّل گشت. پس از شهوت سختترین صفات نفس غضب است. و لهذا غضب را عقیب شهوت آورد. **[ظلمتِ جهل از شما هم عِلم شد]** تاریکی جهل هم به روشنی علم متحوّل گشت. **[2574 آتشِ حرص از شما ایثار شد]** یعنی آتش حرص و طمع به بذل و عطا مبدّل شد. پس از غضب سختترین صفات نفس حرص است. و لهذا پس از او این را آورد. **[وآن حسد چون خار بُد گلزار شد]** و حسد که همچون خار بود، گلزار گشت که آن را به محبّت تبدیل کردید. **[2575 چون شما این جمله آتشهایِ خویش]** یعنی همه اخلاق ذمیمه را **[بهرِ حق کُشتید جمله پیش پیش]** و منطفی کردید پیش از این. **[2576 نفسِ ناری را چو باغی ساختید]** زمین نفس نار را باغ پر انوار کردید. **[اندر او تخمِ وفا انداختید]** چون روز أَلَسْتُ به بندگی اعتراف کرده و عهد بسته بودید، آن را وفا کردید که دانهٔ عمل و طاعت را در او انداختید. **[2577 بلبلانِ ذکر و تسبیح اندر او]** در باغ نفس **[خوش سرایان در چمن بر طَرْفِ جو]** ابن عبّاس رضی الله عنهما گفت: إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةٌ يُرْسِلُ اللَّهُ تَعَالَى رِيحًا فَتَتَحَرَّكُ تِلْكَ الشَّجَرَةُ بِكُلِّ لَهْوٍ كَانَ فِي الدُّنْيَا لِلَّذِينَ شَغَلَهُمْ ذِكْرُ اللَّهِ وَالتَّسْبِيحُ عَنِ اللَّهْوِ وَالْمَزَامِيرِ. **[2578 داعیِ حق را اجابت کرده‌اید]** یعنی از روی پیروی امتثال امر فَاتَّبِعُونِي به تقدیم رسانیدید و به حکم **أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ** دعوت داعینان حضرت خدا را اجابت نمودید و بر طاعت و عبادت امتثال فرمودید. **[وز جحیمِ نفس آب آورده‌اید]** و آن[3571] را به آب ریاضت کشتید. **[2579 دوزخِ ما نیز در حقِّ شما]** بر[3572] مقتضای قضیّهٔ مرضیّهٔ **فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ** و به حسب **فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ** چون شما در اصلاح نفس چنین مجاهده کردید و آن دوزخ نفس را بهشت ساختید، لاجرم دوزخ ما همچون کار شما **[سبز گشت و گلشن و برگ و نوا]** آری **[2580 چیست احسان را مکافات ای پسر]** این مصراع سؤال است و مصراع ثانی جواب. یعنی احسان را عوض اسائت نباشد، بلکه به حکم آیت سورهٔ رحمن **هَلْ جَزَاءُ**

[3571] و آن SK : آتش نفس İ

[3572] بر SK : به İ

الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ جزاء احسان **[لطف و احسان و ثوابِ معتبر]**. در بحر **(199a)** الحقایق فرموده: نیست جزاء فنا فی‌الله الا بقا بالله. **[2581 نه شما گفتید ما قربانیایم]**استفهام انکاری است. یعنی چون شما گفتید که عید لقا را ما همه قربانیم، لاجرم[3573] **مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ [پیشِ اوصافِ خدا ما فانی‌ایم]** و نزد صفات قدیمهٔ خدا ما فانی‌ایم و فانی را دوست نمی داریم، بلکه باقی را دل سپاریم و از سر اخلاص بدین معنی قائل که **[2582 ما اگر قلّاش و گر دیوانه‌ایم]** ما اگر رندیم و مجنونیم، **[مستِ آن ساقی و آن پیمانه‌ایم]** مست[3574] هوا و متاع دنیا. **[2583 بر خط و فرمانِ او سر می نهیم]** و مطیع حکم او شویم و قضاء او را رضا دهیم. **[جانِ شیرین را گروگان می دهیم]** و رهن می کنیم و خدمت او صرف کنیم و به آخر بریم. **[2584 تا خیالِ دوست در اسرارِ ماست]** و در ضمیر ماست، **[چاکری و جانسپاری کارِ ماست]** که بندگی کنیم و جان از او دریغ نداریم. پس حضرت خدا نیز اگر قربان خویش را کشد، به حکم **إِنَّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ في رُوعِي** دم رحمنی از آن[3575] قربانی[3576] دریغ ندارد. **قطعه:** نه که قصّاب به خنجر چو سر میش ببرد - نهلد کشتهٔ خود را کشد آن گاه کشاند * چو دم میش نماند ز دم خود کندش پر - تو ببین کین دم یزدان به کجاهات رساند. پس کسی که[3577] سطوات تجلّیات ذات و صفات حضرت خدا از لباس ناسوت مجرّد شود، خدای تعالی به خلعت لاهوتش مشرّف سازد و قبای بقا[3578] بر دوشش اندازد اگرچه هرگاه[3579] شمع بلا افروزد پروانهٔ[3580] جان عاشقان را بی‌پروا سوزد. چنان که می فرماید: **[2585 هر کجا شمعِ بلا افروختند]** و آتش ساختند **[صد هزاران جانِ عاشق سوختند]** همچو پروانه. امّا حضرت خدا آن نیست که از بی‌وفایی دیدهٔ مرحمت از او دوزد، بلکه سوختن پروانه را پروانهٔ وصال شمع جمال سازد و نیستی او را سرمایهٔ هستی و ارتقا به معارج کمال

[3573] لاجرم S : - K

[3574] مست S : نه مست K

[3575] آن S : این K

[3576] قربانی S : قربان K

[3577] که S : + به K

[3578] بقا S : لقا K

[3579] هرگاه S : - K

[3580] پروانهٔ S : + وصال K

سازد. **[2586 عاشقانی که درونِ خانه‌اند]** و در خلوت نشسته **[شمعِ رویِ یار را پروانه‌اند]** از روی معنی و اگر بی‌واسطهٔ عشق نتوانی باخت و با[3581] سوز آتش یاری نیاری ساخت، متّبع صاحب دولتی باش و به دست آز چهرهٔ نیاز مخراش. چنان‌که می فرماید: **[2587 ای دل آنجا رَو که با تو روشناند]** و اهل نور. **[وز بلاها مر ترا چون جَوشن‌اند]** که ترا از کار بد نگاه دارند. **[2588 بر جنایاتت مواسا می کنند]** بر گناه‌های تو دوستی و بدیهای ترا نیکی می کنند. **[در میان جان ترا جا می کنند]** حکایت: **(199b)** سلطان العارفین ابو یزید بسطامی قدس سرّه العزیز بسیار در گورستان بگشتی. روزی از گورستان می آمد. جوانی از بزرگ‌زادگان ولایت بربطی در دست می زد. چون به بایزید رسید، بایزید لاحول گفت. جوان بربط[3582] بر[3583] بایزید زد. سر بایزید و بربط هر دو بشکست. جوان مست بود. ندانست که او کیست. بایزید به زاویهٔ خویش آمد. بامداد یکی را از اصحاب بخواند و گفت: بربطی به چند دهند؟ بهاء آن معلوم کرد و در خرقه‌ای بست و پاره‌ای حلوا با آن یار کرد و بدان جوان فرستاد و گفت: آن جوان را بگو که بایزید عذر می خواهد و می گوید که دوش آن بربط بر ما زدی و بشکست. این زر به بهای آن صرف کن و عوض باز خر. و این حلوا از بهر آن است[3584] تا غم شکستن آن از دلت برخیزد. چون آن جوان قضیّه را بدانست، بیامد و از حضرت سلطان العارفین بایزید قدّس سره عذر خواست و توبه کرد و چندین جوانان با او توبه کردند از برکت آن یکی خوی خوش که آن سلطان به جای آورد. **[2589 زآن میانِ جان ترا جا می کنند]** از بهر آن ترا در میان جان محل می سازند **[تا ترا پُر باده چون جامی کنند]** تا ترا از شراب عشق همچو قدح پر کنند. **[2590 در میانِ جانِ ایشان خانه گیر]** و مقبول ایشان شو. **[در فلک خانه کن ای بدرِ مُنیر]** یعنی اگر چنین باشی در فلک خانه کرده شوی. **[2591 چون عُطارد دفترِ دل واکنند]** و باز کنند[3585] **[تا که بر تو سرّها پیدا کنند]** و آشکاره سازند. حکایت: حاتم اصم یک روز در بلخ مجلس می گفت. گفت: الهی، هرکه در این مجلس است، اگرچه گناهکارتر است و دیوان او سیاه‌تر

[3581] با S : تا K

[3582] بربط S : + را K

[3583] بر S : به سر K

[3584] است S : + که K

[3585] باز کنند S : همچون کاتب فلک دفتر دل را گشاده کنند K

و بر گناه دلیرتر است، تو[3586] او را بیامرز. مردی بود که نبّاشی می کرد و بسی گور باز کرده بود و کفن برداشته. در آن مجلس حاضر بود. چون شب در آمد، به عادت خویش به نبّاشی رفت. چون خاک از سر گور باز کرد، آوازی شنید که شرم نداری که دی در مجلس حاتم اصم آمرزیده شدی. امشب باز کار بدبختان می[3587] کنی؟ نبّاش از خاک[3588] بر آمد و بَرِ حاتم برفت و قصّه بگفت و توبه کرد. **[2592 پیشِ خویشان باش چون آواره‌ای]** که سفر در وطن شرط طریق است. **[بر مَهِ کامل زن ار مه‌پاره‌ای]** قرین مرشد کامل و یار اهل دل و رفیق صلحا و همراه اتقیا شو اگر پاره‌ای صلاح و فلاح و نیکی داری. **[2593 جزو را از کُلِّ خود پرهیز چیست]** چن پاره‌ای صلاح داری، **(200a)** چرا از کاملان احتراز کنی؟ **[با مخالف این همه آمیز چیست]** و اختلاط کردن. **[2594 جنس را بین نوع گشته در رَوِش]** یعنی حیوان انسان شده چون سگ اصحاب کهف یا جنس عوام خواص شده است در رفتن. **[غیبها بین عین گشته در رَهِش]** غیب عین گشته است اندر رهش. **[2595 تا چو زن عشوه خری ای بی‌خرد]** یعنی آنان که ترا سخن شیرین و کلام دل‌پذیر گویند تا ترا فریبند. تو قبول کلام ایشان کنی. همچون[3589] زنان فریفته شوی ای بی‌عقل. **[از دروغ و عشوه کی یابی مدد]** وز مکر ترا چه خیزد؟ **[2596 چاپلوس و لفظِ شیرین و فریب]** تبصبص و خوش آمد و خدعه از دیگران **[می ستانی می‌نهی چون زن به جیب]** و قبول و رغبت کنی و همچون زر در جیب نهی و به حکم **مصراع:** خوش آمد هرکه را گفتم خوش‌آمد از سخن مدّاحان و[3590] دروغ‌گویان خوش‌دل می شوی و غرور و[3591] غفلت تو زیاده گردد که فسق و قباحت و فساد و خباثت تو نیکی می دانی. امّا دوست آن است که به موجب رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً أَهْدَى إِلَيْنَا عُيُوبَنَا قبایح ترا به تو بگوید و از بهر اصلاح تو درشتی کند و لهذا می فرماید: **[2597 مر ترا دشنام و سیلیِ شهان]** استفهام است. **[بهتر آید از ثنایِ گمرهان]** یعنی ای که ترا دشنام و سیلی زدن پادشاهان دین بهتر است از ستودن گمراهان، **[2598 صَفْعِ شاهان خور مخور شهدِ خسان]** سیلی زدن ایشان بخور، مخور انگبین عوام **[تا کسی**

[3586] تو S : + گناه K

[3587] می S : - K

[3588] خاک S : + گور K

[3589] همچون S : چون K

[3590] مدّاحان و S : - K

[3591] خوشدل می شوی و غرور و S : - K

گردی ز اقبالِ کسان] و توجّه و همّت آنان. **[2599 زآنکه از[3592] ایشان دولت و خلعت رسد]** زیرا از شاهان دین دولت بی‌عزل و حلهٔ جنّت و احسان نعمت رسد. **[در پناهِ روح جان گردد جسد]** یعنی در ظلّ حمایت اهل روح، جسد جان شود. **[2600 هر کجا بینی برهنه و بی‌نوا]** یعنی هرکه را که در دنیا برهنه و بی‌نوا و فقیر و گدا بینی، **[دان که او بگْریختست از اوستا]** بدان که گریخته است از استاد و از کسب و عنا. **[2601 تا چنان گردد که می‌خواهد دلش]** لوند و بی‌کار شود. **[آن دلِ کورِ بَدِ بی‌حاصلش]** که[3593] در کار و عمل نباشد. چنان‌که بی‌کاران گویند: **بیت:** اگر خواهی که در عالم بخندی - لوندی کن لوندی کن لوندی. **[2602 گر چنان گشتی که استا خواستی]** و بر فرمان او شدی و بر جفای او مصابرت ورزیدی و روزی چند مشقّت کشیدی، **[خویش را و خویش را آراستی]** خود را و قریب را به لباس مزیّن ساختی. **[2603 هرکه از استا گریزد در جهان]** و بی‌کار شود، **[او ز دولت می‌گریزد این بدان]** حال کسب دنیا چنین است. احوال آخرت را بر این قیاس کن. **[2604 پیشه‌ای آموختی در کسبِ تن]** و معاش بدن. **(200b) [چنگ اندر پیشهٔ دینی بزن]** و به عمل او مشغول شو. و با وجود که دنیا و تن اندک و فانی است، آخرت و دین بسیار و باقی است. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **وَ مَا الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلَّا كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ أُصْبُعَهُ هَذِهِ فِي الْيَمِّ. [2605 در جهان پوشیده گشتی و غنی]** چون به مال مکتسب در دنیا به انواع لباس مزیّن گشتی و توانگر، **[چون برون آیی از اینجا چون کنی]** یعنی چون در این جایی[3594] توانگری، امّا چون از این جهان[3595] می روی، چون کنی که مال و ملک در دنیا بماند؟ تو در آنجا ابن‌السبیل می شوی. پس چنان‌که پوشیدن تن را متابعت استاد و آموختن حرفت باید، پوشیدن روح نیز به لباس صافی غفران بی‌اتباع پیر کامل کاردان درست نیاید. **[2606 پیشه‌ای آموز کاندر آخرت]** صنعت بیاموز تا که ترا در آخرت **[اندر آید دخلِ کسبِ مغفرت]** پیدا شود حاصل که او کسب مغفرت و[3596] ثواب رحمت است. **[2607 آن جهان شهری است پُر بازار و کسب]** یعنی

[3592] از S : ز K

[3593] که S : - K

[3594] جایی S : جا K

[3595] جهان S : جا K

[3596] و S : + صنعت K

کسی که در این[3597] جهان در خانه کار کند و شب برخیزد[3598]، عمل سازد، فردا به شهر و بازار دنیا می برد و[3599] می فروشد[3600]، زر می گیرد. همچنین[3601] آن جهان شهر و بازاری است. کسی که در اینجا کار و عمل کند[3602]، فردا آنجا فروشد، عوض گیرد. **[تا نپنداری که کسب اینجاست حَسْب]** ظن نکنی که کسب در دنیاست و بس. از جملهٔ کار آخرت آموختن خلاص از عذاب قبر است. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **يُؤْتَى الرَّجُلُ فِي قَبْرِهِ، فَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ دَفَعَتْهُ تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ، وَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ يَدَيْهِ دَفَعَتْهُ الصَّدَقَةُ، وَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ رِجْلَيْهِ دَفَعَهُ مَشْيُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ. [2608 حق تعالیٰ گفت کین کسبِ جهان]** مرهون است. **[پیشِ آن کسب است لَعبِ کودکان]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ حدید است. **اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ. بیت:** بازیچه‌ای است طفل‌فریب این متاعِ دهر – بی‌عقل مردمان که بدو مبتلا شدند. **[2609 همچو آن[3603] طفلی که بر طفلی تَنَد]** یعنی چنان‌که در صورت جماع طفلی بر طفلی دیگر حرکت کند. **[شکلِ صحبت‌کُن مِساسی می کُند]** شکل جماع تماسّ عضو و سود گون می کند. **[2610 کودکان سازند در بازی دکان]** و جمع کنند اسباب و مال از سنگ و سفال. **[سود نبُود جز که تعبیرِ زمان]** فائده نباشد جز گذاردن ایّام و ضایع کردن عمر. **[2611 شب شود در خانه آید گرسنه]** چون شب آید، آن طفل به خانه آید گرسنه و بی‌حاصل با وجود که **[کودکان رفته بمانده یک تنه]** کودکان دیگر به خانه رفته آن طفل بمانده تنها. **(201a) [2612 این جهان بازیگه است و مرگ شب]** این جهان محلّ لعب است و مردن همچو شب است. **[باز گردی کیسه خالی پُر تَعَب]** رجوع کنی بی‌حاصل و پر مشقت. پس نباید تو نیز از حیات دنیا که ایزد تعالی لعب و لهو و زینت و تفاخر می[3604] خواند، چون

[3597] این S : - K

[3598] برخیزد S : + و K

[3599] به شهر و بازار دنیا می برد و S : در بازار K

[3600] فروشد S : + و K

[3601] همچنین S : همچنان در K

[3602] کار و عمل کند S : کار کند و عمل سازد K

[3603] آن K : - S

[3604] می S : - K

به وطن اصلی و منزل مؤلوف باز گردی، مفلس و گرسنه و بی‌حاصل باشی. **[2613 کسبِ دین عشق است و جذبِ اندرون]** و درد الهی و جذب نهانی. **[قابلیّت نورِ حق را ای حَرون]** و استعداد است نور حضرت خدا را ای اسب بی‌آرام و مرکب سرکش. **[2614 کسبِ فانی خواهدت این نفسِ خس]** و دنی. **[چند کسبِ خس کنی بگْذار[3605] بس]** چند کسب دنی و عمر را فانی[3606] کنی؟ فراغت و ترک کن، بس است. **[2615 نفسِ خس گر جویدت کسبِ شریف]** اگر نفس تو کسب شریف جوید و عمل خیر گوید، **[حیله و مکری بوَد آن را ردیف]** یعنی حیله و مکری باشد در پس او چنان‌که تلبیس ابلیس در حکایت آینده. **[بیدار کردن ابلیس معاویه را که خیز وقت نماز است]** تا فوت نشود. **[2616 در خبر آمد که خال مؤمنان]** یعنی در اخبار و آثار وارد است که خال مؤمنان معاویه بن ابی سفیان. بدان که به عبارت خال مؤمنان اشارت است بدان که خواهر معاویه زن حضرت رسالت پناه بود. یعنی ام حبیبه که دختر ابو سفیان است، مسلمان شده با مهاجران جسته[3607] هجرت کرده بود. رسول الله صلی الله علیه و سلم مذکوره را در عقد نکاح همایون خود در آورد و ابو سفیان در حالت جاهلیّت و در حین کمال عداوتش و در وقتی که سر عسکر کفرهٔ قریش او بود، شنید و گفت: فَحْلٌ لَا یُقْدَعُ. یعنی محمد علیه السلام شتر نری است که به هیچ وجه از نَزَوانی[3608] ممنوع نمی شود. لاجرم از این معنی بسیار شادان گشت. بنیاد تعریف و ستایش رسول الله علیه السلام کرد. و روزی به خانهٔ دخترش آمد. خواست که بر مسند رسول الله صلی الله علیه و سلم بنشیند. حضرت امّ المؤمنین پدر خود را تمکین نداد[3609]. نهالی و مقعد را بگردانید. ابو سفیان پریشان شده به دخترش گفت: لَقَدْ تَغَیَّرْتِ بَعْدَنَا. معاویه را در حین مقابله با حضرت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه مباهات و مفاخرت با این بود که انا خال المؤمنین و در جاهلیّت فرزند ملک عربم و[3610] کاتب وحیم. لاجرم آن معاویه **[خُفته بُد در قصر بر بستر ستان]** به خواب رفته بود در سرای بر جامهٔ خواب و فراش مستلقیا. در بعض نسخ به جای این بیت سابق این بیت واقع است: **(201b) [در خبر**

[3605] بگْذار S : + و K

[3606] فانی S : ضایع K

[3607] جسته S : - K

[3608] نَزَوانی S : نزاع K

[3609] تمکین نداد S : در دین دعوت کرد K

[3610] و S : + حالا K

آمد که آن معاویه] رضی الله عنه **[خُفته بُد در قصر در یک زاویه]** یعنی وقتی معاویه در خواب رفته بود در قصر به گوشه‌ای. **[2617 قصر را از اندرون در بسته بود]** باب قصر[3611] را از درون بسته بود. **[کز زیارتهای مردم خسته بود]** و تنهایی جسته. **[2618 ناگهان مَردی وَرا بیدار کرد]** ناگهان یک مرد معاویه را بیدار کرد. **[چَشم چون بگشاد پنهان گشت مَرد]** چون معاویه چشم بگشاد، پنهان شد آن مرد. **[2619 گفت اندر قصر کس را رَه نبود]** معاویه با خود گفت: کس را در قصر راه نبود. **[کیست کین گستاخی و جرأت نمود]** کدام مرد است که چنین گستاخی و اقدام کرد؟ **[2620 گرد برگشت و طلب کرد آن زمان]** حوالی خانه را دوران[3612] کرد فی‌الحال **[تا بیابد ز آن نهان گشته نشان]** تا که معاویه بیابد از آن نهان شده نشان. **[2621 او پَسِ در مُدبِری را دید کو]** معاویه پس باب یک روی گردانیده و بدبخت دید که او **[در در و پرده نهان می کرد رُو]** در پس باب و پرده نهان کرده بود رو را. در بعض نسخ به جای این بیت این بیت واقع است. **[در پس پرده یکی را دید کو]** که آن یک **[در پس پرده نهان می کرد رو]** چون معاویه بدیدش، **[2622 گفت هَی تو کیستی نام تو چیست]** معاویه او را گفت: تو کیستی و نام تو چیست؟ **[گفت نامم فاش ابلیس شقی است]** آن مرد گفت: نام من ابلیس شقی است. **[2623 گفت بیدارم چرا کردی به جِد]** و سعی؟ **[راست گو با من مگو بر عکس و ضِد]** و دروغ مگو. **[از خر افکندن ابلیس معاویه را]** و در غلط انداختن وی را **[و روپوش کردن]** و ستر و تلبیس کردن **[و جواب گفتن معاویه او را]** به ردّ سخنش[3613]. **[2624 گفت هنگامِ نماز آخر رسید]** و در وقت مضایقه شد. **[سویِ مسجد زود می باید دوید]** تا نماز فوت نشود. **[2625 عَجّلوا الطّاعاتِ قبلَ الفوت گفت]** فاعل گفت مصطفی است صلی الله علیه و سلّم. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **عَجِّلُوا بِالصَّلَوةِ قَبْلَ الْفَوْتِ، وَعَجِّلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ. [مُصطفی چون دُرِ معنی می بِسُفت]** چون ابلیس سخن با تلبیس گفت، **[2626 گفت نَی نَی این غَرَض نَبوَد ترا]** معاویه گفت: این غرض نبود ترا **[که به خیری رهنما باشی مرا]** از آنکه کار تو خیر نیست. **[2627 دُزد آید از نهان در**

[3611] قصر S : قصور K

[3612] دوران S : دوان K

[3613] ستر و تلبیس کردن و جواب گفتن معاویه او را به ردّ سخنش S : طول مناظرهٔ ایشان K

مَسکنم] این تمثیل است. **[گویدم که پاسبانی می کنم]** مرا گوید که پاسبانی می کنم. **[2628 من کجا باور کنم آن دُزد را]** من کجا **(202a)** تصدیق و اعتقاد کنم آن سارق را؟ **[دُزد کی داند ثواب و مزد را]** که از بهر ثواب متاع مرا نگاه دارد؟ لاجرم کی باشد که ابلیس از بهر نماز مرا بیدار کند؟ **[جواب گفتن ابلیس علیه اللعنة[3614] معاویه را] [2629 گفت ما اوّل فرشته بوده‌ایم]** ابلیس گفت: ما اوّل ملک بوده‌ایم یا اوّل همچو ملک بوده‌ایم. **[راهِ طاعت را به جان پیموده‌ایم]** و قطع مسافهٔ آن و مدتها این عمل کرده‌ایم. **[2630 سالکانِ راه را مَحرَم بُدیم] [ساکنانِ عرش را همدم بُدیم]** و قرنها ساکنان عرش و ملائکهٔ مقرّبین را قرین بودیم و به طاعت خوکرده که به حکم **مصراع:** بلی خوکرده را درمان نباشد. **[2631 پیشهٔ اوّل کُجا از دل رود]** و فراموش شده باشد؟ **[مِهرِ اوّل کی ز دل بیرون شود]** و محبّت ازلی کی زائل شود؟ **شعر:** نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَى - مَا الْحُبُّ إِلاَّ لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ. **شعر[3615]:** أَتَانِي هَوَاهَا قَبْلَ أَنْ أَعْرِفَ الْهَوَى - فَصَادَفَ قَلْبِي خَالِياً فَتَمَكَّنَا. **[2632 در سفر گر رُوم بینی یا خُتَن]** امّا به دیدن روم و ختن **[از دلِ تو کی رَود حُبُّ الوَطَن]** به حکم **حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ** حب‌الوطن به دیدن ممالک از دل نمی رود. پس مرا وطن اصلی دیار طاعت است. **[2633 ما هم از مستانِ این مَی بوده‌ایم]** ما نیز از این می مست بوده‌ایم. **[عاشقانِ درگهِ وَی بوده‌ایم]** عاشقان درگاه حضرت خدا بوده‌ایم. **[2634 نافِ ما بر مِهرِ او بُبریده‌اند]** ناف ما بر محبّت حضرت خدا بریده‌اند. **[عشقِ او در جانِ ما کاریده‌اند]** و تخم محبت او را در اراضی جان ما کاریده‌اند. **[2635 روزِ نیکو دیده‌ایم از روزگار]** در قرب الهی به طاعت نامتناهی. **[آبِ رَحمت خورده‌ایم اندر بهار]** از آنکه بودیم نکوکردار. **[2636 نه که ما را دستِ فضلش کاشته است]** این بیت استفهام است به طریق انکار. **[از عدم ما را نه او برداشته است]** یعنی ما را دست افضال و احسان او کاشته است و عنایت او از عدم برداشته است. **[2637 ای بسا کز وَی نوازش دیده‌ایم]** و از حضرت خدا عطا یافته‌ایم که مرا به سبب عبادت زیاده منزلت داد. **[در گلستانِ رضا گردیده‌ایم]** و در رضاء او بوده‌ایم. **[2638 بر سَرِ ما دستِ رحمت می نهاد]** و ما را به ید قدرت نوازش کرد. **[چشمه‌های لطف از ما می گشاد]** چشمه‌های لطف از ما باز کرد. **[2639 وقتِ**

[3614] علیه اللعنة S : - K

[3615] شعر S : - K

طفلی‌ام که بودم شیرجُو] وقت کودکی که دست و پایم بسته بود، **[گاهوارم را که جُنبانید او]** مهد مرا که جنبانید جز حضرت خدا؟ لفظ که جنبانید استفهام است و لفظ او جواب او. یعنی کودکان را در وقت شیرجویی مادران **(202b)** بپرورند و تربیت کنند. مرا نیز از ابتداء خلقت تا به اوج رفعت حضرت خدا[3616] رسانید. **[2640 از که[3617] خوردم شیر غیرِ شیر او]** یعنی هیچ شیری جز شیر او نخوردیم. **[که مرا پرورد جز تدبیرِ او]** یعنی هیچ کس مرا پرورش نکرد جز تدبیر او. **[2641 خوی کآن با شیر رفت اندر وجود]** خویی که با شیر خوردن رفته باشد اندر وجود مردم، **[کی توان آن را ز مردم واگشود]** کی میسّر شود آن را ز مردم دور کردن؟ پس خصلتی که در زمان کودکی در نهاد رفته و قرار گرفته باشد، آن خصلت از او نمی رود. مرا نیز از ابتداء آفرینش عبادت کردن مزاج بود. از آن جهت اهل طاعت و عبادت را دوست می دارم. ترا از بهر این بیدار کردم. **[2642 گر عتابی کرد دریایِ کرَم]** یعنی دریای کرم که حضرت خداست، اگرچه یک عتاب کرد مرا، **[بسته کی کردند درهایِ[3618] کرَم]** ابواب کرم بسته کی شوند؟ **شعر:** چنان پهن خوان کرم گسترد - که سیمرغ در قاف قسمت خورد * وگر زلّه بخشد ز خوان کرم - عزازل بگوید نصیبی برم. **[2643 اصلِ نقدش داد و لطف و بخشش است]** اصل نقد حضرت خدا عدل و لطف و عطاست که اوّل ما را از لطف خود آفریده است و **سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي** گفته است. **[قهر بر وَی چون غباری از غش است]** پس غبار اصل سیم را مانع نیست. **[2644 از برایِ لطف عالَم را بساخت]** عالم را از برای اظهار لطف ساخت. **[ذرّه‌ها را آفتابِ او نواخت]** و ذرّات موجودات را به آفتاب کرم بنواخت. **[2645 فرقت از قهرش اگر آبستن است]** یعنی اگر فراق از قهر او آبستن است[3619] و افتراق از قهر او می زاید، **[بهرِ قدرِ وصلِ او دانستن است]** از برای قدر وصل حضرت خدا دانستن است نه[3620] آنکه مردود ابد کند. **[2646 تا دهد جان را فِراقش گوشمال]** یعنی گاه گاه قهرش جان را به فراق

[3616] خدا S : - K

[3617] که S : چه K

[3618] درهای K : دریای S

[3619] است Sİ : - K

[3620] نه S : که K

گوشمال دهد. **[جان بداند قدرِ ایّامِ وِصال]** تا که جان بداند قدر لذّت ایّام وصال[3621]. **شعر:** فَقَدْتُ زَمَانَ الْوَصْلِ وَالْمَرْءُ جَاهِلٌ - بِقَدْرِ لَذِيذِ الْعَيْشِ قَبْلَ الْمَصَائِبِ. **[2647 گفت پیغمبر که حق فرموده است]** رسول الله صلی الله علیه و سلم از خدا جلّ و علا روایت کند که حق تعالی فرموده است: **[قصدِ من از خلق احسان بوده است]** مقصود و حکمت من از آفریدن خلق عطا کردن بود. **[2648 آفریدم تا ز من سودی کنند]** حدیث را بدین لفظ روایت کنند: **(203a)** قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّمَا خَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَرْبَحُوا عَلَيَّ وَلَمْ أَخْلُقْهُمْ لِأَرْبَحَ عَلَيْهِمْ**. **[تا ز شهدم دست آلودی کنند]** و بخورند. **[2649 نَه برایِ آنکه تا سودی کُنم]** از طاعت ایشان. **[وز برهنه من قبایی بر کنم]** که خلق همچو برهنه است. از برهنه[3622] کندن قبا[3623] میسّر نیست. **[2650 چند روزی که ز پیشم رانده است]** از سخن ابلیس است. یعنی خدای تعالی مرا که روزی چند از نظرش مردود کرده است. **[چشمِ من در رویِ خویش مانده است]** چشم من هم به سوی روی خوب او مانده است. **[2651 کز چنان رُویی چنین قهر ای عَجَب]** و غریب است. در خبر است که چون ابلیس سجده نکرد به آدم علیه السلام، خدای تعالی گفت: **إِذْهَبْ أَنْتَ فَقَدْ جَعَلْتُكَ مَلْعُونًا مَطْرُودًا**. ابلیس گفت: خداوندا، تو گفتی که من عمل کسی را ضایع نکنم و من چند هزار سال عبادت کرده‌ام. حق تعالی گفت: یا ملعون، چه می خواهی؟ گفت: اجل خواهم و زندگانی دراز و مرا بر آدم و آدمیان گماری تا ایشان را بفریبانم. **[هرکسی مشغول گشته در سَبَب]** یعنی هرکس سبب مغفرت را مشغول گشت[3624]. **[2652 من سَبَب را ننگرم کآن حادث است]** من سبب را نظر نمی کنم که آن سبب حادث است. **[ز آنکه حادث حادثی را باعث است]** زیرا حادث حدوث را باعث است. لاجرم من **[2653 لطفِ سابق را نظّاره می کنم]** من نظر بر لطف سابق دوخته‌ام. **[هرچه آن حادث دو پاره می کنم]** و حادث را سوخته‌ام. ابلیس مجرّد بر کرم اعتماد کرده ترک توبه و طاعت کرده و از مضمون **يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ** غافل گشته. و باز معاویه را گفته: **[2654 ترکِ سجده از حسد گیرم که بود]** آدم را

[3621] وصال S : + را K

[3622] برهنه S : + جامه K

[3623] قبا S : - K

[3624] گشت K : است S

سجده نکردم، گیرم که[3625] از حسد بود، **[آن حسد از عشق خیزد نَه از جُحود]** آن حسد از غیرت عشق بود که غیر دوست را قبله نسازم. **[2655 هر[3626] حسد از دوستی خیزد یقین]** نه از دشمنی **[که شود با دوست غیر هم‌نشین]** که با دوست غیر هم‌نشین شود. **[2656 هست شرطِ دوستی غیرت پَزی]** شرط دوستی پزیدن غیرت است. **[همچو بعد[3627] از عطسه گفتن دیر زی]** که پس از عطاس[3628] دیر زی گفتن شرط دوستی است. اگر پرسند که ابلیس به یکانگی خدا اقرار می کرد، به چه کافر گشت؟ اگرچه از سجده دست باز داشت و مؤمن هست که صد بار از نماز دست باز می دارد، کافر نمی شود. جواب آن است که ابلیس انکار فرضیّت سجده کرد. وی را **(203b)** معقول نداشت که گفت: **أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ** و استحلال معصیت کرد و عصیان را به حضرت خدا نسبت کرد. مؤمن که انکار فرض و استحلال معصیت کند، کافر شود اَلْعِيَاذُ بِاللَّهِ. **[2657 چونکه بر[3629] نَطعَش جُز این بازی نبود]** چون‌که بر بساط قربت شطرنج عشق حضرت خدا جز دوستی بازی نبود که هر عبادت که می فرمود می کردم. **[گفت بازی کُن چه دانم در فزود]** مرا گفت: بازی بکن. یعنی به آدم سجده کن. عشق و غیرت باختم، جز[3630] دوست را سجده نکردم. امّا خصم استاد بود، بازی دیگر بر افروزد که آدم را قبلهٔ ملائکه ساخته و سجدهٔ او در صورت سجدهٔ حضرت بود در حقیقت. **[2658 آن یکی بازی که بُد من باختم]** و غیرت را شرط دوستی پنداشتم و[3631] غیر او را سجده نکردم. **[خویشتن را در بلا انداختم]** و آینهٔ آدم را خالی از دوست انگاشتم[3632]. **[2659 در بلا هم می چَشَم لذّاتِ او]** که بلای او مرا[3633] ولا می آید. **[ماتِ اویم ماتِ اویم ماتِ او]** و هلاک او. باز ابلیس می گوید[3634]: خدای تعالی مرا شقی تقدیر کرده بود. این[3635] ترک سجده که[3636] کردم، از

[3625] که S : - K

[3626] هر S : این K

[3627] بعد S : شرط K

[3628] عطاس S : عطسه K

[3629] بر S : در K

[3630] جز S : غیر K

[3631] و S : که K

[3632] انگاشتم S : پنداشتم K

[3633] مرا S : - K

[3634] گوید S : + که K

[3635] این S : که K

قضاء او بود. و کسی نمی تواند که خود را از قضاء قدر او رهاند و لهذا می گوید: **[2660 چون رهانَد خویشتن را ای سَرَه]** و چگونه خلاص کند خود را ای نیک‌مرد؟ **[هیچ کس در شش جهت از شَش دَرَه]** که خصم استاد مرا در شش درهٔ شش جهت محبوس گردانیده. **[2661 جزوِ شش از کُلِ شش چون وارهد]** و خلاص شود؟ **[خاصّه که بی‌چون مر او را کژ نهد]** خصوصا که خدای بی‌چون او را کژ نهاده باشد. **[2662 هرکه در شش او درونِ آتش است]** او را کسی نمی رهاند. **[اوش بِرهاند که خلّاقِ شش است]** جز خلّاق شش جهات او را نمی رهاند. **[2663 خود اگر کفرست اگر ایمانِ او]** از خلق نیست. **[دست بافِ حضرت است و آنِ او]** جواب آن است که اگرچه خالق اوست، امّا کاسب بنده است. سبحان الله، عشق‌بازی ابلیس بین و خداشناسی آن پر تلبیس بین[3637]. ابلیس در این سخن تلبیس می کند. زیرا حضرت خدا چنان‌که ماضی و حال را داند، مستقبل را نیز می داند. لاجرم در ازل می دانست که چون آدم به وجود آید، خدای تعالی ملائکه را فرماید که آدم را سجده کنند، همه سجده کنند و ابلیس نکند و باز از عناد[3638] توبه نکند. لاجرم وی را شقی تقدیر کرده بنا بر علم **(204a)** ازلی خود. **[باز تقریر کردن معاویه رضی الله عنه با ابلیس مکر او را]** و رد کردنش. **[2664 گفت امیر او را که اینها راست است]** گفت امیرالمؤمنین معاویه ابلیس را که اصل این سخنان دروغ نیست. **[لیک بخش تو از اینها کاست است]** و نصیب تو از اینها ناقص است که از تابش این معانی در جان تو فروغ نیست. اوّل گفتی ترک سجده، گیرم که از حسد بود، امّا حسد از عشق الهی بود. اگر آن بود، رضاء معشوق می جستی و ترک افساد می کردی. با وجود ظهور خطای تو ترک بدی نکردی از آنکه **[2665 صد هزاران را چو من تو ره زدی]** و اضلال کردی. **[حفره کردی در خزینه آمدی]** از آنکه پیشهٔ تو حفره کردن خزانه است و اندیشهٔ تو غارت کردن متاع خانه. در تبیان آورده که حق تعالی ابلیس را چون براند، از پهلوی چپ او زوجهٔ او را که آوه نام دارد بیافرید و او را به شمار ریگهای بیابان فرزندان‌اند. و از اولاد او یکی مرّه است که کنیت بدو یافته و دیگر لاقیس و ولها است. و در عین المعانی آورده که لاقیس موسوس

[3636] که K - : S

[3637] بین Sİ : نظر کن K

[3638] عناد Sİ : استکبار K

طهارت است و ولها موسوس صلوة و زلنبور، از اولاد او، صاحب اسواق است که به دروغ و کم‌فروشی و خیانت وسوسه می کند. و اعور صاحب ابواب زناست و مستوط صاحب اراجیف است و داسم با خورندهٔ طعام که بسم الله نگویند شرکت می کند در خوردن. و مدهش موکّل علماست که ایشان را بر امور مختلفه می سازد[3639]. لاجرم ابلیس با اولاد خود در تلبیس و مکر بنی آدم‌اند و لهذا معاویه در مخاطبهٔ او می گوید: **[2666 آتش و نفتی نسوزی چاره نیست]** تو که آتش و نفتی. ناسوختن ممکن نیست. **[کیست کز دست تو جامه‌ش پاره نیست]** لاجرم **[2667 طبعت ای آتش چو سوزانیدنی است]** چون به حکم **خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ** طبع تو آتش است و آتش به طبع خود می سوزد، **[تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست]** و مقدور تو نیست. پس کیست که سوختهٔ آتش بلای تو نیست؟ و تو آتشی خود را و به سوزندگی خویش را کمال می پنداری. امّا **[2668 لعنت این باشد که سوزانت کند]** ترا لعنت این است که ترا سوزنده کرد. **[اوستادِ جمله دزدانت کند]** که دیگر دزدان متاع دنیا را غارت کنند. تو متاع دین را غارت می کنی. لاجرم در اینجا نیز تغلیط و تلبیس ابلیس[3640] است که آتش هرچند **(204b)** که روشن کننده است، امّا سرش دود ظلمانی و زیرش خاکستر بی‌نور است. و اگر آب بر وی ریزی بمیرد و خاکی هرچند ظلمانی می نماید، چون آب به وی دهی، انوار و[3641] اثمار و نعمت بی‌شمار از او ظاهر شود. و آتش نیست کننده است، خاک زیاده دهنده. نمی بینی که دانه‌ای که[3642] به خاک دهی و در او نهی[3643]، یکی را صد دهد. پس تلبیس ابلیس را فریفته شدن نمی باید و لهذا معاویه رضی الله می فرماید: **[2669 با خدا گفتی شنیدی روبه‌رو]** وقتی که تو آدم را سجده نکردی، حضرت خدا گفت: **مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ**، تو گفتی **أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ**[3644] و همچنین بحث کردی. **[من چه باشم پیشِ مکرت ای عدو]** که ترا فریفته شوم و با من معارضه نکنی. **[2670 معرفتهایِ تو چون بانگِ صفیر]** معرفتها که می تراشی، همه

[3639] سازد S : دارد K

[3640] ابلیس S : - K

[3641] انوار و S : انواع K

[3642] که S : - K

[3643] و در او نهی S : - K

[3644] مِنْهُ Sİ : + خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ K

بانگ صفیر است و آواز مرغ. یعنی هرکس را از راه خود و به اصطلاح او[3645] گمراه می کنی. با این غافل نباید بود. **[بانگِ مرغان است لیکن مرغ‌گیر]** اگرچه بانگ مرغ است، امّا مکر است. **[2671 صد هزاران مرغ را آن ره زدست]** آن صفیر[3646] راه بسیاران را بسته. **[مرغ غرّه کآشنایی آمدست]** بیچاره مرغ خام به غرور او پنداشته که آشنایی آمده است. حکایت: برصیصا که مرد زاهد بود، هفتاد سال خدای را عبادت کرد. شیاطین در کار او عاجز شدند. ابیض که پسر ابلیس است، مهمّ اضلال[3647] و اغواء او بر ذمّهٔ خود کرده و گرفته بیامد به صورت آدمی. در صومعهٔ او به ریاضت مشغول شد. و برصیصاء زاهد[3648] از شدت مجاهدت او متعجّب مانده مرید او گشت. ابیض عزیمت رفتن کرد. کلمه‌ای چند جهت شفاء مرضی و عافیت اهل بلا به وی آموخت. پس ابیض به شهر آمده یک شخص را تخنیق کرد و باز به صورت طبیبی ظاهر شده اهل او را گفت: علاج او جز به دعاء برصیصا میسّر نیست. آن کس را به در صومعهٔ برصیصا آورد[3649] و برصیصا دمی بر او دمید و شیطان دست از او باز گرفت و شفا یافت. القصّه ابیض مردمان را مبتلی و مخیّل می ساخت و به برصیصا ارشاد می نمود[3650] و به کلمات او می گذاشت تا دختر ملکی را متعرض شد و او را به صومعهٔ برصیصاء[3651] زاهد آورد و دعا کرد. ابیض او را بگذاشت و زاهد را وسوسه کرد تا با او به فاحشه[3652] اقدام نمود و از خوف فضیحت او را بکشت و ابیض **(205a)** برادرانش را بر آن مطّلع گردانید و زاهد را گرفته[3653] بردار کردند و ابیض به همان صورت اوّل خود را بر او ظاهر کرد و گفت: مرا سجده کن تا ترا خلاص کنم. زاهد سجده کرد و ابیض از او بیزاری نمود. **[2672 در هوا چون بشْنود بانگِ صفیر]** آن مرغ مغرور و غافل چون بانگ صفیر را می شنود، **[از هوا آید شود اینجا اسیر]** به بانگ صفیر از هوا آید و در دام

[3645] و به اصطلاح او S : - K

[3646] صفیر S : - K

[3647] اضلال S : اختلال K

[3648] برصیصاء زاهد S : برصیصا K

[3649] آورد S : بردند K

[3650] ارشاد می نمود S : آوردند K

[3651] به کلمات او می گذاشت تا دختر ملکی را متعرض شد و او را به صومعهٔ برصیصاء S : به دعای او شفا یافتند آخر زنی را به نزد او آوردند K

[3652] فاحشه S : زنا K

[3653] گرفته S : گرفتند و K

و قفص اسیر می شود. لاجرم ای ابلیس تلبیس تو بسیار است و فریفتگان تو[3654] بی‌شمار. **[2673 قومِ نوح از مکرِ تو در نوحه‌اند]** قوم نوح از فریب و مکر تو نوحه‌کنان‌اند[3655]. **[دل کباب و سینه شرحه شرحه‌اند]** که به مکر تو[3656] غرق طوفان و هلاک کفر و عصیان گشته‌اند. قصّهٔ نوح و قومش اگرچه مشهور است و در[3657] کتابها به روایات مختلفه مسطور است، امّا آنچه در قصص انبیا مذکور است این است که نوح علیه السلام صد و هشتاد ساله بود که وحیش آمد. نهصد و پنجاه سال در میان خلق بود و قوم را دعوت می کرد به خدا. چنان‌که خدای تعالی گفت: **فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا** و می گفت: **قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تُفْلِحُوا** و ایمان نیاوردند مگر هفتاد تن. چنان‌که خدای تعالی یاد کرد: **وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ**. و در خبر است که هیچ پیغامبر آن جفا و رنج ندید از قوم خویش که نوح علیه السلام دید و نیز گویند که روز بودی که ده بارش می زدندی. چنان‌که از هوش برفتی و بیفتادی[3658]. آنگه فرزندان او بیامدندی و او را بر گرفتندی و به خانه بردندی. چون به هوش باز آمدی، گفتی: ای فرزندان من، به کدام محله بودم؟ گفتندی: به فلان محله. گفتی: به محلهٔ دیگر بروم و دعوت کنم که در فرمان حق تعالی تقصیر نتوان کردن. پس[3659] به محلهٔ دیگر رفتی و خلق را به خدای خواندی. پس همچنین می کردند تا هفت قرن بگذشت و از این همه به جز هفتاد تن بیش نگرویدند و نوح بر همه خلق رسول بود چنان‌که پیغامبر ما محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم از مشرق تا[3660] مغرب. و در اخبار چنان آمده است که پیران دست فرزندان بگرفتندی و گفتندی: ای پسر، این مرد را نگر تا به دین این مرد نگروی و فرمان او نکنی و آنچه او گوید، مشنوی که ما را نیز پدران **(205b)** همچنین وصیّت کردند و تا به[3661] هفت پدر قوم ما به نوح[3662] و خدای او ایمان

[3654] تو S : - K

[3655] نوحه‌کنان‌اند S : نوحه کنند K

[3656] تو S : - K

[3657] در S : بر K

[3658] بیفتادی S : می فتادی K

[3659] پس S : - K

[3660] تا S : + به K

[3661] به S : - K

[3662] به نوح S : نوح را K

نیاوردند. و نوح را فرزندان بسیار بودند[3663]. همه پیش از نوح بمردند. نوح دل‌تنگ شد و ناامید شد از ایمان قوم خویش. پس گفت: یا قوم من، عناد مکنید که عذاب[3664] نزدیک آمد. قَوْلُهُ تَعَالَى: **أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ**. و قوم نوح بت‌پرست بودند و گفتند که ما خدایان خویش رها نکنیم. چنان‌که حق تعالی حکایت کند: **وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا**. و این نام بتان ایشان است. پس هرچند که نوح پند می داد، سود نمی[3665] داشت. و پیش امیران و مهتران ایشان می شد و دعوت می کرد. ایشان می گفتند: کی رواست؟ هرچند که می گفت، ایشان این جواب می دادند. قَوْلُهُ تَعَالَى: **قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ**. گفتند: یا نوح، با ما بسیار لجاج مکن و ما را به عذاب می ترسانی. اکنون بیار عذاب اگر راست می گویی. چون بدانست که سود نمی دارد گفت: **رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا**. گفت: بار[3666] خدایا، من قوم خویش را دعوت کردم[3667]، ایمان نمی آرند از گفتن من، الا می گریزند از توحید و شهادت. **وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ**. گفت[3668] هرگاه که من این قوم را می خوانم تا ایشان را بیامرزی، انگشت در گوش می کنند تا سخن من نشنوند و بر کفر ایستاده‌اند و دل به عذاب نهاده[3669]. **إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا**. گفت: من آشکار و پنهان بخواندم و یکان یکان گفتم. سود نمی دارد. و آنچنان بود که نوح یکی را بخواندی که عاقل‌تر ایشان بودی و او را نصیحت کردی. چون همه پند را بشنیدی، برخاستی و گفتی: اگر سخن تو نیکو و شایسته بودی، مهتران ما خود قبول کردندی. من نیز قبول نمی کنم. **فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا**. گفتم ایشان را که آمرزش خواهید از خداوند خویش که[3670] او غفور و رحیم است. **يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا**. تا شما را به هنگام باران فرستد و همواره

[3663] بودند S : بود K

[3664] عذاب S : + خدا K

[3665] نمی S : - K

[3666] بار S : - K

[3667] کردم S : + به دین K

[3668] گفت S : یعنی K

[3669] نهاده S : نهادند K

[3670] که S : - K

باران رحمت است. **وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا**. گفت: مدد کند شما را به مالها و فرزندان و بوستانها و باغها[3671] دهد شما را. همچنین تا آخر ایشان را می خواند و می گفت: سود نمی داشت. اخر گفت: **رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا**. گفت: بار خدایا[3672] در **(206a)** روی زمین یکی را از کافران مگذار. **إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا**. گفت: اگر تو ایشان را بگذاری، گمراه کنند بندگان ترا و از ایشان چیزی نزاید مگر کافر و فاسق. پس ملک تعالی دعاء او را اجابت کرد و بفرمود تا کشتی کند. چنان‌که گفت: **وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا**. گفت: کشتی کن به فرمان ما که عذاب کافران نزدیک آمد. پس جبرائل علیه السلام آمد و نوح را کشتی کردن آموخت. پس چوب آوردند. کشتی می کردند. تا به دو سال یا به شش ماه تمام گشت[3673]. کافران چون بر وی بگذشتندی، تسخر می کردند. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: **وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ**. نوح گفت: چنان‌که شما بر من مسخرگی می[3674] دارید، روزی خدا یاری دهد که من نیز به شما مسخرگی کنم. پس جبرائل آمد و گفت: علامت عذاب این قوم آن بود که آب سیاه از تنور تو بر آید. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: **حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ**. پس نوح گوش می داشت که آب کی بر آید. روزی ناگاه آب از تنور او بر آمد چون رودی روان. نوح چون آن[3675] بدید، آهنگ کشتی کرد و اهل و قوم خویش را آگاه کرد از هرچه در جهان از بهایم و سباع و حشرات بود، جفتی جفتی در کشتی نشاند. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: **قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ**. پس از آسمان طوفان بدید آمد و از زمین آب بر می آمد. و در خبر است که آب همه جهان را از مشرق تا به مغرب گرفته بود و چهل کز از همه کوه‌های روی زمین بر گذشته بود. پس کافران هلاک شدند و نوح با قوم خویش آنچه مسلمانان بودند بماندند. و نوح را[3676] در آن وقت چهار پسر و چهار دختر بود. سه پسر و چهار دختر مؤمن بودند و یک پسر کنعان نام ایمان نیاورده بود. پس نوح گفت: ای پسر، با ما به کشتی نشین و با کافران مباش. قَوْلُهُ تَعَالَى: **يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ**. گفت: من

[3671] باغها S : انهار K

[3672] بار خدایا S : یا رب K

[3673] گشت S : شد K

[3674] می S : - K

[3675] چون آن S : آن را K

[3676] را K : - S

ترا نخواهم. از دین تو بیزارم. نوح گفت: ای پسر، هلاک شوی. گفتا به چه گفت به آب گفت: من بر سر کوه روم تا آب به من نرسد. نوح گفت: هیچ عذاب خدا را منع نکند و فرمان وی چون بیاید، کس رد نتوان کرد. فرمان نکرد. پس آب در آمد و کشتی را بر سر گرفت و کنعان بدوید و بر سر کوه رفت. و کودکی داشت سه ساله. با خود برده بود. چون آب بر سر کوه رسید، آن کودک را در[3677] زیر پا نهاد. سود نداشت و غرقه گشت با جملهٔ کافران. و آن آب همچنان **(206b)** می بود و کشتی را باد می برد و می آورد بر سر آب. و موج می زد و اهل کشتی همی ترسیدند. نوح گفت: بار خدایا، همی ترسیم از غرق. جبرائل آمد و گفت: حق تعالی می فرماید که نام من بر کشتی بنویس تا ایمن شود. پس بنوشت: **بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ**. پس کشتی قرار گرفت. و نوح را غم کنعان بود. گفت: بار خدایا، این پسر من از اهل بیت من بود و تو وعده کردی که ترا و اهل بیت ترا نجات دهم و وعدهٔ تو حق است. قَوْلُهُ تَعَالَى: **وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ**. جبرائل آمد و گفت: یا نوح، خدای تعالی می گوید که فرزند تو اهل تو نیست. قَوْلُهُ تَعَالَى: **إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ**. گفت: یا نوح، نگر تا از من نخواهی کسی را که شایستهٔ رحمت نیست. پند می دهد ترا کار نادان نکنی. نوح گفت: بار خدایا، نخواهم از تو کسی را که ندانم. چنان‌که گفت: **قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ**. پس گفت: اگر نیامرزی و رحمت نکنی، من از زیانکاران باشم. چون هژده روز تمام شد، زمین را ندا آمد که: **يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي**. یعنی ای زمین، تو آب خویش فرو بر. ای آسمان، تو آب خود باز گیر که عذاب ما بر این قوم تمام شد و دور باش از ظالمان. **وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ**. پس نوح بعد از شش ماه بر سر کوه جودی فرو آمد و گویند که حق تعالی وحی کرد به همه کوهها که نوح را بر شما قرار خواهم دادن. همه کوهها سر بر آوردند که بر ما قرار خواهد بودن. پس کوه جودی سر فرو افکند و گفت: من که باشم که خدای عز و جل پیغامبری را چو نوح بر من قرار دهد؟ آنگه کشتی نوح را بر وی قرار داد. چنان‌که گفت: **وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ**. گفت: یا نوح، فرود آی از این کشتی به سلامت و برکتهای من بر تو باد[3678] و بر آن قوم که با تواند و بر امّتان

[3677] در K - : S

[3678] باد K - : S

که از پس تو باشند و[3679] مسلمانان باشند نه کافر که کافران را سخت عذاب کنم. کَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَی: **يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ**. پس چون از کشتی فرو[3680] آمد، چهل روز بر سر کوه جودی بود با این خلق که با وی بودند تا آب اندک اندک فرو می نشست تا به زمین رسید. و گویند که نوح کبوتر را بفرستاد تا بیامد و بر سر آب نشست تا بنگرد که آب تا کجاست. بیامد و آب تا زانوی او **(207a)** بود از بهر آن است که کبوتر را از زیر زانو سرخ است. پس نوح دعا کرد و از بهر آن است که آدمی کبوتر را دوست دارد. پس نوح شاد شد و از کوه زیر آمد و جهان سبز و خرّم گشته بود. و گیاه و نباتهای گوناگون بر آمد تا جهان دیگر باره نیکو گشت. و آن قوم که با وی بودند، در جهانی پراکنده شدند به وطن[3681] ساختن و چون از کشتی به[3682] بیرون آمدند، در روایتی جمله هشتاد تن بودند و آن دیه را ثمانین گویند که اوّل دیهی بود که آبادان کردند بعد از طوفان. پس ایزد تعالی بفرمود تا در جهان آبادانی[3683] کنند. و گویند که نوح را سه پسر بود. یکی حام، یکی سام، یکی یافث. و چهار دختر داشت. یکی را نام رینا و یکی را زعورا و یکی رعورا و چهارم اسما. و هر پسری را[3684] با عیال خویش و تنی چند به نواحی فرستاد از جهان[3685]. همچنین هر دامادی را با دختری به[3686] نواحی فرستاد. همچنین به هفت گوشهٔ جهان و گفت: آبادانی می کنید و از عمارت کردن و خانه‌ها بنا کردن تقصیر مکنید. و گویند که حام را به نواحی هندستان فرستاد و این حام سیاه بود و سبب سیاهی او آن بود که نوح خفته بود. باد در آمد و دامن او[3687] برداشت. حام عورت پدر[3688] بدید، بخندید. حق تعالی روی او را سیاه گردانید و سام بانگ بر وی زد و یافث آمد و عورت پدر[3689] بپوشانید و از این سبب است که حق تعالی ترکان را عزیز گردانید که ترکان از فرزندان

[3679] و S : + از K

[3680] فرو S : فرود K

[3681] به وطن S : و وطن K

[3682] به S : - K

[3683] در جهان آبادانی S : جهان را آبادان K

[3684] را S : - K

[3685] از جهان S : - K

[3686] به S : + ولایتی و K

[3687] او S : + را K

[3688] پدر S : + را K

[3689] پدر S : + را K

یافث بودند. و این یافث را به نواحی ترکستان فرستاد و سام را به نواحی عجم فرستاد. و ایشان نیز نیکواند و بامروّت‌اند از برکات آنکه سام بانگ زد و یافث عورت پدر پوشانید. و از دامادان یکی را به شام و یکی را به جانب روم و یکی را به نواحی چین فرستاد و یکی را به نواحی مغرب فرستاد. حق تعالی وعده کرده بود به برکت فرزندان نوح. چهل سال بر آمد جهان پر خلق شده بود و همه[3690] آبادان شده بودند. و لیکن بدان حال اوّل نگشته بود. و پیش از نوح[3691] چنان بود که اگر کسی صد فرسنگ برفتی، در آبادانی بودی و باغها و خانه‌ها و عمارتها. چون طوفان بر آمد، بعضی آبادان گشت و بعضی خراب بود[3692] بماند. پس از این نوح را حق تعالی شریعت آموخت و دویست و هفتاد سال دیگر بزیست و جملهٔ خلق مسلمان بودند و نوح هزار و چهار صد و هفتاد **(207b)** ساله بود که از دنیا برفت. و از فرزندان او کسی پیغامبر نبود. بعد ششصد سال خلق بیشتر کافر گشت. پس حق تعالی جَلَّ جَلَالُهُ هود را به خلق فرستاد و به قوم عاد و لهذا خدمت مولانا می فرماید: **[2674 عاد را تو باد دادی در جهان]** امّت هود را به باد دادی و سبب هلاک شدی به باد وزان ای ابلیس نادان. **[در فکندی در عذاب و اندُهان]** قصّهٔ هود و عاد در تواریخ انبیا چنین مذکور است که این عادیان مردمان بودند بلند و به قوّت عظیم بودند. و اصل ایشان از عودیان بود که فرزند آدم بودند. از اصل داماد نوح بودند. و مسکن ایشان به نواحی یمن بود تا به شام و کافر شده بودند تا آن وقت که حق تعالی هود را به ایشان فرستاد. و ایشان بت‌پرست بودند و بتها ساخته بودند از سنگ، بالای هر یکی بیست گز. پس هود بیامد از میان ایشان و از فرزندان نوح بود از دختر[3693] رینا نام. پس ایشان را[3694] دعوت کرد و معجزه نمود، قبول نمی کردند. چنان‌که خدای تعالی خبر داد[3695]: **وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا**. یعنی هود را فرستادیم. و از بهر آن برادر خواند که با عاد انبازی داشت در بازرگانی و ایشان را برادر گویند به لغت اهل یمن. هود گفت: یا قوم، خدای را به یکانگی یاد کنید و او را پرستید و گرنه عذاب آید شما را. گفتند: چه عذاب آید ما را بدین قوّت و مردانگی که داریم؟ و ما را خانه‌ها بر کوه

[3690] همه S : + روی زمین K

[3691] نوح S : طوفان K

[3692] بود S : - K

[3693] نوح بود از دختر S : دختر نوح K

[3694] را S : + به دین K

[3695] داد S : فرمود K

هاست و حصارهای سخت داریم. هرچند که هود می گفت و پند می داد، قبول نمی کردند[3696] و هود را جفا کردند. پس حق تعالی باد را بر ایشان گماشت که بادی ساخت آمد. خانه‌هایی که از سنگ کرده بودند، همه را خراب کرد و ایشان را هلاک کرد[3697]. و هود بیرون رفت با تنی چند که مسلمان بودند به سلامت. و هود بعد از آن بیست و هفت سال بزیست. لاجرم سبب هلاک امم به اضلال ابلیس بود و لهذا خدمت مولانا از زبان معاویه حکایت می کند که او به ابلیس گفت: **[2675 از تو بود آن سنگسارِ قومِ لوط]** قصّهٔ لوط و قومش در تواریخ انبیا چنین مذکور است که لوط پسر عم ابراهیم بود علیهما السلام. و هم در ایّام ابراهیم بود که خدای تعالی او را بدان قوم فرستاد و ایشان را هفت شهر بود یا شش. و علما گفتند که در عجم بود به جدّ کرمان. **(208a)** چون لوط بیامد و ایشان را دعوت کرد و معجزه نمود، ایمان نیاوردند. و در اخبار آمده است که مردمان آن شهر به لوط ایمان آوردند و به صلاح بودند و لکن ابلیس ایشان را به فعل بد و قبیح راه نمود چنین که گویند به‌سان عزیبان امّا در صورت غلام امرد و باغهای ایشان را در آمد و میوه را بخورد و شاخها را شکست. و یکی از قوم لوط ابلیس را گرفت تا بزند. او گفت: مرا مزن، چنین کار کن. آن کس آن‌چنان[3698] کرد و مردمان را خبر داد. هرکس به ابلیس چنان کرد و این عمل خبیث در میان ایشان مشهور شد تا مردان از زنان مستغنی شدند. و ابلیس به بعضی از زنان ایشان آمد. با یکدیگر به آلت جماع عملی آموخت. زنان نیز بر آن حریص شدند تا از[3699] مردان مستغنی گشتند. و بعضی گویند که در نواحی ایشان قحط بود و در شهر لوط نعمت بسیار بود. پس مردم از نواحی روی به شهر لوط نهادند از بهر فراخی نعمت. پس ابلیس آمد بر شبه مردی غریب و گفت که مردمان شهر دیگر روی به شما نهادند و نعمت شهر شما می خورند و می برند. مباد[3700] که به شما قحط رسد و شما درمانید و رنجور شوید. اگر خواهید که از ایشان برهید، این معاملت کنید که من گویم. گفتند: چه می گویی؟ گفت: نان و گندم و جو به سیم و زر مدهید. به دیگر چیزی دهید و چنین کنید که از شهر شما بگریزند و بروند. ایشان فرمان

[3696] کرد S : کردند K

[3697] که بادی ساخت آمد خانههایی که از سنگ کرده بودند همه را خراب کرد و ایشان را هلاک کرد S : جمله هلاک شدند K

[3698] آن‌چنان S : + کار K

[3699] از K : - S

[3700] مباد S : مبادا K

او کردند و فعل بد بر دست گرفتند. همدیگر را مردار می کردند تا عادتشان گشت و بر آن[3701] خو کردند و یکدیگر را خبر کردند که شما نیز چنین کنید تا آن عادت شد و از زنان اعراض کردند. پس لوط را اعلام کردند. بیامد و ایشان را منع می کرد و نصیحت می داد. هیچ سود نداشت. هرچند[3702] بیش می گفت، ایشان بدتر می بودند و می گفتند: یا لوط، هرچه تو ما را فرمانی، بکنیم و لیکن از این فعل باز نمانیم. و این را خدا[3703] حرام نکرده است. تو می فرمایی و ما ترا این یک فرمان نکنیم. و هر روز لوط را می رنجانیدند و ناسزاها می گفتند و می زدند تا همه یکسان شدند در آن فعل بد و گفتند: ما نه فرمان تو کنیم و نه فرمان خداوند تو. پس بدین گفتار کافر شدند و گفتند: یا لوط، اگر خاموش نباشی، ترا از شهر بیرون می کنیم. چنان‌که حق تعالی گفت: **قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ. (208b)** گفتند: اگر باز نه ایستی ای لوط از تقبیح عمل ما و نهی ما از آن، هرآینه باشی از بیرون کرده شدگان از میان ما. و گروهی گفتند که ایشان این کار را پیش از آمدن لوط می کردند با یکدیگر. پس حق تعالی لوط را بدیشان فرستاد تا از آن نهی می کرد. و هرچند که می گفت، سود نمی داشت. چنان‌که حق تعالی گفت: **وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ**. آیا می آیید به عمل زشت؟ یعنی لواطه. و جای دیگر گفت: **أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ**. آیا می آیید به نران از ماعدای خود؟ **فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ**. پس نبود جواب قوم لوط مگر آنکه گفتند: بیرون کنید کسان[3704] را از ده شما که نام او سدوم است. بدرستی که ایشان مردمان‌اند که پاکیزگی می کنند. یعنی خود را پاک می دانند و ما را پلید می خوانند. و هر وقتی[3705] لوط را دشنام می دادند و می زدند و قصد او می کردند به هلاک کردن. تا به هفت سال و هفت ماه بر آمد و هیچ کس مسلمان نشد. چنان‌که حق تعالی گفت: **فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ**. پس نیافتیم در آن ده‌ها[3706] غیر یک خانه از مسلمانان که لوط است و دختر او. گفته‌اند یک کس از آن قوم لوط را ایمان آورده بود در چندین مدت و زن لوط کافره

[3701] بر آن S : وی را K

[3702] هرچند S : + که K

[3703] را خدا K : خدام S

[3704] کسان S : + لوط K

[3705] وقتی S : + که K

[3706] ده‌ها S : دیار K

بود. به ایشان سِر داشت. خبر لوط بدیشان بردی. چون لوط درماند، دعا کرد و به خدا بنالید و ابراهیم را همیشه[3707] خبر کردی و ابراهیم[3708] نیز دعا کردی از بهر ایشان تا آنگاه که خدای تعالی جبرائل را بفرستاد به هلاک ایشان. جبرائل بیامد به چهار فرشته بر شبه غلامان و در شهرشان در آمدند. چنان‌که همه قوم را خبر[3709] بود و وقت نماز دیگر خانهٔ لوط را طلب می کردند. پس خبر در شهر افتاد و گفتند که لوط ما را باز می دارد و اینک غلامان خوب‌روی و خوش‌بوی و نیکوجامه آورده به خانهٔ خود[3710]. و آن زن ملعونهٔ او به هرجا می دوید و خبر می کرد. خلق جمع آمدند و آهنگ خانهٔ لوط کردند و در خانه افتادند[3711]. لوط بیرون دوید و گفت: مکنید و گمان بد مبرید. گفتند: تو ما را منع می کردی و می گفتی که نشاید. اکنون تو خود این کار می کنی. اکنون ما ایشان را ببریم. لوط گفت: ای قوم، ایشان عزیبان‌اند و مهمان من‌اند[3712]. گرد ایشان مگردید و مرا رسوای مکنید که **(209a)** در جهان خبر برود که در خانهٔ لوط بی‌حرمتی کردند و او را حرمت نداشتند. از خانه بیرون روید و اینک دختران من. چنان‌که خدای تعالی می فرماید: **قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي**. گفت: ای گروه من، اینک دختران من. ایشان را بجویید. ایشان پاکیزه‌ترند مر شما را. و تزویج به ایشان به شرط ایمان بود یا در شریعت او تزویج مؤمنان با کفّار توانست کرد. لوط از فرط فتوّت و رحمت[3713] دختران را فدای مهمانان کرد. پس بترسید از خدای تعالی به ترک فواحش و[3714] مرا رسوا مسازید در شان مهمانان من. ایشان گفتند که ما دختران تو نخواهیم که ما را مقصود غلامان‌اند. چنان که حق تعالی گفت[3715]: **قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ**. گفتند: ای لوط، به تحقیق تو می دانی که نیست ما را در دختران تو هیچ حاجتی و به درستی که تو می دانی آنچه ما می خواهیم از اتیان فاحشه. هرچند لوط می گفت و جهد می کرد، فرمان نمی بردند. پس

[3707] همیشه S : - K

[3708] ابراهیم S : او K

[3709] را خبر S : بی‌خبر K

[3710] خود S : + دعوت کردند K

[3711] افتادند S : زدند K

[3712] من‌اند S : من K

[3713] رحمت S : مرحمت K

[3714] به ترک فواحش و S : و گفت K

[3715] گفت S : فرمود K

لوط غمناک شد و می گریست. پنداشت که ایشان را بردن توان‌اند. نمی دانست که فرشته‌اند. آنگه گفت: ای کاشکی بر شما قوّتی یافتمی و یا جایگاهی که بر شما دست نرسیدی. چنان‌که حق تعالی گفت: **قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ**. کاشکی که باشد مرا به دفع شما قوّتی یا اگر مر مرا قوتی باشد در نفس من، هرآینه دفع کنم شما را یا پناه گیرم و باز گردم به رکن سخت. یعنی عشیره و قبیله که به مدد ایشان دفع شما توانم. چون جبرائل دید که لوط غمگین شد و می گریست، گفت: یا لوط، مترس که ایشان را دست نرسد. چنان‌که حق تعالی گفت: **قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ**. پس آهنگ خانه کردند که جبرئل و فرشتگان در آنجا بودند. چون در آمدند، جبرئل به پر خود بزد. چشمهاش جمله کور شدند و بگریختند و لوط را گفتند: تو با ما نتوانستی بر آمدن تا جادویان آوردی که ما را کور کنند. باش تا فردا چون ایشان بروند، ما ترا بکشیم و دختران ترا[3716] اسیر کنیم. جبرئل گفت: یا لوط، مترس که ما از بهر آن آمده‌ایم که ایشان را هلاک کنیم. لوط گفت: اکنون زود بشتابید. جبرئل گفت: مشتاب. **إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ**. به درستی که وقت عذاب ایشان صبح است. آیا نیست صبح نزدیک‌تر؟ جبرئل گفت: یا لوط، تو برخیز **(209b)** و اهل خود را و چهارپا را و کالا را و هرچه داری جمع کن که حق تعالی فرموده است که ترا برهانیم و از اینجا بیرون بریم به سوی شام نزدیک ابراهیم. لکن زن تو هلاک شود به ایشان. چنان‌که حق تعالی گفت: **إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ**. لوط گفت: یا جبرئل، در شهر بسته است و پاسبانان‌اند. ما چگونه رویم؟ جبرئل گفت: من ترا و چهارپایان ترا جمله ببرم. تو غم مخوار. و آن زن ملعونه می دوید و به هرجا خبر می کرد که لوط فردا خواهد رفتن. نگهدارید تا کالای او را بستانید. هرچه خواهید بکنید. چون نماز خفتن بگذشت، جبرئل لوط را به اهل بیتش و کسانی که مسلمان بودند و چهارپایان را همه برداشت و از شهر بیرون برد و گفت: بروید آنجا که خداوند فرمود. کَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: **لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ**. باید که باز پس ننگرد یکی از شما. هول عذاب را نبیند و بروید آنجا که فرموده شده‌اید[3717] یعنی به شام. پس جبرئل توقف کرد تا به وقت سحرگاه که همه خفته بودند. **فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا**. یعنی پس آن وقت که آمد فرمان

[3716] ترا S : شما K

[3717] شده‌اید S : باشد K

به عذاب ایشان و جبرئل را فرمودیم تا پر خود را در زیر شهرهای ایشان در آورد و برداشت تا به جایی[3718] که اهل آسمان بانگ خروس و آواز سگان ایشان را شنودند، گردانیدیم زبر آن. یعنی سرنگون ساختیم. **وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ**. و ببارانیدیم بر آن شهرها بعد از سرنگون شدن سنگها را از کِل محجّر. سجّیل معرّب سنگ کل است و آن کلی باشد که به آتش پخته باشد چون آجر. یا سجیل کوهی است در جهنّم. و آن سنگها بود بر هم نهاده یا پی‌درپی نشان کرده شد به خطوط سیاه و سفید چون جزع یا به بیاض و حمر یا نام هرکس بر آن سنگ نوشته بود آمده گشته در خزاین پروردگار تو برای عذاب ایشان. و آورده‌اند که یکی از ایشان به حرم مکّه[3719] در آمد تا[3720] چهل روز آن سنگ که نامزاد[3721] او بود، در هوا معلّق بایستاد. همین[3722] که از حرم بیرون رفت، آن سنگ بر وی آمد و هلاک شد. پس لوط بیامد به شام و هفت سال دیگر بزیست و دختران به شوی داد. هم آنجا به خویشاوندان خویش و یکسان ابراهیم بود. آنگه از دنیا برفت در ماه ربیع الاوّل روز چهارشنبه. لاجرم ای ابلیس، **(210a) [از تو بود آن سنگسارِ قومِ لوط]** و همچنان **[در سیاه‌آبه ز تو خوردند غوط[3723]]** در آب سیاه و بحر لوط از تو بخوردند غوطه. **[2676 مغزِ نمرود از تو آمد[3724] ریخته]** که یک پشه به دماغ او رفت و خود می فرمود[3725] تا بر سرش زدندی و به آن مغزش بیرون آمد. **[ای هزاران فتنه‌ها انگیخته]** ای بلیس، تو بسیار مکرها کرده‌ای. **[2677 عقلِ فرعونِ ذکیِّ فیلسوف]** فرعون فیلسوف که عقل کامل داشت، **[کور گشت از تو نیابید او وقوف]** یعنی عقل او کور شد. از تو وقوف نیافت. **[2678 بولهب هم از تو نااهلی شده]** بو لهب از تو و به سبب اضلال تو به نااهلی موصوف شد. یعنی[3726] ابو لهب عم رسول الله بود و عبدی‌العُزا نام داشت و به واسطهٔ بسیاری معادات او با رسول الله صلی الله علیه و سلم نفرین بر او واقع شد که **تَبَّتْ يَدَا أَبِي**

[3718] جایی S : + رسید K

[3719] مکّه S : کعبه K

[3720] تا S : - K

[3721] نامزاد S : بانام K

[3722] همین S : همچنین K

[3723] غوط K : غود S

[3724] آمد S : آید K

[3725] فرمود S : گفت K

[3726] یعنی S : - K

لَهَبٍ وَتَبَّ در حق او نازل گشت. **[بُوالْحَکَم هم از تو بوجهلی شده]** و ابوالحکم از تو با ابو جهلی معروف گشت که کنیت ابو جهل اوّل ابوالحکم بود. پس از بعثت رسول به سبب اضلال تو و به جهل و عنادش و انکار معجزاتش ابو جهل شد. **[2679 ای بر این شطرنج بهرِ یاد را]** و نام و شهرت که گفته‌اند. **فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَن شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ**. یعنی به سبب آنچه[3727] مرا گمراه کردی و بی‌بهره گردانیدی از رحمت، هرآینه بنشینم برای فرزندان آدم به راه تو که آن راست است یعنی دین اسلام و مترصّد آن باشم که راه ایشان را بزنم و بر صراط مستقیم نگذارم. پس بیایم بدیشان از پیش ایشان یعنی آخرت و گویم بعث و حشر نیست و بهشت و دوزخ نیست. و از پس ایشان، یعنی از قبل دنیا، و آن را در چشم ایشان بیارایم. و در آیم از راست ایشان یعنی از جهت حسنات و ایشان را در عجب و ریا اندازم و از چپ ایشان یعنی از جهت سیئات و آن را در دل ایشان شیرین گردانم. و نیابی تو که خداوندی بیشتر فرزندان آدم را شکر گویندگان. یعنی منعم را نشناسند. چون چنین دعوی کردی ای ابلیس از بهر نام، **[مات کرده صد هزار استاد را]** که بسیار مقرّبان حضرت الهی را دور کرده‌ای. **[2680 ای ز فرزینبندهایِ مشکلت]** لفظ فرزین‌بند متعلّق است[3728] به لفظ سوخته. **[سوخته دلها سیه گشته دلت] (210b)** که سیه‌دل و مکّاری. رسول الله صلی الله علیه و سلم می گفت: **إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَاسْتَغْفِرُ اللَّهَ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً**. با وجود که شیطان او مسلمان شده بود. چنان‌که فرمود: **مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ لَهُ شَيْطَانٌ. اصحاب گفتند: وَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ گفت: وَ أَنَا، إِلَّا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَعَانَنِي فَأَسْلَمَ وَ لَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ**. پس حال دیگران چون خواهد شد؟ **[2681 بحرِ مکری تو خلایق قطره‌ای]** تو دریای مکری و خلایق همچون قطره‌اند. **[تو چو کوهی وین سَلیمان ذرّه‌ای]** تو همچو کوهی و سلیم‌دلان همچون ذرّه‌اند. آدم و حوّا در بهشت بودند که دار الامن است و خدای تعالی فرموده بود: **يَا آدَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ**. و نهی از یک شجره بود. آخر فریفته گشت. فرزندان آدم در این دار الغرور و نهی بالواسطه است. با کثرت مناهی و شهوات و وفرت شیاطین و مضلّات

[3727] آنچه S : آنکه K

[3728] است S : - K

چون خلاص شوند؟ **[2682 که رهد از مکرِ تو ای مُختَصِم]** که خلاص شود از مکر تو ای خصومت کننده؟ **[غرقِ طوفانیم اِلّا مَنْ عَصِم]** چنان‌که خدا فرمود: **قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ**. و رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ**[3729]. حضرت خدا در سورهٔ اعراف فرمود: **إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ**. دشمنی که آن و عسکر او ترا بینند و تو ایشان را نبینی، خلاص مشکل است. حکایت: عزیزی گفت: صیدی که تو او را بینی او ترا نبیند، نزدیک شود که شکار کنی و صیّادی که ترا بیند و تو او را نبینی، نزدیک شود که ترا شکار کند. **[2683 بس ستارهٔ سعد از تو مُحتَرِق]** و نحس شده. **[بس سپاه و جمع از تو مُفتَرِق]**. **[باز جواب**[3730] **ابلیس مر معاویه را]** و بیان عذر کردن در اضلال که شیطان انسان را اغوا نمی کند الّا به سخن مقبول الظاهر و مردود الباطن. لاجرم در خطاب معاویه جواب داد: **[2684 گفت ابلیسش گشای این عقد را]** گفت ابلیس معاویه را که بگشای این عقد را که مضمون مصراع ثانی است. **[من مِحَکَّم قلب را و نقد را]** که کار من امتحان است. **[2685 امتحانِ شیر و کلبم کرد حق]** که شیر[3731] را از سگ[3732] فرق می کنم. **[امتحانِ نقد و قلبم کرد حق]** یعنی مطیع و عاصی را فرق می کنم. **[2686 قلب را من کی سیه‌رو کرده‌ام]** یعنی نه مرا یارای آنکه قلب را سیاه‌رو سازم و نه امکان آنکه نقد نارایج را[3733] سَرَه و نیکو سازم، بلکه وظیفهٔ من **(211a)** آن است که **[صیرفی‌ام قیمت او کرده‌ام**[3734]**]** چون صیرفی قیمت را پیدا کنم. نقد را جلوه دهم و قلب را رسوا کنم. **[2687 نیکوان را رهنمایی میکنم]** که کسی که مرا مخالفت کرد، به راه راست رفت. **[شاخه‌هایِ خشک را بر می‌کَنَم]** بدان را از نیکان دور سازم. **[2688 این علفها می نهم از بهرِ چیست]** این لذّات و شهوات را که می نهم از برای چیست؟ بدانی که **[تا پدید آید که حیوان‌جنس کیست]** تا ظاهر گردد که حیوان‌جنس و خرطبع کیست. **[2689 گرگ از آهو چو زاید کودکی]** یعنی از اجتماع

[3729] الله : - KS

[3730] جواب Sİ : + گفتن K

[3731] شیر S : شیران K

[3732] سگ S : کلب K

[3733] را S : - K

[3734] صیرفی‌ام قیمت او کرده‌ام Kİ : - S

گرگ و آهو و از جماع این دو چون بچه‌ای بزاید، **[هست در[3735] گرگیش و آهویی شکی]** خلق را در آهویی و گرگی شبهه پدید آید. بی‌امتحان هیچ یکی ظاهر نشود. پس چون همّت بر امتحانش بگماری، استخوان و گیاه پیش آن کودک بیاری. به هرچه میل کند، حال او معلوم شود. چنان‌که می فرماید: **[2690 تو گیاه و استخوان پیشش بریز]** و نظر کن **[تا کدامین سو کند او گام تیز]** که آن بچّه و کودک از این دو به چه میل کند ببین. در بعض نسخ به جای این مصراع، این مصراع[3736] واقع است: **[تا از این هر دو به چه او کرد خیز]**. **[2691 گر به سویِ استخوان آید سگ است]** یعنی گرگ است. **[ور گیا خواهد یقین آهو رگ است]** و آهوطبع. **[2692 قهر و لطفی جفت شد با همدگر]** قهر و لطف همچون اجتماع گرگ و آهو مجتمع شدند. **[زاد از این هر دو جهانی خیر و شر]** پس از ازدواج قهر و لطف جهان خیر و شر زاده است و بدین واسطه حضرت الهی داد اظهار جمال و جلال خویش داده و قهر و جلال را مظهر نفس آمده و لطف و جمال را محل روح و طریق امتیاز هر یک از دیگری غیر مفتوح. لاجرم **[2693 تو گیاه و استخوان را عرضه کن]** مَلّهٔ ملکی و نصیحت انبیا که قوت روح است، بر ایشان عرضه باید کرد و لَمّهٔ شیطانی و وسوسهٔ اشقیا در نظر ایشان باید آورد. **[قوتِ نفس و قوتِ جان را عرضه کن]** تا نفس سگ‌نژاد از روح آهوزاد پدید آید. **[2694 گر غذایِ نفس جوید قهری است]** در بعض نسخ قافیه ابتر است. **[ور غذایِ روح جوید مهری است]** در بعض نسخ سرور است. **[2695 گر کند او خدمتِ تن هست خر]** و تن‌پرور. **[ور رود در بحرِ جان یابد گهر]** و فضل و هنر. **[2696 گرچه این دو مختلف خیر و شرند]** یعنی خیر و شر اگرچه[3737] دو چیز است مخالف یکدیگر، **[لیک این هر دو به یک کار اندرند]** لیک این هر دو اندر[3738] یک کارند. یعنی انبیا و ما همه در کار خداییم و ماهیت شما را بدین امتحان به عالمیان می نماییم. از رسول الله **(211b)** صلی الله علیه و سلم مروی است که گفت[3739]: **بُعِثْتُ دَاعِيًا وَمُبَلِّغًا وَلَيْسَ إِلَيَّ مِنَ الْهِدَايَةِ شَيْءٌ وَخُلِقَ إِبْلِيسُ مُزَيِّنًا وَلَيْسَ إِلَيْهِ مِنَ**

[3735] در Sİ : از K

[3736] مصراع S : - K

[3737] اگرچه S : - K

[3738] اندر Sİ : امر K

[3739] مروی است که گفت Sİ : - K

الضَّلالَةِ شَيْءٌ. یعنی من فرستاده شدم دعوت کننده و خبر رساننده و مرا از هدایت چیزی نیست. و آفریده شد ابلیس زینت کننده و او را نیست از ضلالت چیزی. لاجرم **[2697 انبیا طاعات عرضه می کنند]** که غدای روحانی است. **[دشمنان شَهْوات عرضه می‌کنند]** که[3740] غدای نفسانی است. **[2698 نیک را چون بد کنم یزدان نِیَم]** از سخن ابلیس است که می گوید: آن را که سعید اصلی است، ما بد[3741] نتوانیم ساخت چنان‌که شقی ابدی را انبیا نیک نیارند کرد که **إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ. [داعیَم من خالقِ ایشان نِیَم]** نیکی و بدی در اختیار من نیست. در قیامت نیز چنین خواهد گفت. چنان‌که ربّ رحیم در سورهٔ ابراهیم از او حکایت[3742] فرماید: **وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ. [2699 خوب را من زشت سازم رب نیم]** و زشت را خوب کردن نمی توانم. **[خوب را و زشت را آیینه‌ام]** و آیینه‌ای جز حکایت کنندهٔ سیما نیست. **[2700 سوخت هندو آینه از درد را]** مرد هندی در آینه نظر کرد. خود را سیه‌رو دید. آینه را از غم بسوخت. **[کین سیه‌رو می نماید مرد را]** که این آینه زشت می نماید مرد را. **[2701 گفت آینه گناه از من نبود]** آینه به زبان حال گفت: گناه از من نیست که من حکایت واقع حال می کنم. **[جُرم او را نِه که روی من زدود]** و مصیقل ساخت و مرا نماینده کرد. **[2702 او مرا غمّاز کرد و راستگو]** آن کس که مرا زدود، او مرا راست‌گو کرد **[تا بگویم زشت کو و خوب کو]** یعنی تا بد و نیک را نمایم. **[2703 من گواهم بر گوا زندان کجاست]** و حبس چراست؟ **[اهلِ زندان نیستم ایزد گواست]** پس ناظر را اگر رخساره سیاه باشد، باید که از آیینه نرنجد. اگر تدارک سیاه‌رویی نکند، دشمنی او را به آینه به هیچ نسنجد. کار باغبان آن است که نهال خشک را از بیخ بر کَنَد و درخت سبز را تربیت کند. نهال خشک را با باغبان مجادله نشاید که چرا مرا بی‌گناه از بیخ بر کندی. **[2704 هر کجا بینم نهالِ میوهدار]** چون من همچو باغبانم، **[تربیتها می‌کنم من دایه‌وار]** امّا **[2705 هر کجا بینم درختِ تلخ و خشک]** و بی‌نفع، **[می بُرم من تا**

[3740] که K - : S

[3741] بد K - : S

[3742] حکایت K + : S می

رهد از پُشک مُشک] پشک به باء عجمی به ترکی قِغ. لاجرم هرکه **(212a)** بد را بدی او نماید، راست می گوید. از او رنجیدن نمی باید. و آن که استعداد نیکی ندارد، اگر بر وی نفرین کنند، سزای اوست اگرچه او حال خود نادانسته اعتراض کند. چنان‌که می فرماید: **[2706 خشک گوید باغبان را کای فتیٰ]** و[3743] جوان، **[مر مرا چه می بُری سر بی‌خطا]** سرم را چرا قطع می کنی بی‌گناه؟ **[2707 باغبان گوید خَمُش ای زشتخو]** خشک را باغبان گوید: خاموش شو ای قبیح‌خو و بدرو. **[پس نباشد خشکیِ تو جُرمِ تو]** معنی این مصراع به ترکی: یتمز می سنڭ قوریلغڭ سنڭ گناهڭ. **[2708 خشک گوید راستم من کژ نِیَم]** راست را بریدن نمی باید[3744]. **[تو چرا بی‌جُرم می بُری پیَم]** پی به باء عجمی به ترکی سکژ. **[2709 باغبان گوید اگر مسعودیی]** و منسوب سعادتی، **[کاشکی کژ بودیی تر بودیی]** نه خشک. یعنی آن کس که صورت خود را مسلمان و اهل عرفان نماید، امّا چون درون او خشک و بد است، از او ثمرات طاعات و آثار تربیت[3745] پیدا نشود و کسی که در ظاهر صورت صاحب علم و اهل کسوت نباشد، امّا درون او نیک باشد، از او آثار خیر پدید آید و آثار تربیت[3746] ظاهر شود. **[2710 جاذبِ آبِ حیاتی گشتیی]** اگر تر بودی، کشندهٔ آب حیات گشتی. **[اندر آبِ زندگی آغشتیی]** زیرا خشک از آب نشو و نما نمی گیرد. **[2711 تخمِ تو بد بوده است و اصلِ تو]** چون تر نبودی و بداصل بودی، **[با درختِ خوش[3747] نبود[3748] وصلِ تو]** معنی این مصراع به ترکی: ایو اغجه اولممش سنڭ اشلنمڭ. **[2712 شاخِ تلخ[3749] ار با خوشی وُصلت کند]** معنی این مصراع به ترکی: آجی بداق[3750] اگر ایویه اشلنمق ایده، **[آن خوشی اندر نهادش بر زند]** آن نیکی اندر طبیعت آن شاخ تلخ اثر کند. **[جواب[3751] کردنِ معاویه با ابلیس]** در مطلب گذشته معلوم شد که وسوسهٔ ابلیس و تلبیس آن خبیث بر وجه معقول باشد و ادلهٔ بسیار بیارد و

[3743] و S : ای K

[3744] باید S : شاید K

[3745] تربیت S : + هدایت K

[3746] تربیت S : رحمت K

[3747] خوش K : خویش S

[3748] نبود S : نبوده K

[3749] تلخ K : تر S

[3750] بداق S : بداقی K

[3751] جواب S : عنف Kİ

وسوسه را در صورت امر معقول می نماید. نزدیک شود که مرد فریفتهٔ او شود. پس عاقل را می باید که به سخن وی دل ندهد و سخن او را به گوشی نیاورد، بلکه رد کند. چنان‌که معاویه رضی الله عنه **[2713 گفت امیر ای راهزن حجّت مگو]** امیرالمؤمنین معاویه گفت: ای راهزن مسلمانان حجت مگو. **[مر ترا ره نیست در من ره مجو]** که مجال رفتن تو نیست در من، راه مجوی. **[2714 رهزنی و من غریب و تاجرم]** تو راهزنی و من به حکم **كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ** مسافر و تاجرم. **[هر لباساتی که آری کی خرم]** فریب و تزویر ترا از گزاف نمی **(212b)** خرم. یعنی دزد گاهی به متاعی سوی تاجر آید. متاع خود را به تاجر نماید تا تاجر نیز قماش خود را گشاید[3752] و دزد را نماید تا دزد برباید. امّا من آن تاجر ابله نیستم که به مکر تو فریفته شوم. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود[3753]: **يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَ كَذَا مَنْ خَلَقَ كَذَا حَتَّى يَقُولَ مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ. [2715 گِردِ رختِ من مگرد از کافری]** گرد متاع من مگرد از کفر. **[تو نه‌ای رختِ کسی را مشتری]** تو متاع کسی را خریدار نیستی. حکایت: عثمان بن ابی العاص پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم آمد و گفت: یا رسول الله، شیطان حایل می شود میان من و نماز من و قرائت من. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: چون آن را بیابی[3754]، تعوّذ کن به خدا از او و خدو[3755] انداز به سوی دست چپ[3756]. من چنان کردم. رهایی یافتم. **[2716 مشتری نبْود کسی را راهزن]** و حرامی. **[ور نماید مشتری مکر است و فن]** اگر خود را مشتری می نماید، آن مکر است و حیله. حکایت: ابو زمیل از ابن عباس پرسید که چه چیز است که من در دل خود می یابم. گفت: چه چیز است؟ گفت: والله نمی گویم. گفت: چیزی از شک است. ابو زمیل بخندید. ابن عباس گفت: کسی از او نجات نیافته است. چون در نفس خود چیزی بیابی، بگو هُوَ اللَّهُ وَالْآخِرُ وَالْبَاطِنُ و هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. پس از این معاویه روی به خدا کرد و گفت: **[2717 تا چه دارد این حسود اندر کدو]** و پنهان کرده است در توبره. **[ای خدا فریاد ما را زین عدو]** از آنکه **[2718 گر**

[3752] گشاید S : کسان را K

[3753] فرمود S : گفت K

[3754] چون آن را بیابی S : - K

[3755] خدو : خدیو S

[3756] و خدیو انداز به سوی دست چپ S : - K

یکی فصلی دگر در من دمد] آن عدو. لفظ دمد به ترکی اوفره. **[در رباید از من این رهزن نمد]** و جامهٔ تقوی را می دزدد. حضرت خدا در اواخر سورهٔ اعراف فرمود: **وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ**. یعنی چون از جای برانگیزاند ترا یا اگر از شیطان وسوسه به تو رسد، پس پناه گیر به خدای تعالی از شرّ او. به درستی که خدای شنواست آن را که به زبان گویی. داننده است آن را که در دل داری. و در اواخر حم سجده فرمود: **وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ**. و اگر برسد به تو از دیو وسوسهٔ تباهی، پس پناه جوی به خدا از شرّ او. به درستی که خدای اوست شنوا مر استعاذهٔ ترا، دانا به نیت تو. **[نالیدنِ معاویه به حضرتِ حق تعالی از مکر ابلیس و نصرت خواستن]** بدان که خنّاس شیطان است که پنهان شود چون یاد خدا کنند و به وسوسه در آید **(213a)** چون از ذکر حق[3757] غافل شود[3758]. لاجرم از بهر خلاص از شرّ او ذکر خدا و تعوّذ به مولی می باید. ولهذا معاویه می گوید: **[2719 این حدیثش همچو دود است ای اله]** حدیث ابلیس همچو دود و دخان سیاه است و سیاه کننده است ای خدا. **[دست گیر ار نه گلیمم شد سیاه]** و خانمان مرا[3759] کرد تباه. **[2720 من به حجّت بر نیایم با بلیس]** مقابله و غلبه[3760] نتوانم کرد. **[کوست فتنهٔ هر شریف و هر خسیس]** چنان‌که **[2721 آدمی که عَلَّمَ الْاَسْمَا بگ است]** آدم که به تشریف عَلَّمَ الْاَسْمَا مشرّف است، **[در تکِ چون برقِ این سگ بی‌تگ است]** در حمله و دویدن این ابلیس پر تلبیس بی‌حمله و بی‌پوییدن و بی‌طاقت است. **[2722 از بهشت انداختش بر رویِ خاک]** از جنّت انداخت آدم را بر خاک. **[چون سمک در شَصتِ او شد از سِماک]** جای آدم سماک بود. چون ماهی در دام او گشت. **[2723 نوحهٔ اِنَّا ظَلَمْنَا می زدی]** آدم که[3761] با حوّا چون به مکر ابلیس عاصی گشتند، **رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ** خواندند. **[نیست دستان و فسونش را حدی]** افسانه و افسون ابلیس را نیست حدی. **[2724 اندرونِ هر حدیثِ او شر است]** و فساد. **[صد هزاران سِحر در**

[3757] حق S : - K

[3758] شود S : شوند K

[3759] مرا S : من K

[3760] و غلبه S : - K

[3761] آدم که SK : آدم Í

وی مُضمَر است] و مستور. **[2725 مردیِ مردان ببندد در نفس]** رجولیّت رجال را ببندد در یک نفس. **[در زن و در مرد افروزد هوس]** در همه کس آتش را می افروزد. پس از این معاویه روی به ابلیس آورد و گفت: **[2726 ای بلیسِ خلق‌سوزِ فتنه‌جو]** ای ابلیس سوزندهٔ خلق و جویندهٔ فساد، **[بر چِیَم بیدار کردی راست گو]** بر چه وجه و از بهر چه چیز بیدارم کردی؟ راست و درست بگو. **[باز تقریرِ ابلیس تلبیسِ خود را]** یعنی مقرّر ساختن تلبیس خویش. بدان که ابلیس را هرچند که رد کنی، به صورت دیگر وسوسه کند. اهتمام تمام کند که مرد را بفریبد. چنان‌که معاویه را **[2727 گفت هر مردی که باشد بدگمان]** ابلیس گفت: هر مردی که[3762] بدظن باشد، **[نشْنود او راست را با صد نشان]** او سخن راست را نمی شنود با صد علامت و برهان. **[2728 هر درونی که خیال‌اندیش شد]** یعنی هر خاطری که خیال‌اندیش باشد، **[چون دلیل آری خیالش بیش شد]** از کثرت دلیل خیالش زیاده شود. **[2729 چون سخن در وی رود علّت شود]** هر سخنی که در وی رود، علّت شود. راست را دروغ پندارد. **[تیغِ غازی دزد را آلت شود]** چون سلاح **(213b)** غازی که دزد را آلت شود. یعنی سلاح غازی در دست او کافران را می کشد و در دست دزد مسلمانان را می کشد. همچنین سخن راست در دل نیک‌اندیش راست است و در دل بدگمان دروغ است. **[2730 پس جوابِ او سکوت است و سکون]** پس جواب خیال‌اندیش و بدگمان سکوت است و سکون. زیرا **[هست با ابله سخن گفتن جنون]** با ابله سخن گفتن حماقت است و جنون. لاجرم به حکم **جَوَابُ الْأَحْمَقِ السُّكُوتُ** به وی سخن گفتن نمی باید. **[2731 تو ز من با حق چه نالی ای سلیم]** تو از من به خدا چه ناله می کنی ای صافی‌قلب و ابله[3763]؟ سر فساد نفس توست. **[تو بنال از شرِّ این نفسِ لئیم]** که ترا به سخن من مایل کرد. **[2732 تو خوری حلوا ترا دُمّل شود]** از شره[3764] نفس حریص حلوا خوری. ترا دمّل شود. **[تب بگیرد طبعِ تو مُختَل شود]** حُمّی بگیرد و مزاج تو مختل شود که اثر حلوا دنبل و حرکت صفرا حمّی است. **[2733 بی‌گنه لعنت کنی ابلیس را]** بی‌گناه زبان به لعنت ابلیس بگشایی. **[چون نبینی از خود آن تلبیس را]** و هرگز راه انصاف نه

[3762] که S : - K

[3763] و ابله S : - K

[3764] شره S : شر K

پیمایی و با خود نگویی. **[2734 نیست از ابلیس از تست ای غَوی]** و گمراه **[که چو روبه سویِ دُنبه می دوی]** و دنبهٔ جرب را حریص می شوی. پس در زیر دنبه دام را نبینی. لاجرم نفس تو شهوات که من نهاده‌ام، آن را ببیند و در زیر آن قهر الهی را نمی بیند[3765]. **[2735 چون‌که در سبزه ببینی دُنبه را]** امّا **[دام باشد این ندانی تو چرا]** لاجرم همچو روباه حریص و مرغ طامع دنبه و دانه را می بینی، دام را نمی بینی. پس از این بیان علت کند. **[2736 زآن ندانی کِت ز دانش دور کرد]** از آن نمی دانی که ترا از علم بعید کرد. **[میلِ دُنبه چشم و عقلت کور کرد]** فاعل کرد میل است[3766]. لاجرم چون هیچ کس چیزی را چنان دوست ندارد که تو خود را دوست داری. **[2737 حُبُّکَ الْاَشْیَاءَ یُعْمِیکَ یُصِم]** پس به حکم حُبُّ الْأَشْیَاءِ یُعْمِیكَ وَ یُصِمُّ در دیدن عیوب نفس خویش و در شنیدن قبایح او نابینا و کری. **[نَفْسُکَ الْسَّوْدَا جَنَتْ لَا تَخْتَصِم]** نفس سیاه تو جنایت کرد. خصومت مکن. و لهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: **الکَیِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا، وتمَنَّى عَلَى اللَّهِ.** لاجرم معصیت کننده نفس است نه آنکه ابلیس اکراه کند. پس مجرم نفس است و کشتنی اوست و لذا ماعز نفس را به اقرار زنا بکشت. **[2738 تو گنه بر من منه کژمژ مبین]** لفظ[3767] کژمژ به زاء عجمی به ترکی اگری بُگری. **[من ز بد بیزارم و از حرص و کین] (214a)** این نیز از جملهٔ مکاید ابلیس است. **[2739 من بدی کردم پشیمانم هنوز]** من بدی کردم که آدم را سجده نکردم. **[انتظارم تا شبم آید به روز]** در بعض نسخ **[انتظارم تا دَیم گردد تموز]**. **[2740 متّهم گشتم میانِ خلق من]** لاجرم **[فعلِ خود بر من نهد هر مرد و زن]** هرکه رخت ایمان و اخلاص از شرّ نفس شوم به باد دهد، تهمت دزدی بر من نهد. چنان‌که بره را چوپان خورد و خداوند از گرگ بیند. **[2741 گرگِ بیچاره اگرچه گرسنه‌ست]** و خالی‌شکم، **[متّهم باشد که او در طنطنه‌ست]** که گرگ را صوت و صداست. **[2742 از ضعیفی چون نتاند راه رفت]** قوّت رفتن گرگ نیست و نمی تواند که راست برود. **[خلق گوید تُخمه است از لوتِ زفت]** مردمان گویند گرگ تخمه است از لوت وافر و لذا همچو مست می رود. **[الحاح**

[3765] لاجرم نفس تو شهوات که من نهاده‌ام آن را ببیند و در زیر آن قهر الهی را نمی بیند Sİ : - K

[3766] فاعل کرد میل است S : غافل کرد میلت K

[3767] لفظ S : - K

کردنِ معاویه مر ابلیس را] یعنی معاویه رضی الله عنه به تلبیس ابلیس فریفته نشد و بر قول او[3768] اعتماد نکرد. بلکه الحاح[3769] بر وی کرد. **[2743 گفت غیرِ راستی نرْهانَدَت]** معاویه گفت: جز راستی نمی رهاند ترا از من. **[داد سویِ راستی می‌خوانَدَت]** ترا. **[2744 راست گو تا وارهی از چنگِ من]** خلاص[3770] یابی از پنجهٔ من. **[مکر ننْشانَد غبارِ جنگِ من]** مکر و حیلهٔ تو غبار جنگ من ننشاند و غوغا را ساکن نمی کند[3771]. **[2745 گفت چون دانی دروغ و راست را]** ابلیس از معاویه پرسید که چگونه دانی دروغ و راست را؟ **[ای خیال‌اندیشِ پُر اندیشه‌ها]** یعنی ای که در حق من بدگمانی و پر فکر فاسدی. **[2746 گفت پیغمبر نشانی داده است]** معاویه گفت: رسول الله صلی الله علیه و سلم[3772] نشانی داده است. **[قلب و نیکو را محک بنْهاده است]** نیک و بد را محک نهاده است. **[2747 گفته است اَلْکِذْبُ رَیْبٌ فِی الْقُلُوب]** رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **دَعْ مَا یَرِیبُكَ إِلَی مَا لَا یَرِیبُكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِینَةٌ، وَالْکَذِبُ رِیبَةٌ. [گفت اَلصِّدْقُ طُمَأْنِینٌ طَرُوب]** یعنی دروغ شک و بی‌آرامی دل[3773] است و صدق آرام گرفتن اوست و شادی دهنده. **[2748 دل نیارامد ز گفتارِ دروغ]** گویا تفسیر مصراع اوّل است. **[آب و روغن هیچ نفْروزد فروغ]** اگر آب به جای روغن ریزی در چراغ، فروغ نباشد. **[2749 در حدیثِ راست آرامِ دل است]** تفسیر مصراع ثانی است از بیت سابق. **[راستیها دانهٔ دامِ دل است]** و سبب شکار قلب. **[2750 دل مگر رنجور باشد بَد دهان]** مگر دل بیمار باشد بد دهان **[که نداند چاشنیِ این و آن]** که ادراک چاشنی این و آن نکند. چنان‌که کسی را خلط و صفرا حرکت **(214b)** کند و مرارت او در دهان پیدا باشد و قوّت ذایقه[3774] مختل شود، لذّات را کماهی تشخیص نمی کند. امّا چون صحیح باشد و مذاق او بر صحّت باشد، نیک و بد را تمییز کند و لهذا می فرماید: **[2751 چون شود از رنج و علّت دل سلیم]** و از امراض قلبیّه سالم، **[طعمِ کِذب و راست را باشد علیم]** طعم صدق و کذب را باشد

[3768] او S : - K

[3769] الحاح S : + و اقدام K

[3770] خلاص S : اتا رها K

[3771] نمی کند S : نکند K

[3772] سلم S : + علامت و K

[3773] دل SK : قلوب İ

[3774] ذایقه S : ذایقهٔ ما K

عالم. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ.** **[2752 حرصِ آدم چون سویِ گندم فزود]** چون حرص آدم در اکل گندم بیفزود، **[از دلِ آدم سلیمی را ربود]** لاجرم از دل او صفا را ربود. **[2753 پس دروغ و عشوه‌ات را گوش کرد]** یعنی آدم ای ابلیس مغرور شد. **[غِرّه گشت و زهرِ قاتل نوش کرد]** و آب حیات را گذاشت و زهر را نوش جان پنداشت. **[2754 کژدم از گندم[3775] نداند آن نَفَس]** وقتی که گندم را بخورد. **[می پرد تمییز از مستِ هَوَس]** کسی که مست هوا و هوس باشد، تمییز از او می پرد و لهذا آدم شیث را علیهما السلام پند می داد: حکایت: آدم شیث را علیهما السلام وصیّت کرد به پنج چیز و گفت: اولاد خود را بگو که بر دنیا اعتماد نکنند. من بر جنّت اعتماد کردم و دور شدم. و با هوای زن عمل نکنند. من با هوای زن عمل کردم، پشیمان شدم. و هر عمل که قصد کنند، عاقبت او را نظر کنند که[3776] من اگر به عاقبت نظر کردمی، این حال به من نرسیدی. و چون دل تو در[3777] کاری مضطرب باشد، از آن کار فراغت و رجوع کن[3778]. و در هر کار مشورت کن. من اگر به ملائکه مشاوره کردمی، این مصیبت و زلّت به من نرسیدی. **[2755 خلق مستِ آرزویند و هوا]** و مست را ادراک کامل نباشد. **[زآن پذیرایند دستانِ ترا]** و قبول کننده‌اند قصّه و مکر ترا. خدمت مولانا هر سخن که از سوی معاویه گوید در تلبیس ابلیس، راست است. و هر سخن که از طرف ابلیس گوید در حق نفس[3779]، درست است. و در حق براءت ابلیس تلبیس است از آنکه تلبیس ابلیس را حد نیست. و تا نفس به فساد میل نکند، ابلیس به اکراه عاصی نکند. **[2756 هرکه خود را از هوا خو باز کرد]** و از هوس جوینده باز داشت[3780]، **[چشمِ خود را آشنایِ راز کرد]** چنان‌که در قاضی هوس و هوا و رشوت و حبّ دنیا نباشد، حق و باطل را فرق کند. **[شکایتِ قاضی از آفتِ قضا و جواب نائب او را]** و تسلّی دادنش. **[2757 قاضیی بنْشاندند و می گریست]** یعنی قاضی‌ای را بر مسند قضا نشاندند و نصب کردند. آن قاضی **(215a)** می گریست. **[گفت نائب قاضیا گریه ز چیست]** نائب پرسید که

[3775] کژدم از گندم S : گندم از کژدم K

[3776] که S : - K

[3777] در S : بر K

[3778] و رجوع کن S : جو K

[3779] نفس K : - S

[3780] جوینده باز داشت S : + و هوا و رشوت K

سبب گریه چیست؟ **[2758 این نه وقتِ گریه و فریادِ توست]** این وقت، وقت گریه و فریاد نیست. **[وقتِ شادی و مبارک‌بادِ توست]** بلکه هنگام شادی و مبارک باد توست. **[2759 گفت آه چون حُکم راند بی‌دلی]** قاضی گفت: گریهٔ من از آن است که مرد بی‌دلی و شخص خائف[3781] از آخرت چگونه راند **[در میانِ آن[3782] دو عالِم جاهلی]** در میان دو خصم که عالِم حقیقت حال‌اند. قاضی که واقع حال را نمی داند. **[2760 آن دو خصم از واقعهٔ خود واقف‌اند]** یعنی زیرا که این دو خصم واقعه را واقف‌اند، صدق و کذب دعوی را می دانند. **[قاضیِ مسکین چه داند زآن دو بند]** پس چگونه حکم کند؟[3783] **[2761 جاهل است و غافل[3784] است از حالشان]** نمی داند احوال خصمان. **[چون رود در خونشان و مالشان]** که بیم ناحق حکم کردن است در خون و مال خلقان. و قضات[3785] را بیم عظیم است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **الْقُضَاةُ ثَلَثَةٌ: قَاضٍ فِي الْجَنَّةِ وَ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ. فَأَمَّا الَّذِي فِي الْجَنَّةِ فَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ، وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِي الْحُكْمِ فَهُوَ فِي النَّارِ وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلٍ فَهُوَ فِي النَّارِ. [2762 گفت خصمان عالِم‌اند و علّتی]** یعنی نائب گفت: آری خصمان عالم‌اند، امّا غافل‌اند و علّتی‌اند[3786]. یعنی صاحب غرض و اهل مرض‌اند. **[جاهلی تو لیک شمعِ ملّتی]** اگرچه تو نمی دانی، امّا شمع ملّتی و نور علم و دین داری. **[2763 زآنکه تو علّت نداری در میان]** و پیش خصمان. **[آن فراغت هست نورِ دیدگان]** آن بی‌غرضی نور ابصار است. **[2764 وآن دو عالِم را غرضْشان کور کرد]** آن دو خصم داننده را غرض نابینا کرد. **[علمشان را علّت اندر گور کرد]** علم ایشان را علّت و غرض اندر گور دفن کرد. **[2765 جهل را بی‌علّتی عالِم کند]** یعنی جاهل را بی‌علتی عالم کند. **[علم را علّت کژ و ظالم کند]** عالم را غرض و مرض معوج[3787] و ظالم کند. در

[3781] خائف S : خائب K

[3782] آن S : این K

[3783] پس چگونه حکم کند S : احوال خصمان K

[3784] جاهل است و غافل S : غافل است و جاهل K

[3785] قضات S : قضا K

[3786] علّتی‌اند S : علّتی K

[3787] معوج S : مفلوج K

بعض نسخ **[علم را علّت ز دلها بر کند]** یعنی علم را علّت و غرض[3788] از دلها بیرون کند. **[2766 چون تو رشوت نسْتدی بیننده‌ای]** و بینایی. **[چون طَمَع کردی ضریر و بنده‌ای]** حق را نمی بینی و بندهٔ نفس می شوی. پس از این خدمت مولانا کلام ابلیس را با معاویه حکایت می کند. **[2767 از هوا من خوی[3789] را واکرده‌ام]** چون ترک هوا کرده‌ام و خوی خود را از او جدا کرده‌ام. **[لقمه‌هایِ شهوتی کم خورده‌ام]** لاجرم نابینا و بندهٔ نفس نگشتم که شرط صحّت فراست دو چیز است: مواظبت طاعت **(215b)** و ترک شهوت. و من این دو چیز دارم. لاجرم **[2768 چاشنی‌گیرِ دلم شد بافروغ]** یعنی دل من از مرض سالم است. پس حق و حقیقت را ادراک می کند. **[راست را داند حقیقت از دروغ]** و صدق و کذب را خوب و صحیح می داند. پس در تشخیص من خلل نیست. می دانم که این سخن تو راست نیست. **[به اقرار آوردنِ معاویه ابلیس را]** به الحاح و ابرام. **[2769 تو چرا بیدار کردی مر مرا]** تو خود خواب و غفلت خلق می خواهی. **[دشمنِ بیداریی تو ای دَغا]** عدوی بیداری‌ای تو ای اهل حیله. **پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم کسی را یاد کردند و گفتند: شب بخسبید. تا به صبح بیدار نگشت. گفت: ذَاكَ رَجُلٌ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنِهِ.** **[2770 همچو خشخاشی همه خواب آوری]** که خاصهٔ خشخاش خواب آوردن است. **[همچو خَمری عقل و دانش را بَری]** همچو باده‌ای که[3790] مردم را بی‌عقل می کنی. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت[3791]: **يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَثَ عُقَدٍ، يَضْرِبُ عَلَى كُلِّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنِ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلاَّ أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلاَنَ.** **[2771 چارمیخت کرده‌ام هین راست گو]** یعنی چون گرفتار منی، جز طریق راستی مپو. ورنه ترا اشکنجه می کنم. **[راست را دانم تو حیلتها مجو]** چون راست را از دروغ می شناسم، حیلتها مجو. **[2772 من ز هر کس آن طَمَع دارم که او]** آن کس[3792] **[صاحبِ آن باشد**

[3788] علم را علّت و غرض S : - K

[3789] خوی K : هوی S

[3790] که S : - K

[3791] رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت S : قال رسول الله صلی الله علیه و سلم K

[3792] آن کس S : و آن کس K

اندر طبع و خو] از ابلیس خیر مرجو نیست از آنکه طبع و خوی او شر است. **[2773 من ز سِرکه می نجویم سکّری]** و شیرینی. **[مر مُخَنَّث را نگیرم لشکری]** و جندی یعنی سپاهی یا به معنی نوکر. **[2774 همچو گبران من نجویم از بُتی]** یعنی گبر نیستم که از بت خدایی جویم و گویم **[کو بوَد حق یا خود از حق آیتی]** که بت[3793] حق است یا از حق آیتی است که[3794] آن را به نزد خدا شفاعتی است. **[2775 من ز سرگین می نجویم بویِ مُشک]** از آنکه از سرگین بوی خوش نمی آید. **[من در آبِ جو نجویم خشتِ خشک]** زیرا که آب خشت را تر می کند. **[2776 من ز شیطان این نجویم کوست غیر]** مشار الیه لفظ این مضمون مصراع ثانی است. **[کو مرا بیدار گرداند به خیر]** که ابلیس بر خلاف این است. **[2777 گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر]** و فریب. **[میر از او نشْنید کرد استیز و صبر]** یعنی امیرالمؤمنین معاویه نشنید، عناد و صبر کرد. در این تنبیه است که سخن ابلیس را عناد کردن و بر خلافش **(216a)** صبر می باید کرد. **[راست گفتنِ ابلیس ضمیرِ خود را با معاویه]** پس از الحاح بسیار و مکر بی‌شمار **[2778 از بُنِ دندان بگفتش بهرِ آن]** لفظ بهر آن مرهون است. **[کردمت بیدار می دان ای فلان]** یعنی ابلیس به طرف[3795] زبان یا به قوت تمام معاویه را گفت: از برای آن بیدار کردم ترا ای معاویه **[2779 تا رسی اندر جماعت در نماز]** و با حق کنی نیاز **[از پیِ پیغامبرِ دولت‌فراز]** از پس رسول الله صلی الله علیه و سلم که[3796] آن رسول به حکم **أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ** بلنددولت است. **[2780 گر نماز از وقت رفتی مر ترا]** اگر نماز تو فوت شدی، **[این جهان تاریک گشتی بی‌ضیا]** چشمت را. **[2781 از غَبین و درد رفتی اشکها]** از فریفتگی و بی‌حضوری اشکها برفتی **[از دو چشمِ تو مثالِ مَشکها]** از آنکه **[2782 ذوق دارد هر کسی در طاعتی]** لذّت دارد هر اهل طاعت از عبادتی. **[لاجرم نشْکیید از وی ساعتی]** صبر نکند از طاعت[3797] یک ساعت که مناجات حق است و مصاحبت حضرت خداست. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَا يَتَوَضَّأُ أَحَدُكُمْ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ وَيُسْبِغُهُ، ثُمَّ يَأْتِي**

[3793] بت S : - K

[3794] که S : - K

[3795] طرف S : طریق K

[3796] که S : - K

[3797] طاعت S : طاعتی K

الْمَسْجِدَ، لا يُرِيدُ إِلّا الصَّلَاةَ فِيهِ، إِلّا تَبَشْبَشَ إِلَيْهِ كَمَا يَتَبَشْبَشُ أَهْلُ الْغَائِبِ بِطَلْعَتِهِ. [2783 آن غَیبین و درد بودی صد نماز] آن بی‌حضوری و درد[3798] صد نماز بودی. **[کو نماز و کو فروغِ آن نیاز]** نماز کجا، آن احتراق و نور نیاز کجا؟ یعنی ثواب ندامت و فراق حسرت بر فوت نماز[3799] بهتر از ثواب نماز است. **[فضیلتِ حسرت خوردنِ آن مُخلِص بر فوتِ نماز[3800]]** کسی که ثواب نماز داند، از فوت او بسیار برنجد. چنان‌که کسی را مال وافر و درّ و جواهر باشد، چون بدزدند، بسیار گریه و زاری کند. **[2784 آن یکی می رفت در مسجد درون]** یعنی کسی از اصحاب به مسجد آمد. **[مردم از مسجد همی آمد برون]** اصحاب را دید که از مسجد بیرون می رفتند. **[2785 گشت پرسان که جماعت را چه بود]** آن کس پرسید که جماعت را چه شد؟ **[که ز مسجد می برون آیند زود]** که از مسجد زود بیرون می آیند. **[2786 آن یکی گفتش که پیغامبر نماز]** یعنی کسی آن کس را خبر داد که پیغامبر نماز را **[با جماعت کرد و فارغ شد ز راز]** و از نیاز. **[2787 تو کجا در می روی ای مردِ خام]** و غافل. در این تنبیه است که گویا آن کس از بهر غفلت دیر آمد و لهذا به جماعت نرسید. **[چون‌که پیغامبر بدادست السَّلام]** و از نماز فارغ و تو فضیلت آن را نرسیدی. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ صَلَّى لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فِي جَمَاعَةٍ يُدْرِكُ (216b) التَّكْبِيرَةَ الأُولَى كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَتَانِ: بَرَاءَةٌ[3801] مِنْ النَّارِ وَبَرَاءَةٌ مِنْ النِّفَاقِ. [2788 گفت آه و دود از آن آه شد برون]** آن کس آه کرد و از آه او[3802] دود پیدا شد. **[آهِ او می داد از دل بویِ خون]** آه آن کس بداد از دلش بوی خون. در این تنبیه است که ثواب فوت نماز کسی را می باشد که از برای فوت شدن نماز دل او بسوزد که از آه او بوی کباب دل بیاید. ورنه از جمله مکاید نفس و شیطان است که در رفتن به مسجد کاهلی نماید. چون نرسد، وسوسه و تغلیط می کند که گوید تو به سبب نیّت و آمدن ثواب جماعت یافتی. **[2789 آن یکی از جمع گفت این آه را]** شخصی از جماعت

[3798] درد S : دردی K

[3799] فوت نماز S : نیاز K

[3800] نماز S : + جماعت K

[3801] بَرَاءَةٌ K : - S

[3802] آه او S : آن آه K

گفت: این آه را **[تو به من ده وآن نماز من ترا]** و آن نماز که با جماعت گزارده‌ام، بستان[3803]. در بعض نسخ به جای این بیت، این بیت واقع است: **[آن یکی گفتا بده آن آه را] [وین نمازِ من ترا بادا عطا]**. **[2790 گفت دادم آه و پذْرفتم نماز]** آن کس گفت: آه را دادم، نماز را قبول کردم. **[او سِتد آن آه را با صد نیاز]** آن شخص دیگر آه را قبول کرد با صد نیاز[3804]. **[2791 شب به خواب اندر بگفتش هاتفی]** آن شخص را که آه را قبول کرد، شب بگفت هاتفی **[که خریدی آبِ حیوان و[3805] شفا]** آب حیات[3806] را خریدی که شفا دهنده است. **[2792 حُرمتِ این اختیار و این دُخول]** به شرف اختیار آه و به دخول آن انکسار **[شد نمازِ جملهٔ خلقان قبول]** و بر وجه کمال مقبول شد که در حدیث قدسی وارد است: **أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ. [اقرارِ ابلیس با معاویه مکرِ خود را]** این آخر قصّهٔ معاویه و ابلیس است. **[2793 پس عزازیلش بگفت ای میرِ راد]** پس ابلیس معاویه را گفت: ای میر سخی، **[مکرِ خود اندر میان باید نهاد]** و افشای آن می باید کرد. **[2794 گر نمازت فوت می شد آن زمان]** که در خواب بودی، **[می زدی از دردِ دل آه و فغان]** و ناله و فریاد. **[2795 وآن تأسّف وآن فغان و آن نیاز]** و آن آه **[درگذشتی از دو صد ذکر و نماز]** و سبق بردی از عبادت بسیار. **[2796 من ترا بیدار کردم از نهیب]** و بیم **[تا نسوزانَد چنان آهی حجاب[3807]]** تا آن آه حجابهای کبریا را نسوزد و ترا قربت[3808] نشود. **[2797 تا چنان آهی نباشد مر ترا]** که پرده‌ها را بسوزد و تقرّب بیفزاید. **[تا بدان راهی نباشد مر ترا]** یعنی ترا بیدار کردم از بیم آنکه ترا چنین آهی نباشد و به درگاه خدا راهی نباشد. **[2798 من حسودم از حسد کردم چنین]** که ترا بیدار ساختم. **[من عدوَّم کارِ[3809] من مکر است و کین] (217a)** خلاصهٔ جواب و اقرار ابلیس این است که اگر بیدار نگشتی و نمازت فوت شدی، تو بر فوت نماز تأسّف خوردی و بر آن نماز به درد دل آهی کردی و ترا ثواب بسیار بودی. پس من ترا بیدار کردم تا نماز را بگزاری و از ثواب بسیار محروم

[3803] بستان S : - K

[3804] با صد نیاز S : - K

[3805] و : - KS

[3806] حیات S : حیوان K

[3807] حجاب S : حجیب K

[3808] قربت S : قریب K

[3809] کار S : خوی K

بمانی. و من حسود و عدوّم. کار من نیکی نیست. **[2799 گفت اکنون راست گفتی صادقی]** چون ابلیس مکر خود را اعتراف کرد، معاویه گفت: اکنون صحیح گفتی. صادقی در این مقال. **[از تو این آید تو این را لایقی]** امّا نمی توانی که مرا فریبی و شکار کنی. **[2800 عنکبوتی تو مگس داری شکار]** و ضعیفان را صید کنی. **[من نِیَم ای سگ مگس زحمت میار]** که نمی توانی که مرا کنی شکار. **[2801 بازِ اسپیدم شکارم شه کند]** معنی این مصراع به ترکی: آق طوغانن، بنی شاه شکار ایدر. معنی مراد این است که باز عزیزم. شکار کنندهٔ من جز شاه نیست. **[عنکبوتی کی به گِردِ ما تَنَد]** معنی این مصراع به ترکی: بر اورمجک قچن بزم قراڭمزه دوقیه و دولنه. معنی مراد این است که یک عنکبوت کی باشد که ما را شکار کند؟ **[2802 رَو مگس می گیر تا توانی هلا]** تا توانی و قدرت داری[3810]. **[سویِ دوغی زن مگسها را صلا]** معنی این مصراع به ترکی: اَیران جانبنه سڭڭلره صَلا اور. معنی مراد این است که ضعیفان و حریصان را به سوی دنیا و شهوت دعوت کن تا در آن افتند. من مگس نیم که به دوغ افتم و به شهوت مبتلا و به دروغ[3811] فریفته شوم. **[2803 ور بخوانی تو به سویِ انگبین]** و حلوای[3812] شیرین. یعنی اگر دعوت به[3813] طاعت کنی، **[هم دروغ و دوغ باشد آن یقین]** که تو ابلیس و اهل تلبیسی. گاهی باشد ابلیس پر تلبیس تلقین توبه کند. امّا اوّل گوید آرزوی فلان و آرزوی فلان داری. اوّلا آن آرزوها را بگیر. پس از آن توبهٔ صادقه بیار. لاجرم بدین مکر دل را مایل به شهوت کند و به فسق معتاد گرداند و به غفلت[3814] بمیراند. پس مکر او را نهایت نیست. و لهذا می فرماید: **[2804 تو مرا بیدار کردی خواب بود]** که بیدار کردن تو مرا به خواب بردن است. **[تو نمودی کشتی آن گرداب بود]** آن چیز که تو در صورت کشتی نمودی، آن گرداب بود. **[2805 تو مرا در خیر زآن می خواندی]** تو مرا به خیر از آن دعوت کردی **[تا مرا از خیرِ بهتر راندی]** که مرا از خیر افضل دور کردی. پس ای عزیز، حال نفس امّاره را با صاحبش چون حال ابلیس و معاویه تصوّر کن که اگر کار **(217b)** شریف نیز فرماید، حیله و مکری با آن ردیف باشد چنان‌که در

[3810] تا توانی و قدرت داری S : به ترکی یوری سڭك طوت کوجك یترسه K

[3811] دروغ S : دوغ K

[3812] حلوای S : هوای K

[3813] به S : و K

[3814] به غفلت S : - K

این حکایت: **[فوت شدنِ دزد]** و خلاص شدن او **[با آواز دادنِ آن شخص]** و به فریاد کردن آن کس **[صاحب‌خانه را]** که آن صاحب‌خانه **[نزدیک آمده بود که دزد را دریابد و بگیرد]** در این مطلب تمثیل می کند دلالت ابلیس را بر نماز و باز داشتن او را[3815] از آه و نیاز به حال آن کس که خداوندخانه را آواز داد در آن حال که دزد رختش برده بود و در[3816] عقب دزد می دوید و نزدیک رسیده بود که[3817] دزد را بگیرد. چون آواز آن کس را شنید و فریادش به گوش او رسید که می گفت: ای مسلمان زودتر بیا و این علامات بلا[3818] مشاهده کن، صاحب‌خانه پنداشت که دزدی دیگر در اطفال و عیال او قصد کرده باشد. **[2806 این بدان مانَد که شخصی دزد دید]** این دلالت ابلیس بر نماز و باز داشتن معاویه را از آه و نیاز بدان ماند که یک شخص دزد دید. **[در وثاق اندر پیِ او می دوید]** در خانهٔ خویش و در پی آن دزد بدوید تا او را بگیرد. **[2807 تا دو سه میدان دوید اندر پیَش]** آن شخص صاحب‌خانه بدوید در پی دزد **[تا در افکند او تَعَب اندر خُویَش]** لفظ او و شین اشارت به صاحب‌خانه است و تعب اندر ظرف است یا شین راجع است به دزد. و حرف[3819] واو در لفظ خَوی واو رسمی است، در وزن می است به معنی عرق. یعنی آن کس در تعب به حدی رسید که خوی کرد و عرق افکند یا عرق افکند در دزد[3820]. **[2808 اندر آن حمله که نزدیک آمدش]** در آن وقت که[3821] آن شخص صاحب‌خانه نزدیک آمده بود و چنان نزدیک گشته که[3822] **[تا بدو اندر جَهَد در یابدش]** دزد را بگیرد. **[2809 دزدِ دیگر بانگ کردش که بیا]** شخصی که از دزدان بود همراه دزد اوّل، از پی صاحب‌خانه آواز داد که بیا **[تا ببینی این علاماتِ بلا]** نشانهای او را. **[2810 زود باش و باز گرد ای مردِ کار]** که در اینجا حال دشوار شده است. **[تا ببینی حال اینجا زار زار]** چون صاحب‌خانه این بانگ را شنید، **[2811 گفت باشد کآن طرف دزدی بوَد]** صاحب‌خانه با

[3815] را S : - K

[3816] در K : درد S

[3817] که S : - K

[3818] بلا S : + را K

[3819] حرف S : لفظ K

[3820] دزد K : درد S

[3821] که S : - K

[3822] که S : - K

خود گفت: شاید که به سوی خانه دزد دیگر باشد. **[گر نگردم زود این بر من رود]** اگر رجوع نکنم، بر من ضرر شود و[3823] آن را بیان می کند. **[2812 در زن و فرزندِ من دستی زند]** آن دزد دیگر. **[بستنِ این دزد سودم کی کند]** گرفتن و بستن من این دزد را مرا نفع نمی کند که دزد دیگر محکم ضرر کرده می باشد. **(218a) [2813 آن مسلمان از کَرَم می‌خوانَدَم]** این کس که آواز کرد، از کرم می خواند مرا. **[گر نگردم زود پیش آید نَدَم]** اگر زود رجوع نکنم، پشیمانی پیش آید. **[2814 بر امیدِ شفْقتِ آن نیک‌خواه]** بر احتمال شفقت آن آواز دهنده **[دزد را بگْذاشت باز آمد به راه]** و رجوع کرد به سوی خانه و آن کس را رسید. **[2815 گفت ای یارِ نکو احوال چیست]** صاحب‌خانه آن کس را گفت: ای یار خوب، احوال چگونه است و چه خبر است؟ **[وین فغان و بانگِ تو از درد[3824] کیست]** از که فریاد می کنی؟ **[2816 گفت اینک بین نشانِ پایِ دزد]** آن آواز کننده گفت: ببین پی دزد را. **[این طرف رفتست دزدِ زن‌بِمُزد]** دزد که زن خود را به مزد و اجرت می دهد به زنا کردن یعنی دزد قحبه زن. **[2817 نک نشانِ دزد پایِ قلتبان]** و دیّوث. **[در پیِ او رَو بدین نقش و نشان]** چون صاحب‌خانه سخن او را شنید، **[2818 گفت ای ابله چه می‌گویی مرا]** که تو می گویی پایش رها کن که پیش اینک. **[من گرفته بودم آخر مر وَرا]** آن دزد را، امّا **[2819 دزد را از بانگِ تو بگْذاشتم]** و رها کردم. **[من تو خر را آدمی پنداشتم]** که به سخن تو اعتماد کردم. **[2820 این چه ژاژ است و چه هرزه ای فلان]** و چه فشار است ای نادان. **[من حقیقت یافتم چه بْوَد نشان]** پس از سخن صاحب‌خانه زبان بگشاد آن اواز کننده. **[2821 گفت من از حق نشانت می دهم]** من ترا از حق نشان می دهم. **[این نشان است از حقیقت آگهم]** این نشان صحیح است. من از حقیقت حال آگاهم. **[2822 گفت طرّاری تو یا خود ابلهی]** صاحب‌خانه گفت: همانا طرّار و مکّاری یا ابله و بیکاری. **[بلکه تو دزدی و زین حال آگهی]** یا دزدی و شریک آن ادباری[3825]. **[2823 خصمِ خود را می‌کشیدم من کَشان]** و آن را گرفته بودم. **[تو رهانیدی وَرا کاینک نشان]** چون مقصود خدمت مولانا از تألیف کتاب مثنوی بیان

[3823] و S : + ضرر K

[3824] درد Sİ : دست K

[3825] ادباری S : - K

احوال سلوک است، بدین تقریب بیان کند که کسی که تجلّی افعال را گذشته[3826] و تجلّی صفات را دیده و تجلّی ذات را مشاهده کرده و به آن رسیده باشد، آن را از ابتداء سلوک سخن گفتن از مقام خود باز داشتن است. و لهذا می فرماید: **[2824 تو جهت‌گو من برونم از جهات]** که راه برده‌ام به عالم بی‌نشان و ذات بی‌جهات و مکان و ترا از ذات و صفات جز مشاهدهٔ افعال و آثار نی. و منم در مشاهدهٔ ذات جمال احدیّت ذات. **[در وصال آیات (218b) کو یا بیّنات]** که در وصل آیات و علامات و بیّنات و دلالت نیست[3827]. آنکه به دیدن خس و خاشاک دریای زخّار از نظرش دور گشته و به واسطهٔ تراکم اجزای خاک خورشید پر انوار از چشم او مستور گشته محجوب است. از برای اشارت بدین معنی می فرماید: **[2825 صُنع بیند مردِ محجوب از صفات]** یعنی مردی که از تجلّی صفات محجوب است، صنع را بیند. یعنی او را تجلّی افعال و آثار است. **[در صفات آن است کو گُم کرد ذات]** در تجلّی صفات آن کس است که او تجلّی ذات را گم کرده است. **[2826 واصلان چون غرقِ ذات‌اند ای پسر]** و به مقام اعلی برده‌اند سر ای سالک مبتدی. **[کی کنند اندر صفاتِ او نظر]** اشارت می نماید به کلام علی رضی الله عنه که فرمود: کَمَالُ الْإِخْلَاصِ نَفْيُ الصِّفَاتِ عَنْهُ. یعنی اگر مشاهد[3828] آثار باشی، از افعال بی‌خبری و چون مطالعهٔ افعال کنی، از صفات ذاهلی و چون نظر بر صفات اندازی، از ذات غافلی. پس کمال اخلاص نفی صفات است. لاجرم عوام[3829] را نه از دانش آثار آثری است و نه از معرفت افعال خبری. و خواص که از آثار به افعال راه می برند، نه از ادراک صفات نصابی کامل دارند و نه از معرف ذات نصیبی شامل چه این مرتبهٔ خاص‌الخاص است. و لهذا شیخ فرید الدین عطار می فرماید: **بیت:** این همه مردی که هرکس کرده‌اند - وین همه وادی که از پس کرده‌اند * جمله در افعال او می رفته‌اند - وادی ذات و صفت را خفته‌اند. لاجرم مرتبهٔ خاص‌الخاص بلند است و از آن افتادن زلّت است به سبب ذلّت. و لهذا می فرماید: **[2827 چون‌که اندر قعرِ جُو باشد سَرَت]** و غرق قعر باشی که آب ترا از جهات ست

[3826] گذشته S : گذاشته K

[3827] نیست S : - K

[3828] مشاهد S : مشاهدهٔ K

[3829] عوام K : عوان S

احاطه کرده باشد، **[کی به رنگِ آب افتد منظرت]** کی به رنگ ظاهر آب[3830] باشد نظرت؟ **[2828 ور به رنگِ آب باز آیی ز قعر]** از آن مرتبه دور شوی، **[پس پلاسی بسْتدی دادی تو شَعر]** پلاس را پوشیدی، شعار را دادی. **[2829 طاعتِ عامه گناهِ خاصگان]** به موجب[3831] حَسَنَاتُ الأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ عبادت عوام گناه خواص است. **[وُصلتِ عامه حجابِ خاص دان]** از آنکه آنچه به نسبت با بعضی کمال است، به نسبت با دیگری ضلال. **[2830 مر وزیری را کند شه محتسب]** مثال ظاهر است. **[شه عدوِّ او بوَد نبْود مُحِب]** که تنزیل کرد از پایهٔ علیا اگرچه احتساب نیز پایهٔ بلند است در نفس خود. **[2831 هم گناهی کرده باشد آن وزیر]** که جزاء اوست این[3832] تنزیل. **(219a) [بی‌سبب نبْود تغیُّر ناگزیر]** و ضروری. زیرا حضرت خدای تعالی در سورهٔ رعد می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ**. یعنی به درستی که خدای تعالی تغییر نکند آنچه به گروهی باشد از عافیتی و نعمتی تا وقتی که آن گروه تغییر دهند آنچه در نفسهای خود. یعنی[3833] بدل کنند احوال جمیله را به اخلاق رذیله. سلّمی گوید: به گردانند زبان را از ذکر او و بگردانند دل را بر خود و مادام که دل با او راست دارند و غفلت نورزند، آثار فیض بدیشان متصل بود. **بیت:** گرت هواست که دل را نگسلد پیوند - نگاه دار سر رشته تا نگه دارد. **[2832 آنکه ز اوّل محتسب بُد خود وَرا]** یعنی اگرچه نسبت با بعضی عالی‌تر از احتساب منصب و جاهی نیست، اما نسبت با چنین وزیر جز مجازات[3834] وزر و گناهی نیست. پس کسی که پایه و درجهٔ او احتساب بود از اوّل، **[بخت و روزی آن بُدست از ابتدا]** او را دولت تمام بود. **[2833 لیک آنکه اوّل وزیرِ شه بُدست]** به آن پایهٔ علیا رسیده است، **[محتسب کردن سبب فعلِ بَد است]** که سبب غضب شده است. **[2834 چون ترا شه ز آستانه پیش خواند]** و مقرّب خویش کرد، **[باز سویِ آستانه باز راند]** و از عزّ حضرت دور ساخت. **[2835 تو یقین می دان که جُرمی کرده‌ای]** از آن مهجور شدی. **[جبر را از جهل پیش آورده‌ای]** و همچون جبریان گفته‌ای. **[2836 که مرا روزی و قسمت این بُدست]** در

[3830] آب S : - K

[3831] به موجب S : - K

[3832] این S : - K

[3833] یعنی S : - K

[3834] مجازات S : بی‌ذات K

تقدیر خدا. **[پس چرا دی بودت آن دولت به دست]** چرا دیروز ترا آن دولت بود به دست؟ پس کسی که ملازم درگاه باشد و بر در خدمت قایم بود، به پایهٔ بلند رسد و چون جرم کند، از آن پایهٔ بلند معزول شود. لاجرم رفعت و زلّت در دست بنده است. ولهذا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللهِ كَذَّابًا**. پس بر این قیاس هرکه صدق ورزد، از صدّیقیان شود. **[2837 قسمتِ خود خود بُریدی تو ز جهل]** در بعض نسخ **[ای بریده روزی خود را ز جهل]**. **[قسمتِ خود را فزاید مردِ اهل]** به طاعت و اخلاص. **[قصّهٔ منافقان و مسجدِ ضِرار ساختنِ ایشان]** و حیله کردن ایشان[3835] پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم. **[2838 یک مثالِ دیگر اندر کژرَوی]** یای مصدریّه است. یعنی مثالی دیگر در تلبیس. **[شاید ار از نقلِ قرآن بشْنوی]** ارباب تفسیر آورده‌اند در اواخر سورهٔ توبه در تفسیر این آیت کریمه که **وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ (219b) الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا** که چون بنی عمرو بن عوف مسجد قبا را پرداختند و به توفیق الهی آن مسجد را تمام ساختند، از رسول الله صلی الله علیه و سلم التماس کردند تا تشریف قدوم همایون ارزانی دارد و یک بار در آن مسجد نماز گزارد. چون خواجه[3836] علیه السلام اجابت[3837] التماس[3838] ایشان کرد، برادران ایشان بنی غنم بن عوف حسد بردند و گفتند: ما نیز مسجدی سازیم و یک بار رسول در او نماز بگزارد با ابو عامر راهب که رسول الله صلی الله علیه و سلم او را فاسق لقب گفته است[3839]، از اشراف قبیلهٔ خروج بود و در علم توریت و انجیل مهارتی تمام داشت و پیوسته نعت و صفت سیّد عالم علیه السلام بر اهل مدینه می خواند. چون آن حضرت به مدینه هجرت فرمود، اهل آن دیار شیفتهٔ جمال و کمال وی[3840] شده از صحبت ابو عامر برمیدند و کسی پروای او نکرد. **بیت:** با وجود لب جان‌بخش تو ای آب حیات - حیفم آید سخن از چشمهٔ حیوان گفتن. ابو عامر را عرق حسد در حرکت آمده به نفی آن حضرت مشغول شد و

[3835] ایشان S : - K

[3836] خواجه SK : + عالم İ

[3837] خواجه علیه السلام اجابت Sİ : خواجهٔ موجودات K

[3838] التماس Sİ : + اجابت K

[3839] گفته است Sİ : گفت K

[3840] وی Sİ : او K

بعد از غزوهٔ بدر از مدینه گریخته به کفّار مکّه پیوست و در حرب اُحد حاضر شده. اوّل کسی که تیر بر لشکر اسلام انداخت وی بود. و ابو عامر رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفته بود: در آن روز هیچ قومی نباشد که به تو جنگ کنند مگر من با ایشان[3841] باشم. لاجرم از جنگ رسول الله صلی الله علیه و سلم زایل نشد تا در حرب حُنین نیز حاضر شد. و در اوان انهزام هوازن[3842] گریخته و به طرف شام رفته[3843] به نزد هرقل که ملک روم بود[3844]. می خواست که از روم لشکری ساز کند و به جنگ مسلمانان آید. نامه نوشت و به جانب منافقان خبر فرستاد که اسباب حرب و سلاح مهیّا سازید و از بهر من مسجدی بنیاد کنید که چون به مدینه آیم، آنجا به افادهٔ علم اشتغال نمایم. و من از قیصر لشکر گرفته خواهم رفتن و محمد را از مدینه اخراج خواهم کرد. لاجرم بنی غنم مسجد[3845] بنا کردند و گفتند ابو عامر چون از شام بیاید، او را در این موضع مقتدای خود سازیم تا بر اخوان ما را شرف باشد. و رسول الله صلی الله علیه و سلم عازم غزوهٔ تبوک **(220a)** بود. بانیان مسجد آمدند و گفتند: یا رسول الله، ما برای ضعیفان و بیچارگان و وقت سرما و بارندگی مسجدی ساخته‌ایم و التماس می رود که در آن مسجد نماز گزاری. و غرض ایشان آن بود که به واسطهٔ نماز آن حضرت مهم خود را استحکامی دهند نه آنکه به قدوم شریف رسول الله صلی الله علیه و سلم مشرّف شوند. امّا رسول الله صلی الله علیه و سلم حال منافقان می دانست، امّا به حسب اخلاق حسنه جامهٔ خود گرفت تا برود. این آیت نازل شد. و در روایتی رسول الله صلی الله علیه و سلم در جواب ایشان[3846] گفت: حالیا متوجه غزوییم. تا باز آییم، در مسجد شما نماز بگزاریم. و چون به وقت باز گشتن به منزل ذی اوان که قریب مدینه است[3847] رسید، اهل مسجد همان التماس نمودند. این آیت نازل شد که[3848] **وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا** و آنان که فرا گرفتند و بنا نهادند **مَسْجِدًا** مسجدی[3849] **ضِرَارًا** برای ضرر مؤمنان و ستیزهٔ ایشان

[3841] با ایشان SK : به ایشان İ

[3842] هوازن Sİ : - K

[3843] رفته SK : رفت İ

[3844] بود SK : + و İ

[3845] مسجد Sİ : مسجدی K

[3846] ایشان Sİ : - K

[3847] است Sİ : - K

[3848] که Sİ : - K

[3849] مسجدی İ : - SK

وَكُفْرًا و برای تقویت کفری که اضمار آن می کنند **وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ** و برای تفرقه افکندن میان مؤمنان که در مسجد قبا مجتمع می باشند **وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ** و برای انتظار مر آن کس را که[3850] جنگ کرد با خدای و با رسول او پیش از بنای این مسجد. مراد ابو عامر راهب است که[3851] در اُحُد و حُنین نیز به جنگ حاضر شد. **وَلَيَحْلِفُنَّ** و هرآینه سوگند می خورند چون کسی گوید این مسجد را چرا ساختید؟[3852] **إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ** که ما نخوستیم از بنای این مسجد مگر خواستنی نیکو که نماز است و ذکر و توسعه بر ضعیفان. **وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ** و خدای تعالی گواهی می دهد که ایشان دروغ‌گویان‌اند در سوگند خود. **لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا** مایست برای نماز در آن مسجد هرگز. **[2839 این چنین کژ بازیی در جفت و طاق]** لفظ جفت و طاق بازی است. **[با نبی می باختند اهلِ نفاق]** این مصراع متعلق است به لفظ کژ بازیی. **[2840 کز برایِ عزِّ دینِ احمدی]** در ظاهر چنین گفتند. **[مسجدی سازیم و بود آن مُرتَدی]** یعنی امّا در حقیقت بناء آن مسجد حسد بود و مُرتَدی و کنیسا بود به نام مسجد. **[2841 این چنین کژ بازیی می باختند]** و تلبیس کردند. **[مسجدی جز مسجدِ او ساختند]** یک مسجد جز مسجد[3853] نبی ساختند. در جنب مسجد قبا بنا کردند. **[2842 فرش و سقف و قبّه‌اش آراسته]** یعنی آراسته کردند. **[لیک تفریقِ جماعت خواسته]** و طاعت نخواستند. **[2843 نزدِ پیغامبر به لابه آمدند]** و پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم **(220b)** به تضرّع آمدند و نیاز کردند. **[همچو اشتر پیشِ او زانو زدند]** با ادب نشستند بر وجه نفاق نه بر وفاق. **[2844 کای رسولِ حق برایِ مُحسِنی]** یای مصدریّه است. **[سویِ آن مسجد قدم رنجه کنی]** و تشریف فرمایی **[2845 تا مبارک گردد از اَقدامِ تو]** آن مسجد ما که شَرَفُ الْمَكَانِ بِالْمَكِينِ است. **[تا قیامت تازه بادا نامِ تو]** در بعض نسخ: **[تا قیامت تازه باد ایّام تو]**. **[2846 مسجدِ روزِ گِل است و روزِ ابر]** یعنی ما این مسجد را از[3854] برای روز گل و ابر باران ساخته‌ایم که نزدیک باشد و عاجزان اینجا آیند. **[مسجدِ روزِ ضرورت وقتِ فقر]** و احتیاج.

[3850] که K - : Sİ

[3851] که K - : Sİ

[3852] ساختید Sİ : ساختند K

[3853] مسجد K : - S

[3854] از K - : S

پرداخته‌ایم که غریبان اینجا آسایند **[2847 تا غریبی یابد آنجا[3855] خیر و جا]** که نماز بگزارد و مسکن بگیرد. **[تا فراوان گردد این خدمت‌سرا]** و عبادت‌خانه یعنی مسجد بسیار شود. **[2848 تا شعارِ دین شود بسیار و پُر]** تا علامت دین یعنی مساجد[3856] بسیار گردد یا عبادت در مسجد بسیار شود که عابدان در مسجد مزدحم گردد به واسطهٔ قرب به آبادانی از شهری و غریب. زیرا بعد مسافه مقلّل جماعت است. **[زآنکه با یاران شود خوش کارِ مُر]** زیرا[3857] کار تلخ با یاران خوش و شیرین گردد. **[2849 ساعتی آن جایگه تشریف دِه]** یک ساعت در آنجا تشریف ارزانی دار. **[تزکیه‌مان کن ز ما تعریف دِه]** ما را تطهیر کن و ما را معروف و مشهور گردان. **[2850 مسجد و اصحابِ مسجد را نواز]** مسجد و اصحاب او را بنواز به قدوم شریف. **[تو مَهی ما شب دمی با ما بساز]** تو ماه منوّری و ما شب سیاه. دمی با ما مقارن شو. **[2851 تا شود شب از جمالت همچو روز]** منوّر و پیروز. **[ای جمالت آفتابِ جان‌فروز]** ای رسول الله، جمال تو آفتابِ جان‌افروز است. این سخنها که گفتند از بن دندان و از طرف لسان بود. **[2852 ای دریغا کآن سخن از دل بُدی]** و کاشکی قول آن گروه از دل و جان بودی **[تا مرادِ آن نفر حاصل شدی]** تا ابواب سعادت بر روی ایشان بگشودی. چون مقصود از تألیف مثنوی بیان احوال سلوک است، در این مرتبه اشارت به حصّه می کند که کسی که همچو این منافقان دعوی مسلمانی کند و شیرین زبانی نماید و اصطلاح اهل تصوّف گوید و پند و ارشاد کند امّا چون فعل او موافق[3858] قولش نباشد، عاقبت او بد است. و لهذا می فرماید: **[2853 لطف کآید بی‌دل و جان در زبان]** یعنی مراعات لطف زبانی بی‌اخلاص و اعتقاد جانی **[همچو سبزهٔ (221a) تون بوَد ای دوستان]** همچو سبزهٔ گلخن و مزبله است ای یاران. **[2854 هم ز دُورش بنْگر و اندر گذر]** سبزهٔ گلخن و موضع نجاست را نزدیک مشو از آنکه **[خوردن و بو را نشاید ای پسر]** خوردن و شمیدن را نشاید[3859] ای سالک مبتدی. **[2855 سویِ لطفِ بی‌وفایان هین مرو]** از این سخن غافل و ذاهل مشو. یعنی کسی که علم و معرفت گوید و

[3855] آنجا Sİ : اینجا K

[3856] مساجد S : مسجد K

[3857] زیرا S : زیرا که K

[3858] موافق K : منافق S

[3859] نشاید S : - K

دعوی ارشاد طریقت کند امّا چون حال او موافق قالش نباشد، به آن قرین مشو که اعتقاد و عمل تو گم می کند. **[کآن پُلِ ویران بوَد نیکو شنو]** که از او می افتی و هلاک می شوی. **[2856 گر قدم را جاهلی بر وی زند]** اگر پای خود را[3860] نادانی بر پل ویران نهد، **[بشْکند پُل و آن قدم را بشْکند]** بلکه مرد را هلاک کند. لاجرم قرین بی‌وفایان نشاید شد. **[2857 هر کجا لشکر شکسته می شود]** و منهزم می گردد، **[از دو سه سُست مُخَنَّث می بوَد]** که سبب انهزام دلیران شوند. **[2858 در صف آید با سلاح او مردوار]** در صف قتال مردان می آید آن مُخَنَّث مردوار. **[دل بر او بنْهند کاینک یارِ غار]** مردمان دل بر او بنهند بر ظنّ آنکه این است یار غار و مرد کارزار. **[2859 رُو بگرداند چو بیند زخمها[3861]]** آن مخنّث روی بگرداند چون زخمها می بیند. **[رفتنِ او بشْکند پشتِ ترا]** فرار مخنّث قرار ترا می برد. پس کسی که در جنگ لشکر نفس و شیطان دلیر نباشد، به آن کس یار مشو. ورنه آن می گریزد و مغلوب نفس و شیطان شود. ترا نیز شکسته کند، یعنی منهزم گرداند. **[2860 این دراز است و فراوان می شود]** این سخن معرفت و کلام حکمت بسیار است. اگر تفصیل کنم، فراوان می شود. **[وآنچه مقصود است پنهان می شود]** لاجرم در قصّهٔ مسجد ضِرار شروع می کنیم. **[فریفتنِ منافقان پیغامبر را صلی الله علیه و سلم تا به مسجدِ ضرارش بَرَند]** و نازل شدن وحی الهی از بهر نهی رسول الله صلی الله علیه و سلم. **[2861 بر رسولِ حق فسونها خواندند]** آن منافقان. **[رخشِ دستان و حِیَل می راندند]** و اسب افسانه و حیله را در میدان مکر تاختند. **[2662 آن رسولِ مهربانِ رحم‌کیش]** آن پیغامبر مشفق و رحم‌مذهب از کمال اخلاق خویش **[جز تبسّم جز بلی ناورد پیش]** یعنی مساعدت و ملایمت کرد. **[2863 شُکرهایِ آن جماعت یاد کرد]** پیغامبر علیه السلام. **[در اجابت قاصدان را شاد کرد]** با وجود آنکه مکر و عدوان[3862] ایشان پیش او مستور نبود. چنان‌که می فرماید: **[2864 می نمود آن[3863] مکرِ ایشان پیشِ او] (221b)** پیش پیغامبر علیه السلام. **[یک به یک زآن سان که اندر شیر مو]** چنان‌که در شیر سپید موی سیاه می

[3860] را S : + از K

[3861] زخمها S : زخم را K

[3862] عدوان S : عداوت K

[3863] نمود آن S : نمودی K

نمود چشم را. **[2865 موی را نادیده می کرد آن لطیف]** و آن رسول شریف[3864]. **[شیر را شاباش می گفت آن ظریف]** و تحسین کرد آن نظیف[3865]. **[2866 صد هزاران مویِ مکر و دمدمه]** و صوت و حیله **[چشم خوابانید آن دم زآن همه]** معنی این مصراع به ترکی: گوزی اویتدی اول وقت جمله‌دن. معنی مراد این است که چشم به خواب برد از آن جمله و چشم[3866] را پوشید. **[2867 راست می فرمود آن بحرِ کرم]** یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم. **[بر شما من از شما مشفق‌ترم]** و شفقت کننده‌تر. چنان‌که حضرت خدا فرمود: **النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ**. **[2868 من نشسته بر کنارِ آتشی]** اشارت است به مضمون آن حدیث شریف که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَتِ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ وأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهِ**. مقصود از تمثیل مذکور آن است که شما در جرئت معاصی و شهوات همچو پروانه در اقدام آتش و اغترار به حسن منظرش و لطافت جوهرش و غافل از مضرتش. **[با فروغ و شعلهٔ بس ناخوشی]** که آن آتش با ضیا و نور است، امّا بس بد است که[3867] هلاک کننده است. **[2869 همچو پروانه شما آن سو دَوان]** میل[3868] کننده و رونده به آتش سوزان که آن شهوت است و عصیان. **[هر دو دستِ من شده پروانه‌ران]** و منع کنندهٔ ایشان. لاجرم نفس می خواهد که[3869] خود را در[3870] آتش اندازد و رسول الله صلی الله علیه و سلم از آن منع کند. پس او مشفق‌تر است. حضرت مولانا چون چنین معرفت فرمود، و باز به حکایت عودت نمود. **[2870 چون بر آن شد تا روان گردد رسول]** چون رسول الله صلی الله علیه و سلم پیش از نزول آیت بر آن شد که به مسجد ایشان رود و آنجا[3871] نماز بگذارد. **[غیرتِ حق بانگ زد مشْنو ز غول]** که دعوت ایشان همچو غول بیابان است که اضلال کنندهٔ انسان است. اعتماد مکن. **[2871 کین خبیثان**

[3864] و آن رسول شریف S : اندر شیر موی را نادیده می نمود آن لطف کننده K

[3865] و تحسین کرد آن نظیف S : سوده آفرین دیدی اول محبوب K

[3866] چشم S : خشم K

[3867] بد است که S : به درستی K

[3868] میل S : که میل K

[3869] که S : - K

[3870] در S : به K

[3871] آنجا S : - K

مکر و حیلت کرده‌اند] و راست نگفته‌اند. **[جمله مقلوب است آنچه آورده‌اند]** و معکوس است هرچه گفته‌اند. **[2872 قصدِ ایشان جز سیه‌رویی نبود]** که کار منافقان این است. پس هرکه در او منافقی باشد، چون **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ** پیدا گردد، سیاه‌روی شود. **[خیرِ دین کی جُست ترسا و جهود]** خیر اسلام کی **(222a)** جوید نصرانی و یهود[3872]. پس مسجد ایشان برای خیر نیست، بلکه **[2873 مسجدی بر جِسرِ دوزخ ساختند]** یک مسجد را بر پل دوزخ بساختند که عاقبت از او به دوزخ روند. **[با خدا نردِ دَغاها باختند]** و با او بازی حیله و مکرها کردند. **[2874 قصدشان تفریقِ اصحابِ رسول]** نه بسیاری مسجد. گوییا تفسیر کلام خداست که **وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ**. **[فضلِ حق را کی شناسد هر فضول]** و مدبر. رسول الله صلی الله علیه و سلم به حکم **وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ** فضل الهی بود. ایشان قدر آن ندانستند. **[2875 تا جهودی را ز شام اینجا کَشَند]** مراد ابو عامر راهب است. گوییا تفسیر کلام خداست که **وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ**. **[که به وعظِ او جهودان سرخوش‌اند]** و مست آن جهودند. چون جهودان به وعظ یهودی سرخوش‌اند، مؤمنان را می باید که به وعظ مؤمن مخلص سرخوش شوند و رغبت کنند. **[2876 گفت پیغامبر که آری لیک ما]** رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: آری امّا ما **[بر سرِ راهیم و**[3873] **بر عزمِ غزا]** حالیا عزیمت غزا کرده‌ایم. **[2877 زین سفر چون باز گردم آنگهان**[3874]**]** اگر خواست خدا باشد، **[سویِ آن مسجد روان گردم روان]** و نماز بگذارم در آن. لاجرم **[2878 دفعشان کرد و به سویِ غزو تاخت]** به غزوهٔ تبوک روانه شد. **[با دغایان از دغا نردی بباخت]** به موجب **جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها** و به حکم **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ** و به حسب **فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ** آن مکّاران را به مکر بازی کرد. **[2879 چون بیامد از غزا باز آمدند]** آن منافقان. **[چنگ اندر وعدهٔ ماضی زدند]** و آن وعدهٔ ماضی را متقاضی شدند. در بعض نسخ **[طالب آن وعدهٔ ماضی شدند]**. **[2880 گفت حقّش ای پیمبر فاش گو]** مفعول گو غدر است. **[غدر را ور جنگ باشد باش گو]** یعنی غدر را و نقض عهد

[3872] یهود S : یهودی K

[3873] و S : - K

[3874] آنگهان S : آن زمان K

ایشان را فاش گو و اگر جنگ باشد، باش گو. **[2881 گفت ای قوم دغل خامش کنید]** پیغامبر گفت: ای حیله کنندگان، خاموش شوید. در بعض نسخ **[گفتشان بس بَددرون و[3875] دشمنید]**. **[تا نگویم رازهاتان تن زنید]** تا رازهای شما را نگویم، ساکت شوید. **[2882 چون نشانی چند از اسرارشان]** چون بعض از اسرار منافقان **[در بیان آورد بَد شد کارشان]** پیغامبر علیه السلام بیان کرد، بد شد کار اینان که رسوای شدند **(222b)** در میان مردمان. **[2883 قاصدان زو باز گشتند آن زمان]** قاصدان حیله از رسول رجوع کردند فی‌الحال. **[حَاشَ لِلّه حَاشَ لِلّه دمزنان]** و این را گویان. مضمون این مصراع حال است. **[2884 هر منافق مصحفی زیرِ بغل]** گرفته **[سویِ پیغامبر بیاورد از دغل]** و خیانت. **[2885 بهرِ سوگندان که اَیْمان جُنَّت است]** به موجب آیت سورهٔ مجادله و سورهٔ منافقین **اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ**. **[زآنکه سوگند آن کژان را سُنَّت است]** و عادت است. **[2886 چون ندارد مردِ کژ در دین وفا]** مردی که کژ باشد، آن در دین وفا ندارد. **[هر زمانی بشْکند سوگند را]** و نقض کند عهد و پیمان را. **[2887 راستان را حاجتِ سوگند نیست]** این را به علّت بیان می کند: **[زآنکه ایشان را دو چشمِ روشنی است]** حضرت خدا را حاضر بینند. نقض عهد را جایز ندارند. **[2888 نقضِ میثاق و عهود از احمقی است]** و نادانی. **[حفظِ اَیْمان و وفا کارِ تقی است]** و عمل متقی است. حکایت: مردی پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم آمد[3876]. به سه چیز مبتلا گشته‌ام[3877]. نمی توانم از همه توبه کنم. می خواهم که از یکی توبه کنم. رسول الله صلی الله علیه و سلم پرسید که این سه چیز چه چیز است؟ گفت: زنا و شرب خمر و دروغ گفتن. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: از دروغ توبه کن. آن کس توبه کرد[3878]. چون به خلوت رفت و[3879] میل زنا به خاطرش آمد، با خود گفت: اگر رسول الله صلی الله علیه و سلم پرسد که از آن وقت زنا کردی؟ من اگر گویم نکردم، دروغ کرده باشم. توبه و عهد من

[3875] و S : - K

[3876] آمد S : + گفت K

[3877] گشته‌ام S : گشتم K

[3878] کرد S : + و K

[3879] و S : - K

درست نباشد. و اگر بگویم که[3880] زنا کردم، اقرار کرده باشم به فاحشه پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم. و چون میل دلش به شرب خمر می شد،با خود همین می گفت. پس به سبب ترک کذب و اختیار صدق از همه بری شد. **[2889 گفت پیغامبر که سوگندِ شما]** رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود که شما بر صدق مقال سوگند می خورید. من سوگند شما را **[راست گیرم یا که سوگندِ خدا]** که[3881] حق سبحانه و تعالی قسم یاد می کند که در سورهٔ توبه می فرماید: **وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ**. و در سورهٔ منافقین می فرماید: **وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ**. لاجرم من سوگند خدا را باور می کنم نه سوگند شما را. **[2890 باز سوگند دگر خوردند قوم]** یعنی آن منافقان. **[مصحف اندر دست و بر لب مُهرِ صَوم]** و بدین حال گفتند **[2891 که به حقِّ این کلامِ پاکِ راست]** به حقّ قرآن طاهر و صحیح **(223a) [کآن بنایِ مسجد از بهرِ خداست]** نه بر وجه ریا و نفاق. چنان‌که گفتند: **[2892 اندر آنجا هیچ حیله و مکر نیست]** بلکه همه نیکی است. **[اندر آنجا ذکر و صدق و یارَبی است]** و عبادت روز و شبی است. **[2893 گفت پیغامبر که آوازِ خدا]** یعنی[3882] وحی از حق تعالی **[می رسد در گوشِ من همچون صدا]** همچو[3883] آواز اهل دنیا بی‌واسطهٔ ملک یا مراد آواز بی‌آلت است. **[2894 مُهر بر گوشِ شما بنْهاد حق]** به موجب **خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ** خدا بر گوش شما مهر نهاده است **[تا به آوازِ خدا نارد سَبَق]** و تا گوش شما نشنود آنچه واقع حال است و حق. **[2895 نک صریح آوازِ حق می آیدم]** یعنی می آید مرا. **[همچو صاف از دُرد می پالایدم]** و تمییز می کنم. **[2896 همچنان که موسی از سویِ درخت]** چنان‌که کلیم‌الله از جانب درخت **[بانگِ حق بشْنید کای مسعودبخت]** در ندا این را شنید که خدا[3884] او را گفت ای اهل سعادت. **[2897 از درخت اِنِّی اَنَا اللّه می شنید]** یعنی از جانب درخت ندای[3885] **إِنِّي أَنَا اللَّهُ** شنید. اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ قصص است: **فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا**

[3880] که K - : S

[3881] که K - : S

[3882] یعنی K - : S

[3883] همچو K - : S

[3884] خدا K - : S

[3885] ندای K - : S

مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. پس چون آمد به آن آتش، ندا کرده شد. یعنی موسی را ندا کردند از کنارهٔ رود. آن کناره که بر دست راست موسی بود و آن ندا رسید در جایگاه برکت داده شده از درخت سمره یا غوسج یا عنّاب آنکه[3886] ای موسی به درستی که منم خدای تعالی پروردگار عالمیان. **[با کلام انوار می آمد بدید]** امّا شما نه آواز ندای حق می شنوید نه آثار بزرگی پادشاه مطلق می بینید. **[2898 چون ز نور وحی در می ماندند]** و عاجز شدند آن منافقان، **[باز نو سوگندها می خواندند]** و سوگند بسیار خوردند که جز این چاره ندارند. **[2899 چون خدا سوگند را خواند سپر]** به حکم **اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً** حضرت خدا سوگند را سپر می خواند. **[کی نهد اسپر ز کف پیکارگر]** کی از دست بنهد سپر را جنگ کننده؟ **[2900 باز پیغمبر به تکذیب صریح]** یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم تصریح به[3887] تکذیب کرد که **[قد کذبتم گفت با ایشان فصیح]** چون پیغامبر علیه السلام ایشان را تکذیب صریح کرد، محلّ اندیشه شد. **[اندیشیدن یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم به انکار که رسول چرا ستّاری نمی‌کند]** و اعلان مساویِ ایشان کند. باز استغفار کردن از آن اندیشه **[2901 تا یکی یاری ز یاران رسول]** یعنی چون **(223b)** منافقان در سوگند مبالغه می نمودند و رسول الله صلی الله علیه و سلم در تکذیب افزودند تا یکی از اصحاب رسول **[در دلش انکار آمد ز آن نکول]** در دل آن صحابی انکار آمد از آن رجوع و عدول. **[2902 کین چنین پیران با شیب و وقار]** که این‌چنین پیران سپیدموی و باوقار را **[می کندشان این پیمبر شرمسار]** چرا این نبی مختار ایشان را کند شرمسار با وجود که اَلنَّصِيحَةُ فِي الْمَلَإِ فَضِيحَةٌ وارد است. این خود مساویِ ایشان گفتن است در میان مردمان. **[2903 کو کرم کو ستر پوشی کو حیا]** کجا رفت اینها[3888] که کرم صفت انبیاست و عیب‌پوشی خوی ایشان است که ستّاری صفت رحمن است و به حکم **الْحَيَاءُ مِنَ الإِيْمَانِ** حیاء و شرم از کمال ایمان است. **[صد هزاران عیب پوشند انبیا]** این نبی چرا نمی پوشد عیب را؟ **بیت:** به دامن عیب رندان پوش زاهد - لباس زهد پوشیدن چه کار است. **[2904 باز در دل زود استغفار کرد]** باز آن صحابی از اعتراض پشیمان

[3886] آنکه Sİ : - K

[3887] تصریح به S : - K

[3888] اینها S : آنها K

گشت و استغفار کرد **[تا نگردد ز اعتراض او روی زرد]** تا نشود از اعتراض آن صحابی روی زرد و بی‌نور. در این تنبیه است که مرید را نمی باید که به سبب چیزی در دلش انکار شیخ آید و اگر می آید می باید که زود استغفار کند. حکایت: عزیزی را کسی گفت خواجه عطّار گفته کفر شیخ ایمان مرید است. این چه معنی دارد؟ آن عزیز گفت: یعنی اگر شیخ شیخ است و مرید مرید، کفر نیست. چون‌که شیخ جز به الهام سخن نمی گوید و کاری نمی کند. مرید صادق اعتراض نمی کند. خدمت مولانا سبب اعتراض را بیان می کند: **[2905 شومی یاری اصحاب نفاق]** و نحوست مقارنت منافقان بی‌وفاق **[کرد مؤمن را چو ایشان زشت و عاق]** قبیح و عاصی و بی‌اشفاق[3889] از آنکه صحبت مؤثر است. حکایت: بزرگی در محل پند گفت: چون کسی[3890] با هشت طائفه نشیند، حضرت خدا در وی هشت خصلت زیاده کند. اگر با اغنیا نشیند، در او حبّ و[3891] رغبت دنیا زیاده شود. و اگر با فقرا نشیند، در او شکر و رضا و قناعت به قسمت خدا زیاده شود. و اگر با سلطانان نشیند، در او قساوت قلب و کبر زیاده شود. و اگر با زنان نشیند، در او جهل و شهوت زیاده شود. و اگر با کودکان نشیند، در او بازی و بذله زیاده شود. و اگر با عالمان نشیند، در او علم و رغبت دین زیاده شود. و اگر با صالحان نشیند، در او میل به آخرت و رغبت طاعت زیاده شود. **(224a)** و اگر با فاسقان نشیند، در او جرئت بر گناه زیاده شود و تأخیر توبه کند. **[2906 باز می زارید کای علام سر]** باز آن صحابی می نالید و گفت که ای دانندهٔ راز، **[مر مرا مگذار بر کفران مصر]** و مکن مرا بر آن مستمر که از محاسبهٔ تو بیم عظیم دارم که فرموده‌ای: **وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ** الآیه. **[2907 دل به دستم نیست همچون دید چشم]** و عین عین. **[ور نه دل را سوزمی این دم به خشم]** و غضب. یعنی اگر به دلم دستم رسیدی، چنان‌که به چشمم می رسد، آن را بسوختمی که[3892] فساد او فساد جمیع جسد است. و آن دل محل فکر فاسد و حسد است. **[2908 اندر این اندیشه خوابش در ربود]** آن صحابی اندر این اندیشه بود و آن را اندر این اندیشه

[3889] بی‌اشفاق S : بی‌شفاق K

[3890] کسی S : - K

[3891] حبّ و S : - K

[3892] که S : - K

خواب[3893] در ربود که به خواب رفت. **[مسجد ایشانش پر سرگین نمود]** مسجد منافقان آن صحابی را پر نجاست نمود. یعنی مسجد ایشان پر حدث بدید[3894] مانند آب‌خانه. **[2909 سنگهاش اندر حدث جای تباه]** سنگهای آن مسجد را آلودهٔ احداث مشاهده کرد چون سنگهای مستراح. **[می دمید از سنگها دود سیاه]** و از آن سنگها دود سیاه بر آمدی و پیدا شدی. **[2910 دود در حلقش شد و حلقش بخست]** دود گلوی آن صحابی را رنجید. **[از نهیب دود تلخ از خواب جست]** از هیبت این دود تلخ از خواب بیدار شد و برخاست. **[2911 در زمان در رو فتاد و[3895] می گریست]** فی‌الحال در روی افتاد و می گریست از جسارت[3896]. **[کای خدا اینها نشان منکری است]** و دلیل بدکاری است. و این دود سیاه به درون من رفتن دلم را ظلمت رسیدن است. و رسول الله صلی الله علیه و سلم به حکم **وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا** و به حسب **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ** تندی می نمود که فرمان خدا آن بود، امّا من حلم خواستم. **[2912 خلم بهتر از چنین حلم ای خدا]** مخاط بهتر است از مانند این حلم. **[که کند از نورِ ایمانم جدا]** که[3897] دود سیاه رسد به دلم. و حلم و صبر در محل حکم و جبر ممدوح نیست، بلکه دلیل ضعف ایمان است. چنان‌که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، وَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، وَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ**. چون آن منافقان اهل ریا و اصحاب مجاز بودند، کار ایشان اگرچه در صورت بنای مسجد بود، امّا در حقیقت بنای خلا و کلیسا بود. لاجرم هر اهل ریا که عملی[3898] کند، اگرچه در صورت عبادت است، امّا[3899] اگر تفتیش کنی، **(224b)** بی‌مغز و[3900] حالت است یا این صحابی به حقیقت واقف نبود. در این محل حلم را از تندی بهتر پنداشت. امّا غلط و کوشش بی‌فائده بود. لاجرم کار اهل مجاز چنین می باشد و لهذا

[3893] خواب S : خوابش K

[3894] بدید S : - K

[3895] فتاد و S : فتاده K

[3896] جسارت S : خسارت K

[3897] که S : - K

[3898] عملی S : عمل K

[3899] اما S : - K

[3900] و S : - K

خدمت مولانا به تقریب سوق سابق[3901] معرفت و حکمت فرماید که می گوید: **[2913 گر[3902] بکاوی کوششِ اهلِ مجاز]** لفظ کاوی مضارع و مخاطب است از کاویدن به کاف عربی به ترکی قازمق. **[تو به تو گنده بوَد همچون پیاز]** لفظ تو به تو با اشباع دو واو به ترکی قات قات و لفظ گنده به کاف عجمی به ترکی قوقمش. **[2914 هر یکی از یکدگر بی‌مغزتر]** هر یکی از اهل مجاز از دیگری بی‌مغزتر است. **[صادقان را یک ز دیگر نغزتر]** هر یکی از اهل صدق از دیگری پاک‌تر. **[2915 صد کمر آن قوم بسته بر قَبا]** یعنی آن منافقان بسیار و محکم کمر بسته بودند بر جامه. **[بهرِ هَدمِ مسجدِ اهلِ قُبا]** تا خراب سازند او را امّا بنیاد مسجد آنان[3903] و کار اینان[3904] و پیدا شدن خسارت ایشان **[2916 همچو آن اصحابِ فیل اندر حَبَش]** همچو کار و حال اصحاب فیل بود که اندر حبش **[کعبه‌ای کردند حق آتش زدش]** و اصحابش هلاک کرد. **[2917 قصدِ کعبه ساختند از انتقام[3905]]** آن اصحاب فیل. **[حالشان چون شد فرو خوان از کلام]** و قرآن، یعنی از سورهٔ فیل. بدان که قصّهٔ اصحاب فیل چنان بود که بازرگانان مکّه رفته بودند به ولایت نجاشی. چون باز گشتند، دو تن از مردمان مکّه باز گشتند و کلیسا و بتان ایشان را آتش زدند و بسوختند. و آن کلیسای خاص که مقابل کعبه ساخته بودند، هم بسوختند. چون شاه ایشان را خبر کردند، دل‌تنگ شد و خشم گرفت و سوگند یاد کرد که من نیز بروم و خان و مان ایشان را خراب کنم و خانهٔ کعبه را نیز خراب کنم چنان‌که ایشان کلیسای ما را خراب کردند. و بعضی گویند که خود آتش در افتاده بود و ایشان پنداشتند که مکّیان کرده‌اند. و او را لشکر بی‌سامان بود و امیر سپاه‌سالاری داشت بسیار[3906] و نام او ابرهه بود. او گفت: غم مدار که من بروم و پیش از این که ایشان خراب کردند من بیشتر بکنم. پس سپاه‌سالار سپاه پیلان بسیار جمع کرد و بیامد و نام شاه ایشان اضخمه بود. به نزدیک مکّه فرو آمدند. اهل مکّه قرار کرده در خانه و[3907] بی‌خبر بودند از آمدن ایشان و چهارپای ایشان در صحرا بود. ایشان

[3901] سابق S : - K

[3902] گر K : که S

[3903] آنان S : اینان K

[3904] اینان S : آنان K

[3905] انتقام S : انتظام K

[3906] بسیار S : - K

[3907] قرار کرده در خانه و S : - K

بیامدند و همه را به غارت ببردند[3908]. غلامی از آن[3909] عبد المطلب با اشتران بود. بیامد و عبد **(225a)** المطلب را خبر کرد که سپاه بسیار آمدند و اشتران ما را ببردند و پیلان باهیبت دارند و قصد خرابی[3910] کعبه دارند و آن خان و مان[3911] شما. عبد المطلب چون[3912] این بشنید، برخاست و پیش آن امیر رفت. و عبد المطلب را در آن لشکر دوستان بودند. گفت: اشتران ما را چرا بردید و مقصود چیست شما را؟ گفتند: اگر اشتران تو امروز باز دهیم، فردا دیگر باز خواهند ستدن. چه فایده باشد؟ زیرا که ما آمدیم تا مکّه را خراب کنیم و شما را اسیر کنیم و ما پنداشتیم که تو از جهت کعبه آمدی تا شفاعت کنی. عبد المطلب گفت: شما اشتران ما را بدهید که[3913] آن خانه را خداوند[3914] هست قوی و قادر. اگر خواهد خود نگاه دارد. پس اشتران عبد المطلب را باز دادند. چون عبد المطلب باز آمد، بزرگان مکّه را حاضر کرد و گفت: تدبیر چیست؟ هرکسی تدبیر می کردند. پس عبد المطلب را گفتند: رأی تو چیست؟ گفت: رأی من آن است که هرکسی از ما اشتری[3915] بیرون کنیم به نام خداوند کعبه و در میان لشکرگاه ایشان رها کنیم تا ایشان آن اشتران را بکشند، خداوند خانه بر ایشان خشم گیرد و ایشان را هلاک کند که[3916] آنگه همه بدین اتّفاق کردند و همه رها کردند و ایشان آن اشتران را می کشتند و اهل مکّه[3917] از پس کوه‌ها رفتند مگر عبد المطلب و ابو سعید الثقفی و یک مرد نابینا. چون لشکر به در شهر آمد، عبد المطلب دست آن مرد نابینا بگرفت و بر کوه حرا رفتند و نظّاره می کردند. چون ساعتی بگذشت، مرغان را دید که از هوا بدید آمدند. همه سپید و منقارهای ایشان سپید و پایهای ایشان سبز. هر یکی سنگی در منقار گرفته و دو سنگ در دو پای گرفته و هوا را جمله بگرفته. عبد المطلب آن نابینا را گفت: بدین صفت مرغان می بینم. آن نابینا گفت: امید دارم که[3918]

[3908] به غارت ببردند S : غارت کردند K

[3909] از آن S : - K

[3910] خرابی S : خراب K

[3911] خان و مان S : خان‌مان K

[3912] چون S : - K

[3913] که S : - K

[3914] خداوند S : خداوندی K

[3915] اشتری S : اشتران را K

[3916] که S : - K

[3917] مکّه S : کعبه K

[3918] که S : - K

صاحب این بیت خانه را نگه دارد. همچنان می آمدند تا بسیار جمع آمدند. پس روی به لشکرگاه نهادند. چون روز بلند بر آمد، هیچ کس از ایشان بدید نیامد. عبد المطلب گفت: وقت آمدن ایشان بگذشت و کس نمی آید. مگر هلاک شدند؟ عبد المطلب گفت آن نابینا را که برخیز تا برویم و دست او بگرفت و به مکّه آمدند و می ترسیدند که مبادا که برسند. ساعتی دیگر در رسید و باز به کوه حرا رفتند و به لشکرگاه روی نهادند. **(225b)** چون آنجا رسیدند، همه را دیدند هلاک شده. و در یک روایت این قصّه را بدین روی نوشته و گفته‌اند که[3919] در کتب سیر به نقلهای معتبر مذکور است که ابرهه بن صبّاح که از قبل نجاشی والی یمن بود در موسم حج دید که مردمان از اطراف و جوانب متوجّه مکّه می شوند[3920] و معلوم کرد که مقصد ایشان زیارت خانهٔ[3921] کعنهٔ معظمه است. عرق نخوتش در حرکت آمده داعیه کرد که در مقابلهٔ آن خانه‌ای بسازد و وجوه حجّاج را بدان منصرف گرداند. پس در صنعا از رخام ملوّن[3922] کلیسایی بساخت قلیس نام. او در و دیوار را به زر و جوهر مرصّع و مزیّن گردانید و طوایف خلق را در[3923] ولایت یمن به طواف آن تکلیف نمود و این صورت اگرچه بر قریش شاق بود، امّا به غیر شکیبایی چاره نداشتند. تا یکی از بنی کنانه به خدمت آن خانه مشغول شده رتبهٔ مجاورت یافت و شبی آن بیت محدث را حدث آلوده ساخت و فرار نمود. این خبر در آفاق و اقطار[3924] منتشر گشت و طباع مردم از[3925] طواف او متنفّر شد. ابرهه از[3926] این حال متأثر گشته لشکری جمع کرد و با فیلان قوی‌پیکر منظر به قصد تخریب حرم محترم متوجّه مکّه شد و پیلی که نام او محمود بود به عظمت جثّه مشابه کوه‌پاره‌ای بود، **بیت:** به هیکل قوی راست چون کوه قاف - چو شیر عرین چابک اندر مصاف. با خود برد و به حوالی مکّهٔ معظمه آمده مواشی قریش را غارت نمود و اکابر مکّه[3927] به کوهها متحصن شدند. و ابرهه از اوّل روز لشکر بر پیل نشانده و پیلان را

[3919] که S : - K

[3920] مکّه می شوند S : کعبه بودند K

[3921] خانهٔ S : - K

[3922] ملوّن S : بلور K

[3923] در S : از K

[3924] و اقطار S : - K

[3925] از K : او S

[3926] از S : را K

[3927] مکّه S : کعبه K

برانگیخته روی به مکّه[3928] نهاد. پیل محمود روی از دیوار شهر بگردانید. متوجه لشکرگاه شد و هرچند پیلبانان کوشیدند که روی او به جانب شهر کنند میسّر نشد و پیلان دیگر به جهت اعراض او از خانه پیش نمی رفتند. ابرهه در آن حال فرو مانده و جماعت قریش از بالای جبال کسی را برگماشتند که آیا حال بر چه منوال گذرد که ناگاه از کنار دریا جوق جوق مرغان سیاه‌پا، گردنهای سبز[3929] بدید آمدند. حمله آورده بر آن لشکر سنگ‌باران کردند و به یک نفس قوم ابرهه مستأصل[3930] شدند. چنان‌که حق تعالی فرمود: **أَ لَمْ تَرَ كَيفَ فَعَلَ رَبُّكَ**. یعنی آیا ندانستی که چگونه کرد پروردگار تو **بِأَصْحَابِ الْفِيلِ** به خداوند پیل. یعنی ابرهه و لشکریان او. **أَ لَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ. (226a)** آیا نساخت و نیفکند مکر ایشان را که در تخریب کعبه داشتند در تباهی و بطلان. **وَ أَرسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ** و فرستاد بر ایشان از طرف ساحل دریای هند مرغان گروه منقارهای ایشان چون منقارهای باز[3931] و پنجه‌های ایشان چون پنجه‌های سگ و سرهای ایشان چون سر سَبُع. و گویند مرغان سبز بودند با منقارهای زرد که **تَرمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ**. می افکندند آن لشکر را به سنگی از سنگ گل یعنی گل سنگ شده. **فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ**. پس گردانید خدای تعالی بدان سنگها چون برگ کاه خورد شده. یعنی خوره در وی[3932] افتاده و نابود کرده یعنی چنان گشته شده بودند که برگی که کِرم خورده باشد و جمله لشکر با چهارپایان و پیلان هلاک شده بودند. آورده‌اند که هر مرغی سه سنگ داشت. یکی در منقار و دو در پنجه‌ها. و بر هر عضوی که از بدن کافری زدندی از جانب دیگر بیرون رفتی. و بر هر سنگ نام یکی از آن سنگ نام یکی از آن سنگ‌دلان که نیّت خرابی خانه داشتند[3933] نوشته بود. و گویند ابرهه تنها به هزیمت رفته خود را پیش نجاشی انداخت و از مکّه تا حبشه مرغی که آن سنگ به نام ابرهه موسوم[3934] بود و برای هلاک او مقرّر بوده در منقار داشت، ملازم وی بوده در بارگاه نجاشی بالای سر ابرهه پرواز می کرد. چون صورت حال ابرهه به عرض رسانید، نجاشی از روی

[3928] از S : را K

[3929] سیاه‌پا گردنهای سبز S : سیاه K

[3930] مستأصل S : منهزم K

[3931] باز K : - S

[3932] خوره در وی S : در روی K

[3933] داشتند S : داشته K

[3934] موسوم S : مرسوم K

تعجّب پرسید که چگونه مرغان بودند که چندین مبارزان را هلاک کردند؟ ابرهه را در آن حال نظر بر آن مرغ افتاده گفت: ای ملک، یکی از آن مرغان این است. همان لحظه آن مرغ سنگی که داشت بر سرش افکند. او هم در نظر نجاشی هلاک شد. و از عبد الله بن عباس رضی الله عنهما مروی است که گفت: به خانهٔ امّ هانی آمدم و زنبیلی برداشتم و از آن سنگها پر کردم. بزرگ‌ترین از ایشان چند باقلی بود و میانگین چند نخودی و کوچک‌ترین چند عدسی به خانه آوردم که بر هر سنگی نام کافری نوشته بود. و گویند آن گاه اهل مکّه بیامدند و از مال و کالا و سلاح کافران چندان برداشتند که قیاس نتوان کرد و به مکّه آوردند و ایمن و شادکام بنشستند. **[2918 مرسیه‌رویان دین را خود جهاز]** الف را یا می باید خواند از بهر قافیه. **[نیست الّا حیله و مکر و ستیز]** یعنی کافران و منافقان و سایر **(226b)** اهل طغیان و اصحاب ریا و مکاران را ساز و یراغ و تدبیر و اسباب جز حیله و مکر و عناد نیست. آیا چون **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ** پیدا شود و کار بد ایشان و نیّتهای بد هویدا گردد، حال ایشان چون خواهد شد[3935]؟ **[2919 هر صحابی دید از آن مسجد عیان]** یعنی حضرت خدا اصحاب رسول را حال ایشان نمود که هر صحابی آشکارا از آن مسجد بدید. **[واقعه تا شد یقینْشان سِرِّ آن]** مفعول دید واقعه است. یعنی هر صحابی آشکارا از آن مسجد واقعه بدید تا یقین اصحاب شد سرّ آن مسجد و علم‌الیقین به عین‌الیقین مبدل گشت. **[2920 واقعات ار باز گویم یک به یک]** یعنی واقعات اصحاب را و حکمتها که[3936] در وقوع واقعات و سرها که در آیت اتّخاذ مسجد ضرار و سائر آیات مدرج است اگر بیان کنم، **[تا یقین گردد صفا بر اهلِ شک]** که شبههٔ ایشان زایل شود. **[2921 لیک می ترسم ز کشفِ رازشان]** و از فاش کردن اسرار اصحاب رضوان الله تعالی علیهم اجمعین. **[نازنینان‌اند و زیبد نازشان]** معشوقان و مقبولان‌اند. ناز ایشان می زیبد. حکایت: حُمید بن زیاد محمد بن کعب را رضی الله عنهما گفت: مرا خبر بده از اصحاب رسول که چه‌ها شد در میان ایشان. مراد حمید آن[3937] بود که در میان ایشان فتنه‌ها واقع شد. محمد بن کعب گفت: خدای تعالی جمیع ایشان را بیامرزید و بهشت را به هر یک خواه محسن باشد خواه مُسیء[3938]

[3935] شد K - : S

[3936] که K - : S

[3937] آن K - : S

[3938] مُسیء S : غیر K

واجب کرد در کتاب خود. گفتم: در کدام موضع بهشت را جهت جمیع ایشان واجب کرد؟ گفت: سبحان الله، این آیت را نمی خوانی که در سورهٔ توبه است: **وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ** الآیه. باز گفت: بر تابعین شرط کرد. گفتم: آن شرط چیست؟ گفت: آن شرط این است که ایشان را با اتباع به احسان قید کرد. یعنی تابعین اقتدا کنند به اصحاب در[3939] اعمال حسنه یا تابع شوند به ایشان به احسان در کلام. یعنی در حق ایشان بدی نگویند. حمید گفت: گوییا من این آیت را نخوانده بودم. **[2922 شرع بی‌تقلید می‌پذْرفته‌اند]** و قبول کرده‌اند. **[بی‌محکّ آن نقد را بگْرفته‌اند]** رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ الْعَالَمِينَ رَجَحَ.** پس همان به که در فضل نازنینان پر نیازان که شرع را بی‌طلب براهین و حجج قاطعه و بی‌مقدّمات و دلایل عقلیّه قبول کرده‌اند، تفصیل نکنم و در افشای حکمتهای قرآن **(227a)** نکوشم و گاه گاه چون خم صهبا دهن بسته بجوشم تا کلمهٔ حکمت که ضالهٔ هر حکیم است، دایم در حیّز مطلوبیّت باشد و هر کرا روشنایی آشنایی با معرفت حقیقت به حسب قابلیّت و استعداد اصلی حاصل بود و دست اقتدارش به سعادت ادراک حکمت و اصل اگرچه به واسطهٔ حُجب و عوارض تشخصات محجوب شده باشد چون دست همّت در دامن طلب زند به اقبال مصادفت مراد گوید: **بیت:** دامنش چون به دست بگرفتم - دست او اندر آستین دیدم. و چون بعد از کوشش و طلب و مقاسات شداید و تعب دریابد، هرآینه به حکم اَلْحَاصِلُ بَعْدَ الطَّلَبِ أَعَزُّ مِنَ الْمُنْسَاقِ بِلَا تَعَبٍ قدر بیشتر داند. **[2923 حِکمتِ قرآن چو ضالهٔ مؤمن است]** به حکم قول علی رضی الله عنه اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَإِذَا وَجَدَهَا عَقَلَهَا حکمت قرآن[3940] گم کردهٔ مؤمن است. **[هرکسی در ضالهٔ خود موقِن است]** و در صید و قید او مُجِدّ است. **[قصّهٔ آن شخص که اشترِ ضالّهٔ خود می جُست و می پرسید]** خدمت مولانا را عادت چنین است که اوّل صورت قصّه را بیان کند باز در حصّه شروع فرماید. امّا وقتی که صورت قصّه ظاهر باشد، تفصیل قصّه نمی کند، بلکه از حصّه ابتدا کند. لاجرم در اینجا چون صورت قصّه ظاهر است که یکی را اشتری بود. با کاربان آمده بود. اشتر را در آخور بسته و اشترش از آخور گم شد و آن از جستن اشتر فارغ و غافل نشسته بود. چون کاربان آهنگ رفتن کردند و

[3939] در S : به K

[3940] قرآن S : + که K

این را ندای اَلرَّحِیلُ زدند، در آن وقت اشترش به یاد آورد[3941] و نیافت. لاجرم حضرت مولانا از حصّه ابتدا فرمود که گفت: **[2924 اشتری گم کردی و جُستیش جست]** یعنی کسی اشتری گم کرده بود و در طلب[3942] می پویید. تو نیز همچو اشتر جوینده در طلبی و در جست و جویی و هر روز در تک و پویی. **[چون بیابی چون ندانی کآنِ توست]** چگونه بیابی؟ چون ندانی که از آن توست. یعنی آن چیز که می جویی و در طلب اویی که مال دنیاست، از آن تو نیست و آنچه از آن توست، آن را نمی دانی. لاجرم کی[3943] بیابی؟ **[2925 ضاله چه بْوَد ناقهٔ گم کرده‌ای]** یعنی ضالّه آن است که[3944] حیوان خود گریخته و راه گم کرده باشد. حال تو آن‌چنان نیست که از آن تو گریخته باشد، بلکه تو یک اشتر گم کرده‌ای که[3945] **[از کَفَت بگْریخته در پرده‌ای]** از دست تو گریخته است، امّا تو در پرده و حجابی. یعنی ای عزیز من، سالهاست که اشتر خود از دست **(227b)** خویش گم کرده‌ای. روی بجست و جو نیاورده‌ای و در غفلت چنان خفته‌ای که گوییا مرده‌ای. بدان که مراد از طالب اشتر از روی ظاهر طالب ثواب است که سرمایهٔ عمر را ضایع کرده و عمرش به آخر رسیده باشد. پس یاد اشتر کند و از بهر تحصیل ثواب بکوشد و از روی حقیقت مراد از طالب اشتر طالب حقّ است که در عالم الهی نزدیک او بود. چون به دنیا آمد، از او دور شد. چند سال گذشت که آم گم شده را یاد نکرد. چون عمر به آخر رسید، آن را می جوید که بیامد[3946]. **[2926 آمده در بار کرده کاروان]** یعنی تا به غایتی که مَحرمان خلوت‌خانهٔ وصال و مُحرمان طواف کعبهٔ کبریا و جلال از میقات شوق با لبیّک ذوق متوجّه عرفات گشتند و بیشتر از آن راستان از این عرفات به آستان[3947] کعبهٔ وحدت رسیدند. **[اشتر تو زان میان گشته نهان]** و ترا حالی یاد اشتر به خاطر آمده بجستی و نیافتی. حکایت: کسی از رسول الله صلی الله علیه و سلم پرسید: خیر الناس کیست؟ گفت: **خَیْرُ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ وَ شَرُّ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ**. لاجرم **[2927 می**

[3941] آورد S : آمد K

[3942] طلب S : + او K

[3943] کی S : که K

[3944] که S : - K

[3945] که S : - K

[3946] بیامد S : بیاید K

[3947] آستان S : آستانهٔ K

دوی این سو و آن سو خشک لب] با رنج و تعب. **[کاروان شد دور و نزدیک است شب]** و عمرت نزدیک شد که به آخر رسد[3948]. **[2928 رخت مانده در زمین در راه خوف]** اسباب در زمین بماند. اشتر نیست که بر او بنهی و در راه بیم است. **[تو پی اشتر دوان گشته به طوف]** و از مردمان می پرسی و می گویی: **[2929 کای مسلمانان که دیدست اشتری]** که[3949] آن اشتر **[جسته بیرون بامداد از آخری]** وقت صباح از آخور برفت. **[2930 هرکه بر گوید نشان از اشترم]** یعنی تو وعده‌ها می نمایی و می گویی: هرکه نشان گوید از اشترم، **[مژدگانی می دهم چندین درم]** چون وقت تنگ شد سعی و طلب می کنی، امّا ناشناخت وقت فراخ را ضایع کردی. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْغِنَا وتَخْشَى الْفَقْرَ وَلا تُمْهِلُ حَتَّى بَلَغَتْ الْحُلْقُومَ وَ تَقُولُ لِفُلانٍ كَذَا وَلِفُلانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلانٍ.** حکایت: ابو علی دقّاق گفت: بر بیماری در آمدم تا وی را عیادت کنم که از صلحا[3950] بود. دیدم شاگردانش نزد او حاضر شده و مرگ به[3951] وی رسیده و از آن می گرید. گفتم: بر چه گریه می کنی؟ گفت: بر فوت عمر گریه می کنم که به غفلت گذشت تا این دم رسید که هیچ سجده نکردم الّا در غفلت و هیچ سر برنداشتم **(228a)** الّا در غفلت. آیا حال من چون شود در حضرت؟ **شعر:** أَنْتَ فِي غَفْلَةٍ وَقَلْبُكَ سَاهِي - ذَهَبَ الْعُمْرُ وَالذُّنُوبُ كَمَا هِي. حکایت: بزرگی گفت: شکم زمین‌پرست به حسرت و شکم بنده‌پرست به غفلت، امّا نمی دانم که غفلت احیا بسیار است یا حسرت موتی. **شعر:** أَلَا أَيُّهَا الْمَغْرُورُ هَلْ أَنْتَ قَابِلٌ - نَصِيحَةَ ذِي وُدٍّ فَإِنَّكَ غَافِلٌ * نَهَارُكَ مَشْغُولٌ وَلَيْلُكَ نَائِمٌ - وَعَقْلُكَ مَصْرُوفٌ عَنِ الْحَقِّ[3952] ذَاهِلٌ * تَمَسَّكْتَ بِالدُّنْيَا[3953] كَأَنَّكَ آمِنٌ - وَ هَلْ يَأْمَنُ الدُّنْيَا الدَّنِيَّةَ عَاقِلٌ * تَزَوَّدْ مِنَ الدُّنْيَا وَ كُنْ مُتَهَيِّأً - فَإِنَّكَ عَنْهَا لَا مَحَالَةَ رَاحِلٌ * وَ أَيْقِنْ بِأَنَّ الْمَوْتَ غَادٍ[3954] وَ رَائِحٌ - وَ أَنَّ إِلَهَ الْعَرْشِ لَابُدَّ سَائِلٌ. **[2931 باز می جویی نشان از هر کسی]** و می پرسی از هر شخصی. **[ریش خندت می کند زین هر**

[3948] رسد S : رسید K

[3949] که S : - K

[3950] صلحا S : علما K

[3951] به S : بر K

[3952] الْحَقِّ S : الْخَلْقِ K

[3953] بِالدُّنْيَا S : فِي الدُّنْيَا K

[3954] غَادٍ S : عاد K

خسی] و هر ناکسی. **[2932 کاشتری دیدیم می رفت این طرف]** یعنی یکی[3955] گوید که[3956] اشتری دیدم[3957] بدین طرف رفت. **[اشتری[3958] سرخی به سویِ آن علف]** دیگری می گوید اشتری بود سرخ به جانب علف رفت. صفت نفس تن‌پرور است. **[2933 آن یکی گوید بُریده گوش بود]** یعنی دیگری می گوید: آن اشتری که دیدم بریده گوش بود که پند واعظان به گوش او نمی رسید[3959]. **[وآن دگر گوید جُلش منقوش بود]** و یکی گوید: جل آن اشتر منقّش بود و با لباس فاخر پوشیده از پوشیدن کفن غافل شده بود. **[2934 آن یکی گوید شتر یک چشم بود]** دیگری می گوید که آن شتر یک چشم داشت که جانب دنیا را می دید، طرف آخرت را نمی دید. **[وآن دگر گوید ز گَر بی‌پشم بود]** و یکی می گوید: آن اشتر گرگین بود که از گری هیچ پشم نداشت. به سبب امراض دنیا از لباس تقوی عاری بود. **[2935 از برایِ مژدگانی صد نشان]** و از بهر غرض دنیا بسیار علامت **[از گزافه هر خسی کرده بیان]** هر مرشد ناقص ترا کرده بیان تا او را باشد از مال تو بهره. **[متردّد شدن در میانِ مذهبهایِ مخالف و بیرون‌شو و مَخلَص یافتن]** که اختیار مذهب اهل سنّت و جماعت است. **[2936 همچنان که هر کسی در معرفت]** و علم حقیقت **[می کند موصوفِ غیبی را صفت]** یعنی خدا را به وصفی موصوف[3960] کند. **[2937 فلسفی از نوعِ دیگر کرده شرح]** فلسفی به نوعی شرحش می نماید که حوادث را به او اسناد کند به ایجاب. **[باحثی مر گفتِ او را کرده جرح]** دهری سخن او را جرح کند. یعنی حوادث را به اوضاع افلاک و به کواکب و عناصر و به طبایع اسناد کند. **[2938 وآن دگر در هر دو طعنه می زند]** و متکلم به زبان تحقیق هر دو را رد کند. همه تصرّف را به ذات خدا اسناد کند به اختیار. **[وآن دگر (228b) از زرق جانی می‌کَنَد]** دیگری از زرق و فریب جان می کند. یعنی دعوت[3961] مشاهده کند به ریاضت و مجاهده. **[2939 هر یک از ره این نشانها زآن دهند]** هر یکی از این راه نشانها از آن می دهند **[تا گمان آید که**

[3955] یکی S : - K

[3956] که S : - K

[3957] دیدم S : + که K

[3958] اشتری S : اشتر K

[3959] نمی رسید S : نرسید K

[3960] موصوف S : توصیف K

[3961] دعوت SK : دعوی İ

ایشان زآن دِه‌اند] تا مستمعان ظن کنند که ایشان از آن قریه‌اند. **[2940 این حقیقت دان نه حقّ‌اند این همه]** و راست نیست جمله. **[نه به کلّی گمرهان‌اند این رمه]** و جماعت. یعنی هر قائل از حق آگاه نیست و همه گوینده گمراه نیست. **[2941 زآنکه بی‌حق باطلی ناید بدید]** اگر حق نبودی، باطل پیدا نشدی از آنکه مردمان باطل را به احتمال حق فریفته شوند. **[قلب را ابله به بویِ زر خرید]** قلب را به احتمال زر بودن[3962] ابلهان قبول کنند. لاجرم **[2942 گر نبودی در جهان نقدی روان]** و نافذ و رایج و صحیح‌العیار. **[قلبها را خرج کردن کی توان]** و تلبیس کردن میسّر نمی شد. **[2943 تا نباشد راست کی باشد دروغ]** اگر در میان اقوال قول[3963] راست نبودی، دروغ نیز نشدی. **[آن دروغ از راست می گیرد فروغ]** و هیچ کس در عالم خریدار کلام دروغ نبودی. لاجرم مردمان دروغ را به احتمال راست فریفته شوند. **[2944 بر امیدِ راست کژ را می‌خرند]** همه کس کژ را بر امید راست می خرند. **[زهر در قندی رَوَد آنگه خورند]** و زهر تلخ را تا با قند شیرین نیامیزند، هیچ کس نخورد. **[2945 گر نباشد گندمِ محبوب‌نوش]** و شیرین‌طعم **[چه بَرَد گندم‌نمایِ جَوفروش]** یعنی مکّاران را خدعه کردن و چیزی بردن میسّر نبودی. **[2946 پس مگو کین جمله دَمها باطل‌اند]** و مگو که هر قول دروغ است. **[باطلان بر بویِ حق دامِ دل‌اند]** باطلان به احتمال حق[3964] دل را می فریبند. **[2947 پس مگو جمله خیال است و ضلال]** جمله اقوال و احوال[3965]. **[بی‌حقیقت نیست در عالم خیال]** این را نمی داند الا اهل حال. پس به حکم **سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي ثَلَثَ وَسَبْعُونَ فِرْقَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا الذَّينَ مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي** پس می باید که در کوشیدن تا ناگاه بیابی. **[2948 حق شبِ قدر است در شبها نهان]** یعنی حق پنهان است همچو شب قدر که در شبها نهان است **[تا کند جان هر شبی را امتحان]** و در طلب شود هر زمان. **[2949 نه همه شبها بوَد قدر ای جوان]** ورنه شب قدر بودی ارزان. **[نه همه شبها بوَد خالی از آن]** پس به جست و جوی قدر همه شبها بیدار باید بودن و در طلب یک فقیر حقیقی همه دلق‌پوشان را خدمتکاری باید نمودن و طریق طلبکاری از شانه و آیینه باید آموخت که از برای زلف چو سنبل و به

[3962] بودن K - : S

[3963] قول K - : S

[3964] حق K - : S

[3965] اقوال و احوال S : قول و خیال K

هوای **(229a)** عارض چون گل یکی هر موی را شانه‌کاری کند و دیگری هر روی را خدمتکاری نماید. **[2950 در میانِ دلق‌پوشان یک فقیر]** و مرشد پیر **[امتحان کن وآنکه حقّ است آن بگیر]** بدو دست و آن را مرشد اختیار کن که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَلنَّاسُ مَعَادِنُ کَمَعَادِنِ الذَّهَبِ و الْفِضَّةِ. [2951 مؤمنِ کَیِّس مُمَیِّز کو که تا]** مؤمن پر ادراک و اهل تمییز و چالاک کجا که تا **[باز داند حیزکان را از فتیٰ]** فرق کند مخنثان را از مردان که مرد کامل آن است که از حبّ دنیا بریده باشد و عمل آخرت را گزیده نه آنکه به دیگران گوید و خود عمل نکند. **[2952 گرنه معیوبات باشد در جهان]** یعنی اگر در میان معیوب خوب و مرغوب مستور نباشد، بلکه همه معیوب باشد، **[تاجران باشند جمله ابلهان]** همه ابلهان تاجران بودندی. پس تاجر صاحب بصیرت نیکواساس[3966] را فضیلت بر اعجمی ناشناس نتواند بود. **[2953 پس بوَد کالاشناسی سخت سهل]** کالا و قماش دانستن تمام سهل بودی. **[چون‌که عیبی نیست چه نااهل و اهل]** یعنی اگر همه خوب است، کالاشناسی کمال نیست. پس اهل و نااهل یکسان بودی. **[2954 ور همه عیب است دانش سود نیست]** و فائده ندارد. **[چون همه چوب است اینجا عود نیست]** یعنی اگر همه معیوب و چوب بودی، خوب و عود در میان نبودی، عطّاری و تشخیص دارو کمال نبودی. لاجرم اگر همه خوب است، کالاشناسی را کمال نیست و اگر همه معیوب است، لاف[3967] دانش غیر ضلال نیست. **[2955 آنکه گوید جمله حقّ‌اند احمقی است]** که باطل را حق می شناسد و حق و باطل را فرق نمی کند. **[وآنکه گوید جمله باطل او شقی است]** که حق را انکار کند. **بیت:** همه فرزند آدم‌اند بشر - میل بعضی به خیر و بعضی به شر. پس عاقل را می باید که تمییز کند و در کار خود آنچه سودمند است آن را اختیار کند. **[2956 تاجرانِ انبیا کردند سود]** که حق را دانستند و در خریدن او سعی نمودند. طالب دنیا نشدند و سرمایهٔ عمر را به باقی صرف کردند نه مال را که مار است. **[تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود]** که به زخارف دنیا و به نقوش بی‌معنی و به مال بی‌وفا و به متاع عین عنا فریفته شدند. **[2957 می نماید مار اندر چشم مال]** مال در چشم بیننده مار نماید. **[هر دو چشمِ خویش را نیکو بمال]** تا خوبک بینی. **[2958 منْگر اندر غِبطهٔ این بَیع و سود]**

[3966] نیکواساس S : نیکوشناس K

[3967] لاف S : - K

نظر مکن در رشک این کسب مال. **[بنْگر اندر خُسرِ فرعون و ثمود]** که از دنیا چگونه زیان کردند. لاجرم صاحب بصیرت در طریق طلب جمال و سلوک منهج کبریا و جلال مال را مار می[3968] بیند **(229b)** و گل سوری را خار داند. تو از مال غبطهٔ بیع و سود بینی و خسران فرعون و نمرود نی. و از گل خود روی رنگ و بوی بینی و فانی شدن زود نی. نی ترا در هر چیز امعان نظر می[3969] باید . زیرا که حق تعالی به[3970] تکرار نظر و رجع بصر می فرماید. چنان‌که خدمت مولانا می فرماید: **[2959 اندر این گردون مکرّر کن نظر]** و تکرار بنگر. **[زآنکه حق فرمود ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر]** زیرا که حق تعالی فرمود در اوائل سورهٔ ملک **فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ**. بدان که حکایتی است در اینجا آوردنش سودمند است در ترک دنیا. حکایت: یکی از عارفان به بخارا رسید. به در خانه‌ای بگذشت. خانه‌ای خوش و عالی دید و زمانی توقّف کرد. پس از مدّتی غلامان بیامدند و بر در خانه ایستادند. و بعد از ساعتی ایشان را بار دادند، در اندرون رفتند. این درویش نیز بدین غلامان در رفت. ناگاه استاد ایشان بیامد. در آنجا تختی نهاده بودند و بر تخت فرشها انداخته. این استاد بر[3971] آنجا نشست و شاگردان در پای تخت بنشستند و هر یک کتابی بخواندند. بعد از آن این استاد را نظر بر آن درویش افتاد. گفت: از کجا آیید؟ درویش گفت: غریبم و التامس دارم که آیتی چند بر خوانم. استاد گفت: خوش باشد. درویش ابتدا کرد. سورهٔ تبارک را تا اینجا که **أَحْسَنُ عَمَلًا** است، بر خواند و به جای أَحْسَنُ عَمَلًا أَحْسَنُ فَرْشًا خواند. استاد گفت: نه چنین است. درویش گفت: أَحْسَنُ عَرْشًا. استاد گفت: نه چنین است. درویش گفت: أَحْسَنُ بُيُوتًا. استاد گفت: نه چنین است. درویش گفت: أَحْسَنُ ثِيَابًا. استاد گفت: نه چنین است[3972]. درویش گفت: أَحْسَنُ تَاجًا. استاد گفت: نه چنین است. درویش گفت: أَحْسَنُ بَالًا. استاد گفت: نه چنین است. درویش گفت: پس چون است؟ استاد گفت: أَحْسَنُ عَمَلًا. درویش گفت: أَحْسَنُ عَمَلًا است. پس این حرکاتها و شکلها چیست؟ استاد گفت: ای درویش باش تا من باز آیم. در اندرون رفت و جامه‌های فاخر را کند و

[3968] می K - : S

[3969] می K - : S

[3970] به K - : S

[3971] بر K - : S

[3972] درویش گفت أَحْسَنُ ثِيَابًا استاد گفت نه چنین است K - : S

خرقه‌ای درویشانه پوشید. بفرمود تا آن تخت و فرش و غیر را ببردند. و بیامد و در دست و پای درویش در افتاد و[3973] توبه کرد و یکی از عبّاد گردید. **[امتحانِ هر چیز تا ظاهر شود خیری و شرّی که در وی است]** خدمت مولانا در این مطلب تنبیه می فرماید **(230a)** بر بعض اشارات که[3974] اوائل سورهٔ ملک مشتمل است بر آن. اوّل بدان که ملک عالم اجسام است چنان‌که ملکوت عالم نفوس است. پس حضرت الهی می فرماید: **تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ**. یعنی غایت عظمت و جلال و نهایت کبریا و کمال خداوندی راست که تصرّف عالم اجسام در دست قدرت اوست. و چون عظمت و ازدیاد و برکت و رفعت مناسب اجسام بود به اعتبار تصریف عالم ملک به حسب مشیّت ذات خود را به تبارک وصف کرد. و چون تنزّه مناسب بود ملکوت را که مجرّدات از ماده‌اند ذات خود را به اعتبار تسخیر عالم ملکوت به مقتضای ارادتش به تسبیح که غایت تنزیه است بستود که **فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ** تا مناسب در هر یکی مرعی باشد. دیگر بیان این معنی فرمود که ظهور حسن و قبیح[3975] عمل انسانی بی‌وسیلت موت و حیات نیست. پس هرکه به حکم **مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا** از این حیات فانیه بمیرد و از بند دهر بیرون آید، حسن عمل او راست. **بیت:** به بند دهر چه ماندی بمیر تا برهی - که طوطی از پی این مرگ شد ز بند رها. و هرکه به حکم **أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ** به بند حیات جسمانی مقیّد شد، قبح عمل او راست. زیرا که از حیات باقیه غافل است و نمی داند که **بیت:** حیاتهای حیات‌آفرین بود آنجا - از آنکه شاه حقایق نه شاه شه‌مات است. و تحقیق آن است که تا از این عدم و وجود موهوم که معبّر به[3976] موت و حیات است سالک نگذرد، روشنایی آشنایی به عالم ملکوت نیابد و تا پای همت بر مراقی ملکوتیّات ننهد، چاوش غیرت او را به بارگاه وحدت بار ندهد. **بیت:** ز هست و نیست برون است[3977] تختگاه ملک - هزار ساله از آن سوی نفی و اثبات است. لاجرم او عزیز و غالب است که قهر می کند آن را که قبح و اسائت عمل از او به ظهور می پیوندد. یعنی فریفتهٔ رنگ و بوی عوارض جسمانیّات شود و به حیات فانیه مقیّد گردد. و غفور است که

[3973] افتاد و S : افتاده K

[3974] که S : + در K

[3975] قبیح S : قبح K

[3976] به S : - K

[3977] برون است S : - K

ستر می کند به نور صفات خود آن را که حسن عمل به تقدیم رساند و از این زندگانی فانی بمیرد و حیات ابدیّه پذیرد تا جامه‌داران خزانهٔ کرم در مخاطبهٔ او گویند: **غزل:** ای که از این تنگ قفس می پری - رخت به بالای فلک می بری * زندگی تازه ببین بعد از این - چند از این زندگی سرسری * **(230b)** جامهٔ این جسم غلامانه بود - گیر کنون پیرهن مهتری * در عوض دلق تن چار میخ - یافته‌اند از صفت ششدری * مرگ حیات است و حیات است مرگ - عکس نماید نظر کافری. پس از این حیات فانیه که قبح عمل است بگریز که **وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ**. یعنی اگر نپرهیزی هرآینه به قهر و غلبه ترا از این حیات[3978] منسلخ گرداند[3979]. **بیت:** ناچار می برندت باری به اختیار - تا پیش شاه باشدت اعزاز و آب‌روی. و اگر در پناه او بگریزی، خلعت بقای ابدی از جامه‌خانهٔ کرمت[3980] بپوشاند و جسمت را جان و ملکت را ملکوت گرداند و سموات معنوی را که عبارت از ائمهٔ سبعهٔ صفات است که آن حیات و علم و ارادت و قدرت و سمع و بصر و کلام است، واسطهٔ عروج به اعلی معارج احدیّة الذّات سازد و این سموات علی است، امّا چون انسان مظهر صفات رحمن است که **إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ** اشارت است بدان پرتو این صفات که سموات علی‌اش خواندیم سموات سبع وسطی است که به قول حکیم سنایی که می فرماید: **بیت:** آسمانهاست در ولایت جان - کارفرمای آسمان جهان. اشارت است بدان و این سموات سبع مشهور پرتو سموات باطن انسانی است. پس[3981] اوّل در این سموات ادنی نظر کن و ببین که هیچ قصور[3982] در این سموات مشاهده می کنی یا هیچ شکافی می بینی که **الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ**. بعد از آن به کملهٔ ثم به بعد درجهٔ سموات وسطی و سموات علی اشارت نموده امری می کند که[3983] دو کرّت دگر چشم باز گردان تا اوّل سموات باطن خویش مشاهده کنی بعد از آن به مطالعهٔ سموات عُلی که صفات ازلیّهٔ ملک اعلی است قیام توانی نمود. امّا چون مشاهدهٔ آن سموات واسطهٔ تجلیّات آفتاب ذات است چشم تو خیره گردد که **يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ**

[3978] حیات S : - K

[3979] گرداند S : گردانید K

[3980] کرمت S : کرامت K

[3981] پس S : - K

[3982] قصور S : فطور K

[3983] که S : - K

حَسِیرٌ. بیت: چشم ضعیف می شود از قرص آفتاب - صد همچو آفتاب ضعیف از لقای او. و این ضعف دیده وقتی است که ناظر به چشم خود باشی و محل وام کردن دیده ندانی و از سر حیرت گویی: **بیت:** صد چشم وام خواهم تا در تو بنگرم - این وام از که خواهم و آن چشم خود که راست. چاره آن است که نوری از فروغ جمال او وام کنی تا بدان نور آن جمال توانی دید. چه او را جز بدان نور **(231a)** نتوانی دید که لَا یَحْمِلُ عَطَایَاهُمْ إِلاَّ مَطَایَاهُمْ و چون سموات دنیا را که در مرتبهٔ ادنی است چون بی‌عیب و فطور یابی، مزیّن به انواع مصابیح بینی که واسطهٔ رجوم شیاطین صورت است. **وَ لَقَدْ زَیَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْیَا بِمَصَابِیحَ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُوماً لِلشَّیَاطِینِ** سموات وسطی را نیز[3984] بی‌عیب و قصور دانی و به کواکب ثواقب آثار شوق و محبت از درد و نیاز و سوز و[3985] گداز که رابطهٔ رجوم شیاطین معنوی که هواجس نفسانیّه و مقتضیات جسمانیّه است آراسته شناسی و همچنین سموات عُلی را به کواکب تجلّیات جلالیّه و جذبات جمالیّه[3986] که موجب رجم شیاطین مقتضیات اثنینیّت و باعث هدم قواعد بعد و کثرت است پیراسته بینی. پس در هر مرتبه مشاهدهٔ سموات به نوعی باید کرد که استیفای حق آن مقام به تقدیم رسد و لهذا می فرماید: **[2960 یک نظر قانع مشو زین سقفِ نور]** به یک نظر قناعت مکن در این آسمانها. **[بارها بنْگر ببین هَلْ مِنْ فُطُور]** تکرار نظر کن. ببین که هیچ می بینی در این آسمانها شکاف و خلل. **[2961 چون‌که گفتت کاندر این سقف نکو]** چون‌که خدا گفت: ترا اندر این سقف مینا **[بارها بنگر چو مرد عیب‌جو]** می نگر هر دم و تکرار نظر کن همچو مرد عیب‌جو و همی جو عیب او. **[2962 پس زمینِ تیره را دانی که چند]** لفظ چند مرهون است. **[دیدن و تمییز باید در پسند]** یعنی چون بخواهی که خریدار زمین شوی، چند بار ببینی. پس از آن بپسندی. پس ترا در باز جستن عیب و هنر این سقف معلّا چندین نظر باید کرد و در طبقات ملکوتیّات سیر باید نمود. **[2963 تا بپالاییم صافان را ز دُرد]** تا تصفیت کنیم[3987] را[3988] از درد. **[چند باید عقلِ ما را رنج بُرد]** و محنت کشیدن چنان‌که **[2964 امتحانهایِ زمستان و**

[3984] نیز K - : S

[3985] و K - : S

[3986] و جذبات جمالیّه K - : S

[3987] کنیم SK : + صاف İ

[3988] را K - : S

خزان] تجربه‌های شتا[3989] و خزان **[تابِ تابستان بهارِ همچو جان]** حرارت صیف و بهار لطیف. این بیت مرهون است به مصراع اخیر از بیت ثانی. **[2965 بادها و ابرها و برقها]** که در کاینات جو پیدا می شود. **[تا بدید آرد عوارض فرقها]** که در کاینات جو پیدا می شود تا بدید آرد عوارض فرقها. یعنی بی‌امتحانهای زمستان و خزان و بی‌تاب تابستان و بهار همچو جان و بی‌باد و ابر و برق در میان زمین رونده و شوره را فرق پیدا نشود. **[2966 تا برون آرد زمینِ خاک‌رنگ]** و پر ژنگ. **[هرچه اندر جیب دارد لعل و سنگ]** هرچه اندر[3990] گریبان دارد گرانمایه و فرومایه **[2967 هرچه (231b) دزدیدست این خاکِ دُژَم]** و غمگین و عبوس‌الوجه. **[از خزانهٔ حقّ و دریایِ کرم]** متعلّق است به لفظ دزدیده است. **[2968 شحنهٔ تقدیر گوید راست گو]** آن زمین دزد را شحنهٔ تقدیر الهی می گوید: راست گو[3991]. **[آنچه بُردی شرح وا دِه مو به مو]** آنچه ز خزانهٔ ما بردی اقرار کن تمام. **[2969 دزد یعنی خاک گوید هیچ هیچ]** چیزی ندزدیده‌ام. **[شحنه او را در کشد در پیچ پیچ]** او را تعذیب و اشکنجه کند. **[2970 شحنه گاهش لطف گوید چون شَکَر]** شحنهٔ تقدیر گاه به لطف بهاری نوازد. **[گه بر آویزد کند هر چه بَتَر]** از قهر خزان و سرد زمستان. **[2971 تا میانِ قهر و لطف آن خُفیه‌ها]** مرهون است. **[ظاهر آید ز آتشِ خوف و رجا]** یعنی آن پوشیده‌ها پیدا شود از آتش خوف و رجا که خوف از قهر و رجا از لطف است. **[2972 آن بهاران لطفِ شحنهٔ کبریاست]** زمین را. **[وآن خزان تهدید و تخویفِ[3992] خداست]** و ترسانیدن اوست. **[2973 وآن زمستان چارمیخِ معنوی]** یعنی زمستان در پیچ پیچ کشیدن و اشکنجه کردن است از روی معنی **[تا تو ای دزدِ خفی ظاهر شوی]** حصّه و نتیجه از این سخن این است که **[2974 پس مجاهد را زمانی بسطِ دل]** سالک طریقت و طالب حقیقت را گاه لطف می باشد که بر مقتضای آیت سورهٔ بقره که **جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ** طالب را به اوصاف مواهب و نعم و انواع لطف و کرم که به منزلهٔ بهار خوش و هوای دلکش است بنوازد. **[یک زمانی قبض و درد و غِشّ و غِل]** یعنی سالک را گاهی عنف می باشد که بر

[3989] شتا S : زمستان K

[3990] اندر S : اندرون K

[3991] گو S : بگو K

[3992] تهدید و تخویفِ S : تخویف و تهدید K

موجب قضیّهٔ مرضیّهٔ **وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ** شحنهٔ کبریای خزان قهر انواع نکبات و شداید دهر بر مجاهد گمارد تا ودایع خاص که در این احسن بدایع فطرت است به ظهور آید. چنان‌که می فرماید: **[2975 زآنکه این آب و گلی کابدانِ ماست]** یعنی اجسام ما که همچون زمین است[3993] و از او مخلوق شده است در اصل، **[مُنکِر و دزدِ ضیایِ جانهاست]** یعنی دزد ضیای روحانی است. منکر آن کامرانی است. **[2976 حق تعالیٰ گرم و سرد و رنج و درد]** و انواع الم و محنت **[بر تنِ ما می نهد ای شیرمرد]** و پهلوان. **[2977 خوف و جوع و نقصِ اموال و بدن]** چنان‌که در این سورهٔ مذکور است: **وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ (232a) وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. [جمله بهرِ نقدِ جان ظاهر شدن]** یعنی برای این حکمت است. لاجرم حضرت خدا گاه لطف و گاه قهر نماید تا بدید آید که آن بنده که عاصی است در سَرّا شکر نمی گزارد بلکه نعمت را آلت فسق گرداند و در ضَرّا شکایت کند. **[2978 این وعید و وعده‌ها انگیختست]** یعنی قهر و لطف را جمع کرده. **[بهرِ این نیک و بدی کآمیختست]** بهر فرق کردن نیک و بد که مخلوط شده است. **[2979 چونکه حقّ و باطلی آمیختند]** و خلط کرده‌اند. **[نقد و قلب اندر حُرَمدان ریختند]** و در کیسه‌ای جمع کردند. یعنی در دنیا مخلوط ساختند. **[2980 پس مِحک می بایدش بگْزیده‌ای]** محک می باید که آن محک مختار باشد و کارآزموده. **[در حقایق امتحانها دیده‌ای]** در ماهیّات تجربه‌ها دیده باشد **[2981 تا شود فاروقِ این تزویرها]** تا فرق کنندهٔ این تزویرها باشد. یعنی آنان که دعوی رضا کنند امّا از دل رضا ندارند از بندگان اهل[3994] رضا ممتاز شوند یا مرشدان کمّل[3995] و ناقصان اهل حیل را فرق کند. **[تا بوَد دستورِ این تدبیرها]** تا[3996] وزیر این تدبیرها بود و دلها را تعلیم و ارشاد رضا کند و بد را داند تا اختیار نیک کند. **[2982 هرکه در روز الست آن شیر خورد]** یعنی سالک در ابتدای فطرت چون زادهٔ تجلی

[3993] است S : - K

[3994] اهل S : - K

[3995] کمّل S : کامل K

[3996] تا S : - K

جمال و جلال بود که **خَلَقْتُ بِيَدَيَّ** اشارت است بدان[3997] به شیر عنایت او را به شیر آثار این دو صفت که لطف و قهر است پرورش دهد تا موسی‌آسا دایهٔ او هم مادرش باشد و به حسب قابلیّت و استعداد اصلی مظهریّت هر اسمی را که صالح است که به منزلهٔ مادر صلبی اوست دست موافقت در کردن مواصلت او اندازد و جزو به کل پیوندد و قطره به دریا رسد و ذرّه به خورشید ملاقی شود و اشتر گم کرده ضالهٔ خود را بشناسد پس موسی روح را در تابوت خلقت در میان دریای علوم مکتسبه به تلاطم امواج حادثات باید ساخت تا در تحت[3998] شجرهٔ توحید اگر فرعون‌نفس و هامان‌هوا دست در تابوت زند، به مشاهدهٔ جمال جذبات عنایت و تجلّیات در رسد جز به تجلی اسم خاصی که آن رُوح محل رَوح بدن خاکی است آسیه‌آسا فریاد هَذَا **قُرَّةُ عَيْنٍ لِي** بر آید. پس از این خدمت مولانا به قصّهٔ موسی و مادرش **(232b)** اشارت می نماید. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ قصص حکایت می فرماید: **وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَى**. یعنی الهام دادیم یا در خواب نمودیم یا رسولی فرستادیم از ملائکه و غیر آن به سوی مادر موسی. **أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ**. شیر ده و بپرور او را. پس چون ترسی که[3999] بر او که مردم دانسته و قصد او خواهند بیفکن او را در دریا. مراد آب نیل است. یعنی بعد از آنکه او را در صندوقی نهاده باشی، به آب نیل افکن. **وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ**. و مترس و اندوه مبر در فراقش. به درستی که ما باز گردانندهٔ آنیم به سوی تو و گرداننده‌ایم او را از پیغامبران. و چون مادر موسی دریافت که فرعونیان در تفحّص و تجسّس ابنای بنی اسرائل مبالغه دارند، یک نجّار که آشنای عمران بود فرمود که صندوقی پنج شبر بتراشد. آن نجّار چون صندوق را تمام کرد و به مادر موسی صندوق را به قیر بیندود و موسی را در وی خوابانید[4000]، سر صندوق را به قیر[4001] محکم ساخته در رود نیل افکند. و فرعون را دختری بود. به علّت برص مبتلا شده. اهل کهانت گفته بودند[4002] که[4003] فلان روز در رود نیل یک کودک یافته شود و این علّت به

[3997] بدان S : و آن K

[3998] تحت S : - K

[3999] که S : - K

[4000] خوابانید S : + و K

[4001] به قیر S : - K

[4002] بودند S : بود K

[4003] که S : - K

آب دهن او زائل شود. و در آن روز معیّن و[4004] زن و دختر و محرمان وی بر کنار نیل انتظار آمدن کودک موعود می بودند که ناگاه آن صندوق بر روی آب ظاهر شد. فرعون نمایان[4005] ملازمان را فرمود[4006] که آن را بگیرند و بیاورند. **فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا**. پس فرا گرفتند موسی را کسانِ فرعون تا گردد فرعونیان را دشمنی و اندوه. یعنی عاقبت عدو و حزن گردد ایشان را. **إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ**. به درستی که فرعون و هامان و لشکرهای ایشان بودند خطاکاران. آورده‌اند که چون سر تابوت[4007] را گشادند، موسی را دیدند. محبّت او در دل حاضران بدید آمد. فرعون دغدغه کرد که[4008] این مولود چگونه از قتل جسته باشد. مبادا که آن مولود که می گویند این باشد؟ زن فرعون گفت: من از منجّمان شنیدم که در فلان شب از آنچه بر فرعون ترسیدم حاضر جمع شده است. دست از این طفل بدار و بگذار تا دختر خود را به وی علاج کنیم. **(233a)** پس از آب دهان وی بر موضع برص آن دختر مالیدند. در حال زائل گشت. **وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ**. و گفت زن فرعون آسیه بنت مزاحم: این کودک روشنی چشم است مرا و ترا. به سبب او فرزند ما شفا یافت. مکشید او را. **عَسَىٰ أَن يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ**. شاید که نیکی رساند ما را یا فرا گیریم او را فرزند که اهلیّت آن دارد. فرعون او را به آسیه بخشید و حال آنکه ایشان یعنی فرعون و قوم او نمی دانستند که هلاک ایشان بر دست اوست. لاجرم آسیه به تربیت موسی مشغول شد. **وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا**. و گشت دل مادر موسی خالی از صبر و عقل. یعنی چون شنید که صندوق در دست فرعون و فرعونیان افتاد، بی‌صبر و بی‌قرار شد. **إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ**. به درستی که نزدیک شد که از اضطراب آشکارا کند قصّهٔ موسی را و گوید: این فرزند من است، مکشید. و قولی آن است که چون شنید که او را آسیه به فرزندی بر داشته، دل او فارغ شد از غم و اندوه و نزدیک شد که از شادی ظاهر کند که این پسر من است. **لَوْلَا أَنْ رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ**. اگر نه آن بود که ما بند نهادیم بر دل او تا باشد از ایمان‌آوران مر

[4004] و S : - K

[4005] نمایان S : - K

[4006] فرمود S : گفت K

[4007] تابوت S : صندوق K

[4008] که S : - K

وعدهٔ ما را، هرآینه ظاهر کردی سرّ پسر خود را. **وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ**. و گفت مادر موسی مر خواهر موسی را: بر پی برادر خود برو و از او خبر گیر. چون به درگاه فرعون آمد، پس بدید برادر خود را از دور در کنار آسیه و ایشان ندانستند که او خواهر وی است. **وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ**. و حرام کردیم ما بر موسی شیر دایگان را پیش از آمدن خواهر. چون خواهر دانست که آسیه برای دایه مضطرب است، **فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ**. پس گفت: آیا دلالت کنم شما را بر اهل خانه که از روی شفقت در پذیرند این کودک را برای شما و آن اهل بیت مر او را نیک‌خواهان باشند. پس وی را دلداری داده گفتند: برو، آن کس را که گفتی بیاور. ارو رفت، مادر را بیاورد. و در آن حال موسی بر کنار فرعون بود و هرچند دایه آوردند و موسی را بر می داشت، **(233b)** موسی روی از وی می تافت و شیر او را نمی ستد. چون او را بر کنار مادر نهادند و بوی مادر به مشام وی رسید، به وی متوجّه گشته پستانش فرا گرفت. فرعون گفت: تو کیستی که این رضیع به پستان تو میل کرد. گفت: من زنی‌ام خوش‌بوی و پاکیزه و شیر من به غایت پاک و شیرین است. هیچ طفلی نزد من نیارند الّا که شیر من قبول کند. فرعون بفرمود تا اجرت او مقرّر کردند و بدو سپردند موسی را و گفت: به خانهٔ خود برو. در هفته‌ای یک روز پیش ما می آیی. مادر موسی او را بر گرفت و شادمان روی به خانهٔ خود نهاد. و وعدهٔ حضرت الهی راست شد. چنان‌که فرمود: **فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ**. پس باز گردانیدیم موسی را به سوی مادر تا روشن شود چشم او به فرزند و اندوهناک نشود به فراق او و تا بداند به علم مشاهده آنکه وعدهٔ خدا راست است. **وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ**. و لکن بیشتر قبطیان نمی دانستند. پس هرکه در ابتداء فطرت ان شیر را که گفتیم بخورد، **[همچو موسی شیر را تمییز کرد]** که موسی شیر کسی نخورد جز شیر مادر. پس دایگان جذبات عنایت و تجلّیات صفات در رسد جز به تجلّی اسم خاص که این روح محل ظهور سلطنت آن اسم است. نیارامد تا از نفس رهمن خطاب آید: **[2983 شیر ده ای مادر موسی ورا]** یعنی موسی را. **[واندر آب افکن میندیش از بلا]** که خدا نگهدارد او را. **[2984 گر تو بر تمییزِ طفلت مُولِعی]** و حریصی، **[این زمان ای اُمَّ مُوسیٰ**

اَرْضِعی] ارضاع کن تا اوّل شیر ترا خورد و طعم شیرت را[4009] داند تا شیر غیر را قبول نکند. چنان‌که می فرماید: **[2985 تا ببیند طعمِ شیرِ مادرش]** تا موسی لذّت شیر مادر خود را بیند **[تا فرو ناید به دایهٔ بد سرش]** تا به دایهٔ بد سرش فرو نیاورد. مقصود خدمت مولانا در این محل این است که طفل روح همچو موسی و بدن تابوت‌آساست و این جهان مانند دریاست و نفس فرعون‌صفت است و دایه‌ها شهوات و لذّت است. چون طفل روح از دایه‌های فرعون نفس شیر نخورد، مادر حقیقی که اسم اوست از اسماء الله او را می پرورد. [شرحِ فایدهٔ حکایتِ آن شخصِ اشتر جوینده] یعنی حصّهٔ ما از این قصّه. **[2986 اشتری گم کرده‌ای ای معتمَد]** بدان که ترا در قصّهٔ اشتر جوینده حصّه آن است که چون وقتی اشتری داشتی که بر رضا و ارادت خدا سوار **(234a)** بودی و از عالم غیب و معانی که مقرّ اعیان ثابتهٔ علیّه‌اند تا عالم شهادت منازل و مراحل عوالم جبروت و[4010] ملکوت و مثال بیاری و مددکاری پیموده‌ای، امّا چون در این قصر مسدّس‌جهت ساکن شدی و در حجرهٔ با پنج دریچهٔ قالب آرام گرفتی، مدتی از اشتر خود یاد نیاوردی و تهیئهٔ اسباب مراجعت به وطن اصلی نکردی و هرگز غم اشتر نخوردی و به حکم سُوءُ الْمِزَاجِ بِالتَّدْرِیجِ بدین گلخن از آن گلشن باز ماندی تا به غایتی که **بیت:** ندا رسید به جانها که چند می پایید - به سوی خانهٔ اصلی خویش باز آیید * چو قاف قربت ما زاد و بود اصل شماست - به کوه قاف بپرید خوش چو عنقایید * سفر کنید ز غربت به سوی خانه روید - از این فراق ملولیم عزم فرمایید. لاجرم چون از مهبّ[4011] عنایت نسیم هدایت وزیدن گرفت، مرغ دل نیز سوی آشیان اصلی پریدن گرفت. سلسلهٔ شوق به حرکت آمد. مبتلای غربت آباد گلخن خاک به هوای گلشن پاک از دست دستان غربت چون بلبل هزار دستان با مثال این ابیات نغمه‌سرا گشت. **غزل:** به غم فرو نروم باز سوی یار روم - بدان بهشت و گلستان لاله‌زار روم * ز برگ ریز خزان فراق سیر شدم - به گلشن ابد و سرو[4012] پایدار روم * من از شمار بشر نیستم وداع وداع - به نقل و مجلس سغراق بی‌شمار روم * نمی شکیید ماهی ز آب من چه کنم - چو آب سجده کنان سوی جویبار روم * به عاقبت غم عشقم کشان کشان ببرد - همان به است که اکنون به اختیار روم * ز درد عشق بود کار

[4009] شیرت را SK : شیر ترا İ

[4010] جبروت و S : - K

[4011] چون از مهبّ S : از جانب K

[4012] و سرو S : - K

و بار سلطانان - به عشق درنروم در کدام کار روم * شنیده‌ام که امیر بتان به صید شده است - اگرچه لاغریم سوی مرغزار روم * چو میر عشق فرستد سگان خود به شکار - به عشق دل به دهان سگ شکار روم[4013]. چون جذبهٔ عنایت رسید و عزیمت سفر مصمّم شد و پیل جان هندوستان به خواب دیدن آغاز نهاد و قطع عقبات گرود و طیّ منازل و مراحل به خاطرت افتاد، پاد[4014] اشتر گم شدهٔ خویش کردی و بعض صفات و سمات به خاطر آوردی و از هر کسی نشان اشتر می پرسی و التجا به هرکس می نمایی. **[هر کسی ز اشتر نشانت می دهد]** گندم‌نمایان جوفروش از سر عمیا نشانها می گویند. **[2987 تو نمی دانی که آن اشتر کجاست]** در کدام صحراست. **[لیک دانی کین نشانیها خطاست]** علامت اشتر تو نیست. باز سراسیمه و آشفته‌وار طوف **(234b)** هر دیار می کنی و از شهسواران طریق طلب و استفسار می نمایی و هر کرا از شوق یار مست و مهار اشتر در دست می بینی، حسرت بر حال او می خوری و می گویی: **بیت:** تو ای عزیز که با یوسفی غنیمت دان - که من ز گم شدهٔ خود خبر نمی یابم. حکایت: در زمان پیشین دو تاجر بودند. یکی کمال عقل داشت و دیگری کم عقل. هر دو شریک مال بودند و در حضر و سفر یار و صاحب حال. چون به آخر عمر رسیدند، وقتی به مال وافر و متاع متکاثر سفر دریا کردند، اتّفاق کشتی ایشان شکست و همه مال و متاع غرق گشت. آن دو خواجه بر تخته‌ای واقع شدند. خواجهٔ عاقل آن دیگری را گفت: عمر گرانمایه را به مال دنیا صرف کردیم. آخر همه غرق شد و این تخته مانند نعش است که برو بماندیم. آخر کار چنین خواهد بود که مال از ما جدا شود و ما بر تخته‌ای سوار گشته به سوی ساحل قبر و آخرت تنها می رویم. اگر مرا[4015] از این غرق خلاص میسّر شود، بقیّهٔ عمر را در طلب خدا و کسب آخرت صرف می کنم[4016]. آن دیگر گفت: من انباز تو می شوم. امّا آن خواجهٔ عاقل با اخلاص بود و آن دیگری با[4017] تقلید و ریا. چون به سلامت به کنار رسیدند، آن خواجهٔ عاقل گفت: می باید که مرشدی بیابیم که آن مرشد آداب شریعت و طریقت و احوال حقیقت را داند و رعایت کند و ما را بدان

[4013] روم S : آرم K

[4014] پاد S : باز K

[4015] مرا S : ما را K

[4016] کنم S : کنیم K

[4017] با S : به K

ارشاد کند. پس این هر دو همراه شده در طلب مرشد شدند. مردی شنیدند که به صلاح معروف بود. به دیدن او رفتند. اتّفاق آن را دیدند که بزاق را سوی قبله انداخت. آن خواجهٔ عاقل گفت: این کس ادب قبله را[4018] نمی داند. پس مرشدی را نشاید. و مردی دیگر شنیدند و به نزد او رفتند. آن را دیدند که به مسجد آمد. اوّل پای چپ را به مسجد نهاد. آن خواجهٔ عاقل گفت: این ادب آمدن خانهٔ دوست نمی داند. این نیز ارشاد را نشاید. پس مردی دیگر شنیدند. پیش[4019] او رفتند. آن را دیدند که در مسجد مربّع نشسته بود نه بر زانو. آن خواجهٔ عاقل گفت: این نیز ادب نشستن را در خانه و نظر دوست نمی داند. آن خواجهٔ دیگر او را تصدیق می کرد و با تقلید موافقت نمود. آخر به شهری رسیدند. در آنجا شیخی یافتند. همه آداب ظاهره آرسته بود و در خدمت او قرار گرفتند. آن خواجهٔ عاقل به صدق نیت عمل و طاعت می کرد. **(235a)** آن دیگری به تقلید و مجاز همی کرد و با خود می گفت: چون مال ندارم که تجارت کنم و پیر گشتم صنعت و کار را طاقت ندارم. صوفی‌ای بی‌کاری است. در میان صوفیان بیکارانه می خورم. اتّفاق شبی در آن شهر حریق واقع شد. سوق نخّاسان را آتش احاطه کرد. نخّاسی را دو غلام بود که بهای هر یکی هزار دینار بود. نخّاس از خانه به سوی سوق آمد. آتش را احاطه کرده یافت و فریاد می کرد که این دو غلام را هرکه[4020] رهاند، من او را هزار دینار شکرانه می دهم. آن شیخ را خبر شد. آمد و گفت: **بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ**. خود را به آتش زد. آتش کوچه و راه شد. دو غلام را از میان آتش بیرون آورد. فردا نخّاس به موجب وعد خود هزار دینار را پیش شیخ آورد. شیخ گفت: ما این درجه را به ترک دنیا یافته‌ایم. و من با خودی خود خلاص نکردم. ایشان را نام خدا خلاص کرد. آن خواجهٔ عاقل را اعتقاد صد هزار شد و آن خواجهٔ دیگر را در دل محبّت دنیا استوار بود. گفت: هزار دینار را قبول نکردن کار عاقل نیست. یا این شیخ دیوانه است یا کیمیا داند که به مال غیر را احتیاج ندارد. پس پیش شیخ آمد و گفت: می نماید که شما کیمیاگری می دانید. شیخ را خاطرهٔ او معلوم بود. گفت: کیمیاگری دل مس را زر کردن است و از دل مرید محبّت دنیا را بیرون

[4018] را S : - K

[4019] پیش S : و نزد K

[4020] هرکه K : - S

آوردن است. ورنه سنگ را زر کردن کار سهل است. لاجرم شیخ سنگی گرفت و پیش آن خواجه انداخت. چون سنگ در نظر خواجه افتاد، زر گشته بود. آن خواجه این سنگ زر شده را گرفت و گفت: یا شیخ، این درجه را به چه یافتی؟ گفت: به ترک دنیا و از دل بیرون کردن محبّت او را. آن خواجهٔ عاقل گفت: ترا می باید که این زر را به آب اندازی و حبّ دنیا را از دل رد کنی. آنچنان کرد. دل او به فیض الهی منوّر شد و هر سنگ را که[4021] گرفت زر شد. لاجرم آن کار این را سهل نمود. طالب مشاهده و شهود گشت و مطلوب حقیقی که خداست، آن را جستن گرفت و از آن خواجهٔ عاقل نیز عزلت نمود و به خلوت و فراغت عبادت می کرد. شیخ نیز طالب صحبت او شد. آن خواجهٔ عاقل او را گفتی: چرا از من دور شدی و ترک صحبت کردی؟ او گفتی: اگرچه از تو به تن دورم، امّا به جان یارم. و در زمان تجارت بی‌کار بودم. اکنون بر کارم. **[2988 و آنکه اُشتر گم نکرد او از مِری]** آنکه از گم شده[4022] بی‌خبر و بیهوده **(235b)** پوی است او از بهر تقلید. **[همچو آن گم کرده جوید اشتری]** طالب را همراهی می نماید و با تقلید و ریا می پوید و می گوید: **[2989 که بلی من هم شتر گم کرده‌ام]** و در طلب اویم. **[هرکه یابد اجرتش آورده‌ام]** مژده می دهم و آن را خدمت می کنم. **[2990 تا در اشتر با تو انبازی کند]** و شریک شود **[بهرِ طَمْعِ اشتر این بازی کند]** و این لعب سازد. **[2991 او نشانِ کژ بِنَشْناسد ز راست]** او نشان کژ را از راست نشناسد. **[لیک گفتت آن مقلِّد را عصاست]** و سخن تو آن مقلّد را عصاست. چنان‌که نابینا را عصا دلیل است و راه‌نما، سخن تو آن کس را عصاست که به تو تقلید می کند و می رود. **[2992 هرچه را گویی خطا بود آن نشان]** هر چیز را که تو می گویی این خطاست و نشان اشتر نیست **[او به تقلیدِ تو می‌گوید همان]** نه به تحقیق و اذعان چنان‌که در حکایت این دو خواجه، یکی محقق بود یکی مقلّد. **[2993 چون نشانِ راست گویند و شَبیه]** و اگر امینی صادق خبری موافق رساند، **[پس یقین گردد ترا لاٰ رَیْبَ فِیه]** و شک و شبهه نماند ترا. **[2994 آن شفایِ جانِ رنجورت شود]** آن نشان دوای جان بیمار تو شود. **[رنگِ روی و صحّت و زورت شود]** و سرمایهٔ فرح و سرورت گردد. **[2995 رنگ روی و قوّت بازو شود]** و مزاج تو بهتر گردد. **[خَلق و خُلق یک توات صد تو**

[4021] که K - : S

[4022] از گم شده S : او K

شود] یعنی خلقت و خصلت یکتای تو صد تا می شود. **[2996 چشمِ تو روشن شود پایت دَوان]** چنان‌که بیمار به علاج به شود و قوّت گیرد، **[جسمِ تو جان گردد و جانت روان]** و می رود همچون بدن به سوی جانان. **[2997 تو[4023] بگویی راست گفتی ای امین]** او را تصدیق می کنی و می گویی: **[این نشانیها بَلاغ آمد مُبین]** به حکم آیت سورهٔ عنکبوت **وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ** تو آن را می گویی. بر تو لازم رسانیدن بود این نشانها که گفتی نشانهای رسانیدن است آشکارا. **[2998 فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ]** در این نشانها علامات محکمات و ظاهرات است. **[این براتی باشد و قدرِ نجات]** و واسطهٔ فوز و درجات. جنید گفت: من راهی می دانم به سوی حضرت خدا که به غایت نزدیک است و به غایت صعب که ترک دنیا کنی به وجهی که هیچ[4024] از کسی دنیا نخواهی و هرکه بدهد، از او قبول نکنی چنان‌که آن شیخ اخرین. **[2999 این نشان چون داد گویی پیش رَو]** آن امین چون این نشان داد، تو او را گویی پیش برو. **[وقتِ آهنگ است پیش‌آهنگ شو]** و پیش بیا به جانب اشتر راه‌نما. **[3000 پیرویِ تو کنم ای راست‌گو]** و به تو تابع شوم ای صادق **(236a)** القول. **[بوی بردی ز اشترم بنْما که کو]** چون از اشتر من بوی بردی و نشان گفتی، بنما که کجاست. **[3001 پیشِ آن کس که نه صاحب اشتری است]** یعنی امّا کسی که صاحب اشتر نیست و اشتر را نمی جوید، بلکه جستن[4025] با تقلید گوید. چنان‌که می فرماید: **[کو در این جُستِ شتر بهرِ مِری است]** که او در این جستن اشتر برای عناد و[4026] تقلید است. لاجرم آن کس **[3002 زین نشانِ راست نفْزودش یقین]** از این نشانهای راست او را نیفزاید یقین. **[جز ز عکسِ ناقه‌جویِ راستین]** یعنی جز از عکس ناقه‌جوی راست او را چیزی نیفزاید. **[3003 بوی بُرد از جِدّ و گرمیهایِ او]** رایحه برد از جد و سعی و گرم و حرارت صاحب اشتر و طالب او **[که گزافه نیست این هیهایِ او]** باطل و بی‌وجه نیست هو و هایش. لاجرم با تقلید او هوی و های گوید. **[3004 اندر این اشتر نبودش حق ولی]** در این اشتر نبود آن کس را حق، امّا

[4023] تو S : پس K

[4024] هیچ S : - K

[4025] جستن S : + شتر K

[4026] عناد و S : - K

[اشتری گم کرده است او هم بلی] یک اشتر گم کرده است او نیز[4027] فی نفس‌الامر. **[3005 طَمْعِ ناقهٔ غیر روپوشش شده]** اشتر[4028] دیگری را طمع کردن او را روی‌پوش شده و حجاب گشته است. **[آنچه از او گم شد فراموشش شده]** آنچه[4029] از آن کس گم شد فراموش کرده است. **[3006 هر کجا او می دود این می دود]** به تقلید و ریا. **[از طَمَع همدردِ صاحب می شود]** از جهت طمع هم‌حال و یار صاحب اشتر می شود. **[3007 کاذبی با صادقی چون شد روان]** چون کاذبی به حکم **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ** با صادقی همراه گشت. **[آن دروغش راستی شد ناگهان]** که گفته‌اند اَلْمَجَازُ قَنْطَرَةٌ لِلْحَقِيقَةِ. چون آن کس در طلب بود اگرچه این طلب با تقلید بود، **[3008 اندر آن صحرا که آن اشتر شتافت]** در آن صحرا که شتر می شتافت، **[اشترِ خود نیز آن دیگر بیافت]** و مطلوب حقیقی را در آن صحرا بیافت. **[3009 چون بدیدش یاد آورد آنِ خویش]** به خاطر آورد مطلوب خود را. **[بی‌طَمَع شد ز اشترِ آن یار و خویش]** و طمع برید از اشتر رفیق و اقربا. **[3010 آن مقلِّد شد محقِّق چون بدید]** از درجهٔ تقلید به مرتبهٔ تحقیق رسید. **[اشترِ خود را که آنجا می چرید]** این مصراع مفعول دید است. **[3011 او طلب‌کارِ شتر آن لحظه گشت]** که اشتر خود را دید. **[می بجُستش تا بدید[4030] او را به دشت]** در لفظ بجست و بدید[4031] با و نون هر دو جایز است. **[3012 بعد از آن تنهارَوی آغاز کرد]** **(236b)** از تقلید خلاص یافت و خلوت و عزلت اختیار کرد. **[چشم سویِ ناقهٔ خود باز کرد]** و چشم خود گشاد. **[3013 گفت آن صادق مرا بگْذاشتی]** آن صادق گفت این مرد مقلّد را که به تحقیق رسید چون بدین صحرا رسیدم چه شد ترا که مرا ترک کردی؟ **[تا به اکنون پاسِ من می داشتی]** و مرا رعایت کردی. **[3014 گفت تا اکنون فسوسی بوده‌ام]** آن مرد گفت: تا اکنون طنّاز و فسوسی بوده‌ام. **[وز طَمَع در جابلوسی بوده‌ام]** و از طمع و نادانی راه جابلوسی پیمودم. **[3015 این زمان همدردِ تو گشتم که من]** چون همدرد تو گشتم از آن جهت من **[در طلب از تو جدا گشتم**

[4027] او نیز S : - K

[4028] اشتر Sİ : - K

[4029] آنچه Sİ : - K

[4030] بجُستش تا بدید S : نجُستش تا ندید K

[4031] بجست و بدید S : نجست و ندید K

به تن] و مستقل شدم در کوشیدن. لاجرم جدا گشتم از تو به تن نه جدایم از تو به جان. **[3016 از تو می دزدیدمی وصفِ شتر]** پیش از آنکه شتر خود دیدم وصف اشتر از تو دزدیدم و آموختم. **[جانِ من دید آنِ خود شد چشم‌پُر]** جان من چون اشتر خود دید، چشم از طمع جدا شد و با عشق او پر گشت. **[3017 تا نیابیدم نبودم طالبش]** چنان‌که گفته‌اند: همه چیز را تا نجویی نیابی[4032] جز این دوست که تا نیابی نجویی. لاجرم تا مطلوب خویش[4033] نیافتم، در طلب نمی شتافتم. **[مس کنون مغلوب شد زر غالبش]** اخلاص و تحقیق بر ریا و تقلید غالب شد. **[3018 سیّآتم شد همه طاعات شُکر]** که ریا و تقلید من به حقیقت رسانید مرا[4034]. **[هزل شد فانی و جِد اثبات شُکر]** هزل و هذیان فانی شد و جدّ و سعی ثابت گشت بحمدالله تعالی. **[3019 سیّآتم چون وسیلت شد به حق]** ریا و مجاز و تقلید من واسطهٔ اخلاص و حقیقت و تحقیق من شد که مرا همراهی تو راه سعادت گشود. **[پس مزن بر سیّآتم هیچ دَق]** چون ریا و مجاز و تقلید من مرا به حقیقت رسانید، بر اینها خطا گرفتن مکن. **[3020 مر ترا صدقِ تو طالب کرده بود]** ای شتر گم کرده، صدق تو ترا طالب کرده بود. **[مر مرا جِدّ و طلب صدقی گشود]** و مرا سعی و طلب باب صدق و راه سعادت گشود. **[3021 صدقِ تو آورد در جُستن ترا]** و ترا طالب کرد. **[جُستنم آورد در صدقی مرا]** و طلب من به صدق آورد مرا. **[3022 تخمِ دولت در زمین می کاشتم]** امّا از غفلت **[سُخره و بیکار می پنداشتم]** لفظ بیکار به کسر باء مدّا و الکاف العربی عطف تفسیر است به معنای به جبر به کار گرفتن و بی‌اجرت بر عمل داشتن را گویند. یعنی من عمل صالح و ترک دنیا را بطّالی گمان برده بودم. **(237a) [3023 آن نَبُد بیگار کسبی بود چُست]** و کاری بود قوی. **[هر یکی دانه که کِشتم صد برُست]** مثال این چنان است که **[3024 دزد سویِ خانه‌ای شد زیردست]** یعنی دزدی برای دزدیدن کالا و طلب کردن متاع دنیا به خانه‌ای اندر آمد. **[چون در آمد دید کآن خانهٔ خود است]** پس مرد را طلب می باید تا به مقصد خود رسد. **[3025 گرم باش ای سرد تا گرمی رسد]** چنان‌که آن خواجهٔ دیگر با این همه سردی چون در روش گرم بود به گرمی رسید. **[با درشتی ساز تا نرمی**

[4032] نجویی نیابی S : بجویی بیابی K

[4033] خویش S : خود K

[4034] رسانید مرا S : رسانیدم K

رسد] که[4035] واصلان قربت و رحمت مدتی با درشتی ساختند تا نرمی رسید. **[3026 آن دو اشتر نیست آن یک اشتر است]** از ضیق عبارت چنین تعبیر می کنیم. ورنه مقصود اصلی و مطلوب حقیقی حضرت خداست، بلکه جز او نیست. **مصراع:** لَیْسَ فِي الدَّارِ غَیْرُهُ دَیَّارٌ. **[تنگ آمد لفظ معنی بس پُر است]** و بسیار. **[3027 لفظ در معنی همیشه نارسان]** از آنکه معنی را نیست پایان و لفظ قاصر است از اداء آن. **[زآن پیمبر گفت قَدْ کَلَّ لِسَان]** قال النبی صلی الله علیه و سلم: **مَنْ عَرَفَ اللَّهَ کَلَّ لِسَانُهُ.** مثلا کسی که پادشاه را در جایی تنها بیند، آن را نداند، با او گستاخ و بی‌تکلّف سخن گوید. و اگر کسی از احوال و اوصاف او[4036] پرسد، بی‌توقّف خبر می دهد. چون کسی پادشاه را بیند و داند که پادشاه این است، در پیش او از حیرت و دهشت سخن گفتن نمی تواند. و اگر کسی از او خبر پرسد، مجال مقالش نباشد. و اگر سخن بگوید، به صد ترس و ادب گوید. لاجرم از دریای زاخر[4037] در کوزه‌ای چه گنجد؟ و از جبال شاهق[4038] ترازوی مثقال و دینار چه سنجد؟ خفّاش از مشاهدهٔ اشعّهٔ آفتاب چه لافد؟ پشه‌ای کوه قاف را چون کاف بدان منقاری که دارد چگونه شکافد؟ چون در بیان[4039] کبریا و جلال و شرح عظمت ایزد متعال لفظ و نطق را مجال نیست، رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ عَرَفَ اللَّهَ کَلَّ لِسَانُهُ. بیت:** گفتم صنما ز عشق تو بخروشم - لب بر لب من نهاد و خاموشم کرد. **[3028 نُطق اصطرلاب باشد در حساب]** لفظ و نطق با نسبت به معنی همچو اصطرلاب است با نسبت افلاک و کواکب. **[چه قَدَر داند ز چرخ و آفتاب]** که اصطرلاب حقیر است و اصغر و چرخ و آفتاب اعظم است و اکبر. **[3029 خاصه چرخی کین فلک زو پرّه‌ایست] (237b)** خصوصا چرخی که این فلک از او همچو یک پر مرغ است. **[آفتاب از آفتابش ذرّه‌ایست]** آفتاب ظاهر با چندین بزرگی از آفتاب آن چرخ یک ذرّه است. **[بیانِ آنکه در هر نَفْسی فتنهٔ مسجدِ ضِرار هست]** در این مطلب اوّلا قصّهٔ مسجد ضرار را تمام کند. پس از آن حصّه را بیان کند که می فرماید: **[3030 چون بدید آمد که آن مسجد نبود]** چون

[4035] که K - : S

[4036] او K - : S

[4037] زاخر S : زخّار K

[4038] شاهق S : شواهق K

[4039] در بیان K - : S

پیدا شد که آن مسجد که منافقان بنا کردند، در حقیقت مسجد نبود. **[خانهٔ حیلت بُد و دامِ جهود]** خانهٔ مکر و حیله و دانه و دام یهود بلکه کنیسا بود. **[3031 پس نَبی فرمود کآن را برکَنَند]** روایت است که رسول الله صلی الله علیه و سلم مالک بن دخشم ومعن بن عدیّ وعامر بن السکن و وحشی را فرستاد و گفت: **اِنْطَلِقُوا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ، فَاهْدِمُوهُ وَأَحْرِقُوهُ. [مَطْرَحهٔ خاشاک و خاکستر کُنند]** یعنی جای[4040] او را کناسه سازند. **[3032 صاحبِ مسجد چو مسجد قلب بود]** یعنی صاحب مسجد در صورت مسلمان بود در حقیقت کافر چنان‌که آن مسجد در صورت مسجد بود و در حقیقت کنیسا بود. لاجرم بنای مسجد ضرار سود نداد. **[دانه‌ها بر دام ریزی نیست جود]** یعنی به امّید صید دانه را در دام ریختن نیست جود و کرم. پس کسی که از بهر غرضی از اغراض دنیا و یا برای سمعه و نام، زرق و ریا خیری و نیکی نماید، سود ندارد. چنان‌که می فرماید: **[3033 گوشت کاندر شَستِ تو ماهی‌رُباست]** گوشت پاره که در شست تو ماهی‌رباست، **[آنچنان لقمه نه بخشش نی سخاست]** یعنی دادن چنان لقمه نه بخشش و نه سخاست[4041]. پس مسجدی که از بهر غرض فاسد باشد، مسجد نیست. و کاری که از بهر آزار اولیا کنند، فاسدی است. **[3034 مسجدِ اهل قُبا کآن بُد جماد]** که آن مسجد قبا جماد بود، **[آنچه کُفْوِ او نَبُد راهش نداد]** آن چیز که یعنی مسجد منافقان که نظیر آن مسجد قبا نبود، آن را مسجد قبا راه نداد. **[3035 در جمادات این‌چنین حیفی نرفت]** و ظلمی نشد. **[زد در آن ناکُفْو امیرِ داد نفت]** امیر عدل آن ناکُفْو را نفت بزد و بسوخت که رسول الله صلی الله علیه و سلم **وَأَحْرِقُوهُ** فرمود. **[3036 پس حقایق را که اصلِ اصلهاست]** و آنان که به حکم **وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ** و به موجب **خَلَقْتُ الأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ، وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي** اصل جمله اصول است. **[دان که آنجا فرقها و فصلهاست]** و تمییز قوی و فرق عالی هست. **(238a)** حکایت: عبد الله بن مبارک در حال احتضار چشم پوشیده بود. مشاهدهٔ مقام و درجات کرده بلکه تجلّی حضرت باری بر او هویدا شده. تبسّم کنان چشم گشاد و گفت: **لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ**. حکایت: ابراهیم شیبانی گفت: در صحبت

[4040] جای S : - K

[4041] سخاست S : عطاست K

من جوانی بود نیکوارادت[4042]. از دنیا رفت و دل من بدو مشغول شد. به نفس خود او را غسل می دادم. چون خواستم که دستهای وی بشویم، ابتدا از دست چپ وی[4043] کردم به سبب دهشتی که افتاده بود[4044]. دست چپ از من بستد و راست به من داد. گفتم: راست کردی ای پسر من غلط کردم. **[3037 نه حیاتش چون حیاتِ او بوَد]** نه در حیات مماثلت هست. **[نه مماتش چون مماتِ او بوَد]** و نه در ممات مشابهت هست[4045]. لاجرم مخلصان ممتاز از اصحاب ریا و اهل هوا و دنیایند. بلکه به حکم **قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ** بگو به درستی که نماز من و قربان من یا حج من و زندگانی من یعنی آنچه بر آنم در زندگانی و آنچه بر آن میرم از ایمان و طاعات همه مر خدای راست که آفریدگار عالمیان است. هیچ انباز نیست مر او را. یعنی من در عبادت خود کسی را با او شریک نمی کنم چون بت‌پرستان. و قربانی به نام او می کنم نه به نام غیر او. و در وقت حج تلبیهٔ دیگری را با او یاد نمی کنم به خلاف اهل جاهلیت. و بدین مأمور شده‌ام که **وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ** و من اوّل مسلمانانم برای آنکه نبی مقدّم باید بر اسلام امّت. پس حیات و ممات ایشان با صدق و اخلاص است نه به مکر و ریا. حضرت ربّ‌العزة در سورهٔ حم جاثیه فرمود: **أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ**. یعنی آیا پندانشتند آنان که کسب کردند بدیها را چون کفر و معصیت آنکه گردانیم ایشان را در آخرت مانند آنها که گِرویدند و کردند کردارهای شایسته؟ یعنی مشرکان خواه با شرک ظاهر باشد خواه با شرک خفی در کرامت چون مؤمنان مخلص نخواهند بود. یکسان است زندگانی آدمیان و مرگ ایشان در دنیا و آخرت. یعنی هرکه بر ایمان بمیرد، بر ایمان زنده خواهد شد. و هرکه بر کفر بمیرد، بر کفر مبعوث خواهد شد. بد حکم است که ایشان می کنند و نتیجهٔ شرک و توحید را برابر می دارند. **[3038 گورِ (238b) او هرگز چو گورِ او مدان]** قبر انبیا و اولیا به حکم **اَلْمَوْتُ رَاحَةُ الْمُؤْمِنِ** همچو قبر اهل ریا نیست. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ**

[4042] نیکوارادت S : نیکوصورت و ارادت K

[4043] وی S : + ابتدا K

[4044] بود S : بودم K

[4045] هست S : - K

مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُقَالُ: هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ القِيَامَةِ. حکایت: بشر رحمةالله علیه به گورستان گذر کرد. گفت: همه اهل گورستان که[4046] اهل ایمان بودند، دیدم بر سر گور آمده و شغبی در ایشان افتاده چنان‌که با یکدیگر منازعت می[4047] کردند. گوییا چیزی قسمت کنند. گفتم: بار خدایا، مرا شناسا گردان تا این چه حالت است؟ مرا به الهام فرمودند که آنجا برو و بپرس. گفت: پرسیدم. گفتند: یک هفته است که مردی صالح از مردان دین بر ما گذر کرد و سه بار قل هو الله احد بر خواند. یک هفته است[4048] تا ما ثواب آن قسمت کنیم. هنوز فارغ نگشته‌ایم. و بشر گفت: رسول الله صلی الله علیه و سلم به خواب مرا گفت: ای بشر، می دانی که چرا خدای تعالی ترا گزید و از امثال و اقران بلند گردانید؟ گفتم: نه یا رسول الله. گفت: به سبب آنکه متابعت سنّت من کردی و صالحان را نگاه داشتی و برادران را نصیحت کردی. حکایت: شیخ ابو القاسم حکایت کرد که جوانی نزدیک من آمد و می گریست. گفتم: چه بوده است؟ گفت: دوش به خواب دیدم که قیامت بودی و مرا به دوزخ فرستادندی. و من گفتمی که مرا به دوزخ مفرستید که به مجلس ابو علی دقّاق رسیده‌ام. گفتند: تو به مجلس او رسیده‌ای؟ گفتم: آری. گفتند: به بهشت برید. چون حال اولیا در حیات و ممات و در برزخ و قبر متفاوت است. **[خود چه گویم حالِ فرقِ آن جهان]** که چگونه تفاوت درجات می باشد در آخرت. چنان‌که در حدیث قدسی وارد است: **أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ** إلخ[4049]. **[3039 بر محک زن کارِ خود ای مردِ کار]** چون حال مسجد ضرار و اصحاب او دانستی، حال و کار خود نیک بنگر ای عمل کننده از ریا و اخلاص و از موافقت درون و مخالفت او **[تا نسازی مسجدِ اهلِ ضِرار]** چنان‌که گفته‌اند: هر مسجدی که از برای مباهات و ریا و یا سمعه و یا از برای غرضی که غیر مرضی باشد یا به مال غیر طیّب بنا کرد شود، آن مسجد ملحق است به مسجد ضرار. لاجرم صورت و دل خود را نظر کن که صورت صلاح داری اگر در دل[4050] تو **(239a)**

[4046] که S : + همه K

[4047] می S : - K

[4048] است S : + که K

[4049] أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ S : + مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ K

[4050] دل S : - K

قصد فساد باشد مانند مسجد ضراری. **[3040 تو[4051] بر در آن مسجدکُنان تسخر زدی]** تو ای سالک، مسجد بنا کنندگان را طعنه زدی. **[چون نظر کردی تو خود زیشان بُدی]** که ظاهر تو مخالف باطن است. و آنان[4052] را که طعنه زدی تو خود با اوصاف و اخلاق ایشان اتصاف داری چنان‌که در این حکایت چهار هندو. **[حکایتِ[4053] هندو که با یارِ خود[4054] جنگ می‌کرد بر کاری و خبر نداشت که او هم بدان مبتلاست]** هندویان اغلب احمق باشند و لهذا ابلهانه کار از آن بدید آید. **[3041 چار هندو در یکی مسجد شدند]** رفتند. **[بهرِ طاعت راکع و ساجد شدند]** و در بعض نسخ **[هر چهار اندر مناجات آمدند]**. **[3042 هر یکی بر نیّتی تکبیر کرد]** و به نماز پیوست. **[در نماز آمد به مسکینی و درد]** به خضوع و خشوع در صورت ظاهر. **[3043 مُؤْذِن آمد زآن یکی لفظی بجَست]** یعنی مؤذن آمد اذان خواند. یکی از ایشان در اثناء نماز گفت: **[کای مؤذّن بانگ کردی وقت هست]** که ای مؤذّن، اذان خواندی؟ وقت فریضه شده است. **[3044 گفت آن هندویِ دیگر از نیاز]** هندوی دیگر گفت در میان نماز: **[هی سخن گفتی و باطل شد نماز]** یعنی سخن دنیا گفتی و نماز خود را باطل ساختی. **[3045 آن سِوم گفت آن دُوُم را کای[4055] عمو]** هندوی سوم گفت این دوم را: ای شخص، **[چه زنی طعنه بر او خود را بگو]** تو نیز خود را در این بلا انداختی. در بعض نسخ **[آن به خود گو گر ز عقلت هست بو]**. **[3046 آن چهارم گفت حمدِ اللّه که من]** هندوی چهارم گفت: الحمد لله که من **[در نیُفتادم به چَه چون آن سه تن]** همچون آن سه کس به چاه نیفتادم و نماز را باطل نساختم. یعنی سخن نگفتم با وجود که سخن گفت. **[3047 پس نمازِ هر چهاران شد تباه]** فاسد[4056] که در میان نماز سخن دنیا گفتند. لاجرم هر یکی عیب غیر را دید. عیب خود را ندید با وجود که بدان عیب مبتلا بود. **[عیب‌گویان بیشتر گم کرده راه]** و غافل شده‌اند از عیب خویش. **[3048 ای خنک جانی که**

[4051] تو S : پس K

[4052] آنان S : آن K

[4053] حکایتِ S : + آن چهار K

[4054] یارِ خود S : همدیگر K

[4055] کای S : ای K

[4056] فاسد S : و فاسد K

عیبِ خویش دید] نه عیب غیر. **[هرکه عیبی گفت آن[4057] بر خود خرید]** و از او حصّه گرفت. **رباعی:** آن را که زبان و سینه یکتاست کجاست - بر سنّت شرع و سیرت راست کجاست * آن چشم که عیب دگران بیند هست - چشمی که به عیب خویش بیناست کجاست. **[3049 زآنکه نیمِ او ز عیبستان بُدست]** یعنی زیرا که بنیت آدمی را منشأ عیب و هنر **(239b)** ساخته‌اند و ترکیب او از دو اصل مختلف پرداخته‌اند. تنش از این جهان است که عیب را مکان است. **[وآن دگر نیمش ز غیبستان بُدست]** یعنی دل و جان از آن جهان است که غیبستان است. **شعر[4058]:** تنش زین جهان و دلش زان جهان - خدا یارِ این و هوا یار آن. **[3050 چون‌که بر سر مر ترا دَه ریش هست]** و جراحت بسیار داری. **[مرهمش بر خویش باید کار بست]** لاجرم مرهمی که از ریش داری، نگاه دار که جراحت از دیگران پیش داری. پس عیب خود را ببین و پند را به خود ده و خویش را اصلاح کن. **[3051 عیب کردن خویش را داروِی اوست]** عیب خویش دیدن آن ریش را علاج کردن است. **[چون شکسته گشت جایِ اِرْحَمُواست]** به حکم **اِرْحَمُوا عَزِیزَ قَوْمٍ ذَلَّ، وَغَنِیَّ قَوْمٍ افْتَقَرَ** شکسته محل مرحمت است. **[3052 گر همان عیبت نبود ایمن مباش]** یعنی اگر آن عیبی که حالی در تو موجود نیست، دیگران بدان مبتلا باشد[4059]، زبان به طعن او مگشای و عیب او را به هر کس منمای. **[بو که آن عیب از تو گردد نیز فاش]** بود و شاید که تو نیز بدان مبتلا شوی. لاجرم از مکر حق ایمن شدن و به حال خود غرور نمی باید کرد. حکایت: روزی شقیق بلخی به جانب صحرا رفت. دید پیری پشتوارهٔ هیزم در پشت دارد. در ضمیر شقیق این خیال گذشت که این مرد پیر عمر خود را برای حصول مراد نفس به هیزم‌کشی داده است. او را با خدا مشغولی و حضوری کم بوده باشد. القصّه شقیق پیش آمد و سلام کرد و گفت: ای پیر، خدای را می شناسی؟ پیر گفت: آری، می شناسم. شقیق گفت: نشانه‌ای بنما. پیر گفت: ای هیزم، زر شو. در حال هیزم زر شد. پیر روی بدو کرد و گفت: ای شقیق، ظنّ خود را نیکو کن و به حال خود مغرور مشو و از مکر حق تعالی غافل مباش. **[3053 لَا تَخَافُوا از خدا نشْنیده‌ای]** یعنی خدا شما را لَا تَخَافُوا نگفته است؟ **[پس**

[4057] آن S : او K

[4058] شعر K : - S

[4059] باشد S : باشند K

چه خود را ایمن و خوش دیده‌ای] و چرا نمی بینی که **[3054 سالها ابلیس نیکونام زیست]** که منصب تعلیم ملائکه داشت و منبری از نور بالاتر از سدره می فراشت. تفصیل قصّهٔ او این است که او مخلوقی بود که خدای تعالی بیافرید از آتش تابنده. نه از فرشتگان بود بر قول اصح. و اگرچه از فرشتگان نبود، امّا از ساکنان آسمان بود و با ملائکه عبادت می کرد. چنان‌که در هفت آسمان سجده‌گاهی نمانده بود که او آنجا سجده و عبادت **(240a)** نکرده بود و سه هزار سال شاگردی رضوان خازن بهشت کرد. و در قصّه چنان آمده است که هفتصد هزار فرشته را سالار بود و در آسمان هفتم عبادت می کرد هشت هزار سال. و علم سابق ملِک متعال اندر وی کار کرد و نیز شقاوت در وی ظاهر شد تا گفت: بار خدایا، به آسمان هفتم عبادت کردم هشت هزار سال. فرمان ده تا به آسمان ششم نیز عبادت کنم. و همچنین فروتر می خواست. اگر شقاوت نبودی، بالاتر خواستی و گفتی: به حجابها بر آیم. پس به آسمان ششم دستوری یافت و هشت هزار سال عبادت کرد. همچنین به آسمان پنجم خواست و از هر آسمان فروتر می خواست و هشت هزار سال عبادت می کرد. آنگه به زمین نگریست. زمین را جنّ بن جان داشتند هژده هزار سال و عاصی گشتند. و مدّت عمر ایشان به آخر رسیده بود. ابلیس زمین را در خواست. حق تعالی گفت: این جنّ بن جان عاصی گشتند. ابلیس گفت: این زمین را به من ده تا به فرشتگان در آنجا عبادت کنم. حق تعالی جنّ بن جان را برداشت و زمین را به وی داد. هشت هزار سال عبادت می کرد و گفت: این زمین به ما خوش آمد. اینجا[4060] باشیم و عبادت می کنیم. چون حال ابلیس چنان بود، امّا به سبب حسد بر آدم و اغترار به فضل خود **[گشت رسوا بین که[4061] او را نام چیست]** حالیا چه نام دارد؟ **[3055 در جهان معروف بُد عَلیایِ او]** و پایهٔ بلندش. **[گشت معروفی به عکس ای وایِ او]** که اکنون به لعنت موصوف گشت و معروف. **[3056 تا نه‌ای ایمن تو معروفی مجو]** و به نیکی تو[4062] موصوفی مگو. **[رُو بشُوی از خوف پس بنْمای رُو]** اوّلا امین شو، پس از آن دعوی بگو. **[3057 تا نرویَد ریشِ تو ای خوبِ من]** تو که هنوز ساده‌رویی و ریش نیاوردی. از عیب ساده‌رویان خلاص نشدی. **[بر دگر**

[4060] اینجا S : آنجا K

[4061] که K : - S

[4062] تو S : - K

ساده‌زنخ طعنه مزن] همچو تو ساده‌رویان را طعن مزن و بدان که چندین هزار لعن و طعن بر ابلیس روا می داری. گناه او مخالفت یک امر بیش نیست. زهی انصاف کسی که بی‌خبر از خویش نیست تا داند که در هر روزی ترک چند امر می سازد و به ارتکاب چند نهی پردازد و یقین شناسد که استحقاق چندین لعاین دارد. امّا حضرت الهی به یک گناه ابلیس را سیاست **(240b)** فرمود تا سبب اعتبار تو تواند بود. و تو به منصب و اعتبار تو چندان مغرور که از محلّ اعتبار گرفتن به غایت دوری و هیچ شکر نمی گویی که رسوایی نصیبهٔ او شد تا ما از او نصیحت پذیریم و از حال او اعتباری[4063] بر گیریم. وای اگر ما را رسوا ساختی و به تشریف عبرت گرفتن دیگری را نواختی. و لهذا می فرماید: **[3058 این نگر که مبتلا شد جانِ او]** یعنی ابلیس با معیوبی دیگر **[در چهی افتاد تا شد پندِ تو]** و امر بر عکس نشد. **[3059 تو نیُفتادی که باشی پندِ او]** که او از حال تو عبرت گیرد. **[زهر او نوشید تو خور قندِ او]** که از حال او عبرت بگیر چنان‌که در این حکایت: **[قصد کردنِ غُزان به کشتنِ یک مردی تا آن دیگر بترسد]** غز یک صنف است از ترکان در ناحیهٔ سمرقند. **[3060 آن غُزانِ تُرکِ خون‌ریز آمدند]** یعنی طائفهٔ غزان که راه انصاف بسته و دست به یغما گشاده و خون ریختن را صنعت ساخته‌اند، لاجرم آن غزان ترک و خون‌ریز روزی آمدند. **[بهرِ یغما بر دهی ناگه زدند]** و بر قریه مسلّط شدند. **[3061 دو کس از اعیانِ آن دِه یافتند]** دو مرد را از اعیان و اشراف آن ده یافتند. **[در هلاکِ آن یکی بشْتافتند]** یعنی به کشتن یکی که فقیرتر بود، استعجال کردند. **[3062 دست بستندش که قربانش کنند]** چون دست او بستند که قربانش کنند، **[گفت ای شاهان و ارکانِ بلند]** آن فقیر گفت: ای پادشاهان و ای ارکان عالی، **[3063 قصد خون من به چه رو می کنید]** یعنی خون مرا از چه روی قصد می کنید؟ در بعض نسخ: **[در چَهِ مرگم چرا می افکنید]** در چاه مرگ مرا چرا می افکنید؟ **[از چه آخر تشنهٔ خونِ منید]** از چه جهت به خون من تشنه شده‌اید؟ **[3064 چیست حِکمت چه غَرَض در کُشتنم]** و قتل کردن من؟ **[چون چنین درویشم و عریان‌تنم]** و فقیرم. یعنی کشتن کسی یا از بهر انتقام و قصاص باشد یا برای اخذ مال باشد. من به شما بدی نرسانیدم و مال ندارم. پس چرا می کشید؟ **[3065 گفت تا هیبت بر این**

[4063] اعتباری S : اعتبار K

یارت زند] یعنی غزان گفتند: تا بر این یار تو هیبت و بیم افتد **[تا بترسد او و زر پیدا کند]** و از ترس و بیم زر و سیم را پیدا کند. **[3066 گفت آخر او ز من مسکین‌تر است]** آن کس گفت: او از من مفلس‌تر است. **[گفت قاصد کرده است او را زر است]** گفتندش: قاصد چنین می نماید. ولیکن او را زر است. **[3067 گفت چون وهم است تا هر دو یکیم]** گفت: چون وجود **(241a)** زر و مال در هر یکی از ما وهم است و احتمال، ما هر دو یکیم در این حال. **[در مقامِ احتمال و در شکیم]** حال هر یکی از ما محقّق نیست. **[3068 خود وَرا بکْشید اوّل ای شهان]** اوّلا او را قتل کنید ای بزرگان **[تا بترسم من دهم زر را نشان]** تا از ترس و بیم زر را کنم عیان. چون سیاست و عقوبت یکی دیگری را موجب عبرت و نصیحت است، قهر امّتهای پیشین ما را پند است و محلّ عبرت که[4064] ایشان امر الهی را امتثال نکردند و اتباع رسول نکردند. به قهر الهی مردند و جان به دوزخ بردند[4065]. پس ما را اگرچه به حکم **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ** در دنیا استیصال نباشد، امّا به موجب **إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ** در آخرت بیم[4066] عذاب الیم است. پس می باید که ترک حال عاصیان از امّتهای پیشین کنیم. لاجرم حضرت مولانا پس از این به حصّهٔ قصّه اشارت می فرماید: **[3069 پس کرمهایِ الهی بین که ما]** و سپاس و شکر حضرت الهی را که ما **[آمدیم آخر زمان در انتها]** و در نهایت امّتها تا عبرت بگیریم از احوال آنها. **[3070 آخرینِ قرنها پیش از قرون]** لفظ آخرین قرنها مبتداست و پیش از قرون خبر است. یعنی آخرین امّتها مقدّم است از جهت مرتبه. **[در حدیث است آخِرُونَ الْسَّابِقُون]** که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرموده است: **نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ**. یعنی ما آخریم در دنیا و سابقیم در عقبی. **[3071 با هلاکِ قومِ نوح و قومِ هود]** مرهون است. **[عارضِ رحمت به جانِ ما نمود]** یعنی حضرت الهی قرون سابقه را سیاستها کرد و ما را بعد[4067] از همه به عالم آورد تا با هلاک ایشان عارض رحمت را به ما نمود که از[4068] حال ایشان عبرت‌گیر شویم. **[3072 کُشت ایشان را که ما ترسیم از او]** قوم نوح و هود را و سایر اهل طغیان را

[4064] که S : و K

[4065] بردند S : سپردند K

[4066] بیم S : + و K

[4067] بعد S : - K

[4068] از S : + هلاک و K

کشت تا که ما ترسیم از او. **[ور خود این بر عکس بودی وایِ تو]** چون پیش از این بیان کرد خنک آن است که[4069] عیب خود را بیند نه عیب دیگری را، بلکه هرکس که عیب دیگری را گوید، او بر خود می خرد، پس از این آن را بیان کند که بدبخت آن است که اگر عیب او را به وی گویند، قائل و ناصح را عداوت کند. **[بیانِ حالِ خودپرستان و ناشکران در نعمتِ وُجودِ انبیا[4070]]** چون پیش از این دانسته‌ای که مصاحبت ابرار و مجالست اختیار گل بوستان اقبال است، شمع شبستان آمال، ریحان چمن روح است، مفتاح خزاین فتوح، واسطهٔ عقد کمال است، نگین خاتم جلال، کیمیای سعادت ابدی است، رهنمای دولت سرمدی **(241b)** و کلام و نصیحت ایشان سبب فوز و نجات است و موجب رفعت درجات. زیرا که مراد از مصاحبت نفس آدمی دریافتن برکت نفَس اوست. و لهذا اهل قرآن را اهل الله خوانند و ارباب حدیث را اصحاب نبی دانند. **شعر:** أَهْلُ الْحَدِيثِ هُمْ أَهْلُ النَّبِيِّ وَ[4071] إِنْ - لَمْ يَصْحَبُوا نَفْسَهُ أَنْفَاسَهُ صَحِبُوا. پس در این عهد که نزول وحی انقطاع پذیرفته بلکه سلسلهٔ ولایت نیز گسستن گرفته اگر شرف صحبت انبیا دست نمی دهد، باری از مصاحبت علما که[4072] ورثهٔ انبیایند و مجالست اولیا و فقرا که به حقیقت سایهٔ خدایند، بیگانه نشاید گشت و دوری نتوان گزید چه طراوت بوستان امید و نضارت گلستان دولت و حلاوت میوهٔ باغ حیات و تابش نور چراغ نجات مواصلت اهل الله و مجالست مرادان این راه است. و اگر دیدن ایشان دست نمی دهد، باری از شنیدن مقال ایشان محروم مباش که حکمای حاذق و فیلسوفان محقق که عمری بر سر تجارت خواص اشیا[4073] به سر برده‌اند و روزگاری به شناختن اسباب و علامات امراض صرف کرده. از آن جهت تدوین کتب ساخته و دفاتر و مجلّدات در علوم حکمت و طب پرداخته تا متأخّرین[4074] را دستوری باشد. و اگر مریض[4075] از شرف صحبت ایشان محروم شود، باری طریق معالجهٔ او به تحقیق آن حذاق معلوم شود. لاجرم مریض را چاره آن است که روی از گفتار ایشان نتابد تا از مرض خود خلاص یابد. پس

[4069] که S : - K

[4070] انبیا S : + و اولیا K

[4071] و S : - K

[4072] که S : - K

[4073] اشیا S : ایشان K

[4074] متأخّرین S : متأخّران K

[4075] مریض S : مرضی K

ای عزیز که به انواع مرض معاصی گرفتاری و مرض خویش از اطبّا نیز پنهان می داری، باید که چون حکیمان الهی در تشخیص مرض تو بعض معایب تقریر کنند، انکار نکنی و به مخاصمت[4076] بر نخیزی. **بیت:** ولیکن این روش رهروان چالاک است - تو نازنین جهانی کجا توانی کرد. اگر ترا گویند مرض تو آن است که آلودهٔ گناهی و سنگ‌دل و جان سیاهی و فرمان حق سبک می داری و هرگز غم فردا به خاطر نمی آری و از عشق دنیای دون و هوس آرایش روزگار بوقلمون چون زنان زبون نفس گشته‌ای و مرض دیگر آنکه از صحبت صالحان رمیده‌ای و نکته‌های ناصحان نشنیده‌ای چنان‌که خدمت مولانا می فرماید، **[3073 هرکه زیشان گفت از عیب و گناه]** یعنی هر ولی و عاقل و عالم کامل و حکیم حاذق و طبیب صادق که از خودپرستان گفت از عیب و گناه **[وز دلِ چون (242a) سنگ وز جانِ سیاه]** و از سنگ‌دلی[4077] بی‌تأثر و از جان سیاهی بی‌نور **[3074 وز[4078] سبک‌داریِ فرمانهایِ او]** و اندک شمردن فرمان حق **[وز فراغت از غمِ فردایِ او]** و فارغ شدن از غصّهٔ فردای قیامتش **[3075 وز هوس وز عشقِ این دنیایِ دون]** و از هوس و هوا و عشق دنیای دنی **[چون زنان مر نَفْس را بودن زبون]** چون زنان زبون نفس شدن **[3076 وآن فرار از نکته‌هایِ ناصحان]** گریختن از نصایح و نکته‌های واعظان **[وآن رمیدن از لقایِ صالحان]** و نفرت کردن از روی و رؤیت صلحا[4079] **[3077 با دل و با اهلِ دل بیگانگی]** و دوری **[با شهان تزویر و روبه‌شانگی]** با پادشاهان دین مکر و تلبیس و روباه‌حالی[4080] **[3078 سِیرچشمان را گدا پنداشتن]** فارغان دنیا و قانعان ادنی را گدا پنداشتن **[از حسدْشان خُفیه دشمن داشتن]** و از حسد ایشان را پوشیده دشمن داشتن **[3079 گر پذیرد چیز تو گویی گداست]** و اگر درویشی صاحب ولایت و کاملی رهنمای طریقت از تو چیزی پذیرد، گویی گداست. گاه باشد که عزیزی از بهر فقیری و یا برای غرضی صحیح گدایی و قبول نه از گرسنه‌چشمی. حکایت: بزرگی بر در جامع ایستاده از خلق گدایی می کرد. مردمان تعجّب کردند. چون مال را جمع کرد، پیش فقیری برد. آن فقیر دانست که این عزیز از بهر او

[4076] مخاصمت S : مخاطب K

[4077] سنگ‌دلی S : سنگ‌دلان K

[4078] وز K : وآن S

[4079] صلحا S : صالحان K

[4080] روباه‌حالی S : روباه‌بازی K

بالذّات گدایی کرده. شرمسار شد و عذر کردن گرفت. آن عزیز گفت: غرض[4081] من آن بود که مسلمانان را به ثواب صدقه در آرم و نیکی به تو رسانم. **[ورنه گویی زرق و مکر است و دغاست]** و اگر قبول نکند، گویی زرق و مکر و حیله‌هاست. **[3080 گر در آمیزد تو گویی طامع است]** و اگر با تو بیامیزد، طامعش خوانی. **[ورنه گویی در تکبّر مُولِع است]** و حریص با وجود که بعض عزیز[4082] خلوت و عزلت کرده‌اند از بهر تواضع. چنان‌که حکایت: زاهدی در خلوت نشسته[4083] و به طاعت مشغول شده بود. گفتندش: تو زاهدی، با خلق نیامیزی. گفت: نه، بلکه نگهبان سگم که نفس من کلب عقور است. او را در این حجره حبس کرده‌ام تا مردم را نگزد و به کسی ضرر نرساند. در بعض نسخ این بیت واقع است: **[گر تحمل کرد گویی عاجز است]** اگر جفای عوام را تحمّل کند، تو گویی از خصومت عاجز است. **[ور غیور آمد تو گویی گربز است]** اگر غیرت کند و سخن را با قوّت گوید، تو گویی قوی و تند است. لاجرم ای عزیز، هرآینه **(242b)** از شرح اسباب این امراض و بیان علامات این علل در مزاج تو خلل زیاده شود و انحراف در طبیعت تو غالب گردد و اگر فی‌المثل اعتراف کنی و حکیمان الهی از غایت شفقت نامتناهی از برای علاج و تقویت مزاج[4084] سلوک طریق احتما و مجاهدات که مورث صحّت جان و باعث مجاهدات است فرمایند، سر از ربقهٔ احکام ایشان تافتن آغاز کنی و به هر قلماشی ایشان را فریبی. چنان‌که می فرماید: **[3081 یا منافق‌وار عذر آری که من]** مرهون است. **[مانده‌ام در نَفْقهٔ فرزند و زن]** اشارت است به مضمون[4085] آیت کریمه که در سورهٔ فتح است: **سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ**. آورده‌اند که رسول الله صلی الله علیه و سلم چون متوجّه مکّه شد، به نیّت عمره به بعض اعراب[4086] چون اسلم و جهینه و مزینه و غفار و اشجع[4087] فرستاد که

[4081] غرض S : نیت K

[4082] عزیز S : - K

[4083] نشسته S : + بود K

[4084] مزاج S : - K

[4085] مضمون SK : + آن İ

[4086] اعراب Sİ : عرب K

[4087] اشجع Sİ : + خبر K

در این سفر موافقت و مرافقت کنید. ایشان از محاربهٔ[4088] قریش ترسیدند و تعلّل نموده تخلّف ورزیدند. حق تعالی رسول الله را خبر داد که چون به مدینه رسی، زود باشد که بگویند مر ترا بازپس ماندگان از بادیه‌نشینان یعنی قبائلی که مذکور شد، عذر آرند که مشغول کرد ما را مالهای ما که غمخواری نداشت و ضائع می شد و زنان و فرزندان ما که از بی‌کسی بی‌نوا و بی‌برگ می ماندند. پس طلب آمرزش کن برای ما بر این که تخلّف کردیم و در مرافقت[4089] موافقت ننمودیم. گویند به زبانهای خود آنچه نیست در دلهای ایشان. یعنی این اعتذار به زبان می کنند و دل ایشان را خبر نیست. **[3082 نی مرا پروایِ سر خاریدن است]** یعنی از کثرت اَشغال مرا فرصت سر خاریدن نیست. **[نی مرا پروایِ دین ورزیدن است]** و نه مرا مجال تحصیل دین کردن است. و چون درویشی بینی، گویی **[3083 ای فلان ما را به همّت یاد دار]** و فراموش مکن **[تا شویم از اولیا پایانِ کار]** و می شویم از ابرار در آخر کار. **[3084 این سخن هم نی ز درد و سوز گفت]** بلکه به غفلت است و از سر زبان. **[خوابناکی هرزه گفت و باز خفت]** کسی که در خواب باشد، در میان خواب سخنان بی‌محصّل گوید و باز به خواب می رود، نظیر این کس است. **[3085 هیچ چاره نیست از نفقهٔ عیال]** ضروری است مرا کسب اموال. **[از بُنِ دندان کنم کسبِ حلال]** یعنی به زور و قوّت کسب می کنم قوت حلال. چون از کسب قوت عیال و طلب رزق حلال فارغ آییم، به موافقت **(243a)** شما در کار شویم. حکایت: مردی برِ[4090] شبلی آمد و در عذر ترک سلوک از بسیاری عیال شکایت کرد. شبلی گفت: به خانه رو و هر کرا که بینی روزی او نه بر خداست، از خاش بیرون کن. **[3086 چه حلال ای گشته از اهلِ ضلال]** چه حلال داری ای از اهل ضلال شده و نماز را ترک کرده به تحصیل مال رفته. حکایت: ابراهیم خواص گفت: جوانی را دیدم، گفتم مر او را: یا غلام، کجا می روی؟ گفت: به مکّه. گفتم[4091]: بی‌زاد و راحله؟ مرا گفت: ای ضعیف‌یقین، آن کس که قادر باشد که آسمانها و زمین را بی‌عمادی بدارد، نتواند که مرا بی‌علاقه‌ای به مکّه رساند؟ چون به مکّه در رفتم، وی را دیدم در طواف. پس مرا بدید، گفت: ای پیر، تو هم بر آن ضعف یقین هستی؟ **[غیرِ خونِ تو**

[4088] محاربهٔ Kİ : محابهٔ S

[4089] مرافقت S : + و Kİ

[4090] بر K : به S

[4091] گفتم K : گفت S

نمی بینم حلال] جز خون و کشتن تو نمی بینم از تو چیزی حلال که[4092] تارک الصلوة و خونی را کشتن در مذهب رواست. **[3087 از خدا چاره‌ستش و از لوت نی]** یعنی خدا ضروری، نیست او را لوت ضروری است. **[چاره‌ش است از دین و از طاغوت نی]** دین ضروری، نیست او را طاغوت ضروری است. و صبر از دین هست و از طاغوت و صنم نی. **[3088 ای که صبرت نیست از دنیایِ دون]** و از آرایش و آلایش روزگار بوقلمون، **[صبر چون داری ز نِعْمَ الْمَاهِدُون]** چگونه صبر کنی از بهترین آرام دهندگان که به حکم آیت سورهٔ والذّاریات **وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ** خداست. **[3089 ای که صبرت نیست از ناز و نعیم]** با وجود که فانی است همچو رمیم **[صبر چون داری ز اللّهِ کریم]** که باقی است و قدیم. حکایت: بزرگی در جامهٔ خواب اندکی خفت. باز بر می[4093] خاست. زنش می پرسید که چرا زود بر خاستی؟ می گفت: سوز دوزخ زیر پهلوی من نمی گذارد که خواب کنم. **[3090 ای که صبرت نیست از پاک و پلید]** و از حلال و حرام. **[صبر چون داری از آن که آفرید]** صبر چون داری از آن که ترا آفرید؟ **[3091 کو خلیلی کو برون آمد ز غار]** لفظ کو که به کاف عربی است و در اوّل مصراع است[4094]، مفرد است به معنی قنی و دوم مرکّب است از لفظ که و[4095] اُو. یعنی ابراهیم علیه السلام که در زمان کودکی در غار بود، چون بیرون آمد، طالب حق شد. ستاره را دید. **[گفت هٰذَا رَبِّی هان کو کردگار]** هٰذَا رَبِّي گفت. چون ستاره فرو رفت، گفت: این الهی را نشاید کو خدا. **[3092 من نخواهم در دو عالم بنْگریست]** و نظر کردن **(243b) [تا نبینم این دو مجلس آنِ کیست]** این دو عالم از آن کیست؟ پس طالب حق آن است که خلیل‌آسا بر جمیع ماسوی از سر غیرت پشت پا[4096] زند و **لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ** گوید. **بیت:** گر پر شود همه عالم[4097] ز[4098] ماه‌منظران - وَاللهِ لَيْسَ يَنْظُرُ عَيْنِي إِلَى سِوَاكَ. **[3093 بی‌تماشایِ صفتهایِ خدا]** بی‌مشاهدهٔ اوصاف باری تعالی **[گر خورم نان در گلو مانَد مرا]** از آنکه عاشق او را **[3094**

[4092] که K - : S

[4093] می K - : S

[4094] است K - : S

[4095] و K - : S

[4096] پشت پا Sİ : پشت و پا K

[4097] عالم K - : S

[4098] ز K : از S

چون گوارد لقمه بی‌دیدارِ او] و بی‌مشاهدهٔ جمالش **[بی‌تماشایِ گل و گلزارِ او]** هرکه شد هزار او؟ **[3095 جز بر امّیدِ خدا زین آبخور]** لفظ آبخور به ترکی صِواد. **[کی خورد یک لحظه غیرِ گاو و خر]** لاجرم آنکه بی‌امید خدا غذا می خورد، نیست او جز گاو و خر. **[3096 آنکه کَالْاَنْعَام بُد بَلْ هُمْ اَضَل]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ اعراف است: **إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ**. این گروه در آنکه مشاعر خود را متوجّه به اسباب تعیّش دارند و مقصود به لذّات فانیه شمارند، مانند چهارپایان‌اند که همت ایشان جز خوردن و خواب نیست. و ملتفت به نعیم باقی و عزّ دایمی نیستند، بلکه این گروه گمراه‌ترند از اَنعام. زیرا که[4099] انعام را تکلیف نیست. اگر وفاق شرع ندارند، به خلاف امر هم متصف نیستند. و حیوانات بعض منافع و مضار را می دانند و از او احتراز[4100] کنند. امّا ایشان عناد کنند به سوی مضار و معاصی و به دوزخ روند. و حیوانات عقل ندارند و صنعت ندانند. اگر بر موجب غفلت جهالت کار کنند، محل عذر است. امّا ایشان که با وجود عقل و صنعت جهالت کنند، از حیوانات بدترند. چنان‌که می فرماید: **[گرچه پُر مکر است آن گنده‌بغل]** گرچه صنعت بسیار و کار بی‌شمار داند و عمر را به آخر رسانیده است، **[3097 مکرِ او سرزیر و او سرزیر[4101] شد]** مکرش سرزیر[4102] و خود سرزیر[4103] گشت. **[روزگارک بُرد و روزش دیر شد]** معنی این مصراع به ترکی: زمان‌جوگی التدی و گونی گج وقت اولدی. **[3098 فکر گاهش کُنْد شد عقلش خَرِف]** قوّت فکریّهٔ او کند است و عقل او فرتوت. **[عمر شد چیزی ندارد چون الف]** عمر رفت. هیچ حاصلش نیست. **[3099 آنکه می گوید در این اندیشه‌ام]** که من در طلب این پیشه‌ام[4104]. **[آن هم از دستانِ آن نفس است هم]** و فسانه است از آنکه اگر سلوک این طریقت و اشتغال به کار آخرت مقصود او بودی، تأخیر نکردی. **[3100 وآنکه می گوید غفور است و رحیم]** و آنکه می گوید اگرچه ما گناهکاریم و عمل خیر نداریم، امّا حضرت خدا غفور است **(244a)** و رحیم. **[نیست آن جز حیلهٔ نفسِ لئیم]** که این سخن را در کار آخرت می گوید. امّا در عمل دنیا

[4099] که S : - K

[4100] احتراز K : احترار S

[4101] سر زیر K : سر ریز S

[4102] سر زیر K : سر ریز S

[4103] سر زیر K : سر ریز S

[4104] پیشه‌ام S : اندیشه‌ام K

می پوید. **[3101 ای ز غم مرده که دست از نان تهی است]** در این نمی گویی که خداست کریم. **[چون غفور است و رحیم این ترس چیست]** خداوند دنیا و آخرت خدای کریم است. چرا در کار دنیا بر کرم او اعتماد نمی کنی و در امر آخرت بر کرم او اعتماد می کنی و از عمل و طاعت غافل می شوی؟ و حقا که مزاج نازک تو به غایتی[4105] ضعیف است که به امثال این مقالات فرضیّه که بر نهج خطاب زبون مسوق گشته است، تغییر خواهد پذیرفت و علاج مشفقانه طبیب را بهیج بر نخواهد گرفت. **بیت:** آواز آن حکیم الهی تو نشنوی - کز جوش غفلت است ترا گوش دل گران. **[شکایت پیرمردی به طبیب از رنجوریها و جواب گفتنِ طبیب او را]** و رنجیدن او از طبیب. **[3102 گفت پیری مر طبیبی را که من]** یک پیر گفت یک طبیب را که من **[در زَحیرم از دماغِ خویشتن]** در مشقتم از ضعف دماغ خویش. **[3103 گفت از پیری است آن ضعفِ دماغ]** طبیب گفت: سبب این مرض پیری است. **[گفت بر چشمم ز ظلمت هست داغ]** یعنی ضعف بصر دارم. **[3104 گفت از پیری است ای شیخِ قدیم]** پس از آن این پیر **[گفت پشتم درد می آید عظیم]** طبیب دیگر بار جواب داد که **[3105 گفت از پیری است ای شیخِ نزار]** و ضعیف. **[گفت هرچه می‌خورم نبْود گوار]** هر طعامی که می خورم خوش‌گوار نیست. **[3106 گفت ضعفِ معده هم از پیریَ است]** باز آن **[گفت وقتِ دم مرا دمگیریَ است]** یعنی در زمان تنفّس مرا مرض ضیق‌النفَس است. **[3107 گفت آری انقطاعِ دَم بوَد]** یعنی تنگی نفَس و انقطاع او از پیری بود از آنکه **[چون رسد پیری دو صد علّت شود]** پیر از طبیب این جوابها شنید. سخت برنجید. **[3108 گفت ای احمق بر این بر دوختی]** و پیوسته یک جواب گفتی. **[از طبیبی تو همین آموختی]** دیگر[4106] نمی دانی؟ **[3109 ای مُدَمَّغ عقلت این دانش نداد]** مُدَمَّغ در اینجا به معنی فاسددماغ است. **[که خدا هر درد را درمان نهاد]** به موجب **جَعَلَ اللهُ لِکُلِّ دَاءٍ دَوَاءً** خدا هر مرض را علاج نهاد. و همچنین آن پیر مانده دیوانگان بر آشفت و طبیب را دشنام بسیار گفت[4107]. **[3110 تو خرِ احمق ز اندک‌مایگی]** در طبابت **[بر زمین ماندی ز کوته‌پایگی]** و ترقّی نکردی. **[3111 پس**

[4105] غایتی S : غایت K

[4106] دیگر Sİ : + چیزی K

[4107] گفت S : داد و گفت K

طبیبش گفت ای عمرِ تو شصت] ای پیر شصت ساله که وفات تو نزدیک آمده که رسول الله سلی الله علیه و سلم فرمود: **أَكْثَرُ أَعْمَارِ أُمَّتِي بَيْنَ السِّتِّينَ وَ السَّبْعِينَ. (244b) [این غضب این**[4108] **خشم هم از پیریَ است]** از آنکه **[3112 چون همه اوصاف و اجزا شد نحیف]** و زبون. **[خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف]** خود را از غضب داشتن و صبر کردن ضعیف شد. پس هرکس که چنین پیر شود، **[3113 بر نتابد دو سخن زو هی کند]** چون یک دو سخن غیر ملایم بشنود، طاقت ندارد های و[4109] فریاد کند. **[تابِ یک جرعه ندارد قَی کند]** طاقت یک جرعه ندارد[4110]. هضم نکند، رد کند او را. **[3114 جز مگر پیری که از حقّ است مست]** یعنی مگر پیری که او مست حق بود. **[در درونِ او حیاتِ طیّبه‌ست]** زندگی خوب و جوانی. **[3115 از برون پیر است و در باطن صبی]** و جوان. **[خود چه چیز است آن ولی و آن نبی]** انبیا و اولیا چنین است که پیرصورت‌اند و جوان‌طاعت‌اند. مقصود از قصّه آن است که غافلی که عمر به باد داده و امراض معاصی دست تعدّی بر او گشاده و دماغش از ادراک حق ضعیف شده و چشمش از حق محجوب گشته و پشتش بارِ تکالیف نمی کشد و کلمهٔ حق که طعام روحانی است، در او خوش‌گوار نشود و نفسش سخن حق نگوید و بیخ بدی در طینت رسوخ یافته بعد از آن به طلب معالجه به سوی طبیب شتافته، پس چون طبیب الهی او را جواب می دهد که این همه امراض به واسطهٔ تضییع قابلیّت است که به منزلهٔ جوانی است، مریض را قهر می آید و زبان را به هرزه گویی می گشاید و خویشتن بر[4111] شمشیر تیز می زند و به جستن آزار او صد هزار فتنه انگیزی می کند و نمی داند که در آن ذرّهٔ آفتاب رخشان پنهان است و آن قطره دریای بی‌پایان را نگهبان است. و در این قصّه تنبیه است که جوانان را نمی باید که عمر را ضایع بگذارند و پیران را نشاید که بر همّت طبیب الهی اعتماد کنند و خوی بد را ترک نکنند و بزرگان را طعنه زنند. **[3116 گرنه پیدایند پیشِ نیک و بد]** اگر فضل ایشان پیدا نبودی پیش همه[4112] کس، **[چیست با ایشان خسان را این حسد]** که گفته‌اند: اَلْفَاضِلُ

[4108] این S : وین K

[4109] و S : - K

[4110] ندارد S : + و K

[4111] بر S : به K

[4112] همه SK : هر İ

مَحْسُودٌ. چنان‌که جاهلان حسد می برند بر عالمان[4113] که به موجب **مصراع:** وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءُ دشمن ایشان‌اند و مفلسان جهان بر توانگران حسد کنند. کافران و عاصیان بر انبیا و اولیا که علماء دین و توانگران آخرت‌اند، عداوت کنند. **[3117 ور نمی دانندشان علم‌الیقین]** اگر نبود این حال به اولیاء دین **[چیست این بغض و حسدسازی و کین]** که **(245a)** خسان به ایشان می کنند. **[3118 ور بدانندی جزایِ رستخیز]** اگر آن خسان جزای قیامت را دانستندی، **[چون زنندی خویش بر شمشیرِ تیز]** که بر هلاک خود سعی کنندی. زهی خسران که به سبب غفلت و شهوت روزی چند در جزای بد[4114] مؤبد بمانند. حکایت: امام ثعلبی آورده که رسول الله صلی الله علیه و سلم از افواج روز قیامت پرسیدند. فرمود که حشر کرده شود صنف از امت من بعضی بر صورت پوزینگان و بعضی بر هیئات خوکان و برخی نگونساران که ایشان را بر روی به دوزخ می کشند و بعضی نابینایان و بعضی کران و بعضی خایندگان زبانهای خود و آن بر سینه‌های ایشان افتاده باشد و ریم از دهانهای ایشان سیلان می کند و اهل محشر را از آن کراهت باشد و بعضی دست و پای بریده باشند و بعضی از دارهای آتشین آویخته و بعضی را بوی نتن[4115] باشد بدتر از مردار و بعضی جبّه‌ها پوشانیده باشند از قطران جفسیده به پوستهای ایشان. امّا پوزینگان سخن‌چینان باشند و خوکان حرام‌خوران و نگونساران خورندگان ربا و کوران جور کنندگان در حکم و گنگان و[4116] کران آنها که به اعمال خود معجب بوده‌اند و زبان‌خایندگان علما که گفتار ایشان مخالف کردار ایشان بوده. دست و پا بریدگان رنجانندگان همسایگان و آویختگان از دار غمّازان و سعایت کنندگان به سلاطین و آنها که نتن عظیم دارند، متابعان شهوات و بازدارندگان حق خدا را و پوشیدگان به لباس قطران اهل تکبّر و نازش. **[3119 بر تو می‌خندد مَبین او را چنان]** یعنی ولی بر تو می خندد. آن را چنان و همچو نادان مپندار. **[صد قیامت در درونستش نهان]** و در قلب ایشان پنهان. **[3120 دوزخ و جنّت همه اجزایِ اوست]** که آثار لطف و قهر از او ظاهر است. حکایت: روزی حضرت[4117] مولانا در مدرسهٔ

[4113] بر عالمان S : عالمان را K

[4114] بد S : - K

[4115] نتن S : تنش K

[4116] گنگان و S : - K

[4117] حضرت S : خدمت K

خود فرمود که خدمت مولانا شمس الدین ماردینی مرد ولی است، امّا خود را نمی داند تا او را از خودی خود واقف کنیم. چه بعضی از اولیا هستند که ولایت خود را موقن‌اند، امّا دیگری را نمی دانند. و بعضی کمّل کرام آنان‌اند که ولایت خود را و دیگری را عین‌الیقین می بینند و حق‌الیقین می دانند و ایشان ساقیان کامل‌اند و از مشرب[4118] کوثر محمدی می نوشند. و این شمس الدین ما را روزی مردی از مردان خدا نظر عنایت **(245b)** انداخته بود تا از آن نظر مبارک بی‌نظیر عالم شد و ولی گشت. چو یاران این خبر خیر را به مذکور رسانیدند که خدمت مولانا در حق شما امروز میان چندین اکابر چنین گواهی داد، درحال سر نهاد و شادیها کرد. گفت: همچنان است که مولانا فرمود و حکایت کرد که روزی مراهق گشته بودم و در شهر حلب در مدرسه تحصیل می کردم و به تکرار هدایه مشغول بودم. دیدم که ناگاه درویشی از در در آمد و از من آب درخواست[4119] کرد. بی‌تعلّل و توقّف برخاستم و کوزهٔ آب به درویش دادم و قدری طعام ما حضر که داشتم در پیش درویش دل‌ریش نهادم. از آن حرکت موزون من دیدم که[4120] درویش خوش شد و بر من یک نظر عجب کرد. همانا که از لذّت نظر شیرین او چنان ذوقناک شدم که بی‌خود گشتم و من در آن خوشی تا خود را جمع کردن دیدم که درویش رفته بود و غایب گشته. و هنوز لذّت آن نظر در گام جان من باقی است، امّا چون به حضرت مولانا رسیدم و این عظمت را دیدم و ملحوظ نظر عنایت او گشتم، حلاوت آن نظر در مقابلهٔ این عنایت کم از قطره‌ای دیدم از دریای محیط و ذرّه‌ای یافتم از نیّر اعظم و لِلَّهِ الْحَمْدُ وَالْمِنَّةُ که به عنایت و ارشاد او سلطان ولی شناس گشتم. **[هرچه اندیشی تو او بالایِ اوست]** هرچه فکر کنی، آن ولی بلند است از او. حکایت: امام ربّانی سیّد المذکّرین مولانا مجد الدین مردی بود متّقی و اهل ورع و از انواع علوم بهرمند و از علم اولیا حظی اوفر[4121] داشت و از جملهٔ خلفاء خداوندگار در حطّهٔ روم یکی او بود و شجرهٔ او را به دست متبرّک خود بنشته. روایت کرد که اوّل حال از قیرشهر ترک پسری متعلم به قونیه با خود برده بودم. در مدرسهٔ مولانا در خدمت من می بود. مگر شبی حضرت

[4118] مشرب S : شراب K

[4119] درخواست S : خواست K

[4120] که S : + دل K

[4121] اوفر S : وافر K

مولانا در صحن مدرسه تا نصف‌اللیل کَالْقَمَرِ لَیْلَةَ الْبَدْرِ سیر می فرمود و جمیع اصحاب در[4122] خواب رفته بودند و آن طالب‌العلم ترک آهسته آهسته درس خود را تکرار می کرد و مراقب احوال خداوندگار می بود و مرا خواب غلبه کرده. فقیه ترک می بیند که خدمت مولانا بر نوری سبز راکب شده اندک اندک جانب روزن بالا رفتن گرفت. چون به روزن رسید، فقیه مرا بیدار کرد. **(246a)** چون بر آن اطّلاع و وقوف یافتم، نتوانستم تحمّل کردن و خود را گرفتن. بی‌خودوار نعره زدم و بی‌خوش[4123] گشتم. یاران خفته یکبارگی بیدار گشتند و چون من به خود آمدم، فرمود که مجد الدین چرا نعره می زنی و طعمهٔ خود را از حوصله بیرون می اندازی؟ ترکی نومرید می تواند تحمّل کردن، تو افشا می کنی. ابدالان حق را از اینها بسیار باشد. محرمیّت حاصل کن تا محروم نشوی. حکایت: روزی حضرت مولانا به خدمت عارف صمدانی علاء الدین ثریانوس اشارت فرمود که اگر از تو سؤال کنند که مولانا که بود، جواب ده که نبینی و نشنوی. یعنی نه عظمت او را توانی دیدن و نه اسرار او را توانی شنیدن. بعد از آن فرمود که ده من نان را خاییدن و در جیب ریختن قوی سهل‌تر است. امّا یک من نان را خوردن عظیم دشوار است. چه این علماء ظاهر علوم معلوم را می خایند و می ریزند. اگر یک بار چنان‌که می باید خوردن بی‌آنکه خواندندی، از زحمت خاییدن خلاص شدندی و خاموشی را پیشهٔ خود و خداااندیشی را اندیشهٔ خود کردندی. **[3121 هرچه اندیشی پذیرایِ فناست]** و قابل هلاک است که فکر ماسوی است. **[آنکه در اندیشه ناید آن خداست]** جَلَّ جَلَالُهُ و عَمَّ نَوَالُهُ. **[3122 بر درِ این خانه گستاخی ز چیست]** یعنی رنجانیدن دل ولی **[گر همی دانند کاندر خانه کیست]** یعنی دل ولی مقرّ خدا و مظهر باری تعالی است که در حدیث قدسی وارد است: **لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ النَّقِيِّ التَّقِيِّ الْوَرَّاعِ**. **[3123 ابلهان تعظیمِ مسجد می کنند]** زهی نادانی که ابلهان مسجد را تعظیم می کنند که هدم بنیان مسجد[4124] روا نمی دارند. امّا **[در خرابی اهلِ دل جِد می کنند]** که آزار اهل دل را رضا دارند. در بعض نسخ **[در جفایِ اهلِ دل جِد می کنند]**. **[3124 آن مَجاز است این حقیقت ای خران]** مسجد بیت الله

[4122] در S : به K

[4123] بی‌خوش S : بی‌خویش K

[4124] مسجد S : + را K

است مجازی و دل بیت الله است حقیقی که قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ و کعبه را ابراهیم خلیل بنیاد کرده است و دل را ربّ جلیل. **رباعی:** کعبه بنیاد خلیل آزر است - دل نظرگاه جلیل اکبر است * از هزاران کعبه یک دل بهتر است - دل به دست آور که حجِ اکبر است. **[نیست مسجد جز درونِ سروَران]** که مسجد رحمن جز درون عارفان نیست. **[3125 مسجدی کآن اندرونِ اولیاست]** و قلب **(246b)** ایشان است. **[سجده‌گاهِ جمله است آنجا خداست]** که مقرّ اوست. حکایت: موسی علیه السلام گفت: أَيْنَ أَجِدُكَ؟ یعنی ای خدا، ترا کجا می یابم؟ خدا گفت: عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُم لِأَجْلِي. یعنی نزد کسانی که دل ایشان شکسته باشد از بهر من. **[3126 تا دلِ مردِ خدا نامد به درد]** و تا مرد خدا نرنجید، **[هیچ قرنی[4125] را خدا رسوا نکرد]** اگر تتبّع قصص و اذکار و تفحّص اخبار انبیای نامدار از کلام حضرت پروردگار کنی و احادیث نبی مختار به تقدیم رسانی، بدانی که در هر قرنی هلاک قومی به واسطهٔ آن بود که آن طایفه **[3127 قصدِ جنگِ انبیا می داشتند]** و با ایشان مقابله کردند. **[جسم دیدند آدمی پنداشتند]** ایشان را جسم دیدند و همچو خود آدم پنداشتند و بر خویش قیاس کردند. **[3128 در تو هست اخلاقِ آن پیشینیان]** پس تو نیز عقل را گِرد خود بر آی و دیدهٔ عبرت بگشای و ببین که در تو هست خویهای آن قوم که بلا نازل شد بر ایشان. **[چون نمی ترسی که تو باشی از آن]** یعنی چون در خود آن صفات را بعینها[4126] می بینی، از عقوبت و نکال چرا ایمنی؟ حکایت: مریدی بود بهاء ولد را، قطب الدین گفتندی. مردی بود صاحب‌دل و روشن‌ضمیر. مگر روزی خدمت شمس الدین از او رنجید و او را راه هر دو گوش بسته شد. چنان‌که هیچ نمی شنید. بعد از مدتی باز عنایت فرموده آن کری از وی[4127] زایل شد، امّا اثر قبضی در دلش بماند و هیچ نمی رفت. روزی خدمت شمس الدین فرمود که یارا، بارها از تو عفو کردم و صفا شدم. چرا دلتنگی؟ خوش باش و در خوشی باش. همچنان آن حالت از وی نمی رفت. از ناگاه در میان بازار مقابل شد. به صدق تمام سر نهاد و کلمهٔ شهادت بر زبان راند که لا إله الّا اللّه، شمس الدّین رسول اللّه. مردم غلو کردند که او را بزنند. مگر شخصی پیش‌دستی کرده او را بزد. خدمت شمس الدین

[4125] قرنی S : قومی K

[4126] بعینها S : بعینه K

[4127] وی S : او K

چنان نعره بزد که در حال آن مَرد مُرد و مردم بازاری بازارِ تمام بیچاره‌وار سر نهادند و بنده شدند. همانا که دست قطب الدین را بگرفت و از میان بازار به کناری بیرون آمد. گفت: نام من محمد است. محمد رسول الله. بایستی گفتن که مردم زر را بی‌سکّه ندانند. **[3129 آن نشانیها همه چون در تو هست]** ای منکر انبیا و اولیا **[چون تو زیشانی کجا خواهی بِرَست] (247a)** و کی خلاص می یابی؟ **[قصّهٔ جوحی و آن کودک که پیشِ جنازهٔ پدرِ خویش نوحه می کرد]** اینجا دو قصه است. آنچه در سرخ که دوم است، اوّل بیان کند. باز اوّل را[4128] بیان آرد و حصّه فرماید که می گوید: **[3130 کودکی در پیشِ تابوتِ پدر]** یعنی مردی بمرد و آن را به گور می بردند و پسرش پیش تابوت او **[زار می نالید و بر می کوفت سر]** ناله می کرد و سر را می زد و می گفت: **[3131 کای پدر آخر کجایت می بَرَند]** ای پدر ترا کجا می برند؟ **[تا ترا در زیرِ خاکی آورند]** در بعض نسخ به جای آورند بفشرند واقع است. **[3132 می بَرَندت خانه‌ای تنگ و زَحیر]** به خانه‌ای می برندت که تنگ است و در وی زحیر و محنت. **[نه در او قالی و نه در وی حصیر]** که در او قالی نیست و حصیر نی[4129]. **[3133 نه چراغی در شب و نه روز نان]** در آن خانه. **[نه در او بویِ طعام و نه نشان]** از طعام. **[3134 نه درش معمور نه بر بام راه]** نه در وی دری معمور و نی بر بامش راه. **[نه یکی همسایه کو باشد پناه]** که آن همسایه پناه باشد ترا از بلا. حکایت: عثمان رضی الله عنه چون بر گوری ایستادی، گریستی تا ریش او تر شدی. به وی گفتند: تو بهشت و دوزخ را یاد می کنی، گریه نمی کنی و قبر را یاد کنی و گریه می کنی. گفت: من از رسول الله صلی الله علیه و سلم شنیده‌ام که گفت: **اَلْقَبْرُ أَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ.** و گفت: من از رسول الله صلی الله علیه و سلم شنیدم که می گفت: **مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا قَطُّ إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ. شعر:** فَإِنْ تَنْجُ مِنْهَا تَنْجُ مِنْ ذِي عَظِيمَةٍ - وَإِلَّا فَإِنِّي لَا أَخاً لَكَ نَاجِيَا. **[3135 چشمِ تو که بوسه‌گاهِ خلق بود]** که خلق او را بوسیدندی. **[چون شود در خانهٔ کور و کبود]** چگونه شود حال او در خانه‌ای که کور است و کبود. **[3136 خانهٔ بی‌زینهار و جایِ تنگ]** خانهٔ بی‌امان که منکر و نکیر می آیند بی‌درنگ و کافران و عاصیان را شود تنگ. **[که در او نه**

[4128] را S : به K

[4129] قالی نیست و حصیر نی S : قالی و حصیر نیست K

روی می مانَد نه رنگ] که در آن خانه روی و رنگ باقی نشود به مدّت اندک. **[3137 زین نَسَق اوصافِ خانه می شمرد]** از این اسلوب صفتهای خانه می شمرد. **[وز دو دیده اشکِ خونین می فشرد]** از حسرت و درد. حکایت: پسری را پدر بمرد.او پیش تابوت پدر اشک می بارید و می گفت: تا من پسر تو شدم، این‌چنین روز بر من نیامد. یک صوفی **(247b)** گفتش تا او پدر تو شد، این‌چنین روز بر وی نیامد که ترا دیگر خویشاوند و یاران و مال و کسب آسان است، امّا او تنها رفته است و از کسب و عمل ممنوع گشته. **[3138 گفت جوحی با پدر ای ارجمند]** کودکی جوحی با پدر همی رفت. سخن این کودک ماتم زده را شنید و گفت: ای پدر عزیز، **[واللّه این را خانهٔ ما می بَرَند]** این مرده را حقّا به خانهٔ ما می برند. **[3139 گفت جوحی را پدر ابله مشو]** همچو دیوانه سخن بیهوده[4130] مگو. **[گفت ای بابا نشانیها شنو]** که نشانها که گفت آن پسر **[3140 این نشانیها که گفت او یک به یک]** از اوصاف **[خانهٔ ما راست بی‌تردید و شک]** آن صفتها. **[3141 نه حصیر و نه چراغ و نه طعام]** در خانهٔ ما. **[نی درش معمور و نی صحن و نه بام]** یعنی باب و صحن و سقف او خراب است. حضرت[4131] مولانا پس از این به حصّهٔ این قصّه اشارت می کند. **[3142 زین نَمَط دارند بر خود صد نشان]** یعنی آزار کنندگان اهل الله از قاصدان انبیا بلکه جمله فاسقان و اشقیا از این اسلوب بر خود نشانهای بسیار دارند. **[لیک کی بینند آن را طاغیان]** نور چشم ندارند که آن را بینند. بلکه به پسند خود چنان مغرور و مسرورند که اخلاق ردیّه و اوصاف سیّئه را در خود مشاهده نمی کنند. زیرا **[3143 خانهٔ آن دل که مانَد بی‌ضیا]** مرهون است. **[از شعاعِ آفتابِ کبریا]** و نور حضرت خدا. **[3144 تنگ و تاریک است چون جانِ جهود]** آن دل تنگ و تاریک چون جان جهود است **[بی‌نوا از ذوقِ سلطانِ وَدود]** و خالی و بی‌نصیب از ذوق او. اگر به نور الهی منوّر بودی، حال خود را از نشانها دانستی که عمل مرد معیار اوست. چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ حشر فرمود: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ** الآیه. پس دلی که منوّر نباشد، کور است چنان‌که می فرماید: **[3145 نه در آن دل تافت نورِ آفتاب]** در آن خانهٔ دل نور آفتاب حقیقی نتافته است. **[نه گشادِ عرصه و نه فتحِ باب]** نه گشاد میان سرای و نه فتح باب یافته است. حکایت: روزی بعض

[4130] بیهوده S : دیوانه K

[4131] حضرت S : خدمت K

یاران از انکار اهل نفاق و ظنّازی ایشان به درویشان در حضور مولانا حکایت و شکایت کردند. فرمود که چون نوح نجیّ الله علیه السلام به امر الهی کشتی را تمام کرد، کفّار بی‌اقرار از سَرِ اصرار و استکبار ظنّازی می کردند و تَسْخَر می زدند که در این صحرای خشک کشتی به چه کار آید و چرا شاید؟ بعد از آنکه تمام کرد، زمانی بگذاشت و بگذشت دو سال. تمام **(248a)** خلایق در آنجا نجاست می کردند تا کشتی به کلی از قاذورات پر شد. و نوح علیه السلام از دفع آن عاجز شده بود. به حضرت حق نالیده عاقبت‌الامر حق تعالی مرضی مهلک در ایشان حادث کرد که معالجهٔ آن جز حدث آدمی نبود که در زمین نباشد. حکمای آن قوم اتّفاق کردند به تناول حدث آدمی که در کشتی نوح بود. همانا که از غایت ناموس و شرمساری از همدگر پنهانی می رفتند و از آن می خوردند تا از آنها هیچ نماند. پس از آن همه را غرق طوفان گردانید. لاجرم انکار ابرار و طنّازی کردن به ایشان نامبارک است. **[3146 گور خوش‌تر از چنین دل مر ترا]** قبر بهتر است از آن دل ترا. **[آخر از گورِ دلِ خود برتر آ]** و بالا بیا. راستی از چنین دل تیره گور بهتر[4132] و دیده که از این حال عبرت نگیرد کور بهتر. **[3147 زنده‌ای و زنده‌زاد ای شوخ و شنگ]** زنده و زنده‌زاده‌ای که خدا حی پدرت را به حکم وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي جان داده و تو از او زاده‌ای ای گشاده‌دل و شاطر. **[دم نمی گیرد ترا زین گورِ تنگ]** و دل‌گیر و سیر نمی شوی از این قبر تنگ که با چنین دل مرده چرا می سازی؟ **[3148 یوسفِ وقتی و خورشیدِ سما]** در حسن و ضیا **[زین چَه و زندان بر آ و رُو نما]** از این چاه و زندان بیرون آی و روی نما. **[3149 یُونُسَت در بطنِ ماهی پخته شد]** یونس جانت در بطن ماهی تن پخته شد و نزدیک هلاک گشت. **[مَخلَصش را نیست از تسبیح بُد]** خلاص آن یونس را تسبیح ضروری است. یعنی سبب خلاص او تسبیح خداست و تسبیح یونس این[4133] بود[4134] **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ**. **[3150 گر نبودی او مسبِّح بطنِ نون]** اندرون ماهی، **[حبس و زندانش بُدی تا یُبْعَثُون]** اشارت است به آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ والصّافّات مذکور است: **فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنْ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ**. تفصیل قصّهٔ یونس علیه

[4132] بهتر S : + است K

[4133] این İ : - SK

[4134] بود S : + که K

السلام و قوم او این است که از اولاد یعقوب بود علیه السلام و آن از عابدان بنی اسرائل بود پیش از نبوّت. در شهر نینوی بود از زمین موصل. و در میان قومی بود که ایشان کافران و عاصیان بودند. چون کفر و عصیان ایشان را دید، از آمدن عذاب و عقوبت ترسید و بیرون رفت. خدای تعالی وی را نبوّت داد و رسالت فرستاد و فرمود که بدان قوم رود و ایشان را به دین دعوت کند. یونس باز در میان ایشان آمد و ایشان را به دین **(248b)** دعوت کرد، قبول نکردند. و در مزاج یونس علیه السلام حدّت بود. بر آن قوم دعا کرد و از حضرت خدا عذاب و قهر ایشان خواست. باقی قصّهٔ یونس و قومش را در کتابهای تفسیر در تفسیر[4135] کلام خدای تعالی در سورهٔ یونس در بیان معنی این آیت که **فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ** نوشته‌اند. لفظ لولا در اینجا به معنی مای نافیه است. یعنی نبودند اهل دهی از ده‌های عاصیه که به وقت نزول عذاب ایمان آوردند، پس سود رساند اهل آن ده را ایمان ایشان در آن وقت مگر قوم یونس علیه السلام که ایشان آن هنگام که ایمان آوردند برداشتیم و ببردیم از ایشان عذاب رسوایی را در زندگانی دنیا و برخوردار بگذاشتیم ایشان را تا هانگام رسیدن اجلهای ایشان. و بر[4136] تقدیر این معنی استثنا در إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ متّصل است. نفع ایمان بأس مخصوص باشد به این قوم و مستثنی باشد از حکم آن آیت **فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا** و جمعی بر آن‌اند که معنی آیت این است که چرا اهل قری ایمان نیاوردند قبل از معاینهٔ عذاب و تعجیل نکردند پیش از حلول او تا نفع کردی ایشان را ایمان ایشان. لکن قوم یونس چون امارات[4137] عذاب را مشاهده کردند، تأخیر نکردند ایمان خود را تا به وقت حلول و ایمان آوردند. بدین تقدیر استثنا منقطع باشد. و قصّهٔ یونس چنان بوده که گفته شد: پس چون یونس علیه السلام آن قوم را مدتی به خدا دعوت کرد و ابا نموده وی را می رنجانیدند، آخر به تنگ آمده گفت: الهی قوم من تکذیب کردند. فَأَنْزِلْ عَلَيْهِمْ نِقْمَتَكَ. حق تعالی اجابت فرمود. گفت: خبر ده قوم خود را که بعد از سه روز یا چهل روز عذاب فرود آید. یونس علیه السلام ایشان را خبر داد و از میان قوم بیرون رفت. در شکاف کوهی پنهان شد. چون زمان موعود

[4135] در تفسیر S : - K

[4136] بر S : - K

[4137] امارات S : امارت K

نزدیک رسید، خدای[4138] تعالی به مالک دوزخ خطاب کرد که به مقدار شعیره‌ای از سَموم دوزخ بدین قوم فرست. مالک فرمان الهی[4139] به جای آورده آن سموم به صورت ابر سیاه یا دودی غلیظ و شراره‌ای آتشین بیامد گِرد مدینهٔ نینوی فرو گرفت. و اهل شهر دانستند که یونس راست گفت. **(249a)** روی به ملک خود آوردند و او مردی عاقل بود. فرمود که یونس را طلب کنید. چندان‌که طلب کردند نیافتند. ملک گفت: اگر یونس برفت، خدای او که ما را بدو دعوت می کرد، باقی است دانا و شنوا. اکنون هیچ چاره نیست الّا آنکه عجز و شکستگی و تضرّع به درگاه او بریم. پس ملک سر و پا برهنه پلاسی در پوشید و رعایا نیز بر همین صورت رو به صحرا نهادند. مرد و زن، خرد و بزرگ خروش و فریاد در گرفتند و بر سر خود خاک و خاکستر پاشیدند. کودکان را از مادران جدا کردند از آدم و حیوان و به‌یک‌بار نیّتها خالص ساخته[4140] آواز برداشتند که **آمَنَّا بِمَا جَاءَ بِهِ يُونُسُ** و از اوّل ذی‌الحجه تا عاشر محرم بر این وجه می نالیدند. و در این چهل روز از فغان و ناله نیاسودند و دردمندی و بیچارگی به موقف عرض می رسانیدند. قومی می گفتند: خداوندا، یونس ما را گفته بود که خدای من گفته بندگان را بخرید و آزاد کنید. ما بندگان توییم. ما را به کرم خود از عذاب آزاد کن. جماعتی دیگر می نالیدند که اِلَهَنَا ما را یونس خبر داد که تو[4141] خداوند فرموده‌ای که بیچارگان و درماندگان را دست گیرید. ما بیچاره و درمانده‌ایم. به فضل خود ما را دست گیر. بعض دیگر به عرض می رسانیدند که ای پروردگار ما یونس از قول تو می فرمود هرکه ستم کند از او در گذرانید. خدایا، ما به گناه بر خود ستم کرده‌ایم. از ما عفو کن. برخی دیگر بر این گونه ادا می کردند که خدایا، یونس می گفت که پروردگار ما گفته است که[4142] سائل را رد مکنید. ما سائلانیم. روی به درگاه کرمت آورده‌ایم. ما را رد مکن. و در روایتی دیگر چون قوم یونس علیه السلام علامت نزول عذاب را دیدند، به نزد پیری رفتند که از بقیهٔ علماء ایشان بود. گفتند: ما را عذاب نازل شدن گرفت. چه می بینی؟ گفت: بگویید: يَا حَيُّ حِينَ لَا حَيَّ وَ يَا حَيُّ مُحْيِ الْمَوْتَى وَ يَا حَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. لاجرم قوم گفتند و از فضیل بن

[4138] خدای S : حق K

[4139] الهی S : + را K

[4140] ساخته S : ساخته‌اند K

[4141] تو S : - K

[4142] که S : - K

عیاض مروی است. قوم گفتند: خداوندا، گناه ما بزرگ گشته امّا تو بزرگ‌تری. بکن به ما آنچه تو اهلی او را و مکن به ما آنچه ما اهل اوییم. القصّه روز چهلم که آذینه بود و عاشورا اثر مناجات دل‌سوز ایشان ظهور نموده برات نجات از دیوان رحمت نوشته شد و ظلمت سحاب مرتفع گشت. **(249b)** ابر رحمت سایهٔ رأفت و راحت[4143] بر مفارق ایشان افکند. پس یونس علیه السلام بعد از چهل روز متوجّه نینوی شده می خواست که از حال قوم خبر گیرد. چون به نزدیک شهر رسید و بر صورت واقعه مطّلع شد، ملال بسیار بر او غلبه کرده با خود گفت: من ایشان را به عذاب خدا ترسانیدم. عذاب به رحمت مبدّل گشت. اگر من در این شهر روم، مرا به تکذیب نسبت دهند. رو به صحرا نهاد. و قصّهٔ رفتن او به دریا و محبوس گشتن در بطن ماهی در سورهٔ انبیا و صافات نوشته‌اند. امّا در سورهٔ انبیا در تفسیر این آیت **وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ**. یعنی یاد کن صاحب ماهی یعنی یونس علیه السلام را. چون رفت خشمناک بر قوم خود که دعوت وی قبول نکردند. و جنید فرموده که بر نفس خود خشم گرفت به در[4144] رفتن چه امر الهی به رفتن او صادر نشده بود. و گفته‌اند: ایشان را وعدهٔ عذاب داده بود. چون میعاد در رسید و عذاب دیرتر می آمد، پنداشت که او را دروغ‌گوی خواهند دانست. از میان امّت بیرون رفت. پس گمان برد[4145] یعنی از وی فعل کسی صادر شد که گمان می برد آنکه تنگ نخواهیم ساخت بر وی راه رفتن را. پس او را به بحر در آوردیم و در شکم ماهی به زندان کردیم. پس ندا کرد در تاریکها یعنی در ظلمت بحر و بطن حوت و تاریکی شب بخواند مرا به آنکه گفت هیچ معبودی نیست مگر تو. پاکی تو از آنکه در چیزی عاجز شوی. به درستی که من هستم از ستمکاران بر نفس خود که به مهاجرت مبادرت کردم. و در انوار از سیّد مختار علیه السلام نقل می کند که هیچ مکروبی خدای را بدین دعا نخواهد الّا که اجابت کند مر او را. پس اجابت کردیم مر دعای یونس را و برهانیدم او را از غم دریا و التقام حوت. یعنی ما فرمان دادیم ماهی را تا او را از شکم خود بیرون افکند بر ساحل دریا. و

[4143] و راحت S : - K

[4144] در S : دریا K

[4145] برد S : که K

همچنان‌که او را از غم نجات دادیم، رهانیم و نجات می دهیم مؤمنان را. و امّا در سورهٔ صافات در تفسیر این آیت **وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ (250a) فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ وَأَنبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ**. یعنی به درستی که یونس از فرستادگان است. او را حق تعالی به اهل نینوی از بلاد موصل فرستاد. چنان‌که در تفسیر آیت سورهٔ یونس گذشت قوم تکذیب وی کردند و او عذاب طلبید و از میان قوم بیرون رفت. و بعد از ظهور اثر عذاب قوم یونس ایمان آوردند و عذاب مرتفع شد و یونس از این حال خبر یافت. و او وعده داده بود که عذاب به شما[4146] فرود آید. پس از اندیشهٔ آنکه مردم او را به کذب نسبت ندهند، روی به جانب دریا نهاد. یاد کن آن را که گریخت از مردم به سوی کشتی که مملو بود از مردم و متاع. چون یونس به کنار دریا رسید، قومی از تجّار کشتی بر آب افکنده سوار می شدند. یونس نیز با ایشان به کشتی در آمد. چون کشتی به میان آب رسید، بایستاد. ملّاحان گفتند: در کشتی بنده‌ای گریخته هست که کشتی نمی رود. یونس علیه السلام فرمود که بندهٔ گریخته منم. اهل کشتی گفتند: حاشا که تو بنده باشی. سیمای آزادمردی و صلاحیت از بشرهٔ تو لایح است. یونس علیه السلام مبالغه کرد که گریخته منم. و دأب آن قوم چنان بود که بندهٔ گریخته را به دریا می انداختند تا کشتی روان می شد. چون یونس علیه السلام در آن باب سخن به سر حد اطناب رسانید و قوم نمی شنیدند، فرمود که قرعه زنیم. پس قرعه زد با اهل کشتی. پس گشت یونس علیه السلام از قرعه برافتادگان. یعنی سه بار قرعه به نام او بر[4147] آمد. اهل کشتی او را برداشته قصد کردند به دریا افکنند. حق تعالی وحی فرستاد به ماهی که در آخرین دریا باشد تا پیش کشتی آمده دهن باز کرد. ملّاحان او را به طرفی[4148] دیگر بردند. ماهی آنجا بدید آمد. یونس علیه السلام گلیم در سر کشید و خود را در آب افکند. پس فرو برد او را ماهی. و او ملامت کننده بود نفس خود را که چرا از قوم گریختی. فرمان رسید ماهی را که من او را طعمهٔ تو نساخته‌ام. بلکه درون ترا زندان او

[4146] به شما S : شبی K

[4147] بر S : - K

[4148] طرفی S : طریق K

گردانیدم. باید که ترکیب او را از هم نریزی. ماهی در نگاه داشت او همان حال که مادر را باشد با فرزند رعایت می نمود و سر از آب بر آورده می رفت. و یونس علیه السلام در درون او نفس می زد تا سه روز یا هفت روز. و اشهر آن است که چهل روز در شکم **(250b)** ماهی بود. و آن ماهی هفت دریا را بگشت. و حق تعالی گوشت و پوست او را نازک و صافی ساخته بود. چون آبکینه تا یونس علیه السلام غرایب و عجایب بحر را مشاهده کرد و پیوسته با[4149] حق اشتغال داشت. پس اگر نه آن است که یونس بود از تسبیح خوانندگان و گویندگان در شکم ماهی **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ** یا اگر نه آن است که او پیش از آنکه در شکم ماهی بود از ذاکران و نماز گذاران بود هرآینه درنگ کردی در شکم ماهی تا روزی که برانگیخته شوند مردمان. امّا به برکت ذکر زودش خلاص دادیم. پس بیفکندیم او را. یعنی ماهی را فرمان دادیم تا او را از درون بر آورد و بیفکند بر زمین هامون یعنی صحرایی که در او درخت و گیاه و بنا نبود. و او را در چنین موضعی[4150] بیفکندیم. و حال آنکه او بیمار بود، یعنی ضعیف و نحیف چون طفلی که از مادرش متولّد شود و برویانیدیم بر زبر سر او درختی از کدو تا به برکتهای خود او را سایه کرد. و در زاد المسیر فرموده که خاصیت ورق یقطین آن است که مگس گرد آن نگردد. چون حق تعالی وی را به درخت یقطین بپوشید، از آفت و تاب حرارت آفتاب ایمن شد و بز کوهی را فرمان داد تا می آمد و پستان در دهان یونس علیه السلام می نهاد تا وقتی که پوست وی محکم شود و گوشت وی با قرار اصلی رفت. و فرستادیم او را دیگر بار به سوی صد هزار کس و زیاده از او در نظر. چون خبر رسیدن یونس علیه السلام به گوش اهل نینوی رسید، ملک با تمام رعایا قدم به استقبال وی بیرون آمده نهاد. پس گرویدند به یونس یعنی به دست وی تجدید ایمان کردند. پس برخورداری داده‌ایم ایشان را تا هنگام اجل ایشان . و حضرت خدا به بعض قصّهٔ یونس در سورهٔ نون نیز اشارت فرمود که رسول الله را صلی الله علیه و سلم امر آمد: **فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ لَوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ**. پس شکیبا باش مر حکم آفریدگار خود را بر تبلیغ وحی و تحمّل از کفّار و مباش در دل‌تنگی و شتاب‌زدگی مانند صاحب ماهی یعنی یونس که صبر

[4149] با K : - S

[4150] موضعی S : موضع K

نکرد بر ایذای قوم و بی‌فرمان **(251a)** از میان ایشان برفت تا به شکم ماهی محبوس گشت. یاد کن چون بخواند پروردگار خود را در شکم ماهی و گفت: **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ**. و او پر بر آمده بود از خشم و اندوه. اگر نه آن است که در یافت او را نعمتی از نزد پروردگار او به قبول توبه، هرآینه افکنده شدی به صحرای خالی از گیاه و او ملامت کرده شده بودی. پس بر[4151] گزید او را پروردگار او. پس گردانید او را از ستودگان یعنی پیغامبران. **[3151 او به تسبیحی از این ماهی بجَست]** و خلاص یافت. **[چیست تسبیح آیتِ روزِ الست]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ اعراف است. **قَالَ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ**. پس در آنجا بلی گفت و به جان تسبیح حضرت گفتی. امروز نیز می باید که آن تسبیح جان به تن[4152] دل و جان کنی[4153]. **[3152 گر فراموشت شد آن تسبیحِ جان]** و آن عهد و پیمان، **[بشْنو این تسبیحهایِ ماهیان]** یعنی ذکرهای اولیا. **[3153 هرکه دید اللّه را اللّهیَ است]** هرکه تسبیح خدا گوید و انتساب بدو دارد، منسوب خداست. **[هرکه دید آن بحر را آن[4154] ماهیَ است]** هرکه بحر توحید را دید، آن همه ماهی است. پس از این بحر و ماهی و یونس را بیان کند. **[3154 این جهان دریاست[4155] تن ماهی و روح]** یعنی جهان دریاست و تن ماهی است. لفظ روح مرهون است. **[یونسِ محجوب از نورِ صَبوح]** یعنی جان یونس پوشیده است از نور آفتاب کبریا. **[3155 گر مسبِّح باشد از ماهی رهید]** یعنی جانی که تسبیح کرد از قید تن برست. **[ورنه در وی هضم گشت و نابدید]** و محو شد و هلاک گشت. حاصل آنکه جان که به مثابهٔ یونس است و تن که به منزلهٔ ماهی است در این جهان که مانند[4156] دریاست، اگر مسبّح شود، جان به سلامت و امان و کمال ایمان از ماهی تن و دریای جهان بیرون آید و الّا هلاک حقیقی یابد. حکایت: آورده‌اند که یونس علیه السلام در شکم ماهی که چهل روز محبوس بود، تسبیح می گفت که **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ**. و ملائکه تسبیح وی می شنیدند و می گفتند: خداوندا این صوت معروف است در موضع مجهول.

[4151] بر S : - K

[4152] تن S : + و K

[4153] آن تسبیح جان به تن دل و جان بکنی S : آن تسبیح جان به تن و دل و جان بکنی K : آن تسبیح را به جان و دل بکنی İ

[4154] آن S : او K

[4155] دریاست Sİ : + و K

[4156] مانند S : - K

خدای تعالی گفت: صوت بندهٔ من یونس است در شکم ماهی. ملائکه شفاعت کردند، خلاص شد. لاجرم تسبیح سبب خلاص است و الّا در شکم ماهی بمردی و غذای ماهی گشتی و محو شدی. **(251b)** پس تسبیح جان سبب سلامت و باعث نجات اوست از حبس تن و واسطهٔ وصول است به ذوالمنن. **[3156 ماهیانِ جان در این دریا پُرند]** یعنی اولیا در دنیا بسیار است. **[تو نمی بینی بگردت می پرند]** تو ایشان را نمی بینی به گرد و اطراف تو[4157] پرواز کنند. در بعض نسخ **[تو نمی بینی که کوری ای نژند]**. حکایت: ابو عبد الله خفیف گفته است که[4158] عزیمت حج کردم و من هنوز خُرد بودم، مؤمل جصّاص مرا وصیّت کرد که گفت: وقتی که به موقف برسی، قصد پس کوه عرفات کن و اولیا را آنجا طلب کن که جای ایشان آنجاست. چون به موقف رسیدم، زود بگذشتم و مردمان را بگذاشتم، هیچ کس راندیدم. بترسیدم خواستم که باز گردم. باز ارادت بر من غلبه کرد. مقداری دیگر برفتم به نشیبی رسیدم. دیدم که در وی ده کس ایستاده‌اند و سرها پیش افکنده و در میان ایشان شیخی است بزرگ و شیخ من، شیخ ابو محمد غنایدی در میان ایشان است. چون مرا دیدند، به شیخ من اشارت کردند. پس پیش ایشان رفتم و سلام کردم. جواب دادند. شیخ من مرا پهلوی خود خواند. چون فارغ شدند، همه بر همان هیأت که بودند روان شدند و شیخ مرا گفتند که کودک را محافظت کن. من میان آن شیخ و شیخ خود می رفتم. می شنیدم که از کلام وی حرف سین به گوش من می آمد[4159]. مرا در خاطر چنان آمد که استغفار می کند. چون به مُزْدَلفه رسیدیم شیخ من مرا گفت: اصحاب خود را آواز ده. آواز دادم، جواب دادند. پیش ایشان رفتم و آن جماعت جانب مشعرالحرام رفتند و بایستادند و نماز میگزاردند. من هم قضای حاجت خود کردم و با ایشان بازگشتم، تا بامداد نماز می گزاردند. چون[4160] از نماز فارغ شدند، غایب گشتند و دیگر ایشان را ندیدم. پس گاهی باشد که ولی شیخ و مرشد و یار و قرین مرید می باشد امّا او نادانسته ولی می جوید. ترک او کرده به اطراف عالم می پوید. **[3157 بر تو خود را می زنند آن ماهیان]** ایشان را به علامت بدان که گفته‌اند: علامة الولي ثلثة. شغله بالله و فراره إلى الله و همه لله. **[چشم بگْشا تا**

[4157] تو S : - K

[4158] که S : - K

[4159] می آمد S : آید K

[4160] چون S : - K

ببینیشان عیان] تو از ایشان و از گشاده‌چشمان باش تا ببینی ایشان را بی‌ریب و گمان. **[3158 ماهیان را گر نمی بینی بدید]** و ظاهر، **[گوشِ تو تسبیحشان آخر شنید] (252a)** از اعمال و آثار ایشان احوال ایشان می توان دانست. حکایت: یکی از مریدان مخلص را جهت مصلحتی عزیمت دمشق افتاده بود. پیش مولانا آمد و استمداد طلب کرده به دمشق روانه شد. چون به شهر دمشق در آمد، بر سدّ کوشکی خدمت مولانا را ایستاده دید که به دست مبارک خود اشارت می کرد. در حال نعره‌ای بزد و بیهوش شد[4161]. به خود آمد، هیچ ندید. مهمّات خود را به اتمام رسانیده چون به قونیه آمد، به زیارت مولانا مشرّف گشته می خواست که حکایت را باز گوید. مبلانا فرمود که مردان حق همچون ماهیان دریای محیط‌اند. از هرجا که خواهند سر بیرون کنند. سر نهاد و کیفیّت تمثّل را به اصحاب باز گفت. حکایت: خدمت شیخ صدر الدین و قاضی سراج الدین و سایر علما و فقرا و عرفا باتّفاق به تفرّج مسجد مرام و باغها بیرون آمده بودند. همچنان خدمت مولانا هم در میان آن جماعت تشریف حضور ارزانی فرموده بود. بعد از ساعتی برخاست و در آسیابی در آمده بسیار توقف فرمود. انتظار این جماعت از حد گذشت. مگر خدمت شیخ صدر الدین و قاضی سراج الدین در طلب او به آسیاب در آمده و دیدند که خدمت مولانا بر ابر سنگ آسیا به چرخ آمده است. فرمود که به حق او که این سنگ آسیا سبّوح قدّوس می گوید. شیخ صدر الدین فرمود: من و قاضی سراج الدین همان ساعت محسوس می شنیدم که از آن سنگ آسیا آواز سبّوح قدّوس به سمع ما می رسید و این غزل را سر آغاز کرد که **شعر:** دل چو دانه ما مثال آسیا - آسیا کی داند این گردش چرا * تن چو سنگ و آب او اندیشه‌ها - سنگ گوید آب داند ماجرا * آب گوید آسیابان را بپرس - کو فکند اندر نشیب این آب را * آسیابان گویدت کای نان‌خوار - گر نگردد این که باشد نانبا * ماجرا بسیار خواهد شد خموش - از خدا واپرس تا گوید ترا. و ما از غایت عظمت و تصرّف او بی‌خود شدیم. چون به هوش خویش[4162] باز آمدیم، مولانا غائب شده بود. حکایت: از کبراء فقرا چنان منقول است که در خان ضیاء الدین وزیر، طاوس نام خاتونی بود چنگی، به غایت خوش‌آوازِ[4163] شیرین‌سازِ دل‌نوازِ جامه‌برازِ

[4161] شد S : + و K

[4162] خویش S : - K

[4163] خوش‌آوازِ S : + و K

نیکودل و دل‌ربا و نادرهٔ جهان بود[4164]، و از لطافت چنگ او تمامت عاشقان اسیر چنگ او گشته بودند. اتفاقاً روزی خدمت مولانا **(252b)** در آن خان درآمده برابر حجرهٔ او بنشست. همانا که طاوس چنگی جلوه کنان پیش آمده سر نهاد و چنگ در دامن مولانا زده به حجرهٔ خود دعوت کرد. حضرت[4165] مولانا اجابت فرموده از اوّل روز تا نماز شام به نماز و نیاز مشغول شده از دستار مبارک خود مقدار گزی بریده به وی داد و کنیزکان او را دینارهای[4166] سرخ بخشیده روانه شد. همان روز شرف الدین خزینه‌دار سلطان را بر وی عبور افتاد، عاشق و مفتون او شد. مردم امین ارسال کرده او را به حمّام فرستاده در حبالهٔ خود آورد و پنجاه هزار مبلغ کلاه بندش بخشیده خدمات بی‌حد نموده. در شب زفاف از او سؤال کرد که تا غایت ترا[4167] این خوبی و ملاحت نبود. در این ایّام چه معنی که ترا به صلاح رابعهٔ عهد به جمال و زلیخای زمان می بینم و آن نیستی که پیش از این بودی و این زیب و زینت ترا از کجاست؟ پس حکایت تشریف دادن مولانا را تعریف کرد و پارهٔ دستار او را که سربند کرده بود، باز نمود. خزینه‌دار دل‌شاد گشته به خدمت مولانا شکرانه‌ها فرستاد و مرید شد. عاقبت‌الامر حال طاوس چنگی به جایی رسید که خوریان قونیه و نوریان قدس مریدهٔ او شدند و میان ایشان صریح کرامات می گفت و از ضمیر مردم خبر می داد و مجموع کنیزکان خود را آزاد کرده به شوهران داد و آخرالامر آن خان مبارک حمّام مسلمانان شد و این زمان مشهور حمّام نقشلو می گویند. لاجرم آن زن به همّت مردان فخرالنّسا گشت و اخبار اولیای کبار از این مقوله بسیار است. اگر گوش را می گشایی، تسبیح و اذکار ایشان را می شنوی. امّا اگر از جوش دریای غفلت گوش هوش و[4168] دلت گران شده است، بر بلای ریاضت و هوای نفسانیّت صبر باید کرد. **[3159 صبر کردن جانِ تسبیحاتِ توست]** بر خلاف نفس و بر بار عبادت صبر کردن جان تسبیح‌های[4169] توست. **[صبر کن کآن است تسبیحِ دُرُست]** زیرا **[3160 هیچ تسبیحی ندارد آن دُرَج]** جمع درجه است و آن نردبان

[4164] بود S : - K

[4165] حضرت S : خدمت K

[4166] دینارهای S : دینار K

[4167] ترا S : + از K

[4168] و S : - K

[4169] تسبیح‌های S : تسبیحات K

و مرتبه[4170] است. یعنی تسبیح و طاعت[4171] بی‌اجتناب از معصیت سود ندهد. **[صبر کن الصبر مفتاح الفرج]** که به سرور[4172] به صبر می توان رسید و گفته‌اند: لِكُلِّ شَيْءٍ رَأْسٌ، وَالصَّبْرُ رَأْسُ الدِّينِ. پس کسی که از محارم صبر نکند و بر اوامر صبر نکند و قضا را رضا ندهد، به درجهٔ **(253a)** قرب ولایت نرسد. بدان که شریعت مانند کشتی و طریقت مانند دریا و حقیقت مانند در است. چون کشتی نباشد، به دریا نتوان رفت و چون به دریا نروی به لولو نمی رسی[4173]. مراد از شریعت آن چیز است که خدا و رسول بدان فرمود و نهی کرده كَالْوُضُوءِ وَالصَّلَوةِ وَالزَّكَوةِ وَالْحَجِّ وَالْمُحَرَّمَاتِ و مراد از طریقت رعایت تقوی و محافظت بر هر چیز که نزدیک گرداند به مولی از قطع منازل و مقامات و مراد از حقیقت وصول است به مقصود و مشاهدهٔ نور تجلّی. **[3161 صبر چون پولِ صراط آن سو بهشت]** صبر همچون جسر صراط است. کسی چون از او بگذرد، به بهشت ولایت رسد چنان‌که در قیامت پس از گذشتن صراط به بهشت رسند. **[هست با هر خوب یک لالایِ زشت]** پس هرکه خوب خواهد بلای لالا را می باید کشید. آنکه قرب حضرت و بدان محبوب حقیقی وصلت خواهد، جفای لالای ریاضت می باید کشید. **[3162 تا ز لالا می‌گریزی وصل نیست]** به خوب **[زآنکه لالا را ز شاهد فصل نیست]** زیرا لالا را از محبوب مفارقت نیست. **[3163 تو چه دانی ذوقِ صبر ای شیشه‌دل]** و نازک‌طبع و ترسان. **[خاصه صبر از بهرِ آن نقشِ چگِل]** نام جایی است در ترکستان که خوبان او مشهور است. یعنی صبر محمود است خصوصا که از برای آن[4174] محبوب بی‌نظیر باشد. حکایت: شیخ ابوعلی رودباری به گرمابه رفت. در جامه خانه چشمش بر[4175] مرقّع افتاد. در فکر شد که آیا از درویشان در حمّام کیست؟ چون در[4176] رفت، درویشی را دید بر پای ایستاده، بر سر جوانی اَمرد که پیش دلّاک نشسته بود. ابوعلی هیچ نگفت. چون آن[4177] امرد برخاست، آن درویش

[4170] مرتبه SK : درجه İ

[4171] طاعت Sİ : طاعات K

[4172] به سرور S : پس وی را K

[4173] نمی رسی S : نرسی K

[4174] آن S : - K

[4175] بر S : به K

[4176] در S : + درون K

[4177] آن S : - K

آب بر سر او فرو گذاشت و خدمت نیکو به جای آورد و چون غسل کرد، ازار خشک آورد. آن جوان چون بیرون رفت و آن درویش بیرون رفت، ابوعلی به نظاره بیرون رفت و آن درویش جامه بر سر آن جوان فرو افکند و گلاب بر وی افشاند و عود بسوخت، و مِرْوَحه برگرفت و او را باد می کرد و آیینه پیش وی داشت و هرچه نتوانست از جهد و امکان به جای آورد. آن جوان در وی ننگریست. چون جوان برخاست تا بیرون رود، درویش را صبر برسید، گفت: ای پسر، چه باید کرد تا تو به من نگری؟ گفت: بمیر تا برهی و به تو بنگرم. **(253b)** درویش بیفتاد و بمرد و آن جوان برفت. ابوعلی فرمود: تا آن درویش را به خانقاه بردند و کفن ساختند و دفن کردند. پس از آن به مدّتی، ابوعلی به حج می رفت. آن جوان را دید در بادیه، مرقع خشن پوشیده. ابوعلی به وی نگریست، گفت: تو آن نیستی که آن درویش را گفتی: بمیر تا به تو نگرم؟ گفت: هستم، ای شیخ، آن خطایی بود که بر من رفت. شیخ گفت: اینجا چون افتادی؟ گفت: از آن روز به این کار درآمدم. زیرا آن شب وی[4178] را به خواب دیدم. مرا گفت: بمردم هم به من ننگریستی. اکنون[4179] باری به من نگر. از خواب بیدار شدم، توبه کردم و به سر خاک وی شدم و موی ببریدم و مرقع به گردن افکندم و با خدای تعالی عهد کردم که تا زنده باشم هر سال می شوم و به نام وی لبّیک می زنم[4180] و حجّی می کنم و به سر خاک وی می آیم و با وی می سپارم، کفارت گفت خود را. لاجرم چون حال عاشق صوری و معشوق مجازی چنین است، از این حال حال عاشق معنوی و معشوق حقیقی قیاس کن. **[3164 مرد را ذوق از غزا و کرّ و فر]** لاجرم مرد آن است که ابلیس او را نگاید بلکه او به لشکر نفس و شیطان غزای اکبر کند. **[بر مُخَنَّث را بوَد ذوق از ذَکَر]** ذوق پشت انداز می باشد از ذکر. **[3165 جز ذَکَر نی دینِ او نی ذِکرِ او]** یعنی دین و ذکر شهوت‌پرست شهوات نفسانیّه است[4181] و لذّات شیطانیّه. **[سویِ اسفل بُرد او را فکرِ او]** به پستی و زیر آدمی کشید مخنّث را فکرش. پس کسی که مغلوب نفس و شیطان است و کار ایشان گیرد، همچون زن و مخنّث از جماع و مفعولیت حظ گیرد. پس آن کس به شهوت مبتلاست، می پندارد که دیگری را می گاید. امّا نمی داند که شیطان او را می گاید. پس لاجرم هر

[4178] وی S : او K

[4179] اکنون S : هم اکنون K

[4180] می زنم S : سازم K

[4181] است S : - K

گاهی که فکر معصیت کند، فی‌الحقیقه می خواهد که شیطان او را گاید. **[3166 گر برآید تا فلک از وی مترس]** اگر در صورت ظاهر به فلک رسد و بلند باشد، به مال و نعمت و جاه و دولت، آن را در بارگاه خدا قدر نیست. **[کو به عشقِ سُفْل آموزید درس]** که آن مخنّث به محبّت پستی و گیرپرستی تعلیم و تعلّم گرفته است. **[3167 او به سویِ سُفْل می راند فَرَس]** از روی حقیقت و در جهت معنی. **[گرچه سویِ عُلْو جُنباند جَرَس]** در صورت و به آن اعتبار نیست. **[3168 از عَلَمهایِ گدایان ترس چیست]** که عَلَمهایِ گدایان **(254a)** همچو علمهای غازیان نیست. **[کآن عَلَمها لقمهٔ نان را رهی است]** لفظ رهی اگر به یای اصلیّه باشد، به معنی بنده است و اگر به یای وحدت باشد، مقصور از لفظ راه است. **[ترسیدنِ کودک از آن شخصِ صاحب‌جُثّه و گفتنِ آن شخص که ای کودک مترس که من نامردم[4182]]** عنّین و مخنّث. **[3169 کِنگِ زَفنی کودکی را یافت فرد]** یک امرد عظیم و پشت‌اندازی یک کودک را تنها بیافت. **[زرد شد کودک ز بیمِ قصدِ مرد]** یعنی کودک از آن کنگ بترسید و گمان برد که او را بدفعل کند. **[3170 گفت ایمن باش ای زیبایِ من]** آن کنگ گفت کودک را ایمن باش از من ای رعنای من **[که تو خواهی بود بر بالایِ من]** نه من بر بالای تو. **[3171 من اگر هَولم مُخَنَّث دان مرا]** من اگرچه بیم یعنی بزرگم در تن و از بیم داری[4183]، امّا نامرد دان مرا. **[همچو اشتر بر نشین می ران مرا]** که من زیر تو باشم. **[3172 صورتِ مردان و معنی این چنین]** اشارت است به حصّهٔ قصّه. یعنی کسی که در صورت مردان باشد، امّا او را کودک نفس و ابلیس گاید. مخنّث و زن است بلکه عین ابلیس است که **[از برون آدم درون دیوِ لعین]** صورتش آدم و سیرتش ابلیس است. **[3173 آن دُهُل را مانی ای زَفتِ چو عاد]** عادت است که از بهر رمانیدن روباه در خانه‌های ماکیان دهل نهند و در نزد او چوبی نشانند. چون باد وزد، چوب را به دهل زند. از او صدایی پیدا شود که روباه از او بترسد و برمد. پس خدمت مولانا می گوید: آن دهل را مشابهی ای که زفتی همچو قوم عاد. **[که بر او آن شاخ را می‌کوفت باد]** که بر آن دهل شاخ و دورباش را بکوفت باد و از او صوت پیدا شد. تو نیز اگرچه

[4182] نامردم S : مرد نیستم K

[4183] داری S : آری K

زفتی، امّا درون تو تهی است و از باد هوا و شهوت پر است و از تو صوت[4184] و صدا پیدا شود یا درون تو خالی است، امّا سخن[4185] بلند می گویی، نادان[4186] ترا مرد می پندارد. **[3174 روبهی اشکارِ خود را باد داد]** چون آواز طبل شنید، شکار را بگذاشت و گریخت. **[بهرِ طبلی همچو خیکِ پُر ز باد]** از[4187] بهر طبلی که همچو زقّ پر از ریح است[4188] و خالی از عسل. **[3175 چون ندید اندر دُهُل او فربهی]** چون آن کس اندر دهل فربهی ندید و دانست که او خالی است، **[گفت خوکی بِه از این خیکِ تهی]** گفت: خنزیری به از آن زقّ خالی. **[3176 روبهان ترسند ز آوازِ دُهُل]** و می گریزند. **[عاقلش چندان زند که لاٰ تَقُل]** عاقل آن دهل را چندان زند که هیچ مگو. لاجرم عوام از مرد لافی هیبت گیرند و آن را مرد می پندارند و می ترسند امّا عاقل **(254b)** از او نترسد بلکه به کلمهٔ حق گفتن می ترساند. **[قصّهٔ تیراندازی و ترسیدنِ او از سواری که در بیشه می رفت]** و پیدا شدن نامردی سوار. **[3177 یک سواری با سلاح و بس مهیب]** یک مرد سوار پر سلاح بود و خود باهیبت. **[می شد اندر بیشه بر اسبی نجیب]** می رفت در بیشه بر اسبی گزیده نشسته و تیراندازی را مقابل افتاد. **[3178 تیراندازی به حکم او را بدید]** تیراندازی ماهر او را بدید. **[پس ز خوفِ او کمان را در کشید]** از ترس و بیم او کمان را در کشید **[3179 تا زند تیری سوارش بانگ زد]** سوار آن تیرانداز را نعره زد. **[من ضعیفم گرچه زَفتستم جسد]** من ضعیفم در حقیقت اگرچه جسد من زفت است و عریض در صورت. **[3180 هان و هان منْگر تو در زَفتیِ من]** و نظر مکن به[4189] جسامتم **[که کمم در وقتِ جنگ از پیرهزن]** پس اعتبار مکن به ظاهر مهابتم. **[3181 گفت رَو که نیک گفتی ورنه نیش]** آن تیرانداز گفت: برو که نیک خبردارم کردی و اگر نه من نیشتر و تیر **[بر تو می انداختم از ترسِ خویش]** از بیم ضرر خویش. **[3182 بس کسان را کآلتِ پیکار کُشت]** کسان بسیار را که آلت جنگ قتل کرد **[بی‌رجولیّت چنان تیغی به مُشت]** بی‌مردی اگرچه چنان تیغ آبدار در دست دارد. پس از این حصه را بیان کند. **[3183 گر بپوشی تو سلاحِ رُستَمان]**

[4184] صوت SK : + صیت İ

[4185] سخن SK : + تو İ

[4186] نادان İ : دان S : مردان K

[4187] از S : - K

[4188] است Sİ : - K

[4189] به S : در K

و مردان **[رفت جانت چون نباشی مردِ آن]** مرد و اهل آن سلاح. پس پوشیدن سلاح مردان را مرد باید و اگر نی جز مردن و رسوایی نزاید. بدان که مراد از سوار عالمی است که به علم آراسته باشد و علم و معرفت و وعظ و نصیحت گوید و سیمای صلاح اختیار کند که سلاح جنگ است با شیطان. و مراد از تیرانداز شیطان است. کسی که سلاح علم و لباس صلاح پوشد[4190]، اگر مرد باشد، با او جنگ کند و اگر نامرد باشد، با او صلح کند. لاجرم مجرّد علم بی‌عمل سود نکند. حکایت: امام غزالی گفت: هرکه طالب علم رسمی گشت و نفس علم را وسیلهٔ نجات پنداشت، در خسر و عذاب افتد کَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللَّهُ بِعِلْمِهِ.** پس عالم را نشاید که به علم غرور کند. **[3184 جان سپر کن تیغ بگْذار ای پسر]** که در این ره سینه سپر کردن و جان سپاری به از اسب نجیب و سلاحداری است. **[هرکه بی‌سر بود از این شه بُرد سر]** لاجرم مکر و حیله اندوختن و علم و فن آموختن سلاح مردان پوشیدن و در هلاک خود کوشیدن است. پس ای **(255a)** عالم، **[3185 آن سلاحت حیله و مکرِ تُوَست]** از آن بگذر و آن را بگذار. **[هم ز تو زایید و هم جانِ تو خَست]** و مجروح ساخت. حکایت: امام غزالی گفت: تو که شبهای بسیار به علم و تکرار احیا کردی و به مطالعهٔ کتابها بیدار شدی و بر خود خواب را حرام کردی. اگر قصد تو رسیدن عرض[4191] دنیا و جذب مال و فخر بر اقران باشد، هلاک ترا سبب شود. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا، لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. [چون نکردی هیچ سودی زین حِیَل]** به چندین مدت. **[ترکِ حیلت کن که پیش آید دُوَل]** دولتها از آنکه قاعدهٔ مقرّره است نزد محققان، علمی که ترا از معاصی باز ندارد و باعث عبادت نشود، فردا از دوزخ نمی رهاند و به بهشت نمی رساند. و بنده اگرچه به بهشت می رسد، امّا زیادهٔ منزلت به عبادت می شود که حسن بصری گفت: يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لِعِبَادِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: **أُدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِي وَاقْتَسِمُوهَا بِأَعْمَالِكُمْ. [3186 چون یکی لحظه نخوردی بر ز فن]** چون یک لحظه میوه نخوردی از حیله و معرفت، **[ترکِ فن کن می طلب رَبُّ الْمِنَن]** و طالب حضرت خدا شو به طاعت و عبادت. بدان که خدمت

[4190] پوشد S : پوشیده K

[4191] عرض S : غرض K

مولانا بر حصّه تنبیه می کند که می فرماید: **[3187 چون مبارک نیست بر تو این علوم]** و معارف، **[خویشتن گولی کن و بگْذر ز شوم]** خود را احمق بساز و ابلهی اختیار کن از این علوم شوم و بگذر از این رسوم. **[3188 چون ملایک گوی که لَا عِلْمَ لَنَا]** اشارت است به آن آیت کریمه که در اوایل سورهٔ بقره است: **سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ. [يَا اِلٰهِی غَيْرَ مَا عَلَّمْتَنَا]** حکایت: یکی را از بزرگان امامان یک مسئله پرسیدند، گفت: ندانم. گفتند: از چون تویی این‌چنین روا نبود. گفت: من از فرشتگان بیش نیم که چون حق تعالی گفت: **أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ**، گفتند: **سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا. [قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردنِ آن فیلسوف او را]** و ملامت بر وی منعکس شدن. **[3189 یک عرابی بار کرده اشتری]** یک اعرابی یک اشتر را بار کرده **[دو جوالِ زَفت از دانه پُری]** دو چوال بزرگ و پر از دانه. یعنی مردی عامی در راه حضرت خدا بار طاعت گرفته بعضی صحیح بعضی غیر صحیح. **[3190 او نشسته بر سرِ هر دو جوال]** و بر[4192] بار. **[یک حدیث‌انداز کرد او را سؤال]** و حکیم **(255b)** سخن‌ساز و امیرالکلام از او پرسید. یعنی **[3191 از وطن پرسید و آوردش به گفت]** از وطن اعرابی پرسید و او را به سخن در[4193] آورد. **[واندر آن پرسش بسی دُرها بسفت]** و بسیار معارف گفت که واعظ پر فصاحت و ناصح بابلاغت بود. **[3192 بعد از آن گفتش که این هر دو جوال]** پس از این از اعرابی پرسید که در این دو جوال **[چیست آکنده بگو مصدوقِ حال]** از چه پر است بگو حقیقت حال. **[3193 گفت اندر یک جوالم گندم است]** اعرابی گفت: در[4194] یک جوال گندم است. **[در دگر ریگی نه قوتِ مردم است]** و در یکی دیگر ریگ است که غذای انسان نیست. **[3194 گفت تو چون بار کردی این رِمال]** و ریگها؟ **[گفت تا تنها نمانَد آن[4195] جوال]** و این جوال گندم را عدیل باشد. **[3195 گفت نیم گندمِ آن تنگ را]** آن رفیق شفیق و قرین طریق گفت: ریگ را باید از این جوال ریخت و نیم گندم را از آن جوال **[در دگر ریز از پیِ فرهنگ را]** در جوال ریگ شاید ریخت از بهر هنر و حسن تدبیر **[3196 تا سَبُک گردد جوال و هم شتر]** تا بار سبک شود و

[4192] بر S : پر K

[4193] در S : - K

[4194] در S : - K

[4195] آن S : این K

شتر سبک‌بار گردد. **[گفت شاباش ای حکیمِ اهل و حُر]** اعرابی گفت: احسنت ای حکیم اهل و آزاده[4196]. **[3197 این چنین فکرِ دقیق و رایِ خوب]** که تراست **[تو چنین عریان فتاده در لُغوب]** و مانده شده. **[3198 رحمش آمد بر حکیم و عزم کرد]** و قصد کرد **[کِش بر اشتر بر نشانَد نیک‌مرد]** که آن رفیق را بر اشتر سوار کند این نیک‌مرد، امّا خواست که حال او را در یابد تا بداند که همراهی را شاید و یا نشاید. **[3199 باز گفتش ای حکیمِ خوش‌سخُن]** آن اعرابی این حکیم را گفت: ای حکیم شیرین‌سخن و واعظ لذیذکلام، **[شمّه‌ای از حالِ خود هم شرح کُن]** اندکی از احوال خود نیز شرح کن. **[3200 این‌چنین عقل و کفایت که تراست]** و حسن تدبیر و فضیلت که از آن توست، **[تو وزیری یا شهی بر گوی راست]** و صحیح. **[3201 گفت این هر دو نِیَم از عامه‌ام]** آن حکیم گفت: هیچ کدام نیستم. یکی از عامه‌ام. **[بنْگر اندر حال و اندر جامه‌ام]** که مصدّق مقال من حال من است و جامه‌ام. **[3202 گفت اشتر چند داری چند گاو]** باز اعرابی پرسید که ای حکیم، اشتر و گاو چند داری؟ **[گفت نه این و نه آن ما را مکاو]** گفت: نه گاو دارم نه اشتر. لفظ ما را مکاو به ترکی بزی قزمه و دبرتمه. **[3203 گفت رَختت چیست باری در دُکان]** اعرابی گفت: متاع تو چیست در دکان؟ **[گفت ما را کو دُکان و کو مکان]** حکیم[4197] گفت: ما را کجا دکان و کجا مکان؟ یعنی دکان و خانه ندارم. کی[4198] **(256a)** متاع دارم؟ حکایت: مردی در راه مردمان را می گفت: کلیدم را گم کردم و همی جست. یک صوفی وی را گفت: جستن کلید بر آن دلالت کند که تو خانه و دکّان داری که قفل زده‌ای. مرا ببین که نه خانه و دکّان دارم و نه قفل و کلید دارم. این گم کردن کلید و جستن وی دلیل وجود نعمت است. **[3204 گفت پس از نقد پرسم نقد چند]** یعنی اعرابی گفت: نقد چند داری؟ **[که تُوی تنهارَو و محبوب‌پند]** که تو تنها می روی و نیک نصیحت می دهی که واعظ فصیحی و عاقل صحیحی. لاجرم **[3205 کیمیایِ زرِّ عالَم با تُوَست]** که عقل و علم داری. **[عقل و دانش را گهر تو بر تُوَست]** بلکه عقل و علم عین گوهر است بی‌نهایت. چنان‌که در خبر وارد است: **مَنْ أَرَادَ الدُّنْيَا فَلْيَتَّجِرْ وَ مَنْ أَرَادَ الآخِرَةَ فَلْيَتَزَهَّدْ وَ**

[4196] آزاده S : آزاد K

[4197] حکیم S : - K

[4198] کی S : که K

مَنْ أَرَادَ كِلَيْهِمَا فَلْيَتَعَلَّمْ. [3206 گفت والله نیست یا وَجْهَ الْعَرَب] حکیم اعرابی را گفت: والله نیست ای روی و رئیس عربان **[در همه ملکم وجوهِ قوتِ شب]** در همه ملک من اسباب قوت شب. **[3207 پا برهنه تن برهنه می دوم]** به هر جا. **[هرکه نانی می دهد آنجا روم]** که تغییر شکل لاجل الاکل کرده‌ام. اجابت دعوت را لازم گرفته‌ام. پس هرکه یک نان می دهد، پیش او می روم. **[3208 مر مرا زین حِکمت و فضل و هنر]** مرا از این حکمت و فضل و کمال **[نیست حاصل جز خیال و دردِ سر]** هیچ حاصل نیست جز خیال و صداع. **بیت:** علم و تقوی سر به سر دعوی است معنی دیگر است - مرد معنی دیگر و میدان معنی دیگر است. **[3209 پس عرب گفتش که رَو دور از بَرَم]** اعرابی آن حکیم را گفت: بعید از نزد من **[تا نبارد شومیِ تو بر سرم]** تا همچون باران نبارد شومی تو بر سر من. زیرا عالمی که عامل نباشد و واعظی که متعظ نباشد، هرکه یار او باشد، چون حال او بیند، در عمل کاهلی کند. **[3210 دور بَر آن حِکمتِ شومت ز من]** معنی این مصراع به ترکی: اراق[4199] ایلت اول شوم حکمتکی بندن. **[نطقِ تو شوم است بر اهلِ زَمَن]** و اهل زمان. در این تنبیه است که چون عالمی به علم عمل نکند، سخن او مردمان را اثر نکند. بلکه ناپاکی و بی‌باکی او[4200] بینند، به گناه جرئت کنند. **[3211 یا تو آن سو رَو من[4201] این سو می دوم]** تا تو همراه من نباشی. **[ور ترا ره پیش من واپس روم]** اگر ترا راه پیش است، من پس روم. **بیت:** حافظا می خور و رندی کن و خوش باش ولی - دام تزویر مکن چون دگران قرآن را. **(256b)** بدان که چنان‌که در شرح ابیات اشارت گذشت، مراد از این حکیم آن واعظ و عالم است که دیگران را پند دهد و سخن حکمت گوید، امّا خود از عمل و طاعت چیزی ندارد. و مراد از آن اعرابی آن مرد عامی است که عمل را می کوشد و ثوابش باشد، اگرچه گاهی خطا می کند. امّا باری[4202] اشتر و گندم دارد. **شعر:** وَ غَيْرُ تَقِيٍّ يَأْمُرُ النَّاسَ بِالتُّقَى - طَبِيبٌ يُدَاوِي النَّاسَ وَ هُوَ مَرِيضٌ. **بیت:** عام نادان پریشان روزگار - به ز دانشمند ناپرهیزگار. **[3212 یک جوالم گندم و دیگر ز ریگ]** مرهون است. **[بِه بوَد زین حیله‌هایِ مُردَرِیگ]** لفظ مردریگ به دو معنی می آید. یکی مال میّت، دوم به ترکی آرته قلاسی

[4199] اراق S : ایراق K

[4200] او S : از او K

[4201] من K : - S

[4202] باری S : بار K

چنان‌که در این بیت که مناسب محل است. **قطعه:** آلوده شد به حرص درم جان عالمان - این خوری از گزافه به ایشان نمی رسد * مجلس تمام گشت و به پایان رسید عمر - وین حرص مردریگ به پایان نمی رسد. **[3213 احمقی‌ام بس مبارک احمقی است]** زیرا **[که دلم با برگ و جانم متّقی است]** که دلم با برگ و نوا و جانم باتقوی است. لاجرم به حکم **أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ** زاد جنّت دارم. **[3214 گر تو خواهی که شقاوت کم شود]** اگر تو می خواهی که شقاوت از تو کم گردد، **[جهد کن تا از تو حِکمت کم شود]** لاف علم و فضل نکنی و حکمت خیال را کم و حکمت ذوالجلال را بیش کنی. زیرا **[3215 حکمتی کز طبع زاید وز خیال]** آنچنان حکمت **[حکمتی بی‌فیضِ نورِ ذوالجلال]** حکمتی است بی‌فیض نور الهی. **[3216 حکمتِ دنیا فزاید ظنّ و شک]** که ادلّهٔ عقلیّه از منع و معارضه سالم نیست. **[حکمتِ دینی بَرَد فوقِ فلک]** که او به ریاضت و مجاهدت مشاهده شده[4203] است. **[3217 زَوْبَعانِ زیرکِ آخر زمان]** حیله‌مندان و حقیران آخر زمان **[بر فزوده خویش بر پیشینیان]** با وجود آنکه اظهار حکمت و زیرکی عین ابلهی است و بدین اصطلاح چند خود را مقتدای طریق دانستن گمراهی است. حکایت: علی کرّم الله وجهه روزی خبر فتنهٔ آخر زمان می گفت. عمر رضی الله عنه گفت: کی باشد آن یا علی؟ علی گفت: إذا تُفُقِّهَ لِغَيْرِ الدِّينِ وَ تُعُلِّمَ الْعِلْمُ لِغَيْرِ الْعَمَلِ وَالْتُمِسَتِ الدُّنْيَا بِعَمَلِ الآخِرَةِ. **[3218 حیله‌آموزان جگرها سوخته]** در حیله آموزی. **[فعلها و مکرها آموخته]** به علم ظاهر اکتفا کرده و بی‌معرفت ارشاد مرشدی کرده و این علم بلا عمل و قال بی‌حال را وسیلهٔ دنیا کرده. **[3219 صبر و ایثار و سخایِ نَفْس و جود]** اینها را آن طایفه **(257a)** **[باد داده کآن بوَد اکسیرِ سود]** به باد داده‌اند که آنها بود اکسیر سود و ایشان ندانسته که فکر و حکمت و ذکر و معرفت آن است که بدان راهی یافته شود و راه آن است که بدان راه جانب شاهی شتافته شتافته آید و لهذا می فرماید: **[3220 فکر آن باشد که بگْشاید رهی]** یعنی ذکر آن است که راه بگشاید. **[راه آن باشد که پیش آید شهی]** و راه آن است که پیدا گردد شاهی و حضرت الهی. **[3221 شاه آن باشد که از خود شه بود]** به مقتضای ذات خود و به شرف وجود خویش. **[نی به مخزنها و لشکر شه شود]** که آنچنان شاه محتاج گداست. **[3222 تا بمانَد**

[4203] مشاهده شده S : مشاهد K

شاهیِ او سرمدی] زیرا آنکه از خود شاه بود، شاهی او ابدی بماند. از بهر این شاهی ابراهیم ادهم شاهی دنیا را ترک کرد. لاجرم عزّ ابد[4204] یافت. **[همچو عزِّ مُلکِ دینِ احمدی]** حکایت: ابتدای حال ابراهیم ادهم آن بود که او پادشاه بلخ بود و عالمی زیر فرمان داشت و عَلَم سلطنت بر سر عالم می افراشت و چهل سپر زرّین و چهل گرز زرّین در پس و پیش او بردندی. شبی بر تخت خفته بود. نیم شب سقف خانه بجنبید چنان‌که کسی بر بام می رود. آواز داد که کیست؟ گفت: آشناست، شتری گم کرده است[4205]. بر این بام می طلبد[4206]. گفت: ای جاهل، شتر بر بام می جویی؟ گفت: ای غافل، تو خدا را در جامهٔ اطلس خفته بر تخت زرّین می جویی؟ از این سخن هیبتی در او بدید آمد و آتشی در دلش افتاد تا روز بنشست و هیچ در خواب نشد. چون روز بر آمد، به صفهٔ بار شد و بر تخت نشست. متفکّر و متحیّر و غمناک. ارکان دولت هر یکی بر جایگاه خویش ایستاده و غلامان صف زده و بار عام داده ناگاه مردی باهیبت از در درآمد. چنان‌که هیچ کس را از خدم و حشم زهره نبود که گوید که تو کیستی؟ جمله دم در کشیده بودند. آن مرد همچنان می آمد تا پیش تخت ابراهیم ادهم. ابراهیم گفت: چه می خواهی؟ گفت: در این رباط فرو می آیم. گفت: این رباط نیست. سرای من است. تو دیوانه‌ای؟ گفت: تو از که یافته‌ای؟ گفت: از پدر. گفت: پدرت از که یافته[4207]؟ گفت: از پدرش. گفت: همه کجا شدند؟ گفت: برفتند یعنی بمردند. پس گفت: این رباط نبود که یکی می[4208] رود و دیگری می آید؟ این بگفت و به تعجیل از سرای بیرون رفت. ابراهیم ادهم **(257b)** در عقبش دوان شد و آواز داد و سوگند یاد کرد که مرو تا که سخن گویم. بایستاد[4209]، گفت: تو کیستی و از کجایی که آتش در جانم زدی؟ گفت: ارضی و سمایی و برّی‌ام و نام معروف من خضر است. گفت: توقف کن تا به خانه روم و باز آیم. گفت: اَلْأَمْرُ أَعْجَلُ مِنْ ذَلِكَ و نابدید شد. سوز ابراهیم زیاده شد و دردش بیفزود. گفت: این چه حال است که به شب شنیدم و به روز دیدم؟ گفت:

[4204] ابد S : ابدی K

[4205] کرده است S : کرده‌ام K

[4206] طلبد S : طلبم K

[4207] یافته S : یافت K

[4208] می S : - K

[4209] بایستاد S : + و K

اسب زین کنید که به[4210] شکار می روم تا این حال به کجا خواهد رسید. بر نشست و روی به شکار نهاد و سراسیمه در[4211] صحرا می گشت. چنان‌که نمی دانست که چه می کند. در آن سرگشتگی از لشکر جدا افتاد. در راه آوازی شنید که اِنْتَبِهْ قَبْلَ أَنْ تُنَبَّهَ بِالْمَوْتِ. بیدار گرد پیش از آنکه به مرگ بیدار کنند. اینجا ناشنیده کرد و برفت. دوم بار همین آواز آمد، در گوش نیاورد. سوم بار همان بشنود. لاجرم در اینجا یکبارگی از دست بشد. ناگاه آهویی بدید آمد. خویشتن بدو مشغول کرد. آهو با[4212] او به سخن آمد که مرا به صید تو فرستادند تو مرا صید نتوانی کرد. أَلِهَذَا خُلِقْتَ؟ أَمْ بِهَذَا أُمِرْتَ؟ ترا از برای این کار آفریدند که می‌کنی؟ هیچ کاری[4213] دیگر نداری؟ یا به این فرمودند که این را می گزاری؟ ابراهیم گفت: آیا این چه حالت است؟ روی از آهو بگردانید و همان سخن که از آهو شنیده بود از قربوس زین شنید. جزعی و خوفی در او بدید آمد و فتح و کشف زیاده شد. حق تعالی چون خواست[4214] تا کار او تمام کند، سه بار دیگرش از گوی[4215] گریبان همان آواز آمد. آن کشف این جایگاه به تمامت رسید، و ملکوت بر او گشاده گشت و واقعهٔ مردان بدید آمد و یقین حاصل گشت. دل از تاج و تخت پرداخت و خویشتن را از اسب بینداخت و جمله جامه و اسبش[4216] از آب چشمش آغشته گشته بود. توبهٔ نصوح کرد و روی از راه به یک سوی نهاد. شبانی را دید، نمدی پوشیده و کلاهی از نمد در سر نهاده گوسفندان در پیش کرده. بنگریست که غلام او بود. قبای زر کشیده و کلاه معرق بدو داد و گوسفندان بدو بخشید. و نمد از او بستد و خود درپوشید و کلاه نمد بر سر نهاد. جملهٔ ملکوت به نظارهٔ او بایستادند که زهی سلطنت که روی نمود به پسر ادهم که جامهٔ نجس دنیا بینداخت و خلعت فقر درپوشید. پس همان پیاده در کوهها و بیابانها می گشت و بر گناهان خود نوحه می کرد تا به مرو رسید. آنجا[4217] پلی است که آن را **(258a)** زاغول گویند. مردی را که از آن

[4210] به S : تا K

[4211] در S : به K

[4212] با S : به K

[4213] کاری S : کار K

[4214] خواست S : + که K

[4215] گوی S : سوی K

[4216] اسبش S : اسبابش K

[4217] آنجا S : + یکی K

پل افتاد. زود ابراهیم دعا کرد و گفت: اللهم احفظه. مرد در هوا معلق بماند. تا برفتند و او را بر کشیدند و بر آوردند و در ابراهیم متحیّر بماندند تا[4218] این چه مردی است. پس از آنجا برفت تا نشابور افتاد. گوشهٔ خالی می جست که در او به طاعت مشغول شود. بدان غار افتاد که مشهور است، نه سال ساکن غار شد. ابتداء حال او این است و بیان انتهای حالاتش از طور شرح بیرون است، امّا خدمت مولانا یکی از آنها و اندکی از اینها در این سرخی بیان می فرماید که می گوید: **[کرامات ابراهیم ادهم بر لب دریا]** اگرچه این[4219] یک حکایت است امّا متضمن چند کرامت است از آنکه پادشاه پادشاهی را ترک کردن کرامتی دیگر است و پوشیدن دلق را اختیار کردن یک کرامتی است و دلق را به دست خود دوختن و چنین کسر نفس کردن کرامتی دیگر است و واقف گشتن از ضمیر میر کرامتی دیگر است و ماهی مطیع فرمان شدن کرامتی دیگر است و سوزن زر پیدا شدن از دریای الهی کرامتی دیگر است و لهذا خدمت مولانا کرامات گفت به صیغهٔ جمع. **[3223 هم ز ابراهیمِ ادهم آمدست]** در حکایت **[کو ز راهی بر لبِ دریا نشست]** که روزی از راهی بر لب دریا نشست. **[3224 دلقِ خود می دوخت آن سلطانِ جان]** و بخیه بر خرقهٔ خویش می زد. **[یک امیری آمد آنجا ناگهان]** که از امیران آن بود در زمان سلطنتش. چنان‌که می فرماید: **[3225 آن امیر از بندگانِ شیخ بود]** در زمان شاهی دنیا. **[شیخ را بشْناخت سجده کرد زود]** سلطان خویش را بشناخت. پس تعظیم به تقدیم رسانید. **[3226 خیره شد در شیخ و اندر دلقِ او]** خیره و تیره شد آن امیر در حال ابراهیم ادهم و در دلق او. **[شکلِ دیگر گشته خُلق و خَلقِ او]** که[4220] خُلق و خَلق او متغیّر شده. **[3227 کو رها کرد آنچنان مُلک شگرف]** که آن شیخ بگذاشت آن ملک عظیم. **[بر گزید از فقرِ بس باریک‌حرف]** اختیار کرد از فقر بسی دقیق حرف. **[3228 ملک هفت اقلیم ضایع می کند]** و رها می کند. **[چون گدا بر دلق سوزن می زند]** در بعض نسخ این بیت واقع است: **[ترک کرد او مُلکِ هفت اقلیم را]** که پادشاه هفت اقلیم بود. **[می زند بر دلق سوزن چون گدا]** چون در امیر این‌چنین خاطره آمد، **[3229 شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش]** یعنی ابراهیم ادهم

[4218] تا K - : S

[4219] این K - : S

[4220] که K - : S

فی‌الحال[4221] در یافت فکر آن امیر. **[شیخ چون شیر است و دلها بیشه‌اش]** یعنی شیخ اندرون دلها رود همچنان‌که شیر در درون بیشه رود و در آنجا **(258b)** قرار گیرد. **[3230 چون رجا و خوف در دلها روان]** و جاری است آن شیخ. **[نیست مخفی بر وی اسرارِ جهان]** پوشیده نیست وی را اسرار نهان. چون اهل الله واقف اسرار دل است. **[3231 دل نگه دارید ای بی‌حاصلان]** و ای غافلان. **[در حضورِ حضرتِ صاحب‌دلان]** یعنی اولیا و اهل الله. **[3232 پیشِ اهلِ تن ادب بر ظاهر است]** پیش اهل ظاهر که ایشان را وقوف بر سرائر نیست، ادب[4222] تن نگاه داشتن است و در ظاهر باادب نشستن. **[که خدا زیشان نهان را ساتر است]** که حضرت خدا از اهل ظاهر ضمایر را ساتر است. **[3233 پیشِ اهلِ دل ادب بر باطن است]** پیش اهل الله و اولیا ادب آن است که خاطر را نگهداری[4223]، به ایشان سوء ظن و انکار نکنی. **[زآنکه دلْشان بر سرایر فاطن است]** زیرا دلهای ایشان بر سرها شناساست. حکایت: شخصی گفت: پیش من عزیزی را به صلاح ستودند. قصد زیارتش کردم. سفر کشیدم. آخر به وی رسیدم. نماز شام[4224] را گذارد امّا فاتحه را به زعم من راست نمی خواند. در دلم انکارش آمد و با خود گفتم: سفرم را ضایع کردم. پس از نماز از بهر طهارت بیرون رفتم. شیری دیدم که قصد من کرد. به وی باز گشتم و قصد را گفتم. بیرون آمد و آن شیر را نعره بزد و گفت: من ترا نگفتم که مهمانان مرا[4225] تعرّض مکن. شیر تبصبص و تملّق کرد و برفت و من طهارت کردم و باز آمدم. آن عزیز گفت: شما راست کردن ظاهر را کوشیدید و از شیر ترسیدید امّا ما به[4226] راست کردن باطن و دل کوشیدیم، شیر از ما بترسید. لاجرم اهل دل باطن را فاطن‌اند. پیش ایشان ادب باطن می باید. **[3234 تو به عکسی پیشِ کوران بهرِ جاه]** و از برای منصب و دستگاه **[با حضور آیی نشینی پایگاه]** و در صف نعال. **[3235 پیشِ بینایان کنی ترکِ ادب]** یعنی پیش اهل الله کنی ترک ادب. **[نارِ شهوت را از آن گشتی حَطَب]** که نار شهوت ترا بسوزد. **[3236 چون نداری فطنت و نورِ هُدیٰ]** و غافلی از درون اولو النُهی. **[بهرِ کوران رُوی را می زن جلا]** و

[4221] فی‌الحال S : - K

[4222] ادب S : + بر K

[4223] نگهداری S : نگهدار باشی K

[4224] شام S : - K

[4225] مرا S : - K

[4226] به S : - K

ظاهرت را آرا. **[3237 پیشِ بینایان حَدَث در رُوی مال]** پیش اهل الله که به اعتراض باطن و به معاصی می آیی، گوییا نجاست را بر روی بمالی و پیش ایشان آیی. **[ناز می‌کن با چنین گندیده حال]** و فضیحت احوال. خدمت مولانا چون در این مرتبه نصیحت و معرفت فرمود، پس از آن به حکایت عودت نمود. **[3238 شیخ سوزن زود در دریا فکند]** ابراهیم ادهم به حضور آن امیر سوزن را در دریا انداخت. **[خواست سوزن را به آوازِ بلند]** باز سوزن را طلب کرد و گفت: سوزنم باز دهید. **[3239 صد هزاران ماهیِ اَللّهیی]** بسیار ماهیان **(259a)** خدایی سر از دریا بیرون کردند. **[سوزنِ زر بر لبِ هر ماهیی]** و هر یکی سوزن زر در[4227] دهان گرفته **[3240 سر بر آوردند از دریایِ حق]** آن ماهیان **[که بگیر ای شیخ سوزنهایِ حق]** در تذکرة الاولیا مذکور است که ابراهیم گفت: سوزن خویش می خواهم. ماهیکی[4228] ضعیف بر آمد، سوزن او در لب. ابراهیم آن بستد و گفت: کمترین چیزی که یافتم این است. چنان‌که خدمت مولانا می فرماید: **[3241 رُو بدو کرد و بگفتش ای امیر]** روی به آن امیر کرد و گفت که ای امیر، **[مُلکِ دل بِهْ یا چنان مُلکِ حقیر]** این سلطنت بهتر یا آن ملک حقیر؟ قطعه: خوش خاطری که منصب و جاه آرزو نکرد - خرم دلی که در طلب ملک و مال نیست * در وضع روزگار نظر کن به چشم عقل - احوال کس مپرس که جای سؤال نیست. **[3242 این نشانِ ظاهر است این هیچ نیست]** یعنی و حال آنکه آنچه مشاهده کردی، نسبت با سلطنت باطن هیچ نیست. **[تا به باطن در رَوی بینی تو بیست]** و بسیار. حکایت: ابراهیم ادهم چون از بلخ برفت او را پسری مانده بود شیر خواره[4229]. چون به رشد[4230] رسید، پدر خویش را از مادر خود پرسید و گفت: ماما[4231] هر پسری را پدری است[4232] و هر ثمری را شجری است. پدر من کجاست؟ مادر زار بگریست و گفت: پدر تو پادشاه آفاق بود و منبع مکارم اخلاق. روزی به شکار رفته بود، گم گشت. حالیا در مکّه نشانش می دهدند. گفت: من به مکه می روم و خانه را زیارت

[4227] در S : بر K

[4228] ماهیکی S : ماهی یکی K

[4229] خواره S : خورده K

[4230] رشد S : بلوغ K

[4231] ماما S : ای مادر K

[4232] است S : هست K

می کنم و پدر را[4233] بجویم و در خدمتش بکوشم. مادرش گفت: من نیز در طریق طلب پادشاه به سر بپویم و از جگرکوشهٔ خود مفارقت نجویم. بیت: گر قدم عاجز شود نتوان نشست - گه به پهلو گه به سر باید دوید. تو نور دیدهٔ روشن منی و گل تازهٔ گلشن منی. تو پرتو آن آفتابی و هم جان مجروح این خرابی. اگر مرهم این ریش نیابم، نیشی دیگر بر ریش خویش نتوانم زد. پس فرمود که منادی کنید که هرکه را آرزوی حج باشد، زاد و راحله از ما بستاند و در این طریق رفیق باشد. چهار هزار کس جمع شدند. همه را به زاد و راحلهٔ خود به حج برد به امّید آنکه دیدار پدر خویش تواند دید. چون به مکه در آمد، در مسجد حرام مرقّع‌پوشان را دید. پرسید که ابراهیم ادهم را می شناسید؟ گفتند: شیخ ماست. رفته است تا پشتهٔ هیزم بیاورد و آن را بفروشد و نفقهٔ ما سازد[4234]. پس به صحرای مکه بیرون آمد. پدر را دید که پشتهٔ هیزم گران بر گردن نهاده می آید. گریه بر پسر غالب **(259b)** گشته خود را نگاه می[4235] داشت و در پی او می آمد. به بازار در آمد و آوازی داد که مَنْ يَشْتَرِي الْحَطَبَ بِالْخُبْزِ؟ مردی خرید و[4236] نانش داد. نان را به سوی اصحاب برد و پیش ایشان نهاد و به نماز مشغول شد. پسر این حال مشاهده کرد و به هزار درد و سوز روی به خانه آورد. چون روز حج شد، همه حاجیان به طواف آمد[4237]. ابراهیم نیز با یاران طواف می کرد. چشمش بر فرزند صاحب جمال خود افتاد. تیز تیز نگاه کرد. یاران تعجّب کردند و چون از طواف باز آمدند، گفتند: رَحِمَكَ اللَّهُ یا شیخ، همیشه ما را می فرمودی که چشم از دیدار زنان و امردان نگاه دارید. و تو امروز بر روی غلامی صاحب جمال تیز تیز نگاه کردی. گفت: شما آن حال مشاهده کردید؟ دست بر خاطر نهید که در گمان ما آن[4238] آمد که آن فرزند بلخی ماست که وقت مفارقت ما شیر خواره بود. غالبا آن پسر فرزند من است و سِرّ خود را آشکار نمی کرد تا پدر نگریزد و در هر روزی می آمد و از دور در روی مبارک پدر خود نگاه می کرد. ابراهیم علیه رحمة الکریم با یکی از یاران خود بیرون آمد و قافلهٔ بلخ را طلب کرد. میان قافله در آمد. از دیبا خیمه‌ای دید زده و کرسی در میان خیمه نهاده و آن پسر بر کرسی نشسته و قرآن می خواند.

[4233] را S : خود K

[4234] سازد S : کند K

[4235] می S : - K

[4236] خرید و S : خریده K

[4237] آمد S : آمدند K

[4238] آن S : - K

گویند که بدین آیت رسیده بود: **إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ**. ابراهیم بگریست و گفت: راست گفت خداوند جلّ و جلاله که[4239] مال و فرزند فتنه و بلاست و باز گشت و به یار خود گفت: در رو و از آن پسر بپرس که کیست. برفت و سؤال کرد که تو از کجایی؟ گفت: از بلخ. گفت: پسر کیستی؟ پسر سر در پیش انداخت و دست بر روی نهاده می گریست و می گفت: پسر ابراهیم ادهم. و مصحف از دست نهاد و گفت: من پدر را ندیده‌ام[4240] و نمی دانم تا او هست یا نه و می ترسم که اگر بگویم بگریزد و نمکی دیگر با جراحت جان من بیامیزد. آن درویش پسر و مادرش را گفت: بیایید تا شما را نزدیک او برم. بیامدند. ابراهیم با یاران پیش رکن یمانی نشسته بود. ابراهیم از دور نگاه کرد و آن یار خود را دید که با آن پسر و مادرش چون ضعیفه‌ای بیچاره که سوختهٔ آتش فراق و محنت اندوختهٔ الم اشتیاق بود. حال ابراهیم را مشاهده کرد. طاقتش طاق شد، بجوشید و گفت: اینک پدر تو. جملهٔ یاران و خلق به یک بار **(260a)** در گریه در[4241] افتادند و پسر بی‌هوش شد. چون به خود باز آمد، گریان گریان بر پدر سلام کرد. ابراهیم جواب داد و در کنارش گرفت و گفت: برکدام دینی؟ گفت: بر دین اسلام. گفت: الحمد لله. گفت: قرآن می دانی؟ گفت: می دانم. گفت: الحمد لله. گفت: از علم چیزی آموخته‌ای؟ گفت: آموخته‌ام. گفت: الحمد لله. پس ابراهیم خواست که[4242] برود. پسر دست از او باز نداشت و مادرش فریاد می کرد و او پسر را در کنار گرفته بود و روی به آسمان کرد و گفت: أَغِثْنِي. پسر اندر کنار او جان بداد. یاران گفتند: یا ابراهیم چه کردی؟ گفت: او را چون در کنار گرفتم، مهر او در دلم بجنبید. ندا آمد که ای ابراهیم، تَدَّعِي مُحَبَّتَنَا وَ تُحِبُّ مَعَنَا[4243] غَيْرَنَا؟ دعوت محبّت ما می کنی و با ما دیگری را دوست داری و به غیر ما مشغول شوی و دوستی ما به بازی کنی و وصیت با یاران خود فرو خوانی که در هیچ زن و کودک نگاه مکنید؟ **أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ**. نی نی، محبت به شرکت روا نیست. **وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ**. تا غیر ما را فراموش نکنی، یاد ما را نتوانی کرد. چون ندا شنیدم، دعا کردم، یا ربّ

[4239] راست گفت خداوند جلّ و جلاله که S : - K

[4240] ندیده‌ام S : ندیدم K

[4241] در S : - K

[4242] که S : - K

[4243] مَعَنَا S : - K

العزة مرا فریاد رس. اگر محبت او مرا از تو مشغول خواهد کرد یا جان او بر دار یا جان من. دعای من در حق او اجابت شد. نقل است که ابراهیم ادهم گفت: یک شب جبرائل را به خواب دیدم. از آسمان به زمین آمد صحیفه‌ای در دست. سؤال کردم که چه خواهی کرد؟ گفت: نام دوستان حق تعالی می نویسم. گفتم: نام من بنویس. گفت:تو از ایشان نه‌ای. گفتم: دوستدار دوستان حقم. ساعتی اندیشه کرد. پس گفت: فرمان رسیدکه اول نام ابراهیم ثبت کن که امید اندر این راه از نامیدی پدید آمده است. لاجرم ابراهیم ادهم را کرامت بسیار است. اینها از آنها نمونه و نشان است. **[3243 سوی شهر از باغ شاخی آورند]** یعنی چنان‌که در هنگام بهار از باغ و بوستان شاخی به سوی شهر آورند، **[باغ و بستان را کجا آنجا برند]** این نیز یک نمونه است از عالم جان. **[3244 خاصه باغی کاین فلک یک برگ اوست]** و یک برگ تره است از آن. **[بلکه آن مغز است وین عالم چو پوست]** و قشر. حصهٔ قصه در این مرتبه این است که مراد از ابراهیم ادهم آن کس است که ترک دنیا کرده و درجهٔ ولایت رسیده و از جانب حق تعالی حالت یافته باشد. **(260b)** و مراد از امیر آن کس است که منکر اهل حال و خود اهل[4244] ضلال باشد. لاجرم ابراهیم ادهم و مرشد آدم به آن باغ ولایت دعوت کند و می گوید: اگر به سوی آن باغ نمی آیی، باری در بوییدن بویش بپوی تا آخر به وی رسی. و لهذا حضرت مولانا از زبانش می گوید: **[3245 بر نمی داری سوی آن باغ گام]** و نمی روی به آن جانب. **[بوی افزون جوی کُن دفعِ زُکام]** بوی را طالب شو و مانع را بر دار. **[3246 تا که آن بو جاذبِ جانت شود] [تا که آن بو نور چشمانت شود]**[4245] و نور بصرت زیاده کند. در بعض نسخ این دو بیت واقع است: **[تا که آن بو سوی بستانت کشد]** تا که آن بوی باغ ترا به سوی خود کشد **[تا نماید مر ترا راه رشد]** و راست. **[چشم نابینات را بینا کند]** بصیر سازد. **[سینه‌ات را سینهٔ سینا کند]** چون کوه طور منور کند. لاجرم دلیل گشاده چشمی اول بوی باشد. چنان‌که یعقوب را[4246] اول بوی یوسف رسید که گفت: **إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ**. باز چشم او[4247]

[4244] اهل S : در K

[4245] تا که آن بو نور چشمانت شود K : - S

[4246] را S : - K

[4247] او S : - K

گشاده گشت که یوسف پیراهن را[4248] فرستاده بود. به سبب آن نور چشمان یافت چنان‌که حضرت[4249] مولانا می فرماید: **[3247 گفت یوسف ابنِ یعقوبِ نَبی]** مرهون است. **[بهرِ بو اَلْقُوا عَلیٰ وَجْهِ اَبِی]** چنان‌که در سورهٔ یوسف مذکور است: **اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا**. ببرید این پیراهن من و آن قمیص خلیل بود که جبرائل علیه السلام در قعر چاه به وی پوشانید و وحی بدو آمد که آن را به کنعان فرستد. فرمود که ببرید پس بیفکنید آن را بر روی پدر من تا باز آید بینا. **[3248 بهرِ این بو گفت احمد در عِظات]** بهر این بوی[4250] گفت رسول الله صلی الله علیه و سلم در موعظه **[دایما قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاة]** تمام حدیث این است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرموده است: **حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ ، وَالنِّسَاءُ ، وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ**. نکته آن است که یعقوب جان را که در بیت الاحزان عالم مبتلاست چشم او از گریه در فراق یوسف خویش نابینا، روشنی دیده جز به بوی پیراهن یوسف نیست. و رسول الله صلی الله علیه و سلم اشارت بدین معنی نمود که نماز و مناجات و نیاز و عرض حاجات بوی از[4251] پیراهن نازنین غیبی است. چون قوّت شامه بوی یابد، دیده را نور زیاده شود. زیرا **[3249 پنج حس با همدگر پیوسته‌اند]** هر پنج حس را با همدگر متصل کرده‌اند. **[زآنکه این هر پنج ز اصلی رسته‌اند]** و پیدا شده. **[3250 قوّتِ (261a) یک قوّتِ باقی شود]** چون یکی از این قوی قوّت پذیرد و قوی گردد، دیگر قوی از او نصیبی بر گیرد. **[مابَقیٰ را هر یکی ساقی شود]** و نشو و نما رساند، بلکه مست شراب عشق سازد. **[3251 دیدنِ دیده فزاید عشق را]** در دل. **[عشق در دیده فزاید صدق را]** عشق که در دل باشد در دیده زیاده کند صدق را. **[3252 صدق بیداریِ هر حس می شود]** و سبب انتباه گردد **[حسّها را ذوق مونس می شود]** حواس را ذوق و شوق قرین گردد و طلب و[4252] رغبت زیاده شود. **[آغازِ منوّر شدنِ[4253] عارف به نورِ غیب‌بین]** بدان که منوّر شدن[4254] عارف به نور

[4248] را S : - K

[4249] حضرت S : خدمت K

[4250] بوی S : - K

[4251] از S : - K

[4252] و İ : - SK

[4253] شدن Sİ : + حواس K

[4254] شدن S : + حواس K

غیب‌بین موقوف است به صقالت آینهٔ قلب از زنگار طبیعت و ظلمت صفات بشریّت به مصقلهٔ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. کَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ **إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صِقَالَةً، وَإِنَّ صِقَالَةَ الْقُلُوبِ ذِكْرُ اللَّهِ.** پس چون آیینه صقالت پذیرد و قابل مشاهدهٔ انوار جمال گردد. مذکور به حکم **مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْراً تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعاً** اگر تجلی کند و پرتو نور صفات حق در آینهٔ دل پیدا آید و همان نور معرفت دل شود و تعریف حال خود هم به خود کند و ذوقی در جان بدید آید و این ذوق متفاوت افتاد زیرا که گاهی معرّف[4255] از در سمع در آید چنان‌که موسی را علیه السلام بود که إِنِّي أَنَا اللَّهُ و تا معّرف[4256] از پس حجب آید به واسطه‌ای بود که **مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ** و چون حجب بر خیزد، بی‌واسطه شود که **وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا** و گاهی معرّف[4257] از در نظر در آید حجب باقی بود[4258] پس ظهور به واسطه‌ای باشد چنان‌که خلیل را علیه السلام بود که **فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي** و در آمدن معرّف از راه حواس گاهی به واسطه و گاهی بی‌واسطه آغاز منور شدن[4259] عارف است به نور غیب‌بین و هر گاه که بند قیود ظلمات بشریّت از حسی بر خیزد و قبولِ قبولِ پرتو انوارِ غیبی شود باقی حواس نیز از آن پرتو بهره یابند و از کدورت به صفا متبدل شوند. چنان‌که چشم موسی علیه السلام چون قابل دیدن روشنایی غیب از شجره گشت که **إِنِّي آنَسْتُ نَارًا** گوش او قابل آن شد که ندای **إِنِّي أَنَا اللَّهُ** بشنود و لهذا می فرماید: **[3253 چون یکی حس در رَوِش بگْشاد بند]** چون حسی در سلوک راه حضرت خدا بند غفلت را بگشاد، **[ما بقی حسها همه مبدل شوند]** متغیّر گردند و متوجّه حق شوند. **[3254 چون یکی حس غیرِ محسوسات دید] (261b)** از مغیّبات چیزی مشاهده کرد. **[گشت غیبی بر همه حسها بدید]** و ظاهر. **[3255 چون ز جو جَست از گله یک گوسفند]** یعنی حواس به منزلهٔ رمهٔ گوسفند است. چون یک گوسفند از جوی بجست، **[پس پیاپی جمله زآن سو بر جهند]** دیگر گوسفندان نیز موافقت کنند. **[3256 گوسفندانِ حواست را بران]** یعنی پس اهتمام کن تا حسی از حواست از جوی قیود بدان کنار اطلاق وجود تواند

[4255] معرّف S : معرفت K

[4256] معرّف S : معرفت K

[4257] معرّف S : معرفت K

[4258] بود S : شود K

[4259] شدن S : + حواس K

جست تا دیگر حواس تو نیز به آن سو بجهند و همچنین گوسفندان حواست را از جانب دنیا بران. **[در چَرا از اَخْرَجَ الْمَرْعیٰ چران]** در چراگاه از اَخْرَجَ الْمَرْعیٰ رعی کن تا از مرغزار و اَخْرَجَ الْمَرْعیٰ سبزهٔ صفات تواند چرید. **[3257 تا در آنجا سنبل و ریحان چرند]** یعنی سنبل و ریحان مشاهدات چرند. **[تا به گلزار حقایق ره بَرَند]** یعنی به آهستگی به گلزار حقایق که هر لحظه نفحات ربانی از آن گلزار واصل است که **إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ** راه یابد. **[3258 هر حِسَت پیغمبرِ حسها شود]** هر حس تو که در روش بند بگشاد پیغامبر حسهای دیگر شود. **[جمله حسها را به جنت می کشد[4260]]** مثلا اگر دیده به عین عبرت نظر کند، به حکم **مَوْتُ الْجَارِ كَفَى بِكَ وَاعِظاً** تذکر موت کند. پس به تدبیر آخرت مشغول شود و همه حواس را به عمل آخرت کشد. و همچنین اگر گوش خبری شنود که مذکر موت و آخرت است، همه حواس را به سوی او کشد که از روی معنی پند می دهد. **[3259 حسّها با حسِّ تو گویند راز]** یعنی حسهای دیگر با این حس راز گویند و طریق بر جستن از جوی از او باز جویند. **[بی‌زبان و بی‌حقیقت بی‌مجاز]** و بی‌کیف و بی‌چون و از روی معنی بی‌لفظ و دعوی و در ترک دنیا مواعظ فرماید که می گوید: شعر:[4261] روزی که اجل در آید از پیش و پست - شک نیست که مهلت ندهد یک نفست * یاری نرسد در آن دم از هیچ کست - بر باد بود جمله هوا و هوست. **[3260 کین حقیقت قابلِ تأویلهاست]** این حقیقت که تو به خودی خود بینی مقرّر نیست و لهذا قال النبي صلى الله عليه و سلم **اللَّهُمَّ أَرِنِي الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ**. **[وین توهّم مایهٔ تخییلهاست]** و گمان تو سرمایهٔ تخییلهاست. **[3261 آن حقیقت را که باشد از عیان]** و به مشاهدهٔ جان. **[هیچ تأویلی نگنجد در میان]** که محض حقیقت شود آن. **[3262 چون‌که هر حس[4262] بندهٔ حسِّ تو شد]** و مطیع امر تو گشت که در کار خدا معروف گشت. **[مر فلکها را نباشد از تو بُد]** فلکها را نیز جز متابعت تو نشاید و از تو مفارقت نکند زیرا که **(262a)** نور روح مغز است و فلکها پوست. چون مغز از آن کسی باشد، پوست از آن اوست. در بعض اخبار وارد است که خدا گفت: من مالک و صاحب ملکم و حاکم و ملکم. چون چیزی را بگویم بشو، میشود. و چون

[4260] جمله حسها را به جنت می کشد S : تا یکایک سوی آن جنت رود K

[4261] شعر K : - S

[4262] هر حس S : حسها K

بنده‌ای را مطیع شود، من وی را چنان کنم که چون بگوید چیزی را بشو، آن چیزی[4263] می شود[4264] و لهذا اولیا را کرامت داده است که اشیا به امر و مراد ایشان شود. **[3263 چون‌که دعویّی رود در مُلکِ پوست]** و حکمی که در ملک پوست شود، **[مغز آنِ که بوَد قشر آنِ اوست]** مغز از آن هرکه باشد، پوست از آن اوست. **[3264 چون تنازع در فتد در تنگِ کاه]** لفظ تنگ کاه به سکون کاف اوّل و به کاف عجمی ثانی به معنی جوال و ظرف است و به کسر کاف اوّل و به کاف عربی ثانی به ترکی صمان دنکی. **[دانه آنِ کیست آن را کن نگاه]** دانه از آن کیست؟ آن را نگاه کن[4265] که تنگ کاه از آن اوست. **[3265 پس فلک قشر است و نورِ روح مغز]** هرکه مغز را از آن خود کرد، قشر از آن او شود. پس به حکم مَنْ کَانَ لِلّهِ کَانَ اللهُ لَهُ هرکه خدا را از آن خود کرد، دنیا و ما فیها طفیل اوست. **[این بدید است آن خفی زین رُو مَلَغز]** فلک ظاهر است و روح مخفی. از این وجه ملغز. اگر فریفتهٔ ظاهر باشی[4266]، همه پوست بینی. چشم از اختلاف بر دوز تا جملگی دوست بینی. اعراض و صور فانی است. در او شک نیست. و ذات پاینده و باقی به غیر یک نی. همچنان‌که ظواهر اشیا در لطافت و کثافت مختلف‌اند. حقایق نیز در درجات و مراتب غیر مؤتلف‌اند. **[3266 جسم ظاهر روح مخفی آمدست]** زیرا که **[جسم همچون آستین جان همچو دست]** و همچنان **[3267 باز عقل از روح مخفی‌تر بود]** عقل از روح حیوانی مستور است. **[حسّ به سویِ روح زوتر ره بَرَد]** زیرا که به مجرّد مشاهدهٔ حس و حرکت در حیوان توان دانست که روح دارد. امّا جنبشهای او مناسب و نیکو نباشد. استدلال بر وجود عقلش نتوان کرد. چنان‌که می فرماید: **[3268 جنبشی بینی بدانی زنده است]** و حیات دارد. **[این ندانی که ز عقل آکنده است]** و پر است یا از عقل خالی است. **[3269 تا که جنبشهایِ موزون سر کند]** و پیدا گردد **[جنبشِ مس را به دانش زر کند]** و حرکت مس را[4267] یعنی بد را به علم نیک کند. **[3270 زآن مناسب آمدن افعالِ دست]** و عمل و کار **[فهم آید مر ترا که عقل هست]** و می دانی که آن عاقل است. **[3271 روحِ وحی از عقل**

[4263] چیزی S : چیز K

[4264] می شود S : بشود K

[4265] کن SK : بکن İ

[4266] باشی Sİ : شوی K

[4267] را S : - K

پنهان‌تر بوَد] باز روح وحی از عقل پنهان‌تر است. **[زآنکه او غیبی است (262b) او زآن سر بود]** زیرا روح وحی غیب است و از جانب خداست و لهذا روح وحی را هر کس[4268] نمی داند. چنان‌که **[3272 عقلِ احمد از کسی پنهان نشد]** عقل رسول الله صلی الله علیه و سلم از کسی پنهان نگشت امّا **[روحِ وحیش مُدْرَکِ هر جان نشد]** روح وحی احمد هر جان را محسوس نشد. لاجرم مرتبهٔ نبوت را و درجهٔ ولایت را هرکس ادراک نمی کند. **[3273 روحِ وحیی را مناسبهاست نیز]** یعنی چنان‌که بعض حرکات را با عقل مناسبتی هست که از آن حرکات وجود عقل محقّق شود. همچنین بعضی شؤن و افعال و اقوال و احوال را با روح وحی مناسبات[4269] است که آثار وحی از او مشاهده توان کرد. **[در نیابد عقل کآن آمد عزیز]** هر عقل درّاک قابل ادراک آن نباشد که آن روح وحی عزیز است بلکه **[3274 گه جنون بیند گهی حیران شود]** کسی چون صاحب وحی را بیند گاه در او دیوانگی بیند و گاه در کار او حیران گردد. **[زآنکه موقوف است تا او آن شود]** یعنی تا در میان صاحب وحی و بینندهٔ او اتحاد حاصل نشود، حال او معلوم نشود. **[3275 چون مناسبهایِ افعالِ خِضِر]** یعنی شکافتن کشتی و کشتن پسر و راست کردن دیوار مناسب بود روح وحی را و امر الهی را. **[عقلِ موسی بود در دیدش کَدِر]** عقل موسی در دیدن افعال خضر متکدر بود تا به حدی که موسی با وجود کمال مرتبهٔ رسالت در شناخت حکمت افعال خضر حیران گشت تا که **[3276 نامناسب می نمود افعالِ او]** غیر مناسب و نامعقول می نمود افعال خضر. **[پیشِ موسی چون نبودش حالِ او]** لفظ پیش موسی ظرف می نموده است. یعنی نامناسب می نمود افعال خضر پیش و نظر موسی. چون آن افعال خضر حال موسی نبود. بدان که قصهٔ خضر و موسی علیهما السلام چنان‌که حضرت خدا در سورهٔ کهف حکایت می کند در قصص انبیا بدین تفصیل مذکور است: چون موسی را کارها تمام شد و همه دشمنان او نیست شدند و جهانیان بر شریعت او قرار گرفت و موسی علیه السلام پیر شد و توریت و علمها آموخته شد، روزی قومی از بنی اسرائل آمدند و گفتند: یا موسی اندر عالم امروز اَعلمِ ناس کیست؟ موسی گفت: منم. از خدا وحی آمد که مرا بنده‌ای است در مجمع البحرین. او از تو اَعلمِ است و در روایتی گفتندش: امروز کسی هست از تو عالم‌تر؟ موسی

[4268] کس S : کسی K

[4269] مناسبات S : مناسبت K

گفت: چنان دانم که نیست. **(263a)** ولیکن تا[4270] از حق تعالی بپرسم. جبرئل آمد. پرسید که یا جبرئل[4271] امروز در دنیا کسی از من داناتر هست؟ گفت: خدای تعالی بهتر داند. برفت و باز آمد و گفت: یا موسی، خدای تعالی می گوید که مرا بنده‌ای هست از تو داناتر. موسی گفت: بار خدایا، او را به من نما و مرا دستوری ده تا از او علم آموزم. ایزد تعالی گفت: یا موسی، اَلْعِلْمُ یُؤْتَی وَلاَ یَأْتِي. اگر خواهی او را طلب کن تا از وی علم آموزی. و جایگاه او به ساحل بحر بود. موسی روز دیگر بر خاست و یوشع را که شاگرد موسی بود و خلیفهٔ او بود، با خود ببرد و پاره‌ای نان و دو ماهی بریان به توشه بر داشتند. و هر دو می رفتند تا به کنار دریا رسیدند. ساعتی بنشستند. گویند به مجمعی که میان دو دریاست، آنجا بر[4272] صخره‌ای که بر کنار چشمه‌ای بود بنشستند. و موسی علیه السلام در خواب رفته بود. یوشع در آن چشمه وضو ساخت و قطره‌ای بر آن ماهیِ بریان چکید. فی‌الحال زنده شده[4273] روی به دریا نهاد. یوشع متحیّر شد و موسی از خواب در آمده، تفقد حال یوشع و ماهی نانموده روی به راه نهاد و از غایت تعجیل سفر فراموش کردند ماهی را و[4274] پاره‌ای رفته بودند[4275]. موسی گفت یوشع را آن توشهٔ ما[4276] بیار تا چیزی بخوریم که مانده گشتیم. یوشع فرو ماند و گفت: یا رسول الله، یک ساعت در این سایهٔ کوه بنشین که آن ماهی را فراموش کردم تا با سر آن چشمه روم و طلب کنم. چنان‌که خدای تعالی گفت: **فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا**. موسی گفت: من نیز بیایم با تو باز گردم که راه مشکل است. مبادا که راه گم کنی و جدا مانی و آنچه ما می طلبیدیم این است. پس هر دو باز گشتند بر آن اثر که آمده بودند تا به کنار آن چشمه. چون آنجا رسیدند، خضر را دیدند. آنجا نماز می کرد. قوله عزّ و جلّ: **فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا**. صبر کردند تا خضر از نماز فارغ شد. آنگه سلام کردند خضر گفت: وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ. موسی گفت: مَنْ أَنْتَ وَ بِمَا عَرَفْتَنِي؟ خضر

[4270] تا S : - K

[4271] یا جبرئل S : - K

[4272] بر S : در K

[4273] شده S : شد و K

[4274] و S : - K

[4275] رفته بودند S : رفتند K

[4276] توشهٔ ما S : توشه را K

گفت: أَنَا عَبْدُ اللَّهِ خِضِرٌ وَ قَدْ نَبَّأَنِيَ اللَّهُ بِكَ. خضر گفت: یا نبی به چه کار آمدی؟ گفت: به طلب تو آمدم. گفت: با من چه کار داری؟ گفت: ترا شاگردی کنم و از آنچه تو دانی بیاموزم. خضر گفت: یا موسی، نوری بر تو فرو[4277] آمده است یعنی توریت و حق تعالی با بزرگیِ خود با تو سخن گفته است. **(263b)** از من چه آموزی؟ موسی گفت: إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي بِهَذَا. خضر گفت: أَيْنَ غَدَائُكَ؟ و آن هر دو ماهی می گفتند: اگر کلیم خدای ما را بخورد روا بود. خضر گفت: جَاءَنَا مِنَ اللَّهِ بِإِذْنِ اللَّهِ. پس هر دو ماهی از دریا بر آمد و هم بر جای بریان گشتند چنان‌که بود و در آنجا افتادند که بودند. پس نشستند و چاشت بخوردند. پس خضر به نماز ایستاد. چون سلام داد، گفت: یا موسی، اگر چیزی می پرسی، بپرس و باز گرد تا من از عبادت حق تعالی باز نمانم که به تو مشغول گردم. و تو رسول و کلیم خداوندی. اگر در حق تو تقصیری کنم، ترسم که مرا عتاب آید از حق تعالی. موسی گفت: من مدتی با تو خواهم بودن تا از تو علم آموزم. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا**. پس خضر گفت: تو با من صبر نتوانی کردن. قَوْلُهُ تَعَالَى: **قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا**. موسی گفت: من صبر کنم و هرچه تو فرمایی آن کنم و مطیع تو باشم[4278]. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا**. خضر گفت: اگر با من باشی و صبر نتوانی کردن، هرچه من کنم از من هیچ مپرس و هرچه از من بینی جست و جوی مکن که خود ترا بگویم. **قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا**. پس موسی گفت یوشع را که تو باز گرد و بنی اسرائل را بگوی که من روزی چند با خضر خواهم بودن. تو ایشان را علم می گوی[4279]. پس یوشع باز گشت و موسی با خضر رفت تا به کنار دریا رسیدند و در کشتی نشستند و به دریا می رفتند. آنگه خضر کشتی را سوراخ کرد. موسی گفت: این چیست که می کنی؟ کشتی را میان دریا می شکنی تا این همه مردمان هلاک شوند؟ این کار نیک نیست. قَوْلُهُ تَعَالَى: **فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا**. خضر گفت: نه ترا گفتم که با من صبر نتوانی کردن. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا**. موسی گفت: فراموش کردم بر من مگیر. قَوْلُهُ عَزَّ وَ

[4277] فرو S : فرود K

[4278] باشم S : شوم K

[4279] می گوی S : بگوی K

جَلَّ: **قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا**. پس از کشتی بیرون آمدند و می رفتند تا به دیهی[4280] رسیدند. خضر دید[4281] جمعی کودکان بازی می کردند و پسر[4282] زیباروی بلندقامت خط‌سبز بر پشت لب او ظاهر شده. نام او خوشبود و یا خیشور و نام پدر او سلاس یا کماروی و نام مادرش شاهویه یا رحمی در میان کودکان بود. خضر در میان ایشان رفت و آن کودک را بکشت. موسی دل‌تنگ شد و گفت: کودکی پاکیزه را **(264a)** بی‌جرم چرا کشتی که به روی قصاص نبود. این کار سخت زشت بود. خضر گفت: یا موسی[4283]، نه ترا گفتم که صبر نتوانی کرد؟ موسی گفت: این بار در گذار. اگر بار دگر گویم، صحبت مکن. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا**. در حدیث آمده که خدای تعالی رحمت کند بر برادرم موسی علیه السلام. از روی شرم گفت: فَلَا تُصَاحِبْنِي. اگر چنانچه صبر کردی و با مصاحبت خود درنگ نمودی، هرآینه چیزهای شگفت‌تر دیدی. پس برفتند تا شبانگاه به کنار دهی رسیدند که انطاکیه بود یا آبلهٔ بصره یا باجروان از ارمینیسه یا برقه از روم یا بربرزمین. و از اهل آن[4284] ده طعام خواستند. کس اجابت نکرد و هیچ طعام ندادند. موسی دل‌تنگ شد بر اهل آن ده. دیگر روز که از آنجا خواستند رفتن، بعضی از آن ده ویران بود. خضر آمد، یک دیواری را راست کرد. موسی گفت: یا خضر[4285]، این دیوار را راست کردی. از این مردمان مزد بخواه تا طعام خریم که ما را طعام ندادند و به مهمانی قبول نکردند. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا**. خضر گفت: موسی را که اکنون معذور شدم به جدا شدن از تو اوّل گفته بودم که تو با من صبر نتوانی کرد. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا**. موسی گفت: روا باشد ولیکن خبر کن[4286] مرا این چیزها که کردی. خضر[4287] گفت: آن

[4280] دیهی S : دهی K

[4281] دید S : + که K

[4282] پسر S : پسری K

[4283] یا موسی S : - K

[4284] آن S : - K

[4285] یا خضر S : - K

[4286] کن S : ده K

[4287] خضر S : - K

کشتی از آن گروهی بود و معاش ایشان از آن بود و بدان شهر که می رفتند ملکی بود ظالم و غاصب[4288]. هر آن کشتی که نیک بودی آن را از خداوندش بستدی به غصب. من آن کشتی را با عیب کردم تا آن ملک نستاند. و امّا آن کودک را که بکشتم کافر بود و مادر و پدر او مسلمان و پارسا بودند و آن کودک می خواست که ایشان را بکشد از بهر دین و دنیا. آنگه او را بکشتم و شرّ او از ایشان دفع کردم. و خدای تعالی فرزندی دیگر دهد به صلاح و پارسا و بر مادر و پدر مهربان. آورده‌اند که حق تعالی به عوض آن پسر ایشان را دختری داد. پیغمبری او را به عقد خود در[4289] آورد. هفتاد پیغمبر از نسل او بدید آمد. و امّا آن دیوار که راست کردیم، در زیر آن گنجی بود از آن یتیمان. نام ایشان ضرم **(264b)** و صریم و ایشان در شهر و ایشان را پدری بود به صلاح که آن گنج نهاده بود. نام او کاشح. و گفته‌اند میان ایشان و پدر صالح هفت پدر دیگر بوده. خدای تعالی مال ایشان را به جهت صلاح آن پدر محافظت فرمود. اگر آن دیوار فرود آمدی، گنج بدید شدی و مردمان ببردندی و بدان یتیمان چیزی نرسیدی. چون بزرگ شوند، ایزد[4290] تعالی آن گنج[4291] بدیشان رساند و این که من ترا گفتم و آگاه کردم، از خود نکردم. به فرمان خدا کردم. بلکه مرا در عالم از بهر چنین کارها می گردانند. قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ: **أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ** الآیه. پس موسی بعد از آن هژده روز با خضر بود و هر روز ده مسئله می خواند. جمله صد و هشتاد مسئله آموخت از احوال علم و پندها یاد کرد. آورده‌اند که موسی و خضر علیهما السلام یکدیگر را وداع کردند. هر یک روی به منزل خود کردند. موسی دیگر بار در کشتی نشست و هم بدان راه که آمده بود، باز گشت. و آن روز قوم موسی را چون عید بود و موسی آنچه از خضر آموخته بود، ایشان را بگفت. بعد از آن سه سال هفت ماه دیگر بزیست. پس از دنیا برفت. **[3277 عقلِ موسی چون شود در غیب بند]** و محبوس، **[عقل موشی خود کِیَ است ای ارجمند]** که غلط نکند. پس علم تقلیدی و ظاهری دیگر است و علم لدنی دیگر. **[3278 علمِ تقلیدی بوَد بهرِ فروخت]** علم تقلیدی جز برای فروختن نیست. **[چون بیابد مشتری خوش بر فروخت]** و بی مشتری کار او غیر سوختن نیست. **[3279 مشتریِ علمِ تحقیقی**

[4288] غاصب S : + بود K

[4289] در S : - K

[4290] ایزد S : خدای K

[4291] گنج S : مال را K

حق است] علم تحقیقی را چون[4292] مشتری حق است، **[دایما بازارِ او با رونق است]** همیشه[4293] بازار آن علم با رونق و رغبت است. **[3280 لب ببسته مست در بَیْع و شریٰ]** لاجرم صاحب علم تحقیقی به سماع زمزمهٔ **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ** لب فرو بسته اما سرمست بیع و شراست که مشتری هر کاله جداست. مشتری لهو حدیث اهل هواست و مشتری نقد ایمان و متاع عرفان خداست. **[مشتری بی‌حد که اللّهُ اشْتَرىٰ]** چون مشتری الله باشد، مشتری بی‌حد است. چون دانسته بودی که مراد از ابراهیم ادهم مرشد است که پند و درس و تعلیم می فرماید و مراد از امیر آن کس است که پند می شنود و در مجلس علم حاضر می[4294] شود، پس مرشد و ناصح را مستمع و طالب می باید که وعظ و درس در او اثر کند و لهذا می فرماید: **[3281 درسِ آدم را فرشته مشتری]** آن را جز این مشتری نیست. **(265a) [محرمِ درسش نه دیو است و پری]** محرم درس آدم دیو و پری نی. **[3282 آدم أَنْبِئْهُم بِأَسْمَا درس گو]** چون کاله به خریدار باید فروخت، علم اسما را آدم به ملائکه بایست آموخت که حضرت خدا گفت: **يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَائِهِمْ** که یا آدم به ملائکه درس گو. **[شرح کن اسرارِ حق را مو به مو]** تا فضل تو ظاهر شود و ملائکه از تو مستفید شوند. در این تنبیه است که پند و نصیحت و کلمهٔ حکمت کسی را اثر کند که او ملک خصلت[4295] و طالب آخرت باشد و در کسی اثر نکندکه دیوصفت و طالب دنیا باشد. از جملهٔ اسرار حق یکی آن است که هیچ نباشد که تو از او مستغنی شوی. پس می باید که هر دم در خدمت او باشی. **رباعی:** از یاری خلق بگذر ای مرد خدا - یاری طلب آنچنان‌که از روی وفا * کار تو تواند که بسازد همه وقت - دست تو تواند که بگیرد همه جا. **[3283 آنچنان کس را که کوته‌بین بوَد]** یعنی دوربین و عاقبت‌اندیش نباشد که دنیا را بیند، آخرت را نبیند. **[در تلوّن غرق و بی‌تمکین بوَد]** غرق دریای تلوّن و بی‌تمکین باشد. گاهی به سوی صلاح و تقوی آید و گاهی به طرف هوا و دنیا پوید. **[3284 موش گفتم زآنکه در خاک است جاش]** آنچنان کس را موش گفتم. زیرا زیر خاک باشد همچو کورموش. **[خاک باشد موش را جایِ معاش]** چون کورموش را بی‌چشم معاش ممکن است سعادت چشم نیافته است. **[3285 راهها**

[4292] چون S : - K

[4293] همیشه S : - K

[4294] می S : - K

[4295] ملک خصلت S : نیک خصلت K

داند ولی در زیرِ خاک] نه طرایق افلاک. لاجرم اهل دنیا طرق[4296] داند، امّا به سوی سفلیّات نه به جانب علویّات. **[هر طرف او خاک را کردست چاک]** که همت و صفت او در آن است و عقل او این مقدار و این کار داند. حکایت: درویشی می رفت. در راهی خانهٔ یک اهل دنیا دید که سخت و شدّادی بنیاد کرده. پرسید که اگر این کس در دنیا مؤبد بماندی، از این محکم‌تر بنای خانه کردن او را میسّر بودی؟ گفتندش نه. گفت: عقل این کس بقای دنیا و بنای اینجا داند و خود را در دنیا مخلّد پندارد. آن عقل ندارد که بداند که این دنیا دار قرار نیست. دار بقا و محل لقا آخرت است تا تدبیر آخرت کند و بنای خانه در جنت. حکایت: عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمود: عاقل را می باید که خود را در دنیا مهمان پندارد و مال خود را عاریت داند. این را ملاحظه کند که الضَّیْفُ مُرْتَحِلٌ وَالْعَارِیَةُ مُؤَدَّاةٌ. **[3286 نفسِ موشی نیست الّا لقمه‌رَند]** لفظ لقمه‌رند وصف ترکیبی است به ترکی لقمه قازیجی. و مراد **(265b)** آن است که[4297] از سنگ آرد. **[قدر حاجت موش را عقلی دهند]** از جانب خدا. یعنی محتاج عقلکامل نیست. او را همان قدر عقل می دهند که لقمه را بدزدد. **[3287 زآنکه بی‌حاجت خداوند عزیز]** جلّ و علا. **[می نبخشد هیچ کس را هیچ چیز]** زیرا کار او به مقتضای حکمت است. **[3288 گر نبودی حاجت عالم زمین]** اگر زمین حاجت اهل زمان[4298] نبودی، **[نافریدی هیچ ربّ العالمین]** و همچنان **[3289 وین زمین مضطرب محتاج کوه]** مرهون است. **[گر نبودی نافریدی پرشکوه]** و با هیبت. **[3290 ور نبودی حاجت افلاک هم]** بر این قیاس **[هفت گردون نافریدی از عدم]** و نیاوردی به وجود. **[آفتاب و ماه و این استارگان]** و کواکب سیّارگان **[3291 جز به حاجت کی بدید آید عیان]** بدان که تفصیل کلام در این مقام این است که چون حق تعالی خواست که زمین را[4299] بیافریند، گوهری را بیافرید و هفتاد هزار سال آن گوهر همچنان می بود تا آنگه که خواست که زمین را بیافریند پس در آن گوهر نظر کرد. آن گوهر از هیبت آن نظر آب گشت و هفتاد هزار سال آب بود و همی جنبید از هیبت خدا جلّ و علا. و از این جاست که آب هرگز قرار نگیرد. و از پس هفتاد هزار سال آتشی بیامد بر سر آن آب تا بجوشید و کف آورد.

[4296] طرق S : طریق K

[4297] که SK : + لقمه İ

[4298] زمان S : زمین K

[4299] را S : - K

پس زمین را از آن کف بیافرید و آسمان را از بخار او بیافرید. قَوْلُهُ تَعَالَی: **ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ**. آنگه حق تعالی جبرائل را علیه السلام بفرستاد تا زمین را بر سر آب کشد. جبرائل آمد به زیر و پای او آنجا رسید که اکنون مکّه[4300] است شَرَّفَهَا اللَّهُ. از بهر آن مکّه را فضل آمد و کعبه را آنجا بنا کردند. پس زمین را بکشید از مشرق تا به مغرب و زمین می جنبید. پس خدای تعالی جبرائل را فرمود که برو زمین را نگهدار تا قرار گیرد. چون جبرائل بیامد تا زمین را نگهدارد هرگه که پر خویش بر مشرق نهادی، مغرب بر آمدی و هرگه که بر مغرب نهادی، مشرق بر آمدی. چون جبرائل چنان دید، دعا کرد و گفت: نگهدارندهٔ زمین و آسمان تویی و همه چیزها. و من بنده جهد کردم و بندگی به جای آوردم. نگه نمی توانم داشتن. پس خداوند[4301] جلّ جلاله این کوهها را بیافرید به قدرت باکمال تا زمین را فرو گرفت و بر قرار شد. قَوْلُهُ تَعَالَی: **وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا**. یعنی کوهها را بیافریدم و میخ زمین گردانیدم. آنگه از پس آن هفتاد هزار سال زمین را مطبّق گردانید[4302] طبق طبق. میان هر زمینی تا دیگر زمین چندان است که میان آسمان و زمین. قَوْلُهُ تَعَالَی: **(266a) الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ**. یعنی بیافرید هفت آسمان مطبق و زمین مانند او نگاه آب را قرار داد و ماهی عظیم آفرید بعد از هفتاد هزار سال و پس خاکی بیافرید بر پشت این ماهی. بالای آن خاک چهل ارش بود[4303] و آن خاک را ثری گویند. پس از هفتاد هزار سال گاوی را بیافرید بر پشت این ماهی. پایهای گاو اندر خاک قرار گرفت و این زمین را بر گاو نهاد به قدرت خویش. و آن گاو را و ماهی را روزی می رساند و آرامیده می دارد تا هیچ نجنبد تا آنگه که زلزلهٔ قیامت باشد. پس هر زمینی[4304] را سکّانان آفرید چنان‌که خواست. و این زمین را از وحش پر کرد. پس آسمانها را بیافرید از دود آب چنان‌که اکنون گفته شد، قوله تعالی: **ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ**. پس هفت آسمان را بیافرید متعلّق بداشت. آنگاه آفتاب و سیّارگان را[4305] بیافرید و فرشتگان را بیافرید و بر آسمانها قرار داد و هر یکی را خدمت[4306] فرموده است. لاجرم

[4300] مکّه S : کعبه K

[4301] خداوند S : خدا K

[4302] گردانید S : - K

[4303] چهل ارش بود S : - K

[4304] زمینی S : زمین K

[4305] را S : - K

[4306] خدمت S : خدمتی K

حضرت خدا هر چیز را به قدر حاجت آفریده است. **[3292 پس کمندِ هستها حاجت بوَد]** کمند وجودها حاجت است. چون چیزی را حاجت باشد، آن حاجت وی را همچون کمند می کشد. **[قدرِ حاجت مرد را آلت دهد]** مقدار احتیاج حضرت خدا مرد را آلت دهد. حکایت: خواجه ابو سلیمان گفت: شبی سرماناک در محراب بودم. یک دست در جامه کشیده بودم و به یک دست دعا می کردم. خواب بر من غالب شد. هاتفی آواز داد که یا ابا سلیمان، هر گناهی که از این دست کرده‌ای عفو کردیم. و اگر آن دست دیگر برهنه بودی، همه گناه عفو کردمی. سوگند بستم که هرگز دعا نکنم الا که[4307] هر دو دست برهنه کنم اگر سرما باشد یا گرما. **[3293 پس بیفزا حاجت ای محتاج زود]** پس احتیاج را زیاده کن ای مرد محتاج **[تا بجوشد در کرم دریایِ جود]** و مراد تو شود موجود. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ فِي الدُّعَاءِ**. و قَالَ: **إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَكْثِرْ فَإِنَّمَا يَسْأَلُ رَبَّهُ**. **[3294 این گدایان بر ره و هر مبتلا]** که می نشینند و می طلبند. **[حاجتِ خود می نماید مرد را]** و عرض حاجت کنند[4308] خلق را. **[3295 کوری و شَلّی و بیماری و درد]** و انواع مرض و حاجت **[تا از این حاجت بجنبد رحمِ مرد]** و خلق شفقت کنند و به ایشان چیزی دهند. **[3296 هیچ گویند نان دهید ای مردمان]** استفهام انکاری است. یعنی[4309] هیچ گدا **(266b)** این سخن نگوید. **[که مرا مال است و انبار است و خوان]** و نعمت. خدمت مولانا چون پیش از این گفته بود[4310] گمرهان کوتاه‌بین و مبتلای ندان بی‌تمکین که ره گذرهای زیر خاک دانند، امّا در شناختن طرایق افلاک فرو مانند، کورموش‌اند و گفته بود حضرت خدا بی‌حاجت چیزی نیافریند، آن معنی را اکنون تحقیق می کند که در کورموش حاجت به چشم نیست و لهذا می فرماید: **[3297 چشم ننْهادست حق در کورموش]** یعنی حضرت خدا کورموش را چشم نداد. **[زآنکه حاجت نیست چشمش بهرِ نوش]** زیرا کورموش را به چشم حاجت نیست برای خوردن. در بعض نسخ **[زآنکه بی‌چشمی چریدن هست خوش]**. **[3298 می تواند زیست بی‌چشم و بصر]** آن کورموش. **[فارغ است از چشم او در خاکِ تر]** و فرو رفته است اندر زیر خاک و جای ظلمانی.

[4307] که S : - K

[4308] کنند S : کند K

[4309] یعنی S : - K

[4310] بود S : + که K

لاجرم کسی که در ضلالت و شهوت و در ظلمت معصیت و در حبّ دنیا و کدورت فرو رفته باشد، حضرت خدا او را چشم خدابین و عین الیقین ندهد. پس گاهی ملاحظهٔ آخرت و فکر عاقبت می باید. حکایت: دیوانه‌ای صوری و عاقل معنوی به نزد گوری در گورستان نشسته بود و مدتی از آنجا نرفته. کسی گفتش: مگر تو آشفته‌ای که همه عمر اینجا خفته‌ای؟ خیز سوی شهر بیا تا مردمان بسیار و متاع بی‌شمار بینی. دیوانه گفت: این مرده مرا راه نمی دهد و نمی گذارد و می گوید: اگر از اینجا بروی، راه کوتاه را دراز می کنی از آنکه همه اهل شهر اینجا می آیند. اگر تو از اینجا به شهر روی، باز به اهل شهر اینجا می آیی و زحمت بی‌فایده می کشی. پس کسی که این‌چنین ملاحظه کند و روی به خدا آرد، خدا وی را راه نماید. و کسی که در فکر[4311] دنیا و حبّ[4312] ماسوی مستغرق باشد، راه هدایت نیابد و لهذا می فرماید: **[3299 جز به دزدی او برون ناید ز خاک]** یعنی آن کورموش اگر به جز دزدی از خاک بیرون آمدی، **[تا کند خالق از آن دزدیش پاک]** حضرت خدا او را از دزدی پاک کردی. پس چون کسی[4313] از بهر ثواب عملی کند و به نیکی قصد کند، حضرت خدا وی را نیکی دهد و هدایت کند. حکایت: مردی نصرانی در روز رماضان پسر خود را دید که در میان مسلمانان آشکار[4314] طعام می خورد. پسرش را بزد و گفت: چرا ادب را نگاه نمی داری؟ مسلمانان روزه می دارند. تو در میان ایشان چنین[4315] فاش طعام می خوری. پس از مدتی آن نصرانی بمرد. در خواب دیدندش که در بهشت و رحمت بود گفتندش: **(267a)** تو خود نصرانی بودی. این مقام را به چه یافتی؟ گفت: وقتی پسر من در روز رمضان در میان مسلمانان طعام می خورد. من از ترک ادب وی رنجیدم و پسرم را زدم و رعایت خاطر مسلمانان کردم و رمضان را عزیز گرفتم. خدای تعالی مرا در آخر وقت مسلمانی روزی کرد که در مرض موت مسلمان شدم و بر دین اسلام بمردم و بدین پایه رسیدم که اهل دوزخ بودم اهل بهشت گشتم. پس کسی که از بهر حضرت خدا کاری کند که به حکم **فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ** خدای تعالی عمل وی را ضایع نمی کند. لاجرم مردی که

[4311] فکر S : حب K

[4312] حبّ S : فکر K

[4313] کسی S : + که K

[4314] آشکار S : آشکارا K

[4315] چنین S : این‌چنین K

فاسق باشد امّا از روی تضرّع و نیاز به حضرت خدا روی آرد و بگوید: **بیت:** معیوب تنی به خدمتت می آرم - بد کردم ولیک دوست می دارم. خدای تعالی وی را فیض فضل کند تا که به سوی خود می خواند و رفعت ارزانی دارد و لهذا می فرماید: **[3300 بعد از آن پَر یابد و مرغی شود]** که به بالا پرد. **[چون ملایک جانبِ گردون رود]** ترقّی کند. **[3301 هر زمان در گلشنِ شُکرِ خدا]** و در آن حدیقهٔ علیا **[او بر آرد همچو بلبل صد نوا]** و ندا **[3302 کای رهانیده مرا از وصفِ زشت]** بیان نواست که ای خلاص کننده مرا از وصف قبیح، **[ای کننده دوزخی را تو بهشت]** ای اهل جهنّم را اهل جنّت بلکه عین جنّت کننده. خدمت مولانا چون پیش از این گفته بود که چون یکی از حواس به سویی مایل شود، باقی حواس نیز به آن سو دود[4316] و چون تأثیر غالب چشم و گوش راست و سبب تأثیر معنی است و سبب معنی لفظ است، اکنون بر هر یکی تنبیه می کند. **[3303 در یکی پیهی نهی تو روشنی]** یعنی چشم که همچو پیه است، تو در او روشنی نهی. **[استخوانی را دهی سمع ای غنی]** و شنونده کنی. پس مرد را به چشم عبرت گرفتن و به گوش نصیحت یافتن می باید، بلکه نفس چشم و گوش محل عبرت است. غیر را حاجت نیست. ولهذا امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت: سُبْحَانَ مَنْ بَصَّرَ بِشَحْمٍ، وَأَسْمَعَ بِعَظْمٍ، وَأَنْطَقَ بِلَحْمٍ. **[3304 چه تعلّق آن معانی را به جسم]** که به واسطهٔ گوش عقل را معلوم شود. **[چه تعلّق فهمِ اشیا را به اسم]** که از او مفهوم گردد. **[3305 لفظ چون وَکْر است و معنی طایر است]** لفظ همچون آشیان و معنی مرغ است. **[جسم جوی و روح آبِ سایر است]** در بعض نسخ **[جسم چون جو جان چو آب سایر است]**. **[3306 او روان است و تو گویی واقف است]** روح روان است، تو واقف پنداری. **[او دوان است و تو گویی عاکف است] (267b)** و آن دوان است، تو عاکف می دانی. و این آب را سیر دایمی است. پس اگر مشاهدهٔ سیر او نتوانی کرد، از صورتهای فکر و از رسیدن اشکال بکر استدلال باید نمود. چنان‌که اگر جریان آب مشتبه شود، از رفتار خاشاک روانی آب پاک را توان دانست چنان‌که می فرماید: **[3307 گر نبینی سَیْرِ آب از خاکها]** اگر نبینی حرکت و روان شدن آب از خاکها، **[چیست بر وی نو به نو خاشاکها]** این دلیل است به حرکتش. **[3308 هست**

[4316] دود S : رود K

خاشاکِ تو صورتهایِ فکر] زیرا **[نو به نو در می رسد اَشکالِ بِکر]** و شکلهای دوشیزه. **[3309 رویِ آب و جویِ فکر اندر رَوِش]** یعنی روی آب و نهر فکر اندر حرکت و جنبش **[نیست بی‌خاشاک محبوب و وَحِش]** بی‌خاشاک نیک و بد نیست. یعنی[4317] چنان‌که روی آب بی‌خاشاک نباشد، جوی فکر نیز بی‌افکار نباشد. و چنان‌که خاشاک گاه نیک باشد گاه بد، افکار نیز گاه نیک باشد گاه بد. اگر فکر به خیر باشد و از باغ الهی آید، نیک است و الّا بد است. **[3310 قشرها بر رویِ این آبِ روان]** یعنی اگر قشرها را بر روی این آب روان بینی، بدانی **[از ثمارِ باغِ غیبی شد دوان]** که از میوه‌های باغ غیبی است. **[3311 قشرها را مغز اندر باغ جو]** یعنی لاجرم مغز آن قشرها در آن باغ باید جست. **[زآنکه آب از باغ می آید به جو]** آب جان در جوی تن از آن باغ و گلشن می آید. **[3312 گر نبینی رفتنِ آبِ حیات]** و جریانش **[بنْگر اندر جوی این سَیْرِ نبات]** و حرکت خاشاک. **[3313 آب چون اَنْبُه‌تر آید در گذر]** یعنی آب جان در جوی تن از آن باغ و گلشن می آید و قشر چندین هزار علوم دراست بر روی آب جان از میوه‌های آن باغ می زاید. بقای صورت جوی و جریان خاشاک بر روی و از قبض و بسط صورت پل برین جوی آب وقتی است که آب به اندازه آید، امّا چون انبوه و بسیار آید، **[زو کند قشرِ صُوَر زوتر گذر]** از او قشر صورتها زودتر گذر کند. **[3314 چون به غایت تیز شد این جو روان]** و جاری. **[غم نیاید در ضمیرِ عارفان]** قبض نماند در خاطر ایشان که پر شود به مشاهدهٔ رحمن. لاجرم چون کسی را تنبیه الهی آید که[4318] آن همچنین قشر میوه است و آن کس انتباه یابد، پس از آن آب حیات که تجلیِ حضرت خداست، به کلیّت خود ظهور کند. همه ماسوی را از دل او براند و به خود پر کند. حکایت: عبد الله بن مبارک را ابتدای توبه آن بود که بر کنیزکی عاشق شد و قرار از وی برفت. **(268a)** شبی در میان زمستان سخت بر خاست و کسی را با خود نبرد و در زیر دیوار معشوقه بایستاد. معشوقه بر بام آمد تا بامداد هر دو در مشاهدهٔ یک دیگر ایستاده بودند تا بانگ نماز بامداد بر آمد. عبد الله پنداشت که نماز خفتن است. چون روز روشن شد، بدانست که همه شب مستغرق به مشاهدهٔ معشوقه بوده است. از این حالت متنبّه گشت. با خود گفت: شرمت بادا ای پسر مبارک که شبی تا روز از سبب هوای خود بر پای

[4317] یعنی K - : S

[4318] که K - : S

باشی و اگر امام[4319] در نماز سوره‌ای درازتر خواند، دیوانه گردی. پس در پیش حضرت خدا نتوانی ایستاد و در هوای خویش چنین گم شوی که از پای باز ندانی و بامداد از شبانگاه تمییز نمی کنی. در حال دردی شگرف به دل او فرود آمد و توبه کرد و به طلب علم و عمل مشغول شد تا به درجهٔ کمال رسید. **[3315 چون به غایت مُمْتَلی بود و شتاب]** یعنی وادی چون تمام پر شود و آب به تیزی آید، **[پس نگنجد اندر او الّا که آب]** پس چون در دلی تجلیِ حضرت خدا بسیار باشد، در او جز خدا نماند. چنان‌که در این حکایت آینده جام شیخ چنان پر بود که در او شراب نمی گنجید[4320]. **[طعن زدنِ بیگانه در شیخ و جواب گفتنِ مریدِ شیخ او را] [3316 آن یکی یک شیخ را تهمت نهاد]** یعنی شخصی شیخی را تهمت نهاد، یعنی متهم کرد. **[کو بَد است و نیست در راهِ رَشاد]** که آن شیخ نیک نیست و نیست بر سنن راست و ارشاد. **[3317 شاربِ خَمر است و سالوس و خبیث]** و مردار. چون آن شیخ چنین است، **[مر مریدان را کجا باشد مُغیث]** فریادرس. **[3318 آن یکی گفتش ادب را هوش دار]** یعنی مریدی او را گفت: ادب را نگاه دار. **[خُرد نبْود این چنین ظن بر کبار]** کوچک نیست این‌چنین ظن فاسد بر بزرگان. **[3319 دور از او و دور از اوصافِ او]** بعید است از شیخ و از افصافش **[که ز سیلی تیره گردد صافِ او]** یعنی بحر صافیِ باطنش بهر سیلی تیره گردد. **[3320 این چنین بهتان منه بر اهلِ حق]** زیرا **[کین خیالِ توست برگردان ورق]** این ورق را بگردان و از این سخن و سبق را بگذر[4321]. **[3321 این نباشد ور بوَد ای مرغِ خاک]** و ای ماکیان. **[بحرِ قلزم را ز مرداری چه باک]** که ناپاک گردد. **[3322 نیست دُونَ الْقُلَّتَیْن و حوضِ خُرد]** بلکه تمام قلّتین است و آب بسیار. پس[4322] به موجب **إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَیْنِ لَمْ یُنَجِّسْهُ شَیْءٌ** این را چیزی مردار نمی کند. این مسئله در مذهب شافعی است. **[که تواند قطره‌ایش از راه بُرد]** که با قطره‌ای مردارمتنجّس گردد. **(268b) [3323 آتش ابراهیم را نبْوَد زیان]** ابراهیم را از آتش نمرود چه زیان؟ **[هرکه نمرودی است گو می ترس از آن]** او را بگو بترس از آتش. **[3324 نفس نمرود است و عقل و جان خلیل]** پس نفس نمرودصفت را نصیبه از آتش سوختن است و بهرهٔ جان

[4319] امام S : - K

[4320] نمی گنجید S : نگنجد K

[4321] بگذر S : بگذار K

[4322] پس Sİ : - K

خلیل‌آسا چهره بر افروختن است. تو که نمرودصفتی از حال خلیل چه خبر[4323] داری؟ و چون گوش پندپذیر نداری، نصیحت مرا پیش تو چه اثر؟ **[روح در عین است و نفس اندر دلیل]** روح در مشاهده است و نفس محتاج دلیل است[4324]. **[3325 پس دلیلِ راه رهرو را بوَد]** یعنی سالک مبتدی را مرشد و عمل بسیار می باید امّا واصلان را از دلیل و راه فراغت و استغنا باشد. **[کو به هر دَم در بیابان گم شود]** که آن راه‌رو دایما در بیابان دنیا و هوا گم شود و به ضلال افتد. لاجرم وی را هر دم مرشد می باید که از گمراهی نگاه دارد. امّا آنان که مقبول حضرت و محبوب حق است، خدای تعالی او را نگاه دارد. چنان‌که در خبر است: **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَنْبُ. [3326 واصلان را نیست جز چشم و چراغ]** و روشنیِ دیده و مشاهدهٔ حق. **[از دلیل و راهشان باشد فراغ]** و استغنا. **[3327 گر دلیلی گفت آن مَردِ وصال]** از بهر خود نمی گوید و اگر ریاضت بسیار کند از برای خویش نمی کند. **[گفت بهرِ فهمِ اصحابِ جدال]** چنان‌که **[3328 بهرِ طفلِ نو پدر تِی‌تِی کند]** به موجب **كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ** پدر باکمال عقل سخن کودکانه می گوید از برای طفل. **[گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند]** گرچه عقل پدر مهندس عالم است. قال رسول الله صلی الله علیه و سلم **مَنْ كَانَ لَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَصَابَّ لَهُ. [3329 کم نگردد فضلِ استاد از عُلُو]** ناقص نشود کمال استاد از بلندی پایه. **[گر الف چیزی ندارد گوید او]** این لفظ اشارت است به تعلیم حروف تهجی. مثلا استاد کودک را تعلیم کند و می گوید: الف چیزی ندارد و با یک نقطه دارد. و رومیان به ترکی تعلیم می کنند و می گویند: الفده یوق بانڭ آلتنده بر نقطه‌سی وار. پس اگر عالمی فاضلی از بهر تعلیم حروف تهجی به کودکی بگوید الف چیزی ندارد، فضل و کمال او را نقصان نباشد. زیرا هرکس می داند که او مرد فاضل است. این لفظ را از بهر طفلی گفته است، نه از بهر خود. **[3330 از پیِ تعلیمِ آن بسته‌دهن]** از بهر تعلیم طفل[4325] بسته‌دهن **[از زبانِ خود برون باید شدن] (269a)** و به زبان او سخن گفتن. **[3331 در زبانِ او بباید آمدن]** در سخن **[تا بیاموزد ز تو او علم و فن]** تا[4326] تعلّم کند آن طفل از تو علم و صنعت. **[3332 پس همه خلقان**

[4323] خبر S : - K

[4324] است Sİ : - K

[4325] طفل SK : بچه İ

[4326] تا S : - K

چو طفلانِ وی‌اند] همه مردمان راه طفلان پیر آگاه است، **[لازم است این پیر را در وقتِ پند]** لاجرم بیشتر احوال و اقوال از برای ارشاد ناقصان درخور فهم ایشان بود. حضرت[4327] مولانا نیز چون به ولایت روم آمدند، اهل قونیه و سائر بلاد را مائل لطایف و حکایات دیدند و کتاب مثنوی را از بهر تعلیم ایشان محتوی بر حکایات ساختند و در ضمن حکایات نصایح و ارشاد فرمودند. چون حضرت مولانا چندین معارف فرمود، باز به قصه عودت نمود که گفت: **[3333 آن مرید شیخ بد گوینده را]** آن مرید شیخ این شخص بدگوی را **[آن به کفر و گمراهی آگنده را]** و این با کفر و ضلال پر شده را **[3334 گفت خود را رَو[4328] مزن بر تیغ تیز]** آن مرید این شخص را گفت: برو خود را بر تیغ تیز مزن. **[هین مکن با شاه و با سلطان ستیز]** و عناد و جدل که ضرر به تو راجع می شود. چنان‌که بلعم باعورا قصد مقابله کرد به موسی علیه السلام. آخر مسلوب الایمان بمرد. **[3335 حوض با دریا اگر پهلو زند]** آب حوض و جوی اگر با دریا ستیز کند و خود را به او زند و جنگ کند، **[خویش را از بیخ هستی بر کند]** خود را از عرق وجود قلع کند. **[3336 نیست بحری کو کران دارد که تا]** یعنی آن شیخ دریای بی‌پایان است و آن شیخ آن دریا نیست که کنار دارد تا که **[تیره گردد او ز مردار شما]** پس چون دریای بی‌پایان است، از مردار شما تیره نشود. **[3337 کفر را حدّ است و اندازه بدان]** کفر محدود است که حدود و اندازهٔ معیّن دارد. **[شیخ و نورِ شیخ را نبْود کران]** و نهایت نیست. پس کفر را او ایمان سازد و محو و مضمحل کند. **[3338 پیشِ بی‌حد هرچه محدود است لاست]** زیرا هر محدود پیش بی‌حد نیست است و لهذا عالم محدود پیش خداوند بی‌حد محو است. چنان‌که می فرماید: **[کُلُّ شَیْءٍ غَیْرِ وَجْهِ اللّه فناست]** به موجب قول خدای تعالی[4329] در آخر[4330] سورهٔ قصص **لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ** هر چیز غیر ذات خدا فانی است. **شعر:** أَلَا کُلُّ شَیْءٍ مَا خَلَا اللّهَ بَاطِلُ - وَکُلُّ نَعِیمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلُ. **[3339 کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست]** که او فانی گشته و جز خدا نمانده است. **[زآنکه او مغز است و این دو رنگ و پوست]** کفر و ایمان وصف ممکن موجود است نه وصف شخص معدوم و این را هرکس

[4327] حضرت S : خدمت K

[4328] رَو S : تو K

[4329] خدای تعالی SK : خدا İ

[4330] آخر Sİ : - K

نمی شناسد که مَنْ لَمْ یَزُقْ لَمْ یَعْرِفْ. **بیت: (269b)** ترا به قاف چو هرگز نبوده است گذر - ز ما حکایت عنقا کجا کنی باور. بعض محقّقان در تفسیر کلام خدای تعالی **وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ** چنین گفته‌اند که و یاد کن پروردگار خود را چون خود را فراموش کنی. لاجرم حقیقت ذکر فنای ذاکر است در مذکور. حضرت شیخ الاسلام فرموده که ذکر حقیقی آن است که دل[4331] ذاکر در سر مذکور شود و جان وی در سر نور خبر عیان گردد و عیان از میان دور بلکه **بیت:** نه بیان در گنجد اینجا نه عیان - نه من و نه ما و نه نام و نشان. ذکر و ذاکر محو گردد تا جملگی مذکور گردد والسلام. حقیقت ایمان معرفت حق است و ظاهر ایمان نفی ماسوی و اثبات حق تعالی و موحّد داد نفی ماسوی ندهد و از قید شهود هژده هزار عالم و حجاب وجود خود نرهد. اثبات حق به حقیقت نتواند کرد. **بیت:** جولانگهِ تو زآن سوی الاّست گر کنی - هژده هزار عالم از این سوی لا رها. زیرا که هرچه سِمَتِ فنا دارد، حجاب وجه باقی است و در قید آن بودن مانع سعادت تلاقی. ولهذا می فرماید: **[3340 این فناها پردهٔ آن وجه گشت]** پس این پرده را بر انداختن می باید. **[چون چراغِ خُفیه اندر زیرِ طشت]** چون طشت بر خیزد، چراغ هویدا شود. لاجرم کسی که دل از همه ماسوی و از نفس خود بر کند و در دل او جز حضرت خدا نباشد و هر کاری که کند از بهر او کند، نور الهی در وی پیدا شود. ولهذا می فرماید: **[3341 پس سَرِ این تن حجابِ آن سَر است]** و پردهٔ جناب خداست. **[پیشِ آن سَر این سَرِ تن کافر است]** پیش جناب حق این سر بدن[4332] ساتر است. پس چون از عهدهٔ نفی بیرون آمدی و اثبات کردی، ظاهر ایمان به دست آوردی. امّا چون هنوز اثبات کننده را اثر باقی است، پردهٔ اثنینیّت مسدول[4333] است. زیرا که سالک را به کمال تخلّق به اخلاق الله رنگ بی‌رنگی حاصل نشده است و فَنَا عَنِ الْفَنَا دست نداده و از سر اخلاص قدم از صورت فراتر ننهاده تا محجوب متعالی‌صفت که نه مقیّد است به قید شکل و مثال و نه متصوّر به صورت علم و خیال وجود را بر شهود جلوه دهد که إِنَّمَا يَتَبَيَّنُ الْحَقُّ عِنْدَ اضْمِحْلَالِ الرُّسُومِ. **قطعه:** در تنگنای صورت معنی چگونه گنجد - در مسکن گدایان سلطان چه کار دارد * صورت‌پرست غافل معنی چه داند آخر - گو

[4331] دل S : ذکر K

[4332] بدن S : تن K

[4333] مسدول S : مسدود K

با جمال جانان پنهان چه کار دارد. **(270a)** و تا اثنینیّت را بقا هست فنا اندر فنا نیست. لاجرم حقیقت ایمان را[4334] که معرفت حق است علی الحقیقة و آن جز حق را نیست که لَا يَعْرِفُ اللَّهَ غَيْرُ اللَّهِ بی‌واسطهٔ وجود عارف هنوز ظهور محقق نشود. **بیت:** خدای را که شناسد کسی که رست ز لا - ز لا که رست بگو عاشق بلا دیده. از جنید پرسیدند که مَا التَّوْحِيدُ؟ گفت: از مطربی شنیدم که می گفت: **شعر:** وَ غَنَّى لِي مُنَى قَلْبِي وَ غَنَّيْتُ كَمَا غَنَّى - وَ كُنَّا حَيْثُمَا كَانُوا وَ كَانُوا حَيْثُمَا كُنَّا. و این کلام اشارت است به تخلّق به اخلاق الله. و حلّاج را پرسیدند که تو بر چه مذهبی؟ گفت: بر مذهب خدا. و این اشارت است به تخلّق به اخلاق الله تعالی به فنای آثار محبّ در مشاهدهٔ محبوب. آری، **رباعی:** آن کس که هزار عالم[4335] از رنگ نگاشت - رنگ من و تو کجا بود ای ناداشت * این رنگ همه هوس بود یا پنداشت - او بی‌رنگ است رنگ او باید داشت. امّا بایزید به مقام فَنَا بَعْدَ الْفَنَا اشارت کرد در آن حال که از او پرسیدند که كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟ گفت: لَا صَبَاحَ عِنْدِي وَ لَا مَسَاءَ. **بیت:** اینجا که منم نه بامداد است و نه شام - نه بیم و نه امّید نه جای و نه مقام. إِنَّمَا الصَّبَاحُ وَالْمَسَاءُ لِمَنْ تَقَيَّدَ بِالصِّفَةِ وَ لَا صِفَةَ لِي. **مصراع:** چون نیست مرا ذات صفت چون باشد. و می شاید که مراد از صباح و مسا ایمان و کفر باشد تا مقرّر بیت سابق باشد که فرمود: کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست. بدان که چون قشر ایمان را دانستی و تنبیه بر حقیقت ایمان نیز به تقدیم رسید. هرآینه بر تو محقّق گردد که **[3342 کیست کافر غافل از ایمانِ شیخ]** لفظ کیست کافر سؤال است و غافل از ایمان شیخ جواب است. حکایت: روزی شیخ اوحد الدین از خدمت مولانا پرسید که کافر کیست؟ مولانا فرمود که تو مؤمن بنما تا کافر معلوم شود. شیخ اوحد الدین گفت: مؤمن شمایید. مولانا فرمود: پس هرکه ضدّ ماست، کافر اوست. **[چیست مُرده بی‌خبر از جانِ شیخ]** زنده آن است که در حرکت و کسب باشد و نیک و بد را تمییز کند و آنچه قرین خود گردد، در گور آن را اختیار کند. شیخ کامل اینها را دارد. پس هرکه از اینها بی‌خبر باشد، در حکم مرده است. **[3343 جان نباشد جز خبر در آزمون]** از آنکه حقیقت جان خبردار گشتن است در تجربه. **[هرکه را افزون خبر جانش فزون]** پس هرکه با خبرتر زنده‌تر. **[3344 جانِ ما از جانِ حیوان**

[4334] را K - : S

[4335] عالم K - : S

بیشتر] جان انسان به واسطهٔ زیاده دانش راجح بر جان سایر حیوان است. **[از چه زآن رو (270b) که[4336] فزون دارد خبر]** لفظ از چه سؤال است، باقی جواب. همچنین جان ملک نیز بر جان انسان حیوان به واسطهٔ وفور عرفان رجحان دارد و لهذا می فرماید: **[3345 پس فزون از جانِ ما جانِ مَلَک]** زیرا **[کو منزّه شد ز حسِّ مشترک]** که آن ملک منزّه است از ادراکی که مشترک[4337] باشد در میان شهوت و روحانیت. **[3346 وز مَلَک جانِ خداوندانِ دل]** جان رجال کمل که انبیا و اولیاست از جان ملک. **[باشد افزون تو تحیّر را بِهِل]** افزون است. تو حیرت را ترک کن که قابل کمال معرفت خداوندان دل است. **[3347 زآن سبب آدم بوَد مسجودشان]** ولهذا آدم مسجود ملائکه گشت. **[جانِ او افزون‌تر است از بودشان]** از وجود فرشتگان از جهت عرفان. **[3348 ورنه بهتر را سجودِ دون‌تری]** مرهون است. **[امر کردن هیچ نبْود در خوری]** یعنی والّا فاضل را به مفضول سجده فرمودن لایق نباشد. **[3349 کی پسندد عدل و[4338] لطفِ کردگار]** و حکمت خدا **[که گُلی سجده کند در پیشِ خار]** که بهتر سجده کند در پیش کهتر. حکایت: چون حضرت خدا خواست که آدم را بیافریند ملک الموت را فرستاد که از خاک همه روی زمین جمع کن. پس چهل ارش خاک از زمین بر داشت. حق تعالی باران فرستاد تا[4339] آن گل به قدرت خدا سرشته شد. آنگه آدم را بیافرید چنان‌که خواست و قالب او را صورت کرد و چهل سال میان مکّه و طایف بود بی‌جان. قَوْلُهُ تَعَالَی: **هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا**. یعنی کسی[4340] ندانست که آدم چیست؟ یا از بهر چه آفرید؟ سَرِ آدم به طایف بود و پایش به مکه. پس بعد از چهل سال جان آدم را فرمود که در تن آدم رَو. جان بیامد و بر سر آدم بایستاد تا جبرائل گفت: اُدْخُلْ بِاسْمِ اللَّهِ. پس جان در تن آدم رفت تا به صدر آدم[4341] تعجیل کرد تا بر خیزد بیفتاد. قَوْلُهُ تَعَالَی: **وَكَانَ الْإِنسَانُ عَجُولًا**. چون جان در تن آدم شد، باز نشست و عطسه از وی بیامد. حق تعالی آدم را الهام داد، گفت: اَلْحَمْدُ لِلَّهِ. حق تعالی گفت: يَرْحَمُكَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقْتُكَ. چون سخن رحمت شنید، جان زودتر در تن آدم

[4336] که Si : کو K

[4337] ادراکی که مشترک Si : ادراک مشترک K

[4338] و S : - K

[4339] تا S : - K

[4340] کسی S : + که K

[4341] صدر آدم S : صدرش آمد K

پراکنده شد. پس آدم هفت روز آنجا بیگاه بنشست. حق تعالی از بهشت تختی فرستاد از زر سرخ به جواهر آراسته و لباسی از حریر بهشت و تاجی از نور. و آن وقت بزرگی آن تخت آن قدر بود که در این وقت خانهٔ کعبه است و مقدار فرشتگان **(271a)** که گرد آدم صف زده ایستاده بودند اکنون حرم گشت و موضع مناسک شد. پس خدای تعالی فرشتگان را بفرمود که آدم را سجده کنید چنان‌که گفت: **وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ**. همه سجده کردند مگر ابلیس که بی‌فرمانی کرد و کبر آورد و گفت: چرا سجده کنم کسی را که[4342] از من بهتر نباشد؟ و چنین گویند که چون آدم قالب بود میان مکّه و طایف، ابلیس بیامد با فرشتگان. دست در شکم آدم زد. میان آدم مجوّف دید[4343]. گفت: یا ملائکه، چه گویید اگر خدای تعالی بفرماید شما را که او را طاعت دارید؟ گفتند: چنان کنیم که خدا فرماید. ابلیس در دل کرده بود که من او را طاعت ندارم. و اگر مرا بر وی مسلّط کند، هلاکش کنم و اگر او را بر من مسلّط کند، فرمانش نکنم. پس فرشتگان گفتند: بار خدایا، این چه حکمت است که ما چندین خدمت و عبادت کردیم و آدم را بر ما فضل نهادی و ما را به خدمت وی فرمودی؟ او را چه فضل است؟ بر ما ندا آمد که او را فضل علم است بر شما. آن ندانید که آدم داند. گفتند که هرچه او داند ما نیز دانیم که پیش از وی بودیم. خدای تعالی گفت: **أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ**. یعنی نامهای آنچه آفریدیم بگویید اگر راست می گویید. همه در ماندند و گفتند: **سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا**. پاکا خدایا، جز آن ندانیم که آموختی ما را. پس حق تعالی گفت آدم را: **يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ**. بگو نامهای ایشان. آدم نام همه بگفت. پس ندا آمد که **أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ**. پس فرشتگان شکر کردند خدای را که ما را توفیق داد که تا چون غلامان به آدم مطیع شدیم. پس به ایشان فرمان آمد که تخت آدم بر دارید سوی آسمان تا به بهشت. پس ملائکه آن تخت بر داشتند و به بهشت بردند. آدم پانصد سال در بهشت بود. چنان‌که گفتند که آدم چاشتگاه در بهشت رفت و میان دو نماز بود که بیرون آمد. زیرا هزار سال این جهان یک روز از آن جهان باشد. پس معلوم شد که افزونی جان به افزونی عرفان است. **[3350 جان چو افزون شد گذشت از انتها]** یعنی جانی که از روی علم و

[4342] که K : - S

[4343] دید S : + که K

معرفت بر ملک نیز افزونی دارد و از انتها گذشته است، **[شد مطیعش جانِ جمله چیزها]** جان همه چیزها مطیع فرمان او شده است. **[3351 مرغ و ماهی و پری و آدمی]** دربند[4344] فرمان بریِ او باشند. **(271b) [زآنکه او بیش است و ایشان در کمی]** زیرا آن جان در فزونی است و ایشان در نقصان. پس حکومت عامه مخصوص سلیمان علیه السلام نیست، اظهارش[4345] به آن مخصوص است. از آن است که رسول الله صلی الله علیه و سلم ابلیس عَلَيْهِ اللَّعْنَةُ را رها کرد. پس همه انبیا را و خواص اولیا را این قدرت هست، امّا اظهار نمی کنند مگر به وقت حاجت و ضرورت. حکایت: ابو الدّردا رضی الله عنه روایت کند: رسول الله صلی الله علیه و سلم به نماز ایستاد و ما شنیدیم که می گفت: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ. باز سه بار[4346] گفت: أَلْعَنُكَ بِلَعْنَةِ اللَّهِ و دستش دراز کرد گوییا چیزی را می گیرد. چون از نماز فارغ شد[4347]، ما گفتیم: یا رسول الله، ما از تو شنیدیم چیزی که پیش از این[4348] نشنیده بودیم و دیدیم که دست را دراز کرده بودی. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: دشمن خدا ابلیس به آتش‌پاره‌ای بیامد تا در روی من کند. من گفتم: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ. باز گفتم: أَلْعَنُكَ بِلَعْنَةِ اللَّهِ و بخواستم که وی را بگیرم و وی را بند کنم. اگر دعای برادر من سلیمان نبودی، وی مقیّد شدی تا کودکان اهل مدینه به[4349] وی بازی کردندی. حکایت: عتبهٔ غلام ترک نفس و شهوات و لذات کرده و خرابی خود را اختیار کرده و خود را به خرابی عمارت ساخته بود. روزی به جایی نشسته بود. بومی را دید. گفت: ای بوم، من ویرانه‌ام. بیا بر کف دست من بنشین. بوم آمد، بر کف دست او بنشست. حکایت: جوانی صالح در کشتی بود. در آن کشتی تاجری بود. یک جوهر گران‌مایه‌اش نابدید شد. همه اهل کشتی اتّفاق کردند که جوهر را این جوان دزدید. تا یکی وی را این قصّه بگفت. جوان سر بر آورد و گفت: خدایا، بر تو سوگند می دهم که در این دریا هیچ ماهی نماند الّا جوهری بیاورد. پس ماهیان از دریا سر بر آوردند. در دهان هر یکی جوهری بود. آن جوان یک جوهر را گرفت و بدان[4350]

[4344] دربند S : در K

[4345] اظهارش S : اظهار K

[4346] سه بار S : بسیار K

[4347] شد S : گشت K

[4348] از این S : - K

[4349] به S : با K

[4350] بدان S : بر آن K

تاجر بداد و خود را به دریا انداخت و به ساحل رفت. حکایت: مردی صالح حکایت کرده که من به سوی شام به کوه لبنان آمدم. در آنجا پیری صالح دیدم که از اصفهان بود. وی را گفتم چند سال است که تو در این کوه مقام گرفتی؟ گفت: شصت سال است. گفتم: از عجایب چه چیز دیدی؟ گفت: شبی ماهتاب بود. دیدم که اهل این کوه از زهاد جمع شده به سوی عراق پریدن گرفتند. من یکی را از ایشان گفتم که **(272a)** کجا می روید؟ گفت: خضر علیه السلام آمد و گفت: به بغداد پیش قطب بروید. من گفتم: او کیست؟ گفت: عبد القادر گیلانی است. من اذن خواستم که تا با ایشان بروم. اذن دادند. من نیز پریدم. در زمان اندک به بغداد آمدیم. دیدم ایشان را پیش کسی صف زده‌اند و آن ایشان را هرچه می فرماید امرش را مبادرت می کنند. باز ایشان را فرمود که بروند. رفتند، باز بدین کوه آمدیم. ایشان را از امتثال فرمان او پرسیدم. گفتند: ای برادر، او آن کس است که گفته است: قَدَمِي هَذِهِ عَلَى رَقَبَةِ كُلِّ وَلِّي اللَّهِ. و ما را فرمان شده است که در اطاعت فرمان او شویم. پس معلوم شد که همه چیز مطیع و خدمتکار مردان است. **[3352 ماهیان سوزن‌گرِ دلقش شوند]** چنان‌که ماهیان ابراهیم ادهم را سوزن آوردند. **[سوزنان را رشته‌ها تابع بوَند]** پس باقی تصرّفات طفیل و تابع اوست. **[بقیّهٔ قصّهٔ ابراهیمِ ادهم بر آن لبِ[4351] دریا]** با[4352] آن میر. **[3353 چون نفاذِ امرِ شیخ آن میر دید]** چون گذشتن فرمان سلطان ابراهیم ادهم را آن میر دید و کمال سلطنت آن سلطان عظیم را آن میر مشاهده کرد، **[ز آمدِ ماهی شدش وجدی بدید]** از آمدن ماهی آن امیر را شد وجدی[4353] پیدا. **[3354 گفت آن ماهی ز پیران آگه است]** گفت از پیران راه ماهیان آگاه است. **[شُه تنی را کو لعینِ درگه است]** شه بر آن تن که او لعین درگاه است. **[3355 ماهیان از پیر آگه ما بعید]** ماهیان از قدر پیر آگاه، ما چنین دور از درگاه. **[ما شقی زین دولت و ایشان سعید]** آه آه از تفاوت راه. **[3356 سجده کرد و رفت گریان و خراب]** آن میر. **[گشت دیوانه ز عشقِ فتحِ باب]** خدمت مولانا چون چندین معرفت فرمود، باز به حکایت مرید و شیخ روی نمود که گفت: **[3357 پس تو ای ناشسته‌رو در چیستی]** یعنی آن مرید شیخ این منکر و طعنه‌زن[4354] را گفت: تو

[4351] آن لب S : لب آن K

[4352] با S : به K

[4353] وجدی S : حالی K

[4354] طعنه‌زن S : طعنه‌زنان K

ای غیر مغسول الوجه در چه حالی؟ **[در نزاع و در حسد با کیستی]** و با که مقابله می کنی؟ **[3358 با دُمِ شیری تو بازی می کنی]** امّا با دم شیر بازی کردن با مرگ همرازی کردن است. **[بر ملایک ترکتازی می کنی]** بر فرشتگان یغما و با بزرگان زبان درازی می کنی. غلام خلیل مرد مرایی بود. پیش خلیفهٔ بغداد مذمّت اولیای بغداد می کرد. آخر جذام شد. **[3359 بد چه می‌گویی تو خیرِ محض را]** شیخ که خیر محض است، تو چرا او را بد می گویی؟ **[هین ترفّع کم شمر آن خَفْض را]** غافل مباش، فرو کردن را[4355] رفعت مشمر. یعنی بزرگان را طعن کردن مرد را دناءت است نه رفعت. حکایت: **(272b)** در نقل است از بعض اولاد شیخ ابو الحسن کتاب احیا را به عین انکار نظر می کرد و می گفت: این بدعت و مخالف سنّت است. و آن شیخ ابو الحسن مقتدی بود در دیار غرب. لاجرم از سلطان کرد تا مردمان را الزام و ابرام کند تا در جمیع نواحی دیار مغرب ندا کنند تا در هر کسی که کتاب احیا باشد، حاضر کنند تا همه را بسوزند. پس همه[4356] کتابهای احیا را حاضر کردند و این جمع جمیع احیا روز پنجشنبه بود. بر آن اتّفاق کردند که فردا که روز جمعه است، همه کتابهای احیا را در جامع بسوزند. چون در آن شب جمعه شیخ ابو الحسن مذکور به خواب رفت، دید که به جامع در آمد[4357] چنان‌که عادت او بود. در رکن جامع نوری مشاهده کرد. نظر کرد، رسول الله را صلی الله علیه و سلم بدید که ابو بکر و عمر و عثمان و علی رضی الله عنهم با وی بودند و امام محمد غزالی را دید ایستاده و در دست کتاب احیا دارد که گفت: یا رسول الله، در این کتاب نظر کن. اگر بدعت و مخالفت سنت تو باشد چنان‌که این کس چنان زعم کند، من توبه کردم به خدا و اگر این کتاب چنان باشد که تو این را استحسان می کنی، داد من از خصم من بستان. پس رسول الله صلی الله علیه و سلم نظر در کتاب احیا کرد از اوّلش تا به آخر و گفت: وَاللَّهِ إِنَّهُ لَحَسَنٌ. باز ابو بکر را داد. او گفت: يَا أَبَا حَامِدٌ، بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ شَكَرَ اللَّهُ سَعْيَكَ إِنَّهُ لَحَسَنٌ مقبول عند الله و رسوله. باز عمر را داد. او نیز همچون ابو بکر گفت. و همچنان عثمان و علی استحسان کردند. پس رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: ابو الحسن را عریان کردند و زدن گرفتند. پس از

[4355] را Si : - K

[4356] همه S : - K

[4357] در آمد S : رفت K

پنج تازیانه ابو بکر شفاعت کرد و گفت: یا رسول الله، این کس از عدم معرفت کرد و امام غزالی نیز عفو کرد. چون بیدار شد، ماجرای را به یاران خود حکایت کرد و خود یک ماه از آن ضرب بیمار شد. پس از آن شیخ ابو الحسن در کتاب احیا به چشم رضا نظر کرد. موافق کتاب و سنت دید. لاجرم بزرگان دین را و کتاب و آثار ایشان را طعن و انکار نمی باید. **[3360 بد چه باشد مسِّ محتاجِ مُهان]** بد مس وجودی است که محتاج بزرگان باشد. **[شیخ که بْوَد کیمیایِ بی‌کران]** کیمیای بی‌حد است برای اصلاح بدان. لاجرم علم را حد نیست و مال به صرف کم می شود، امّا علم به صرف بیشتر گردد. **(273a) [3361 مسّ اگر از کیمیا قابل نَبُد]** و نیک شدن را استعداد نداشت، **[کیمیا از مسّ هرگز مس نشد]** و بد نگشت. **[3362 بد چه باشد سرکشی آتش‌عمل]** یعنی بد آن است که سرکش و آتش‌عمل باشد و سربلندی کند و غرور بنماید. **[شیخ که بْوَد عینِ دریایِ ازل]** پس بی‌دولت آتش که به معارضهٔ دریا بر خیزد، **[3363 دایم آتش را بترسانند از آب]** که آب آتش را می کشد[4358]. **[آب کی ترسید هرگز ز التهاب]** و از فروغ آتش پرتاب. حکایت: در نقل است که در شهر قونیه شخصی بود متفتن. اقرانش او را تاج الدین متصدر خواندندی و البته صدرنشین و بالاجویی را خو کرده بود و به عالم اولیا انکار عظیم داشت و منکر خداوندگار بود و از صحبت اخوان همدل تمرّد می نمود تا یک شب در خواب خود را بر در دوزخ ایستاده دید و بر احوال دوزخیان اطّلاع یافته کماکان مشاهده می کرد. دید که یکی را با اصفاد و اغلال از دوزخی بیرون کرده به دوزخی دیگر می برند و چهار کس آنجایگاه حاضر گشته با وی خطاب می کنند که ای شقی ناکس، سخن اولیا بخوان تا از این بار گران و الیم بی‌امان خلاص یابی. و این تاج متصدر از آن هیبت بر جای خود خشک می شود و آن بیچاره التماس می کند که حَسْبَةً لِلَّهِ تَعَالَی به من کلمهٔ چند تعلیم کنید[4359]. همانا که بیتی چند از سخنان خدمت مولانا مر او را تلقین می کنند. **رباعی:** بسوزانیم سودا و جنون را - درآشامیم هر دم موج خون را * حریف دوزخ آشامان مستیم - که بشکافند سقف سبزگون را. چون ابیات را می خواند آن همه سلاسل و اغلال فرو می ریزد و آن بیچاره مستخلص گشته به سوی نعیم مقیم روانه می شود و تاج الدین متصدر بیدار گشته جانب جناب مولانا می شتابد. می بیند که

[4358] می کشد S : بکشد K

[4359] و آن بیچاره التماس می کند که حَسْبَةً لِلَّهِ تَعَالَی به من کلمهٔ چند تعلیم کنید S : - K

خدمت مولانا برابر آمده می فرماید که مولانا تاج الدین آن همه از برکت شما بود که آن بیچاره از زحیر سعیر رهید و به نعیم کثیر رسید. **[3364 در رخِ مَه عیب‌بینی می کنی]** اما تیره‌چشم است آنکه چنین کند. **[در بهشتی خارچینی می کنی]** کژبین است و بدنظر آنکه در بهشت خارچینی نماید. **[3365 گر بهشت اندر رَوی ای خارجو]** ای خار را طلب کننده، **[هیچ خار آنجا نیابی غیرِ تو]** و هر عیب که آنجا بینی تویی. **[3366 می بپوشی آفتابی در گِلی]** تا کی آفتاب را **(273b)** در گِلی پوشی. **[رخنه می جویی ز بدرِ کاملی]** و در رخنه جستن بدر کاملی کوشی. **[3367 آفتابی که بتابد در جهان]** و سبب روشنی شود در زمان، **[بهر خفّاشی کجا گردد نهان]** بهر خاطر شب‌پره کجا باشد پنهان؟ **[3368 عیبها از ردِّ پیران عیب شد]** اگر ردّ خاطر پیران اثر نکردی، هیچ عیب نبودی. پس چیزی را که ایشان عیب نمی گیرند، کمال است. حکایت: بعد از وفات[4360] مولانا جماعتی از فقهای متعصّب و زاهدان مترمّم پیش میر پروانه غلو کردند که سماع البته حرام است. سلّمنا که مولانا در زمان خود می کرد و او را مسلّم بود. والحالة هذه اصحاب او را نرسد که به جد گیرند این بدعت را و پیش برند. و منع این بدعتِ بی‌توجیه[4361] از جملهٔ واجبات است. و در این باب سعی جمیل کردن بر شما از لوازم است. پروانه بر خاست و به خدمت شیخ صدر الدین رفته این قضیّه را باز گفت. و آن روز اکابر قونیه در آن مقام حاضر بودند. شیخ فرمود: اگر از[4362] من قبول می کنی و به قول درویشان اعتماد داری و در شان مولانا اعتقاد تو راسخ است، الله الله در این باب به هیچ نوع مدخل مکن و چیزی مگو و به سخنان صاحب[4363] اَغراض در میا و اعتراض منما که آن هم به نوعی از اولیا اعراض کردن است و آن نامبارک است. و همچنان بدعت اولیای حق به مثابهٔ سنّت انبیای کرام است و حکمت آن را ایشان دانند. و هرچه از ایشان صادر شود، بی‌اشارت قادر نیست. چنان‌که گفته‌اند: اَلْبِدْعَةُ الْحَسَنَةُ الصَّادِرَةُ عَنْ کُمَّلِ الأَوْلِیَاءِ کَالسُّنَّةِ السَّنِیَّةِ الْوَارِدَةِ عَنِ الْأَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ. و آن بود که پروانه از آن فکرت نکرت نمود، مستغفر شد و آن جماعت بی‌معنی که اهل دعوی بودند، متفرّق گشته آن تفرقه را دیگر بار اجتماعی و جمعیّتی میسّر نشد. **[غیبها از رشکِ ایشان غیب**

[4360] وفات S : نقل K

[4361] بی‌توجیه S : بی‌توجّه K

[4362] از S : قول K

[4363] صاحب S : - K

شد] اگر رشک و غیرت ایشان گذاشتی، هیچ عیب نبودی. پس تو نیز از آن جهت که در عیب ایشان شتافته‌ای در دل پاک ایشان راه نیافته‌ای. امّا **[3369 باری از دوری ز خدمت یار باش]** و با وجود دوری از حضرت امّیدوار باش و از جهت خدمت یار باش. **[در ندامت چابک و بر کار باش]** و از بدی در استغفار باش **[3370 تا از آن راهت نسیمی می رسد]** و بوی خوش[4364] بیابی. **[آبِ رحمت را چه بندی از حسد]** که حسدت در میان آب رحمت و تو می شود سد. حکایت: مولانا شمس الدین ملطی **(274a)** رحمة الله علیه روایت کرد که روزی یک دانشمند متبحّر[4365] با شاگردان مستدل به زیارت حضرت مولانا آمده بودند و می خواستند که به طریق استفسار و امّا بر سبیل امتحان سؤالها کنند و به همدیگر گفته باشند عجبا مولانا را قسم عربیّتش چون باشد؟ چنان‌که استاد ما در آن فن نظیر خود ندارد. چون به حضرت مولانا زیارت کرده بنشستند، بعد از آنکه معارف بسیار و لطایف بی‌شمار فرمود، حکایتی آغاز کرد که مگر فقیهی ساده‌دل با نحوی‌ای زیرک مرافقت کرده بود. از ناگاه به سر چاهی رسیدند که خراب و یباب گشته بود. فقیه آغاز کرد که (و بیر مَعَطّله) بی‌همزه گفت. نحوی برنجید و گفت: (وَ بِئْرٍ) بگو، مهموز بخوان[4366] تا فصیح‌تر بود. و همچنان بحث فقیه و نحوی به غایت دراز گشت و جهت همزه اعلال نموده و اعتلال کرده تمامت کتب نحو و صرف را ورق ورق می‌کردند و از دلائل گفتن ملول شدند. عاقبة الجدال به منزلی و آبادانی نرسیدند و به تاریکی شب مانده، در عین آنکه بحث گرم شده بودند. قضا را نحوی ما به چاهی مَغ فرو افتاد، از اندرون چاه بانگ و فریاد می کرد که ای رفیق طریق و ای فقیه شفیق حَسْبَةً لِلَّهِ تَعَالَی مرا از این چاه مُظلم برهان. فقیه گفت: به شرطی خلاصت دهم که همزه را از بئر حذف کنی. بیچاره نحوی مسکین مغرور هنر گشته بود تا از بئر حذف همزه نکرد، از آن چاه نرهید. همچنان تا همزهٔ تردد و هستیِ خود را حمزه‌وار از خودی خود حذف نکنی از بئر تاریک خودبینی که چاه طبیعت و نفس است و غَیابَتِ الجُبِّ عبارت از آن است، نرهی و هرگز به فضای صحرای **وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ** نرسی. همان ساعت همه دانشمندان دستارها فرود آورده[4367]، زُنَّار انکار بریده، به صدق تمامت ارادت آورده، مرید مخلص شدند.

[4364] خوش S : - K

[4365] متبحّر S : - K

[4366] بخوان S : بگو K

[4367] آورده S : آوردند و K

لاجرم ای طالب هدی، **[3371 گرچه دُوری دُور می جنبان تو دُم]** و متوجّه شو خود را مکن گم. **[حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُم]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ بقره است: **وَحَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَکُمْ شَطْرَهُ**. هرجا باشید در برّ و بحر و سهل و جبل و شرق و غرب، پس بگردانید رویهای خود را به سوی مسجد حرام. مراد مولانا توجّه به سوی حضرت خداست در همه جا. **بیت:** بخواه ای دل چه می خواهی عطا نقد است و شه حاضر - **(274b)** که آن مه‌رو نفرماید برو تا سال آینده. **[3372 چون خری در گِل فتد از گامِ تیز]** چون یک خر از تیز گامی در وَحَل افتد به ناکامی، **[دم به دم جنبد برایِ عزمِ خیز]** پس ترا باید که کم از خر نباشی در تمییز. **[3373 جای را هموار نکند بهرِ باش]** و قرار کردن بلکه جای را به پای هموار سازد و در بر خاستن حیله‌ها پردازد. زیرا **[داند او که نیست آن جایِ معاش]** داند آن خر که آن وحل جای معاش و محل انتعاش نیست. **[3374 حسِّ تو از حسِّ خر کمتر بُدست]** و بدتر است. **[که دلِ تو زین وَحَلها بر نجَست]** که دل تو از طین نفس و هوا و گل خانه و بنا و وحل اسباب دنیا بر نجست. **[3375 در وَحَل تأویل و[4368] رخصت می‌کنی]** در گل سیاه تأویل و رخصت کنی. **[چون نمی‌خواهی کز آن دل بر کَنی]** و قطع تعلّق کنی. **[3376 کین روا باشد مرا من مُضطَرم]** تأویل تو این است که اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ الْمَحْظُورَاتِ و می گویی: من این عمل و فسق را از مغلوبیت نفس[4369] می کنم. **[حق نگیرد عاجزی را از کرم]** خدا مرا مؤاخذ نمی کند از کرم. **[3377 خود گرفتستت تو چون کَفتارِ کور]** تو خود را همچون ضبع اعمی گرفته‌ای. **[این گرفتن را نبینی از غرور]** ترا شکار می کنند. تو از غرور نمی بینی. **[3378 می گُوَند این جایگه کَفتار نیست]** طریقهٔ گرفتن کفتار آن است که چند کس اندرون غار روند و کفتار را بینند. جمعی که بیرون غار است، ایشان را گویند اندرون غار کفتار نیست. **[از برون جویید کاندر غار نیست]** پس آن جمع[4370] به هر طرفی جست و جو نمایند و کفتار بدان گفتار مغرور شود. پندارد که او را ندیده‌اند و الّا چرا به هر طرفی رفتندی و کفتار کو گفتندی؟ لاجرم کفتار را به این‌چنین گفتار فریب می دهند. **[3379 این همی‌گویند و بندش**

[4368] و K : - S

[4369] نفس S : - K

[4370] جمع S : جماعت K

می‌نهند] و این سخن گویند و بند بر دست و پایش می زنند. **[او همی‌گوید ز من بی‌آگه‌اند]** و خبردار نیند. **[3380 گر ز من آگاه بودی آن عدو]** یعنی صیّادان، **[کی ندا کردی که آن کفتار کو]** پس ترا نیز از درگاه رحمت دور انداخته‌اند و دست و پایت به سلاسل فجور محکم ساخته امّا به فریب و غرور نفس و هوا هنوز بی‌خبری و نمی دانی که به حکم **إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ** و به موجب إِنَّ اللَّهَ يُمْهِلُ وَ لَا يُهْمِلُ دیر می گیرد و سخت می گیرد. **[دعوی کردنِ آن شخص که خدای تعالیٰ مرا نمی‌گیرد به گناه و جواب گفتنِ شُعَیْب علیه السّلام او را]** در بعض کتب چنین واقع شده است که حبری از احبار بنی اسرائل گفت: یا رب يَا رَبِّ، كَمْ أَعْصِيكَ وَلَا تُعَاقِبُنِي **(275a)** فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيٍّ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، قُلْ لَهُ: كَمْ أُعَاقِبُكَ وَأَنْتَ لَا تَدْرِي؟ أَلَمْ أَسْلُبْكَ حَلَاوَةَ مُنَاجَاتِي؟ **[3381 آن یکی می‌گفت در عهدِ شُعَیب]** علیه السلام **[که خدا از من بسی دیدست عیب]** مراد از عیب گناه است. چنان‌که بیان می کند: **[3382 چند دید از من گناه و جرمها]** و معصیتها **[وز کرم یزدان نمی گیرد مرا]** و مؤاخذه نمی کند مرا. **[3383 حق تعالیٰ گفت در گوشِ شعیب]** به وحی **[در جوابِ او فصیح از راهِ غیب]** در جواب آن کس ظاهر و باهر از طریق باطن تا که شعیب آن کس را بگوید. **[3384 که بگفتی چند کردم من گناه]** و جرم **[وز کرم نگْرفت در جُرمم اله]** و مؤاخذه نکرد مرا الله. **[3385 عکس می گویی و مقلوب ای سفیه]** و بی‌عقل **[ای رها کرده ره و بگْرفته تیه]** ای راه راست را رها کرده و صحرا و بیابان گرفته، **[3386 چند چندت گیرم و تو بی‌خبر]** چند بار ترا گرفتار می کنم[4371] و تو خبر نداری. **[در سلاسل مانده‌ای پا تا به سر]** در زنجیرها مانده‌ای از پا تا به سر. **[3387 ژنگِ تو بر توت ای دیگِ سیاه]** زیرا ژنگ تو بر توی تو ای دیگ سیاه، **[کرد سیمایِ درونت را تباه]** فاعل کرد ژنگ است. **[3388 بر دلت ژنگار بر ژنگارها]** از قساوت معصیت **[جمع شد تا کور شد ز[4372] اسرارها]** جمع شد آن ژنگار تا کور شد که اسرار را نمی بیند. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: **إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَإِنْ هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صُقِلَ قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهِ حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ.** **[3389 گر زند آن دود بر دیگِ نَوی]** یعنی دود در دیگ سیاه اثر نکند، امّا چون دیگ نو باشد، اثر دود در او

[4371] گرفتار می کنم S : گرفتم K

[4372] ز K - : S

پیدا شود. **[آن اثر بنْماید ار باشد جَوی]** آن اثر اگر باشد اندکی همچون جو پیدا شود. **[3390 زآنکه هر چیزی به ضد پیدا شود]** پس به حکم اَلْأَشْیَاءُ تُعْرَفُ بِأَضْدَادِهَا هر چیز به ضدش هویدا گردد. **[بر سپیدی آن سیه رسوا شود]** لاجرم دود گناه در دل پاک هویداست و در دل عاصی ناپیدا. **[3391 چون سیه شد دیگ پس تأثیرِ دود]** و سیاه کردن او **[بعد از این بر وی که بیند زود زود]** بلکه هرگز پیدا نشود. **[3392 مردِ آهنگر که او زنگی بوَد]** مرد سیاه که آهنگری کند. این مصراع مبتداست. **[دود را با روش هم‌رنگی بوَد]** دود را با روی آن مرد سیاه هم‌رنگی باشد. این مصراع خبر است. **[3393 مردِ رومی کو کند آهنگری]** اگر مرد رومی آهنگری کند، **[رویش ابلق گردد از دودآوری]** و دود بر چهرهٔ او بدید آید که رویش پیس شود از آوردن دود. پس اوّلا **(275b)** دل روشن از کدورات گناه باید تا از دود معاصی بر او داغ گناه بدید آید. لاجرم دل صافی باید تا گناه را در یابد. **[3394 پس بداند زود تأثیرِ گناه]** و بدان واسطه **[تا بنالد زود گوید ای اله]** یعنی در حضرت پروردگار به توبه و استغفار اشتغال نماید. **[3395 چون کند اصرار و[4373] بد پیشه کند]** چون بر گناه اصرار و استمرار نماید و بدی را صنعت سازد، **[خاک اندر چشمِ اندیشه کند]** پس به اندیشهٔ تدارک نپردازد و توبه کردن را پیشه نسازد. از آنکه خاک را به چشم اندیشه انداخته است و آن را کور ساخته. **[3396 توبه نندیشد دگر شیرین شود]** لفظ شیرین شود مرهون است. **[بر دلش آن جُرم تا بی‌دین شود]** و کافر گردد که اصرار بر صغیره به کبیره رساند و اصرار بر کبیره به کفر و سلب ایمان انجامد. خواجه ابو محمد گفت: هیچ کس ضایع نکند فریضه‌ای از فرایض الا مبتلا شود به تضییع سنتها و هرکه مبتلا شود به تضییع سنتها، زود باشد که[4374] مبتلا شود به بدعتها و بدین قیاس تا به کفر رسد نعوذ بالله. **[3397 آن پشیمانی و یا رب رفت از او]** یعنی ندامت و یا رب گفتن از او رود. **[شِست بر آیینه ژنگِ پنج تو]** بر آینهٔ خاطرش ژنگ نشیند پنج و شش تو. **[3398 آهنش را ژنگها خوردن گرفت]** آهنش را ژنگ و ژنگار خوردن گیرد. **[گوهرش را ژنگ کم کردن گرفت]** چون به مقام رَین رسید آینه‌اش هرگز علاج نپذیرد و ظلمت غرور بر ظلمت گناه چنان افزوده بود که

[4373] و K - : S

[4374] که K - : S

ظلمت اصرار بر تیرگی نقش گناه[4375] بر دل سیاه نبیند و هرگز با ناله و آه از حضرت اله مغفرت نجوید. چنان‌که **[3399 چون نویسی کاغذِ اسپید بر]** چون بر کاغذ اسپید سینه اوّل بنویسی، **[آن نبشته خوانده آید در نظر]** و آن نوشته را توان خواندن. **[3400 چون نویسی بر سرِ بنْوشته خط]** و اگر باز بر سر نوشته بنویسی، **[فهم ناید خواندنش گردد غلط]** خواندن او به فهم نمی آید و غلط گردد. **[3401 کآن سیاهی بر سیاهی اوفتاد]** زیرا که آن سیاهی که[4376] بر سیاهی افتاد. **[هر دو خط شد کور و معنیی نداد]** همه دو خط ناپیدا شد و یک معنی نداد که معنی هویدا نگشت. **[3402 ور سوم باره نویسی بر سرش]** یعنی اگر چند بار دیگر هم بر نوشته بنویسی، **[پس سیه کردی چو جانِ کافرش]** چنان شود که اصلا حرفی از آن پیدا نیاید. **[3403 پس چه چاره جز پناهِ چاره‌گر]** و تربیت اهل الله. **[ناامیدی مسّ و اکسیرش نظر]** ناامیدی مس است و اکسیر آن مس نظر است یا اکسیر آن[4377] چاره‌گر نظر او و عین عنایتش. **(276a) [3404 ناامیدیها به پیشِ او نهید]** در نظر آن چاره‌گر نهید. **[تا ز دردِ بی‌دوا بیرون جهید]** درد بی‌دوا خلود فی النار و عذاب آخرت است خلاص شوید. **رباعی:** خود را چو دمی ز یار خرّم یابی - از عمر نصیب خویش آن دم یابی * زنهار که ضایع نکنی آن دم را - زیرا که چنان دمی دگر کم‌یابی. **[3405 چون شعیب آن[4378] نکته‌ها با او بگفت]** چون شعیب آن نکته‌ها به آن کس بگفت، **[زآن دمِ جان در دلِ او گُل شکفت]** که آن نکته‌ها از دم جان بود. در دل شعیب یا در دل آن کس گل شکفت. **[3406 جانِ او بشْنید وحیِ آسمان]** زیرا که جان شعیب یا جان آن کس وحی آسمان را شنید. **[گفت اگر بگْرفت ما را کو نشان]** آن کس بگفت: اگر خدا مرا بگرفت، کجاست او را علامت. یعنی چون شعیب این نکته‌ها را به آن کس گفت، آن کس در مقابله بگفت: گرفتن مرا نشان می باید. **[3407 گفت یا رب دفعِ من می‌گوید او]** شعیب گفت: بار[4379] خدا آن کس مرا دفع می کند به سخن. **[آن گرفتن را نشان می‌جوید او]**

[4375] گناه S : - K

[4376] که S : - K

[4377] آن S : آن را K

[4378] آن S : این Kİ

[4379] بار S : یا K

و آن گرفتن را نشان می جوید[4380] و علامت می خواهد. **[3408 گفت ستّارم نگویم رازهاش]** حضرت خدا گفت: من ستّارم. سرّ او را نمی کنم فاش. گوییا نشان در حقیقت آن بود که حضرت خدا گوید: اوّل گناه کوچک کردی. مثلا گناه فلانی را کردی. پس از این از او بزرگ کردی. مثلا گناه فلانی را کردی و هر روز در ترقی به گناه بودی تا بدینجا رسیدی که بالکلیّه کور شدی. امّا چون حضرت خدا کریم است، آن را فاش نمی کند. حکایت: در زمان موسی علیه السلام قحط شد. لاجرم از بهر استسقا و طلب باران و رخا به صحرا رفتند و دعا کردند. باران نبارید. موسی گفت: خدایا، چرا دعای ما را قبول نکردی؟ وحی آمد که در میان شما مردی است نمّام و غمّاز. از بهر آن قبول نکردم. موسی علیه السلام گفت: خدایا، آن نمّام و غمّاز کدام کس است؟ بیان کن تا از میان خود بیرون و رد کنیم. خدا گفت: یا موسی، من نمّام و غمّاز را ذم می کنم. کی باشد که خود نمّامی و غمّازی کنم؟ همین تو[4381] قوم خود را بگو از نمّامی و غمّازی توبه و استغفار کنند تا دعای شما را قبول کنم. پس حضرت خدا ستّار العیوب است ولهذا جرم آن کس را بیان نکرد، بلکه به رمزی اکتفا نمود که شعیب را فرمود: **[جز یکی رمز از برایِ ابتلاش]** جز این اشارت برای امتحانش و تنبیه بر نقصانش. **[3409 یک نشانِ آنکه می‌گیرم وَرا]** یک نشان از گرفتن من بیان کن او را. **[آنکه طاعت دارد از[4382] صوم و دعا] (276b)** که مدّتی عبادت سازد و صوم و دعا پردازد. **[3410 از نماز و از زکات و غیرِ آن]** از صلوة و از زکات و سایر عبادات. **[لیک یک ذرّه ندارد ذوقِ جان]** و لذّت ایمان. **[3411 می کند طاعات و اَفعالِ سَنی]** عملهای اعلا و حسن. **[لیک یک ذرّه ندارد چاشنی]** و لذّت. **[3412 طاعتش نغز است و معنی نغز نی]** پاک نی. **[جوزها بسیار و در وی مغز نی]** که با صورت است و بی‌معنی. **[3413 ذوق باید تا دهد طاعات بَر]** و ثمر. **[مغز باید تا دهد دانه شجر]** که از نواتِ بی‌مغز نهال پیدا نمی شود. چنان‌که می گوید: **[3414 دانهٔ بی‌مغز کی گردد نهال]** معنی این مصراع به ترکی: ایچسز چکردک قچن اولور فدان. **[صورتِ بی‌جان نباشد جز خیال]** که از او اثر حیات است محال[4383]. **[بقیّهٔ قصّهٔ طعنه زدنِ آن مردِ بیگانه بر**

[4380] می جوید S : - K

[4381] تو S : - K

[4382] از Sİ : و K

[4383] است محال S : محال است K

شیخ] و ظاهر شدن کرامت شیخ. **[3415 آن خبیث از شیخ می لایید ژاژ]** آنکه در شیخ طعنه می زد، سخن باطل همی گفت از آنکه **[کژنگر باشد همیشه عقلِ کاژ]** عقل احول همچون چشم او کژنظر باشد. حکایت: مأمون خلیفه روزی لشکر خود را جستن گرفت. هر کس را پیش نظرش آوردند. یکی را دید که زشت‌صورت بود و آن را استنطاق کرد. لال بود. پس نامش از دفتر لشکر بیرون کرد و گفت: نور جان در ظاهر صباحت است و در باطن فصاحت است. این را نه خوبی ظاهر است و نه خوبی باطن. لاجرم از این خیر نیاید. قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: **أُطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوهِ**. **[3416 که مَنَش دیدم میانِ مجلسی]** آن طعنه‌زن گفت: من شیخ ترا ای مرید دیدم میان مجلس شراب. **[او ز تقوی عاریَ است و مفلسی]** آن شیخ از تقوی عریان است و فقیر در دین. **[3417 ور که باور نیستت خیز امشبان]** اگر ترا تصدیق نیست به سخن من، بر خیز امشب و با من باش **[تا ببینی فسقِ شیخت را عیان]** و پیدا. **[3418 شب بیُردش بر سرِ یک روزنی]** در بالای خانه. **[گفت بنْگر کفر[4384] و عشرت کردنی]** و صحبت فسق کردن آن شیخ. **[3419 بنْگر آن سالوسِ روز و فسقِ شب]** آن سالوس روز و فسق شب را ببین. **[روز همچون مصطفی شب بولَهَب]** که شب شراب خوردن گشاده است لب. **[3420 روز عبداللّه او را گشته نام]** در زبان انام. **[شب نَعُوذُ بِاللّه و در دست جام]** شب نعوذ بالله از وی و عملش که در دست جام دارد. **[3421 دید شیشه در کفِ آن پیر پُر]** آن مرید چنین دید. **[گفت شیخا مر ترا هم هست غُر]** و فریفتن. **[3422 تو نمی گفتی که در جامِ شراب]** مرید گفت: ای شیخ، آن نه‌ای تو که می گفتی در جام شراب **[می میزد دیو در وی ناشتاب]** شیطان تبوّل[4385] کند با توقف. چون مرید شیخ را **(277a)** چنان عتاب کرد، شیخ در جواب مرید **[3423 گفت جامم را چنان پُر کرده‌اند]** شیخ گفت: جام هستیِ مرا چنان پر ساخته‌اند **[کاندر او اندر نگنجد یک سپند]** که اندر او یک دانه سپند در نگنجد. کی باشد که در جامم کُمیزِ دیو گنجد؟ **[3424 بنْگر اینجا هیچ گنجد ذرّه‌ای]** و قطره‌ای؟ **[این سخن را کژ شنیده غرّه‌ای]** مغروری و غافلی. **[3425 جامِ ظاهر خَمرِ ظاهر نیست این]** که در دست دارم. **[دور دار این را ز شیخِ غیب‌بین]** بعید بدار این عمل را از شیخ غیب‌بین و اهل

[4384] کفر S : فسق Kİ

[4385] تبول S : بول K

یقین. **[3426 جامِ مَی هستیِ شیخ است ای فِلیو]** و ناقص العقل. **[کاندر او اندر نگنجد بَولِ دیو]** یعنی جام می را دیو می میزد امّا جام وجود شیخ را[4386] نمی میزد. زیرا در او چیزی نمی گنجد. **[3427 پُرّ و مالامال از نورِ حق است]** چنان‌که **[جامِ تن بشْکست نورِ مطلق است]** اگر جام تن شکسته شود، نور مطلق نماند. در اینجا سؤال آمد که درون انسان با چندین تلوثّات و نجاسات پر است. نور الهی در آن کی واقع می شود؟ جواب آن است که نور الهی متنجّس و ملوّث نمی شود. چنان‌که نور آفتاب بر نجس ظاهر افتد، امّا متنجّس و متغیّر نمی شود. چنان‌که می فرماید: **[3428 نورِ خورشید ار بیُفتد بر حَدَث]** و بر نجس، **[او همان نور است نپْذیرد خَبَث]** قبول نمی کند مرداری را و به نورانیّتش ضرر نمی رسد. **[3429 شیخ گفت این خود نه جام است و نه مَی]** اگر شبهه داری، **[هین به زیر آ مُنکِرا بنْگر به وی]** به زیر آی ای منکر، نظر کن به آن. **[3430 آمد و دید انگبینِ خاص بود]** مرید به زیر آمد و دید آنچه در جام شیخ است، شربت انگبین بود. **[کور شد آن دشمنِ کور و کبود]** و طعنه‌زن حسود. **[3431 گفت پیر آن دم مریدِ خویش را]** باز شیخ گفت مرید خود را برای اظهار کرامت: **[رَو برایِ من بجو مَی ای کیا]** برو[4387] برای من باده بجو ای بزرگ. **[3432 که مرا رنجی است مُضطَر گشته‌ام]** از آن رنج. **[من ز رنج از مَخْمَصه بگْذشته‌ام]** من از مرض از حالت مخمصه بگذشته‌ام. یعنی در حالت مخمصه حرام را خوردن رواست. من اکنون به سبب مرض از حالت مخمصه بیرون شده و تجاوز کرده‌ام. **[3433 در ضرورت هست هر مردار پاک]** و حلال **[بر سرِ مُنکِر ز لعنت باد خاک]** پس مرید به موجب فرمان شیخ **[3434 گِردِ خُمخانه بر آمد آن مرید]** و جست و جو کرد. **[بهرِ شیخ از هر خُمی او می چشید]** تا می خاص را بیابد و می ستاند. **[3435 در همه خُمخانه‌ها او مَی ندید]** در همه میخانه‌ها آن مرید باده ندید. **(277b) [گشته بُد پُر از عسل خُمِّ نَبید]** خم خمر پر از انگبین شده بود. **[3436 گفت ای رندان چه حال است و[4388] چه کار]** آن مرید گفت: ای می‌خوران، این چه سرّ است؟ **[هیچ خُمّی در نمی بینم عُقار]** لفظ عقار به ضم عین عربی است به معنی خمر است. **[3437 جمله رندان**

[4386] را S : - K

[4387] برو S : و K

[4388] و S : این K

نزدِ آن شیخ آمدند] چون میخوران[4389] این کرامت را دیدند، همه پیش شیخ آمدند. **[چشم گریان دست بر سر می زدند]** و بر فسق ندامت کردند. **[3438 در خرابات آمدی شیخِ اجل]** به میخانه آمدی به همّت و کرامت ای شیخ بزرگوار[4390]. **[جمله مَیْها از قُدومت شد عسل]** از قدوم همّت تو همه میها انگبین گشت. **[3439 کرده‌ای مُبْدَل تو مَی را از حَدَث]** و نجاست. **[جانِ ما را هم بدل کن از خَبَث]** و تبدیل کن از مرداری. **[3440 گر شود عالم پُر از خون مال‌مال]** اگر عالم از خون حرام و دم سائل و مسفوح پر شود، **[کی خورد بندهٔ خدا الّا حلال]** بندهٔ خاص را حرام نصیب نشود که حضرت خدا او را نگاه دارد. چنان‌که در این حکایت: **[گفتنِ عایشه رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا با مصطفی علیه السّلام که تو بی‌مُصَلّیٰ]** یعنی بی‌سجّاده **[به هر جا نماز می‌کنی چون است؟]** و جواب دادن[4391] مصطفی علیه السلام او را. **[3441 عایشه روزی به پیغمبر بگفت]** عایشه رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا رسول الله را صلی الله علیه و سلم گفت: **[یا رسولَ اللّه تو پیدا و نهفت]** آشکارا و نهان **[3442 هر کجا یابی نمازی می‌کنی]** یعنی هر کجا که اتّفاق افتد نماز می کنی و از پاک و ناپاک باک نمی داری. **[می دود در خانه ناپاک و دنی]** و بی‌احتراز از مردار **[3443 گرچه می‌دانی که هر طفلِ پلید]** و[4392] مردار **[کرد مستعمَل به هر جا که رسید]** و ملوّث کرد هر مکان را. **[3444 گفت پیغمبر که از بهرِ مِهان]** و از برای بزرگان **[حق نَجِس را پاک گرداند بدان]** یعنی ایشان را از ناپاک پاک دارد. **[3445 سجده‌گاهم را از آن رو لطفِ حق]** سجده‌گاه مرا از آن جهت لطف خدا **[پاک گردانید تا هفتم طبق]** چون حکایت گفتن عایشه را به تقریب آورده بود، باز به حکایت مرید عودت نمود که منکر را می گفت: **[3446 هان و هان ترکِ حسد کن با شهان]** و با اشراف آدمیان. **[ورنه ابلیسی شوی اندر جهان]** که ابلیس به حسد کردن بر آدم علیه السلام لعین گشت. **[3447 کو اگر زهری خورَد شهدی شود]** ضرر نکند. پس مردی صالح اگر غذای بسیار خورد، قوّت طاعت شود نه باعث شهوت. **[تو اگر شهدی خوری زهری بوَد]** و ضرر کند. حکایت: روزی یکی **(278a)** از خدمت مولانا سؤال کرد که فلان کار ناپسندیده می کند. حال او چون باشد؟ فرمود

[4389] میخوران S : رندان K

[4390] بزرگوار S : بزرگ K

[4391] دادن S : - K

[4392] و S : - K

که غم نیست. زیرا او مرغی را ماند که پر او رسته است. هرجا که خواهد بپرد. امّا آن مرغ را غم است که پرش تمام ناشده باشد. چو از لانهٔ خود بپرد، طعمهٔ گربه باشد. **[3448 کو بَدَل گشت و بَدَل شد کارِ او]** آن بزرگ همچون آدم خلیفهٔ حق شد و کار او بدل کار حق گشت. **[لطف گشت و نور شد هر نارِ او]** و نیک و مقبول[4393] است همه آثار او. حکایت: مردی مجذوب نزد جیفه‌ای نشسته بود که بر آن جیفه کرمها جوشیده و به دست خویش از آن کرمها می خورد. کسی پیش آن مجذوب آمد. مجذوب یک کف از آن کرمها گرفته به دست آن کس داد. آن کس نظر کرد دانه برنج چرب بود. پس حضرت خدا[4394] قادر است که عاجزان را چنین قدرت دهد. چنان‌که **[3449 قوّتِ حق بود مر بابیل را]** که هلاک کرد اصحاب فیل را. **[ورنه مرغی چون کُشد او پیل را]** و الّا مرغ حقیر چگونه بکشد فیل را؟ **[3450 لشکری را مرغکی چندی[4395] شکست]** لشکر عظیم را مرغکی چندی[4396] بشکسته **[تا بدانی کآن صلابت از حق است]** و آن سختی از خداست. **[3451 گر ترا وسواس آید زین قبیل]** یعنی مرغکی چند ضعیف لشکری را چگونه شکست؟ **[رَو بخوان تو سورهٔ اصحابِ فیل]** که سوره[4397] کند این قصّه را تفصیل. **[3452 ور کنی با او مِری و همسری]** و جنگ و برابری، **[کافرم دان گر تو زیشان سر بَری]** لاجرم پس کس را انکارش از جان بلکه از ایمان محروم کرد. حکایت: یکی از مریدان شیخ رکن الدین علاء الدولة السمنانی با او ترک ادبی نمود. خاطر مبارک شیخ از این سبب آشفته شد و شیخ را موسی‌وار در حق آن مرید قارون‌کردار غضب بدید آمد. روی مبارک خود به جانب یکی از خواص خود کرد. فرمود که بر جان او یا بر ایمان او در خواست کردند که باری بر جان او. پس آن فی الحال بمرد. **[کشیدنِ موش مهارِ شتر را و مُعجِب شدنِ موش در خود]** مهار به ترکی یولار صپی. این حکایت به حکم از کلیله باز خوان الخ در صورت هزل می نماید امّا عاقل را از این حصّه گرفتن می شاید. **[3453 موشکی در کف مهارِ اشتری]** موشی حقیر مهار اشتری در دست **[در ربود و شد روان او از مِری]** آن موش بربود و روان

[4393] مقبول S : معنوی K

[4394] خدا S : حق تعالی K

[4395] چندی S : چندین K

[4396] چندی S : چند K

[4397] سوره S : سورهٔ فیل K

شد از عناد و تکبّر. **[3454 اشتر از چُستی که با او شد روان]** اشتر از رندی و نازکی تابع شد به آن. **[موش غِرّه شد که هستم پهلوان]** موش از انقیاد اشتر خود را پنداشت پهلوان. **[3455 بر شتر زد (278b) پرتوِ اندیشه‌اش]** پرتو اندیشهٔ آن موش مغرور در دل اشتر به ظهور پیوست. **[گفت بنْمایم ترا تو باش خوش]** اشتر با خود گفت: اندازهٔ پهلوانی ترا با تو بنمایم. چون مقصود از تألیف مثنوی ارشاد اهل طریقت است. پس مراد از موش مرد ناقص است که دعوی کمال می کند. و مراد از اشتر مرشد کامل است که اطاعت می نماید. پس از مدتی نقصان آن ناقص و کمال این کامل بدید آید. چنان‌که می فرماید: **[3456 تا بیامد بر لبِ جویِ بزرگ]** و بر کنار نهر عظیم. **[کاندر او گشتی زبون پیلِ سترگ]** که اندر آن جوی فیل عظیم زبون گشتی. **[3457 موش آنجا ایستاد و خشک گشت]** قدید و یابس شد. **[گفت اشتر ای رفیقِ کوه و دشت]** و همراه من در کوه و صحرا، **[3458 این توقّف چیست حیرانی چرا]** و در کنار جوی چرا می پایی؟ **[پا بنه مردانه اندر جو در آ]** و مردانه پای بنه. اندر جوی در آی. **[3459 تو قلاوزی و پیش‌آهنگِ من]** تو متبوع منی که چندین مدت چنین بودی. **[در میانِ ره مباش و تن مزن]** به مقصد نارسیده ساکن و ساکت مشو. **[3460 گفت این آبِ شگرف است و عمیق]** موش گفت: این آب عظیم است و ژرف. **[من همی ترسم ز غرقاب ای رفیق]** چون موش اشتر را چنین گفت، پس از این **[3461 گفت اشتر تا ببینم حدِّ آب]** اشتر موش را گفت: اوّل به ذراع قوایم حدّ آب را بپیمایم. **[پا در او بنْهاد آن اشتر شتاب]** پای در آب نهاد آن اشتر بی‌توقّف. **[3462 گفت تا زانوست آب ای کور موش]** و از زانو نیست بیش. **[از چه حیران گشتی و رفتی ز هوش]** و چرا می رفتی از خویش و گشتی بی‌هوش؟ **[3463 گفت مورِ توست و ما را اژدهاست]** موش گفت اشتر را: این آب اگرچه مور توست، امّا ما را اژدر[4398] است **[که ز زانو تا به زانو فرقهاست]** که از زانوی تو تا زانوی من فرق بسیار است. **[3464 گر ترا تا زانُوَست ای پُرهنر]** و ای اشتر نر، **[مر مرا صد گز گذشت از فرقِ سر]** که مرا صد ذراع بالاست از تارک سر که من حقیرم و کوتاه‌تر. **[3465 گفت گستاخی مکن بارِ دگر]** اشتر گفت: گستاخی مکن پس از این **[تا نسوزد جسم و جانت زین شرر]** یعنی از گستاخی.

[4398] اژدر S : اژدها K

حکایت: در نقل است که مردی را انکاری بود در حق بایزید. بایزید را از آن آگاهی بود. حالتی بر بایزید آمد. بایزید بر آن مرد منکر حواله کرد. آن مرد سه روز در افتاد. آنچه در طهارت جای می بایست کردن بر خود کرد . چون از آن حالت در آمد، غسلی به جای آورد **(279a)** و به نزدیک بایزید آمد. بایزید گفت: ندانستی که بار پیلان خران نکشند. پس منکر مردان مشو. **[3466 تو مِری با مثلِ خود موشان بکن]** تو عناد و جدال با امثال خود کن. **[با شتر مر موش را نبْود سخُن]** که در میان هرگز مناسبت نیست. حکایت: مردی به نزدیک بایزید آمد به زیارت و خواست که امتحانی کند. بایزید او را به مریدی[4399] اشارت کرد. نام او راعی بود. گفت: برو آنجا برات ولایت است که بدو داده‌ایم. چون مرد به نزدیک راعی آمد، او را در صحرایی دید. نماز می کرد و گوسفندان به چرا مشغول شده و گرگان گرد گوسفندان می گردیدند. چون از نماز فارغ شد، گفت: در خواست چه داری؟ گفت: نان گرم و انگور می باید. در حال نان گرم از زیر جامه بیرون آورد و چوپی داشت، به دو نیم کرد. یک نیم پیش خویش فرو برد به زمین و دیگر نیم پیش آن مرد کرد. در حال انگور بر آورد سپید و سیاه. آنچه پیش راعی بود، سپید بود و آنچه پیش آن مرد بود، سیاه بود. پس سؤال کرد که انگور که پیش من است، چرا سیاه است؟ راعی گفت: آنچه پیش من است، سپید است که من از سر یقین خواستم و آنچه پیش توست، سیاه است که تو از راه امتحان خواستی که رنگ هر چیزی لایق حال او خواهد بود. بعد از آن گلیمی بدو داد و گفت: نگاه دار. چون آن مرد به حج رفت، در عرفات آن گلیم به جایی نهاد. چون باز طلبید، گلیم را نیافت. آه کرد و گفت: گلیم را بردند. چون دیگر بار به بسطام آمد، گلیم را در نزدیک راعی دید. **[3467 گفت توبه کردم از بهرِ خدا]** موش گفت: توبه کردم که دیگر باره گرد غرور نگردم. لفظ از بهر خدا مرهون است. **[بگْذران زین آبِ مُهلِک مر مرا]** چون اشتر عجز و اعتراف او را بدید، **[3468 رحم آمد مر شتر را گفت هین]** اشتر را بر موش رحم آمد که او را گفت: هان و هین **[برجِه و بر کودبانِ من نشین]** لفظ جه امر است از جهیدن. یعنی بالا بیا و بر سنام من بنشین. **[3469 این گذشتن شد مسلّم مر مرا]** لاجرم به شکر این نعمت خدا **[بگْذرانم صد هزاران چون ترا]** مقصود از ایراد این حکایت آن است که اولیاء

[4399] به مریدی S : - K

حضرت پروردگار که چون اشتر متواضع و بردبارند، چنان‌که **اَلمُؤْمِنُ کَالْجَمَلِ** در قول نبی مختار آمده است، اگرچه زمام اختیار از غایت حلم و بردباری به دست هر موش‌صفتی دهند و قدم از جادهٔ انقیاد او بیرون نهند، **(279b)** باید که آن موش نادان فریفتهٔ آن نگردد و از سر غرور پای بر پایهٔ کبریا ننهند. رسول الله صلی الله علیه و سلم می فرماید: **لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ الْكِبْرِ**. ابن عطا می گوید: نزدیک‌تر چیزی به دشمن داشتن حق تعالی آن است که بنده نفس خود را قدری و عزّی پیدا کند. بلکه می باید که از نفس خود حقیرتر نبیند. **رباعی:** پیشی بگذار و بعد از این پیش مباش - در قید وجود خویش از این بیش مباش * جز بهر رضای حق مکن هرچه کنی - در بند قبول شاه و درویش مباش. پس کسی مرد کامل و مرشد مکمّل نباشد، یعنی به حکم **اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ** به درجهٔ کمال رسیده نباشد، کامل را تابع باشد. چنان‌که می فرماید: **[3470 چون پیمبر نیستی پس رَو به راه]** معنی این مصراع به ترکی: چون پیغامبر دگلسن آردده یوری یولده. یعنی چون پیشوای امّت نیستی، پیروِ راه و امّت باش **[تا رسی از چاه روزی سویِ جاه]** تا از قعر چاه روزی به منصب و جاه برسی که از چاه نفسانیّت به مرتبهٔ ولایت برسی. **[3471 تو رعیّت باش چون سلطان نه‌ای]** چون درجهٔ سلطنت نداری، در سلک رعیّت باش. **[خود مران چون مردِ کشتیبان نه‌ای]** کشتی را تنها مران چون احوال دریا و کشتی ندانی. نتیجهٔ سخن این است که **[3472 چون نه‌ای کامل دُکان تنها مگیر]** بلکه با شریک باش. **[دست‌خوش می باش تا گردی خمیر]** که خمیر کردن را دست خوب و نیک می باید. **[3473 اَنْصِتُوا را گوش کن خاموش باش]** اشارت است به آن آیت کریمه که در اواخر سورهٔ اعراف است. **وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ**. لاجرم چون کلام الهی و پند و معرفت گویند مستمع شو. **[چون زبانِ حق نگشتی گوش باش]** چون نمی توانی که کلام حق را بگویی و به حکم **وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ** ارشاد و دلالت بکنی، کلمهٔ حق را بشنو و پیش کاملان سخن طعن‌آمیز مگو و خودنمایی مکن. **[3474 ور بگویی شکلِ استفسار گو]** نه بر وجه اعتراض و امتحان. حکایت: احمد بن حنبل و شافعی رَحِمَهُمَا اللَّهُ نشسته بودند. حبیب عجمی پیدا آمد. احمد گفت: او را سؤال کنم. شافعی گفت: این قوم را سؤال به امتحان نباید کرد. احمد گفت حبیب را:

چه گویی در حق کسی که از این پنج نماز یکی از او فوت شده است و نمی داند که کدام است؟ چه باید کرد؟ گفت: این دل کسی باشد که از خدای تعالی غافل بود و او را ادب **(280a)** باید کرد و هر پنج نماز را باید فرمود. احمد در جواب او متحیّر شد. **[با شهنشاهان تو مسکین‌وار گو]** از شیخ بایزید منقول است که گفت: نُودِيتُ فِي سِرِّي فَقِيلَ لِي خَزَائِنُنَا مَمْلُوءَةٌ مِنَ الْخِدْمَةِ فَإِنْ أَرَدْتَنَا فَعَلَيْكَ بِالذِّلَّةِ وَ الْإِفْتِقَارِ. یعنی در سر من ندا کردند که خزاین ما پر است از خدمت اگر ما را خواهی، ملازمت مذلّت و افتقار کن. **رباعی:** هر ناخوشی که داری از هستیِ توست - از دیدن خویش و کبر و بدمستیِ توست * می دان که سعادت تو در هر دو جهان - در مسکنت و تواضع و پستیِ توست. بدان که کبر و غرور از اصول صفات ذمیمه‌اند. و بدایت این صفات از شهوت[4400] است و رسوخ شهوت از عادت. پس چون صفتی از صفات ذمیمه به واسطهٔ مداومت و عادت راسی و راسخ شود، دیگر باره نفس آن را ناسی و ناسخ نتواند شد. بلکه چون دیگری او را از آن فعل باز دارد، دشمنی آغاز نهد. کافر را[4401] از بت‌پرستی باز داشتن و طفل را از گل‌خواری ناگذاشتن واسطهٔ عداوت[4402] گردد. همچنین علّت سروری و مرض مهتری چون کسی را عادت شود که در حقیقت هیچ زهری قاتل‌تر از پیش دیدن خویش بر دیگران نیست و لعن و طعن و طرد ابلیس را سبب همین بود که اندیشهٔ ازالت آن علّت از آن صاحب شوکت هرآینه قصد و باعث غارت خان و مان گردد و لهذا در تحقیق این معانی فرماید: **[3475 ابتدایِ کبر و کین از شهوت است]** یعنی بدایت صفات ذمیمه از شهوت است. **[راسخیِ شهوتت از عادت است]** و رسوخ شهوت تو از عادت است. **[3476 چون ز عادت گشت محکم خویِ بد]** چون از عادت خوی بد محکم شود، **[خشم آید بر کسی کِت واکشد]** ترا خشم آید چون کسی ترا از آن فعل باز دارد. **[3477 چونکه تو گِل‌خوار گشتی هرکه او]** هر کس که او **[واکشد از گِل ترا باشد عدو]** تو او را عدو بگیری. **[3478 بت‌پرستان چونکه خو با بت کنند]** کافران که خوی و خصلت با صنم کنند، **[مانعانِ راهِ بت را دشمن‌اند]** آنان که راه بت را مانع‌اند، ایشان آنان را دشمن شوند. همچنین کسی که چیزی را از ماسوی معبود خویش کند، اگر

[4400] شهوت S : شهوات K

[4401] را S : - K

[4402] عداوت S : عادت K

ناصحی آن را پند دهد و از او دور ساختن خواهد، او این را دشمن گیرد. پس از این مضرت کبر را بیان کند. **[3479 چونکه کرد ابلیس خو با سروَری]** و خصلت گرفت با مهتری، **[دید آدم را حقیر او از خری]** و حسد برد و گفت که باشد از همچو من مهتر بهتر؟ **[3480 که بِه از من سروَری (280b) دیگر بوَد]** استفهام انکاری است. **[تا که او مسجودِ چون من کس بود]** لاجرم **[3481 سروَری زهر است جز آن روح را]** سروری هرکس را زهر است جز آن جان را **[کو بوَد تریاق‌لانی ز ابتدا]** که آن روح از ابتدا تریاق‌لان و منبع آن باشد همچو سلیمان علیه السلام که با وجود نبوّت و سلطنت مسکینی‌وار از کسب عمل دست خود می خورد و با مسکینان می نشست و می گفت: مِسْكِينٌ جَالِسُ مِسْكِينٍ[4403]. پس کسی که تصرّف باطن و قدرت ظاهر دارد امّا تکبّر نمی نماید، او را ضرر نیست. چنان‌که می فرماید: **[3482 کوه اگر پُر مار شد باکی مدار]** و غم مخور. **[کو بوَد اندر درون تریاق‌زار]** که در اندرون او بود معدن تریاق امّا[4404] کبر و منی را از دل بیرون کردن کار مشکل است که گفته‌اند: قَلْعُ الْجِبَالِ بِالْإِبْرَةِ، أَيْسَرُ مِنْ قَلْعِ الْكِبْرِ مِنَ الْقَلْبِ. **[3483 سروَری چون شد دماغت را ندیم]** و قرین، **[هرکه بشْکستت شود خصمِ قدیم]** هرکه ترا بشکند، شود به نزد تو دشمن کهنه. حکایت: کسی را از حکّام مردی در اثنای کلام گفت ای مسلمان. آن کس برنجید و آن کس را دشنام داد و گفت: این مرا تخفیف است. آن مرد[4405] گفت: کبر تو به جایی رسید که عنوان اسلام ترا عیب و نقص آمد، امّا وای به تو که مسلمان نشوی. و اگر ترا ای بنده گفته بودمی، مرا چه کردی و چها گفتی با وجود که بندهٔ خدایی. حکایت: پادشاهی یک کنیزک را دید و پسندید. بخواست که بخرد. خواجه‌اش صد هزار درم طلبید. پادشاه این مقدار ثمن را استکثار کرد. کنیزک گفت: ای پادشاه، مرا بخر از آنکه در من صد هنر است و هر هنر بیش از صد هزار درم ارزد. پادشاه گفت: چگونه هنرها داری؟ کنیزک گفت: کمترین هنرهای من این است که چون مرا بخری و بر همه کنیزکان تقدیم و ترجیح کنی، تکبّر نمی کنم از آنکه می دانم که کنیزکم به هر حال. **[3484 چون خلافِ خویِ تو گوید کسی]** و می خواهد که شود ترا فریادرسی **[کینه‌ها خیزد ترا**

[4403] مِسْكِينٌ جَالِسُ مِسْكِينٍ S : مسکین جالس مسکین باشد K

[4404] اما S : که K

[4405] مرد S : + که K

با او بسی] و می گویی **[3485 که مرا از خویِ من بر می‌کَنَد]** به فتح کاف. **[مر مرا شاگرد و تابع می کند]** در بعض نسخ: **[خویش را بر من چو سروَر می کند]**. **[3486 چون نباشد خویِ بد محکم شده]** و قرار گرفته، **[کی فروزد از خلاف آتشکده]** یعنی از خلاف و پند او را سوز و شکایت نمی آید. در بعض نسخ به جای این بیت این بیت[4406] واقع است: **[چون نباشد خوی بد سرکش در او]** و بلند در کسی، **[کی فروزد از خلاف آتش در او]** حاصل معنی در دو بیت یکی است. **(281a)** پس بدان که اگر متکبّران جهان را و بدعت[4407] عادت گرفتگان را بگویی، این کبر شوم است و این‌چنین علم مذموم. پس ترک عرف و اضافت کردن و ذکر و طاعت را ملازمت کردن می باید، آنان که کبر در دماغ ایشان رسوخ یافته است می رنجند امّا آنان که اهل انصاف‌اند و خوی بد در نهاد ایشان رسوخ نیافته است نمی رنجند. بلکه **[3487 با مخالف او مدارایی کند]** تا که **[در دلِ او خویش را جا می کند]** در دل مخالف خود را جا می کند و ناصح و مرشد را محب می کند. **[3488 زآنکه خویِ بد نگشتست استوار]** و قرار یافته. **[مورِ شهوت شد ز عادت همچو مار]** پس پیش از آنکه خوی بد محکم شود و مور شهوت از ممارست مار گردد، **[3489 مارِ شهوت را بکُش در ابتلا]** به ریاضت و تقوی. **[ورنه اینک گشت مارت اژدها]** و مقابله ممتنع شود او را. حکایت: شیخ ابو سعید گفته که در زمان دانشمندی یک روز بیرون آمدم. بر در شارستان سرخس تَلِّ خاکستر بود. لقمان مجنون بر سر آن نشسته. قصد وی کردم و بر آن بالا شدم. وی پاره‌ای بر پوستین خود می دوخت و ما به وی نگریستیم. چون آن پاره بر پوستین دوخت، گفت: یا ابا سعید، ما ترا به این پاره بدوختیم. پس برخاست و دست ما بگرفت و می برد تا خانقاه پیر ابو الفضل حسن، و وی را آواز داد. بیرون آمد گفت: یا ابا الفضل این را نگاه دار که از شماست. پیر ما را دست بگرفت و در خانقاه برد و در صفّه‌ای بنشستیم، و جزوی برگرفت و در آنجا نظر می‌کرد. و ما را چنانچه عادت دانشمندان بود طلبی در سینه پدید آمد که در آن جزو چیست؟ پیر بدانست گفت: یا ابا سعید، صد و بیست و چهار هزار پیغامبر را[4408] که به خلق فرستادند گفتند: با خلق بگویید که اللّه گویند. ایشان

[4406] این بیت S : - K

[4407] بدعت S : + و K

[4408] را S : - K

آمدند و کسانی که این کلمه گفتند در این کلمه مستغرق شدند. ابو سعید گفت: این سخن ما را آن شب در خواب نگذاشت. بامداد پیش از آفتاب بر آمدن، از پیر دستوری خواستیم و به درس و تفسیر پیش بو علی فقیه رفتیم. چون بنشستیم، خواجه بو علی را اوّل درس این آیت بود: **قُلِ اللَّهُ، ثُمَّ ذَرْهُمْ فِی خَوْضِهِمْ یَلْعَبُونَ**. در آن ساعت دری در سینهٔ ما گشادند به سماع این کلمه، و ما را از ما فرا ستدند. خواجه بو علی آن تغییر در ما بدید گفت: دوش کجا بودید؟ گفتم: پیر ابو الفضل. گفت: برخیز و باز آنجا شو که حرام بود ترا از آن معنی به این معنی آمدن. ما به نزد پیر ابو الفضل **(281b)** آمدیم، واله و متحیّر همهٔ این کلمه گشته. چون پیر ابو الفضل ما را بدید، گفت: یا ابا سعید، **بیت:** مستک شده‌ای همی ندانی پس و پیش - هان گم نکنی تا تو سررشتهٔ خویش. گفتم: ای شیخ، چه می[4409] فرمایی؟ گفت: در آی و بنشین و این کلمه با تو کارها دارد. چون پیر ابو الفضل به رحمت حقّ تعالی پیوست و ما را در مدّت حیات پیر هر اشکال که بودی رجوع افتادی، حلّ اشکال ما را هیچ کس متعیّن نبود الّا شیخ ابو العبّاس. به آمل رفتیم به نزدیک شیخ ابو العبّاس و یک سال پیش وی بودیم. گویند که شیخ ابو العبّاس را در جماعت‌خانهٔ صوفیان، موضعی بود چهل و یک سال در آنجا نشسته بود در میان جمع. اگر درویشی نماز افزونی کردی، گفتی: ای پسر، تو مَجُنب که هرچه این پیر می‌کند برای شما می کند. وی را این[4410] به هیچ کار نیست و بدین حاجتی ندارد. و هرگز در آن یک سال شیخ ابو سعید را نگفت که تو مجنب یا نماز مکن، چنان‌که دیگران را گفتی. و وی را در برابر خود[4411] خانگکی داده بوده. یک شب شیخ ابو العباس از صومعه بیرون آمد. مگر فصد کرده بود و رگش گشاده بود. ابو سعید از آن حال خبر داشت. برخاست و زود از زاویهٔ خود بیرون آمد و پیش شیخ آمد و دست وی بشست و ببست و جامه از وی باز کرد. جامهٔ خویش پیش وی داشت. شیخ بستد و پوشید. پس جامهٔ شیخ را بشست و بر ریسمان افکند، و هم در شب خشک شد، بمالید و درنوردید و پیش آورد. شیخ اشارت کرد که ترا باید پوشید. شیخ[4412] ابو سعید پوشید و به زاویهٔ خود رفت. چون بامداد شد، جماعت خاستند و حاضر آمدند. در شیخ ابو العباس نگریستند، جامهٔ شیخ

[4409] می K - : S

[4410] این K - : S

[4411] خود K - : S

[4412] شیخ K - : S

ابو سعید دیدند و در شیخ ابو سعید جامهٔ ابو العباس[4413]. در تعجّب ماندند. شیخ ابو العبّاس گفت: آری، دوش نثارها رفت، همه نصیب این جوان مهنکی آمد. مبارکش باد. و هم شیخ ابو سعید گفته است که چون یک سال پیش شیخ ابو العبّاس تمام کردیم، گفت: باز گرد و و به مهنه شو. به حکم اشارت او باز آمدیم. مگر پیر بوده است به بلخ. نام او محمد بن ابو نصر حبیبی بود. هرگز شیخ[4414] ابو سعید را ندیده بود. وقتی خواجه ابو بکر خطیب که از ائمه مرو بود، به جهت شغلی قصد نیشابور کرد، محمد حبیبی به نزدیک وی آمد. گفت: شنیدم که عزیمت نیشابور کرده‌ای. مرا سؤالی است. **(282a)** می‌خواهم که از شیخ ابو سعید ابو الخیر بپرسی و جواب باز آری، و لیکن باید که او نداند که این سؤال من کرده‌ام. گفت: آن سؤال چیست؟ گفت: از وی بپرس که:آثار را محو بود؟ گفت: من این یاد نتوانم گرفت، بر کاغذی بنویس. بنوشت و به وی داد. خواجه ابو بکر خطیب گوید: چون به نشابور آمدم، کاغذ را به شیخ دادم. شیخ گفت: آن پیر را بگوی: **لَا تُبْقِي وَ لَا تَذَرُ**. عین نمی ماند، اثر از کجا ماند؟ سر در پیش افکندم و گفتم: مفهوم نشد. گفت: این در بیان دانشمندی در نیاید و این بیتها را یاد گیر و با وی بگو: **رباعی:** جسمم[4415] همه اشک گشت چشمم بگریست - در عشق تو بی‌جسم همی باید زیست * از من اثری نماند این عشق از چیست - چون من همه معشوق شدم عاشق کیست. گفتم: شیخ بفرماید تا بر جایی ثبت کنند. حسن مؤدّب را فرمود تا بنوشت. چون به مرو آمدم، در وقت پیر محمّد حبیبی بیامد. قصّه را با وی بگفتم و آن بیتها بر خواندم. چون بشنید، نعره زد و بیفتاد. از آنجا او را دو کس بیرون بردند. و هفتم روز در خاک بود. شیخ ابو سعید گفته است: **مصراع:** بر رُسته دگر باشد و بر بسته دگر. آنچه از علوم تقریر به زبان دارد، در تمسّک آن طایفه **إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ** است، بر بسته است. تا حیات عاریتی زبان را به تحریک مدد می‌کند در بیابان غرورش سرابی می نماند. چون ناصیهٔ ملک‌الموت پدید آید، پیرایهٔ عاریت از سر زبان بر دارند و رسوایی مرد ظاهر گردد و آنچه تعلّق به دل دارد، بر رسته است و از وی توقّع ثمرات بسیار در دین و دنیا. **[3490 لیک هر کس مور بیند مارِ خویش]** پس اگر بر آنی که مور شهوت از خانهٔ طبیعت

[4413] العباس S : + را K

[4414] شیخ S : - K

[4415] جسم S : چشم K

برانی باید که مار و مور را از اهلش تفتیش بکنی و بر خود اعتماد نکنی. زیرا هر کس مار خود را مور بیند. پس تو به استفسار مور را از مار می دانی. **[تو ز صاحب‌دل کن استفسارِ خویش]** یعنی تو افعال و اقوال و احوال خود را و مأکولات و مشروبات و ملبوسات خویش را چگونه است نمی دانی. اگر از صاحب‌دل بپرسی، او ترا هر یکی را بیان کند که موافق شریعت و طریقت کدام است. لاجرم چون تبدیل اعمال و احوال می کنی، بدی سابق را تمام می دانی و لهذا می فرماید: **[3491 تا نشد زر مس نداند من مسم]** مس زر ناشده نداند **(282b)** که من مسم. **[تا نشد شه دل نداند مُفلسم]** تا دل شاه نشود، نشناسد که من مفلسم. **[3492 خدمتِ اکسیر کن مس‌وار تو]** یعنی چنان‌که مس را برای زر شدن خدمت اکسیر باید، ترا نیز از برای ثبات قدم در محبّت صحبت دلدار ناگزیر باید. **[جور می‌کش ای دل از دلدار تو][4416].** خدمت مولانا دلدار را بیان کند. **[3493 کیست دلدار اهلِ دل نیکو بدان]** نه[4417] محبوب جهان **[که چو روز و شب جَهانند از جهان]** و نفرت کنند از آنکه تَرْكُ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ طَاعَةٍ. **[3494 عیب کم کن بندهٔ اللّه را]** و اهل الله را. **[متّهم کم کن به دزدی شاه را]** چنان‌که یک شاه دین را به دزدی متّهم کردند در این حکایت: **[کراماتِ آن درویش که در کشتی متّهمش کردند]** یک کرامت آن درویش گوهر آوردند ماهی بود. یک کرامتش ماهیان بسیار آمدن بود و یک کرامت گوهر را میل ناکردن و یک کرامتش بر هوا نشستن و لهذا کرامات آن درویش گفت به صیغهٔ جمع. **[3495 بود درویشی درونِ کشتیی]** یعنی درویشی بر کشتی سوار شده بود و در وی خفته. **[ساخته از رَختِ مَردی پشتیی]** و از متاع مردی سندی ساخته. یعنی چنان فقیر بود که چیزی نداشت که بالین کند. **[3496 یاوه شد همیانِ زر او خفته بود]** ناگاه شخصی را همیان زر در آن کشتی گم شد. **[جمله را جُستند و او را هم نمود]** همه اهل کشتی را تفحّص نمودند. صاحب زر را رأی آن شد که **[3497 کین فقیرِ خفته را جوییم هم]** لاجرم **[کرد بیدارش ز غم صاحب‌درم]** یعنی صاحب‌درم از غم زر آن فقیر را بیدار ساخت تا او را نیز بجوید. چون بیدارش کرد، گفتش **[3498 که در این کشتی حُرَمْدان گم شدست]** یعنی کیسه‌ای ضایع شد. **[جمله را جُستیم نتْوانی تو رَست]** و خلاص نمی شوی از جستن. در بعض نسخ

[4416] جور می کش ای دل از دلدار تو K : - S

[4417] نه K - : S

[جمله را جُستیم گویی در تو است]. [3499 دلق بیرون کن برهنه شو ز دلق] و عریان. **[تا ز تو فارغ شود اوهامِ خلق]** و تو از تهمت بری شوی. **[3500 گفت یا رب مر غلامت را خسان]** آن درویش گفت: الهی، غلامت را زمرهٔ خسان **[متّهم کردند فرمان در رسان]** تهمت نهادند، فرمان خویش در رسان. **[3501 چون به درد آمد دلِ درویش از آن]** و از تهمت ایشان **[سر برون کردند هر سو در زمان]** در آن آن **[3502 صد هزاران ماهی از دریایِ ژرف]** فاعل سر برون کردند صد هزاران است. **[در دهانِ هر یکی دُرّی شگرف]** یعنی ماهیان بسیار از دریای **(283a)** نغول هر یکی در دهان درّی عظیم گرفته بیرون آمدند. **[3503 صد هزاران ماهی از دریایِ پُر]** و عمیق **[در دهانِ هر یکی دُرّ و چه دُر]** در دهان هر ماهی درّی امّا چه در. **[3504 هر یکی دُرّی خراجِ مُلکتی]** که قیمت هر در خراج مملکت بود **[کز اله است این ندارد شرکتی]** که از خزینهٔ غیب الهی است نه در او کس را شرکت است. پس او بر درهای گران‌مایه قادر است. **[3505 دُرِّ چند انداخت در کشتی و جَست]** درویش درّی چند انداخت در کشتی و خود بجست. **[مر هوا را ساخت کرسی و نشست]** و خود را منزل بر روی هوا ساخت و بنشست. **[3506 خوش مربّع چون شهان بر تختِ خویش]** قید نشست است. **[او فرازِ اوج و کشتی‌اش به پیش]** درویش در بالا و کشتی در پیش او. **[3507 گفت رَو کشتی شما را حق مرا]** درویش گفت: ای اهل کشتی، برو کشتی شما را و خدا مرا **[تا نباشد با شما دزدِ گدا]** در بعض نسخ دزد و دغا واقع است. **[3508 تا که را باشد خسارت زین فراق]** یعنی از این فراق مرا ضرر و زیان نیست. **[من خوشم جفتِ حق و با خلق طاق]** که قرینم به خدا و از خلق شده‌ام منقطع و یکتا. ابو علی رازی گوید: إِذَا رَأَيْتَ اللَّهَ يُوحِشُكَ مِنْ خَلْقِهِ فَاعْلَمْ أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُونِسُكَ بِنَفْسِهِ. **[3509 نه مرا او تهمتِ دزدی نهد]** حق مرا تهمت دزدی نمی نهد. **[نه مهارم را به غمّازی دهد]** و نه مهار مرا به دست غمّازی دهد. حکایت: پادشاهی بخواست که صالحی فارغی را مصاحب خود گرداند. آن صالح از بهر خلاص خود گفت: ای پادشاه، من خوی بدی دارم که بر کنیزکان نظر اندازم و اگر فرصت یابم، ملاعبت و معانقت[4418] می کنم. اگر تو مرا با کنیزکان می[4419] بینی، چه کنی؟ پادشاه تندی نمود و درشتی آغاز کرد. آن

[4418] معانقت S : منافقت K

[4419] می S : - K

صالح گفت: تو بر من گناه ناکرده غضب می کنی، امّا آن پادشاه که من با او مصاحبت دارم، چند بار گناه من دیده و پوشیده است. صحبت او را ترک نمی کنم. چون درویش چنین کرامتها نمود و چنین سخن گفت، **[3510 بانگ کردند اهلِ کشتی کای هُمام]** اهل کشتی چون آن حال دیدند، از درویش پرسیدند که ای بزرگوار، **[از چه دادندت چنین عالی‌مقام]** از چه[4420] جهت ترا دادند این‌چنین مقام بلند؟ **[3511 گفت از تهمت نهادن بر فقیر]** اهل کشتی را آن درویش اوّلا بر وجه استهزا جواب داد و گفت: این مقام عالی را به من از بهر تهمت **(283b)** نهادن بر درویش دادند چنان‌که شما بر من تهمت نهادید. **[وز حق‌آزاری پیِ چیزی حقیر]** به حکم مَنْ آذَى وَلِيًّا فَقَدْ آذَى اللَّهَ فقیر را از بهر متاع دنیا آزردن که به حکم **قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ** حق را آزردن است به چیز اندک. پس از آن حقیقت حال را بیان کرد و گفت: **[3512 حَاشَ لِلّه بل ز تعظیمِ شهان]** از بهر تعظیم شاهان دین **[که نبودم در فقیران بدگمان]** و سوء ظن نکردم به ایشان. **[3513 آن فقیرانِ لطیفِ خوش‌نفس]** و شیرین‌سخن و فقیر صابر که از فقر شکایت نمی کند **[کز پیِ تعظیمشان آمد عبس]** که از برای تعظیم آن فقیران نازل شد سورهٔ عبس. آورده‌اند که ابن ام مکتوم مردی نابینا بود. به مجلس شریف رسول الله صلی الله علیه و سلم آمد و آن حضرت به دعوت صنادید قریش مشغول بود. ابن مکتوم به جهت عمی آن حال را ندانست و سخن بر رسول الله صلی الله علیه و سلم قطع کرد و آن حضرت از قطع کلام ملول شده روی مبارک ترش کرد و از او اعراض نمود. جبرائل آمد، آیت آورد که **عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ** ترش کرد روی خود را و روی بگردانید به آنکه آمد به وی نابینا. حکایت: امام زاهد فرموده که رسول الله صلی الله علیه و سلم از عقب ابن مکتوم رفت و او را باز گردانید و به مسجد باز آورد و ردای مبارک خود بگسترانید. وی را بر آن بنشاند. و بعد از آن هر گاه وی را دیدی، گرامی داشتی و گفتی: مَرْحَبًا لِمَنْ عَاتَبَنِي فِيهِ رَبِّي. **[3514 او فقیری بهرِ پیچاپیچ نیست]** نه فقیری که او[4421] بهر پیچاپیچ است و تغییر شکل لِأَجْلِ الْأَكْلِ کرده. **[بل پیِ آن که به جز حق هیچ نیست]** لاجرم فقیر آن است که فقر او از بهر خدا باشد نه از برای دنیا. چنان‌که

[4420] چه K - : S

[4421] او K - : S

گفته‌اند: تَرْكُ الدُّنْيَا لِلدُّنْيَا[4422] مِنْ جَمِيعِ الدُّنْيَا. از رسول الله صلی الله علیه و سلم مروی است: **مَنْ تَرَكَ مُرَادَ النَّفْسِ فَهُوَ فَقِيرٌ فَقْرُهُ فَقْرُنَا وَ مَنْ طَلَبَ مُرَادَ النَّفْسِ لَيْسَ فَقْرُهُ فَقْرَنَا. [3515 متّهم چون دارم آنها را که حق]** متّهم چگونه بدارم آنان را که حضرت خدا **[کرد امینِ مخزنِ هفتم طبق]** و واقف اسرار سمای سابع. **[3516 متّهم نفس است نه عقلِ شریف]** و اهل او. **[متّهم حسّ است نه نورِ لطیف]** که در نور الهی غلط نیست که احوال آخرت را کما هی بیند و تدبیر آن کند و بر ریاضت و عبادت عالم مکاشفه را مشاهده کند، امّا نفس منکر آخرت و نافی قربت است. او به خودی خود اقرار نمی کند. **[3517 نفس سوفسطایی آمد می زنش] (284a)** یعنی آن نفس سوفسطایی را بزن. **[کِش زدن سازد نه حجّت گفتنش]** سوفسطایی که منکر حقیقت است و آن چیز که به ضرورت معلوم است، آن را انکار می کند. پس به زدن سازد و اعتراف حقیقت کند نه به دلیل گفتن وی را. حکایت: مردی سنّی به یک سوفسطایی در جای تنها قرین شد. آن سنّی در دست چوبی داشت و با آن سوفسطایی مسئلهٔ حَقَايِقُ الْأَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ می گفت و آن سوفسطایی انکار می کرد. و آن سنّی دلیل و برهان می آورد و می گفت: این چوب در دست من امر محسوس است. چرا انکار می کنی؟ آن سوفسطایی می گفت: آن چوب خیال است، موجود نیست. چون سنّی دید که سوفسطایی محسوس و امر ضروری را عناد می کند، با چوب زدن گرفت. سوفسطایی درد چوب را ادراک کرد، به وجود چوب اقرار کرد. **[3518 معجزه بیند فروزد آن زمان]** و اعتراف کند در آن وقت. **[بعد از آن گوید خیالی بود آن]** و غلط حس بود و گمان. **[3519 ور حقیقت بود آن دیدِ عجب]** یعنی سوفسطایی می گوید: اگر حقیقت بود آن امر غریب، **[چون مقیمِ چشم نامد روز و شب]** چرا مقیم دیده نشد علی الدوام؟ **[3520 آن مقیمِ چشمِ پاکان می بوَد]** ایشان را جواب این است که آن دید عجب مقیم دیدهٔ پاکان باشد. **[نی قرینِ چشمِ حیوان می شود]** چون چشم شما. **[3521 کآن عجب زین حسّ دارد عار و ننگ]** که آن دید عجب و امر غریب از این حس حیوانی عار و ننگ دارد. **[کی بوَد طاووس اندر چاهِ تنگ]** طاووس لطیف و بزرگ کی در چاه تنگ باشد؟ **[3522 تا نگویی مر مرا بسیارگو]** تا مرا به بسیار گفتن تهمت نکنی. **[من ز صد یک گویم و آن**

[4422] لِلدُّنْيَا S : لِلدين K

همچو مو] ورنه اینجا سخن بسیار و شرح اسرار و محتاج گفتار و گفتن ناچار است چنان‌که در این حکایت: **[تشنیعِ صوفیان بر آن صوفی پیشِ شیخ که بسیار می‌گوید]** تقریب این حکایت بسیار گفت آن صوفی است. **[3523 صوفیان بر صوفیی شَنعه زدند]** صوفیان خانقاهی بر یک صوفی تشنیع کردند. **[پیشِ شیخِ خانقاهی آمدند]** و شکایت کردند. **[3524 شیخ را گفتند دادِ جانِ ما]** و عدل جان ما **[تو از این صوفی بجو ای پیشوا]** و بستان از او ای مقتدی. **[3525 گفت آخر چه گله‌ست ای صوفیان]** شیخ پرسید: چه شکایت دارید ای صوفیان؟ **[گفت این صوفی سه خو دارد گران]** یکی از ایشان گفت: این صوفی سه خصلت دارد ثقیل. **[3526 در سخن بسیارگو همچون جَرَس]** یک خوی آن است که **(284b)** این صوفی همچو جرس بسیارگوی است. چنان‌که زبانش پیوسته در حرکت است. **[در خورش افزون خورَد از بیست کس]** دیگر خوی آن است که در خوردن از بیست کس افزون می خورد. **[3527 ور بخسبد هست چون اصحابِ کهف]** دیگر خوی آن است که در خفتن همچو اصحاب کهف است که اصحاب کهف سیصد و نه سال خسبیده بودند. **[صوفیان کردند پیشِ شیخ زَحْف]** خزیدن و هجوم کردند که این سه خصلت خلاف آداب صوفیان است. **بیت:** صمت و جوع و سهر[4423] و عزلت و ذکر به دوام – ناتمامان جهان را بکند کار تمام. **[3528 شیخ رو آورد سویِ آن فقیر]** شیخ متوجّه شد به سوی آن صوفی **[که ز هر حالی که هست اوساط گیر]** **شعر:** تَوَسَّطْ إِذَا مَا شِئْتَ أَمْراً فَإِنَّهُ - كِلَا طَرَفَيِ قَصْدِ الْأُمُورِ ذَمِيمٌ. از رسول الله صلی الله علیه و سلم مروی است: **خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا** و لهذا می فرماید: **[3529 در خبر خَیْرُ الْأُمُور اَوْسَاطُهَا]** چون اوساط اختیار کنی، اعتدال حاصل شود که احسن حالات است. چنان‌که می فرماید: **[نافع آمد ز اعتدال اَخْلَاطُهَا]** چون اخلاط معتدل و مساوی باشد، نافع شود و مزاج بر صحّت باشد. **[3530 گر یکی خِلطی فزون شد از عَرَض]** چون یک خلط از اخلاط اربعه بر دیگر خلط افزون شود به[4424] سبب عرض، **[در تنِ مردم بدید آید مرض]** و مفضی شود به مرگ. **مثنوی:** چار طبع عناصر سرکش - دو سه روزی شدند با هم خوش * چون از ایشان یکی شود غالب - جان شیرین بپرّد از قالب. پس افزونی زیان است. **[3531 بر قرینِ خویش مفْزا در صفت]** و زیاده مکن.

[4423] سهر S : سحر K

[4424] به S : - K

[کآن فراق آرد یقین در عاقبت] که آن زیاده کردن جدایی آرد آخر کار. حکایت: مردی صالح در جایی قرین اولیا شد و در لب دریا مراقب گشتند. آن مرد را به مقارنت ایشان کشف میسّر[4425] شد که دور از کنار دریا یک کشتی دید که مشرف به غرق شده و اهل کشتی فریاد همی کردند و در خود آن قدرت دید که اگر یک انگشت خود دراز کند، به آن کشتی می رسد و به لب دریا می آرد که خلق را رهاند. دست را دراز کرد و آن کشتی را به لب دریا رسانید. آن اولیا سر بر داشتند و این مرد را گفتند: چرا گستاخی کردی؟ ترا چشم هست و ما را نیست؟ و ترا قدرت هست و ما را نیست؟ چرا قضای الهی را رضا نمی دهی؟ آن اهل کشتی را اجل رسیده بود. ایشان در این سخن بودند که موجی عظیم از دریا آمد و آن کشتی را[4426] **(285a)** به دریا برد و غرق کرد. و آن اولیا این مرد را رد کردند و او نرفت. امّا چشم او از مشاهده و مکاشفه مستور و محجوب شد. پس بر قرین افزونی نمودن شوم است. **[3532 نُطقِ موسی بود اندازه ولیک]** سخن موسی در حدّ خود نیک بود ولیک **[هم فزون آمد ز گفتِ یارِ نیک]** یعنی خضر علیه السلام. **[3533 آن فزونی با خِضِر آمد شِقاق]** و خلاف. **[گفت رَو تو مُکْثِری هٰذا فِراق]** تو نیز بر هیچ صفتی بر رفیق خویش میفزای و با اهل صحبت راستی نمای. و اگر نی عاقبت فراق یار آرد. چنان‌که نطق موسی پیش خضر چون افزون‌تر شد، خطاب **هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ** آمد. **[3534 موسیا بسیارگویی دور شو]** خضر[4427] چنین خطاب کرد موسی را علیه السلام: ای موسی، بسیار گویی، از من دور شو. **[ورنه با من گُنگ باش و کور شو]** که یار من چنین می باید. در این تنبیه است که قرین و مرید را می باید که در یار و شیخ عیب نبیند و عیب نگوید تا از او فراق صوری یا فراق معنوی حاصل نشود. **[3535 ور نرفتی وز ستیزه شِسته‌ای]** چون یار ترا رد کند، امّا تو اگر نرفتی و از عناد نشستی، **[تو به معنی رفته‌ای بگْسسته‌ای]** تو به معنی از صحبت یار رفته و بگسسته‌ای اگرچه در صورت با وی نشسته‌ای. یعنی فیض و همّت از او منقطع[4428] شود. **[3536 چون حَدَث کردی تو ناگه در نماز]** و فاسد شد، **[گویدت سویِ طهارت رَو بتاز]** آن حدث ترا می گوید: سوی طهارت بتاز و وضو بساز. **[3537 ور نرفتی خشک خَنبان می‌شوی]**

[4425] میسّر S : می شد K

[4426] را S : - K

[4427] خضر S : - K

[4428] منقطع S : قطع K

و شست و کژپای می شوی که نمی روی. **[خود نمازت رفت بنشین ای غَوی]** که عملت لغو گشت ای گمراه. **[3538 رَو برِ آنها که هم‌جفتِ تُوَند]** برو به نزد کسان که هم‌جفت و[4429] هم‌حال توند که همچو تو بسیار خورند و بسیار بخسبند. حکایت: خواجه یحیی گفت: یک بار ابو الحسن خرقانی را دیدم. او پیر من است به یک سخن که گفت: این که می خورد و می خسبد چیزی دیگر است. لاجرم کسی که بسیارخور و بسیار بخسبد، به سوی هم‌جنس خود رفتن می باید و کسی که بسیارگوی باشد، سوی عاشق گفتار خود رفتن می شاید. ولهذا می فرماید: **[عاشقان و تشنهٔ گفتِ تُوَند]** و مشتاق سخن توند. پس سخن به ایشان بگوی. **[3539 پاسبان بر خوابناکان بر فزود]** و زیادگی پاسبان بر نایم است. **[ماهیان را پاسبان حاجت نبود]** زیرا همیشه بی‌خواب بیدارند. **[3540 جامه (285b) پوشان را نظر در گازر است]** و گازری جامه‌پوشان را درخور است. **[جانِ عریان را تجلّی زیور است]** امّا جان عریان را و تن محبوبان و فقیران را تجلّی لباس است. **[3541 یا ز عریانان به یک سو باز رو]** پس تو نیز از میان درویشان و صوفیان بیرون رو. **[یا چو ایشان فارغ از تن‌جامه شو]** یا همچو ایشان از احتشام عاری شو. در این تنبیه است که چون کسی در میان صوفیان باشد، کار صوفیان می باید کرد. والّا از میان ایشان بیرون می باید رفت. **[3542 ور نمی تانی که کُل عریان شوی]** اگر طاقت نداری که تمام عریان شوی و ترک همه ماسوی کنی، **[جامه کم کن تا رِه اوسط[4430] روی]** جامهٔ دنیا و هوا را گم کنی و تقلیل غدا و عادت کنی تا به خیر الامور عمل کرده شوی. **[عذر گفتنِ فقیر به[4431] شیخ]** و جواب با صواب آوردنش. **[3543 پس فقیر آن شیخ را احوال گفت]** آن صوفی فقیر شیخ را احوال گفت. **[عذر را با آن غرامت کرد جفت]** عذر را با آن وامداری و طعن مقرون کرد. یعنی طعن ایشان را علی الفور جواب داد. **[3544 هر سؤالِ شیخ را داد او جواب]** آن صوفی شیرین‌خطاب. **[چون جوابات خضر خوب و صواب]** همچو جوابهای خضر علیه السلام نیک و صواب. **[3545 آن جوابات سؤالاتِ کلیم]** چون جوابات خضر مر[4432] سؤالات موسی کلیم را علیهما السلام **[کِش خضر بنْمود از ربِّ علیم]** که آن جوابات

[4429] و S : - K

[4430] رِه اوسط S : ز اوسط می K

[4431] به S : با K

[4432] مر S : و K

را خضر نموده بود به موسی کلیم از تعلیم ربّ علیم. چنان‌که خدا در سورهٔ کهف حکایت می کند: **أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ** الآیه. **[3546 گشت مشکلهاش حل و افزون ز یاد]** آخر این مصراع اوّل مرهون است به اوّل مصراع اخیر اعنی: **[از پیِ هر مشکلش مفتاح داد]** لاجرم **[3547 از خِضِر درویش هم میراث داشت]** آن درویش از حضرت خضر میراث علم لدنّی داشت. **[در جوابِ شیخ همّت بر گماشت]** لاجرم درویش در جواب بسیار خوردن شروع کرد. **[3548 گفت راهِ اوسط ار چه حکمت است]** آن درویش شیخ را این‌چنین جواب داد که آری مراعات خیر الامور اوسط است مقرون به حکمت است، **[لیک اوسط نیز هم با نسبت است]** اوسط را به مقایسهٔ[4433] حال هر کسی نسبت است. **[3549 آبِ جو نسبت به اشتر هست کم]** و اندک که از وی بگذرد بی‌توقف. **[لیک باشد موش را آن همچو یَم]** و دریا. **[3550 هرکه را باشد وظیفه چار نان]** و اشتهای آن، **[دو خورَد یا سه خورَد (286a) هست اوسط آن]** امّا **[3551 ور خورد هر چار دور از اوسط است]** اگر چهار را بخورد، بعید از اوسط است. **[او اسیرِ حرص مانندِ بط است]** او گرفتار حرص است همچو گردن‌دراز. **[3552 هرکه او را اشتها دَه نان بوَد]** هرکه معدهٔ او بسیار خوردن خواهد، **[شش خورد می دان که اوسط آن بوَد]** پس احوال من ببین که **[3553 چون مرا پنجاه نان هست اشتها]** به کسر ها خواندن می باید. **[مر ترا شش گرده هم‌دستیم نی]** ترا که وظیفه شش رغیف است، تو هم‌دست من نیستی. **[3554 تو به دَه رکعت نماز آیی ملول]** یعنی مرا اگرچه اشتها چنین است، امّا رغبت و عدم فتور در عبادت درخور اشتهاست. اگر دیگری به ده رکعت نماز فتور پذیرد، **[من به پانصد در نیایم در خمول]** و مرا به پانصد رکعت ملال نگیرد. بدان که خمول در اینجا در کنجی خزیدن است که کنایت از خواب است و بی‌نامی لازم این معنی است. از آن جهت خمول را به معنی بی‌نامی تفسیر کنند. و در بعض نسخ نحول واقع است به معنی لاغری. رسول الله صلی الله علیه و سلم در حق عمر رضی الله عنه فرمود: **كُلُوا مِثْلَ أَكْلِ عُمَرَ فَإِنَّهُ يَأْكُلُ أَكْلَ الرِّجَالِ وَ يَعْمَلُ عَمَلَ الرِّجَالِ.** وَ فِي رِوَايَةٍ: **فَإِنَّهُ يَأْكُلُ كَالْأَسَدِ وَ يَعْمَلُ كَالْأَسَدِ. [3555 آن یکی تا کعبه حافی می رود]** یعنی و همچنین یکی از اقاصی بلاد اسلام تا کعبه پابرهنه می رود.

[4433] مقایسهٔ S : مقالهٔ K

[وین یکی تا مسجد از خود می شود] و دیگری در رفتن از خانه به مسجد عاجز می گردد. یا معنی این باشد که خود را در خانه گذاشته به مسجد می رود. یعنی دلش در متاع خانه است و خود بی‌خود به مسجد می رود. **[3556 آن یکی در پاکبازی جان بداد]** و فدای جان کرد. **[وآن یکی جان کَنْد تا یک نان بداد]** از کمال خسّت و امساک. **[3557 این وَسَط در بانهایت می رود]** اعتبار وسط نسبت با متناهی[4434] تواند بود **[که مر آن را اوّل و آخر بوَد]** که او را اوّل و آخر باشد. **[3558 اوّل و آخر بباید تا در آن]** که در آن چیز **[در تصوّر گنجد اوسط یا میان]** یعنی تعیّن وسط را طرفین یعنی اوّل و آخر می باید تا وسط متصوّر شود. **[3559 بی‌نهایت چون ندارد دو طرف]** چیزی که غیر متناهی باشد، چون اوّل و آخر ندارد، **[کی بوَد او را میانه مُنْصَرَف]** گریزگاه و قرارگاه. لاجرم در صفات و احوال کسی که غریق بحار صفات بی‌پایان باشد، اعتبار وسط متصوّر نبود. چون آن درویش بسیار خوردن را جواب داد، پس از این بسیار گفتن را جواب می گوید: **[3560 اوّل و آخر نشانش کس نداد]** یعنی اما اطالت **(286b)** کلام را حکمت آن است که آن کس که کس اوّل و آخر او را نشان نداد یعنی حق تعالی، **[گفت لَوْ کَانَ لَهُ الْبَحْرُ مداد]** اشارت است به آن آیت کریمه که در آخر سورهٔ کهف مذکور است: **قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا**. بگو اگر باشد دریای محیط که شامل ارض است سیاهی برای نوشتن سخنان پروردگار من یعنی معانی قرآن با معلومات او، هرآینه فانی گردد، نماند آب دریا. زیرا که جسم است و هر جسمی متناهی باشد. پس او به نهایت رسد پیش از آنکه نماند علوم پروردگار من جهت آنکه غیر متناهی است. پس به مداد متناهی کلمات نامتناهی نوشته نشود و اگر نیز بیاریم مثل دریای محیط مددِ آن مداد. **[3561 هفت دریا گر شود کلّی مداد]** الف را یا خواندن می باید از بهر قافیه. **[نیست مر پایان شدن را هیچ امید]** یعنی کلمات و علوم خدا. پس چون بنده محکوم تجلی است، اگر حضرت ملک علّام تجلّی به صفت کلام کند، بنده را چاشنی از آن کلمات حاصل آید و بسیار گفتن لازم شود. **[3562 باغ و بیشه گر شود یکسر قلم]** اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ لقمان مسطور است: **وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ**

[4434] با متناهی S : نامتناهی K

بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ. یعنی اگر آنکه بودی آنچه در زمین است از درختها قلمها و دریای محیط مدد شدی آن قلمها را بعد از فنای آب او هفت دریای دیگر و بدان قلمها و بدان آبهای مداد شده کتابت و املا کردندی، به پایان نیامدی معانی قرآن و علم الهی. **[زین سخن هرگز نگردد بیش و کم]** یعنی آن کلمات الله بیش و کم نگردد، امّا **[3563 آن همه حِبْر و قلم فانی شود]** آن سیاهی و قلم نهایت گیرد. **[وین حدیثِ بی‌عدد باقی بوَد]** پس از این خواب بسیار را جواب می گوید: **[3564 حالتِ من خواب را مانَد گهی]** امّا اطالت خواب را جواب آن است که حالت من خواب را ماند گاهی در ظاهر. **[خواب پندارد مر آن را گمرهی]** و ضالّی. **[3565 چشمِ من خفته دلم بیدار دان]** نه در خواب. **[شکلِ بی‌کارِ مرا بر کار دان]** آن حالت من اگرچه بی‌کاری دارد در ظاهر امّا در کار است به حقیقت که مستغرق به مطالعهٔ جمال خداست. **[3566 گفت پیغمبر که عَیْنَایَ تَنَام]** اشارت است به آن حدیث شریف که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِنَّ عَیْنَیَّ تَنَامَانِ وَلَا یَنَامُ قَلْبِي. (287a) [لاٰ یَنَامُ قَلْبِی عَنْ رَبِّ الْاَنَام]** پس خوشه‌چینان خرمن محمدی را توشه‌ای از خوشهٔ او رسیده است. **[3567 چشمِ تو بیدار و دل خفته به خواب]** لاجرم چشم بیداران خفته‌دل از حالت خفته‌چشم بیداردل غافل‌اند. **[چشمِ من خفته دلم در فتحِ باب]** چشم من خفته می نماید، امّا دلم در فتح باب است. پس کسی که حواس باطن گشاده نشده است، از بستن چشم ظاهر هیچ نگشاید. و اگر پرتوی از مبشرات بر وی رسد، به غیر خواب و خیال[4435] ننماید. امّا چون پنج حسّ باطن گشاده گشت، حالت بیداری ظاهر عین خواب نماید و خواب محض بیداری گردد. و سرّ **النَّاسِ نِیَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا** مبیّن شود و حال **اَلنَّوْمُ أَخُ الْمَوْتِ** تحقّق پذیرد. و توضیح این سخن آن است که در عالم شهادت هرچه در حسّ ظاهر ظاهر می شود، صورت چیزی است که در عالم مثالی[4436] است. و آنچه در عالم مثالی[4437] است، صورت معانی است که فایض است بر ارواح مجرّده از حضرت الهی. و آن معانی از مقتضیات اسماست. پس آنچه در عالم شهادت به حسّ ظاهر مشاهده کرده شود، به منزلهٔ پوست بیرونیِ جوز است. و آنچه در عالم مثال مطالعه کرده آید، به

[4435] خیال S : حال K

[4436] مثالی S : مثال K

[4437] مثالی S : مثال K

منزلهٔ پوست اندرونی. و انکشاف آن معانی که فایض بر ارواح است به منزلهٔ دیدن مغز، و مطالعهٔ مقتضای اسماء الهی به منزلهٔ مشاهدهٔ روغن آن مغز. پس ادراک[4438] اشیا در عالم شهادت به حواس ظاهره وجدان مطلوب است در پس پرده. و هرکس را مشاهدهٔ جمال مطلوب در پس چندین پرده‌ها میسّر نشود مگر به طریق استدلال. چنان‌که گفته‌اند: عارف حقایق وقتی که صورتی مشاهده کند یا کلامی بشنود یا معنی‌ای از معانی در دل او واقع شود، استدلال می کند از آن بر مبادی آن که در عالم مثال و عالم ارواح و عالم غیب و معانی است و مراد حق تعالی را از آن می داند. و از اینجاست که می گویند: هرچه در عالم حادث می شود، مرسل حق تعالی است به بنده که پیغام حق را به بنده می رساند. لاجرم می داند آنکه می داند و اعراض می کند از آنچه مقصود است از آن صورت آن کس که نمی داند. چنان‌که حق تعالی می فرماید: **وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ**. و اعراض ایشان از عدم تنبّه[4439] ایشان است و از دوام ایشان در خواب غفلت که غافلان آن را بیداری نام نهاده‌اند. **(287b)** امّا کسی که چشم ظاهر بسته باشد و دیدهٔ باطن گشاده مطلوب را بی‌حجاب‌تر بیند و این یا صورت نوم است که در عالم مثال بیند یا صورت حبس حواس به اختیار و مراقبه آنچه فایض است از حضرت پروردگار. و این بیداری است که مبتلایان خواب غفلت این را خواب گویند. و در این حالت مشاهدهٔ مغز بی‌حجابِ هر دو پوست به عنایت دوست دست دهد و تمامی مشاهده که معاینه دیدن مغز مغز است به انکشاف غطا و ظهور طامهٔ کبری که مردگان زنده صورت آن را موت خوانند حاصل آید که **فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ**. پس از این تقریر مقرّر شد که مشاهده که از ادراک حقیقت دورتر باشد، به سبب کثرت حجب مشاهدهٔ این عالم است به حواس ظاهره و این خواب و خیال است که احتیاج او به تعبیر بیشتر است کَمَا قِيلَ: **شعر:** إِنَّمَا الْكَوْنُ خَيَالٌ وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ - كُلُّ مَنْ يَفْهَمُ هَذَا حَازَ أَسْرَارَ الطَّرِيقَةِ. **رباعی:** خواب است و خیال این جهان فانی - در خواب کجا حقیقت خود دانی * چون روی به سوی آن جهان گردانی - پیدا شودت حقایق[4440] پنهانی. امّا روی به سوی آن جهان گردانیدن

[4438] ادراک S : اوزان K

[4439] تنبّه S : تنبیه K

[4440] حقایق SK : حقیقت İ

کار هرکس نیست و مشاهدهٔ حقایق در پرده‌های صور یارای[4441] هر خس نی. عارفی باید که جمیع مقامات علوی و سفلی او را منکشف باشد تا تأیید[4442] امر الهی را که نازل است از حضرت الهی به عرش و کرسی و سموات و ارض و در هر مقامی صورت آن امر را مشاهده کند. و خدمت مولانا در صورت تقریر کلام آن درویش که حال او را حاصل است، خبر می دهد. زیرا که سرّ دلبران را در حدیث دیگران گفتن خوش‌تر و لهذا می گوید: **[3568 مر دلم را پنج حسِّ دیگر است]** دل مرا پنج حس جز این حس ظاهر است. **[حسِّ دل را هر دو عالم منظر است]** نه همین عالم مشاهد. **[3569 تو ز ضعفِ خود مکن در من نگاه]** و مرا بر خود قیاس مکن. **[بر تو شب بر من همان شب چاشتگاه]** که شب ترا تاریکی و مرا همچو وقت چاشت روشن است که پوشیده را به نور حضرت خدا می بینم و در شب تاریک و در زندان می بینم و مدد ایشان می کنم. همچنان پیران صحبت و یاران خدمت روایت چنان کردند[4443]: حکایت: شبی معین[4444] الدین پروانه خدمت[4445] مولانا را دعوت نموده بود و سروران شریعت و طریقت جملگی حاضر بودند. بعد از آنکه از سماع **(288a)** فارغ شدند، خوان عظیم انداخته به اشارت پروانه در کاسه‌ای زرّین کیسه‌ای پر زر در[4446] زیر برنج نهادند تا به طریق امتحان بینند که مولانا چه می کند. و آن کاسه را پیش او نهاده دم به دم پروانه به تناول طعام ترغیب می داد که تا خداوندگار یک دو لقمه افطار کند. مولانا بانگی زد که طعام مکروه را در ظرف مکروه نهاده در پیش مردان آوردن از دین مصلحت دور است و از مذهب مروّت بیرون. والحمد لله که ما را از این کاسه‌ها و کیسه‌ها فراغت کلّی بخشیده‌اند و سیر و سیراب گردانیده[4447]. بر سماع خاسته این غزل را آغازی[4448] فرموده: **مطلع:** به خدا که میل ندارم نه به چرب و نه به شیرین - نه بدان کیسهٔ پر زر نه بدین کاسهٔ زرین.الی آخره. پروانهٔ مسکین پیاپی پای مولانا را

[4441] یارای S : یاران K

[4442] تأیید S : باشد K

[4443] کردند S : + که K

[4444] معین S : معز K

[4445] خدمت S : حضرت K

[4446] در S : به K

[4447] گردانیده S : گردانیده‌اند K

[4448] آغازی S : آغاز K

سر نهاده عذرها خواسته از امتحان که کرده بود مستغفر شد و کاسه‌ها را یغما فرمود. این حکایت هنوز در اوایل ظهور بوده است. **[3570 بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ]** ترا زندان محل و جای تنگی و مرا همچو باغ مقام شوخی و شنگی. **[عینِ مشغولی مرا گشته فراغ]** که هرجا که باشد به تجلی جمال محبوب حقیقی می باشم[4449] و کار ما از طرف درون است یا معنی این باشد: من به مرتبه‌ای رسیده‌ام که عبادت فراغ و استراحت من است که متکلّف مطبوع[4450] گشته است. **[3571 پایِ تو در گِل مرا گِل گشته گُل]** اوّل و ثانی به کسر کاف است و ثالث به ضم کاف. **[مر ترا ماتم مرا سور و دُهُل]** آن حال که ترا ماتم است، مرا ولیمه است و طبل. زیرا از جانب دوست هرچه آید، نکوست. **[3572 در زمینم با تو ساکن در محل]** و در یک جای با تو قرینم در صورت تن. **[می دوم بر چرخِ هفتم چون زُحَل]** از جهت معنی. حکایت: از حرم خداوندگار کِرَا خاتون رضی الله عنها منقول است که شبی مولانا از میانهٔ ما غایب شد. و من اندرون خانه را جستم، نیافتم. و آن شب از غایت شدّت[4451] سرما مردم جوانان پوستین گران در کنار تنّور و بخاری از سرما خلاص نیافتی. مگر خدمت مولانا به بام ما رفته و تا سحرگاه با صد هزار ناله و آه تهجّد کردی. ما از این حال در حیرت بودیم که در چنین سرما بر ما هیچ کس را حیات میسّر نیست. مگر این یک تن بی‌جان است یا سایهٔ آن[4452] است؟ **[3573 همنشینت من نِیَم سایهٔ من است]** و ظلّ و شَبَح من. **[برتر از اندیشه‌ها پایهٔ من است]** بالاتر است[4453] از اندیشه‌ها پایهٔ من. **(288b) [3574 زآنکه من ز اندیشه‌ها بگْذشته‌ام]** زیرا من از آنها بگذشته‌ام و از وساوس شیطانیه و از افکار دنیا دور گشته‌ام. **[خارجِ اندیشه پویان گشته‌ام]** و جویان شده‌ام. **[3575 حاکمِ اندیشه‌ام محکوم نی]** و مغلوب اندیشه نیم. **[زآنکه بنّا حاکم آمد بر بِنا]** و چنان‌که بنّا حاکم است بر بنا، **[3576 جمله خلقان سُخرهٔ اندیشه‌اند]** و طایفه‌ای از ایشان یعنی عوام سخرهٔ اندیشه شده‌اند. **[زآن سبب خسته‌دل و غم‌پیشه‌اند]** همیشه بیماردل و غصّه‌پیشه‌اند. عبادت را جمعیت خاطر و حضور قلب و ترک دنیا بلکه

[4449] باشم S : باشیم K

[4450] مطبوع S : مطلوع K

[4451] از غایت شدّت S : غایب شده K

[4452] آن S : - K

[4453] است S : - K

ترک همه ماسوی می باید تا وصول به مقصود اصلی میسّر شود. **حکایت منظومه:** پادشاهی بود کز دیدار او - وز رخ همچون مه و انوار او * خلق صف صف می نشستی در گذر - تا جمال شه ببیند یک نظر * بود شه را خادمی پیر و نحیف - روز و شب با شاه بودی او حریف * دم به دم می رفت و می آمد برون - کای ملوک و ای وزیر ذو فنون * حکم و فرمانِ شهِ روی زمین - این‌چنین است این‌چنین است این‌چنین * عارفی پیش آمد و گفت ای سیاه[4454] - ما همه مشتاق با دیدار شاه * روز و شب تو هم‌نشینی شاه را - باز گو کِت این سعادت از کجا * گفت شه از من هوا ببریده دید - خاص خاصم کرد و بر جمله گزید * گر امیری گر وزیری گر گدا - از هوای خود گذر اینجا بیا - چون ببرّی از هوای خود چنین * روز و شب با شاه گردی هم‌نشین - هم هوا جویی و هم دیدار دوست * عشق قلبی است و سودایت دوروست - همچو مار ماهی نه این و نه آن * لاجرم محروم از شاه جهان - از هوا زاید بلاها ای جواد * وآن هوا بدهد سر و تن را به باد - از هوای یک دمه همچون نهال * بر فزاید صد هزاران شاخ و بال - اندک اندک از هوا گر وارهی * پای خود بر ذروهٔ اختر نهی. **[3577 قاصدا خود را به اندیشه دهم]** گاه گاه قاصد خود را به اندیشه دهم. **[چون بخواهم از میانْشان بر جهم]** چون بخواهم فی‌الحال از میان خلقان بیرون جهم. **[3578 من چو مرغِ اَوجم اندیشه مگس]** من مرغ بالای آسمانم و اندیشه همچون مگس حقیر. **[کی بوَد بر من مگس را دسترس]** و غلبه کردن. حکایت: کتّانی رحمة الله گفته دفع وساوس شیطان مرا سهل‌تر می آید از دفع مگس که در بینیِ من نشسته باشد. نقل است که وقتی در نماز بود، طرّاری بیامد **(289a)** و ردا از کتف او بر داشت و به بازار برد تا به دلّال دهد. در ساعت یک[4455] دستش خشک شد. دزد آن ردا را باز آورد و بر پشت او نهاد. چون از نماز فارغ شد، در پای او افتاد و[4456] زاری کرد. گفت: چه بوده است؟ طرّار واقعه بگفت. گفت: به عزّت خدا نه از بردن خبر دارم نه از آوردن. پس گفت: الهی، بُرده باز آورد آنچه ستده‌ای باز ده. حال دستش نیکو شد. **[3579 قاصدا زیر آیم از اَوجِ بلند]** و تنزّل کنم از پایهٔ خود **[تا شکسته‌پایگان بر من تنند]** تا ایشان را به بالا بر دارم. حکایت: منقول است که روزی حضرت

[4454] سیاه S : سپاه K

[4455] یک S : دو K

[4456] و S : - K

مولانا فرمود که من در سن هفت سالگی دایم در نماز صبح سورهٔ **إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ** می خواندم و می گریستم. از ناگاه حضرت الله از رحمت بی‌دریغ خود به من تجلّی چنان‌که[4457] بی‌خود شدم و چون به هوش آمدم، از هاتفی آواز[4458] شنیدم که ای جلال الدین به حق جلال ما که بعد از این مجاهده مکش[4459] که ما ترا محل مشاهده کردیم و به شکرانهٔ آن عنایت تا غایت بندگیها می کنم و بر موجب **أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا** می کوشم و می جوشم تا مگر اصحاب خود را به جمالی و کمالی و حالی توانم رسانیدن. چنان‌که فرمود: **[3580 چون ملالم گیرد از سُفلی صفات]** چون از درجهٔ سفلی صفات ملول شوم، **[بر پرم همچون طُیُورُ الصَّافَّات]** در فضای دلگشای عالم اسما و صفات طیران کنم همچون مرغان صافات یا فرشتگان صافات. حضرت خدا در سورهٔ ملک فرمود: **أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ**. یعنی آیا نمی دانند و نمی نگرند به سوی مرغان که زبر سر ایشان در هوا صفها بر کشیده. و در سورهٔ صافات فرمود: **وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا**. یعنی به حق فرشتگان صف بر کشیده در مقام عبودیّت صف بر کشیدنی. پس رانندگان شیاطین را از استراق سمع راندنی، خوانندگان وحی خدا را بر انبیا. حکایت: شیخ بدر الدین المولوی چنان روایت کرد که من از حضرت سلطان ولد شنیدم که فرموده که[4460] به خط مبارک بهاء ولد در صحیفه‌ای نوشته یافتند که حضرت جلال الدین محمد من در بلخ شش ساله بود که روز آذینه بر بام خانه‌های ما سیر می کرد و ماضی قرآن[4461] می خواند و اکابر زادگان بلخ هر جمعه به خدمت او حاضر شدندی و با او صحبت و الفت کردندی و تا وقت مسجد با هم **(289b)** بودندی. مگر کودکی از میان ایشان به دیگری گفته باشد که بیا تا از این بام بر آن بام دیگر بجهیم. و رهان می بستند. حضرت مولانا زیر لبان[4462] تبسّم‌کنان بدیشان جواب داد که ای برادران این نوع حرکت از گربه و سگ و جانوران دیگر می آید. حیف نباشد که انسان مکرّم بدینها مشغول شود؟ چه اگر در جان شما قوّت روحانی و میل

[4457] چنان‌که S : چنان کرد K

[4458] آواز S : آوازی K

[4459] مکش S : مکن K

[4460] که S : - K

[4461] قرآن S : روان K

[4462] لبان K : آن S

جانی هست. بیایید تا سوی آسمان پریم[4463] و سیر منازل ملکوت کنیم و در آن حالت از نظر آن جماعت غایب[4464] شدن گرفت و از غایت وهم تمامت کودکان فریادها کردند و غریو بر آوردند تا مردمان از آن حال مطّلع شدند. دیدند که بعد از لحظه‌ای رنگ ریخته و در جسم مبارکش تغیّر[4465] شده باز آمد جمیع کودکان سر باز کرده روی بر[4466] خاک قدمش نهاده مرید شدند. فرمود که آن زمان که من با شما مکالمه می کردم، دیدم که جماعتی سبزقبایان مرا از میان شما بر گرفتند و به گرد اطباق افلاک و بروج سماوات گردانیدند و عجایب عالم روحانی را به من نمودند و چون فغان شما به گوشم رسید، باز به این جایگاه فرود آوردند. و گویند در آن سنّ اغلب در سه چهار روز باری و هفت روز باری افطار می کرد. **[3581 پرِّ من رُستست هم از ذاتِ خویش]** نه به قسر[4467] شده است چنان‌که می گوید: **[بر نچفسانم دو پَر من با سِریش]** معنی این مصراع به ترکی: بن یپشدرمزم ایکی قنادی چریشله. **[3582 جعفرِ طیّار را پَر جاریه‌ست]** از ذات خود روان است. **[جعفرِ طرّار را پَر عاریه‌ست]** کسی که طرّاری کند و همچو مرغ بگریزد، پرش عاریه است. حکایت: جعفر بن ابی طالب که برادر علی است رضی الله عنهما، قدیم الاسلام بود و از علی بزرگ بود ده سال و رسول الله صلی الله علیه و سلم را اشبه بود از جهت خَلق و خُلق. علی رضی الله عنه گوید: وقتی من با رسول الله صلی الله علیه و سلم بودم، رسول الله صلی الله علیه و سلم بخواست که نماز بگذارد. ابو طالب بیامد. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: یا عم، فرود نمی آیی؟ نماز نمی گذاری؟ گفت: یا ابن اخی، می دانم که تو بر حقی. امّا مکروه می بینم که سر من به زمین آید و پس من بالا شود. لکن ای جعفر، نماز بگذار در جناح فرزند عم تو. پس جعفر نماز گذارد از چپ رسول الله صلی الله علیه و سلم. چون نماز را گذارد، رسول الله صلی الله علیه و سلم وی را التفات کرد و گفت: آگاه باش که خدای تعالی ترا دو **(290a)** پر داد که بدان پر در بهشت می پری. پس جعفر را ذو الجناحین

[4463] پریم S : می رویم K

[4464] غایب K : - S

[4465] تغیر S : تغییر K

[4466] بر S : در K

[4467] قسر S : قشر K

و جعفر طیّار گویند. و بعض گویند[4468]: جعفر گاهی[4469] در هوا می پرید و رسول الله صلی الله علیه و سلم از او پرسید که این مرتبه را به چه رسیدی؟ گفت: نمی دانم امّا از چهار چیز امتناع کردم در حالت کفر و اسلام. یکی آنکه دروغ نگفتم. زیرا دیدم که دروغ‌گوی در میان یاران خود حقیر است و بی‌اعتماد. دوم آنکه بت را سجده نکردم از آنکه دیدم **لَا یَضُرُّ وَ لَا یَنْفَعُ** است. سوم آنکه زنا نکردم از آنکه دیدم چون کسی به زنِ من یا به دختر من یا به خواهر من یا به کنیزک زنا کند، مرا خوش نمی آید و از انتقامش صبر نمی کنم. پس غیر من نیز چنین است. و چهارم آنکه خمر نخوردم از آنکه هرکس می خواهد که عقل او زیاده شود و سخن نیک گوید. خمر عقل را زائل کند و کسی که مست باشد، هذیان گوید ولهذا از اینها امتناع کردم. **[3583 نزدِ آنکه لَمْ یَذُقْ دعوی است این]** نزد کسی که[4470] نچشیده باشد، به حکم مَنْ لَمْ یَزُقْ لَمْ یَعْرِفْ لاف است این حال که من گفتم. **[نزدِ سُکّانِ اُفُق معنی است این]** که تحصیل کرده‌اند یقین. **[3584 لاف و دعوی باشد این پیشِ غُراب]** و منکر ارباب حال. زیرا **[دیگِ تی و پُر یکی پیشِ ذُباب]** دیگ تهی و دیگ پر یکی است پیش مگس از آنکه هیچ یکی را قوّت ندارد که برداد. حکایت: پیری ابله به یاران خود می گفت: آن قوّت که[4471] جوانی در من بود، به پیری گم نشده است. گفتندش: از چه می دانی؟ گفت: آن سنگ بزرگ که در پیش در خانهٔ من است، در جوانی نمی توانستم که آن را بردارم. هم هنوز نمی توانم که آن را بردارم. پس کسی که هر دو حال را ندیده باشد، هر دو را یکی پندارد. لاجرم منکر اهل حال باشد. **[3585 چون‌که در تو می شود لقمه گهر]** هرچه می خوری، چون می شود جوهر، **[تن مزن چندانکه بتْوانی بخور]** ساکت و ساکن مشو. چنان‌که خواهی و بتوانی بخور. حکایت: مولانا روزی فرمود: لقمه را چندان که توانی خوردن بخور. امّا نگاه دار تا خود را در امور دنیا خرج نکنی. البته جهدی کن که در راهِ حکمت و استماع کلام انبیا و اولیا و در عبادت خدا صرف شود و الّا لقمه ترا خورده باشد. و در حق امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه حدیث وارد است چنان‌که ذکر کردیم. **[3586 شیخ روزی بهرِ دفعِ سوءِ ظن]** یعنی شیخی روزی بهر دفع سوء ظن در **(290b)** گوهر شدن

[4468] گویند SK : + که İ

[4469] جعفر گاهی SK : + گاهی İ

[4470] که S : - K

[4471] که S : - K

خوردنی او **[در لگن قَی کرد پُر دُر شد لگن]** اگرچه گوهر معنوی بود امّا به کرامت او گوهر محسوس شد چنان‌که می فرماید: **[3587 گوهرِ معقول را محسوس کرد]** فاعل کرد اوّل مصراع اخیر است. اعنی **[پیرِ بینا بهرِ کم‌عقلیِ مَرد]** از بهر نقصان‌عقل مردمان که انکار کرده بودند به آن. **[3588 چون‌که در معده شود پاکت پلید]** و نیکت بد می شود که هرچه می خوری باعث شهوت و مقوّی جماع حرام گردد، **[قفل نِهْ بر حلق و پنهان کن کلید]** گلو را قفل بنه و مفتاح را پنهان کن. دیگر بار مگشا. **[3589 هرکه در وی لقمه شد نورِ جلال]** از انوار ملک متعال **[هرچه خواهد تا خورد او را حلال]** و رخصت است. **[بیان دعوی که عین آن دعوی گواه صدق خویش است]** پیش از این مطلب بعض مقامات که از زبان آن فقیر اشارت بدان لاحق شد[4472] و بعض کشف حالات که تنبیه بر حقیقت آن به تقدیم رسید. چون به ترجمانی[4473] وقت از عالم غیب که منزّه از شُبَه و مبرّا از عیب است کسوت تقدیر پوشیده و قبلهٔ این خطاب طایفه‌ای اند که چاشنی از این حالات و مقامات چشیده‌اند و جرعه‌ای از خمخانهٔ این کیفیّات در کشیده و پیش ایشان آنچه گفته شد، همه معنی است. امّا چون بعض مدّعیان بی‌معنی رغبت به تلاوت و کتابت این کتاب می کنند تا از برای آنکه این کلمات را صفیر دام سالوس سازند و مرغ روح طالبان را گرفتار دام هوا کنند. و فی‌الحقیقه این قوم در زمرهٔ طایفهٔ مدرج‌اند که حق تعالی در توبیخ ایشان می فرماید: **فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ**. یا از برای قدح و مذلّت تا به خسران ابدی مبتلا شوند. و از جملهٔ فاسقین[4474] باشند که حق به صفت ایشان اشارت می کند که **وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ**. پس در نظر این طایفه آنچه تقریر کرده شد، محض دعوی است. لاجرم خدمت مولانا می فرماید که روشنایی از این مقال کسی راست که آشنایی بدین حال داشته باشد و برخورداری از این داستان دوستان راست که سخن‌دان و همراز[4475] جان باشند. پس یکی را عین دعوی معنی است و

[4472] شد S : شود K

[4473] ترجمانی S : ترجمان K

[4474] فاسقین S : - K

[4475] همراز S : + از K

دیگری را محض معنی دعوی **(291a)** چنان‌که اگر خویش من باشی و شناسای آواز و سخن باشی و هنگام نیم‌شب ترا گویم از اهوال و افزاع ایمن مباش که من خویش توام و از تو دور نیستم. پیش توام این دو دعوی که خویشی و پیشی است، به نسبت با تو که شنوای آوازی و دانای رازی عین معنی بود، امّا به نسبت با کرّ اصل که آواز نشنود یا نادانی که آواز دور از نزدیک و خویش را از بیگانه نشناسد، مجرّد دعوی باشد. یا چنان‌که کسی به زبان تازی می گوید که من زبان تازی می دانم یا بر کاغذی می نویسد که من خط‌نویس و خط‌خوانم. این هر دو نیز اگرچه دعوی است، امّا پیش دانا عین همین دعوی دلیل صحت و صدق معنی است. یا صوفی‌ای که ترا گوید که دوش در خواب چنان دیدی که درویشی سجّاده بر دوش انداخته و دل از محبّت کونین پرداخته با تو ملاقات می کرد. آن درویش من بودم. چون همین واقعه مشاهده کرده باشی و به مخاطر تو آید که آن دعوی صوفی پیش تو عین[4476] کرامت و صحّت معنی باشد، پس کلمهٔ حکمت که ضالّهٔ مؤمن بود، مؤمن آن را از هرکه بشنود موقن شود و تشنه را در شناختن آب برهان قاطع حاجت نیست و طفل را در معرفت مادر خویش دلیل ساطع احتیاج نی. همچنین در دل هرکه از حق مزه‌ای باشد، دیدن روی و شنیدن گفت و گوی پیغامبر پیش او معجزه‌ای باشد. چنان‌که غریبی از آواز و لهجه و سخن گفتن غریب دیگر را که از شهر او آمده است، می شناسد و سخنی که از زبان دوست او تقریر کند، از سخن دیگری در می یابد و یقین می داند که آن سخن دوست است اگرچه از زبان این رسول غریب می شنود. این خلاصهٔ کلام خدمت مولاناست در این مقام. پس از این تفصیل مفردات کلام او بکنیم. **[3590 گر تو هستی آشنایِ جانِ من]** که تو می دانی جان من. **[نیست دعوی گفتِ معنی‌لانِ من]** دعوی نیست سخن من که منبع معنی است. **[3591 گر بگویم نیم‌شب پیشِ تُوَم]** اگر در نصف لیل و در ظلمت شب ترا بگویم از تو دور نیم پیش توام، **[هین مترس از شب که من خویشِ تُوَم]** و مترس از تاریکی که من خویش توام بیگانه نیم، **[3592 این دو دعوی پیشِ تو معنی بوَد]** که از صدا می دانی که من نزدیک توام و مرا از آواز من **(291b)** می دانی که خویش توام. **[چون شناسی بانگِ خویشاوندِ خود]** و اگر تو آواز اقربا را می دانی. **[3593 پیشی و خویشی دو دعوی بود لیک]** دعوی من که

[4476] عین S : - K

گفتم پیش توام و خویش توام دو دعوی است، امّا **[هر دو معنی بود پیشِ فهمِ نیک]** که از نزدیکی صدا پیشی معلوم است و از خصوص آواز خویشی معلوم. چنان‌که می گویند: **[3594 قُربِ آوازش گواهی می دهد]** دیگر گواه حاجت نیست. **[کین دم از نزدیکِ یاری می جهد]** که آن یار در پیش است دور نی. **[3595 لذّتِ آوازِ خویشاوند نیز]** مرهون است. **[شد گوا بر صدقِ آن خویشِ عزیز]** که هرکس[4477] را آواز مخصوص است. از آوازِ او او را[4478] دانستن می توانی. پس عین این دعوی گواه صدق خویش است. لاجرم کرامات مولانا پیش اهل و دانا گواه است. حکایت: خدمت ملک الآباء مولانا صلاح الدین ملطی فرمود که چون به حضرت مولانا مرید شدم، دیدم که در روزی دوازده دفعه به خدمت میر پروانه و غیر فرستاد از بهر مساکین و اهل حاجات. مرا در ضمیر گذشت که عجبا روز قیامت نیز این دست‌گیری خواهد بودن؟ فرمود که ای والله، ای والله، چرا نباشد؟ **[3596 باز بی‌الهام احمق کو ز جهل]** اما کسی که بی‌الهام و احمق باشد، او از جهل **[او نداند بانگِ بیگانه ز اهل]** آن نمی داند آواز بیگانه را از اهل. **[3597 پیشِ او دعوی بوَد گفتارِ او]** پیش آن احمق بی‌الهام محض دعوی باشد گفتارش. **[جهلِ او شد مایهٔ انکارِ او]** جهلش مایهٔ انکار اوست. **[3598 پیشِ زیرک کاندرونش نورهاست]** از انوار الهیّه، **[عینِ این آواز معنی بود راست]** درست و صحیح. **[3599 یا به تازی گفت آن تازی‌زبان]** یا به زبان[4479] عربی گفت یک کس[4480] که زبان عرب را داند **[که همی دانم زبانِ تازیان]** مثلا گفت: أَنَا أَعْرِفُ لِسَانَ الْعَرَبِ. **[3600 عینِ تازی گفتنش معنی بوَد]** حاجت نیست او را که[4481] گواه آرد بر صدق این دعوی که او زبان عرب می داند. **[گرچه تازی گفتنش دعوی بوَد]** اگرچه این سخن که به زبان عرب گفت دعوی است. حکایت: منقول است که روزی حضرت مولانا فتوی نبشته بود و آن را به خدمت قاضی عزّ الدین سیواسی بردند. چون به مطالعه رسانید، از سر فضیلت و فضولی قبول نکرد. فی‌الحال حضرت مولانا مصوّر شد و فرمود که آن مسئله در آن کتاب است که کاغذ فتوی را نهاده‌ای. آن مسئله را در آن

[4477] هرکس S : هرکسی K

[4478] او را S : - K

[4479] یا به زبان S : - K

[4480] کس S : کسی K

[4481] او را که SK : که او را İ

محل بیافت. **(292a)** از سر اخلاص بنده و مرید شد. **[3601 یا نویسد کاتبی بر کاغذی]** یا شخصی بر کاغذ پاره‌ای نویسد که **[کاتب و خط‌خوانم و من امجدی]** من کاتب و خط‌خوانم و بزرگوارم. **[3602 این نوشته گرچه خود دعوی بوَد]** که دعوی خط نوشتن و خواندن می کند. **[هم نوشته شاهدِ معنی بوَد]** خط نوشتنش به مشاهده معلوم است و خواندنش به استدلال. زیرا کسی که خط نویسد، او خواندنش می داند. **[3603 یا بگوید صوفیی دیدی تو دوش]** یا کسی ترا گوید تو یک صوفی دیدی دوش **[در میانِ خواب سجّاده به دوش]** در خواب سجّاده داشت بر دوش. **[3604 من بُدم آن وآنچه گفتم خواب در]** آن کس من بودم و آنچه گفتم در خواب **[با تو اندر خواب از شرحِ نظر]** از جهت گشادن دیده. **[3605 گوش کن چون حلقه اندر گوش کن]** این سخن را استماع کن و در گوش همچو گوشوار کن. **[آن سخن را پیشوایِ هوش کن]** و آن را مقتدای عقل کن. حکایت: از شیخ کمال الدین منقول است که شبی خدمت شیخ صدر الدین رسول الله را[4482] صلی الله علیه و سلم در خواب دید و مشکلات مسائلی که بر او پوشیده بود، استفسار کرده بر او کشف می شد. و می دید که حضرت مولانا برابر رسول الله صلی الله علیه و سلم نشسته است. شیخ بیدار شد و ناگاه حضرت مولانا از در در آمد و در همان مقام که برابر رسول الله نشسته بود، نشست و آن مشکلات را بر شیخ مکرّر کردن گرفت. و شیخ نعره‌ها بزد و حالها نمود. **[3606 چون ترا یاد آید آن خواب این سخن]** چون ترا آن خواب یاد آید، این سخن. مرهون است این سخن[4483]. **[معجزِ نو باشد و زرِّ کهُن]** چون ترا آن خواب[4484] یاد آید، این سخن معجز نو باشد و همچو زر کهن قیمت دارد. حکایت: منقول است که خدمت یار ربانی علاء الدین ثریانوس مردی بود گربز. وقتی که هنوز مسلمان ناشده شبی در خواب بیند که پایهای مبارک مولانا را[4485] مغمزی می کند. امّا نمی داند که آن کیست. و علی‌الصباح حیران خواب گشته از ده خود به سوی شهر می رفت. چون به میانهٔ راه رسید، از ناگاه به حضرت مولانا مصادف شد. فرمود که ها ثریانوس از زحمت دوشینه چونی؟ و آن بیچاره در حال نعره می زد و پس از زمانی مسلمان شد. **[3607 گرچه دعوی**

[4482] را K - : S

[4483] این سخن K - : S

[4484] خواب K - : S

[4485] را K - : S

می نماید این ولی] یعنی این سخن که آن کس گفت اگرچه دعوی است، **[جانِ صاحب‌واقعه گوید بلی]** که راست است و درست. **[3608 پس (292b) چو حِکمت ضالهٔ مؤمن بوَد]** یعنی به حکم **اَلْحِکْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ** کسی که مؤمن بود، چون از کرامت و معرفت سخن گویند، **[آن ز هر که بشْنود مُوقِن بوَد]** آن حکمت را از هرکه بشنود، اعتماد و اعتقاد کند و رغبت نماید. **[3609 چون‌که خود را پیشِ او یابد فقط]** و می داند که نیست سخن او سقط. **[چون بوَد شک چون کند خود را غلط]** چنان‌که **[3610 تشنه‌ای را چون بگویی تو شتاب]** چنان‌که اگر تو تشنه‌ای را بگویی بشتاب، **[در قدح آب است بسْتان زود آب]** و بنوش. **[3611 هیچ گوید تشنه کین دعوی است رَو]** لفظ رو مرهون است. **[از بَرَم ای مدّعی مهجور شو]** این بیت استفهام انکاری است. یعنی تشنه نمی گوید که این مجرّد دعوی است. برو از نزد من ای مدّعی، دور شو. **[3612 یا گواه و حجّتی بنْما که این]** و تشنه نمی گوید که گواه و دلیل بنما که این آب است. **[جنسِ آب است و از آن ماءِ مَعین]** و چنان‌که **[3613 یا به طفلِ شیر مادر بانگ زد]** یا طفل شیرخور را که مادر آواز داد **[که بیا من مادرم هان ای ولد]** که به من بیا که من مادر توام ای پسر. **[3614 طفل گوید مادرا حجّت بیار]** یعنی طفل نمی گوید که دلیل بیار بر آنکه تو مادر منی **[تا که با شیرت بگیرم من قرار]** و از تو نمی کنم فرار. **[3615 در دلِ هر امّتی کز حق مزه‌ست]** و لذّت، **[روی و آوازِ پیمبر معجزه‌ست]** آن امّت را. پس کسی که علم و معرفت و کلام حکمت را استماع و قبول کند[4486]، به سبب آن است که روز **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** ندای خدا را شنیده باشد. چون از نبی و ولی بشنود آن را می داند و گوش و هوش به او گرداند. **[3616 چون پیمبر از برون بانگی زند]** و آواز دهد و دعوت کند، **[جانِ امّت در درون سجده کند]** و مطیع شود. **[3617 زآنکه جنسِ بانگِ او اندر جهان]** زیرا جنس او از پیغامبر در جهان **[از کسی نشنیده باشد گوشِ جان]** که[4487] آواز او نیست همچو آواز دیگران. **[3618 آن غریب از ذوقِ آوازِ غریب]** آن امّت غریب از آواز پیغامبر غریب که هر دو از عالم الهی به این دیار غریب و دار کربت آمده‌اند، **[از زبانِ حق شنود اِنِّی قَرِیب]** پس به حکم آن آیت کریمه که در سورهٔ بقره است **وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ**

[4486] کند S : + پس K

[4487] که S : - K

الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ کلام نبی را از زبان خدا می شنود. آری این همه واردات غیب است و مبرّا از شبهه و ریب. امّا مدعی منکر را که چاشنی از این معنی ندارد، تفهیم آن معنی نوعی از محالات است از آنکه گفته‌اند: لَا يَعْرِفُ الْفَارِغُ مَا فِيهِ غَيْرُهُ حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَيْهِ سَيْرُهُ. لاجرم در مخاطبهٔ او باید گفت: **رباعی: (293a)** هر چیز که روی می نماید از غیب - پاک است و لطیف است و منزّه از عیب * ای منکر اگر تو[4488] آنجا برسی - بینی که چنین است بلا شبهه و ریب. **[سجده کردنِ یحیی علیه السّلام در شکمِ مادر مسیح را علیه السّلام]** از این حکایت مقصود آن است که نبی را سجده و اطاعت و به سنّت او اتباع و اقتدا می باید. **[3619 مادرِ یحیی به مریم در نهفت]** مادر عیسی که مریم است و مادر یحیی که ایشاع است، این دو خواهر پدری همدگر بودند. پس عیسی و یحیی علیهما السلام خاله‌زادگان همدگر بودندی. لاجرم مادر یحیی یعنی ایشاع مادر عیسی را یعنی مریم را پنهان **[پیشتر از وضعِ حملِ خویش گفت]** وقتی که مادر یحیی وضع حمل نکرده بود، همچنان مادر عیسی وضع حمل نکرده بود. یعنی یحیی و عیسی علیهما السلام هنوز در شکم مادر بودند. مادر یحیی به مادر عیسی گفت **[3620 که یقین دیدم درونِ تو شهی است]** سه بیت مقول قول است. **[کو أُولُوا الْعَزْم و رسولِ آگهی است]** أُولُوا الْعَزْم آن پیغامبر[4489] را گویند که اصحاب شرایع‌اند و در تمهید قواعد احکام مراسم اجتهاد به تقدیم رسانیدند و بر معادات معاندان و مجادلات طاغیان و آزار و ایذای منکران شکیبایی نمودند. و ایشان نوح‌اند[4490] و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد علیهم السلام. و امام محی السّنه گفته که أُولُوا الْعَزْم آنهایند که بر تخصیص رقم ذکر یافته‌اند در دو موضع. یکی در اخذ[4491] میثاق که **وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ** الآیه. دوم در موضع شرع که **شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا** الآیه. و همان اصحاب شرایع‌اند با پیغامبر ما الله صلی الله علیه و سلم. و قولی آن است که ایشان نجباء رسل‌اند هجده تن که در سورهٔ انعام نام ایشان هست. و به پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم امر شد که **فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ**. در زاد المسیر آورده که همه پیغامبران أُولُوا الْعَزْم‌اند الّا آدم و یونس و سلیمان علیهم السلام. و گفته‌اند غیر یونس که او تعجیل نموده از میان

[4488] تو SK : + نیز İ

[4489] پیغامبر SK : پیغامبران İ

[4490] نوح‌اند Sİ : نوح K

[4491] اخذ SK : عهد İ

قوم بیرون رفت. **[3621 چون برابر اوفتادم با تو من]** و مقابل شدم، **[کرد سجده حملِ من اندر زمن]** در آن زمان و فی‌الحال. در بعض نسخ: ای ذُوالْفِطَن. **[3622 این جنین مر آن جنین را سجده کرد]** این پسر که در شکم من است، آن پسر را که در شکم توست، سجده کرد. **[کز سجودش در تنم افتاد درد]** و برنجیدم یا در من آتش و شوق افتاد. چون مادر یحیی این سخن بگفت، **[3623 گفت مریم در درونِ خویش هم]** همچو تو **[سجده‌ای دیدم از این طفلِ شکم]** اندرون من. **[اشکال آوردن بر این قصّه] (293b)** اعتراض بر درستی این قصّه. **[3624 ابلهان گویند کین افسانه را]** یعنی بعض ابلهان گویند بر این قصّه **[خط بکش زیرا دروغ است و خطا]** خط بکش و محو کن از آنکه دروغ است و غلط. **[3625 زآنکه مریم وقتِ وضعِ حملِ خویش]** زیرا مریم در وقت زادن خود **[بود از بیگانه دور و هم ز خویش]** هم از اجنبی دور بود هم از اقربا. **[3626 از برونِ شهر آن شیرین فسون]** یعنی مریم **[تا نشد فارغ نیامد در درون]** تا از حمل فارغ نشد، نیامد به اندرون شهر چنان‌که خدا در سورهٔ مریم حکایت می کند: **فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا**. یعنی پس مریم بار گرفت در همان دم به عیسی علیه السلام. پس بیرون شد و دور گشت به عیسی. یعنی وقتی که در بطن او بود مکان دور از شهر ایلیا. باز حق تعالی حکایت می کند: **فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ**. پس آورد مریم عیسی را به قوم خود برداشته او را. **[3627 چون بزادش آنگهانش بر کنار]** مرهون است. **[بر گرفت و بُرد تا پیشِ تبار]** یعنی چون مریم عیسی را بزاد، بر کنار خود[4492] گرفت و پیش قوم خود آورد. **[3628 مادرِ یحیی کجا دیدش که تا]** مادر یحیی مریم را کجا دید که تا **[گوید او را این سخن در ماجرا]** که سجده کرد جنین من جنین ترا. **[جواب اشکال]** و دفع سؤال. **[3629 این نداند کآن که اهلِ خاطر است]** آن کس که ابله است، این قضیّه را نداند که هرکه اهل خاطر است و اهل دل **[غایبِ آفاق او را حاضر است]** غایب اطراف عالم برابر اوست. **[3630 پیشِ مریم حاضر آید در نظر]** هرگاه که مریم را به خاطر بگذرد. **[مادرِ یحیی که دور است از بصر]** یعنی اگرچه مادر یحیی دور بود از بصر مریم. **[3631 دیده‌ای بسته ببیند دوست را]** و جمال یار را **[چون مُشَبَّک کرده باشد پوست را]** این بیت معرفت است. مراد از پوست پلک

[4492] کنار خود S : - K

چشم است. یعنی کسی که اجفان چشم را مشبک کرده باشد، اگر دیده را ببندد، دوست را بیند. پس یک جواب این است که مریم را کرامت بود که چون خواهرش را که مادر یحیی است، بخواستی پیش او پیدا می شد. و در آن زمان سجدهٔ جنین خود را به جنین مریم مشاهده می کرد. و در بعض کتب جواب دیگر نوشته‌اند که مراد از مکان قَصِی مسجد بیت المقدس است که مریم چند روز از او بیرون نیامد که در مسجد بودی و در او ستونی بود از چوب خرما که بنای مسجد بر وی بود. مادر یحیی در آنجا مریم را ملاقات می کرد. ولیکن این روایت را درست ندارند و لهذا خدمت مولانا این جواب را التفات نکرد و سخن دیگر فرمود که گفت: **[3632 ور ندیدش از برون نی از درون] (294a)** اگر نیز مریم مادر یحیی را از بیرون و از درون ندیده باشد، **[از حکایت گیر معنی ای زبون]** که مقصود از قصّه حصّه است نه صورت قصّه. **[3633 نه چنان کافسانه‌ها بشْنیده بود]** آن مرد ابله مگر که این‌چنین افسانه‌ها را نشنیده بود؟ **[همچو شین بر نقشِ آن چفسیده بود]** چفسیده مفعول است از چفسیدن. یعنی آن ابله همچو شین بر نقش بچفسیده و ظاهر صورت قصّه را تشبّث کرد و در ظاهر بماند. **[3634 تا همی‌گفت آن کلیله بی‌زبان]** یعنی افسانه‌ها در کتاب کلیله و دمنه آورده‌اند. همه از برای توضیح معانی است و تمهید مبانی و از بهر اثبات معنی. تمثیلات راست است اگرچه صورت قصّه راست نی[4493]. چنان‌که می گوید و جواب می دهد شغال بی‌زبان. **[چون سخن نوشد ز دمنه بی‌بیان]** چگونه آن کلیله سخن را[4494] بنوشد و می شنود از رباه بی‌بیان؟ یعنی زبان هر نوعی از حیوانات دیگر است. یک نوع سخن دیگری را نمی شنود. **[3635 ور بدانستند لحنِ همدگر]** اگر حیوانات مختلفه صوت[4495] همدگر را بدانند، **[فهمِ آن چون کرد بی‌نطقی بشر]** فهم آواز آن ایشان چگونه کرد بی‌نطق لسان افراد انسان تا حکایت کنند از آنان؟ **[3636 در میانِ شیر و گاو آن دمنه چون]** اندر میان شیر و گاو برای صلح ایشان آن دمنه چگونه **[شد رسول و خواند بر هر دو فسون]** رسول شد و خبر برد و هر دو را بخواند افسون که از جملهٔ حکایات آن کتاب یکی این است. مقصود از این تمثیل آن است که چون کسی در میان شاه[4496] و رعایا رسول و مصلح باشد، مرد

[4493] نی S : نیست K

[4494] را S : - K

[4495] صوت K : صورت S

[4496] شاه S : ایشان K

چابک می باید. **[3637 چون وزیرِ شیر شد گاوِ نَبیل]** چگونه وزیر شیر شد گاو بزرگ؟ مقصود از این تمثیل آن است که وزیر همچون گاو بارکش و حمول می باید. **[چون ز عکسِ ماه ترسان گشت پیل]** چگونه از عکس ماه ترسان شد فیل؟ مگر فیلی شبی به سوی حوضی رفت تا آب خورد. عکس ماه را در آب دید، از او ترسید. مقصود از این تمثیل آن است که عالم مظاهر حضرت خداست. پس به حکم **اَلسُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ** بیم از پادشاه بیم از الله است و از آثارش بر مؤثّر استدلال می باید کرد[4497]. **[3638 این کلیله و دمنه جمله افتراست]** این حکایتها که در کتاب کلیله و دمنه است، جمله دروغ است. **[ورنه کی با زاغ لک‌لک را مِری ست]** و جنگ و جدال است. یک حکایت در کتاب کلیله و دمنه جنگ زاغ و لک‌لک است که تمثیل منکران و اهل الله است. **[3639 ای برادر قصّه چون پیمانه‌ایست] (294b)** کیل و قدح. **[معنی اندر وی مثالِ دانه‌ایست]** و حصّه از وی مقصود اصلی است. **[3640 دانهٔ معنی بگیرد مردِ عقل]** هرکه عاقل است، مظروف را بیند نه ظرف را از آنکه مقصود اصلی مظروف است. جهد کن تا نیک گردد کار آش - کاسه گر چینی نباشد گو مباش. **[ننْگرد پیمانه را گر گشت نَقل]** لاجرم مقصود عارفان و مطلوب کاملان از ایراد چنین حکایات پند است[4498]. صحّت قصّه را اعتبار نمی کنند. پس خردمندان و عارفان امثال این وضع کرده‌اند تا به جهت غرایب و ندرت طبیعت بر آن اقبال نماید و بر وی ابواب فهم حکم بگشاید. **قطعه:** آن ندیدی که خرده‌دان به شکر - داروی تلخ را کند شیرین * تا به آن حیله از تن رنجور - ببرد رنج و محنتِ دیرین. حکایت: روباهی با کرکی یار شد. با یکدیگر به باغی گذشتند که در استوار بود و دیوار پر خار. گرد آن گردیدند تا به سوراخی رسیدند بر روباه فراخ و بر کرک تنگ. روباه در آمد و کرک به زحمت فراوان. چون هر دو در آمدند، انگورهای گوناگون دیدند و میوه‌های رنگارنگ یافتند. روباه زیرک بود. حال[4499] بیرون رفتن[4500] را ملاحظه کرد و کرک غافل چندان‌که توانست بخورد. ناگاه باغبان آگاه شد. چوب دستی برداشت و روی به ایشان نهاد. روباه باریک‌میان زود از سوراخ بجست و کرک بزرگ‌شکم در آنجا محکم شد. باغبان به وی رسید و چوب دستی کشید. چندانش بزد که نه

[4497] کرد S : - K

[4498] است S : + و نصیحت K

[4499] حال S : در حال K

[4500] رفتن S : آمدن K

مرده نه زنده پوست دریده و پشم کنده از آن تنگنایی بیرون رفت. **قطعه:** زورمندی مکن ای خواجه به زر - کاخر کار زبون خواهی رفت * فربهت کرده بسی نعمت و ساز - زآن بیندیش که چون خواهی رفت * با چنین جثه ندانم که چه سان - به در مرگ برون خواهی رفت. لاجرم قصد عارفان این جنس قصّه پند و حصّه است و لهذا می فرماید: **[3641 ماجرایِ بلبل و گل گوش دار]** و عشق بلبل و ناز گل را گوش کن. **[گرچه گفتی نیست آنجا آشکار]** اگرچه سخن نیست در میان این دو عیان که مقصود از این بیان نالهٔ عاشق[4501] و استغنای معشوق است. حکایت: عزیزی را پرسیدند که حکمت چیست که سرّ یار را به طریق رمز و اشارت گویند؟ گفت: تا اسرار از چشم اغیار پوشیده بماند. زیرا که اسرار تصوّف بس شریف و عزیز است و مدّعیان کذّاب که دعوی این اسرار کنند، **(295a)** بسیار است و منکران نیز بی‌شمارند. در را به دست نااهل دادن عقل رخصت نمی دهد. **[سخن گفتن به زبانِ حال و فهم کردنِ آن] [3642 ماجرایِ شمع با پروانه نیز]** مرهون است. **[بشْنو و معنی گزین کن ای عزیز]** که مقصود تمثیل و حصّه است نه صورت قصّه. **[3643 گرچه گفتی نیست سِرّ گفت هست]** اگرچه میان شمع و پروانه سخن نیست به ظاهر امّا حصّه قصّه هست که از بهر دوست جان می باید داد. حکایت: ذو النون مصری گفت به یکی از شاگردان خود: إِنْ قَدَرْتَ عَلَی بَذْلِ الرُّوحِ فَتَعَالَ وَإِلَّا فَلَا تَشْتَغِلْ بِتُرَّهَاتِ الصُّوفِيَّةِ. **بیت:** گرچه نتوان به دوست ره بردن - شرط یاری است در طلب مردن. **[هین به بالا پر مپر چون جغد پست]** تو به بالا پر همچو هما، به پست مپر همچو جغد که گفته‌اند اَلْمَرْءُ یَطِیرُ بِهِمَّتِهِ. **[3644 گفت در شطرنج کین خانهٔ رُخ است]** کسی از برای[4502] انبساط گفت در بساط که این خانهٔ رخ است. **[گفت خانه از کجا آمد به دست]** آن کس که نمی داند گفت: رخ را خانه از کجا به دست آمد؟ **[3645 خانه را بخْرید یا میراث یافت]** خانه را بخرید به زر[4503] یا میراث یافت از پدر؟ **[فرّخ آن کس کو سویِ معنی شتافت]** خرّم و فرّخ آن کس است که به جانب معنی شتافت[4504] و دانست که خانهٔ اهل دنیا همچو خانهٔ شطرنج است بی‌ثبات و قرار. و شاهی جهان همچو شاهی شطرنج محض اعتبار. **بیت:** با غیر او اضافت

[4501] عاشق S : عاشقان K

[4502] برای S : بهر K

[4503] به زر S : - K

[4504] شتافت S : رفت K

شاهی بود چنان‌که - بر یک دو چوب پاره‌ای شطرنج نام شاه. **[3646 گفت نحوی زَیْد عَمْرواً قَدْ ضَرَب]** کسی که نحوی بود، گفت: ضَرَبَ زَیْدٌ عَمْرًوا. مقصود او بیان اعراب فاعل و مفعول بود که فعل متعدّی را فاعل و مفعول می باید. و فاعل مرفوع و مفعول منصوب می باشد. **[گفت چونش کرد بی‌جُرمی ادب]** یعنی نادان اعتراض فقیهانه کرد و گفت: بی‌گناه زید عمرو را چرا زد؟ **[3647 عَمْرو را جُرمش چه بُد کآن زیدِ خام]** و ناپخته **[بی‌گنه او را بزد همچون غلام]** همچو غلام خویش. **[3648 گفت این پیمانهٔ معنی بوَد]** نحوی گفت: این محض تمثیل است و همچو ظرف است معنی را. **[گندمی بسْتان که پیمانه‌ست رد]** یعنی مظروف که گندم است، او را بستان که مقصود ظرف نیست. **[3649 زید و عَمْرو از بهرِ اِعراب است و ساز]** از برای ساختن اعراب است. **[گر دروغ است آن تو با اِعراب ساز]** و مقصود را خوب بکن. **[3650 گفت نه من آن ندانم عَمْرو را]** آن نادان باز گفت: من نمی دانم آن را. امّا تو بگو که **(295b)** عَمْرو را **[زید چون زد بی‌گناه و بی‌خطا]** چون طبع آن نادان نقش معنی نمی پذیرد، قیل و قال نحوی در وی نمی گیرد. **[3651 گفت از ناچار و لاغی بر گشود]** یعنی نحوی از ضرورت گفت و روی لاغ را گشود. **[عَمْرو یک واوِ فزون دزدیده بود]** که عمرو از عمر به واو افزون است. پس یک واو دزدیده است[4505]. **[3652 زید واقف گشت دزدش را بزد]** پس زید دزد خود را که عمرو است، واقف گشت و آن را بزد. **[چون‌که از حد بُرد او را حد سزد]** چون عمرو از حد تجاوز کرد، حدّش لازم شد و لایق گشت. **[پذیر آمدنِ سخنِ باطل در دلِ باطلان]** که اَلْجِنْسُ إِلَی الْجِنْسِ یَمِیلُ. **[3653 گفت اینک راست پذْرفتم به جان]** این سخن اگرچه کژ است که عمرو چیزی ندزدید، امّا آن کس از کژطبعی نادانی گفت: اینک سخن صحیح است و این را به جان قبول کردم. **[کژ نماید راست در پیشِ کژان]** تمثیل راست بود، آن را قبول نکرد و کژ که دزدیدن عمرو است، آن را قبول کرد. زیرا راست کژ نماید پیش کژان. چنان‌که **[3654 گر بگویی احولی را مَه یکی است]** دو نیست. **[گویدت این دوست و در وحدت شکی است]** احول گوید: این مه دوست، در یکی شکی است. **[3655 ور بر او خندد کسی گوید دُو اَست]** کسی که به ریش او[4506] خندد و بگوید که ماه دوست، **[راست**

[4505] است S : + از زید K

[4506] او S : - K

دارد این سزایِ بَدخُو اَست] این دروغ را راست دارد. این حال سزای بدخوست. **[3656 بر دروغان جمع می آمد دروغ]** که اَلْجِنْسُ إِلَی الْجِنْسِ یَمِیلُ. لاجرم طالحان طالحان را دوست دارد. **[لِلْخَبِیثات اَلْخَبِیثین زد فروغ]** به حکم **الْخَبِیثَاتُ لِلْخَبِیثِینَ** خبیثات را خبیثان[4507] شعله می زند. **[3657 دل‌فراخان را بوَد دستِ فراخ]** کسی که غنای قلب دارد، غنای دست یابد که غنا جنس غناست. به جانب او رفتنش سزاست. پس کسی که اعتقاد درست دارد، آثار راستی در اعضای ظاهرهٔ او ظاهر شود. **[چشم‌کوران را عِثارِ سنگلاخ]** کوران را به سر در آمدن است در جای معدن سنگ. پس سست‌اعتقادان را گاهی طاعت و گاهی ترک است. لاجرم محقّقان از قصّه حصّه و نصیحت گیرند. صحت صورت قصّه را ننگرند. امّا ظاهربینان به صورت قصّه بنگرند. از رمز و حصّه غافل شوند چنان‌که در این حکایت: **[جُستنِ آن درخت که هرکه میوهٔ آن درخت خورَد نمیرد]** این نیز تمثیل بود نه حقیقت. **[3658 گفت دانایی برایِ داستان]** نه بر وجه تحقیق **(296a)** و واقع را بیان. **[که درختی هست در هندوستان]** و خاصیت آن درخت این است که **[3659 هر کسی کز میوهٔ او خورْد و بُرد]** هر کسی که از میوهٔ آن درخت بخورد، **[نی شود او پیر نی هرگز بمُرد]** یعنی نه جوانی او زوال گیرد و نه میرد. **[3660 پادشاهی این شنید از صادقی]** یعنی یک پادشاه این خبر دانا را و قصّهٔ درخت را شنید از مردی صادق القول. **[بر درخت و میوه‌اش شد عاشقی]** بر آن درخت و میوه او را[4508] یک عاشق شد. **[3661 قاصد دانا ز دیوانِ ادب]** رسولی عاقل و عالم را از بندگان خاص[4509] خود **[سویِ هندستان روان کرد از طلب]** از بهر جستن آن درخت. **[3662 سالها می گشت آن قاصد از او]** مرهون است. **[گِردِ هندستان برایِ جست و جو]** یعنی آن قاصد چند سال اطراف هندستان را از برای طلب درخت بگشت و بگردانید. **[3663 شهر شهر او بهرِ این مطلوب گشت]** شهر به شهر از بهر این مقصود آن قاصد بگشت. **[نه جزیره مانده نه کوه و نه دشت]** که او نجسته باشد. **[3664 هرکه را پرسید کردش ریشخند]** آن[4510] قاصد پادشاه از هر کسی که پرسید آن کس او را ریشخند کرد. **[کین که جوید جز مگر مجنونِ بند]** یعنی این‌چنین

[4507] را خبیثان S : خبیثان را K

[4508] را S : - K

[4509] خاص S : خالص K

[4510] آن S : - K

دراخت را کسی نمی جوید مگر که مجنون بند باشد. **[3665 بس کسان صَفعش زدند اندر مزاح]** کسان بسیار او را سیلی زدند در لاغ. **[بس کسان گفتند ای صاحب‌فلاح]** و کسان بسیار او را گفتند: ای اهل ظفر. این مرهون است. **[3666 جست و جویِ چون تو زیرک سینه‌صاف]** و طلب کردن همچون تو مردم عاقل و صافی‌دل **[کی تهی باشد کجا باشد گزاف]** یعنی تهی و گزاف نباشد. می ماند که این درخت هست، دروغ نیست. **[3667 وین مراعاتش یکی صَفعِ دگر]** و این رعایت و تحمیق سیلی دیگر بود. **[وین ز صفعِ آشکارا سخت‌تر]** که تحمیق اندرونی خدعه‌ای[4511] است نهانی و امیدوار کردن است و در تعب طلب انداختن. اوّل خود نومیدی بود، آن راحت است که اَلْیَأْسُ إِحْدَی الرَّاحَتَیْنِ. هم در این تحمیق طعن معنوی است که عاقل را نشاید که کار لغو و عمل باطل کند. **[3668 می‌ستودندش به تسخر کای بزرگ]** مدح کردند او را به استهزا که گفتند: ای بزرگ، **[در فلان جا بد درختی بس سترگ]** فلان جا درختی هست سترگ و عظیم. **[3669 در فلان بیشه درختی هست سبز]** و طری. **[بس بلند و پهن و هر شاخیش گَبز]** و بزرگ. در این تنبیه است که طالب **(296b)** مال و[4512] دنیا و راغب منصب و بقا را بزرگان ظاهر و ارکان و[4513] اکابر را فرستادن می باید. **[3670 قاصدِ شه بسته در جُستن کمر]** قاصد شاه در جستن کمر بسته بود. **[می‌شنید از هر کسی نوعی خبر]** شنیدی و در تک و پوی شدی. **[3671 بس سیاحت کرد آنجا سالها]** و مدتها. **[می فرستادش شهنشه مالها]** و مددها. **[3672 چون بسی دید اندر آن غربت[4514] تَعَب]** و مشقّت، **[عاجز آمد آخرالامر از طلب]** از جستن درخت. **[3673 هیچ از مقصود اثر پیدا نشد]** و ظاهر نگشت. **[زآن غَرَض غیرِ خبر پیدا نشد]** همین در لفظ موجود شد. **[3674 رشتهٔ اومیدِ او بگْسسته شد]** و منقطع گشت. **[جُستهٔ او عاقبت ناجُسته شد]** و جستهٔ چندین سالهٔ او عاقبت ناجسته گشت. در این تنبیه است بر آنکه بقا در دنیا محال است از آنکه کسان بسیار چند سال بقا را در دنیا جستند و نیافتند. عاقبت جستهٔ ایشان ناجسته شد. و تنبیه است بر آنکه طلب بنده که موافق تقدیر حضرت خدا نباشد، به وجود نمی آید از آنکه بسیار کس دیدم که

[4511] خدعه‌ای S : جرعه‌ای K

[4512] و S : - K

[4513] و S : - K

[4514] غربت Sİ : قربت K

در طلب چیزی کوشیدند، آخر نیافتند و امید را بریدند و آن عمر که در طلب آن چیز تلف کردند، تاسّف خوردند، پشیمان گشتند. آخر به سوی شاه حقیقی رفتند. حکایت: عزیزی می گفت: مرا خدای تعالی دو دعا الهام کرد. من آن دو دعا را چند بار کردم. امیدوارم که باعث سعادت دنیا و آخرت باشد. یکی آنکه چیزی که مرا تقدیر نکرده باشد، مرا به آن میل ندهد. دوم آنکه آن چیز که مرا تقدیر کرده است، محتاج طلب بسیار نکند. **[3675 کرد عزمِ بازگشتن سویِ شاه]** آن قاصد شاه چون از یافتن آن درخت مأیوس شد، به سوی شاه رجوع کردن را قصد کرد. **[اشک می بارید و می بُرّید راه]** می گریست و قطع مسافه می کرد. **[شرح کردنِ شیخ سرِّ آن درخت را با آن طالبِ مقلّد]** که این تمثیل بود نه تحقیق. **[3676 بود شیخی عالمی قطبی کریم]** مرهون است. **[اندر آن منزل که آیِس شد ندیم]** یعنی در آن محل که قاصد شاه نومید شد، در آن محل یک عالم[4515]، یک قطب بود کریم که حسبةً لِلّه پند می داد و به خیر می کرد ارشاد. **[3677 گفت من نومید پیشِ او روم]** آن ندیم گفت: من مأیوس شده پیش آن شیخ می روم. **[ز آستانِ او به راه اندر شوم]** از آستانهٔ شیخ به راه بروم. در این تنبیه است که کسی که از مطلب دنیا و از بقا در آنجا **(297a)** مأیوس شود، آن را می باید که وقت عزم به سوی شاه حقیقی از شیخی دعا و همّت جوید تا بدان رفیق[4516] سالک طریق شود. **[3678 تا دعایِ او بوَد همراهِ من]** تا دعاء شیخ رفیق من باشد. **[چون‌که نومیدم من از دلخواهِ من]** و از مراد دل من. **[3679 رفت پیشِ شیخ با چشمِ پُر آب]** به نزد شیخ برفت گریان و خراب. **[اشک می بارید مانندِ سحاب]** از چشم پر آب. در این تنبیه است که وقت رحلت از دنیا و رجوع به مولی که وقت اضطراب و حیرت است، از صاحب دل یاری جستن می باید و گریان و زار شدن. **[3680 گفت شیخا وقتِ رحم و رِقَّت است]** محل رأفت و جای مرحمت است. **[ناامیدم وقتِ لطف این ساعت است]** مرا لطف بکن. **[3681 گفت واگو کز چه نومیدیستت]** شیخ گفت: بگو از چه چیز است نومیدی تو؟ **[چیست مطلوبِ تو رُو با چیستت]** رو و توجّه تو به چه چیز است؟ **[3682 گفت شاهنشاه کردم اختیار]** آن قاصد شاه گفت: سلطان السلاطین مرا بکرد اختیار. **[از برایِ جُستنِ یک شاخسار]** در این دیار. باز بیان شاخسار کرد و

[4515] یک عالم S : - K

[4516] رفیق S : - K

گفت: **[3683 که درختی هست نادر در جهات]** و نواحی هند. **[میوهٔ او مایهٔ آبِ حیات]** همچو آب حیات زندگی را بر قرار دارد. در این تنبیه است که سلطان السلاطین ما را از بهر یافتن حیات ابدیّه فرستاده است. امّا ما غلط کردیم. چنان‌که **[3684 سالها جُستم ندیدم یک نشان]** از آن درخت **[جز که طنز و تسخرِ این سرخوشان]** غیر طعن و استهزاء بی‌عقلان. **[3685 شیخ خندید و بگفتش ای سلیم]** و خالی‌دل، **[این درختِ علم باشد در علیم]** و در باطن عالم[4517]. و مراد از میوهٔ او عمل صالح است که سبب حیات باقیه است. ابو موسی رضی الله از رسول الله صلی الله علیه و سلم روایت می کند که **يَبْعَثُ اللَّهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يُمَيِّزُ الْعُلَمَاءَ، فَيَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ، إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لأُعَذِّبَكُمْ، اذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ**. و جابر رضی الله عنه از رسول الله صلی الله علیه و سلم روایت می کند: **يُبْعَثُ الْعَالِمُ وَالْعَابِدُ ، فَيُقَالُ لِلْعَابِدِ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ ، وَيُقَالُ لِلْعَالِمِ: اثْبُتْ حَتَّى تَشْفَعَ لِلنَّاسِ بِمَا أَحْسَنْتَ أَدَبَهُمْ**. **[3686 بس بلند و بس شگرف و بس بسیط]** درخت علم بسی طویل و عریض و عمیق است. گوییا درخت نیست، آب است. **[آبِ حیوانی ز دریایِ محیط]** آب حیات است از بحر محیط که خداست امّا حیات به مجرّد علم میسّر نمی شود. حکایت: عزیزی می گفت: تن مرده است بی‌جان و جان مرده است بی‌عقل و عقل مرده است **(297b)** بی‌علم و علم مرده است بی‌عمل و عمل مرده است بی‌اخلاص. **[3687 تو به صورت رفته‌ای ای بی‌خبر]** که حقیقت دراخت را پنداشتی. **[زآن ز شاخِ معنیی بی‌بار و بَر]** از آن جهت از شاخ معنی شده‌ای بی‌ثمر. **[3688 گه درختش نام شد گه آفتاب]** گاه علم را درخت نام نهند گاه آفتاب. **[گاه بحرش نام گشت و گه سحاب]** گاه بحرش خوانند گاه سحاب. هر نامی به اعتباری امّا اختلاف اسامیِ او قادح وحدت مسمّی نیست. چنان‌که **[3689 آن یکی که صد هزار آثارهاست]** آن یکی که او را صد هزار آثارست. **[کمترین آثارِ او عمرِ بقاست]** و حیات ابدیه در عقبی است. **[3690 گرچه فرد است او اثر دارد هزار]** و اگرچه فردانیت او مقرّر است چون آثار و مصنوعات بسیار دارد، می باید که نام او بسیار باشد. **[آن یکی را نام شاید بی‌شمار]** آنچنان یکی را اسامی می باید و می شاید بی‌عدد به اضافات چنان‌که **[3691 آن یکی شخصی ترا باشد پدر]**

[4517] عالم SK : علیم İ

همان یک شخصی که ترا پدر است، **[در حقِ شخصی دگر باشد پسر]** و به نسبت دیگر پسر و به نسبت با یکی[4518] عم و دیگری را برادر. **[3692 در حقِ دیگر بوَد قهر و عدو]** آن یکی را. یعنی شخصی به نسبت با شخص دیگر باشد قهر و عدو و دشمن جان او. **[در حقِ دیگر بوَد لطف و نکو]** به نسبت با شخصی دیگر باشد خیر و خوب. پس حضرت خدا نسبت با بعضی قهار است و نسبت با بعضی غفّار و همچنین **[3693 صد هزاران نام و او یک آدمی]** در ذات خود. **[صاحبِ هر وصفش از وصفی عمی]** یعنی کسی که یک وصف او می داند، از وصف دیگرش جاهل. پس آن کس که حضرت خدا را به نامی داند، از نام دیگرش غافل است. امّا کسی که به مسمّی رسیده است، از اسما بی‌قید گشته. **شعر:** عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ - وَكُلٌّ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ. **[3694 هرکه اندر نام پیچد کین ثِقه‌ست]** در بعض نسخ: **[هرکه جوید نام گر صاحب ثِقه‌ست]**. **[همچو تو نومید و اندر تفرقه‌ست]** و در پریشانی است. **[3695 تو چه بر چفسی بر این نامِ درخت]** تو چرا نام درخت را سخت می گیری؟ **[تا بمانی تلخ‌کام و شوربخت]** تا کام تو تلخ و بخت تو شور بماند که به مقصود نرسی. در بعض نسخ این بیت واقع است: **[صورت باطل چه جویی ای جوان]** از صورت بگذر. **[رو معانی را طلب ای پهلوان]** تا به تجلّی ذات برسی. **[3696 در گذر از نام و بنْگر در صفات]** یعنی یک ذات را چون به صفات اعتبار کنند، به واسطهٔ صفات مختلفه بر وی اسامیِ مختلفه اطلاق کرده شود امّا در حقیقت **بیت:** جمله یک ذات است **(298a)** امّا متّصف - جمله یک حرف و عبارت مختلف. پس منشأ اختلاف اسامی اختلاف صفات باشد و اعتبار اختلاف در صفات جز به مشاهدهٔ افعال مختلفه نیست. پس افعال او صفات او را حجاب است و صفات او ذات او را نقاب. و در حقیقت هر سه یکی است. **إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ**. چنان‌که خواجه ابو الوفا می فرماید: **رباعی:** ذاتش[4519] به صفت صفت به فعلش مستور - وین هر سه به اعتبار دیگر یک نور * این نیست عجب که ظاهر و باطن اوست - وین طرفه که باطن است در عین ظهور. هُوَ الْأَوَّلُ فِي آخِرِيَّتِهِ بِأَوَّلِيَّةٍ لَا آخِرَ لَهَا وَ هُوَ الْآخِرُ فِي أَوَّلِيَّتِهِ بِآخِرِيَّةٍ لَا أَوَّلَ لَهَا. لاجرم چون منشأ اختلافات اسامی را که صفات است، اختلافات جز به اعتبارات نیست و اعتبارات را

[4518] با یکی S : دیگر K

[4519] ذاتش S : ذاتی Kİ

در خارج تحقق نی، پس به حقیقت کثرت اسما و صفات قادحِ[4520] وحدتِ ذات نباشد. و یکی را اگر به هزار نام بخوانی، غیر یکی نیست. **رباعی:** یکی است ولی نه یکی کش دانی - یکی که نباشد آن یکی را ثانی * خود را ز قیود خود اگر برهانی - دانیش نه از دلایل برهانی. چون معلوم شد که طریقهٔ ارتقا به مراقیِ ادراک احدیت الذات جز به طیّ مناشیر اختلاف اسما و صفات نیست و اوّلین پایهٔ این مرقات تدرج است از اسما و صفات، پس بگذر از نام و صفات را بنگر **[تا صفاتت ره نماید سویِ ذات]** تا[4521] صفات ترا راه نماید به سوی ذات. **[3697 اختلافِ خلق از نام اوفتاد]** پس کسی که از نام بگذرد، از خلاف برهد. **[چون به معنی رفت آرام اوفتاد]** چنان‌که در این حکایت: **[منازعتِ چهار کس جهتِ انگور که هر یکی[4522] به نامِ دیگر فهم کردند]** و منکر دیگری بودند. **[3698 چار کس را داد مردی یک درم]** چهار کس که یکی عجم و یکی عرب و یکی ترک و یکی رومی همراه شدند. مردی صاحب کرم این چهار کس را داد یک درم. **[آن یکی گفت این به انگوری دهم]** آن یکی که عجم بود، به زبان فارسی گفت: این درم را به انگوری دهم. یعنی بدین درم انگور خرم. **[3699 آن یکی دیگر عرب بُد گفت لا]** یکی دیگر که عرب بود، گفت: لا، معاذ الله یا صاحبی **[من عِنَب خواهم نه انگور ای دغا]** مرا عنب باید نه انگور ای اهل حیله. **[3700 آن یکی تُرکی بُد و گفت این بَنُم]** لفظ اخیر ترکی است. در بعض نسخ ای جَنُم. **[من نمی خواهم عنب خواهم اُزُم]** من نه انگور خواهم و نه عنب[4523]، مرا باید اوزم. **[3701 آن یکی رومی بگفت این قیل را]** یعنی دیگری که رومی بود، گفت: این سخن را **[ترک کن (298b) خواهیم اِستافیل را]** که[4524] از آنچه گفتید من هیچ کدام را نمی خواهم، من خواهم اِستافیل را. **[3702 در تنازع آن نفر جنگی شدند]** لاجرم آن نفر با یکدیگر خصومت کردند. زیرا **[که ز سرِّ نامها غافل بُدند]** ورنه مراد همه یکی بود. **[3703 مشت بر هم می زدند از ابلهی]** مشت و دست زدند با همدیگر از نادانی. **[پُر بُدند از جهل و از دانش تهی]** که از جهل پر بودند و از علم

[4520] قادح Sİ : خارج K

[4521] تا S : - K

[4522] یکی S : یک آن را K : یکی آن را İ

[4523] عنب S : + خواهم K

[4524] که S : - K

تهی بودند. پس از این خدمت مولانا به یک حصّهٔ قصّه اشارت می کند که مراد از چهار کس طوایف مختلفه و فِرَقِ ضالّه و اهل هوا و صاحب دغا و اهل اسماست که هر یکی طالب خدا و راغب مسمّی است بی‌معرفت او. و مراد از صاحب سر نبی و یا قایم مقام اوست از عالم عامل و مرشد کامل که به بیان مطلب و تبیین مسلک و تعیین مسمّی و ترک اسما و تحصیل مقصد و ایصال مقصود خلاف را بردارد ولهذا می فرماید: **[3704 صاحبِ سِرّی عزیزی صد زبان]** خداوند رازی عزیزی و اهل صد زبان و جهان‌دیدهٔ بسیاردان **[گر بُدی آنجا بدادی صلحشان]** اگر آنجا حاضر بودی، صلح کردی میان اینان. **[3705 پس بگفتی او که من زین یک درم]** آن صاحب سر بگفتی من به این یک درم **[آرزویِ جمله‌تان را می دهم]** به شرط آنکه شما دل را به من بسپارید. **[3706 چون‌که بسْپارید دل را بی‌دَغَل]** چون‌که دل را بی‌حیله به من بسپارید و تسلیم کنید، **[این درمْتان می‌کند چندین عمل]** این درم شما می کند عمل بسیار. **[3707 یک درمْتان می‌شود چار اَلْمُراد]** به حسب المقصود. **[چار دشمن می‌شود یک ز اتّحاد]** دشمن که چهار باشد، یک شود از اتحاد و فهم مراد. بدان که در این محل تنبیه است بر آنکه طالبان را صاحب سرّی عزیزی صد زبان و سخن‌دان می باید تا نقاب از مسمّی بردارد و خلاف را در میان وابستگان اسما نگذارد تا همه گویند: **بیت:** مقصود کاینات چو یک ذرّه بیش نیست - او را به هر زبان که بخوانی بخوان که هست. و تنبیه است بر آنکه طالب را می باید که دل را بی‌ریب و ریا به صاحب سرّ و مرشد بسپارد تا مقصود حاصل شود. **نظم:** زین خرابی گر تو می خواهی که آبادی شوی - جهد کن تا بندهٔ فرمان آزادی شوی * در دل پر نور مردی جای گیر و غم مخور - کز دل پر نور او ناگاه دلشادی شوی * در وفای کاملان چون کوه ثابت کن قدم - ورنه اندر راه نادانسته بر بادی شوی. حکایت: امیرزاده‌ای پیش معلّمی علم می خواند و در مکتب ادیب ادب[4525] می آموخت و هر روز درم به اُستادِ **(299a)** خود می داد. روزی امیرزاده را مهمّی پیش آمده نتوانست به مکتب حاضر شدن و به دست غلام وظیفهٔ هر روز را می فرستاد و استاد درم را ستده. هیچ گونه امیرزاده را نپرسید که چرا نیامد و در چه کار است. و آن کودک از سر امتحان به کرّات و مرّات درم می فرستاد و خود نمی رفت و استاد نیز او را هیچ گونه نمی پرسید. غضب بر

[4525] ادب S : - K

امیرزاده غالب گشته برخاست و پیش استاد آمد و به عتاب آغاز کرد که چه معنی است که درم بر هم می نهی و مرا در هم می زنی و هیچ نمی پرسی؟ استاد گفت: مرا غرض آن درم است. تو خواهی بیا و خواهی میا. لاجرم غرض شیخ راستین درم محبت مرید است چه اگر بیاید و اگر نیاید. چون مرید درم دل را به دست شیخ دهد، شیخ به تحقیق تلفیق می کند. چنان‌که می فرماید: **[3708 گفتِ هر یکْتان دهد جنگ و فراق]** سخن هر یکی از شما جنگ و فراق و جدال و شقاق می دهد. **[گفتِ من آرد شما را اتّفاق]** و سخن من دهد شما را اتّحاد و وفاق. **[3709 پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا]** پس خاموش شوید **[تا زبانْتان من شوم در گفت و گو]** تا که زبان شما من شوم در سخن. خدمت مولانا پس از این به حصّهٔ دیگر اشارت کند که مراد از چهار کس آنان باشند که خدا را به اسم دانند و نام او را همان به زبان گویند. پس کسی می باید که عالم و عامل باشد، زبان مرغان داند تا از اسم به مسمّی رساند تا اثر پیدا شود که از دل و جان ذاکر شود نه[4526] به زبان. **[3710 گر سخنْتان می نماید یک نَمَط]** یعنی وابستگان اسما اگرچه یک نمط است، امّا چون از جان معنی بی‌خبرند، **[در اثر مایهٔ نزاع است و سَخَط]** در این تنبیه است که کافران و عاصیان و اهل ریا و ارباب اخلاص همه در اقرار وحدانیّت و اطلاق اسم متحدند، امّا در عمل ایشان اختلاف ظاهر است. لاجرم عمل مرایی با عمل مخلص یکی نیست. زیرا که **[3711 گرمیِ عاریّتی ندْهد اثر]** آن اثر که مقصود است. **[گرمیِ خاصیّتی دارد هنر]** و تأثیر چنان‌که **[3712 سِرکه را گر گرم کردی ز آتش آن]** اگر سرکه را در آتشها گرم کنی، از سردی طبیعت نرهد. **[چون خوری سردی فزاید بی‌گمان]** زیرا مَا بِالذَّاتِ لَا یَزُولُ بِالْعَرَضِ. **[3713 زآنکه آن گرمیِ او دهلیزیَ است]** از میان دو در است نه از درون خانه. **[طبعِ اصلش سردیَ است و تیزیَ است]** و همچنان **[3714 ور بوَد یخ بسته دوشاب ای پسر]** دوشاب اگر یخ بسته باشد از سردی ظاهر، **[چون خوری گرمی فزاید در جگر]** از روی خاصیت جز **(299b)** گرمی جگر ندهد اثر. پس اعتبار به ظاهر نیست. لاجرم خدمت مولانا از زبان مبتدیان می فرماید: **[3715 پس ریایِ شیخ بِه ز اخلاصِ ما]** یعنی ریای شیخ در ظاهر به از اخلاص مبتدیان است. **[کز بصیرت باشد آن وین از عمی]** ریای شیخ از بصیرت و خلوص نیّت است و

[4526] نه K - : S

اخلاص ما از عمی است. حکایت: عزیزی گفت: کسی که پیش مردمان از سر ریا نماز نافله می گذارد بدان قصد که دیگران وی را بینند، میل نماز کنند، اخلاص است. و کسی که در خلوت نماز می گذارد بدان نیّت که کسی وی را نمی بیند امّا چون کسی اتّفاق وی را در نماز بیند، دل آن مصلّی را از دیدن آن کس شادی آید، ریا است. لاجرم ریای شیخ کامل از قبیل اوّل است و اخلاص مرید ناقص از قسم اخیر است. **[3716 از حدیثِ شیخ جمعیّت رسد]** از حدیثِ شیخ که از اهل جمع است، جز جمعیّت نزاید. **[تفرقه آرد دَمِ اهلِ حسد]** و از قول اهل حسد غیر تفرقه نیاید و نه بینی که **[3717 چون سلیمان کز[4527] سویِ حضرت بتاخت]** چون سلیمان علیه السلام که از جانب حضرت الهی بتاخت. **[کو زبانِ جمله مرغان را شناخت]** آن سلیمان زبان همه مرغان را شناخت. لاجرم **[3718 در زمانِ عدلش آهو با پلنگ]** در زمان معدلت سلیمان آهو و پلنگ و شاهین و کُلَنگ **[اُنس بگْرفت و بُرون آمد ز جنگ]** یعنی با یکدیگر انس گرفتند و از جنگ بیرون شدند. **[3719 شد کبوتر ایمن از چنگالِ باز]** همچنان **[گوسفند از گرگ ناورد احتراز]** از آنکه سلیمان مصلح بود در میان چنان‌که می فرماید: **[3720 او میانجی شد میانِ دشمنان]** آن سلیمان مصلح گشت در میان حیوانات که دشمن دیگر[4528] بودند. **[اتّحادی شد میانِ پَرْزنان]** به فتح باء فارسی. یعنی مرغان پس بی‌میانجیِ سلیمان سیمای حقایق شناسی، دانایی، دست از جهان کوتاهی، از مسمّیات اسما آگاهی اختلاف از میان راه روان بر نخیزد و از روی اتحاد دوست با دشمن نیامیزد. **[3721 تو چو موری بهرِ دانه می دَوی]** و طالب دنیا و معاش می شوی. **[هین سلیمانی بجو گر می جوی]** در بعض نسخ **[هین سلیمان جو چه می باشی غَوی]** **[3722 دانه‌جو را دانه‌اش دامی شود]** هرکه دانه‌جوی است، دانه‌اش او را دام می شود که مقیّد دنیا می گردد ولهذا گفته‌اند: هرچه دربند آنی بندهٔ آنی. **[وآن سلیمان‌جوی را هر دو بوَد]** دانه و دام مسخّر او می شوند. **[3723 مرغِ جانها را در این آخِر زمان]** همچو مرغان ظاهر **[نیستشان از همدگر یک دم امان]** این مرغ **(300a)** جانها را از یکدیگر امان نیست بلکه از بهر دانه قصد قتل همدیگر کنند. **[3724 هم**

[4527] کز Sİ : کو K

[4528] دیگر S : یکدیگر K

سلیمان هست اندر دَورِ ما] زیرا[4529] در هر عهد سلیمان موجود است. امّا کار انقیاد و اتباع موقوف طالع مسعود است. **[کو دهد صلح و نماند جَورِ ما]** که آن سلیمان صلح دهد و در ما جور نماند. امّا تو از سلیم‌دلی از سلیمان غیر شش حرف نمی دانی و از اسم به مسمّی راه بردن نمی توانی. از طلب معنی سلیمانی غافلی و از فواید صحبت اهل الله ذاهلی. **بیت:** مگو اصحاب دل رفتند و شهر عشق شد خالی - جهان پر شمس تبریز است مردی کو چو مولانا. **[3725 قولِ[4530] اِنْ مِنْ أُمَّةٍ را یاد گیر]** فراموش مکن **[تا به الّا و خَلَا فِیهَا نَذِیر]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ ملائکه است: **إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ**. به درستی که ای محمد، ما فرستادیم ترا به دین حق و راستی که اسلام است مژده دهنده به مثوبت و بیم کننده از عقوبت و نبود هیچ گروهی از امم سالفه مگر آنکه گذشت در میان ایشان رسولی بیم کننده یا عالمی آگاهی[4531] دهنده. یعنی به درستی ما ترا ای محمد، فرستادیم به شواهد حق تا متّبعان را به بشارتِ نیل سعادت ابدی شادمان و خندان گردانی و معرضان را به نکال عقوبت سَرمدی بیم کنی و بترسانی. و هیچ امّتی نیست که در او نذیری نگذشته باشد و بشیری نیامده بود. امّا سعادت اهتدا آن راست که انقیاد و اقتدا به تقدیم رساند. **[3726 گفت خود خالی نبودست اُمّتی]** یعنی هیچ امّتی نیست که در او نذیر[4532] نگذشته باشد و بشیر[4533] نیامده بود که آن امّت خالی بود **[از خلیفهٔ حقّ و صاحب‌همّتی]** این بیت تفسیر حاصل معنی آیت است. لاجرم به حکم **كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ** و به موجب **عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ** و به حسب **اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ** در این امّت زمانی از سلیمانی[4534] خالی نباشد. **لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ**. حکایت: گویند در وقت وفات رسول الله صلی الله علیه و سلم ابو بکر صدّیق گریه می کرد. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: أَيُّهَا الصِّدِّيقُ، مَا يُبْكِيكَ؟ گفت: انبیای

[4529] زیرا S : - K

[4530] قول S : نظم K

[4531] آگاهی SK : آگاه İ

[4532] نذیر S : نذیری K

[4533] بشیر S : بشیری K

[4534] سلیمانی SK : سلیمان İ

سابقه را عمرهای دراز بود. در میان امّت خود به دعوت مشغول بودند و حضرت تو به چنین زودی[4535] می روی. آیا حال امّتان تو چون خواهد شد؟ فرمود: **عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ**. قایم مقام می شوند. پس سلیمان در زمان ما هست که او **[3727 مرغِ جانها را چنان یکدل کند]** و متّحد گرداند **[کز صفاشان بی‌غِش و بی‌غِل کند]** که از کمال صفا ایشان را بی‌غِش و غِل کند. **(300b)** بلکه کَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ شوند. **[3728 مشفقان گردند همچون والده]** اهل شفقت شوند چون والده. **[مسلمون را گفت نَفْسٌ واحده]** مسلمانان را گفت نفس واحده. حکایت: دو شخصی به نزد قاضی به دعوی[4536] رفته بودند. از یکی گواه خواست. بیرون آمد و دو صوفی را گواه آورد. گواه دیگر خواست. دو درویش دیگر آورد و دیگر خواست. گفت: به جای دو گواه چهار کس آوردم. دیگر چه می خواهی؟ قاضی گفت: اگر چهل هزار بیاوری، درست ندارم. زیرا ایشان یک‌اند و در حقیقت اتّحاد یک جان‌اند که **اَلْمُؤْمِنُونَ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ**. **[3729 نفسِ واحد از رسولِ حق شدند]** و نفس واحده شدن ارباب اسلام به برکت رسول بود علیه السلام. و بدان که به قول خیر الانام و اصدق الکلام **اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ** هر مرشد محبّان را رسول است که مریدان را دوستان کند. **[ورنه هر یک دشمنِ مطلق بُدند]** چنان‌که از قصّهٔ آینده معلوم می شود. پس حالی نیز خوشه‌چینان خرمن محمدی و متّبعان به ربقهٔ احمدی را همان معنی حاصل است. امّا شاید که ترا بر خاطر بگذرد که شاه شجاع کرمانی گویا سلطان بایزید بسطامی کجاست تا به اقتدای او اهتدا حاصل کنیم؟ هیهات. **بیت:** مگو شاه و سلطان اگر مرد دردی - ز رندان وقت آشنایی طلب کن. خواجه عبد الله انصاری می فرماید: دی رفت و باز نمی آید و فردا اعتماد را نشاید. وقت را باش[4537] که دیر نپاید. **مصراع:** سخن عشق جز اشارت نیست. **[برخاستنِ مخالفت و عداوت از میانِ انصار به برکاتِ[4538] رسول الله صلی الله علیه و سلم]** لاجرم کسی که قایم مقام رسول است، او نیز اختلاف انام و مریدان را بردارد. **[3730 دو قبیله کاوْس و خَزرَج نام داشت]** اوس و خزرج چنان‌که در بعض[4539]

[4535] زودی S : روزی K

[4536] دعوی S : دعوت K

[4537] باش S : یار شو K

[4538] برکات S : برکت Kİ

[4539] بعض S : - K

کتب تفاسیر واقع است که دو برادر بودند از جهت پدر و مادر. نام پدر حارثة بن ثعلبة بود[4540] و نام مادر قَیلة. و اولاد ایشان بسیار شدند و دو قبیله گشتند از انصار. پس در میان این دو قبیله خصومت و عداوت شد و ایشان اهل تکبّر بودند. اگر کسی بر یکی از ایشان سیلی زدی و لَطمه کردی، به قبیلهٔ آن کس قتال عظیم کردندی. لاجرم عداوت در میان این دو قبیله متمادی گشت تا صد و بیست سال. و یکی از رؤسای ابنای ایشان عاصم بن عمر بن قتادة الانصاری است. و طایفه‌ای که اوّل از اوس و خزرج ایمان **(301a)** آوردند، نفری از اصحاب عاصم بودند و ایشان شش کس‌اند. اسعد بن زرارة و عوف بن رفاعة که او را عوف بن عفراء نیز خوانند و رافع بن مالک العجلان و جابر بن عبد الله بن زیاد و عتبة بن عامر بن نابی و قطبة بن عامر. این شش کس از برای حج آمده بودند در آن ایّام که رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم نفس خویش در موسم بر قبایل عرب عرض می کرد و از ایشان ایمان و نصرت طلب می نمود. و چون رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم این نفر را از اصحاب عاصم دید، پرسید که شما از کدام قبیله‌اید؟ گفتند: از خزرج. گفت: اگر با شما سخنی گویم، می شنوید؟ گفتند: آری. رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم بنشست و ایشان را دعوت کرد و قرآن بر ایشان فرو خواند. ایشان با[4541] یکدیگر گفتند: وی آن کس است که اهل کتاب و یهود ما را از او می ترسانیدند و می گفتند: نزدیک است که محمد عربی مبعوث شود و ما به مظاهرت او شما را هلاک سازیم. بیایید تا بر یهود در ایمان آوردن مسابقت کنیم. پس ایمان آوردند و رسول الله را تصدیق کردند و گفتند: یا رسول الله، ما را اجازت ده تا به قوم خود رجوع کنیم که در میان این دو قبیله که ما راست، عداوت چنان قوی است که در میان هیچ قبیله این‌چنین عداوت نیست. شاید که خداوند تعالی ایشان را ایمان روزی کند و به برکت تو عداوت از میان بر خیزد. از آن از تو عزیزتر کسی نباشد. ایشان چون به مدینه باز گشتند و در میان قوم خویش افشای اسلام کردند، طایفه‌ای از اعیان این دو قبیله چون ابو الهیثم ابن التیّهان و غویم بن الساعدة و عبادة بن الصامت و یزید بن ثعلبة و عبّاس بن عبادة بن نضلة و رافع بن مالک و ذکوان بن عبد شمس به مکه آمدند و موسم را در یافتند و در عقبهٔ اُولی ایمان آوردند و با حضرت بیعت کردند. بعد از آن رسول الله صلی اللّه علیه و سلّم مُصعَب بن عُمیر را رضی

[4540] بود K - : S

[4541] با S : به K

الله عنه به مدینه روانه ساختند تا ایشان را تعلیم قرآن کند و ارکان ایمان بیاموزد و به اسلام دعوت کند. باقی قبایل از انصار نیز ایمان آوردند. با همدیگر آشتی کردند و ظهر و عضد یکدیگر شدند. لاجرم حضرت خدا آن عداوت بزرگ را برداشت و در میان ایشان تألیف و انس کرد به سبب اسلام و رسول الله صلی اللّه علیه و سلّم. چنان‌که در سورهٔ آل عمران مذکور است: **(301b) وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا**. یعنی یاد کنید نعمتهای[4542] خدای تعالی را که بر شما افاضه کرده و آن اسلام و قرآن و هجرت پیغامبر به شهر ایشان، آن را یاد آورید که بودید شما با یکدیگر دشمنان که پیوسته حرب می کردید. پس خدای تعالی پیوند داد میان دلهای شما به برکت اسلام و میمنت[4543] سیّد الانام علیه افضل الصلوة و السلام. پس گشتید شما به رحمت خدای تعالی برادران یکدیگر. و در سورهٔ انفال مسطور است: **هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ**. یعنی اوست آن که قوّت داد ترا به یاری کردن خود و به همه مؤمنان. و اصح آن است که به انصار پیوند افکند به درستی میان دلهای ایشان یعنی از اوس و خزرج که صد و بیست سال میان ایشان تعصب و ستیزه بود و همواره به قتل و غارت اشتغال می نمودند. حق تعالی به برکت تو دلهای ایشان را با یکدیگر الفت داد. اگر خرج می کردی به جهت اصلاح احوال ایشان هرآنچه در زمین است از مال و متاع تألیف نمی دادی و قادر نبودی بر الفت میان دلهای ایشان از غایت عداوت که با هم داشتند ولیکن خدای تعالی به حکمت بالغهٔ خود ایقاع الفت کرد میان ایشان و چنان یکدل شدند که در هر غزوی جان خود فدای دیگری می ساختند و جز به مراعات جانب همدیگر نمی پرداختند. اوّل به مقام اخوّت مرتقی شدند به حلیهٔ **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** متحلّی گشتند. چون دانه‌های خوشهٔ انگور بعد از آن به تربیت نظر رسول الله صلی الله علیه و سلم از سر[4544] اختلاف و اشکال صور بر خاستند و به نفی شوایب کثرت جمال وحدت بیاراستند تا همه نفس واحده شدند و به دستِ ریاضت و مجاهده به فشردنِ صُوَر انگور انگور صفا و یگانگی شیرهٔ حقیقتِ خود مشاهده کردند. و

[4542] نعمتهای S : نعمت K

[4543] میمنت S : به منت K

[4544] سر S : - K

بزرگان گفته‌اند: إِذَا عَلَتْ مَرْتَبَةُ الأُخُوَّةِ ارْتَفَعَتِ الْإِثْنَيْنِيَّةُ وَقَعَ فِدَاءُ الأَخِ بِالنَّفْسِ. حکایت: ابو بکر فرطی و ابو عمرو هر دو همراه شده از بغداد بیرون آمدند. عزیمت کوفه کردند. چون چند مسافه برفتند، ناگاه در راه دو سبع دیدند که در پیش ایشان ایستاده بودند. ابو بکر گفت: من از تو مُسِن‌تَرم **(302a)** پیش می روم. اگر مرا بگیرند، تو به راه بروی تا خلاص شوی. ابو عمرو گفت: نفس من آن را اختیار نمی کند که چنان شود. باری هر دو به همدیگر متصل شویم و همچون یک مرد گشته بگذریم تا اگر حادثه شود، هر دو را بود. و اگر سلامت باشد، هر دو را باشد. پس هر دو پهلو پهلو زده همچون یک تن شدند و گذشتند. آن دو سبع هرگز نجنبیدند. لاجرم اوّل اَوس و خزرج چنین عداوت داشت که **[یک ز دیگر جانِ خون‌آشام داشت]** یعنی جان هر یکی خون دیگری را نوشیدن خواستی. **[3731 کینه‌هایِ کهنه‌شان از مصطفی]** علیه الصلوة و السلام **[محو شد در نورِ اسلام و صفا]** تا که **[3732 اوّلا اخوان شدند آن دشمنان]** چنان‌که آیت کریمه ناطق است. **[همچو اَعدادِ عِنَب در بوستان]** همچو دانه‌های انگور در[4545] باغ. **[3733 وز دَمِ اَلْمُؤمِنُون اِخْوَه به پند]** و از نَفَس **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ** و دم کُلُّ مُؤْمِنٍ إِخْوَةٌ به نصیحت **[در شکستند و تنِ واحد شدند]** چنان‌که **[3734 صورتِ انگورها اِخوان بوَد]** وقتی که صورت باقی است. **[چون فشردی شیرهٔ واحد شود]** و اتّحاد گیرد. لاجرم اصحاب طریقت اخوان می شوند و در هر یکی نیکی بینند. **شعر:** وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ - وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا. حکایت: مردی در صحبت ابراهیم ادهم بود که[4546] وقتی که رفتن خواست، گفت: ای شیخ، عیبی که در من دیدی بر آنم، مرا تنبیه بکن. گفت: در تو هیچ عیبی ندیدم. زیرا که در تو به چشم دوستی نگرسته‌ام و هرچه از تو دیده‌ام، مرا خوش آمد. حکایت: احمد قلانسی گفت: صحبت داشتم با جماعتی در بصره. مرا اکرام می کردند. یک روز یکی را از ایشان گفتم: ازار من کجاست؟ از چشم ایشان افتادم. یعنی بدان سبب که ازار به خود اضافت کردم. و چون اصحاب طریقت بمیرند، ارواح ایشان در عالم الهی متّحد می شوند و چون بر خیزند، به حکم **اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ** در آنجا دوستی ایشان مقرّر است. **[3735 غوره و انگور ضِدّانند لیک]** غورهٔ خام و انگور رسیده ضدّ همدیگرند، امّا **[چون‌که غوره**

[4545] در K - : S

[4546] که K - : S

پخته شد شد یارِ نیک] و انگور گشت. پس آن که قابل اسلام و فیض الهی است، عاقبت او را اتّحاد و یگانگی است. **[3736 غورهای کو سنگ‌بست و خام ماند]** آن[4547] غوره که او را سنگ بست یعنی زیر سنگ واقع شد و او را تاب آفتاب نرسید، خام بماند یا معنی سنگ بست متحجر گشتن است. **[در ازل (302b) حق کافرِ اصلیش خواند]** که قابل ایمان نیست. قَالَ اللهُ تَعَالَی: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ**. یعنی به درستی آنان که بپوشیدند نور ایمان را به ظلمت شرک، یکسان است بر ایشان آنکه بیم کنی ایشان را و بترسانی از عذاب یا نترسانی. ایمان نمی آرند که کافر اصلی بوده‌اند. **[3737 نی اخی نی نَفْسِ واحد باشد او]** زیرا استعداد ندارد. **[در شقاوت نحس و ملحد باشد او]** که به هدایت نرسد. **خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ**. یعنی مهرها نهاده است خدای بر دلهای ایشان که بیان حق فهم نمی کنند و بر گوشهای ایشان که تا سخن حق نشنوند و بر دیده‌های ایشان پرده و پوششی است تا راه[4548] نمی بینند. **[3738 گر بگویم آنچه او دارد نهان]** یعنی آن کافر اصلی چه دارد پنهان تا تکلیف مَا لَا يُطَاقُ نباشد امر ایمان به ایشان. **[فتنهٔ اَفهام خیزد در جهان]** که مشکل است فهم آن. **[3739 سِرِّ گبرِ کور نامذکور بِه]** راز گبران نابینا ناگفته به. **[دودِ دوزخ از نظر مستور به]** در بعض نسخ **[دودِ دوزخ از اِرَم مهجور بِه]**. حکایت: منقول است که خدمت صاحب فخر الدین به حضرت سلطان ولد لابه‌ها کرده الحاح عظیم می نمود تا حضرت مولانا به وی نصیحت دهد. از اوّل روز تا چاشت سلطانی مراقب نشسته بود. اصلا به کلام مشغول نشد. چون بیرون آمد حضرت ولد سر نهاد. از آن حال سؤال کرد. فرمود که به غایت بی‌درد مردی است که اصلا مزهٔ ادراک ندارد. با که گویم و چه گویم؟ **[3740 غوره‌هایِ نیک کایشان قابلند]** که انگور شوند. **[از دَمِ اهلِ دل آخر یک‌دل‌اند]** از گفتار اهل دل متحدند و پند و ارشاد در ایشان اثر کند. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ، وَمَقْعَدُهُ مِنَ الجَنَّةِ. اصحاب گفتند: يا رسول الله، أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا، وَنَدَعُ العَمَلَ؟ گفت: اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ، أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ**

[4547] آن K - : S

[4548] راه S : + راست K

فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ. پس هرکه اهل سعادت است، نشان او آن است که در دنیا رنج و طاعت و مشقت[4549] بندگی بر او آسان شود و هرکه اهل شقاوت است، طاعت بر وی متعذّر گردد. **[3741 سویِ انگوری همی رانند تیز]** و انگور شوند. **[تا دُوِی بر خیزد و کین و ستیز]** و اتحاد **(303a)** حاصل شود. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى**. **[3742 پس در انگوری همی درّند پوست]** که بفشرند و نفی صورت کنند. **[تا یکی گردند و وحدت وصفِ اوست]** همه انگوران یکی شوند و به وحدت متّصف گردند. **[3743 دوست دشمن گردد ایرا هم دُو اَست]** دوست دشمن شود. زیرا دو است. امّا چون اتحاد حاصل شود، دشمنی نباشد. زیرا **[هیچ یک با خویش جنگی در نبست]** عشق که کار او ساختن اتحاد است و او در این کار به غایت استاد است. خدمت مولانا را این به یاد است. لاجرم اجزای عقل بر باد است. پس باز وقت حرکت سلسلهٔ جنون آمد و هنگام گریز پای عقل ذو فنون شد. **بیت:** سزد که عقل گریزد ز دست عشق ازآن‌رو - که هرکه زور ندارد ز پهلوان بگریزد. شحنهٔ عشق را کمترین پیشه دزد عقل را در چار سوی فنا آویختن است و خون هزار بی‌گناه به یک نگاه ریختن است. **رباعی:** با جان من ار عشق ستیزد چه عجب - ور خون دلم به عشوه ریزد چه عجب * پیوسته چو پشّه می گریزد از باد - از عشق اگر عقل گریزد چه عجب. اگرچه طریقهٔ او جان گدازی و خانه پردازی است، امّا عاشقان را سربازی در راه او کمینه بازی است. زیرا که عشق اگرچه مایهٔ جراحت است، سرمایهٔ صد هزار راحت است. گاهی تیغ خون‌ریز است و زمانی سپر شمشیر تیز است، گاهی مشتی خاک را تاج افلاک سازد و گاهی جوهر علوی پاک را محبوس زندان خاک سازد. جان قدسیان از حسرت خاکی بسوزد و شمع لاهوتی از مشکات سینهٔ ناسویی بر افروزد. به کمال کارگذاری اجزاء متفرّقهٔ خاک را کل سازد و آن کل را به جمال هنر تختگاه جان و دل سازد و لهذا می فرماید: **[3744 آفرین بر عشقِ کلِّ اوستاد]** کامل[4550] است از آنکه به حکم **فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [صد هزاران ذرّه را داد اتّحاد]** و چندین ارواح متفرّقه را وحدت داد. **[3745 همچو خاکِ مفترِق در رهگذر]** چنان‌که به کمال کار گذاری اجزاء

[4549] مشقت S : + و K

[4550] کامل S : آفرین بر آن عشقِ کلّ که اوستاد K

مفترقه را در راهگذار و بازار **[یک سبوشان کرد دستِ کوزه‌گر]** یک سبو کل سازد دست کوزه‌گر. امّا این تمثیل اتحاد اجسام است. اتحاد ارواح از این قبیل نیست. زیرا **[3746 که اتّحادِ جسمهایِ آب و طین] (303b)** در صورت **[هست ناقص جان نمی‌مانَد بدین]** ناقص است آن اتّحاد جسمها، امّا اتحاد جان کامل است. پس جان یعنی اتحادش مشابه نیست اتحاد جسمها را. **[3747 گر نظایر گویم اینجا در مثال]** و چند مثال آرم در تمثیل اتحاد ارواح، **[فهم را ترسم که آرد اختلال]** و خلل پذیرد. مثلا اتحاد اجزای جسم به منزلهٔ اجتماع انگورهاست در یک خوشه که رنگ و طعم ایشان متناسب باشد و از همدیگر جدا نشوند. امّا یکی از دیگری ممتاز بود. و اتحاد روح بر مثال نور چراغهای متعدّد که[4551] در خانه‌ای بر افروزند که نور یکی در خانه از دیگری ممتاز نگردد یا چون نور آفتاب که در همه خانه‌ها روشنی از نور اوست و به حسب اضافت به هر خانه نور خانه‌ای از روشنی خانهٔ دیگر متمیّز شود امّا چون سقف و دیوار خانه‌ها از میان بر گیرند، انوار چنان با هم در آمیزند که مجال امتیاز نباشد. لاجرم در این دو تمثیل بیم است که ناقصان همه ارواح را فی‌الحقیقه یک دانند بلکه با حقیقة الحقایق یک پندارند با وجود که هر یکی را نوع امتیاز است غیر از امتیاز حسی. **[3748 هم سلیمان هست اکنون لیک ما]** اکنون هست سلیمان که مرغان را یگانگی دهد، امّا ما **[از نشاطِ دوربینی در عَمیٰ]** مثل است مشهور که بُن چراغ تاریک می باشد که چشم دور را می بیند، بُن چراغ را نمی بیند. حکایت: از پیران طریقت منقول است که خدمت مولانا شمس الدین را در شهر تبریز پیران طریقت و عارفان حقیقت کامل تبریزی خواندندی و جماعت مسافران صاحب‌دل او را شمس الدین پَرّنده گفتندی جهت طی زمینی که داشت و گویند در اوّل حال مرید شیخ ابو بکر تبریزی سلّه‌باف شده بود رحمة الله علیه. در آخر چون سیر و سلوک و کمالات حالات او از حدّ ادراک مردم درّاک در گذشت، در طلب اکملی که افضل مکمَّلان مکِّمل بود، سفری شد و طالب مردان خدا گشته. بر مقتضای تُسَافِرُوا تَصِحّوا تُغْنِمُوا مجموع اقالیم را چند نوبتی گردی بر آمد و به اشارت **زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ فَأُرِيتُ مَشَارِقَهَا وَ مَغَارِبَهَا وَ سَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا شَرْقًا وَ غَرْبًا بَرّاً وَ بَحْراً بعدًا وَ قُرْبًا** تفرّج فرمود و به خدمت چندین ابدال و اوتاد و اقطاب و افراد و اهل فتور

[4551] K - : S که

و مستور و اکابر معنی و صورت رسیده. **(304a)** نظیر عظمت خود نیافت و مشایخ عالم را بنده و مرید خود ساخته سیاحتی می کرد و مطلوب و محبوب خود را می جست. و همچنان آینهٔ وجود مبارک خود را در نمدی پنهان کرده از نظر بینایان عالم در جلباب غیبی و نقاب غیرت متواری گشته که **أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي**. چنان‌که خدمت مولانا در شان بی‌نشان ایشان فرموده است و گفته: **شعر:** لِمَوْلَايَ خَدٌّ مُدْهِشٌ حُسْنَ يُوسُفَ - وَ إِنْ كَانَ حُسْنُ يُوسُفَ خَيْرَ الْوَرَى * طُيُورُ الضُّحَى لَا تَسْتَطِيعُ شُعَاعَهُ - فَكَيْفَ طُيُورُ اللَّيْلِ تَطْمَعُ أَنْ تَرَى. و پیوسته نمدی[4552] سیاه پوشیدی و هر جا که رفتی در خانی فرود آمدی. بعد از آنکه آن جان عالم گِرد جهان گشتی بکرد منزل به منزل، به حطّهٔ دار السلام بغداد رسید. و نقل است که شیخ اوحد الدّین کرمانی را رحمة الله علیه در آنجایگاه در یافت. پرسید که در چیستی؟ گفت: ماه را در آب طشت می بینم. فرمود که اگر در گردن دُنبل نداری، چرا بر آسمانش نمی بینی؟ اکنون طبیبی به کف کن تا ترا معالجه کند تا هرچه نظر کنی، در او منظور حقیقی را بینی. شیخ به رغبت تمام گفت: بعد الیوم می خواهم که در بندگیت باشم. گفت: به صحبت من طاقت نداری. شیخ به جد گرفت که البتّه مرا به خدمت و صحبت خود قبول کن. فرمود به شرطی که علی ملأ الناس در میان بازار بغداد نبیذ نوش کنی. گفت: هیچ نتوانم. گفت: از برای من نبیذ خاص توانی آوردن؟ گفت: نتوانم. گفت: وقتی که من نوش کنم، با من مصاحبت توانی کردن؟ گفت: نتوانم. مولانا شمس الدین بانگی بر وی زد که از[4553] پیش مردان دور شو. **قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا**. تو آن نه‌ای که توانی از بهر آنکه ناتوانی. خوش باش که ترا آن قوّت نیست و قدرت خاصان حق نداری. پس صحبت من کار تو نیست و حریف صحبت من نه‌ای[4554]. باید که جمیع مریدان همه ناموس دنیا را به پیمانه‌ای بفروشی و این کارِ مردان میدان است و آنِ او که مردان است. تا بدانی که من کسی را مرید نگیرم. من شیخ می گیرم. آنگاه نه هر شیخ بل شیخ کامل محقق. بعد از آن به الهام الهی و فرمان شاهی به شهر قونیه آمد در صورت شیخی، مرید مولانا گشت. لاجرم قدر مولانا و نزدیکان را دانستن و از دُورانِ دَوران چشم بستن می باید **(304b)**

[4552] نمدی S : نمد K

[4553] از S : - K

[4554] نه‌ای S : - K

ولهذا می فرماید: **[3749 دوربینی کور دارد مرد را]** که نمی بیند نزدیک را. **[همچو خفته در سرا کور از سرا]** همچو آن شخصی که در سرای خفته باشد. آن کس سرای را نمی بیند از آنکه چشم او بسته است. پس حضرت مولانا نیز در نظر بعض عوام چنان بود که اگرچه نزدیک بود، امّا قدرش نمی دانستند. و خدمت مولانا پس از این به حصّهٔ دیگر اشارت کند که مراد از آن چهار کس علمای ظاهر است که به مشکلات علوم و به منطق طیر[4555] و رسوم مشغول‌اند و به تحصیل دنیا مشتغل. و از عمل آخرت غافل‌اند. و به سبب این کار انکار اهل حال می کنند و به اشتغال قیل و قال از اعمال محروم بمانند. پس طالب را عالم معنوی و مرشد عامل می باید تا ترک تدقیقات علوم کند و در عمل[4556] کوشد که علم بلا عمل سود نکند و لهذا می فرماید: **[3750 مُولَعیم اندر سخنهایِ دقیق]** حریصیم در ایراد عبارات وثیقه و رعایت استعارات رشیقه. **[در گِرِهها باز کردن ما عشیق]** در گشادن کلام و توضیح مرام ما عاشقیم. **[3751 تا گره بندیم و بگْشاییم ما]** و سخنهای دقیق و عمیق می گوییم و باز شرح و بیانش می کنیم **[در شِکال و در جواب آیین‌فزا]** در ایراد اشکالات دل‌پذیر و در حلّ شبهات به اجوبهٔ بی‌نظیر آیین و اسلوب می افزاییم. **[3752 همچو مرغی کو گشاید بندِ دام]** یعنی این ایراد عبارات دقیقه و کشف نکات و ذکر اشکال و جواب بدان می ماند که مرغی طمعی در دانه‌ای بسته باشد و از بیم دام بر سر بام نشسته و بر ریسمان گره می زند و می گشاید و لحظه‌ای از بستن و گشادن نیاساید. چنان‌که می فرماید: **[گاه بندد تا شود در فن تمام]** تا[4557] اگر روزی در دام گرفتار آید، هنری که آموخته است، او را به کار آید. و نمی داند که بدین حیلت از دام نتوان رست و چون به طمع دانه در دام افتد، به زیرکی نیارد جست بلکه در این روز کار بردن. **[3753 او بوَد محروم از صحرا و مَرْج]** و چراگاه. **[عمرِ او اندر گره کاری است خَرْج]** عمرش در این کار شده است صرف. لاجرم کسی که به تدقیقات فلاسفه و دقایق علوم و غرایب او[4558] مشغول شود، بدین اشتغال از چراگاه ثواب و از صحرای عبادت محروم بماند و سرمایهٔ عمر را ضایع می کند. **[3754 خود زبونِ او نگردد هیچ دام]** و مغلوب او نمی شود. **[لیک پَرّش در شکست افتد مدام]** و پر و

[4555] طیر S : طیور K

[4556] عمل S : علم K

[4557] تا S : - K

[4558] او S : - K

بال خود می شکند آن خام. لاجرم آن عالم اگرچه حلّ سؤال می کند، امّا از سؤال منکر و نکیر عاجز گردد و آن عالم **(305a)** اگرچه مقاصد و مواقف می داند، امّا در مواقف حشر فرو ماند. **[3755 با گره کم کوش تا بال و پرت]** تا بال و پر تو **[نسکلد یک یک از این کرّ و فرت]** از این حسن و رونق بلکه به علم اندک عمل کن که هم عملت زیاده شود[4559] هم ثواب یابی. حکایت: از عبد الله بن عباس رضی الله عنهما مروی است که گفت: **اعرابی پیش پیغامبر علیه السلام آمد و گفت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِي مِنْ غَرَائِبِ الْعُلُومِ.** مرا تعلیم کن از غرایب علمها. **رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: وَمَا صَنَعْتَ فِي رَأْسِ الْعِلْمِ، حَتَّى تَسْأَلَ عَنْ غَرَائِبِهِ؟** چه کردی تو در سر علم تا از غرایب او می پرسی؟ **اعرابی گفت: مَا رَأْسُ الْعِلْمِ؟** چه چیز است سَرِ علم؟ **رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ. [3756 صد هزاران مرغ پرهاشان شکست]** پر و بال ایشان شکسته شد. یعنی بسیار علما و حکما عمر خود ضایع کرد. **[وآن کمین‌گاهِ عوارض را نبست]** و مسدود نکرد. **[3757 حالِ ایشان از نُبی خوان ای حریص]** از قرآن خوان ای طالب علم و عرفان و حریص مال و اعوال. **[نَقَّبُوا فِيهَا بخوان هَلْ مِنْ مَحِيص]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ قاف است: **وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ.** یعنی بسا کسان[4560] هلاک کردیم پیش از ایشان، یعنی از قوم تو از اهل هر قرنی که به حسب واقع ایشان سخت‌تر بودند از کفّار مکّه از روی قوّت چون عاد و ثمود. پس راه بریدند در شهرها، یعنی رفتند به تجارت و سفرها کردند و مال و متاع بسیار به دست آوردند. هیچ بود بر ایشان گریزگاهی از مرگ یا پناهی از قضای خدای تعالی؟ یعنی حکم فنا نازل شد، هیچ چیز دستگیری ایشان نکرد. **[3758 از نزاعِ تُرک و رومی و عرب]** چنان‌که در اوّل سرخی گذشت. **[حل نشد اِشکالِ انگور و عنب]** که مسمّی را جاهل بودند. حصّهٔ قصّه در این مرتبه این است که هرکس که طریق خاص را ادّعا کند در وصول الی الله و نفی طریق غیر کند و این را نداند که به حکم اَلطُّرُقُ إِلَى اللهِ تَعَالَى بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ راه به وصول حضرت خدا بسیار است. پس هرکه رعایت شریعت کند و آداب طریقت را مرعی دارد، به حضرت او رسد و این را هرکس نمی داند و اختلاف

[4559] شود S : + و K

[4560] کسان S : کسی K

کند. **[3759 تا سلیمانِ لَسینِ معنوی]** لسین به معنی زبان‌آور و سخن‌گوی است. **[در نیاید بر نخیزد این دُوِی] (305b)** و تعدّد و اختلاف. یعنی آن که سلیمان معنوی و سخن‌دان حقیقی باشد، او می گوید که هرکه دعوت حضرت خدا را اجابت نماید و به سوی او رود، به وی رسد و لهذا می فرماید: **[3760 ای همه مرغان منازع بازوار]** ای همه مرغان نزاع کننده و از قرب شاه باز مانده همچون باز **[بشْنوید این طبلِ بازِ شهریار]** که هر ساعت دست قدرت دوال عنایت بر طبل **وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ** می زند و آواز **حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ** و بانگ **ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً** می رسد. بشنوید هرکس که دعوت شنود و به راه او رود، به وی رسد. لاجرم اگر شما طبل باز شاه را می شنوید **[3761 ز اختلافِ خویش سویِ اتّحاد]** مرهون است. **[هین ز هر جانب روان گردید شاد]** و خندان. پس لازم نیست که کسی صنعت خود را ترک کند بلکه هرجا که باشد، به سوی خدا شتافتن و توجّه می باید به رعایت احکام شریعت و آداب طریقت. پس همه طرق شریعت و طریقت طرق الله است. **[3762 حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَكُم]** هرجا که باشید، روی بگردانید **[نَحْوَهُ هٰذَا الَّذِی لَمْ يَنْهَكُم]** لفظ نحوه مفعول ثانی است و معنی هٰذَا الَّذِی لَمْ يَنْهَكُم آن است که این شما را نهی و منع نکرد. هرکه خواهد گو بیا و هرچه خواهد گو بگو - کبر و ناز و حاجب و دربان در این درگاه نیست. **[3763 کور مرغانیم و بس ناساختیم]** بعض مرغان که به حکم **وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَىٰ** چنگال در جیفه محکم ساخته‌اند و سلیمان راه عشق را نشناخته. پس در حق[4561] آن طایفه می فرماید که از زبان ایشان می گوید: ما مرغان کور و بس ناساختیم و آماده نگشته‌ایم. **[کآن سلیمان را دمی نشْناختیم]** تا تابع او شویم و دست از جیفه بشوییم. در خبر است: **اَلْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهُ وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْمَغْفِرَةَ. [3764 همچو جُغدان دشمنِ بازان شدیم]** چنان‌که بومان دشمن باز است، ما نیز دشمن اهل الله و عدو تارکان دنیا گشتیم. **[لاجرم واماندهٔ ویران شدیم]** همچو جغدان در ویران دنیا ماندیم و از باغ بهشت دور شدیم. **[3765 می‌کنیم از غایتِ جهل و عَما]** و از نهایت بی‌بصری **[قصدِ آزارِ عزیزانِ خدا]** و مقبولان حق تعالی. در حدیث قدسی وارد[4562] است که **مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ**. حکایت:

[4561] حق S : جواب K

[4562] وارد S : آورده K

نقل است که شیخی سلمان را دشمان داد. گفت: ای برادر، اگر در موقف قیامت ترازوی من **(306a)**به بدی گران گردد، من بدتر از آنم که تو می گویی و اگر ترازوی من به نیکی گران آید، آنکه تو می گویی، مرا هیچ زیان نخواهد داشت. حکایت: و یکی ابو بکر را رضی الله عنه دشنام داد. ابو بکر گفت: مَا سَتَرَ اللهُ عَنْكَ أَكْثَرَ. یعنی آنچه حق جلّ و علا بر تو پوشیده است از عیبهای من، بیشتر از آن است که تو می گویی. **[3766 جمعِ مرغان کز سلیمان روشن‌اند]** آن جماعت مرغان یعنی ارواح که به واسطهٔ الفت اشباح شاه را فراموش نکرده‌اند و از سلیمان زمان روشن‌دل و بینا شده‌اند، **[پرّ و بال بی‌گنه کی برکَنَند]** آن مرغان روشن پر و بال بی‌گناه را بر نمی کنند. **[3767 بلکه سویِ عاجزان چینه کشند]** بلکه آن مرغان روشن به جانب مرغان عاجز چینه و دانهٔ پند و نصیحت کشند[4563]. **[بی‌خلاف و کینه این مرغان خوشند]** حکایت: حضرت خدا داود را علیه السلام وحی کرد که یَا دَاوُدَ، أَحِبَّنِي وَ أَحِبَّ أَوْلِيَائِي وَ حَبِّبْنِي إِلَى عِبَادِي. یعنی ای داود، مرا دوست دار و دوستان مرا دوست دار و بندگان مرا به دوستی مشرّف گردان. داود گفت: اوّل و دوم مقدّر[4564] است و می توانم، امّا محبت ترا چگونه در دلهای[4565] بندگان گنجایم؟ حق تعالی فرمود: ذَكِّرْهُمْ بِالْآلَاءِ وَالنَّعْمَاءِ. یعنی ایشان را از تجدّد برّ و احسان من یاد ده. لاجرم هر صعوه که متوجّه آن درگاه است، به از شاه‌بازی است که گمراه است. مگس که با سلیمان هم‌آواز است به از طاوسی که دور از حرم راز است. پس **[3768 هدهدِ ایشان پیِ تقدیس را]** هدهد آن مرغان از پی پاک کردن یعنی آن که مرشد است **[می‌گشاید راهِ صد بلقیس را]** می گشاید آن هدهد راه بسیار بلقیس را. قَالَ رسول الله صلی الله علیه و سلم: **إِنَّ الرَّجُلَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَيَتَزَوَّجُ خَمْسَمِائَةِ حَوْرَاءَ وَأَرْبَعَةَ آلَافِ بِكْرٍ وَثَمَانِيَةَ آلَافِ ثَيِّبَةٍ يُعَانِقُ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ مِقْدَارَ عُمْرِهِ فِي الدُّنْيَا. [3769 زاغِ ایشان گر به صورت زاغ بود]** زاغ آن مرغان اگرچه در صورت زاغ بود و نادان و حقیر، **[بازِ همّت آمد و مازاغ بود]** آن زاغ در همّت باز است و مازاغ. یعنی میل نمی کند به ماسوی. در این اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ والنجم است: **مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ**. میل نکرد چشم او و گمراه نگشت.

[4563] کشند S : کنند K

[4564] مقدر S : مقدور K

[4565] دلهای S : دل K

[3770 لکلکِ ایشان که لک‌لک می زند] لک‌لک آن مرغان که لکلک می گوید. یعنی ذاکر و مسبّح این جماعت که از غیر سلب قدرت کند **(306b)** و همه قدرت را به خدا نسبت کند. **[آتشِ توحید در شک می زند]** اضافت آتش به توحید بیانیه است. **بیت:** شیخ مرغان است لک‌لک لک لکش دانی که چیست - حمد لک و الشکر لک و الملک لک یا مستعان. **[3771 وآن کبوترْشان ز بازان نشْکُهَد]** کبوتر ایشان از بازان هیبت نمی گیرد و نمی ترسد. یعنی فقیران طریقت و ضعیفان ملّت از شاهان جهان نترسد[4566]. حکایت: شیخ ابو الحسن نوری با خلق مخالطت نکردی و هرچه نه از امور دین بودی، از آن نپرسیدی. و هرگاه که منکری بدیدی، از آن منع کردی اگر بیم کشتن بودی. روزی بر کنار دجله رفت به جهت وضو. زورقی دید. در آن زورق سه خم به مهر کرده. و از ملّاح سؤال کرد که در این خمها چیست؟ ملّاح گفت: خمهای خمر است که به جهت خلیفه آورده‌اند. شیخ چوبی گرفت و آن خمها را یک به یک می شکست. پس مردمان خلیفه شیخ را گرفتند و پیش خلیفه بردند که نام او معتضد بود و آن غایت غَضوب بود. و جمیع اهل بغداد اندوهگین گشتند که شک نداشتند که البته شیخ را شهید خواهد کرد. چون شیخ را آوردند، معتضد بر کرسی نشسته بود و گُرز در دست می گردانید و گفت: تو کیستی که این‌چنین گستاخی کردی؟ شیخ گفت که من محتسبم. گفت: به امر که احتساب می کنی؟ گفت: به امر خدا و رسول. گفت: ترا که محتسب گردانید؟ شیخ گفت: آن که ترا پادشاهی داد، مرا محتسبی داد. معتضد ساعتی سر در پیش کرد. پس سر بر آورد و گفت: ترا چه چیز بر این داشت که این خمها شکستی؟ شیخ گفت: شفقت در حق تو که ترا از گرفتاری آن در قیامت خلاصی دادم. گفت[4567]: بعد از این هر هفته منکری که بینی، تغییر کن. لاجرم نازنینان طریقت از شاهان باک ندارند، بلکه **[باز سر پیشِ کبوترْشان نهد]** بازان عالم سر پیش کبوتر ایشان نهند که شاهان از ایشان دعا و همّت خواهند. **بیت:** پادشاهان جهان چون به غمی خسته شوند - استعانت ز درِ گوشه‌نشینان طلبند. **[3772 بلبلِ ایشان که حالت آرد او]** بلبل آن مرغان که[4568] عشق دارد و دیگران را شوق و حالت آرد، یعنی واعظان و عالمان ایشان که به کلمهٔ

[4566] نترسد S : نترسند K

[4567] گفت S : - K

[4568] که S : + حالت K

حکمت شوق و ذوق و حالت آرد[4569]، **[در درونِ خویش گلشن دارد او]** اندرون خود گلشن دارد او که تماشای باغ را **(307a)** حاجت ندارد. **بیت:** خلوت گزیده را به تماشا چه حاجت است - چون کوی دوست هست به صحرا چه حاجت است. **[3773 طوطیِ ایشان ز قند آزاد بود]** طوطی آن مرغان از قند بی‌قید است که اغنیا و اهل تنعّم ایشان از تلذّذات جسمانیّه فارغ بود. **[کز درون قندِ ابد رویش نمود]** که[4570] از درون او را قند ابد روی نمود. **[3774 پایِ طاووسانِ ایشان در نظر]** پای طاووسان آن مرغان اگرچه زشت نماید در ظاهر، امّا در نظر ملک قادر **[بهتر از طاووس‌پرّانِ دگر]** بهتر از طاووس دیگر پرزیور. یعنی فقیر و معیوب ایشان مقبول و محبوب است در نزد رحمن. حکایت: به دست فقیری دو درم رسید و به وی گوشت خرید. بخواست که به خانه برد. زغنی در راه از دستش ربود و آن فقیر ناچار گشته باز به مسجد رفت و نماز گذارد. چون به خانه آمد، زنش پیش او گوشت پخته آورد. آن فقیر از زن پرسید که این از کجاست؟ زن گفت: دو زغن جنگ می کردند. از پنجهٔ ایشان به[4571] صحن خانه افتاد. آن فقیر گفت: الحمد لله که فقیر در نزد خدا عزیز است که مرغ هوا را خدمتکارش کند تا گوشت را از بازار به خانه‌اش آورد. **[3775 مَنْطِقُ‌الطَّیْرانِ خاقانی صداست]** بدان که اینجا چند بیت است که خدمت مولانا به سلک نظم در کشیده‌اند، راستی فراید دُرری است که حاصل منطق الطّیر فریدی در او مندرج است. و سزاوار آن است که منطق الطّیر سلیمانیش خوانند و ذوق آن را ارباب طبع سلیم دانند. و افضل الدین خاقانی در قصیده‌ای لزوم ما یلزم را التزام کرده است و بعض طیور و الحان آن را در آن قصیده آورده، امّا اهل عرفان را منطق الطّیر سلیمانی باید. از منطق الطّیر خاقانی چه آید؟ زیرا منطق الطّیر خاقانی مجرّد صداست. **[منطق‌الطّیرِ سلیمانی کجاست]** که[4572] پر از دقایق و معنی است. حکایت: چنین حکایت کنند که شیخ جار الله العلامه که صاحب کشّاف اوست[4573]، چون کشّاف را در مکّه تألیف کرد، در زمان رجوع از مکّه کشّاف را بر امام ائمهٔ انام ابو الحامد حجة الاسلام الغزالی عرض کرده امام رحمة الله علیه دو صفحه

[4569] آرد S : آرند K

[4570] که S : - K

[4571] به S : در K

[4572] که S : - K

[4573] اوست S : است K

را به نظر مبارک مشرّف ساخته‌اند و در استحسان او أَنْتَ مِنْ عُلَمَاءِ الْقِشْرِ گفته. با وجود آن[4574] صاحب کشّاف بدین عبارت مباهات می کرده است که مرا امام من العلماء **(307b)** خواند. پس در جنب این منطق الطّیر که سخن مولاناست که عالمی را از او نواست، اگر منطق الطّیر خاقانی را صدا گویند مذمّت نیست. **[3776 تو چه دانی بانگِ مرغان را همی]** مرهون است. **[چون ندیدستی سلیمان را دمی]** این بیت متعلّق است بدان بیت که گفته بود: تا سلیمانِ لَسینِ معنوی - در نیاید بر نخیزد این دُوِی. حکایت: ابراهیم ادهم مردی را گفت: دوست داری که ولی خداوند تعالی باشی؟ گفت: دارم. گفت: در[4575] هیچ از دنیا و آخرت راغب مباش و روی به درگاه خداوند تعالی آر و نفس خود را برای او فارغ دار تا اقبال او بر تو تابد و ترا از جملهٔ اولیای خود گرداند. پس هرکه با چنین سلیمان یار شده باشد، فهم سخن اولیا کند، بلکه یکی از ایشان شود. **[3777 پرِّ آن مرغی که بانگش مطرب است]** سازنده است و شادی دهنده. **[از برونِ مشرق است و مغرب است]** کسی که امر معروف و نهی منکر کند و ارشاد طریقت و تعلیم حقیقت کند، آواز او به حکم **وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ** فرح‌فزاست و پر و بال او از عالم الهی است که کلام او به حکم **وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ** از وحی حق تعالی است. **[3778 هر یک آهنگش ز کرسی تا ثری است]** که کلام او وحی الهی است و منزل او نزد شاهی است. لفظ ثری در اصل به فتح راست، امّا در اینجا به کسر را می باید خواند از بهر قافیه و آن خاک زیرین طبقهٔ هفتم زمین است. **[وز ثری تا عرش در کرّ و فری است]** که به حکم **إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ** یکی را از این معنی پرسیدند. گفت: جانها در ملکوت طواف می کنند و ترغیب اشراف می یابند، از اسرار حق[4576] سخن می گویند و در فارسی نیز بدین معنی تصریح می کنند که: **بیت:** دلا همای وصالی بپر چرا نپری - ترا کسی نشناسد نه آدمی نه پری * تو دلبری نه دلی لیک به هر حیله و مکر - به شکل دل شده‌ای تا هزار دل ببری[4577] * گهی به خاک در آمیزی از وفا و دمی - ز عرش و فرش و حدود دو کون در گذری. چون دانستی که هرکسی را از این روح که قدسی‌اش خوانند حاصل

[4574] آن S : آنکه K

[4575] در S : از K

[4576] حق S : + تعالی K

[4577] ببری S : بپری K

نیست، طریق تحصیل آن را تعلیم می دهد که به حقیقت سلیمان این‌چنین روح قدسی نبوی است که خاصهٔ نبی و بعض ولی است، پس هرکه به اصحاب چنین روح آشنایی پیدا **(308a)** کند به حکم **اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** روشنایی روح یابد و الّا همچو خفّاش به حکم **وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ** به زوال قابلیّت در تاریکی بماند و لهذا می گوید: **[3779 مرغ کو بی این سلیمان می رود]** یعنی دست کاملی نگیرد و سالک طریقت نشود، **[عاشقِ ظلمت چو خفّاشی بوَد]** همچو شب‌پره از نور گریزد. حکایت: در مجمعی بزرگی از حضرت مولانا سؤال کرد که عجب کسی که بی‌صحبت شیخی کسی شود به جایی رسد؟ جواب فرمود که درویشی پیوسته بی‌آنکه از شیخ تلقین شنود، به خود ذکر می کرد و کوشش عظیم می نمود. شبی دید که نوری از دهان او بیرون می آید و به زمین فرو می شود. همچنان حیران و غمناک برخاست و به خدمت شیخی آمده صورت خواب عرضه داشت. فرمود که ذکر که بی‌تلقین باشد، همچنان باشد. و از او تلقین شنید. همان شب دید که از دهان او نور **إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ** بر عرش برین می تافت. تا بدانی که بی‌تربیت شیخ نیتی راست نیست. **[3780 با سلیمان خو کن ای خفّاشِ بد]** در بعض نسخ به جای بد لفظ[4578] رد واقع است به معنی مردود. **[تا که در ظلمت نمانی تا ابد]** تا از تاریکی خلاص یابی. حکایت: مولانا تاج الدین روایت کرد که در صغر سن در مدرسهٔ جلال الدین قراطایی پیش علامة العالم مولانا رکن الدین مازندرانی درس می خواندم و اکابر علما حاضر بودند. از ناگاه دیدم که حضرت مولانا آمد و سلام داد و فرمود که علمای دین به چه مشغول‌اند؟ مولانا رکن الدین و طلبهٔ علم برابر دویده گفت: به درس فقه مشغولیم. فرمود که عجبا از فقه الله و علم الله و حکمت الله کجا درس می گویید[4579]؟ و آهی بکرد. تمامت علما دیده گریان و جگر بریان گشته فریادها کردند و زود بیرون جست. همه در پی دویدند. اصلا اثری نیافتند و نشانی ندیدند و از آن هیبت مولانا رکن الدین هفته‌ای رنجور و مهجور افتاده بود. چون برخاست با جمیع علما به خدمت مولانا آمده به ارادت تمام تمهید عذر فرموده. و آن روز بیست دانشمند مقبل مرید شدند. لاجرم چون طالبی دست پیری گرفتن **(308b)** و سوی دوست رفتن می

[4578] لفظ S : - K

[4579] گویید S : گویند K

باید. **[3781 یک گزی ره که بدان سو می روی]** یک ذراع راه که به جانب حق روانه شوی، **[همچو گز قطبِ مساحت می شوی]** همچون ذراع آلت و قطب پیمودن زمین می شوی. **[3782 وآنکه لنگ و لوک آن سو می جهی]** و اگر لنگ و لوک آن سوی بروی، **[از همه لنگی و لوکی می رهی]** از این عیب خلاص می شوی. **[قصّهٔ بط بچگان که مرغِ خانگی پروردشان]** بدان که حضرت خدا عوالم بسیار آفریده است چنان‌که در خبر به روایات مختلفه آمده است. در بعض روایات سیصد و شصت هزار عالم است و در بعضی هفتاد هزار و در روایتی هژده هزار. ولیکن این همه عوالم متعدّده محصور است در دو عالم که آن خلق و امر است کما قال الله تعالی: **أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ**. و عالم خلق عبارت است از آنچه محسوس به حواس ظاهره است و عالم امر عبارت است از عظایم اوّلیات چون روح و عقل و قلم که مدرک است به حواس خمس باطنه. و این عظایم اوّلیات مخلوق است از برای بقا به امر الهی بی‌واسطهٔ ماده و لهذا مسمّی شد به امر. و انسان جامع این هر دو عالم است چه قالب او اُنموذج جمیع عالم خلق است و روح او عُمدهٔ عالم امر. چنان‌که **قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي** مبیّن این معنی است. و این دو عالم را ملک و ملکوت خوانند و برّ و بحر گویند و شهادت و غیب نیز نام نهند و به[4580] ظاهر و باطن نیز تعبیر کنند. پس انسان از روی ظاهر مجموعهٔ مجموع عوالم خلق است و از روی باطن سرمایهٔ عالم امر که آن روح است و آینهٔ جمال‌نمای حق اوست و مقصود از آفرینش که معرفت باری است. علی طریق الکمال جز از او درست نیاید و به واسطهٔ امر آنچه اوّل به ظهور آمد اوست. و سالها در بحر حقیقت پیش از وجود سایر موجودات جولان و سیران[4581] داشت چون بط در دریا. پس از او مکرّم‌تر موجودی نیست نه در برّ و نه در بحر. اعنی نه در عالم خلق و نه در عالم امر. و او محمول عنایت حق است در این هر دو عالم. چنان‌که محمول بودن روح او را در[4582] بحر حقیقت دانیستی و محمول بودن او در عالم خلق خود ظاهر است و آن آیت کریمه **وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ** کاشف این اسرار است. و چون **(309a)** در مقابلهٔ اهل حال این‌چنین مقال واقع است که الرُّوحُ اسْتَأْثَرَهُ اللهُ بِعِلْمِهِ لَمْ

[4580] به S : بر K

[4581] سیران S : سایران K

[4582] در S : - K

يَطَّلِعْ عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِهِ. لَا تَجُوزُ الْعِبَارَةُ عَنْهُ بِأَكْثَرَ مِنْ مَوْجُودٌ مِنْ أَمْرِ اللهِ. اطناب را در این باب جایز نمی داریم و آنچه در کشف مراد مولانا در این موضع محتاج الیه است، اکتفا می کنیم و می گوییم: اوّل موجودی که از بحر زخّار حقیقت سر بر افراشت و پیش از ظهور جمیع مظاهر آنجا که **كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ** آشنایی به آن بحر داشت، روح محمدی است که روح اعظم عبارت از اوست و سایر ارواح متولّد و مخلوق از رشاش اوست. پس روح او اصل ارواح باشد و امّ الارواح و صفت او به امّی همانا بدین معنی است. لاجرم چنان‌که آدم علیه السلام ابو البشر بود، رسول الله صلی الله علیه و سلم امّ الارواح بود و از آن جهت که روح محمدی بی‌واسطهٔ قَبْلَ كُلِّ مَوْجُودٍ از بحر احدیّت بر زده است از او به اسم بط تعبیر کنند و باقی ارواح را که از او متولّد شده‌اند، به منزلهٔ تخم بط‌اند. هر یکی پیش از خلق جسد به دو هزار سال در زیر بال روح اعظم پرورش یافته و پوست بیرون افکنده به مقام خواجگی رسیده‌اند. و بعد از تسویهٔ بدن او را به دایهٔ جسد سپرده‌اند تا درجهٔ محافظت او به کمال رسد. بعد از آن در طلب وصل اصل خویش راه سیر و سلوک پیش گیرد و در هیچ مقامی و منزلی آرام نپذیرد. پس چون عزیمت مصمّم سازد اوّل از نفس و صفات او عبور کند و چون به حریم دل واصل شود، به نور دل نفس را بشناسد و چون مرحلهٔ دیگر سیر کند و از قلب و صفات او عبور دست دهد، به انکشاف پرتو سرِّ معرفتِ قلب روی نماید و چون از سِر عبور کند و به عالم روح واصل شود، به نور روح معرفتِ سر حاصل گردد و چون پای همّت بر[4583] عالم روح نهد و مشاهدهٔ آثار خفیّه دست دهد، به شواهد روح خفی را در یابد و چون سعادت ارتفاع از درجهٔ خفی به حصول پیوندد و دولت وصل به ساحل بحر حقیقت میسّر شود، به انوار مشاهدهٔ صفت جمال سرّ خفی ظهور یابد. و هرگاه که به سطوات تجلیِ صفات جلال از انانیتِ وجود فانی گردد و وصول به لجّهٔ بحر حقیقت محقّق شود، بعد از آن چاشنی شراب مکاشفهٔ هویّت **(309b)** حق تواند چشید و چون در بحر هویّت مستغرق گردد، بعد از آن فنا به بقای الوهیّت باقی شود تا از او بی‌او نعرهٔ عَرَفْتُ اللهَ بِاللهِ بر آید و وقت ارائهٔ ماهیّت كُلُّ شَيْءٍ كَمَا هِيَ آید، **سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ** منکشف شود و مقام **كَنْتُ لَهُ سَمْعًا وَ بَصَرًا وَ لِسَانًا وَ يَدًا** به حقیقت یابد و شرف **بِي يَسْمَعُ وَ بِي يُبْصِرُ وَ**

[4583] بر S : به K

بِي يَبْطِشُ وَ بِي يَنْطِقُ حاصل گردد. و این بط‌بچه روح انسانی است. قطع چندین بحار و عقبات و طیّ فیافی و فَلَوات در پیش است و همیشه او را غم وصول به اصل خویش. امّا دایهٔ او که بدن است، از عالم برّ است و از آشنایی بحر حقیقت بی‌خبر. و چنان‌که مرغ خانگی بچگان خود را از آب نگاه دارد، او نیز بط‌بچهٔ روح را همیشه از سلوک طریق بحر مانع می شود و تحذیر می نماید. چنان‌که خدمت مولانا می فرماید: **[3783 تخمِ بطّی گرچه مرغِ خانه‌ات]** صورت قصّه و تمثیل آن است که چندین تخم بط را زیر پر مرغ خانه کردند. بط‌بچگان پیدا شدند. آن بط‌بچگان به حسب اصل دریا را میل کردند و آن مرغ خانه ایشان را به سوی خشکی کشید. چون صورت قصّه ظاهر بود، خدمت مولانا به آن تعرّض نفرمود بلکه در حصّه شروع کرد و گفت: تو تخم بطّی که مراد از او روح افراد امّت است اگرچه او را مرغ خانهٔ تو که مراد از او بدن است. در بعض نسخ به جای خانه‌ات لفظ خانگی واقع است. **[کرد زیرِ پَر چو دایه تربیت]** فاعل کرد مرغ خانه است. در بعض نسخ به جای این مصراع این واقع است: **[زیر پرّ خویش کرد او دایگی]**. **[3784 مادرِ تو بطِّ آن دریا بُدست]** اصل تو روح محمدی که بط دریای حقیقت و بحر وحدت بوده است، امّا **[دایه‌ات خاکی بُد و خشکی‌پرست]** که از دریا گریزد. **[3785 میلِ دریا که دلِ تو اندر است]** میل دریا که اندر دل توست، **[آن طبیعت جانْت را از مادر است]** آن طبیعت و میل جان ترا از مادر است که روح محمدی است. **[3786 میلِ خشکی مر ترا زین دایه است]** یعنی میل کردن تو به سفلیّات از بدن است. **[دایه را بگْذار کو بد رایه است]** دایه را ترک کن که او بدفکر است. **[3787 دایه را بگْذار در خشک و بران]** دایه را بر این خشکی جهان بگذار. **[اندر آ در بحرِ معنی چون بطان]** اندر دریای معنی بیا همچون بطان[4584]. **(310a) [3788 گر ترا دایه بترساند ز آب]** اگر ترا بدن از دریای حقیقت بترساند، **[تو مترس و سویِ دریا ران شتاب]** در بعض نسخ **[تو مترس الله اعلم بالصّواب]**. **[3789 تو بطی بر خشک و بر تر زنده‌ای]** چون تو بطی بر خشک و تر یعنی در برّ و بحر زنده‌ای. **[نی چو مرغِ خانه خانه‌گنده‌ای]** همچو آن مرغ خانه نه‌ای که خانهٔ[4585] بدرایحه دارد. **[3790 تو ز کَرَّمْنَا بَنِی آدم شهی]** اشارت است به آن آیت کریمه که در سورهٔ بنی اسرائل است: **وَ**

[4584] بطان S : ارواح انبیا و اولیا K

[4585] خانهٔ S : - K

لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلي كَثيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضيلاً. به درستی مکرّم کردیم ما فرزندان آدم را و برداشتیم ایشان را در خشک و در دریا و روزی دادیم ایشان را از طعامهای پاکیزه و افزونی[4586] دادیم ایشان را بر بسیاری از آنچه آفریده‌ایم افزونی دادنی. در تأویلات کاشی مذکور است که بر عالم اجسام بود و در بحر عالم ارواح و برداشتنی ایشان در هر دو ترکیب ایشان است از او هر دو روزی دادیم ایشان را از طیّبات علوم و معارف تفضیل ارزانی داشتیم بر بیشتر مخلوقات به آنکه ایشان را[4587] به عیوب ایشان بینا ساختیم. **[هم به خشکی هم به دریا پا نهی]** در دو جا می روی. **[3791 که حَمَلْنَاهُمْ عَلَى الْبَحْرِ به جان]** گویا به این می کند معنی آیت را بیان. **[از حَمَلْنَاهُمْ عَلَى الْبَر پیش ران]** و ترجیح کن جانب جان. **[3792 مر ملایک را سویِ بَر راه نیست]** یعنی ملائکه را به جانب خشکی راه نیست. لاجرم ملائکه که مرغان بحر ملکوت‌اند، ایشان را بر ملک راه نیست. **[جنسِ حیوان هم ز بحر آگاه نیست]** آن حیوانات که متنفس و خواب کننده‌اند، از دریا آگاه نیست. یعنی حیوانات که وابستهٔ ملک‌اند، هیچ یک از بحر ملکوت آگاه نیست. و علما را در تفضیل ملَک و بشر مباحث دور و دراز است. آنچه جمهور اهل سنّت بر آن‌اند، آن است که رسل بنی آدم فاضل‌تر از رسل ملائکه و رسل ملائکه افضل‌اند از اولیای بنی آدم و اولیای بنی آدم شریف‌تراند از اولیای ملائکه و صلحای اهل ایمان افضل است بر عوام ملائکه و عوام ملائکه بهترند از فسّاق مؤمنان. **[3793 تو به تن حیوان به جانی از مَلَک]** دو جهت داری. **[تا رَوی هم بر زمین هم بر فلک]** لاجرم حیوان را به مشابهت و مجانست صوری که با تو دارد، دعوی هم‌رازی و پندار هم‌آوازی تو نرسد و ملک به مجرّد (**310b**) مناسبت با روحانیت تو در سلک طریق درد و نیاز و مناهج سوز و گداز با تو معارضه در جانبازی نتواند کرد با وجود اتّحاد نوعی آدمی مبتلا به شر را با خیر البشر لاف هم‌سری نمی رسد. زیرا که سرّ روح و روح قدسی را به دیدهٔ شر[4588] نمی توان شناخت. **[3794 تا به ظاهر مِثْلُكُمْ باشد بشر]** یعنی اگرچه که به ظاهر خیر البشر همچو شما بشر است، **[با دل يُوحىٰ اِلَيْهِ دیده‌وَر]** به آن دل بینا بود که به وی وحی می شد.

[4586] افزونی S : افزون K

[4587] را S : - K

[4588] شر S : بشر K

چنان‌که حضرت خدا جلّ و علا در سورهٔ کهف و حم سجده می فرماید: **قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ. [3795 قالبِ خاکی فتاده بر زمین]** از آنکه کثیف است، نمی رود به سوی علّیین. **[روحِ او گردان بر این چرخِ برین]** همچو ملائکهٔ مقربّین. **[3796 ما همه مرغابیانیم ای غلام]** هرکس[4589] نمی داند از ما سرّ کلام. **[بحر می داند زبانِ ما تمام]** باید که ما نیز سیر طریق بحر فرو نگذاریم و دست از دامن آن سلیمان باز نداریم. **[3797 پس سلیمان بحر آمد ما چو طَیْر]** همچو مرغ **[با سلیمان تا ابد داریم سَیْر]** پس اوّلا ما اهتمام کنیم و دیدهٔ سلیمان‌شناس به دست آریم. پس از آن ای سالک، **[3798 با سلیمان پای بر دریا بنه]** تنها مرو. **[تا چو داوود آب دارد صد زره]** چنان‌که صنعت داود زره‌گری و درع‌پوشی است، آب نیز زره‌پوش است. پس کسی بروی به خودی ظفر نمی یابد. **[3799 آن سلیمان پیشِ جمله حاضر است]** چنان‌که پیش از این دانستی. **[لیک غیرت چشم‌بند و ساحر است]** لیک غیرت جاهلیّه یا غیر تو چشم‌بند است و ساحر. در بعض نسخ به جای غیرت غفلت واقع است. **[3800 تا ز جهل و خوابناکی و فضول]** و خودبینی **[او به پیشِ ما و ما از وی ملول]** پس طالب را می باید که شیخ وقت را سلیمان زمان داند تا که به ارشاد او راهِ مجاهده گیرد. آنچنان ولی نخواهد که بی‌کوشش سالک مقصود از او حاصل گردد. چنان‌که **[3801 تشنه را دردِ سر آرد بانگِ رعد]** یعنی تشنه را از بانگ ملکی که نام او رعد است، درد سر می آید. **[چون نداند کو کشاند ابرِ سعد]** چرا نداند تشنه که رعد می کشاند ابر مبارک که باران می آرد. پس سالکی که تشنهٔ فضل کرامت و فیض ولایت است، درد سر ریاضت می[4590] باید کشید. امّا سالکی که فیض فضل را بی‌مجاهده و ریاضت خواهد مانند آن تشنه است (**311a**)که آب جوی جوید تحمل صداع رعد نکند و لهذا می فرماید: **[3802 چشمِ او ماندست در جویِ روان]** که آب حاضر نوشد بی‌درد و مشقّت. **[بی‌خبر از ذوقِ آبِ آسمان]** نمی داند ذوق مناجات و عبادت و فیض باران رحمت را. **رباعی:** تا بادیهٔ درد به پایان نبری - از هیچ طرف راه به درمان نبری * تا بر سرِ نام و کام گامی نزنی - بویی ز نسیم وصل جانان نبری. و حضرت خدا در سورهٔ آل عمران فرمود: **أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ**

[4589] هرکس S : کسی K

[4590] می S : - K

الصَّابِرِينَ. ملخص سخن آن است که بی‌محنت مجاهده به راحت مشاهده نتوان رسید. **بیت:** بلبلی کو ستم خار تحمل نکند - بهتر آن است که دیگر سخن گل نکند. پس می باید که خاک‌پای عزیز را به جای کحل الجواهر داروی دیده سازیم و به جست و جوی منشأ فیض و سلیمان وقت خویش پردازیم و چون در یابیم[4591]، دامنش از دست ندهیم و سر ارادت بر آستانهٔ خدمتش[4592] نهیم و گوییم: **بیت:** گر سر نهم به خواری باری بر آستانت - ور جان دهم به زاری باری فدای جانت. **بیت:** دل اگر بار کشد بار نگاری باری - ور کسی یار گزیند چو تو یاری باری. حکایت: عزیزی می گفت: از جملهٔ مکر نفس و شرّ شیطان است که مردم در ترک سلوک عذر می آورد که می گوید: مرشد اهل حال و کامل و شیخ صاحب کرامت و واصل می باید تا سالک را به همّت و عنایت به مقصود و مطلوب رساند. در این زمان آنچنان مرشد کجا باشد؟ این را نمی داند که چنین سخن و پندار و رجا و گفتار مانند امید آن کس است که گوید: مرا یک قلاوز می باید که از این شهر مرا تا به شهر فلان می برد بی‌آنکه من دست و پای نجنبانم. این سخن و رجا نزد عقلا از کمال نقصان عقل است. و بدان که فیض و فضل را از حضرت خدا می باید دانست نه از مرشد. لاجرم ای طالب، یا از خویش بگذر و دامن درویش گیر یا بر بُراق عشق سوار شو[4593] و بی واسطهٔ سببی طریق مطلوب پیش گیر. همچو اهل هوا و دنیا مباش. **[3803 مرکبِ همّت سویِ اسباب راند]** نه به سوی مسبّب الاسباب. **[از مسبِّب لاجرم محروم ماند] رباعی:** چه نادان بود مردم مکتسب - که از بهر روزی شود مضطرب * نداند که دادار **(311b)** هفت آسمان - وَ یَرْزُقْهُ مِنْ حَیْثُ لا یَحْتَسِبُ. حکایت: جنید بغدادی را گفتند: رزق را نمی طلبیم؟ گفت: اگر جای رزق را می دانید، طلب کنید. گفتند: از خدا نمی خواهیم؟ گفت اگر شما را فراموش کرده باشد، به یادش آورید. گفتند: به خانه‌ای در آییم و بر خدا توکّل کنیم؟ گفت: خدا امتحان می کنید؟ گفتند: پس چاره و حیله چیست؟ گفت: چاره و حیله ترک چاره و حیله است. لاجرم کسی که مسبّب را بیند و این را[4594] داند که إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَیْئًا هَیَّأَ أَسْبَابَهُ، دل از اسباب جهان بر دارد و لهذا می فرماید: **[3804 آنکه بیند او مسبِّب را عیان]** آن کس که

[4591] دریابیم S : درمانیم K

[4592] خدمتش S : + بر K

[4593] شو S : شوی K

[4594] را S : - K

مسبب‌الاسباب را عیان بیند، **[کی نهد دل بر سببهایِ جهان]** او بر اسباب جهان دل ننهد، هم در متاع دنیا هم در فیض خدا. **[حیران شدنِ حاجیان در کراماتِ آن زاهد که در[4595] بادیه تنهاش یافتند ایستاده بر سر ریگ سوزان]** در ضمن این حکایت آن درویش را چند کرامت است و لهذا به لفظ کرامات تعبیر کرد که صیغهٔ جمع است. **[3805 زاهدی بُد در میانِ بادیه]** یک زاهد بود در میان بریّه و بیابان که خلوت و عزلت اختیار کرده بود. **[در عبادت غرق چون عبّادیه]** منسوب عبّاد به فتح عین[4596] قبایل مختلفه است از بطون عرب[4597]. **[3806 حاجیان آنجا رسیدند از بلاد]** حاجیان از اطراف بلاد به آنجا رسیدند که[4598] آن زاهد در آنجا بود. **[دیده‌شان بر زاهدِ خشک اوفتاد]** دیدهٔ آن حاجیان بر آن زاهد افتاد که جایش[4599] بود. **[3807 جایِ زاهد خشک بود او ترمزاج]** جای آن زاهد خشک بود، امّا او رطب‌مزاج و[4600] زاهد عاشق بود نه زاهد خشک. **[از سَمومِ بادیه بودش علاج]** آن مزاج‌رطب این زاهد را از سموم بیابان علاج بود یا[4601] سموم بادیه او را دوا[4602] بود نه دا. **[3808 حاجیان حیران شدند از وحدتش]** و از تنهایی او در آن بادیه. **[وآن سلامت در میانِ آفتش]** که جای گرم بود و نه آب بود در آنجا نه نان و نه آبادی بود[4603] نه مردمان. **[3809 در نماز اِستاده بُد بر رویِ ریگ]** آن زاهد بی‌سجاده و قالی بر روی ریگ استاده بود در آن جای خالی. **[ریگ کز تَفَّش بجوشد آبِ دیگ]** ریگ چنان گرم بود که از حرارتش بجوشد آب دیگ چنان‌که در آتش می جوشد. **[3810 گفتیی سرمست در سبزه و گُل است]** گوییا مرد مست است نشسته در میان **(312a)** سبزه و گل. **[یا سواری بر براق و دُلدُل است]** یا مرد سوار است بر براق و دلدل. **[3811 یا که پایش بر حریر و حُلّه‌هاست]** یا که پای آن زاهد بر حریر و حلّه‌های بهشت است. **[یا سَموم او را بِه از بادِ صباست]** که زاهد را از سموم کمال صفاست. **[3812 ایستادند انتظار**

[4595] در Sİ : گرد K

[4596] عین S : العین K

[4597] بطون عرب S : بطونه محرب K

[4598] که S : - K

[4599] جایش S : خشک K

[4600] و S : - K

[4601] یا S : تا K

[4602] او را دوا S : اول علاج K

[4603] بود S : + و K

او در نماز] حاجیان توقّف کردند و منتظر شدند. زاهد در نماز بود. **[مانده بود استاده در فکر دراز]** و تضرّع و نیاز. **[3813 پس بماندند آن جماعت با نیاز]** پس توقّف کردند آن حاجیان با سوز و نیاز **[تا شود درویش فارغ از نماز]** و از او پرسیدند راز. **[3814 چون ز استغراق باز آمد فقیر]** و به حال خود رجوع کرد. در لفظ استغراق تنبیه است که در نماز می باید که مصلّی از خودی خود فارغ شود. روایت است از عایشه رضی الله تعالی عنها که گفت: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يُحَدِّثُنَا وَ نُحَدِّثُهُ وَ يُلَاعِبُنَا وَ نُلَاعِبُهُ، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ كَأَنَّهُ لَمْ يَعْرِفْنَا وَ لَمْ نَعْرِفْهُ. **[زآن جماعت زنده‌ای روشن‌ضمیر]** از جماعت حاجیان یک مرد زنده‌دل و روشن‌ضمیر، **[3815 دید کآبش می چکید از دست و رو]** آن مرد زنده دید که از روی و دست آن زاهد آب می چکد. **[جامه‌اش تر بود ز آثارِ وضو]** جامهٔ زاهد از آثار وضو تر بود. **[3816 پس بپرسیدش که آبت از کجاست]** آن مرد زنده‌دل از آن زاهد بپرسید که آب تو از کجاست؟ **[دست را بر داشت کز سویِ سماست]** یعنی اشارت کرد به طرف بالا. **[3817 گفت هر گاهی که خواهی می رسد]** آن مرد زنده‌دل پرسید که هر وقت که می خواهی آب می رسد **[بی ز چاه و بی ز حَبْلٍ مِنْ مَسَد]** بی‌چاه و بی‌رسن و مدد؟ **[3818 مشکلِ ما حل کن ای سلطانِ دین]** یعنی بنما به ما که آب از سما چگونه می رسد ترا **[تا ببخشد حالِ تو ما را یقین]** باز آن مرد زنده‌دل گفت: **[3819 وانما سِرّی ز اسرارت به ما]** در بعض نسخ **[وانما سرّی به ما ز اسرارها] [تا ببرّیم از میان زنّارها]** و رجوع کنیم از بدی و انکارها. **[3820 چشمها را کرد سویِ آسمان]** و گفت: ای خدای جهان، **[که اجابت کن دعایِ حاجیان]** که آب از سوی سما به ما رسان. **[3821 رزق‌جویی من ز بالا خوگَرَم]** رزق‌جویی را من از بالا عادت کرده‌ام. **[تو ز بالا بر گشودستی دَرَم]** تو از بالا فتح کرده‌ای باب من. **[3822 ای نموده تو مکان از لامکان]** به من بی‌خانمان. **[فِی الْسَّمَاءِ رِزْقُكُم (312b) کرده عیان]** یعنی تو که در سورهٔ والذاریات **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ** فرموده بودی، آن را به من عیان نمودی. **[3823 در میانِ این مناجات ابرِ خوش]** به فتح خا می باید خواند از بهر قافیه. **[زود پیدا شد چو پیلِ آب‌کش]** ابر سیاهی همچون پیل سقا پیدا شد. **[3824 همچو آب از مَشک باریدن گرفت]** که

باران بسیار بارید. **[در گو و در غارها مسکن گرفت]** در موضع غائر[4604] و غارها آن آب مسکن ساخت. یعنی آب این جایها را پر کرد. **[3825 ابر می بارید چون مَشک اشکها]** ابر همچون مشک اشکها بارید. **[حاجیان جمله گشاده مَشکها]** و پر کرده از آن آبها. لاجرم آنان که مسبّب‌الاسباب را سبب ساختند و از اسباب ظاهره به سوی او تاختند، بی‌واسطه به مطلوب رسیدند. حکایت: مردی یک روز پیش حاتم اصم آمد و گفت: مال بسیار دارم. می خواهم که چیزی که ترا و یاران[4605] ترا به کار آید، از من بستانی. گفت: قبول نمی کنم. از آن می ترسم که تو بمیری، مرا باید گفت: ای روزی‌دهندهٔ آسمان، روزی‌دهندهٔ زمین بمرد. و مردی حاتم را گفت: از کجا می خوری؟ گفت: از خرمنگاهِ خدا که آن نه زیادت می شود و نه نقصان پذیرد. آن مرد گفت: خواستهٔ مسلمانان به فسوس می خوری. حاتم گفت: از خواستهٔ تو هیچ خوردم؟ گفت: نه. گفت: کاشکی تو از مسلمانان بودی. گفت: حجت می گویی؟ گفت: خدای تعالی روز قیامت از بنده حجت خواهد. گفت: این همه سخن است. گفت: خدای تعالی سخن فرستاده است و مادر تو به پدر تو به سخن حلال شده است. گفت: روزی شما از آسمان آید؟ گفت: روزی همه کس از آسمان آید که خدای تعالی می فرماید: **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ**. گفت: مگر از روزن خانقاه فرود آید؟ گفت: نُه ماه در شکم مادر بودم. از روزن فرود می آمد. گفت: به سِتان باز خُسب[4606] تا روزی به دهان تو فرود آید. حاتم گفت: من دو سال به ستان خفته بودم در گهواره. روزی به دهان من در می آمد. گفت: هیچ کس دیدی بدِرَود ناکِشته؟ گفت: موی سَرت می دروی و می سُتری ناکِشته. گفت: در هوا رو تا روزی به تو رسد. گفت: چون مرغ شوم برسد. گفت: به زیر آب رو روزی بطلب. گفت: ماهی را روزی در زیر آب می رسد. اگر به من نیز برسد، عجب نبود. مرد خاموش گشت و توبه کرد و گفت: **(313a)** مرا پندی بده. گفت: طمع از خلق ببر تا بخیلی از تو ببرند و نهان میان خویش و خدا نیکو گردان تا خدای تعالی آشکارای تو به خلق نیکو گرداند، و هرکجا که باشی خالق را خدمت کن تا خلق ترا خدمت کنند. و هم مردی حاتم را گفت: از کجا می خوری؟ گفت: **وَلِلَّهِ خَزَائِنُ**

[4604] غائر S : عابر K

[4605] یاران S : تاوان K

[4606] خسب S : جست K

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. بدان که چنان‌که روزی ظاهر متوکّلان را بی‌واسطه از خدا می رسد، همچنان روزی غیب عاشقان را از او می آید تا به جایی تنها به طاعت خدا به درجهٔ ولایت و به مرتبهٔ کرامت رسند. چنان‌که زاهد مذکور حاجیان را چندین کرامت پیدا کرد. **[3826 یک گروهی زآن عجایب کارها]** از کرامات آن مرد خدا **[می بُریدند از میان زنّارها]** که آوردند اقرارها. **[3827 قومِ دیگر را یقین در ازدیاد]** مرهون است به اوّل مصراع اخیر. **[زین عجب وَاللّهُ اَعْلَم بِالرَّشَاد]** و راه راست. **[3828 قومِ دیگر ناپذیرا تُرش و خام]** و در ضلالت بمانده تمام. **[ناقصانِ سرمدی تَمَّ الْکَلَام]** که سعادت هدایت نباشد سرانجام به چنین[4607] انام. حکایت: عزیزی گفت: معجزه و کرامت که اظهار خرق عادت است، علّت تامهٔ هدایت نیست. و اگر اظهار خرق عادت مستلزم هدایت بودی، فرعون موسی علیه السلام و ابو جهل که فرعون این امّت است، هدایت یافتندی. لاجرم چنان‌که فیض فیّاض موقوف بر واسطهٔ اسباب نیست و قطع امید از عنایت بی‌علت حق طریقهٔ[4608] اولو الالباب نیست. مشاهدهٔ آیات نسبت با بعضی باعث تصدیق و تمکین سازد و با بعضی دیگر سبب ازدیاد یقین سازد و با بعضی دیگر واسطهٔ حسد و کین سازد که طوایف امم سه قسم است: یکی منکر منصف و یکی مقرّ و[4609] مصدّق و یکی منکر[4610] معاند. چون منکر منصف معجزات و کرامات بیند، ترک انکار کند. چون مقر و مصدق بیند، در انکار افزاید و در ضلال ابدالدّهر بماند. اَللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ بِفَضْلِكَ الْعَمِيمِ لِلَّهِ الْحَمْدُ. تمام شد شرح مجلّد دوم از مثنوی معنوی[4611] مولوی و آن حکایات که این شارح فقیر آورد و با سرخ[4612] اشارت کرد سیصد و هشتاد و پنج است. وَقَعَ الْفَرَاغُ عَنِ الْكِتَابَةِ عَلَى يَدِ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ أَبِي بَكْرٍ بِنْ مُؤْمِن الاولونیروی أَعَانَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى مَعَ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ فِي بَلَدِهِ الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ فِي أَوَاخِرِ شُعْبَانِ الْمُعَظَّرِ سَنَةَ إِثْنَى وَ سِتُّونَ وَ تِسْعُمِئَةٍ.

[4607] چنین S : خیر K

[4608] طریقهٔ S : طریق K

[4609] و S : - K

[4610] منکر S : + و K

[4611] معنوی مولوی S : ومعنوی ومولوی K

[4612] سرخ S : شرح K

ÂYET DİZİNİ / فهرست آيات

Sayfa No	Sûre İsmi ve Âyet Numarası	Âyet-i Kerîme
1	İsrâ 17/44	وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ
3	Hicr 15/21	وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ
3	Rahmân 55/7	وَالسَّمَاءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِيزَانَ
3	Nûr 24/38	يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
3	Mâide 5/54	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ
9	Münafikûn 63/9-11	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
9	Tegâbün 64/14	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ
9	Tegâbün 64/15	إِنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ
17	Kehf 18/10	إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا
19	Kehf 18/83	وَيَسْأَلُونَكَ عَن ذِي الْقَرْنَيْنِ
19	Kehf 18/90	لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا
20	Kehf 18/84	إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا
20	Kehf 18/86	حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ
21	Kehf 18/86	وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا
21	Kehf 18/86	قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا
21	Kehf 18/87-88	قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُّكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا
22	Kehf 18/90	حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا
22	Nûr 24/35	نُورُ السَّمٰوَاتِ وَ الْعَرْضِ
22	Zümer 39/69	وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا
22	İbrâhîm 14/48	يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ
23	Bakara 2/45	وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

24	Lokmân 31/19	إِنَّ أَنكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ
24	A'râf 7/179	أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ
25	Secde 32/12	وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ
29	İsrâ 17/70	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ
29	Kehf 18/110	فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا
29	İsrâ 17/72	وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا
32	Nûr 24/26	الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ
36	Meryem 19/23	فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ
36	Meryem 19/25	وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا
39	Fetih 48/29	مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ
40	A'râf 7/21	وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ
41	Âl-i İmrân 3/14	زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ
48	Zümer 39/73	وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ
48	Sâd 38/50	جَنَّاتِ عَدْنٍ مُّفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ
49	Enbiyâ 21/101	إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ
49	Bakara 2/30	وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً
50	Bakara 2/30	أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ
51	A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ
52	Nisâ 4/1	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ
55	Enbiyâ 21/101	إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ
57	Bakara 2/197	تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى
60	Yâsîn 36/52	قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا
64	Mâide 5/2	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى
67	Nisâ 4/142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا
68	Nisâ 4/145	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

68	Nûr 24/26	الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ
69	Kâri'a 101/9	فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ
71	Şûrâ 42/7	فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ
72	Bakara 2/213	كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ
72	Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ
72	Târık 86/9	يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ
72	Hadîd 57/13	يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا
72	Tahrîm 66/8	يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
73	Yâsîn 36/55	إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ
73	Yâsîn 36/59	وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ
73	Bakara 2/2	هُدًى لِلْمُتَّقِينَ
73	Bakara 2/26	وَمَا يُضِلُّ إِلَّا الْفَاسِقِينَ
74	En'âm 6/76	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ
75	Duhâ 93/3	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ
75	Duhâ 93/1	وَالضُّحَى
75	Duhâ 93/2	وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى
75	Duhâ 93/3	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى
77	Duhâ 93/3	مَا قَلَى
77	Duhâ 93/4	وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى
77	Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ
77	Duhâ 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ
77	Duhâ 93/6	أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ
78	Duhâ 93/7	وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ
78	Duhâ 93/8	وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ
78	Duhâ 93/9	فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ

78	Duhâ 93/10	وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ
78	Duhâ 93/11	وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ
79	Rahmân 55/29	كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ
84	Haşr 59/20	لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ
85	A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ
85	Yâsîn 36/60	أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ
85	Fâtır 5/35	لَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ
85	Haşr 59/18	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
85	Haşr 59/19	وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
85	Haşr 59/20	لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ
85	Nebe' 78/21-22-23	إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَآبًا لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا
85	Nebe' 78/36	جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا
85	Fecr 89/27-28	يَآ أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً
85	Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ
86	Haşr 59/18	إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
86	İnfitâr 82/6	يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ
87	Furkân 25/70	فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ
90	Fîl 105/5	فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ
91	Hûd 11/114	إِنَّ الحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ
91	Kasas 28/46	وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
93	A'râf 7/144	يَا مُوسَى اِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا اتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ
94	Tâ-Hâ 20/13	فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى
94	Bakara 2/285	آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ
94	Mâide 5/25	فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ
94	Bakara 2/285	وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ
94	Bakara 2/54	فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ
94	Bakara 2/286	رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ

94	Necm 53/13	وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ
96	Tîn 95/4-5	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ. ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ
96	İbrâhîm 14/7	لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ
97	Muhammed 47/7	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ
100	Bakara 2/154	وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
100	Âl-i İmrân 3/169	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ
101	Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ
108	Muhammed 47/7	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ
108	Hadîd 57/4	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ
108	Enfâl 8/40	فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ
108	Zâriyât 51/22	وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ
110	Sâffât 37/102	اِفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ
111	Ahkâf 46/31	أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ
115	Âl-i İmrân 3/185	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
115	Nisâ 4/78	أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ
115	Cum'a 62/8	إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ. ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
118	Cum'a 62/5	مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا
119	Sâd 39/67	وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ
121	Haşr 59/21	لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ
121	Zilzâl 99/1	إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا
123	En'âm 6/119	وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ
124	Zuhruf 43/67	اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ
128	Abese 80/34-37	يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ
131	Nûr 24/35	اَللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
131	Şuarâ 26/109	مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ
131	Tevbe 9/111	إِنَّ اللهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ
132	Bakara 2/274	اَلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

		وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
134	Bakara 2/268	الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا
135	Fâtır 35/5	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ
135	Hadîd 57/20-21	وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ
135	Münâfikûn 63/7	وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ
139	Teğâbün 64/14	إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ
139	Teğâbün 64/2	هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ
140	Cum'a 62/8	إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
141	A'râf 7/15	إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ
141	İsrâ 17/64	شَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ
141	Nâs 114/4	مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ
143	A'râf 7/14-15	قَالَ أَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ
143	Sâd 38/79-81	قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ
143	A'râf 7/16-17	قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ. ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ
143	Hicr 15/39-40	قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ
143	Sâd 38/82-83	فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ
144	Bakara 2/268	الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ
145	A'râf 7/200	وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ
145	Muhammed 47/7	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ
146	Bakara 2/280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ
147	Zuhruf 43/36-38	وَمَنْ يَعْشُ عَن ذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ
147	Yâsîn 36/60-62	أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ وَأَنِ اعْبُدُونِي هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ
150	Bakara 2/7	خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

151	Şuarâ 26/207	مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ
154	Yâsîn 36/207	كُنْ فَيَكُونْ
156	Tîn 95/4	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ
156	Tîn 95/4-5	فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ
156	Tîn 95/6	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
160	Yâsîn 36/68	وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ
162	Mâide 5/56	أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ
162	Fâtır 35/6	إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ
163	Bakara 2/268	الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا
163	Nisâ 4/142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا
163	Yûnus 10/9-10	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
164	Fetih 48/10	يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ
164	Tâ-Hâ 20/5	اَلرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ
165	Fâtır 35/18	وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ
165	Necm 53/39	وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ
166	Hicr 15/99	وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ
167	Âl-i İmrân 3/156	لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا
180	Kalem 68/4	وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ
181	Nahl 16/18	وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا
181	Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ
181	Kalem 68/4	وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ
183	Bakara 2/257	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
195	İsrâ 17/100	لَوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ
195	Rûm 30/7	يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ
196	Fussilet 41/33	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا

196	Yûsuf 12/53	وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ
197	Enbiyâ 21/52	مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ
198	Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ
198	Âl-i İmrân 3/92	وَمَا تُنفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ
199	En’âm 6/160	جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
199	İsrâ 17/72	وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
200	Âl-i İmrân 3/191	رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا
200	Zâriyât 51/56	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ
200	Hûd 11/115	إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
200	Şûrâ 42/40	جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا
201	Âl-i İmrân 3/69	يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
201	Sâffât 37/102	يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ
202	Şuarâ 26/63	فَاضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ
203	Tevbe 9/40	إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا
205	En’âm 6/160	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
207	Şems 91/8-10	وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا
209	Nebe’ 78/18	فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا
211	İnsân 76/1	هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا
211	Mülk 67/2	لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا
215	Fussilet 41/33-34	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ
219	Hac 22/1-2	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُم بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ
219	Furkân 25/44	كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ
220	En’âm 6/72	أَقِيمُوا الصَّلَاةَ
220	Ahzâb 33/41-42	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا
220	Kâri’a 101/4-5	يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ

220	İbrâhîm 14/48	يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ
221	Enbiyâ 21/104	يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ
221	İnfitâr 82/1-2	إِذَا السَّمَاءُ انفَطَرَتْ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انتَثَرَتْ
221	Kasas 28/88	كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ
221	Âl-i İmrân 3/185	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ؟
221	Mü'min 40/16	لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ؟
221	Mü'min 40/16	لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ
222	Enbiyâ 21/101	إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا
224	Âl-i İmrân 3/54	وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
226	Enbiyâ 21/23	لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ
230	Haşr 59/19	نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ
230	Zâriyât 51/7	وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ
231	Âl-i İmrân 3/169	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ
232	Secde 32/18-20	أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ. أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ
233	Fâtır 35/37	وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ
235	Sâffât 37/61	لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ
236	İsrâ 17/85	قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي
240	Hûd 11/9	وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا
241-242	Nahl 16/72	وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا
242	Hac 22/46	فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ
242	Fâtır 35/22	وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ
242	Mü'min 40/58	وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ
244	Ahkâf 46/35	فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ
244-245	Fecr 89/27-28	يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

245	Fecr 89/28-29	فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي
245	A’râf 7/176	أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ
245	Ahzâb 33/69	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا
246	Şuarâ 26/34-35	إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ
246	Tâ-Hâ 20/63	قَالُوا إِنْ هَٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَىٰ
247	Münâfikûn 63/8	يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ
247	Münâfikûn 63/7	هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ
247	En’âm 6/9	وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ
247	En’âm 6/10	وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ
247	A’râf 7/198	وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ
247	Enfâl 8/33	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ
247	Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
248	Ahzâb 33/56	إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ
249	A’râf 7/198	وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ
249	Hadîd 57/4	إِنِّي مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ
249	Mâide 5/67	وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ
249	Hadîd 57/4	وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ
250	Tâ-Hâ 20/46	لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ
251	Fetih 48/10	إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ
251	Âl-i İmrân 3/31	قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ
252	Fecr 89/27-30	يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي
252	Münâfikûn 63/1	وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ
252	İsrâ 17/43	تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا
252	Kehf 18/110	قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ
252	Nisâ 4/80	مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ
252-253	Nûr 24/35	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ
253	İnşirâh 94/4	وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ

254	Tegâbun 64/6	فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا
254	Kehf 18/110	إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
254	Furkân 25/7	مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ
254	Mâide 5/15	قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ
257	Zümer 39/53	لَا تَقْنَطُوا
259	Alak 96/19	وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب
264	Bakara 2/257	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
265	Meryem 19/71	وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا
266	İbrâhîm 14/24	أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ
267	Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ
270	Tevbe 9/60	إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ
274	Nûr 24/35	نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ
274	Bakara 2/18	صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ
276	Âl-i İmrân 3/26	قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ
277	Enfâl 8/17	مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى
277	Bakara 2/216	عَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
278	Necm 53/32	إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ
280	Kamer 54/55	فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ
286	Fetih 48/10	إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ
287	A'râf 7/143	فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا
287	Bakara 2/74	وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ
288	Kâri'a 101/5	وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ
290	Bakara 2/138	صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً
291	Bakara 2/210	قُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ
293	Hicr 15/6	يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ
293	Kalem 68/2	مَا أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ
296	Rahmân 55/19-20	مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيانِ بَيْنَهُما بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

304	Enfâl 8/33	وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ
304	Bakara 2/18	صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ
304	İsrâ 17/72	وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
304	Yâsîn 36/18	قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ
304	Nisâ 4/157	وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ
305	Yûsuf 12/13	وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ
305	Yûsuf 12/17	قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ
305	Nebe’ 78/18	فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا
307	Bakara 2/18	صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ
307	İsrâ 17/72	وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
308	Kasas 28/15	فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ
311	Bakara 2/67	وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا
311	Bakara 2/72	وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
311	Bakara 2/73	فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا
325	Fâtır 35/28	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ
327	Fâtır 35/5	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ
327	Enbiyâ 21/35	كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
327	Enbiyâ 21/35	وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ
327	Nûr 24/61	لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ
328	Bakara 2/20	يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ
328	Bakara 2/257	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
328	Hadîd 57/12	يَسْعَى نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ
328	Rûm 30/7	يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ
329	Fâtır 35/8	يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ
330	Hicr 15/49	نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ
330	Mü’minûn 23/60	وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ
331	En’âm 6/76	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ
331	Rûm 30/11	اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

331	Âl-i İmrân 3/185	كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ
331	Fâtır 35/5	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ
332	Bakara 2/261	كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ
334	Câsiye 45/23	أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ
334	Mâide 5/67	وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ
336	Âl-i İmrân 3/54	وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
336	Bakara 2/9	يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ
338	Mülk 67/13	وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّه عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ
338	Tâ-Hâ 20/7	وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى
339	Şûrâ 42/40	جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا
339	Nisâ 4/142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ
339	Bürûc 85/12	إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
339	Bakara 2/284	وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ
339	Âl-i İmrân 3/5	إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
341	Neml 27/20	وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ
341	Neml 27/20-21	فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ
341	Neml 27/22	فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ
341	Neml 27/22	فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ
341	Neml 27/23	إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ
341	Neml 27/23	وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ
341	Neml 27/24	وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ
342	Neml 27/27-28	قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ اذْهَبْ بِكِتَابِي هَٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ
342	Neml 27/29-31	قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ
342	Neml 27/30-31	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ
343	Bakara 2/18	صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

344	Kehf 18/110	قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ
344	Necm 53/3-4	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
344	Hac 22/5	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ
344	İnşikâk 84/1	إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ
344	İnşikâk 84/2	وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا
345	İnşikâk 84/2	وَحُقَّتْ
345	İnşikâk 84/3	وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ
345	İnşikâk 84/4	وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا
345	İnşikâk 84/4	وَتَخَلَّتْ
345	İnşikâk 84/4	وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا
346	Âl-i İmrân 3/26	تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ
346	Rahmân 55/29	كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ
347	Kâri'a 101/5	وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ
347	Neml 27/88	وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ
347	Enbiyâ 21/104	يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ
347	Kıyâmet 75/9	جُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
348	Mülk 67/30	قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ
348	Mülk 67/30	فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ
352	Rûm 30/50	فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
352	Bakara 2/6	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
352	Yâsîn 36/10	وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
352	A'râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ
352	A'râf 7/172	وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ
353	Mülk 67/30	إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا
354	Âl-i İmrân 3/37-38	هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ

354	Âl-i İmrân 3/41	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا
354	Meryem 19/10	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا
357	En'âm 6/160	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
357	Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ
363	Ahzâb 33/41-43	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا
363	Ahzâb 33/43	اُذْكُرُوا اللّهَ
367	İhlâs 112/3	لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ
369	Mü'min 40/60	ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ
374	Bakara 2/115	أَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ
379	Nebe' 78/40	وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا
380	Nebe' 78/40	يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا
382	Bakara 2/30	أَ تَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا
382	Bakara 2/260	بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي
385	Vâkı'a 56/24	جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
387	Bakara 2/261	وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ
387	Necm 53/39	لَيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ
389	Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ
390	A'lâ 87/17	وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ أَبْقَى
396	Kalem 68/4	إِنَّكَ لَعَلىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ
397	Mülk 67/10	وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ
398	Mâide 5/88	كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ
398	Müzzemmil 73/12-13	إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا
398	Hac 22/2	تَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ
399	Kâf 50/21-23	وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ
399	Kâf 50/24-26	أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ

399	Kâf 50/27	قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ
400	Fetih 48/10	يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ
400	Fetih 48/10	إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ
400	Kamer 54/1	اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ
402	Zuhruf 43/67	اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ
407	İsrâ 17/29	وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ
408	Mü'min 40/60	أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ
408	A'râf 7/55	أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً
409	Zâriyât 51/22	وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ
410	Hucurât 49/13	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ
413	A'râf 7/99	فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ
414	Yûsuf 12/76	وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ
415	Tâ-Hâ 20/88	فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ
415	Tâ-Hâ 20/88	هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَى
415	Tâ-Hâ 20/85	قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ
416	Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ
419	Mü'min 40/50	وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ
419	Mü'minûn 23/108	قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ
426	Bakara 2/57	وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى
426	Bakara 2/60	وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ
428	Kehf 18/22	رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ
429	Nûr 24/54	وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
429	Nisâ 4/63	أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ
429	Secde 32/30	فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُّنتَظِرُونَ
430	Abese 80/1	عَبَسَ وَ تَوَلَّى
431	Abese 80/1-10	عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ فَأَنْتَ عَنْهُ

		تَلَهَّىٰ
433	Şuarâ 26/88-89	يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ
433	Nahl 16/127	وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ
433	Hicr 15/97	وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ
433	Münâfikûn 63/1	وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ
433	Mâide 5/67	يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ
439	Tâ-Hâ 20/41	وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي
439	A'râf 7/12	قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
441	Mâide 5/1	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ
441	Mâide 5/89	وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ
444	Mâide 5/2	وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ
444	Tevbe 9/119	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ
450	Hicr 15/29	وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي
455	Hac 22/27	يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ
456	İsrâ 17/85	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي
460	Âl-i İmrân 3/159	وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ
461	Mülk 67/2	خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا
463	Yâsîn 36/22	وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
463	Sebe' 34/24	إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
466	Tâ-Hâ 20/17-21	وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَىٰ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ
466	Tâ-Hâ 20/22	وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ.
467	Enfâl 8/43-44	إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا
467	Mâide 5/56	فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ
467	Enfâl 8/44	لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا

468	Mâide 5/22	قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ
471	Mülk 67/10	وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ
472	Mâide 5/100	فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ
472	Ra'd 13/4	إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
472	Âl-i İmrân 3/190	إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ
475	Müzzemmil 73/12-13	إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا
484	Tâ-Hâ 20/44	فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً
485	İsrâ 17/72	مَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
485	Hac 22/46	فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ
486	Hûd 11/44	وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ
486	Ahzâb 33/72	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولً
496	Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ
499	Kâf 50/16	أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
501-502	Bakara 2/102	وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
503	Hûd 11/114	إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ
505	Mâide 5/21	يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ
505	Mâide 5/26	فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ
505	Bakara 2/57	وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى
505	Bakara 2/60	وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
509	Hûd 11/107	فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ
509	Bakara 2/37	فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ
509	A'râf 7/23	رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ
509	Bakara 2/37	فَتَابَ عَلَيْهِ
509	Tâ-Hâ 20/122	ثُمَّ اجْتَبَاهُ
509	Hicr 15/35	إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ
509-510	Âl-i İmrân 3/54	وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
511	Ahzâb 33/72	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ

512	Nâziât 79/24	أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ
513	Enfâl 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ
514	Bürûc 85/12	إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
514	Duhâ 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ
514	Duhâ 93/1	وَالضُّحَىٰ
514	Duhâ 93/2	وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ
515	Duhâ 93/3	مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ
515	Duhâ 93/3	وَمَا قَلَىٰ
515	Duhâ 93/4	وَلَلْآخِرَةُ
515	Duhâ 93/4	خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ
515	Duhâ 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ
515	Duhâ 93/5	فَتَرْضَىٰ
515	Zümer 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
515	Duhâ 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ
516	Âl-i İmrân 3/83	وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ
517	Bakara 2/201	وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ
518	Meryem 19/71	وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا
519	Ahkâf 46/31	أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ
519	Furkân 25/70	فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ
519	Hûd 11/115	فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
519-520	Rahmân 55/60	هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ
524	Hadîd 57/20	اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ
529	İnfitâr 82/6-7	يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ
532	A’râf 7/12	خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ
532	A’râf 7/12	مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ
532	A’râf 7/12	أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ
534	Ankebût 29/14	فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا
534	Hûd 11/40	وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ

535	Nûh 71/1	أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
535	Nûh 71/23	وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا
535	Hûd 11/32	قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ
535	Nûh 71/5-6	رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا
535	Nûh 71/7	وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ
535	Nûh 71/9	إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا
535	Nûh 71/10	فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا
535	Nûh 71/11	يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا
536	Nûh 71/12	وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا
536	Nûh 71/26	رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا
536	Nûh 71/27	إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا
536	Hûd 11/37	وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا
536	Hûd 11/38	وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ
536	Hûd 11/40	حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ
536	Hûd 11/40	قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ
536	Hûd 11/42	يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ
537	Hûd 11/41	بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ
537	Hûd 11/45	وَنَادَىٰ نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ
537	Hûd 11/46	إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ
537	Hûd 11/47	قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ
537	Hûd 11/44	يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي
537	Hûd 11/44	وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ
537	Hûd 11/44	وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ
538	Hûd 11/48	يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ
539	A'râf 7/65	وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا
541	Şuarâ 26/167	قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ
541	A'râf 7/80	وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ
541	Şuarâ 26/165	أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ

541	Neml 27/56	فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ
541	Zâriyât 51/36	فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ
542	Hûd 11/78	قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي
542	Hûd 11/79	قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ
543	Hûd 11/80	قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ
543	Hûd 11/81	قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ
543	Hûd 11/81	إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ
543	Hûd 11/81	إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ
543	Hicr 15/65	لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ
543	Hûd 11/82	فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا
544	Hûd 11/82	وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ
544-545	Tebbet 111/1	تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ
545	A’râf 7/16-17	فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَن شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ
545	Tâ-Hâ 20/117	يَا آدَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ
546	Hûd 11/43	قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ
546	A’râf 7/27	إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ
548	Kasas 28/56	إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
548	İbrâhîm 14/22	وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ
551	A’râf 7/200	وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
551	Fussilet 41/36	وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
551	A’râf 7/23	رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ
565	Ra’d 13/11	إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ
566	Tevbe 9/107-108	وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا
567	Tevbe 9/107	وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا
567	Tevbe 9/107	مَسْجِدًا ضِرَارًا

568	Tevbe 9/107	وَكُفْرًا
568	Tevbe 9/107	وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
568	Tevbe 9/107	وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ
568	Tevbe 9/107	وَلَيَحْلِفُنَّ
568	Tevbe 9/107	إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ
568	Tevbe 9/107	وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ
568	Tevbe 9/108	لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا
571	Ahzâb 33/6	النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ
572	Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ
572	Tevbe 9/107	وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
572	Tevbe 9/107	وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ
572	Şûrâ 42/40	جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها
572	Nisâ 4/142	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ
573	Münâfikûn 63/2	اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
574	Tevbe 9/107	وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ
574	Münâfikûn 63/1	وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ
574	Bakara 2/7	خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ
574	Kasas 28/30	فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ
575	Münâfikûn 63/2	اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً
576	Bakara 2/284	وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ
577	Tevbe 9/73	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ
581	Fîl 105/1	أَ لَمْ تَرَ كَيفَ فَعَلَ رَبُّكَ
581	Fîl 105/1	بِأَصْحَابِ الْفِيلِ
581	Fîl 105/2	أَ لَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ
581	Fîl 105/3	وَ أَرسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ
581	Fîl 105/4	تَرمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيل
581	Fîl 105/5	فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ

582	Âl-i İmrân 3/106	يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ
583	Tevbe 9/100	وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ
589	Mülk 67/3-4	فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ
589	Kehf 18/30	أَحْسَنُ عَمَلًا
590	Mülk 67/1	تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ
590	Yâsîn 36/83	فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
590	A'râf 7/176	أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ
591	Mülk 67/2	وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ
591	Mülk 67/3	الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ
591-592	Mülk 67/4	يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ
592	Mülk 67/5	وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُوماً لِلشَّيَاطِينِ
594	Bakara 2/22	جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ
594	Bakara 2/155	وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ
594	Bakara 2/155-156	وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
595	Sâd 38/75	خَلَقْتُ بِيَدَيَّ
595	Kasas 28/9	قُرَّةُ عَيْنٍ لِي
595	Kasas 28/7	وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَى
595	Kasas 28/7	أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ
595	Kasas 28/7	وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ
596	Kasas 28/8	فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا
596	Kasas 28/8	إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ
596	Kasas 28/9	وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ
596	Kasas 28/9	عَسَىٰ أَن يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ
596	Kasas 28/10	وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا
596	Kasas 28/10	إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ
596	Kasas 28/10	لَوْلَا أَنْ رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

597	Kasas 28/11	وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ
597	Kasas 28/12	وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ
597	Kasas 28/12	فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ
597	Kasas 28/13	فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ
597	Kasas 28/34	وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
602	Nûr 24/54	وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
603	Tevbe 9/119	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ
606	Zâriyât 51/56	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ
606	Sâffât 37/61	لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ
607	En'âm 6/162-163	قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ
607	Beyyine 98/5	وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
607	Câsiye 45/21	أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ
613	Enbiyâ 21/107	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ
613	Bürûc 85/12	إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
616	Fetih 48/11	سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ
618	Zâriyât 51/48	وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ
619	Furkân 25/44	إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ
627	Haşr 59/18	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ
628	Enbiyâ 21/87	لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ
628	Sâffât 37/143-144	فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنْ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
629	Yûnus 10/98	فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ
629	Mü'min 40/85	فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا
631	Enbiyâ 21/87-88	وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ

632	Sâffât 37/139-148	وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ وَأَنبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ
633	Enbiyâ 21/87	لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ
634	A’râf 7/172	قَالَ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ
643	Bakara 2/32	سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ
643	Bakara 2/31	أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ
643	Bakara 2/32	سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
653	Teğâbün 64/15	إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ
653	Bakara 2/44	أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ
653	Kehf 18/24	وَاذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ
654	Yûsuf 12/94	إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ
655	Yûsuf 12/93	اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا
656	Kasas 28/30	مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ
656	Nisâ 4/164	وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا
656	En’âm 6/78	فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي
656	Tâ-Hâ 20/10	إِنِّي آنَسْتُ نَارًا
660	Kehf 18/62	فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا
660	Kehf 18/65	فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا
661	Kehf 18/66	قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا
661	Kehf 18/67	قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا
661	Kehf 18/69	سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا
661	Kehf 18/70	قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا
661	Kehf 18/71	فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا
661	Kehf 18/72	قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا
662	Kehf 18/73	قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا
662	Kehf 18/76	قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا

662	Kehf 18/77	فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا
662	Kehf 18/78	قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا
663	Kehf 18/79	أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ
664	Tevbe 9/111	إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ
664	Bakara 2/33	يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَائِهِمْ
666	Fussilet 41/1	ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ
666	Talâk 65/12	الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ
666	Fussilet 41/11	ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ
668	Hûd 11/115	فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
673	Kasas 28/88	لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ
674	Kehf 18/24	وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ
676	İnsân 76/1	هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَذْكُورًا
676	İsrâ 17/11	وَكَانَ الْإِنسَانُ عَجُولًا
677	Bakara 2/34	وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ
677	Bakara 2/31	أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ
677	Bakara 2/32	سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
677	Bakara 2/33	يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ
677	Bakara 2/33	أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
684	Bakara 2/150	وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ
685	Bürûc 85/12	إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
695	A'râf 7/204	وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
695	Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ
699	En'âm 6/91	قُلِ اللَّهُ، ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ
700	Müddessir 74/28	لَا تُبْقِي وَ لَا تَذَرُ
700	Zuhruf 43/22	إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ
703	Nisâ 4/77	قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ
703	Abese 80/1-2	عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ
706	Kehf 18/78	هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

708	Kehf 18/79	أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ
709	Kehf 18/109	قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا
709	Lokmân 31/27	وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ
711	Yûsuf 12/105	وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ
711	Kâf 50/22	فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ
715	Kevser 108/1	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ
715	Mülk 67/19	أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ
715	Sâffât 37/1-3	وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا
718	Bakara 2/79	فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ
718	Bakara 2/26-27	وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ
722	A’râf 7/172	أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ
722	Bakara 2/186	وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
723	Ahzâb 33/7	وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ
723	Şûrâ 42/13	شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا
723	En’âm 6/90	فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ
724	Meryem 19/22	فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا
724	Meryem 19/27	فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ
729	Nûr 24/26	الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ
733	Sâd 38/5	إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ
738	Fâtır 35/24	إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ
738	Âl-i İmrân 3/110	كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ
741	Âl-i İmrân 3/103	وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا
741	Enfâl 8/62-63	هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ

741	Hucurât 49/10	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ
742	Zuhruf 43/67	الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ
743	Bakara 2/6	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
743	Bakara 2/7	خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ
746	Kehf 18/75	قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا
748	Kâf 50/36	وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ
749	Yûnus 10/25	وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ
749	Fecr 89/28	ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً
749	Tâ-Hâ 20/16	وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَىٰ
750	Necm 53/17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ
753	Fussilet 41/33	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ
753	Necm 53/3-4	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
753	Fâtır 35/10	إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ
754	Bakara 2/257	اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
754	Bakara 2/257	وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ
754	Fâtır 35/10	إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ
755	A'râf 7/54	أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ
755	İsrâ 17/85	قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي
755	İsrâ 17/70	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
756	Fussilet 41/53	سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ
757	İsrâ 17/70	وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلي كَثيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضيلاً
759	Kehf 18/110	قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ
759	Âl-i İmrân 3/142	أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ
762	Zâriyât 51/22	وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ
763	Zâriyât 51/22	وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ
763	Münâfikûn 63/7	وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Sayfa No	Hadîs-i Şerif
1	لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ
5	مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ اَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ
5	إِنَّ اللَّهَ يُلَقِّنُ الْحِكمَةَ عَلَى لِسَانِ الْوَاعِظِينَ بِقَدَرِ هِمَمِ الْمُسْتَمِعِينَ
13	أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي
13	مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَ مَنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ اَعْلَى مِنْ مَلَائِهِ
13	مَنْ اَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهَلِ التَّصَوُّفِ
15	اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ
17	يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ المُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الجِبَالِ وَمَوَاقِعَ القَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ
17	نَوْمُ الْعَالِمِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الْجَاهِلِ
22	لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ
26	جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ
32	إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَيْهِ
36	لاَ يَرَى اللَّهَ إِلاَّ اللَّهُ
36	وَلَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ. بِي يَسْمَعُ وَ بِي يُبْصِرُ وَ بِي يَبْطِشُ وَ بِي يَنْطِقُ
37	اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَ ارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَ اَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَ ارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ اَللّٰهُمَّ اَرِنَا الْاَشْيَاءَ كَمَا هِيَ
38	أُعْطِيَتْ أُمَّتِي فِي شَهْرِ رَمَضَانَ خَمْسَ خِصَالٍ لَمْ تُعْطَ أُمَّةٌ قَبْلَهُمْ. خُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ، وَيَسْتَغْفِرُ لَهُمْ اَلْمَلاَئِكَةُ حَتَى يُفْطِرُوا، وَيُصَفَّدُ فِيهِمْ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ فَلاَ يخلُّصون فِيهِ إِلَى مَا كَانُوا فِي غَيْرِهِ، وَيُزَيِّنُ اللَّهُ كُلَّ يَوْمٍ جَنَّتَهُ وَيَقُولُ لَهَا: يُوْشِكُ عِبَادِي الصَّالِحُونَ أَنْ يكفي عَنْهُمُ الْمُؤْنَةَ وَالْأَذَى وَيَصِيرُوا إِلَيْكِ، ويُغْفَرُ لَهُمْ فِي آخِرِ لَيْلَةٍ
47	جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ
51	خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي
52	إِنَّ اللهَ خَلَقَ الخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ، ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ، فَمَنْ أَصَابَهُ ذَلِكَ النُّورُ فَقَدِ اهْتَدَى، وَمَنْ ضَلَّ فَقَدْ غَوَى.
55	لا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَخَذُوا الْعِلْمَ مِنْ أَكَابِرِهِمْ، فَإِذَا أَخَذُوا عَنْ أَصَاغِرِهِمْ هَلَكُوا

مَنْ اَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللَّهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهَلِ التَّصَوُّفِ	56
نَفْسُكَ مَطِيَّتُكَ فَارْفُقْ بِهَا	56
خُذِ الزَّادَ كَامِلًا فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ	57
اِعْمَلُوا لآخِرَتِكُمْ كَمَا تَموتُونَ غدًا	58
طُوبَى لِمَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا قَبْلَ أَنْ تَتْرُكَهُ وَمَهَّدَ الْقَبْرَ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَهُ	58
اَرسِلِ الْحَكِيمَ وَلَا تُوصِهِ	58
اَلْحَزْمُ سُوءُ الظَّنِّ	61
الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمْ الرَّحْمَنُ	62
فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ	63
كُلُّ اِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيهِ	67
إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا يَسُوقُ الأَهْلَ إلى الأَهْلِ	69
تَمُوتُونَ عَلَى مَا تَعِيشُونَ وَ تَحْشُرُونَ عَلَى مَا تَمُوتُونَ	70
يُؤْتَى بِرَجُلٍ إِلَى مَقَامِ الْحِسَابِ فَيُعْطَى كِتَابُهُ فَيُقَالُ لَهُ: اِقْرَأْ كِتَابَكَ، فَيَنْظُرُ فِيهِ فَإِذَا فِيهِ أَعْمَالٌ مِنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْغَزْوَةِ وَالصَّدَقَةِ وَغَيْرِهَا، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ، لَيْسَ هَذَا كِتَابِي. فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: لَيْسَ هَذَا يَوْمَ الْخَطَأِ وَالنِّسْيَانِ. هَذَا كِتَابُكَ. قَدْ نَوَيْتَ فِي دَارِكَ الدُّنْيَا إِنَّكَ اِذَا وَجَدْتَ الْمَالَ، فَعَلْتَ هَذِهِ الْأَعْمَالَ. قَدْ جَعَلْتُ نِيَّتَكَ مَكَانَ عَمَلِكَ	70
إِنَّ لِلْقُرآنِ بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً إِلَى سَبْعَةِ أَبْطُنٍ	74
اَلْبَلَاءُ نِعْمَةُ الْخَوَاصِ وَالنِّعْمَةُ بَلَاءُ الْعَوَامِ	75
أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الأَوْلِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ	75
إِنَّ لِلْقُرآنِ ظَهْرًا و بَطْناً وَ لِبَطْنِهِ بَطْناً إِلَى سَبْعَةِ أَبْطُنٍ	79
مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	84
بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَنْطِقُ	84
سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي وَ اَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ	86
اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي	87
وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ	87
حَسَناتُ الْأَبْرارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ	87
مَا هَلَكَ اِمْرَؤٌ عَرَفَ قَدْرَهُ	88
رَحِمَ اللهُ امْرَأً عَرَفَ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَعَدَّ طَوْرَهُ	88

جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ	89
مَنْ اَشَابَ شَيْبَةً فِي الْإِسْلَامِ فَقَدْ اسْتَحْيَى اللهُ تَعَالَى أَنْ يُعَذِّبَهُ	89
اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ	91
تَمَنَّى اثْنَى عَشَرَ نَبِيًّا أَنْ يَكُونَ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ مُوسَى	92
مَنْ أَحَبَّ شَيْئاً أَكْثَرَ ذِكْرَهُ	92
أَنَا أَوَّلُ مَنْ يُفِيقُ ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ العَرْشِ ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ	92
كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ	95
إِنَّمَا أَنَا رَحْمَةٌ مُهْدَاةٌ إِلَى أُمَّةٍ مَهْدِيَّةٍ وَ كُنْتُ رَحْمَةً مَخْفِيَّةً فَانْبَعَثْتُ إِلَى أُمَّةٍ مَهْدِيَّةٍ	96
أُمَّتِي مَنْ تَمَسَّكَ بِسُنَّتِي	97
مَنْ أَحَبَّ سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ	97
اَللَّهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفاً وَ اَعْطِ كُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفاً	100
مَا مِنْ عَبْدٍ بَكَى عَلَى ذَنْبٍ فِي الدُّنْيَا حَتَى يَنْحَدِرُ الدُّمُوعُ عَلَى خَدَّيْهِ إِلَّا حَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ عَلَى النَّارِ	107
اَللَّهُمَّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ	113
أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ	114
اَلدَّالُ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ	118
رُبَّ تَالِي الْقُرْآنِ والقُرْآنُ يَلْعَنُهُ	121
إِذَا جَاءَ الْقَضَا عَمِيَ البَصَرُ	122
كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا	122
اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ	129
اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ، وَالإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ، وَالاسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ حُلُولِهِ	133
اَلْفُقَرَاءُ الصُّبُرُ جُلَسَاءُ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	138
مَنْ لَا صَبْرَ لَهُ لَا اِيمَانَ لَهُ	138
اَلْمَالُ حَيَّةٌ	138
نِعْمَ الْمَالُ الْصَّالِحُ فِي يَدِ الرَّجُلِ الْصَالِحِ	138
مَنْ مَاتَ لَهُ ثَلَثَةُ صِغَارٍ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ	139
اَلدُّنْيَا جِيفَةٌ وَ طَالِبُهَا كِلَابٌ	140
اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ	140
اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ	143

الْمُكْثِرُونَ هُمُ الأَسْفَلُونَ، إِلّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا اَرْبَعَ مَرَّاتٍ، وَقَلِيلٌ مَا هُمْ	146
اَللَّهُمَّ تَوَفَّنِي فَقِيرًا، وَلَا تَوَفَّنِي غَنِيًّا، وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ	146
مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ دَاءٍ إِلاَّ أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً	151
إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً	151
اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ	152
إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ	154
قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ فِيكَ وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئًا لَأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً	156
خَمَّرْتُ طِينَةَ آدَمَ	156
لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَنْطِقُ	160
لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ	160
آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَثٌ. إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا وَعَدَ خَلَفَ	163
الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ وَفِي كُلٍّ خَيْرٌ اِحْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجَزْ وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَذَا كَانَ كَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَّرَ اللَّهُ وَمَا شَاءَ فَعَلَ فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ	167
اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ	168
مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	172
اَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِى بَيْنَ جَنْبَيْكَ	176
اَلصَّاعُ بِالصَّاعِ	178
إِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ	179
جوانی از انصار پیش نبی مختار علیه السلام آمد. سلام داد و گفت: کدام کس از مسلمانان افضل است؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: أَحْسَنُهُمْ خُلُقاً. پس از آن گفت: کدام کس از مسلمانان عاقل‌تر است؟ فرمود: اَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَ اَحْسَنُهُمْ لَهُ اِسْتِعْدَادًا	179
حُسْنُ الْخُلُقِ يُذِيبُ الذُّنُوبَ كَمَا يُذِيبُ الْمَاءُ الْمِلْحَ	179
أَنَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلَاقِ	179
إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا وَلَكِنِّى بُعِثْتُ دَاعِيًا و رَحْمَةً	180

180	اَللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
182	إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ مِنْ خَلْقِهِ الأَصْفِيَاءَ الأَخْفِيَاءَ الأَبْرِيَاءَ الشَّعِثَةَ رُءُوسُهُمُ الْمُغْبَرَّةَ وُجُوهُهُمُ الْخَمِصَةَ بُطُونُهُمْ مِنْ كَسْبِ الْحَلالِ الَّذِينَ إِذَا اسْتَأْذَنُوا عَلَى الأُمَرَاءِ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُمْ وَإِنْ خَطَبُوا الْمُتَنَعَّمَاتِ لَمْ يُنْكَحُوا وَإِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِنْ حَضَرُوا لَمْ يُدْعَوْا وَإِنْ طَلَعُوا لَمْ يُفْرَحْ بِطَلْعَتِهِمْ ، وَإِنْ مَرِضُوا لَمْ يُعَادُوا وَإِنْ مَاتُوا لَمْ يُشْهَدُوا. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ لَنَا بِرَجُلٍ مِنْهُمْ؟ قَالَ: ذَلِكَ أُوَيْسٌ الْقَرَنِيُّ
183	أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي
184	اِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى سَبْعينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَ ظُلْمَةٍ لَوْ كُشِفَتْ لَأَحْرَقَتْ سُبَحَاتِ وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِن خَلقِهِ
187	إِنَّ فِي الْجَسَدِ لَمُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْبَدَنُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْبَدَنُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ
187	إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ
188	لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلا سَمايِي وَلكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ
191	إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا يَسْتَعْمِلُهُ. گفتند: كَيْفَ يَسْتَعْمِلُهُ؟ گفت: يُوَفِّقُهُ لِلْعَمَلِ الصَّالِحِ قَبْلَ الْمَوْتِ
196	حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ
196	مُوتُوا قَبلَ أَن تَمُوتُوا، حَاسِبُوا قَبْلَ اَنْ تُحَاسَبُوا وَ زِنُوا قَبْلَ أَنْ تُوزَنُوا
197	اَلْمُؤْمِنُ حَافِظُ الْحُدُودِ، دَائِمُ الْفِكْرِ، طَالِبُ الْعِلْمِ، كَامِلُ الْعَقْلِ، طَيِّبُ اللِّسَانِ، حَسَنُ الْخُلْقِ، قَلِيلُ الضَّحِكِ، كَثِيرُ الْبُكَاءِ، قَلِيلُ الْأَكْلِ، كَثِيرُ الذِّكْرِ، دَائِمُ الحُزْنِ، قَلِيلُ الْهَوَى، تَارِكُ الشَّهَوَاتِ، مُخَالِفُ الشَّيْطَانِ، مُوَافِقُ الرَّحْمَنِ، زَاهِدٌ فِي الدُّنْيَا، رَاغِبٌ فِي الْآخِرَةِ، أَبْلَهٌ فِي أُمُورِ الدُّنْيَا ،كَيِّسٌ فِي أُمُورِ الْآخِرَةِ، مَشْغُولٌ بِعُيُوبِ نَفْسِهِ، مُشْتَغِلٌ عَنْ عَيْبِ غَيْرِهِ، الْقُرْآنُ حَدِيثُهُ، الصَّالِحُونَ جَلِيسُهُ، وَاللَّهُ أَنِيسُهُ، مُطْمَئِنٌّ بِوَعْدِ اللَّهِ، مُسْتَقِيمٌ بِأَمْرِ اللَّهِ، يَخَافُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
199	اَلْكَلَامُ صِفَةُ الْمُتَكَلِّمِ
199	اَلْمُؤْمِنُ مَرْآةُ الْمُؤْمِنِ
200	لَوْ يَعْلَمُ الْحَيْوَانُ مَا تَعْلَمُونَ مِنَ الْمَوْتِ مَا أَكَلْتُمْ لَحْمًا سَمِينًا
201	أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي
203	لَوْ كَانَ عِنْدِى ثَالِثَةً لَزَوَّجْتُكَهَا
203	اَنَاْ مَدِينَةُ عِلْمٍ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا
203	اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ؟
204	أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي
209	كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ، ثَقِيلَتَانِ فِي المِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ العَظِيمِ

210	لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ
211	اَلنَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ
212	يُؤْتَى بِرَجُلٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى الْمِيزَانِ، فَيُخْرَجُ لَهُ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ سِجِلًّا ، كُلُّ سِجِلٍّ مِنْهَا مَدُّ الْبَصَرِ، فِيهَا خَطَايَاهُ وَ ذُنُوبُهُ، فَيُوضَعُ فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ، ثُمَّ يُخْرَجُ قِرْطَاسٌ مِثْلُ أُنْمُلَةٍ، فِيهَا شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَيُوضَعُ فِي الْكِفَّةِ الأُخْرَى، فَيُرْجَحُ بِخَطَايَاهُ
213	مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا
215	اَلنَّظَرُ إِلَى وَجْهِ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ
215	مَنْ زَارَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا زَارَنِي، وَمَنْ صَافَحَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا صَافَحَنِي، وَمَنْ جَالَسَ عَالِمًا فَكَأَنَّمَا جَالَسَنِي، وَمَنْ جَالَسَنِي فِي الدُّنْيَا أَجْلَسَهُ اللَّهُ مَعِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي الْجَنَّةِ
222	يَا مُبْتَدِئَ بِالنِّعَمِ قَبْلَ اسْتِحْقَاقِهَا
222	كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ
223	إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ ثُمَّ عَلَقَةً مِثْلَ ذلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذلِكَ ثمَّ يَبْعَثُهُ اللهُ مَلَكًا فيُؤمَرُ بأرْبَعٍ: برِزْقِهِ وَأَجَلِهِ وَشَقِيٌّ أوْ سَعِيدٌ. فَوَاللهِ إِنَّ أَحَدَكُمْ أَوْ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا غَيْرَ بَاعٍ او ذِرَاعٍ فَيَسْبِقَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلَ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فيَدْخُلَهَا، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا غَيْرَ ذِرَاعٍ أَوْ ذِرَاعَيْنِ فيَسْبِقَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلَ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلَهَا
223	اَلسَّعِيدُ مَنْ سُعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ
248	لَوْ دَنَا مِنِّي لَاخْتَطَفَتْهُ الْمَلَائِكَةُ عُضْوًا فَعُضْوًا
250	إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ كَانَ يُحْرَسُ فِي اللَّيْلِ حَتَّى نَزَلَتْ (وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ) فَأَخْرَجَ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَأْسَهُ مِنَ الْقُبَّةِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، انْصَرِفُوا عَنِّي فَقَدْ عَصَمَنِي اللَّهُ. وَكَمَا قَالَ فِي خِطَابِ هَارُونَ وَ مُوسَى: (لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ)
250	لَوْلاكَ لَمَا خَلَقْتُ الأَفْلاكَ
251	مَنْ أَحَبَّ سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي، وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ
251	عَمَلٌ قَلِيلٌ فِي سُنَّةٍ خَيْرٌ مِنْ اجْتِهَادٍ كَثِيرٍ فِي بِدْعَةٍ
252	أَلَمْ أَكُنْ عَبْدًا شَكُورًا
254	كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ
254	لَسْتُ كأَحَدِكُمْ
255	لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ الْوَرَّاعِ
258	إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ اليَمَنِ

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	260
إِذَا أَصْبَحْتَ فَلا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالْمَسَاءِ، وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ، وَخُذْ لِمَوْتِكَ فِي حَيَاتِكَ وَلِسَقَمِكَ فِي صِحَّتِكَ، فَإِنَّكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ لا تَدْرِي مَا اسْمُكَ غَدًا	260
مَا مِنْ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ شَابٍّ تَائِبٍ	261
إِذَا مَاتَ شَابٌ تَائِبٌ يَرْفَعُ اللَّهُ الْعَذَابَ عَنْ مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ أَرْبَعِينَ عَاماً لِكَرَامَتِهِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى	261
خُذِ الزَّادَ كَامِلاً فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ	262
الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ	263
هَلَكَ الْمُسَوِّفُونَ. اصحاب گفتند: مَنِ الْمُسَوِّفُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ مَنْ يَقُولُ سَوْفَ أَتُوبُ	263
در هنگام عبور مؤمن دوزخ فریاد بر آورد و گوید: جُزْ يَا مُؤْمِنُ فَإِنَّ نُورَكَ قَدْ أَطْفَأَ نَارِي	265
إِنَّ أَكْثَرَ صُيَاحِ أَهْلِ النَّارِ مِنَ التَّسْوِيفِ	268
الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ	268
مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَعْمَلْ خَيْراً أَوْ لِيَصْمُتْ	268-269
عَلَامَةُ الْجَاهِلِ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِكَلَامٍ لَيْسَ فِيهِ مَنْفَعَةٌ فِي أَمْرِ دُنْيَاهُ أَوْ آخِرَتِهِ	269
لَا تَعْقِدْ قَلْبَكَ مَعَ الْمَالِ، فَإِنَّ الْمَالَ عَارِيَةٌ الْيَوْمَ لَكَ وَغَداً لِغَيْرِكَ. فَلَا تُتْعِبْ نَفْسَكَ بِمَالِ غَيْرِكَ	269
اَلْقَلِيلُ عِنْدَ الْجَلِيلِ كَثِيرٌ	270
اَلصَّدَقَةُ تَقَعُ فِي يَدِ الرَّحْمَنِ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ فِي يَدِ الْفَقِيرِ	270
يَقْبَلُ اللَّهُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ	271
إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ	271
اَلْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ	273
اَلتَّائِبُ حَبِيبُ لِلَّهِ	273
إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَنْبُ	273
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِيَ الأُمُورِ وَيَكْرَهُ سَفَاسِفَهَا	275
اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ	279
اَللَّهُمَّ اجْعَلْ سَرِيرَتِي كَعَلانِيَتِي وَاجْعَلْ عَلانِيَتِي عَلَى خَيْرٍ	279
وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ	279
مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ	288
الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ	289
تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ	290

لَا يَكْمُلُ اِيمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ	293
اَلْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرِّزْقَ	295
نَجَا الْمُخَفَّفُونَ وَهَلَكَ الْمُثَقَّلُونَ	296-297
مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا وَاحِدًا كَفَى اللَّهُ سَائِرَ هُمُومِهِ	303
اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ	304
يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ وَ أَخْلَاقِهِمْ	306
مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلاً صَالِحاً إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ	308
اَلْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلْ	308
مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	312
اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُو	312
حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا	312
اَلدُّنْيَا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الْآخِرَةِ وَالآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا وَ هُمَا حَرَامَانِ عَلَى أَهْلِ اللَّهِ	313
أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الأَنْبِيَاءُ	314
إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا ابْتِلَاهُ	314
إِنَّ لِلَّهِ أَوْلِيَاءَ أَخْفِيَاءَ	317
اَولِيَايِي تَحْتَ قِبَايِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي	317
أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُم	321
إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ حَمَاهُ مِنَ الدُّنْيَا نَظَرًا لَهُ وَ شَفْقَةً عَلَيْهِ كَمَا يَحْمِي الْمَرِيضَ أَهْلُهُ مِنَ الطَّعَامِ	325
أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَ أَخْشَاكُمْ	326
لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا	326
اَلنَّاقِصُ مَلْعُونٌ	326
ذَهَابُ الْبَصَرِ مَغْفِرَةُ الذُّنُوبِ، وَذَهَابُ السَّمْعِ مَغْفِرَةٌ وَمَا نَقَصَ مِنَ الْجَسَدِ فَعَلَى قَدْرِ ذَلِكَ. يَوَدُّ أَهلُ العَافِيَةِ يَومَ القِيَامَةِ حِينَ يُعطَى أَهْلُ البَلَاءِ الثَّوَابَ لَو أَنَّ جُلُودَهُم قُرِّضَت بِالمَقَارِيضِ	326
لَا تُجَالِسُوا الْمَوْتَى. اصحاب پرسيدند كه موتى كيست يا رسول الله؟ گفت: هُمُ الْأَغْنِيَاءُ	327
دوزخ می گوید: جُزْ يَا مُؤْمِنُ، فَإِنَّ نُورَكَ قَدْ أَطْفَأَ نَارِي	328
اَلدُّنْيَا قِنْطَرَةٌ فَاعْبُرُوْهَا وَلَا تَعْمُرُوهَا	328
اَللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ	329
اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ	329

إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يشَاءَ	329
حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ	330
اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ	333
اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةِ فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ	335
نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ	336
اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ	340
اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ	353
مَنْ طَلَبَ وَ جَدَّ وَجَدَ وَ مَنْ قَرَعَ الْبَابَ وَ لَجَّ وَلَجَ	358
لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ	364
لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَلِسَانَهُ فَبِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَنْطِقُ	366-367
أَبْغَضُ الْمُبَاحَاتِ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى الطَّلَاقُ	368
مَا خَلَقَ اللَّهُ مُبَاحاً أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الْعِتَاقِ، وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مُبَاحاً أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ	368
إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ	369
يَكُونُ فِي أُمَّتِي قَوْمٌ شَعِثَةٌ رُؤُوسُهُمْ دَنِسَةٌ ثِيَابُهُمْ لَوْ أَقْسَمُوا عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُمْ	369
بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَنْطِقُ	372
إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلا شُهَدَاءَ، يَغْبِطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ	374
إِنَّ اللَّهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ، يَسْتَحِي مِنْ عَبْدِهِ	377
اللَّهُ أَرْحَمُ بِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الْوَالِدَةِ الشَّفِيقَةِ بِوَلَدِهَا	379
اَلْبِرُّ لا يَبْلَى وَالذَّنْبُ لَا يُنْسَى وَالدَّيَّانُ لَا يَفْنَى. فَكُنْ كَمَا شِئْتَ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ	384
حُفَّتِ الجَنَّةُ بِالمَكَارِهِ وَالنَّارُ بِالشَّهَوَاتِ	384
أَ تَدْرُونَ مَنِ الْمُفْلِسُ مِنْ أُمَّتِي؟ قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا دِينَارَ وَلَا مَتَاعَ. قَالَ: إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي الَّذِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلاةٍ وَزَكَاةٍ وَصِيَامٍ وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا وَقَذَفَ هَذَا وَأَكَلَ مَالَ هَذَا وَسَفَكَ دَمَ هَذَا وَضَرَبَ هَذَا فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أُخِذَتْ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ.	386
أَخِّرُوهُنَّ حَيْثُ أَخَّرَهُنَّ اللَّهُ	389
اَلدُّنْيَا حُلْمٌ نَائِمٌ	390
آثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى	390

مَا زَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُوصِينِي بِالْجارِ حَتّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ	392
اَللَّهُمَّ اهْدِ قَومِی فَإِنَّهُمْ لا يَعْلَمُونَ	392
عَداوَةُ الْعاقِلِ خَيْرٌ مِنْ صَداقَةِ الْجاهِلِ	393
اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ	395
حضرت خدا حاضران مجلس ذکر و علم را بیامرزد که فرشتگان را گوید: اِشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. فرشته‌ای از فرشتگان گوید: فِيهِمْ فُلَانٌ لَيْسَ مِنْهُمْ. إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ. حق تعالی گوید: هُمْ قَوْمٌ لَا يَشْقَى جَلِيسُهُمْ	396
إِنَّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَحْبِبْ مَنْ شِئْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ وَ عِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ	397
اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا	397
اَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ	398
لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا	398
أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَ أَخْشَاكُمْ مِنْهُ	398
بِي يَسْمَعُ وَبِي يُبْصِرُ وَبِي يَبْطِشُ	400
اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا	400
مَا بُعِثْتُ لَعَّانًا إِنَّمَا بُعِثْتُ مُيَسِّرُ الْأُمُورِ	401
اَللَّهُمَّ اهْدِ قَومِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ	401
لَوْلاَ رِجَالٌ خُشَّعٌ وَصِبْيَانٌ رُضَّعٌ وَبَهَائِمُ رُتَّعٌ لَصَبَّ عَلَيْكُمُ الْعَذَابَ صَبًّا	404
إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا وَ التَّعَرُّضُ لَهَا بِتَطْهِيرِ الْقَلْبِ وَ تَزْكِيَةِ النَّفْسِ عَنِ الْخُبْثِ وَالْكُدُورَةِ الْحَاصِلَةِ عَنِ الْأَخْلَاقِ الْمَذْمُومَةِ	406
أَعْظَمُ حِجَابٍ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ اشْتِغَالُكَ بِتَدْبِيرِ بَدَنِكَ أَوِ اعْتِمَادُكَ عَلَى عَاجِزٍ مِثْلِكَ	407
إِنَّ السَّخِيَّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ	407
إِنَّ الْبَخِيلَ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ	407
جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ	408
إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَجْرِيَ حُكْمًا مِنْ أَحْكَامِهِ عَقَدَ لِسَانَ عَبْدِهِ حَتَّى لَا يَسْئَلَهُ لِأَنَّهُ يَسْتَحْيِ أَنْ يَدْعُوَهُ عَبْدُهُ وَ هُوَ لَا يُجِيبُهُ	408
سَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهُ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ	411
الدُّعَاءُ مُخُ الْعِبَادَةِ	411

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً فِي بَعْضِ أَبْوَابِ السَّمَوَاتِ تَرُدُّونَ أَعْمَالَ الْمُعْجَبِينَ	413
مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ يَغْضَبْ عَلَيْهِ	417
مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُسْتَجَابَ لَهُ عِنْدَ الْكَرْبِ وَالشَّدَائِدِ، فَلْيُكْثِرْ الدُّعَاءَ فِي الرَّخَاءِ	417
إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ عَبْدٍ مِنْ قَلْبٍ لَاهٍ	417
آخِرُ الدَّوَاءِ كَيٌّ	420
اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ	422
دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ	422
اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ	423
أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	427
يَا عَبْدَ اللهِ، ارْجِعِ ارْجِعْ فَإِنَّكَ فِي عِيَالِ مُحَمَّدٍ مَا بَقِيتَ	431
مَرْحَبًا بِالَّذِي عَاتَبَنِي فِيهِ رَبِّي	431
أَنَا أُبَاهِي بِكُمْ وَ لَوْ بِسِقْطٍ	432
اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ	432
إِنَّ اللَّهَ لا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ بَلْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ	432-433
عَلَامَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا وَعَدَ خَلَفَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ	441
مَنْ عَادَ مَرِيضًا يَخُوضُ فِي الرَّحْمَةِ، فَإِذَا جَلَسَ عِنْدَهُ اغْتَمَسَ فِيهَا	442
أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي	443
مَنْ أَرَادَ أَنْ يَجْلِسَ مَعَ اللهِ فَلْيَجْلِسْ مَعَ أَهْلِ التَّصَوُّفِ	445
إِذَا كُنْتَ فِي قَوْمٍ عِشْرِينَ رَجُلًا أَوْ أَقَلَّ أَوْ أَكْثَرَ فَتَصَفَّحْتَ وُجُوهَهِمْ ، فَلَمْ تَرَ فِيهِمْ رَجُلًا يُهَابُ فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَاعْلَمْ أَنَّ الْأَمْرَ قَدْ رَقَّ	451
أَيُّ جُلَسَائِنَا خَيْرٌ؟ قَالَ مَنْ ذَكَّرَكُمْ اللَّهَ رُؤْيَتُهُ، وَزَادَ فِي عِلْمِكُمْ مَنْطِقُهُ، وَذَكَّرَكُمْ بِالآخِرَةِ عَمَلُهُ	451
مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لا يُرِيدُ إِلَّا أَنْ يَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ يُعَلِّمَهُ، كَانَ لَهُ أَجْرُ حَاجٍّ تَامًّا حِجَّتُهُ	452
إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ	453
أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي	457
إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ عُقُوبَتَهُ	457
سَاعَاتُ الأَمْرَاضِ يُذْهِبْنَ سَاعَاتِ الْخَطَايَا	458
مَنْ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ بِمَالِهِ أَوْ فِي نَفْسِهِ فَكَتَمَهَا وَلَمْ يَشْكُهَا إِلَى النَّاسِ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ	459
إِنَّ اللَّهَ يُجَرِّبُ أَحَدَكُمْ بِالْبَلَاءِ كَمَا يُجَرِّبُ أَحَدُكُمْ ذَهَبَهُ بِالنَّارِ	459

قَالَ رَبُّكُمْ وَعِزَّتِي وَ جَلَالِي لا أُخْرِجُ عَبْدًا مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَرْحَمَهُ حَتَّى أُنَقِّيَهُ كُلَّ خَطِيئَةٍ عَمِلَهَا بِسَقَمٍ فِي جَسَدِهِ أَوْ ضِيقٍ فِي مَعِيشَتِهِ فَإِنْ بَقِيَ مِنْهَا عَلَيْهِ شَيْءٌ شَدَدْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَجِيءَ إِلَيَّ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ وَلَا أُخْرِجُ عَبْدًا مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعَذِّبَهُ حَتَّى أُوَفِّيَهُ كُلَّ حَسَنَةٍ عَمِلَهَا بِصِحَّةٍ فِي جَسَدِهِ أَوْ سَعَةٍ فِي رِزْقِهِ، فَإِنْ بَقِيَ مِنْهَا شَيْءٌ هَوَّنْتُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ حَتَّى يَجِيءَ إِلَيَّ وَلَيْسَتْ لَهُ حَسَنَةٌ	459
يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا غَمَضْتُ مُنْذُ سَبْعِ لَيَالٍ، وَلَا أَحَدٌ يَحْضُرُنِي	459
اَیْ أَخِي اصْبِرْ، اَیْ أَخِي اصْبِرْ، تَخْرُجْ مِنْ ذُنُوبِكَ كَمَا دَخَلْتَ فِيهَا	459
مَا يَزَالُ الْبَلاءُ بِالْمُؤْمِنِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ	459
إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَائِكَةً، فَقَالَ: انْظُرُوا مَاذَا يَقُولُ عَبْدِي لِعُوَّادِهِ، فَإِنْ هُوَ إِذَ جَاءُوهُ، حَمِدَ اللَّهَ، رَفَعُوا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: قُولُوا لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ أَنَا تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَإِنْ شَفَيْتُهُ بَدَّلْتُ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ، وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ، وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ	460
اَلْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ	460
شَاوِرُوهُنَّ وَخَالِفُوهُنَّ	461
إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا بَصَّرَهُ بِعُيُوبِ نَفْسِهِ	463
رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الأَكْبَرِ	467
اللَّهُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ وَاَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ	469
أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ	471
اُحْثُوا فِي وُجُوهِ الْمَدَّاحِينَ التُّرَابَ	472
یکی از اصحاب دیگری را روبرو در پیش رسول الله صلی الله علیه و سلم مدح می کرد. رسول الله صلی الله علیه و سلم آن مدّاح را گفت: قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ.	472-473
لَا يَكْمُلُ إِيمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ مَجْنُونٌ	473
اَلْعَقْلُ عِقَالُ الْمَرْءِ	473
اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا، وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا، وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ	483
يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ الأَغْنِيَاءِ بِأَرْبَعِمِائَةِ عَامٍ. هُمْ الَّذِينَ إِذَا كَانَ مَكْرُوهٌ بُعِثُوا إِلَيْهِ وَإِذَا كَانَ مَغْنَمٌ بُعِثَ لَهُ مَنْ سِوَاهُمْ وَهُمْ الَّذِينَ يُحْجَبُونَ عَنِ الْأَبْوَابِ	483
إِنَّ أَشْقَى الْأَشْقِيَاءِ مَنِ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ فَقْرُ الدُّنْيَا وَعَذَابُ الْآخِرَةِ	484
سعد بن ابی وقاص گفت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا سَعْدُ أَطِبْ مَطْعَمَكَ تَكُنْ مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ الْعَبْدَ لَيَقْذِفُ اللُّقْمَةَ الْحَرَامَ فِي جَوْفِهِ مَا يُتَقَبَّلُ مِنْهُ عَمَلَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، وَأَيُّمَا عَبْدٍ نَبَتَ لَحْمُهُ مِنَ السُّحْتِ وَالرِّبَا فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ	485

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتٌ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ، وَلا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ	487
اَلْاِتِّصَالُ بِالْحَقِّ بِقَدْرِ الْاِنْفِصَالِ عَنِ الْخَلْقِ	487
رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ	487
اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ وَجَدَهَا قَيَّدَهَا	487
مَنْ قَلَّدَ إِنْسَانًا وَفِي رَعِيَّتِهِ مَنْ هُوَ أَوْلَى مِنْهُ فَقَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَجَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ	492
لَيَأْتِيَنَّ عَلَى الْقَاضِي الْعَدْلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَاعَةٌ يَتَمَنَّى أَنَّهُ لَمْ يَقْضِ بَيْنَ اثْنَيْنِ فِي تَمْرَةٍ قَطُّ	492
اللَّهُمَّ ارْحَمْ خُلَفَائِي. اصحاب گفتند: مَنْ خُلَفَاؤُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فرمود: الَّذِينَ يَأْتُونَ مِنْ بَعْدِي، يَرْوُونَ أَحَادِيثِي وَيُعَلِّمُونَهَا النَّاسَ	494
العُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ وَالأَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا، إِنَّمَا وَرَّثُوا العِلْمَ، فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ	494
مَنْ لَمْ يَزْدَدْ بِالْعِلْمِ وَرَعًا لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللَّهِ إِلَّا مَقْتًا	495
إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الجَنَّةِ فَارْتَعُوا. اصحاب گفتند: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رِيَاضُ الجَنَّةِ؟ گفت: مَجَالِسُ الْعِلْمِ	499
ای فرزند آدم، تو نمی توانی که عقوبت خدا را تحمّل کنی. لاجرم بگو: اَللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ	501
لَوْ كَانَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ مِائَةُ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ وَفِيهِمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيَتَنَفَّسُ فَأَصَابَهُمْ نَفَسُهُ لاحْتَرَقَ الْمَسْجِدُ وَمَنْ فِيهِ	502-503
وَاسْئَلُوا الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ	504
مَا أَنْصَفَنِي عَبْدِي يَدْعُونِي أَسْتَحِي أَنْ أَرُدَّهُ وَ يَعْصِينِي وَ لاَ يَسْتَحِي مِنِّي	506
أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي	507
مَنْ جَاوَزَ الْأَرْبَعِينَ وَلَمْ يَغْلِبْ خَيْرُهُ شَرَّهُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنْ النَّارِ	508
سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي	509
جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ	509
مَنْ حَفَرَ بِئْرًا لِأَخِيهِ وَقَعَ فِيهِ	510
ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ: شَيْخٌ زَانٍ، وَعَائِلٌ مُتَكَبِّرٌ وَمَلِكٌ كَذَّابٌ	512
رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ	512
إِنَّ لُقْمَانَ قَالَ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ، عَلَيْكَ بِمُجَالَسَةِ الْعُلَمَاءِ، وَاسْتَمِعْ كَلَامَ الْحُكَمَاءِ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى لَيُحْيِي الْقَلْبَ الْمَيِّتَ بِنُورِ الْحِكْمَةِ كَمَا يُحْيِي الْأَرْضَ الْمَيِّتَةَ بِوَابِلِ الْمَطَرِ	513

514	إِنَّ اللهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِاللَّيْلِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ النَّهَارِ، وَيَبْسُطُ يَدَهُ بِالنَّهَارِ لِيَتُوبَ مُسِيءُ اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا
517	نَفْسُكَ مَطِيَّتُكَ فَارْفُقْ بِهَا
518	قَدْ وَرَدْتُمُوهَا وَهِيَ خَامِدَةٌ
520	مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ
520	إِنَّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ في رُوعِي
523	وَ مَا الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلَّا كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ أُصْبُعَهُ هَذِهِ فِي الْيَمِّ
524	يُؤْتَى الرَّجُلُ فِي قَبْرِهِ، فَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ دَفَعَتْهُ تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ، وَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ يَدَيْهِ دَفَعَتْهُ الصَّدَقَةُ، وَإِذَا أُتِيَ مِنْ قِبَلِ رِجْلَيْهِ دَفَعَهُ مَشْيُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ
526	عَجِّلُوا بِالصَّلَوةِ قَبْلَ الْفَوْتِ، وَعَجِّلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ
527	حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ
528	سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي
529	يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّمَا خَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَرْبَحُوا عَلَيَّ وَلَمْ أَخْلُقْهُمْ لِأَرْبَحَ عَلَيْهِمْ
534	قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تُفْلِحُوا
545	إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَاسْتَغْفِرُ اللَّهَ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً
545	مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ لَهُ شَيْطَانٌ. اصحاب گفتند: وَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ گفت: وَ أَنَا، إِلَّا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَعَانَنِي فَأَسْلَمَ وَ لَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِخَيْرٍ
546	اَلْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ
547-548	بُعِثْتُ دَاعِيًا وَمُبَلِّغًا وَلَيْسَ إِلَيَّ مِنَ الْهِدَايَةِ شَيْءٌ وَخُلِقَ إِبْلِيسُ مُزَيِّنًا وَلَيْسَ إِلَيْهِ مِنَ الضَّلَالَةِ شَيْءٌ
550	كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ
550	يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَ كَذَا مَنْ خَلَقَ كَذَا حَتَّى يَقُولَ مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ
553	الكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا، وتمَنَّى عَلَى اللَّهِ
554	دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ، وَالْكَذِبُ رِيبَةٌ
555	اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ
556	القُضَاةُ ثَلَثَةٌ: قَاضٍ فِي الْجَنَّةِ وَ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ. فَأَمَّا الَّذِي فِي الْجَنَّةِ فَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ، وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِي الْحُكْمِ فَهُوَ فِي النَّارِ وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلٍ فَهُوَ فِي النَّارِ
557	ذَاكَ رَجُلٌ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنِهِ

يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَثَ عُقَدٍ، يَضْرِبُ عَلَى كُلِّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنِ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلاَّ أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلاَنَ	557
أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ	558
لَا يَتَوَضَّأُ أَحَدُكُمْ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ وَيُسْبِغُهُ، ثُمَّ يَأْتِي الْمَسْجِدَ، لا يُرِيدُ إِلّا الصَّلَاةَ فِيهِ، إِلّا تَبَشْبَشَ إِلَيْهِ كَمَا يَتَبَشْبَشُ أَهْلُ الْغَائِبِ بِطَلْعَتِهِ	558-559
مَنْ صَلَّى لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فِي جَمَاعَةٍ يُدْرِكُ التَّكْبِيرَةَ الأُولَى كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَتَانِ: بَرَاءَةٌ مِنْ النَّارِ وَبَرَاءَةٌ مِنْ النِّفَاقِ	559
أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ	560
لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللهِ كَذَّابًا	566
إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَتِ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ وأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهِ	571
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ	572
فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ	572
الْحَيَاءُ مِنَ الإِيْمَانِ	575
وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا	577
مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، وَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، وَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ	577
لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ الْعَالَمِينَ رَجَحَ	583
خَيْرُ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ وَ شَرُّ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَسَاءَ عَمَلُهُ.	584
اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْغِنَا وتَخْشَى الْفَقْرَ وَلا تُمْهِلُ حَتَّى بَلَغَتْ الْحُلْقُومَ وَ تَقُولُ لِفُلانٍ كَذَا وَلِفُلانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلانٍ	585
سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي ثَلَثَ وَسَبْعُونَ فِرْقَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا الَّذِينَ مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي	587
اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ و الْفِضَّةِ	588
مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا	590
إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ	591
بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	600
مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ	605
اِنْطَلِقُوا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ، فَاهْدِمُوهُ وَأَحْرِقُوهُ	606
وَأَحْرِقُوهُ فرمود	606

خَلَقْتُ الأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ، وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي	606
اَلْمَوْتُ رَاحَةُ الْمُؤْمِنِ	607
إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُقَالُ: هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ القِيَامَةِ	607-608
أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ	608
اِرْحَمُوا عَزِيزَ قَوْمٍ ذَلَّ، وَغَنِيَّ قَوْمٍ افْتَقَرَ	610
نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ	613
جَعَلَ اللهُ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً	620
أَكْثَرُ أَعْمَارِ أُمَّتِي بَيْنَ السِّتِّينَ وَ السَّبْعِينَ	621
لَا يَسَعُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ يَسَعُنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ النَّقِيِّ التَّقِيِّ الْوَرَّاعِ	624
اَلْقَبْرُ أَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ	626
مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا قَطُّ إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ.	626
فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ لَوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ	633
أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللَّهُ بِعِلْمِهِ	642
مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا، لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	642
اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِي وَاقْتَسِمُوهَا بِأَعْمَالِكُمْ	642
مَنْ أَرَادَ الدُنْيَا فَلْيَتَّجِرْ وَ مَنْ أَرَادَ الآخِرَةَ فَلْيَتَزَهَّدْ وَ مَنْ أَرَادَ كِلَيْهِمَا فَلْيَتَعَلَّمْ	644-645
أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ	646
حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ ، وَالنِّسَاءُ ، وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ	655
إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صِقَالَةً، وَإِنَّ صِقَالَةَ الْقُلُوبِ ذِكْرُ اللَّهِ	656
مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْراً تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعاً	656
إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ	657
مَوْتُ الْجَارِ كَفَى بِكَ وَاعِظاً	657
اَللَّهُمَّ أَرِنِي الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ	657
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ فِي الدُّعَاءِ	667
إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَكْثِرْ فَإِنَّمَا يَسْأَلُ رَبَّهُ	667

إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يُنَجِّسْهُ شَيْءٌ	671
إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ الذَنْبُ	672
كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ	672
مَنْ كَانَ لَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَصَابَّ لَهُ	672
إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَإِنْ هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ صُقِلَ قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهِ حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ	685
أُطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوهِ	689
اَلمُؤْمِنُ كَالْجَمَلِ	695
لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ الْكِبْرِ	695
اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ	695
مَنْ تَرَكَ مُرَادَ النَّفْسِ فَهُوَ فَقِيرٌ فَقْرُهُ فَقْرُنَا وَ مَنْ طَلَبَ مُرَادَ النَّفْسِ لَيْسَ فَقْرُهُ فَقْرَنَا	704
خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا	705
كُلُوا مِثْلَ أَكْلِ عُمَرَ فَإِنَّهُ يَأْكُلُ أَكْلَ الرِّجَالِ وَ يَعْمَلُ عَمَلَ الرِّجَالِ. وَ فِي رِوَايَةٍ: فَإِنَّهُ يَأْكُلُ كَالْأَسَدِ وَ يَعْمَلُ كَالْأَسَدِ	708
إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي	710
النَّاسِ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا	710
اَلنَّوْمُ أَخُ الْمَوْتِ	710
أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا	715
لَا يَضُرُّ وَ لَا يَنْفَعُ	717
اَلْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ	722
اَلسُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ	726
يَبْعَثُ اللَّهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يُمَيِّزُ الْعُلَمَاءَ، فَيَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ، إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لأُعَذِّبَكُمْ، اذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ	732
يُبْعَثُ الْعَالِمُ وَالْعَابِدُ ، فَيُقَالُ لِلْعَابِدِ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ ، وَيُقَالُ لِلْعَالِمِ: اثْبُتْ حَتَّى تَشْفَعَ لِلنَّاسِ بِمَا أَحْسَنْتَ أَدَبَهُمْ	732
عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ	738
اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ	738
لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ	738

عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ	739
اَلْمُؤْمِنُونَ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ	739
اَلشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ	739
مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ، وَمَقْعَدُهُ مِنَ الجَنَّةِ. اصحاب گفتند: یا رسول الله، أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا، وَنَدَعُ العَمَلَ؟ گفت: اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ، أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ	743
مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى	744
زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ فَأُرِيتُ مَشَارِقَهَا وَ مَغَارِبَهَا وَ سَيَبْلُغُ مُلْكُ أُمَّتِي مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا شَرْقًا وَ غَرْبًا بَرّاً وَ بَحْراً بعدًا وَ قُرْبًا	745
أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِبَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي	746
اعرابی پیش پیغامبر علیه السلام آمد و گفت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِي مِنْ غَرَائِبِ الْعُلُومِ. رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: وَمَا صَنَعْتَ فِي رَأْسِ الْعِلْمِ، حَتَّى تَسْأَلَ عَنْ غَرَائِبِهِ؟ اعرابی گفت: مَا رَأْسُ الْعِلْمِ؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم گفت: مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ.	748
حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ	749
اَلْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهُ وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْمَغْفِرَةَ.	749
مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ	749
إِنَّ الرَّجُلَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَيَتَزَوَّجُ خَمْسَمِائَةِ حَوْرَاءَ وَأَرْبَعَةَ آلَافِ بِكْرٍ وَثَمَانِيَةَ آلَافِ ثَيِّبَةٍ يُعَانِقُ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ مِقْدَارَ عُمْرِهِ فِي الدُّنْيَا	750
كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ	756
كَنْتُ لَهُ سَمْعًا وَ بَصَرًا وَ لِسَانًا وَ يَدًا	756
بِي يَسْمَعُ وَ بِي يُبْصِرُ وَ بِي يَبْطِشُ وَ بِي يَنْطِقُ	756-757